NOVÝ

VELKÝ ILUSTROVANÝ

SLOVNÍK NAUČNÝ

SVAZEK II.

Asianismus—Björnstjerna.

V PRAZE 1929.

Asianismus, způsob řečnictví, povstalý v 1. st. př. Kr. v Malé Asii. Lit.: Blass: Die Rhythmen der asianischen Kunstprosa (1905).

ASIE.

A. Země.

1. Poloha a velikost.
2. Hranice a členitost.
3. Vlastnosti a tvar půdy.
1. Přední Asie: Arabie, Syrie, Mesopotamie, Malá Asie, Armenie, Iran, Turan, Kavkazské země.
2. Centrální Asie: Záp. Mongolsko, Dzungarsko, Pánev Tarimská, Vých. Mongolsko, Tibet.
3. Jižní Asie: Přední Indie, Zadní Indie, Souostroví Zadní Indie.
4. Východní Asie: Severní část, Amurská oblast a Mandžursko, Korea, Japonský ostrovní oblouk, Čína.
5. Severní Asie: Západní Sibiř, Východní Sibiř.
4. Geologická stavba. Masiv syrský, arabský a předoindický. Ostatní Asie. Sev. pásmo. Střední pásmo. Již. pásmo. Vých. část pevniny.
5. Vodstvo. 1. Přední A. 2. Centrální A. 3. Jižní A. 4. Vých. A. 5. Sev. A.
6. Podnebí, květena a zvířena.

B. Obyvatelstvo.

1. Rozdělení asijského obyvatelstva.
2. Plemena a národové. Zbytky národů. Středozemní plemeno. Mongolové.
3. Dějiny asijských kult. okruhů. 1. Přední Asie. 2. Jižní A. 3. Vých. A. 4. Střední a sev. A.
4. Objevy, výzkumy, kolonisace v obrysech.

Země.

Asie je největší z pěti dílů světa. Jméno odvozeno pravděpodobně od asyr. „assu“ = východ slunce, východ a bylo používáno v starověku pro Malou A. Ponenáhlu rozšířil se pojem na obrovské skupiny zemí ležících odtud na východ a sv. Opačný pojem je „ereb“ = Evropa, pod kterým se rozuměly země na straně záp. Nové zeměp. badání pohlíží na Evropu jako na část Asie, pokládá ji jaksi za záp. přívěsek, poloostrov největší pevniny a nazývá oba zemědíly spol. jménem Eurasie. Již také starověcí zeměpisci odporovali obvyklému dělení, jež však je oprávněno samostatnou a rozsáhlou kult. a je tak zakořeněno, že ho i zde bude použito.

Poloha a velikost. A. rozkládá se od s. k j. jako pevninská hmota od mysu Čeljuskinova, jenž jest nejsev. bodem pevninským vůbec, až k mysu Buru, již. bodu zadoind. poloostr. Malackého, t. j. od 77⅔° s. š. až k 1° 15′ s. š. Východoind. souostroví rozkládá se za rovník až k 11° j. š. Rozpětí A. od s. k j. obnáší tudíž přes 88½°, tedy skoro čtvrtinu obvodu zemského čili přibliž. 10.000 km. Nejvých. bod A. je Vých. mys na poloostr. Čukočském v Beringově úžině, nejzáp. bod mys Baba v záp. části Malé A. na Egejském moři. Mys Vých. leží na 190° v. d., mys Baba na 26° v. d. od Greenwiche. Od sebe jsou vzdáleny asi 11.000 km. Plocha A. i s ostrovy činí 44·2 mil. km², t. j. téměř tolik, co měří Afrika, Evropa a Australie dohromady.

Hranice a členitost. Asii ohraničují Sev. moře Led., Vel. či Tichý oceán, Ind. oceán, průlom Středozem. moře a Černé moře. Od částí Velikého oceánu jsou odděleny polokruhovitými skup. ostrovů moře Ochotské, Japonské, Východočínské a Jihočínské. Hranice probíhá směrem k Australii na vých. od Molukk mořem Harafurským a Timorským. Hluboko do pevniny zasahuje Ind. oceán zál. Bengálským a mořem Arabským, zál. Omanským a Perským, jakož i zál. Adenským a Rudým mořem. Mořem Středozemním probíhá hranice ostrovy Egejského moře a Marmarským mořem do moře Černého. Za hranice proti Africe pokládá se Suezský průplav, suchozemskou hranicí směrem k Evropě je Ural s rozman. libovolnými, pokračovacími čarami k Černému moři. Tyto pokračovací linky, jako na př. čára Obščij Syrt, Volha, níž. Manyčská jsou proto libovolné, poněvadž zde není žádných pronikavých, přirozených rozdílů. Co se týče členitosti, je A. předstižena pouze Evropou, ovšem velmi značně. Z poloostrovů buďtež jmenovány: Malá Asie, Arabie (jež vlastně není poloostrovem, nýbrž pouze spojkou s Asií, vyzdviženou vnitrozemskými moři), Přední Indie, Zadní Indie s jižními výběžky Malackého poloostrova, Korea a poloostrov Čukočskij s jižně vybíhající Kamčatkou. Asie má tedy právě tak jako Evropa tři veliké poloostr. na j. (Arabie, Před. a Zad. Indie) s tím rozdílem, že jednotlivé poloostr. jsou pětkrát, jedenáctkrát a téměř čtyřikrát větší než poloostrovy Pyrenejský, Apeninský a Balkánský.

Vlastnosti a tvar půdy. První pohled do stavby A. jest umožněn rozlišováním mezi okrajovými oblastmi, t. j. takovými, jichž vody tekou k moři, a centrálními oblastmi, jež jsou bezodtoké. Tyto bezodtoké oblasti zabírají asi ⅓ celkové plochy a jsou to rozsáhlé pustiny, jež jsou obklopeny vysok. pohořími. K nim náležejí Tarimská pánev, oblasti v Iranu, Arabii a Malé Asii, a jediná nížina

Aralo-kaspická. K okrajovým oblastem náležejí Mesopotamie, nížina Indu a Gangu, Zad. Indie, Východočínská pobř. oblast a Sibiřská rovina. Průměrná výše, jež činí v A. 900 m, je překonána pouze Antarktidou, jejíž průměrná výše se odhaduje na 2500 m Asijské nížiny mají jen ¼ celkové plochy. — A. členíme na tyto skupiny: Přední A., Centr. A., Vých. A. a Sev. A.

1. Přední Asie. Všechny země P. A. tvoří přechodní zemi mezi Evropou, Afrikou a A., jsouce vtištěny mezi různá moře. Arabie, jež hraničí s pravým mořem pouze na jihu, je pokračováním severoafr. pustinné tabule. Vnitrozemská hornatina s prům výškou 1000 m je uzavřena příkrými okrajovými pohořími, před nimiž se rozkládá úzká pobř. rovina. Jen na sev. toto ohraničení chybí; zde přechází Arabie bezprostředně v Syrskou poušť. Záp. část Syrie vyznačuje se příkopovou propadlinou, jež se táhne jako pokračování velikého východoafr. příkopu od Akabského zál. na sev. Mrtvého moře a Jordánska mezi Libanonem a Antilibanonem. Syrie přechází v úvodí Eufratu a Tigridu, jež sahá na vých. až k Iranským pohořím. Na sev. hraničí Syrie a Mesopotamie s Malou Asií a Armenií. Též Malá A je obklopena vysokými horstvy, na j. Taurem, na sev. pohořím Pontským, a její vnitřek je hornatinou s velikými náhorními plošinami chudými vláhou. V záp. části Malé A. mizí její plošinatá povaha a směrem k Egejskému moři jsou otevřena úrodná říční údolí. Maloasijská okrajová pohoří jsou pokračováním jihoevropských horských pásem v Asii. Armenii považujeme za horský uzel iranských a maloasij. horských pásem, bez přirozených hranic jak proti Iranu, tak i Malé A. Rovněž Iran jest obklopen okrajov. řetězy. Vnitřek jest poušť neb solnatá step namnoze bezodtoká, jež jest také prostoupena horskými řetězy. Horská pásma vystupující z Armenie jihových. směrem tvoří s počátku hornatinu a pak se sobě oddalují. Sev. řetěz ohraničuje pohořím Elbrusem (Demavend 5670 m) Kaspické moře a pokračuje pak jako severoiranské okrajové pohoří ve směru Kavkazu a připojuje se s Hindukušem k Pamiru. Jižní okrajová pásma, jež bývají shrnuta pod jménem Zagros, spojují se jako jihoiranská okrajová pohoří s vnitroiranskými řetězy a ohýbají se zde k vých. a konečně k severových. Solimanské pohoří směru severojiž. připojuje se k plošině Pamiru a tvoří zároveň s Kirtharským pohořím jižněji ležícím zakončení vůči Indusské nížině. Pruh vnitroiranských řetězů odděluje od vlastní perské vysočiny afganskou a beludžistánskou vysočinu, jež jsou v základě příbuzny. Severně od severoiranského okrajového pohoří rozkládá se Turan, jejž označují Rusové Ruskou Centrální A. Prostírá se od Kaspického moře až k Pamiru a Ťanšanu na vých. a až ke kirgizské vyvýšenině na sev. Jsa oddělen Kaspickým mořem od Turanu, zdvihá se na záp. Kavkaz Předkavkazskem na sev., jež se připojuje k jihoruské nížině, a Zakavkazskem na jihu, jež hraničí s arménským sev. pásmem.

2. Centrální Asie není ta část A., jež leží uprostřed zemědílu, nýbrž ta, jež jest svým horským ohraničením odlišena co nejsilněji od vlivů moře. Netvoří část ústřední, nýbrž jest položena spíše na jih a na vých. od této. V Tibetu vytvořuje centr. A. nejmohutnější pohoří světa. A. i jinak klesá pod 1000 m jen na málo místech. Je to vých. část velikého pásu pouští a stepí, který se táhne dále Přední A. a sev. Afrikou až k Atlantickému oceánu.

První středoasijská krajina pozůstává ze Záp. Mongolska a Dzungarska, jižní hranici tvoří Ťan-Šan, sev. hranici Altaj (pohoří) a Sajanské pohoří, vybíhající k sev. Od Altaje směřuje Ektag Altaj (Veliký Altaj) čili Gobi-Altaj do sev. ležícího Záp. Mongolska, jež přechází bez ostrých hranic ve Vých. Mongolsko, a Dzungarsko, jež se zúžuje na jihu od Ektag Altaje, v ostrý kout mezi Ťan-Šanem (Nebeským pohořím) a Ektagem. Jižně a jihozáp. od Dzungarska je pánev Tarimská, pro niž se dříve užívalo jmen Malé Bucharsko a Vysoké Tatarsko a ještě nyní se často zove Vých. Turkestanem. Ohraničena je na sev. Ťan-Šanem, na záp. Pamirem, který vrcholí v Muztag-ata (7860 m), a na jihu Kuen-lunem. Na vých. horská hranice schází. Čínské jméno Han-hai (Suché moře) jest podle nejnovějšího stavu vědy pro Tarimskou pánev nesprávný, poněvadž horské usazeniny jsou říčními naplaveninami. Paklamahan, jež prozkoumal Sven Hedin, jediný to Evropan, jenž až sem pronikl, jest jedna z nejhroznějších pouští na světě. Směrem k vých. připojuje se k záp. Mongolsku a Tarimské pánvi Mongolsko Vých. neboli poušť Gobi, jež jest na vých. ohraničena půdním nánosem Velikého Chinganu. Jižní hranicí zůstává Kuënlun. Také zde, ve vých. části Hanhaie, jsou spousty pískové a suťové nánosy okrajových pohoří a byly sem naneseny řekami a větrem. Sev. hranici tvoří část Jablonovyjského pohoří. Posl. krajinou centr. A. zůstává vysočina Tibetská, jižně od Kuën-lunu, na niž se nejlépe hodí

staré jméno „Vysoké A.". Mezi jednotlivými horskými řetězy zůstává půda stále přes 4000 m vysoká, nehledě k velikým údolím na jihu. Kuën-lun sám člení se ve dvě pásma. Záp., směřující k výchsevvých., jest Jarkentský oblouk s Altyntagem, vých., směřující k výchjvých., je Nan-šan. Jižní okraj Tibetu tvoří Karakorum, jež jest patrně pokračováním Hindukuše a jež samo pokračuje pravděpodobně zase k jihových. v Transhimalaji. K jihu následují veliká podélná údolí předoind. toků a potom vlastní hraniční pohoří Himalaja.

3. Jižní Asie nazývá se též „Vých. Indií" na rozdíl od amer. Záp. Indie, sestává ze zemí sousedících (na jihu) s centr. A. a vých. A. Jsou to poloostrovy Přední a Zadní Indie a ostrovní Indie. Přední Indie, jižně od Himalají, zabírá nížinu, jež je na záp. uzavřena východoiranským pohraničním pohořím, dále trojúhelníkový poloostrov Přední Indii a konečně Ceylon. Nížina je naplaveninou velikých toků a jejich průtoků, vlastní poloostrov (Dekan) jest složen ze staré hmoty a Ceylon jest od něho jen povrchově oddělen. Zadní Indie, již Angličané a Francouzové nazývají „Indočínou", nemá tak ostrých sev. hranic jako Před. Indie. Mezi Himalají a čín. pohořími pronikají jejich výběžky k j. směrem sj. Ústřední pohoří těchto řetězů, jež jsou od sebe odděleny hluboce se zařezávajícími údolími, jest pohoří Šan, jež pokračuje až na poloostrov Malacký. Zeměpisně (nikoliv politicky) tvoří toto pohoří od Annamu hranici směrem k vých. A. Zadoind. souostroví (Východoind. nebo Malajské) zvané též Indoasií nebo Insulinde, tvoří zbytek pevninského mostu z A. do Australie. Má tvar trojúhelníkový; vrcholy tvoří sev. bod Sumatry, sev. bod Filipin a ostrovy Keiské, na okraji moře Harafurského. Souostroví je složeno ze tří hlavních skupin: oblouku Sundského, střed. souostroví a Filipin.

4. Východní Asie. Vých. Asií, dálným vých., Far East Angličanů. rozumíme oblasti Japonska a Číny bez vnitroasijských držav Číny. Sev. okrajové země mohou býti připočteny, neboť i ony přikloňují se k Velikému či Tichému oceánu, takže při tomto ohraničení nedosahuje Velikého oceánu ani sev. ani centr. A. Typická pro vých. A. jsou okrajová moře a oblouky poloostrovní a ostrovní ji ohraničující, na jejichž vnější straně se táhnou namnoze hluboké mořské příkopy. V sev. části narážejí okrajová pohoří přímo na moře, dále k jihu ponechávají místo hlouběji ležícím krajinám. Nejsev. část vých. A. sestává z poloostrova Beringova v širším smyslu, t. j. z východního předhoří sev. Stanovoj Chrebetu, dále z pobř. krajiny Ochotského okrajového moře a poloostrovu Kamčatky s Kurilami, jež společně uzavírají okrajové moře na vých. a jihových. Západně od moře Ochotského zůstává mezi Chinganem a již. Stanovojem místo pro velikou pobřežní zemi, Amurskou oblast a Mandžursko. Sev. část, oddělená od jižní Malým Chinganem, je hornatinou s řetězy směřujícími k jihozáp. Jihozáp. část Mandžurska je nížinovitá a je na vých. oddělena Sichota-alinem a pohořím Liautungským od Japonského moře, jež však (směrem od Vladivostoku) řetěz ten prolamuje. Jihov. od Mandžurska leží hornatina Korejská, jež možno pokládati ze sev. část oblouku ohraničujícího Východočín. moře. K Japonskému moři se Korea příkře svažuje, s pobřežím nečlenitým, kdežto vnitřní strana, přikloněná k Žlutému moři, je nižší a bohatěji členěná. Vých. od Korey a vých. od oblasti Amurské leží Japonský ostrovní oblouk. Od jmenovaných krajin jest oddělen Japonským mořem. Přípojku k pevnině na sev. tvoří ostrov Sachalin, k němuž se připojují Jezo a Hondo (Nipon). Nipon probíhající s počátku od sev. k jihu, ohýbá se ve své stř. části k záp. Před záp. jeho části leží na jihu ostrov Šikoku a jihozáp. Kiušiu, jenž vlastně jakožto pokračování Korejského pohoří uzavírá ostrovy Riu-Kiu Východočínské okrajové moře. Nejdůležitější z východoasij. okrajových zemí ještě schází totiž Čína. Hranicí mezi Mongolskem a Čínou jest hranice mezi územím bezodtokým a k moři odvodňujícím. Proti Tibetu není hranice ostré. Také zde je směrodatný vliv moře. Záp. hranici Číny určují step přecházející v poušť a dále k j. vysoké pohoří. Sevvých. od řetězu Annamského zbývá úzký přístup do Zadní Indie a v severozáp. Číně spojení s Mandžurskem. Dělíme-li dále Čínu na sev. a jižní, jest pro to rozhodující skutečnost, že v sev. Číně převládá nížina, v jižní Číně, jež se táhne dále k západu, převládají vrchoviny a hornatiny.

5. Severní Asie. Zbytek A., o němž dosud nebylo promluveno, jest sev. A. a Sibiř. Prostírá se od Sev. moře až k sev. vysočinám vých. a centr. A. a od Uralu až k okrajovým pohořím sev. Velikého oceánu. To, co tuto velikou krajinu spojuje, je jednoduché úvodí k Led. moři, dále stejnorodost podnebí, flory a fauny, jakož i obyv. Připočítáme-li ostrovy, zabírá Sibiř plochu 10 milionů km^2, je tedy tak veliká jako Evropa. Sibiř můžeme dále rozděliti v záp. sibiř. nížinu, jež pře-

chází v step turanskou, a východosibiř. tabuli, svažující se k Led. moři.

Geologická stavba. Pro objasnění geologicko-tektonických poměrů asijských vykonal hlavní kus práce Eduard Suess svou knihou: Das Antlitz der Erde (Tvářnost země), 1883—1909, ve Vídni. Nicméně však chybí ještě dnes, následkem nedostatečně jasné znalosti jednotlivostí o velikých komplexech půdy, všeobecné uznané pojetí geologie Asie. Starší než A. a její organické součásti pevninské jest masiv syrsko-arabský a předoindický. Dříve byly spojeny pevninou, jež se připojovala k největší části Afriky a jež zmizela v Ind. oceáně. Masivy ty náležejí podle své stavby k Af. Syrsko-arabský masiv (včetně poloostr. Sinajského, Palestiny a Syrie) jest ještě dnes oddělen od Af. propadlinou Rudého moře. Rozmanité jsou teorie, jež se pokoušejí vysvětliti větší vzdálenost Přední Indie od Af. Vedle zmíněné „propadlinové" teorie, jež tvrdí, že severozáp. část Ind. oceánu, bývalá to pevnina, se potopila, prohlašuje novější teorie, že oddálení nastalo následkem stěhování masiv z Af. do A. Oba masivy nebyly od doby prvohorní vystaveny zvrásnění, proto jsou to dnes krajiny tabulovité. Arabie má na kraji příkopové propadliny velikého moře rozsáhlá lávová území a stopy nedávné sopečné činnosti. Jižní část Přední Indie, náležející k Ceylonu, je složena ze základních hornin krystaličných, kdežto sev. část vlastního poloostrova je pokryta mocnými čedičovými horninami. Teprve naplaveniny velikých předoind. toků (Indus, Ganges, Brahmaputra) způsobily v době aluviální spojení starého masivu s A. Dnešní tvářnost ostatní Asie jest určena obrovskými zvrásněními, jež následovala po sobě ze sev. k jihu a z nichž je jižnější mladší. K tomu potom přistupuje vých. okraj jako zvl. útvar. Vrásnění ta jsou ve spojitosti s evropským zvrásněním. Když bylo mluveno o Přední A., bylo poukázáno na pokračování jihových. evropských pásem v Malé Asii, Armenii, Iranu a Kavkazu. Kdežto však u evrop. Alp poklesem nížiny Pádské nastal tlak směrem od jihu, takže alpský oblouk se vychýlil k severu, nastal v A. náraz od sev., takže se řetěz himalajský musil ohnouti k jihu.

Sev. A. či Sibiř byla zvrásněna již v geologickém starověku, zůstala ušetřena dalších pohybů a proto se tam nevyskytuje zemětřesení a jiné sopečné zjevy. V záp. části jsou staré horniny přikryty aluviálními nánosy, kdežto vých. tabulovitá a skaliskovitá krajina ukazuje nám staré ploché horniny. V jihových. části Sibiře tvoří území kolem Bajkalského jezera útvar zvrásněný jako Arabie a Přední Indie v nejstarší době; příkopy a skaliny toho útvaru probíhají směrem jihových. a k Tichému oceánu směrem severových. V prostředním pásu, jenž se k jihu připojuje k severoasijskému, odděluje Tan-šan a Pamir nížinu Turanskou od krajin středoasijských, jichž stavba, jak se zdá, je příbuzna se stavbou sibiřského jihových. Třetí pásmo připojuje se opět k jihu. K němu náleží Himalaja jako nejmladší výsledek třetihorního vrásnění (doba hnědouhelná). Pás těchto vrásů sahá od Malé Asie až k Zadní Indii a vých. Asii. Dva řetězy probíhají vedle sebe v měnící se vzdálenosti, na dvou místech se zauzlujíce. První zauzlení tvoří vysočinu Arménskou, jež obsahuje jakožto svědky toho dotyku čedičové pokrývky a rozsáhlé sopečné nánosy; druhé zauzlení je plošina Pamiru. Na oné straně třetí vysočiny obklopené zvrásněnými horskými řetězy (1. Malá Asie, 2. Iran, 3. Tibet) byl padající pohyb zadržen prvohorní vrstvou Vrchoviny jihočínské (čínská čili sinská vrstva). Tak vyvřela vysoká pohoří směru severojiž., s počátku těsně stlačená, k jihu se vějířovitě rozšiřující. Tato pásma pokračují Zadní Indií na ostrovy Sundské a snad i v oblouku přes Filipiny a ostatní ostrovy až na Kamčatku.

Východní část pevniny nerozčleňuje se v západových. vrásčitá pásma. Okrajová moře s poloostrovy a věncovím ostrovů je obklopujícími a na jih směřujícími potřebují zvl. vysvětlení. Vel. či Tichý oceán pronikl v rozmanitých stupních k vých. Asii a rozrušil celý vých. okraj. Jako zbytky východoasij. pásmitých pohoří zůstala pohoří poloostrovů a ostrovních oblouků. Podélná údolí ležící za nimi zaplavil oceán, který byl zadržen teprve okrajovými pásmy dnešního pobřeží, probíhajícími ve stejném oblouku (Sichota-alin, Korejské pohoří, Jihočínská vysočina). Za nížinami na záp. jakožto nejbližší obloukové pásmo následuje Stanovoj Chrebet, Chingan a Severočínská vysočina. Tímto roztříštěním staré vých. A. byla zahájena rozsáhlá činnost sopečná, jež není ani ještě dnes ukončena. Počet sopek ještě dnes činných překvapuje. Vnější okrajový oblouk Západoind. souostroví má 49 činných sopek, úsek od Filipin přes Japonsko a Kurily až k jižní špičce Kamčatky 33, sama Kamčatka 8, a Aleuty 31. Jest ještě nutno se zmíniti o karakteristickém zjevu vých. Asie: o spraši; je to hlinitý druh půdy žlutého zabarvení, jež je prostoupena něžnými kanálky, dutinami to odumře-

lých travin. V sev. Číně a v Mandžursku vyskytuje se v rozlohách o tloušťce 700 m a je příčinou výnosnosti rolnictví. Spraš pochází ze středoasijských oblastí, ve kterých nedostatek dešťů a řek způsobuje, že kamení, písek a bahno nemohou býti dopraveny k moři, nýbrž zůstávají v zemi. Valouny leží v nesmírných štěrkovitých rovinách na úpatí hor, písek je na poušti nahromaděn v dunách, kdežto prach je odvát větrem, jemuž vysočiny bez stromoví nejsou překážkou, a dopraven do okrajových oblastí. Tam je zachycen rostlinnou pokrývkou, po provlhčení spojen s vrstvou půdy a shromažďuje se znenáhla v mohutné a úrodné navrstveniny, jež učinily Čínu zemí „žluté půdy" a způsobily, že Číňanovi jeví se žlutá barva svatou.

Vodstvo. O rozdílu mezi bezodtokými centr. oblastmi a okrajními územími odvodňujícími k moři bylo promluveno. 30% veškeré plochy A. je bez odtoku; nejde zde o uzavřené území; Arabie a části Malé A. náležejí k němu, kdežto veliké ústřední území rozkládá se vých. od Armenie a Kaspického moře až k záp. okraji vých. Asie. Právě ústřední poloha tohoto suchého území tomu zabraňuje, aby nejv. zemědíl, jak bychom očekávali, byl obdařen největšími toky a říčními oblastmi.

1. Přední Asie. Arabie náleží k bezodtokým částem A. Údolí řek, jež můžeme pozorovati na mapě, t. zv. vadi, neboli vysušená údolí, pocházejí z doby dešťů, jež odpovídá naší době ledové, a mají trochu vody jen po řídkých lijácích. Též Syrie, jejíž součást Fénicie měla takovou důležitost pro vývoj plavby ve starověku, má větší říční údolí pouze ve své příkopové propadlině, rovnoběžné s pobřežím. Zde teče Jordán do bezodtokého Mrtvého moře ležícího 394 m pod hladinou mořskou a značně slaného.

Mesopotamie je vodou bohatší, než by se mohlo podle podnebí souditi, dík vysokým pohořím, jež ji obklopují na sev. a severových. Eufrat a Tigris, oba pramenící v Armenii, mají dosti vody a zaplavují na jaře, když byl roztál sníh v pohoří, aluviál. půdu Mesopotamie. Tigris, řeka to menší a s počátku vodami chudší, je živen v Mesopotamii řadou přítoků, jež přicházejí z jihoiranského okrajového pohoří, takže při soutoku (Šat el Arab) značně předstihuje Eufrat množstvím vody. Větší řeky Malé Asie ústí do Egejského moře, mimo Kyzyl-Yrmak, který teče k Černému moři. Jinak jsou řeky na straně sev. poměrně krátké. Množství řek v bezodtokém nitru ústí do slaných jezer, z nichž je největší Tuz-gjöl. Toto jezero jest nejslanějším jezerem na světě a je zcela nasyceno. Armenie je odvodňována na všechny strany. Prameny obou mesopot. hlavních toků tekou s počátku směrem záp., potom již. Aras a Kura směřují ke Kasp. moři. Do Arménské vysočiny je pojata řada velikých jezer, jež mají různý obsah soli, podle svého stáří (Urmijské jez., Vanské jez., Gok-čaj). Vodní tepny Iranu končí v nitru okrajových pohoří v solnatých jezerech nebo bažinách, z nichž je největší bažina Hamunova na jihozáp. části Afganistanu. Řeky, jež tekou do moře, jsou následkem své nepatrné délky bez významu. Též řeky turanské namnoze předčasně končí ve stepi. Jen Amu-darja a Syr-darja dosahují Aralského jezera. Toto jezero nemá odtoku právě tak jako Kasp. moře a Balkašské jezero. Jezero Aralské leží 48 m nad hl. moř., Kaspické moře 26 m pod a jez. Balkašské 246 m n. hl. m. Všechna jsou slaná. Z řek zemí kavkazských je pro Zakavkazsko důležitý Rion (k Čer. moři) a Kura (ke Kasp.). Pro Předkavkazsko Kubaň (k Čern. m.) a Terek (ke Kaspickému).

2. Centrální Asie. Z poříčních oblastí záp. Mongolska teče Selenga do jez. Bajkalského a Šiškit, zdrojná řeka Jeniseje, pohořím Sajanským k severu. Oblasti bezodtoké mají opět solná jezera na nejhlouběji ležících místech. Z řek Dzungarska nalézá pouze Irtyš, jenž přichází z Ektag Altaje, svou cestu k Obu. Řeka, jež dala název pánvi Tarimské, ústí v Lop-noru. Již řeka sama mění své písčité řečiště podle množství vody. Ještě silněji jeví se to u bažinatého ústí, jež je jinak zobrazeno na každé mapě. Tarim přijímá větší řeky vých. Turkestanu. Menší ztrácejí se v dunách Taklamakanu. Též vých. Mongolsko (poušť Gobi) nemá z větší části odtoku. Z vlhkých oblastí okrajových pohoří vyplétá se k sev. Kerulan a část řeky Hoangho teče jihem pouště Gobi. Tibet má ve své již. části veliké množství bezodtokých slaných jezer, z nichž ovšem mnohá vysýchají v letních vedrech v žalostné močály, anebo též úplně mizejí. Jmenovati jest Tengri-nor ve výšce 4630 m, na severových., Kuku-nor ve výši 3040 m a záp. od tohoto obrovská oblast Caidomské bažiny (2700 m vysoká). Na vlhčím vých. pramení veliké toky zadoind. a čín., totiž Saluin, Mekung, Yangtse-kiang a Hoangho. V nížině mezi Transhimalají a Himalají tekou Indus a Satledž k severozáp., Brahmaputra, zv. v horním svém toku Sangpo, k vých. Všechny tři prorážejí obrovské řetězy himalajské.

3. J i ž n í A s i e. Toky právě zmíněné protékají nížinami sev. P ř e d n í I n d i e. K nim přistupuje ještě Ganges, který přitéká s jižních svahů Himalaje a tvoří s Brahmaputrou společnou deltu. Tím, že se plošina Dekanská zplošťuje k vých., směřují větší řeky poloostrova k zálivu Bengálskému. Řeky Zadní Indie směřují (podle směru horstev) k jihu. Iravadi, Saluen, Menam a Mekong tekou do moře mezi jednotlivými řetězy, v nepatrné vzdálenosti od sebe. Na některých místech jsou od sebe vzdáleny jen 30 km. Největší z nich je Mekong. Řeky Zadoind. souostroví ve srovnání v délkami ostatních as. řek nezasluhují zmínky.

4. V ý c h o d n í A s i e. První větší oblastí říční v sev. části vých. A. jest oblast amurská se zdrojnými řekami Šilkou a Argunem. Z Mandžurska přivádí Amuru větší množství vod Sungari, kdežto Liaoho pramenící jako Sungari ve Vel. Chinganu, ústí do Žlutého moře. Tamtéž ústí malé řeky poloostr. Korey. Též řeky Jap. ostrovů jsou krátké a prudkého spádu. O největších čínských řekách bylo již promluveno, Hoangho ústí do Žlutého moře, a to do zál. Čilského Yang-tse-Kiang do Východočín. moře. Dříve ležela jejich ústí blízko u sebe. Jihočínským tokem jest též Si-kiang.

5. S e v e r n í A s i e. Sibiř odvádí své vody především obrovskými úvodími řek Obu, Jeniseje a Leny k Sev. moři Led. Ale též samostatné řeky, jež můžeme nazývati pobřežními, jako na př. Chatanga, nebo Olenek, předstihují velikostí několikanásobně řeky české.

Podnebí, květena a zvířena. Následkem chybějícího vlivu západ. oceánu vládne v celé Asii podnebí vnitrozemské, jež je na vých. a již. straně pevniny ovlivňováno mořem. Veliké rozpětí od sev. k jihu způsobuje, že v A. můžeme zjistiti podnebné odstupňování všech pásem sev. polokoule.

Sev. A. je oblastí netrop. kontinentálního podnebí. Má mírné srážky ve všech ročních dobách, veliký rozdíl mezi teplotou letní a zimní. Nejsilněji je vyhraněn tento rozdíl následkem vysoké šířky a nedostatku teplých větrů ve vých. Sibiři, kde především panuje příslovečná, sib. zima. Při jasném, bezvětrném vzduchu dosahuje vých. Sibiř největších stupňů mrazu na světě. Verchojansk na Janě má průměrnou minimální teplotu 64° pod nulou; nejnižší teplota zde naměřená je — 69·8° C.

Oceánsko subtrop. podnebí převládá v okrajových oblastech Přední Asie následkem zásahu Středozem. moře, avšak zůstává přece jenom omezeno na pobř. pruhy, poněvadž okrajová pohoří jsou příliš vysoká. Arabie a Iran mají již suché podnebí s vel. vedry v létě a nepatrnými srážkami.

Podnebí centr. A. je vyhraněně vnitrozemské, poněvadž země zůstává uzavřena vzdušným proudům ostatní A-e, patrně pro vysoká okraj. pohoří. Řídký vzduch nad vys. plošinami se v zimě velmi ochlazuje a v létě se otepluje do neobyčejných výšek. Urga, v sev. Mongolsku, má červnový průměr + 18°, lednový — 27° C. Vlhký vzduch stěží překračuje okrajová pohoří, takže se množství srážek pohybuje mezi 10 a 25 cm, tedy asi čtvrtina vody, jež naprší ve střední Evropě. Pohoří sama jsou ovšem značněji zavlhčována; mají studená léta a velmi chladné zimy.

Vých. a jižní A. leží v oblasti monsunové, s tím rozdílem, že podnebí vých. Asie vykazuje jakožto mimotrop. monsunové podnebí menší teploty. Rozdíl mezi monsuny (ročně se měnícími větry) a větrným systémem pevninským spočívá na nestejném oteplování moře a veliké hmoty pevninské. V zimě vyvolává vysoký tlak nad plošinami studené a suché vzduš. proudy, jež směřují k moři. V létě způsobuje nízký tlak vzduchu nad pevn. proudění teplejšího a vlhčího vzduchu od moře. Ve východoasijské mimotrop. monsunové oblasti je tudíž léto teplejší, zima studenější než v Evropě. Pro vých.-as. ostrovy způsobuje ovšem vliv okrajových moří určité změny. V jižní A. zadržuje horský násep himalajský studený zimní vzduch, takže zde také zima je poměrně teplá. Při střídání směrů větrů každé roční doby vznikají tajfuny, zkázonosné smršťové bouře, jež jsou karakteristické zvl. pro Čínské moře. Množství dešťů letního monsumu činí již. a vých. A. jednou z nejpožehnanějších krajin země. Obzvl. to platí o jižní A. Zde v jihozáp. — poněvadž jihozáp. strany přijímají nejvíce dešťů — na pohoří Khasi u Čerapundži naprší průměrně ročně 1200 cm. Střed. část ostrovní Indie má podnebí rovníkové s velice nepatrným kolísáním teploty během celého roku. — Nejsev. vegetačním pásmem v A. je tundra. Na lépe zavlhčovaných místech roste především mech, na sušších převažují lišejníky, na zvl. příznivých křoviny. Stromy rostou pouze v údolích chráněných před větry. K této arktické floře připojuje se na jihu široký proud lesů, který se řadí k stepím sousedícím na jihu. Sestává většinou ze stromů jehličnatých, na sev. z modřínů, dále také ze sibiř. cedru, smrku, jedle a borovice. Dále k jihu přistupují k nim stromy listnaté, první

z nich bříza. Ve vých. Sibiři je lesní pásmo mnohem širší než v záp. Na sev. jsou lesy řídké, stromy samy z tenkého dřeva. Teprve dále k j., k jez. Bajkalskému, stávají se lesy hustšími a stromy mocnějšími. V záp. a stř. části Sibiře schází les listnatý úplně. Na velikém území Sibiře stojí les na zmrzlé půdě, která rozmrzává pouze v létě, a jen na povrchu. K j. od sib. lesnatého pásma následuje pruh stepí, který, právě naopak než je tomu u pásu lesů, je širší na záp. a v oblasti Altajské je čas od času přerušován květenou alpinskou. Úbytek lesů vysvětluje se omezením dešťů na časné léto. Step sama jest nyní v stupňované míře zužitkována pro zemědělství.

Za stepí následuje přechod v pouštní step a čistou poušť. Obě však nedosahují ani vých. ani záp. hranice asijské. Pouště se rozkládají ve vlastních vyprahlých oblastech zemědílu, v Malé Asii, Arabii, Iranu, oblasti arabokasp., střední Asii a v úvodí Indu již. od Pendžabu. V pouštních stepích jsou rozesety oasy na tocích řek, lépe zavlhčovaných okrajích horstev a na pobřeží. Zde v jižních osadách se daří datlové palmě; větší její oblasti najdeme na př. u Perského zál. Předoasijské okrajové oblasti mají květenu ostatních středomořských zemí, totiž stromy a keře věčně zelené, kdežto flora armenská a kavkazská má lesy listnaté a smíšené, v létě zelené, s roztroušenými stepními oblastmi, v nichž jsou četné kře trnité a bodlákovité. Vysočina Tibetská, uzavřená na sev., záp. a vých., je velehorskou stepí, ve veliké míře též pouští, step zde jest možno srovnati s tundrou. Pouze ve velikých podélných údolích roste bohatěji rostlinstvo následkem častějších dešťů.

Sib. pás stepí, o němž bylo svrchu promluveno, prostírá se, jak se zdá, až do Číny a tam daleko na jih. Leč staré obdělávání čínské půdy nepřipouští jasné zjištění původního rostlinstva. Severočínské pobřežní oblasti, vých. část Korey a sever Japonských ostrovů, mají v létě zelené, listnaté a smíšené lesy, jež jsou na již. japonských ostrovech vystřídány věčně zeleným subtrop. stromovím. Lesní háv Japonska jest bohatý a rozmanitý. Též jižní Čína náleží do pásma stále zelených, subtrop. lesů, k nimž se na záp. připojují subtrop. pralesy a horské lesy, jež obklopují v úzkých pruzích Tibet na jihu.

Zbývá ještě zmíniti se o jihoasij. rostlinstvu. Zde dělí se o vládu věčně zelené trop. pralesy s trop. lesy monsunovými přerušovanými savanami a pruhy křovin. Lesy tropické jsou na místech nejvíce zavlhčovaných. Monsunový les a savana jest téměř na celém Dekanu nehledě k záp. pruhu a na oblast Mekongu. Ale tyto původní formy rostlin byly ve většině oblastí zatlačeny kultur. rostlinami lidí. V trop. lesích daří se fíkům, palmám, bambusům a lianám. V pobřežních lesích jsou to mangrove, ve vyš. polohách stromy jehličnaté. V Zadoind. souostroví převládá na záp. tropický prales v nádherné bujnosti, dále k vých. jsou rozsety křoviny a savany, a lze zde pozorovati rostlinné formy australské.

Rozdělení zvířectva odpovídá všeobecně rozdělení rostlinstva: Arktické floře arkt. fauna, z níž buďtež vyjmenovány pol. medvěd, polární liška, zajíc, sob a rosomák (hltoň). V tundře byly též nalezeny mrtvoly obrovských mamutů, konservované mrazy, jichž kly jsou důležitým domácím obchodním předmětem. Větší bohatství druhů ukazuje se v přilehlém sibiřském lesnatém pásmu, kde však zvířata skýtající kožišiny jsou silně odstřelována. Jmenován budiž sobol, polární medvěd, červená a stříbrná liška, hranostaj, vydra, veverka, medvěd a rosomák.

Dále následuje krajina stepní s hraboši a skokuškami, s divokými osly a vlky. Pro Tibet a Mongolsko je příznačný yak, dále velbloud, v Arabii jednohrbý (dromedár), na vých. dvouhrbý. Ve vých. Turkestanu žije dvouhrbý druh ve stavu divokém. Dále buďtež jmen. ovce, antilopa, pižmoň a kašmírská koza.

Zvl. svět zvířecí je ve vých. A. (nehledě k sev. arkt. oblastem), který však na Japonských ostr. vykazuje málo druhů. Příznačny jsou: kuna, japonský mlok obrovský, opice saru a bohatá mořská fauna důležitá pro obchod a výživu. Vedle nízkých mořských zvířat nacházíme též delfíny a velryby.

Přední A. náleží se svou faunou k středozem. pásu. Hyeny, gazely, z dom. zvířat osel, ovce, angorská koza a především velbloud.

Pro jihoas. faunu je možno zjistiti příbuznost se sev.-afr. (na zákl. dřívější souvislosti), v zadoind. souostr. značnou spojitost s faunou austral. Z tropického bohatství druhů jmenujeme: z četných druhů opic orangutana a gibona (rukáč), kteří zároveň se slony, obrovskými hady a krokodýly upomínají na zvířenu afr. Mimo tygra a panthera vyskytují se cibetky a různé druhy medvědů. Vedle slonů je používáno jako domácích zvířat šedého buvola a tura hrbatého (zebu). Tento je nejrozšířenějším domácím zvířetem od předoind. záp. hranice až k Fi-

lipinám. Množství ptáků, plazů a hmyzu nádherných barev je v pralesích a lesních savanách nesmírné. Vých. od Mekongu začínají mizeti mnohé druhy velikých ssavců a na ostrovech lze již pozorovati přechod k mnohem starší a pozoruhodnější fauně austral.

Obyvatelstvo.

1. **Rozdělení asij. obyvatelstva.** Čísla o as. obyv. zůstávají proto neúplná (srv. polit. přehled), ježto spolehlivé cifry jsou nám známy pouze z mála území. Nejpřesnější jsou asi čísla z Japonska a brit. kolonií. Jestliže snad v přehledu překvapuje nepatrná hustota obyv. v Číně, tedy jest nutno uvážiti, že obvyklé představy o hustě zalidněné čínské krajině, kde část na 1 km² bydlí 300—400 obyv., hodí se jen na vlastní Čínu; vnitroas. oblasti, jež též náležejí k státu čín., jsou naproti tomu obydleny nanejvýš řídce, dokonce z části i neobydleny. Též celá sev. Sibiř je slabě zalidněna. Teprve na jih od 60° šířkového zvětšuje se hustota obyv. v zeměď. krajinách. Ve střední a jižní A. jsou často přechody mezi oblastmi chudě obydlenými a hustě zalidněnými vel. příkré.

Čína a Před. Indie byly po mnohá stol. nejlidnatějšími oblastmi na světě. Teprve v nejnovější době byly předstiženy Japonskem a záp. Evropou. Nicméně jest ještě nyní v A. více než polovina všeho obyvatelstva světa.

2. **Plemena a národové.** A. je ústředním zemědílem. To platí nejen o její zeměp. poloze, nýbrž také pro vývoj lidstva. V A. jsou nejstarší kult. místa nám známá, A. je kolébkou vel. světových nábož. a stále a opět vábila k sobě evropský svět jak křížovými výpravami tak i objevnými cestami za renesance, jež měly za cíl Záp. Indii. Mocnější však bylo vyzařování, jež vycházelo z A., tak stěhování národů, Hunů, Uhrů, Mongolů a Turků. Evrop. přistěhovalectví nastalé v době dějinné stěží něco mohlo změniti na obrazu a. ob. V tomto ohledu není naprosto možno srovnávati A-i s obrazem amer. obyv., změněným evr. přistěhovalectvím. Jenom pruh rus. přistěhovalého obyv. táhne se stepními oblastmi sibiř. Přesto však je národopisná mapa A. tak pestrá a rozmanitá, že jest možno popsati ji zde pouze v obrysech. Tři veliké plemenné skupiny jest možno rozlišiti v asij. obyv., totiž zbytky národů všech ras, plemeno středozemské a konečně Mongolové.

Zbytky národů. Praobyvatelé zemědílu byli vypuzeni a ztenčeni Mongoly, pronikajícími z centr. A. Proto sídlí dnes především v okrajových oblastech nebo v zemích se špatnými životními podmínkami. K nim náležejí kmeny uraloaltajské a staroas. K Staroasiatům náležejí Ainové, kteří ještě dnes bydlí v nepatrném počtu v sev. Japonsku, a to na ostr. Sachalinu. Jedni byli zatlačeni na sz., druzi na sv. Jižní oblasti obývají Dravidové v Před. Indii. Byli zatlačeni do nitra a jižní části vlastního poloostr. Přední Indie, a smísili se značně s Arijci, postupujícími od sz. K Dravidům počítají se též Kolariové. Jsou to kmeny nejnižší kult. úrovně, žijící v džunglích delty Gangu a ve stř. Př. Indii. Možno, že Dravidové jsou příbuzní s indo-austral. zákl. plemenem, k němuž patří též snad zbytek národa Vedrů na Ceyloně a Toalů na Celebesu. K této rase náležejí ještě jiné zbytky národů roztroušené po celé již. A. Původní obyv. Andamaň, Malaky, Bornea, Filipin počítá se mezi „negritos", kteří jsou příbuzní s původním plemenem, a na ostrovní Indii, jak se zdá, dostali se stěhováním.

Středozemní plemeno. Zbytky národů nepřicházejí při obrovských číslicích celkového počtu as. obyv. vůbec v úvahu, takže možno říci, že asi dvě pětiny všech Asiatů náležejí plemenu středozem., tři pětiny že jsou Mongolové. K středozem. zase náležejí Indoevropané, totiž: Arméni, Peršané, Indové a Semité, totiž Arabové a Syřané. K národům kavkazským, které mnozí badatelé počítají též k plemenu středozem., náležejí: Gruzínci, Lezginci a též uralsko-altajští Čerkesové. I jinak lze ovšem rozděliti tyto národy, kteří všeobecně sídlí jihozáp. od čáry Kavkaz—Kalkutta.

Mongolové. Plemeno mong. zajímá se svými více než 500 miliony lidí téměř třetinu veškerého lidstva. Jeho znaky jsou: krátké hlavy, plochý, šikmooký obličej se silně vyčnělými lícními kostmi, drsné, černé vlasy a malá postava. Náležejí k nim Japonci a obyv. jihových. A. Jsou to Číňané ve vlastní Číně, Tibeťané a veliké části zadoind. ob. Příslušnost Malajů k Mongolům je sporná. Dále náležejí k Mongolům Altajci sev. a vých. A., k nimž se počítají Tunguzové, příb. s Mandžury a turečtí Jakuti. Často užívá se jako celkového označení pro Mongoly též pojmu „žlutého plemene" a označováni jsou jako vlastní Mongolové obyv. Mongolska a pouští Gobi (vých. Mongolové, stř. Mongolové, Burjati, záp. Mongolové s Kalmyky). Dále jest připočísti k mongolské rase Turkotatary, kteří sahají sev. Asií do vých. Evropy a k nimž m. j. jsou počítáni Osmané, Kirkizové a Turkmeni.

3. Dějiny asijských kulturních okruhů. A. je domovem nejst. kultur světa a ovlivňovala též kult. antickou v Evr. Teprve antikou a kulturou moderní předstihla Evropa kulturní výkony A. Pouze bližším ohledáním kultur můžeme změřiti jejich cenu.

Přední Asie. Nejst. obyv. A., o nichž nám došly zprávy, jsou Sumerové, národ neznámého původu, jenž sídlil v době, o níž počínají naše vědomosti, v jihových. Babylonii, na Eufratu a Tigridu. Tyto je nutno pokládati za tvůrce babyl. kult. Jsou vynálezci klín. písma, a to svědčí víc než co jiného o jejich kult. výši. Máme nápisy a nábož. texty, jež pocházejí z doby pozdější, ale jsou psány řečí sumerskou a dokazují tak, že kočovní národové sem vniklí použili a dále rozvíjeli kult. statky, jimž nemohli na roveň nic postaviti. Tato kult. ovlivňovala vých. A. až do pánve Tarimské a jihozáp. až do Egypta. Ale jsouc kult. oasovou, totiž kult. oas na Eufratu a Tigridu, byla stižena tím osudem, že byla ve svém vývoji zdržována koč. stepními národy. Arabie, domov semitů, vysílala během tisíciletí jednu vlnu za druhou do kult. zemí. V severní Babylonii byli Sumerové zatlačeni semit. kmeny Akádů. V 3. tisíciletí následovaly kmeny kanaanské, jež se usadily v Syrii a Babylonii, a k nimž náležejí Amoritové, z nichž vyšla dynastie Hammurabi. Boje mezi Asyrií, Babylonií a Elamem zabraňovaly tomu, aby se meziříční národové společně bránili, když následující vlna, opět semitští Arameové, zaplavila v 2. tisíciletí onu oblast. Měli v držení Mesopotamii v 15. a 13. stol. př. Kr. Poslední veliká semit. vlna byla později ještě jen spojena s pronikáním Arabů, jež dosáhlo svého vrcholu v 7. až 8. stol. po Kr. vítězstvím islamu.

Tak je bab. kult. 3. tisíciletí př. Kr. smíšením kultur, prvků sumerských a semitských. Semitský vliv je zřejmý ve vývoji řeči a též na poli nábož. Setkáváme se zde, právě tak jako v bibli, s mythem o stvoření světa a o potopě. V 9. stol. př. Kr. vyvinula se Asyrie za krále Asurnasirpala (885—859) ve vládnoucí moc. V době následující bylo šťastně bojováno proti arm. říši Urartu (Ararat), proti říši damašské, dobyto bylo Babylonie, Israel stal se provincií. Po dalších vítězstvích byla v asyrské veleříši sjednocena celá Před. A., včetně Egypta. Oslabením Urartu svrchu zmíněným měla býti Asyrie sama potrestána, když totiž Kimeriové, národ to indoevr., dobyli Urartu a mohli tak napadnouti samu Asyrii. Tito Kimeriové přišli z Krymu do Armenie a Malé A., podrobili si Frygii a ohrožovali Lydii, byli však konečně přemoženi lydijskými králi. Nebezpečnějšími se stali říši asyrské iránští Medové, kteří se spojili proti Asyrii se semitskými Chaldey, usedlými v již. Babylonii. Žili na plošině medské a v krajinách arménských na vých. od jez. Urmijského, a dovedli si vytvoř. jednotný stát. Kyaxares, zakladatel medské velmoci, porazil Asyrsko, dobyl a rozbořil Asur 614 př. Kr., 612 př. Kr. Ninive a utvořil mohutnou říši Medů (od Malé A. až k již. Iránu).

Peršan Kyros, který se zmocnil nejprve lydijské vlády, dobyl 550 př. Kr. říše medské, jež však byvši rozdělena, neobsáhla již celé říše Asyřanů. 539 následovala okupace Babylonie; když jí bylo dobyto, připadla Kyrovi Syrie až k eg. hranici. Po podrobení Iranu a Egypta byl Kambyses, syn Kyrův, opět vládcem nad celou říší. Světová říše jeho nástupce Daria sahala od vodopádů nilských až k Indu. Nábož. Zarathustrovo, jehož vyznavačem byl Darius, stalo se nábož. státním. Zušlechtilo veškeren státní život a též způsob válčení Peršanů, kteří byli neporovnatelně mírnější než Asyřané. Základy kult. babylonsko-asyrské zůstaly, přistoupily k nim prvky perské. Tato nová kult. pronikla do severozáp. Indie a směrem do Evropy na ostrovy Egejského moře a severozápad. až k nížině dunajské. Řecko postavilo se na odpor moci perské a přešlo k útoku; byvši sjednoceno Filipem Maced., Alexander Vel. podrobil si řadou skvělých vítězství veškeru říši perskou, když byl 334 př. Kr. překročil Helespont. Zakládání četných řec. měst způsobilo, že se mohla helenská kultura rozšířiti až do Indie. Nezůstala však uchráněna orient. vlivů, takže ji nazýváme kult. helenistickou, na rozdíl od kult. helenské doby starší. Všeobecný vývoj kult. doby následující byl ten, že orient oživen a posilněn helenismem, jej konečně v době asi 1000 let překonal a že orientální kult. nově rozkvetla. — S počátku sahají řecké vlivy kulturní až do Indie, tak v umění řeckobudh. za doby Asokovy asi v pol. 3. st. př. Kr., a prostírají se dokonce až k umění východoas.; vlivy helenistické byly v Číně zjištěny. Po 250 př. Kr. stali se pány Iranu Porthové, vých. od jejich říše vznikla říše baktrijská; obě říše byly v zápolení o světskou moc důstojnými soupeři Římanů. Přesto zůstala Př. A. politicky celkem v rukou Římanů. Též proti říši novoperské, jež byla založena pod dynastií Sassanovců 226 po Kr. v oblasti staré říše parthské, bojoval Řím ještě s úspěchem. V nábož. proti hladu mezi křesťanstvím a staroiranským kultem Ahuramazdo-

vým stal se tento vládnoucím nábož. a vnikl v různých formách do říše římské. Znenáhla rozšířila se parthská dynastie po celé Př. Asii. Vrcholných úspěchů dobyla v době kolem r. 620 po Kr. Dobyto bylo Damašku, Jerusalema, Palestiny, Egypta a perská vojska stála před Byzancií na Bosporu. Vých.-řím. králi Herakliovi podařilo se však vých. Řím zachrániti, a říše perská neustálými boji s Byzantinci oslabená, upadla v nejbližší době do rukou Arabů. Po pádu dynastie nastal hluboký úpadek všeho kult. života. Tím bylo opět ukončeno jedno období nadvlády indoevr. nad Př. Asií.

V mezidobí došlo k založení nových států arabských kočovníků na této staré kult. půdě. Tak založili Nabateové, postupující od Rudého moře na sev., říši na vých. od Jordánu se semitsko-babyl. kulturou; říše zanikla r. 106 po Kr. Podobnou smíšenou kulturu měla Palmyra na hranicích syrsko-arabských, jež nalezla svůj konec ve zbraních Řím., 273 po Kr., když byla před tím dosáhla skvělé kult. výše. Zničení říše Narateů a Palmyry odklidilo překážky pro příští velikou invasi semitskou, jež nastala, když víra Mohamedova sjednotila a zfanatisovala arabské kmeny. Jest dobyto Egypta, Syrie a Palestina je odtržena od říše výchřím. a Omar (634—644 po Kr.), zakladatel světového panství arabského na vých., dobyl říše novoperské. Arabská města, jež částečně byla islamity založena, vyvinula se v ohniska arabské kult., jež vyrostla zcela samostatně. Za Abasidů (750—1258) stala se opět Mesopotamie vlastí veliké kult., jež vynikla obzvl. v architektuře, vědách a obchodu (Bagdad). Pád abasidské dynastie byl zaviněn dynastickými spory, nábož. rozpory a turec. žoldnéři, jichž pomocí si vládcové vyřizovali své spory. Konečně zničili Seldžukové, kteří pronikli zač. 11. st. do Př. A., státy mezitím vzniklé a založené tureckými národy. Vítězné tažení Seldžuků započalo stěhováním turec. kmenů od jez. Aralského pod vedením náčelníka Seldžuka, který si vybojoval nejdříve území na záp. Buchary. R. 1055 bylo dobyto Bagdadu a zřízen znovu kalifát. Spory o trůn připravovaly rozpad moci Seldžuků, jež sahala od hranic čín. až do Malé A. Tak bylo možno, že ve válkách křiž. založily evr. záp. mocnosti po krvavých bojích řadu feudálních států na půdě turko-islamské moci a kultury; vedení islamu zmocnil se Egypt. Bagdad sám stal se skvoucím sídelním městem kalifů až do vniknutí Mongolů. Tito sjednotili se ve svých sídlištích na Amuru kolem r. 1200 pod Džingis-chánem, podnikli mohutná vítězná tažení, podrobili si sev. Čínu a zničili r. 1258 kalifát a kult. islamskou, jakož i Bagdad. Přijali sice islam, ale stará sídla kult., Iran a Mesopotamie, zpustla. Býv. úrodná zem stala se stepí a pastviskem mongolských stád, samo srdce orientální kult. bylo zasaženo. Malá A., jež tak dlouho byla chráněna Byzancií proti islamu, a jež konečně padla do rukou Seldžuků, obrátila se proti Mongolům právě tak, jako Mamelukové v Syrii. Tyto boje zničily to, co se snad udrželo po nárazech tureckých.

V Malé A. byla založena říše osmanská Osmanem I., který sjednotil své hordy Turkmenů, roztroušené kolem Angory, s jinými turec. kmeny; tato říše, jež přinesla další zkázu zbytkům orient. kultury, byla zadržena ve svém vývoji novým mongol. vpádem. Mongol. vpadli do Př. A. vedeni Timur-Lenkem, který se pokusil obnoviti říši Džingis-chánovu. Úvodí Indu, Persie, Syrie, Malé A. bylo dobyto, Bagdad opět rozbořen. R. 1405 smrtí Timurovou rozpadla se nová mongol. říše, Osmanové obnovili své panství a rozšířili je do Evropy (1453 Cařihrad). Převzetím byzantské státní formy stala se osm. říše mocí evropskou a byla zatlačena na nové cesty výboje. Turec. záp. A. zpustla, správa byla násilná a neobratná. Jenom Persie, jejíž obyv. z největší části náleží k sektě šiitů, bránila se proti sunitům-Osmanům, ztratila sice po r. 1500 veliké oblasti proti Turecku, ubránila však svou samostatnost. V nejnovější době je jak Turecko tak i Persie postavena před obtížnou otázku, jak mají se brániti proti neustále rostoucímu polit. i kult. vlivu evrop. bez ztráty národní svébytnosti.

J i ž n í A s i e. Kult. počátky ind. podobně jako orient. jsou pro nás zahaleny temnotou. Dravidové, jež musíme pokládati vzhledem k Negritům a Indoaustralanům za starší přistěhovalce, přinesli oněm pojem vyšší kult., jež vzala původ ze vlivů orient., pravděpodobně v Pendžabu. Podobně jako Dravidové Př. Indii, ovlivnili Malajové Indii Zadní a ostrovní. Též tito zavedli orbu na místo lovecké a sběračské činnosti primitivních obyv.

Nejbližší přistěhovalecká vlna přišla z Iranu a byli to Arijové, kteří se za bojů s Dravidy rychle rozšířili po celém poloostrově. Dobu jejich příchodu lze velmi těžce určiti, je to však pravděpod. 2000 let př. Kr. Tito vnesli do Pendžabu vysokou kult., opět orientem ovlivněnou, jež byla zvláště vzdělávána v nížině Gangu, Hindustanu. Pojem řeči a kultury jest nám dán teprve sanskritskou lit. Ved (svatých knih), dále brahmíny a Upanišádami. Odloučenost předoind. kult. okruhu vy-

sokými horstvy přivodila nepříležitost kult. vývoje a jejího stupňování. Zajisté zde našly místa i vlivy nepřátelské, jež však nebyly účinků trvalých, kdežto boj proti praob. postupoval pomalu, ale nepřetržitě. Vliv kmenů vedoucích války byl veliký a pěstění ducha válečného vedlo k utvoření kast. Po stavu selském a válečníků vytvořila se kasta kněží. Tito brahmíni stali se nejvyšší mocí v zemi a ochránci a tvůrci brahm. nábož. tradice. Do tohoto světa zasáhl tvořivě v 5. století zakladatel Gautama Budha a přeměnil brahminismus v budhismus. Budhovým nábož. vnikla ind. kult. za Himalaje a nalezla též cestu na ostrovní Indii, do vých. A., ba dokonce i do vých. Afriky. Podivuhodné je ovlivnění budh. kult. Řeckem, což nastalo za vítězných tažení Alexandra Vel. O tomto řeckobudhistickém umění zmínili jsme se již svrchu.

Jue-čiové založili jako Indoskythové mohutnou říši, jež sjednotila budhismus a smíšenou kult. řecko-iranskou. Kolem r. 100 po Kr. zaujímala tato říše Pětiříčí, Kašmír, Gandham, Kabul a části severozáp. provincií s Kašgarem s Chotarem. Zbytek Indie roztříštil se v malá knížetství. Budhismus trpěl boji mezi jednotlivými sektami a ztratil své vůdčí postavení ve prospěch brahminismu.

Zánikem budhismu zasáhly do vývoje Indie též cizí vlivy, tak islam. Již kolem r. 1000 počala i zde vláda turecká (1001 až 1526) vítězným tažením sultána Mahmuda z Ghazny. Potom následovali Mongolové. Vnuk Timurův zřídil říši Velikého Mogula. Islam nebyl s to, aby potlačil hinduismus, právě tak nedovedl zničiti ind. kulturu. Tato rozšířila se v Zadní Indii do Birmy, Pegu, Siamu, Kambodži. Ve vých. oblastech byla zatlačena vlivy čín., v Zadoind. souostroví musila svoliti k rozdělení s islamem. Přes Nepal dospělo ind. vzdělání do Tibetu, kde budhismus vytvořil vládu kněží (lamaismus) nad kočovným národem. Ještě dnes je ind. kult. okruh značného významu pro as. svět; náleží k němu asi 450 mil. lidí, a kultura tato je tak mocná, že dodnes nenabyli političtí vládci jižní A. znatelnějšího vlivu.

Vých. Asie. Také východoas. okruh je ve spojitosti se záp. a již. Asií. Od pánve Tarimské dorazili v 4. tisíciletí př. Kr. mong. národové do vých. A. a zavedli zemědělství do území, jímž doposud kočovné praobyv. procházelo. Ze severozápadní Číny sestoupili do nížiny Hoangho a rozšířili se na Koreu a Japonsko. Tak jako vedla nutnost umělého zavodňování v oblasti Eufratu a Tigridu nebo na Nilu k společné práci a tím i k zakládání států, tak sjednotila zde obrana proti strašlivým záplavám Hoangho obyv. čínské.

Kultury mandžurská, korejská a japonská zůstávají odvětvími kult. čínské. Též vých. Zadní Indie dostala se pod vliv čínský. Čínské pověsti vypočítávají pět velikých císařů doby počáteční (3300 až 2207), kteří se zasloužili o vycvičení svého národa v nejdůležitějších věcech života: naučili prý jej užívati domácích zvířat a písmu, rolnictví a počítání času, správě provincií a tkaní hedvábí. Kulturní dílo ohromného významu, z 1. tisíciletí př. Kr., jeví se ještě dnes očím překvapeného Evropana: je to „veliká čín. zeď", jež měla ochrániti čín. kult. zemi před vpády Mongolů.

Co se týče poměrů polit., byly v 1. tisíciletí př. Kr. doby neutěšené. Třetí dynastie (1122—256), založená Vu-Vangem, ztratila pozvolna všechnu svou moc ve prospěch feudálních pánů, jichž nenasytnost byla zhoubou pro zemi právě tak, jako pro Huny půtky mezi knížaty a trvalé boje proti jihových. barbarům. Z reakce proti těmto žalostným poměrům rozšířilo se učení Kon-fu-tseovo (Konfucius, 551—478 př. Kr.), jež se stalo za dynastie Han státním nábož. Použiv hlav. rysů starého nábož., chtěl jeho zakladatel učiniti lidi jako členy rodiny a státu šťastnými. Konfucius sám stal se ideálem vzdělaného Číňana, jeho učení směrnicí a normou pro vzdělání a mravnost čínskou. Určitý přelom v učení tohoto filosofa a nábož. horlivce přinesl vnik budhismu z Indie v 1. tisíciletí po Kr. Budhismus stal se všeobecně lidovým nábož. a zasáhl též i do Japonska, kde na více než půl tisíciletí zatlačil šintoismus (šin-to: cesta duchů), lidové to nábož., jež uctívalo japonské císaře jako nositele božských sil. Pomocí budhismu byly úzce spojeny jap. ostrovy s kult. životem Číny, čín. kultura značně obohatila duševní život ostrovního národa, byť i jap. budhismus, samostatně se vyvíjeje, došel k větší rozmanitosti. Jap. šintoismus nezanikl, poněvadž byl úzce spojen s jap. národním cítěním, a v předešlém století byly učiněny pokusy s jeho vzkříšením, jež přivábily jednotlivým sektám veliká množství přívrženců.

Ustavičnost čín. kult. vývoje, jenž vyvrcholuje v době dynastie Han, byla zastavena novými invasemi. Tunguzský národ Tobů dobyl sev. provincií, podlehl však vlivu čín. kultury, až konečně císař Taitsung v 7. st. po Kr. spojil opět veškerou říši pod svým žezlem. Nové nebezpečí nastalo v 13. stol. vítěznými vpády Mongolů pod Džingis-chánem, který si podrobil sev. Čínu a jehož potomci zalo-

žili mongol. dynastii (1280—1367), jež se pokoušela dobýti též Japonska. O vládě Mongolů v Číně jsme dobře zpraveni cestopisem Benátčana Marco Pola, který dlel na dvoře v Pekingu. Po vládcích mongol. následovala dynastie Ming (až 1644), jež byla vystřídána Mandžui. Tito náležejí, právě tak jako Tunguzové, k Mongolům sev. as. Peking padl a Mandžuové nastoupili v dědictví po Mongolech. Během lidského věku byla říše podrobena a zůstala pod nadvládou mandžuské dynastie až po naše stol. (1912).

Zoufale bránila se Čína proti násilným pokusům „rudých ďáblů", Evropanů, kteří se snažili zpřístupniti čínská pobřeží evrop. obchodu a zjednati přístup záp. kultuře. Čína ustrnula stále více na starých formách své kult., až teprve v posledních letech po mnoha krvavých válkách obč. podařilo se zakotviti začátkům nových forem, jež takto přinesly s sebou pád staré chráněné kult. a svébytnosti.

I Japonsko provozovalo dlouho stejnou politiku proti vlivům záp., až roku 1854, donuceno Am., vystoupilo ze své uzavřenosti a osvojilo si rychle dobré i špatné stránky evr. civilisace. Vývojem, jemuž není rovno v dějinách, vyšvihlo se Jap. v jedinou exotickou velmoc naší země.

Centrální a severní Asie. Středoas. národy shrnujeme obyč. pod jménem Mongolů, kmene to, který si získal největší dějinné důležitosti. Na jedné straně vystupují Mongolové jako pokojní pastevci, kočovníci, na druhé straně jako světoborní dobyvatelé, jako na př. pod vedením Džingis-chánovým. Chov koně umožnil ona mohutná tažení, jež vícekrát zhoubně působila na evr. i as. kult.

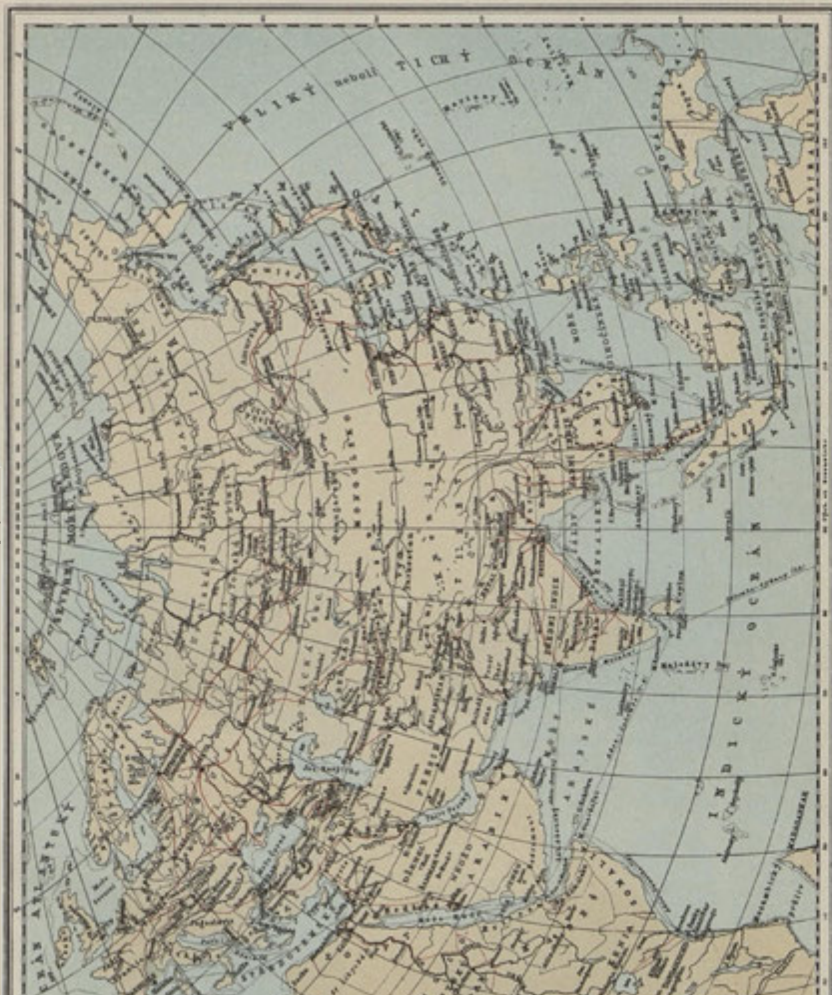
Hunové, kteří později v době stěhování národů měli hráti osudnou úlohu též v Evropě, vnikli již kolem 1200 př. Kr. ze stř. A. do Číny a do Sibiře. Usazení Hunů v záp. Sibiři vypudilo odtamtud Skythy, kteří ustoupili směrem k j. za horské řetězy do sev. Indie. Hunové vpadli ze záp. Sibiře, překročivše Volhu, do Evropy (asi r. 372), zvítězili nad Alany a vých. Goty a zatlačili záp. Goty z jejich sídel. Mezi Dunajem a Karpatami vznikla hunská říše, jež se rozpadla po smrti nejvýznam. vojevůdce Atily († r. 453), poněvadž jen pěsti této násilné osobnosti se podařilo sjednotiti tak různorodé prvky.

Do uvolněných středoas. hunských sídel vnikli z Mandžurska Tunguzové, příbuzní s Mandžuy, kteří se současně rozšířil po sev. A. Zde vsunuli se Tunguzové jako klín mezi kmeny uraloaltajské a poloasijské. Obsadili střed. sev. A. a stali se jako kočovníci, jimiž byli, pěstiteli sobů. O jejich místě ve východoas. kult. vývoji bylo již promluveno. V Mongolsku následovali po Tunguzech za sebou Tataři a Turci. Jejich vlast jest nejistá, ale typická pro kočovné národy je jejich cesta zakládání států. Jednomu schopnému kmenovému náčelníku podařilo se v krajině kolem Altaje sjednocení vlastní hordy s jinými turec. kmeny. Boje proti Tatarům dopadly šťastně, takže ještě v 6. stol. byli Turci vládnoucím národem stř. A. Nenáročnost a odolnost obyv. stepi zároveň s jejich loupeživostí a smyslem válečným činila je schopnými k dalším výbojům na záp. do Evropy. Rozsáhlost dobytých území způsobila, že říše kočovníků byla rozdělena v jednotlivé části a že protivníci dobývali úspěchů při vzájemných bojích mezi kmeny, dokud nevstoupila se živelnou silou na jeviště nová moc, totiž Mongolové, sjednocení Džingischánem (1206—1226). Před tímto účinkem na celé zemědíly předcházely úporné a dlouhotrvající boje, v nichž Džingis-chán dobyl a upevnil panství nad svou říší kočovníků. Vypětí sjednocení mongolské moci, jež potom následovalo, bylo strašné velikosti. Po dobytí vých. A. a hrůzostrašném zpustošení Číny následovaly boje proti říši Chovaresmiů, následovalo dobytí Turkestanu a Persie, pád Bagdadu (1258) a zničení syrské a maloas. krajiny. Rány, způsobené dobou mongolskou záp. Asii, nebyly dosud zahojeny. Mongolská dynastie v Číně byla zmíněna při vých. A. R. 1237 vpadl jeden z vnuků Džingis-chanových do Ruska a dobyl ho. Moskva a Kyjev byly zničeny plameny. Mongolští vítězové vnikli až ke hranicím býv. Velikého Slezska, kde byl jejich postup zadržen řádem slezských rytířů (1241).

Džingis-chán je nejmohutnější postavou v státotvorných dějinách A. Jeho říše prostírala se od Černého až k Japonskému moři. Jižní hranici tvořilo pohoří Kuen-lundské a Hoangho. Dědici mohutného panovníka bylo dobyto jižní Číny a části Zadní Indie, a až do Egypta vnikly zástupy těchto dobyvatelů. Potom následovalo rozdělení v části: 1. Kipčak, říše „zlaté hordy", sídlo Sarai na Volze; 2. vých. říše vel. chána objímající Čínu, Koreu, Mongolsko, Mandžursko, Tibet s hl. m. Pekingem; 3. říše Ilchanů sestávající z Persie, Armenie a částí Malé A., a konečně 4. střední oblast, říše Džagatajů s hl. m. Almalikem na Ili, jíž připadla v budoucnu největší dějinná úloha. Zmíníme se ještě o přesunu v sev. A., totiž vniknutí Jakutů od jez. Bajkalského do sídel Tunguzů.

ASIE. Mapa politická.

Navrhl a zpracoval Dr. Fr. Machát.

Asijští národové.

Žena kmene Chevsuri.

Kabardinec.

Turek z Karahissaru.

Žid. učenec.

Australští národové.

Tasmánka.

Severoaustralan.

Severoaustralanka.

Dívka z N. Kaledonie.

Asijští národové.

Kirgis kmene Kara.

Muž kmene Šibac.

Číňan.

Aino.

Žena kmene Giljaků.

Tarančau.

Mongol.

Japonka.

Příloha Nového velkého ilustrovaného slovníku naučného.

Zatím co říše vých. rozplynula se v čín. kultuře, říše Ilchanů byla zatlačena na dráhu islamu a musila se brániti proti středoas. Mongolům, podrželi Džagatajové svou jednotnou mongolskou povahu. Z přechodných vpádů do sousedících oblastí je nejdůležitější zdvižení pod Timur Lenkem (* 1336). Podrobil si Turkestan, dobyl snadno Persie, úvodí Indu, Syrie, Malé A., zařadil ve svou obrovskou říši Egypt a právě hodlal dobýti Číny, když ho r. 1405 sklátila zimnice k potěše lidstva. Po 35 polních taženích zůstaly v dotčených zemích pouze zbytky starých kultur, na jichž místo nedovedla pouze destruktivní síla Mongolů postaviti nic jiného. Po smrti Timurova syna počalo osamostatňování jednotlivých oblastí, z nichž od r. 1526 je nejdůležitější ind. říše Mongolů, jež se udržela pod císaři z rodu Timurova až do doby angl. kolonisace v předcházejícím století.

Poslední stát kočovníků ve stř. A. podařilo se založiti Kalmykům, mongol. kmenu, jenž vyvolal v život pozoruhodný islamský kněžský stát v Tibetu v 17. stol. Od r. 1758 učinili Číňané konec této říši a podrobili si r. 1878 též Turkestan. Tak dostalo se Mongolsko a Tibet pod vliv čínské kultury.

Kult. dějiny sev. A. jsou od 17. st. dějinami evropeisace. Po dobytí Sibiře Rusy v 17. a 18. st. následovalo dobytí Amurska, Zakavkazska, Turanu v 19. stol. Dobytá území byla přivtělena k ruské správě a národohospodářství, Sibiř sama stala se pevninskou ruskou kolonií a osídlovacím územím. V jihozáp. Sibiři zatlačili přistěhovalí Rusové Kirgizy a pronikli daleko na sever, pokud to jen podnebí dovolovalo, do lesnatého pásma jako rolníci.

Objevy, výzkumy a kolonisace v obrysech. Slovo „objev" vyžaduje zde podobně jako u Am. omezení. Běží o poznání dotyčných oblastí pro záp. svět. Starým as. kult. byla přilehlá území známa již z polit. a hospodář. důvodů a na těchto zkušenostech a výsledcích badání spočívalo namnoze evr. zkoumání starověku. Tak na př. Foiničané podali své znalosti o Rudém moři Řekům. Alexander použil při svém ind. tažení zkušeností perských učenců.

Řečtí starověcí spisovatelé jsou zpraveni o Přední A., zvl. Malé A. Oblast kolem Černého moře byla dobře prozkoumána řec. kolonisací. Obrovské pokroky pro evropské znalosti přineslo tažení Alexandrovo. Tažení do Indie bylo zároveň objevnou cestou a zpáteční plavba loďstva pod vůdcovstvím Nearchovým od ústí Indu až k ústí Eufratu a Tigridu byla prozkoumáním vodní cesty z Indie do Mesopotamie.

Doba diadochů a řím. válek dobyvatelských v Přední A. přinesla poznání dalších oblastí. Obchodní loďstvo dostihlo Ceylonu, snad i Tonkingu, a obtížný styk karavanami udržoval obchodní spojení s Čínou a přinesl do řím. světa znalosti o zázračné zemi na vých. Přes čilou činnost křesť. misionářů znamenal raný středověk málo pro objevné dějiny. Teprve Arabové dosáhli ze svého daleko na vých. ležícího území Číny po lodích a objevili Zadoindické souostroví. Nejdůležitějším pramenem z doby následující byly však cestovní zprávy Benátčana Marco Pola (1254—1323), který navštívil mimo Persii, Armenii a Ceylon, též stř. Asii, Čínu, Japonsko a ostrovy Sundské. Něco dobrého mělo do sebe též uzavření pozemní obchodní cesty Turky, totiž objevení námořní cesty kolem Afriky z Evropy do Indie Vasco da Gamou (1498). Následovaly výpravy Portugalců do Číny (1517) a Japonska (1542). Plavba Magelhaňsova kolem světa († 1521) přinesla objevení Filipin směrem od vých.

Ovládnutí již. obch. cest portug. a španěl. loďstvy donutilo rozmáhající se námořní mocnosti, angl. a holand., hledati námořní cestu sev. od Asie, severových. průjezd, aby tak mohly navázati nová obch. spojení s Čínou a Japonskem. Holanďan Barents († 1597) objevil 1594 Novaju Zemlju. Stejnou dobou počaly ruské výboje v sev. A. R. 1580 překročil kozácký hetman Jermak Ural, r. 1639 bylo dosaženo vých. pobř. Sibiře, Ochotského moře, r. 1648 obeplul Děžněv stejnojmenný mys v Beringově úžině. Teprve r. 1878 až 1879 podařil se Švédu Eriku Nordenskiöldovi severových. průjezd, když mezitím byly doplněny znalosti o sev. a severov. pobřežích as. plavbami Beringovou, Čeljuskinovou a Cookovou.

Vnitřní oblasti as. byly vědecky prozkoumány teprve poměrně pozdě v 19. st. Dokonale však nejsou probádány ani ještě dnes. V Arabii a vých. Tibetu jsou území, na něž nevstoupila ještě noha Evropana, takže nám stále chybí přesný zeměp. obraz zemědílu.

Na těchto neúplných celkem výzkumných dějinách A. zúčastnilo se více než 200 cestovatelů, z nichž většina jsou Rusové a Němci. První zasloužili se o prozkoumání sev. a vnitřní A., druzí vědecky probádali již., vých. a vnitřní A. Jmenován budiž ruský gen. Prževalskij, který zcestoval v letech 1870—1885 Tibet a poušť Gobi, Mongolsko a Čínu; dále bratří Schlagintweitové, tři něm. badatelé, kteří prozkoumali Indii, dále Ferd.

Statistický přehled

Stát, okres a vládní forma	Rozdělení	Celková velikost v 1000 km	Obyvatelstvo		Hlavní místa v 1000 obyv.
			Celkový počet v 1000 ob.	Hustota na km²	
Ruská Asie (Sibiř) a **Kavkazsko** (soc. sov. republiky)	8 auton. oblastí	16.579	35.864	2·2	Tiflis 387 Taškent 245 Omsk 144 Krasnodar 143 Kokand 120 Orenburg 108 Irkutsk 103 Tomsk 89 Samarkand 84 Baku 50
Turecká říše (republika)	74 vilajetů	1.253	asi 10.000	8	Cařihrad 1.203 Smyrna 98 Skutari 82 Konia 71 Brussa 65 Adana 64 Angora 35
Irak čili **Mesopotamie** (království, angl. mand. území)	3 vilajety	371	2.849	8	Bagdad 145 Kerbela 65 Mosul 60 Basra 50 Nedžef-Sulejmanie 30
Syrie (franc. mand. území)	4 státy	149	2.423	16·9	Damašek 250 Aleppo 200 Bejrut 150 Homs 55 Homa 36 Tripolis 35 Latokijeh 20
Palestina (angl. mand. území)	4 distrikty	23	757·2	33	Jerusalem 63 Joppe (Jaffa) 48 Haifa 25 Gaza 17 Hebron 17
Persie (ústavní monarchie)	—	1.627	10.000	6·1	Teheran 220 Tebris 200 Ispahan 80 Hamadan 90 Mešhed 70 Kermanšah 60
Afganistan (emirát)	6 vilajetů	731	10.000	14	Kabul 60 Kandahar 31 Herat 20
Beludžistan (angl. vasalský stát)	—	208	379	2	Kelat
Přední Indie (Britská Indie, císařství)	15 provincií	4.736	318.942	67·4	Kalkutta 1.325 Bombay 1.263 Madras 527 Haidarabad 404 Delhi 304 Lahore 281 Ahmadabad 274 Luknow 240 Karači 217 Cawnpur 216 Puna 214 Benares 198

pro Asii.

Složení obyvatelstva podle národnosti a ras v 1000 ob.	Složení obyvatelstva podle náboženství v 1000 ob.	Vývoz: hlavní předměty v 1000 t	Dovoz: hlavní předměty v 1000 t	Země, s kterými se stýká. — Vlastní dráhy v 1000 km
Rusové 28.100 Tataři 3.000 Kirgizové 2.000 Mordvini 1.200 Židé 600		Kamenný olej, kožišiny, dříví (zpracované), pšenice, vejce, ječmen	Mouka, kroupy a pod., sur. vlna, chlebové obilí, bavlněné tkaniny, papír, lepenka	Velká Britanie, Německo, Lotyšsko, Francie — 1923: 73.685
Turci, Syrové, Arabové, Kurdové, Řekové, Arméni, Čerkesové	Mohamedáni, Arméni, křesťané, israelité	Sušené ovoce, koberce, hrozinky, tabák, vlna, mořská pěna	Bavlna, obilí, oleje, koloniální zboží, kovy	Italie, Německo, USA., Francie — 1925: 3.330
Arabové	Sunité 1.147 šiité 1.494 židé 87 křesťané 79	Datle, ječmen, pšenice, vlna		1924: 1.800
Arabové, Turci, Turkmeni, Čerkesové, Kurdové, Arméni, Peršané, Evropané		Živočišné produkty, tkaniny, ovoce, živá zvířata, oleje a rostlinné šťávy	Bavlněné tkanivo, cukr, petrolej, rýže, stroje, automobily	1925: 980
Arabové a Evropané Židé	Mohamedáni 591 židé 84 křesťané 73	Pomoranče, mýdlo, dýně, víno, mandle	Bavlněné výrobky, mouka, dříví, cement, stroje	1924: 808
	Šiité 8.500 sunité 800 židé 35 Arméni 45	Miner. oleje, koberce z vlny, opium, ovoce, surová bavlna	Bavlněné zboží, cukr, čaj, bavlněná příze, miner. oleje	Anglie, Rusko, Egypt, USA. — 1925: 217
Afgánci 10 Mongolové 2·5 Tadžikové 1·5	Mohamedáni, větš. sunité, židů asi 14.000	Vlna, hedvábí, tabák, ovoce, koření, koně	Bavlněné zboží, barvy na látky, cukr, kovy, kořené zboží	Indie, Rusko, Persie
Beludžové	—	—	—	—
Arijští Indové 238.847 Dravidští Indové 64.128 Číňané 12.885 Mundové 3.974 Jiní Indové 1.691 Arijští Evropané 819	Hinduové 216.000 budhisté 11.000 mohamedáni 68.000 křesťané 4.000	Rýže, pšenice, čaj, bavlna, juta, lak, opium, semena, kůže, kožišiny, oleje	Bavlněné zboží, cukr, kovy, rudy, stroje, nástroje, hedvábí, oleje, chemikalie, železné zboží, lihoviny, zápalky, papír, potraviny	Velká Britanie, USA., Japonsko, Německo, Java, Borneo, Sumatra — 1924/25: 61.230

Stát, okres a vládní forma	Rozdělení	Celková velikost v 1000 km	Obyvatelstvo Celkový počet v 1000 ob.	Hustota na km²	Hlavní místa v 1000 obyv.
Britská Zadní Indie (Birma a Br. Malakka, „Straits Settlements")	5 území	750	15.000	Birma 22 Malakka 213·2	Singapore 260 Georgetown 101 Malakka 21 Viktoria 1·5
Siam (království)	—	518	9.616	19	Bangkok 931 Ajuthia, Kedeh, Labang
Franc. Zadní Indie (Indočína)	6 území	700·8	19.844	27	Hanoi 81 Saigon 109 Hué 63 Tsholon 196 Battambay 270 Long Huyen 148 Haiphong 100 Luang Prabang 180
Malajské ostrovy	—	1.900	50.000		Batavia 254 Soerabaja 192 Semarang 158 Soerakata 134 Palembang 74 Makassar 57
Sumatra		422	5.852	13·8	
Java a Madura		131	34.984	266·2	
Borneo		535	1.626	3	
Sundské ostr. a Molukky		394	6.693	17	
Nová Guinea		416	195	0·5	
Celebes		124	2.348	19	
Filipiny (ochr. území U. S. A.)	49 prov.	29·7	10.957	36	Manilla 285 Cebu 66 Albay 58
Japonsko (konst. císařství)	—	684	82.467	109·7	
Vlastní Japonsko	413 ostrovů	381	59.737	156·7	Tokio 1.996 Osaka 2.115 Nagoya 769 Kioto 680 Kobe 644 Jokohama 406 Nagasaki 189 Hakodate 164 Kanacava 147
Kolonie:	—	298	24.830	82·5	
1. Formosa a souostr. Pescadores		36	3.994	101·5	Taihoku 164 Tainan 77
2. Karefuto (jap. Sachalin)		36	203	2·9	Kušunkoton
3. Kvantung		3	1.056	305	Dairen 187 Ryojunko 23 (Port Arthur)
4. Korea		221	19.520	78·2	Söul 262 Heijo 79 Fusan 76
5. Ostr. tichom.	623 ostrovů	2	56	28·2	

Složení obyvatelstva: podle národnosti a ras v 1000 ob.	Složení obyvatelstva: podle náboženství v 1000 ob.	Vývoz: hlavní předměty v 1000 t	Dovoz: hlavní předměty v 1000 t	Země, s kterými se stýká. — Vlastní dráhy v 1000 km
Evropané a Američané, Eurasiaté, Asiaté	Mohamedáni, přívrženci Konfuciovi, křesťané	Guma, cín, líh pro motory, kopra	Cínová ruda, rýže, tabák, kopra, cukr	—
Siamové 8.398 Číňané 260 Indové a Malajci 421 Burmesové 32 Kambodžané 93 bílí 1·8	Budhisté, brahmíni, přívrženci Konfuciovi	Rýže, cínová ruda, teakové dřevo, kaučuk, ryby	Bavlněné zboží, potraviny, kovové zboží, zlaté a stříbrné mince, jutové pytle	1925: 2.490
Anamité, Tonkinové, Kambodžané, Číňané, Polynesané, Malajci, Laosové, Thosové, Khasové, Nungiové, Thaiové, Muongové	Křesťané, budhisté, přívrženci Konfuciovi a Laotseovi, vyznavači předků	Rýže, ryby, kaučuk, uhlí, pepř, živá zvířata, kopra, cínová ruda	Bavlněné tkanivo, petrolej, esence, kovové zboží, stroje, balvlna, hedv. tkaniny	Francie, Velká Britanie, Čína, Holandská Indie — 1924: 2.075
Malajci, Papuánci a j.	—	Cukr, kapok, tabák, kopra, benzin, kerosin, kaučuk, skořice	Bavlna, rýže, potraviny, železo, ocelové zboží, stroje, přístroje, doutníky, cigarety, hnojiva	Holandsko, Velká Britanie, USA., Japonsko, Francie, Egypt, Australie — 1924: 4.105
Filipiňané 9.428 bílí 12 Japonci 8 Číňané 44	—	Cukr, manilské konopí, kokosový olej, kopra	Bavlněné zboží, železo, ocel, minerální oleje, rýže	USA., Velká Britanie, Japonsko, Španělsko, Čína 1925: 1.272
Japonci	Šintoisté, budhisté, křesťané			
Japonci	Šintoisté, budhisté, křesťané	Sušené hedvábí, bavlněné tkanivo, hedvábné tkanivo, hliněné zboží, uhlí, cukr	Bavlna, rýže, vlna, železo, žel. zboží, stroje, cukr	USA., Čína, Britská Indie, Kvantung — 1924: 15.970
—	—	Čaj, uhlí, cukr	Olej, dříví, petrolej	1924: 764
—	—	—	—	224
—	—		—	1.109
—	—	Rýže, boby, hrách, fosfát,	Bavlněné zboží, dříví	Japonsko, Čína — 1.924
—	—	kopra, kokosové ořechy		

Stát, okres a vládní forma	Rozdělení	Celková velikost v 1000 km	Obyvatelstvo Celkový počet v 1000 ob.	Hustota na km²	Hlavní místa v 1000 obyv.
Čína (republika)	—	11.320	441.200	39	
Vlastní Čína	19 provincií	4.106	411.492	—	Hankau 1.320 Šangbai 1.000 Kanton 900 Peking 805 Tientsin 800 Hangčau 684 Fučeu 624 Čunking 614 Sučeu 540 Ningpo 470 Nanking 377
Kiao-čou		552	243·8	441·6	Tsingtau 273
Vedlejší země:					
Mandžursko	3 prov.	938·8	22.083	23·5	Mukden 250 Chang-Chun 80 Kirin 80
Singkiang		1.425	2.519	2	Urunši Kašgar 80 Jekand 70
Tibet		2.100	2.000	1	Lhassa 20 Šigatse 14
Mongolsko		2.750	2.400	0·8	Ulan-Butor-Choto 30

v. Richthofen, který se zasloužil o zeměp. poznání Číny, a konečně nejúspěšnější as. výzkumce v posledních desítiletích Sven Hedin. Tento Švéd (* 1865 ve Štokholmu) procestoval záp. a stř. A. Jeho tři veliké cesty, výsledky čtvrté nejsou ještě veřejně známy, přinesly nám nejcennější poznatky o pánvi Tarimské a území Lob-nor, objevily nám Transhimalaju a zjistily prameny Brahmaputry a Indu.

Kolonisace A. evr. mocnostmi byla zdržována a omezována existencí starých a pevných kult. států. O skutečné evropeisaci můžeme mluviti nejspíše při rus. osazování Sibiře. Evropeisace Indie jest pouze povrchní a vých. A. dovedla si udržeti svou národní samostatnost právě proto, že Japonsko převzalo ve vědě a technice evr. kult. statky.

Zakládání kolonií stalo se dvěma cestami, námořní, jíž bylo použito Portug., Španěly, Angličany, Holanď. a Francouzi, a pozemní, jež byla nejvýhodnější pro Rusy při kolonisaci Sibiře následkem sousedící polohy.

První evr. koloniální mocí na as. půdě byli Portug. Již r. 1498 obsadil Vasco de Gama Kalikut na pobř. Malabarském pro Portugalsko. R. 1505—1515 následovalo zakládání kolonií místokráli Almeidou a Albuquerque'n. Hl. místem stala se Goa (1510). Jiné osady vznikly na Amboina (Moluky), Ceylonu, Malace a v Annamu, vesměs v 16. st. R. 1610 přistoupil k nim Timor. Hlavní část svého majetku ztratili ve prospěch Holandska, jež se ukázalo obratnějším kolonisátorem. Dnes vlastní Portugalsko na as. půdě ještě Portug. Indii, sestávající z pobřež. území kolem Goa, Damanu a Diu na břehu předoind., a Makao v jižní Číně, jakož i vých. část Timoru.

Španělé obsadili r. 1570—71 za vlády Filipa II. Filipiny (odtud jejich jméno) a podrželi je, nehledě ke krátké době angl. vlastnictví v 18. st., až do r. 1898. Po válce se Spoj. státy byly Filipiny mírem Pařížským odstoupeny Unii za peněžitou náhradu.

Rozmach nizozem. moci námořní a založení Východoindické společnosti vedlo k tvoření kolonií na jihoas. pevnině a

Složení obyvatelstva: podle národností a ras v 1000 ob.	Složení obyvatelstva: podle náboženství v 1000 ob.	Vývoz: hlavní předměty v 1000 t	Dovoz: hlavní předměty v 1000 t	Země, s kterými se stýká. — Vlastní dráhy v 1000 km
Číňané, Puntiové, Hakkaové, Noklové, Mandžuové, Dunganové, Turci, Mongolové	Vyznavači Konfuciovi, taoisté, budhisté, mohamedáni, křesťané	Surové hedvábí, brách, boby, rostl. oleje, vejce, sur. bavlna, čaj, uhlí, koks	Bavlněné zboží, cukr, miner. oleje, stříbro, mince, bavlna, rýže, železné zboží, chemikalie	Japonsko, USA., Velká Britanie, Francie, Německo — 1925: 12,020
—	—	—	—	—
—	—	—	—	—
Mandžuové	Budhisté, taoisté, vyznavači Konfuciovi, kultu předků, mohamedáni	—	—	—
Kalmyci, Kašgarové, Kirgizové, Tarančové a j.		—	—	—
Tibeťané, Mongolové, Tunguzové, Turci atd.		—	—	—
Mongolové, Kalmyci		—	—	—

souostroví. R. 1612 byla založ. Batavia na Javě, r. 1656 byl obsazen Ceylon po dlouhých bojích s Portug. Zatím co pevninské osady připadly v pol. 18. st. Anglii, zachovaly se kolonie na Zadoind. ostr. jako Holandská Indie dodnes. Jsou to Vel. Sundy bez sev. části Bornea (angl.), Malé Sundy bez vých. polovice Timoru (portug.), dále Molukky a záp. část Nové Guiney, jež zeměp. již k A. nenáleží, jež však budiž zde jmenována pro svou politickou spojitost.

Obsáhlé franc. osady ztratila Francie za anglo-franc. koloniální války, jež byla vybojována současně s válkou sedmiletou a to většinou ve prospěch Angličanů. Z předoind. území podrželi dodnes Pondichery, Maňé a dvě jiná místa jako enklavy v angl. koloniálním území. Tato čtyři území bývají označována jménem Franc. Přední Indie. Příznivější je posice Fr. v Zadní Indii. Zde si vytvořila Franc. Indočínu (Annam, Kambodža, Tongking a Laos) a získala vlivu ve vých. částech Siamu. Tak jako si najalo Něm. r. 1898 Kiau-čou, jež bylo obsazeno r. 1914 Japonci, najala Francie téhož roku záliv Kvang-čeu sev. ostr. Hai-nan na j.-čín. pobřeží. K těmto osadám přistupuje ještě předoasijské mandátní území.

První angl. pokusy o získání asijských osad vyšly z Britské Východoind. spol., zal. r. 1600, jež dobyla řadu opěrných bodů. Pařížským mírem r. 1763 po kolon. válce anglo-francouz. vzrostly znamenitě osady předoind., jež byly stále zvětšovány; Anglie při tom obratně využívala sporů domácích knížat, radžů. R. 1803 dobytím Delhi byl podroben Vel. Mogul. Po vzpouře domorodců r. 1857 byla společnost rozpuštěna a majetek podřízen brit. vládě, až r. 1877 byla osada ta přetvořena v císařství indické. Již r. 1876 bylo dobyto Beludžistanu, r. 1886 byla připojena Birma, takže Anglie drží celou Př. Indii a Ceylon (bez portugal. a franc. enklav), dále Zadoind. Birmu, Straits Settlements, sev. část Bornea, Andamani na západ od Zadní Indie a konečně Hong-kong a Vei-hai-vei. K tomu přistupují předoas. mandátní oblasti a domácí státy, v nichž má značný vliv.

Rusko počalo se zajímati o osady v A. koncem 16. stol. a to prostřednictvím

soukromých podnikatelů; jakási rodina obchodníků kožišinami pověřila kozáckého hetmana Jermaka, aby podrobil území na druhé straně Uralu. Již r. 1693 byl výboj v Sibiři celkem dokončen. Následovalo za Petra Vel. přivtělení Kamčatky, poloostr. Čukočského a jihozáp. Sibiře. R. 1730—1740 bylo dobyto stepních oblastí kirgizských, v 19. stol. níž. Turanské, ochranného státu Buchary, částí plošiny Pamirské a oblasti Amurské. Následovala Mandžurie, ale válka rusko-japonská (1904—05) zarazila plánovitý zápas o nezamrzající přístavy na Velikém oceáně. R. 1905 byla Mandžurie vrácena Číně.

O získání Filipin Spoj. státy (1898) bylo již promluveno u španělských osad.

Vše ostatní viz pod články v jednotlivých zemích.

Asie Malá (Anatolie, Asia minor., tur. Anadoly), největší západní poloostrov Asie, tvaru čtyřúhelníka, 525.000 km², 11 mil. ob. Jest položena mezi Černé a Středozemní moře, na západě ji objímá moře Egejské a Marmarské, vých. hranici tvoří přímka Iskenderum—Batum. M. A. tvoří hl. díl turecké říše. Údaje další ↗ Turecko. Dějiny: Ve starov. nebyla M. A. politicky jednotna. Byla přechodem mezi západem a východem. Nejstarší dobu tvoří mocné říše Hethitů, Lydů a Frygů. Západní břehy pokryty byly městy kvetoucími obchodem. Po pádu Lydské říše 549 po Kr. stala se M. A. perskou až do Alexandra Velikého 334. Po jeho smrti vznikla jednotlivá království jako Pergamon, Bythinie, Pontos, Kappadocie, 133 stala se M. A. provincií římskou. 18 po Kr. dobyli Římané M. A. celou. Malá A. stala se brzy křesťanskou. R. 395 připadla říši východořímské. Po vzniku islamu trpěla mnoho arabskými nájezdy, v XI. stol. zmocnili se jí Seldžukové, kteří založili sultanát v Konii. Koncem 13. stol. zal. Osman novou říši se sídlem v Brusse. Dobytí celé M. A. dokončil koncem 15. stol. Mehemed II. a tím také zničil zbytky byzantského panství. Selim I. připojil ke svému panství Kilikii a Malatii, kterým vládli egyptští mamelukové (poč. XVI. stol.). Po založení turecké republiky stala se M. A. jádrem tur. panství s hl. městem Angorou. Ze železnic maloasijských jest nejdůležitější dráha probíhající směr Skutari—Bagdad. Se stavbou bylo počato v devadesátých letech minulého stol. ↗ Bagdadská dráha. — Jazyky st. Malé Asie: Z polov. II. tisíciletí zachovaly se na klínových nápisech nalezených u Boghaskoi. Jsou to jazyky hethitské, luiština, charština (churština), chatština. Z druhé pol. I. tisíciletí př. Kr. zachovaly se nápisy karské, lykické, lydické a frygické psané abeced. podobnou řecké. Lit.: Ramsay: Geography of Asia Minor 1890. Schaffer Cilicia, 1903, Leonhard: Paphlagonien 1915, Forrer: Die Inschriften und Sprachen des Chattireichs. (Ztschr. d. deutschen Morgenländ. Ges. 1922.)

Asijské Rusko, část býv. rus. imperia, tvořila Sibiř a středoasij. državy; k A. R. se také někdy počítalo Zakavkazí. Fysicko-geografická hran. mezi evropskými a asijskými částmi SSSR je poněkud jiná než bývá politická: vede po Uralském hřbetu, řece Uralu, Kaspickém moři, dále po Kumo-Manyčské vpadlině k Azovskému moři, ponechávajíc celý Kavkaz v Asii.

Asijský sbor (Asienkorps), sestav. poč. r. 1917 z něm. pomocných vojsk na tureckých frontách a postaven pod vel. gen. Falkenhayna. Účast. se bojů na frontě kavkaz., později bagdadské a od r. 1918 pod gen. Limanem von Sanders v Palestině. ↗ Jildirim.

Asimilace (zpodobování), v názvosloví mluvnickém značí změnu hlásek (samohlásek i souhlásek) ve slovech vlivem okolních hlásek. U samohlásek změna ta se projevuje přehláskou (duše z duša, duši z dušu, Jene z Jane, světější ze svatější atp.), u souhlásek pak ve skupinách: lebka vysl. lepka, lehký — lechký, zrcádko — zrcátko, v Táboře — f Táboře, k domu — g domu, k Bohu — g Bohu. leckdy — ledzgdy atd. nebo vlivem okolních hlásek: žízeň — žížeň, žebřík — řebřík atp.

Asimilace, přizpůsobení. V rostlinstvu znamená přeměnu přijaté potravy na živou hmotu. Rostlina k stavbě svého těla potřebuje nezbytně uhlíku. Tento získává z kysličníku uhličitého, který pohlcují zelené části rostlinné za světla z ovzduší. Tato přeměna nazývá se assimilací v užším slova smyslu čili ↗ fotosynthesou. Podrobnosti tohoto složitého pochodu známy nejsou, ale zdá se, že vlivem paprsků slunečních a za přítomnosti chlorofylu skýtá kysličník uhličitý s vodou volný kyslík a aldehyd mravenčí $CO_2 + H_2O = O_2 + HCOH$, který se přeměňuje dále v složitější molekuly cukrů a škrobu. Tato asimilace probíhá pouze při světle (odtud fotosynthesa). Ke tvorbě buňky rostlinné ovšem nestačí jen uhlík, kyslík a vodík, nýbrž nezbytnými jsou i jiné prvky. Přeměna látek anorganických tyto prvky obsahující v látky organické je pak a. v širším slova smyslu. Nezbytný dusík assimilují rostliny z dusíkatých sloučenin (uhliči-

tanu amonného, dusičnanů, dusitanů) obsažených v půdě a v přirozených vodách. Některé rostliny asimilují i elementární dusík ze vzduchu (leguminosy) a to prostřednictvím různých mikrobů, kteří asimilují dusík vzdušný a postupují jej rostlinám k dalšímu zpracování ve složitější sloučeniny dusíkaté. Z potravy bylinné dostává se dusík do těla živočišného, kde trávením odbourávají se složité látky dusíkaté v jednodušší až v ammoniak, který se přeměňuje bakteriemi nitrifikačními zpět v kyselinu dusičnou resp. dusičňany, z kterých rostliny budují opět sloučeniny složitější. To je t. zv. → nitrogenese.

Asimilační efekt, poměr ústrojných látek k spotřebovaným živinám, kde tyto látky ústrojné povstaly v rostlině uměle vypěstované asimilací kyseliny uhličité. Čím větší jest asimilační síla rostliny, čím více přesahuje tedy výroba ústrojných látek spotřebu výživných látek zemských, tím větší jest míra jejího pracovního výkonu v hospodářství, její asimilační efekt. Dělíme-li hodnotu výroby hodnotou spotřeby, ukáže se, v jakém poměru stojí cena potřebných živin k ceně vyrobených fysiologicky užitečných látek.

Asinaro, ital. ostrov u j.-záp. Italie, kamž ve světové válce dopravováni byli rak.-uh. zajatci, jmenovitě zajatci čsl. v Srbsku; po přechodu Albanií do Valony vznikl na A. veliký čsl. zajatecký tábor. Lit.: Konsul Laška, Asinaro.

Asinaros, Asinaro nebo Noto, ital. pobřežní řeka, v j.-vých. Sicilii.

Asinius Pollio Gaius (76 př. Kr. až 5 po Kr.), řím. státník a vojevůdce, který se vyznamenal v bojích za Césara a Antonia; za Augusta se odebral v ústraní do své vily v Tuskulu. Poté působil jako řečník, historik, básník a literární kritik. Zařídil v Římě první veř. knihovnu. Jeho duševní vliv na současníky byl veliký. Protože největší část jeho děl zanikla, vděčí za svou posmrtnou slávu hlavně holdu Horáciovu.

Asir (též Assir), knížectví na záp. okr. Arabie mezi Ardechem na sev. a Jemenem na j. na Rudém moři. Panovnický rod Idrisi vládne nyní v hlavním městě Sabiji. 750.000 ob. na 36.000 km². Stát se osvobodil za svět. v. od svrchovanosti turecké, podléhá však angl. vlivu. Vyváží se hlavně kůže a zvířata. Možno-li hledati na tomto místě starou zem Feničanů Ofir, zlatem bohatou, není historicky dokázáno.

Asistence (lat.), ve voj. znamená použití vojska. 1. při růz. přílež. (požárech, povodních a j. katastrofách); 2. k ochraně veřej. pořádku. V tomto případě platí přesné zákonité předpisy.

Asistent (lat. assistere — postaviti se k něčemu, státi při někom, podporovati), všobecně pomocník. Pojem asistent obzvláště známý z nemocniční služby: asistenční lékař, asistovati při operaci. V širším smyslu přenáší se pojem také do vědeckého světa, na správu a právnictví. — V církvi značí asistence pomoc při udělování svátostí, při mši atd. Katol. církev zná též pasivní asistenci, pouhou svědeckou přítomnost kněze při oddavkách bez círk. požehnání.

Asitia (řec.), nechutenství.

Askalon, prastaré město, známé již ve Starém zákoně. Bylo jedním z pěti hlavních měst Filištinů na pobřeží palestinském. Ve středověku opětně připomíná se za vítězné bitvy Gottfrieda z Bouillonu 1099. Dnes jest pouze městem zřícenin, vzdál. asi 70 km od Jerusaléma.

Askanius, → Ascanius.

Askan-tisk, fotogr. proces za použití roztoku asfaltu a kaučuku.

Askari (arab., znamená vojsko), v koloniál. afric. voj. sborech někt. evr. států, domorodé trupy evrop. vycvič. Zvl. rozumí se tímto názv. domorodé trupy it. kolon. arm. v Africe.

Askenazy Szymon (* 1867), souč. pol. historik, autor čet. monografií, v nichž podal dějinný obraz konce XVIII. a zač. XIX. stol. Hlavní spisy: Studja historyczno-krytyczne (1897), Przymierze polsko-pruskie (1901), Dwa stolecia, řada rozprav z oboru dějin XVIII. a XIX. stol. Książę Józef Poniatowski, Wczasy historyczne, Sto lat zarządu w Królestwie Polskiem 1800—1900, Łukasiński (1908), Rosja a Polska 1815—1830 (1907), Nowe wczasy. Vydává také práce svých žáků ve sbírce Monografje w zakresie dziejów nowożytnych.

Askese (řec. cvičení), úmyslné a systematické cvičení v odříkání, jak původně v plném rozsahu bylo prováděno řeckými zápasníky za účelem docílení co nejlepších výsledků v tělocvič. závodech. Později kázali a doporučovali askesi též filosofové stoičtí jako účinný prostředek k opanování smyslných vášní. Všeobecného významu a provádění dostalo se askesi teprve v křesťanství poč. 3. stol., kdy anachoreti (poustevníci) se utíkali do odlehlých pouští, aby tam co největší zdrželivostí a kajicností udusili v sobě tělesné žádosti: snažili se umrtvováním těla přemoci protivu těla a ducha, světa a Boha. Z tohoto hnutí jednotlivců, ojedinělého zjevu, pěstovaného systematicky po prvé sv. Antonínem na poušti egyptské (viz na př. román Flaubertův „Pokušení svatého Antonína“ nebo epos

Vrchlického „Hilarion"), vyvinulo se později v zeslabené formě rozsáhlé davové hnutí: mnišství. Kromě tří mnišských (klášterních) slibů: chudoby, čistoty a poslušnosti, vyžadovala pravá křesťanská zbožnost v celém středověku a i v novověku zvláštní asketická cvičení, jako život o samotě nebo v odloučenosti od světa, aby byl asketa prost všech lidských vlivů, dále umrtvování těla postem a sebetrýzněním, dále pravidelné a dlouhé modlitby. Ale v málokterých mnišských řádech jest askese spojena i s umrtvováním duševní činnosti, na př. příkazem mlčení (trappisté), vyhýbání se přemýšlení, sebehypnotisující soustředění na jednu jedinou myšlenku nebo náboženský cit. Askesi znají i jiné nábož. společnosti, nejen křesťanství. Na př. budhismus zná vedle mučivého umrtvování smyslů (fakirové) askesi i v sesílené formě duševního umrtvení, jdoucího až k stagnaci (zastavení) všech citů a myšlenek.

Askese křesťanská: 1. v čem záleží křesťanská dokonalost, 2. které jsou prostředky k dosažení této dokonalosti, 3. jaké jsou její překážky a jak je lze odstraniti, 4. o božských a mravních ctnostech. A. je podstat. částí katolické mravouky, ale může také tvořiti samost. disciplinu. Asketické spisy obsahují naučení k bohumilému životu, který se od počátku řídil Písmem, hlavně epišt. sv. Pavla. Z asket. spisovatelů staré doby dlužno jmenovati sv. Klementa, Jana Zlatoústého, Augustina, sv. Anselma, sv. Bernarda, sv. Tomáše Akvinského, Tomáše Kempenského atd. Z novější doby sv. Ignác z Loyoly, sv. František Sal., Karel Vrátný, Kadeřávek atd.

Askevold Anders Monsen (* 1834), norský malíř idyl.

Askja, islandská sopka, 1029 m vysoká.

Asklepiades, slavný řec. lyrik z ostrova Samu, žil ve 3. stol. př. Kr. a skládal epigramy. Je tvůrce básnické formy, t. zv. strofy asklepiadejské, jichž se rozeznává patero druhů a kterých užíval často římský básník Horác.

Asklepias, popín. rostliny s listy proti sobě stojícími, s čtyř nebo pětičlennými květy. Semena mají chlupaté lusky. Obsahují hořkou, jedovatou mléčnou šťávu. A. cornuti, jejíž vlas na semeně dosahuje délky až 2·8 cm (rostlinné hedvábí), byla hojněji pěstována, avšak bez výsledku.

Květ Asklepias cornuti.

Asklepios (Aiskulapos, Eskulap), u starých Řeků bůh lékařství a zdraví. Jeho odznakem byl kohout (symbol bdělosti) a hůl, ovinutá hadem (symbol opatrnosti). „Žák Eskulapův" znamená i dnes lékaře. Dosud v mnohých státech lékaři a lékárníci, sanit. důstojníci, vojáci a zřízenci mají na uniformě na odznaku hůl, ovinutou hadem.

Asklepios.

Askold (Oskoid) a Dir, podle Letopisů z družiny Rurikovy (nikoliv jeho příb.), s nímž se rozešli v neshodě, načež se zmocnili Kijeva, poplatného do té doby Chazarům. Ovládnuvše Polany, vytvořili samost. stát, jehož vliv se rozšířil až k podunajským Bulharům. R. 865 podnikli výpravu proti Cařihradu, avšak bouře (seslaná podle Letopisů Bohorodičkou) zničila loďstvo (o 200 lodicích). A. s Direm a j. dali se pak pokřtíti a císař Basilius poslal na jejich prosbu do Kijeva věrozvěsta. Po smrti Rurikově († 879) zmocnil se Oleg Kijeva zradou a dal popraviti A. i Dira, protože nebyli kníž. rodu. Tato zpráva Letopisů se považuje za pozdější výtvor, aby byla dosvědčena jednota kníž. rodu na Rusi. Někt. ruští hist., j. Tatiščev a D. Ilovajskij (Rozyskanija o načalě Rusi) považují A. a Dira za produkt lid. fantasie. Proti tomu vystoupil něm. hist. Schlözer v Askold u. Dir u. Nestor.

Askoldov, pseud. ruského spis. Aleksějeva Sergěje Aleksějeviče (* 1871). Význačnější spisy: Osnovnyja problemy těoriji poznania i ontologii (1900), Myšlenije kak objektivno obustovlennyj process, V zaščitu čuděsnago a p.

Askra, m. ve starém Řecku, rodiště básníka Q. Hesmoda.

Asmanit, nerost, vyskytující se v bezbarvých zrnech v meteorech.

Asmansville Küffer Jan Petr (* 1767), arcib. sekretář a dvor. rada kníž. Salma v Praze r. 1840.

Asmara, hl. m. it. kolonie Erythreye, sev. od Habeše. 8500 obyv.

Asmodi (řecky Asmodaios), bůh zla v orient. bájesloví. Podle starozákonné knihy Tobiášovy zamiloval se do dívky, které usmrtil sedm ženichů, jí určených.

Hraje též význačnou úlohu ve franc. románu Kulhavý ďábel od Lesage.

Asnières, franc. město v depart. Seine, na sz. od Paříže. Letovisko Pařížanů. Má asi 42.000 obyv.

Asnyk Adam (* 1838, † 1897). Pseud. „El...y". Pol. básník. Studoval doma i v zahraničí; na univ. v Heidelberku, dosáhl hodnosti doktora sociálních věd. Povstání roku 1863 zúčastnil se jako člen Rządu Narodowego (Národní vlády). Po nezdaru duševně skleslý odjel do ciziny a teprve r. 1867 vrátil se do Polska. Od r. 1870 žil v Krakově, kde působil jako publicista a politik; byl redaktorem demokr. Nowé Reformy, předs. Towarzystwa szkoly ludowej (Matice školská) a poslancem na zemském sněmu. Asnyk patří mezi největší polské básníky druhé pol. XIX. stol. Jest epigonem pol. romantismu, mistrem jest mu Słowacki. Rozpor mezi city básníkovými a životem zrcadlí se v jeho tvorbě, viz jeho básně na př. Sen grobów; často v nich zní tón nářku, který někdy přechází v ironii viz básně Publicznoś do poetów, Poeci do publiczności. Teprve pozd., skoro ke konci života, dostaví se rovnováha; na úpatí Tater, rozjímaje o hloubce evolučních zjevů, najde básník ukojení v syntesi pravdy a krásy. Právo rozvoje hlásá rozkaz napřed a výš, viz báseň Do młodych. Hl. díla obsahují 4 svazky básní (1879 až 1894). V lyrice reflexivní povznesl se Asnyk na nejvyšší vrcholy; důkazem toho jest svazek 30 sonetů povstalých v Tatrách pod tit. Nad głębiami. Dramatická tvorba Asnyka nestojí na výši jeho tvorby básnické. Hl. jeho útvary scénické jsou dramata: Przyjaciele Hioba, Cola Rienzi, Kiejstut a veselohry: Bracia Lerche, Gałązka heljotropu, Komedja konkursowa. S Prahou a čes. básn. a spisov. pojily ho úzké styky. Dvakráte navštívil Prahu: 1879 a 1891. Výbor z jeho básní přeložil do češtiny zesnulý básník František Kvapil.

Asociace, spojení, seskupení více sil k dosažení cíle, k vyplnění jistého účele. Tak mluvíme na př. o velkých obch. asociacích. Dále používá se tohoto pojmu v nejrozmanit. vědec. oblastech, na př. v botanice. Význačnou úlohu hraje a. v psychologii. Rozumíme tím pochod, který na zákl. silné představivé schopnosti dá v duchu vzniknouti myšlenému obrazu. Všechny tajuplné, mystické síly musí ovšem býti při procesu „ideové" nebo „myšlenkové a." vyřazeny. Celý pochod děje se více cestou matematickologického myšlení.

Asociace ☞ Společenské skupiny.

Asonance (franc. assonance), hláskový souzvuk. Jde o druh zastaralého rýmu, při kterém se kryjí pouze souhlásky. V novější poesii se a. skorem již nepoužívá; v Německu se používala ojediněle za dob romantiků.

Asop, ☞ Ezop.

Asortiment (franc. asortiman), výběr, uspořádání zboží.

Asové (vyslov Ázové), něm. die Asen, franc. les Ases, úhrnný název starogermánských bohů, bydlících v rajské končině, zvané Asgard, v níž jest dvanáct mohutných hradů, z nichž jedním jest Odinova Walhalla. Tento starogermánský ráj Asgard je spojen se zemí (Midgard) duhovým mostem (Bifröst).

Asp Georg August (*1834), švéd. anatom, prof. v Helsingforsu.

Aspalomosa (řec.), zrůdnost dolní části břicha. ☞ Eventrace.

Asparagin ($COOH . CH(NH_2) . CH_2 . CO . NH_2$), monoamid kyseliny amino-jantarové, objevený pův. ve chřestu. Nalézá se ale také v jiných rostlinách, hlavně v jejich semenech (luštěniny, řepa, brambory, obilniny, chmel). Dobývá se z černého kořene neb chřestu, synteticky z kyseliny monobro.njantarové působením amoniaku. Lesklé, rhomb. krystaly, v teplé vodě rozpustné, v alkoholu méně, levotočivé (jest ale také známa pravotočivá modifikace). Lék proti dně a vodnatelnosti srdeční, se rtutí lék proti lues.

Asparagus, rod rostlin liliovitých (čel. Liliaceae), čítající asi 100 druhů. A. officinalis, chřest, pěstuje se v zahradách pro mladé výhonky, které jsou oblíbeny jako jemná zelenina. Podobně jihoevr. A. torridus. Oblíbenou květinou pokojovou je příbuzný druh — Myrsiphyllum asparagoides a Medeola. Rostliny z této skupiny obsahují t. zv. asparagin.

Aspasia, jemně vzdělaná Řekyně z Milétu, která se přistěhovala do Athen a zde se stala střediskem společnosti filosofů a politiků, na které měla veliký vliv svým duchem i půvabem. Podle zvyků tehdejší doby athenské byla hetérou a stala se družkou slavného Periklea, který si ji vzal, dav se rozvésti se svou chotí r. 445 př. Kr. Pro svou svobodomyslnost byla r. 432 obžalována z bezbožnosti, ale Perikles ji slavně obhájil. Po smrti Pe-

Pravděpodobný portrait Aspasie.

riklově (429 př. Kr.) vzala si Lysiklea, obchodníka vlnou, a po smrti tohoto žila na svém statku v Attice ve veliké vážnosti až do své smrti. V celém starověku byla slavena a ctěna jako vzor duchaplné a krásné paní. — V 19. st. něm. básník Hamerling ji opěvá jednom ze svých románů.

Aspekt, v astronomii znamená vzájemné postavení dvou nebo více hvězd v různých dobách, z naší zeměkoule pozorovaných.

Aspekt, v mluvnici, franc. slovo, znamená: vid slovesný.

Aspelt Petr (* kolem r. 1250), pocházel z měšťan. rodiny lucemburské. Studoval v Italii a Paříži bohosloví a lékařství. Později dosáhl vysokých hodností církev. v něm. říši. Když se stal r. 1286 osobním lékařem něm. krále Rudolfa, nabyl i vlivu polit. a zdokonalil se na dobrého diplomata. Po smrti Rudolfově vstoupil do družiny nového krále Adolfa Nasavského, přešel ale pak do služeb jeho protivníka, krále českého Václava II. V Čechách stal se r. 1296 kancléřem a zároveň proboštem vyšehradským. Jako kancléř krále českého měl veliký vliv na českou politiku té doby. Českým kancléřem byl do roku 1306, kdy se stal arcibiskupem mohučským. Měl pak rozhodné slovo při volbě Jindřicha Lucemburského za krále německého a spolurozhodoval o uvedení syna jeho Jana do Čech, jejž v Praze r. 1311 korunoval. Byl pak i na čas správcem Čech. Zemřel r. 1320. Proslul jako chytrý a obratný politik, ale měnil tábor podle potřeby svých sobeckých cílů.

Aspeltu Petr, ↷ Aichspalt Petr.

Asper Hans (1499—1571), švéd. malíř-portretista, žil ponejvíce v Curychu.

Aspergillus rod hub z čel. Perisporiaceae. Mnohé druhy jsou také parasitické a žijí v růz. orgánech zvířat a člověka (A. fumigatus). V Japonsku slouží A. oryzae při úpravě rýžového vína — sake.

Aspergillus herbariorum.

Aspermatický, neplodný (o muži).

Aspern, býv. dolnorakouská ves, dnes (od r. 1905) předměstí Vídně. Dne 21. a 22. května 1809 byla tam svedena krutá bitva mezi Napoleonem I. a rak. arcivévodou Karlem. Skončila nerozhodně, ale Francouzi zůstali pány bojiště a Vídně, kterou obsadili již 13. května 1809. Brzy nato, 6. července 1809, svedena byla nová bitva u Wagramu, která skončila skvělým vítězstvím Francouzů.

Aspertini Amico (1475—1552), it. malíř bolognské školy. Hl. díla: Umučení sv. Petra a Pavla, Šimon kouzelník (Řím), Sv. Tři králové, Sv. Cecilie (Bologna), Klanění pastýřů (Berlín), Portrét dámy a pána (Londýn).

Aspertini Gian Antonio, malíř, otec Amica a Quida.

Aspertini Quido, starší bratr A., † v 35 letech, malíř bolognské školy. Četná díla A. byla mu omylem připisována.

Asperula odorata.

Asperula, rostl. z čeledi Rubiaceae, mařinkovité, česky zv. mařinka, rostoucí všude u nás v hájích (A. odorata, m. vonná). Obsahuje hojně kumarinu, pročež se užívá jako přísada do vína. A. tinctoria, rostoucí u nás na teplých místech, poskytuje červené barvivo, jehož se, hlavně ve středověku, hojně používalo.

Asphodelus, z čel. r. liliovitých (Liliaceae), krásná jihoevr. rostlina, známá už z mythologie řec. i řím. Ozdobné rostliny zahradní A. ramosus a A. albus.

Asphyktické (asfiktické) plyny = dusivé plyny.

Asphyxie (asfyksie), zadušení, ať utopením, uškrcením nebo plynem.

Aspidistra, z čel. liliovit. (Liliaceae), roste ve 3 druzích v Himalajích, Číně a Japanu. U nás oblíbená rostlina pokojová, velmi otužilá, milující stinnější polohu. Květy vytvářejí se na kratičkých stopkách přímo v hlíně na odenku. Listy dlouhé, pěkně zelené.

Asphodelus albus.

Aspidium, kapraď z čeledi osladičovitých (Polypodiaceae), roste všude u nás v lesích A. filix mas (nephrodium) kapraď samec, všude hojný druh.

Aspidium.

Aspidosperma, stromy z čeledi Apocynaceae, rostoucí v Jižní Americe. Poskytují vzácné dřevo.

Aspidosperma.

Aspik, ps. ♂ K. Z. Klimy.

Aspik, huspenina, jídlo z masa neb ryby v rosolu.

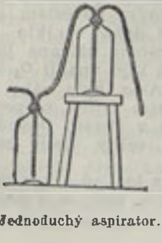
Aspirace, 1. v hudbě: chybný zpěv, zaviněný špatným dýcháním. Zpěvák nedovede hospodařiti dechem, což působí lomení hudeb. fráze a nečisté tóny. Výdech musí býti proveden tak, aby ho nebylo slyšet. — 2. V lékařství: vniknutí cizího tělesa do dýchadel. Působí kašel, zánět plic.

Aspirant, čekatel úřadu.

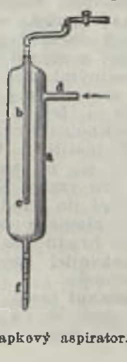
Aspirata, souhláska, za níž jest vydechnutí, podobné zvuku jemného franc. h aspirée: ch, h, th, ph, f, v.

Aspirativní (aspirační) nástroje, měří se jimi meteorologické vlastnosti vzduchu (aspirativní thermometry, psychrometry, hygrometry).

Aspirátor, přístroj, kterým odssáváme vzduch neb jiný plyn. Používáme k tomu buď jednoduchého a. neb a. kapkového. Jednoduchý a. sestává ze dvou láhví, nad sebou položených. Odtékáním vody z láhve vyšší do nižší se zřeďuje vzduch a přístroj z nádob, s nimiž je spojíme, znovu nassává (aspiruje) vzduch neb jiné plyny. Kapkový a. Vodní kapky unikají rourou b u c do f a strhují současně s sebou menší množství vzduchu; otvorem d pak se ssaje znovu plyn neb vzduch.

Jednoduchý aspirator.

Kapkový aspirator.

Aspirin, ♂ acetylsalicylová kyselina.

Aspirovati, vyslovovati s přídechem. (Srv. franc. h ve slově haie.)

Aspis, řec. a ve středověku i lidový název zmije. Viz verše ve staročeské legendě o Jidáši: „Aspis slove hádek jeden...“ Francouzi mají pro zmiji název: vipère nebo aspic (vyslov: aspik).

Aspis Bogumil (1842—98), pol. básník-lyrik a spis. dramat, novel a protibismarkovských statí. Hl. dílo je Sulamit. Lit.: Kvapil: Moderní polská poesie.

Asplenium, slezinník, kapraď. rostlina z čeledi osladičovitých (Polypodiaceae), roste v 8 (většinou malých) druzích všude u nás na suchých místech. A. ruta muraria, sl. routový; A. trichomanes, sl. červený (na skalách).

Asplenium ruta muraria L.

Aspre Const., baron d'A. u. Hoobrenck (1789 až 1850), vynik. rak. generál. Účastnil se vál. napoleon. od r. 1809, zvláště se vyznamenal v bojích v sev. It. 1848 a 1849, kdy platně přispěl k vítězstvím Radeckého.

Aspromonte, lesnaté pohoří v zadní Kalabrii, pokryté buky a smrky. Nejvyšší hora je Montalto, 1958 m.

Aspropotamos (Aspros), hl. řeka sev. Řecka, vtéká do Jonského moře. 220 km dlouhá.

Asquith (eskuis) Herbert Henry (* 12. září 1852 v Morley), angl. státník, 1892 ministr vnitra, od 1895 vůdce liberál. oposice, 1905 kancléř pokladu, 1908 min. předseda. Za války opět předseda kabinetu do 1918. Od 1920 vůdce oposice, žádající revisi mírových smluv. Chtěl vytvořiti lidovou koalici a potíral Chamberlainovu obchodní politiku ve sbírce řečí Trade and the Empire (1903). Zemřel r. 1927. Spisy: The Genesis of the War (1923), Occasional Addresses (1918), Fifty years of Parliament (1926), Speeches (1927). Lit.: Sil-Vara: Engl. Staatsmänner (1917).

Asra, též Beni Asra zvaný, temperamentní arabský kmen, Jindř. Heinem ve stejnojmenné básni označený jako „vtělená samolibost" (zamilovanost).

Asrael, 1. hrdina z družiny Davidovy. Současně i 2. syn pěvce Hemana, 3. syn knížete Jerochama, 4. otec Jerimothův, 5. náčelník kmene Menasse, 6. otec knížete Leraja z doby krále Jojakmia.

A. SS., ⚲ Acta sanctorum. (Životopisy svatých.)

Assa, it. údolí na severu prov. Vicenzy. Zde byl učiněn průlom do italské fronty v říjnu 1918.

Assaf (hebr. Asaph), levita, který podle pověsti byl učitelem Davidovým.

Assai (ital., dostatečně, velmi), v hudbě označení tempa. Adagio a. — velmi zvolna, allegro a. — velmi rychle.

Assainvillers, fr. m. v depart Sommy. Ve svět. válce četné boje; 10. srpna 1918 zabrána Franc.

Assaky Georgiu (1855—99), rumunský gynaekolog, prof. v Bukurešti, redaktor lékařských časopisů.

Assam, provincie v Před. Indii, ohraničená Birmou, Tibetem, Butanem a Bengálskem. A. měří 137.303 km² a má 7,606240 ob. (1921). Jádro prov. představuje široké údolí Brahmaputry, od průlomu řeky řetězem Himalají na j.-vých. až k jejímu ohybu na jih. Vrchovina, rozkládající se jižně od Brahmaputry, jejíž záp. část obtéká tuto ve velikém oblouku, sestává z pohoří Khasia a pahorkatiny Garo, jako jeho západních výběžků. Horstva představují pravděpodobně odtržené zbytky poloostrovního masivu Dekanu. Nížina Brahmaputry nedosahuje ani velikostí, ani hospodářským významem nížiny Gangu. Proud má místy šířku až 35 km. Proteká jednotvárnou plochou, mnohdy lesy pokrytou vrchovinou. Podnebí jest v nížinách svou vlhkostí pro Evropana nezdravé. Jihozápadní monsum přináší takové množství deště, že je meteorologická stanice Čerapundži s roč. prům. 12 m nejbohatší srážkami. Jelikož je assamská půda většinou močálovitá a jsou zde rozsáhlá území džunglí, jest lidnatost malá (56 obyv. na 1 km²). Veliká vzdálenost od západních středisek předoindické kultury přispívá k tomu, že je Assam tak řídce obydlen a že chybějí větší osady. Nejdůležitějším výrobkem plantážního hospodářství Assamu jest čaj. Dále se pěstuje rýže, zemáky, juta, tabák, bavlna a cukrová třtina. Hlavní obch. cestou jest Brahmaputra, splavná až do Sadije. Mimo její přítoky nutno jmenovati jako dopravní tepnu řeku Surmu, tekoucí na druhé straně rozvodím hor Khasia k Megne. Vládním sídlem prov. jest Šillong. V 7. stol. po Kr. stal se A. brahmánským královstvím, které po svém rozpadnutí se ve větší počet jednotlivých států a po častém zasahování Birmánů do jeho historického rozvoje připadlo 1826 Anglii.

Assam Kosmas Damian (* 28. 9. 1686, † 11. 5. 1739), bav. malíř. Studoval v Římě, potom žil jako dvorní malíř v Mnichově a maloval četné fresky v chrámech bavor. a tyrolských. Byl činným také v Čechách v l. 1726—36. V chrámu kladrubském namaloval 21 obrazů, v opat. sále kláštera břevnov. vyzdobil strop v l. 1727—28 a v chrámu bělohor. nevelikou střední kopuli (císař Ferdinand II. a čeští patroni) r. 1728.

Assanace, výstavba města po stránce zdravotní. ⚲ regulace.

Assas Louis chevalier d' (* 1733 ve Viganu, † 1760), kapitán auvergneského pluku, proslavil se v bitvě u Klostercampu ve Vestfálsku činem, přisuzovaným též seržánovi Dubois. V noci 15. října před chystanou nazítří bitvou vydal se sám do lesa u francouz. tábora, aby se ujistil před překvapením. Byl obklíčen hanoverskými vojáky prince brunšv., kteří mu nasadili bajonety na hruď a hrozili smrtí, vzkřikne-li na poplach. Zvolal však: „Ke mně, Auverňané, jsou tu nepřátelé!" a byl proklán.

Assasini (arab. Haššašinové), obzvl. fanatická mohamedánsko-šiitská sekta (též Ismaelité nazývaná), kterou založil koncem 11. st. Hassan ibn Sabbah v Persii. Rozšířili se odtamtud přes Syrii až do Egypta. A. tvořili dlouho politicko-nábožen. nebezpečí a využili také záhy své obávané moci k sobeckým účelům. Byli tajemně organisováni, jejich hlava měla titul Šejk-ul Džebel (Pán hor, ⚲ Stařec z hor) a jejich vůdcové bydlili v nepřístupných kastelech. Vůdcové zfanatisovali hojným požíváním konopné šťávy (hašiš, odtud též jejich jméno) svoje obětavé přívržence (Fidawi nazývané) a učinili je tak ke každému účelu povolnými. Za křižáckých válek tvořili A. pro všechny zúčastněné veliké nebezpečí a jejich záhadné působení dalo vzniknouti hrůzyplným pověstem o jejich instituci. V té době vzniklo ještě dnes na př. ve Francii užívané jméno A. pro vrahy. Když 1256 vpadli ⚲ Mongolové do Přední Asie, byla záhy moc A-ů zlomena dobytím jejich nejpevnějšího hradu Alamut v Persii. Dosud pozůstávající zbytky sekty jsou bezvýznamné.

Assaut (asó), fr., z lat. ad = k a saltus = skok; a. ve voj. ⚲ zteč; a. v šermířství ⚲ šerm.

Assekurace, ℺ asekurace.

Asselijn (aselain) Thomas (1620—1701), holand. básník — dramatik. Hl. dílo veselohra Jan Klaaz. Soubor spisů vyd. Jager 1878.

Asselineau (Aselinó) Charles (1821 až 1874), franc. spisovatel. Hl. díla: Histoire du sonnet, Bibliographie romantique. Př.: Peklo milovníka knih (M. Novotný). 1928.

Asselyn Jan (1610—1660), hol. malíř. Studoval v Římě, odkudž čerpal též náměty ku svým obrazům.

Assemani Josef Šimon (* 1687, Tripolis, † 1768), kustos knihovny vatikánské. Jeden z vynikajících své doby znalců křesťanství východního. Ač původu syrského, patřil ke katol. církvi. Na jedné ze svých cest na východ, v Jerusalémě, objevil a koupil Staroslovanský Evangeliář, psaný hlaholicí, který nyní sluje po něm Codex Assemanianus. R. 1755 vydal dílo Calendaria ecclesiae universae, v němž mluví i o církevně-slovanské literatuře. Mimo to vydal Bibl. Orientalis Clementino-Vaticana a j.

Assemblée (franc.), nazývá se shromáždění, složené převážně z význačných osobností a mající jistý slavnostní ráz. Ve Francii nazývalo se A. zákonodárné shromáždění z r. 1799. V přítomnosti jest A. nationale názvem společného zasedání komory poslanců a senátu.

Assen, město v Nizozemí a hl. město prov. Drenthe s 18.000 ob. Assen leží na trati Weppel-Groningen a na Noord-Vilémově kanále. Obchod vepři a jateční podniky. V okolí četné předhistorické hroby.

Assenath, středov. román bibl., přel. do češtiny ve 14. st. Rukopisy z r. 1465, 1485 v univers. knihovně v Praze, 1470 v Nár. museu. Tištěno 1570 a 1862.

Assenbaum Kajetán (* 1761 ve Vídni, † 1832 v Třeboni), vstoupil 1786 do služeb kníž. schwarzenberské dvor. kanc. ve Vídni, odkudž r. 1792 přesazen za adjunkta do archivu třeboňského. Tam právě se provádělo zařizování všech knížecích archivů a Assenbaum vydal získané při tom zkušenosti tiskem pod názvem Theoretisch-praktische Anleitung zur Registratur und Archivseinrichtung der Gutbesitzer u. Geistlichen; zum Gebrauche der Beamten und Seelsorger in aller k. k. Erbstaaten, vorzüglich in Böhmen u. Mähren. Wien, 1799. Je to vlastně archivní příručka, jež své doby jistě vykonala velmi platné služby, pojednávajíc o dějinách archivnictví, o konservování písemností a pečetí, o chronologii, o druzích listin, o psací látce, o písmu, pečetích, o vnitřních znacích listin, o heraldice, o podstatě archivu a o vlastnostech archivářských. V této teoretické části projevuje A. také své české vlastenecké stanovisko, věnovav III. oddíl historii českého jazyka, pravopisu, literatury a knihtisku. Část praktická podává návod k zařízení dosud nespořádaných archivů na podkladu archivního plánu schwarzenberského. Snad tato okolnost byla příčinou, že A. tuto svoji knihu vydal anonymně, opatřiv titulní list na zadní straně otiskem ruč. razítka s nápisem: Redeiw Kurdhcan, což čteno nazpět, dá: Wieder-Nachdruck. V archivu třeboňském pobyl A. do r. 1802, kdy přesazen za obročního do Bzí, v kterémžto hodnosti v Třeboni zemřel. Vydal také modlitební knihu, svědčící o hloubavém a ušlechtilém duchu autorově, pod názvem: Eusebia. Ein Andachts- und Erbauungsbuch für Katholiken. Von Cajetan Assenbaum, Wien 1820.

Assenbaumová Fanny (* 1846 v Libějících, † ve Vídni), malířka, žačka Haushoterova na praž. akademii a Willroidera v Mnichově. Krajiny lesní a z Rujany, vystavovala v Praze v Rudolfinu a v cizině.

Assent (fr.), ℺ odvod.

Asser Tobias Michael Carel (* 28. dubna 1838 Amsterdam, † 29. června 1913 Haag); holand. právník a státník; 1911 obdržel Nobelovu cenu míru. Napsal: Schets van het internationaal privaatrecht (1879, četné překlady). La codification du droit international privé (1901).

Assessor (lat.), doslovně přísedící kolegia, později pomocník a zástupce vyššího úředníka. A. značí nyní v Německu 2. stupeň hodnosti úřednické u soudu, jíž získávají referendáři po 4 letech.

Assiento (špan. dohoda), označení pro úmluvy, obvyklé od 16.—18. st., ve kterých Španělsko propůjčovalo za poplatky monopol obchodu s otroky ve svých am. koloniích.

L'Assiette au beurre, pařížský satyr. časopis kreslířský, zal. 1901. Název jest odvozen z úsloví avoir l'a. au b., to jest míti dobré bydlo. Jeho sociální tendence směřovaly proti ujařmujícím mocnostem tohoto světa, kapitalismu, klerikalismu, militarismu, plutokratismu atd. Přinášel příspěvky umělců zvučných jmen, též českých (Dědina, Kubín, Kupka, Preissig a j.). Cyklická speciální čísla byla proslavená; mezi nimi je F. Kupky L'argent (č. 41) a Les Slaves (č. 390) od různých autorů.

Assignace, poukázky, obzvl. kupecké poukázky (assignant: poukazující; assignat: poukázaný; assignator: příjemce poukázky). Ve zvláštním smyslu jsou a. franc. papírové peníze, vyd. od r. 1790 do r. 1796. Jak samo jméno prozrazuje,

Assignat (½ velikost).

byly to poukázky na hodnotu odejmutých statků církevních, královských a emigrantských; ač obdržely později nucený kurs, přece klesla jejich hodnota když byly nesmírně rozmnoženy. R. 1796 byly vyloučeny z kursu a nahraženy „mandáty", novou papír. měnou. ☞ Inflace.

Assing Ludmila (1827—1880), něm. spisovatelka zajímavých životopisů a vydavatelka korespondencí. (Humboldt, Barnhagen, Pückler).

Assir, knížetství v Arabii. ☞ Asir.

Assisi František z, svatý katol. církve, také nazýván svatým Františkem s příjmením „serafinský otec" (1182—1226). Jeho pamětním dnem jest 4. říjen. Žil v chudobě a v ústraní na hoře Alverno, kde též podle pověsti nábožně poslouchajícím zvířatům lesa kázal evangelium. Nalezl mnoho ctitelů a přivrženců a stal se zakladatelem ☞ řádu Františkánů, který byl r. 1223 papežem potvrzen.

Association 1. internationale de droit pénal, zal. 1924 v Paříži, společnost pro pěstování theorie trestního práva; 2. littéraire et artistique internationale, založ. V. Hugo 1878, společnost umělců na ochranu jejich práv.

z Assódu, ☞ Podmanický Jan.

Assolant Alfred (1827—1886), fr. romanopisec, nar. v Aubussonu. Napsal Aventures du capitaine Corcoran, François Bûchamor. Scènes de la vie aux Etats-Unis a j. Překládali z něho F. Faustin, J. Kubín, J. Koupil.

Assolone Monte, hora (1522 m) v záp. části alp. masivu Monte Grappa, o níž sváděny od listopadu 1917 až do konce války kruté boje mezi Italií a Rak.

Assuan, hornoegypt. město s 12 000 obyv., v údolí Nilu. A. není navštěvováno pouze pro historické starožitnosti, nýbrž je vyhledáváno Evropany též jako vzdušné lázně. Postavením zdymadla, táhnoucího se napříč Nilem, 6 km nad městem, byl obětován hospodářskému pokroku Egypta posvátný chrámový ostrov Philae s nádherným chrámem Iisidiným z doby Faraonů. Za povodně dosahuje hladina sloupových hlavic chrámu. Hráz byla zřízena 1898—1902 a 1907—1912 zvýšením dosáhla mnohem značnější výkonnosti, takže za doby po-

vodní možno zadržeti 2300 mil. m³ vody. Založením a zvýšením vodní nádrže byla rozšířena egyptská plocha osazovací na sedmeronásobek předchozí velikosti.

Assulinus Jan Slánský († 1613 v Král. Hradci), r. 1611 bakalářem. Disputoval o thematě Num civitas melius ab optimo rege quam ab optima lege conservetur?

Assumptio (lat.), Nanebevzetí P. Marie. (V mystických knihách židovských i Nanebevzetí Mojžíše.)

Assumptionisté (Pères de l'Assomption), katol. kongregace Nanebevzetí P. Marie. Jsou činni jako misionáři v Chile, Australii. V Cařihradě pečují o výchovu katol. kněží orientál. ritu.

Assur, nejstarší hl. m. Assyrie, 100 až 110 km jižně od dnešního Mosulu u Kal' at Širgât. 1903—1914 velkolepé vykopávky péčí Něm. Orientální Společnosti. Lit.: Andrae: Der Anu-Adad-Tempel in A. (1909). Die Festungswerke von A. (1913). Klínové nápisy z A. uveřejnili Messerschmidt, Ebeling a Schröder.

Assurance (asyrans, fr.), jistota, důvěra.

Astafjev Nik. Alexandrovič (1825 až 1906), rus. hist., zabýval se hlavně řec. dějinami, 1856 se stal doc. všeob. dějin na univ. v Petrohradě, ale 1865 universitu opustil, založiv před tím (1863) společnost Obščestvo dlja rasprostranenija Sv. Pisma v Rossiji. Stal se jejím předsedou, načež r. 1867 obdržel stolici všeob. dějin na nově utvořeném hist.-filol. in-

Asijští národové.

Muž kmene Giljaků.

Koreánec.

Mandžur.

Kalmyk.

Paria (žena).

Singhalec.

Birman.

Wedda.

Příloha Nového velkého ilustrovaného slovníku naučného.

Staroorientální umění.

Obraz Hammurabise.

Socha Asurnassir-apala III. assyrského.

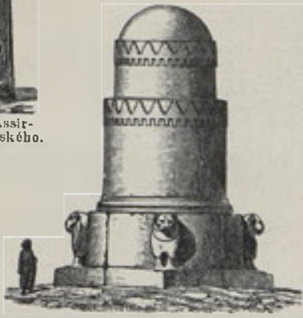
Hlava sumerské ženské postavy.

Hettitský bůh počasí.

Socha Gudeova od Lagaše.

Náhrobek v Amritu (Foinický).

Kudurru, babylonský darovací nápis.

Sumerská pečeť cylindrová.

Sumerská výzdoba kamenná.

Pečeť Dariova (perské).

Lev z hlazených cihel (Babylon).

Příloha Nového velkého ilustrovaného slovníku naučného

stitutu v Petrohradě. Vyd.: Makedonskaja gegemonija i jeja priveržency (1856). Drevnosti Vavilono-Assirijskija po novějším otkrytijam (1882). Opyt istorii Biblii v Rossiji (1889) a j., zejm. nábož.-mravní brožury.

Astarta, jméno hlavní bohyně tyrské, o níž zmiňuje se též často Starý Zákon jako o bohyni sidonské. Kult její rozšířen Féničany. Musily jí býti přinášeny lidské oběti; k poctě její v obět dávali panny.

Astasie — Abasie (řec.), neschopnost choditi nebo státi, ačkoliv sensibilita, koordinace nohou a svalová síla jsou neporušeny; osoby touto chorobou stižené mohou se pohybovati lezouce po rukou a nohou. Příčina jest vykládána intensivnějšími afekty mysli a hysterií; léčí se jako hysterie.

Astatické (řec.), nestálé, lehko pohybovatelné. A. střelka, kombinace magnetů, na které zemský magnetismus nepůsobí.

Asten Josef (narozen v Libochovanech), kněz, rektor koleje jesuitů na Nov. Městě pražském r. 1770.

Aster, hvězdice, rod složnokvětých, většinou trvalých rostlin s jednoduchými listy a dvoubarevným květem, jichž jest na 200 druhů, většinou v Sev. Americe. U nás se vyskytuje A. alpinus (na horách hl. v Karpatech), A. amellus (ve Středohoří na již. stráních). Od 18. stol. jest v Evropě oblíbená A. chinensis, s květy pestře zbarvenými. Sev. americké druhy jsou známými podzimními rostlinami.

Aster Emil, ps. ⚭ Marceláná Vojtěcha Reitlera.

Aster Jaroslav (* 1877 v Praze), gener. tajemník. Byl po 20 let red. „Severočes. dělníka“ v Teplicích-Šanově. 1920 zvolen za poslance českolipské župy. Pracoval v soc. dem. straně. Věnuje se organis. a vzděl. práci v sev.-čes. menšinách a je člen ústř. výb. Nár. J. Severočeské.

Asterabad, m. v severoperské prov. stejného jména v j.-vých. cípu Kaspického moře, které zde tvoří zátoku asterabadskou. A. má 20.000 ob.; jsou líní a neteční; země jest neúrodná.

Asterismus (řec. aster = hvězda), v mineralogii zvláštní světelné obrazce, které se objevují v dopadajícím neb procházejícím světle u některých minerálů a jsou způsobeny vnitřním odrazem neb ohybem světla o velice jemné krystalogr. vrostlice. Tak na př.: některé safíry odrážejí na spodní ploše šestiramennou hvězdici, pohlížíme-li ve směru hlavní osy.

Asterium (Nebulium), prvek, který se na zemi nenalézá. Byl objeven při spektrální analysi světla mlhoviny v Orionu a v Plejadách.

Asteroidy (Planetoidy), skupina malých planet, které v naší sluneční soustavě probíhají u velikém množství mezi Marsem a Jupiterem kolem slunce. Než byly objeveny, byla nápadnou zdánlivá mezera v řadě velikých oběžnic, pro jejichž vzdálenosti od slunce platila určitá pravidla dříve zjištěná. Objevem asteroidů zmizela tato velká nesrovnalost. Hvězdář Piazzo z Palerma nalezl náhodou dne 1. ledna 1801 pohybující se hvězdu, kterou pokládal za chybějící planetu; byla to Ceres. Matematickému nadání Gauszovu se podařilo vypočítati dráhu nového hvězdného tělesa z několika málo pozorování. R. 1802 našel Olbers druhou planetu (Pallas) v téměř téže vzdálenosti od slunce a během následujících desítiletí následoval objev za objevem. Po Wolfově užití fotografie ve hvězdářství (1891) zjednodušilo se podstatně vyhledávání asteroid. Určité místo blíže ekliptiky se fotografuje delší dobu, při čemž aparát vykonává pohyb odpovídající zdánlivému pohybu hvězdné oblohy; stálice se objeví jako malá kulatá místa, zatím co se asteroidy za exposice pohybují a jeví se na desce jako čáry (astrograf). Bylo objeveno asi 1000 asteroidů. Dříve byly pokládány asteroidy za trosky nějaké veliké planety, později za tělesa vzniklá zhuštěním v tomto pásu se vyskytující mlhoviny. Velmi ekcentrické dráhy asteroid nejsou nijak stejnoměrně uspořádány, nýbrž vyskytují se ve třech větších skupinách mezi Marsem a Jupiterem. Vnitřní Eros vyznačuje se tím, že jeho dráha prochází dráhu Martovu, a jest tedy Zemi nejbližší (1931 pouze 20 mil. km). Doba oběhu kolem slunce trvá 643 dnů. Na zákl. toho může býti vzdálenost Země od slunce přesně vypočtena. Eros je, co se fysik. zjevu týká, zajímavý periodickým střídáním světla, takže si jej můžeme představiti v podobě hranaté, nebo složeného ze dvou kusů. Nejvzdálenější a., Thule, oběhne za 8 roků a 292 dní kolem slunce; Vesta, nejjasnější, jest někdy pouhým okem patrná (průměr 381 km), Ceres o průměru 779 km jest největším a. V celku má hmota asteroidů $^1/_{4000}$ hmoty Země.

Asthenie (řec., slabost), odchylka od průměrného lidského typu, projevující se štíhlou postavou, úzkým hrudním košem, odstávajícími lopatkami, tenkými svaly. Lehká a. není nemocí. A-cká osoba se snadno unaví, trpí chudokrevností a sklonem k plicním chorobám. A. je

dědičná. — V lékařství znamená i vysílení, slabost.

Asthenik, člověk asthenické tělesné stavby.

Asthenopie (řec., slabost oka), choroba zraku, spočívající ve špatné akkomodaci (odpomoc brýlemi), neb ve slabosti očních svalů, nebo konečně jeví se i při nerv. nemocech, zvláště v hysterii.

Asthma, záducha, dýchavičnost, prsní záchvat, byla pokládána dříve za samostatnou nemoc. Dnes jest však zjištěno, že a. jest příznakem, který může býti vyvolán mnohými chorobnými symptomy, na př. při mozkových chorobách, zažívání, kožních chorobách, otravě krve, otravě olovem, plic. neduhu, rozšíření tepen, ztučnění, srdečních chorobách atd. Záducha jeví se záchvaty, často periodicky opakovanými, jest spojena s křečmi, těžkým dechem, kašlem, pocitem dušení a chrchláním. Obyčejně začíná tím, že krev přeplněná množstvím kys. uhl. rozdražďuje prudce nervový systém a nastává škubání. Těmito kontrakcemi se zmenšuje obsah plic a dýchání v měchýřcích jest znemožněno nebo ztíženo. Je-li záducha vyvolána srdeč. chorobami mluvíme o kardiálním a., je-li vyvolána podrážděním nervovým, o nerv. a. Záducha nebudiž zaměňována za rychlejší dýchání následkem přeplnění kys. uhl. (Dyspnoe), ale začasté jest toho následkem. O léčení záduchy rozhoduje ätiologický nález. Vždy jest prospěšné dráždění pokožky, uvolnění těsného šatu, teplé koupele nohou a rukou, usnadňování stolice atd., také vdechování čerstvého vzduchu, plynů silně kyslík obsahujících (výparů ledkových). Při těžkých případech jest nutno užíti prostředku k zvracení. Dieta přiměřená okolnostem může míti blahodárné účinky a jest proto vždy na místě.

Asti, hornoit. m. v Piemontu s 41.000 ob. Krajina bohatá na vinnou révu, známá svým „Asti spumante". Město je v krásné poloze na Tanaru a má také svůj průmysl (hedvábnictví). Zde se také narodil slavný italský tragik Alfieri.

Astico, přítok ř. Tessina v Italii. Po ní krycí název 3. roty 39. pl. čsl. legií, konající výzvěd. službu u 1. ital. arm. Rota Astico vyznamenala se zvl. smělým útokem na Cima Tre Pezzi, provedeným v noci z 23. na 24. září 1918. V krvavém boji způsobeny rak. oddílu (8. drag. pl.) značné ztráty a vzato 80 zajatců s 2 kulomety. Zdařilý tento útok zaznamenán v denní zprávě ital. vrch. velitelství a účastníci odměněni četnými vyznamenáními.

Astigmatismus (řec. „obraz v oku nemá bodu"). Mají-li lámající plochy oční rozlišnou podobu od normálního tvaru očního, nastává v různých meridiánech různý lom světelný. Může-li býti zjednána náprava kombinaci čoček, mluví se o pravidelném astigmatismu, je-li rozptýlení paprsku příliš veliké, o nepravidelném. Obě astigmata možno nalézti též na zdravém oku, neškodí však, jsou-li silnější, snižují ostrost zraku. Příčina může býti v čočce nebo v rohovce, nemůže býti však a. jedné zrušen a-em druhé. Podle toho, nastává-li v hlavních meridiánech lom příliš silný nebo příliš slabý, mluví se o a-mu myopickém nebo hyperopickém; mohou se vyskytovati také pospolu (smíšený a.). Odpomoc se zjedná skleněnými čočkami, jež tvoří řezy válcem. Zakladateli učení o a-mu jsou Airy a Tomáš Young, jejich nástupci Donders, Hamilton, Stokes, Goode a jiní je dále zdokonalili.

Astl Leopold, malíř ve Znojmě, okolo r. 1603.

Aston Francis William (* r. 1877), vynikající angl. chemik, studoval v Birminghamu; od r. 1894 docentem tamtéž a od r. 1910 v Cambridge. A. vynašel 1919 spektrograf. Na základě jeho badání o vyzařovací intensitě atomu a molekul vodíkových, jakož i o isotopických prvcích, obdržel kromě jiných vyznamenání i Nobelovu cenu r. 1922.

Astor Jan Jakub (* 1763 ve Walldorfu v Badenu), jako průmyslník v Americe zbohatl, založil 1811 město Astoria v Oregonu. Zabýval se mnohými myšlenkami filantropickými a † r. 1848 v New Yorku.

Astor Nancy Witcher (* 1879), Američanka, provd. r. 1906 za Angličana W. Waldorfa Astora. Zajímala se o sociální práci a pomáhala svému muži při jeho polit. kariéře. Sama byla zvolena do parlamentu v listopadu r. 1919 jako první žena-poslanec v britské sněmovně.

Astorga, m. ve špan. prov. León, 7000 ob., 895 m n. m. Katedrála, četné řím. památky, čilý průmysl. Ve starověku Asturica Augusta, hl. m. Astuřanů, od 3. stol. sídlo biskupa.

Astorga Emanuel d' (1680—1757) ital. hud. skladatel, působící v Palermu, Vídni, Znojmě, Londýně, Lisaboně. Psal chrám. hudbu. Slavné jest jeho Stabat mater (1707). Lit.: Volkmann: E. d'A. (1911, 1912, 2 sv.).

Astoria, malé m. s 11.000 ob. na záp. pobřeží sev. Ameriky při vtoku Columbie do Tichého oceánu. Ob. provozuje hlavně rybářství. Založeno Janem Jakubem Astorem.

Astr C., ps. O. C. Straky.

Astrabad, m. v Persii, 32 km od j. pobř. Kaspického moře, 20.000 ob.; vyváží do SSSR. bavlnu, rýži, hedvábí, koberce, sůl, ryby, jikry a p., dováží z SSSR. tkáně, železo, cukr. Před postavením zakaspické dráhy měl větší obch. význam.

Astragalus, v anatomii kost v noze, která odděluje patu od střední části nohy. — V architektuře značí vyčnívající, mnoho zdobený prstenec, který spojuje horní část sloupu s hlavicí.

Astragalus, perlovec, v architektuře ornament konstrukční, dodnes používaný. Bylo ho používáno v antice a renaisanci.

Astragalus, kozinec, rod motýlokvětých bylin a keřů, jichž listy se u některých druhů mění v ostré hroty. Rod zahrnuje asi 1600 druhů, rostoucích v stepích Přední Asie a Sev. Ameriky a v tro-

Astragalus gummifer.

pických Andech. V Malé Asii a Persii roste a. adscendens, a. gummifer (gumonosný), které poskytují hledanou pryskyřici tragant. U nás na pokraji lesů roste a. glycyphylus.

Astrachan, jemná jehněčí kůže.

Astrachaň, středisko astrach. gubernie a kalmycké autonomní oblasti. Leží na 46° 21′ s. š. a 48° 2′ v. d. na l. břehu hl. řečiště Volhy, 96 km od jejího ústí do Kaspického moře, na ostrovu. 133.000 ob. (1923). Největší přístav volžský, je zároveň styčným střediskem pro výměnu zboží z Kavkazu (Baku), střední Asie (Krásnovodsk) a Persie (Enzeli) a rybolovu i obchodu rybami. Celkový náklad v a-ských přístavech dosáhl v předvál. době 11 mil. tun, z toho 90% nafty. Do středu evrop. Ruska a do záp. Evropy dopravují se odsud ryby a rybí produkty, bavlna a ovoce. Po Volze dolů přichází dříví a obilí a částečně i tovary pro Zakavkazsko. Loděnice zaměstnávají 2400 dělníků, 8 pil dodává dříví do loděnic anebo pracují pro vývoz do Zakavkazí a Persie. Ichtiologická laboratoř a museum ryb, museum krajeznalství s bohatým etnografickým odděl., obrazová galerie s odd. východního umění; ochranná hliněná hráz kolem města 4 m vys.

Astrachaňská gubernie. Z dř. A. g. odpadly na sever Carevský a Černojarský újezd, na z. Kalmycká step a na východ Vnitřní Bukejevská orda. Hranicí A. g. tvoří na v. Kaspické moře, na j.-z. Kalmycká autonomní oblasť, na s.-z. Stalingradská gub., na s.-v. Kazakská ASSR. Hl. m. Astrachaň. Nynější A. g. pojala 3 býv. újezdy: Astrachaňský, Jenotajevský a Krasnojarský, je rozdělena na 13 obvodů: baskunčakský, birjučekosinský, volchunský, jenotajevský, zacarevský, ikrjarinský, kalmyzjakský, krasnojarský, mogojský, nikolský, raznočinský, trusovský a charabalinský se stejnojm. administr. středisky, při čemž z dřívějších měst Jenotajevsk a Krasnyj Jar staly se vesnice. Od s.-z. na j.-v. protéká A. g. Volha, jejíž levé rameno tvoří Achtuboj, 10—40 km šir., zaplavovanou plochu, zpestřenou množstvím říčních ramen. V A. g. nemá Volha žádných přítoků. Zavolží je bezvodná step se slanými jezery, jejichž dno je 15—16 m pod úrovní moře. Největší je jezero Baskunčak. Pobřeží Kaspického moře má rozeklamé břehy a velký počet ostrovů, limanů a průtoků. Podnebí je kontinentální s ostrými přechody tepla do chladna a sucha do nadbytku vláhy. Stř. roč. temperatura + 6°; v lednu — 11·2°, v červenci + 22·6°. Stř. roční srážka asi 150 mm, nedostatečná. Podmínky pro zeměděl. celkem nepříznivé. Dopravní poměry: Volha protéká A. g. v délce 425 km, rjazano-uralská železnice prochází v délce 420 km. Obyv. je soustředěno kolem Volhy, ostatní plocha je slabě obydlená (pastviště). Ze 406.000 ob. Rusů 261.000, Kirgizů 46.000, Tatarů 40.000, Ukrajinců 18.000, Židů 4000, Kalmyků 3.400, Arménů 2700, Němců 1300, Peršanů 1000, méně Turkmenů, Poláků, Bělorusů a j. Tataři žijí v Astrachani a Krásném Jaru, Kirgizové ve stepi na lev. břehu, Kalmykové na prav. břehu Volhy. Celostát. významu je doprava, dopravní obch., rybářství, dobývání soli. Osevní plocha 85.000 ha (r. 1924), hlavně pšenice a žito. Obilí se dováží ze stalingradské a saratovské gubernie. Chov dobytka značný. Stolní víno se vyváží do Moskvy. Stát. rybí trust a p. získávají ročně 70 tisíc tun ryb. Sůl hl. na Baskunčakských podnicích spojených odbočkou dráhy Astrachaň-Urbach a s Volhou přístavem Vladimirsk. R. 1924 získáno 320.000 tun soli, z toho 50% spotřebuje se v rybním průmyslu. — Lit.: Šperk: Opyt chronol. ukazatělja liter. ob Astrachaňskom kraje s 1473 po 1887; izd. 1892. — Pamjatnája knižka Astr. gub., 1891. — Mater. po rajon. astrach. gub. 1924. — Povolžje. L. 1925.

Astrachaňské carstvo, povstalo při rozpadnutí Zlaté hordy koncem 15. stol.; jeho sídlem byla Astrachaň (Amztarakaň, Chazitarakaň), ležící 12 verst nad nynějším městem na pravém břehu Volhy, blízko u starodávného chozarského sídla (Itil, Atel). Správa byla aristokratická, šlechta a duchovenstvo skutečně omezovali moc chanů. Carstvo bylo často napadáno Nogajci a Krymskými a proto se sbližovalo s krymským chanátem a hned zase s Moskvou. Roku 1525 Krymští dobyli Astrachaň, byli však vytěsněni Nogajci. R. 1534 chan Abdurrachman uzavřel spojeneckou smlouvu s Moskvou, ale byl svržen Nogajci, kteří dopomohli Derviš-Alejovi na trůn; když tento byl svržen Krymskými, utekl se do Moskevské říše. R. 1556 vyjednával chan Jamgurčej s Ivanem Hrozným o přijetí rus. poddanství, ale vzdal se zatím krymskému chanu. Po dobytí Kazaně poslal Ivan Hrozný vojsko na Astrachaň a ustanovil Derviš-Aleje znovu chanem s podmínkou, že bude ho poslouchati; ale Derviš-Alej navázal styky s Krymskými. R. 1557 byla Astrachaň dobyta a připojena k Rusku.

Astrachaňský kraj, byl od pradávných dob přirozeným přechodem asijských národů do Evropy. Již v 7. st. po Kr. objevili se zde Chozarové, kteří zde založili mocnou říši, jež vedla obchod mezi Varjagoslovanským s-em a Araby. V 10. stol. rozpadla se tato říše pod náporem Pečenegů z Asie a s druhé strany dněprovských Slovanů. V 11. st. objevili se zde Polovci a v 13. Tataři, jejichž Zlatá horda založila v Achtubě město Saraj. Při rozpadnutí Zlaté hordy koncem 15. stol. oddělilo se od ní Astrachaňské cárství (○), dobyté r. 1557 Moskvou, načež tatarské město Astrachaň bylo přestěhováno o 12 verst dále na jih podle toku řeky Volhy. Od té doby získává město značný význam pro Rusko, neboť procházejí jím obchodnické karavany a diplomatické výpravy z Moskvy do Persie, Buchary, Chivy a opačně.

Astrakanit ($Na_2SO_4 . MgSO_4 . 4H_2O$), tetrahydrát hořečnato-sodný, nalézající se ve stassfurtských ložisk.; jednoklonný minerál, t = 2.5 — 3.5, h = 2.25, bílý, hořký. Nazývá se také blödit, simonyit. Naleziště: na dolní Volze, Stassfurt, Sol. Komora.

Astrální mythologie (bájesloví), zvl. forma tvoření mythů, k němuž jsou mythické postavy a motivy vzaty ze světa hvězd. Předmětem těchto mythů bývají slunce, měsíc, planety a zvl. Venuše jako večernice a jitřenka, jež lákají svými změnami a významnými pohyby. Časnou a vyspělou a. m. nacházíme u Babyloňanů, kteří pozorovali pečlivě hvězdy a jejich vliv na život země a lidí. Venuši nazývali Ištar a byla jim bohyní lásky, mateřství a plodnosti; její zmizení až do příštího úsvitu stalo se mythem o cestě Ištary k bohyni mrtvých. Helios byl Řekům bohem slunce, zosobňujícím sílu slunce a ovládajícím jeho běh; ve vedské mythologii byla jím Sûrya. Ve svérázné kultuře Mexikánů nalézáme výraznou a. m. a i v mythologii primitivních národů setkáváme se aspoň s astrálními prvky. V pohádkách zachovalo se podnes plno a. m. motivů. Pokud jde o hist. význam a. m., lze vysvětliti v souvislosti s panbabylonismem, odvozujícím původ všech náboženství z babylonského astrál. náboženství, i každý mythus jakožto astrální. Proti tomu nutno však uvážiti, že intensivní zkoumání hvězd bylo možné teprve za rozvitého mořeplavectví a zemědělství, takže národové zcela primitivní, kteří ovšem též uctívali slunce a měsíc, neměli nijakých vědomostí o běhu hvězd; spíše pak byli ohromeni náhlým, překvapujícím a nevysvětlitelným přechodem mezi životem a smrtí, takže jejich první mythy vyšly spíše z kultu mrtvých a teprve později byly přeneseny analogicky do kruhů astrálních a jiných přírodních zjevů.

Astrální tělo, označení okult. a spiritist. spisovatelů pro jakési „nadsmyslné" tělo lidské, neodvisle se pohybující. Myšlenka je převzata z učení řec. filosofů o samostatném ztělesnění duše.

Astrea, podle řec. mythologie dc. Diova. V astronomii planetoida v zodiaku nazývaná „Panna".

Astrea, polský časopis z doby romantismu, věnovaný lit., poesii, polit. a hist. Vycházel ve Varšavě v l. 1821—25 pod redakcí Fr. Grzymały.

Astrocaryum vulgare.

Astrocaryum Mey, rod palem s 29 druhy v území Amaz. Astrocaryum vulgare Mart. zvaná tucum, slouží svými plody k výrobě mýdla.

Astrofysika náleží jako ○ geodesie a meteorologie k odvozeným a pomocným vědám ○ astronomie, od níž se odloučila koncem 19. stol. jakožto samostatné odvětví, následkem Kirchhoffova odůvodnění ○ spektrální analysy. Úkolem a-y je stanoviti fysické a chemické složení těles

na obloze. Jelikož z hvězd jsou nám k disposici toliko světelné paprsky, je astrofysika odkázána na jejich zkoumání. A. zkoumá délku aetherových vln pomocí ↷ spektrální analysy. Hranol spektroskopu láme paprsky různě podle délky vln. Jelikož prvky vysílají světlo zcela určité délky paprsků, což je charakterisováno ve spektru spektrografu přesně lokalisovanými liniemi, lze činiti závěry o chemickém složení hvězd. Pozorování o výši rozkyvu vln vede k fotometrii, učení o světlosti hvězd. Také měření tepelných vln patří do a-y, jakož i důležitá pomocná technika fotogr. oblohy. A-cké instituty jsou v Postupimi, v Heidelberku, v Meudonu a v New Yorku.

Astrograf (řec. zapisovatel hvězd), přístroj používaný k vyznačování hvězdných map během astronomických pozorování. Mechanicky pracující a. byl vynalezen v r. 1833 Steinbeilem, byl však po objevení fotografování oblohy Wolfem nahrazen fotografickým a-em, t. j. dalekohledem (refraktorem), jenž promítá světelné paprsky hvězd objektivem na fotografickou desku.

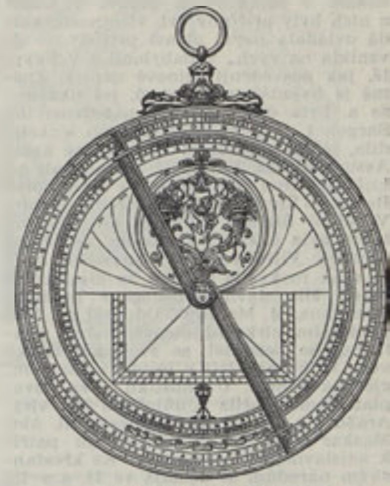
Astrolabe-Bai, jméno mořské zátoky na sev. okraji Nové Guinee v býv. něm. koloniál. území.

Astrolabium (řec. měřič hvězd), astron. přístroj, jehož se používalo dříve ke sta-

Astrolabium (přední strana).

novení polohy hvězd a k měření jich výše nad horizontem. Byl používán již Hipparchem (2. stol. př. Kr.) a sestával z jednoho či více kruhů, rozdělených na stupně, otáčejících se a opatřených pozorovacími otvory. Při vertikálním měření bylo a. zavěšeno, a výšky měřeny dioptrickým pravítkem. Ve středověku

Astrolabium (zadní strana).

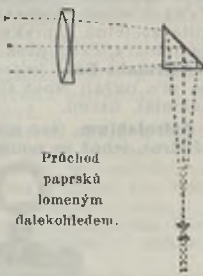
přinesli a. do Evropy Arabové. Pro plavbu bylo použito Behaimem z Norimberku, jenž jím určoval směr. V nautice bylo a. nahrazeno přesnějším ↷ sextantem, v astronomii ↷ theodolitem. Středověká a-a byla často uměleckými výrobky.

Astrologie (hvězdopravectví), nazývá se umění, předpověděti z postavení hvězd příští události. Dříve nazývalo se tak hvězdářství vůbec, nyní astronomie. — A-cké kresby sahají do nejstarších dob a zachovaly se jakožto klínové písmo. Zřejmý vliv slunce a měsíce na přírodu byl základem a. Známé vztahy byly prohloubeny, mythicky rozšířeny. Změna ročních období a oběh zvěrokruhu vedly k víře, že všechna souhvězdí, především planety, působí na přírodu a podnebí. Tušila se souvislost s událostmi a osudy. Horoskop, ekliptický bod, který byl na obloze v době velké události, dovolil stanoviti, zda některý den je příhodný k podniku či nikoliv. Geniem narození je ona část zvěrokruhu, jež je v době porodu právě na obloze, a pod jejíž ochranou je člověk po celý život. Zjišťovalo se, kde jest genius zrození a jaký vliv mají ostatní planety. Pro zjištění kon-

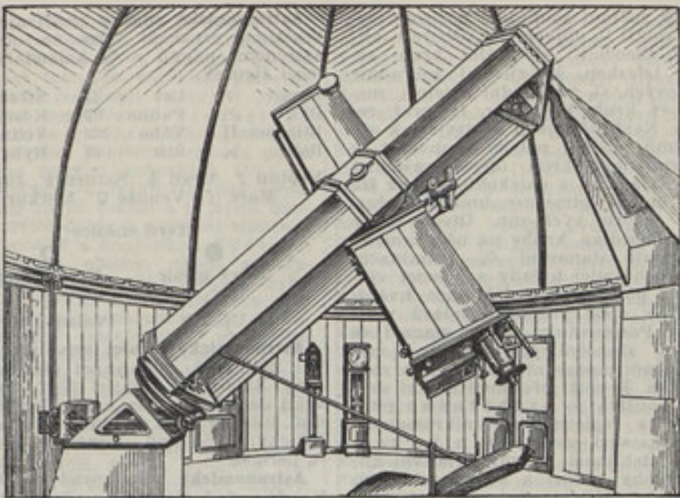
stelace byl rozdělen zvěrokruh na 12 částí, nazývaných Egypťany domy a Araby věžmi, z nichž každá byla podřízena určité planetě. Podle konstelace při porodu předpovídaly se osudy novorozeného člověka. Ve starověku bylo známo v celku sedm planet a každé z nich byly přiřčeny zvl. vlastnosti, každá ovládala jistou oblast přírody. — A. vznikla na vých., v Babylonii a v Egyptě, jak dosvědčují klínové nápisy. Známé je hvězdářství Sumerů, jež ukazuje, že a. byla úzce spiata s náboženstvím. Sargon I. je původcem prvního a-ckého díla, jež se nacházelo v knihovně krále Assurbanipala. V Egyptě se zabývali a-í kněží a odtud se rozšířila na západ, přes Řecko do Říma, kde našla úrodnou půdu. Vzdělaní Římané odmítali a-i (Cicero), takže byla někdy i zakázána, na př. za Claudia, Vitellia a za Vespasiana. Přes to však rozkvetla nejvíce za císařství a tehdy žili slavní astrologové Tacutius Firmanus, M. Manilius. Odpůrci a-e byli především církevní otcové, neboť fatalismus se nesnášel se svobodou lidské vůle. Origenes věřil v osudová znamení, zjevená bohem. U gnostiků a za novoplatonismu tvořila a. důležitou část víry. Arabové a Židé ji pečlivě pěstovali. Abu Maskar z Bathu v Chorassanu patřil k nejslavnějším astrologům. Ke křesťanským národům se dostala ve 14. a v 15. stol.; byly dokonce stolice a. na univ. v Padově a v Bologni. Turci měli dvorní astrology. A. byla často potlačována, tak na př. Savonarolou, udržela se však až do 17. stol. Slavným astrologem byl Nostradamus v 16. stol. Katolíci i protestanti byli přívrženci a. Význačné osobnosti, jako Melanchthon a Kepler, byli astrologové. A-cké učení zasáhlo i do lékařství: astromatematika vykládala o vlivu zvěrokruhu na činnost tělesných orgánů a na průběh nemocí. Mluvilo se o „ruce Venušině, slunce" a j. Jako za pozdního helenismu, tak i ve středověku volil se při chirurg. zákrocích určitý den. Křesťanství bylo přirozeně a-i nepřátelské a papežové vydávali proti ní ve středověku často výnosy. Přes to však a., rozšířená Araby a židovskými kabalisty, dosáhla velkého vlivu právě ke konci středověku od 14. do 17. stol., zvl. u dvorů panovnických (známý je valdštýnský astrolog Seni). Také v Číně, v Indii a v Persii a. kvetla. Z a-cké literatury jsou známy spisy Materna Firmica ze 4. stol. po Kr. a věštby Michaela → Nostrodama z pol. 16. stol. Rovněž světová válka vyvolala oživení a. a po válce vyšlo několik lidových knih tohoto rázu. Byly činěny i pokusy o přísně vědecké doložení a.

Astronomická pozorování, konají se pomocí astronomických přístrojů, aby bylo zjištěno zdánlivé umístění a pohyb souhvězdí. Kromě jednoduchého měření úhlů je pro pozorování často třeba přesného udání hvězdného času. K nejdůležitějším astron. pozorováním patří určování souhvězdí vzhledem k soustavě souřadnic, na př. zjištění jeho → rektascense pomocí meridian. kruhu (→ astronom. přístroje) a jeho → deklinace. Při pozorování hvězdy ze známé rektascense se dostaneme hvězdný čas. Při všech astronom. pozorováních dlužno pamatovati na chyby přístrojů, na zkřivení osy, na chybné postavení přístroje, i na různost lomu → atmosféry, osobní chyby; ani nejpečlivější jednotlivá pozorování neobejdou se bez malých chyb, jež lze omeziti toliko častým opakováním.

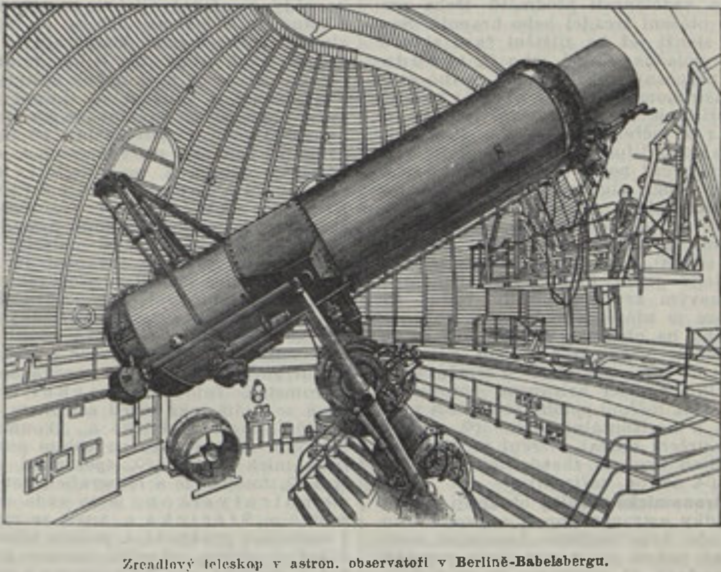
Astronomická (hvězdářská) **zařízení** používané k pozorování a k měření těles na obloze a jejich pohybů, byly až do 17. stol. velmi primitivní; při tom často značně veliké: → gnomon, triquetrum, → astrolabium, kruhová koule, nástěnný kvadrant byly nejdůležitějšími. Vynález → dalekohledu přinesl obrat a Galilei, jenž ho první používal, učinil v r. 1610 první, epochální objevy. Účelu dalekohledu, přiblížiti oku daleké předměty, bývá dosaženo jednak lomem paprsků předmětu v čočkách (objektiv a okular), kteréžto přístroje nazýváme refraktory, jednak odrazem světelných paprsků z křivého zrcadla v → zrcadlovém teleskopu nebo reflektoru. — Největší používaný refraktor má průměr 1 m, kdežto reflektory se staví mnohem větší. V astronomii se používá obou druhů (→ čočka, křivé zrcadlo). Dalekohledy jsou spojeny s měřícími a fotografickými přístroji. Jelikož zemská rotace obraz neustále posunuje, staví se pozorovací přístroje tak, aby optická osa aparátu prováděla kuželovitý pohyb kolem linie souběžné se zemskou osou s rychlostí zdánlivého denního pohybu oblohy. Pomocí hodinového stroje sleduje tudíž přístroj hvězdy. To se jmenuje paralaktickým postavením; takovým přístrojem je aequatorial. Ke zjištění polohy a dráhy souhvězdí na obloze jsou přístroje opatřeny měřícími pří-

Průchod paprsků lomeným dalekohledem.

Refraktor astrofotografický v astron. observatoři vatikánské.

Zrcadlový teleskop v astron. observatoři v Berlině-Babelsbergu.

stroji. K měření souřadnic horizont. systému slouží → universální přístroje, altazimut, theodolit, vertikální kruh, zenitový teleskop, ke zjištění souřadnic rovníkových, → průchodní přístroj, meridianový kruh, heliometr, fotograf. refraktor. Nejdůležitějším nástrojem k absolutnímu zjištění polohy souhvězdí je → meridianový kruh (dříve nástěnný kruh). Skládá se z dalekohledu, jejž lze otáčeti kolem kolmé osy, umístěné přesně ve směru vých.-záp. Otvor roury opisuje meridian, kruhy na něm umístěné dovolují stanovení → kulminační výše procházející hvězdy a pomocí výšky místa pólu, výpočet deklinace; hvězdný čas v době průchodu udává rektascensi. Pozorováním slunce stanoví se skutečný sluneční čas, hvězdný čas. K přesnému postavení nachází se v rouře mřížka. K větší přesnosti určení souřadnic používá se p r ů b ě ž n é h o p ř í s t r o j e s registračním mikrometrem pro rektascensi, v e r t i k á l n í h o k r u h u pro deklinaci hvězd. Relativní zjištění polohy planet a komet vzhledem ke známým stálicím obstarává refraktor s mikrometrovým zařízením a fotografický refraktor (→ astrograf). K pozorování na moři a ve vzduchu používá se → z r c a d l o v é h o s e x t a n t u na měření úhlové vzdálenosti dvou předmětů. Podle vzdálenosti předmětů třeba provésti otáčení zrcadel nebo hranolů. Sextant slouží též ke zjištění času skutečného poledne, stejně jako → t h e o d o l i t, přenosný altazimut, na pevné zemi (→ astronom. místo). A s t r o f y s i k á l n í přístroje (→ astrofysika) jsou f o t o m e t r k měření síly světla, → s p e k t r o s k o p, difusní mříže a j. K fotografování hvězd používá se → a s t r o g r a f u, k fotogr. slunce h e l i o g r a f u.

Astronomické místo je poloha souhvězdí na obloze, určená jeho souřadnicemi → rektascensí (délka) a deklinací (šířka). Rektascense hvězdy je úhel, utvořený jejím hodinovým kruhem a hodinovým kruhem jarního bodu; deklinace je zdánlivá vzdálenost úhlu od rovníku na obloze. Pod názvem a. m. rozumí se však také určení nějakého místa na zemi, pokud jde o zeměp. šířku a délku pomocí astronom. pozorování, astronom. měření polohy souhvězdí v poměru k horizontální rovině (→ geografické určení místa). Měření se provádějí meridian. kruhem, theodolitem a sextantem (→ astron. zařízení).

Astronomické tabulky obsahují početní výsledky astronom. prací a slouží k tomu, aby byla zlepšena dosavadní pozorování, pokud jde o vliv lomu paprsků, → paralaxy, → praecesse, → nutace.

Astronomické značky používají se ke kratšímu označení těles na obloze a astronom. pojmů v → kalendářích pomocí figurek.

Beran	♈	Lev	♌	Střelec	♐
Býk	♉	Panna	♍	Kozorožec	♑
Blíženci	♊	Váha	♎	Vodník	♒
Rak	♋	Štír	♏	Ryby	♓

Neptun ♆ Uran ♅ Saturn ♄ Jupiter ♃
Mars ♂ Venuše ♀ Merkur ☿

Čtvrti měsíce:

●	☽
Nový měsíc	První čtvrt
○	☾
Úplněk	Poslední čtvrt

Astronomický měsíc: synodický, trvající 29·53 dnů, obsahující všechny fáze luny. Siderický: trvající 27·32. Luna se vrátí do téhož místa nebes. Dračí: 27·22 dnů, luna se vrací do téhož uzlu. Anomalistický: 27·55 dnů. Luna se vrací do → perigea.

Astronomický rok, rovná se 365, ¼, 3/400, 1/3000 dnů. Vrací se v něm pravidelně roční počasí. Siderický rok: 365·256 dnů, ve kterém se slunce opět ocitá u téže hvězdy. R. anomalistický: 365·259, ve kterém se vrací opět do perihelia.

Astronomie (řec. hvězdoznalství), jméno vědy, zaměstnávající se pozorováním a studiem těles na obloze (→ stálic, slunce, planet, měsíce, komet atd.) a mající za úkol, stanoviti jejich relativní polohu, zdánlivý a skutečný pohyb, zákony, jakož i velikost a složení. Pro svoji přesnost je považována za nejdokonalejší vědu. Podle metody, jíž se používá při badání a při výpočtech a podle výsledků dělíme a. na p r a k t i c k o u, s f é r i c k o u, t e o r e t i c k o u a f y s i c k o u. P r a k t i c k á a. se zaměstnává bezprostředním pozorováním, pracuje → a-ckými přístroji, dodává materiál teoretické a-i, vyšetřuje a zkouší její výsledky. Používá přímého pozorování, činí však též přístupnými pro praktický život a pro svá pozorování výsledky teoretické a. Pokud se zabývá zdánlivým umístěním a pohybem hvězd a metodami určení místa a času, nazývá se též astrometrií. Tato p o z o r o v a c í a. zabývá se tudíž také teorií astronom. přístrojů. Oblast praktické a., zkoumající fysikální složení těles na obloze pomocí fysikálních metod (→ spektrální analysa, → fotometrie a fotografie), nazýváme a s t r o f y s i k o u; je to věda odvozená z a. S f é r i c k á a. snaží se zjistiti z materiálu praktické a. polohu těles na zdánlivé obloze, odvoditi zákony jejich zdánl. denního a ročního pohybu a určiti

podle toho místo a čas. Zabývá se též teorií ↗ praecesse, ↗ mutace, ↗ parallaxe, ↗ refrakce a ↗ aberace. Jméno dostala od toho, že viditelná polovina oblohy tvoří polokouli (sféru), v jejímž středu jest pozorovatel. Teoretická a. má v užším smyslu za úlohu, odvoditi a udati pomocí Keplerova zákona podle zdánlivého pohybu nebeských těles jejich skutečnou ↗ dráhu; lze pak vypočísti dráhy na př. planet a j., jejich umístění v určité době, ↗ zatmění slunce a měsíce, oposice a konjunkce. Fysická a. (mechanika oblohy, nikoli astrofysika) zjišťuje podle skutečného pohybu příčinu a vypočítává síly, jimiž na sebe vzájemně tělesa na obloze působí, na základě zákonů mechaniky, především gravitačního zákona Newtonova. Tento základní zákon praví, že všechna tělesa přitahují stejnou měrou všechna ostatní tělesa a to tak, že tato přitažlivost vzrůstá přímo proporcionelně s hmotou a klesá kvadraticky pokud jde o vzdálenost. Řeší tudíž fys. a. problém vzájemného vlivu drah a ↗ rotační zákony. Mimo čistě ideální význam jakožto věda o vesmíru má a. též velkou praktickou cenu pro lidský život. Možnost, určiti podle polohy souhvězdí směr a odhadnouti čas je velmi stará. Dnes jsou astronomické přístroje nezbytné pro určení místa a času na moři. Astronom. vyměřováním na souši lze zjistiti geografické místo až na desetinu sekundy zeměpisné šířky a délky. Astronom. výpočty jsou základem určování času, pohybu moře, kalendářního systému. A. je nejstarší přírodní vědou. Sahá až do praehist. dob a vyvinula se pravděpodobně v pradávnu z uctívání slunce a hvězd. A-i pěstovali již 4000 let př. Kr. Indové, Číňané, Babyloňané (Chaldejci). Egyptské pyramidy jsou všechny přesně orientovány podle světových stran (3000—2400 let př. Kr.). Skutečnou vědu učinili z a. teprve Řekové. Pythagoras objevil kulatost země a je původcem hypotésy o sférické obloze, na které jsou hvězdy upevněny a jež se otáčí kolem země. Platon, Eudoxos, Aristoteles věřili v tento systém. Eratosthenes pokusil se určiti vzdálenost slunce od země, Aristarch zjistil jasně oběh země kolem slunce. heliocentrický systém, chyběly mu však důkazy. Hipparch, největší starověký astronom, určil základy zdánlivé sluneční dráhy, zjistil polohu určitého místa na zemi zeměpisnou šířkou a délkou (sférická trigonometrie), objevil nerovnost dráhy měsíční a zhotovil první seznam hvězd. Ptolemaios napsal první učebnici a. (Almagest), vypracoval Aristotelův geocentr. systém, jehož středem byla nehybná zeměkoule, kolem které se pohybovala souhvězdí v epicyklech. Tyto představy vládly po dalších 1000 let. Po dobytí Alexandrie dostala se a. k Arabům, kteří ji dále pěstovali; od nich pak přišla znovu na západ, kde však o ni zajímali se toliko astrologové. Starou teorii zvrátil Mikuláš Koperník (1473—1543), který objevil, že pohyby souhvězdí se dají vysvětliti rotací země a pohybem země kolem slunce během hvězdného roku, stejně pak i pohyby ostatních planet. Opíraje se o pozorování hvězdáře Tycho de Brahe, který rovněž uznával rotaci planet kolem slunce, tento systém však podle něho celý obíhal kolem země, stanovil Johannes Kepler (1571—1631) své zákony, podle nichž obíhají planety eliptickými drahami kolem slunce, tvořícího ohnisko, dále že plochy, jichž se v určité době dotýká linie slunce-planeta, jsou ve všech částech této dráhy stejné; poznal též, že kvadráty vzdáleností planet od slunce jsou totožné s kvadráty doby jejich oběhu. Galileo Galilei (1564—1642) podal fysikální důkazy shodnosti zemské rotace s veškerým pohybem na ní a přivolal tak na sebe pronásledování církve. Vyrobil dalekohled, jímž objevil hory na měsíci a jupiterské měsíce. Huygens, jenž objevil kruhy kolem Saturnu a 1 jeho měsíc, zkoumal zvláště délku světelných vln. Olaf Römer (1644—1710) podal na základě periodického uspíšení a opoždění počátku tmy na jupiterských měsících optický doklad Koperníkova systému, vypočetl podle rychlosti světla vzdálenost země od slunce a sestrojil meridiánský kruh. nejdůležitější přístroj moderních observatoří. G. D. Cassini našel zodiakální světlo, čtyři Saturnovy průvodce. Největší pokrok zaznamenal Newton (1643 až 1727). Objevením ↗ zákona tíže, podle něhož se všechna tělesa přitahují proporcionelně podle své velikosti a opačně proporcionelně kvadrátu vzdálenosti, dostalo se a-i vědeckého základu (rovněž i Keplerovu zákonu). Newton sestrojil též zrcadlový teleskop, podle něho pojmenovaný. Halley (1656 až 1742) vypočítával dráhu komet, parallaxu slunce, Venušiny průchody. Bradley (1693—1762) objevil ↗ aberaci, Euler (1707—1783) propagoval teorii určení drah, Laplace mechaniku oblohy. Fr. W. Herschel (1738—1822) konstruoval ohromné zrcadlové teleskopy a objevil planetu Urana, Piazzi našel v r. 1861 první ↗ asteroid, Gauss vypočetl základy jeho dráhy, Bessel byl nejlepším pozorovatelem své doby. Stále novější konstrukce, zdokonalené daleko-

hledy, přesněji pracující přístroje umožňují splniti velké úkoly. Slavnými astronomy byli dále: Olbers, Encke, Leverrier, Struve, Schönfeld, Hansen, Julius Schmidt, Newcomb, Gylden, v. Oppolzer, Watson, Radau, Schiaparelli (1835—1910), jenž zkoumal povrch planet, Flammarion. V posledním století stala se oblast a. tak obsáhlou, že vznikly odvozené vědy, → geodesie, → meteorologie; největší rozvoj zaznamenává → astrofysika, vyšetřující fysikální a chemické vlastnosti hvězd a již patří učenci jako Sechi, Zöllner, Vogel, Draper, Keeler, Huggins, Lovell, Eddington, Schwarzschild, Arrhenius, Hale, Scheine, Wilsing, Hertzsprung. Z našich učenců zabývali se a-í Gustav Gruss, Fr. Nušl, A. Seydler, M. R. Štefánik, K. V. Zenger a m. j.

Astropalia, ostrov v již. části Egejského moře, patřící ke Sporadům: nyní se zove Stampalia.

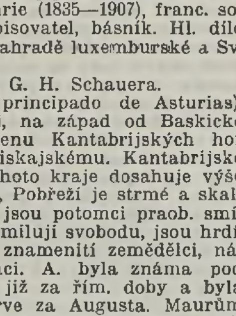
Astruc Gabriel David (* 1864 v Bordeaux), redaktor a spisovatel mnoha revuí, baletů, článků a kronik. Administr. ředitel pařížské Agence télégraphique Radio a redaktor jejího bulletinu.

Astruc Zacharie (1835—1907), franc. sochař, malíř, spisovatel, básník. Hl. dílo relief: Dítě, v zahradě luxemburské a Sv. František.

Astur, ps. → G. H. Schauera.

Asturie (el principado de Asturias), španělský kraj, na západ od Baskické prov., od hřebenu Kantabrijských hor až k zálivu Biskajskému. Kantabrijské pohoří na j. tohoto kraje dosahuje výše 2642 m (Peñas), Pobřeží je strmé a skalnaté. Asturijci jsou potomci praob. smíšených s Goty, milují svobodu, jsou hrdí, čestní, pilní a znamenití zemědělci, námořníci a vojáci. A. byla známa pod tímto jménem již za řím. doby a byla podrobena teprve za Augusta. Maurům se nepodařilo nikdy nabýti v horách úplného panství, takže se mohly udržeti zde zbytky Západogotů. A. byla východiskem nynějšího špan. král. A. tvoří prov. → Oviedo s hl. m. téhož jména.

Astyages (584—559 př. Kr.), médský král, který kol. r. 550 byl poražen Kyrem; od té doby počíná rozkvět říše Perské.

Astylospongia.

Astylospongia praemorsa, kulaté nebo zploštělé křemenité houby, 2—3 cm v průměru. Jsou v siluru ve Švédsku a v rus. sev. provinciích.

Astynax, nazvaný též podle řeky tekoucí kolem Troje Skamandrios, byl synem Hektora a Andromache. Jelikož mu bylo prorokováno, že se stane mstitelem Troje, byl po dobytí tohoto města Řeky zavražděn Neoptolemem.

Astyrjev Nikolaj Michajlovič (1857 až 1894), spis. a statistik. Vystudoval reál. učiliště v Moskvě, vstoupil do Ústavu dopravních inženýrů, avšak pod vlivem ideí národničestva (jakýsi agrární socialism) vystoupil a přijal místo volostního (okresního) písaře ve voronežské gub., jež 1884 musel opustiti. Svoje zkušenosti napsal v knize „V volostnych pisarjach", jež se dočkala tří vydání, byla příznivě přijata kritikou a byla hojně čtena mládeží. A. pracoval v Moskvě a ve vých. Sibiři jako statistik. V Moskvě sešel se se skupinou nespokojenců, revolučních sklonů. A. napsal proklamaci k sedlákům, týkající se hladu a nadepsanou Mužickije dobrochoty. Po dvouletém věznění zemřel 3. VI. 1894. — Lit.: L. P. Meňšikov: Ochrana i revoljucija, č. I. Moskva 1925. — Vengerov: Kritiko-biografičeskij slovar, s. I.

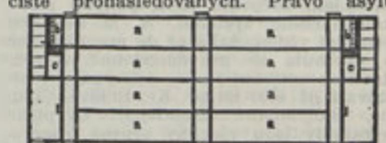
Asuán, → Assuan.

Asuncion, hl. m. paraguayské, těsně na záp. hranici země. 100.000 ob., dobrý přístav s lodním spojením do Argentiny a Uruguaye.

Asur, nejvyšší bůh Asyřanů.

Asurbanipal, král asyrský v l. 669 až 643 př. Kr.

Asyl (řec.), místo nedotknutelné, útočiště pronásledovaných. Právo asylu

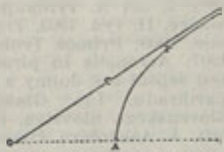

Asyl pro nebydlící:
a) místo ku spaní pro 50 lidí,
b) záchody,
c) pokoje pro ošetřov.
d) průchody,
e) shromaždiště žen,
f) shromaždiště mužů,
g) koupelna pro muže,
h) místnost pro prádlo,
i) výtahy pro prádlo,
k) inspekční úředník,
l) přijímací kancelář,
m) administrační kancelář,
n) strážnice,
o) vězení,
p) průjezd.

měly ve starověku chrámy, oltáře, sochy bohů, později křesťanské chrámy, obydlí vyslanců a vál. lodě cizích států. S vývojem justice mizelo toto právo více a více. Politickým zločincům byly a. USA. a Švýcary. Dnes jsou a. pro chudé, nemocné, opilce, propuštěné vězně, pro osoby bez přístřeší a pod.

Asymetrie, ○, symetrie.

Asymptota (řec. nesetkávající se), přímka nebo křivka, dotýkající se křivky v nekonečně vzdáleném bodě, t. j. vzdálenost od křivky může býti stále menší, aniž by dosáhla nuly. Mluví se pak matemat. např. o místu dotyku v nekonečnu. Častějším příkladem v matemat. je a. hyperboly, jíž lze vyjádřiti formulí: $y = \frac{1}{x}$.

Asymptota.

Asyndeton (řec.), v stylistice spojení dvou vět bez užití spojek. (Př.: Člověk míní, Pán Bůh mění.)

Asynchronní (řec.), nesoudobý.

Asyrie, země mezi Arménií, Iranem a syrsko-arabskou pouští. (Podle Herodota.) Stálými cílevědomými boji z pův. města Asuru vyšinula se až na jeden z nejvýznačnějších států starověkých. Místo starého hl. m. Asuru bylo brzo m. Ninive, později Kalchu (dnes Birch-Nimrud). Obyvatelstvo Asyrie tvořilo s Babyloňany společný kmen, pročež i její kultura (sumersko-akadská) připomíná se spolu s babylonskou. Počátky historie asyrské, o níž máme zprávy řeckých spisovatelů, zakládají se pouze na pověstech. Počátek vzala pravděpodobně z některého severobabylonského státu a byla (kolem 1500 před Kr.) pod svrchovaností králů kassitických. Vyskytující se památky, které mezi jiným jmenují krále Usshpiu jako zakladatele města. Nejvýznamnějšími králi asyrskými byli: Salmanasar I., který podnikal výbojná tažení až do Malé Asie a zvítězil nad Hettity, a jeho syn Tululti-Ninib bojoval se zdarem proti Babyloňanům. Tiglatpilesar I. (kol 1100) dobyl Arménie a pronikl až k Středozemnímu moři. Od 9. stol. se datuje rozkvět říše, o který se zasloužili panovníci Salmanasar II., za kterého se stal Babylon asyr. provincií; Tiglatpilesar III., Sargon II. (dobyl Palestiny), Sanherib (705—681), Asarkaddon, který dobyl Egypta a učinil z něho říš. provincii, Asurbanipal (Sardanapal) (669—626), za něhož asyrská kultura byla v nejvyšším rozkvětu. Potom se království následkem stálých vpádů skytských, kimerských a médských kmenů rozpadávalo. R. 606 př. Kr. padlo Ninive, dobyto byvši Médy, a tak stali se tito pány Asie.

Bůh slunce (asyr.).

Asyrský amulet.

Sanherib. Relief z Ninive.

Aš (Asch), okr. město v záp. Č. v župě Karlovarské s 19.500 ob., většinou něm. a evang., s četným průmyslem hl. textilním. Od r. 1331 přičleněno české koruně. R. 1756 byla tu bitva mezi rak. a pruským vojskem. Letoviska, rozhledna, sáňkovací dráha z Haimbergu (753 m. vys.). Soudní okres ašský: 14.183 ha a 44.886 ob. (41.265 něm.).

Aš Šolom (* 1880 ve městě Kutno, Polsko), žid. spis. Svoji lit. činnost zahájil 1901 sborníkem povídek Mladost, v nichž postavil proti sobě synagogskou uličku, kde bydlí věřící židov. měšťané se svými středověkými ideály asketismu a přesvědčením, že židé nyní žijí v truchlivém vyhnanství, ale přijde i pro ně doba národní radosti — a druhou uličku Kolskou, v níž pracují, radují se a trpí sociálně slabí, fysicky silní, milující život i práci. Pojmenování těchto uliček naznačují dva směry žid. tvorby. V prvých

letech tvořil Kolské uličky, jako román Mofka-zloděj, drama Bůh msty. Po roce 1905 rozechvěn obětovaným židovským měšťanstvem, přenesl svoji tvorbu na Synagogskou uličku a v povídkách Městečko a Boháč Šlojme podává romantickou idealisaci starého ortodoxního obchodnictva. Knihy Amerika a Strýc Mozes předvádí drama, jak bývalý boháč, „vládce" městečka, stává se obyčejným dělníkem v amer. kapitalistickém podniku. Pěvec přežité kasty, A. přináší řadu obrázků z minulosti židovského národa, nasycených nacionalistickou romantikou. Zboření chrámu, K slávě boží, Sabbataj Cvi.

Ašanti, ☞ Asanti.

Ašik Anton Baltazarovič (1802—1854), rod. Srb, teprve po roce 1830 vlivem archeologa Stemkovského v Kerči a Blaramberga (řed. kerčského musea) počal se zabývati archeologií. Po † Blaramberga se stal řed. musea. Učinil mnoho cenných objevů v archeolog. vykopávkách, 1853 se stal knihovníkem při měst. veř. knihovně v Oděse. Vyd.: Kerčenskija drevnosti (1845), De la decouverte de deux statues antiques à Kertsche (1851) a m. j.

Ašinov Nikolaj Ivanovič, dobrodružný rus. kozácký důst. (počótnyj ataman volnych kazakov), nepřítel Anglie, vypuz. z Ruska, boj. proti Angl. v Egyptě. Zorganisoval voj. výpravu do Habeše, chtěje získati toto území pro Rusko; 9. března 1889 od Francouzů poražen a v Rusku internován.

Aškerc Anton (* 9. I. 1856 blízko Rimskich Teplic, Slovinsko, † 10. VI. 1912), slovinský básník epický. Absolv. gymn. (1869—1877) v Celji, pak studoval theologii v Mariboře, kde se stal knězem (1880). Postupným studiem filosofie víry, vých. náboženství a konečně i socialismu ztratil víru v katol. dogmatiku a vystoupil z katol. církve. R. 1898 stal se archivářem při lubl. magistrátě za župana Hribara. Pracoval jako redaktor bás. části v Ljubljanském Zvonu. Již jako kaplan a později jako archivář mnoho cestoval; dvakrát byl v Rusku, několikrát v Italii, ba navštívil i Cařihrad a Egypt. — Smýšlením byl uvědomělý Slovinec a srbofil. Poslední leta života mu ztrpčila kritika slovinských modernistů a stále doléhající choroba. Jako básník začal r. 1880, povzbuzen jsa tehd. red. Ljubljanského Zvonu Levcem. Psal především balady a romance, k nimž bral látku buď z domácích dějin, nebo z národních pověr. Začátkem let 1890 jeho romance jsou zabarveny sociálně a svobodomyslně. Pozdější jeho díla mají často dokonce ráz satirický. A. neohroženě brojil proti nadvládě církve a víry, obraceje se v duchu k hrdinům slovinského protestantismu. Svou tendenci svobodomyslnou maskoval průhledně tím, že ji oblékal v kostýmy z římské, ruské, ba někdy i egyptské historie. Mimo to byl obratným překladatelem z ruských básníků (Puškin, Chomjakov atd.) — Ruská antologie z r. 1901. Z děl A. vynikají: Balade in romance, II. vyd. 1903, Tri dramatične studije, 1900; Primož Trubar, 1905; Junaki, 1907; Acropolis in piramide, 1909; prózou sepsal své dojmy z cest do Ruska a Cařihradu. Lit.: Glaser, K. Zgodovina Slovenskega Slovstva, IV, 66—73; Prijatelj, J. Aškerčeva čitanka, Praha, 1913.

Ašukin Nikolaj Sergějevič, * 1890, básník, dětský spis., kritik. Sp. Osennyj cvetnik, básně, Moskva 1914. — Zolotyje byliniki, Moskva 1919. Pěsenki, Moskva 1923. — Děkabristi, histor. povídka, M. 1923. — Živoj Puškin. M. 1925.

Atacama, poušť, náhorní planina a prov. v Již. Amer. Poušť A. leží na chilském území v prov. A. a Antofagasta. Rozprostírá se po záp. stupňovitém svahu Kordiller v šíři as 100 km k moři. Od moře je však oddělena pobř. pásmem Kordiller, vys. as 1000 m. Nejvyšší části A. dosahují na vých. as 4000 m. Poušť je pokryta kamením a solnými bažinami. Solná, boraxová a ledková ložiska dodávají území velké ceny. Mimo to vyskytují se v malé hloubce stříbrné a měděné rudy. Dobývání tohoto bohatství vylákalo lidi do těchto pustin. I přístavní města, jako Antofagasta a Iquique vděčí mu za svůj rozkvět. Podnebí je krajně suché a chladné. Pustina je bez rostlinstva, až na několik vhodných míst, kde jsou trávy, keře a kakty. Též zvěře je málo. Náhorní rovina atacamská, tak zv. Puna de A., patří na záp. k chilské prov. Antofagasta, na vých. k argent. terit. andskému. Rovina je ve výši 3400 až 4000 m a přechází do argent. Kordiller. Má stepní vzhled, upomíná na tibetské vysoké pláně, je však bohatá na stříbro, měď a zinek. Nejdůležitějším místem je chilské město San Pedro de Atacama. Prov. A. na chilském severu měří 80.000 km² a má necelých 50 000 ob. Sever tvoří a-ská poušť, ve střed. a již. části je možno pěstovati subtropické plodiny za uměl. zavodňování. Hl. m. Copiapó jest ve velmi dobře vzdělávané části.

Atacamit, chlorid kysličníku měďnatého, vyskytuje se v Chile a v Bolivii jakožto nerost a dobývá se z něho měď. Hodnota mědi takto ročně získané činí přes miliardu Kč.

Atahualpa, poslední Inka v Peru, byl v r. 1533 z rozkazu Pizzarova vykleštěn, když zaplatil výkupné.

Atak (attaque fr.), všeobecně značí vystoupení, napadení někoho, spec. v strategii útok jízdy.

Ataka (fr.), útok, zejména útok jízdy, působící tu jednak prudkým nárazem a tlakem koňské masy (choc) i zbraní (šavle, kopí, pistole). Prov. se v semknutých formacích, obyč. ve dvou řadách, tryskem. Zvl. zp. jezd. útoku jest kozácká ↷ lava. ↷ t. Válečnictví, dějiny.

Atala, pov. od F. R. Chateaubrianda, vložená episodicky do jeho spisu Le Génie du Christianisme (1802), z něhož byla mnohokrát samostatně vydána. Její český překlad od Josefa Jungmanna, pořízený krátce po vydání (1805), proslul jako zdatný pokus o novou mluvu básnickou.

Atalante, 1. dcera vůdce argonautů Jasona, jež byla svým otcem pohozena, odkojena medvědicí a vychována lovci; poranila nebezpečného kalydonského kance a dostala jeho hlavu a kůži jako kořist; ve starověku byla ochránkyní lovců. — 2. A. Boiotská, slavná běžkyně, vyzývala své nápadníky k závodu a zabíjela poražené. Lstí podlehla Hippomenovi, jenž ji během závodu zlákal, aby se zastavila a zvedla tři zlatá jablka, která obdržel od Afrodite a položil na závodní dráhu.

Ataman, dříve používaný název ↷ kozáckých hejtmanů.

Atanacković Bogoboj (křestní jméno Timotheus) (* 10. VI. 1826, Baja, Jugoslavie, † 28. VIII. 1858), povídkář a literát. Přítel básníka Branka Radičeviće a stoupenec Vuka Karadžiće. Studoval práva v Pešti a ve Vídni. Zúčastnil se revolučního hnutí (1848), po tom byl nucen prchnouti do ciziny a mnoho cestoval po záp. Evropě. R. 1844 vstoupil bez úspěchu na dráhu básnickou a pak se z něho stal povídkář a napsal dva svazky (1845—1846) povídek Darak Srpkinji. Nejlepší jeho díla však jsou: novela Bunjevka a román Dva Idola, která se vyznačují větším realismem a přiblížením k současnému srb. životu. Dva Idola (Dvě modly) — oslava Národa a Lásky. Přes to vše díla A. s hlediska uměleckého nejsou skoro ničím a mají nyní jen význam historicko-literární. — Lit.: Skerlić J., Istorija Nove Srpske Književnosti, 1921; Popović M., Bogoboj Atanacković (Ljetopis Matice Srpske, knj. 221—222).

Atanacković Platon (* 1788, † 21. IV. 1876, Novi Sad), biskup bačský, literát, lidumil a polit. pracovník, rodem Srb. Pod nátlakem příčin politických a roztržky A. se srb. patriarchou, sepsal svou apologii Analitika, ve které se odráží bouřlivá doba let 1848—1849. V letech 1848—1849 byl hlavou srbské církve v Maďarsku, zastával se práv srbského národa na zemědělských kongresech v Maďarsku (1837—1844). Od r. 1845 byl čestným členem rus. vědecké společnosti Obščestvo istoriji i drevnostej (Moskva) a mimo to i členem Českého Musea v Praze. Sepsal řadu politických, dějepisných a pedagogických prací a byl činný jako překladatel a autor mnoha učebnic z oblasti Pravoslavné teologie. Z děl jeho nejdůležitější je: Prinos rodoljubi vih mislej na žertvenik narodnaga napretka (II. vyd. z r. 1864).

Atanasijevičová Xena Dr., autor. různých úvah a článků z oblasti filosofie. Šéf sekce Jihosl. žen. hnutí v Bělehradě.

Ataraxie, duševní stav osoby, kterou nic již nemůže vzrušiti. A. byla ve starověku cílem mnohých filosofů.

Ataulf (Athaulf, Athaulfus), první visigotský král, bratr Alarichovy ženy, nastoupil vládu r. 410. Oženil se s Placidií, sestrou řím. císaře Honoria; byl zavražděn r. 415 ve Španělsku.

Atavismus (lat., odraz), opětný projev vlastností dřívějších generací, jež byly pokládány za vymizelé. Vysvětluje se to tím, že z nějakého důvodu staly se aktivními určité vlohy dávných předků. Rozlišuje se fysický a psychický a. a jeví se vždy jako abnormálnost.

Atbara, ve starověku Astaboras, pravý přítok Nilu. Pramení stejně jako Modrý Nil na habešské vysočině. Je dl. as 1200 km, teče na sz. a vlévá se do Nilu již. od Berberu. Za suchých období bývá někdy téměř docela bez vody.

Ate, ↷ Eris, nositelka neštěstí u starověkých Řeků.

Atellane, nazývaly se ve středověku lidové komedie s typickým maskováním, hrané bez přípravy pravidelně jinochy.

Atelier (fr.), zove se umělecká dílna, opatřená velkými okny.

A tempo (it.), v pravý čas, zároveň; časté v hudbě: v původním čase.

Atentát, útok na život osoby veřejně činné z ideových neosobních důvodů. Slovo a. objevuje se teprve v 17. st. Nejstarším a. jest zavraždění athenského tyrana Hipparcha Aristogeitonem a Harmodiem a posledního řím. krále Tarquinia Superba, kol r. 510 př. Kr. A. byly páchány jmenovitě na panovníky. Tak padli a. za oběť: Jindřich III. fr. (vrah Clément 1589), Jindřich IV. (Ravaillac), Vilém Oranžský (1584), Gustav III. švédský. V Rusku umírali carové přirozenou smrtí jen výjimečně. V nové době zahynuli a. francouz. president Sadi Carnot

(1894), amer. pres. A. Lincoln (1865), Garfield (1881) a Mac Kinley (1901), v Německu Erzberger (1921), Rathenau (1922), u nás dr. Rašín (5. I. 1923), v Mexiku Obregon (1928). Nepodařené a. se vyskytují téměř u všech vynikajících politiků. (Bismarck, Mussolini, Primo di Rivera, Kramář.) Původci a. byli ve středověku obyč. nábož. fanatikové, členové tajných řádů, v nové době souvisí značný počet a. s hnutím nihilistickým a anarchistickým.

A tergo (lat.), ze zadu.

Atestát (lat.), písemné potvrzení, vysvědčení, atestovati — vydávati podobný průkaz nebo vysvědčení.

Ath, m. belg. v prov. Hainat, 11.000 ob., prům. textilní, v okolí vápenné pece a lomy.

Athabasca, záp. kanadská řeka. Pramení v Rocky Mountains a vlévá se pod jménem A. do jez. A. Zde se spojuje s Peace River, přitékající ze záp. hor a vtéká pod jménem Vel. Otročí do Vel. Otročího jezera.

Athanarich (340—381 po Kr.), kníže Západogotů, podporoval Prokopa proti císaři ↷ Valensovi, jenž jej porazil; dovedl však své zájmy proti Římanům dobře uhájiti. Zatlačen vpádem Hunů (375), nalezl dokonce útočiště u cís. ↷ Theodosia (380), zemřel však brzy následkem hýření při přijímacích slavnostech.

Athanasijské vyznání víry, podle svého vášnivého obhájce ↷ Athanasia formule vyznání, přijatá na obou koncilech v Nicaei (325) a v Cařihradě (381) po dlouhých, prudkých bojích s protivnou stranou ↷ ariánů; a. v. v. proniklo pozvolna do pol. 7. st. celým křesť. světem. Vyznání řeší problém ↷ trojice a stanoví m. j. rovnost Kristovu s Bohem Otcem, a vznik a poslání Ducha sv. Bohem a Kristem. Tento poslední bod formulace nikdy však nepřijaly vých. nábož. obce.

Athanasius, děkan a biskup cařihradský, zvaný otcem pravověrnosti, byl zakladatelem a vůdcem dogm. směru, obírajícím se učením o sv. Trojici, a vedl tuhé boje s ↷ ariány. Byl mnohokrát vypovězen a musel prchnouti, až nalezlo jeho učení, ↷ athanasijské vyznání víry, souhlasu církevní většiny na koncilu v Nicaei (325).

Athapaskové (Athabaskové), sev.-amer. indiánská jazyková skupina, jejíž kmenové žijí jako kočovníci v sev. částech sev. Ameriky, též však na záp. pobř. až na mexickém území. Jmenovati lze kmeny: Kučiny, Psí žebro, Hupa, Apače a Navajo, jichž všech zachovala se dnes jen malá hrstka.

Atheismus (řec.: bez boha), a. jmenujeme skutečný nedostatek víry v boha nebo také popíranou existenci boha nebo božství vůbec. Důvody vedoucí k tomuto stavu jsou nejrůznější. Mimo přirozené, pro nábož. a transcendentální filosofii necitelné založení charakteru, a mimo pokles vědomí boha úplným kulturním úpadkem, slabomyslností nebo zhrubnutím mravů, zaviňují všeobecné problémy světových názorů atheistické stanovisko, na př. poznávací teorie, jež činí existenci boha zbytečnou, nebo logika, které t. zv. důkazy pro jsoucnost boha nepostačují. Se stanoviska antických lidových náboženství a se stanoviska přísně křesťanského nutno považovati za a. každé popírání božské osobnosti, nebo ztotožňování boha se světem, jako je tomu na př. u a. Spinozova. Tím se vysvětluje, že i lidé nábož. založení, jako Sokrates, Fichte a j. byli obžalováni z a. Že je možná silná nábožnost, aniž by bylo třeba jakékoli osobní víry v boha, ukazuje zvl. výrazně starší indický budhismus. Atheismus se vyskytuje toliko ojediněle a nebyl dosud ani organisován, ani vypracován jako filosofický systém.

Athenaeum, časopis, založený prof. T. G. Masarykem r. 1883, který se měl podle vzoru londýnského státi hlasatelem české vědy filosofické. Pro nepochopení zanikl, vycházel však od r. 1919 znovu pod názvem Nové Athenaeum.

Athenagoras, řec. filosof ze 2. st. po Kr., jenž prý poslal Marku Aurelovi apologii křesťanství a pojednání o vzkříšení.

Athenaios, řecký řečník z Naukratu v Egyptě, žil kolem r. 200 po Kr. v Římě a zanechal velké množství spisů. Známy jsou Deipnosophistai (Učenci při jídle), sbírka poznámek o kulturně a literárně historických otázkách.

Athenais (401—460 po Kr.), choť císaře Theodosia II., zn. po r. 421 pod jm. Eudokia, které přijala při křtu. Byla dcerou řec. filosofa a pečlivě vědecky vzdělaná; věnovala se i po svatbě studiím. Jelikož vyvolala žárlivost svého manžela, ztrávila poslední desetiletí svého života v dobrovolném vyhnanství, ponejvíce v Jeruzalemě.

Athéne, řecká bohyně, totožná s řím. Minervou, dcera Diova, z jehož hlavy prý vystoupila. Byla uctívána jako panenská, světlooká bohyně zářícího aetheru, vládnoucí hromem a bleskem stejně jako Zeus; byla bohyní míru i války. Největšímu kultu těšila se v Athenách, městě po ní pojmenovaném, kde byla ctěna jako ochránkyně, kde jí také byl

postaven na → Akropolis slavný chrám Partheon a Phidiem vytvořená nádherná socha ze zlata a slonové kosti. Jejími atributy byly: štít potažený koží, aegis, s příšernou hlavou → Medusy, sova se zářícíma očima (symbol bystrozraku bohyně), oliva, jíž poslala po vítězném zápase s → Poseidonem obyvatelům attickým jakožto zdroj bohatství.

Athéna z Veletrží.

Athens, město v severoam. státě Georgii, 10.000 ob., rolnická škola, univ., bavlnický průmysl.

Atheny, hl. m. řecké, nedaleko Saronského zálivu, na vých. od soutoku řek Kephissos a Ilissos. Vzdálenost od moře činí 5 km. Dnešní hosp. a kulturní význam A. nelze srovnávati s důležitostí tohoto města ve starověku, kdy bylo střediskem záp. kultury. — Starověké Atheny. Nejstarší část A. se prostírala na osamoceném vápencovém vrchu mezi oběma řečenými řekami a její hrad dostal později jméno Akropolis. (Názvem Akropolis — hor. město rozuměly se ve st. Řecku hrad. čtvrti s chrámy, správními budovami a pokladnicemi, tudíž jakési vládní čtvrti města.) Akropolis leží 95 m nad městem, 156 m n. m. Pohoří Lykabettos, s nímž na sv. hraničí, dosahuje výše 280 m. Město obsazeno bylo Peršany za třetího perského tažení r. 480 př. Kr. krátce před bitvou u Salamis, posléze dobyto i Akropolis a zapáleno. Po perských válkách staly se A. hlavou attického námořního svazu, takže byly nejen znovu opevněny, nýbrž i spojení s mořem tak spolehlivě vybudováno, že byl zajištěn v případě války i dovoz po moři. Již Themistokles rozšířil a opevnil přístav Piraeus. Nyní byly A. spojeny s Piraeem t. zv. „dlouhými zdmi", trojnásobnými hradbami, takže získaly přednosti opevněného přístavu. Nové vystavění města řídil geniálně Perikles a hlavně Akropolis při tom získala. Stavební plocha byla značně zvětšena úpravou skály. Západní pohodlný přístup na hradní plošinu byl zajištěn pevnou branou, utvořenou t. zv. propylaiemi, nádhernou mramorovou stavbou Mnesiklovou. Na věž. podezdívce, na níž stával již před perskými válkami chrám bohyně Athena Nike, postavili Atheňané své bohyni vítězství ozdobný chrám v ionském slohu, z něhož se naskytá nádherný pohled na moře, Isthmos, Salamis a Aeginu. Vnitřek hradu téměř celý sloužil za božiště. 50 kroků od propylaií stála socha Atheny Promachos, zhotovená as Phidiem, symbol a-ské moci. Hlavní budovou byl Parthenon (chrám), zbudovaný z mramoru Iktinem a Kallikratem. Z této nádherné stavby, nejkrásnějšího to výtvoru tehdejší řecké architektury, učinili Turci v r. 1460 mešitu a v 17. stol. používali jí jako prachárny; zachovaly se z ní jen trosky. Malby jsou smyty, umělecká díla převezena do museí nebo rozbita, sloupů bylo použito ke stavbám. Na sev. okraji hradní plošiny stál Erechtheion, dvojitý chrám, zasvěcený Athene a Poseidonu Erechtheu, jehož ruiny se zachovaly. První osady mimo Akropolis ležely na již. a jz. straně návrší. Četné nádherné stavby pozdější z doby athenského rozmachu a z doby římské musely býti umístěny rovněž mimo Akropolis. Na již. svahu Akropole byl umístěn Odeion Heroda Attického, jenž byl spojen chodbou s divadlem Dionysovým. Mezi chodbou a stěnou návrší stál Asklepieion, svatyně a léčebna. Dionysovo divadlo bylo dokončeno kol. r. 330 př. Kr. Mělo sedadla pro 27 až 30 tisíc diváků. Vých. od divadla tyčil se poblíže zahrad u Ilissu Olympieion, jejž budovali Pisistratos, syrský král Antiochus IV. a konečně Hadrian dokončil stavbu tohoto největšího evropského chrámu. Sev.-záp. od hradu zdvihá se 50—60 m vys. Areopag, na němž byli souzeni vrahové. Jiho-záp. leží návrší Pryx, kde se konala shromáždění lidu. Střediskem denního života městského byla Agora, velké prostranství těsně na sev.-vých. od Areopagu. Nejlépe se zachoval Theseův chrám na sev. od Areopagu, v němž byli společně uctíváni Athene a Hefaistos. — Novodobé Atheny. Dnešní A. svou krásou nelze nijak srovnávati se starověkým městem. Tím se liší od Říma, jenž si dovedl svůj význam zachovat. Nové město a-ské prostírá se mezi Akropolí a pohořím Lykabettos a nejnovější části sahají daleko na sev. a sev.-západ. Teprve po r. 1835, kdy se stalo hl. m. osvobozeného Řecka, pozdvihlo se z úrovně albánské vsi. Z 12.000 ob., jež mělo na počátku řec. povstání, zbylo jich po skončení bojů 2.000 (1829). Otto I. (1832—1862) počal A. znovu budovati a jejich rozvoj rychle pokračoval. V r. 1842 měly 22.000 ob., v r. 1871

Znak Athen.

45.000, v r. 1910 167.000 a v r. 1920 již 293.000. Jsou tudíž dnes A. opět největším řec. městem a střediskem politického, kulturního a hospodářského života státu. Podobně vzrostlo přístavní město Piraeus; počet ob. stoupl ze 72.000 v r. 1910, na 133.000 v r. 1920. (Dějiny A. ☞ řecké dějiny).

Atherom (řec.), vlastně pšeničná kaše, obrazně se používá jako označení pro nádor podobný krupičnému zrnu, v podkožním vazivu. Obsah tvoří kapičky tuku, podkožní buňky, jež se na některých místech nahromadí následkem ucpání odvodních otvorů tukových žláz. A. se vyskytuje na hlavě, šíji a na obličeji, je obtížná jen při zanícení a odstraní se nejspíše nožem, jelikož při pouhém odnětí obsahu váček opět se naplní.

Atheroma (řec.), halva, vlček, malý žlutý nádor vyskytující se ve vlasech.

Athesmie (řec.), nezákonnost, bezuzdnost.

Atherton, angl. tov. m. (bavlnářský průmysl) v Lancashire, má 20.000 ob.

Athetosa (řec.), dlouho trvající křečovitý pohyb prstů na ruce neb noze, někdy též svalů krčních a obličeje. Nemocnému není možno, ani ve spánku, vytrvati nehybně v jakékoli poloze a je spíše nucen, prohýbati a napínati se, pohybovati uvedenými částmi těla. A. je nejčastějším následkem mrtvice, epilepsie a duševních chorob; vyskytuje se však rovněž jako samostatná nervová nemoc. Popsal ji první Hammond v r. 1871. Léčí se stálým elektrickým proudem a brom. draselným.

Atholl. 1. Hornatý okres ve Škotsku, bohatý na div. zvěř, na sev. od Perthshire. — 2. Starý škot. hrabský titul, spojený od r. 1676 s markýzstvím a od r. 1703 s vévodstvím. Od r. 1457 dědil se tento titul v rodu Stewartů, po jich vymření od r. 1626 v rodině Murray.

At home (angl. et hom — doma), 1. Anglii divad. představení satiric. obsahu, hrané hercem Footem († 1777) v soukr. domech. Mathews a Yates je uvedl na velká jeviště. — 2. V Anglii den, kdy se přijímají návštěvy.

Athos (novořec. Hagion Oros, tur. Aineros), nejvých. z chalkidikských poloostr. na sev. okraji Egejského moře. Dl. as 50 km a největší šířka činí as 10 km; nejvyšší bod je na již. konci horského hřebenu, mramorová pyramida Kap Athos (1935 m). Za prvého perského tažení do Řecka (492) zničila bouře u hory Athos polovinu perského loďstva, takže i pozemní vojsko muselo ustoupit. Při ohromných přípravách ke třetímu perskému tažení byl tento poloostrov proťat průplavem, aby nemohla loďstvo potkati podobná katastrofa. Kanálu bylo použito v r. 480 a ještě dnes se zachovaly stopy této velkolepé práce. Poloostrov má dnes hospodář. a politicky zvl. postavení v řeckém státě. Tvoří řecko-ortodoxní mnišskou republiku, skládající se ze 20 klášterů namnoze opevněných, 12 vesnic a mnoho osad; území spravuje synoda v Karyais, hlavní to osadě. Již ve starověku bylo pohoří Athos, jehož hl. vrch připomínal Řekům Olymp, uctíváno jako posv. sídlo thráckého Dia Ještě dnes žije v klášteřích as 6.000 mnichů, řeckého, srbského, ruského a bulharského původu, velmi ctěných řecko-ortodoxními křesťany; pokládají poloostrov za druhý Jeruzalem. Kulturní cenu mají dnes už toliko velké klášterní knihovny, jež se zachovaly ze středověku před bouřemi turecké vlády. První mniš. sídla na poloostr. byla založena ve druhé pol. 9. stol. Samospráva mnišské rep. se udržela i za doby tur. panství (1430 až 1913), snad proto, že se toto území vzdalo Turkům ještě před dobytím Cařihradu.

Athos (hr. de la Fère), jeden ze čtyř hrdinů slavného románu Alex. Dumase „Tři mušketýři".

Atchin ☞ Ačín.

Atimia (řec.), bezectnost, pozbytí obč. práv ve st. Řecku za přečin politický či mravní.

Atitlan, středoamer. jezero na území rep. Guatemala, uprostřed vulkanických hor, z části ještě činných, ve výši 1500 m. Dl. 20 km, šir. 8 km.

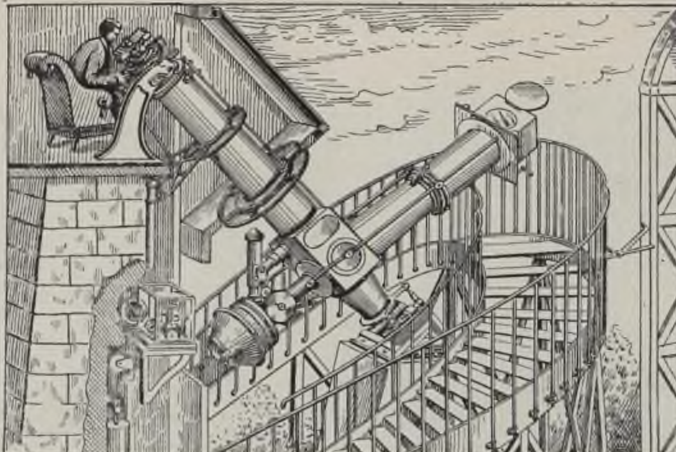
Atkarsk, m. v ruské gub. Saratov, 11.000 ob., želez. uzel. Obchod obilím.

Atkinson Th. W. (1799—1861), angl. cestovatel, prošel od r. 1844 do r. 1852 Uralem a Altajem; objevil v Sibiři a Mongolsku území, o nichž se před ním nezmiňuje žádný Evropan.

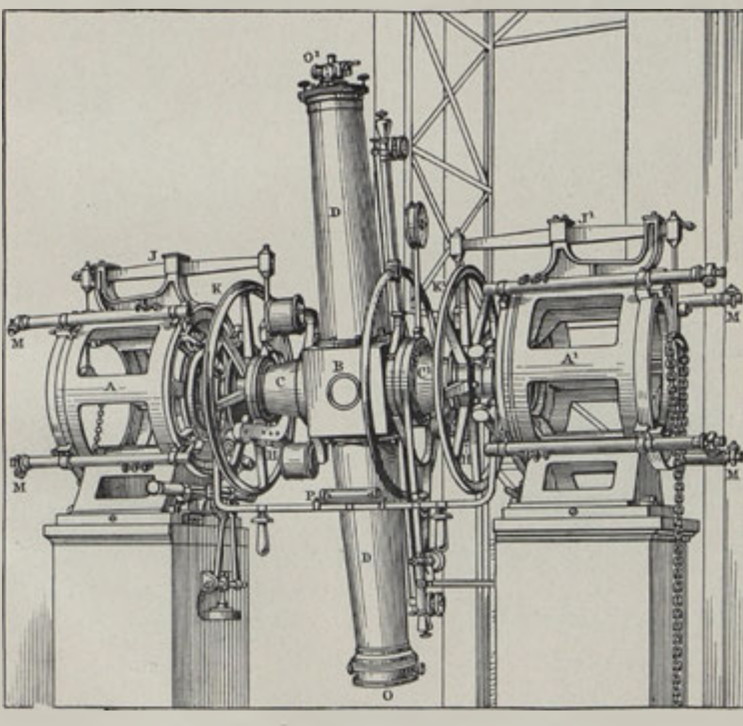
Atlanta, sev.-amer. město, hl. m. státu Georgia, v již. části Alleghanských hor na ř. Chattahoochee ve výši 335 m. Železniční uzel, průmysl a obchod. Vzhledem k blízkosti jihoappalachských uhelných ložisek a t. zv. „fallinií", dodávajících elektr. proud, rozvinul se zejména bavlnářský průmysl. V r. 1900 měla A. 90.000, v r. 1910 155.000 a v r. 1920 již 201.000 ob.

Atlantic City, sev.-amer. mořské lázně, 54.000 ob., ve státě New Jersey.

Atlantický oceán, jedno ze tří samostatných velkých světových moří. Na západě je ohraničen Amerikou, na východě Evropou a Afrikou. Na sever je uzavřen zamrzlými mořskými plochami, na jihu obepíná Antarktis a přechází za ní do volného moře. Počítáme-li k němu na sev. oblasti Severního Ledového moře, táhne se od Beringova průplavu přes

Aequatorial pařížské hvězdárny.

Meridionální kruh (dalekohled) strassburské hvězdárny.

Australská zvířata.

Ptakopysk.

Vlk vačnatý (vlkoun).

Klokan veliký.

Velechvost nádherný.

Pštros kasuar.

Kivi.

Asijská zvířata.

1. Gepard. 2. Medvěd bambusový (Ailuropus melanoleucus). 3. Cibetka asijská. 4. Velbloud dvouhrbý. 5. Velbloud jednohrbý, dromedár. 6. Poloosel kulan. 7. Pelikán. 8. Plameňák.

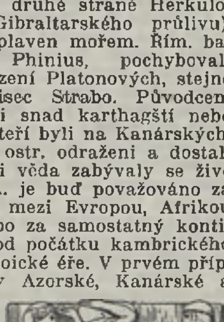
1. Orangutang. 2. Tygr. 3. Antilopy. 4. Nosorožec indický. 5. Slon indický. 6. Bažant zlatý. 7. Brejlovec.

sev. pól až k antarktické pevnině v délce as 21.000 km. Mezi Kap Hornem a Grahamovou zemí má spojení s Velkým či Tichým oceánem, za hranici Atlant. a Indického oceánu považuje se 20. st. vých. délky. Velikost Atlant. oceánu bez Středozemního a okrajových moří činí as 81.7 mil. km², včetně těchto moří 106 mil. km², tudíž více nežli pětinu zemského povrchu. Údaje o střední hloubce kolísají mezi 3070 až 4020 m. Pravděpodobně činí s vedlejšími moři 3260 m, bez nich 3860 m. Střední vzdálenost pobřeží činí 606 km, největší 2050 km. Mělčiny u kontinentálních pobřeží hluboké 0—200 m zaujímají 11.5% veškeré plochy, oblasti hluboké přes 3000 m 63%, takže 25.5% zbývá pro hloubky 200—3000 m. Přibližně paralelně s pobřežím se táhne na dně Atlant. oceánu vysočina ve tvaru S, t. zv. atlant. práh, sáhající od Islandu na severu až k ostrovu Bouvet na jihu. Toto pohoří tvoří většinu sopečných ostrovů Atlant. oceánu. Vysočina nachází se na jihu často v hloubce pod 3000 m, na severu pod 4000 m. Největší dosud zjištěná hloubka se nachází poblíž ostr. Portoriko na 19° 36' sev. šířky a 67° 38' záp. délky a činí 8526 m. Z proudů Atlant. oceánu je pro Evropu nejdůležitější t. zv. Atlantický proud. Dříve používaný název „Golfský proud" není správný potud, že jen část těchto vodních mas přichází z Mexického zálivu. Atlant. proud táhne se as ke 35. st. sev. šířky podél sev.-amer. pobřeží, obrací se pak na s.-v. a vých. a pod 45° se vějířovitě dělí. Proudí mezi Faröry a Škotskem na s.-v. a dále kolem skandinávského pobřeží. Jeden z hlavních proudů omývá jako Špicberský proud záp. pobřeží tohoto ostrova a zbavuje moře ledu až k 80. st. sev. šířky. Atlant. proud není však největším. Kanárský a Benguelský proud, jež přecházejí v sev., příp. již. Rovníkový proud, ženou mnohem větší masy vod. Poměrně klidné moře v okruhu severoatlant. proudu nazývá se mořem Sargassovým. V něm nacházejí se masy chaluh, připlavených ze západoind. pobř., jež však nejsou nijakou závadou plavbě. Mimo jmenovaných proudů je ještě mnoho jiných, jež lze považovati za vyrovnávací proudění moře. Všeobecně jsou proudy, jdoucí z nižších do vyšších šířek relativně teplé, jdou-li pak obráceným směrem, relativně chladné. Některé proudy jsou velmi rychlé, na příklad ve Floridském průlivu 70 až 120 námoř. mil za den, tudíž za vteřinu 2½ m. U Bergenu činí stále ještě rychlost proudu 10 mil za den. Obsah soli vody v Atlant. oceánu činí ve větších hloubkách pravidelně 35‰. Na povrchu se zvyšuje odpařováním, zmenšuje ústícími říč. vodami a dešti, překračuje sotva 37.5‰. Pokud jde o svět. dopravu předčí Atlant. oceán ostatní moře a byla v r. 1911/2 odhadnuta částkou padesátkrát vyšší, nežli veškerá spojená doprava Ind. a Tich. oceánu. Panamský kanál a stále rostoucí význam Japonska snad tento poměr poněkud změnily, přes to však podrží Atlant. oceán dlouho prvé místo. Sev. pobřeží má více dobrých přístavů, nežli pobřeží jižní. Rovněž i hluboce do pevniny vnikající okrajová moře (Mexický záliv, Středozemní moře, Severní a Východní moře) jsou pro plavbu příznivá; dovolují vjezd hluboko do vnitrozemí. Hlavní dopravní význam oceánu spočívá v dopravních linkách, spojujících přístavy, ležící na kanálu Lamanšském, s přístavy Spojených států, v první řadě s New Yorkem. V r. 1866 byl položen první kabel mezi Irskem a N. Foundlandem; nyní nachází se v Atlant. oceánu polovina všech podmořských kabelů. Větš. z nich patří Anglii.

Atlantico, dep. v j.-am. státě Kolumbii, měří 3070 km² a má 136.000 ob. Hl. m. je Baranquilla, 65.000 ob. Je to nejhust. obydlená prov. kolumbijská.

Atlantis, Platonem zachované označení vybájeného kontinentu v Atlantickém oceáně, na druhé straně Herkulových sloupů (Gibraltarského průlivu), jenž prý byl zaplaven mořem. Řím. badatelé, na př. Phinius, pochybovali o správnosti tvrzení Platonových, stejně pak řec. zeměpisec Strabo. Původcem této pověsti byli snad karthagští nebo foiničtí plavci, kteří byli na Kanárských, nebo Azorských ostr. odraženi a dostali se zpět. Umění i věda zabývaly se živě touto otázkou. A. je buď považováno za spojovací území mezi Evropou, Afrikou a Amerikou nebo za samostatný kontinent, existující od počátku kambrického období v palaeozoické éře. V prvém příp. byly by ostrovy Azorské, Kanárské a Kapverdské zbytkem této pevniny. Mimo tento již. most mluví se ještě o spojení Ameriky s Evropou na severu, jež mělo vésti přes Island.

Atlas, podle řec. pověsti nosič nebeské koule. A. byl syn titana Japeta a okeanidy Klymene;

Atlas dává jablka Hesperidek Herkulovi. Z metopy Diova chrámu v Olympii.

byl odsouzen Diem ke své těžké práci pro vzpouru titanů. Jeho místo bylo s počátku na Hesperidách, později bylo prý přeloženo do sev. Afriky. Pro svoji nepohostinnost byl proměněn v pohoří A. Podle jiné báje byl A. synem Jupiterovým a králem Mauretanie; odmítl pohostiti Persea, byl proměněn v pohoří A. a musel držeti nebeskou kouli.

Atlas, 2300 km dl. pohoří v s.-z. Africe, rozprostírající se od Syrty v Tunisu j.-z. směrem přes Alžír a Marokko až k Atl. oceánu. Jmenované fr. kolonie jmenují se též zeměmi atlaskými a liší se značně od ostatní Afriky svou geologickou svérázností. V Tunisu a v Alžíru sestává A. ze dvou horských řetězů, z nichž jeden táhne se podél pobřeží, druhý tvoří ohraničení Sahary. Oba horské řetězy jsou složeny z pohoří a velká planina mezi nimi je rozdělena příčnými pohořími. Přímořský A. na sev., zvaný též Malý A., počíná jako poměrně úzké a nízké pohoří na Kap Blanco, Saharský A. na Kap Bon. Oblast jimi uzavřená je územím přehrad a stepí porostlých travou alfa a velkých solných pánví, nemajících odtoku. Saharský A., rovněž Velký A. zvaný, skládá se z jednotlivých masivů a je protat několika tratěmi, vedoucími do okrajových saharských území. Souvislost saharského A. s Anti-A. a Vysokého A. v Marokku není ještě zcela probádána. Marocký Vys. A. je nejvyšší celého pohoří. Na západě dělí jej nížina od řetězu Anti-A-u, na jehož již. svahu tvoří Wadi Draa hranici saharského území. Severo-vých. Marokka vyplňuje Malý čili Rifský A., (rif = pobřeží), který lze považovati za pokračování špaň.-andaluského pohoří. Nejvyššími body celého horstva jsou Džebel Ajaši (4500 m) a Tamjurt (4700 m). Stejně jako Rifský A. představuje pokračování j.-špaň. pohoří, nacházíme souvislost A-u na vých. na sev. pobř. Sicilie a dále v Apeninách na it. poloostrově. Takže A. nenáleží podle své vnitřní stavby k velkému afr. masivu, nýbrž k jihoevropskomaloasijskému pohoří. Sev. A. tvoří v zásadě rozvodí středomořské, dále na jihu odvodňuje jižní část Syrty, v záp. části plynou řeky do Atl. oceánu, kdežto střední část s planinami nemá odtoku. Několik řek, tekoucích do vnitra Sahary, mizí brzy v písku. Nejvíce dešťů má záp. pohoří a sev. pobřeží u Středozemního moře. Vnitrozemí tvoří step nebo poušť a větší srážky jsou jen ve vyšších polohách, na př. ve Vys. A. Podle toho je rozdělena i vegetace. Dosti vlhká území mají stále zelené lesy (cedry, korkové duby). Po stepní vegetaci následuje ve vyšších místech alpská květena a na pouštích na již. straně jsou na vlhkých místech oasy. Domorodé ob. jsou Berberové mluvící hamitsky, jejichž původ není znám. Mimo skutečné Berbery a marocké Maury, značně smíšené s negry, žijí v těchto krajích alžírští Kabylové, tunisští Zuavové a Tuaregové na Sahaře (Q Afrika, Alžír, Marokko, Tunis).

Atlas, označení pro předivo z vlny, bavlny, plátna a hedvábí s hedvábně lesklým povrchem. Lesku se dociluje zvl. způsobem předení. Podle materiálu rozlišujeme vlněný a., hedvábný a. atd. A-u v těžkém provedení, t. j. se značným použitím bavlny a vlny (turecký a., bruggský a., vlněný a.), používá se hojně k zakrytí zdí a k potahování nábytku. Vyrábí se též a-vý brokát; je to předivo s a-ovým základem, do něhož jsou vpředeny figury a arabesky zlatými a stříbrnými nitmi.

Atlas, sbírka zeměp. map, astronomicmických, anatomických kreseb a j.

Atlasov Vladimir Vasiljevič († 1711), dobyvatel Kamčatky, rod. z vologodských sedláků, odstěhoval se na Sibiř. Člověk neobyčejné energie, odvážný, podnikavý, krutý. Moskva měla veliký zájem na záboru dalších nedotknutých částí Sibiře, kde bylo mnoho domorodců, kteří platili velikou daň v kožišinách (jasak), kterými car monopolně obchodoval s cizinou. R. 1672 byl A. povolán k voj. službě do Jakutska; 20 roků dělal veliké pochody, dobře znal vých. Sibiř, doslechl se o existenci Kamčatky a předsevzal si ji dobýti. Na tento podnik díval se jako na svůj vlastní, z něhož bude míti značné příjmy, vložil do něho vlastní prostředky, sám nakoupil pušky, náboje atd. S kozákem Morozko pustil se r. 1696 na Kamčatku. Pobil mnoho domorodců a vybíral jasak pro moskev. vládu, nezapomínaje na sebe. R. 1701 přijel s jasakem do Moskvy a jmenován od Petra I. náčelníkem kozáků v Jakutsku. Byl krutým vůči svým podřízeným, a r. 1711 při kozácké vzpouře zabit. A. napsal velmi pěkný popis Kamčatky, také podal prvou zprávu o Aljašce a Kurilských ostrovech. Jeho prostřednictvím získala Moskva prvé přesné a podrobné zprávy o Japonsku. Lit.: L. S. Berg: Otkrytije Kamčatki, Leningrad 1924. — Russkij biograf. slovar, t. 2. Petrohrad 1900 str. 353—356 (podrobný seznam lit.).

Atlasové dřevo, z různých tropických stromů s hedvábně lesklým řezem a různým zabarvením. Používá se v uměleckém truhlářství, zvl. k vykládání dřevem.

Atlasové sklo, barevné sklo, opatřené bezbarvým skelným povlakem. Při výrobě je nejdříve vyfouknuto barevné

sklo do formy s malými prohlubeninami a po slabém ochlazení opatřeno bezbarvým povlakem v jiné formě (↗ barevná skla, výroba skla).

Atlasový papír, vysoce lesklý, vyrobený za použití mastku (↗ satinový papír).

Atlet, ve starověku velký mohutný muž neobyčejné síly. Již ve starověku vážili si lidé krásného a silného těla a péče o tělesnou výchovu byla soustředěna ve školách. V řec. a v řím. arénách prováděli a-i zápasy a někteří, zvl. za císařství, dosáhli vlivu na vladaře. V poválečné době nastal důležitý rozvoj atletiky ve sportu. Je plánovitě rozdělena (těžká a lehká atletika) a každé odvětví rozvinulo se čistě sportovně.

Atletika, tělocvik, dnes sport. Člení se na lehkou a těžk. a. První pracuje s pohybem, druhá silou. Lehká atletika amatérsky pěstovaná a užitá ve školách má veliký význam tělovýchovný. — Pod jménem a. l e h k á rozumí se řada různých výkonů tělesných, vyžadujících hl. lehkost pohybu, pružnost a obratnost. Do oboru lehké atletiky počítáme různé běhy, počínaje 100 y, jakož i běh překážkový, běh marathonský (42 km) a běhy štafetové, chůze, skok do dálky i do výšky, skok o tyči a vrhy: diskem, koulí, oštěpem a kladivem. Tyto disciplíny se také kombinují a sice v t. zv. desetiboje a pětiboje, ve kterých jest vítězem ten, kdo docílí největší počet bodů. Výkonní atleti sdružují se u nás v Českou Am. Atl. Unii, která jest také pověřena pořádáním závodů celo- a mezistátních a uznáním rekordů jednotlivých disciplin. Založena byla r. 1897 a prvním jejím předsedou byl ↗ Dr. Jiří Guth-Jarkovský. Čítá nyní přes 140 klubů s 1500 registr. atlety. Úroveň české atletiky je značně vysoká, hlavně ve vrzích docíleno výsledků mezinár. významu. Největší mezinárodní soutěží amatérů jsou ↗ Olympijské hry, pořádané od r. 1896, při kterých jest lehké atletice vykázáno jedno z předních míst a nejlepší výsledky jsou známy pod jménem ↗ olympijský rekord. — A. t ě ž k á. Rozhoduje při ní hl. tělesná síla, váha těla a mrštnost. K těžké atletice čítáme: řecko-římské zápasy, zvedání břemen a přetahování lanem. Při řecko-římských zápasech jsou závodníci rozděleni podle svojí tělesné váhy do násl. kategorií: 1. pérová váha (do 58 kg), 2. lehká váha (do 62 kg), 3. střední váha A (do 67½ kg), 4. střední váha B (do 75 kg), 5. polotěžká váha (do 82½) a 6. těžká váha (přes 82½ kg). Také zvedání břemen (trh pravou, levou neb soupaž, nadhoz. pravou, levou neb soupaž, tah soupažně) dělí závodníky do 5 kategorií (pérová, lehká, střední, polotěžká a těžká) podle tělesné váhy. Přetahování lanem se dosud mnoho u nás neprovádí. Representantem tohoto oboru sportu jest Čs. Svaz těžké atletiky, založený r. 1897 a koncentrující 122 kluby. Průkopníky tohoto sportu jsou u nás: Frid. Hojer, Ant. Bína a Josef Balej. Naše těžká atletika se nalézá na vysoké úrovni, čemuž nasvědčuje četné vítězství na foru mezinárodním, hl. na Olympiádách.

Atman, dech, dech života; v ind. filosofii nejvnitřnější bytost osobnosti její duše, ↗ Brahma.

Atmografie, přenášecí způsob obrazů na keramiku. Deska se opatří citl. vrstvou slož. z cukru a dvojchromanu amon.: po osvětlení se místa zakopírovaná stanou hygroskopická a zapráší se lehce tavitelnými barvami. Pak se přenese obraz na příp. nádobu.

Atmometr (řec. atmos = pára, metron = míra), přístroj používaný k zjištění množství vodních par v ovzduší.

Atmosféra (řec.), plynný obal obklopující těleso, zvl. vzdušná oblast zeměkoule. Ostatní nebeská tělesa mají také a. a to buď podobnou jako země (Venuše, Mars), aneb zcela odlišnou (Slunce, stálice). Měsíc, Merkur a. nemají. Zemská a. jest plynová oblast; přitažlivost zemská jí brání uniknouti do vesmíru. Tvar její jest přizpůsoben tvaru Země. Výška její je 60—80 km. Celkový dosah a. ovšem hodně zředěné jest 400 km. Vzdušný tlak jest:

ve výši	0	10	20	30	40	50	100	km
(tlak)	760	217	51	9·30	1·24	0·11	0·061	mm

Chemické vlastnosti. Suchý vzduch se skládá:

	Dusík	Kyslík	Argon	Kysl. uhlič.
% obsah:	78·04	20·99	0·94	0·03
% váha:	75·46	23·19	1·30	0·05

K tomu přistupuje vodík (ve výši 80 km je ho 97%), krypton, xenon, neon, helium, ovšem v malých množstvích. Dusík dosahuje výše až 500 km. Do 6 km jest ho stejně, a to ve volné přírodě 20·86% až 21%, v budovách 20·65%. Kysličníku uhličitého jest v noci více než ve dne. Množství % je závislo na polokouli (sev. více než již.), temperatuře (při nižší více), výšce (na horách méně). V a. dále jest obsažen v malém množství amoniak a ozón. O vodních parách ↗ vlhkost vzduchu. Průhlednost závisí od čistoty a., t. j. zbavené cizích součástí (kouře, mlhy, prachu) a od optické rovnoměrnosti vzdušných vrstev. Rozeznáváme tudíž mechanické a optické zkalení a. Mechanické měřil Aitken na Monte Mottorone

a shledal: na úpatí 4700, ve výši 300 m 3300, 400 m 2200 a 600 m 1450 zrnek prachu na 1 cm³. V městech jest množství prachu veliké, v zimě až 500.000 zrnek v 1 cm³. Optické zkalení působí vzájemné pronikání teplých a chladných vzdušných vrstev, lom světla a pod. Toto zkalení měří se diafonometry, neb pozorováním předmětů, jichž vzdálenost jest známa. Barva atmosféry: Vzduch jest bezbarvý. Modř nebe vzniká podle Rayleigha (1871) lámáním světla v molekulách vzduchu a na částicích, jejichž průměr jest menší než délka světelné vlny (nejnižší hodnota 0,000397 mm). V lomu paprsku převládá modř 4—7krát, fialová barva 4—10krát nad barvou žlutou a červenou. Proto vítězí barva modrá. Částice větší než délka svět. vlny reflektují podle zákonů reflexe světlo bílé. A. jest tím kalnější, čím více převládá barva bílá. Teplota: Až do 20. stol. se myslilo, že teploty ovzduší ve výši stále více a více ubývá. Pokusy s balony však ukázaly, že od 11 km výše se již tepl. nemění, ba že ji trochu přibývá. Oblast pod touto výškou zove se troposféra, nad ní pak stratosféra. Do této výše kolísá teplota takto:

Výška v km	Březen	Červen	Srpen	Prosinec	Roční prům.	Rozdíl stupňů*)
Země	1·0	13·4	16·7	0·4	7·9	17·6
1	—1·7	8·5	13·0	2·9	4·6	16·7
2	—6·8	8·4	7·8	—7·1	0·1	14·9
3	—11·2	—1·3	2·1	—11·6	—5·0	13·7
4	—17·8	—6·6	—3·4	—17·4	—10·7	14·4
6	—32·0	—19·6	—15·3	—29·7	—23·7	16·7
8	—47·1	—34·3	—30·0	—41·5	—36·0	17·1
10	—54·4	—40·7	—44·5	—50·8	—49·0	12·5
12	—53·6	—49·8	—52·1	—57·0	—54·2	10·2
14	—55·0	—49·5	—53·6	—59·7	—54·4	10·2
16	—56·3	—49·0	—51·4	—61·1	—54·0	12·1

Atmosféra, v mechan. smyslu jednotka tlaku určité tekutiny nebo plynu. A. jest tlak 1,0333 kg na 1 cm² za podmínek: 45° z. š., 0° teploty, ve výši hladiny mořské. Z důvodů praktických v technice nazývá se tlak 1 kg na 1 cm² jednou atmosférou.

Atmosférické linie slunečního spektra (⟶ spektrum), které vznikají pohlcením určitých druhů světla molekulami vzduchu a plynu v něm obsaženými (vodní pára a j.), ⟶ atmosféra. Jsou tím silnější, čím delší je cesta paprsků vzduchem, čím hlouběji tedy stojí slunce (⟶ světlo).

Atmosférický příliv a odliv. Atmosféra stejně jako tekutá část země je podřízena přitažlivosti slunce a měsíce. Vliv těchto pohybů na tlak je však nepatrný (⟶ atmosféra).

*) Rozdíl mezi nejteplejším a nejstudenějším měsícem. Další údaje ⟶ Vzdušná elektřina, vzdušný tlak, vlhkost vzduchu, teplota, vzduch, vítr.

Atmosférilie, úhrnné označení všech přirozených součástí vzduchu: dusíku, kyslíku, kysličníku uhličitého a vzácných plynů: argonu, helia, kryptonu, xenonu. K tomu patří též vodní páry, čpavek, kys. dusičný a dusíkový. A. jsou též používány pro označení atmosférických kondensačních produktů vody, ledu, krup, mlhy, deště, sněhu, rosy (⟶ též hydrometeory).

Atofan (Atophan), vyrábí se zahříváním alkohol. roztoků kys. pyrohroznové, benzaldehydu a anilinu na vodní lázni po 3 hod. Vzniká také kondensací isatinu a acetofenonu s alkaliemi ve vod. roztoku. Chem. složením je to 2-fenylchinolin—4-karbonová kyselina $C_{16}H_{11}NO_2$. Jsou to nažloutlé jehličky, hořké chuti, nerozpustné ve vodě, dobře rozpustné v alkaliích a za tepla i v kyselinách. Bod tání 209° C. Užívá se hlavně v lékařství jako lék proti dně, kloub. rheumatismu a při neuralgii místo preparátů salicyl. v dávkách 0.5—1.0 g. třikrát denně. V lékařství užívá se i různých derivátů atofanu (novatofan a j.). Místo atofanu možno použíti jeho sodné soli (natriumatofan), jež je ve vodě snadno rozpustná.

Atol, kruhovitý korálový útes, obepínající klidnou lagunu. Spočívá na podmořské vyvýšenině, jež může býti vulkanického původu. Korálový útes bývá různě šir. a naplaveninami se z něho stává úrodná půda. Vnitřní laguna bývá spojena kanály s mořem. Tvoření a. vysvětluje se podle Darwinovy teorie poklesem skalnatého ostrova pod mořskou hladinu, při čemž zůstává jen korálový obvod nad hladinou, jelikož jeho vzrůst postačí pozvolnému poklesu.

Atolový přístav je přirozený záliv, utvořený lagunou a—u.

Atom, nejmenší množství prvku, které se vyskytuje jako součást molekul jeho sloučenin. A. je tedy hmotná částečka nepatrné sice, ale konečné velikosti. Pojem a. zavedl do chemie Dalton (1802). Podle něho se prvky skládají z jednotlivých atomů, oddělených od sebe prázdným prostorem. Všecky atomy jednoho prvku mají podle Daltona stejnou hmotu, i ostatní jejich vlastnosti jsou stejné, atomy různých prvků mají hmotu i ostatní vlastnosti různé. Veškeré slučování se děje po atomech, je tedy výměna atomů příčinou všech chem. dějů. Atomy se nedají chemicky rozkládati v jednodušší součástky, přes to se nesmíme domnívati, že to jsou nejmenší hmotné částice, dále nedělitelné. Podle moderních názorů (Rutheford 1911) se skládají z kladně elektr. jádra, které v sobě sou-

středuje téměř veškerou hmotu atomu a kolem něho se pohybují záporné elektrony, uspořádané ve vrstvách. Elektrony vnější vrstvy podmiňují mocenství (valenci) prvku. Také jádro atomové není útvar jednoduchý, nýbrž skládá se z protonů (jader vodíkových atomů), α-částic a z elektronů. Nárazy α-částic radioaktivního záření uvolňují se totiž protony z atomů některých prvků. Průměrný stav atomů téhož prvku je za určitých vnějších podmínek stejný, stav jednotlivých atomů může býti však přes to značně různý (atomy aktivní a inaktivní). Atomy jsou také příčinou interference Röntgenových paprsků (Laue 1912).

Atomismus (též atomistika), názor, že hmotné jsoucno sestává z nejm., od sebe oddělitelných, „diskretních" částic, atomů. Veškeré dění vykládá se podle tohoto názoru tím, že se atomy spolu buď spojují nebo se od sebe odlučují, že se přitahují nebo odpuzují, aneb že se novým způsobem seskupují. Protivou atomismu je názor, že hmoty vyplňují zaujatý prostor plynule, spojitě. A. rozeznáváme filosofický a přírodovědecký, podle toho, opírá-li se o důvody filosofické či o zkušenost přírodovědeckou. A. filosofický se vyskytuje po prvé v Indii (filosof Kanada) v nauce Vaiçeshika. V evr. filosofii shledáváme se s ním nejprve v 5. st. př. Kr. u řeckých filosofů Leukippa a Demokrita. Posléze uvedený učil, že se veškeré jsoucno skládá z nesmírného počtu atomů, které jsou věčné, nikdy nevznikly a nedají se zničiti. Tyto atomy mají určitý tvar, určitou rozlohu a liší se od sebe velikostí, polohou a pohybem. Mezi nimi je prázdný prostor, jímž se od věčnosti bez ustání pohybují, narážejíce a tlačíce na sebe. Jejich srážkami vznikají víry, z nichž vznikají světy a rozmanitá tělesa v nich. Z nejjemnějších atomů se skládá duše. Veškeré dění je povahy mechanické. Nauku Demokritovu osvojila si později škola epikurejská, založená Epikurem v 3. st. př. Kr., která přisuzuje atomům kromě ostatních uvedených vlastností ještě různou hmotu. K starověkým atomistům náležel také římský básník Lucretius (1. st. př. Kr.). Atomistické nazírání bylo však již ve starověku zatlačeno naukou Platonovou, Aristotelovou a vítězstvím křesťanství. Obnovili je v nové době zase Baco Verulamský (1561—1626), Gassendi (1592—1655), R. Boyle (1627—1691) a j. v. Leibnitz (1646—1716), vycházeje z názoru, že všecko, co zaujímá nějaký prostor, musí býti dělitelné, zavrhuje korpuskulární atomismus a nahrazuje hmotné atomy nehmotnými, nedělitelnými, bodovými „monadami", t. j. silovými centry, které jsou jednoduché a nezničitelné a jichž je nekonečný počet. Naproti tomu učil jezuita Boskovič, že počet silových center („silobodů"), z nichž se hmota skládá, je konečný. A. 17. a 18. st. zůstal pouhou filosofickou spekulací, až se počátkem 19. st. podařilo Daltonovi (1802) vyložiti atomovou domněnkou platnost základních zákonů slučovacích (t. zv. zákonů stálých a množných poměrů) a založiti tak a. přírodovědecký (chemický). Na rozdíl od a. filosof. nepokládá přírodovědecký a. atomy za hmotné částice absolutně nedělitelné, nýbrž připouští jejich dělitelnost, pokládaje je za jakési stavební kameny, z nichž se skládá hmota, a za nositele jistých účinků chemických, mechanických, elektrických a jiných. Představujeme si v přítomné době, že atomisticky je složena nejen hmota, nýbrž i elektřina a energie („kvantová" domněnka). Novější názory, které se opírají o vlnovou mechaniku, blíží se svým pojetím atomů názorům Leibnitzovým a Boskovičovým. S hlediska kritické filosofie Kantovy jsou i přírodovědecké atomy myšlenkové konstrukce, jednotky hmotné, vymyšlené k výpočtům a ke kvantitativnímu výkladu přírodních zjevů a zákonů.

Atomová hmota (méně správně váha), je číslo, udávající kolikrát je atom nějakého prvku těžší než $^1/_{16}$ atomu kyslíkového. Svým významem je a. h. (resp. v.) pouhé číslo. Ježto atomy prvků jsou hmotné částečky příliš nepatrné velikosti, nedá se jejich skutečná hmota určovati přímo. Avšak ani nepřímo nedá se určiti jejich skutečná (absolutní) hmota, nýbrž toliko hmota relativní, t. j. vztahovaná na kyslík. Ježto atomy různých prvků mají různé hmoty, musí se slučování prvků podle hmoty díti v určitých „váhových" poměrech. Atomy slučující se navzájem poskytují molekuly sloučenin, jejichž relativní hmota (t. j. jejich hmota vztahovaná rovněž na kyslík) se dá snáze stanoviti, opíráme-li se na př. o Avogadrův zákon nebo o podobné zákony jiné. Vyjádříme-li relativní hmotu molekuly nějaké sloučeniny v gramech, mluvíme o její „grammolekule", podobně mluvíme o „gramatomu", vyjádříme-li a. h. některého prvku v gramech. V každé sloučenině jsou tedy prvky sloučeny v určitém váhovém poměru. Rozpočteme-li grammolekuly různých sloučenin určitého prvku podle jejich váhových poměrů, obdržíme proměnná množství tohoto prvku, která jsou obsažena v grammolekulách uvažova-

ných sloučenin. Tato množství jsou násobky jisté nejmenší hodnoty, a tato je gramatomem onoho prvku. Gramatom nějakého prvku můžeme tedy definovati jako nejmenší relativní množství prvku (t. j. vztahované na kyslík), které se vyskytuje jako součást grammolekul jeho sloučenin (Cannizzaro 1858). V dřívějších dobách byly a. h. vztahovány na vodík rovný 1, od r. 1898 vztahují se však na účelnější základ, na kyslík, jehož a. h. se mezinárodní úmluvou činí rovnou 16.

Atomový objem, podíl atomové hmoty (v gramech) **a** nějakého prvku a jeho specifické hmoty **s** (tedy veličina $\left(\frac{a}{s}\right)$); je to tedy objem, který za daných podmínek (teploty a tlaku) zaujímá jeden gramatom uvažovaného prvku. V jednotlivých periodách Mendělejevovy soustavy prvků klesá podle L. Meyera (1869) a. o. směrem ke středu periody až do jisté minimální hodnoty, a roste potom zase.

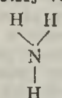
Atomová teorie. A-ou t-i vyslovil John Dalton (1802), chtěje vyložiti základní zákony chem. slučování. Poměry hmot prvků, které se slučují navzájem bez zbytku v nějakou sloučeninu, jsou totiž, jak bylo pokusy zjištěno, pro každou sloučeninu stálé a nezměnitelné (zákon stálých poměrů, Proust 1799). Dva prvky nemusí se ovšem slučovati ve sloučeniny jen v jednom poměru. Slučují-li se ve více poměrech, mají se k sobě množství (hmoty) jednoho prvku, která připadají ve vznikajících sloučeninách na totéž množství prvku druhého, jako racionální čísla, většinou čísla celistvá a malá (zákon množných neboli násobných poměrů, Dalton 1802, Wollaston 1808). Podle a. t. nevyplňují prvky (a hmoty vůbec) zaujatý prostor zúplna a spojitě (plynule), nejsou tedy kontinuem, nýbrž skládají se z „diskrétních" (t. j. jednotlivě a od sebe odděleně existujících) částic nepatrné, ale konečné velikosti, atomů, které jsou od sebe odděleny prázdným prostorem. Všecky atomy jednoho prvku jsou stejné, mají tedy stejnou hmotu i veškeré ostatní vlastnosti stejné, atomy různých prvků mají různou hmotu a ostatní vlastnosti různé. Veškeré slučování se děje po atomech. Ježto atomy různých prvků, navzájem se slučujících, mají různé hmoty, musí se tyto prvky slučovati v poměru hmot svých atomů, t. j. musí o jejich slučování platiti zákon stálých poměrů. Slučuje-li se určitý počet atomů jednoho prvku s jiným počtem atomů prvku druhého, je zřejmo, že se prvky mohou slučovati také v poměru násobků hmot svých atomů, a to v poměru celistvých násobků svých atomových hmot, ježto Dalton pokládá atomy za hmotné částečky dále nedělitelné (zákon množných neboli násobných poměrů). Tak nenuceně vykládá Dalton představou atomů, proč platí uvedené zákony slučovací. Atomy většiny prvků neobstojí zpravidla delší dobu ve volném stavu jednotlivě, nýbrž se slučují v jednoduchých číselných vztazích v molekuly. Molekuly prvků se skládají z atomů stejnorodých, molekuly sloučenin z atomů různorodých. Molekuly jako fysikální jednotky jsou schopny existovati ve volném stavu anebo tvoří dohromady shluky. Uplatňují se hlavně při dějích fysikálních, kdežto atomy se uplatňují při procesech chemických. Ježto se plynné prvky slučují za stejné teploty a stejného tlaku beze zbytku buď po stejných objemech nebo po celistvých násobcích stejných objemů, bylo možno z toho usuzovati, že stejné objemy plynů obsahují za stejných podmínek teploty a tlaku stejný počet nejmenších částic. Že těmito nejmenšími hmotnými částicemi je rozuměti molekuly a nikoliv atomy, na to upozornil i Avogadro (1811) a Ampère (1814). Představa nejmenších hmotných částic volně existujících, molekul, ukázala se plodnou v chemii i ve fysice. Této představy upotřebuje kinetická teorie plynů k výkladu jejich vlastností. Podle této teorie skládají se plyny z kulovitých molekul, které se pohybují velikou, rovnoměrnou rychlostí přímočaře všemi směry. Molekuly plynů jsou totiž za obyčejných teplot a tlaků odděleny od sebe velikými mezerami prázdného prostoru. Četnými srážkami mezi molekulami a na stěnách nádob mění se jejich přímočarý pohyb i co do směru i co do rychlosti. Směr pohybu jedné molekuly je proto nepravidelně klikatý. Dráha mezi dvěma po sobě následujícími srážkami se nazývá volná dráha. Na základě těchto představ bylo možno z měřitelných vlastností plynů vypočísti rychlosti přímočarého pohybu molekul, které jsou řádu několika set metrů za vteřinu, počet srážek za vteřinu (asi 5 miliard), jejich volnou dráhu (asi 0,0001 mm), jejich průměry (asi 10^{-8} cm) a počet molekul obsažených v 1 cm^3 za normálních poměrů (27 trilionů, Loschmidtovo číslo), takže jedna grammolekula plynů (t. j. množství, které za normálních poměrů zaujímá objem 22,4 litrů) obsahuje $6{,}062.10^{23}$ molekul (= 606.200 trilionů, Avogadrovo číslo). Objev radioaktiv. prvků Becquerelem (1896), dále objev interference Röntgenových paprsků krystalovými mřížemi Lauem (1912), studium polohy spektrálních čar ve spektrech prvků a

číselných vztahů mezi nimi umožnily počátkem 20. stol. utvořiti si přesnější představy nejen o existenci atomů, nýbrž i o jejich stavbě (struktuře), hlavně o struktuře atomu vodíkového. Zjevy elektrolyse, elektrolytické dissociace, fotoelektrický efekt, především však radioaktivní rozpad nasvědčovaly tomu, že na stavbě atomů musí býti zúčastněny kladné a záporné elektrické náboje, především elektrony, jakési atomy záporné elektřiny, a dále kladně elektrické α-částice (heliová jádra se dvěma elementárními náboji kladné elektřiny), která se vysílají jako β- resp. α-záření při rozpadu radioaktivních látek. Podle Rutherforda (1911) představujeme si, že se atomy skládají z kladně elektrického jádra nepatrných rozměrů, v němž je soustředěna téměř celá hmota atomu. Kolem tohoto jádra se pohybují velikou rychlostí elektrony, jichž je tolik, kolik jednotek (= elementárních množství elektřiny = $4{\cdot}774.10^{-10}$ elektrostatických jednotek množství elektřiny = $1{\cdot}59.10^{-19}$ coulombů) nese jádro, takže navenek působí celý atom jako útvar elektroneutrální. Průměr jádra je asi 10^{-12} cm, průměr jednotlivých elektronů asi 10^{-13} cm, průměr celého atomu asi 10^{-8} cm. Pohyby elektronů kolem jádra se podobají pohybu planet kolem slunce. Elektrony opisují kolem jádra dráhy obecně eliptické, v jejichž jednom ohnisku je umístěno atomové jádro, a pohyby elektronů kolem jádra se řídí tak, jako pohyby planet kolem slunce, Kepplerovými zákony (Bohr 1913, Sommerfeld 1915). Rozměry těchto drah jsou podle Bohra (1913), který aplikoval na pohyby elektronů Planckovu kvantovou theorii, docela určité a jen na některých z nich je elektron ve stabilním („stacionárním", t. j. časově stálém) stavu (nevysílá navenek záření). Pohybující se elektron obsahuje na různých drahách různá množství energie. Nejmenší je jeho obsah energie, obíhá-li stacionární dráhu jádru nejbližší, na ostatních drahách je jeho obsah energie tím větší, čím je dráha od jádra vzdálenější. Proto může elektron vysílati záření jen, přechází-li ze stacionární dráhy, od jádra vzdálenější, do některé jádru bližší. Uvažuje rozdíl obsahu energie na jednotlivých drahách, mohl Bohr vypočísti na př. u atomu s nejjednodušší strukturou, atomu vodíkového, kmitočet vysílaného záření a tedy polohy čar ve vodíkovém spektru v úplné shodě se skutečností. U prvků složitější struktury jsou elektrony uspořádány v koncentrických vrstvách kolem jádra. Síly, které působí mezi elektrony obalové vrstvy (t. j. vrstvy ležící nejvíce na zevnějšku atomu) a nitrem atomu, rozhodují o t. zv. valenčních silách. Mocenství (valence) prvků souvisí s počtem elektronů, které tvoří tuto obalovou vrstvu („valenční" elektrony). Pozbude-li (elektro)-neutrální atom ze své obalové vrstvy jednoho nebo více elektronů, přeměňuje se v kladný ion jednomocný nebo vícemocný. Přibéře-li do ní jeden nebo více elektronů, přechází v záporný ion jednomocný nebo vícemocný. Mezi elektrony vnějších vrstev a jádrem působí mocné elektrostatické síly. Také atomová jádra nejsou útvary jednoduché, nýbrž skládají se podle Rutherforda a Chadwicka (1925) z jader vodíkových, protonů, a z elektronů, jichž je v jádrech obsaženo méně než protonů. Někdy bývají čtyři protony úže vázány za spoluúčasti dvou elektronů v α-částice, které se vyskytují také v atomových jádrech prvků (na př. radioaktivních). Posledními a nejmenšími hmotnými částicemi, z nichž se skládají atomy všech prvků, jsou tedy elektrony a protony. Vlnová mechanika dochází k názoru, že jejich účinky lze nahraditi vlnivým pohybem jakési skalární veličiny. Rozpadem jader o vysokých (největších) hmotách vysvětlujeme radioaktivitu a vysílaná záření radioaktivní. Jádra prvků, zvaných radioaktivní, rozpadají se samovolně, vymršťujíce při tom elektrony, obsažené v jádrech jako β-paprsky, α-částice jako α-paprsky a vysílajíce vedle toho γ-paprsky, které jsou téže elektromagnetické povahy jako paprsky Röntgenovy. Při tom se zbytky rozpadávajících se jader seskupují v nová jádra s nižší hmotou, která se obklopují vrstvami vnějších elektronů, takže vznikají touto radioaktivní přeměnou nové atomy s jiným nábojem jádra a s jinou hmotou, tedy atomy jiných prvků. Číslo udávající, kolik kladných nábojů (= elementárních množství) nese atomové jádro některého prvku, nazývá se jeho „atomovým číslem" a je totožné s pořadovým číslem tohoto prvku v periodické soustavě Mendělejevově. Toto pořadové číslo dá se určiti, jak ukázal Moseley (1913), z polohy čar ve spektrech t. zv. „charakteristického" (sekundárního) záření Röntgenova.

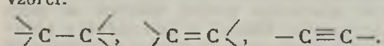
Atomové teplo, součin atomové hmoty prvku a jeho specifického tepla; je to tedy teplo potřebné k tomu, aby se teplota gramatomu prvku zvýšila o 1 stupeň. Dulong a Petit (1819) objevili empirický zákon, že a. t. pevných prvků má (za obyčejné teploty) přibližně stálou hodnotu 6·4 cal./1°. Snižuje-li se tep-

lota, klesá a. t. všech prvků spojitě a tak značně, že se v okolí absolutního nulového bodu blíží hodnotě nulové, což odporuje Dulongovu-Petitovu zákonu. Aby tento rozpor vyložil, domnívá se Einstein (1907), že atomy pevných prvků vykonávají složité, harmonické kmity kolem svých rovnovážných poloh v krystalové mříži. Atomy takto kmitající nepřijímají ani nevysílají energii (záření) spojitě, nýbrž po celistvých násobcích kvanta $E = h\nu$, kde h znamená t. zv. Planckovu konstantu $h = 6.55 . 10^{-27}$ erg sec. a ν kmitočet záření. Na základě těchto představ odvodil Einstein obecný vzorec pro a. t., který zdokonalil Debye. Tyto vzorce vystihují dobře spojitý pokles a. t. prvků s teplotou a poskytují pro ně hodnoty, které se shodují s hodnotami nalezenými měřením za nízkých teplot.

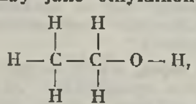
Atomové vazby. Valenční síly, které jsou pravděpodobně povahy elektrostatické, drží pohromadě jednotlivé atomy v molekulách sloučenin. Chceme-li v chemických vzorcích sloučenin vyznačiti, jak jsou v nich jednotlivé atomy na sebe vázány, jaká je tedy „vazba" mezi nimi, mluvíme o „struktuře" sloučenin, máme-li na mysli vazbu v rovině, anebo o „konfiguraci", máme-li na mysli vazbu v prostoru. Trojmocný dusík N váže na př. v amoniaku NH_3 vodík H takto:

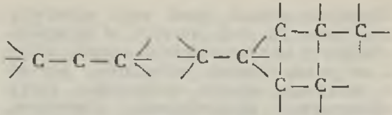
Vzorce sloučenin, kterými vyznačujeme vazbu mezi jednotlivými atomy, se nazývají vzorce „strukturní" a nabyly zvláště velikého významu v organické chemii. Čtyřmocné atomy uhlíku mají schopnost vázati se na sebe jednou nebo více vazbami, „řetěziti" se, což vyznačujeme vzorci:

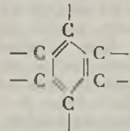
Sloučeniny, které obsahují samé jednoduché vazby jako ethylalkohol

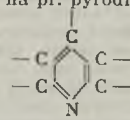
se nazývají nasycené, sloučeniny s vazbami vícenásobnými (dvojnými, trojnými) sloučeniny nenasycené. Atomy uhlíku se mohou řetěziti v řetězy rovné nebo rozvětvené, ale neuzavřené:

anebo mohou tvořiti vazby kruhové (cyklická jádra). Z cyklických sloučenin nejdůležitější je jádro benzolové:

Jsou-li v kruhovou vazbu vázány atomy téhož prvku (uhlíku C, dusíku N), nazýváme taková jádra isocyklická (karbocyklická v případě prvém, azocyklická ve druhém). Skládají-li se jádra z prvků nestejnorodých (různých), nazýváme je heterocyklická, na př. pyrodinové jádro:

Každý strukturní vzorec je zkráceným výrazem reakcí, jichž je uvažovaná sloučenina schopna a je tedy výsledkem řady reakcí substitučních, syntetických, analytických, které byly s touto sloučeninou provedeny.

Atonie (řec.), slabost, sesláblost, hl.. žaludku, svalstva, dělohy.

Atoxyl, anilid kyseliny meta-arseničné. Bílý prášek, ve vodě snadno rozpustný, jehož se v lék. používá proti chudokrevnosti, spavé nemoci, malarii atd. Jest východištěm celé řady léků arsen., jako na př. arzacetinu, ↷ salvarsanu, ↷ neolsalvarsanu atd., používaných proti příjici (↷ Ehrlich).

Atrakce (lat. přitažlivost), silná přitažlivost nějaké věci neb osoby na některou jinou osobu, potom i taková věc neb osoba sama. Na př. divadelní hra, malba, herec.

Atrebatové, gallský kmen, sídlící mezi Sommou a Šeldou; hl. m. bylo Nemetacum (dnešní Arras).

Atrek, řeka tvořící hranici mezi Persií a Zakaspickem. Pramení na Hasar-Mesdžidu a ústí do Kaspického moře. Tok 550 km.

Atresie (řec.), název pro srostlé otvory lidského těla, úst, řitě, močové roury, pochvy a pod. Nemoc je většinou vrozená, dá se ale operativně vyléčiti. Stává se, že však otvor stále zarůstá a tu nutno použíti umělé cesty.

Atreus, v myth. řec. syn Pelopův a Hippodameie, který zavraždil svého bratra Chrysippa; otec jej proklel. A. uprchl do Mykén, kde se stal králem. Jeho synové, Atreovci, jsou Agamemnon a Menelaos. V Mykénách se dodnes nalézají zbytky jeho paláce a hrobky, které stavěny byly z nakupených kamenů. Největší z těchto hrobek zove se neodůvodněně „pokladnicí Atreovou".

Atri (stará Hatria), ital. m. v prov. Feramo, 442 m n. moř. Sídlo biskupa. Nádherná gotická katedrála z r. 1300. 10.000 obyv.

Atribut (lat. — přídomek), 1. vnější známka nějaké vlastnosti, typické pro povahu neb podstatu osoby neb věci. Často se používá v naboženství, umění a v básnictví. Tak podoby pohanských bohů měly své stálé a., na př. Zeus — blesk, Poseidon — trojzubec, Athena — štít, kopí a sovu, Apollo — lyru, Wodan — havrana; i v křesťanství se vyskytuje: na př. Kristus — beránek, dobrý pastýř, sv. Petr — klíče, sv. Pavel — meč; světci — svatozář, biskup — berla a prsten. — 2. Dále se tak nazývají přídavná jména, vystihující určitou přednost nějaké osoby, na př.: jasnooká Hera, lstivý Odysseus, Alexander Veliký, svatý Václav a pod. — 3. V teologii: vlastnosti božské imanentně v jeho bytosti tkvící, které my vystihujeme podle našeho chápání jako všemohoucnost, všudypřítomnost, věčnost, nebo mu přiznáváme funkci Stvořitele, Posvětitele a p. — 4. v gramatice jest a. každé bližší vytčení substantiva. — 5. Ve filosofii je pojem a. velmi důležitý, hlavně u Spinozy. Nekonečná podstata má nekonečné případy, kterými se projevuje její bytnost. Mysl chápe věci podstaty jen pomocí atributů.

Atriplex, lebeda, rod merlíkovitých, čítajících na 10 druhů, rostoucích v subtropických krajích na půdě solí bohaté. U nás zdivočela z Asie přinesená a. hortense, a. nitens. Ve Středomoří se pěstuje a. halimus, z jichž kysele-slaných listů se připravuje salát.

Atriplex hortense L.

Atrium, 1. jméno pochází od lat. ater — černý. A. bylo hlav. místností staroital. domů, ve které se soustřeďoval rodinný život. Dým z krbu volně unikal a stěny začerňoval. Později byl ve stropě otvor a pod ním nádržka na dešťovou vodu (impluvium). Když byl později dům

Atrium Pansova domu v Pompejích.

římský rozšířen o řecký peristyl, bylo a. užíváno jako representační místnosti. Krásná a. nacházíme v Pompejích. — 2. Lék. výraz pro srdeční komory. — 3. V křesťanských stavbách a. dvůr, v basilice obklopený sloupovím, v jehož středu bývala kašna.

Atrofie (řec. — újma výživy), porucha výživy, vznikající špatnou výměnou látek, způsobenou hladem, horečkou, chorobou středního nervového systému, stářím atd.

Atropatene, starověký název pro sev.-záp. Medii (dnešní prov. Aserbejdžan v Persii).

Atropin, alkaloid obsažený v rulíku zlomocném (Atropa belladonna), v durmanu (Datura stramonium) a v kořenech Scopolia japonica. Jest velmi jedovatý (již dose 0.1 g je smrtelná). Používá se v očním lékařství (rozšiřuje zornici a hojí některé neduhy), dále proti záduše, slabosti srdce, ochrnutí dýchadel.

Atropos, v řec. myth. jedna ze tří Sudiček (Parky).

Atrutane Hirata, japonský filosof (zemřel 1843).

Atrypa, rod paleontol. hlavonožců, velmi často se vyskytuje v siluru a devonu.

Attacca (ital. pokračuj!), hudeb. výraz. Užívá se ho na konci věty, má-li následovati další bez přestávky.

Attacus Atlas, obrovský motýl (rozpětí 25 cm). Žije v již. Asii a na Sundských ostrovech; zámotků jeho se užívá při výrobě hedvábí.

Attaché, mladí úředníci u vyslanectví, připravující se na diplomatickou kariéru. Vojenský attaché, štábní důstojník, přidělený vyslanectví, jako prostředník mezi svou a cizí armádou. V poslední době vyskytují se i obchodní a letečtí attaché.

Attaignant Pierre, žil v XVI. století. Tiskl noty (hl. franc. hudbu) podle systému Pierra Haultina (1531).

Attalea funifera, jiboam. palma, poskytující ☞ piassave.

Attalos, tři králové v Pergamu, štědří podporovatelé věd a umění. 1. A. I. (241 až 197 př. Kr.) porazil Antiocha II., podrobil si Syrii a vstoupil do spolku s Římem. Syn jeho 2. A. II. Filadelfos (159 až 138) sledoval tutéž politiku. Synovec jeho a nástupce 3. A. III. Filometor (138—133) odkázal v závěti (prý falšované) svoji říši Římanům.

Attâr Ferîd-eddin (1119—1230), mystic. básník perský. Nejlepší jeho díla: Mantık et tair (Rozmluva ptáků) a Pend náme (Kniha rady). Obě díla jsou přeložena do fr., něm. a angl.

Attems, starobylý šlecht. rod rakouský, pocházející z Furlandska. Ve starém Rak. hráli A. dosti značnou polit. úlohu hl. ve Štýrsku.

Attendorn, průmyslové m. ve Westfálsku, okres Arnsberg, 5.333 ob.

Attennace, úbytek na hustotě roztoků cukernatých, které kvasí na líh. Hustota roztoku měří se sacharometry a sice před kvašením i po kvašení a rozdíl na stupnici sacharometrů udává prokvašení roztoku neb a. U nás zavedeno ☞ profesorem Karlem Ballingem, propagátorem kvasné chemie.

Atterberg Kurt M. (* 1887 v Göteborgu), známý švéd. dirigent a hudební skladatel. Povoláním inženýr, ale teprve r. 1913 se cele oddal hudbě. Složil četná komorní a symfonická díla. Nejznámější je Symfonie F-dur (Mořská).

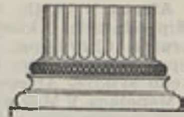
Atterbom Peter Daniel Amadeus (1790 až 1855), švéd. básník, ovlivněný něm. romantikou. Povoláním profesor filosofie v Upsale. Vůdce švéd. romantiků (Fosforistů). Hlavní díla: Lycksalighetens Ö' (Ostrov štěstí), Blommorna (Květiny) a jeho sebrané spisy Samlade dikter (1836 až 37, 2. sv.). Kromě toho napsal cenné literárné historické dílo: Svenska siäre och skalder (1841—56).

Atterské jezero, největší v H. Rak., v Attergau v Solné komoře, ležící 467 m n. moř., 20 km dlouhé, 2—3 km široké, plocha 46,7 km², hloubka 171 m. Na jihu zvedá se Schafberg, na vých. Pekelné hory, k sev. je břeh plochý. Na jezeře jest doprava parníky. Na březích krásná letoviska.

Attest, ☞ atestát.

Atticismus, nářečí a pravopis spisovatelů, pocházejících z Attiky, které za řím. dob representovali řečtinu. Atticista jest ten, kdo napodobuje aneb zkoumá toto nářečí.

Attická base (pata sloupu), nachází se v ionském stylu. Sestává ze tří dílů, od sebe úzkou ploškou oddělených. Vrchní konec sloupu ústil často v okrajový ornament.

Attická base.

Attický, z Attiky (Athen) pocházející. A—á jmenuje se kultura podobná oné, která vznikla za Periklea v Athenách. Attické jest shodno s duchaplným, vtipným. Attickou solí kořeněná řeč = řeč duchaplná a vtipná. Později označovalo se a. zjemnělý způsob velkoměstského života.

Atticus Titus Pomponius (109—32 př. Kr.), znalec řecké kultury, bankéř, knihkupec, žijící jen umění a přátelství s význačnými muži tehdejšího světa. (Cicero.) Životopis jeho napsal Cornelius Nepos. Korespondence jeho s Ciceronem se zachovala.

Attičtí řečníci, kanon deseti attických řečníků, sestavený od pergamských učenců r. 125 př. Kr. (Antifon, Andokides, Lysias, Isokrates, Isais, Aischines, Demosthenes, Hypereides, Lykurgos, Demarchos). Att. ř. jmenují se proto, protože buď se v Athenách narodili, nebo tam působili. Jejich činnost se mohla zdárně vyvíjeti, neboť v Athenách panovala úplná svoboda slova.

Attigny, m. na Aisně v Ardennách ve Francii. Konaly se tu sněmy karolinských králů. 785 pokořil se zde Sas Widukind Karlu Velikému a byl tu též pokřtěn.

Attika, krajina ve st. Řecku, poloostrov, nejvých. část řecké pevniny. Jméno značí přímoří. Plocha 2200 km². Proti Boetii tvoří hranici Kithaeron, Parnes, proti Isthmu a Megaře říčka Japis. Krajina je hornatá se čtyřmi nížinami, z nichž Athenská (200 km²) je nejdůležitější. Na s.-v. pne se Pentelikon (Brilettos), na východě Hymettos. Vých. od Hymetta leží Mesogeia — Středozemí, a severně planina Marathonská. Mesogeiu na jihu obklopuje Lauriumské pohoří, kdysi bohaté na stříbro a olovo. Dnes se tam opět doluje. A. byla ve starověku úrodnější než dnes, úroda oliv a fíků jest ale dodnes veliká. Tato krajina byla kdysi „okem Řecka", rodiště naší kultury. Obyvatelé měli štíhlou postavu a duševní pružnost, kterou osvědčovali v obchodu, vědě a umění. Jednotky státní organisace byly demy (v počtu asi 174), které se sdružovaly v 10 fytů (okresů). Za doby rozkvětu měla ¾ mil. ob. Dnes tvoří A. s Boetií i Nomarchií části řecké republiky.

Attika (v stavitelství), římsa, sloužící buď k harmonickému spojení dvou vrcholových částí pásem nebo k maskování ploché střechy. Často bývá ozdobena ornamentálně neb figurálně.

Attila (Etzel, Godegisel, Bič boží), král hunský, syn Mundzukův, ujal se velení r. 434 po Kr. společně se svým bratrem Bledou. Dobyl říše, která se rozkládala od Dánska až po Balkán, od Rýna až ke Kaspickému moři. Sídlo jeho bylo u Tojaku v Maďarsku. R. 441 zpustošil Balkán, 447 pronikl až k Thermopylám a donutil východořímského císaře Theodosia II. ku placení poplatku 2100 liber zlata ročně. Když západořím. císař Valentinianus III. odmítl dáti mu svou sestru za manželku, vtrhl r. 450 do franckého území a zpustošil kraj. Oblehl Orléans, ale Aëtius a král Theodorich město osvobodili. Došlo k bitvě na Katalaunských polích, ve které byl Attila poražen. V bitvě bojovali Germáni proti Germánům na obou stranách. Bitva tato zachránila západoevrop. kulturu před barbarským vpádem. R. 452 vpadl Attila do Italie, dobyl Aquilea, ale nepřekročil Pádu. Prý mu v tom zabránil řím. biskup Lev I. svou autoritou. Zemřel 453, brzo po své svatbě. Říše jeho se rozpadla a Hunové zmizeli z Evropy. Attila byl ošklivý, ale imponujícího vzhledu. Pohled jeho očí prý byl nesnesitelný. Stal se středem bájí a pověstí, které hlavně v Německu zdomácněly a daly podnět k vytvoření skvělých epických básní.

Attila, krát. kabát, nár. kroj maďar. s premováním a šňůrami; část husarské uniformy.

Attis, frygické božstvo, spjaté s kultem Kybely, matky bohů, která jej pro jeho krásu milovala. Báje o něm se různí. V Pessinu se vyprávělo, že byl A. Kybelou ze žárlivosti stižen šílenstvím, prchl do lesů, kde se pod smrkem (důležité v A. kultu!) vykleštil a zemřel; z jeho krve povstaly fialky. Zeus jej znovu vzkřísil, a od té doby doprovází A. Kybelu. Hrob jeho v Pessinu byl dějištěm slavností a jeho kult měl své kněžstvo a mysteria. V umění zpodobňuje se jako mladý, hezký hoch, ve frygickém šatě, čapkou a s pastýřskou holí. Mythus symbolisuje klid života v zimě a jeho vzkříšení na jaře.

Attituda (franc.) 1. výrazný postoj lidského těla, užívaný při komposici živých obrazů, v divadelnictví, při nápodobě postojů antických soch. Umělecky vytěžily a. Lady ↷ Hamilton, ↷ Hendel-Schützová. 2. V baletu každý postoj na jedné noze.

Attius Lucius, ↷ Accius Lucius.

Attonita, omráčení, ztrnulost a nehybnost těla, hl. při některých duš. nemocích.

Atum egyptský bůh m. On (Heliopolis), kterého Amenthotep IV. v hymnu opěvává, a jenž jeho kult pozvedl.

Atum z Heliopole.

Atwater William, (1844 až 1907), amer. fysiolog. Napsal: Experiments on the metabolism of matter and energy in the human body (1902). Zhotovil pro svoje pokusy zvl. kalorimetr.

Atwood (Etvúd) George (1745—1807), angl. fys. Proslavil se vynalezením parostroje (1784).

Atzgersdorf, m. v Rakousku na trati Vídeň—Terst, 10.400 ob., prům. chemický.

Au, chem. značka zlata (aurum).

Aubade (óbad, franc.), ranní zastaveníčko, píseň.

Aubanel Theodore (1829—1886) z Avignonu, důležitý francouzský lyrik a dramatik. Psal výhradně v provençalském nářečí.

Aubanus, ps. ↷ Jana Boehme.

Aube, řeka v sev.-v. Francii. Tvoří přítok Seiny. Protéká dep. Aube, jehož hl. m. je Troyes na Seině. Má 54.000 obyv. a živý průmysl.

Aube Hyacinthe Laurant Théophile (1826—1890), franc. admirál. Vycházel z toho stanoviska, že nám. silám franc. je třeba v prvé řadě rychlosti a proto podporoval jako nám. min. války (1886) stavbu lehkých lodí (torpedovky, torpedoborci, malé křižníky) a stavěl se proti stavbě velkých lodí bitevních (dreadnoughtů). Zakladatel t. zv. mladé školy nám. strategie (jeune école).

Aubelův tisk. Pérový negativ fotogr. opatří se citl. vrstvou želatiny a dvojchromanem, se strany skla osvětlí, vypírá a použije k tisku jako při světlotisku. (Vynalezl Karel Aubel v 70. let. min. stol.)

Auber François Esprit, * 29. ledna 1784 v Caën. Pův. byl obchodníkem, pak se věnoval hudbě. Jako žák Cherubiniho se r. 1842 stal řed. paříž. konservatoře, r. 1857 dvorním kapelníkem. Zemřel svobodný, během povstání 13. května 1871. Patří mezi největší skladatele, zvláště velkých oper. Hlavním jeho dílem je: Němá z Portici (1828). Složil dále komické opery: Černé domino (1837), Frà Diavolo (1830), Jezero vil (1839), Bůh a bajadéra, atd. Texty mu psal Eugène Scribe. Praví se, že A. nalézal své báječné melodie při jízdě na koni.

Aubergine, franc. název plodu lilku jedlého. Tykvicovité plody bílé, žluté, fialové, jsou obvyklou potravinou v jižnějších zemích. Dusí se, smaží se rozkrájené na oleji, nebo plněné nádivkou z rozsekané dřeni a hub.

Aubert Jean Louis, Abbé (1731—1814), spisovatel franc. Hl. dílo jest sbírka bajek Fables et oeuvres diverses (1775, 1814).

Aubert Marcel (* 1877 v Paramé ve Fr.), archivář a paleograf, konservátor musea v Louvru, redaktor archeolog. revuí.

Aubertin Charles, prof. a franc. spisovatel (1825—1908) Jeho hl. dílo je Histoire de la langue et de la littérature française au moyen âge.

Aubervilliers, s. předměstí Paříže u St. Denis. 42.000 ob. Čilý průmysl, hlavně textilní a chem. (zápalkářství).

Aubignac François Hédelin d' (1604 až 1676), abbé, dramat. kritik franc., narozen v Paříži, zemř. v Nemours. Hl. jeho dílem je Pratique du teâtre (1657), důležité pro dějiny franc. divadla. Formuloval v něm pravidlo „trojí jednoty" (děje, místa, času). Byl prvním, kdo ve Francii pochyboval o existenci Homéra.

Aubigné Théodore Agrippa d' (1552 až 1630), důležitý franc. spisovatel a vůdce Hugenotů. A. prokázal Jindřichu IV. velké služby jako voják i jako státník. Po přestupu krále na katolictví se A. vzdal veřejné činnosti a sepsal důležité světové dějiny z let 1550—1601. Psal i díla básnická.

Aubry de Montdidier, podle pověsti franc. rytíř. Byl zavražděn svým druhem Richardem de Macairem. A. věrný pes pomstil svého pána a zahubil Macaira.

Aubry Pierre (1874—1910), franc. hud. badatel a profesor orientálních jazyků.

Aubry-Lecomte Hyacinthe-Louis (1787 až 1858), malíř a kreslíř, žák Girodetův.

Auburn (obern), 1. m. v. USA stát. N. York, 40.000 ob. Výroba hudeb. nástrojů a strojů. 2. m. v USA stát Maine, 20.000 obyv. Výroba obuvi a prům. bavlnářský.

Aubusson (obyson), m. ve fran. dep. Creuse, 6.485 ob., 456 m n. m. Výroba koberců. ↗ koberce.

Aubusson Pierre (1423—1503), velmistr řádu Johanitů v Jerusalemě. Dobyl zpět ostrova Rhodu 1480, začež byl poctěn titulem „Štít církve".

Aucassin a Nicolete, starofranc. román z 13. stol. popisující dobrodružství hraběte Beaucairea a jeho milenky, Saracénky. Román byl zpracován veršem i prosou, překládán a napodobován. Př. Ad. Holk (Praha 1909).

Auckland (oklend), 1. hl. m. Nov. Zeelandu, 157.757 ob. (1921), leží na úzké šíji sopečného původu. — A. založen byl 1840, má mnoho úřadů a škol, kvetoucí obchod a průmysl. — 2. m. v Anglii ↗ Bishop-Auckland.

Auckland George Eden, hrabě, 1784 až 1849, angl. státník, 1836 guvernér Vých. Indie. Jeho výprava do Afganistanu ztroskotala. Lit.: Trotter: Earl of A. 1893.

Auckland Sir William Eden, 1744 až 1814, angl. státník; 1778 marně se snažil o mír s USA. Psal četná národohosp. pojednání.

d'Aucourt, ↗ Godard d'Aucour, Claude.

Auctor (lat. = původce), zakladatel, autor.

Auctor ad Herennium, autor řím. díla o retorice. Dílo vyšlo v 4 knihách r. 85 př. Kr.

Aucuba, druh pomorančů, keř s věčně zelenými listy. A. japonica dosahuje velikosti až 2 m a pěstuje se v Evropě jako velmi oblíbená zahradní rostlina.

Aucuba Thunb.

Audax Jan (Smělý), 1570—1609, zpěvák, učitel na škole sv. Václava na Zderaze.

Aude (od), 1. řeka v již. Francii, 223 km dlouhá, ústící deltou do Střed. moře. Podle ní 2. dep. ve Francii, 6342 km², 300.000 ob., se 4 arrond. Hl. m. ↗ Carcassonne.

Audebrand Philibert, franc. spisovatel (1815—1906), * v Saint-Amand, † v Paříži. Byl spolupracovníkem četných časopisů.

Audecius Oldřich z Litoměřic, český humanista v XVI. stol.

Audiatur et altera pars (latinské přísloví = budiž slyšena i druhá strana), základní věta soudního práva, podle které soudce musí vyslyšeti nejen žalujícího, ale i obžalovaného.

Audience (lat. slyšení), přijetí u vysoké osobnosti a rozmluva s ní. (Návštěvy u panovníků, hlav států, ministrů atd.)

Audientes (slyšící), starokřesťanské označení pro druh kajících hříšníků.

Audientia episcopalis (rozhodčí), právo biskupů.

Audiffret-Pasquier duc Gaston d' (1823 až 1905), fr. politik, člen Académie française * a † v Paříži. Byl synovcem kancléře Pasquiera, jenž ho adoptoval. Přispěl k pádu Thiersa a marně usiloval o návrat hr. de Chambord. Uveřejnil Pasquierovy memoáry.

Audion, elektronové lampy, jichž se používá jako detektoru v přijímačích. (Lee de Forest) → Radio.

Audiphon (lat.-řecky), naslouchací přístroj pro slabě nahluchlé. Dnes se ho již málo používá.

Audition, → sluch.

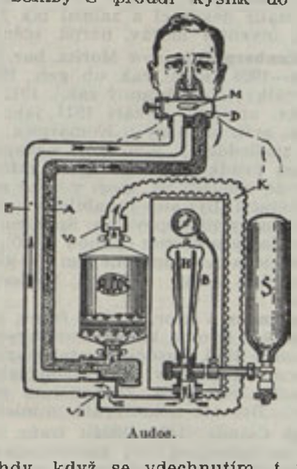
Auditor, voj. soudce, — služba justiční.

Auditores, právní úředník řím. dvora; též pap. úředník v dipl. službě. Původně kaplani a kardinálové papeže, vysílaní k vyšetřování právních případů.

Auditorium (lat.), posluchárna.

Audorf Jakob (1835—1898), něm. socialist. žurnalista.

Audos, důlní dýchací záchranné přístroje, jichž princip je následující: Z ocelové bomby S proudí kyslík do vaku

Audos.

B tehdy, když se vdechnutím, t. j. vyssátím vzduchu hadicí E vak smrští a tykadla H se stisknou; jimi řídí se tedy plicně samočinně podle potřeby plic přívod kyslíku. Vydechnutý vzduch proudí z ústenky M hadicí A do regenerační patrony, kde žíravé draslo zadrží vydýchaný kysličník uhličitý. Pročištěný vzduch proudí zase hadicí K do vaku. Přístroje A. jsou pro různou pracovní dobu 1—3 hodin. Jsou sestrojeny také bez plicní automatiky, pro nepřetržitý přívod kyslíku.

Audouin Jean Victor (1797—1841), člen Akademie, jeden z tvůrců franc. entomologie.

Audoux Margueritte, pařížská švadlena, vzbudila pozornost 1911 literárně a kulturně hist. cennou knihou Marie Claire, v níž líčí podle vlastní zkušenosti bídu proletářské ženy. Další její kniha L'Atelier de Marie Claire nenašla již takového úspěchu.

Audran Edmond (1842—1901), franc. hudeb. skladatel, * v Lyonu, † v Thierseville. Složil mnoho operet, čile, duchaplně a pečlivě komponovaných: L'Ours et le Pacha, Le Petit Poucet, Le Grand Mogol, Gillette de Narbonne, La Mascotte, Miss Helyett a j.

Audrazský Matyáš z Bohdalovic, čes. humanista v XVII. stol.

Audrcký z Audrče Vilém, český humanista v XVII. stol.

Audubon John James (1780—1851), známý ornitholog. Zajímal se hlavně o ptactvo Sev. Ameriky. Sepsal známé dílo Birds of America.

Aue Hartmann (1170—1220), středov. něm. básník, švábského původu.

Auenbrugger Josef Leopold (1722—1809), lékař. Autor t. zv. perkusse, způsobu proklepávání, kterým se zjišťují onemocnělá místa.

Auer Ignác A. (1846—1907), známý soc. dem. pracovník a poslanec.

Auer Erhard (* 1874), synovec předcházejícího. Soc. dem. předák v bavorském sněmu.

Auer Karel, svobodný pán (* 1858). R. 1885 vynalezl t. zv. → Auerův hořák, vynikající chemik. († 4. VIII. 1929.)

Auer Pius P., provinciál řádu Jesuitů (* ve Znojmě) 1770 v Praze.

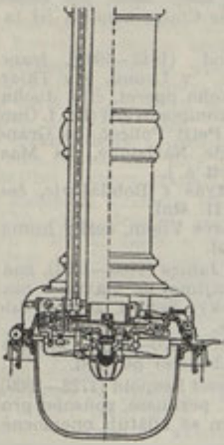
Auerbach Berthold (1812—1882), něm. spisovatel žid. původu.

Auerhan Jan JUDr. (* 1880 v Leštině u Humpolce), odbor. předn. St. úř. statistického. V publikacích St. úř. stat. uveřejnil řadu článků, týkajících se našeho lesnictví a zemědělství z hlediska stat. Soukr. publik. články z ob. národohosp. a života čs. menšin za hranicemi. Je redaktorem revue Naše Zahraničí, vyd. Nár. radou čs. Jeho kniha Jazykové menšiny v Evropě studuje problémy těchto menšin.

Auerhann Frant. de Paula (* 1810 v Liboci u Prahy), vysvěcen v Tarnově († 1887). Kat. spisovatel.

Auernheimer Raoul, * 1876 ve Vídni, spisovatel a redaktor N. Fr. Presse.

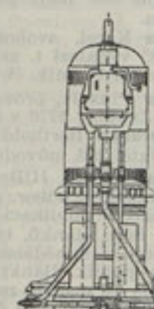
Auerova lampa, žárovka, vynalezená (1900) ↗ Auerem z Welsbachu, který pro svítící vlákno použil slitiny osmia, zirkonu, kysl. toru s vápnem. Nazývá se také žárovkou osmiovou. Hodí se pouze pro napětí nejv. 110 voltů a proto nedoznala většího rozšíření. Později sice přidáním wolframu podařilo se A. vyrobiti vlákna i pro vyšší napětí, ale tantalové žárovky A. lampy vytlačily.

Vagonová olejová lampa.

Auerova olejová lampa zavedená hl. na drahách k osv. vagonů. Používá se zde invertní Auerovy punčošky t. j. dolů visící, téhož složení jako pro jiné případy. Olej se zplyň. a vznikající plamen prochází punčoškou jako při světle plynovém. Možno také místo oleje použíti lihu n. petroleje.

Auerovy punčošky, podlouhlá neb kulatá síťka, z pevného pletiva (bavlna, čínská ramie neb umělé hedvábí), která se přiklopí na plynový hořák Bunsenův. Síťka tato jest napuštěna nitráty vzácných prvků: toru a ceria (99 ku 1). Zapálením plynu pletiva žhnou, nitráty se mění na kysličníky, které světlo silně vyzařují. Vynálezce ↗ Auer z Welsbachu (1885) měl již předchůdce Angličana dra Brewstera (1820) a Tomáše Drummonda (1826), kteří použili páleného vápna. Auerův vynález způsobil v osvětlovací technice úplný převrat, v poslední době jest ale Auerovo světlo stále více zatlačováno světlem elektrickým.

Oblouková lampa plynová (21 plamenů).

z Auersbachu, ↗ Fleškyn.

Auersberg, 1018 m vys. hora v západní části Saského Rudohoří.

Auersperg Antonín Alexander, hrabě z A. (1806—1876). Známý pod básnickým jménem Anastazius Grün. Liberál. politik, doživotní člen panské sněmovny ve Vídni. Známé je jeho dílo proti Metternichovi: Procházky vídeňského poety. (1831.)

Auersperg Jan Weickhard (1615—1677), ministr a vévoda rakouský.

Auerstedt, ves v prus. Sasku. 14. října 1806 skvělé vít. frc. marš. Davouta (30.000 mužů) nad hl. arm. pruskou (50.000 m.) pod vév. Brunšvickým. Téhož dne zničil Napoleon 15 km již. odtud druhou, menší část Prušáků u ↗ Jeny. Davout obdržel odtud tit. vévody z Auerstedtu.

Auerswald Jaroslav (* 1870, Žleby u Čáslavi), absolv. gymnas. a stal se člen. herec. společ. Faltysovy. Od r. 1899 zůstal u Laciny v Brně po 30 let. Vytvořil řadu rázovitých postav. Pracoval též jako malíř dekorací a založil tak I. dekorač. inventář morav. národ. scény.

Auffenberg-Komarow Moritz, bar. (1852 Opava—1928 Vídeň), rak. uh. gen., 1911-12 min. války (nový branný zák.), 1912 gen. inspekt. armády, v září 1914 jako vel. 4. arm. zvít. na Rusy u Komarowa; poté však následovaly jeho voj. neúspěchy. 1915 po prudké tisk. kampaní zatčen a obžal. ze zneužití úř. moci v době svého ministerstva. Byl sice rehabilitov., ale do činné služby již nepovolán. Sp. Gen. Jar. Kunz: Za černožlutou oponou (1920), Aus Oesterreichs Anteilnahme am Weltkrieg (1920), Aus Oest. Höhe u. Niedergang (1921).

Augagneur Viktor, * 1855, franc. lékař a státník z Lyonu, kde byl universitním prof. od r. 1886. Později se stal starostou města a r. 1905 hlav. guv. Madagaskaru; v letech 1920—1924 guvernérem centr. Afriky. Byl též několikráte ministrem.

Augé Claude (1854—1924); franc. slovnikář a vydavatel, * v Isle-Jourdain, † ve Fontainebleau. Publikoval naučná a hudební díla a redig. zvl. slovníky Larousseovy.

Auger (ožé) Hippolyte, (1797—1881), fr. spisovatel. Pod jménem Saint-Hippolyte psal romány (Ivan VI., 1824, Un roman sans titre, 1846), a pod jménem Gérau dramata (Marcel, 1838, Benoit, 1842). Hl. dílo však je La physiologie du théâtre (1839—40, 5 sv.).

Augereaux Pierre François (* 11. listopadu 1757 v Paříži, † 12. června 1816. Generál Napoleona I. Byl synem zednického pomocníka a prodavačky ovoce. Následkem svého nízkého původu a špatných majetkových poměrů se mu dostalo špatného vychování. R. 1774 vstoupil do pluku Clark a r. 1776 k dragounům v Artois. V násl. r. byl poslán do Neapole jako poddůstojník a vojenský instruktor. R. 1792 byl propuštěn, jelikož až příliš hlasitě dával najevo svůj souhlas s franc. rev. V Paříži vstoupil do řad dobrovolníků a byl ihned zařaděn do vojska, odcházejícího do boje. Svou hrdinskostí a svými úspěchy dobýval si skvělého postavení. R. 1793 se stal kapitánem a půl roku nato byl již divisním generálem. Bojoval v armádách: pyrenejské a italské. Největší slávy si získal v bojích r. 1796. Později se vzdal voj. života. R. 1815 byl pro svou dvojakost nenáviděn jak Napoleonem, tak i Ludvíkem XVIII.

Augerut, vel. oasa v sev. Sahaře. Patří k alžírskému území. Má 6000 ob., kteří provozují obchod zvířaty a vývoz datlí.

Augesky (Oujezdský) Karel (* 1784 v Č. Budějovicích, † 1854 v Třeboni), byl r. 1803 přijat do archivní služby schwarzenberské. Knížecí archivy tehdy právě se zařizovaly, a A. přidělen pořádacím pracem na panství Netolickém, Prachatickém, Přečínském a Hlubockém, r. 1815 pak přesazen k archivu Třeboňskému, kdež se stal 1829 archivářem a šéfem všech archivů na knížecích panstvích v Čechách. Augeskému v Třeboni připadl úkol řídití uspořádání histor. archivu rožmberského, a do doby jeho působení spadají také studijní pobyty Bočkovy a Palackého v Třeboni. Nedokončené ještě uspořádání třeboňského archivu vedlo k výtkám, jež Palacký ve svých zápiscích činí A-ému, ač tomuto jistě nechybělo na dobré vůli, vyhověti tak význačnému badateli.

Augias nebo Augeias, zúčastnil se tažení Argonautů jako syn Heliův a král Eleů. Zdědil po otci obrovská stáda hovězího dob. Ve velké stáji se mu mezitím nahromadila spousta hnoje, a přišla mu velmi vhod nabídka Heraklova, přicházejícího jménem krále Eurysthea: Herakles se nabídl, že stáj během jednoho dne vyčistí. A., celý potěšen, slíbil mu za to desetinu svých stád. Herakles práci skutečně provedl pomocí řek Alpheios a Peneios. A. mu však nechtěl slíbenou odměnu vyplatiti. V bitvě, touto neshodou vzniklé, zvítězil Herakles; A. a dva jeho synové padli, králem se stal třetí syn A-ův, který Herakla skutečně odměnil.

Augier Emile (1820—1889), úspěšný a všestranný franc. spisovatel veseloher.

Augit, → Chromdiopsid.

Augment (lat.), zmnožení, v sánskrtu, arménštině a řečtině zmnožení kmene slovesného, předpojením samohlásky a nebo e pro vyjádření minulého času, na př. řecké ἔ φαρον = zjevil jsem se.

Augmentace (lat., zvětšení), v hudbě rozšíření, rozvinutí urč. motivu.

Augsburg, m. bavorského vládního okr. Švábska; je 495 m vys., nad soutokem řeky Lechu a Wertachu. K A. náleží nyní předměstí: Oberhausen, Pfersee, Lechhausen, Hochzoll, Kriegshaber, Meringerau. Obyv. jsou z dvou třetin kat. Vodní síly Lechu a Wertachu jest využito mnoho v předměstí A. a k velkoprůmyslu. A. má tkalcovský a bavlnářský průmysl, továrny na stroje, pivovary a hodnotný uměl. průmysl. Z 24 chrámů v městě je většina vystavěna ve slohu got. a vtiskuje městu ráz krásnými renaissančními stavbami ze 16. a 17. st., jež nesou ve Starém městě ráz starostavba, která byla zapobylosti. A-ský dóm je novočata po zboření stavby předešlé z roku 994 a během století doznala mnohých změn. Kaple Fuggerů, stavěná v letech 1509—1518, jest důlež. památkou proto, že jest první renes. stavbou na německém území. Ze světských staveb radnice zajímavá renaissanční budova, vystavěná r. 1615—1620 Eliášem Hollem, jejíž „Zlatý sál" (33×17 m) patří mezi nejkrásnější sály v Evropě, zbrojnice (1602 až 1607) s renaissanční fasádou, rovněž od E. Holla a Fuggerův dům (1512—1515), různé cechovní domy a věže. Za povšimnutí stojí mnohé, nádherné studnice z barokní doby. Mnoho umělec. pokladů chová Fuggerovo museum, obrazárna a museum Maxmiliánovo. A. řím. Augusta Vindelicorum → Augusta bylo založeno kolem r. 15 př. Kr. od Drusa a děkuje své šťastné poloze jako východisko k alpským cestám, které vedou přes Brenner a Splügel do Italie, za to, že se rychle stalo důležitým hospodářským střediskem. Již za vlády císaře Hadriana byl A. povýšen na municipium. Byl předměstím řím. provincii Rhaetia secunda. R. 955 byli Uhři poraženi u A. na lešském poli za účasti biskupa Ulricha augsburského (923—972). R. 1276 stal se A., po odtržení za pomoci vévody bav. (1026) svobodným městem. Největšího hospodářského rozkvětu doznal ve st. 15. a 16. jako spojovací město mezi Italií a Levantou na

Znak města Augsburgu.

jedné straně a severní Evropou na druhé straně, neboť byl městem pro výměnu zboží. Rovněž proslulo tím, že tři augsburské rodačky provdaly se za německá knížata, že domy Fuggerů a Welserů měly výbornou pověst v obch. světě a že se může chlubiti v umění jmény, jako Hans Holbein starší, Hans Burkmeier, Eliáš Holl a z učenců Konrád Peutinger. R. 1537 stal se A. úplně luteránským a bojoval ve válce šmalkaldské na straně šmalkaldského spolku proti Karlu V. Zde byla také odhlasována a-ská konfese (confessio augustana r. 1555), jíž dosáhli augsburští náboženské svobody a prot. knížata práva určovat uvnitř svého území víru svých poddaných. Třicetiletá válka přinesla městu nový rozkvět, zvláště v uměl. průmyslu. A. i později zůstal svobodným městem, teprve r. 1805, po třetí koaliční válce, byl připojen k Bavorsku.

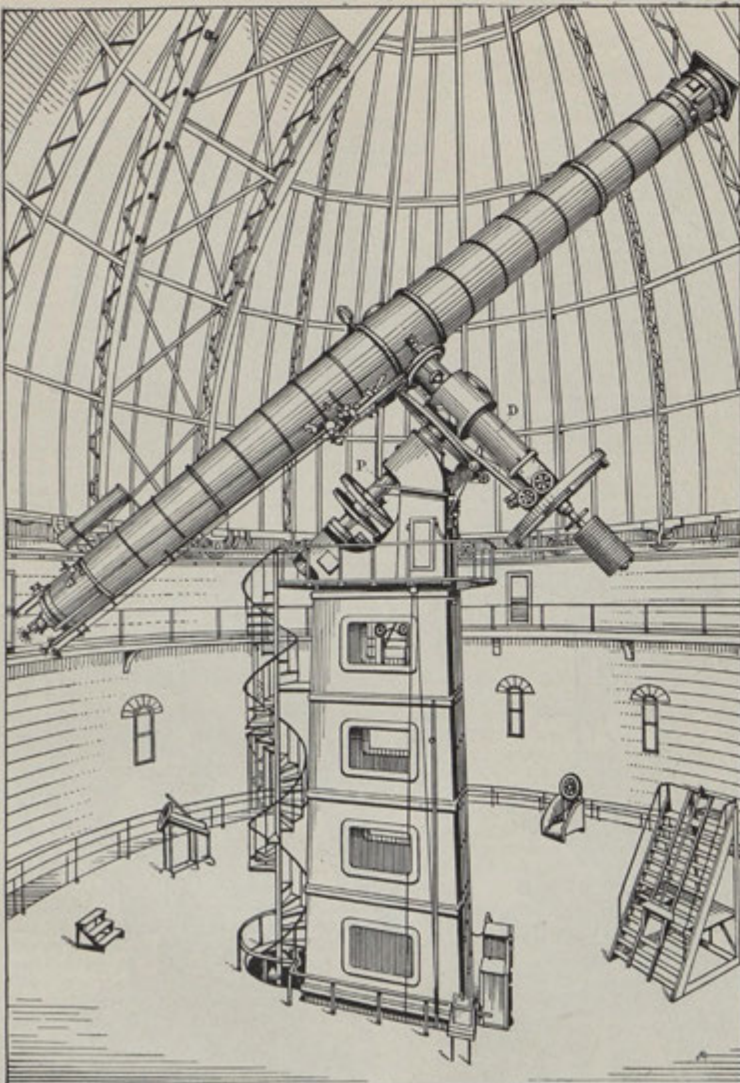
Augsburská konfese jest pamětní spis něm. prot. ze 16. st., jež má veliký církevně politický a státně právní význam. Náboženské rozštěpení došlo za cís. Karla V. velkého rozsahu. Přesto však vypsal na r. 1530 do Augsburka říšský den, na nějž sám do Německa přišel, aby vyslechl „jednoho každého dobrou vůli, naději a mínění ve vší lásce". Ve skutečnosti však byl pevně rozhodnut učiniti konec rozvoji prot. víry v Něm. Kurfirst Jan Saský vyzval své bohoslovce, aby mu podali posudek o stát. právním významu tohoto jednání. Byl mu předložen předtím vzniklý torgauský článek, který potom Melanchthon ještě jednou přepracoval v Augsburku. Luther, který tehdy ještě byl „v achtu a klatbě", zdržoval se na pevnosti Koburgu, ale zůstával stále v písemném styku s Melanchthonem. Takto povstalá a. k. (21 článků víry a 7 článků o změněném zneužití, mírněji a smířlivěji formulovaných v tisku) nesla podpisy kurfirsta Jana Saského, markraběte Jiřího Branibor., kníž. Arnošta Lüneburského, kníž. Wolfganga z Anhaltu a říšských měst Norimberka, Reutling. A. k. byla dne 25. července 1530 předčítána na říš. sněmu v něm. řeči kancléřem Baierem a potom byla předána ve dvou exemplářích, latinském a německém, císaři. Předčítání mělo příznivý účinek na přítomné. Karel V. dal ihned zhotoviti katol. protispis, tak zv. konfutaci, která byla současně předčítána. Císař v ní vykládá, že tímto se a. k. zamítá. Také Melanchthonův spis Apologie a. k. byl císařem zamítnut. Císař nenechal předčítati ani spis zwingliánské nauky Confessio tetrapolitana, na němž se spojila města Štrasburk, Kostnice, Memmingen a Lindava. Rozpuštění říšského sněmu ze dne 22. září zaručovalo prot. lhůtu k návratu do kat. církve až do dne 15. dubna 1531. Žádal, aby měl působnost vormský edikt, a zmocnil komorní soud, aby znovu sjednotil církevní jmění. Při tom nedošly tyto návrhy provedení, neboť císař pro válku s Turky r. 1532 sjednal norimberský náb. mír, kde odročoval na příště prot. žádosti. A. k. zůstala však přesto základním spisem spojeného protestantismu. Byla znovu vydána ve zlepšené formě Variata, a přezkoumána od bohoslovců a říšských stavů a podepsána od vůdců reformistů Kalvína a Bezy. Také za a. náb. míru a míru westfálského sloužila za základ nábož. vyznání. Pozdější evang. církev uznala původní nezměněnou a. k. za svůj kanon.

Augsburský, náboženský mír. V nábožensko-katolických rozepřích v Německu, v pol. 16. st., nastala po vyhlášení a-ého interima císařem Karlem V. veliká změna v postavení nepřátelských stran. Kurfirst Moric Saský, dosud přes své náboženské protestantské vyznání stoupenec císařův a velitel říšského vojska, povolaného proti odbojnému Magdeburku, náhle vypověděl císaři válku, poněvadž prý tento „porušil v mnoha případech německá říšská práva"; vnikl do Tyrolska, donutil ho k útěku z Inšpruku a přiměl ho k míru pasovskému, jímž obdržela knížata, zajatá císařem, zpět svou svobodu a právo svobodně vyznávati své protest. náb. Na základě této úmluvy vznikl r. 1555 augsburský mír, jímž evangelíci mimo reformované získali úplnou náboženskou svobodu, neodvislost od papeže, moc nade všemi náb. spolky a stejná práva s katolíky. Stav uzákoněný augsburským mírem podržel platnost až do restitučního ediktu v r. 1629. Vestfálský mír r. 1648 potvrdil s výhradou duchovních výsad náb. a. m., do nějž mohli býti pojati i reformovaní.

Augurus, ps. ♀ Marie Pernicové.

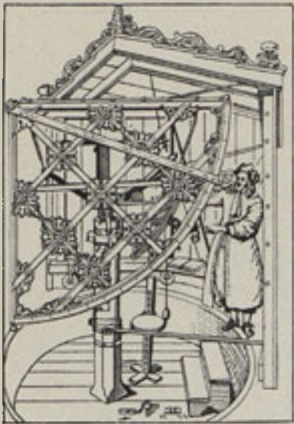
Auguři (z lat. augur). Význam slova není dosud jistý. A. tvořili v Římě vlivné a vážené collegium kněžské; hádali z letu ptactva, z jeho žraní a křiku, ale i z jiných jevů vůli a náladu bohů. Jejich předpovědi byly zvány auspiciemi. K a. úřadu byli připuštěni jen lidé ze šlechtického rodu, nebo s velkými zásluhami. Úřad byl doživotní, nevylučoval však působnost i v jiných úřadech. Collegium a. mělo tři členy, později však bylo zvýšeno na 15. Znakem a symbolem jejich moci byla Arabea a hůl.

August, kurfirst saský, (1526-1586), druhý syn Jindřicha Zbožného, nastoupil hodnost 1553 po smrti svého bratra Mo-

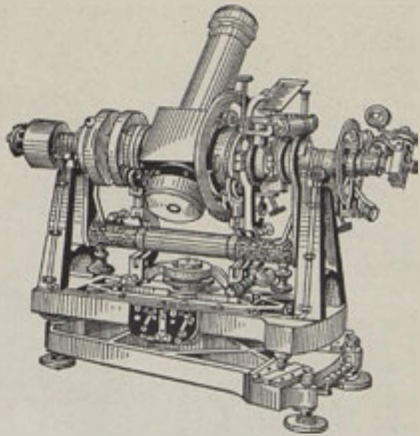

Refraktor Clarkův v observatoři ve Williams-Bay u Chicaga

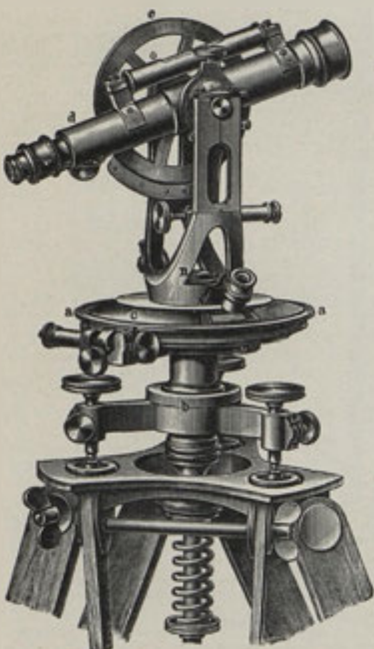
Astronomické přístroje.

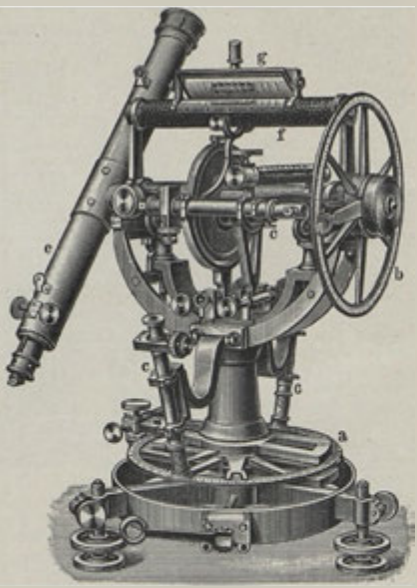
Velký kvadrant (Hevel).

Přenosný přístroj (Bamberg).

Jednoduchý theodolit.

Universální přístroj (Tesdorpf).

ritze. Vlivem své ženy Anny Dánské přestoupil k lutheranismu. Obratnou politikou rozšířil své území a získal četná panství zrušením klášterů. Byl dobrý vládce; staral se o orbu, hornictví a průmysl.

August II., Bedřich Silný (* 12. V. 1670), kurfirst saský a polský král, jako ml. syn Jana Jiřího III. převzal r. 1694 vládu v Sasku po svém bratru Janu Jiřím IV. Obdařen byl ohromnou fys. silou a velikou ctižádostí; podnikavý a dobrodružný, považoval soudobého Ludvíka XIV. za svůj vzor a přál si vyzvednouti svou dynastii na přední místo v Evropě. R. 1697 stal se kandidátem polského trůnu; za tím účelem přestoupil na katol. víru a díky podpoře Rakouska, Ruska, Pruska, a velkých obnosů, vydaných na podplácení při volbách, byl zvolen králem. Jako přívrženec absolutistické vlády bojuje v Sasku neustále se šlechtou o privilegia stavovská; přibyl do Polska s úmyslem zničiti svobodu a založiti neomezenou dědičnou monarchii. Za tím účelem uzavřel s moskev. carem Petrem spolek, spolu s ním a Dánskem napadl Švédsko, doufaje v lacinou kořist a potom v uskutečnění dynast. plánů. (1700.) Válka měla za následek katastrofální obrat pro A. Švéd. král Karel XII., vniknuv do Polska, porážel saská vojska krok za krokem (pod Klišovem 1702, Pultuskem, Vsehovou 1706). Provedl volbu druhého krále v osobě St. Leszczyńského (1704), konečně vtrhl do Saska a přinutil A., že zřeknul se trůnu polského (mír altranstadský 1706). Po porážce Karla XII. pod Poltavou (1709) A. se vrátil do Polska, převzal znovu vládu, ale byl nucen bojovati se spoustou překážek: se spiknutím přívrženců Leszczyńského, podporovaných Švédskem a Tureckem, s velkým povstáním šlechty (konfederace tarnogrodská 1715—1717), s dotěrným zasahováním cara Petra, jenž ze spojence stal se nekorunovaným vládcem Polska a každou chvíli vnucoval A. svou vůli. Uprostřed tolika těžkostí zřekl se A. dřívějších plánů: změny formy vlády a snažil se jen o zajištění následovnictví trůnu svému synovi, avšak všestranně setkával se s odůvodněnou nedůvěrou. A. byl nepochybně nejhorším z králů na trůnu polském. Politik cynický a bezohledný, vícekrát navrhoval sousedním státům (Rusku, Švédsku, Prusku) rozdělení Polska, jen aby udržel jeho část jako dědictví rodu Wittingů. Sobec a rozkošník, milovník zábavy a přepychu; okrášlil Drážďany nádhernými budovami a obohatil umělec. díly, niče zároveň Sasko obrovskými daněmi. Způsobem svého soukr. života šířil pohoršení a demoralisaci. Z jeho nemanželských dětí byl nejznámějším hr. Moric Saský. A. † ve Varšavě 1. II. 1733. Srv.: Foerster (1840), Gurlitt (1924, II. sv.), Haake (1927), Historja polityczna Polski (Ak. věd sv. II. 1923).

August III. Bedřich, syn před. (* 7. X. 1696). V mládí vychován byl v lut. náb., r. 1712 přestoupil k cír. katol., aby mohl později státi se králem pol. R. 1733, po smrti svého otce, byl zvolen mizivou menšinou Poláků, proti kandidátu většiny, St. Leszczyńskému, podporován jsa Rakouskem a Ruskem; teprve však roku 1736 uznán byl všeobecně králem. A. III. nebyl v ničem podoben otci: hluboce zbožný, uctivý, vyznačoval se příkladným životem manželským s Marií Josefou z rodu Habsburků, s kterou měl jedenáct dětí. Záležitostmi státu se nezabýval, přenechával tíhu vlády zplnomocněným milcům: Sulkovskému, pak Brühlovi. K Polsku úplně lhostejný, za dobu 30let. vládnutí nenaučil se ani polsky; do Varšavy jezdíval jedině v době sněmu, teprve vypuzen jsa ze Saska Bedřichem II. (1756) byl nucen usaditi se v ní na delší čas. I při tak význ. událostech sběhnuvších se za dobu jeho panování (účast Saska na válkách slezských a na válce sedmileté, boje stranické a snahy reformační v Polsku) zůstal netečným pozorovatelem. † 5. X. 1763 v Drážďanech. Srv.: Askenazy: Dwa stolecia, sv. I. (1901), Hist. polit. Polski, vyd. Ak. věd, sv. II. (1923).

Augusta, v době řím. jméno mnohých císařoven a k jejich poctě zakládaných měst a kolonií. Bylo často připojováno ke jménům krajů nebo národů. Známa jsou i v dnešních dobách, jako A. Taurinorum: Torino, Turin, A. Trevirorum: Trevír, A. Vindelicorium: Augsburg.

Augusta (lat., vznešená), příjmí Livie, manželky řím. císaře Augusta. Příjmí bylo připojováno později ke jménům řím. císařoven a konečně všech princezen cís. domu.

Augusta, něm. cís. a král. pruská (nar. 1811 ve Výmaru, † 1890 v Berlíně), byla dcerou velkov. Karla Bedřicha Výmarského a velkokn. Marie Pavlovny.

Augusta, m. v Georgii, 53.800 ob., založ. r. 1735 vypuzenými salcpurskými protestanty; leží na splavné řece Savanně a je důležitým, železničním uzlem. A. má továrny na zpracování bavlny a rozlehlé školky, voj. arsenály.

Augusta (Auguston) Dominik, stavitel v Praze v l. 1659—1666.

Augusta Jan Maria, ps. ↷ Ferdinanda Zahrádky.

Augusta Jan (* 1864), knihtiskař a nakladatel v Litomyšli, později v Americe, kdež zemřel.

Augusta Jan, český bratr, spis. a biskup Jednoty (* 1500 v Praze); školního vzdělání neměl, zato se však lecčemu naučil soukromou pílí, n. př. i latinsky. Po otci byl kališníkem, ale poznav učení Jednoty českobratrské, stal se jejím členem a odebral se do jejího střediska Mladé Boleslavi. Vycvičiv se, stal se jáhnem, později (1531) knězem v Brandýse. Svojí výmluvností si vydobyl předního místa v Jednotě a stal se i jejím biskupem. Sídlo měl v Litomyšli a pokoušel se rozšířiti moc a vliv Jednoty tím, že chtěl umožnit různými opravami v duchu luterském domácím luteránům vstup do Jednoty. Z téhož důvodu navazoval styky s Lutherem samým i s Calvinem a ucházel se u cís. Ferdinanda I. o potvrzení svého vyznání, ale marně. R. 1540 byla konána okázalá synoda v Ml. Boleslavi a A. vydal dva spisy proti kněžím strany podobojí i traktát „Proti Habrovanským". Měl za to být pohnán před krále, ale vyhnul se nebezpečí, uchýliv se k Lutherovi. Vrátil se a vydal obranný spis: Pře Jana Augusty a kněžstva kališného od něho samého věrně a právě vypsaná (v Litomyšli 1543). Také ústně bojoval a způsobil si mnohé nepřátele, až uvalil 1547 na Jednotu i hněv cís. Ferdinanda I., neboť jeho přičiněním se postavila J. na stranu odpořilých stavů. A. byl r. 1549 zatčen a s bratrem Jakubem Bílkem uvězněn na Křivoklátě, kdež byl držen v žaláři celých 16 let. Na Křivoklátě dopsal Sumovník, který připravoval již předtím, a složil několik písní. I odtud chystal opravu řádů J. v tom smyslu, že měly být ve sborech nedělních vykládány články víry místo epištol a evangelií (Registra pořádná na celý rok), než J. s ním nesouhlasila a zvolila si přes jeho odpor i nové biskupy. Přímluvkyní u císaře stala se A. choť arciknížete Ferdinanda Filipina Welserová. Nepodařilo se ho sice obrátit na víru katolickou, zato však se hleděl po příkladu Bílkově zachránit vyznáním utrakvistickým. Leč konsistoř strany podobojí ho nepřijala. Teprve r. 1565 byl definitivně propuštěn, ale zakázáno mu veřejně kázati. A. se vrátil do Ml. Boleslavi, kdež se pokoušel nabýt někdejšího vlivu, až vzbudil nevoli nejvyšších úředníků zemských. Později se mu podařilo usmířit Jednotu a na synodě v Lipníku obdržel nejvyšší místo v J., totiž úřad sudího. Svou ctižádostí a svárlivostí vzbudil brzy nové spory a pohoršil Bratry i svou lakotou a milovností nádhery. Byl konečně r. 1571 znovu sesazen a uchýliv se do Ml. Boleslavi, zemřel tam 13. ledna 1572. Byl pochován na obecním hřbitově při kostele. A. byl neobyčejně nadaný a bystrý muž, ale povaha jeho se nijak nesrovnávala s představou pravého křesťana, jak ji měli na mysli Č. Bratři. Byl nepřítelem vyššího vzdělání Bratří a měl v té věci výborným odpůrcem Jana Blahoslava. Napsal 118 písní a mimo jiné i Spisek o pokušeních (v Litomyšli 1543). Jeho útrapy vylíčili Bratři Jakub Bílek a Jan Blahoslav ve spise Život Jana Augusty (vydán 1834 Frantou Šumavským a znovu r. 1880 v Českobratrské bibl.).

Augusta Jaroslav (* 1878 v Humpolci), malíř, žák Pirnerův, stud. též v Mnichově a ve Vídni; žil na Slovensku a maloval sloven. lid a kraje. Účastnil se sloven. malíř. výstav a obrodného hnutí na Slov.

Augusta Karel, * 1883 v Humpolci, malíř, bratr A. Jaroslava, žák profesora Schwaigra v Praze, prof. na gymnasiu v Prostějově. 1910 výstava v Topičově sal. v Praze (slovenští malíři).

Augusta Václav Jan Maria (* 16. VIII. 1897), PhDr., red. a spis. Redigoval: Dalibora, hud. čtrnáctiden., Dílo, uměl. měs. Jedn. uměl. výtvar., Život v přírodě, čtrnáctiden. Hl. díla: Mystika Jul. Zeyera, studie (1918), J. V. Myslbek, studie (1922), Západ, drama (1928) a jiná.

Augusta Viktorie, něm. cís. a královna pruská (* 22. října 1858 v Doltzigu), dcera vév. Fridricha z Šlesvik-Holštýn-Sonderburg-Augustenburga. R. 1881 na radu Bismarckovu, (aby nastal smír mezi domem augustenburským a pruským) provdala se za prus. prince Viléma, později cís. něm. Viléma II. († 11. IV. 1921).

Augustalis, zlatá mince s podobiznou císaře Bedřicha II. (1215—50), tlačená v Brindisi.

Augustalis.

Augustenburg, zámek na dnešním dánském ostrově Alsenu v Holštýnsku. Byl zbudován r. 1658 vév. Arnoštem Günterem ze Šlesvik-Holštýn-Sonderburgu a pojmenován po jeho manželce. Roku 1777 byl obnoven.

Augustin I., císař mexický, 1787—1823.

Augustin, lékárník z Florencie, měl před r. 1400 lékárnu na Malém náměstí č. 11 v Praze I. (nyní nadační dům Rich-

terův). Koupil 1393 zahrady na Střeleckém ostrově, držel mlýny na obou březích Vltavy a pěstoval léčivé byliny na Slupech. Také před domem jeho se prodávalo léčivé koření.

Augustin František, PhDr. (1846-1908), profesor české university (od r. 1895), známý český meteorolog a klimatolog; získal si značné zásluhy o vybudování observatoře petřínské rozhledny. Uveřejnil mnoho prací z oboru klimatologie a meteorologie.

Augustin Lucian, biskup Sankturienský. Pocházel z Italie. Když Čechové podobojí sháněli v cizině biskupy, kteří by světili žáky jejich na kněžství, byl to on, který vyhověl jejich žádosti a přijel r. 1482 do Čech. Přijel přes Písek a Tábor, všude radostně vítán, přisluhuje podobojí. Zdržoval se nějaký čas v Hradci nad Labem, pak usídlil se v Praze a světil kněze. Za hlavu církve podobojí zvolen na sjezdě v Nymburce. Král Vladislav se však stavěl proti jeho působnosti a i část lidu, z čehož došlo k bouřím v Praze r. 1483. K srovnání rozporů přišlo teprve na památném sněmu kutnohorském r. 1485, od kteréžto doby biskup Augustin byl obecně uznáván. Volný život jeho působil mu sice potom u přísných kališníků nesnáze, takže chtěl již opustiti zemi, ale vytrval přece až do své smrti r. 1493. Pochován v chrámě týnském; nad hrobem jeho zbudoval stav. Matouš Rejsek umělecky cenný náhrobek.

Augustin, malíř č. ok. r. 1717. Pracoval pro zámek v Manětíně.

Augustin, malíř a řezbář pražský. R. 1479 přijal právo městské na Starém městě a r. 1494 na Nov. městě P., kde si koupil dům. V rejstříku cechovním uvádí se naposledy r. 1511.

Augustini Matěj (* 16. II. 1695 v Lipt. Sv. Mikuláši, † r. 1753 v Trenčíně), ev. učitel, kněz a spisovatel nábož. Proslavil se jednak zmodernisováním ev. školství, jednak knihou Přemyšlování svaté o trpělivosti křesťanské, v níž uvádí mnoho duchaplných příkladů z Písma. K tomuto spisu připojil překlad J. Gerharda v slovenském jazyku Lékařství duše anebo Krátké sebrání mnohého potěšení z Písma Svatého (1734 v Trenčíně). Zajímavé je také jeho kázání Služebník Boha živého, k němuž jsou připojeny československé verše J. Thurzy a verše latinské.

Augustiniáni, řehole, odvozující svůj vznik od sv. Augustina. Dělí se na několik větví a má i kláštery ženské. Šiřitelem řehol. u nás byl biskup olomoucký Jindřich Zdik. Nejvíce se rozšířila v době krále Karla I., jejími zvláštními příznivci byli tehdy biskup Jan z Dražic a arcibiskup Arnošt z Pardubic. Nejvýznačnější byla kanonie na hoře Karlově v Praze; z ženských klášterů při kostele sv. Kateřiny v Praze a sv. Jakuba v Olomouci. Po venkově českém i moravském bylo klášterů tohoto řádu značný počet a byly téměř všechny zrušeny Josefem II.

Znak řehole Augustiniánů.

Augustinus Aurelius, známý círk. otec lat. záp. a svatý kat. církve (354—430). Původem z Tagastu v Numidii. Jeho otec byl pohan, matka Monika byla však zbožná křesťanka. Po smrti otcově studoval A. v Karthagu rhétoriku, upadl však přes prosby a varování matčino do světáckého života. Ale vnitřní neklid, touha po vyšším životě a modlitby matčiny nedaly mu pokoje. Vůle ukojiti svou touhu po vzdělání a přemoci smyslné chtíče způsobily, že vstoupil do manichejské sekty, jejichž tajemnou nauku a asketický život přijal za svůj názor. Později navštívil Karthago, Řím (386) a Maltu (384). Jako učitel řečnictví seznámil se s učením novoplatonským, poznal mnišství a dal se mnoho ovlivniti kázáním biskupa Ambrože. R. 387 dal se na Maltě zároveň se svým synem Adeodatem k radosti své matky pokřtíti. Brzo nato vrátil se do své vlasti v Africe, stal se knězem a později r. 396 konečně biskupem v Hippó. Zde také zemřel roku 340. Církevně politický význam nabyl A. teprve svým bojem proti Pelagiánům, jehož hlavní problém byl názor na spasení, zatracení a předurčení (praedestinace). Pelagius učil, že žádného smrtelného hříchu vůbec není, a že člověk může žíti vlastní silou bez nějaké milosti boží, prost hříchu. Naproti tomu A. stavěl nauku o nesvobodě lidské vůle, o smrtelném hříchu a rozporu mezi přírodou a milostí boží, o výhradné milosti boží při božím soudu a získání božské milosti přímo od Boha. Lidstvo se dělí na předurčené a předzvěděné. Vzájemný odpor těchto dvou stanovisek byl tak silný, že se brzo rozpoutal urputný boj, až konečně celý zápas se dostal před oikumenický sněm v Efesu (r. 431). Ten pak zavrhl Pelagiovce, aniž se však vyjádřil pevně o spasení a zatracení. V době něm. reformace Luther, který sám kdysi patřil k a-skému řádu, na základě spisů A-ových a Pavlových a na podkladě svých názorů o předurčení a božské mi-

losti zbudoval svou nauku. A. byl skvělý spisovatel-stylista; mimo četné dopisy a kázání vydal tři hlavní díla: 1. Confessiones, t. j. Vyznání, bezohlednou a hrdou autobiografii, cennou hlavně pro nábožensko-psychologické úvahy a hlubokou zbožnost, které se konečně stávají hymnem božské milosti. 2. theologické pojednání o svaté Trojici, lat. De trinitate Dei. Třetí jeho kniha sluje De civitate Dei, t. j. O obci boží (přel. do češt. Frant. Lad. Čelakovský), kde spojil dobře antickou filosofii s vlastním světovým názorem a touží po universálním panství celého světa pod mocí církve.

Augustinus, apoštol Anglosasů, benedikt. mnich a svatý katol. církve, byl poslán Řehořem Vel. r. 596 do Vel. Britanie, kde obrátil na víru krále Ethelberta z Kantu a široké davy obyvatelstva. R. 601 stal se metropolitou a tím i prvním arcib. z Canterbury, kde také zemřel r. 605.

Augustinus olomoucký, * 1467 v Olomouci, † tamže 1513, znamenitý český humanista, virtuosní latinář. Napsal: Dialogus in defensionem poetices (Venetiis 1493) De secta Waldensium. (1500), mimo to polemiky proti bratřím, básně, listy, ódy a mn. j.

Augustiny Gustav (* 31. XII. 1851 v Lipt. Sv. Mikuláši, † 13. II. 1910 v Aradě), plodný publicista slovenský, český a rumunský, psával do slovenských časopisů o životě v Rumunsku a pod ps. Malopařížan uveřejnil v Slov. Pohľadech cestopis Malý Paríž. Vydal pojednání O lisovaném droždí. Je jedním z prvých hlasatelů vzájemnosti rumunsko-československé.

Augustov (Augustów), okr. m. ve vév. bialostockém. Založ. král. Zigmundem Augustem (odtud název) r. 1564, bylo v letech 1816—1837 sídlem vévodství a roku 1837—1866 sídlem gub. s 8762 obyv. Středisko dřevařského obchodu. Okres augustovský měří 2011 km² a má 62.384 obyv. Slabě zalidněný (31 obyv. na 1 km²), poněvadž veliké prostory jsou pokryty lesy (poušť augustovská), které byly ze značné části vymýceny Němci v době okupace (1915—1919). Leží na železniční trati Grodno—Suvalki. Koželužny, cihelny, mlýny, pily, továrny na cementové výrobky.

Augustovský kanál, 105 km dl. s řadou splavů tvoří hranici mezi Litvou a Polskem, spojuje řeky Něman s Vislou přes říčku Černoganžu, přítok řeky Něman. Zbudován 1825—30; měl veliký význam národohospodářský, který po vystavění železnice ztratil. Za světové války byl dějištěm velikých vojenských operací.

Augustus, řím. císař (63 př. Kr. — 14 po Kr.), plným jm. Gaius Julius Caesar Octavianus. Imper. Augustus byl vnuk Julia Caesara se strany sestřiny, od něhož byl také r. 45 př. Kr. adoptován a ustanoven jeho dědicem a nástupcem. Po zavraždění Caesarově uzavřel s vojevůdcem Lepidem a Antoniem II. triumvirát (43 př. Kr.) a porazil v bitvě u Filipp (42 př. Kr.) Caesarovy vrahy Bruta a Cassia. Rozšířil řím. říši výboji, neboť v mnoha bojích většinou vítězných porazil alpské národy a illyrské (35—34 př. Kr.). Lepidus se stal brzo bezvýznamným a Antonius, který také upadl v úplnou politickou závislost na král. Kleopatře, byl poražen na jedné válečné výpravě, svěřené mu senátem a uprchl do Egypta, kdež zahynul sebevraždou společně s Kleopatrou. Tak se stal A. samojediným pánem říše a tím nastal vlastně konec římské republiky, i když tu zůstávaly její určité staré instituce. Na přechodu republiky do císařství dosáhla říše římská velkého rozpětí. Rozprostírala se ve třech světadílech od Atlantického oceánu až po Eufrat, od Rýna a Dunaje a Černého moře až po africké a arabské pouště. Země, jež říše zabírala, byly tyto: Španělsko (Hispanie), Gallie (dneš. Francie), Italie, Illyrie, Makedonie, Řecko, Malá Asie, Syrie, Egypt, území karthag. a Numidie. Chybí nám přesný doklad o sčítání ob., dá se však odhadnouti na 120 mil. ob. 6000 důležitých měst leželo v této říši, z nichž byly největší: Alexandrie v Egyptě, Antiochie v Syrii, a především Řím, sídlo světové římské vlády s 1½ milionem obyv., 400 chrámy, mnoha paláci, zápolišti a pod. Nezměřitelné bylo bohatství předáků římské republiky. Venkovské výletní vily, pomníky, nákladné nářadí, lázně, rybníky k lovení, závodiště ukazují na nádheru a luxus tehdejší doby. Proti tomuto bohatství byl prostý lid stále nuznější; plebs žil jen ze státních přídělů obilí, měl smysl jen pro podívanou na hry (lat. panem et circenses = chléb a hry), pro závody vozatajů a zápasy s divokými šelmami. Zpustlost mravů byla čím dále tím větší a všeobecnější. Proti tomu postavil A. úctu k náboženství a dobrým starořím. mravům a položil tak základ pro umravněnost a všeobecné štěstí národa. Donucoval lid ke kolonisaci a pěstoval prozíravou agrární politiku; podporoval obchod a komunikaci stavěním silnic. Řím byl okrášlen nádhernými stavbami (Pantheon), stavební kámen byl v něm nahrazen mramorem. Řím. literatura vyspěla za jeho vlády v t. zv. „zlatý věk“ (Vergilius, Horatius, Ovidius). Zásadně

hleděl A. vládnouti jako kníže míru a po prvé za sto let zůstala na znamení, že se nevedla žádná válka, brána Janusova chrámu zavřena. Mezitím pečoval o zaokrouhlení říšských hranic. Šťastnými voj. výpravami jeho pastorků Tiberia a Drusa byla říše rozšířena až k Dunaji. Zatím byl jeho vojenský velitel Varus od Germánů za vedení Arminiova v Teutoburském lese poražen, takže se musil vzdáti nároku na Germanii a ustoupiti k Labi. R. 27 př. Kr. se pokoušel A. upevniti své mocenské postavení. Sesadil všechny své zplnomocněnce a úředníky, aby si zajistil právními závazky pro sebe a své následníky zvláštní formu vládní, tak zv. principát. Senát mu poznenáhlu udělil: 1. vrchní voj. velení v říši (Imperator); 2. ohraničené provincie, v nichž ležely legie posádkou; 3. tribunskou moc; 4. vrchní dozor nad senát. provinciemi; 5. vrchní kněžskou moc. Egypt byl jím spojen personální unií s říší, zatím co si A. vybral pro ostatní východ jako zplnomocněného zástupce Agrippu. Senát mu udělil později titul „Augustus", t. j. množitel říše a Otec otčiny. Jím byl založen Caesarův kult jako boha, se všemi božskými poctami, jenž měl za následek i zbožnění jeho samotného, což bylo základem k pozdějšímu kultu císařství. Ve svém rodinném životě nebyl A. šťasten; byl třikrát ženat, naposled s duchaplnou Livií. Jeho oblíbenec Drusus zemřel r. 9 po Kr. v Germanii. Po smrti dvou svých vnuků byl A. donucen adoptovati svého pastorka a zetě, ačkoliv mu byl přes svou přesnost a spolehlivost nesympatický. Tiberius byl r. 12 po Kr. spoluregentem stárnoucího císaře. Činy A-ovy byly jím samým vydány jako Monumentum Ancyranum, nazvané Královnou nápisů.

Augustynowicz Aleksander (* 1865, Iskrzyna), polský malíř, žák Akademie krak. a mnichovské. Vynikl v malbě portrétů.

Augustynowicz Jan (* 1876), souč. pol. spisovatel. Hl. spisy: Ksiądz Prot (1900), Pociągnięcia pendzlem (1911), svazek básní Nad morzem (1922).

Aujezdecký Alexander, † 1577, knihtiskař č. v Litomyšli. Přel. Barletiova Skanderberga (1537).

Aukce (lat.), dražba, veř. prodej movitostí nejvíce nabízejícímu. Rozeznává se: 1. soudní a mimosoudní, 2. dobrovolná a nucená, 3. a. věcí veřejně prodávaných a veř. neprodejných, 4. a. velkoobchodní a maloobchodní. Některé produkty se prodávají jen a. (na př. v Australii vlna, v Londýně a Antverpách káva, čaj, kakao, cukr, v Rusku kůže a pod.).

Aukce knižní vyvinuly se z dražeb pozůstalostí působením sběratel. ruchu a zájmu a vzácné knihy. Sběratelé dali do dražby duplikáty nebo i celé sbírky, knihkupci pak uspořádali dražby kolekcí. V Paříži soustředí se dražby v hotelu Drouot. V Německu pořádají knižní aukce na př. P. Graupe a M. Breslauer v Berlíně, C. G. Boerner v Lipsku, v Holandsku de Vries v Amsterodamě, v Rakousku Dorotheum ve Vídni. V Praze zavedl je knihkupec K. Zink r. 1925. Příkladu jeho následovali O. Pyšvejc. Orbis a j. v.

Auklandovy ostrovy, 852 km² velké souostroví, pod 50°30′ j. š. 330 km již. od N. Zeelandu. Povrch je divoké, vlhké pohoří 550 m vysoké, podnebí chladné. Fauna a flora je chudá. Byly objeveny 1806. Jsou neobydlené, je tam ale sklad potravin a oděvů pro trosečníky.

Aukrabka Fr., maj. továrny na kartouny v Praze.

Aul Josef (4. 3. 1894), MUDr., čes. spisovatel a cestovatel. Sp.: V zemi Tamerlanově a Zarathustrově (Praha 1923).

Aula (lat.), dvůr v řec. a řím. obydlích; v starokřesť. basilikách byla a. pro laiky určitá chrámová loď. Později se označovalo jménem a. vydržování domu knížecího (odtud dvůr, dvorní); v novější době se nazývá a-ou shromažďovací síň v univ. budovách, gymnasiích, lyceích atd.

Aulagas, velké jezero v záp. Bolivii (Již. Am.).

Aulard (olár), François Vict. Alphonse (* 1849), jeden z nejvlivnějších současných franc. dějepisců, který se zabývá velkou franc. revolucí v polit. a soc. ohledu a na základě probadání všech dokumentů vylíčil tuto významnou periodu dějin franc. Zvláště však působil A. svým odporem proti věd. metodě Tainově, získav si mnoho žáků, z nichž vznikla celá A-ova škola.

Aulehle Jan, hudebník, 1770 v Praze, * v Jistebnici.

Aulíček Dominik (* 1. VIII. 1734 Polička, † 15. IV. 1804 jako řed. tov. v Nymphenburgu), vynikající sochař český. Učil se u sochaře Fr. Pacáka v Litomyšli a pak ve Vídni, Paříži, Londýně a konečně 6 let v Římě. Zde seznámil se s Winkelmannem, studoval pilně umělecké památky starov. a chodil do pap. akad. výtvar. umění. Na akad. di San Luca dosáhl prvé ceny mezi četnými konkurenty. Byl stoupencem klasicismu. R. 1863 přišel do Mnichova a od r. 1865 pracoval jako modelér v továrně na porculán v Nymphenburgu u Mnichova. Pro zámecký park vytvořil veliké sochy

Jupitera a Junony, Plutona a Proserpiny. Velmi jsou hledány a ceněny jeho malé skupiny porculánové. Většina jeho prací jest v cizině. Umělecko-průmyslové museum v Praze má jen tři jeho porculány, mezi nimi jeho vlastní reliefní podobiznu.

Aulich Jan, měšťan a div. krejčí (nar. v Bunzendorfu ve Slezsku) v Praze 1770.

Aulich Ludvík (1792—1849), maď. revolucionář, generál povstalců, byl po zdolání rev. pověšen.

Aulis, staré sídlo Boiotiů, na Euripu proti Euboi, bylo shromaždištěm řec. loďstva před vyplutím výpravy do Troje. Tamtéž byl slavný chrám Artemidin, v němž byla obětována Ifigenie, dcera Agamemnonova. Tato pověst poskytla látku mnohým řec. tragediím.

Aulopora, fosilie, zkameněliny zvěře a rostlin z předhist. dob. Ke 300.000 žijícím druhům zvířat přistupuje na 80.000 druhů zachov. ve zkamenělinách. U rostlin, jichž se odhaduje na 130.000, je počet fosilních druhů ještě příznivější. A. patří svým stářím do paleozoika, v užším slova smyslu do siluru a karbonu.

Aulopora repens.

Aulos = Tibia, jest nejužívanější dechový nástroj starověký a náleží k druhu t. zv. nástrojů jazýčkových. Původně byl zhotovován z rákosu, později ze slonoviny a dřeva. Hráči na a. byli zváni auletti; aulodie jest píseň provázená hrou a-u. Tato flétna došla zvláštní obliby v komedii a tragedii. Diaulie jest sólo na flétnu, jež se vkládala jako předehra nebo mezihra mezi dvěma mluvenými nebo zpívanými partiemi dramatu.

Aumale (lat. Alba marle, angl. Albermarle), území v Normandii, patř. k biskupství rouenskému. Za Filipa Augusta připadlo Francii, později domu kastilskému, ponthieuskému, lotrinskému a konečně orléanskému.

Aumale (ómál) Claude, lotrinský vévoda z A. (1523—1573), známý jako protivník admirála Colignyho a jako jeden z původců „krvavé svatby".

Aumale (ómál) Henri Eugéne (1822 až 1897), pátý syn krále Ludvíka Filipa fr., vyznamenal se jako voják i politik, takže směl zůstati ve Francii i za republiky přesto, že se zastával král. rodiny. Zabral pro Institut de France panský zámek se skvostnými sbírkami v Chantilly (u Paříže), sídla princů z Condé, o němž napsal cenné dokument. dílo dějepisné.

Aumoniére (ómônier, fr.), taška na almužny k pasu přivěšená.

Anglická královna s aumoniére.

Aune (ón, fr.), stará míra ve Francii (st. loket), dnes již nepoužívaná — 1.20 m.

Aunhoštský Václav, ps. Václava Kristiana.

Aunós, španělský ministr práce byl zvolen v říjnu 1929 předsedou XIII. mezinárodní konference práce, jež zasedá v Ženevě.

Au pair (ó pér, franc.), t. j. stejný, rovný; bankovní výraz též „pari". Nějakou věc vyříditi a p. znamená ji vyrovnati stejným. Jakýsi druh směnného obchodu, jehož se dnes užívá zřídka.

Aupický Jan, ps. ○ Jana Okurky.

Aura (lat.), vzduch, dech. Tím se rozumějí v temnu viditelné, světelné zjevy, vycházející z lidského těla. Všelijaké tajemné vědy vyvozují z těchto úkazů nadpřirozené vlohy lidské. V lékařství jsou zvány a-ou příznaky nemocí, zvl. záchvatů na př. padoucnice (sr. aura při epilepsii popsaná Dostojevským).

Auramin, důležitá, žlutá látka barvicí. Basický difenylmethan. Žlutý prášek, rozpouštějící se v alkoholu; dociluje se jím živé žluti při barvení bavlny a hedvábí; užívá se jí také k barevnému tisku na kůže a papír. V lékařství je znám a. jako protihnilobný prostředek, označovaný názvem Pyoktanium aureum. Při 70° se rozpadá v původní látky tetramethyl—diaminobenzofenon a amoniak. A. jest žlutý, isomér a-u dává zelenavější žluť.

Aurangábad, předoind. m. v britsko-ind. tributátním Hajdeabádu. A. jest dnes slavný pro svůj hedvábnický průmysl. Má 35.000 ob. proti 100.000 na zač. novověku. Jeho hospod. význam upadl se zánikem haiderabádské residence (1657). Opevnění města se zachovalo ještě z dob Aurangzebových.

Aurangzeb (A., jako císař Alamgir I.), ind. mogul (1658—1707). A. jest třetím synem šacha Džehána, zakladatele Tadž i Mahálu. Příležitostné onemocnění otce odstranilo jeho tři bratry a pomohlo mu na trůn. Byl fanat. mohamedánem a vládl z Delhi své říši až ke Golkondě a Bidžapúru. Konečně se sám vyčerpal v nešťastně vedených bojích s polit.-náb. sektou Márattů, kteří původně sídleli v malém státečku s republik. zřízením v horách u Bombaje. A. zemřel osamo-

cen, v zoufalství, pln nenávisti k celému svému okolí. Zanechal po sobě zanedbanou říši.

Aurelianus, plným jménem Lucius Domitius Aurelianus. (* r. 215 po Kr. u Sirmia v Pannonii z prost. rodu). Záhy vstoupil na vojenskou dráhu a byl provolán vojskem králem r. 270 po Kr., když Claudius zemřel morem. Jako císař měl titul Imperator Caesar L. D. Aurelianus Augustus. Vedl úspěšně vál. proti Gotům a Alemanům podrob. si r. 272 Zenobii a tím celou Syrii. Nato se zmocnil Gallie a Egypta. Byl oslavován r. 274 v triumfu jako restitutor orbis (obnovitel světového panství). Mezitím začal r. 271 se stavbou t. zv. aureliánských zdí v Římě. R. 275 podnikl výpravu proti Peršanům, byl však na cestě mezi Perinthem a Konstantinopolí od vysokých důstojníků vlastní armády zavražděn.

Mince s portraitem Aureliana.

Aurelius Victor, řím. histor. → Victor.

Aureola (zmenšení, z latinského aura: vzduch), věnec obláčků, nebo paprsků i svatozář, obepínající ve starokřesťanských představách tělo (nebo též jen nimbus kolem hlavy) Boha, Ježíše, Marie a také svatých. A. mívá tvar eliptický, ovální, zřídka kdy mnohoúhelníkový, nebo kruhovitý. A. se objevuje již v staroegyptských, především však staroind. náb. představách. Svým původem spadá do oboru meteorologických zjevů. Podle okolností bývá nazývána i gloriolou. A. jmenuje se i zář kolem planet, t. zv. dvůr, především u slunce a měsíce, vyvolaný lámáním paprsků světelných na obloze.

Aureola (v hor.), modravý kužel, který vznikne kol plamene benzinové důlní bezpečnostní lampy t. zv. větérky (→), je-li v důlních větrech výbušný metan (CH_4). A. varuje horníka před nebezpečím explose třaskavých větrů a podle její výšky může odhadnouti horník přibližně i % metanu v důlních větrech (při 1,5% CH_4 výška a. 9 mm, 2% 11 mm atd.).

Aureus, starořím. zlatá mince, ražená za Sully 30.45 g, za Caesara 22.85 g, rovnala se 25 denárům, t. j. 100 sesterciů. Za Konstantina nahražena solidem.

Aureus Marka Aurelia.

Aurevilly Barbey d', franc. básník, → Barbey d'Aurevilly.

Auriac Victor d', * 1858, francouzský básník.

Auriac, obec na hor. toku Garonny.

Auricula (lat.), → Ucho, → Srdce.

Aurie Georges, mladý fr. hudební skladatel najmě jazzové skladby (foxtrot Adieu New-York) a je s D. Millhaudem a A. Honeggerem nejvýznačnější člen pařížské → Šestky.

Aurifaber Antonín, děkan v Teplicích v XVII. stol., český humanista.

Auriga, 1. všeobecné označení pro vozku. V užším smyslu jest to vozataj v řím. hrách (circenses). Oblečen jest do úzké tuniky bez rukávů. Měl dlouhé otěže mnoha řemeny omotány kolem prsou. Později byl vyzbrojen bičem a nožem, aby si mohl v kritickém okamžiku otěže přeříznouti. — 2. souhvězdí.

Auriga.

Aurignac (oriňak), franc. místo v depart. Haute-Garonne, arrondis. St.-Gaudens. Zde byla objevena r. 1852 jeskyně, důležitý to diluviální objev.

Aurich, pruský vl. okres v prov. hanoverské, 3110 km² s 277.000 obyv. Hlav. m. Aurich s 16.000 obyv. Známo dříve pod jm. Aurica, od 1539 městem a sídlem knížat východofrýzských. Od r. 1866 náleží Prusku. Býv. důležité středisko frýzských krajů. Rolnictví, rybářství, námořnictví, těžba rašeliny.

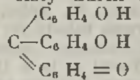

Aurich.

Aurillac (órijak), franc. městečko, hl. m. depart. Cantal, má 16.000 ob. a leží 631 m vys. nad Jordanne. V A. se narodil Gerbert, pozdější papež Sylvestr II. Roku 1851 mu byla tu odhalena pamětní bronzová deska.

Aurin patří do skupiny oxytrifenylmethanových barviv dehtových. Technický aurin jest směsí aurinu (kys. pararosolové), methylaurinu a kys. pseudopararosolové. Vyrábí se zahříváním směsi fenolu (1 díl), konc. kys. sírové (0.5 d.) a kys. šťavelové (0.6 d.) na teplotu 120—130° C. Získaná tavenina nalije se do vody, vyváří alkoholem, čistí rozpuštěním v louhu sodném a sražením kyselinou solnou. Tvoří žlutohnědé kusy tmavězeleného, lasturového lomu,

ve vodě nerozpustné, v alkoholu rozpustné zlatožlutou barvou. Svým chemickým složením jest čistý aurin sloučeninou:

a tvoří se rozkladem diazotovaného pararosanilinu. Slouží k barvení lih. laků, k účelům fotografickým a jako indikátor v analytické chemii. K tomuto účelu užívá se 1% roztoku aurinu v 60% alkoholu. Při kyselé reakci jest zbarven světležlutě, při alkalické červenorůžově. Jest to velmi citlivý indikátor, používaný na př. pro roztoky hydroxydu barnatého, působí na něho již kysličník uhličitý a sirovodík.

Auripigment, sirník arsenitý As_2S_3, žlutý, jednoklonný minerál, jedovatý. Tvrdost 1,5—2, h = 3,5. Nalézá se v Sedmihradsku, Uhrách, Harcu, Rumunsku, Číně a Mexiku. Používá se v koželužstvi, ale jen zřídka. Nechá se také vyrobiti uměle účinkem sirovodíku na rozpustné sloučeniny arsenu (→).

Aurispa Giovanni, 1370—1459, ital. humanista a filolog, objevil veliké množství rukopisů (hl. Donata, Tertulliána, Fortunatia).

Aurogallus Matouš, * 1490 Chomutov, † 1543 Vitemberg; český orientalista, profesor ve Vitemberce, 1540 rektor. Napsal: Compend um grammaticae hebraicae (1523, 1526, 1527, 1539), De hebraeis urbium, regionum, populorum (1526), Psalmi Davidis cum versione interlineari.

Aurora, lat. jméno řec. bohyně; A., jinak Eós, Ranní červánky.

Aurum (lat.), → zlato.

Auředníček Otakar, (* 1868), český básník a spisovatel. Napsal: Novely: Hry lásky (1928), Intimní dramata (1908), Malířské novely (1893), Pseudokontessy (1894), Veselé chvíle (1929). Verše: Zpívající labutě (1891) a j. Překládal také mnoho z franštiny.

Auředníčková Annie (* 1872 v Praze), spisovatelka ve Vídni, překládá do němč. Nerudu, Vrchlického, Sv. Čecha, Heritesa, Ign. Herrmanna, Mrštíky, Jiráska, Preissovou atd. Zprostředkovala pro Raimund-Theater Čapkovu Věc Makropulos a pro Deutsches Volkstheater Langerova Velblouda uchem jehly.

Auscha, → Úštěk.

Auschisinger Ant. (* 1813 v Liberci), redaktor v Praze 1850.

Auskultace, v lék. vyšetření interního stavu poslechem. Metodu zavedl Laennec 1816.

Auskultant, soudní úředník, vykonávající pomocné práce.

Auslender Sergěj Abramovič (* 1888), beletrista, napsal řadu starých evropských povídek. Jeho otec byl poslán do Sibiře do vyhnanství za tiskový delikt. Jeho matka byla sestrou básníka M. A. Kuzmina. A. studoval na historicko-filolog. fakultě, petrohradské a spolupracoval v řadě žurnálů. A. dovedl věrně napodobiti styl it. novel ranní renaisance, starých angl. povídek, franc. prosy 18. stol. Některé povídky z franc. revoluce zachovaly původní dramatičnost. Od r. 1922 píše výhradně pro mládež. Napsal: Zolotyje Jabloki, 1909—1913, Vtorája kniga razskazov, 1911, Budět gotov, 1924, Mnogo vperedi, 1924 a 1925. Slučaj na morje, 1925, Černyj vožď, 1925. Dni bojevyje, 1925.

Ausobský Antonín, * 1885, prof. užitého stavitelství na pražské technice.

Ausobský Bohuš (* 1889, Písek, Čechy). Od mládí účastnil se polit. života ve straně nár. soc., 1909 odsouzen pro účast v antimilitaristickém hnutí do tříměsíč. těžkého žaláře. Od r. 1915 účastnil se odboje v Rusku, byl tam redakt. prv. čes. voj. listu „Čsl. voják". V r. 1918—19 byl intendantem I. čsl. divise na Rusi. Pak se vrátil z Irkutska do Petrohradu a popsal svou cestu v dílku „Současné Rusko". Od r. 1924 vedl deník „28. Říjen", a od r. 1927 je zodpovědným redaktorem „Poledního Listu".

Ausonius Decimus Magnus, řím. básník ze IV. stol. po Kr. Psal příležit. básně a básnické vylíčení cesty po Rýně a Moselle.

Auspicie (z lat. avisspicium), pozorování letu ptačího k vypátrání vůle bohů. Dříve než se přikročilo k důležitějším státním jednáním, musila býti známa vůle bohů. Pohodlnější způsob, než pozorování letu ptačího, byla pozorování blesku (ve městech) a prorokování z pozorování při krmení posvátných slepic (na polích). A. ustoupily později obětem bohům předkládaným.

Auspitz, → Hustopeč.

Auspitz Heinrich, MUDr. (1835—1886), vynikající dermatolog a prof. na univ. vídeňské. Jeho manželka Augustina byla dcerou č. dramat. spisovatele J. J. Kolára. Spisy: System der Hautkrankheiten.

Auspitzer Patricius Michal, kněz v I. pol. XVIII. stol., napsal Život sv. Jana Nep.

Aussig, → Ústí n. L.

Aust Antonín, * r. 1760, † 1833, malíř a měšťan pražský.

Aust Antonín (* 1771 v Praze), akad. malíř v Praze.

Aust Antonín (* 1821 ve Voboře u Volartic u Jičína), hud. skladatel v Praze.

Aust Ludvík, (1863—1924), čes. politik, organisátor, od 1907 poslanec soc. dem. strany.

Austalis de Sala Oldřich, „Jeho Milosti Císařské paumistr", pocházel z Lugana v Italii, přišel záhy do Prahy a stal se jako jiní Vlaši, kteří žili u dvora Rudolfa II., měšťanem pražským. Bydlel na Malé Straně, kde nabyl měšťanství. Byl to stavitel podnikavý, který v Praze mnoho domů zbudoval. Opravil též hrad Karlštejn v té podobě, jak se spatřoval před restaurací arch. Mockera. Již otec jeho a bratranci byli v Praze usazeni jako císař. stavitelé za krále Ferdinanda, Maximiliana a Rudolfa. Mistr Austalis de Sala Oldřich byl r. 1581 od stavů království Českého za krajana přijat, čím nabyl inkolatu (příslušnosti) zemského, roku 1586 byl přijat na sněmu na hradě pražském konaném do stavu rytířského kor. české. R. 1592 pracoval též na klenbě kostela sv. Petra a Pavla na Vyšehradě. Po smrti stavitele Wohlgemutha vedl správu staveb hradských (1563). Zemřel 12. května 1597 a byl pochován v kostele u sv. Tomáše v Praze III.

Austenit, karbid železa, Fe_3C. Nazván podle angl. badat. a chem. Roberts-Austena, který první pracoval v oboru slitin železa s uhlíkem. ☞ Železo.

Austerlitz Fritz (* 1862), známý žurnalista vídeňský soc. dem. smýšlení, šéfredaktor Arbeiter Zeitung od r. 1895. Činný také jako člen rak. N. S.

Austerlitz, ☞ Slavkov.

Austin (Texas), hl. m. sev.-am. státu Texasu s 40.000 ob. na ř. Coloradu; náleželo dříve Mexiku.

Austin Alfred (1835—1913), angl. básník lyrický, nepatrné originality, jmenován z pol. dův. po Tennysonově smrti Poëta laureatus.

Austin Ernest, * 1874, anglický hudební skladatel. Pěstuje obor komorní, symfonickou a vokální hudbu, přikláněje se vždy k nejnovějším směrům, jež v Anglii propaguje.

Austin John (1790—1859), vynikající a vlivný anglický právník, národohospodář a publicista; měl veliký vliv na novější zákonodárství Anglie a jejích kolonií.

Austin Sarah, rozená Taylor (1793 až 1867), manželka předešlého, vynikající angl. překladatelka.

Austinus Mikuláš z Vorličné, † 1574, český humanista. Básně ve „Farragines".

Austinus, ps. ☞ Petra Kryspa z Ústí.

Australasie, archipel mezi Australií a Asií. ☞ Malajský archipel.

AUSTRALIE.

1. **Poloha. Rozdělení. Ostrovy.**
2. **Povrch půdy.**
3. **Vodopis.**
4. **Podnebí.**
5. **Flora a fauna.**
6. **Domorodé obyvatelstvo.**
7. **Dějiny objevů a kolonisace.**
8. **Dnešní osídlení; hospodářské a politické poměry.**
9. **Přehled novějších dějin.**

Australie, od lat. auster: jižní vítr, tedy Jižní země, poněvadž objevitelé domnívali se nalézti velikou zemi, táhnoucí se až k již pólu, jako opak pevninné massy na sev. polokouli. Dříve se označoval tímto jménem mimo kontinent také archipel ostrovů na sev. a vých. od tohoto velikého ostrova, který se dnes nazývá Oceánie nebo v souvislosti s pevninou Velká Australie. Starého jména „Nové Holandsko" se již nepoužívá.

1. **Poloha, rozdělení, ostrovy.** A., nejmenší díl světa, nalézá se uprostřed jižní polokoule zemské, pokryté mořem. Leží mezi 10° 47′ a 39° 11′ j. š. (bez Tasmanie) a mezi 113° 5′ a 153° 16′ v. d. Její odloučenost způsobila, že dlouho nebyla objevena a prozkoumána. Také nedostatek vhodných přístavů a zdánlivá chudoba pevniny nelákala badatelů. I dnes je nejméně prozkoumaný a nejřidčeji osídlený zeměděl. Obklopuje ji Indický oceán (záp., jih), Tichý oceán Korálovým mořem (východ) a moře Harafurské a Timorské (sev.). Nejdelší rozpětí je mezi vých. a záp. břehem, t. j. 4100 km (přímka Londýn—Urál), nejkratší mezi zálivem Australským a Karpentarským, t. j. 1700 km (Štětín—Palermo).

Znak Australie.

Kontinent je málo členěn. Jen na sev. je členitost poněkud větší; působí ji záliv Karpentarský, poloostrov Yorský a země Arnhemská. Veliká zátoka Australská je plochá. Vých. od ní táhne se poloostrov Eyreský. Zálivy na vých. jsou malé, ale přesto dosti vhodné pro přístavy. (Port Jackson, na kterém leží Sydney, Mozetonský při Brisbane, Keppelský, Broadsundský, Halifaxský a záliv princezny Charlotty.) Na západě (zálivy Sharkský, Geografský) a na jihu (Spencerův a Sv. Vincenta) je rovněž členitost nepatrná. Na severu mimo záliv Karpentarský nacházíme ještě záliv Van-Diemenův, dále Cambridgský, Admirality, Yorksund a

Kingsund, který se zál. Roebuckským tvoří poloostrov: zemi Dampierovu. Sev. pobřeží jest těžce přístupno, neboť se v délce 2000 km táhne souběžně korálová bariera, mezi níž a pevninou je tiché a klidné moře. Mimo ostrovy sev. korálové bariery, Tasmanie a Nové Guineye jest A. na ostrovy chuda. Teprve východněji nacházíme četná souostroví, obloukovitě z velké dálky obklopující pevninu. K vnitřnímu tomuto oblouku náležejí Melanesy, archipel Bismarckův, ostrovy Šalamounovy, Nové Hebridy a Nová Kaledonie. Na jihových. Australie ční z moře souostroví Nov. Zeelandu a konečně i ostrovy Fidži. Ostatní ostrovy Tichého oceánu dělíme na Mikronesii a Polynesii. Nejdále na sever jsou vyšinuty ostrovy Havajské. Ostrovy vnitřní i vnější nazývají se souborným názvem Oceánie.

2. **Povrch** australské pevniny je velmi jednoduchý: má formu ploché mísy. Největší výšky jsou na kraji země. Nejnižší bod není ve středu, ale poněkud k jihových., u jezera Eyre, 12 m pod hl. moř. Okrajová vrchovina tvoří jen na východě větší pohoří. V těchto austral. Kordillerách jest i nejvyšší hora pevniny Mt. Townsend 2241 m (Hora Kościuszkova). Australský západ je náhorní rovina s menšími horskými řetězy; východně položené roviny jsou dobrými pastvinami Vých. Kordillery — nemají vlastního jména — obsahují četná údolí a protichůdná pohoří; teprve v jižní části dostupují vyššího pásma, postrádají ale velehorského charakteru, neboť není zde ledovců, které by zásobovaly řeky vodou v dobách sucha. Jižní část nazývá se Modré hory, jejich sev. pokračování h. Liverpoolské a Australské Alpy; tvoří vrchovinu Queenslandu. Pohoří se pak obrací na západ a doprovází pobřeží Viktorie (Dividing Range, Pyreneje, Grampians) a horou Mt. William dostupuje výše 1200 m. Tasmanská pohoří jsou pokračováním těchto, nejvyšší hora jejich je Mt. Cradle 1545 m. Vých. od zálivu sv. Vincence začíná paralelní pohoří Flinders-Range (945 m), které se táhne k severu přes 30° j. š. Východně pnou se Stanley Range a Greyh Range. Ve vnitrozemí tyčí se Mac. Donnell, James a Musgrave, s nejv. horou Mt. Woodroffe, 1584 m. Z pohoří na záp. pobřeží jest nejvýznačnější Darlingské u města Perthu. K severu leží ještě několik pásem záp.-vých. s horami: Mt. Bruce, Mt. Labouchère a Mt. Augustus, přes 1000 m vysokými. Zdá se, že austr. pevnina až do doby kamenouhelné souvisela s Asií, Afrikou a Antarktidou. Kdyby toto spojení trvalo déle, musila by asijská fauna rozšířiti se do Australie. Západ A. sestává z tercierních vrstev, složených většinou z rudého pískovce, což působilo na tvoření vnitrozemských pouští. K východu připojuje se k nim úzký mesozoický pruh. Východ vyplňují Australské Kordillery, jejichž starší útvary náležejí paleozoicu a nakupeny byly posunem od západu, jak o tom svědčí jejich oblouk. Sopky a mladší geol. útvary chybějí A. úplně.

3. **Vodopis.** Poloha vých. pohoří ovlivňuje vodopisné poměry A. Hory poskytují sice řekám málo vody, ale zabraňují přístup vlhkých větrů oceánských. Na vých. úpatí hor tekou krátké řeky, zatím co záp. území je bez vody. Vých. řek pro jejich rychlý spád nelze použíti k dopravě. Podobně je to i s řekami ústícími na již. neb záp. pobřeží. Jediný Murray činí výjimku a pro svůj význam je zván též Australským Nilem. Se svými přítoky, z nichž největší je Darling, odvodňuje jižní Kordillery. Povodí jeho jest 910.000 km². Ale i jemu mohou býti letní vedra osudná. Na západě jsou jen malé řeky, které často vysychají. Poněkud lépe jest na tom sev. A. Tropické deště poskytují dosti vody a umožňují vznik stálých toků. Ale celé vnitrozemí v rozloze 4 mil. km² není ani jedinou řekou spojeno s mořem. Pokud se tam řeky vyskytují, zanikají brzy buď v solných jezerech neb v písčinách. Tyto pro A. typické toky nazýváme creeks. Jen podle vyschlých koryt možno souditi na jejich existenci. Často tekou i pod zemí a tvoří tak přerývaný tok, který se spojuje v celek jen za doby dešťů. Jezera čerpají vodu ze spodních zřídel, neboť málokdy se stane, že by řece se podařilo do nich vústiti. Jsou většinou slaná a tím pro hospodářství bez užitku. Poněkud lepší poměry jsou na západě Kordiller, kde obsahuje půda obrovské množství spodních vod, takže je možné umělé zavodnění pomocí artéských studní. Hlavní řeky jsou: Murray, Morumbidži, Darling; z pobřežních jsou splavné: Hawksbury, Hunter, Brisbane na vých., Labutí řeka, Murchison a j. na záp., Viktoria na severu. Jezera: Torrensovo, Gairdnerské, Gregoryho, Eyrovo, Amadeovo.

4. **Podnebí.** Australie dosahuje pásma rovníkového, $^2/_5$ pevniny leží v tropech, ostatek je subtropický. Tropická pásma trpí v létě nedostatkem vody vlivem monsunů, v zimě pasátní větry jsou rovněž chudé na déšť. Střed. roč. teplota je 20° C. Rozdíly mezi teplotou zimy a léta jsou nepatrné. V subtrop. územích kolísá rozdíl ten mezi 16° a 20° C. Ve vnitrozemí je lednová prům. teplota 30° C, dosa-

huje tudíž vedra saharského. V celku má A. kontinentální klima, t. j. řídké deště a velké rozdíly teplot. Východ však tvoří výjimku, neboť je bohatý na déšť a má suché zimy. Na jižním cípu panují v zimě deště a léto je suché. Ve vnitrozemí, přesto, že ani monsum, ani pasát, které zvlažují sever a jih, se ho nedotkne, objevují se krátké, ale mohutné deště, které svou nepravidelností ztěžují polní hospodářství. Veliká období sucha následují hned po nich a ničí skot a ovce. Tak r. 1914—15 zahynulo suchem na 18 mil. ovcí. V těchto dobách vanou z vnitrozemí k pobřeží horké větry, které ničí úrodu. Pět šestin pevniny má menší počet srážek než ČSR. Celý západ nedosahuje jedné třetiny našich srážek, zatím co sever, východ a jih mají srážky dvojnásobné. Průměr jest pro Brisbane 1330, Sydney 1265 mm. Pro Evropany jest podnebí A. zdravé, s výjimkou krajin tropických.

5. **Flora a fauna.** Rostlinstvo A. liší se značně od ostatního. Nejlépe se uchovaly pravěké druhy na jihozápadě. Tropické lesy v oblasti monsumů jsou palmové, lianovité. V těchto pralesích jsou skryty savanny a světlé lesy. Ale na východě, v oblasti pasátů, táhnou se pásy tropických lesů až k 30° j. š. Subtropické lesy nejsou lesy v našem slova smyslu, neboť stromy jsou značně od sebe vzdáleny. Jsou složeny z eukalyptů, kasuarinů a kapradin. Zvláště eukalyptus je typický a. strom. Necházíme jej ještě jen na indických ostrovech. Bývá až 150 m vysoký a listy jeho jsou příčné, takže neposkytuje stínu, podobně jako akacie a kasuarin. Na z. Kordiller šíří se travnatá step, která se ponenáhlu mění v poušť. Step se vyskytuje ještě i na západě, jižně od 20° j. š. Na jihu přechází step v polopustinu porostlou trnitými keři, t. zv. scrub, které tvoří zakrnělé druhy eukalyptů, akacií a myrt. Tyto rostliny dosahují ½—2 m výše, jsou pokryty trny a jsou téměř neproniknutelné. Střední pouště jsou pískové a kamenité. Z rostlin jihozápadu je zajímavý modrý gumovník, který odnímá půdě vodu, a proto se s úspěchem sází v krajinách stižených malarií, a Eucalyptus marginata, zvaný mahagonovník. Austr. Alpy mají floru alpinskou a jihovýchod i Tasmanie jsou bohaty na krásné stinné lesy.

Australská fauna je označována jako fossilní, neboť tam žijí druhy jinde dávno vymřelé. Jenom vačic se tu čítá na 150 druhů; je zde zastoupena celá řada druhů až k obrovitému klokanovi, mravenečník, krysy, ptakopysk a opossum. Dingo, zdivočelý pes, nenáleží k a. fauně, neboť se tam nevytvořily vyšší živočišné druhy, poněvadž již před jejich vytvořením pevnina a. byla isolována. Z ptactva buďtež jmenováni kasuar, emu, podobný pštrosu, rajka, černá labuť a bílý orel. Zajímavý tvor jest ryba s plicemi, střední člen mezi rybami a obojživelníky, který se nalézá v Evropě v jurských útvarech. Ze škodlivých zvířat buď jmenován termit, postrach usedlíků, stejně jako králík, který — podobně jako dingo — byl dovezen a na svobodě se rozmnožil tak, že jeho existence je nebezpečím a. hospodářství.

6. **Obyvatelstvo domorodé.** Obyvatelstvo tvoří domorodci a přistěhovalci, většinou Angličané. Domorodců je asi 50.000; řádí mezi nimi bída a nemoci; také při povstáních bylo proti nim ostře zakročováno, takže je asi čeká osud Tasmanců, kteří vymřeli r. 1877. Ethnograficky nejsou nijak jednotni, jejich řeč se dělí na sta dialektů; studiem těchto jazyků zaměstnávali se Gräbner a Klaatsek. Praobyvatelé byli asi Tasmánci, nomádský národ, a zdá se, že spojitost s N. Guineou a tím i s ostrovy sundskými měla na příliv domorodců vliv. Domorodci jsou kučeraví, mají ploský nos a tlusté rty, celkem jsou příbuzni africkému praobyvatelstvu. Pozůstatky tasmánsko-australské kultury jsou úlovité chatrče, bumerangy, kyje, kamenné nástroje, pod. eolitickým, tetování, způsob rozdělávání ohně a pohřbívání ohněm a do dutých stromů. Dnešní domorodci pocházejí z přistěhovalců novoguinejských a jejich vzhled i kultura jsou u jednotlivých kmenů různé. Obecně může se říci, že jsou jako Tasmánci postavy vysoké a temné barvy; mají husté, vlnité vlasy a jsou dlouholebí. Zajímavá je sociální struktura kmenů. Kmen se rozpadá na místní skupiny, děti náležejí skupině otcově, žena je otrokyní. Zásnuby konají se přísně obřadně. U mladší kultury středoaustralské nalézáme jiný řád. Muži jsou seskupeni v tajné spolky a děti náležejí ženě. Je tu pak matriarchát. Žena je ale stejně na nízké úrovni. Způsob života je komunistický. Nízkost kultury je dána jednak tím, že přírodní poměry přímo nutí k nestálému nomádskému a loveckému životu, jednak odloučeností A. od sfér pokročilejších kultur. Tím se stalo, že dodnes se potulují zemí nazí divoši, neznajíce nic, než sbírání plodů a lov zvěře, ačkoliv nepostrádají duševních schopností, které se výchovou dají vypěstiti na dosti vysoký stupeň.

Statistický přehled

Stát a státní forma	Velikost v 1000 km²	Rozdělení	Osídlení v 1000 ob.	Hustota na km²	Hlavní města v 1000 obyv.
Svaz australských států. Commonwealth of Australia. (Federace britsko-australských osad.)	8516	8 území	8484	0·9	Sydney 1012 Melbourne 866 Brisbane 245 Adelaide 290 Perth 178 Hobart 55 Darwin 1 Canberra 3 hl. město Svazu.
Nová Guinea (kdysi německá). Britský mandát.	240	6 území	400	1·6	Rabane 1·4 Madoag 0·3 Kanwieng 0·4 Lornngau — Kinta —
Papua (britská kolonie).	234	—	275	1·2	Port Moresby 2
Ostrovy Norfolk (britská kolonie).	0·039	—	0·717	18·4	—
Nový Zeeland (britské dominion)	269	11 okresů	1426	5·3	Wellington 118 Auckland 181 Christwich 118 Dunedin 77
Samoa (brit. mandát.)	3·2	—	28·2	8·5	—
Nauru (brit. kolonie)	0·019	—	2·1	11·5	—
Nová Kaledonie (franc. kolonie)	18·6	—	48	2·5	Noumea 10 Kanada —
Fidži (brit. kolonie)	19·2	—	157·2	8·1	—
Oceanie (franc.)	4·006	—	31·7	8	Tapente 5 Anaa 1

7. **Dějiny objevů a kolonisace.** Středověk tušil existenci jižní pevniny v dalekých mořích. Tak mohl hol. učenec Cornelius Wytflict napsati spis, kde onu tušenou pevninu nazval terra Australis. R. 1601 přistál portugalský plavec Godinho de Credia u sev. pobřeží A., roku 1605 projel španělský důstojník Torres, po něm nazvanou úžinou. V objevech pokračovali Holanďané a Angličané. Záp. pobřeží procestoval Dirk Hartog r. 1616 a 1629. Roku 1642—1643 podnikl výpravu Tasman a odkryl Tasmanii a ostrovy tichooceánské. Tasmanie bylo použito jako exilu pro vzpurné lodníky. Roku 1699 popsal William Dampier svou namáhavou cestu a způsobil, že A. nebyla vyhledávána. Až r. 1768 vypravila Anglie ně-

pro Australii.

Obyvatelstvo v 1000 obyv. podle národnosti	Obyvatelstvo v 1000 obyv. podle náboženství	Dovoz	Vývoz	Doprava mezi zeměmi. — Železnice.
Australané 845 Ostrované 125 Evropané 18 Asiaté 6 Afričané 1 Polynesané 1	Anglikáni 515 Presbyter. 300 Řím.-kat. 163 Methodisté 112 Babtisté 20 Kvekři 11 Židé 2 Jiní 68 Ostatní pohané.	Plátěné zboží, tabák, dřevo, gumma, papír, sklo a skloněné zboží, hedvábí v ceně 20 miliard, 888 milionů Kč.	Vlna, obilí, zmrzlé maso, kamenné uhlí, olovo, zinek, sušené ovoce, zlato, kůže. V ceně 18 miliard, 86 milionů Kč.	Velká Britanie, Spojené Státy. Britská Indie, Nizozemská Vých. Indie. — 39.750 km.
Němci 0·4 Číňané 2·2 Američané 0·8 Jugoslávci 0·7 Dánové 0·4 Ostatní domorodci.	Mimo bělochů vše pohanské.	Stroje, potraviny. 75 mil. Kč.	Fosfor. 168 mil. Kč.	Velká Britanie, Australie, Kanada.
Papuánci, běloši.	Pohané.	Potraviny, látky, tabák. 60 mil. Kč.	Zlato, perly, gumma. 70 mil. Kč.	Australie.
Běloši, Polynésané.	Pohané.	—	Zlato, perly.	Australie.
Ostrované 990 Němci 0·6 Američané 0·9 Dánové 0·5	Pohané mimo bělochů.	Látky, drogy a chemikalie, dopravní stroje.	Vlna, máslo, zmrzlé maso, kůže, zlato, uhlí.	Velká Britanie, Kanada, Australie. 4280 km.
Ostrované.	Pohané.	Oděvy, cukr, Dřevo.	Kakao, kaučuk.	Australie, N. Zeeland.
Ostrované.	Pohané.	Potraviny, stroje.	Fosfor.	Australie.
Francouzi 13906 ostatní domorodci.	Pohané a protestanté.	Koks, uhlí, mouka, bavlna.	Nikl, káva.	Australie, Francie. 50 km.
Ostrované.	Pohané.	Mouka, potraviny.	Dobytek, houby.	Australie.
Francouzové 11611 Angličané 0·317 Domorodci.	Pohané, vyznavači tabu, protestanté.	Mouka, kovové zboží, nápoje.	Vanilka, oranže, fosfáty, kopra.	Australie, Francie. 480 km.

kolik výprav k nové pevnině. Roku 1769 přistál James Cook u N. Zeelandu, 1770 u dnešního N. Jižního Walesu. Teprve v 19. stol. propátrávalo se vnitrozemí, které si vyžádalo četných obětí. Tak slavný cestovatel něm. Ludwig Leichhardt se z poslední své výpravy nevrátil (1848). Úspěchem byla korunována výprava br. Forrestů (1869—1883) a také při stavbě telegrafu (1870—1872) pevninou, byly učiněny cenné objevy, které umožnily větší kolonisaci vnitrozemí. V 18. st. používali A. Angličané za trestnici zločineckou. První osada byla Botany-Bai, později Port Jackson, v místech dnešní Sydneye. To poškodilo pověst A., takže přistěhovalectví započalo až skoro v pol. 19. st. Artur Phillip založil prvou kolo-

nii a byl také prvním a. guvernérem, který také učinil konec zvířecímu životu býv. trestanecké kolonie. Výpravy vystěhovalců množily se od r. 1851, když byla objevena zlatá ložiska.

8. **Dnešní osídlení. Poměry politické a hospodářské.** Podle sčítání lidu z r. 1923 má Austral. svaz 5,436.600 ob. na území 7,703.867 km². Z toho připadá:

Státy a territoria	km²	Obyvatel. v r. 1923	Na 1 km²
Nový Jižní Wales	801.494	2,172.932	2·5
Victoria	227.610	1,690.225	7·0
Queensland	1,736.500	788.290	0·4
Jižní Australie	984.330	513.194	0·5
Západ. Australie	2,527.530	343.608	0·1
Sever. Australie	1,356.130	3.551	—
Tasmanie	67.894	218.942	3·0
Territorium hlav. města	2.360	2.557	1·0
Papua	234.500	251.000	1·0
Ostrov Norfolk	25	717	28·7

Domorodci nejsou počítáni. Obyvatelstvo roste roč. o 1·98% a na 1 km² připadá celkem 0·71 ob. Jest tedy možno, umístiti v A. přebytek evropského lidstva, zvláště když sociální podmínky jsou velmi dobré. Nepoměrný je počet obyvatel měst proti venkovu.

V městech bydlí 43% všeho obyvatelstva. Hlavní města jsou:

Město:	Počet obyvatelů v roce 1900	1910	1920	1929
Sydney	482.000	636.000	926.000	981.000
Melbourne	496.000	593.000	795.000	912.000
Adelaide	162.000	191 000	260.000	279.000
Brisbane	119.000	141.000	218.000	264.000
Perth	67.000	109.000	156.000	172.000

Na 1000 ob. připadá 23·2 porodů. Přistěhovalců r. 1924 bylo 105.571, vystěhovalců 59.326. 96% ob. jsou Angličané; náboženství je protestantské, které se rozpadá v mnoho sekt.

Hospodářský život je velmi proměnlivý. Pěstování dobytka je na předním místě, ač i jiným oborům se daří. Stav dobytka roku 1924 byl: 2,300.000 koní, 13,300.000 skotu, 1,000.000 vepřů, 280.000 koz, 90 mil. ovcí, 11.000 velbloudů. A. vlna jest hl. export. produkt. R. 1926 sklidilo se polních produktů: pšenice 2,967.000 t, ovsa 216.000, kukuřice, ječmene a cukrové třtiny 3,456.000 tun; A. je chudá na lesy. Jen $^1/_{15}$ povrchu je zalesněna. Značná je těžba drahých kovů. Tak r. 1924 bylo vytěženo zlata v Západní A. 15.087, v Quenslandu 3074, Victorii 2089, N. J. Walesu 581, Tasmanii 144 kg. Na místo dobrodružných zlatokopů nastoupily akc. společ. R. 1926 bylo úhrnem vytěženo: uhlí 14,461.000 tun, soli 93.000, železné rudy 507.000, zinku 49.000, olova 166.000, mědi 12.000, stříbra 300 tun, zlata 20 tun. Uhelné bohatství má vliv na průmysl, který je dobře vyvinutý. Především má A. továrny na zpracování masa a tuku, mlýny, strojírny, tkalcovny atd. Nejčilejší obchodní styky má A. s Anglií, Sp. státy, Japonskem, Francií, Německem a vyváží hlavně vlnu, obilí a rudy. Dovážejí se stroje, papír, chemikalie, látky. Vývoz činil r. 1927 145 mil.. dovoz 165 mil. £.

Dobře vyvinutou železniční síť má A. jen na jihu. Jinak vedou jen jednotlivé trati od břehu do vnitrozemí. Nejdelši a nejdůležitější trať, spojující Perth s Melbournem, byla dostavěna r. 1917. Délka železnic je 44.560 km, na 1 ob. připadá 76 km! (V Německu jen 10 km.) Ve vnitrozemí obstarávají dopravu velbloudi. Automobilů je 311.500. Řeky jsou většinou pro dopravu nedůležité.

Politicky jest A. svaz států (Commonwealth of Australia). Má svazový parlament, v čele vlády stojí gen. guvernér, zástupce anglického krále. Parlament se dělí na senát a poslaneckou sněmovnu. Ústava je demokratická. Volební právo jest všeobecné od 21 roku. Jednotlivé státy mají své vlastní parlamenty. Spolkové hlav. m. je Canberra, zal. r. 1913. Dočasně bylo sídlem vlády Melbourne. Vojsko jest milice, 50.000 mužů. A. má i své vlastní válečné loďstvo, které ve svět. válce obsadilo něm. ostrovy v Tichém oceánu.

9. **Přehled novějších dějin.** Myšlenka jednotného polit. svazu vynikla v 50. letech 19. st. Zrušení diferenciálních cel bylo prvním krokem k uskutečnění tohoto cíle. R. 1884 sešel se Federal Council. Roku 1900 (17. října) byla vyhlášena dnešní ústava, kterou se kolonie staly státy. Anglie se zachovala k tomu chladně, ač jí to bylo velmi nepříjemné. Již před světovou válkou bylo jasné, že A. chce přenésti vliv Anglie na sebe. Tak bylo r. 1913 založeno A. spolkové loďstvo. Demokratičnost ústavy nesnášela se s angl. konservatismem, který chtěl zabrániti neangličanům vstup do země. Znamenitá je a. sociální politika. Vládu vede dnes dělnická strana. Světovou válkou chtěla dobýti A. dvou věcí: odstranění Němců ze svých obchodně zájmových oblastí a zisk něm. kolonií v Jižním Tichém oceánu. Tento cíl odpovídal imperialistickým cílům A. V Evropě bojovalo na 400.000 Australanů, z nichž kol 43.000 padlo. Výsledek války

neuskutečnil tyto cíle. A. se musila o své požadavky rozděliti s Japonskem a N. Zeelandem. Australii byly přirčeny jako mandát: Země cís. Viléma, severní ostrovy Šalamounovy, Bismarckův Archipel a několik malých ostrovů na jižní polokouli.

Vojenské zřízení. Zákony o obraně z r. 1909 a 1911 zavedena v A. (první z brit. dominií) všeob. branná pov. mužů od 18 do 60 let a předběž. voj. výchova mládeže od 12 do 18. r. Cvičební povinnost v milici zahrnuje každoroční cvičení (16 dnů u pěch., 25 dnů u děl., jízdy a tech. odd.); pro brance od 18 do 22 r. do 26 r. povinnost hlášení na kontrol. shrom. Branná povinnost platí jen uvnitř. hranic. země. Stálá arm. (39.000 m.) sestává z dobrov. (na 3—5 let) a má především úkoly instrukční. Milice sestává ze dvou divisí jízdy a pěti div. pěch. Div. jízdy skládá se ze tří brig. po třech plucích. Div. pěch. má tři brig. po čtyřech praporech. Kromě toho jsou přísl. kádry pro ostatní druhy zbraní. Ve svět. válce postavila A. armádu o 5 div. pěch., 2 div. jezd. a 4 eskádry letecké (celkem přes 400.000 m.). Vojska australsko-novozélandská (↗ „Anzac Corps") účastnila se platně bojů na frontě záp., v Dardanellách, v Palestině a v afric. koloniích něm. Vrch. velit. byl do května 1918 gen. Birdwood a potom gen. Monash. Celkové ztráty činily na 200.000 mužů (z toho na 60.000 padlých. Loďstvo (s výstavbou samostatného austral. loďstva počalo r. 1913) skládá se z menších jednotek o celkové tonáži cca 40.000 t a s 8000 muži posádky. A. loďstvo ve svět. v. provedlo obs. soustr. Bismarkova, zničilo Emden a společ. s jap. loďstvem vyvinulo velikou činnost v Tichém oceáně.

Austria, ↗ Rakousko.

Austroslavismus, názor sdílený umírněnými představiteli polit. i věd. světa čes. v pol. 19. st., že Rakousko je nutné pro Slovany. Po prvé s programem a-istickým vystoupil K. Havlíček v Praž. Novinách 1846. Mělo to ovšem býti Rak. nové, které by teprve vyrostlo z pochopení svého dějinného úkolu tím, až by se úplně vymanilo z vleku velkoněm. myšlenky nár., hlásané r. 1848 z Frankfurtu, čímž by přestalo býti pouhým přívěskem Německa, a až by se ovšem přetvořilo ve stát spolkový, opřený hl. o slov. kmeny, jimž by se dostalo úplné rovnoprávnosti a sebeurčení. Toto nové a spravedlivé Rak. mohlo by teprve pak plně dostáti svému dějinnému poslání, které podle Palackého (jenž především dal výraz a-u v památné své odpovědi přípravnému výboru frankfurt. sněmu z 11. dubna 1848 z obavy, že by ve velké říši něm., jež by pohltila Rak., národnostem rak-ým nebylo nijak zaručeno trvání ani vývoj jejich národnosti), spočívá v ochraně záp. kultury před nárazy z vých. Vlivem Palackého, Šafaříka a j. nabylo hledisko a-istické vrchu i na Slov. sjezdu, který se sešel v Praze poč. června 1848. Hlediskem tímto byl určován umírněný směr české politiky i v násl. letech, zejm. znovu byl vytýčen v adrese sněmu čes. císaři v pros. 1866. Lit.: Zd. V. Tobolka: Slov. sjezd v Praze r. 1848 (1901); J. Heidler: Ant. Springer a čes. politika v l. 1848 až 1850 (1914); T. G. Masaryk: Česká otázka, K. Havlíček, Palackého idea národu českého a j.; K. Kazbunda: České hnutí r. 1848 (1928); Česká Politika III., red. Zd. Tobolka.

Austruy Henri (* 1871), ředitel v Nouvelle Revue Píše romány a dramata.

Auštěcký Josef, paedagog (1827—1871), autor celé řady článků z oboru školského. Organisátor českého učitelstva a red. Besedy učitelské.

Autarkie, ve filosof. smyslu vše od soběstačnosti k úplnému přemožení lidských potřeb. V ekonomii rozumíme tím úplnou neodvislost státu od ostatních zemí; v tomto směru působí ochranná cla.

Autengruber Jan, ak. malíř (1887 až 1920), studoval v Praze, Mnichově, Paříži a podnikl uměl. cestu po Italii. Uspořádal několik výstav svých děl doma i v cizině. Portréty, fig. komposice. Hl. jeho dílo: Lázeň (1913) a řada podobizen.

Autengruberová-Jehličková Hana (nar. 1888 v Praze), vdova po A. Janovi, malířka, žákyně um. prům. školy v Praze a akad. v Mnichově, krajinářka, kresby lesa, obraz Ve sklárně.

Autentický (z řečtiny) = pravý, zaručený, t. j. naprosto správná a pravdivá věc, zpráva a pod.

Auterinus Jan z Úterého, český humanista v XVI. stol.

Auteuil (ótej), osada na záp. Paříže, Známé koňské dostihy.

Authari, langobardský král (584—590), syn krále Klefa († 574).

Auto (z lat. actus — jednání, skutek), za časného středověku ve Španělsku a v Portugalsku označení všech slavnostních výkonů, později zvl. církevních (autodafé — výkon víry), především pak dramatických představení, z nichž se teprve později vyvinulo skutečné drama (slavnosti Božího těla, vánoční hry). V XVI. stol. dosáhla tato auta nejvyšší umělecké úrovně, psali je ve Španělsku ↗ Lope de Vega, ↗ Tirso da Molina, ↗ Calderon, v Portugalsku ↗ Gil Vin-

cente. Po tomto rozkvětu nastal rychlý úpadek a koncem 18. stol. byly církví zakázány.

Autobiografie (řec.), vlastní životopis. Přirozenou vlastností takového díla je, že není psáno objektivně a že spisovatel posuzuje události se svého vlastního hlediska; tato okolnost je však též velkým půvabem a vlastní hodnotou těchto biografií, neboť zachovávají bezprostřední dojmy, jimiž působily události na spisovatele.

Autobus, ↗ Automobily.

Autodafé, Auto da Fé (port.), Auto de Fé (špan.), slavnostní ohlášení a veřejné provedení rozsudku španělské ↗ inkvisice proti kacířům, jež však neznamenalo vždy potrestání, nýbrž také osvobození, učinil-li kacíř pokání.

Autodidakt (řec.). Člověk, který bez pomoci učitele získá svojí vlastní prací takových vědomostí a znalostí v některém odvětví vědy, umění nebo techniky, jako jiný člověk odborným vzděláním.

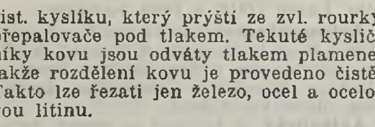
Autogenní řezání, rozdělování železných věcí přepalovačem. Postup je podobný jako při a-m sváření. Železný předmět je na onom místě, kde je třeba rozdělení provésti, rozžhaven do běla kyslík. plamenem a pak spálen proudem

Drägerův autogenní hořák na acetylen.

čist. kyslíku, který prýští ze zvl. rourky přepalovače pod tlakem. Tekuté kysličníky kovu jsou odváty tlakem plamene, takže rozdělení kovu je provedeno čistě. Takto lze řezati jen železo, ocel a ocelovou litinu.

Autogenní sváření, slití dvou shodných kusů kovu teplem spalované kyslíkové směsi bez použití mechanické síly (autogen — sám vyrábějící), na rozdíl od sváření tlakem. Podle potřeby bývá použito pomocného materiálu (svářecí

Drägerův autogenní hořák na třaskavý plyn.

drát) a svářecího prášku. Podle druhů směsí kyslíkového plynu rozlišujeme: 1. svář. kyslíko-acetylenové, 2. kyslíko-vodíkové, 3. kyslíko-svítiplynové, 4. kyslíkové s plynem Blaue, 5. kyslíko-benzinové nebo benzolové, 6. méně důležité sváření kyslíko-vzduchové, olejové, petrolejové a lihové.

Autograf, autogram (řec.), původní, vlastnoruční rukopis, podpis, zejména význačných osobností. Z nejstarších jsou rukopisy čínské, psané tuší, egyptské na papyrech, později na pergamenu. Již ve starověku sbírány (Alexandrijská knihovna), zvl. pak od poloviny XVI. st., nejprve v Italii, ve Francii, pak v Anglii a v Německu. Jsou též předmětem aukcí, jež se vyvinuly ve Francii a v Německu v 18. stol., u nás poč. XX. stol. (Zink, Pyšvejc). Z českých sběratelů rukopisů vynikli v XIX. stol. zejména Hlávka a F. Donebauer. Ze současných E. Lešehrad. Z museí největší sbírky rukopisné mají Britské museum v Londýně a Národní knihovna v Paříži. V Československu hlavně Národní museum a archiv Lešehradeum v Praze. Zvláštní sbírky rukopisů jsou archivy státní, zemské, městské, šlechtické; u nás hlavně města Prahy, švarcenberský v Třeboni a č. j.

Atmografie, způsob přenášení obrazů na keramiku. Deska opatřená citlivou vrstvou se kopíruje, osvětlená místa stanou se hygroskopická, zapráší se lehce tavitelnými barvami a obraz se přenese na nádobu.

Autografie, přímé rozmnožování rukopisu nebo kresby, resp. zhotovení tiskové formy. A-ckým inkoustem (obsahujícím tuk) píšeme na tenký, dobře klížený papír nebo na zvl. papír, preparovaný škrobem a žlutí pryskyřičnou. Papír se pak natře na rubu roztokem kyseliny sanytrové, položí lícem na zahřátý litografický kámen nebo na zinkovou plotnu. Plotna s papírem projde pak lisem a kresba nebo rukopis přenese se tak na plotnu nebo na kámen. Autografické přenosy na zinkových deskách mohou býti pro potřebu tiskáren vyleptány (↗ leptání, ↗ litografie, ↗ hektograf).

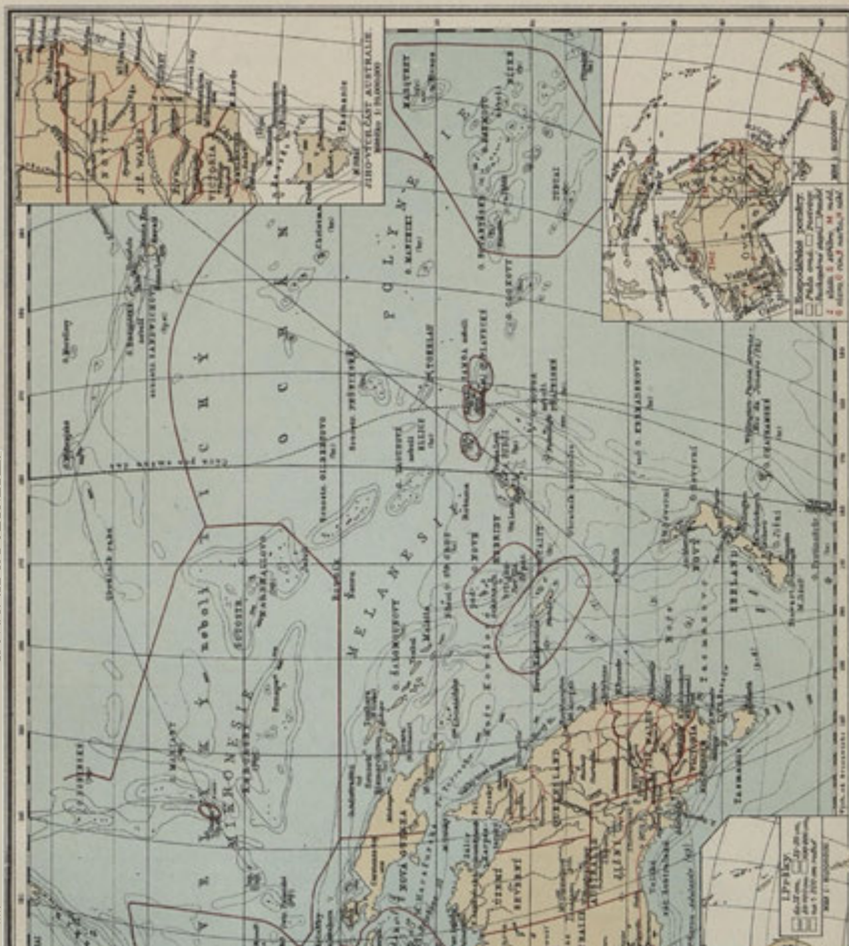
Autogravura, způsob chromolitografie, zavedený Angerem a Goschlem ve Vídni. Je kombinací litografie a heliogravury.

Autohypnosa (řec., ↗ hypnosa a hypnotismus), hypnotický stav, který získá člověk sám bez pomoci hynotiséra přerušením vědomí pomocí zvláště silné schopnosti soustředění vůle a vsugerováním představ, působících uspání, ↗ sugesce.

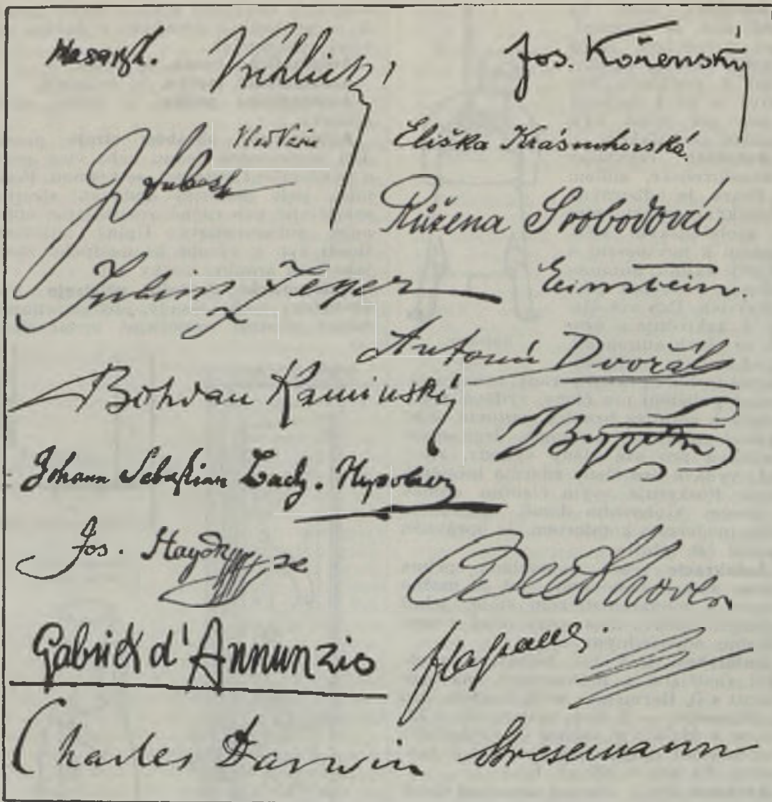
Autochrom, barvotisk provedený autotypií a litografií.

Autochrom-Gravure, z barevných autochromů (Lumièrových) se zhotoví 3 dílčí negativy pomocí filtrů doplňkových barev, z nich pak diapotitivy, jež se kopírují na leptací pigment, který se přenese na měď zaprášenou asfaltem a leptá jako heliogravura.

AUSTRALIE A POLYNESIE.

Navrhl a zpracoval Dr. Fr. Machát.

Autografy.

Autochrom (Lumière), citl. deska fotografická, jež dává přímo barevný diapositiv.

Autochromování, používá se při tisku obrazů, zvl. pohlednic, při čemž se přetiskne na kamennou, nebo zinkovou desku fotografie z vyleptaného ☞ prvotisku a barevné desky z náčrtků.

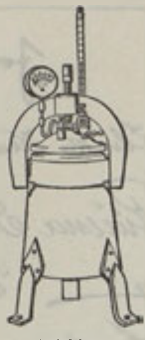
Autochromový tisk, na černý autotypický tisk se přetiskuje barva způsobem litografickým.

Autochthon (řec. — z vlastní země), všecko, co není znečištěno pozdějšími přimíseninami. Řek. a Řím. rádi přidávali toto označení k pojmenování svého původu, na př. Atheňan, Latinec.

Autoinfekce, může býti zaviněna tím, že v těle jsoucí mikroorganismy, jež byly dlouho nečinné, vyvinou činnost, jež způsobí onemocnění; dále tím, že infekční látky (hnis, bacily, mokvající části vaziva atd.), působící onemocnění na jednom místě, přenesou se krví, mízou a j. na jiné místo (inokulace), ☞ metastasa.

Autointoxikace (řec., lat.), otrava jedovatými produkty výměny látek ve vlastním těle: močovinou, kyselinou močovou, kysl. uhličitým a j., jež jinak jsou vyměšovány. Tyto látky nemusí býti přímo jedovaté, nýbrž stačí, působí-li na jiném místě jako jed, na př. střevní bakterie.

Autoklav, kotel na větší tlak, se snímatelnou uzávěrkou, jehož spodní část je připevněna k podkladu. Používá se ho k úschově látek, jež musí býti uloženy pod tlakem.

Autoklav.

Autoklub republiky československé, sídlem v Praze, je odborným, vědeckým, sportovním a společenským střediskem k povznesení a hájení zájmů automobilismu ve všech jeho odvětvích. Pro své členy A. zakročuje u úřadů ve všech automobil. záležitostech, udílí bezplatné techn. i právní porady, uzavírá výhodné pojištění pro členy, vydává dokumenty k cestě za hranice, cestovní rady, vydává mezinár. automob. legitimace, sjednává pro své členy výhody, slevy atd., vydává pro členy zdarma měsíčník Auto. Poskytuje svým členům domov v novém klubovním domě, opatřeném vším moderním komfortem. Je oprávněn značiti čsl. silnice.

Autokracie (řec.), samovláda, přímá vláda samot. panovníka, jež je možna jenom v monarchistickém státě, jehož panovník požívá neomezené moci a není nikomu odpovědným.

Autolykos. 1. V řec. bájesloví zosobnění zlodějství a prohnanosti, má souvislost s ↗ Hermem a se ↗ Sisyfem, děd ↗ Odysseův. — 2. Řec. matematik z Pitanicu v Malé Asii, učitel ↗ Arkesilaův a spisovatel nejstarších řec. děl o geometrii. Žil kol. r. 330 př. Kr.

Automat (řec.), úhrnné označení všech techn. zařízení, zahajujících nebo provádějících samočinně nějaký pohyb, který musil býti dříve prováděn člověkem nebo zvířetem. Od starověku až do počátku průmyslového vývoje nazývaly se automaty napodobeniny živých tvorů, uváděné do pohybu pery nebo závažími; byly to spíše techn. hračky. — A. návěštní, užívaný na železnicích, sestává: 1. z hodinového stroje, 2. válce, na kterém zasazeny nýtky ve stejnoměrných mezerách a skupinách, odpovídající jednotlivým úderům jakož i přestávkám mezi nimi, 3. dotykové vzpruhy. Je-li hodinový stroj uveden v pohyb (šňůrkou nebo klíčkou), otáčí se válec, nýtky zdvihají dotykovou vzpruhu, kterou prochází elektrický proud zvonkového vedení mezi dvěma stanicemi, čímž proud přerušují a v důsledku toho ozve se příslušné zvonkové návěští na všech stanovištích strážníků trati v dotyč. úseku. A. n. se dociluje přesnosti v dávání návěstí zvonkových.

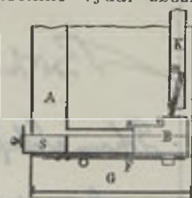
Automatická brzda, ↗ brzda.

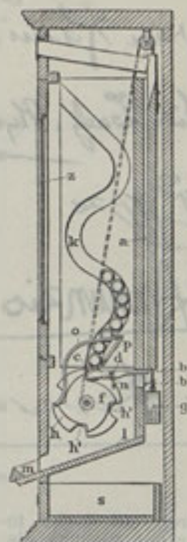
Automatická loutka, ↗ androidi.

Automatická puška, ↗ puška automatická.

Automatické obráběcí stroje provádějí samostatně jednu nebo více prací a po ukončení automat. se vypnou. Podle toho, je-li materiál dodáván strojům samočinně neb ručně, rozlišujeme úplné nebo poloautomaty. Úplné automaty slouží zvl. k výrobě hromadného zboží, jako jsou šrouby, matky a j.

Automatické prodejní přístroje jsou zhotoveny podle zásady, aby po vhození mince přístroj samočinně vydal zboží.

Obr. 1. Automatický prodejní aparát.

Obr. 2. Automatický prodejní automat sám obsluhující.

Obr. 3. Heronův automatický prodejní aparát.

Užívá se jich hl. k prodeji čokolády, nápojů, pokrmů, cigaret, známek, sirek, knih, kosmetických prostředků, dále v aut. telefonních hovornách, fonografech, při aut. hazardních hrách. Nejvíce se užívá těchto druhů: I. (obr. čís. 1.) Mechanismus se uvede v činnost rukou. Zařízení stroje: Základem jest zásuvka S, do které zapadá předmět k prodeji určený ze zásobníku A. Se zá-

suvkou jest spojen plechový můstek B, který spočívá na pérovém podkladu F. Posouvá se pod a a zadržuje zásuvku S. Vhodí-li se do otvoru K mince, spadne na B; tím se stane, že se pohne péro F a ustoupí tak, že plechový můstek se sníží tak, že e se posune pod hranu a; tím umožní se výtah zásuvky S. Peníz pak zapadne do zásuvky G. Při zasouvání naplní se zásuvka S novým předmětem ku prodeji určeným. — II. (obr. čís. 2.) Mechanismus pracuje automaticky. (Aparát fy Kobrow, Hamburg). Zařízení stroje: Mince padá kanálkem a na raménko b, které čepelem d zasahuje do pruž. kličky b c, která svou vahou zapadá do otvoru kola f, které může býti regulováno závažím neb hodinovým strojkem g, válce h; toto raménko, je-li zatíženo mincí, umožní otočení válce, je ale jen tak dlouhé, aby ponechávalo volný průchod minci do sběrny s. Válec jest opatřen výřezy h l, do kterých zapadá zboží k prodeji určené. Do každého tohoto výřezu zapadá ze zásobníku k zboží stejné velikosti; dá-li raménko válci volnost se otočiti, vypadne předmět na plochu l, po které se sune k otvoru m; oblá strana válce zabrání novému předmětu dopadnouti dříve, než je pro něho uchystán nový výřez h l. Vzpěrka n, slouží k přesnému fungování raménka, podobně jako o p; z jest skleněná stěna. III. Přístroje k prodeji tekutin, elektřiny, plynu, spočívají na pod. zásadě, když dopadnutím mince otevře se kanálek, který umožní přívod produktu. — Při výrobě dbá se na přesné vyvážení přístroje, který je vyrob. tak, aby po vhození falešné mince neb předm. zboží nevydal. Dějepisná poznámka. Automaty znal již starověk. Používal se hlavně k prodeji svaté vody v římských chrámech. Popsal jej Heron (obr. 3.). Mince padla na plochu, která byla spojena dvouramennou pákou se zátkou, která uzavírala vodě odtok. Dopadnutím mince plocha poklesla a naklonila se; tím se pozvedla zátka a voda vytékala tak dlouho, dokud po nakloněné ploše peníz nesjel do sběrny. Pak se plocha postavila do původní polohy a tím i zátka opět zapadla a odtoku zabránila.

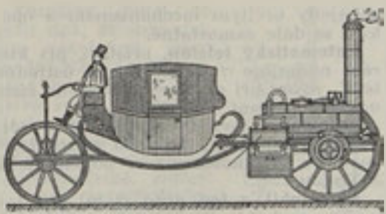
Automatické zbraně, ↘ samočinné zbraně.

Automatický, činný sám sebou, bez vědomé vůle, bez uvážení, bezmyšlenkovitě. Ve fysiologii jsou automatické pohyby takové funkce tělesné, jež jsou prováděny jak bez projevu vůle individua, tak i bez reflexe nervové, tudíž z vlastního vnitřního popudu, na př. tlukot srdce, dýchání plic. V technice jmenujeme takové pohyby a-mi, jež jsou zahájeny určitým mechanismem a opakují se dále samostatně.

Automatický telefon, přístroj, při kterém nespojuje volající stanici ústředna telef., nýbrž při zatočení hledaného čísla nastane spojení samočinně.

Automedon, syn Diorův, přítel a řidič vozu ↘ Achillova, po jeho smrti řidič vozu ↘ Neoptolemova v bojích Řeků s Trojou.

Automobil, z řec. auto (sám) a z lat. mobile (pohyblivý), je vozidlo, pravidelně čtyřkolové, pohybující se silou motoru. Používá se zkratky auto a složenin jako autobus, autodrožka atd. K vykonávání motorového pohonu používá se parních strojů, elektromotorů a výbušných motorů, poháněných tekut. uhlovodíky (benzinem, benzolem, lihem atd.). Parních a-ů, opatřených kotelním zařízením, jakož i elektr. a-ů, opatřených bateriemi a majících omezený akční radius, používá se nyní jen pro zvl. účely. Pole ovládl lehký výbušný motor, vyvíjející jednu koňskou sílu as na 3 kg váhy a spotřebující asi 200 g pohonné látky na 1 hodinovou HP. Automobilové motory jsou čtyřtaktní. Na každé 4 takty, neboli pístní zdvihy připadá toliko jeden pracovní zdvih (↘ výbušné motory). Poměr mezi pracovními a ostatními takty se vyrovnává použitím víceválcových (čtyř až osmi) motorů, takže na každé otočení motor. hřídele připadá aspoň jeden pracovní takt. Výbušný motor není tak pružný jako parní stroj; počet obrátek je omezený a výkon silně klesá při nižším počtu obrátek. Rovněž zpětný chod nedá se provésti tak snadno jako při parním stroji. Jelikož však je třeba k pohonu povozu velmi pružného motoru, umisťuje se u benzinového a-u mezi motorovým hřídelem a poháněnými koly vozu řada mechanických ústrojí, jimiž se stává uměle tento systém elastickým. A. sestává z kol a náprav, na nichž je na perách uložen podvozek neboli chassis a na chassis pak je upevněna karoserie. V chassis je umístěn motor s veškerým příslušenstvím a vůz je i bez karoserie schopen jízdy. Zcela vpředu, vystaven ochlazování proudem vzduchu, je umístěn chladič. Následuje motor. Aluminiová spodní část je pevně přišroubována k rámu chassis, nad ní stojí válce. Několikrát zalomený hřídel běží středem vozu a končí v setrvačníku, jenž tvoří spojku. Pomocí nožní páky může pak řidič spojku zapnout nebo vypnout. Bezprostředně na motoru je splynovač, v němž se rozprašuje přitékající hořlavina a přidáním vzduchu tvoří výbušnou směs, jakož i elektr. zapalovací zařízení, jež po-

Starý kočár s parním pohonem.

mocí elektr. jisker, získaných zapalovacími svíčkami, vznítí v potřebný okamžik ve válcích komprimovanou směs. Pákou je možno toto zapalování buď uspíšiti nebo zpozditi a tak korigovati práci motoru. Motor se všemi příslušnostmi je uzavřen v plechovém krytu, jenž sousedí vpředu s chladičem, vzadu s rozvodovou deskou, na níž jsou umístěny měřicí přístroje a aparáty, potřebné k řízení vozidla, jako jsou měřič rychlosti, počítač kilometrů, hodiny, vypinač světla atd.; tato stěna patří k chassis.

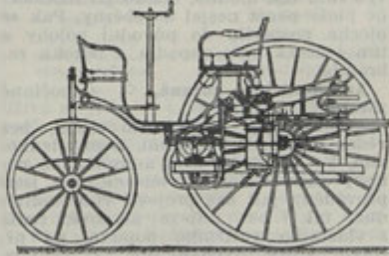
Pod karoserií pokračuje v chassis motorový hřídel a vede od spojky k rychlostní skříni. V ní spočívá řada pevně k sobě připojených ozubených koleček, končících spojkou. Druhou část spojky tvoří na venek ozubené kolečko, od té pak vede druhý hřídel z rychl. skříně dozadu. Paralelně s těmito oběma stejným směrem jdoucími hřídeli je v rychl. skříni ještě třetí, čtyřhranný hřídel, na kterém jsou umístěna posunovatelná ozubená kolečka. Pomocí kulisové páky může řidič zapojiti různá kolečka čtyřhranného hřídele do koleček pevně uložených na hřídeli prvním a tím zvýšiti nebo snížiti počet obrátek hřídele, vedoucího ze skřínky k zadním kolům, příp. změniti směr otáčení tohoto hřídele (zpětná jízda). Při normální jízdě jsou vypojena všechna kolečka a je zapojen hřídel od setrvačníku přímo na hřídel, vedoucí ze skřínky dozadu (přímý záběr). Kolečka této skřínky musí býti z nejlepší ocele a zuby zvl. kaleny, vše pak běží v oleji.

Při dalším převodu síly na zadní kola nutno uvážiti, že kola jsou spojena s chassis pery, takže při jízdě mění značně polohu. Používá se tudíž kardanového hřídele nebo řetězového převodu. Při kardanovém převodu, který je dnes nejčastější, jsou kolena pevně zapojena na osu. Jelikož pohyb obou kol na nerovném povrchu nebo v zatáčkách není stejný, je zadní osa uprostřed rozdělena diferenciálem. Obě poloviny osy jsou zakončeny konusovými kolečky, do nichž zapadají jiná konusová kolečka, uložená otáčivě. V diferenciálu pak končí hřídel vedoucí z rychl. skřínky, zakončený rovněž konusovým kolečkem. Tímto zařízením vyrovnává se různý počet otáček obou zadních kol.

Hřídel vedoucí od rychl. skřínky má kromě kard. kloubu též perující zařízení, jež dovoluje nepatrné prodloužení nebo zkrácení tohoto hřídele. U velmi těžkých vozů (autobusů, nákl. a-ů) používá se často řetězového převodu. Zde pak je umístěn diferenciál těsně za rychl. skřínkou a uvádí do pohybu ve středu rozdělený hřídel, uložený napříč chassis; na obou koncích tohoto příčného hřídele jsou ozubená kolečka pro řetěz. pohon zadních kol, z nichž každé je rovněž opatřeno ozubeným kolem. Zadní kola nejsou pevně spojena s nedělenou zadní osou, nýbrž otáčejí se na ní jako kola koňského povozu.

Přední kola a-u jsou uložena otáčivě na kolmých osách. Tato část konstrukce, na niž jsou kladeny velké požadavky a jež bývá zhotovena z nejlepší spec. ocele, má formu tří kolmo na sebe postavených os. Napříč ke směru jízdy a vodorovně ležící osa tvoří rameno osy a nese otáčivě uložené přední kolo. Kolmo běžící přímá část tvoří řidicí čep. Kolem tohoto čepu lze kolo otáčeti. Třetí osa, vodorovná, tvoří řídicí rameno. Řídicí ramena obou předních kol jsou spojena řídicí tyčí, na níž je umístěna trubka a na konci této řídicí kolo neboli volant; otáčení volantu přenáší se nekonečným šroubem na řídicí tyč. Toto zařízení dovoluje řídit lehce a bezpečně i těžké vozy.

Aby byl uveden do pohybu výbušný motor, nutno jej natočiti. To se provádí klikou na předním konci motorového hřídele, jíž se točí motorový hřídel a jakmile motor počne běžet, starterová klika samočinně se vypne. V poslední době je tento ruční starter nahražován

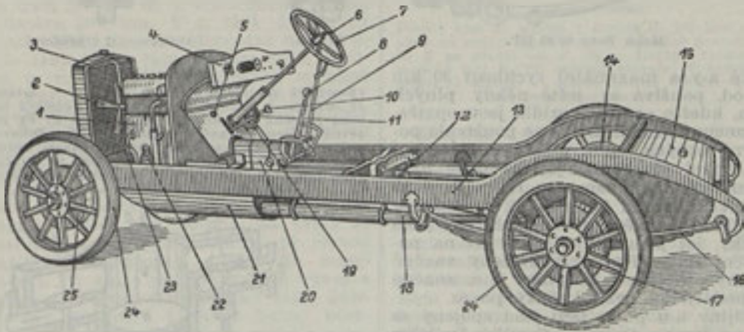
Staré auto značky Benz.

výhradně elektrickým spouštěčem. Motor se spouští při vypnuté spojce (stojícím vozu) a nassává potřebné množství směsi ze splynovače. Při nezatíženém motoru a plném přívodu směsi stoupl by brzy počet obrátek nebezpečně, a proto je ve splynovači regulátor, řízený pákou umístěnou na volantu. Řízením zapalování a přívodu směsi reguluje řidič počet obrátek. Plynový regulátor lze též říditi nožní pákou (akcelerátorem).

Bezpečnost vyžaduje, aby a. měl dobré brzdy. Jednoduché zadní brzdy, působící na obvod kol, byly by možné jen u a-u se železnými obručemi. Vozy s gu-

hluku. Jelikož vydatný tlumič ztěžuje práci motoru, bývá roura opatřena t. zv. výfukovou klapkou, již lze na volné silnici otevříti.

K další výzbroji a-u patří signální zařízení (houkačky, rohy, sirény), ukazovače směru a osvětlovací zařízení. Místo jednoduché houkačky, opatřené gumovým balonkem, používá se stále více el. klaxonů, osvětlení acetylenovými lampami ustoupilo napořád elektrickému. Elektřina, jež před válkou se omezovala na zapalování, je dnes u a-u důležitým činitelem. Každý vůz má několik baterií, jež jsou nabíjeny za jízdy malým dyna-

Automobilové chassis.

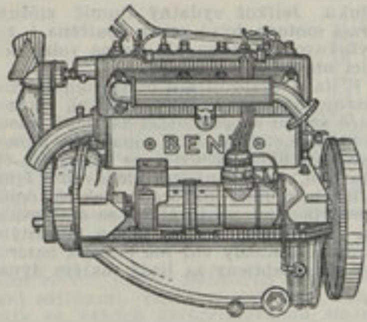
1. Motor.
2. Ventilátor.
3. Chladič.
4. Rozvodová deska.
5. Starter.
6. Řídicí tyč.
7. Volant.
8. Páka na měnění převodu.
9. Ruční brzda.
10. Nožní brzda.
11. Pedál spojky.
12. Kardanový kloub.
13. Rám.
14. Zadní osa.
15. Benzinová nádrž.
16. Zadní pera.
17. Brzdový buben zadních kol.
18. Výfuk.
19. Akcelerátor.
20. Elektrické spouštěcí zařízení.
21. Motorový spodní kryt.
22. Ukazatel stavu oleje.
23. Vodní pumpa.
24. Kola s pneumatikami.
25. Brzdové bubny předních kol.

movými obručemi, příp. s pneumatikami mají brzdové bubny, pevně spojené s koly nebo s osami kol, na něž působí brzdové kotouče, ovládané řidičem. V novější době jsou nahrazovány brzdy na zadní kola brzdami na všechna čtyři kola. Mimo tyto brzdy má každý a. ještě brzdu působící na hřídel a to tak, že část motorové spojky je zároveň brzdou. Posléze též zapojený motor s vypnutým zapalováním působí jako vydatná brzda, zvl. při jízdě s vrchu.

K tlumení hluku výbuchů slouží výfukový hrnec. Výfukové plyny přivádějí se z válců rourou k zadnímu konci a-u do dirkované plechové nádoby, jež je opatřena ještě druhým nebo i třetím obalem. Plyny procházejí otvory do stále většího prostoru, ztrácejí při tom sílu a rychlost a vycházejí posléze téměř bez

mem, poháněným přímo z motorového hřídele. Měřič napětí na rozvodové desce ukazuje řidiči stále stav baterií. Baterie slouží především k vnějšímu a k vnitřnímu osvětlování a-u. Baterii lze zapnouti na dynamo tak, že toto pracuje jako elektromotor a natočí motor. Kromě toho bývá pamatováno stále více na reservní zapalování pomocí akumulátorové baterie.

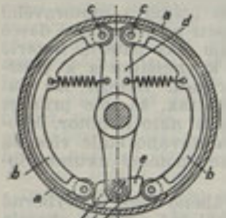
Chassis je vyráběno vždy z výborné profil. ocele. Pravidelně je rám chassis snýtován, avšak vývoj zvl. v amer. hromadné výrobě vedl k tomu, že celé chassis se lisuje z jednoho kusu ocelového plechu. Namístě drátěných a dřevěných kol vyrábějí se nyní napořád plná celokovová kola. Nehledě k nejtěžším nákl. vozidlům (traktory), bylo železné obručování zatlačeno gumovým. Pro

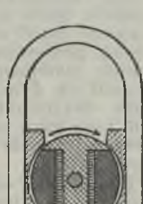
Motor Benz 10/30 HP.

těžké a-y s maximální rychlostí 30 km v hod. používá se ještě někdy plných gum, kdežto ostatní vozidla jsou opatřena pneumatikami. Dříve se používalo poměrně úzkých gum. plášťů s pevnými látkovými vložkami, jejichž duše byly nahuštěny až na osm atm. tlaku. Dnes se používá napořád balonových pneumatik o velkém průměru a dělených duší jako vložky, jež jsou nahušťovány as na poloviční tlak. Tím byly sníženy značně výlohy provozu, takže dnes je a. značně hospodárnější nežli koňský povoz.

Dějiny a-u po r. 1880 jsou spojeny se jmény Benz a Daimler. Gottlieb Daimler zabýval se od r. 1882 problémem rychloběžného výbušného motoru a v r. 1883 získal první patent. V r. 1885 zkonstruoval první a. Karel Benz, ačkoliv nevěděl ničeho o práci Daimlerově. Tyto první pokusy vzbudily úžas obecenstva, vynálezci neměli však doma úspěchu. Fa. Panhard a Levassor ve Francii projevila však zájem o Daimlerův vynález,

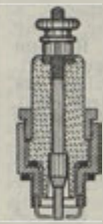

Vnitřní brzda.

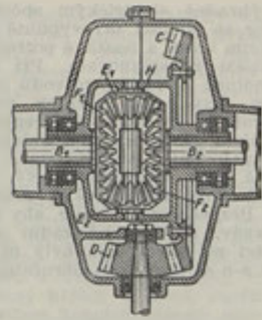

Magnet (schema).

Vnitřní brzda.
Brzdové čelisti b, otočné kolem čepu c na nosníku d; rozpínají se při otočení brzdovým palcem e proti brzdícím bubnům a.

Svíčka.

Differenciál v průřezu.

Differenciál
vyrovnává nestejnou rychlost zad. kol v zatáčce. Je uzavřen v objímce H a obsahuje kuželová ozubená kolečka E_1, E_2, F_1, F_2, z nichž F_1, F_2 jsou pevně spojena se zadními osami B_1, B_2. Differenciálem pohybuje kardanový hřídel pomocí kuželových koleček C a D. Všechny osy běží na kuličkových ložiskách. Při jízdě po rovině se otáčejí jen kolečka F_1, F_2, v zatáčce i E_1, E_2.

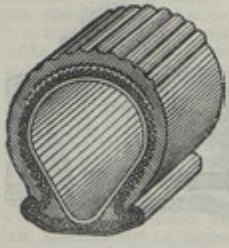
Spalovací motor v průřezu.

Průřez čtyřtaktním spalovacím motorem:
V klikové skříni G je uložen otáčivý klikový hřídel W. Ve válci Z se pohybuje píst K, spojený ojnicí P s klikovým hřídelem. Po stranách jsou ventily E a A, přitisknuty perem F a mohou býti zvednuty vačkami N. Tyto spočívají na vačkovém hřídeli D, poháněné hřídelem pomocí ozubených kol R_1, R_2. Ssací ventil E je otevřen. Klesající píst nassává z vedení S benzinovou směs ze splynovače do válce. Jakmile klesne píst na nejnižší bod, uzavře se ventil E, píst jde nahoru a zhušťuje směs, jež je zapálena elektr. jiskrou svíčky B. Směs exploduje v prostoru B, stlačuje píst, otáčí klikovým hřídelem W a setrvačníkem M. Mezitím se otevře ventil A a stoupající píst vytlačuje spálenou směs. Celkem 4 takty pracují takto: 1. nassávání, 2. komprese, 3. výbuch, 4. výfuk spálených plynů.

získala licenci na jeho patenty a provedla značná zdokonalení. V r. 1899 byla zřízena mezinárodní závodní a-ová cena Gordon-Benettova, o niž se závodilo každého roku. Podmínkou bylo, že konkurující vozy nesměly býti těžší 10 q. První závod byl v červnu 1900 na trati 556 km dl. Paříž—Lyon a zvítězil Charron na voze Panhard-Levassor o síle 20 HP hodinovým průměrem 61·83 km.

Rychlostní závody a-ů mají dnes již jen sportovní účel a vedly k vytvoření neobyčejně silných a rychlých vozů. Prvním mezinárodním a-ovým závodem vůbec byl závod Paříž—Rouen v r. 1894 na trati 126 km dl. a vítěz docílil hodin. průměru 20·5 km. V r. 1904 dosáhl již Vanderbildt na voze Mercedes hod. průměr 148·5 km a tato hranice stále vzrůstá (v r. 1927 byla překročena rychlost 300 km). Důležitější nežli tyto rekordy je skutečnost, že lehké, trvanlivé vozy o 10 až 15 HP docilují prům. rychlosti přes 50 hod./km. a jsou s to ujeti bez poruchy trať dlouhou jako rovník. V předváleč. letech byl a. konstruktivně stále zdokonalován, takže počal již vytlačovati z měst koň. potahy. Za války se stal dobrou vál. pomůckou (na př. slavné pařížské autodrožky, tanky ke konci války). Po válce pak pokračuje vývoj a rozšíření ve velkém měřítku stále dále. Pokusy o změnu klasické formy nesetkaly se dosud s úspěchem, ačkoliv v poslední době získává na oblibě náhon na přední kola. Mimo to počaly se stavěti zvl. těžké automobily (autobusy) o třech osách, t. j. dvou zadních, kdežto u zvl. těžkých nákladních a-ů opatřuje se každé kolo na zadní ose dvěma pneumatikami.

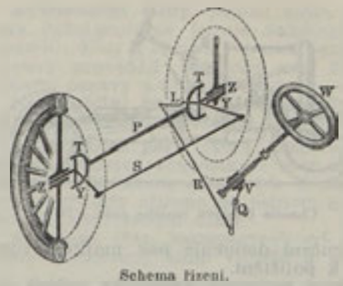
Podle použití, nosnosti, velikosti a způsobu stavby rozlišujeme nyní a-y osobní, dodávkové, nákladní, autobusy, traktory a j. Kromě toho používá se lehkých 3kolových dodávkových vozíků a z jízdního kola vyvinulo se motorové kolo (motocykl).

Průřez pneumatikou.

Pneumatika s protektorem.

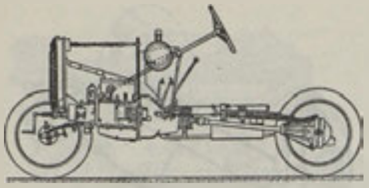

Schema řízení:
Přední kola se otáčejí v čepech Z, jež jsou upevněny na vodorovných osách výkyvných pomocí vidlic T na přední ose P. Jí se dotýkají ramena Y, spojená tyčí S. Při otočení volantu W posune se šroubová matice V, pohne řídicím táhlem Q R L a tím osou obou předních kol.

Zároveň s a-em rozvíjel se ovšem též a-ový průmysl, jakož i průmysl vyrábějící a-ové příslušnosti a potřeby (elektromagnety, dynama, osvětlení, pneumatiky, karoserie a mnoho jiných). V poslední době se stále více uplatňuje snaha, racionalisovati výrobu a-ů a přejíti k výrobě na běžícím pásu. Podmínkou je omezení výroby na málo typů a získání hromadného odbytu. Vůdcem tohoto vývoje byl Henry Ford v Detroitu, USA, jenž zvýšil výrobu na 5000 vozů během osmihod. pracov. dne a získal potřebný odbyt nebýval. snížením ceny. Ford byl však již předstižen konkurencí General Motors, jelikož trval příliš dlouho na zastaralém typu. I u nás vyvinula se výroba a-ů ze skrovných počátků (Laurin-Klement, Walter a j.) tak, že kryje největší část spotřeby.

Stále hojnější používání motorových vozidel vedlo ke stavbě garáží, automobilových silnic a parkovacích míst ve městech. Rychlý vzrůst a-ové dopravy vyžaduje též stálého upravování dopravních předpisů.

Zákonodárství všech moderních států bylo nuceno přizpůsobit se tomuto vývoji (evidenční čísla vozidel, řidičské zkoušky, ručení, povinné pojištění, zdanění). Každé vozidlo musí míti oprávnění k dopravě, řidič je podroben zkoušce, dovezené vozidlo vycleno, zaplacena silniční daň, vozidlo přihlášeno k vojenské klasifikaci; všechny doklady musí míti řidič u sebe. Majitel vozidla je podroben rozsáhlému ručení a je povinen nahraditi každou škodu, nepodaří-li se mu prokázati, že byla zaviněna poškozeným, nebo třetí stranou, nebo vyšší mocí, nesouvisející nijak s vozidlem. Toto povin-

Chassis Opelova malého auta 4 HP.

Zavřený vůz (Limusina).

né ručení donucuje pak majitele vozidel k pojištění.

Vývoj motorové dvoukolky počíná zároveň s prvními kroky a-ismu. Dříve nežli Daimler postavil svůj první vůz, zabýval se konstrukcí lehkého dvoutaktního motorku motocyklového. U dvoutaktního motoru je každý druhý takt pracovním, takže při stejné váze a obsahu válců byl by teoreticky výkon dvakrát tak veliký, jako při motoru čtyřtaktním. Přes to však nenalezl dvoutaktní motor v automobilismu přílišného rozšíření, ačkoliv se používá hojně stabilních dvoutaktních motorů. Za účelem úspory na váze nebývají motocyklové motory pravidelně chlazeny vodou, nýbrž vzduchem. Železné válce jsou proto bohatě žebrovány, čímž se zvětšuje značně plocha ochlazovaná proudem vzduchu, a zabrání se tak přehřátí motoru. Při prvních motocyklech byl umístěn motor nad šlapačkami a řemenovým převodem bylo přímo poháněno zadní kolo. Tyto motory měly sílu 2—3 HP, neměly starteru ani rychl. skřínky; rám byl v podstatě stejný jako u kola. V r. 1904 byly tyto motocykly již značně rozšířeny a při váze 50—60 kg docilovaly rychlosti až 70 km. Spolehlivost byla však ještě nedostatečná. Další vývoj přinesl přiměřené odperování vidlic předního kola, změny ve stavbě a zesílení celého rámu. Počalo se s výrobou silnějších motorů, doplněných starterem (nožním) a rychl. skřínkou a váha stoupla značně přes 100 kg.

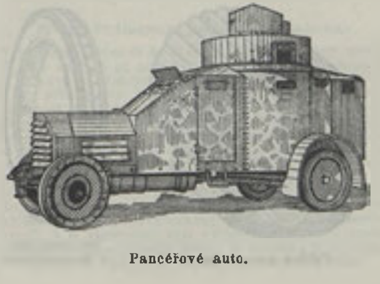
Po válce se počalo hojně používati, mimo tyto těžké motocykly opatřené namnoze tandemovým sedadlem pro spolujezdce nebo i přívěsným vozíkem, též lehkého druhu malých motorových kol. Bylo znovu použito téměř nezměněného rámu jízdního kola, motorku bez rychlostní skřínky a starteru s řemenovým převodem; a jelikož tato vozidla požívají v mnohých státech daňových a jiných úlev, došla v pokročilých zemích velkého rozšíření na úkor jízdních kol. Po r. 1920 rozšířilo se hlavně v Německu a ve Francii používání středně těžkého motocyklu s dvoutaktním motorkem a s moderními vymoženostmi. Motocykly jsou dnes stejně rozšířeny jako a-y; k docílení potřebné spolehlivosti rovněž přispěly závody a spolehlivostní jízdy nejrůznějšího druhu. Při rychlostních závodech byla již v r. 1928 překročena mez 200 km/hod.

Elektricky poháněný a. (elektromobil) je nyní používán jen pro specielní účely (nádražní dopravní vozíky). Zdrojem síly jsou zde akumulátorové baterie. Podařilo se postaviti lehké elektromotory se značným akčním radiem. Baterie jsou výměnné a lze je během tří až pěti hodin znovu nabíti.

Automobil, jehož historie počala v r. 1885, vtiskl dopravě tohoto století zcela nový charakter. Oživil opět silnice, zbavené významu železnicemi a ve velkých městech téměř zcela odstranil dopravu koňskými povozy. Na venkově tvoří autobusové linky znamenité doplnění železniční sítě a učinily zbytečnými stavby malých lokálek. Ve městech nahražuje

Osobní nebo dodávkový vůz.

Pancéřové auto.

autobus pouliční dráhu a je zvl. ve středu města mnohem vhodnějším.

Majitelé motorových vozidel počali se záhy organisovati a vznikly kluby automobilistů a motocyklistů, hájících jak zájmy stavovské tak i hospodářské (vhodnější zákonodárství, zlepšení stavu silnic, úprava bezpečnostních předpisů policejních, získání levnějších nákupních pramenů a slev pro členstvo a j.). Některé z těchto klubů mají veliký význam ve společenském životě; též pořádání všech závodů je jejich starostí. Ústřední organisace (u nás Autoklub RČS.) jsou oprávněny vydávati dokumenty potřebné k jízdě za hranice (tryptiky, karnety, mezinár. vůdčí listy); existuje též mezinárodní organisace (Association Internationale des Automobil-Clubs Reconnus).

Výstražné silniční značky.

Zleva napravo nahoře: Křižovatka — Chráněný přejezd železniční trati — Serpentina; dole: Nechráněný přejezd železniční trati — Rigol.

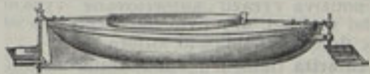
Automobil ve vojsku jest prostředkem dopravním i spojovacím. Dopravují se jím zásoby, materiál (děla i tanky) i vojska. Mohutné využití aut. k úč. voj. má veliký vliv na vývoj současného válečnictví (↷ Válečnictví, dějiny). V čsl. armádě jsou v míru 3 a-ní prapory. Ve válce a-ní prapory utvoří potřebný počet autokolon a to: štábních, lehkých (vozy do 3 tun), těžkých (přes 3 tuny), zdravotnických, pro zásobování masem. ↷ a-ní dílny a ↷ a-ní parky. K provedení větších úkolů může být něk. autokolon sloučeno v a-ní oddíly a tyto opět v a-ní skupiny. A-ní vojska vyšš. voj. jednotek jsou samostatná a podléhají jednotnému velení (velitelství a-ních vojsk armády, divise), nejvyšší velení má ve válce velit. a-ních vojsk při hlavním stanu. A-ly obrněné, tanky, a-y dělostřelectva, telegraf. služby, polní pošty, letectva a pod. nepatří k vlastnímu a-nímu vojsku a jsou jím jen zásobovány a opravovány. O a-isování dělostř. ↷ dělostřelectvo.

Automobilní dílny, jednak stálé, jednak polní-pojízdné (stroje naloženy na autech); dílny k opravě voj. aut. Generál. opravy provádějí armádní a-ní dílny, ostatní opravy a-ní dílny divisní.

Automobilní kolony (autokolony), oddíly, skupiny ↷ automobil ve vojsku.

Automobilní park (voj.), dodává náhradní mužstvo, součástky i vozy armádě. Provádí též opravu vozů. V oblasti každé armády zřízeno po jednom a-ním p-u. ↷ automobilní dílny.

Autonaut (řec. samoplavec), od Lindena vynalezený člun. Vpředu a vzadu

Lindenův autonaut.

má ocelové plošky, na které dorážejí mořské vlny a člun se dopředu pohybuje.

Autonomie (samospráva), právo spravovati samostatně vlastní vnitřní záležitosti, vztahující se pravidelně na země, města a obce. I ve filosofii se setkáváme s tímto pojmem.

Autonomní sovětská soc. oblasť, samosprávná teritoriální národní jednotka. Do RSFSR patří tyto: Adygejská, Votská, Ingušetská, Kabardino-Balcharská, Kalmycká, Kara-Kalpakská, Kara-Kirgizská, Karačevo-Čerkeská, Komi, Marijská, Ojratská, Severo-Osetínská, Čerkeská, Čečenská. — V UzSSR: Pamirská, v Gruzínské SSR: Jiho-Osetínská, v Azerbejdžanské SSR: Náhorní Karabach. Oblastní autonom. je forma pol. sam. pro národnosti Sovětského Svazu, jež následkem historických nebo jiných podmínek jako malé početnosti, ekonomické i kulturní zaostalosti zemědělců, potřebují stálou podporu centrální vlády. Má podobnou kompetenci jako gub. pouze s tím rozdílem, že vysílá svého člena do Sovětu národnosti tak jako autonomní republiky.

Autonomní sovětská soc. republika, samosprávná národnostně-teritoriální jednotka. Do RSFSR patří tyto ASSR: Baškirská, Dagestanská, Kazakská, Karelská, Krymská, Mongolská, Burjatská, Německá, Čuvašská, Jakutská; do USSR: Moldavská, do UzSSR: Tadžická, do Gruzínské SSR: Abchazská a Adžarská, do Azerbejdžanské SSR: Nachičevanská. Rep-nská autonomie je forma polit. samosprávy pro ony národnosti Sovětského Svazu, jež stojí na vyšším stupni kult. úrovně a početnosti, přes to však nemají toho významu, aby mohly utvořiti svazovou republiku jako součást SSSR.

Autonomní systém nervový, ⚲ Sympatický systém.

Autopsie, zkoumání sebe sama, prohlídka, shlédnutí. V lékařství znamená prohlídku mrtvoly.

Autor (lat. auctor), všeobecně původce nějakého díla. V řeči však je míněn tímto názvem obvykle spisovatel nějakého díla, romanopisec, básník, vědecký spisovatel a p.

Autor Nejmenovaný, ps. ⚲ Vácsl. Řezníčka.

Autorisace (zplnomocnění, oprávnění), pojem známý v knižním obchodě, kde se používá výrazu „autorisované" vydání nebo překlad, aby bylo naznačeno, že se tak děje se souhlasem autora.

Autorita (lat.), t. j. směrodatné uznání, rozhodující vliv a uznaná důvěryhodnost, jichž požívají velcí učenci, filosofové, technikové a politikové, umělci, církevní hodnostáři, též starší osoby vůbec (otcové, matky), pokud ovšem není důvodně otřeseno jejich postavení. Víra v a-u není nikdy trvalá a nemůže býti tudíž podkladem platného světového názoru; a. je však důležitým činitelem při výchově jakožto vzor.

Autoritativní, věd., filosof., polit. a náb. nauky, díla umělecká a technická, jež buď pocházejí od uznaných autorit nebo na ně se vztahují.

Autorské právo, též právo původské, bylo upraveno v republice Československé zákonem ze dne 24. listopadu 1926 č. 218, Sbírky zák. a nař., s platností od 1. března 1927. Zákonem tímto bylo a. p. unifikováno v českých zemích tak zv. historických býv. rakouským zákonem z r. 1895, na Slovensku a Podkarpatské Rusi zákonem uherským z r. 1884. Dále vyšlo se vstříc podstatným požadavkům, které vznikly v a. p. moderními pokroky techniky reprodukční a sdělovací. Rovněž byly tímto zákonem odstraněny některé podstatné rozdíly mezi dosavad. ochranou autorskou a ochranou mezinárodní, přihlížejíc k tak zv. Bernské konvenci z r. 1886, revidované v Berlíně r. 1908, ke které přistoupila pak i republika Československá r. 1921. Naše uzákoněné a. p. má tento obsah: 1. Autorská ochrana vztahuje se na všechna díla, vydaná na celém území Čsl. republiky, potom na díla státních občanů Čsl. republiky, ať byla již kdekoli jinde vydána nebo ještě nevydána. Všechna díla cizinců v cizině vydaná nebo posud nevydaná požívají ochrany podle znění našich mezinárodních smluv anebo podle vzájemnosti, zaručené v příslušném cizím státě podle vládního prohlášení, obsaženého ve Sbírce zák. a nař. podle §§ 1. a 2. — 2. Předměty, požívající autorské ochrany, jsou v § 4 značně počtem rozšířeny, hlavně že jsou chráněny mimo díla literární, hudební, výtvarná, umělecká, plochová i plastická, potom fotografická, také díla umění stavebního, která podle dřívějšího zákona z r. 1895 požívala ochrany, jenom pokud se týkalo plánů a návrhů, kdežto nyní jsou chráněna i díla hotová, tedy na př. i různé ozdoby, portály a pod. Dále jsou nově chráněna díla zahradní architektury, díla uměleckého průmyslu a užitého umění, potom i nákresy pro taková díla a posléze i pro veliká výtvarná díla umělecká. Podle § 6 zákona nepožívají ochrany zákony, vládní nařízení, úřední a soudní rozhodnutí, veřejné spisy a listiny, potom řeči a přednášky, pronesené v jednáních a poradách ve veřejných záležitostech mimo ryze odborné výklady, nepronesené veřejně. — 3. Při fotografiích, zhotovených po živnostensku, posuzuje se otázka a-ho p-va podle všeobecných zásad, kdežto podle zák. z r. 1895, platil za subjekt a-ho p-va majitel živnosti. — 4. Ze všeobecných předpisů zasluhuje připomínky § 16, odst. 3., ve kterém se poskytuje ochrana dílům, jež mají povšechný význam pro umění, vzdělání nebo povznesení obyvatelstva, proti takové změně, která by byla na škodu buď jejich ceny nebo vážnosti. Zemřelli již původce, tu přísluší interesovaným korporacím veřejným i soukromým, aby domáhaly se soudního nálezu proti zamezení zneužití případného díla. — 5. U souborných děl, pozůstávajících z příspěvků více spolupracovníků, bylo zmenšeno obmezení jejich volné disposice svými příspěvky na disposici v původním jazyce. Např. ku provozování opery nebo jiného hudebního díla postačí povolení skladatele hudební části. Avšak autor hudební skladby má dáti původci textu přiměřenou odměnu z odměny, kterou sám dostane za povolení ku provozování podle § 11. — 6. Podle § 12 zák. dlužno pokládati za díla pravým jménem označená na rozdíl od děl anonymních i takové, kde k pravému jménu jest připojeno i jiné jméno ku přesnějšímu označení autorovy osoby, na př. Václav Beneš-Šumavský. 7. Nový zákon zabraňuje exekuci pro peněžité pohledávky na originály děl autora nebo jeho dědiců mimo stavby a díla výtvarného umění, ku prodeji určená 8. Podle § 19 zák. jest vlastník díla povinen trpěti, aby autor díla při šetření zájmů vlastníkových přiměřeným způsobem uplatnil své původské zájmy, pokud jsou závažnějšími

než případné zájmy vlastníkovy, ale vlastník díla není povinen, dílo opatrovati, ani vydati původci. 9. Veškerá výhradná oprávnění původcova přiznána zákonem jak originálu díla, tak i jeho překladu nebo jinému zpracování, ovšem bez poškození práva zpracovatelova a s výhradou zpracování cizího díla na nové původní dílo podle §§ 21 a 23. Volnost citační zúžena tím, že citace jest přípustna bez pozměnění zřejmého smyslu, a kromě toho nutno udati vždy autora nebo užitý pramen podle § 23, č. 2. Jednotlivé články a stati novin mohou býti podle § 24. otištěny v jiných novinách, nebylo-li to výslovně zakázáno. Při otiskování třeba vždy udati pramen. Úplná volnost k otištění z různých časopisů platí jen pro zprávy a telegramy politického obsahu, nejsou-li znamenány jako původní zprávy. Potom mohou býti volně otištěny i denní novinky a smíšené zprávy, které jsou pouhými sděleními. Oproti tomu nesmějí býti jinde otištěny bez svolení autcrova novinové romány, povídky, novely a básně nebo i pojednání zábavná, vědecká, technická nebo umělecká, uveřejněná v časopisech. Autor hudebního díla má právo veřejného provozování, své dílo rozhlasem šířiti nebo použiti ho ku převedení na nástroje. Podle § 27 dlužno však označiti původce díla nebo pramen na nástrojích, deskách, válcích a pod., na kterých jest dílo rozmnoženo. U děl umění výtvarného má autor výhradné právo k veřejnému vystavení díla a k veřejnému jeho předvádění mechanickými nebo optickými zařízeními. Novým zákonem byla zkrácena licence napodobiti díla výtvarného umění, která jsou trvale na místech veřejné komunikace, a to tak, že se nedovoluje rozmnožovati, ani napodobovati díla umění malířského a kreslířského malířským nebo kreslířským uměním nebo fotografií, po živnostensku zhotovenou, a předvádějící dílo jako hlavní vyobrazení. Taktéž zákonem zapověděno napodobování děl stavitelského umění, třeba i veřejně umístěných, stavbou. Plochově lze je napodobiti nebo rozmnožovati jenom tenkráte, když běží o jejich zevní pohled podle § 33, č. 3. a 4. Velmi důležitý jest nový předpis § 35, který přiznává původci výtvarného díla, mimo stavby, případně i jeho dědicům, nárok na podíl ve značně vysokém čistém zisku, dosaženém vlastníkem při prodeji původního díla nebo napodobeniny zvláštního osobitého rázu, zhotovené původcem. Nárok se promlčuje ve 3 letech od doby, kdy autor nebo jeho dědic zvěděl o případném prodeji. Uplynutím 10 let od prodeje nárok zaniká. A. p. na díla fotografická rozšířeno tak jako při dílech výtvarného umění. Podle § 36 může podobizny za plat objednané uveřejniti nebo rozmnožovati sám objednatel nebo jeho právní nástupce, dědic nebo odkazovník. — Trvání a-ho p-va prodlouženo ze lhůty 30leté na 50 let. U pozůstalých děl, která vyšla v posledních 10 letech ochrany, zaniká a. p. 10 let po vyjití podle § 38. U fotografických děl zaniká a. p. 10 let po vydání. Nebylo-li dílo vydáno do smrti autorovy, zaniká a. p. 10 let po jeho smrti. — Co se týče ochrany a-ho p-a, jest tato ochrana rázu civilního a trestního podle § 44 a násl. Novým jest ustanovení § 59. Soud trestní může totiž na návrh oprávněného po předepsaném řízení povoliti propadnutí, případně zničení bezprávných rozmnoženin a pomůcek. Předpis § 26 přenáší ochranu a-ho p-a také na původce dopisu neliterárního, deníku a pod. proti nepovolenému uveřejnění a vydání. Po smrti původcově přiznáno toto právo po dobu zákonnou určitým osobám jemu blízkým. Téže ochrany požívá i adresát dopisu, když by jeho uveřejnění dotýkalo se jeho osobních zájmů. Dovoleno však použiti dopisů a záznamů u úřadů, nebo děje-li se uveřejnění dopisů z důvodu zájmu původcova nebo uvedených osob jemu velmi blízkých. Důležitý jest také předpis § 64, podle kterého požívají ochrany nového zákona díla, která nabyla před jeho účinností ochrany podle zákonů z roku 1895 a 1884. Konečně zaslouží zmínky § 68, který dovoluje, aby autor domáhal se pro smlouvu, uzavřenou před účinností zákona o nakladatelské smlouvě, t. j. před 1. srpnem 1923. o bezplatném nebo velmi nízce honorovaném převodu a-ho p-a změny z důvodu přiměřené odměny, ovšem pokud jest to náležitě zdůvodněno. Lit.: Dr. J. Löwenbach: Autor a nakladatel (1922), Právo autorské (1927). Tmk.

Otázkám ochrany živnostenského vlastnictví, autorského práva a nekalé soutěže věnován jest u nás časopis „Soutěž, a tvorba“.

Autoři, Čeští. Edice vyd. K. Neumannovou od r. 1905. Vyšel v ní hl. Karásek ze Lvovic.

Autoři, Slavní — literatur světových. Edice vyd. J. R. Vilímkem od 1908. Vycházejí tam: Sebrané spisy autorů: Zola, Tolstoj, Maupassant, Arcybašev, Annunzio, Balzac, Čechov, Wells, Dumas, Kuprin, Lemonnier, Dickens, Haggard.

Autos sacramental, O, hry náboženské.

Autosugesce (řec.-lat.), stav, v němž člověk vědomě bez vnější pomoci vzbuzuje v sobě představy a pocity a podřizuje se jediné utkvělé myšlence, až jí skutečně uvěří. V a-i vědecky pracovali: Babiński, Baudoin, Bernheim, Broocks, Coué, Häberlin, Kaufmann, Lévy, Sanders a j.

Autotrofní rostliny, vyživují se asimilací anorganických látek. Rostliny heterotrofní přijímají jen látky organické (ze tlení organismu jiného, nebo parasitují.)

Autotypie, reprod. způsob půltónových obrazů, jež pomocí sítě (rastru) vkládané před citl. desku se rozkládají v řady větších nebo menších bodů. Získaný negativ autotypický se kopíruje na zinkovou desku, opatřenou citl. vrstvou rybího klihu s dvojchromanem. Obraz se vyvolá vodou, osvětlená místa pevně drží, neosvětlená se rozpustí. Pak se deska leptá kys. dusičnou a získá se autotypický štoček, z něhož tisk se jmenuje též autotypie. A. byla vynalezena G. Meisenbachem a J. von Schmaedelem v Mnichově r. 1882.

Autotypie pro plochý tisk, fotolitografické kopírování autotypických negativů zhot. hustší sítí (do 50 linek) na kámen nebo zinkové desky. ↷ offset.

Autran Josef (1813—1877), člen franc. Akademie, básník práce. Vynikly zvláště jeho sbírky: Laboureurs et soldats. La vie rurale atd.

Autrata František Václav, (* 1872), č. pedagog a filolog. Napsal: Pedagogické přehledy. 1914. — Přehled písemnictví českého na Moravě, 1898. Uvedení do mluvnice staročeské, 1902 a mn. j.

Autun, m. v dep. Saône-et-Loire, na ř. Arroux, pr. přítoku Loiry, 15.000 ob., čilý obchod a průmysl.

Auvergne. Stará A. dělí se dnes na dep. Cantal a Puy-de-Dôme. Leží v jižní Fr. a je to úplně horský kraj, s vrchy 1500 až 1800 m vys. (několik vulkánů). Obyv. žije ještě dnes stěhovavě, jelikož země je velmi chudá. Prameniště četných řek, na př. Allier a Dordogne.

Auwers Arthur (1838—1915), vynikající něm. astronom, získal si zásluh o pozorování stálic.

Auxias-Turenne (Óziatyren) Joseph Alexandre, (1812—1870), franc. lékař. Bádal v nauce o pohlavních chorobách.

Auxiliarii, pomocné sbory ve vojsku starého Říma, bývaly z části najímány, z části stavěny od spojenců a utvořeny z nich samostatné kohorty.

Auzonové, malé plemeno ve stř. Italii; patří k t. zv. oskijské skupině národů. Jejich vláda šířila se z poč. od hor Volských až do nížiny Campagna. Následkem náporu jiných kmenů byli A. čím dál tím více omezováni ve svém vlastnictví, až byli konečně ve IV. st. podmaněni od Římanů a tím vymizeli z historie. Název A. je přiléhavější než Aurunkové, kterýžto výraz platí dodnes jakožto obecné označení ob. střed. Italie a kdysi celého poloostrova. Slovo Auzonie bylo se zálibou v prose i poesii pozdějších dob používáno a sice k pojmenování Italie.

Ava, skladatelka několika duch. básní ve st. němčině, majících dnes již jen cenu filolog. a kult. hist.

Avača, ruské území, řeka a záliv na jv. Kamčatky. Je tam příst. Petropavlovsk.

Avakumović Jovan (* 1. I. 1841 Beograd), srb. politik. Byl několikrát ministrem v lib. vládě. Pracoval ponejvíce v ob. trest. práva (Teorija kaznenog prava, 1887—1891). Lit.: Godišnjak Srp. Kralj. Ak, 9.

Avala, 1., výš. j. Bělehradu 565 m, o níž svedeny tuhé boje v pros. 1914 a v říjnu 1915 mezi voj. rak.-uh. a Srby. 2. A., oficiosní zpravodajská kanc. min. zahr. král. Jugoslavie.

Avalov-Bermondt, ↷ ruský generál. Bermondt.

Avance (fr. avans), dosl. kupředu posunouti, postup povýšení v hodnosti, postup na vyšší úřad, projevovati někomu přízeň, bráti zřetel; avancovati — postoupiti, povýšiti; avancovati se — vyšinouti se.

Avancement, povýšení.

Avancini Nicolaus, (1611—1686), katol. teolog. Vydal: Vita et doctrina Jesu Christi (1665), De Deo uno et trino (1653) a j.

Avanso Ant. (* 1763 v Piavě v Tyrol.), obch. mědëryt. v Praze. † 1834.

Avantgarda, dříve používaný název k označení předvoje, větších oddílů voj. jsoucích na pochodu. Síla a postavení avantgardy závisí na bitevní situaci a na záměru vůdce, obyčejně se přiděluje k a. část dělostřelectva. Úlohy a. mohou býti velice různé, na př. ochrana neb dobytí průchodu atd. Jízda přidělená a. má vždycky své samostat. úkoly (výzvědy atd.). Na počátku boje vstupuje a. do bit. čáry neb dostává jiný úkol, na př. chránění křídel, až boj rozvine se na čáře jiné. V dobách lineárné taktiky (Bedř. Veliký) sestav. byla a. z t. zv. lehkých druhů zbraně (husarů, střelců).

Avanti Vittore, ps. ↷ T. J. Jirouška.

Avant la lettre (franc. avanlaletr) před otiskem (hl. rytin).

Avant poste (avãpost, fr.), přední stráž.

Avantura (fr. avanture), dobrodružství, příhoda, svár, hádka; avanturník: dobrodruh, člověk, který vede bouřlivý život, který vyhl. příčiny k hádce; poutník, který se stále potuluje a hledá dobrodružství.

Avanturin, červený neb hnědý křemen prostoupený tabulkami slídy, které zároveň s drobnými krystalky uvnitř minerálu působí, že se leskne jako zlato. A. bývá používán k výrobě ozdobných předmětů. Vyskytuje se u Maria-Zell ve Štýrsku, nedaleko Madridu ve Špaň., u Nantes ve Francii; na Uralu tvoří obrovské vrstvy (Mijask) slídy.

Avarescu Alex. (* 1859), rum. generál. Voj. vzdělání nabyl v Turině. R. 1916 vpadl v čele 2. rum. arm. do Sedmihrad, od pros. 1916 byl vrch vel. rum. arm., po uzavření příměří (9. pros. 1917) vzdal se velení; v ún. 1918 ministrpresidentem, uzavřel v březnu 1918 předběžný mír se čtyřspolkem, r. 1919 organisoval z neorganis. sedláků „Národní ligu", v pros. 1919 ministrem vnitra a od března 1920 ministrpres. (až do pros. 1921). Od břez. 1926 do června 1927 převzal A. opět předsed. vlády a snažil se o sblížení s Italií.

Avari (avarijsk), hors. okr. v Dagestanu (Kavkaz), 200.000 ob. moham; hl. m. Chumzach. Obyv. pův. avaro-andinského, patří ke kavkaz. kmeni Lezginů. Kvetoucí obchod a chov dobytka. Od r. 1837 samostat., pak opět pod panstvím Ruska, až konečně definitivně přivtěleno k Rusku; nyní tvoří část sovětské republiky Dagestanu.

Avaři, mongolský kmen, příbuzný Hunům, protáhli v 6. stol., vraždíce a loupíce, Uhrami k Dunaji, do předních alpských údolí a hluboko až do Německa. Syn Karla Velikého, Pipin, porazil je na hlavu r. 791 a dobyl 796 jejich tábora na Tise. Jejich pokus o proniknutí do Malé Asie byl odražen již 626 u Cařihradu. Až do 850 zdržovali se ještě v Panonii za stálých bojů s Bulhary. Zmizeli beze stopy z dějin.

Avdějev Michail Vasiljevič, (1821 až 1876), rus. spisovatel. Ve svých románech a povídkách zajímal se hl. o problémy manželství a ženské otázky. Hl. dílo: Podvodnyj kameň. (1860).

Avdějeva Jekatěrina Aleksějevna (1789 až 1865), spisovatelka rus. Zabývala se folklorem a polním hospodářstvím.

Ave, latinská forma pozdravu vedle salve, dosáhla kulturně-historického významu jako hrdinský pokřik řím. gladiatorů, jdoucích do boje s dravou zvěří nebo proti sobě navzájem; zdravili jím řím. císaře (po prvé Claudia): Ave, Caesar, morituri te salutant! (Buď zdráv, císaři, smrti zasvěcení tě pozdravují!) — Ave s následujícím ‚Maria" nazývá se v katol. církvi lidová modlitba k Panně Marii, jakožto matce Boží, kterážto modlitba není sice obsažena v liturgii bohoslužby, jest však převzata do breviáře a velice rozšířena. Původ modlitby odvozuje se od pozdravu archanděla Gabriela k Marii (Luk. 1, 28), odtud i označení „andělský pozdrav". Tato modlitba koná se s oblibou v podvečer při západu slunce a oznamuje se v mnohých krajích zvoněním. V hudbě jest proslulé „Ave" J. Šebastiana Bacha, „Ave" Schubertovo a Gounodovo.

Avec la lettre (fr. s písmem), se nazývaly rytiny, které po pokusných listech zhotoveny a opatřeny podpisem umělcovým.

Avé-Lallemant Friedrich Christ. (1809 až 1892), rodem z Lubeku, byl dlouho činný v rodném městě jako soudce. Zkušenosti nabyté v tomto povolání podnítily ho k sepsání základního díla Das deutsche Gaunertum (Němečtí zločinci), 1858—1862 ve 4 svazcích, jež se stalo východiskem pro celou kriminalistickou literaturu. A. napsal ještě řadu dalších vědeckých pojednání a zábavných děl, obírajících se těmito otázkami a osvětlují kriminalistiku z různých hledisek.

Avellanada (Avellaneda), hl. distriktní město argent. prov. Buenos-Aires. A. má 50.000 obyv. a leží na protějším břehu Riachnela, v bezprostř. blízkosti hlav. spolk. m.

Avellaneda Alonso Fernandez de, pseud. neznámého, který r. 1614 vydal pokračování Cervantesova Don Quijota.

Avellaneda Gertrudis Gomez de A. (1816—1873), španělská básnířka, rodem z Kuby, psala úspěšné novely, básně, tragedie a veselohry.

Avellaneda Nicolas (1836—1885), argent. státník, byl od r. 1868 několikrát pod Sarmientem min. a získal si veliké zásluhy o osvětu.

Avellino, it. prov. a m., v Campagni. Provincie měří 3.018 km² a měla 1921 406.975 ob. Hl. m. A., 4 km záp. od zřícenin starého Abellina, jest sídlem biskupa; železn. uzel, 26.000 ob. Severozáp. od města leží ve výši 1270 m klášter Monte Vergine, vystavěný r. 1119 na troskách chrámu Kybelina. O letnicích a 7. a 8. září putují tisíce poutníků k zázrač. marián. obrazu v kostele.

Avenarius Ferdinand (* 1856), čelný spisovatel něm. svérázného stylu, násle-

dovník tradice starých něm. klasiků. Hl. díla jsou dramata Faust (1919), Baal (1920) a j.

Avenarius Richard, čelný něm. filosof, prof. univ. v Curychu, (* 19. list. 1843 v Paříži, † 18. srpna 1896 v Curychu). Založil a vypracoval empiriokriticismus. Nauka jeho nepodává ani tak filosofii, jako spíše metodu vědecké a filos. práce. A. učí, že každá zkušenost jest odvislá od vnímajícího individua, a že pro zkušenost neexistuje rozdíl duševního a hmotného. Celý jeho systém vysvítá z jeho definice filosofie, která je zvědečtěnou snahou mysliti celek toho, co jest dáno zkušeností, a to nejmenší námahou. Pojem oné nejmenší námahy řeší pak tím, že zavádí pojem funkce, který pracuje zcela matematicky. Hl. jeho spisy: Philosophie als Denken der Welt gemäss dem Princip des kleinsten Kraftmasses. — Kritik der reinen Erfahrung. (1876—1888), Der menschliche Weltbegriff. (1891), Hl. stoupenci jeho směru jsou Petzoldt, Mach, Verworn, Wahle, Ziehen. Lit. Hauptmann: Leben mit Freunden. (1928), Krejčí: Filosofie posledních let před válkou. (1918.)

Avenarius Vasilij Petrovič (1839—93), rus. beletrista. Veliký úspěch měly jeho biografické povídky Jinošská léta Puškinova, Mladý Gogol, a Kniha bylin (pověstí). Některé jeho povídky, jako Včelka huňatá, byly zařazeny do mnohých čítanek. Méně známé jsou jeho básně. R. 1867 napsal Povětří, hrubou satyru na současnou mládež, všeobecně odsouzenou kritikou a od té doby věnoval se A. výhradně dětské literatuře.

Aventinum, nejjižnější ze sedmi římských pahorků, ležících bezprostředně na břehu Tiberu. Na T. jsou Thermae

1. Circus Maximus.
2. Palatin.
3. Chrám Merkurův.
4. Chrám Minervin.
5. Chrám Dianin.
6. Thermy Caracallovy.
7. Svatá hora.

Aventinum.

Decianae a více chrámů, mezi A. a na severových. položeným Palatinem jest Cirkus Maximus.

Aventinum, nakladatelství Dra Ot. Štorcha-Mariena v Praze, zal. 1919; vydává sebrané spisy bratří Čapků, Macharovy, Šaldovy, Karáskovy. Sezonní produkce průměrně 60 novinek a 6 period. časopisů. Též obchod obrazy (Aventinská mansarda). Člen klubu mod. nakladatelů „Kmen".

Aventinus Joh. (1447—1543), z Abensbergu (lat. Aventinum) v Bavořích, dle něhož zvolil své jméno, (vl. Turmair), učený žák Konráda → Celtesa (vychovatele bavorského prince a všestranného spisovatele). Po svém jmenování bavorským historiografem sepsal A. znamenitě doložené Annales Boirum a Bayrische Chronik, sáhající až do roku 1460; získal si jimi jméno „bavorského Herodota". A. byl nezávislý duch, udržující těsné styky se svými nejslavnějšími současníky, → Melanchtonem, Pirkheimerem a Peutingerem. Jeho sympatie pro reformaci byla by mu přivodila těžká pronásledování, kdyby byl neměl mocného příznivce v kancléři → von Eck.

Aventurinové sklo, světlehnědé, červené neb zelené barvy, obsahující třpytící se krystalové lupínky kov. mědi (červené), chromoxydu (zelené) neb železoxydu (hnědé) → Sklo.

Avenue, doslovně příchod. Jménem tím bývají označovány široké aleje, skvěle stavěné ulice.

Averbury John Lubbock, (1834—1913), reformátor angl. peněžnictví a popularisátor přírod. věd. Hl. díla: The pleasures of life. The beauties of nature

Averkijev Dmitrij Vasiljevič, (1836 až 1905), ruský romanopisec. Hl. dílo Kaširskaja Starina (1872).

Avernus (Avernské jezero), it. jezero v Campagnii poblíže Kum, obklopené lávovými balvany. Jest to kráter vyplněný vodou, položený 1 m n. m. mající obvod 3 km. Pro jeho divoký, pustý vzhled věřili staří, že tvoří vstup do podsvětí. Horatius a Vergilius přinášejí mnoho pověstí o A. Augustus spojil A. s blízkým jezerem Lukrinským a dal zde zříditi svým vojevůdcem Agrippou válečný přístav (Portus Julius), který byl však brzy zanesen. Na jižní části jezera nalézají se v tufu vyhloubené jeskyně a chodby, které náležely patrně k přístavu.

Averroës (1126—1198), arab. Ibn Rošd, vynikající arab. učenec. Napsal četné teologické, filosofické, právnické, gramatické a astronomické spisy. — Averroisté, přívrženci jeho učení, které učí, že rozum a nesmrtelnost nejsou vázány na individua, nýbrž vyplňují obecnou jsoucnost,

takže po smrti jednotlivého individua ovládají jiné bytosti (tedy druh pantheismu).

Aversa, it. m. v prov. Caserta, spojené místní drahou s Neapolí. A. má 24.000 ob. zaměstnávajících se vinařstvím. Lehce nakyslé víno nazývá se Asprino. M. i jeho hrad založil Norman Rainulf z A., první normanské sídlo na it. půdě (1029). Na hradě byl 1345 zavražděn uh. král Ondřej. M. má ještě zbytky normandské architektury.

Averse (z lat. avartiere = odvraceti), odpor, nechuť, nedostatek sympatie, odvrácení, ošklivost.

Avertebrata, v zoologii zvířata, nemající obratlů, na rozdíl od ᴒ obratlovců.

Avertissement, ohlášení, oznámení, výstraha, také voj. signál.

Aves (lat. ptáci), přírodopisný název ptáků třídy obratlovců.

Avesta, svatá kniha Parsů, obsahující prý zjevení Zarathustrovo (Zoroaster), pocházející ze 6. stol. př. Kr. Z původních 845 kapitol uchovalo se sotva 120, rozdělených do pěti knih. Zbytek padl za oběť mohamed. nábož. nástrahám, ale i zbylé části jsou značně zkomoleny a psány řečí sotva srozumitelnou. Jest to východoiránské nářečí, které právě tak jako nábož. náhledy samy, tvoří přechod od Indů k Předoasiatům. A. jest psána tak zv. písmem Pehlevi. Uveřejněná a přeložená byla A. nejprve francouzským učencem Auquetil-Duperronem (1771), a sice pod mylným názvem Zendavesta, kdežto Zend jest vlastně komentované a přeložené nové vydání původní A., která se obírá nejen otázkami ryze náboženskými a rituálními, ale i vědou a politikou; jest pro svůj etický obsah a úctyhodné stáří jedním z nejdůležitějších duchovních zdrojů lidstva. Učení A-y ovládá představa stále trvajícího boje mezi Ahuramazdanem, principem dobra, a Ahrimanem, principem zla, jenž skončí na konec vítězstvím prvého. Přívrženci tohoto učení, mazdaismu, žijí ještě dnes jako Parsové v Indii. Tvoří namnoze vážený a vynikající stav a mají ještě dnes tu zvláštnost, že dávají své mrtvé na tak zv. věžích mlčení na pospas supům, aby Bohu zasvěcená země a oheň nebyly mrtvolami znečištěny. Jejich kněží slují Mobed.

Aveyron, řeka v již. Francii. Přitéká od východu jako pravá pobočka do Tarnu a ústí na severových. od Montaubanu. Sama přijímá ještě zleva Viannu. Protéká dep. Aveyron, jehož hl. m. jest ᴒ Rodez.

Avezzano, it. okr. m. v prov. Aquila degli Abruzzi. A. leží 698 m n. m., jest želez. uzlem a mělo 1911 11.000 ob. A. leží na okraji Lago Fucino, jehož vodní stav podléhal značnému kolísání, takže se děly již ve starověku pokusy o jeho vysušení, které bylo provedeno 1854 až 1875 pod vedením franc. inženýrů. A. bylo 1915 těžce postiženo zemětřesením.

Aviachim, společ. přátel aviatiky a chem. průmyslu Sovět. Ruska, zal. 1925. Organisace A-u. jednolivých republik tvoří ústřední svaz, jehož nejvyšší orgán je sjezd. Sjezdy jednotlivých republik konají se rovněž každoročně. R. 1925 bylo přes 3,000.000 členů s příspěvky 6 mil. rublů. A. má celkem 30.000 t. zv. buněk, 1000 kroužků, přes 40 a.-kursů a v Leningradu největší aeroklub-museum v Evropě. A. opatřuje voj. létadla, podporuje zřizování aviatických škol a závodů, badatelských ústavů, organisuje přelety, stará se o aviat. sport. Mimo plynovou obranu zabývá se a. otázkami chem. hnojení, organisuje pokusné účastky (1. června 1925 v Moskevské gub. bylo takových asi 3000), boj proti škůdcům úrody. Podobná expedice aviatická i chem. pracovala r. 1925 na s. Kavkazu a ničila sarančata na teritoriu Persie a Turecka. A. vydává několik místních časopisů v jednotl. rep. a v Moskvě dva žurnály Samolet a Dobrochim. R. 1925 vydal 4 mil. výtisků knih a brožur, miliony letáků, 200.000 plakátů, pořádal asi 300.000 přednášek a demonstrací. Lit.: V. Zarzar: Aviachim.

Aviatika, ᴒ letectví.

Avicenna (980—1037), arab. Ibn. Sina, významný arab. lék. a filosof. spisovatel z Afšeny u Buchary. Jako filosof náleží novoplatonismu a podléhá vlivu Alfarabiho. Jeho lékařské spisy, byť i byly předmětem sporů, bývaly tak vážené, že na př. jeho Kanon z 12. stol. až do 17. stol. byl základem lékařského studia na všech téměř evropských universitách.

Avidius Cassius, vojevůdce Marka Aurelia, pokusil se jako řím. místodržící (175 po Kr.) o povstání proti císaři, byl však velmi rychle přemožen a zavražděn.

Avienus Rufius Festus, řím. básník ve IV. stol. po Kr. skladatel didaktických básní, hl. geografických. Hl. díla: Descriptio orbis terrae. Ora maritima.

Avignon, hl. m. jihofr. dep. Vaucluse, na lev. břehu Rhôny, 20 m. n. m. Avignon jest po Lyonu největší m. v údolí Rhôny a čítal 1921 48.177 obyv. Železniční uzel, obchod, jehož předmětem jsou hosp. výrobky, přádelny hedvábí a tkalcovny; jest sídlem arcibiskupa. Leží na úpatí

60 m vysokého vápencového útesu, na němž stojí ohromný papežský palác. Z církevních staveb vyniká katedrála Notre-Dame des Donis, pocházející z 11. stol., v ní skvostné mausoleum, hrob Jana XXII., ze světských staveb pak dobře uchované městské opevnění, dále papežský palác. A., řím. Avennio, bylo 48 př. Kr. řím. kolonií, trpěl v 8. stol. saracenskými nájezdy, náležel v 9. stol. ke král. arelatskému a potom burgundskému a stal se konečně část. samostatným. V boji církve proti kacířským Albigenským a hrabatům toulousským byl A. rozbořen 1226 Ludvíkem VIII. 1309 přenesl papež Klement V. pod nátlakem Filipa Krásného, krále franc., své sídlo z Říma do A. Tím počalo „babylonské zajetí papežů", doba ve které byla kurie pod vládnoucím vlivem franc. králů (1309—1377). 1365 pokoušel se Karel IV. o přeložení papežského sídla do Říma. Od 1378 seděli dva papežové na stolci Petrově, jeden v Římě, druhý v A. Za franc. revoluce byl papežský A. zestátněn, 1797 bylo toto odstoupení potvrzeno papežem Piem VI. v míru tolentinském.

Avignon, druh tk. hedvábí.

Avila, šp. prov. a m. ve Staré Kastilii. Prov. A. má 8.047 km² a 212.300 ob. Hl. m. A., 14.000 ob.; jest celé obklíčeno starými hradbami a má mnohé románské památky.

Avilés, příst. a okr. město ve špan. prov. Oviedo, na Rio de Avilés v Zál. Biskajském. Město má 15.000 obyv., kteří se zaměstnávají rybářstvím a zhotovováním textilního zboží. Pozoruhodné jsou staré paláce a zvon „Toni" v kostele Santo Tomas, pocházející z r. 817.

Avinger Jan Adam, č. knihtiskař. Tiskl poč. 18 stol. v Olomouci.

Avio, osada v It. u Gardského jezera; r. 1918 ležela tu 2. rota 39. pl. čsl. leg. a obdržela odtud krycí jm. rota Avio, později r. ☞ Borghetto.

Avion, ☞ letadlo.

Avis (fr., avi), mínění, dobrozdání, zpráva. Zvl.: 1. ohlašovací dopis ohledně odeslaného zboží; 2. zpráva o vystavení směnky, nebo obchodního poukazu na plátce (akceptanta). V právu většiny zemí není a. zákonitě stanoveno, mimo Portugalska a Holandska.

Avisio, ř. v již. Tyrolsku, vzniká na sev. úpatí Marmolaty.

Aviso voj., ☞ návěští.

Aviso, ve vál. námoř. 2. pol. XIX. stol. malý, rychlý ☞ křižník k donášení rozkazů, k službě výzvědné.

Avisovati (lat.), oznámiti, záhy ohlásiti, uvědomiti.

A vista (ital. na viděnou), splatnost směnky při předložení. V hudbě prima vista značí hráti z listu.

Avitus, jakýsi Gall, který 455 po Kr. po smrti Valentiniana III. byl provolán v Arles za řím. císaře, ale již následujícího roku byl sesazen knížetem Suevů Ricimerem.

Avitus Alcimius Ecdicius, od 490 až 518 biskup ve Vienne, bojoval proti Ariánům v Burgundsku a byl prohlášen za svatého. Napsal latinský epos, jenž pojednává po prvé poeticky (v hexametrech) o biblických námětech, jakož i řadu děl zajímavých z tehdejší doby.

Avizský řád (Orden militar de Saõ Bento de Aviz), řád sv. Benedikta. 1. Vojenský řád býv. portugal. království. Kdysi byl odznakem rytířského řádu protimaurského, který se ustavil 1162 v Evoře, později přesídlil do Avizu (distrikt Portalegre, Alemtejo). Od 1789 byl odměnou za voj. zásluhy. Měl tři třídy. Tvar byl: zelený kříž s liliovitými konci na osmipaprskové zlaté hvězdě. Odznak „Srdce Ježíšova" bylo v témže řádu na prostřed kříže červené hořící srdce, ověnčené a v něm černý kříž. Mimo to byl náprsní stříbrný kříž téže podoby. Stužka byla zelená s červeným krajem. — 2. Řád býv. císařství brasilského. Řád stejného tvaru jako portugalský, odkud byl 1823 přenesen, jenže byl dáván za zásluhy občanské a státní.

Avizský řád.

Avo Burtov, ps., ☞ Marie Votrubové-Haunerové.

Avocourt (franc., avokur), malá vesnice v blízkosti Verdunu; v okolí byly svedeny v dubnu 1916 a srpnu 1917 velmi prudké boje. Zvl. významu nabyl při tom les avocourtský.

Avogadrův zákon, nazván podle ital. fysika Avogadro di Quarenzo, který vyslovil zásadu (1811), že plyny obsahují za téže teploty a téhož tlaku stejný počet molekul, což jest pro moderní chemii velice významná zásada. A. číslo jest počet molekul, obsaž. v jedné grammolekule plynu.

Avoirdupois, obchodní váha (453·59 g), používaná jen v Anglii, angl. koloniích a Sev. Americe.

Avola, sicilské příst. m. v prov. syrakuské, má asi 16.000 ob. V okolí daří se mandle a cukr. třtina.

Australská zvířata.

1. Vepř babirussa. 2. Klokan. 3. Vlk vačnatý. 4. Ptakopysk. 5. Heteraloche gouldi. 6. Rajka. 7. Papoušek kakadu. 8. Kasuar. 9. Kivi novozélandský.

Avon (Evn), jméno několika angl. řek: 1. Avon v hrabství hampshirském vzniká sev. od Salisbury, tok je 100 km dlouhý, ústí do průlivu La Manche u Christchurch. 2. Dolní Avon (Lower Avon) vzniká v hrabství Gloucestershirském, vlévá se do zálivu Bristolského; od m. Bath je splavný. 3. Horní Avon (Upper Avon) vzniká v hrabství Northhamptonshirském, tok je 150 km dlouhý, vlévá se do ř. Severn. Na h. Avonu leží Warwick, starobylé m. z řím. dob, a m. Stratford on Avon, kde se roku 1564 narodil W. Shakespeare („labuť stratfordská").

Avraamij bulharský, mučedník, bohatý kupec a šiřitel křesť. mezi moh. Bulhary povolžskými, kteří ho umučili (v dubnu 1229). Teprve po roce pohřben ve „Velikém městě", kde byl sťat a které proto podle rus. kronik téměř celé vyhořelo. Po míru s Bulhary ostatky přeneseny velkokn. Jurijem Vsevolodovičem do Vladimíru na Kljazně (1230), kdež se dosud nalézají.

Avraamij, mnich trojickosergijevské lavry, jeden z nejznamenitějších mužů za bezvládí a zmatků ruských na poč. XVII. stol. Nar. u Rostova ze šlecht. rodiny Palicynů, pro účast ve spiknutí Šujského r. 1588 zbaven carem Borisem Godunovem statků a dán do kláštera. Po nastoupení Vasilija Šujského jmenován „kalarjou" (sklepmistrem) trojického kláštera v Moskvě. Po svržení Vas. Šujského A. byl poslán s metropolitou Filaretem a kn. Golicinem k pol. králi Sigmundovi III., aby nabídli kralevici Vladislavovi korunu. A. při tom sledoval i své cíle; dav králi bohaté dary, vyprosil pro klášter a svou rodinu značná privilegia. Jednání protahováno, A. se vrátí do Moskvy, kde nové zmatky. Když pak Poláci Moskvu spálili a vydrancovali, A. organisoval proti kn. Sapiehovi a Lisowskiemu odpor, získav též kozáky a kn. Požarského a Kozmu Minina, kteří do konali osvobození Moskvy poč. září 1612. Byl též v poselstvu, které r. 1613 nabídlo v Kostromě korunu Michajlu Romanovu. Zásluhou A. byl opětně r. 1618 vyproštěn trojický klášter z obležení Poláků, vedených kralevicem Władysławem. Zemřel 1626 v klášteře Soloveckém u Bílého moře. Zanechal zevrubné a velmi cenné popsání obležení kláštera r. 1608 až 1610 a dalších událostí na Rusi. (Vyd. r. 1784.) Viz D. P. Golochvastov: Zaměčanija ob osadě Trojickoj Lavry 1608 až 1610 i opisanije onoj istorikami XVII., XVIII. i XIX. stol. (1842 a přídavek z 1844). Sr. t. zv. dějiny Ključevského (přel. do češt.), nekriticky píše Polák Waliszewski, Platonov a Zabjelin (Russkij Archiv 1872), kteří ho považují za karieristu, který ve svých pamětech se snaží zahlazovati a omlouvati své činy. S. Kedrov: A. Palicyn, 1880.

Avraamij, zv. Nižegorodec, učitel a spis. rozkolnický v 2. pol. XVII. st. Člen kláštera v Lyskově na Volze. Když patriarcha Nikon vystoupil s ref. círk., podal na něho žalobu u cara Alexěje Michajloviče, že Nikon boří starou víru. V Moskvě se seznámil s protopopem Avvakunem, jehož nauky potom hlásal. R. 1666 donucen odvolati a poslán za pokání do Lavry trojickosergijevské. Ale r. 1670 se vrací do Moskvy a podává novou supliku carovi, aby byla zavedena opět liturgie patriarchy Josifa, byl však uvězněn, zbaven kněžství a posléze upálen. Jeho supliky a zachované spisy svědčí o značné sečtělosti a znalosti tehdejší lit. teolog. Písmo sv. znal téměř zpaměti. Prvý z rozkolníků hlásá, že Antikrist se již nar. a to na s. v os. Nikonově. Jeho spisy vyd. N. Subbotin v Materialy dlja istoriji raskola, sv. VII. O A.-ovi t. sv. I., 458—464 a sv. II., 117 až 118. Nezaložil zvl. sekty, byla vždy jen velká popovščina, v níž učili A., Avvakum, Sofontij a j.

Avraamij Rostovský (žil v XI. stol.), věrozvěst v ok. Rostova, kde založil klášter. Zasvěcen mu 20. říjen. Jeho život popsán asi ve XIII. stol. (vyd. Kostomarov v Pam. starorus. lit. srv. Makarij: Istoria rus. cerkvi I., str. 27.

Avramović Dimitrije (nar. 1815 Bačka, † 1. IV. 1855), rod. Srb, malíř a spis. Učil se ve Vídni ikonografii. Jeho dílem jsou malby v srb. kathedr. v Bělehradě. Z lit. prací vynikají: „Opisanije drevnosti srpskih u Sv. Gori" (1847) a „Sveta Gora sa strane vere, hudožestva i povestnice" (1848). Lit.: Kukuljević. Slovník umjetnikah jugoslavenskih, 13—5.

Avratynská síť, nazev daný ruskými geografy vodní síti přítoků z jedné strany Dněpru (Prypeť) a z druhé strany Dněstru a Boku, dosti značně z krajiny vystupující (350 m n. m.); stanoví přírodní hranice mezi Podolí a Volyní. Název má svůj původ od osady Avratyn, která leží nedaleko pramene řeky Zbruče po ruské straně hranice polsko-ruské.

Avre, levý přítok ř. Sommy, do níž vtéká nad m. Amiens. Ve svět. válce bylo ve všech bitvách na Sommě kol této říčky rozhořčeně bojováno.

Avron (Mont Avron), nejvyšší bod ve vých. okolí Paříže. Ovládá přechody přes Marnu. Ve válce r. 1870 byl tento vrch silně opevněn. Po dvoudenním ostřelování dobyli ho Němci 29. XII. 1870.

Avsějenko Vasilij Grigorjevič (* 1842), ruský historik a romanopisec realistického směru.

Avvakum Petrovič, rod. z popské rodiny v gub. nižegorodské (1620—1681), vynikající učitel rozkolníků. Pronásleduje fanaticky bojary, byl nucen utéci do Moskvy (1651), kdež patriarchou Josifem povolán do komise k opravě knih bohosl. Po nastoupení Nikonově (1652) odstraněn (stal se protopopem v Jurjevu Povolžském) a do komise k opravě chyb povoláni vůbec mužové znalí řec. Opravné snahy ty považovány od starověrců za kacířství a tím poč. rozkolu. A. podal r. 1655 supliku caru Alexěji Michajloviči proti Nikonovi, začež poslán do Tobolska a Jenisejska. Po pádu Nikonově dovolen mu návrat (1662), ale pro odpor k někt. novým zařízením poslán znovu do vyhnanství (do Mezeně 1664) a posléze jako nenapravitelný vězněn až do r. 1681. Avšak ani tím neochromen, posílá smělý list caru Fjodoru Alexějeviči, pročež upálen se dvěma jinými vůdci rozkolu. A. byl velmi nadaný, mravně ho lze klásti na roveň Husovi a Savonarolovi, ovšem snahy jeho byly zcela opačné než těchto. Zanechal na 60 spisů, které jsou důležitými prameny círk. a kult. dějin rus., byť se vyznačovaly pod. jako Lutherovy ostře polemickým tonem. Vyd. je Subbotin v Materialy dlja istoriji raskola, 5 sv. Nesprávný názor, že založil zvl. sektu. Lit.: V. A. Mjakotin: Protopop Avvakum, 1893, a A. K. Borozdin: Protopop A., 2. vyd. 1900.

Awa, býv. hl. m. v Birmě (Zad. Indie). Leží ve stř. části Birmy na ř. Irawadi.

Awaji, ostr. na j. od poloostr. Hondo (Japan) u m. Osaky.

Awerbeck Jan, lékař v Horažďovicích v druhé pol. XVI. stol. Původně č. bratr, později odpůrce. Vyd. několik protibratrských traktátů (1593).

Awomori, příst. m. v Japonsku, 50.000 ob., leží na s. poloostr. Hondo.

Axamit Ignác (1819—1904), Ph. Dr., zasloužilý fysik, matematik a paedagog. Působil skoro 40 roků jako profesor, nejdéle na ak. gymn. pražském. Sepsal několik odb. spisů matem. a fys. (Poznámka k vypočítání obsahu trojbokého hranolu šikmého.)

Axamit Jan (* 1870 v Rychnově n. Kn.), MUDr., odb. lékař chor. vnitř. a krč. na Žižkově. Vedle toho stud. staré perské básníky a překládal z nich s filosofem Hájkem. Nashromáždil četné sbírky archeol., hlavně praehist. R. 1918 byl jmenován konservát. praehistor. starožit. někt. čes. okresů. Uveřejnil z toho oboru i několik knih.

Axamitowski Wincenty (1763—1882), pol. důst., bojoval za povstání Kiściuszkova, pak byl jedním z organisátorů legií v Italii; zúčastnil se výpravy na San Domingo a později také i války v roce 1806-7 a 1812. Po pádu Napoleonově sloužil v armádě polské jako brig. gen. Vynikal jako dobrý voják, dokonalý znalec dělostřelectva, povahu měl nestálou s velkým sklonem k intrikám a touhou po kariéře.

Axel, Q, Absolon.

Axenstrasse, silnice, spojující města Brunnen a Flüelen, podél již. strany jez. Vierwaldstättského. Protože tam skalní stěna Axenbergu spadá příkře do jezera V., je tato silnice, ležící 40 m n. jez., vtesána do skály. Brzy vede přes horské potoky, brzy dl. tunely, takže turistovi naskytají se stále nové a krásné pohledy na jezero a hory. Pod silnicí vede gotthardská dráha, rovněž do skály vtesaná. Na úpatí Axenbergu je na vynikající skalní plošině Tellova kaplička (zbudovaná r. 1388, obnovená r. 1881). Je to místo, na kterém prý se Tell odvážil vyskočiti z Geszlerovy lodi. Tato skalní stěna Axenbergu, u které má jez. V. hloubku 200 m, vykazuje geologicky zajímavé vrstvy vápencové. Axenfels (700 m) a Axenstein (750 m) jsou klimat. místa u m. Brunnen.

Axentowicz Teodor, pol. malíř, * 1859 v Brassó v Sedmihradsku, studoval v Mnichově a Paříži, dlel nějaký čas v Londýně. Na svých cestách poznal a napodoboval díla starých mistrů. Od r. 1895 prof. na býv. uměl. škole, přeměněné v Akademii v Krakově. Od r. 1891 jest v Associaci de Societé Nationale des Beaux Arts, v Polsku patří mezi zakladatele spol. Sztuka (umění). V jeho tvorbě patrny jsou tři směry: a) obrazy z venkovského východohaličského života, b) portréty osob, nejvíce z řad pol. aristokracie, především portréty ženské, které měly neob. úspěch a odbyt, a kon. c) fantastické hlavičky ženské, naplněné lehkou smyslností. Též známy jsou jeho autolitografie.

Axinit, minerál, komplik. křemičitanem bóru, vápníku, hořčíku a hliníku se želez. a manganem, krystalující v soust. trojklonné; hustota = 3, tvrdost = 7. Pojmenoval jej Haüy. Vyskytuje se ve Francii (Dauphiné), Něm. (Andreasberg na Harzu) atd. Jeho krystaly jsou na hranách velmi ostré a barvy fialověhnědé. Používá se ho k výr. růz. ozdobných předmětů.

Axinus Daniel z Rychnova, český humanista v XVII. stol. Napsal: Utrum in immunitatibus dandis publici boni an privati sit habenda ratio?

Axiom (řec.), základní věta v každém vědeckém a filosofickém systému, která nepotřebuje důkazu, neboť je bezprostředně evidentní, samozřejmá. A. jsou podklady všech dalších důkazů. Jejich všeobecná platnost a potřebnost spočívá v zákonitosti myšlení a poznání, které se snaží vnímati, pozorovati a vysvětlovati kausalitu dějů s vědomím jednotné jejich souvislosti (př. axiomů: Vše živé z vejce. Jedna strana rovnice rovná se straně druhé). — Axiomatika, nauka o metodě používati axiomatů. Axionomie, praktická filosofie hodnoty. Srovnej hesla: Definice, postulát, logika, matematika, pravda, apriori, soud.

Axman Emil, PhDr., hud. sklad., * 3. VI. 1887 v Ratajích n. M., hud. archivář Nár. musea v Praze, od r. 1928 člen Čes. akad. Studoval komposici u Vít. Nováka a dospěl po složitém zápase k vlastnímu, osobitě uměleckému výrazu. Jeho rozsáhlé dílo prošlo dosud trojí etapou vývojovou. První formálně hudební, týká se drobných tradič. tvarů vok. a klav. Druhá harm. a archit. výbojná hledá synthesi výrazových energií s obsahovými a to jednak imposantním průbojem do sonatové architektury, jednak pronikavě psychologisující tvorbou vokální a konečně horečným úsilím o paletu orchestrální. Třetí, melodická etapa, probíhá ve znamení stupňované snahy po klasické rovnováze mezi technickou a fantasijní stránkou, prohlubuje zpěvnost i barevnost a celkově objektivisuje. Slohové znaky A-va díla: prudká intensita harmon. dění ve smyslu polytonálním a horizontálním, hromadění zvukových energií směrem vertikálním a stylisace akordů vedlejšími funkcemi; raçová záliba v lydické kvartě a dorické sekstě; přes celkovou konstruktivnost zřetelné a stálé setrvávání v relativismu harmonickém. Tématika A-ova, invenčně neobyčejně svérázná, vykazuje zejména dva typy: motorický a kantabilní. Ve smyslu architekt. jeví se velké i drobné skladby A-ovy logicky promyšleny, v kontrastech přísně odměřeny a mistrovsky vyhroceny; stavební důmysl vede k široké prostorovosti: síla a prostor tvoří zvláště v posledních dílech harmonickou rovnováhu. Pro rytmické cítění A-vo je příznačný důraz na triolu, která — zvláště ve skladbách střední periody — napájí rytmický a melodický tok rhapsodickým vzruchem. V podstatě má dílo A-vo základ homofonní, avšak na důležitých uzlech je pracováno polyfonicky a to polyfonií vázanou (imitace. kanon, fuga) i svobodnou. Instrumentace A-va opsala značný oblouk vývojový zůstávajíc přes rostoucí kolorism na půdě hlasové reálnosti; svým názorem i komposiční prací je A. impresionismu zcela vzdálen a proto nemá jeho barevnost nikdy tektonického účelu. A. vytváří díla absolutně hudební, avšak inspirace jejich v souhlase s umělcovým názorem na život a smysl umění — často podmíněna ideovými vzněty, bouřlivou reakcí citovou, filosofickou reflexí, sociální, národní, náboženskou a všelidskou touhou, důvěrnými vztahy k rodině, k přírodě a všeobecnou družností. Na skladbách střední periody leží stín nostalgického smutku, poslední díla však se projasňují přílivem etického smíru a radostnosti. A-va značná sensibilita zrcadlí se v lyrismu jeho vedlejších i volných vět a neméně v klavírních i vokálních skladbách menšího formátu, z nichž hovoří veliký básník. A-vo dílo: tři klav. sonaty (I. Appassionata, II. Památce velkého člověka), sonatina, tři sešity menších i větších skladeb (Morava zpívá, Sedm klav. skladeb, Pět klav. sklad.) pro klavír; dvě smyčcová kvarteta; trio pro housle, cello a klavír; dvě symfonické básně (Smutky a naděje, Jasno), symfonietta, suita a tři symfonie pro velký orchestr; dvě kantáty (Moje matka, Balada o očích topičových) pro sóli, smíš. sbor a orchestr; pět cyklů písňových s orchestrem (Vzpomínání, Duha), se smyčc. kv. (Noc) a klavírem (Čtyři žalmy, Noc), dva smíš., tři ženské a třináct mužských sborů, melodram Jen jedenkrát a četné harmonisace lidových písní. II. symfonie byla provedena na festivalu Společnosti pro soudob. hudbu ve Frankfurtě n. M. r. 1927 a poctěna první cenou z moravské jubil. nadace Smetanovy. Mimo to bylo komorní dílo A-vo poctěno státní cenou a častěji cenami Č. akad. Hudební tvorbu A-vu doplňuje dále významná činnost hud.-vědecká i essayistická i intensivní práce organisační, již vykonal jako iniciativní jednatel ve Spolku pro mod. hudbu a konečně činnost archivální v Nár. museu. Literatura: Lid. Hud. Matice 1927 — zde životopis, seznam skladeb, podobizna. Pokračování v Tempu 1929.

Axmann Josef, * 7. III. 1793 v Brně, † 9. XI. 1873 v Solnohradě. Vynikl jako rytec. Nejdřív učil se malířství u Ign. Weidlicha v Brně. R. 1811 odešel do Vídně a v mědirytectví vzdělal se u J. Blaschkeho. Brzy po příchodu do Vídně byl odměněn za rytinu „Macocha" od moravských stavů stipendiem na 6 let. R. 1843 pokoušel se též o daguerrotypii. Ryl mnoho pro zahran. almanachy. Žil většinou ve Vídni. Tam jest též nejvíce

jeho prací v býv. dvor. bibliotéce a v Albertinu. V brněnském měst. museu byly uspořádány jeho práce ve zvláštní Axmannově síni.

Axmann Jos. Leopold (* 3. III. 1891 ve Křtěnici u Mor. Krumlova), ak. sochař. Vytvořil četné vál. pomn. (ve Křtinách, Senohrabech, pamětní deska Pavlíkova v Brně a j.). Mimo to drobnou plastiku z mramoru a bronzu.

Axminster, angl. m. na jv. hrabství Devonského, 14.000 ob.; výroba koberců.

Axolotl (Amblystona Tschudi), ♂ mlok.

Axtmann J. P., malíř podobizen v Praze. Podle něho ryl A. Birkhart r. 1725 podobiznu hr. J. J. Fr. Vrbny.

Axtmann Leopold, * 29. IV. 1700 ve Fulneku na Mor., † 12. X. 1748 v Praze. Studoval malířství ve Vídni u Hamiltona a potom vstoupil do služeb hr. Černína. Vynikl jako malíř zvířat, zvl. koní a psů.

Axum (Aksúm), dnes již jen m. v sev. Habeši v kraji Tigré. Kdysi samost. říše, která sahala na v. až k pobřeží rudomořskému, které nyní už ani Habeši nepatří. Má jen 5.000 ob., ale je velice navštěvováno archeology, kteří tam konají důlež. vykopávky.

Ayacucho (Ajakučo), kraj a m. v Peru (j. Am.). Leží v Kordillerách, hl. m. A. má 20.000 ob. a univ.

Ayala Adelardo Lopez de (1829—1879), autor četných jemných dramat. prací. Byl také politicky činným.

Ayala Ramon Pérez de (* 1881), representant ml. špan. generace básnické. Žije v Argentině. Napsal četné romány, povídky a básně, natural. a protikatol. tendence.

Ayeša, jm. malé plachetnice, na níž uprchla část posádky něm. křižáku ♂ „Emden", po jeho zničení Angličany.

Aychler Štěpán z Aychenpaumu, právník a český humanista v XVI. stol.

Aymard Camille Edmond, publ., spis. a adv., chefred. La Liberté v Paříži.

Ayr (Ér), staré příst. a hl. m. hrab. Ayr (Ayrshire) ve Skotsku, při ústí ř. (Ayr do Firth of Clyde ležící. Má 36.000 ob. Okolí je opěváno básníkem Burnsem. (* v Alloway u Ayr a má pomník na nádraží v Ayr.)

Ayrer Jakob, něm. dramatik a básník ve 2. pol. 16. stol., žil v Norimberce, měl naň vliv H. Sachs. Psal četné tragedie, frašky i zpěvohry. Spojil po prvé angl. komedii s něm. verš. hrou a první uvedl postavu šaška na jeviště. Od Shakespeara se velmi liší ve své tvorbě. Jeho masopustní hry i jiná díla vydána r. 1618 (Opus theatricum). † r. 1605 v Norimberce jako soudní prokurátor a notář.

Ayzac Marie-Félicie-Emilie d', franc. badatelka v archeologii, (1801—1882). Napsala četná díla o náb. ikonografii a zvláště Histoire de l'abbaye de Saint-Denis (1861).

Azaïs Pierre Hyacinthe, franc. filosof, (1766—1845). Napsal Compensation dans les destinées humaines, o vyrovnání zla a dobra ve světě.

Azalea, člen rodu Rhododendron, azalka, většinou R. indicium, oblíbená květina v domácnostech a zahradách.

Azalea pontica.

Azalko Ř., ps. O. Klasara.

Azbuka, název dvou abeced: Cyrilské a hlaholské. Jméno vzniklo od prvých dvou písmen a. (Az, buki). A. užívají pravosl. a řeckokat. Slované. O původu a vzájemném vztahu dlouho se názory různily. Dnes vítězí teorie Šafařík-Jagičova, která praví, že hlaholská a. jest starší a byla sestavena sv. Cyrilem podle řec. malých písmen, kdežto cyrilika vznikla v Bulharsku v X. stol. a jejím vzorem byla velká písmena řecké abecedy. Z hlaholské a. vyvinula se chorvatská, z cyrilské a vlivem latinským a. ruská-graždanka. Písmo srbské bylo opraveno Karadžičem, ruské sověty: (Byl zrušen jeřík, a místo ě zavedeno e). V Bulharsku byla rovněž v poslední době a. reformována. Ukrajinci mají a. poněkud odchylnou. (Znaky pro je, ji, g.) O původu a. Jagič: Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache (1913). Viz str. 101.

Azeglio (Aceljo) Massimo Taparelli marchese d'Azeglio (1798—1866), it. vlastenec a státník, * v Turině, přispěl velice k osvobození své vlasti od rak. panství i od círk. státu; byl předsedou min. za Viktora Eman. II., až ho Cavour vystřídal v r. 1852. Byl přítelem a zetěm Manzoniho a sám psal i romány. Jeho bratr Roberto A. (1790—1862), senátor a řed. uměl. galerie v Turině, byl vynik. historik umění. Druhý bratr Luigi A. (1793—1862) byl jesuitou a zastával se zájmů papežství.

Azeka, prastaré m. v Palestině, blízko Jerusalema, významné zvl. v St. zákoně. Král Roboam (Rehabeam) vystavěl A.

Azbuka cyrillská (graždanská) s připojením transkripce Dr. Jar. Sutnara.

Cyrillice	Graždanka	Transkripce
а	А а	a
б	Б б	b
в	В в	v
г	Г г	g, jen ukrajinsky h
д	Д д	d
є	Е е	e
ж	Ж ж	ž
ѕ	—	dz
з	З з	z
и	И и	i, ukrajinsky y
і	І і	i, ukrajinsky i (v nové bulharštině ani v srbštině ho není)
—	Й й (Srbsky J j)	j
к	К к	k
л	Л л	l
м	М м	m
н	Н н	n
о	О о	o
п	П п	p
р	Р р	r
с	С с	s
т	Т т	t
оу	У у	u
ф	Ф ф	f
х	Х х	ch, jen srbsky h
ѡ	—	o
ц	Ц ц	c
ч	Ч ч	č
ш	Ш ш	š
щ	Щ щ	št, rusky a ukrajinsky šč (v srbštině ho není)
ъ	Ъ ъ	ú, rusky " za písmenem (v srbštinč ani v ukrajinštině ho není)
ꙑ	Ы ы	y (v nové bulharštině, v srbštině, v ukrajinštině ho není)
ь	Ь ь	ĭ, rusky a ukrajinsky ' za písmenem (v srbštině ho není)
ѣ	Ѣ ѣ	ě (v srbštině ani v ukrajinštině ho není)
—	Э э	e (jen rusky)
ю	Ю ю	ju (v srbštině ho není)
ꙗ	Я я	ja (v srbštině ho není)
ѥ	—	je (pouze v církevní slovanštině)
ѧ	—	ę (pouze v církevní slovanštině)
ѫ	—	ą (v srbštině, v ruštině, v ukrajinštině ho není)
ѩ	—	ję (pouze v církevní slovanštině)
ѭ	—	ją (pouze v církevní slovanštině)
ѯ	—	x (pouze v církevní slovanštině)
ѱ	—	ps (pouze v církevní slovanštině)
ѳ	Ѳ ѳ	th, rusky f (v nové bulharštině, v srbštině, v ukrajinštině ho není)
ѵ	Ѵ ѵ	y (v nové bulharštině, v srbštině, v ukrajinštině ho není)

jako pevnost kolem r. 1000 př. Kr. v době rozdělení země na část judskou a israelskou. Rovněž jest A. jmenována ve St. zákoně v dějinách boje krále babylonského „proti Jerusalemu a proti všem ostatním městům judským". Dnes jsou zříceniny A. vykopávány a studovány.

Azerbejdžan (ASSR), azerbejdžanská sovětská socialistická republika tvoří společně s Arménskem a Gruzínskem Svaz Zakavkazských republik. ASSR povstala z bývalých administračních jednotek: Bakinské gub., Zakatalského okruhu a Jelizavetpolské gub. (Gandža), s výjimkou újezdu Zangezurského a části Kazachského, jež připadly Arménsku. Tvoří vých. Zakavkazí. Plocha 85.363 km², obyv. 1. I. 1925: 2,084.008, z toho 57·5 proc. Turků, hl. město Baku. Z nerostného bohatství kromě nafty a mědi lze uvésti sirnatý kyz, kamennou sůl (Nachičevaň), jezerní sůl (Apšeronský poloostrov), cement (Tauz-Šamchorský závod), alunit, hodící se k výrobě kamence a hliníku (Zaglik Gandžinský újezd), železo (Daškesan), kam. uhlí, stříbřito-olověnou rudu (Náhorní Karabach). Zužitkování vodní síly je možno ve větším měřítku pouze na stř. toku Araksu a na řece Samur pro elektrisaci bakinského průmyslu. Arméni obývají hlavně sklony Mal. Kavkazu, zvl. Náhorní Karabach, kde tvoří 94·4%, dále horské rayony Gandžinského a Šamchorského újezdu. Východokavkazští horalé obsadili sklony Velkého Kavkazu a počet jejich činí v Zakatalském újezdu 45·7%, v Kubinském 33·8% a v Nuchinském 10%. Iránci (Tatové a Talyšové) mají v Kubinském ú. 25·2%, Lenkoranském 43·2% a v Bakinském se až na několik obcí úplně poturčili. Kurdové žijí výhradně v Kurdistanském újezdu a tvoří tam 80·7%. Pomusulmanštění Gruzíni tvoří v Zakatalském újezdu 14·2%. Rusové tvoří ve městech přes 20%, na venkově 3%, větší počet žije v Šemachinském, Lenkoranském, Gandžinském a Saljanském újezdu. Něm. kolonisté žijí hlavně v Gandžinském újezdu, kde tvoří 2·5% a absol. většinu ve městečku Helenendorfu; také v Šamchorském ú. jsou tři něm. kolonie. Městské obyvatelstvo tvořilo r. 1921 22·4%, r. 1925 24·5%, ovšem ⅔ měst. obyv., t. j. 255.000 z 390.000 připadá na Baku (r. 1921). A. ztratil v letech 1917 až 1921 asi 30% obyv., počet jeho klesl s 560.000 na 390.000, avšak již r. 1923 činí počet měst. obyv. 464.000, hlavně vzrostlo Baku, jiná města mají stejný nebo i menší počet obyvatelstva. — Zemědělství má podobný ráz jako v Turkestanu, má poměrně méně vláhy než ostatní Kavkaz a větší procento nízko položených a suchých míst, potřebujících umělé zavlažování (asi 50%). V jednotlivých újezdech ve středním A. činí zavlažovaná půda: Agdašský 91%, Agdamský 89 proc., Saljanský 83%, Geokčajský 69%, Kazachský 67% a Gandžinský 60%; v horských a přímořských rayonech je procento nižší: V Kurdistanském újezdu 4·1%, v Náhorním Karabachu 15, v Bakinském 4·6, v Lenkoránském ú. 13·6%. V mnohých suchých a step. prostorách, jsoucích nyní bez života, byly nalezeny zbytky zavodňovacích kanálů, až 70 km dlouhých. Od r. 1902—1917 pracovalo se na moderních evr. systémech zavodňovacích v Muganské stepi s použitím vody řeky Arakon a sice systém Golicinský. Vrchní, Střední a Dolní Muganský, z nichž Střední, dokončený r. 1916 dosud nebyl v provozu. Plocha zavlažovaná ostatními 3 systémy činila 114.700 ha, ale za občanské války byly poškozeny a zanedbány; nyní se postupně upravují. Rovněž starý kanál Gjaur-Arch na zavlažení 10.900 ha se znovuzřizuje. Plocha úrodné půdy dala by se v A. umělým zavlažováním zdvojnásobiti. — Pěstováním vína zabývají se hlavně Arméni a Němci, ovocnictvím Arméni a Turci, zemědělstvím Turci a Rusové. Pozemkovou reformou azerbejdžanští zemědělci získali 1,381.358 ha půdy; půdu ztratili begové, kteří pole neobdělávali. Zemědělství, až na německé kolonie a několik rus. osad, je primitivní a používá se dřevěných pluhů, zv. „chiš", které zemi nepřevrací ani neodvalují. Osevní plocha r. 1921: 540,700.000 ha, r. 1924 937,400.000 ha. Velký význam má pěstování bavlníku, započaté v 80. letech min. st.; r. 1914 dosáhlo nejv. rozměru 101.600 ha a sklizeň 21.400 tun. Do r. 1917 snížila se plocha na 36.000 ha a za občanské války se přestal bavlník vůbec pěstovati. Teprve od r. 1921 znovu zaveden. Podle 5letého hospodářského plánu má plocha bavlníkových polí obsáhnouti 160.000 ha; při umělém zavlažování dala by se tato plocha zvýšiti na 500.000 ha. Značný hosp. význam má pěstování vína před válkou na ploše 28.500 ha. Po úpadku v l. 1917—20 pěstování vína opět se rozšířilo r. 1924 na 26.700 ha, skýtajících 89.300 tun hroznů, z nichž na víno bylo zpracováno 62.700 tun. Němečtí kolonisté v Gandžinském újezdu sklízí až 15 tun s 1 ha, kdežto Arméni a Turci pouze 3—4·5 tuny hroznů. Dobrou pověstí slynou vandamské hrušky, karačinárská jablka, gandžinská granátová jablka, třešně, slívy a broskve. Pěstování tabáku zabíralo před válkou 550 ha půdy, r. 1924 pouze 220 ha

s úrodou do 230 tun špatnějšího druhu (machorky). — Hedvábnictví pěstovalo se tu od dávných dob; hl. rayony: Nuchinský, Geokčajský, Agdašský, Zakatalský újezd, Náhorní Karabach i Nachičevanský kraj. Po úpadku za válečných let sběr kokonů dosáhl r. 1923 1.081 tunu vlhkých a 360 tun suchých. Roku 1924 vlhkých kokonů bylo 1.400 tun. Průmyslové zahradnictví provozují něm. kolonisté a několik rus. osad. Úroda ovoce v A. nedostačuje. Melouny vyvážejí se do Tiflisu. Sladké dřevo divoce rostoucí se sbírá v údolí Kury a Araksu v množství 8—16.000 tun ročně a vyváží se do Ameriky a Anglie. Veliký národohosp. význam má chov dobytka, který ve válečných letech velmi utrpěl, nyní se opět vzmáhá. Lesy nacházejí se ve 3 oblastech oddělených velikým stepním prostorem: 1. po vých. sklonu Talyšského hřebene v Lenkoranském újezdu, 2. Malý Kavkaz v újezdech Kurdistanském, Gandžinském a Náhorním Karabachu, 3. na horách Velkého Kavkazu v újezdech Kubinském, Geokčajském, Nuchinském a Zakatalském; zvl. cenné dřevo je v Lenkoranském újezdě (samšit). Nedotknuté lesy jsou pouze v nedostupných místech a proto se dováží dříví pro bakinský průmysl po Volze a z Gruzínska. Rybolov provádí se na pobřeží Kaspického moře, na dol. toku Kury a Araksu i v Přikaspických jezerech (Ach-čala). Zvl. bohatý rybolov je v ústí Kury a možno doufati, že pomocí mechanisace práce, koncentrace lovu a zlepšení způsobu zpracování, stane se ryboprůmysl a. důležitou národohosp. složkou nejen A., nýbrž i SSSR. Jediný veliký průmysl je světoznámý naftový v Baku, který vyrostl s pomocí cizího kapitálu a pracoval výhradně pro export a teprve nařízením sovět. vlády získává A. 5%. Vybudování obstarává ústřední vláda, pracovní síly i zásobování jsou z poloviny odjinud: kvalifikované dělníky dodává RSFSR, polovinu nekvalifikovaných Persie, obilí s Volhy nebo sev. Kavkazu. Podle dat z r. 1923 bylo naftových podniků 69 s 29.171 dělníkem a úředníkem, jiných podniků 3.837 s 24.355 zaměstnanci. Dopravní cesty jako silnice a železnice jsou nedostatečné. Z řek je splavna pouze Kura 530 km od ústí. Hlavní přístav Baku vyváží $^4/_5$ naftových produktů. A. vyváží do RSFSR naftu, bavlnu, kožišiny, kůže, ovoce, víno, hedvábí, přízi, rýži, ryby; do záp. Evropy naft. produkty, hedvábí, srsť, sladké dřevo, bavlníková semena a výtlačky, hedvábné kokony. Dováží z RSFSR manufakturu, železo a železné předměty, cukr, čaj, obilí, dříví; z RSFSR a záp. Evropy chemické tovary, cement a ze záp. Evr. pharmaceut. preparáty a jemné stroje. Hlavními spotřebiteli je Baku s okolím, zato A. prostředkuje obchod s Persií. V.: Dubenskij: Očerki po ekonom. geografii Zakavkazja. Tiflis 1924. — „Zakavkazje", stat.-ekon. sbornik, Tiflis 1925.

Azidy, soli kyseliny dusíkovodíkové čili azoimidu N_3H. Tvoří se buď rozpouštěním kovů (na př. hořčíku, mědi) ve vodném roztoku azoimidu nebo srážením kyseliny dusíkovodíkové příslušnými solemi kovovými (azid stříbrný, rtuťný, olovnatý). Jsou to třaskaviny, zvláště azidy kovů těžkých (azid měďnatý $Cu(N_3)_2$, azid stříbrný AgN_3, azid rtuťný HgN_3, azid rtuťnatý $Hg(N_3)_2$ a a. olovnatý $Pb(N_3)_2$). Patří mezi látky výbušné, jichž výroba i prodej je monopolem státu.

Azincourt (Azenkur), osada ve franc. dép. Pas-de-Calais, proslavená vítězstvím 15.000 Angličanů (Jindř. V.) nad 50.000 Francouzi dne 25. října 1415, takže až do vystoupení Panny Orleanské (1429) byli Angličané pány Francie až po ř. Loiru.

Aziz Hercegovac, ↷ Miličević Ivan.

Azneft, stát. trust azerbejdžanského naftového prům., zřízen r. 1923. Základní kapitál jest 452 mil. rublů. Spojuje šest průmyslových ploch: Balachanskája, Sabunčinskája, Ramaninskája, Surachanskája, Bibi-Ejbatskája s ostrovem Artema a Binagadinskája s šubanami; 3 skupiny naftovodů; Bělogorodskou a Bibi-Ejbatskou elektr. stanici, mechanické a j. pomocné závody pro naftový prům., počítaje k nim i dopravní prostředky.

Azoický, bezživotný. V geologii období a vrstvy, kdy život byl nemožný.

Azok, pseud. Jana V. Kozy.

Azory (portug. Acores, franc. les Açores), portug. souostroví v Atlant. oceánu mezi 37° a 40° sev. šíř. a mezi 27° a 34° záp. délky. Je to 9 ostrovů plochy celk. 2400 km². Jsou to nejsev. ostrovy záp. africké, leží 1.400 km daleko od portug. mysu San Roque. Jména všech 9 ostrovů: Flores, Corvo, Fayal, Pico, San Iorge, Graciosa, Terceira, San Miguel a Santa Maria. Jsou sopečného původu. Nejvyšší vrch je Pico Alto 2.320 m na o. Pico. Podnebí velmi mírné, středomořské, rovněž flora a fauna je středomořská. Ostrovy tyto trvale osídlili Portugalci v 15. stol., obyv. se pozd. smísili s Maury, negry, Židy a Nizozemci. V příst. m., zvl. v hl. m. Angra, usadili se též Angličané a Američané. Obyv. jsou skromní a pracovití, pěstují pomeranče, ananasy, banány a j. již. ovoce, dále kukuřici, pše-

nicí, cukr. třtinu, kávu, čaj, víno. Zalidnění je příliš husté (přes 100 ob. na 1 km², celkem 243.000 ob.), takže se obyv. stěhují do Brasilie. Největší příst. m. jsou: Angra, Ponta Delgada a Horta. Přes Azory vedou četné podmořské kabely. Z nálezů mincí vyplývá, že již karthaginští plavci znali Azory, pozd. Arabové a Normanové, r. 1431 je znovu objevili Portugalci, jimž patří podnes; ve svět. válce byly opěrným místem pro válečné lodi USA.

Azov, ruské město, ležící při ústí Donu do Azovského moře. Má asi 20.000 ob., které zaměstnává se hlavně rybolovem; též kvetoucí obchod obilím.

Azová barviva, četná řada barviv, majících svůj původ od azobenzolu. Charakteristickou skupinou pro ně je t. zv. chromoforní skupina (—N = N—, na př. NH_2OH). Technicky dostaneme je reakcí, známou vazbou mezi sloučeninou dvcjazovou a fenolem, při čemž vznikají intensivně žlutá tělesa. Z vod. roztoku vyloučí se pomocí kuchyň. soli a tlakem oddělí se od louhu. Barv. azová ve vodě nerozpustná, zaměňují se za sulfoderiváty a v tomto tvaru se jich používá. A. barviva mají velmi široké upotřebení: barví vlákna pův. živočiš. i rostlinného, nejen vlnu, bavlnu, hedvábí, kůži, ale též papír, slámu, dříví. A. b. mají název obyč. podle barvy, na př. oranž, červeň atd. Velmi důležitá jsou azová barviva původní, která barví bez přísady, používána v slabě alkalickém roztoku. V osmdesátých letech min. stol. způsobila veliký převrat v prům. barvířském bavlněných látek. Sem patří: benzydyny, chrominy, tioflaviny a m. j.

Azové sloučeniny, jsou sloučeniny organické, které obsahují podvojnou skupinu —N = N—. Barví trvale. Ve vodě málo rozpustné, lehko rozpustné v alkoholu. Rozeznáváme alifatické, alifatickoaromatické, a aromatické sloučeniny (tyto poslední jsou nejdůležitější). Azové sloučeniny představují substance mezi nitro- a amino-deriváty. Vznikají mírnou redukcí prvních v roztoku alkalickém nebo chloridem rtuťnatým na nitrosloučeniny. Azosloučeniny jsou pozvolným přechodem od nitrosloučenin k zásadám organickým. Okysličením azosloučenin vznikají axysloučeniny, redukcí zásady organické. Jestli benzolové skupiny obsahují skupiny hydroxylové nebo aminové, má taková sloučenina název axysloučenina, resp. aminoazosloučenina. Tyto deriváty azové mají velký význam v průmyslu barvířském.

Azovské moře, starověké Palus Meotis, nejv. délka od arabatské střelky k ústí Donu 360 km a šířka z Temrjuku do Bělosarajského poloostrova 176 km, při čemž s. v. úhel moře vpadá asi 140 km do souše, tvoříc Taganrodský záliv. Na z. Arabatská střelka, úzký poloostrov 112 km dl., odděluje úzký pruh vody, tvořící solný basén Sivašu, spojený s mořem úzkým průlivem. Na j. má A. m. spojení s Černým mořem Kerčenskou úžincu, širokou 4 km a hlubokou 4 m. Již. břeh do Arabatu je vysoký, na z. nízký, s. dosti vysoký a má mnoho pískových poloostrovů, zahnutých na j.-ž. Do A. m. vlévají se řeky: Don, Mius, Kalmisu, Jeja, Černý protok a s. rameno Kubani. Ostrovy: skupina Písečných u Jejska, Čerepacha u Taganrogu (nasypár. na rozkaz Petra I.) a Birjučij. Přístavy: na j. břehu Temrjuk, na s. Berdjansk, Marinpol a Taganrog, v ústí Donu Rostov a Azov. Rozměr A. m. bez ostrovů 37.605 km². Moře mělké, prům. hlubina 11—13 m. Oceánské parníky pro mělkost zastavují daleko od břehu a těžké předměty (vagony, traktory, lokomo-
předměty (vagony, traktory, lokomobily
a j.) se nemohou vůbec dopravovati. Exportní zboží je obilí, kam. uhlí pro Balkánské státy a Turecko; pro pobřežní plavbu: sůl z Geničeska, kerčenská železná ruda (Marimpolské podniky), nafta z Batumu, cement, ryby. Za svět. války byla plavba po A. m. i Černém moři skorem úplně zastavena. Ve všech přístavech A. m. pracuje se na vybudování přístavních zařízení, prohloubení mořských kanálů, vybudování dopravních lodí atd. Nejv. význam má kanál z Taganrogského zálivu do Rostova n. D., zřízení v Rostovu hlubokého přístavu vzhledem k Volžsko-Donskému kanálu, který má Rostovu zajistiti obrat nákladů do 650.000 tun. Velikou budoucnost očekává také Temrjukský přístav. Mělkost A. m. má však zase dobrý vliv na rybolov, zvl. v ústí Donu a Kubani.

Aztekové, indiánský národ stř. Amer.; asi r. 1300 založili si mocnou říši na půdě mexické a vystavěli lagunové m. Tenochtitlan čili Mexiko. Jméno Mexikl (n. Mexitl) znamenalo u nich asi nejv. boha. Význam jména A. je sporný, značilo snad lidi pocházející ze země Aztlan, t. j. země bílé volavky. Vál. zdatnosti Azteků se zdařilo založiti zvl. mocnou říši v 1. pol. 15. stol., jakousi spolkovou velmoc v Sev. Amer. Jejich vládce na poč. 16. stol., Montezuma II., svou krutostí vzbudil nespokojenost svých utisk. poddaných a tak bezděky připravoval půdu cizím dobyvatelům. Dne 8. listop. 1519 obsadil špaň. dobyvatel Fernand Cortez hl. m. Mexiko, když byl před tím dal spáliti své lodi tam, kde přistál k pobřeží (u dneš-

ního m. Vera Cruz). Měl jen 400 vojínů, v Mexiku bylo 200.000 ob. Vládce Montezuma II. za to, že se vzdal, byl svými krajany ukamenován a vypuklo povstání, vznícené krutostí Španělů. Tito museli vykliditi město 1. VI. 1520. Ale Cortez sehnal posily a udeřil znovu na m., hájené 75 dní novým vládcem Guatimozinem. Město se vzdalo, když 100.000 A. přišlo při obléhání o život, a vládce G. byl umučen. Za své zásluhy byl Cortez jmenován od cís. Karla V. místodržitelem

Lidské oběti u Azteků.

dobyté provincie „Nového Španělska". Aztekové byli vysoké úrovně kulturní, jak i současné špaň. prameny dosvědčují. Plodiny jejich země byly přebohaté, ve městech kvetla řemesla i umění. Byli i zdatnými bojovníky, ale jejich bavlněné a rákosové štíty a kamenné zbraně jich neuchránily proti střelným zbraním špaň. Zříceniny jejich chrámů se podobají babyl. a eg. Jejich obrazové písmo, mapy a kalendáře se zachovaly, ovšem v nepatrných troskách a zbytcích. Bohům přinášeli lidské oběti, zvl. vál. zajatce. Podlahy, stěny a stropy chrámů byly natírány lidskou krví. Lebky obětí byly hromaděny v pyramidy, prý až po 100.000 kusech.

Azuero, poloostrov při zálivu panamském.

Azulejos (ar. azul, modrý), druh různobarevných dlaždic, používaných k obkládání stěn maurskými staviteli ve Španělsku od 14. st. Dlaždice tyto se dodatečně sestavují do různých ornamentálních forem.

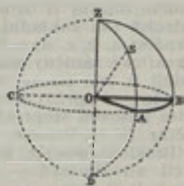

Azulejos.

Azur, nebeská modř (v poesii nebe samo).

Azurit, nerost, vyskytující se ve tvarech tabulkovitých nebo sloupkovitých, seskupených v druzy. Chem. složením je zásaditý uhličitan měďnatý $2 CuCO_3 . Cu(OH)_2$, obsahující 55% mědi. Barvy je blankytně až temně modré, lesku skelného. Vzniká podobně jako malachit, s nímž je i téměř stej. složení chem., působením vzdušného kyslíku a vody, obsahující kysličník uhličitý, na měď a rudy měděné. Vyskytuje se v Příbrami, v Krušných Horách, u Cinvaldu, u Ondřejova, u Č. Brodu, u Chrastu a Dol. Kalné v Krkonoších, u Ban. Bystrice, všude však jen v mal. mn., často netěžitelném. Bohatá ložiska azuritu jsou na Urálu, v Angl. a Austr. Je to důlež. ruda měděná. Rozemlet na prášek skytá krásnou modř azurovou; tímtéž jménem bývá však též označována modř, připravená z rud kobaltových. Podobně jako malachit slouží též azurit, ač v menší míře, jako kámen ozdobný.

Azymut, pojem, užívaný v astronomii a geodesii; značí úhel, který uzavírá rovina místního poledníku s rovinou vertikální, která prochází zenithem, místem pozorování a daným tělesem nebeským, nebo zemským předmětem. A. počítá se od 0° do 360°, počínaje od jihu ve směru ručiček hodinových, t. j. přes západ, sever k východu. A. ve spojení s t. zv. výškou určuje jednoznačně polohu nebeského tělesa v určitém okamžiku nebo polohu kteréhokoliv zemského předmětu (na př. vrchol hory, štít věže) vzhledem k místu pozorování.

Azymut.

Azzoni Dominik, it. jesuita v XVIII. stol. žijící v Praze. Psal filologické rozpravy a polemiky.

Ažbe Anton (* 30. V. 1862, † 6. IX. 1905), malíř, rod. Slovinec. Stud. akad. ve Vídni a Mnichově. R. 1891 založil vlast. školu v Mnichově. A. byl znám jako dobrý theor. a výt. učitel. Z žáků jeho školy jsou známi z Českosl.: L. Kuba, E. Pacovský, F. Velc a Pelikán; z Rusů: J. Grabar i A. Javlenskij. Z vlast. uměl. děl A.: U haremu a Leda (1905). Lit.: Članky v Zbornik za Umetnostno Zgodovino, IV.

Ažio, obnos, o který převyš. kurs. hodnota hodnotu nom. Udává se obyč. v %.

Ažurka, ozdoba na látce. Při ruční a. se vytahují kolmé nitě a příčné sešívají ozdobným stehem, takže tvoří mřížku. Strojová a. nevyhlíží tak jemně.

B

B, druhá písmena v abecedě, u Foiničanů a Hebreů zvaná beth (dům), u Řeků beta. — V matematice znamená známou (neměnitelnou veličinu). — V souvětích znamená násl. člen začaté věci, na př. Kdo řekne A, musí říci také B. — V hudbě znamená osmý stupeň diatonicko-chromatické stupnice: původně mělo dnešní H označení B, takže to byl druhý tón základní škály, která logicky zněla: a, b, c, d, e, f, g. Následkem typografické záměny stalo se z tohoto b později h, ale na př. v Anglii zůstalo původní a správné označení. — B značí též basovou stupnici. — Na mincích značilo B v Prusku mince vratislavské (Breslau), později hannoverské, ve Francii strasburské. — V chemii B značí prvek ♂ bor.

Ba, ♂ barium.

Baader František (1759—1835), malíř v Praze.

Baader Franz Xaver, von (1765—1841), něm. filosof a theolog. V četných spisech obíral se otázkami myst. a náb. Poukazoval na Jakuba Böhma, jakožto na prvního znalce přírody v Německu a na světě. Jeho zásadou bylo: Uvažuji, proto jsem.

Baal (nebo Bel), nejv. bůh babylonský.

Baalbek (nebo Balbek), prastaré syr. m., 80 km od Damašku, bylo proslulé svou svatyní boha Baala, později v řím. dobách známé pode jménem Heliopolis (t. j. město slunce) jako jedno z nejkrásnějších měst s řeckou kulturou na Východě. Dnes má jen 3.000 ob., ale velkolepé zříceniny a vykopávky lákají tam stále nové badatele. Ze svatyně boha Baala (boha slunce) podnes jsou zachovány důležité zříceniny. Tento chrám pochází asi z doby cís. Septimia Severa, jehož choť byla ze Syrie.

Baar Hugo (* 1874), moravský krajinář (Pastva ve sněhu).

Baar Jindřich Šimon (* 1869, † 24. X. 1925), katol. kněz, lidový povídkář a romanopisec. Nejcennější práce jeho jsou líčení Chodska, jihoč. sedláků a idyly z kněžského života. Byl členem katol. moderny, mluvčí Jednoty katol. duchovenstva a zastánce jejich reformních návrhů. Napsal: Paní komisarka (1923), Osmačtyřicátníci (1924), Poslední soud (1911), Skřivánek (1925), Na srdci přírody (1925), Lůsy (1925), Páter Kodýtek (1902), Hu nás (1926), Holoubek (1928), Farská panička (1906), Poslední z rodu Sedmerova (1908), Cestou křížovou (1900), Farské historky (1902—1908), Mžikové obrázky (1909—1914), Jan Cimbura (2. vyd. 1921) a mn. j. Výbor: Na hyjtě u J. Š. B. (Růžová) 1927. Sebrané spisy v Čsl. podn. tisk. a vyd. od 1923. Lit.: B. památník (Skarlandt, 1926). J. Š. B. v zrcadle vzpomínek (Šach), Hradec Kr. 1927. P. Valenta v Meditacích 1911 s biografií.

Bab Julius (* 1880), vynik. divad. kritik a dramaturg v Berlíně. Vydal mnoho knih o divadle a hercích. Vyniká též ve hnutí pro lidové scény.

Baba, 1. v archeol.: nepravidelné tvary kamenů, nalézajících se hlavně ve vých. Haliči a v již. Rusku. Názory na jejich význam, jakož i dobu, ve které vznikly, jsou neustálené. 2. V mythologii slovanské často jest b. označována jako dračice, ježibaba, bytost nadpřirozená, potvorná, zlostná a zlá, škodící lidem. V pohádkách a bájích často vyskytují se tři B.-J. (Ježibaba, Baby-Jagy). (Srv. v řec. bájesloví Parky, Nomy.) Jméno Baba, babský, odvozeno jest od mythické Báby nebo od obrazu jí podobného, odtud názvy, hor, ptáků, rostlin a p. V lidovém označení: stará žena, porodní babička (porodnictví — babictví), název snopu, ve Slezsku posl. mandel snopů.

Baba, turecké slovo, znamená: otec. V přeneseném smyslu užívá se ho jako titulu pro staré muže, všeobecně známé (na př. Ali baba).

Baba-Dagh, jméno různých pohoří v M. Asii. Dagh znamená turecky „vrch".

Babák Eduard, MUDr. a MVDr., prof. Masar. univ. v Brně (* 8. VI. 1873). Po ukončení studií univers. věnoval se fysiologii a pracoval vědecky u prof. Dra

Mareše. Habilitoval se pro tento obor a r. 1907 jmenován univ. prof. Karlovy university v Praze, r. 1919 řád. profesorem Masaryk. univ. a vys. školy zvěrolékařské v Brně pro všeobec. fysiologii. Jeho vědecká činnost jest obsáhlá a byl vážen v odb. kruzích jako znamen. odborník. Z jeho spisů budiž uvedeno: Respirometrie a kalorimetrie živočišná (1899—1901), O činnosti mozku a nervové soustavy vůbec (1901), Tělověda (1922), O výživě (1922). — Redaktor Biol. Listů, kamž přispíval četnými vědec. pracemi. Člen mnoha uč. spol. a čestný doktor zvěrolék. Zemřel r. 1926.

Babánek Josef (* 1863), insp. zeměděl. školství na Slov. a Podk. Rusi. Býv. poslanec sněmu českého a člen rev. N. S. Po převratu věnuje veškeré svoje odb. zkušenosti ve prospěch Slovenska a Podkarpatské Rusi a působí všestr. pro povznesení tamního zemědělství. — Četné odb. spisy.

Babánek Karel (* 1872), č. spisovatel. Napsal sbírku básní: Když slunce zapadlo (1900), Kniha písní (1908), České melodie (1910), Písně tuláka (1912), Věčna píseň (1914); prózou: Dni našeho života (1911), Satiry a ironické humoresky (1918); div. hru: Rodná hrouda (1921).

Bába porodní (asistentka por.), státně zkoušená pomocnice při porodu. Podléhá dozoru polit. úř. I. instance. Nutných vědomostí, kterých k vykonávání funkcí potřebují, získávají 2let. kursem s prakt. výcvikem na některé stát. por. škole. Po ukončení kursu konají zkoušky (b. dipl.). Povolání babické jest velice těžké a zodpovědné, proto třeba, aby se mu věnovaly ženy skutečně trpělivé, inteligentní a energické. V případě nutnosti (při porodu náhlém) může zastoupiti p. b. každá starší, zkušená žena.

Babarské ostrovy patří k holandsko-indickým koloniím. Na hl. ostrově, silně sopečném, leží m. a přístav Tepa.

Babbage Charles (Čarls Bebedž) (1792 až 1871), vynik. angl. matematik, jehož logaritm. tabulky jsou pokládány za vzorné. Vynikal i v astronomii, mechanice, pojišťovnictví a 35 let zabýval se sestrojováním počítacích strojů.

Babbitt, hl. postava stejnojmenného románu amer. spis. Lewise Sinclaira. Znamená průměrného šosáka.

Babbittův kov, slitina, sloužící k vylévání pánví ložiskových: 88·9% cínu, 7·4% antimonu a 3·7% mědi. Vynalezl jej r. 1839 J. Babbitt, podle něhož také nazván.

Babel, ↪ Babylon.

Babel a bible, sporná otázka vědecká: „Babel a bible“, zpopularisovaná knihou berlinského orientalisty, prof. Friedricha Delitzsche, rozvířila v l. 1902—1903 veřejné mínění světové a stala se z otázky ryze vědecké otázkou, hýbající veř. zájmem celého vzděl. světa. Delitzsch svými přednáškami a svou knihou objasnil širokému publiku sensačním způsobem to, co badatelům bylo známo již celá desítiletí, že totiž babylonská kultura větší měrou, než se až posud myslilo, ovládala celý Orient již dávno a dlouho (snad celé tisíciletí) př. Kr. Vykopávky v Tell-el-Amarna odhalily dosud neznámý fakt, že kolem r. 1400 př. Kr. babylonská řeč měla význam jakési světové (neb aspoň diplomatické) řeči na Východě. V zimě roku 1887/8 našli totiž egyptští fellahové asi 300 hliněných tabulek, obsahujících korespondenci mezi tehdejším egyptským faraonem a cizími panovníky anebo jeho vlast. dvorními úředníky, při čemž však obrazové písmo neskládá se z eg. hieroglyfů, nýbrž z asyrsko-babyl. klínů. R. 1902 byl vykopán v Susách hliněný zákon babyl. krále Hammurabi (kolem r. 2.200 př. Kr.), obsahující nápadné formální i věcné shody s jednotl. příkazy židovské thory (Mojžíšových pěti knih). Tím byl otřesen dosavadní názor na bibl. pradějiny a Delitzsch poukázal též na to, že bohovíra a bohoslužba židovská není žádný pův. kult, nýbrž že byla přejata od Babyloňanů. Protože pak i křesť. víra v Boha se opírá o israelskou, pociťovaly široké círk. kruhy propagování těchto ideí Delitzschem jako nebezpečí, hrozící křesť. víře v Boha a postavily se na stranu dosavadních názorů slovem i písmem. Probírání těchto problémů stalo se tehdy společenskou módou a vlny rozčilení vnikaly i do parlamentních debat. Spor však brzy utichl, neboť Delitzsch neútočil, jen omezil se na defensivu svých názorů, a círk. kruhy se přesvědčily o tom, že vědecké výzkumy nejsou nebezpečny křesť. víře.

Babeldzaab, největší ostrov ve skupině Palauské, náležející do archipelagu Karolin; 300 km² a ok. 8.000 ob. Od r. 1918 pod vl. Japonců.

Babel Isaak Emanuilovič (* 1894), rus. spisovatel. Jméno zjednala mu kniha Konarmija, přeložená do všech svět. jazyků (do češt. A. Feldman a J. Fučík). Povídky tyto jednají o poslední válce rusko-polské (1920). Pracuje také v dramatu a píše film. libreta.

Bab-el-Mandeb, t. j. Brána nářku mrtvých (nazvaná tak pro časté bouře, pohltivší mnoho lodí a lidí), moř. úžina mezi Rudým mořem a zálivem Adenským. Opevněný ostrov Perim, patřící Angličanům, dělí tuto moř. úžinu na záp. a vých. část (ona je 20 km, tato 3¼ km široká).

Babelon Ernest Charles Francois, fr. numismatik a historik (1854—1923). Napsal: Description des monnaies de la République romaine (1885/6), Les rois de Syrie (1890), Recueil général des monnaies grecques et romaines (1904).

Babenbergové, starofrancký rod, dříve v Grabfeldu a Poppo. Potomci jejich jmenovali se podle sídla původně Bambergové a zanikli v babenberské válce. Hrabě Luitpold obdržel 974 vých. marku a založil knížecí dům rak. B. (vymřel 1246).

Babesia, cizopasník v krvi ssavců, působící dobytčí mor a nemoci skotu, psů, koní. Patří k čeledi ⌕ Piroplasmidae.

Babeuf François Noël (1764—1797), radikální politik franc. z dob Velké revoluce. V radikálním deníku Le Tribun du peuple propaguje pod pseudonymem Gajus Gracchus zrušení soukromého vlastnictví a společenství majetku. Zradou dokázáno Babeufovi, že tajně od r. 1795 organisoval spiknutí komunistické, čítající na tisíce přívrženců (Spolek rovných) a připravoval převrat. Zatčen byl r. 1796 a krátce nato popraven guilotinou. Komunistické zásady Babeufovy nazývají se babeufismus.

Babev Dimitr, bulh. spis. (* 1880), dramaturg Nár. divadla v Sofii, red. revue „Listopad". Vydal dvě knihy veršů: Pohádky o životě a smrti, a Kniha zjevení. Napsal řadu essayí o bulh. spisovatelích, jež shrnul do spisu Naši spisovatelé. Ve své revui sleduje současnou bulh. lit. a všímá si také lit. cizích, z nichž pořídil na př. samostatnou Antologii franc. poesie.

Babí, ⌕ Babisté.

Babia Góra (Babí Hora), nejvyš. vrchol západ. Bezkyd na hranici čsl.-polské, vysoká 1725 m a vynikající charakteristickou alpskou květenou. Do výšky 1440 m jest pokryta lesem, nad tuto výšku kosodřevinou. Hora, složená z tvrdého pískovce magorského, snižuje se povlovně k jihu (k Oravě), na sev. strmě do údolí Skavice. Na B. G. konají se často turistické výlety; má také několik turistických chat. Výlety konají se nejčastěji ze stanic: Suché, Makova a Jelešně z pol. strany.

Babiak, městská osada v obci Lubotyň, okr. Kolo (vévod. Lodžské), jest městem od r. 1816; má 812 ob.; trhy.

Babice, jméno více českých obcí v Čechách.

Babice, nad Sanem, vesnice, dříve městys v okr. Przemysl (vévodství lvovské) s 1105 ob. Má továrnu na kachle.

Babič Lubomír (pseud. Šandor Gjalský), vynikající chorv. spisovatel románů, povídek a pověstí.

Babić Tomo, františkán, chorv. spisovatel (1680—1750). Jeho knihy nabyly značného rozšíření a zjednaly mu velkou popularitu. Nazýván všeob. „Babušou". Spisy: Cvjet razlika mirisa duhovnago (1726), Prima gramaticae institutio (1745). Lit.: J. Jelenić, Rukopisna biobibliografija bosanskih franjevaca.

Babíček Jan, * 4. IX. 1881, lék. spisov. český a red. Zdraví lidu.

Babička Hynek (1855—1880), č. lit. kritik směru mor. kritiků Kosiny a Bartoše. M. Hýsek vydal r. 1910 jeho lit. úvahy s názvem: O české literatuře.

Babí léto, pavučina, v podobě tenké nitky, vznášející se ve vzduchu za pěkných podzimních dnů. Na konci těchto tenkých nitek, unášených větrem, sedí pavouk, který přede tyto pavučiny a jest jimi nošen s místa na místo tak dlouho, až najde úkryt.

Babimost (něm. Bomst), okr. m. s 2000 ob. v té části Poznaně, která nyní náleží Německu (Grenzmark Posen-Westpreussen). Kostel v Babimostě má jeden z nejstarších gotických obrazů ve Velkopolsku z r. 1499.

Babinet Jacques (1794—1872), vynik. franc. matematik a fysik, byl zprvu dělostř. důst., pozd. gymn. prof. Vykonal mnoho výzkumů meteorolog., astron. a mineralog., vynalezl měřicí aparáty.

Babington Anthony (1561—1586), stál v čele spiknutí, jímž měla býti osvobozena zatčená královna Marie Stuartovna a zavražděna královna Alžběta. Babington byl však anglickými špehouny prozrazen, vydán a ukrutně popraven. Lehkomyslně vyměněné dopisy mezi ním a královnou Marií byly hlavním důkazem v procesu o velezradě proti Marii St., která však rozhodně popírala společenství s Babingtonem.

Babinská republika, sdružení veselých a důvtipných lidí. Založ. bylo v polovině XVI. stol. od soudců lubelských Stanislava Pszonka a Petra Kaszomského ve vesnici Babice nedaleko Lublína, která patřila prvnímu z nich. Republika měla své hodnostáře a úředníky, kterým udělována hodnost se zdánlivou vážností, která však se neshodovala s jejich schopnostmi a nadáním. Kromě kratochvíle měli přece za účel nápravu obyčejů tím, že tepali společnost satirou, která spočívala na bystrém porovnání soudobého života. Babinská republika byla vzorem mnohým „Akademiím" v četných it. městech. Měla velký ohlas v Polsku, zahrnujíc mezi své hodnostáře vynikající osobnosti jako Jana Zámojského a nejzname-

nitější spisovatele (Rej, Kochanowski, a j.). Přestala existovati ke konci 17. st.

Babinski Jos. François, slavný franc. lékař * 1857 v Paříži z rodičů polských, objevil r. 1896, že při onemocněních tak zvaných pyramidních nervových drah (vedoucích od mozku do celého těla) nastává pohyb prstů u nohou, zvláště palců, směrem vzhůru, jestliže se podráždí chodidlo. Je to t. zv. „fenomén Babinského" v lékařství. R. 1901 pozměnil galvanickou reakci ušní tak, že při jednostranném onemocnění střed. a vnitřního ucha pacient při uzavření proudu naklání hlavu na nemocnou stranu, nehledě na postavení anody n. kathody (t. zv. ušní fenomén Babinského). Rovněž objevil, že obrny oční v souvislosti s podrážděním tepen (aneurysmem) jsou časným příznakem vysýchání míchy (t. zv. syndrom Babinského).

Babinský, ps. St. Řeháka.

Babinský Václav (1796—1879), lupič a zbůjník českých krajů. Osoba jeho u prostého lidu opředena rom. bájemi.

Babisté (Babi), mohamedánská sekta založená v Persii Alim Mohamedem ze Širasu (1821—1850). Pojmenoval se Bab (brána, vchod), poněvadž jeho učení mělo býti úvodem k poznání božské pravdy a reformou islamu. Bab působil na území Persie, kde byl šachem tolerován, později však z politických důvodů stihán a v boji s vládou zabit. Učení jeho hlásáno bylo jeho bratry v Turecku, z nichž jeden Ali Baha, stal se zakladatelem nového učení t. zv. bahaismu (↷ bahaism).

Babits Mihály, * 1883, maď. moderní básník.

Babí zub, ↷ podbilík (Lathrea squamnaria).

Babka Alois, frc. leg., popsal cestu II. transp. rus. leg. do Francie (1917/18): Za polární kruh (1924).

Babka Juraj (* 1868 v Stáji), šk. inspektor. Předpřevratový Slovák, persekvovaný za maď. vlády pro svoje národ. smýšl. Pedagog. Senátor N. S.

Babka Karel (* 1880), starodružiník, ak. sochař, tvůrce mn. pomníků leg. na Sibiři (Posolskaja a j.).

Babkin Boris Petrovič (* 1878), fysiolog a spolupracovník člena Rus. ak. prof. J. P. Pavlova, prof. fysiologie v Nové Aleksandrii a Oděse, v současné době (1926) v Halifaxu v Kanadě. B. provedl v laboratoři Pavlova prvé systemaické probadání podmíněných reflexů mozku. Ačkoliv základ tohoto učení byl formulován již dříve Pavlovem, přece dissertační práce B-a je důkazem přechodné doby, kdy prof. Pavlov zanechal studium činnosti zažívacích ústrojí a oddal se zcela studiu podmíněných zvratů; B. v té době udělal řadu pozorování v oboru zažívání a podmíněných reflexů. V monografii Vněšňaja sekrecija glavnych piščevarítělnych želez, Petrohrad 1914, odráží se všechny tyto snahy. Sp.: Opyt sistem. izuč. složno-nervnych javlenij u sobaki, 1904. — K charakteristikě zvukovogo analizatora u sobaki (Trudy obšč. rus. vračej) 1910—11. — Sekretornyja i sosudistyja javlenija na sljunnych železach (Tr. obšč. r. vr. 1. 79). — K voprosu ob otdělitelnoj rabotě podželudočnoj železy, (Jav. Vojenno-medic. Akademii) 1905. — Matěrialy k fiziologii lobnych dolej, tamtéž 1909.

Babkové z Kvasejovic, staroč. vladycká rodina pocházející z Kvasejovic na Soběslavsku. Historie je připomíná v XIV. až XVI. stol.

Babler Tomáš z Würzburgu, děkan v Bechyni od 1548. Napsal: Rationale mysteriorum dominicae passionis domini nostri Jesu Christi ex Theologia naturali Raymundi Lulii excerptum (1550).

Babočka, lat. Vanessa, rod motýlů denních četných druhů. Babočky patří k nejkrásnějším motýlům naší fauny. Patří sem přikl. známé paví oko (V. io), admirál (V. atalanta), babočka osiková (V. antiopa) a mn. jiných.

Bábolna, státní panství v uher. komitátu Komárno, velký hřebčinec (zal. r. 1806), proslulý chovem čistokrev. arab. koní.

Babor Josef Florian (* 1872), MUDr., biolog. Působí jako profesor tohoto oboru na Komenského univ. v Bratislavě. Sp.: Člověk diluviální (1904), Ozařování slimáků křem. lampou (1924), Zamarovce, nové palaeolith. naleziště na Slov. (1927), Bionomie rodu Agriobinax (1927).

Babor, ps. J. Růžičky.

Baborák, český národní tanec.

Baborka Ant., ps. ↷ Jana Nerudy.

Baborovský Jiří, Ph. Mr. a Ph. Dr. (* 28. VIII. 1875 na Břez. Horách), prof. fys. chemie na české technice v Brně. Po lékárn. praksi v Broumově a v Praze věnoval se studiu vědeckému jako asistent prof. Dra Raýmana. R. 1902 promován na dra filosofie a po studiu u slavného W. Ostwalda na univ. lipské habilitoval se (1905) na Karlově univ. Praze. R. 1911 jmenován mimoř. a r. 1912 ř. profesorem fys. chemie na č. technice v Brně. Uveřejnil sám i se svými spolupracovníky řadu prací z oboru fys. chemie, zvláště elektrochemie. Napsal: Elektrochemie (1905 spolu s F. Plzákem), první č. učebnici Teoretické a fys. chemie (1918, 1926), Cvičení v teoret. a fys. chemii a j. Je čle-

nem redakční rady Chemických listů a Masar. akad. práce.

Babrios, řec., skladatel bájek.

Babuchin Alexandr Ivanovič (1835 až 91), znamenitý histolog, prof. Moskevské university. Hl. práce: Ob otnošenii bluždajuščego něrva k sěrdcu, 1862. — O razvitii i značenii elektr. apparata Torpedo, 1869, kde vykládá o svém objevu elektr. orgánů ryb. B. prvý dokázal rozdráždění nervů jedním i oběma směry. B. byl vynikajícím pedagogem; vynalezl zvláštní stativ pro mikroskop, vyráběný firmou Hartnack.

Babuin, druh opic paviánů v Habeši.

Babujany (Babuyan), souostroví u Filipin, sev. od Luzonu, sopečného původu s 1000 ob. (Tagalů a Číňanů). Hl. ostrovy jsou: Babuyan-Claro, Calayan, Fuga, Dalupiri, Camiguin. Sopka Camiguin, v. 837 m, od 1857 znovu činná. Ob. pěstuje banány. Ostrovy jsou velmi úrodné.

Babukić Vjekoslav (* 16./VI. 1812 † 20. XII. 1875), chorv. buditel. Studoval práva na záhřebské ak., ale láska k rodnému jazyku jej od právn. kariéry odvrátila a B. se věnoval výhradně své vlasti. Byl léta neúnavným pracovníkem a tajemníkem Čitaonice i Matice Ilirské: Jeho Osnova slovnice slavjanskog narečja ilirskoga (1836) stala se nepostradatelnou a úředně uznanou pomůckou. Lit.: Smičiklas, Život i djela V. Babukiča 1876.

Babuna, planina, pohoří a hor. sedlo s. od Prilepu v Maked. 4.—6. listop. 1915 pokoušeli se tu Srbové v zoufalých bojích zadržeti Bulhary až do příchodu soluňské arm. spojenecké, jež však zatím poražena. Opětné boje v září 1918 po průlomu bulh.-něm. fronty.

Babuni, bulh. obyv. babunského pohoří.

Baburin, ps. Marie Holé.

Babuška Milan (* 20. XI. 1884 v Dubí u Kladna), Dr. techn., Ing. prof. stavit. a architekt. na vyšší prům. škole v Praze. Provedl návrhy na stavbu mnoha růz. veř. budov. Kromě toho provedl návrhy škol v cizině jako v Pol. ve Zdolbunově a v Bulh. ve Vojvodově.

Baby (bébi), angl. slovo, znamená dítě, odkázané ještě na cizí pomoc. V obrazném smysle znamená i dospělé, kteří se chovají jako děti.

Baby, kamenné hrubě pracované pomníky v Mong., představující obyčejně postavu v šat zahalenou s rukama k tělu přiloženýma.

Babyka, lat. Acer campestre, javoru příbuzný strom, rostoucí v hájích a houštinách, zvláště teplejších pahorkatin. Mladé větve bývají často korkovými výběžky křídlaté.

Babylon, vlastně Babili, v bibli Babel, znamená „boží bránu“, bylo hl. m. babyl. říše. Ruiny tohoto m. na ř. Eufratu pokrývají ještě dnes 12 km² a svědčí o bývalé daleko větší rozloze města. Přesto zprávy starověkých autorů o velikosti tohoto m. jsou asi přehnány. Babyl. země ležela mezi dolním tokem ř. Eufratu a ř. Tigridu a jevila (i jeví podnes) podobné poměry klimatické jako Egypt. Dnes sluje země tato Irak Arabi. Ač měnila ještě častěji než Egypt své obyvatele a vládce, přece zachovaly se tam podnes nejstarší formy dopravy, na př. vory složené ze svázaných zvířecích měchů. Velké části země byly i ve starověku pustinami, v nichž mohli žíti jen nomadové (kočovníci). Při Perském zálivu ležící okrajové bažiny byly teprve v helenistické době (kolem r. 300 př. Kr.) vzdělány a osídleny. Vlastní Babylonie (v bibli Sinear) měla poměrně jen malý rozsah a teprve pod assyrským panstvím rozšířila se o části M. Asie; pův. území však bylo jen asi 50 mil dlouhé a 10 mil široké. V nejstarších dobách panovaly tam, tak jako v Egyptě, jednotlivé městské dynastie, udrževší se i později jako knížectví, poddaná králům. Obyv. sev. části (Akkad) byli Semité, kdežto v již. části (Sumer) byli nesemitští Sumerové, kteří asi vytvořili vlastní spis. jazyk babylonský. Podle zachovaných reliefů byli Sumerové asi dobyvateli země, přišli asi ze sev. horských krajin a mají poněkud mongolský typ. Také Elamité, lid bydlící na sev. od vl. Babylonie, byli občas pod assyrsko-babyl. panstvím. První začátky kultury babyl. jsou velmi staré, asi z doby kolem r. 4000 př. Kr. Z nejst. měst bylo Tello, v jehož ruinách provedeny četné vykopávky. Nejst. král. m. bylo Kis, vých. od Babylonu. Sídlem nejst. kultury bylo m. Nippur. Zlatý věk této nejst. kultury byl pod králem Gudeou kolem r. 2.600 př. Kr. V semitském území Akkad bylo nejst. m. Sippara, pozd. za krále Sargona asi r. 2.700 př. Kr. vystavěno m. Akkad. Král Sargon byl asi zakladatel semitského panství, vedl četné války, ve kterých si všecky okolní národy podmanil, čili, jak hlásají zápisy: „získal panství nad čtyřmi díly světa“. Později však se tato nejst. říše rozpadla, a povznesla se teprve zase pod novou dynastií amoritskou, za krále Hammurabi (2123—2081, podle jiného datování 1923—1868 př. Kr.). Tento král byl nejen šťastný bojovník, ale ještě více se staral i kult. i hmotné povznesení své země. Otevřel svou zemi obch. stykům, stavěl průplavy, aby tak zavodnil rozsáhlé pustiny a prováděl velkorysou osídlovací politiku v dobytých zemích; sta-

věl chrámy, hrady a pevnosti. Z jeho vladařských výnosů se podnes mnohé zachovaly a vysvítá z nich jeho cílevědomost i v detailech; co mu jako cizinci scházelo na kult. tradici, nahrazoval rozvahou a věděním. Reformoval daně a pachty, trestal nevěrné úředníky. Zřídil stálé vojsko, jehož příslušníkům dal neprodejné pozemky s dobytkem a vším potřebným. Jeho největší zásluhou bylo vytvoření nového práva, jehož hl. zásady byly vyryty na mocném kamenném bloku ve chrámě Mardurově v Babelu. Za něho kněží byli soudci a tvořili zvl. kolegia. Též zaopatřoval vdovy a sirotky.

Plán staré Babylonie.

Za jeho nástupců však říše opět klesala a asi 100 let po něm přišla nová dynastie do země za vpádu Hettitů. Ale panovala jen krátce. Byli to t. zv. „králové přímořské země". Asi od r. 1700 př. Kr. vnikali do země arijští kmenové, používající koně, zvířete dosud neznámého. Kůň byl zván „osel z hor". Z dalších vládců mnozí měli již arijská jména, pocházeli z divokého horského kmene Kossa, o kterém se děje zmínka ještě při výpravách Alexandra Vel. Panovali asi 1700—1600. Pak země propadla asi na 300 let bezvládí, až kolem r. 1300 př. Kr. byla zcela podrobena Assyřany. Ti pokračovali v kult. díle krále Hammurabi. Za nich m. Babylon nabylo svého největšího rozsahu, jeho obchod kvetl a sahal až do Syrie, Palestiny a Egypta, ač na moři trpěl konkurencí Foiničanů. Vpády aramejských a hettitských kmenů byly odraženy za Tiglat-Pilezara I. (1000 př. Kr.). Za Assurnasirbata (885—860) počaly výboje do Palestiny. Proti jeho synovi, Salmanassaru II., spojili se král damašský, israelský a arabský, ale ztěží jen uhájili svých hranic. Assyrsko-babyl. stát udržoval svou převahu hlavně svou voj. organisací. Syrsko-palestinská koalice se brzy rozpadla. Král Salmanassar II. na své druhé výpravě proti Damašku zvítězil a rozšířil své výboje i na opačné straně v Medii a Persii. Ale pak byl od Arménů na hlavu poražen a jeho syn byl zatlačen vojevůdcem Fulem (Phulem), který založil novou dynastii jakožto král Tiglat Pilezar II. Tehdejší judský král Ahas povolal tohoto babyl. krále na pomoc proti králi damašskému Nessonovi. Rozumí se, že po Damašku došla řada na Judeu: král judský z vděčnosti se zcela poddal králi assyrsko-babylonskému, jenž pokořil i Armenii. Jeho syn Salmanassar IV. vytáhl do pole proti odbojným Foiničanům a Izraelitům. Izraelité byli tehdy odvezeni do babyl. zajetí. Palestina sama uvedena pod panství cizí, babylonské. Další král Sargon II. založil novou, poslední dynastii assyrsko-babylonskou. Za něho assyrská moc dosáhla vrcholu; sahala od Armenie a Medie po Syrii a Palestinu. Ba i řecká knížata z ostrova Cypru posílala daň do Babylonu. Vystavěv četné chrámy a j. skvostné budovy v Babyloně. Sargon II. náhle zemřel r. 705 př. Kr. Po něm vládl Sin-achi-irba (v bibli Sanherib n. Senaherib). Ten porazil neposlušné Foiničany, Židy, ba i Egypťany. Za něho v Judei kázal prorok Jesaia. Sanherib vládl moudře, byl však zabit r. 682 př. Kr. svými dvěma syny, kteří nechtěli, aby jejich nejstarší bratr Assurhaddon dostal vše. Tento však zahnal vrahy a stal se sám králem. Sídlil v Ninive jako jeho otec. Ale jeho prvním činem bylo znovuvybudování Babylonu, pobořeného za posledních zmatků, a usadil se v něm. Připojil k své říši i Egypt, ale sám na této výpravě egyptské zemřel a po něm nastoupil jeho syn Assurbanipal (Sardanapal). Tento dokončil dobytí Egypta, potrestal při návratu odbojného krále Baala tyrského a vstoupil v obch. styky s maloasijskými Lydy (s králi Kandaulem a Gygem). V této době zesílili Peršané a maloasijští Řekové již tak dalece, že jejich odpor proti assyrsko-babyl. říši byl znatelný. Král Sanherib ovšem byl ještě tak bezmocný, že na př. jud. krále Manassesa, za něhož pol. i nábož. samostatnost Židů byla zcela zni-

čena, dal odvésti do zajetí. Ale v Egyptě, v Medii, ba i v Babylonii rostl odpor proti vládnoucím Assyřanům. A tak za vnuka Senheribova, Sardanapala, došlo k povstání Babylonie proti Assyrii. Ale odboj byl potlačen a odbojný babyl. panovník Šamaš-šum-ukin při dobytí Babylonu nalezl svou smrt v plamenech. Sardanapal vládl slavně až do r. 626 př. Kr. Ale jeho nástupci nemohli už zmoci odpor odboj. národů. Ninive, poslední hl. m. assyrské velmoci, bylo zničeno r. 606 př. Kr. médským králem Kyaxarem. V Babyloně však udržel se samostatný vládce Nabopolassar a porazil i Egypťany u Karchemiše r. 605. Ale jeho vojevůdce Nebukadnezar byl nucen o rok později vrátit se domů s nepořízenou. Biblické zprávy, mluvící o krutosti a výbojnosti tohoto muže, neshodují se asi úplně s pravdou. Ovšem byl za něho judský král Jojachim sesazen a na jeho místo dosazen Zedekia (r. 597 př. Kr.). Když pak Židé hledali pomoci v Egyptě u Psammeticha II., vpadl Nebukadnezar do Judeje a rozbořil Jerusalem (586 př. Kr.). Král Zedekia byl oslepen a odveden do Babylonu. Mezi odvedenými Židy byl i prorok Jeremiáš. Král Nebukadnezar zemřel r. 561 př. Kr. Po něm panoval, po zabití dvou mezikrálů, vojenský vůdce Nabonidus až do r. 538, ale za něho říše klesala. Roku 539 král perský Cyrus dobýval Babylonu, až ho lstí dobyl, při čemž Nabonidus padl. To byl konec babyl. říše. Velmocí se pak stala Persie. Podle bible byl posledním babyl. králem Belsazar, ale to byl syn Nabonidův, který asi nikdy se už k vládě nedostal.

N á b o ž e n s t v í a a s t r o l o g i e v B a b y l o n i i. Babyloňané uctívali přír. síly, ztělesněné v bozích. Nejvyšší bůh Sumerů byl Ellil, bůh vzduchu a bouří; byl ztotožněn s nejvyšším bohem semitským, Baalem (Bélem). Později nejvyšší bůh babyl. slul Marduk (Merodach). Z bohyň nejvyšší byla Ištar, bohyně lásky a plodnosti, zjevovala se na nebi jako Jitřenka a Večernice. Planety byly ztělesněny v bozích: Ištar — Venuše, Marduk — Jupiter, Nindar — Saturn, Nirgal — Mars, Nabu — Merkur, Samas — Slunce, Sin — Měsíc, atd. To pak převzali Assyrové, postavivše bohům v čelo svého nár. boha Assura. Bohoslužba konala se obětmi. Kněží byli přemocní, byli i proroky, soudci a hvězdáři. Prorokovali lidské osudy podle seskupení souhvězdí. Pochází od nich ustanovení slunečního (v praksi však měsíčního) roku, rozdělení roku na týdny a týdne na dny. Dny označovali jménem bohů. Den dělili na 12 dvojhodin o 60 minutách. Kruh dělili již na 360 stupňů. Vůbec od nich pochází užívání soustavy sexagesimální (šedesátinové) v počtech (jako dosud u nás kopa). Základní míra délková, dvojloket, měla 60 palců. Jednotka váhy, talent, měla 60 min o 60 šekelech (šekel vážil asi 180 zrn obilních).

Ř e č, p í s m o, l i t e r a t u r a b a b y l o n s k á. Babyl. písmo bylo klínové, rozluštěné teprve nedávno pomocí nápisů z dob perských králů. Rozlišují se, jako v eg. písmu, tři druhy: 1. vel. jednoduché písmo slabikové; 2. písmo suské; 3. vl. písmo babylonské. Jako v eg., tak i v babylon. písmu jména bohů, králů a měst jsou ideografická, t. j. vyjádřená symbolicky. Babylon. písmo vynalezli Sumerové a od nich je převzali další vládnoucí národové. Nejstarší pís. památky, zachované ve vykopávkách, pocházejí z 3. tisíciletí př. Kr. Jsou to do hliněných desek vryté zprávy o denním životě (účty, smlouvy a p.). Pocházejí částečně z archivů chrámových, kde se zachovaly i četné texty nábož. hymnů, kouzel. formulí a mythů. Z assyrské doby pochází ohromná knihovna krále Assurbanipala, z níž ve zříceninách Ninive se zachovalo přes 20.000 hliněných desek (zlomků), sahajících až do doby krále Hammurabi. Nejdůlež. liter. památkou je epos o Gilgamešovi, které asi bylo předlohou bibl. pověsti o potopě světa; tento epos pochází již z nejst. dob a byl i obrazově znázorňován (reliefy), již od dob krále Sargona.

B a b y l o n s k é u m ě n í. O neobyč. výši babyl. umění svědčí i četné zbytky dochovaných uměl. památek. Ač babyl. umění netvoří tak uzavřený pro sebe celek jako eg. umění, přece ukazují jeho památky vývoj k samostatnému uměl. slohu. Tento sloh přežil různé dobyvatelské dynastie a pokračoval i v perské říši. Se vznikem babyl. umění vzniká i umění hettitské. Babylonské stavit. umění není tak bohatě a četně dochováno jako egyptské. Příčinou je to, že kamenný materiál, ke stavbě nutný, vyskytoval se jen v severní části země, takže se místo něho používalo udupaného jílu nebo cihel z hlíny. Přes malou trvanlivost takového materiálu zachovaly se zříceniny i větších staveb. Babylonští stavitelé, používajíce sušených cihel, vynalezli i klenbu a kulatý i špičatý oblouk. Ovšem dovedli překlenouti jen rozpětí do 2 m, větší rozpětí překlenuli dřevem nebo postranními oblouky. Pilíře a sloupy byly ve starších dobách neznámy. Obrovský palác Sargonův v Khorsabadu, zřízený na terase 14 m vysoké a 314×344 m rozlehlé, měl 210 sálů, položených kolem 30

dvorů. Před ním stála budova, jedna z těch, které byly falešně označovány a vykládány jako stupňové pyramidy: byl to vlastně mohutný pahorek z hliněných cihel, s rampou, kolkolem vedoucí vzhůru až k chrámu na vrcholu stavby. V takovéto stavbě může býti spatřován i zárodek „babylonské věže", jejíž babyl. jméno bylo Etemenanki. Vrchol babyl. umění jest ve výzdobě stěn, provedené obrazy, štukatérskými pracemi, především však hlazenými kachlíky, jichž bohaté a syté barvy ještě dnes svědčí o dovednosti umělců. Výzdoba stěn byla většinou reliefová, zobrazovala zvířata nadmíru věrně, realisticky nebo rostlinné ornamenty. Také t. zv. cihlové cylindry (válečky), sloužící jako pečetítka, byly zdobeny výraznými reliefy. Volně stojící plastiky vyskytají se řidčeji, nejvíce jako „strážci bran" nebo v pod. postavení, které vlastně bylo jen pokračováním reliefu, pokrývajícího stěnu. Nejstarší taková volná plastika je socha představující krále Gudeu, jak sedí, pozoruje nějaký list, jeho ruce pak jsou vysoce realisticky znázorněny; jeho šat pokryt je nápisem. Dnes soše schází hlava. V městě Tello byla nalezena hlava asi též od sochy krále Gudey: hlava je bezvousá, pokryta kulatou čepicí. Sochy představující „strážce bran" jsou zpravidla okřídlené postavy s lidskými hlavami a lvími spáry. Představa okřídlených božstev je vynálezem Babyloňanů, od nichž snad přešla do bible představa okřídlených andělů. Jako v Egyptě, tak i v Babylonii výzdoba podlahy měla veliký význam při stavbách: jak stěny, tak i podlahy pokryty byly hlazenými kachlíky, vyzdobenými uměl. ornamenty (na př. v paláci v Khorsabadu).

Babylon Samuel (1806—1866), slov. básník Kollárova směru, ev. farář v Silbaši.

Babylonské zajetí. 1. B. z. Židů bylo nucené přesídlení veliké části žid. národa z Palestiny do Babylonie. Roku 722 př. Kr. byl Hosea (Ozeáš), král. sev. isr. říše, assyrským králem Salmanassarem přemožen, jeho lid do zajetí odveden a Israelsko zalidněno cizími osadníky, kteří časem utvořili se zbylými Židy smíšený národ, Samaritány, uctívající mimo Jehovu i cizí, pohanské bohy. Druhá skupina žid. národa z části judské byla odvedena do babyl. zajetí r. 586 př. Kr., když Zedekia, král judský, byl Nebukadnezarem poražen, oslepen a do zajetí i s lidem odveden. V Babylonii žili Židé jako kolonisté, trpíce stálými projevy nepřátelství dom. obyv. a steskem po vlasti, zemi svých otců. Za vedení proroka Ezechiela zachovávali vyhnanci kult. jednotu a podnikli dokonce v této nehostinné cizině sjednocení nejstarší hebr. literatury. R. 538 př. Kr. dovolil jim král perský Cyrus návrat do vlasti, přesto však část Židů zůstala dobrovolně v cizině. První výpravu, vracející se do vlasti, vedl Zerubabel a Josua (Jozue), druhou Esra, který také vypočítává jména vracejících se rodů v knize po něm nazvané Esra ve St. Zákoně. Po návratu byl Jerusalem a zvl. chrám znovu vystavěn za bojů se Samaritány a jinými sousedními kmeny. — 2. B. z. církve jmenuje se období, ve kterém papež sídlil v Avignonu od r. 1309. Papežství dostalo se tím do vleku franc. králů, takže císař Karel IV. usiloval sám pro návrat do Říma, což se stalo r. 1377: toho roku bylo v Římě obnoveno papežství. Ale dosavadní papež v Avignonu se nevzdal svého důstojenství a tak byli dva papežové, kteří se navzájem dávali do klatby. Círk. sněm v Pise r. 1409 zvolil proto nového papeže, Alexandra IV. Ale oba dosavadní papežové se nevzdali svého místa, a tak byli tři papežové. Teprve círk. sněm kostnický (1414—1418) sesadil všecky tři papeže a zvolil nového papeže, Martina V., již všeobecně uznaného, sídlícího v Římě. — 3. „B. z. církve" sluje spis Lutherův, ve kterém se autor roku 1520 rozchází nadobro s učením katolické církve o svátostech, uznávaje místo sedmi jen tři (křest, pokání, več. Páně).

Bacau (čti Bakau), ok. a m. v Rumunsku v kraji moldavském. Město má 20.000 ob., leží při řece Bistrici, blízko jejího ústí do ř. Seretu, na dráze Bukurešt—Černovice. Kraj je obilný.

Baccalauréat ès lettres (čti bakaloréa es letr), franc. slovo, znamená asi jako naše maturita gymnasijní; bacalauréat ès sciences (čti b. es scijãs) znamená asi naši maturitu na reálce nebo ref. gymn.

Baccalaureus, lat. slovo, složené ze slova bacca (bobule) a laureus (vavřín), znamenající patrně toho, kdo byl po nějaké zkoušce (jako rytíř nebo student) ověnčen bobulemi a ratolestmi vavřínovými. Podle jiných výkladů je to slovo z pozdní latiny středovčké, utvořené z franc. slov bas chevalier (panoš). Dnes znamená ve Francii (bachalier, čti bašlié) a v Anglii (bachelor, čti báčerl) abiturienta.

Baccarat, m. ve vých. Francii, na řece Meurthe, arrond. Lunéville, département Meurthe-et-Moselle v Lotrinsku. 7.500 ob. Výroba křišť. skla. Odtud slovo „baccarat" (čti bakara), znamená jemné křišťálové sklo.

Baccelli (čti Bačeli) Guido (1832—1916), slavný it. lékař, autorita na poli soudní mediciny a pathol. anatomie.

Bacchanalie, u star. Řím. slavnosti na počest boha Baccha; konaly se někdy

Bacchanté. — Obraz na váse.

tak nevázaným způsobem, že byly r. 186 p. Kr. od konsulů zapovězeny.

Bacchiglione (čti Bakiljone), sev. ital. říčka, dl. 120 km, vých. od jez. gardského v Alpách tessinských. Leží při ní města Schio, Vicenza, Padua. U Padui se rozdvojuje, sev. rameno vlévá se do Brenty, jižní do zálivu benátského u m. Chioggia. Řeka je splavná od m. Vicenza.

Bacchus (čti Bakchus), lat. název řec. boha vína Dionysa.

Bacillus, 1. ☞ bakterie, 2. rod hmyzu rovnokřídlého (Orthoptera) ze skupiny Plasmodea — Strašily; B. Rossji pakobylka vyzáblá, pochází z jižní Evropy, u nás zhusta se vyskytuje spolu s příbuzným rodem Dixipus.

Bacilloskopie, zkoumání, pozorování bacillů.

Back, pravý neb levý, obránce branky při kopané (football).

Backhaus Wilhelm (* 1884), známý něm. pianista. Koncertní dráze věnuje se od r. 1900 a získal si za tuto dobu zvučné jméno nejen technikou, ale i oduševnělým přednesem hl. Chopinových etud. Také v Praze zaznamenává vždy četné úspěchy.

Backhausovo mléko, svým složením podobné mléku mateřskému, za jehožto náhražku se používá. Nazývá se tak podle vynálezce Alexandra Backhause.

Backmeister Georg Heinrich (1805 až 1890), hannoverský státník, 1852 min. financí, 1865 vnitra.

Back River (Veliká Rybí řeka), v nejsev. části Kanady. Ústí do Sev. Led. moře. Jméno Back River má po angl. námoř. důst. a polár. badateli Backovi, který řeku r. 1831 při expedici objevil.

Backwoods, původně ohromné plochy amer. pralesů, později divoká pustina amer. západu.

Bacon Francis, Viscount St. Albanský a Baron of Verulam (1561—1626), byl význač. angl. státníkem. Měl zázr. kariéru — své dobrodince (hr. z Essexu, vév. z Buckinghamu) však opustil a byl později sněmovnou odsouzen pro úplatkářství k doživot. žaláři. Později byl sice omilostněn, stal se též poslancem, ale na veřejnost více nevystoupil. Za svou velkou pověst děkuje především svým filosof. a přírodov. spisům. Neznamenal sice ještě novou dobu, ale souhrnem všech středov. vědomostí hledal cestu k dalším objevům. Pracoval metodicky, účelně, skutečně vědecky a odstraňoval všechny předsudky. Mnohem později prohlásil Delia (Amer.), o B., že je autorem Shakespear. dramat. Toto tvrzení není ovšem ničím jiným odůvodněno, než domněnkou Deliovou, že tak všestranného vzdělání, jakého dramata vykazují, mohl míti jedině vědec třídy Baconovy, a nikoliv nějaký neznámý herec.

Bacon John B. (1740—1799), angl. sochař. Jeho hlavní díla jsou ve chrámu Westminster. a Svatopavel. v Londýně.

Bacon Reginald Hugh Spencer, Sir (* 1863), britský admirál. Vyznamenal se za svět. války jako velitel t. zv. Dower Patrol. Napsal: The Dower Patrol in the Great War (1919).

Bacon Rogger (asi 1214—1294), angl. schol. učenec, udivující svými vědomostmi celý středov. svět. R. 1234 stud. jako mnich pařížskou universitu, kde poznal arabštinu a spisy Aristotelovy. Své fysikální vědomosti vděčí rovněž Aristotel. S přívlastkem „Doctor mirabilis" (zázr. doktor) přijel do Oxfordu a působil zde jako uč., bad. a spis. Svou činností se vyšvihl mezi nejv. učence doby, jako byli: Albertus Magnus, Bonaventura atd. Byl výb. filos., teolog. a psycholog., ale získal si též nesporné zásluhy ve hvězdářství, matem. a fys. Sám se ovšem nevyvaroval středov. bludů, jako alchymie a astrologii. Později byl 14 let vězněn pro kacířství.

Bacquehem Olivier, JUDr., markýz (*1847). Hrál za býv. Rakouska význačnou roli politickou; byl několikráte ministrem, místodržitelem štyrským, presidentem nejv. správního soudu atd. † 1917.

Bacsányi János, (1763—1845), maď. básník a filosof.

Bactris, palmy tropických krajů am. Plody slouží domorodcům k výrobě mouky. Ze dřeva zhotovují se hole.

Bacúch, lázně na Slovensku, v župě zvolenské.

Bacup, angl. m. text. s 29.000 ob. v hrabství Lancaster nedaleko Manchestru. Četné továrny textilní a uhelné doly.

Baczyński Stanisław, soudobý p. literární kritik. Ve sbírce studií Sztuka walcząca (Umění válečné) 1923 velmi výstižně: charakterisoval Brzozowského a Irzykowského. Ve skizze Sytý Paraklet a Hladový Prometheus (1924), a ve svazku Losy romansu snažil se podati synthetický názor na soudobou lit. polskou, přece však nedovedl zachovati náležitou perspektivu v posuzování jednotlivých autorů. Vydal také kompilační pojednání Krásné lit. porobeného Polska (1794—1863) a též svazek studií Naši romanopisci (1928). V r. 1928 redigoval ve Varšavě literární týdeník Wiek XX.

Bača (maď. Baca), starý ovčák, pověřený dozorem nad mladšími ovčáky a zároveň hospodář na salaši.

Bačan (Batjan), ostrov a sultanát v Holandské Indii, v souostroví moluckém; měří 2.367 km² a má kolem 14.000 mohamedánských ob.; sultanát měří 3.320 km² a má asi 30.000 ob.

Bačka (maď. Bacska), župa, nyní v král. Jugoslavii, bývalá Vojvodina. Jest to kraj velmi úrodný, zvláště mezi řekami Dunajem a Dolní Tisou. Nejdůl. složkou hospodář. života je rolnictví; pěstuje se pšenice, kukuřice a vinná réva, má i kvetoucí chov dobytka a rybolov. S provincií Baranií měří 9.905 km² a má asi 800.000 ob., z toho as 325.000 Slovanů, 280.000 Maďarů a 190.000 Němců.

Bačkora Množislav Josef (1803—1876); č. spis., napsal: Počátky ve čtení (1848) a Návodná proprava k mluvnici (1850).

Bačkora Štěpán (1813—1887), č. spisovatel učebnic. Hl. dílo Pouť z domova po vlasti (1849).

Bačkovský František, PhDr. (1854 až 1909), český knihkupec a spisovatel. Studoval filos. na pražské univ., kdež promován, věnoval se pak úplně spisovatelství, nakladatelství a knihkupectví. Vydával četné lit. příručky, slovníky, mluvnice, lit. histor. a biogr. spisy. Byl zván „otcem studentů"; štědrý podporovatel českých knihoven.

Badajoz, špan. prov. a m. Prov. B. má 21.894 km² a 660.000 ob. Tvoří ji Estremadura baja a území Guadiany. Hl. m. B. má 39.000 ob. Leží na levém břehu G.

Badalić Hugo (1851—1900), chorv. básník a paedagog. Po absolv. gymnasia v Záhřebě, studoval na univ. ve Vídni klas. filol. a stal se prof., naposled ředitelem záhř. gymnasia. — Prvé jeho básně, které vyšly ve Vijencu a v almanachu Velebitu (1874), získaly mu ihned zvučné jméno, hl. jeho balada Panem et circenses. Napsal také libreto k popul. opeře Zajcově Nik. Zrinski; četné jsou i jeho překlady.

Badalona, špan. přístav v sev.-vých. prov. Barcelona na Středozemním moři. Má 30.000 obyvatelů.

Bądarzewská Tekla (1838—1862), polská skladatelka salonní klavírní hudby. K nejznámnějším patří Modlitba panny, Víra, naděje, láska, Maddekine.

Badašan, afg. horský kraj mezi Hindukušem, Pamirem a Amu-Darja. Kraj má nerostné bohatství. Města: Faisabad a Rustak. Ob. jsou persky mluvící Šiité.

Baden, láz. m. ve švýc. kantonu Aargau, 23 km od Curychu, 388 m n. m. Továrny na elektrické stroje. Již Římané znali tamnější lázně. (Aquae Helvetiae.) Dodnes je v okolí mnoho řím. památek.

Baden u Vídně.

Baden, m. jižně od Vídně. 20.000 ob. Známé jsou tamější léčivé lázně (Starořímská Aqua Pannonica).

Baden-Baden.

Baden-Baden, m. ve svob. státě Baden. Má 25.700 ob. Známé lázeň. m. Luxusní lázně B.-B. jsou dostaveníčkem asi 90.000 roč. hostů z celého světa. Známy jsou b.-b. dostihy.

Baden-Powel, Sir Robert Stephenson Smyth (* 1857), angl. důstojník. Sloužil v Indii, v Afganistanu, v Jižní Africe. Uhájil m. Mafeking proti Burům (1899 až 1900). Byl povýšen na generálm. a byl šéfem policie v Již. Africe. Jako generáll. založil r. 1910 dnes v celém světě rozšířené sdružení Boy Scouts (skauty). O svých dobrodružstvích na výzvědných cestách vydal r. 1915 napínavou knihu.

Badeni Kazimír, hrabě (1846—1909), polský státník, it. pův., v letech 1895 až 1897 min. předseda rak. Podporoval Čechy v jejich bojích s Vídní (jaz. nařízení) a to bylo také příčinou jeho pádu.

Bádensko (něm. Baden), svob. stát na jihoz. Německa, 15.071 km², 2.310.000 ob. Hranice jeho mezi Francií a Švýcarskem tvoří Rýn (382 km). Přilehlé státy něm. jsou: Bavory, Hohenzollern, Württemberg, Hessen a Bavorská Pfalz. Poloha jeho tvoří oblouk, který má střední šíři pouze 18 km. Povrch je velmi nejednotný; část jeho tvoří hornorýnská nížina. Řeky přijímá jednak Rýn, jednak Neckar a Mohan. Mimo to pramení tam Dunaj, Brege a Briegach. Jezera jsou: Titisee, Feldsee, Mummelsee a 189 km² jezera Bodamského. Obyvatelstvo tvoří dva něm. kmeny: na severu Frankové,

na jihu Alemannové (Švábové). Podle náboženství je 910.000 evang., 1,350.000 kat., 24.000 židů, 26.000 sektářů a bez vyz. B. má 2 velkoměsta: Karlsruhe, hl. m., sídlo vlády, 145.694 ob. a Mannheim 247.486 ob.

Zemědělství: Orné půdy je 55%, lesů 39%, ostatek neplodný. Ob. zaměstnává se orbou, zahradnictvím, chovem dobytka, lesnictvím, rybařením a vinařstvím. Průmysl je nepatrný. Hl. odv. je dřev., bavlnář., ozdobnictví, hedvábnictví, hocukr, med, sůl, ryby, hlavně pstruzi. Cizinecký ruch je značný. Republ. ústava ze dne 21. března 1919. Správu vedou minist. spravedlnosti, kultu a vyučování, vnitra a financí. V čele státu stojí president, volený na 1 rok z členů koalice. Sněmovna má 72 členů, nejméně 25letých, volených na 4 roky občany 20letými. Země má 4 okruhy správy: Kostnici, Freiburg, Karlsruhe, Mannheim a 40 okresů. University jsou v Heidelbergu a Freiburgu, technika v Karlsruhe. Četné odborné školy. Státní divadla v Karlsruhe a Mannheimu.

Dějiny: Zakladatelem b. státu byl Bernhard I. (* 1431). Po jeho smrti vládly v zemi dvě linie Baden-Baden a Baden-Durlach. Teprve r. 1771 se obě poloviny spojily pod vládou Karla Friedricha. Karlsruhe (zal. r. 1715) stalo se hl. m. R. 1803 měla země 3700 km² a ¼ mil ob. K. F. rozšířil značně území a od roku 1806 zval se velkovévodou. R. 1809 získal nová území od Hessenska a Württembergska. R. 1811 měla země 15.000 km² a 1 mil. ob. R. 1819 zaručily velmoci B. samostatnost a téhož roku byla vydána ústava. R. 1849 byla provolána republika, ale Prusko obsadilo zemi a republiku zrušilo. R. 1866 bojovalo B. proti Prusku s Rakouskem, ale r. 1867 vstoupilo do svazku něm. říše. 23. listopadu 1918 odstoupil velkovévoda Friedrich († r. 1928) a byla prohlášena republika.

Bader (Baader) Matyáš († 4./2. 1811), v stáří téměř 80 let. Malíř v Praze. Zdá se, že k němu se pojí zpráva dra J. Hosra, podle níž Norb. Grund našel současného, dovedného napodobitele svých obrazů, jenž ho o mnoho let přežil a maloval zcela v jeho směru.

Badev Jordan (* 1888), dramaturg Nár. divadla v Sofii. Jeden z nejlepších bulh. znalců divadelních a podporovatel českého div. písemnictví, které uvádí na sofijskou scénu. Uveřejňuje četné články z oboru div. a lit. kritiky.

Badián, anýz hvězdový, plod čínského badianiku (Illicum verum). Užívá se v lihovarnictví a medicině.

Badia y Leiblich Domingo, (1766—1818), špaň. pol. maršálek a cestovatel. Propátral Marokko a Orient. Cestoval pod jménem Ali Otmán. Napsal: Voyage d'Ali Bei en Afrique et en Asie (1814).

Badnjak, dubový kmen, který jihosl. lid spaluje dle starého zvyku na Štědrý den. Podobně je tomu i v Anglii, Francii a Německu.

Badoglio Pietro (* 1871), it. generál, ve světové válce velit. 27. sboru, později náměstek náčelníka, pak náč. gen. štábu it. Byl pověřen vyjednáváním o příměří s Rakouskem v r. 1918.

Badovinac Nikola (1828—1889), býv. starosta města Záhřeba; zúčastnil se vynik. způsobem veřejného života chorv. ke konci min. stol. Organisoval bosenskou fin. správu.

Badowski Adam, pol. malíř (* 1857 ve Varšavě, † 1903), žák Floriána Cynka a L. Loefflera v krak. škole Krásných umění. Původně historický malíř, později portrétista velmi uznávaný. Portréty jeho, jako na př. arcib. Winc. Popielka z roku 1896) vynikají neobyčejnou silou charakteristiky.

Badurski Jędrzej (1740—89), pol. lékař, prof. na univ. v Krakově. Organisoval univ. studium a veřejnou hygienu.

Bądzyński Stanislaw Junosza, soudobý chemik a fysiolog, působil v Curychu, Bernu a v Lipsku. Pracoval na methodě kontroly analysy másla a mléka, na přeměnách bílkovin, na syntese léků ze skupiny kys. salicylové, v přeměně kofeinu v organismu. Od r. 1899 prof. univ. ve Lvově, od r. 1919 prof. varšavské univ. Významnější práce: Všeobecný názor na kyseliny oxyproteinové, O přeměně látek.

Baedeker Karl (1801—1859), knihkupec, naklad. známých průvodců. První z nich, Průvodce Porýním, vyšel r. 1828 v Koblenci. Později přesídlila firma do Lipska, kde bylo ve vydávání pokračováno, až sbírka obsáhla celý svět. Tyto „baedekry“ jsou znam. cest. příručky, které obsahují i věd. popisy zemí a národů.

Baensch Otto (1825—1898), něm. hydraulik (specialist. ve vod. stavitel.); podle jeho návrhu proveden byl kanál sev. východní čili císaře Viléma, dokončený r. 1895.

Baer Karel E. (1792—1876), vynikající přírodozpytec. Četná jeho díla z oboru biologie a geologie získaly mu pověst jednoho z nejváženějších učenců ruských, a učinily ho významným a uznávaným i na poli mezinárodním. Od něho pochází t. zv. zákon Baerův, který otáčením země vysvětluje fakt, že na sev. polokouli mají všechny řeky tekoucí směrem již. vých. břeh strmý a záp.

nízký. Baer byl prof. a členem akademie v Petrohradě a napsal mimo jiné monografii o moři Kaspickém a (teprve po jeho smrti vydaný) životopis Cuviera.

Baeran Alois (*1872), rada magistrátu brněnského a nacion. poslanec něm. Známý z četných pol. procesů.

Baernreither Josef Maria, JUDr., rak. státník (1845—1925). Zástupce ústavověrného velkostatku něm. na českém sněmu a na říšské radě, býv. ministr v kab. Thunově, Clam-Martinicově. Byl nebezpečný a zapřísáhlý nepřítel českého národa a obhájce uzákonění němčiny za jazyk státní.

Baeyer-Falls, m. v USA., s 10.400 ob., ve státě Pensylvania. Údolí, v němž m. leží, má bohaté prameny naftové.

Baeyer Adolf (1835—1917), znam. něm. chemik, 1872 prof. v Strasburku, 1875 v Mnichově. Pracoval hl. v oboru barviv a získal si veliké zásluhy o synthetickou výrobu indiga. Také o asimilaci kysl. uhličité rostlinami a o theorii benzolové uveřejnil cenné poznatky. R. 1905 obdržel Nobelovu cenu chemie.

Baf, ps. F. A. Borovského.

Baffier Jean Eugen (1851—1920), fr. sochař. Jeho robustní, zdravý venkovský vkus se uplatnil hlavně v dekorativní skulptuře.

Baffin (befin) William (1584—1622), angl. mořeplavec. R. 1616 objevil s Robertem Bylotem na lodi „Wiscovery" záliv Baffinův. Domníval se, že není možno jím proplouti, a tím se stalo, že 200 let nebyly činěny pokusy pátrati po sev. průlivu.

Baffinova země (Baffinsland), největší ostrov am. arkt. Archipelu, odd. od Labradoru průl. Hudsonovým. 600.000 km². Povrch jest velmi hornatý.

Baffinův záliv, část Sev. Led. moře mezi B. zemí, Sev. Devonem a Grónskem Jest spojen s oceánem Atlant. průl. Davidsovým a se Sev. Led. moř. průlivem Smithovým.

Bagadurov Vsěvolod Alaverovič (nar. 1878), komponista a věd. hudební pracovník, z jeho skladeb vynikají opery Eros i Psicheja (1916), Dvorjanskoje gnezdo (podle Turgeněva), romance, sbory.

Bagage (bagáž), zavazadla vůbec a zavazadla voj. oddílu zvláště.

Bagalěi Dmitrij Ivanovič (* 1857), rus. historik, člen Ukrajinské akad. nauk, studoval na Kijevské a Charkovské univ.; napsal 1882 magisterskou disertaci Istorija Severnoj zemli do poloviny 14. v., pak doktorskou r. 1887 Očerki iz istorii kolonizacii i byta stepnoj okrainy moskov. gosud; stal se soukr. doc., prof. a od r. 1906 rektorem Charkovské univ. Studoval hl. historii Ukrajiny a zvl. Charkovský kraj. Hl. z jeho věd. prací: Kolonizacija Novorossijského kraja, Opyt istorii Chark. univ., Kratkij istor. očerk torgovli v Chark. kraje v 17—18 vv.

Bagamoyo, příst. m. ve Vých. Afr., na vtoku řeky Kimgani. 50.000 ob.

Bagatelle (fr.), maličkost, hračka. V hudbě název pro malou skladbu (obyč klav.). Světozn. jsou b. Beethovenovy.

Bagatelní řízení, soudní řízení pro spory v případech podřízenějších (do 100 Kč). — Provádí se cestou zkrácenou a odvolání je znesnadněno.

Bagaudové (lat. Bagaudae), galští sedláci, kteří nesnesitelně utiskováni od řím. velkostatkářů, vzbouřili se pod Aelianem a Amandem proti císaři Carinovi, a v l. 285—286 cís. Maximianem krvavě potlačeni. Loupežné roty Bagaudů udržely se však, zejm. v s. Španělsku a v s. It., až do pádu říše římské.

Bagdad, vilajet a hl. m. vilajetu ve státě Irak, stojícím pod mandátním panstvím angl. Správní okr. obsahuje pás od perských hranic přes kraj mezi Tigridem a Eufratem až do území jihozáp. od Eufratu ležícího. Velikost 140.000 km², tudíž téměř $^{2}/_{5}$ celého Iraku. Počet ob. 1.4 mil. Během léta panují zde záp. a sev.-záp. větry, které jsou velmi chudé na vláhu. Též jihových. větry zimní nepřinášejí dešťů. Tak má Bagdad ročních srážek jen asi 150—200 mm, chladné zimy, někdy dokonce s mrazy, a velmi horká léta. Následkem toho je půda vilajetu úrodná jen při umělém zavodňování. Ve starověku byla tato zavodňovací síť vzorně provedena. Dnes tvoří téměř 80% půdy step, kterou probíhají kočovné a polokočovné kmeny, provozující chov dobytka. Město Bagdad je jediné velkoměsto Mesopotamie; leží po obou březích Tigridu, kde jsou oba toky nejvíce vzdáleny B. je nepatrně vzdálen od star. řec. měst Ktesifonu a Seleucie. Počet ob. byl r. 1900 145.000 r. 1920 činil již 225.000. B. je dnes již jen částí onoho velkom., jakým býval v dobách kalifa Harun-al-Rašida. Tenkrát se počet obyv. odhadoval na 2,000.000. Byl tudíž B. největším m. světa. Přes to je dnes B. panující metropolí již. a střed. Mesopotamie. Zříceniny starého B. leží na pravém břehu Tigridu; zde jsou též menší části města nynějšího, jehož hlavní díl zabírá levý břeh řeky. Staré městské okresy mají úzké klikaté uličky. V nich je plno bazárů naplněných orientálním zbožím pohádkového města 1001 noci. Vedle hospodář. významu má B. bezesporně důležitou úlohu i jako mohamed. cizinecké město, do kterého proudí ročně zástupy

poutníků. V průmyslu má B. v první řadě výrobu textilní. Výroba orient. koberců v poslední době poklesla. Obchodní význam B. spočívá v okolnosti, že město je na konci splavné části Tigridu, která probíhá celou jižní Mezopotamií. Kromě toho je B. cílem karavanních cest, vedoucích přes pohoří z Persie, takže nepředstavuje pouze shromaždiště mezopotam. výrobků, nýbrž je též důležitým přístavem pers. vývozu. Vodní doprava parníky končí v B. a dále se zachovává doprava v takovém stavu, jako byla před tisíciletím. Projíždí zde zvláštní vorové lodice (klek), zhotovené z kozí a ovčí kůže, aneb okrouhlá kožní plavidla, ucpaná jílem. Paroplavba do Basry, přístavu pro moř. lodě na Šat-el Arab je v angl. rukách. S Basrou je B. spojen nejnověji též drahou. Angl. hospodářské snahy mohou B. rozhodně jen pozvednouti tím spíše, že bohaté prameny petrolejové na per. hranici mezi Mossulem a Perským zálivem mají velikou důležitost pro zásobování angl. loďstva a ind. dominií. Anglie se snaží toto co nejdříve provésti, aby se takto osvobodila od závislosti na severoam. produkci. Dějiny B. jsou ukázkou pro pokles nejvyšší kultury až na okraj barbarství následkem vpádů primitivních kočov. národů. Nejvyš. stupně rozkvětu dosáhlo město, jehož jméno je uvedeno v Talmudu, v dobách Abassidů. Jméno Bagdad znamená „od boha dáno, dar boží". B. byl založen jako voj. tábor r. 754 a již r. 800 byl „srdcem světa". V těchto dobách byl B. sídlem Haruna al Rašida, po jehož smrti nastal úpadek m. a význam kalifátu poklesl rovněž značně. Kalif učinil ze svého zamilovaného města dějiště pohádek, jak se nám zrcadlí v pohádkách 1001 noci. Arab. a čín. výrobky, sibiř. a ind. zboží se ve m. hromadilo a mohamed. obchodník světové metropole byl pánem vzorně pěstovaných karavanních silnic a lupičů zbaveného moře. V B. bylo též středisko vědy. Právo, matematika, logika, filologie, nábož. dogmatika a rhetorika dosáhly svého vrcholu stejně jako v umění architektura a především poesie. O této pohádkové kultuře se záp. říše dovídala ústy vyslanců Harunových, přicházejících ke dvoru Karla Velikého. Roku 1258 byl kalifát zničen Mongoly. Roku 1400 vtrhli do města Timurovy mongolské hordy a zničily kvetoucí město. Poklady knihoven a divy stavitelského umění byly sice již dávno zničeny, avšak nyní nastal úpadek všech ostatních zbytků staré kultury. Pak následovaly vpády Turkmenů a Peršanů, až konečně r. 1638 přišlo m. do turec. rukou na dobu 300 let. Co Mongolové zničili, to Turci nepostavili. Jen s námahou se udržoval 200 m dl. most mezi starým a nov. m. Staré m. hradby byly až na několik věží r. 1870 zbourány. Ze staveb kalifů se zachoval pouze minaret Suk-el-Gasl. Zničeno bylo též asi 100 mešit. Vedle toho postaveno bylo asi 50 synagog a 6 křesť. kostelů. Jelikož nebylo zde železn. spojení, byl dovoz stále větší, než vývoz. Až před vypuknutím svět. války chtěli Angl. a Něm. tyto poměry zlepšiti. Po vypuknutí svět. války se Angl. ze všech sil snažili o opanování země, což se jim r. 1917 také podařilo. Mírem Sevrèským byl B. přiřčen Iraku, který je angl. mandátním panstvím.

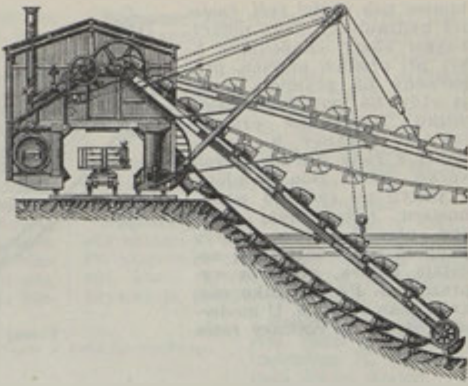
Bagdadská dráha, celkové označení pro dráhu vedoucí z M. Asie k Pers. zálivu. Dráha vede z Konie v M. Asii přes Mossul, Bagdad, Basru do Kaddhiny. R. 1898 začali stavbu anatolské a b. dráhy Němci. Podporou Turecka se zdály býti ohroženy angl. zájmy v Indii. Rusko, které se stavělo rovněž proti stavbě dráhy, bylo později uspokojeno ústupky v Persii. Ve sv. válce se snažili Němci dráhu rychleji dokončiti, aby mohli na mesopotam. bojišti pomoci, avšak příroda (horstva) jim působila nepřekonatelné těžkosti. Mesopotamie naprosto neodolala angl. náporu. R. 1917 padl Bagdad. Je oprávněna domněnka, že bagdadská dráha přinese zemím, kterými prochází, skutečně rozkvět, který tyto kraje staré kultury skutečně potřebují.

Bagdette, druh holubů se zvlášť silně vyvinutými nohami a očními kroužky. K tomuto druhu patří ještě druhy holubů indiánských a podle města Bagdadu druh holubů t. zv. B.

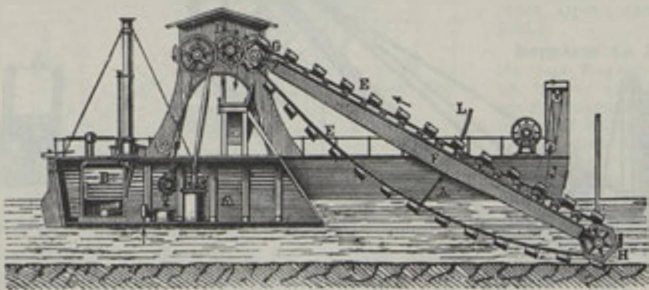
Bagelkand (Baghelkand), krajina při soutoku řek Jumny a Gangu v Přední Indii.

Bagger, stroj sloužící k vyhlubování a ke zdvihání těžkých hmot zemních. B-em pracuje se při těžbě materiálu (štěrku, hněd. uhlí, rudy) při stavbách do hloubky, zakládání a při udržování hloubky toku v řekách, kanálech a přístavech. Podle toho, zdali bagger pracuje nad, nebo pod vodou, rozeznáváme baggry suché nebo mokré, ovšem stejné konstrukce; podle způsobu vykonávání práce rozeznáváme b. s přerušovanou a s nepřetržitou dopravou materiálu. Nejjednodušší je ruční b., představující širokou lopatu, připevněnou na dřevěnou násadu. Lopatkový b. pracuje na způsob ruční lopaty. Klikovitá lopata se pohybuje na otáčivém jeřábu (výložník) tam a zpět. Parní lopaty mají až 100 tun váhy a 4·8 m³ obsahu. Mají oddělený pohon pro ústrojí zvedací, sklápěcí, jeřáb a posu-

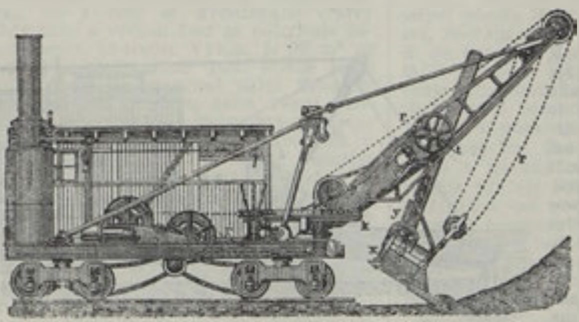
novací ústrojí b. Pro práci v těžké půdě jsou lopaty opatřeny zuby nebo nožem. Lopatky se řetězovým neb lanovým pohonem zvedají bubnem zdvihadla nad vrchol výložníku. Výložník nese lopatkovou tyč, která se uvádí do pohybu ozubeným hřebenem. Výložník je upevněn na otáčivé desce, kterou pohybuje lano z bubnu sklápěcího stroje. Naplněná lopatková nádoba se po posunutí jeřábu vyprázdní otevřením dna. Celý b. je montován na železničním podvozku. B-y s parními lopatkami mohou pracovati i v nejtěžší půdě. Upravují samy terén pro kladení kolejnic. Mají malou šířku a hodí se výborně k dopravě. Za minutu vykonají 3 zdvihy a zpracují za 10 hod. 1100—2400 m³. Lopatkové

Lübecký řetězový bagger (řez příčný).

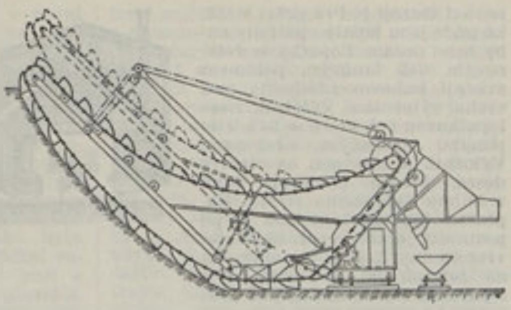
Džberový řetězový bagger (řez podélný).

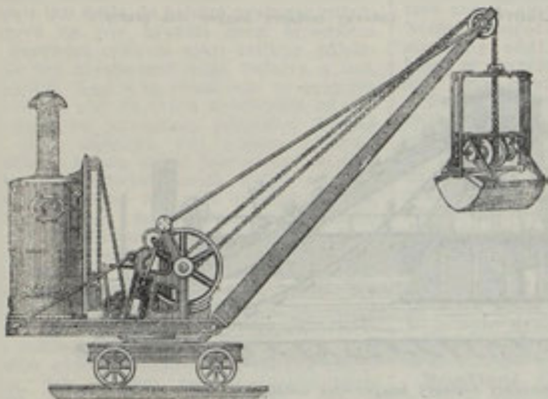
Lžícový bagger

baggry mají dnes velmi často elektrický pohon. Baggry s otáčivými lopatkami sestávají ze 2 lopat otáčivých kol vodorovné osy. Tyto lopatky nazýváme též chapadly. Chapadla visící na jeřábu jsou vtlačována do země, zde se kol své osy pootočí a po nabrání půdy se vyzvednou a vyprázdní. Činnost chapadel uvádí se v pohyb řetězov. po-

honem neb vodící tyčí, často též hydraulicky. Jako mokrý bagger slouží chapadlový b. zvl. při přístav. pracích, připevněný na pramici; jinak je vždy na pojízdném podvozku. Nepřetržitě pracuje tak zv. váčkový b., sestávající z řady ostrohranných váčků, které jsou uváděny v pohyb po způsobu paternosteru nekonečným řetězem přes 2 bubny. Vrstva půdy se tímto zařízením neustále nabírá, zvedá a vyprazdňuje. Pracují jako mokré i jako suché b. U moderních strojů je váčkový řetěz

Vysoký bagger s dlouhým žebříkem.

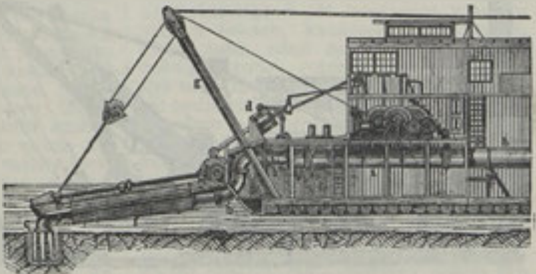

Drapák se zavřeným košíkem.

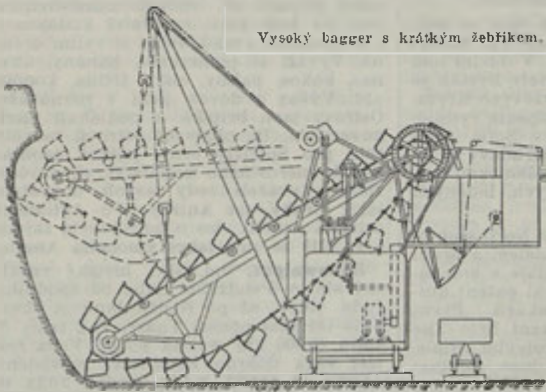
Otevřený košík drapáku.

montován podél lodní osy, vyprazdňování se děje uprostřed a výtěžek padá padá po obou stranách do pramice. Sklon dráhy váčků k vodní hladině je asi 45 až 50°. Tyto b. slouží v první řadě k vyhlubování řek a přístavů a jsou normálně opatřeny parním pohonem. Váčkovitých b. s vertikálním řetězem se používá při stavbě vodních pilířů. Malým b. neb exkavatorem nazýváme tentýž přístroj pracující

Ssací bagger Batesův (podélný řez).

na suchu. Celý stroj je postaven na podvozku. Při práci se celý b. pohybuje stále vpřed Suchých b. se nejvíce používá jako vykopávkových strojů. R. 1860 bylo jich po prvé použito k dobývání štěrku při stavbě ardenské dráhy. Od té doby používány při stavbách kanálů (Suez, Panama atd.) a k dobývání hnědého uhlí. Rychlost váčků je max. 0·7 m za sec. K udržení úměrnosti pohybu baggru a pohybu váčků je oboje zařízení poháněno jedním parním strojem neb elektromotorem. Ssacího b., neb odstředivého čerpacího b. se používá velmi hojně k čištění přístavů od nánosů, bahna, písku atd., které se nedají odstraniti váčkovým b. Pomocí silných odstředivých čerpadel se nassává voda a bahno a dopravují se dále. Tyto b. sestávají z čerpadla montovaného na lodi a poháněného řemenovým pohonem. Přes lodní stěnu vychází ssací roura opatřená ssacím košem, ve kterém se uvolňované vrstvy půdy mísí s vodou. Loď se pohybuje během práce kupředu. Výkon je 90 m³ za hod. Při tvrdé půdě jsou konce ssací roury opatřeny řezacími válci. Ssací b. jsou pro svoji nízkou cenu velmi oblíbeny. Jako mořské b. jsou tyto přístroje montovány na zvláštních podvozcích a výtěžek b. se ukládá do zvlášť. skladišť lodi, při čemž voda odtéká. Loď a b. mají společný pohon. Později vyssaje b. složený materiál a vytlačuje tento zvlášť. potrubím na břeh. Tyto mořské b. jsou způsobilé i k vybaggrování potopených lodí. Říční b. dopravují materiál do pramic, které se pak zase zvláštními b. stroji tak zv. elevátory vyprazdňují na břeh. Prvého ssacího b. bylo použito v přístavě St. Nazaire.

Vysoký bagger s krátkým žebříkem.

Baggesen Jens Immanuel (1764—1826), dán. básník, psal též něm. Velký ctitel J. H. Vossův a Kantův. Z úcty k oběma přijal jméno Immanuel. Žil střídavě v Dán., Něm., Švýc. a v Paříži.

Bagheria (Bagaria), it. krajina na Sic. v prov. Palermo. B. má 22.000 ob. Leží v úr. rov. j. od mysu Zafferano. Nedaleko leží trosky foin. m. Solunt na výběžku Monte Catalfano ve v. 374 m.

Baghýra, ps. ⚲ Jar. Divokého.

Baginskij Ključ, slané zřídlo v Jakutské oblasti as 200 km sz. od Olekminska. Po zamrznutí zřídla tvoří se pod ledem sůl, která vytéká trhlinou na povrch, krystaluje, shrabuje se a suší.

Bagirmi, afr. černoš. stát, ležící j. od jezera Čadského. R. 1900 připadl franc. Kongu.

Baglivi Giorgio (1668 až 1707), ital. lékař v Dubrovníku, průkopník fysiologie v lék. (Spis. Opera Omnia — 1704.)

Bagnères de Bigorre, též jen Bagnères zvané, hl. m. arond. Hautes-Pyrénées. B. leží ve výši 551 m, po levém bř. Adouru. Má 8200 ob. a platí za jedny z nejlepších pyrenejských lázní. B. je předepisováno pro reumatiky, nervově choré, ženské nemoci, kožní a plicní neduhy. B. bylo známo již Římanům. Stál tam chrám Dianin.

Bagnères de Luchon, též jen Luchon zvané franc. m. s přívlastkem „královna Pyrenejí", leží v dep. Haut-Garonne v údolí Luchonu 629 m. n. m. v blízkosti střed. pásma Pyrenejí. Město je známým láz. místem a má více návštěvníků, než B. de Biggore. B. má 3000 ob. Též lázně B. byly známy již ve starověku a zasvěceny keltskému bohu Lixonu. B. má asi 50 různých pramenů, s teplotou 17—66° s různým obsahem síry a železa.

Bagnes Val de (údolí Bagnes), horské údolí v jihozáp. Švýcarsku, v kantonu Wallis, proťaté řekou Drance de Bagnes. Květena v tomto alpském údolí zvláštní a velmi rozmanitá.

Bagni (čes. lázně), často se vyskytující it. označení pro lázeňská města.

Bagota, obec v okr. Stará Ďala u Komárna, 1334 ob. Pěstování tabáku.

Bagratidi, armén. vévodský rod pravděpodobně židov. původu. Po vymření

assahidského král. rodu panovali B. od r. 748 až téměř do 19. stol. Rod je od III. stol. křesťanský.

Bagration Petr Ivan., vévoda, ruský generál (1765—1812). Udatný bojovník. Vyznamenal se hlavně v bojích proti Turkům. Zemřel násl. zranění u Moskvy.

Bagratuni Arsen (1790—1861), armén. spisovatel, klasik arm. lit., ctitel antick. světa a starobylé patriarchálně-feudální Arménie. Psal staroarménským jazykem (grabar). Pořídil nádherný překlad Iliady. Vytvořil nár. arménský epos básní Ajk Djucazn (Heroj Ajk) ze starodávné arménské mythologie. B. stal se známým svými studiemi staroarménštiny.

Bagrjana Eliza Běl., bulh. spis. ze soudobé generace, nadaná básnířka, hlásící se k domácí a slov. tradici. V duchu tom napsala citově založené sonety Bretaň se zřejmými ohlasy Mickiewiczových Krymských sonetů. Stejně tak napsala rytmickou verš. skladbu Zvony sv. Sofie (1928) pod vlivem čes. legendy Nerudovy o loretánských zvoncích. B. je básnířkou nejjemnějších záchvěvů citových, laděných v prostém duchu nár.

Bagster Samuel (* 1772 v Northamptonu, † 1851), stal se nakladatelem a první vydával levné polyglotní bible s komentářem, na něž se nevztahoval patent university a královských tiskařů. První z mnoha polyglotních vydání bylo The English version of the Polyglot Bible. 1816." Jeho závod ještě dnes existuje v domě, kde byl založen.

Bagwell Richard (1840—1918), irský dějepisec.

Bahâdur šach I., syn Aurangzebův. vlast. jménem Muazin. Panoval 1707 až 1712, jako velký Mogul v Hindustanu.

Bahâdur II., poslední velký Mogul, vládl 1837—1857 zdánlivě. Proti své vůli musil se zúčastniti velikého ind. povstání; jako 90letý stařec byl Angl. zajat u Delhi a odsouzen k dož. žaláři. Zemřel r. 1862 v Rangunu. Pod jménem Safar psal B. četné básně.

Bahaism, mladá islam. sekta, vzniklá z „babismu". Založil ji Mirza Ali Mohamed ze Širasu. Sám se nazýval „Bab" = „vrata". Odsud babism. Jeho učení mělo silné stopy křesťanství s komunist. ideami o rovnosti atd. Byl proto velmi pronásledován a stal se obětí pers. duchovenstva. Byl pers. úřady ze země vypovězen. Odstěhoval se do Akko r. 1868, kde též zemřel.

Bahalij Dmytro Ivanovyč, ↷ Bagalěi D. I.

Bahamské ostrovy (lukayské ostrovy). Skupina ostrovů v Atlant. oceánu sev. od Vel. Antill. Sestává z dvanácti větších a z několika set malých ostrovů, t. zv. cayů. Celkový součet rozlohy je asi 14.000 km². Obyvatel asi 55.000. Většinu tvoří černoši. Lze předpokládati, že i větší B. jsou korál. původu. Dosahují výše 123 m. Hlav. ostrovy skupiny jsou: Abaco, Andros-Island, Newprovidence, Eleuthera, Cat; San Salvador čili Watlings Island je r. 1492 Columbem prvně objevené Guanahami. Dále Acklinisland, Mariguanaisland, Caicos a u Kuby je Inagua. Ostrovy jsou dobře zalesněny, takže kácení vzác. stromů tvoří hlavní zdroj příjmů ob. Dalším zaměstnáním jest lov hub, želv, rybářství a dokonce i lov lodních vraků. Půda je velmi úrodná. Vyváží se pomeranče, banány, ananas, kokos, palmy, cukr, třtina, konopí atd. Vývoz a dovoz jsou v rovnováze. Ostrovy jsou britské a podléhají angl. guvernéru. Po objevení ostrovů neměly tyto pro Španěly ceny, jelikož neobsahovaly nerostného bohatství, především zlata. Vyváželi tedy aspoň obyvatele jako otroky na Antilly. Po vylidnění ostrovů neměli více o ně Španělé zájmu a r. 1718 se jich lehce zmocnila Anglie.

Bahawalpur, ind. stát, britský vasalský stát v Pendžabu. Sahá od spodního Indu jihov. až po Radžputanu a obsahuje též část pouště Tharr. Tak tvoří ⅘ státu 45.000 km² veliká poušť. Voda řek jest však dobrou kanalisací rozváděna daleko od břehů, takže úrodná půda se posunula hluboko do pouště. B. má 800 tisíc ob. Hlavními produkty země jsou: bavlna, cukr, třtina a obilí. Hl. m. B. stejného jména leží v údolí Indu při ústí Sadleču a má 19.000 ob.

Bahenka živorodá (Paludina vivipara), vodní plž ze skupiny předožabrých (Prosobranchiata) s ulitou pruhovanou. Na noze má víčko, kterým uzavírá ústí. Dýchá žabrami a rodí živá mláďata. Žije u nás ne příliš hojně v potocích a říčkách. Jí podobná, ale menší, je bahnivka (Bythinia) žijící ve studánkách.

Bahenní nemoci, choroby vyskytující se v močálovitých krajích, zaviněné obyč. hmyzem. Patří sem: malarie, tertiana, tropická zimnice, čtvrtodenní zimnice. Projevují se zimnicí, pocením, horečkami, seslábloslí těla. Léčí se chininem, arsenem. Země močálovité snaží se nezdravý terén vysušiti a tím zabrániti b. n., zlu, které je vážným problémem zdravotnickým. V Italii dostupuje malarie stupně katastrofálního. (Hl. Sardinie, řím. campagna.)

Bahenní plyn, ↷ důlní plyn.

Bahia, stát a město na pobřeží Brasilie. Stát Bahia při dolním toku řeky San Franciska měří 426.427 km² a má 3,373.000 obyvatel. Podnebí je při pobřeží horké a vlhké, na záp. suché (pěstuje se káva, kakao, cukrová třtina, guma a tabák). (Chov dobytka.) Hl. m. B. nad zátokou de Todos os Santos a má 348.000 obyv., většinou barevných. B. jest důl. m. přístavním a zároveň střediskem obchodu a průmyslu. Město bylo zal. 1510 a bylo po delší dobu hl. m. Brasilie.

Bahia Blanca, argent. město. Přístav při zálivu B. B. v prov. Buenos Aires. Ve městě se sbíhá nejvíce želez. tratí, vycházejících z Buenos Aires a spojujících vnitrozemí. Želez. společnosti, které mají na městu veliký zájem, se starají též o výstavbu přístavu, takže B. B. je dnes v ohromném rozkvětu. Má 70.000 obyv.

Bahil Jur (* 1759), ev. farář v Čerenčanoch. Sp. D. Conradi Dieterici institutionum rhetoricarum sciagraphia (Leutschovice 1725).

Bahil Matěj (* 26. 2. 1706 v Šiveticích, † v 2. pol. 18. st. v Prusku), evang. kněz v Prešově a výmluvný kazatel. R. 1746 byl na popud jezuitů uvězněn, podařilo se mu však uprchnouti do Pruského Slezska, kde dostal místo kazatele v Annisfeldu. Tam vydal r. 1747 knihu Tristissima ecclesiarum Hungariae protestantium facies, v níž líčí pravdivě utrpení evangelíků v Prešově. Slov. překlad od G. Ribaye vyšel r. 1805. Jeho podrobný životopis s četnými kulturně-historickými poznámkami vyšel r. 1884 v Hermannsburku (Matthias Bahil, ein Bekenner des Glaubens in Verfolgungen und Nöten), jiný v Eislebenu roku 1859 (Nic. Lange und Mathias Bahil).

Bahlsen Arnošt (* 1808 v Erfurtu), semenář v Praze v prvé pol. 19. st.

Bahňák, odrůda žel. rudy hnědele.

Bahnice, březí ovce.

Bahník (Protopterus annecteus), afr. ryba ze skupiny r. dvojdyšných (Dipnensta); ačkoliv má vyvinutá žabra, přece dýchá také pomocí zvl. upraveného měchýře vzdušného. Nozdry jsou spojeny s dutinou ústní. Z vajíček bahníků líhnou se larvy podobné larvám obojživelníků (spojují tedy b. znaky ryb se znaky obojživelníků). Skupina tato byla v dřívějších dobách geolog. daleko početnější, dnes zbyli jen tři zástupci: zmíněný b. africký, dále b. americký (Lepidosiren paardoxa), a b. australský (Neoceratodus Forsteri).

Bahno (v geol.), hlíny různého zbarvení, naléz. se mezi nánosy štěrků. Mají-li větší množství $CaCO_3$, slín.

Bahr Herrmann (* 1863), něm. spisov., kritik, essayista. Jeden z předních členů víd. moderny. Napsal četná dramata a romány, v nichž snaží se najíti „nového člověka" a kreslí typy ze sociálního a uměleckého ovzduší. V kritické činnosti projevil velkou znalost literatury a kultury cizí, hlavně franc. Sympatisoval s českými požadavky ve Vídni a přiznával Čechům právo na autonomii. — Do češt. přel. dramata: Koncert (Dr. Prusík), Pavouk (Hilar), Okamžik (Lešehrad), polit. spis. Austriaca (př. Dr. J. B. Novák) a j.

Bahrain (Bahrein), skupina ostrovů v zátoce Perské (nedaleko pobřeží Arabie), kterou tvoří poloostrov Kato. Souostroví pozůstává ze 2 větších a 6 menších ostrovů a celkem měří 550 km² a má asi 100.000 ob., zaměstnávajících se hlavně lovem perel.

Bahrdt Karl Friedrich (1741—1792), evang. teolog racionalistického smýšlení. Od r. 1766 byl prof. v Lipsku, Erfurtu a Giessenu. Svými výklady bible ve smyslu „rozumného křesťanství" zahájil boj s tehdejší pravověrností. Jeho veselohra, namířená proti min. kultu Wöllnerovi, přivedla jej na čas i na pevnost. V Hallu prý měl mezitím hostinec.

Bahr-el-Chazál (ar., Gazelí řeka), l. přítok Nilu v angl.-egypt. Sudanu, vzniká z četn. pramenů na rozhraní proti kotlině Konga a z Bahr-el-Arab, protéká nížinou, jíž za dešťů zavodňuje, a vlévá se do Bílého Nilu.

Bahr-el-Chazál, údolí ř. Sora, dočas. odtoku Čadského jez. na s.-v. Předpokládané dříve spojení s územím ř. Nilu podle Francouze Tilho (v „Ann. de Géogr." z 1913) neexistuje.

Bahr-Mildenburg Anna, von (* 1872), znam. něm. sopranistka, působila delší dobu na vídeňské dvorní opeře, nejlepší představitelka stěžejních rolí v operách Wagnerových a Straussových. Od roku 1919 přednáší na mnich. Akademie der Tonkunst.

Bach Alexej Nikolajevič (* 1857), vynik. ruský chemik a politik. 1878—1881 ztrávil ve vyhnanství v Bělozersku. Po návratu vstoupil do kyjev. univ. a po zatčení Hermana Lopatina odjel 1885 do zahraničí: v Paříži se B. věnoval výhrad. věd. práci, spolupracov. v redakci „Moniteur Scientifique" v oboru exakt. chemie a v laborat. prof. Schützenberga v Collège de France; 1894 zřídil si B. u Ženevy malou laboratoř a sepsal řadu věd. statí a monografií. Laboratoř tato 1918 převez. ze Ženevy a předána Karpov. ústavu v Moskvě. Za své věd. práce obdržel B. od laussanské univ. hodnost dra. 1905 vstoupil B. do strany

soc.-revol. V r. 1917 vrátil se B. do Ruska a po roztržce s.-revol. strany se sověty vystoupil B. ze strany. 1918 stal se řed. Chem. institutu jm. L. J. Karpova, kromě toho organisoval biochemický ústav NKZdrva (lid. komis. zdravotn.). Hlav. experiment. práce B. týkají se otázky oxydačn. procesů v živých organismech. Další práce B. byly vydány v Berichte der deutschen chemischen Gesellschaft, 1901/10, pod názv..: O úloze peroxydů v ekonomii živé buňky. Souhrn některých prací B. obsahuje monogr. Chemismus dýchacích pochodů (Žurnál Rus. Chem. spol., Petrohrad 1912).

Bach, jm. něm. rodiny, z níž vyšlo v 17. a 18. stol. mnoho hudebníků. Užší jejich vlastí bylo Durynsko. Nejznamenitější byli: 1. Joh. Sebastiam, * 21. III. 1685 v Eisenachu, † 28. července 1750 v Lipsku, kde stal se 1723 kantorem u sv. Tomáše, když pobyl dříve na různých místech, hl. ve Výmaru a Köthenu. Je z největšich mistrů slohu polyfonního, jenž kvetl do pol. stol. XVIII., neuzavíral se však ani vlivům melodicko-harmonického slohu it. Napsal mnoho kantát duchov., dvoje pašije, řadu mší, oratoria, koncerty a sonaty pro různé nástroje, ouvertury pro orch., mnoho děl pro klavír (Temperovaný klavír, suity, partity, umění fugy, variace) a varhany. Za života byl obdivován hl. jako vynikající virtuos na varhany a improvisátor. Skladby, jsouce většinou v rukopise, nebyly příliš známy a po jeho smrti téměř zapadly. Význam jeho byl objeven až ve stol. XIX., kdy Mendelssohn prováděl jeho díla a R. Schumann přičinil se s jinými o založení Bachovy společnosti 1850, která vydala všechna jeho díla. Z jeho synů nejznám. jsou: 2. Wilhelm Friedemann (1710—1784), velmi nadaný, ale lehkomyslný, takže zemřel v bídě. Skládal koncerty, fantasie a fugy pro varhany. 3. Karl Filip Emanuel (1714 až 1788), žil při dvoře Bedřicha II. v Berlíně, později působil v Hamburku. Skládal pod vlivem hudby francouzské, tak zv. galantní skladby a napsal pozoruhodný spis Versuch über die wahre Art das Klavier zu spielen. 4. Jan Kristian (1735—1782), žil v It. a Angl., kde získal si jména jako skladatel oper.

Bach, svob. p., Alexander (1813—1893), po revoluci r. 1848 zvolen do vídeňského parlamentu jako něm. svobodomysl. poslanec. Stal se min. justice, později vnitra (1849) v kabinetu kníž. Schwarzenberga. Bach byl čím dále tím konservativnější. Jeho ideálem byl přísně kat., centralistický úřednický stát pod absol. dynastií, proto smluvil rakouský konkordát s papežem r. 1855. Po válce s Italií r. 1859 byl nucen odstoupit. Od r. 1860 až 1865 byl rak. vyslancem u papežské stolice a pak žil v soukromí. Pro nás je smutně proslulý tím, že na něho padá hlavní zodpovědnost za deportaci Havlíčkovu do tyrol. m. Brixenu, čímž zavinil předčasnou smrt našeho nár. mučedníka.

Bach Friedrich (* 1817 v Hradci Král., † 1865), lékař. Vydal několik sbírek hluboce procítěných něm. básní, upomínajících na Lenaua a Höltyho. Nejznámější jsou Sensitiven (1839).

Bach Václav MUDr. (1826—1897), primář všeob. nemocnice v Kutné Hoře a poslanec na českém sněmu od r. 1880.

Bacháček Martin Nauměřický, zvaný tak podle svého rodiště u Velvar (* 1539, † 1612). Dílo jeho jest dokladem rozkvětu č. školství v 16. st. Studoval na univers. pražské i v cizině, matematiku a astronomii. Působil pak na městských školách a stal se konečně prof. na koleji Karlově v Praze, kde vyučoval vedle matematiky a astronomie také klasickým jazykům. Největší jeho zásluhou je organisace utrakvistického školství v Čechách, jehož správu vedla tehdy universita. V duchu doby dbá hlavně o horlivé pěstování latiny. Zachovaly se jeho dopisy městům a učitelům, jež vydal Fr. Dvorský v Pamětech o školách českých (Praha 1886). Psal a vydával učebnice, pranostiky, kalendáře. 1591 byl povýšen do stavu šlechtického. Lit.: Truhlář: Rukověť k písemnictví humanistickému. 1908. Str. 85. — Kádner: Dějiny pedagogiky. II. díl.

Bachanti (lat., vagantes), ve středověku potulní žáci. Tlupu obyčejně vedl starý žák, který mladší měl vyučovati. Žili životem velmi problematickým, takže výsledek vyučování býval velmi pochybný.

Bachát Daniel (* 18. 6. 1840 v Ratkové, † 13. 4. 1906 v Pešti), slov. ev. farář a superintendent, působil v Pešti od r. 1873. Maďarské prostředí a styky s vládními kruhy odvedly ho ke konci života od dobré slovenské společnosti. Už v letech 70. stal se redaktorem vládou podporovaných Bobulových Slovenských Novin a hojně přispíval i do Slov. Novin Horňanského. Je jedním z nejplodnějších slov. spisovatelů, ač umělecké ceny jeho práce nemají. Psal básně, humoresky, povídky, veselohry a posudky, jakož i glosoval slov. veřejný život. Hojně také překládal z maďarštiny. Nejsvěžejší jsou tři svazky básní, besídek a obrázků, vydané r. 1870 pod názvem „Nevadze" jako sebrané a vybrané spisy Miloslava Dumného, pod kterýmžto pseudonymem Bachát nejčastěji psával.

Bachelet Jean Louis Théodore, 1820 až 1879, franc. spisovatel a historik. Hlavní díla jeho jsou historický a kulturní slovník (1857, 1862).

Bacher Andrej (* 1885 v Lipt. Sv. Mikuláši), řed. fil. Slov. bky v Žilině. Nár. a hosp. pracovník na Slovensku, před převratem organis. slov. život v Žilině. Pracoval i liter.

Bächer Rudolf (* 1856, † 1915), č. průmyslník a zakladatel známé roudnické firmy. Bächerovy pluhy jsou známy v celém světě a znamenají dobrý vývozní produkt ČSR.

Bachmač, žel. křižovatka na dr. Kyjev —Moskva, důlež. středisko obil. obch. na Ukrajině. Pod B. v době od 7.—13. III. 1918 s úspěchem boj. čsl. vojsko s Němci při svém odchodu z Ukrajiny. Ač na straně něm. byly síly 3krát větší, než čsl., přece podařilo se legiím zadržeti něm. postup a tím krytí ústupu vlast. vojska.

Bachmann Adolf (* 27. I. 1849, † 1914), něm. hist. a politik. Od r. 1874 doc., 1885 prof. rak. dějin na praž. něm. universitě. R. 1901 zem. poslancem čes., od r. 1907 i říš. Nejen v politice, ale i ve své věd. činnosti zarytý odpůrce Čechů. V pojetí čes. dějin proti Palackému (Geschichte Böhmens, 2 sv. 1899 a 1905 i jinde) následuje v tom Dümmlera a zvl. Büdingera (Österreichische Geschichte). Směšuje též často ve svých spisech činnost polit. s věd. Vedle jiných vydal zvláště Böhmen u. s. Nachbarländer und Georg v. Podiebrad 1458—61 (1878); Deutsche Reichsgeschichte im Zeitalter Friedrichs III. u. Maxm. I. (1884-94); Die Eifführung u. Geltung d. inneren deutschen Amtssprache in Böhmen (1908). Též řada čl. v odb. časopisech. Vzorné je jeho vyd. něk. sv. pramenů k děj. 15. st. ve Fontes rerum austr. Z lit.: V. Novotný, B. a čes. dějiny (1904) vedle čet. posudků v Čas. Čes. Musea 1878, 1906; Čas. Matice Morav. 1900 a j.

Bachmann Gust. (* 1860), něm. admirál, 1915 náč. št. admirality, pak velitel balt. loďstva, byl proti ponorkové válce a musil odstoupiti.

Bachmann Jiří (* asi 1600 ve Frimburce v j. Čechách, † 1652 ve Vídni). Maloval obrazy kostelní a podobizny. Jeho práce jsou v kostelích ve Vídni, v Eggenburku, Melku a j.

Bachmetjev Porfirij Ivanovič (1860 až 1913), vynik. učenec, zasvětil svůj život otázce, jak udržeti život při úplném zastavení životních zjevů působením nízkých teplot na organismus. Narodil se v Sarat. gub., ukončil v Curychu univ., od 1890—1907 prof. fysiky na Sofij. univ., 1913 vrátil se do Ruska. První badání B. spadají do fys., od 1897 badá o zjevech anabiotických, zejm. o ohrom. významu anabiosy v léč. tuberkulosy. Mosk. univ. zřídila laboratoř pro výzkum anabiosy. B. přijel do Moskvy, avšak zde náhle zemřel. Nyní se v pracích B. opět pokračuje.

Bachmut, m. v již. Rusku, v gub. Jekatěrinoslavské. Má 30.000 ob., čilý průmysl, doluje se tam i kam. uhlí, sůl, rtuť. Leží jižně od ř. Donce, těsně při hl. trati Moskva—Charkov—Rostov.

Bachofen Johann Jakob (1815—1887), vynikající švýc. právník, věnoval se badání o historii právní a o řím. právu. Jeho hl. spisy jsou: Právo mateřské, ve kterém objevil nová hlediska na vznik a vývoj rodin. a dědického práva v nejstarších dobách a ukázal na dosud neprobádané vztahy v sociálním vývoji starých dějin. Podobného rázu jsou jeho Antikvární listy.

Bachor (pansen), největší ze 4 žaludků přežvýkavců, sloužící k uložení potravy před konečným přežvýkáním.

Báchor (půchoře), znetvořený plod švestky.

Bachrach Karel, Ing. Dr. (* 1876), velkostatkář a organisátor zemědělského lihovarnictví. Předseda Spol. pro zpeněž. lihu a Družstva hosp. lihovarů.

Bachta, ř. v Sib. v Turuchanském kr., pr. přítok Jeniseje. Naleziště kam. uhlí, grafitu a mamutích klů.

Bachtiarové (č. Velcí Lurové), polokočovný kmen horský v Persii, v Luristanu, v pohoří Zagros (zvaném též poh. Bachtiari). Je jich asi čtvrt milionu a uchovali si vůči perské vládě svou neodvislost, nehledě k tomu, že slouží jako jezdci v perské armádě. Jsou stateční a pohostinní, ale i suroví a pomstychtiví.

Bachtík Jan (* 1871), továrník. Místopředseda hosp. ústředny v Hradci Král. a výborný odb. v koželužství.

Bachturin Konstantin Alexandrovič (1809—1841), ruský spisovatel, satirik. Hl. dílo: Baron Brambeus.

Baïf Jean Antoine de (1532—1589), jeden z básníků franc. Plejady, nelegitimní syn humanisty Lazarea († 1547). V jeho bohaté tvorbě převládá spíše zájem vzdělaného člověka, který se zabývá myšlenkami o reformách ortografických a metrických.

Bail Oskar (1869—1927), MUDr., prof. hygieny na něm. univ. pražské, známý i v českých kruzích odbor., se kterými udržoval vždy přátelské styky.

Bailen, špan. m. v Andalusii, 10.000 ob. V okolí doly na olovo a chov známých andaluzských koní. R. 1808 porazili tam Španělé (Castaños) Francouze (Duponte).

Bailleu Paul (1853—1922), něm. archivář a dějepisec. Uveřejnil z prus. stát. archivů zajímavé příspěvky k prus. dějinám v 19. stol., zvl. z doby válek za osvobození.

Bailleul, m. ve franc. Flandrech v dep. Nord. Počet ob. př. válkou klesal (r. 1911 bylo 11.300 ob.). Leží blízko u belg. hranic a za světové války v okolí se prudce bojovalo. V bitvě u Armentières a o Kemmel v dubnu 1918 bylo 16. dubna dobyto něm. vojskem. Při vyklizení oblouku ř. Lys zač. září 1918 bylo opět opuštěno.

Baillon André (* 1875), belg. realistický spisovatel. Spisy: Histoire d'une Marie (1921), Un homme si simple (1925), La vie est quotidienne. (Příběh jedné Marie, přel. B. Mathesius, Praha 1926).

Baillon Henri Ernest (1827—1895), vynikající franc. botanik, autor cenného díla Dictionnaire des plantes.

Bailloni Karel (1868—1919), MUDr., znamenitý oční lékař pražský a organisátor českých lékařů. Předseda č. sekce lékař. komory a místopředseda ústředí.

Bailly Auguste (* 1878), franc. spis. natur. románů, vynikajících vybroušenou čistotou jazykovou a jadrným slohem.

Bailly Jean Sylvain (1736—1793), franc. hvězdář a starožitník. R. 1789 řídil jako poslanec třetího stavu Nár. shromáždění; jako starosta Paříže byl oblíbený, avšak svým zakročením pro Ludvíka XVI. stal se podezřelým. Odsouzen byv radikální skupinou k smrti, zemřel statečně na popravišti. Když se jej jeden divák tázal: „B., ty se chvěješ?" odpověděl prý, unaven dlouhými přípravami, jen toto: „Ano, ale zimou."

Bain Alexander (1818—1893), skotský filosof ze školy Johna Stuarta Milla, vynikající logik, gramatik a učitel krasořečnictví. Nejvíce vynikl jako význačný psycholog, byl jedním z prvních, který dokazoval souvislost zjevů psychologických s fysiologickými. Jeho přesné vědecké výzkumy měly velikou důležitost pro pozdější studium badatelské.

Bainsizza, malá obec s 800 ob. v Gorici (Italie), známá z bojů na ř. Soči r. 1917 jako důležitý strategický bod.

Baissa, ☞ bursa.

Baius Michel (vl. de Bay), (1513—1589), franc. teolog. Založil směr baismus, který ovlivnil jansenismus; podstata směru je aplikace sv. Augustina, hl. pokud se týče problému zla. Pro rozpor s oficiální katol. filosofií odsoudili ji papežové Pius V. a Řehoř XIII.

Baja, m. v král. jugosl., na Dunaji, má 25.000 ob., obchod vínem, obilím; výroba obuvi a likérů.

Bajadera, indic. tanečnice a zároveň nevěstka. Jsou b. vznešenější, jež se věnují bohoslužbě a ostatní, které při slavnostech tančí pro zábavu hostí. Indický název pro b. je devadasis; jméno b. pochází z portugalského bailadeira.

Bajae, ve starověku slav. lázně v Kampanii u zálivu neapolského v blízkosti mysu a přístavu misenského (Misenum), stanice to řím. loďstva. Od r. 100 př. Kr. a v době císařství staly se z nich přepychové lázně vznešené řím. společnosti a to pro léčivé sirnaté prameny a krásnou polohu. Nero, Hadrian a Alexander Severus založili tu velkolepé sady, vystavěli paláce a zřídili rybníky. Prostopášnosti lázeň. hostí současná literatura prudce tepala. Ve středov. lázně upadly pro nejistotu pobřeží a změny podnebí. V dnešní době počínají se lázně budovati znovu. Zachovaly se tu četné starověké zříceniny.

Bajan, avarský pohlavár a dobyvatel Panonie. 578—580 se pokoušel dobýti Dacie. † 603. Po jeho smrti se říše rozpadla.

Bajazid (Bajazet), B. I. (1347—1402), zv. Jilderim (Blesk), stal se r. 1389 po svém otci, padlém na Kosově poli, sultánem říše osmanské. Podmanil Srbsko, Bulharsko, Macedonii, Thessalii a téměř by byl dobyl i dlouho obléhaného Cařihradu, když r. 1396 porazil rozhodně u Nikopole uher. krále Zikmunda, který spěchal za podpory Polska a Fr. na pomoc říši byzantské. Avšak r. 1402 porazil Baj. u Angory tatarský dobyvatel Timus-Lenk (Tamerlan), zajal jej a vodil stále ssebou v zamřížovaných nosítkách až do jeho smrti.

Bajazid II. (1447—1512), nastoupil jako sultán r. 1481 s pomocí janičárů. Povahou mírumilovný, zapletl se však do válek s Benátkami, Uherskem, Polskem, Egyptem a Persií. Přesto pečoval o rozkvět země, zvl. Cařihradu. Bojuje proti svým vzbouřeným synům, byl donucen vzdáti se trůnu ve prospěch nejmladšího, Selima; brzy pak byl otráven.

Bajazzo (ital., paňáca), šašek v ital. komedii dell' arte.

Bajč, obec v okr. St. Ďala na Slov. 1558 obyv. Pěstování tabáku.

Bajdaracký záliv neboli Karský záliv v Karském moři mezi Jalmalem a sibiřskou pevninou, 180 km dl., šir. až 55 km, hluboký 20 m. U výjezdu do B. z. na záp. straně vlévá se s j. tekoucí ř. Kara. Naprotější jalmalské straně na mysu Morasale byla zřízena radiová stanice, obsluhující severových. průjezd k Obu a Jeniseji. Za dlouhotrvajících s. větrů bývá B. zatarasen ledy i v letních měsících.

Báje, výklad přirozených jevů a příčin zásahem sil nadpřirozených. Báje mají většinou jádro historické. V očích potomstva vyrůstá starý příběh do epického rozpětí, ve kterém často fantasie idealisuje a přidává plynulé řadě dějů intervenci bytostí nadlidských. Nauka o bájích slove mytologie, bájesloví.

Báje, ⌕ bajka.

Bajer Karel (* 1872), min. rada min. fin., výborný fin. odborník.

Bajerovce, ves na Slovensku, spr. o. Sabinov, 604 ob. čsl. (1921).

Bajić Isidor (1878—1915), hud. skladatel srbský. Složil četné sbory i písně, jakož i operu Knez Ivo. Svoji popularnost získal hlavně tím, že používal ve svých skladbách s oblibou národních písní. Vydával v Nov. Sadu, kdež byl profesorem, Muzičku biblioteku, napsal Teorija volnog pjevanja, Klavir i učenje klavira, Muzički rječnik, Naše crkveno pojanje. Neznámnější jeho písně jsou: Jesen stiže, Magla pala, Uspavanka, Bila jednom ruža jedna a j. Z jeho sborů: Sokoli, Ej, ko ti kupi, Iz srpske gradine.

Bajka (lat. fabula), doslovně značí nepravdivé, smyšlené vypravování, nebo povídka. V literatuře označuje se tímto názvem stať nevel. rozměrů, ve které se vypravuje krátká událost, vzatá často ze života zvířat s tendencí didaktickou nebo morální, vyznačující se někdy satyrickým zaostřením. Původní bajky o zvířatech jsou pojmen. podle jejich domnělého skladatele Esopa: Esopovými. Původ bajek dlužno hledati již v dávných dějinách lidstva zvláště v Orientě.

Bajkalské hory, společný název pro pohoří, které dotýká se záp. okraje jezera Bajkalského v již. Sibiři.

Bajkalské jezero (svaté moře), po jez. Kaspickém a Aralském nejv. as. vnitrozemní jez., nachází se ve vých. části Sib. Jeho plocha činí 34.000 km², délka 650 km, což tedy odpovídá vzdálenosti Praha—Užhorod. Podle dosavad. zjištění leží dno Bajk. jez. asi 1300 m pod hladinou moře a tvoří největší prohloubení pevniny. Hladina jez. je ve výši 460 m n. m. V předchozích geolog. dobách souviselo s mořem. Tvoří zajímavé přerušení všeobecného průběhu odvodnění. Vytéká z něj Angara, ústící pod názvem Horní Tunguzka do Jeniseje. Většina vodstva proudí z hor, vých. od jezera k Leně, která pramení těsně nad středem jezera v horstvech, táhnoucích se severovýchodně. Lodní dopravu brzdí v zimě, trvající šest měsíců, silný ledový povlak. Naproti tomu provozují tu Rusové a Burjati ve znač. míře rybolov. Burjati mohli pro klimatický vliv jezera dosáhnouti ze sibiřských národů ještě nejvyšší kultury. Tento vliv spočívá v tom, že podnebí je v bližším okolí jez. mírné, jako kdyby šlo o vliv malého moře. Tím je pak kraj kolem jez. Bajk. nejteplejší v záp. Sib. Větších osad na březích jez. není.

Bajkić Velimir, (* 1875), srb. statistik.

Bajoire (franc. bažoár), slavnostní mince, která představuje dvě hlavy neb poprsí na jedné straně. Vydává se obyčejně při zasnoubení.

Bajona (Bayonne), starořím. Lapurdum, pevnost a přísl. m. ve fr. dep. Basses-Pyrénées, u zálivu Biskajského, při ústí řeky Adour do Atlant. oceánu, nedaleko proslulého lázeň. místa Biarritz. M. má 29.000 ob., zaměstn. se většinou obchodem, průmyslem, rybolovem, stavbou lodí. Město zdobí nádherné stavby ze středověku (katedrála, hrady), staré museum baskijské.

Bajonet (bodlo), čepel, jež se připevňuje na hlavni pušky, čímž se střelci umožňuje jednoduchá obrana v boji zblízka. Byl vynalezen v Bayonnu ve Fr. (odtud i jméno) a uprostřed 17. stol. zaveden u fr. pěchoty. Původně dvousečný změnil se v troj- n. čtyřhranný. Dříve nosil se stále nasazený, takže pěšák měl pak dvě sečné zbraně, b. na pušce a mimo to ještě po straně krátkou šavli. Teprve v minul. stol. krátká šavle zmizela a b. byl sestrojen tak, že se dal snímati i nasazovati. Od té doby nosil se pak v pochvě po levé str. a nasazoval se jen k boji zblízka. Užívá se ho nyní ve všech armádách.

Bajonet toulcový, bajonet, při němž bodec jest v pochvě, jež se přetáhne přes hlaveň pušky a zvláštním zařízením bývá upevněna.

Bajonne, záp. předměstí Nového Yorku (USA.), 77.000 obyv., má bohatý průmysl naftový.

Bajonské sumy, r. 1808 uzavřel Napoleon I. úmluvu v Bajoně s vládou varšavského knížetství, kterou jí odstoupil hypoteční úvěrní listiny pruské vlády od občanů knížetství, odhadnuté na 48 mil. franků, za odměnu 20 mil. franků, splatných po dobu 3 let. Tato operace zdánlivě prospěšná pro pokladnu knížetství, způsobila mu ve skutečnosti ztrátu, jelikož stát nemohl donutit k zaplacení dluhu občany, stižené právě krutou krisí v zemědělství.

Bajraktar, ps. ⌕ Duchoslava Panýrka.

Bajram, u národů mohamed. svátek, kterým končí půst. Turecký název šekár-bajram znamená svátek cukru, poněvadž obyvatelé vzájemně si dávají sladkosti.

Bajuvarové, také Bajoariové, starý název, užívaný v časném středověku pro kmen, kt. vznikl smíšením Markomanů a Suevů. B. obývali původně Čechy a od VI. stol. posunovali se ponenáhlu do Bavor. Jejich jméno upomíná ještě na původní vlast — Čechy; později vzniklo z nich jméno Bavorů.

Bajza Josef Ignác (* 5. 3. 1755 v Predmieru, † 1. 12. 1836 v Bratislavě jako kanovník), slov. ř.-k. kněz a spisovatel; pochován je v dómě sv. Michala tamtéž. Bajza byl prvým z katolických kněží, kteří opustili vědomě jazyk biblický a psali domácím nářečím. Jeho pravopis a jazyk neukazují sice ještě na důsledné zavedení slovenštiny do literatury, ale přece odchylují se natolik od knižní češtiny, že B. bývá nazýván zakladatelem slovenštiny. R. 1783 vydal Cvičení pobožnosti z Písma svatého a z modliteb církevních vytáhnuté, téhož roku prvý díl didaktického románu podle Fenelonova Telemacha René mláďenca príhodi a skušenosti (II. díl vyšel r. 1785), 1787 Právo o živení faráruv, v letech 1789 až 1796 v pěti svazcích Křesťánskeho katolického náboženstva, které lidu svému vykládal, a pre všeobecný prospech vidal, pjeť díluv, kde pojednává o víře, naději, 10 přikázáních, hříších, ctnostech, dobrých křesťanských skutcích a svátostech. Vystupuje tu jako racionalista, jemuž kněžský úřad je též povinností býti učitelem a rádcem věřících. Nejcennější jsou jeho Slovenské dvojnásobné epigramata jednako-konco-hlasné a zvuko-mírné (1794), v nichž vtipně rýmem a časomírou vypráví o osobních a stavovských vlastnostech lakomců, lékařů, mrzáků, žen a j. Anekdoty prosou vydal pod názvem Veselé účinki a rečení... k strávenu trúchlivých hodín (1795). Jako prietržský a zbežský farář vydal ve dvou svazcích Príkladi ze svatého Písma starího a novího zákona s mravním opomneňím v štvero-rádkoch jednako-konco-zvučních (1813 a 1820). Od něho pochází také maďarský spis Antidoton (1792).

Baka Josef (* 1717 v Litevsku, † 1780 ve Varšavě), jezuita. Delší dobu byl učitelem a misionářem ve Vilně; byl znám jako vynikající kazatel. B. jest autorem proslavených Úvah o nevyhnutelnosti smrti, vydaných bezejmenně ve Vilně r. 1766. Tato malá knížka jest charakteristickým příkladem úpadku estetického vkusu a poetické tvorby v Polsku.

Bakácz Erdödy Tomo (1558—1624), bán chorv., porazil Turky 1586 a 1591.

Bakal Miloš (1760—1813), srb. hrdina v povstáních protitureckých, opěvovaný národními písněmi.

Bakalář Adam, písař v Litomyšli, popsal cestu Martina Kabátníka do Svaté země.

Bakalář Jan Miroslav (1857), katolický kněz, propagátor mezinárodního jazyku volapük, jehož mluvnici (1887) a slovník napsal.

Bakalář Martin, hus. kněz, spolucestovatel Kabátníkův do Palestiny. Cestu tu r. 1490 popsal.

Bakalář Mikuláš, kniht. v Plzni, původem Slovák, odchovanec krakovské university, usedlý v Plzni od r. 1493. Tiskne většinou menší spisy obsahu lidového a náboženského, opatřené dřevořezbami, a několik druhů kalendářů. Do r. 1500 vydal 8 prvotisků, z nichž první o Mahomedovi. Že by byl vydal na r. 1489 kalendář, jak se Tobolka domnívá, nelze nijak dokázati. Po r. 1500 tiskne: Jana Zlatoústého Knihy o napsání padlého, Kroniku o čtyřech stěžejních cnostech, Spis o nových zemích, Kroniku o sedmi mudrcích a j. Roku 1511 vydal Bosákův slovník: Lactifer. Útočně katolický je spis téhož Bosáka: Proti bludným a potupeným artikulům pikhartským (1510), kde se Bakalář sám nazývá Štětinou. Posledním jeho spisem je Kniha o všech skutcích Alexandra Velikého (1513). Po něm tiskne v Plzni Jan Pekk (přispěním humanisty Jana Mantuana Fencla) do r. 1530, od t. r. do 1533 Tomáš Bakalář. Pro 1000 užívá B. zkratky T (tisíc), pro tisk slova „tlačiti".

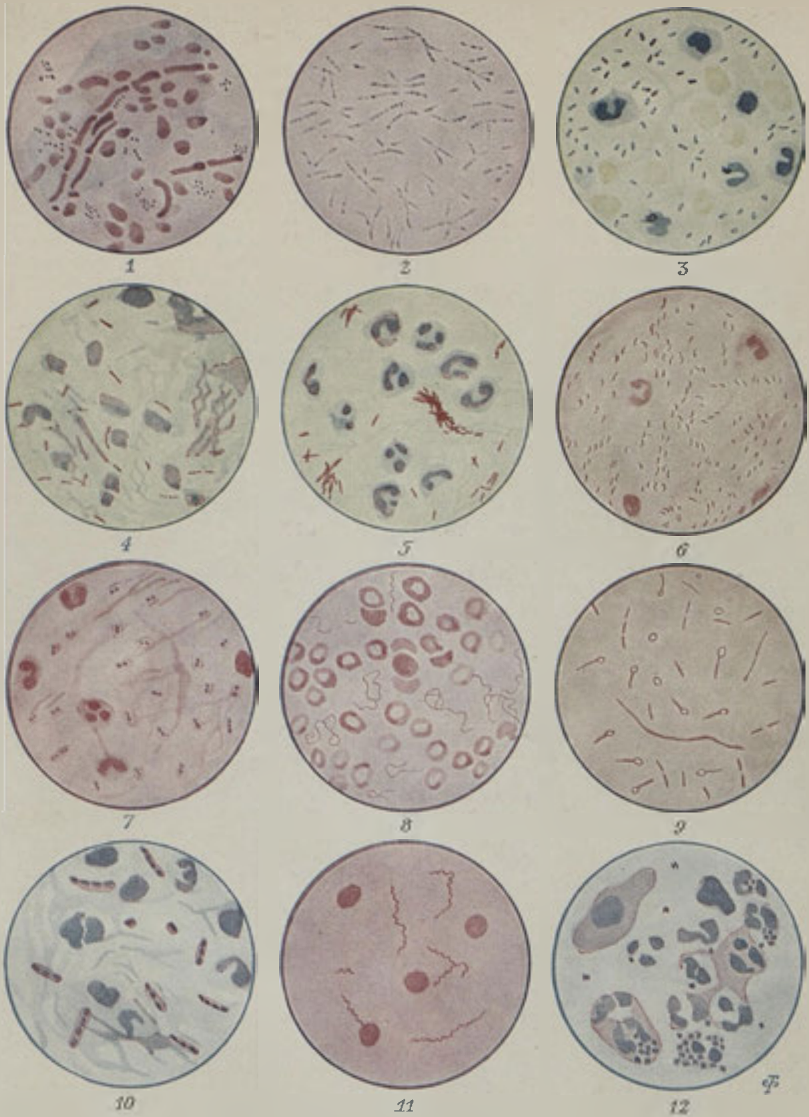
Bakalov Canko (1869—1926), bulh. politik a básník. Byl několikráte ministrem, naposled ve vládě Stambolijského.

Bakalov Petr N. (* 1879), bulh. paleontolog a teolog. Četné odb. spisy; r. 1928 vydal odbor. práci o zemětřesení v již. Bulharsku.

Bakalowicz Stefan (* 1857), malíř, studoval na varšavské „škole krásných umění", později na petrohrad. akademii. Pracoval hlavně v Římě. Látku ke svým obrazům bral si hlavně z mytologie (na př. Věštba Kasandřina), nebo historie Ruska. Před r. 1914 byla většina jeho obrazů v soukromých sbírkách ruských.

Bakalowicz Wladyslaw (* 1833 v Chřanově), malíř typů a portretista. Studoval ve varšavské „škole krásných umění". Jeho díla byla na výstavách v Paříži, Vídni, Londýně, Lvově, Novém Yorku, atd. Nyní žije v Paříži.

Bakalovič Stěpán Vladimirovič (nar. 1857), rus. malíř. Absolvoval Petrohradskou ak., dlouho se zdržoval v Alžíru, Paříži a Římě. Maloval antické scény.

Bakterie.

1. Bacil kurdějí, nakažlivý zánět svalstva krčního. 2. Bacily difterie (mázdřivky) v čisté kultuře. 3. Bacily moru v krvi. 4. Bacily tuberkulosy v chrchlech. 5. Bacily tuberkulosy v moči. 6. Bacily cholery asijské. 7. Pneumococcus v chrchlech (při zánětu plic). 8. Spirochaety Obermeierovy v krvi při záchvatu návratného tyfu. 9. Bacily tetanu (ztrnutí) v čisté kultuře. 10. Bacily anthraxu (sněti slezinné). 11. Spirochaeta pallida v krvi při příjici. 12. Gonococcus Neisserův ve hnisu při kapavce.

Příloha Nového velkého ilustrovaného slovníku naučného.

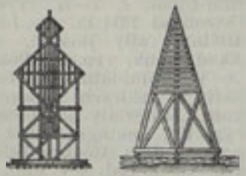
V Tretjakovské galerii v Moskvě je jeho obraz Katull čte přátelům své spisy a v Rus. museu Otázka a odpověď, Pokoj vám a j.

Bakančoš, ps. Q Jana Brádňana.

Bakar, přístav v král. jugoslávském, s námořní akademií. V okolí římské vykopávky a kvetoucí vinařství. 3000 ob.

Bakče-Seraj (Bagče-Seráj), m. o 20.000 obyv. na jižní části poloostrova Krymského (trať Sevastopol—Simferopol). Město bývalo residencí chánů tatarských. Palác z 16. stol. je zachován. Ovocné sady a vinice. Kateřinou Vel. připojeno (1783) k Rusku.

Bake (něm.), výraz pro znamení, stávající při vjezdech do přístavů a označující mělčiny. Je to sloup se svítilnou.

Bake.

Bakelit, umělá pryskyřice, nazvaná podle vynálezce dra L. H. Bakelanda, který použil pozorování Baeyera, že kondensací aldehydů s fenoly vznikají pryskyřičnaté hmoty. B. vyrábějí se technicky z formaldehydu a fenolu za přítomnosti alkalických prostředků kondensačních při tlaku 4—7 atm. a teplotě 150°. Jsou tři odrůdy. B. A, kt. je tekutý, vláčný n. pevný, rozpustný v alkoholu, acetonu atd. B. B je křehký, pevný, tvrdší než A a nerozpustný. Při zahřátí stane se pružným, při vyšší teplotě přechází v b. C, kt. není tavitelný, aceton jej nerozpouští, také zásady a kyseliny na něj nepůsobí, při velmi vysokých teplotách zuhelnatí. — Napustí-li se měkké dřevo roztokem bakelitu A, stane se velmi pevným a lesklým. Bakelity jsou dobré prostředky ke spojování a impregnování a předměty jimi napuštěné vyhlížejí jako nalakované.

Baker, řeka a mořská zátoka (fjord) v již. Chile. Ř. Rio Baker odvádí vodu z jezer Buenos Aires a Pueyrredón, táhnoucích se přes hranici chilsko-argentinskou. Rio B. (dřívější název las Hefas) ústí do zátoky Bakerovy, hluboké téměř 1300 m; je tedy nejhlubší na světě; na starších mapách měla jméno Calén. Plavba na Rio B. je možna pro splavnost až do vzdálenosti 200 km od pobřeží.

Baker Sir Benjamin (1840—1897), vynikající angl. inženýr. Nejdůlež. jeho díla: podzemní železniční dráha v Londýně, most na Firth of Forth, ochranný násep Nilu u Assuánu, podmořský tunel a j. cenné novosti technické.

Baker Elizabeth, autorka dramat. děl se sociální tendencí z londýnského předměstí.

Baker Georg Pierce (1866), sev. am. prof. umění na univ. yaleské a znalec jevištní techniky. Četná díla z dějin div. umění.

Baker Newton Diehl (* r. 1871), amer. právník a demokr. státník. Od r. 1896 je ve veřej. službách; r. 1912—1916 byl starostou Clevelandu, od r. 1916—1921 stát. tajemníkem pro válku. Politicky velmi vlivný.

Baker Ray Stannard (1870), sev. am. právník a historik. Jeho dílo: Woodrow Wilson a úprava světa, vyšlo též česky (1925).

Baker, sir Samuel White (1821—1893), odvážný angl. cestovatel. Nejprve pobyl v záp. Indii a na Ceylonu, potom podnikl větší cesty po Krymu, Balkánu a Malé Asii (od r. 1861), načež věnoval se výzkumům v Hor. Egyptě a pramenů Nilu. Za největš. obtíží pronikl za Chartum, objevil jez. Albert-Njanza a zjistil, že Nil jím protéká. Za své objevy došel vysokých poct a r. 1863 pověřil jej egypts. khedive správou nově prozkoumaných území, uděliv mu titul paši a hodnost generál majora. Zdržoval se tu až do r. 1874 jako gen. guvernér. Otrokářství potlačiti se mu však nezdařilo. Jeho nástupcem stal se pak plukovník Gordon. Poslední leta života podnikal ještě četné cesty do Egypta, Indie, Japonska, na Kypr a do Rocky Mountains (hor Skalistých) v Sev. Amer. Uveřejnil četná poutavá líčení ze svých cest. Lit. Murray and White: Sir Samuel B., a memoir (1895).

Bakersfield, je m. v USA v Kalifornii. Má asi 14.000 ob. a leží v oblasti Sierry Nevady. V okolí jsou petrolejové prameny. V m. obchoduje se zemědělskými plodinami.

Bakeš Jaroslav, MUDr. (* 1871 v Blansku), primář chirurg. odd. Zemské nemocnice v Brně. R. 1895 promován ve Vídni, hospitoval na cizích klinikách a zúčastnil se výzk. ornit. zool. výpravy do Řecka. R. 1902 jmenován primářem všeob. veř. nem. v Třebíči a r. 1909 primářem chirurg. odd. z. nem. v Brně; získal si hl. po převratu velké zásluhy o reorganisaci tohoto ústavu, jednoho z nejlepších v ČSR. Docent č. techniky v Brně. Uveřejnil četné odb. práce v lék. listech našich i cizích a vynikl hl. jako specialista nemocí žlučových a žaludečních.

Bakešová-Vanklová Julie (* 1853 Blansko), známá brněnská pracovnice v oboru národopisném a sociál. Protektorka

Zemské útulny. Napsala: „Královničky, staré nár. tance a zpěvy mor.“

Bakfark (angl., Bekwark) Greff Valentin ze Sedmihradska (1507—1576), umělec ve hře na loutnu Jana Zapolyiho, pozd. v Paříži; od r. 1549—1565 u dvora Zigmunda II. Augusta ve Vilně, † v Padově infekční chorobou; mistr, o kterém řekl Kochmanowski: „Nevezme každý po Bekwarkovi loutnu“. Jeho komposice na loutnu vydány byly v Lyoně, Paříži, Krakově, Amsterodamu (Harmoniae musicae).

Bakhuyzen Ludolf (1631—1708), holandský malíř, žák Emerdingenův, známý svými obrazy ze života námořnického. Jeho obrazy jsou skoro ve všech evropských galeriích.

Bakchos, ↷ Dionysos.

Bakchylidés, řec. básník z ostrova Kea v 1. pol. V. stol. př. Kr. 1896 byly nalezeny některé jeho básně, většinou oslavné sbory, přecházející již k dramatu dialogickou formou.

Baki Molla-Mahmud-Abdul, patří k nejslav. turec. básníkům. * r. 1526 v Cařihradě a † r. 1600. Byl v oblibě u sultána Solimana Vel. a sepsal „Divan“. Vzorem byl mu veliký pers. básník Hafiz. B. lyrika je velice jemná, jednající o optimistických názorech na svět. Ještě dnes překládají moderní lyrikové volně z jeho tvorby. Převyšoval svého předchůdce Nedžatiho a pokládá se za největšího tureckého lyrika.

Bakinská jezera, na Apšeronském poloostr. v Azerbejdžanu, 27 nevelikých slaných a hořkoslaných jezer, z nichž Masazyr-tel měří 12 km v obvodu. Roční těžba soli před svět. v. 4—12.000 tun, r. 1921 33 000 tun.

Bakinské ostrovy, skupina 18 nevelikých nízko položených ostr. u záp. pobřeží Kaspického moře, mezi Apšeronským poloostr. a ústím ř. Kury, patřících Azerbejdžanu. Na nejv. ostr. Artema (býv. „Svatý“), v rozměru 11.1 km² a na ostr. Žilom, 5.9 km² i v okolí prýští nafta. Prozatím těží se okysličená hustá nafta, zv. „kir“ pouze na ostr. Artema.

Bakinský naftový průmysl, na nevelíké ploše Apšeronského poloostrova, z jehož rozměru 1.400 km² zaujímá pouze 4.337 ha, tedy asi 3%. Na 10 plochách dobývá se nafta vrtanými otvory: Balachany, Sabunči, Ramanach, Bibi-Ejbat, Surachany, Binagady, Churdalan, Ataška, Puta a na ostr. Artem. Domácí těžba ve studnách v Balachanech u sopky Bog-boga, v kirmaku, Dygě, Fatmagu, Nochvanech, v Binagady, Baladžarech, Zigil-Piri, Churdalaně, Gekmaly, Atašce i v Puti. M. Baku je spojeno s prům. rayonem železnicí, s ostr. Artema paroplavbou, jednotlivé podniky mezi sebou úzkokolejnou drahou. Nejv. význam mají ložiska nafty v písečno-hlinitém pliocénu o průměru 1300—1400 m. Podrobným geol. probadáním, provedeným geol. komitétem, byl zjištěn průřez produktivní vrstvy: Ataškinský pro záp. část poloostr. a Balachano-Sabunčino-Ramaninský pro vých. část. Ohromné zásoby nafty, mající svět. význam, nalézají se v pískových vrstvách horní části vrstvy pouze ve 3 rayonech: v Bibi-Ejbat, v Balachano-Sabunčino-Ramaninském a v Surachanech. Lit.: D. V. Golubjatnikov: Detalnaja geol. karta Apšeronskogo p-va., Bibi-Ejbat, č. I—II. (Trudy geol. K-ta, Petrohrad 1914-15. — „Jestěstv. proizvodítělnyje síly Rossii“, izd. KEPS pri Akad. nauk, vyp. 22, Petrohrad 1919. — D. V. Golubjatnikov: Podsčet zapasov nafty v nědrach Apšeron. p-va., geol. kom. „Matěrialy po obščej i prikl. geol., vyp. 103. Leningrad 1924. — Spravočnik po neft. dělu, Moskva 1925. — J. M. Gubkin: Geol. issl. sev. záp. části Apšeron. p-va, st. v „Izv. Geol. K-ta“, 1914-16. — D. V. Golubjatnikov, Ataškinskij rajon „Trudy Geol. K-ta“, vyp. 140, Leningrad 1926. M. V. Abramovič: Razrez produkt. tolšči Surachanskogo rajona, st. v „Azerbajdž. Neftjanom chozjajstve“, 1921. Historie B. n. p. počíná v 70. letech XIX. stol. Před tím dobývala se nafta zcela primitivním způsobem (studně) a malém množství 15—20.000 tun. Naftová pole patřila státu, který těžbu prováděl sám anebo pole odprodával. Značné množství nafty šlo do Persie anebo byla spotřebována na místě. Mezi tím spotřeba naftových produktů v Rusku stoupla, což dokazuje dovoz 40—50.000 tun z USA v 70. letech. Zavedení nového am. způsobu dobývání nafty vrtbou a zlepšené zpracovávání surové nafty umožnily zvýšenou činnost B. n. p. Rus. vláda prohlásila svobodu těžby a pronajímala zemi. Tak vznikly prvé veliké naftové podniky.

V 90. letech předstihl B. n. p. těžbu USA., poskytuje r. 1901 polovinu světové těžby. Dopomohl k tomu cizí kapitál, s počátku francouzský, pak britský a částečně německý. V letech 1898—1903 bylo investováno 47 mil. rublů cizích peněz. Blízkost záp. evropských i váchod. trhů, dobrá jakost a soustředění obch. velkými evrop. firmami zvedlo vývoz nafty z Baku. Od r. 1901 nastává úpadek těžby, zvýšený r. 1905, který pak vyvrcholuje revolucí 1917.

Již v 90. letech všechny velké firmy mimo Nobela byly spojeny syndikátem, utvořeným Rotschildem. Syndikát dohodl se s firmou Nobel o rozdělení trhů

a tak Nobel obstarával londýnský, hamburský a bremenský trh, kdežto Rotschild ostatní záp. evropské a vých. trhy. Na počátku světové války ovládaly B. n. p. čtyři veliké společnosti Ruská gener. korporace, Schoell, Nobela, Finanční naftová korporace. Tyto 4 skupiny kontrolovaly ¾ všeho kapitálu v B. n. p., jež nad to byly svázány pevnými smlouvami. Vedoucí místa měli: Nobel, Putilov, Lianozov, Mantašev a Gukasov. Všechny tyto skupiny byly spojeny s týmiž ruskými i zahraničními bankami, což mělo za následek náhlé zvýšení cen. Odbyt nafty poklesl, ale zvýšené ceny přinášely větší užitek monopolníkům, než zvýšení těžby. Zvýšené ceny na domácím trhu způsobily, že vývoz byl méně výnosný. Technická zaostalost B. n. p. stávala se stále zjevnější. Zatím konkurence na světovém trhu se přiostřila, když byly nalezeny prameny v dalších zemích, také úsilím amer. trustu Standard Oil. Následkem toho ztrácí ruská nafta svoje posice na záp. evropských odbytištích. Vyčerpání starých pramenů vyžadovalo hlubší vrtby a snížení výkonnosti fontán následkem primitivních způsobů těžby. Byla zjištěna neoprávněná těžba u sousedů, těžba nejvíce rentabilních slojů, nedostatečná ochrana před zavodněním, neexistoval plán pro vrtání, atd. Nepomohl tu ani značný přítok cizích kapitálů před svět. válkou. Až do revoluce bylo do B. n. p. vloženo 111 mil. rublů cizího kapitálu (Anglie 49 mil. r., Francie přes 46 mil. r., Němci asi 12 mil. r., Holanďané 4 mil. r.). Do r. 1916 udržela se těžba na předválečné úrovni jenom proto, že byla zahájena práce na nových polích. Také počet vrteb poklesl.

Po nacionalisaci B. n. p. obsadili rayon r. 1918 Angličané. Od září 1918 až duben 1920 bylo při těžbě 5.509 tisíc tun vyvezeno z Baku pouze 944.000 tun a to do Batumu pro export 466.000 a do Persie 53.000 tun. 28. května 1920 nastala druhá nacionalisace B. n. p. a těžba během 6 let stoupala. Celý B. n. p. ovládá nyní Azneft (♃), který všude zavádí racionelní způsob práce. R. 1922 začal pracovati nový podnik v Sabunči, skýtající měsíčně 25.000 tun a na zasypané části zálivu Bibi-Ejbatském podnik Iljič 15.000 tun nafty. R. 1925 postavena velká olejárna a Bibi-Ejbatský naftovod, postaveny dělnické byty a provedena elektrisace dráhy Baku—Sabunči—Surachany. Lit.: S. V. Vyšetravskij: Neft. chozjajstvo za posl. děsjatiletije. Moskva 1920. — L. Cventov: Inostr. kapital v neft. promyšl. Rossii. Moskva 1925. Neft. prom. Moskva 1926. N. M. Nejman: Zarabotnaja plata, proizvoditělnosť i racionalizacija neft. prom. Moskva 1926. Neft. chozjajstvo. M. 1920—26. Azerbajdž. Neft chozj., Baku 1921—26.

Bakkarat (baccarat), slavné křišťálové sklo, nazvané podle stejnojmen. města ve vých. Fr. V tomto m. na hor. toku Mosely v dep. Meurthe et Moselle, jest nejvýznačnější franc. průmysl křišťálového skla. Od r. 1830 vyrábějí zdejší sklárny t. zv. „lisované sklo“, zvl. vhodné pro hojný obsah olova a skla, vynikající velikou jemností s bohatými ornamenty ve tvaru fiol a kalíšků. V duchu doby přizpůsobila se nyní výroba moderní hladké linii. Známé jsou křišťálové karaffy se svými typicky vypracovanými plochami.

Bakkarat (baccarat), hra v karty; dnes hraje se zřídka. Zvl. oblíbena byla ve Fr. Hru tvoří 52 karet, jež se po dvou rozdají hráčům, kt. mají stejnou možnost výhry. O výhře rozhodují čísla 8 a 9, jichž lze dosáhnouti růz. kombinacemi.

Baklanov pseud. Georgija Andrejeviče Bakkise (* 1880), slavný rus. op. pěvec, baryton. Již při prvém svém vystoupení získal zájem Rachmaninova, jenž při provedení svých oper Skoupý rytíř a Frančeska da Rimini doporučil B. pro hl. úlohu v prvé a úlohu Malatesty v druhé. Při neobyč. kráse timbru má B. i široký diapazon, takže současně s úlohou Mefista zpívá také Hermana z koncertní estrady. Až do ruské revoluce zpíval ve Velikém moskev. divadle, nyní ve velkých evr. i amer. divadlech.

Bakmejster Login Ivanovič (1730 až 1806), prvý ruský bibliograf. Vydával: Russische Bibliothek zur Kenntnis des gegenwärtigen Zustandes der Literatur in Russland, 11 sv. Petrohrad, Lipsko a Riga (1772—87), úplný a přesný přehled všech knih vydávaných v Rusku s poznámkami věd. rázu.

Bakongo, černošský kmen na dolním toku řeky Kongo.

Bakoš František, trenčínský měšťan. Ač smýšlení maďarského (1837 založil nadaci pro učení maď.), způsobil, že Palacký se věnoval národní myšlence. Lit.: Kálal: Palackého mladá léta (1925).

Bakoňský les, jihozáp. část Uherského Středohoří, které odděluje Malou uher. nížinu od Velké. Sahá na jih od řeky Zaly, ústící do jez. Blatenského, na sev až k Dunaji, kde jej odděluje od hor Piliských nížina, kterou prochází dráha na Budapešť. Nejvyšším vrcholem B. L. je hora Kőrős (713 m). Jihových. část hor spadá k Blat. jez. B. L. zůstal tu jako někdejší ostrovní horstvo po sklesnutí

uher. nížiny. Skládá se převážně z mesozoických vápen. hornin, nad nimiž uloženy jsou místy terciární vrstvy a diluviální uloženiny. Mezi tím jsou mladé sopečné horniny.

Bakov nad Jizerou, město v Čechách, polit. okres Mnichovo Hradiště, 2.950 obyvatelů (podle sčítání z roku 1921). Kostel ze 14. století, radnice z roku 1800. Průmysl košíkářský a domácí výroba rákosového zboží.

Znak Bakova n. J.

Bakovský Jan, farář v Bakově. Autor spisu: Sedlák povycvičený, maje rozmlouvání s doktorem lékařství, že od morových bolestí žádného nakažení není, dovozuje. (V Praze, u Jiřího Černého, 1582).

Bąkowski Josef (* 1848, † 1887), polský zoolog. Psal o slimácích a jiných měkkýších v Haliči. Byl členem komise fysiografické Polské akademie věd.

Bakradze Dmitrij Zacharovič (1826 až 1890), vynikající gruzínský hist., archeolog, jeden z projektantů Sionské sbírky starožitností, jež se stala základem Tifliského univers. musea. Z velkých jeho prací: Historie Gruzie (gruzínsky), velmi cenný příspěvek pro gruzínskou historii lit. Archeologičeskoje putěšéstvije po Gruzii i Adčare, Kavkaz v drevnich pamjatnikach christianstva a j. — B. založil Kavkazskou archeol. spol. Byl jedním z reformátorů gruzínského pravopisu.

Baksan, 170 km dl. kavkazská ř. v Kabardino—Balkarské autonomní oblasti. Tvoří se z ledovců Elbrusu a splývá s Malkou nedaleko jejího vtoku do Tereku. Na hor. toku nalézají se překrásné nedotknuté lesy se stromy více než 100 m vysokými, majícími přes metr v průměru, v nížinách úrodná stepní prostranství. V údolích je vzduch silně aromatický, vůní pryskyřice a jehličí prosycený a neobyčejně léčivý, dík příznivému klimatu a množství jasných, slunečných dnů a radiových emanací. I těžké případy tuberkulosy léčí se tam bez lékařského zásahu, neboť i v zimě je tam podnebí pro léčení plicních chorob přímo ideální, je tu počet slunných dnů daleko větší než v Davosu a Engadinu ve Švýcarsku. Vedle vzduchu působí v údolích Baksanu, Kirtyku a Adylu velmi dobře i lehce stravitelný ajran čili kefír. Dějí se v tom směru skutečné zázraky. Rusko nevyužitkovalo všech klimatických výhod, poskytnutých tímto podnebím. (Lit.: Dr. F. J. Havelka: Na Kavkaz, II. vyd. Brno-Husovice, 1928.)

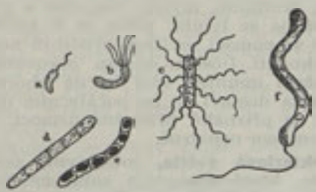
Bakst Lev Samojlovič (1866—1924), malíř, dekoratér a grafik. Největší z rus. malířů prvého desetiletí XX. stol. V letech 1900—1910 zabýval se hl. portretováním a grafikou, přes to však jeho div. dekorativní práce tohoto období (Ippolit 1902, Feja kukol 1903, Edip v Koloně 1904) svědčí o neobyč. nadání dekoračním. R. 1909 byl B. vypovězen z Petrohradu. S baletní družinou S. P. Djagiléva odejel B. do Paříže, kde vytvořil překrásnou dekoraci pro „Ruský blet", který se stal světoznámým i s jeho dekoratérem. V letech 1910—1912 vytvořil dekorace Šeherezada, Žar-Ptica, Kleopatra, Narciss, Goluboj bog, Mučenije sv. Sebestiana, Dafnis i Chloja a j. Také návrhy kostymů překvapovaly krásou barev a ornamentů. Pařížské módní firmy použily také jeho prací. B. zemřel právě když mladé pokolení umělců vytvořilo reakci proti jeho stylu. Jeho práce nalézají se v moskevské galerii (Večer v Alžíru, Elizium, Eskíz zanavesa dlja těatra kommissarževskoj, Eskízy kostjumov); v Ruském museu v Leningradu (portrety A. Benua, Nuvela, skizy kostýmů atd.) a v div. museích Moskvy a Leningradu.

Bakst Nikolaj Ignatěvič (1843—1904), rus. fysiolog, soukr. doc. Petrohradské univ. Věd. jeho práce týkají se hlavně nervové fysiologie. B. zjistil rychlost nervového podráždění u člověka, jež obnáší 30—40 m v sekundě. Na toto téma napsal magisterskou disertaci O skorosti neredači razdraženij po dvigatělnym něrvam čelověka.

Bakšiš, (persky dárek), znamená na východě, zvláště v krajích starého Turecka, zpropitné.

Bakterie (z řec. bakterion: hůlka), velmi malé a jednoduché organismy (poltivky) z řádu schizomycet. Sestávají z jediné buňky, která nemá chlorofylu a je opatřena tenkou blankou; často se živě pohybují pomocí svých bičíků. B. náležejí k nejmenším známým organismům; průměrná délka buněk činí 0·005 mm, šířka 0·001 mm. Rozmnožují se dělením nebo štěpením buněk, také sporami (totiž endosporami, které vznikají ve vnitru buňky). Mimo to seskupují se b. často nabobtnáním buněk v rosolovitý útvar, t. zv. zoogleu. B. nacházejí se všude ve vodě, vzduchu i v půdě jako chlorofylu prosté organismy. Jejich hlavní hodnota spočívá v tom, že rozkládají organ. hmotu v jednoduché součásti, při čemž odnímají kyslík. Mnoho b. pohybuje se pomocí bičíků (cillie), jsou to tenké, ohebné výběžky protoplasmatu, které u mladých jedinců nalezneme jen

u některých druhů. Za pomoci těchto útvarů urazí b. dosti značné vzdálenosti, ovšem vzhledem k jejich nepatrné velikosti. Bičíky jsou rozděleny buď po celém povrchu buňky (na př. b. tyfu), nebo vycházejí z jednoho místa jako jeden bičík (b. cholery), nebo jako svazek bičíků (spirillum undulatum). B. žijí pouze za zcela určité teploty; při překročení nejvyšší teploty, kterou ještě vydrží (asi 50°), hynou. Při velmi nízké teplotě zůstane jejich život latentní, t. j. žijí sice, avšak utajeně, a stoupne-li opět teplota, zase oživnou. Dokonce ani několik set stupňů pod nulou jim a jejich zvláště

Formy bakterií (zvětšené):

a) Vibrio cholerae, b) Spirillum undulans, c) d) e) Bacillus subtilis, f) Thiospirillum sanguineum.

odolným sporám nijak neuškodí. B. rozeznáváme podle morfologické soustavy Cohnovy z r. 1872 takto: 1. kokky, jejichž buňky jsou kulovité, 2. bacily čili vlastní bakterie s buňkami hůlkovitými, 3. spirilly (vibriony) s tělem šroubovitým. Poznovu dává se větší přednost rozdělení, jež spočívá na hledisku morfologickém a kultivačním, totiž rozdělení b. na tvary jedno- a mnohobuněčné. I. K b. jednobuněčným (hiplobakterie) náležejí jednak četné tvary bacilů, jednak b. octové, jež okysličují alkohol v kys. octovou. Jiné b. tvoří barviva (purpurové b. ve vodě, bacillus prodigiosus, staphylococcus pyogenes, bac. pyocyaneus). Humifikaci a nitrifikaci ornice obstarávají b. půdové, jež rozkládají živočišné a rostlinné hmoty a asimilují volný kyslík, dále b. nitritové a nitrátové, které jsou zároveň s b. hnilobnými, jež rozkládají hmoty živočišné a rostlinné, důležitými pomocníky v hospodaření přírody. Světélkování mořské vody, zpráchnivělého dřeva a hnijícího masa podmíněno je b. fosforeskujícími, které jsou jedovaté. Streptokokky vyvolávají hnisání, v novější době se vůbec seznalo, že b. způsobují nakažlivé nemoci. II. B. nitkovité (trichobakterie), žijí saprofyticky ve vodě a tvoří mnohobuněčné kolonie; mají pouze několik druhů: Eladothrix dichotoma, který potahuje řasy, kamení a dřevo lepkavým povlakem. Erenothrix polyspona, žijící ve studních, ucpává často vodovody a činí pitnou vodu nepoživatelnou. V sirnatých pramenech žijí sirné b., v potocích a močálech najdou se často b. železité, jako na př. chlamydothrix ochracea, obsahující hydroxyd železitý.

Z nejpozoruhodnějších b. jmenujeme: Bacillus tuberculosis, tyčinkový zárodek tuberkulosy (hl. v plicích). B. influenzae, nejmenší známé bakterie, zárodek zhoubné chřipky. B. typhei, krátce tyčinkovité buňky, způsobující střevní tyf. Do útrob lidských dostává se hl. vodou. B. tetani, žijící v zemi, způsobuje křeče svalstva (tetanus, ztrnutí šíje). Micrococcus diphteriae, způsobuje zánět v hrdle, t. zv. záškrt (diphterie). Vibrio cholerae, příčina asijské cholery. Mnohé bakterie svým působením člověku prospívají, příkl. B. aceti, tvoří jemné povlaky na růz. alkohol. nápojích a přetvořují pozvolna v ocet. Bacterium acidi lactici způsobuje zkysání mléka.

Bakteriologie, nauka o bakteriích a jejich pěstění; důležitá věda pro znalost pathologie nakažlivých nemocí. I. Dějiny. V polovici 17. st. pronesl A. Kircher na podkladě svých pozorování myšlenku, že mezi nemocemi a malými „cizopasnými červy" musí býti jistá souvislost. Avšak teprve od r. 1695 pomocí drobnohledu (mikroskopu) Holanďana van Leeuwenhoka podařilo se hlouběji nahlédnouti do života těchto nejmenších organismů, které byly tehdy pojmenovány prvoky. Hojnost materiálu takto brzy shledaného byla podnětem ke stálým rozepřím o složení a zařazení těchto útvarů a o jejich biologickém a patholog. významu. Mnoho sporů způsobila také otázka, mají-li se tyto organismy považovati za zvířata či rostliny: Gleichen-Russwurm r. 1778 a Ehrenberg r. 1830 zařadili je mezi zvířata, od r. 1850 počítaly se pod názvem „bakterie" k rostlinám a to zvláště k houbám. Touto otázkou zabývali se hlavně Naegeli, Hallier a Cohn; tento také vytvořil první soustavu bakterií; dále A. de Bury a Hoeppe. Lékařské badání spojeno je tu se jmény Spalanzaniho, Schwanna a hlavně Pasteura; tento zabýval se bakteriemi, způsobujícími kvašení, avšak zvláště je to jméno berlínského prof. Rud. Kocha, který vůbec učinil z b. nejdůležitější vědu. Ačkoliv ho již někteří badatelé předešli v otázce poznání vztahů mezi nemocemi a bakteriemi — byl to Heule (roku 1840) a Francouzi Lemaire, Davaine a Pollender, pak Obermeier, který poznal návratný tyf — vidíme v něm vlastního zakladatele spe-

cifické léčby nakažliv. nemocí. Zjistil původce sněti slezinné ve stejnojm. bacilu; r. 1882 objevil původce tuberkulosy a r. 1883 původce asij. cholery. Koch vynešel také ochranu před takovými nemocemi v ochranném očkování (léčba antitoxiny) a sestavil proto prostředek proti tuberkulose — tuberkulin. Jeho žákům (Behring, Löffler, Roux, Yersin a Pfeiffer) vděčíme za objev bacilů difterie, ozhřivky, úplavice a chřipky. Z našich bakteriologů jmenujeme: Hlavu, Honla, Velicha, Obrzuta, Kabelíka, Růžičku a j. II. Metody vyšetřovací. 1. Drobnohledné vyšetřování žijících a proto bezbarvých bakterií provádí se neobyčejně silnými a velmi dobře osvětlenými mikroskopy; mrtvé bakterie barví se anilinovými barvivy (methylová modř, fuchsin, Bismarkova hněď, violeť gentianová), čímž se lépe odlišují od svého prostředí, obzvl. použije-li se t. zv. dvojitého barvení. 2. Čistá kultura (metody Kochovy) ve sterilisovaném a průhledném prostředí poskytuje obraz mnohem lépe pozorovatelný, ježto různé bakt. vzrostou tu v obraz i prostému oku viditelný. K pěstění bakt. užívá se různých živných půd: roztoků cukru, solí, bílkoviny, mléka, kousků vařených brambor, krevního sera. Nejlépe hodí se látky, které ztuhnou, čímž pak je možno charakteristický vznik kolonie příslušné bakterie velmi dobře poznati a určiti. Patří k nim průsvitná živná gelatina a agaragar, mořská řasa, pocházející z Japonska, podobná gelatině; dává se jí přednost, ježto se při 35° — což je teplota pro vzrůst většiny bakterií příznivá — nerozpouští a zůstává pevnou.

Lékařská věda postupuje nejvíce touto metodou: ukázka chorobného materiálu, jenž má býti vyšetřen, rozetře se tence na krycím sklíčku; při tom — jakož i při všech bakteriích pracích — nutno pečovati o nejdokonalejší sterilisaci, t. j. o usmrcení nebo zamezení přístupu všem zárodkům, nemajícím vztahu k vyšetřovanému materiálu. Potom vystaví se na nějakou dobu působení vyšší teploty ve zvl. skříních. Při tom vznikne rozmnožením z každého jednotl. zárodku celá kolonie týchž jedinců, které možno často již pouhým okem dobře vyšetřovati. Přenesením malého množství bakterií z takové kolonie do zkumavky, před tím sterilisované, získá se čistá kultura bakterie, kterou máme určiti; tato poskytuje pak nejlepší příležitost poznati vlastnosti vzrůstu, barvení atd., jež jsou jednotlivé bakteriel. kultury příznačné. S bakteriemi, které mohou žíti pouze tehdy, zamezí-li se přístup kyslíku (t. zv. bakt. anaerobní), zachází se stejně, nutno ovšem přihlížeti k jejich biologickým vlastnostem. Také z chování se bakterií, k nimž se přidají specifická imunitní sera, možno dospěti k urč. úsudkům; na př. bacily tyfu, k nimž bylo přidáno tyfové imunitní serum, způsobí na dně zkumavky sraženinu. Aby se čisté kultury, tímto způsobem získané, mohly trvale uchovati a pozorovati, chovají se u ledu, nebo se jim dá nová živná půda; přesto však utrpí při tom velice účinnost někt. druhů, pokud jde o ochranné očkování. 3. Ochranné očkování (Pasteur a R. Koch). Pokusným zvířatům (morčatům, králíkům, myším, slepicím a pod.) vstřikuje se lymfa; přidá se k potravě nebo se pomocí určitých přístrojů nechá vdechnouti. Účelem ochran. očkování je dosažení imunity vůči určité chorobě; imunita dostaví se po počátečním objevení se příznaků příslušné nemoci, jež jsou ovšem nepatrné.

Bakteriové světlo, intensivní, zelené světlo, které poskytuje solnopeptonová želatina, bakteriemi očkovaná. Způsob ten vynalezl pražský prof. Molisch.

Baktrijsko, kraj v Přední Asii, sev. od Hindukuše. Hl. m. země byla Baktra, dnešní Balch na stejnojm. řece. Původní král. B. bylo založeno ještě v dobách Alexandra Vel. kol r. 330 př. Kr. Dnes patří jižní část k Afganistanu, severní zase k Buchaře.

Baku, město se 264.000 obyv. na území sovět. rep. Aserbeidžanu, na již. okraji poloostrova Apšeronu, vybíhajícího do Kasp. moře. Zde tvoří záliv B. výborný přír. přístav. Město leží 10 m n. Kasp. m. a 16 m pod hlad. Středozem. m. Dráha vede z B. do Tiflisu a do černomoř. přístavů Poti a Batum. Do Batumu vedou též potrubí, kterými se nafta dopravuje z B. k Čer. m. Délka potrubí je 1000 km (doba průtoku 43 hodiny). B. sestává z evrop. města Černyho Gorodu a Bielyho Gorodu, obydleného většinou Tatary. Obrovská ložiska nafty mají veliký hospodář. význam, jsou z mladší doby třetihorní. Písková ložiska jsou naplněna naftou. Rafinací se těží petrolej, benzin atd. Naftu dodávají 3 pole vzdálená na 5, 15 a 20 km od města. Těžení nafty zavedli teprve Rusové. Nejmenší produkce byla v l. 1918 a 1920. Od té doby se téměř zdvojnásobila, jest však ještě daleko za produkcí Mexika a USA. Naftová pole v B. stačí ještě pořád ovšem k uhájení třetího místa ve světové těžbě nafty. Číselný průměr produkce je následující:

Amerika	r. 1913	34.030 tun metr.
	r. 1926	105.155 „ „

Mexiko	r. 1913	3.838	tun metr.
	r. 1926	13.496	„ „
Rusko	r. 1913	8.808	„ „
	r. 1926	8.788	„ „

Je viděti, že v r. 1913 bylo Rusko ještě na druhém místě, nedovedlo však produkce zvýšiti. — Původní obyvatelé: Tataři a Peršané ničeho netušili o obrovském bohatství země a náhodou unikající zemní plyny, stále hořící, uctívali jako věčný oheň. U Surachany je kostel sekty vyznavačů ohně. Následkem umělých vrtání se tlak plynů zmenšil tou měrou, že ohně vyhasly. Evrop. továrny (Rotschild, Nobel aj.) dodaly městu a okolí vzhled evrop. průmyslových okresů. B. bylo prý zal. Alexandrem Vel., patřilo od r. 1806 Rusům. Po světové válce se zde střídalo panství Rusů, Angličanů, Turků a zase Rusů. Nyní je B. hlav. m. Azerbeidžanu, který se r. 1920, přes osvobozovací pokusy Enver paši, připojil k Rusku.

Bakuba, černošský kmen Belgického Konga v Africe. Vyznačují se silnou tělesnou konstrukcí a pracovitostí.

Bakule Frant. (* 1877), organisátor a ředitel ústavu pro výchovu mrzáčků v Praze, které vychovává hl. hudebně. Zájezdy po Americe a Německu získaly „B. zpěváčkům" dobré jméno i v cizině.

Bakule František X., * 1861, spisovatel český. Napsal: Člověk a moderní doba (1904). Idee a lži (1904).

Bakule Karel, ps. ⚲ Hilar Karel Hugo.

Bakulometrie (z lat. baculus: tyč), název metody rychlého určování přibližné výšky vzdáleného předmětu pomocí tyčí, bez zvláštních měřicích přístrojů.

Bakulova družina, pěv. sbor chlapců a děvčat, vytvořený r. 1920 ⚲ Fr. Bakulem.

Bakunin Michal Alexandrovič, * 1814, † 1876 v Bernu. Velký revolucionář min. stol. Třikrát byl odsouzen k smrti, jednou do vyhnanství, dovedl však vždy uniknouti. Zakládal I. Internacionálu r. 1864. R. 1872 byl pro své anarch. smýšlení vyloučen. B. byl svými spisy zakladatelem komunist. anarchismu.

Baku-Sabunčinská dráha, větev Zakavkazské železnice Baku-Sabunčin-Surachany, 20 km dl., od 6. VII. 1926 elektrisována. Spojuje m. Baku s naftovým průmyslem v rayonu Sabunči a Surachany. Vlak má dva 4osé vagony po 80 místech k sezení; jeden motor. vagon a jeden přívěsný. Při veliké frekvenci spojí se 4—6 vagonových párů. S parními stroji jezdilo 8—10 párů, po elektrisaci 42 párů při zvýšení rychlosti o 40%.

Bakutič Fulgentius, chorv. řezbář v 18. stol., katol. mnich. Jeho díla jsou roztroušena po četn. dalmat. kostelích.

Balaban Hedeon, pravoslavný biskup ve Lvově v II. pol. 16. stol. Dal podnět k unii v Brestu Litevském, kde se polští pravoslavní biskupové smířili s církví řím.-katol.

Balabanov Alexandr, bulh. spisovatel (*1879), klas. filolog na univ v Sofii. Vynikl jako autor knihy: Dějiny starověké poesie (1914), dále zdařilými překlady z Aischyla, Homéra a j., překladem Goethova Fausta v rozměrech orig. B. má dobré jméno jako bystrý kritik a pisatel vtipných essayí, jež píše do své revue Razvigor.

Balabenka v Praze VIII., bývalá usedlost a zájezdný hostinec v Libni. Jméno po bankéři Karlu Balabene ke konci 18. století, majiteli domu „U zlatého stromu" v Dlouhé třídě.

Balada, epická báseň pochmurného rázu, vyznačující se úsečností výrazu, někdy i dialogickou formou. Hrdinou bývá obyč. osoba mytologická neb historická. Je charakteristickou formou pro severní národy, kde svým významem odpovídá jižní romanci (Skotsko). Mistři české balady byli Erben, Vrchlický, Neruda, Hálek. — B. v lyrice, jest franc. forma, které se užívalo do XVII. stol. Jest velmi umělá, skládá se ze tří slok, 7—12řádkových, a poslání, obyč. 4řádkového. Tyto sloky jsou navzájem spojeny řetězem rýmů, takže myšlenka jest velmi vázaná na technickou dokonalost a obratnost. Mistři této básnické formy jsou ve Francii Villon, u nás Vrchlický. Forma tato jest velmi pružná, hodí se pro báseň lyrickou, reflexivní, satyrickou. Mistři formy ji proto s oblibou vyhledávali. — B. v hudbě, pův. taneční píseň (Balat — tančiti), pak forma skladeb troubadourů. V hudbě vokální není hudebního rozdílu mezi ní a písní, liší se jen textově. V hudbě instrumentální skladba určitého dramatického napjetí, které se docíluje rytmikou, rozdíly mezi jednotlivými melodickými pasážemi, změnami tempa a pod.

Balaganskoje, vesnice, středisko stejnojmenného obvodu irkutského okruhu v Sibiři (býv. m. Balagansk) na l. břehu ř. Angáry, 201 km od Irkutska, ob. má B. s obvodem 12.684 (r. 1923). Přístav, zemědělství a chov dobytka.

Balák Jaroslav (* 1880), spisovatel a žurnalista. Od r. 1900 řídí Vinohr. Listy. Dramatik a belletrista.

Balakirev Milij Alexejevič (1836—1910). Vlivný rus. hud. skladatel z Nižnij Novgorodu. Od r. 1855 působil v Petrohradě. Je zakladatelem mod. ruské hudby, která se vyvíjela dále u jeho žáků — Borodina a Rimskij-Korsakova.

Balaklava, příst. m. 15 km jv. od Sevastopole, s 1250 ob., větš. Řeky. Rybolov, vinařství, sadařství, mramor. lomy. Ve starov. Portus Symbolorum, u Janovanů ve 14. st. Cembalo. 25. X. 1854 vít. Rusů nad Angličany (⇨ Krymská válka).

Balakowo, vesnice nad střed. Volhou s 25.000 ob. Vyvážejí se odtud produkty nejbližšího okolí, hlavně pšenice.

Balalajka, kytarov. rus. hudební nástroj. Má trojúhelníkový tvar a tři dvojité struny.

Balalajka.

Balan A. F., ps. ⇨ dra Pavla Durdíka.

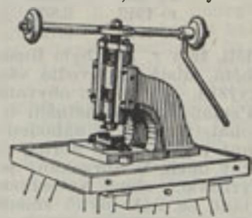
Balan Alex. Teodorov, bulh. slavista, (* 1859 v bessarabské vsi Kubej), stud. na gymn. v Bolgradě, univ. v Praze a v Lipsku, působil od r. 1884 na stř. škole v Sofii a v Plovdivě, od 1888 předsedou Vyšších ped. kursů, z nichž vytvořena dnešní bulh. univ. v Sofii. Na ní jmenován B. 1901 řád. prof. pro bulh. jaz. a slov. filologii, kteroužto povinnost zastával až do r. 1924; od té doby přednáší volně o bulh. jaz. a lit. na téže univ. B. vynikl jako dobrý znatel bulh. jaz., nářečí i lit., současně jako znatel všech slov. lit., o nichž na univ. přednášel. Jako dobrý pedagog a organisátor uplatnil se B. při vybudování dnešní bulh. univ., Akademie nauk, při zakládání jednotlivých věd. i vzděláv. organisací, revuí a časopisů. V době pražského studia byl spoluzakladatelem stud. Bulh. sedjanky, která od r. 1880 pečuje o vzájemnost česko-bulh. na poli kulturním. B. napsal značné množství studií, v nichž nabádal k uchování ryzosti rodné mluvy a usiloval o správné psaní. Samostatně vydal: Starobulh. mluvnici, 2 svaz. Bulh. mluvnici, jejíž nové vyd. ve 3 svaz. právě tiskne; bibliograf. práce: Bulh. knihopis do r. 1877; Bulh. knihopis za 100 let (1910); lit.-hist. studie: Pajsij Chilendarský (1898), Sv. Kliment Ochridský (1919), Sofroni Vračanský (1906), Kiril a Metod (1921) a j.

Balancé (franc.), taneční krok dnes již zastaralého tance.

Balancier (páka kývavá), důl. část starých parních strojů. Velká páka otáčivá kol vodorovné osy přenášela sílu z pístu na kliku. Vyžadovala hodně místa a dovolovala jen malé otáčky, takže se jí dnes již u strojů nepoužívá.

Balancovati, správným rozdělením váhy se udržeti v rovnováze. Tento stav spočívá na urč. matemat. zákonech, které nutno při tom dodržovati.

Balanční lis nazývá se v knihtiskařství větší ruční lis, sestávající z dvou-

Balanční lis.

pákového zařízení; také se b. l. nazývá strojek, používaný pro ražení vignet, monogramů, medailí atd.

Balanitis, hnisavý zánět vnitřní pokožky (Balanoposthitis).

Balantidium coli (od řeck. balantidion = pytlíček, váček), k rodu prvoků nálež. nálevník, ze řádu různobrvných (Heterotricha), který se nalézá v tlustém střevě a způsobuje vážné choroby (průjem, úplavice, vředy atd.). Také jeden druh úplavice nazván b.

Balantidium coli.

Balard Antoine Jérôme (1802—1876), franc. lékárník, objevil r. 1826, že mořská voda obsahuje brom. Působil pak jako prof. chemie v Paříži; od r. 1851 na Collège de France, kde velký Berthelot byl napřed jeho žákem a později spolupracovníkem.

Balassa Bálint, baron (1551—1594), maďar. lyr. básník, jehož voj. písničky byly svého času jedinečnými. Jeho vášnivé verše jsou výrazem dobrodružného, nepravidelného života. Padl v boji proti Turkům.

Balast, námořnický termín: zatížení lodě při nedostatku nákladu, aby se docílilo určeného bodu ponoru. Jako balastu se užívá vody (v železných nádržích) písku, kamení, železných prutů atd; písku a vody užívá se též v balonech a řiditelných vzducholodích. Ve smyslu přeneseném: bezcenné zatížení.

Balaszow, okr. m. v rus. gubernii Saratov s 33.000 ob. Má spojení železniční; okres B. má více než 400.000 ob.

Balát Jakob z Čáslavě, spis. český v XVII. stol. Napsal: Cunae Salvatoris hominum Jesu Christi. (1618). — Apostrophe mariti ad mortuam. (1617).

Balát Václav z Čáslavě, působil na školách v Turnově. Napsal: Fraus in hoste aeque ut dolus an laudatur? Žil v 1. pol. 17. století.

Balata, hmota podobná gumě a guttaperče získávaná ze šťávy Mimusopsbalaty. Má červenavou barvu, je pružná a ohebná. Nahražuje dobře gumu a kůži. Vyrábí se z ní: isolátory, podrážky, poháněcí řemeny, umělé chrupy, atd. atd.

Balázs Béla (* 1884), maď. expressionistický básník. Účastnil se r. 1919 kom. vlády a žije ve vyhnanství, ponejvíce v Berlíně.

Balbín Bohuslav (* 3. XII. 1621, † 28. XI. 1688), vlastenecký kněz řádu jes., čes. spis., píšící lat., nadšený ctitel a obránce národa a jaz. čes. Nar. se v Hradci Králové z chudého vladyckého rodu a záhy v dětství projevil lásku k dějinám. Vstoupiv do řádu jes., působil jako protireformační misionář v kraji hradeckém, potom jako učitel na řádových školách. Pilně sbíral všude po archivech materiál, jehož užil v Epitome rerum bohemicarum sen historia Boleslaviensins (Výtah z dějin čes. či historie boleslavská). Projeviv v díle tomto vzácnou nestrannost i k nekatolíkům (byl dokonce ve styku s exulantem Pavlem Stránským), zakusil mnoho protivenství, ale spis již r. 1670 do tisku daný posléze přece vyšel (1677). V době té za nuceného pobytu v Klatovech napsal lat. Obranu jaz. čes., která, vyd. teprve 1775 Fr. M. Pelclem, měla značný vliv na buditele doby obrozenské. (Přel. nově Jos. Dostál 1924). Po návratu do Prahy počal od r. 1679 vydávati obsáhlé dílo (rozpočtené na 20 sv.) Miscellanea historica regni Bohemicae (Směs rozprav o dějinách čes.). Vyd. jen 8 sv., devátý vyšel teprve 1776—80 péčí Raf. Ungara pod tit. Bohemia docta (Čechy učené). Tato část díla B-a znamená vlastně počátek lit. hist. čes., kde lit. je po prvé pojata v nejširším slova smyslu s láskou k věci a národu. (V. Jos. Hanuš Čes. Čas. hist.. 1906). B. vyd. t. životopis Arnošta z Pardubic (1664) několik genealogií, životopisů svatých, učebnic i sbírku básní (Examen Melissacum 1663). Všechna díla B-a, ač dnes již věd. zastaralá, svědčí o jeho mnohostranném vzdělání a podávají mnoho zajímavých zpráv. — Lit. J. Jireček, Rukověť; Světozor roč. 1888; Čes. Čas. Musea 1887; J. Jakubec: Dějiny čes. lit.

Balbín (Balbinus) z Vorličné Filip, malíř v Hradci Král. Byl zvolen do měst. rady a od r. 1559—68 byl primasem. S bratrem Janem, humanistickým básníkem, dostal od Ferd. I. 1553 erb a titul „z Vorličné". († kol r. 1574). Snad od něho pocházejí malby v starších kancionálech hradec. Jeho žákem byl svého času proslulý malíř Ad. Travný.

Balbinus Ondřej, č. humanista v XVI. stol.

Balbinus z Vorličné, Jan, humanistický básník č. (* 1520 v Hradci Král., † 11. února 1570). Povoláním sekretář apel. soudu v Praze. Lit. Truhlář: Rukověť k písemnictví hum. 1908. Str. 86—92.

Balbín Škornice, rodina Balbínů, jinak také Škorniců z Vorličné, je rodina městské šlechty, jejíž rozvoj náleží do druhé pol. XVI. stol. Pochází z Hradce Král. a vyniklo z ní několik členů.

Balboa, přístav při vjezdu do Panam. průplavu na Tich. oceánu. Přístav nese jméno špaň. dobyvatele B.

Balboa Vasco Nuñez de (* 1475, † 1517), špaň. dobyvatel. Od r. 1501 podnikal zájezdy do Záp. Indie, r. 1510 pronikl až do Columbie, kterou vzorně spravoval. R. 1513 objevil Tichý oceán. Byl jmenován za to admirálem. Později byl obviněn ze zrady a veřejně popraven.

Balbus Hieronymus, it. humanista (nar. 1465 v Benátkách, † 1535 tamže). Spisovatel skvělého slohu a duchaplného vtipu. Napsal: Bohemiae et procerum eius laudes. Díla jeho vyšla ve Vídni 1791—2.: H. Balbi Veneti, Gurcemsis olim episcopi Opera poetica, oratoria ac politico-moralia.

Balcar Antonín, PhDr. (1847—1888), gymn. prof. historik a geograf; jednatel Uměl. Besedy (od r. 1885) a iniciator popul. koncertů. Sp. Die Politik Königs Georgs v. Poděbrad (1876—7).

Balcar Emanuel, (1851), křísitel č. uvědomění na Ostravsku.

Balcar František (* 1851 v Čermné u Lanškrouna), učit. na obch. šk. ve Svatouchu, hud. sklad. Napsal a vyd. v Lipsku sbory pro 2 hlasy, pro smíš. hl.: 5 pohřeb. sb., Dva slavnostní sbory, Vánoční zpěv andělů (na slova Svat. Čecha) op. 30 a j.

Balcar Jan, (1832—88), zakladatel Svob. evangelické církve č., podporované angl. penězi. Církev se ale nerozšířila. Na Hronovsku měla něco málo příslušníků.

Balcar Josef, (1834—99), pedagog. spisovatel č.

Balcar Otakar, Ing. (* 1883), ř. prof. teorie a stavby součástí transmisních, jakož i teorie a stavby strojů zdvihacích i transportních na č. vys. učení techn. v Praze. Dříve inženýr v různých velkých strojírnách.

Balcárek Aleš (Alexandr), čes. básník, (1840—1862). Pronásledován osudem i lidmi, † předčasně, zanechav ve svých „Pozůstalých básních", věnovaných moravském studentstvu a vyd. v l. 1862, 1874 a 1913 (Dr. Mil. Hýsek: Básně Moravana A. B.), pouhý slib nadaného básníka ze školy Máchovy. Přispíval též do četných časopisů, zejm. do Lumíra, pod pseud. Slavomír Pustinský.

Balck William (* 1858 v Osnabrücku), něm. gen. a vynik. voj. teoretik. Nejvýznam. sp.: Lehrbuch d. Taktik (1903); Entwicklung d. Taktik im Weltkriege (1922).

Balčik (rum. Balcic), příst. m. rumun. u Čer. moře. Má 7000 ob., mnoho mlýnů; vyváží se hlavně obilí. Kvete též obchod dobytkem a sadařství.

Balda Jiří (* 4. VIII. 1890 v Chrudimi), div. režisér, složil na 120 dram. prací, hraných ponejvíce ochotnictvem. Nejznám.: Bobeček z ministerstva, Nevěsta legionářova, Panenka pro štěstí a m. j.

Baldachýn (franc. baldaquin, it. baldachino), kryt trůnu, sochy, postele atd. t. zv. nebesy, spočívajícími na sloupech nebo tyčích ev. připevněných na zadní

Gotický baldachýn v dómu v Bamberce.

Ložní baldachýn z 18. století.

stěně. Při slavnostech církev. nese se v průvodu svátost pod b. Látkový potah b. je obyčejně velmi drahý, dosahuje až k zemi, a sestával dříve ze zlatem protkané hedvábné látky z Bagdadu zv. baldukin. Od této látky má též jméno.

Baldamus Eduard (* 1840 v Paderbornu), knihkupec v Praze r. 1865.

Baldenburg, malé m. v Poznaňsku; 2600 ob.

Baldessari-Plumlovská Vojtěška (nar. 1854), spisovatelka a býv. učitelka v Olomouci. Průkopnice dětských divad. her, k nimž napsala četná dram. zpracov. pohádek. Také v loutkářství činná.

Sp.: Svatoň a Milena, Honza v zakletém zámku, Sněhurka, Zlatá husa, Krakonoš, Sen vánoční, Pohádková princezna, Jura, Nespokojená Káča, Blaničtí rytíři, jež zdomácněly na ochot. a dětských jevištích. Sněhurka, Krakonoš a Jura dosáhly úspěchu i na Nár. Divadle v Praze. Pokusila se i o drama S Q. M. Vy-Lomidrevo; Zvířátka a Petrovští).

Baldhofen Jiří Martin, (* 1578 v Zaháni), humanista slezský, přítel a vydavatel č. hum. básníků (Pathenicon 1606).

Baldissera Antonio (* 1838 Benátky, † 1917 Florencie), it. gen. Vyznamenal se za válek s Menelikem.

Baldnaj C. A., ps. ⚲ Jana Dlabače.

Baldo Monte, horský řetěz vých. od jez. Garda.

Baldovinetti (Balduinetti) Alessis, malíř florentský.

Baldovce, ves na Slov., spr. o. Levoča, (1921) 155 ob. čsl. Minerální zřídlo a lázně.

Baldrighi Constanza, dcera Giuseppe B., italská malířka 18. století.

Baldrighi Giuseppe (* 1723 Stradella, † 1802), dvorní malíř v Parmě.

Baldry Alfred Lys. (* 1858 Torquay), anglický portretista.

Baldryán, ⚲ Kozlík.

Balducci Francois (* Palermo, † 1643 v Římě), básník sicilský, sp. Canzoni sicilliane, Rime.

Balducci Giovanni, it. sochař, pracoval v l. 1317—8 na výzdobě dómu v Pise, později ve Florencii, v Miláně a j.

Balduin, mužské jméno křestní, značí udatný přítel.

Balduin, IX., hrabě flanderský (1171 až 1205), vyznamenal se mimořádnou udatností jako křižák a byl provolán latinským císařem vých. říše řím. po dobytí Cařihradu a po smrti Alexia (1204); hned v následujícím roce byl poražen a zajat bulh. králem Janem. B. I. provázel svého bratra Gottfrieda z Bouillonu na první křižácké výpravě a stal se r. 1100 králem jerusalemským. Podařilo se mu podrobiti si četná města a přístavy v Palestině. Zemřel r. 1118 a po něm následoval jeho strýc B. II., který panoval do roku 1131; za něho byly založeny Templ. řád a řád Něm. rytířů. Ještě tři další králové téhož jména vládli v Jerusalemě; poslední z nich zemřel r. 1186.

Balduin Lucemburský (1285—1354), bratr císaře Jindřicha VII., jehož volbu jakožto arcib. trevírský úspěšně podporoval. Po brzké smrti císařově patřil k hlavním oporám císaře Ludvíka Bavorského. Byv na čas pověřen i arcibiskupstvím mohučským, B. přispěl svou obezřetnou politikou k rozmachu domu lucemburského. Znepřátelil se však s Luvíkem bav., a od r. 1346 podporoval volbu našeho Karla IV. za císaře, za jehož vlády měl značný vliv.

Baldung Hans, zvaný Grien (kolem r. 1480—1545), významný jihoněm. malíř, kreslíř a dřevořezbář. Byl částečně ovlivněn Grünewaldem a Dürerem, kterýž jeho výkony velmi oceňoval. B. žil větje v dómě ve Freiburce. Jeho hlavní dílo je v dómě ve Freiburce. B. namaloval i cenná díla na skle. Dřevoryty popsal Bartsch, Passavant.

Baldus Petr (1327—1406), význačný it. právník, pocházející ze vznešené rodiny Ubaldi; studoval řím. právo u Bartola v Bologni a vyučoval na různých universitách it. Se svým učitelem vytvořil nauku o kollisi statutu, t. j. pravidla platná do dnešního dne, kterého místního práva má se použíti v pochybných případech. Rovněž jeho dva bratři vyznamenali se jako právníci.

Balduzio Valerio (Benátky, 17. stol.), lékař; sp. „Tumorum curandorum methodus" 1612.

Baldwin, biskup krakov. (1101—1108). Rodem Francouz.

Baldvin Gabriel z Libčan, kněz a přílež. spis. č. v I. pol. XVII. stol.

Baldwin Stanley (* 1867), angl. státník, je od r. 1908 konservat. poslancem; od r. 1917—22 min. financí a od května 1923 až do ledna 1924 min. obchodu; od listopadu 1924 až do června 1929 byl min. předsedou a kancléřem pokladu.

Bale (1495—1565), theolog a dramaturg angl., bisk. v Select Works, Cambridge 1849.

Baleary (las Islas Baleares), skupina ostrovů v záp. části Středozem. moře, patřící Španělsku. Skupina pozůstává z vlastních velkých Balearů, Mallorcy (3684 km²), Menorcy (686) a Pityusů, kteréhožto jména se však v Španělsku dnes neužívá. Hlavní ostrovy Pityusů jsou: Ybica a Formentera. Jak k velkým Balearům, tak k Pityusům patří ještě několik malých, částečně neobydlených ostrovů. Španělská prov. Balearů měří 5014 km² a má 350.000 ob. Ostrovy můžeme pokládati za část Andaluského pohoří, jehož pokračování vidíme v horském pásmu v sev. Mallorce. Nejdůl. m. jsou: Palma na Mallorce a Mahon na Menorce. Dnes jsou Baleary na jaře a v zimě pro své mírné klima a krajinové přednosti jakožto lázeňská místa hojně vyhledávána. Obyv. Balear, iberského pův., byli v karthag. a později v římském vojsku hledáni, poněvadž uměli znamenitě bojovati prakem. Po Římanech stali se pány Balear Vandalové, vých. říše řím., Maurové, 1229 byly ostrovy dobyty Jakubem Aragonským, tvořily král. mallorské a byly spojeny ve 14. st. s Aragonií.

Balechon Jan Jakob Nicolaus (* 1715 Arles, † 1765 Avignon), mědirytec franc. Portretoval Augusta III., krále pol.

Balej Frant., JUDr. (1879—1918), polit. úředník, překládal E. Barret-Browningovou, Rabindranáth Tagore, R. Waldo Trine a j., psal články uměl.-lit. Sebr. spisy vydal J. S. Machar, Kladno 1920—3.

Balej Stepan (* 1885), ukrajinský učenec, prof. varšavské univ. Hlav. práce: Z psychologiji tvorčosty T. Ševčenka, Narys logiky, Narys psychologiji.

Balen Hendrik van (1575—1632), vlámský malíř, který maloval pečlivě obrazy většinou menšího form. Na nich zobrazoval mnoho figur z mythologie a bible. Mnoho jeho děl je vytvořeno spolu s jinými umělci. Z jeho četných žáků jsou nejznámější van Dyck a Frans Snyders.

Balen Jan van (1611—1654), syn a učeň Hendrika. Ve Vídni je jeho obraz Svatá rodina.

Balenit, název pro uměle vyrobené kostice. Hlavní součástí této masy je vulkanisovaný kaučuk.

Balenović Šimun (* 21. X. 1835 Kruščica, Lica, † 17. V. 1872 Záhřeb), chorv. historik, bibliotekář arcib. knih. v Záhřebu. Sp. Hrvatska Povjestnica, 1870.

Baleo (Baling), afr. řeka.

Balet, představení, sjednocující v sobě tanec, hudbu a pantomimu. Slovo pochází z italského ballo = tanec. Taková představení, ve kterých však hraje rozhodnou úlohu pantomima, byla již zavedena a oblíbena ve starověku v Řecku a v Římě. Podobné děje, ve kterých tanec často je složkou nábož., byly pozorovány ve všech dobách a u většiny národů a jsou badateli a cestovateli popisovány. B. ve vlastním slova smyslu pochází z doby renesance, kdy se italská knížata překonávala v přepychových slavnostech, ve kterých stavěla na odiv nejen nádheru oděvů, nýbrž též všechna umění ve svrchované dokonalosti. Z Italie byl zaveden b. v 17. stol. za doby Maria z Medici (☞) ve Francii a došel největší obliby v době Ludvíka XIV. Králové neostýchali se tenkráte sami v b. tančiti a nádheru slavnosti ty provázející nelze vůbec popsati. Součinností umělců, jako byl veliký franc. operní komponista Lully (☞) a skladatel textů Quinault (☞), byl b. po nějakou dobu zaměňován s operou, ale činností velikých tanečníků J. G. Noverre a Vestris stal se během 18. stol. stále víc a více sledem mimických karakterních a uměleckých tanců, jež byly uváděny v určitou souvislost vhodnou hudbou a textem. V této formě požíval b. po 100 let nesmírné popularity, a hlavní představitelky baletního umění, jako Camargo, Taglioni, Elsler (☞) atd. získaly popularity a slávy takřka nepravděpodobné. Veliké dv. opery závodily v této době navzájem v dokonalosti svých b-ů a přičlenily baletní školy, řízené b-ími mistry, v nichž elévové již od dětského věku (neboť jen tak mohlo býti docíleno potřebné ohebnosti údů) byli vzdě-

lávání po dlouhá leta v baletní tanečníky a tanečnice (baletky). Největší hudebníci skládali baletní hudbu a b-em byla často zahajována nebo ukončována nejedna větší opera. Též baletní vložky v operách, zvl. franc., byly oblíbeny nebo b. vyplňoval též celé večer. představení. Koncem 19. stol. zájem o b. ochabl a vážnější pojímání opery nedovolovalo je vypravovati s přílišným luxem. Světové cesty carského ruského b-u, který poslední pěstoval staré tradice ve svrchované dokonalosti a jehož solisty byli Nijinský, Pavlova a Karsavina, vzbudily sice nesmírné vzrušení a nadšení, jež však spočívalo spíše na osob. vlastnostech těchto umělců a jejich nedosažitelném, dokonalém mistrovství a v inscenaci. Ostatně právě taneční umění snaží se v posledních letech vyprostiti se z příliš uztrnulých konvencí starého baletu i špičkového tance a nastoupiti v zcela nové, živější dráhy. A ačkoli se význační soudobí hudebníci, jako Debussy, Dohnanyi, Rich. Strauss, Ravel a Stravinsky snaží o jeho vzkříšení v nových formách, přece nelze b-u prorokovati vyhlídky do budoucna.

Balfe Michel William (1808—1870), angl. zpěvák a hudební skladatel, autor mnoha kom. oper.

Balfour Arthur James (* 1848), vlivný angl. státník konserv. strany. Je poslancem od r. 1874, byl (1878) jako příbuzný Lorda Salisbury, sekretářem v min. zahraničí, a v této funkci se účastnil berl. kongresu. Za obou ministerstev Salisburyho (1885—1892 a 1895—1902) zastával vysoké úřady, od r. 1902—1905 byl min. předsedou. Od r. 1906—1911 byl vůdcem parlamentní oposice. Za svět. v. 1915/16 jakožto první lord admirál a r. 1916—1919 jako ministr zahraničí měl veliký vliv; rovněž i při mírovém jednání. Má též mimořádný podíl na zřízení národního žid. státu v Palestině. B. je předsedou tajné korunní rady a od r. 1922 je viscountem. Účastnil se mnohých mezinár. kongresů po válce. Napsal celou řadu filosof. spisů, které se velmi cení.

Balga, prastarý rytíř. hrad ze 13. stol. na frýzském pobřeží.

Balch, ř. a m. v sev. části Afghanistanu. M. leží na řece, jmenovalo se dříve Baktra. Má 5000 ob. Provozují zemědělství a hedvábnictví.

Balchaš, jezero v Kazakstanu, SSSR. Do již strany vpadají řeky: Ili, Karatal, Lepsa a Ak-su. Sev. břeh je vysoký a skalnatý. Na záp. straně je mnoho ostrovů. Fauna chudičká, chybí měkkýši, červi. a koryši. Z ryb pouze mřenka a zvláštní okoun (Perca Schrenki), existující pouze zde.

Bali, černoš. kmen zemědělců a obch. na pobřeží afr. Kamerunu.

Bali, sundský ostrov vých. od Javy, od této jen úzkým Balijským průplavem oddělený. B. má 5500 km². Nejvyš. bodem je Gunung Agung, činná sopka 3200 m vys. Patří k sop. horstvu, táhnoucímu se přes Malé a Velké Sundy. Podnebí a rostlinstvo je stejné jako na ostatních Sundských ostrovech, jen kultura je vyspělejší. Obyv. čítá 1,600.000 hlav. Vyváží se bavlna, tabák, kukuřice, káva a indigo, nejvíce však rýže. Na B. se udržuje brahmanism proti islamu. Hl. m. je Buleleng na sev. pobřeží. Od r. 1849 se zde usadili Holanďané.

Bałicki Wincenty (1798—1844), pův. katol. kněz, od 1837 protest. kazatel. Napsal řadu histor. a náb. spisů. (Monografii Taronowa 1831, Postyllu 1841).

Baliński Karol (1817—1864), polský politik a básník. Za svou pol. činnost poslán na Sibiř, kde byl od r. 1830 do 1842. Po svém návratu působil v kruhu nadšenců, seskupených kolem Przeglądu Naukowego. Znovu vězněn (1846—7), opouští r. 1848 Rusko a stěhuje se do Lvova; vypovězen odtud, odcestoval do Poznaně, a když byl nucen i odtud se vystěhovati, uchýlil se do Paříže, kde vstoupil do Kruhu „towiańczyków". Když dozvěděl se o povstání v r. 1863, vrátil se do vlasti, kde zanedlouho zemřel. Jeho díla zabarvena jsou silně politicky. Svého času byl velmi proslulý jeho vlastenecký verš „Farys — wieszcz" (1845), plný narážek na ruský útisk.

Baliński Michal (1794—1864), p. historik. Studoval ve Vilně; společně s Lewelem, pak samostat. redigoval „Tygodnik wileński. Byl členem proslulého Towarzystwa Szubrawców (pod pseud. Auszlawis); uveřejnil řadu zajímavých článků ve Wiadomościach brukowych. Za svého pobytu ve Varšavě byl činným při založení Bibljoteki Warszawskiej (1841). Z jeho prací nejdůl. je spis, líčící kulturní život ve Vilně zač. XIX. stol., Życie Jędrzeja Śniadeckiego (1840), Pamiętniki o Janie Śniadeckim (1864—5), také Dawna Akademja Wileńska (1862). Řadu svých rozprav vydal pod tit. Pismo historyczne (1843) a Studňa historyczne (1856).

Baliński Stanisław, soudobý polský básník ze skupiny „Skamandra". autor svazku novel Město měsíců (1924) a sbírky poesií Večer na Východě (1928).

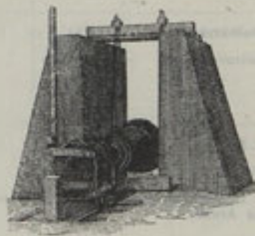
Balinskij Ivan Michajlovič (1827—1902), vynikající rus. psychiatr; zařídil 1857 prvou vzornou nemocnici pro duševní nemoci při Petrohradské medicínsko-chirurgické (později vojensko-medicínské) akademii. Byl r. 1860—1884 prof.

nervových a duševních nemocí. Vědecko-pedagogická jeho činnost zanechala znatelnou rýhu v organisování psychiatrické pomoci v Rusku (městské, zemské, okružní nemocnice). Z početných jeho studentů vynikl zvl. Meržejevskij, který pak po něm zdědil kathedru.

Balistika (z řeck. ballo, házím), nauka o křivkách vrhu, hodu, přenes. střely. B. zkoumá dráhy, jež opisují vystřelená nebo hozená tělesa (projektily) za součinnosti jejich původní rychlosti, zemské gravitace a odporu vzduchu. Praktický cíl tohoto oboru vědního jest vypočtení drah, jež opisují střely, takže, dodržujeme-li vypočtený směr a elevaci děla a užijeme-li určitého tvaru nábojového a určité výbušné látky, můžeme s naprostou jitotou očekávati zasažení daného cíle. Zavedením protáhlých hlavní, jež způsobují u válcovitých projektilů rotaci kolem podélné osy a tím komplikov. pohybu rotujícího obratlíku, stala se balistika obtížným oborem vědeckým, jest možno ovládnouti jen vyšší matematikou. Po rozvoji vzdušných zbraní (letecké bomby a vzdušná torpeda) tyto obtíže ještě vzrostly. Přesto jest b. jednou z nejzajímavějších matematicko-fysikálních disciplin, a její praktické výsledky (střílení po skrytých cílech do vzdáleností až 100 km) jest obdivuhodné.

Balistická křivka, dráha, již opisuje ve vzduchu těžiště náboje vystřeleného ze střelné zbraně. Závisí na směru, rychlosti a přitažlivosti zemské, na odporu vzduchu a otáčení náboje. Směr střely závisí hlavně na úhlu elevačním při výstřelu. Přitažlivost zemská způsobí, že se stane z přímky křivka blížící se parabole. Ale z parabolické dráhy vybočí již tlakem plynů při výstřelu a hlavně i odporem vzduchu, který snižuje nejen stále rychlost střely, ale způsobí i to, že se stanou, na rozdíl od paraboly, ramena b. k. asymetrická, že vzestupující rameno stoupá jen mírně, zatím co se sestupující rameno zkrátí a prudce klesne. Počáteční rychlost závisí na výbušné látce (prach atd.). Čím větší napětí plynů, tím větší i rychlost počáteční. Ubývá jí se vzrůstem odporu v hlavni a s rostoucí váhou náboje. S rychlostí roste i odpor vzduchu, jehož velikost je závislá i na tvaru náboje. Nejvýhodnější je tvar podlouhlý a zahrocený. Hladký povrch náboje umožňuje rychlý odtok vzduchu. Před zvrácením ve vzduchu ochraňuje podlouhlý náboj pohyb, jenž jej nutí otáčeti se kolem své hlavní osy. Pod jeho vlivem postupuje náboj ve vzduchu vlastně závitnicí. Kromě toho vzniká vzdušným tlakem i vybočení ze svislé roviny t. zv. deviace. B. k. jest tedy prostorová křivka dvakráte zakřivená. Při míření dlužno dbáti obého tohoto zakřivení, pročež se míří vždy trochu nad cíl a na př. o tolik vlevo, oč při dané vzdálenosti náboj odbočí vpravo.

Balistické kyvadlo. Zařízení pro měření výbušné síly, které sestává z moždíře, volně zavěšeného a z děla, přímo proti němu postaveného. Dělo nabije se

Balistické kyvadlo.

výbušninou, která se má zkoušeti a vypálí se proti ústí moždíře. Kyvadlový pohyb moždíře je spojen s měřícím přístrojem, který nám udává přesně sílu výbušné látky.

Balistraria (lat.), křížové střílny ve věžích, užívané fortifikační technikou od XII. století.

Balk Hermann, byl prvním zemským mistrem Řádu něm. rytířů. Když Konrád Mazovský povolal na pomoc proti pohanským Prusům na dolní Visle a Němenu Řád, tu vyslal na pomoc tehdejší velmistr Hermann v. Salza 1227 Hermanna B. se značným počtem rytířů. Brzy nato stal se B. sám velmistrem a vedl až do své smrti 1239 boj za křesťanství a kulturu v Prusku.

BALKÁN.

Rozdělení.

Poloostr. balk. je jihoevr. poloostr., obklopený na záp. moři Jaderským a Jonským, na vých. mořem Černým, Marmarským a Egejským.

Statistický přehled

Země a státní forma.	Panovník nebo president	Rozdělení	Velikost v km²	Počet obyv.	Hustota	Hlavní místa Obyv. v 1000
Albanie, král. od 1928.	Král Achmed Zogu I.	9 pref.	27.539	803.959	29·2	Tirana 10 Korča 26 Skutari 22 Argyrokastro 12 Dibra 10
Bulharsko, konstituční král.	Car Boris III.	16 prov.	103.146	5,483.125	53·2	Sofia 213 Plovdiv 85 Varna 61 Ruščuk 46 Burgas 31
Řecko, svob. stát od 25. 3. 1924.	Pres. Kondu-riotis	10 krajů	150.890	5,810.220	16	Athény 317 Soluň 174 Pireus 136 Patras 53 Korfu 21 Volo 30
Svob. stát mnišský na Athosu.	pod ř. ochr.	20 klášt.	314	5.140 (pouze muži)		
Jugoslavie, S. H. S., král. Srbů, Chorvatů a Slovinců.	Král Alexander I.	33 prov.	248.665	11,996.791	48·2	Bělehrad 112 Záhřeb 108 Sarajevo 66 Lublaň 53 Skoplje 41
Rumunsko, království.	Král Michael I.	11 prov.	294.244	16,798.149	57·1	Bukurešť 349 Jassy 77 Galac 73 Braila 66 Ploesti 58 Crajova 52
Turecko, republika (evr. území).	Pres. Mustafa Kemal Paša.	—	27.000	1,210.000	45	Cařihrad 881 Drinopol 56

Hranice, velikost, členitost. Považujeme-li za sev. hranici balkánského poloostrova čáru probíhající od zál. Terstského k Lublani a dále podél Sávy a Dunaje přes Transsylvanské Alpy a ústí Dunaje až k Černému moři, tedy asi na 45° s. š., tu měří délka této sev. hranice asi 1200 km. Rozpětí ve směru severojižním, asi od Bělehradu až k nejjižn. bodu Peloponesu, mysu Matapan, činí 1000 km. Poloostr. zúžuje se k jihu, s počátku povlovně, dále značněji. Členitosti poloostr. přibývá s jeho zužováním. Ve srovnání s poloostr. Pyrenejským a Apeninským připomíná pevninová sev. část na poloostr. Pyrenejský, kdežto členitost úzké již. části převyšuje ještě členitost poloostr. Apeninského. Velikost: i s ostrovy 620 000 km², z nichž pevninské části zaujímají rozlohu 540.000 km², tedy plocha téměř 4krát větší než ČSR. V zeměpis. a histor. ohledu jest balk. poloostr. přechodnou zemí mezi Evr. a Asií. K mostu evr. připojuje se z Malé A. most asijský, takže dějiny balkánské opět a znovu jsou těsně spojeny s dějinami blízkého orientu. Jako příklady stůjtež války perské, tažení Alexandrovo, křižácká tažení a balkánské války proti Turkům.

Tvářnost půdy. Poloostr. balk. je převážně hornatý, pouze ve vých. části je několik větších nížin. Ačkoliv je tvářnosti neobyč. rozervané, můžeme přesto rozeznati dvě krajiny. Na západě Dinarské hory, východně pohoří balkánské. —

pro Balkán.

Složení obyvatelstva v 1.000		Dovoz	Vývoz	Železniční síť
Národnosti	Náboženství			
Albánci	Řecko-kat. 168 Římsko-kat. 96 Mohamedáni 530	Cukr, káva, rýže, bavlna.	Kůže, vlna, sýr, vejce, olivy.	65 km.
Bulhaři 3.948 Turci 520 Rumuni 57 Řekové 42 Cikáni 38 Israelité 49	Řecko-kat. 4.062 Římsko-kat. 34 Arménští 11 Mohamedáni 691 Protestanté 6 Israelité 43	Textilie, kovové zboží, stroje, minerální oleje, koloniální zboží, kameny.	Tabák, kukuřice, vejce, boby, kůže, růžový olej.	2638 km.
Řekové 4.949 Turci 33 Italové 11 Rusové 6 Albánci 6 Jihoslované 6	Řecko-katol. 2.873 Římsko-kat. 19 Protestanté 2 Mohamedáni 8 Israelité 5	Pšenice, bavlna, kamenné uhlí, uhlí, cukr,	Tabák, hrozinky, vlna, olivy, kůže.	2456 km.
Srbochorvaté 8.947 Slovinci 1.025 Němci 518 Maďaři 472 Albánci 442 Rumuni 229	Řecko-kat. 5.602 Římsko-kat. 4.735 Protestanté 217 Mohamedáni 1.338 Israelité 64	Bavlna, železo, skleněné zboží, miner. oleje, uhlí.	Kukuřice, obilí švestky, maso, dříví, cement.	9646 km.
Rumuni 13.200 Maďaři 1.400 Židé 1.000 Němci 750 Rusové 530 Bulhaři 215 Turci 150	Pravoslavní 11.603 Uniaté 1.365 Římsko-kat. 1.230 Protestanté 1.204 Židé 810	Kožišiny, vlna, hedvábí, oleje, ovoce, cukr.	Textilní zboží, papír, kaučuk, kovové zboží, stroje.	11948 km.
Turci, Řekové, Bulhaři, Židé, Čerkesové, Cikáni	Mohamedáni, kat., protest., Arméni, Židé	—	—	—

Hory Dinarské jsou vápencovými (právě tak jako Apeniny) a táhnou se po pobř. Adriaticko-Jonského moře až k Peloponesu. Svou délkou (1400 km) převyšuje o třetinu rozpětí Alp. Nejvyšší horou je Smolika, 2575 m, v sev. Řecku. Podle své geolog. povahy skládá se pohoří z vápenců, méně z pískových naplavenin křídového moře. Karakterem vápence jsou způsobovány t. zv. zjevy krasové, jež nejsou příznačny pouze pro stejnojmennou sev. část Dinarských hor. — Krajina od Dinarských hor na vých. je prvohorní oblastí, jež byla v době třetihorní rozkouskována četnými zlomy. Nejvyšším horským pásmem je pohoří Šar Dagh-Rhodope. Nejvyšší hory: v již. Jugoslavii Ljubetin 2700 m, Musalla 2930 m a v Rhodope Perelik 2190 m, kdežto Olymp v zál. Soluňském dostupuje výše 2980 m. Klesáním jednotlivých pruhů země, při němž sousední pruhy zůstávají nehybné, vznikají pánve pro celý východní Balkán karakteristické a utvořily tak mřížovitou strukturu povrchu země. Tato vých. část skládá se z ruly, žuly a svoru a je bohatá vulkanickými útvary, jež ovšem již nejsou činné (mimo sopku ostrova Santorinu). Budiž zde poukázáno též na polit. důsledky této mřížovité struktury. Zabraňovala utvoření jednotného stát. celku a umožnila tak Turkům po staletí ovládati směsice různorodých kmenů, obývajících tento poloostrov.

Řeky a jezera. Silná členitost zabránila vytvoření větších říčních systémů. K Jaderskému a Jonskému moři tekou Neretva, Drin a Acheloos, k Egejskému Marica s přítoky, dále Struma a Vardar. Do Černého moře teče Kamčik. Ostatní řeky, jež tekou k Sávě, vlévají se do Dunaje. Údolní krajiny byly v době svého vzniku vyplněny jezery, jež však ponenáhlu zmizela. Zůstala pouze jako větší vnitrozemská jezera Skadarské na jugosl.-albánské hranici, jez. Ochridské a Prespanské na jugosl.-alb. a jugosl.-řecké hran. a sev. Chalkidiky jez. Doiranské a Tachynské.

Podnebí, květena, zvířena. Srovnáme-li podnebí balk. poloostr. s apeninským, tu vidíme, že sev. Balkán je méně členěn než lombardská nížina, že není chráněn tak jednotným pohořím jako Alpy před sev. klimatickými vlivy v zimě a dále, že jeho plocha je mnohem větší než rozsah lombardské níž., takže v létě se nemůže uplatniti v nitru země umírňující vliv moře. Proto nalézáme zde známky kontinentálního podnebí, totiž horké léto a poměrně studenou zimu, zvl. ve vých. oblastech. Sev. a sev.-vých. větry donášejí sněhové bouře až do Cařihradu. Průměrná teplota lednová klesá v sev. a v sev.-vých. částech pod bod mrazu a není vyšší než 4° ani na jihu Peloponesem probíhá směrem s.-v. isotherma 10°. V létě teplota stoupá a dosahuje v již. části poloostr. červencového průměru 26°. Deště jsou pro pobř. oblast dinarskou a pro vyšší pohoří poměrně hojné. Nejskrovnější jsou v pánvi vardarské a v Dobrudži, kde roční množství klesá pod 50 cm. Ve vyšších pohořích zůstává sníh ležeti po celý rok. Suché léto trvá na jihu poloostrova 5 až 6 měsíců. To je doba věčně modré oblohy, kdy rostliny jsou zavlhčovány pouze hojně tajícím sněhem. V oblastech blízkých břehům nabývá květena balkánská středomořského rázu. Zde daří se palmám, jižnímu ovoci, moruši, tabáku, též bavlně a rýži. Pro vnitřek poloostrova jsou příznačny lesy a keře v létě zelené, mezi nimiž možno nalézti mimo zástupce našich středoevr. lesních stromů i stromy vzácnější (stříbrná lípa). Oblasti jehličnatých stromů jsou zastoupeny značněji v pruzích Alp Dinarských a v pohoří Rhodope. Ve vyšších polohách jsou vystřídány florou velehorskou. Stepní oblasti jako důsledek suchého léta nacházíme ve vých. Thrakii, v Dobrudži a ve Valachii. Balkánská zvířena odpovídá středoevropské. Množství šelem a vysoké zvěře je celkem dosti veliké. Vedle těchto přichází pro hospodářství v úvahu zvl. vodní fauna. Ve vnitrozemských jezerech a na mořských pobřežích loví se hojně pstruhů, úhořů, tuňáků a makrel.

Obyvatelstvo. Zeměp. poměry balkánského poloostr. způsobily, že jeho ethnografický obraz je nejpestřejší celé Evr. Transitní karakter poloostr. podmínil četná stěhování, nedostatek ústř. krajiny dovoloval žíti několika národům vedle sebe a blízkost starých kult. zemí, nejdříve Řecka a pak Říma, způsobila pochody přetvořovací. Dnešní obraz ob. je především určen Srby, Řeky, Bulhary, z nichž každý národ má 5 až 5½ mil. příslušníků. Tolik je asi též Rumunů mezi Dunajem a Transylvanskými Alpami. Nápadně malý jest počet Turků (1½—2 mil.), kteří po 500 let řídili dějiny tohoto poloostr. Albánců je 1½ mil. duší, Židů asi ½ mil., Rumunů již. od Dunaje asi 400.000, 300.000 cikánů, k tomu přistupují Arméni, Čerkesové, Tataři a j. Tato ethnograf. různorodost vedla od poč. 19. stol. k rozmanitým bojům a přetvořením politické mapy balk. poloostr. Nejistota o národopisných otázkách dává příležitost k bezohledné agitaci s programem sebeurčovacího práva a národního státu. Z nejdůležit. národních skupin obývají Srbové celý severozápad. Jižně od jejich sídel bydlí Albánci, vých. od nich Bulhaři. Mezi Dunajem a Transsylv. Alpami sídlí v uzavřené mase Rumuni. Řekové drží nejen Řecko poloostrovní a ostr. Egejského moře, nýbrž také jeho sev. a vých. pobř., sev. okraj Marmarského moře a jihozáp. pobř. Černého moře. Turci jsou rozptýleni po celém poloostr. V Dobrudži jsou značnější sídla tatarská, na Euboi, v Attice a Argolidě obyv. albánské. Státní útvary zasahující na balk. poloostrov: Jugoslavie, Rumunsko, Bulharsko, Albanie, Řecko a Turecko. Poměry nábož. jsou méně složité než národopisné. S tureckou nadvládou mizí i islam. Přesto však nacházíme i dnes mohamedány na území jugoslávském a v Albanii. Převážná většina ob. balkánského vyznává církev řecko-katolickou. V záp. krajinách okrajových převládá vyznání řím.-katol.

Hospodářství a doprava. Hospodářské poměry na balk. poloostr. trpí ještě dnes špatným hospodařením Turků a zhoubami, způsobenými válkami balkánskými a světovou. V první řadě pokročilo Rumunsko a Bulharsko. Nejdůlež. a téměř výhradním zaměstnáním obyv. je zemědělství. Z obilných druhů převažuje kukuřice, následuje pšenice, žito, ječmen a oves. Tabák a víno se pěstuje po celém poloostr. Z ovocných stromů stojí švestka na prvním místě. Růže se pěstují a z nich se vyrábí olej na již.

svazích Balkánu. V jižní části poloostr. pěstuje se též bavlna a jižní ovoce. Vedle míst, kde stromoví je bez milosti káceno, jsou v Jugoslavii a v Bulharsku území, jež náležejí k nejhustěji zalesněným v Evr. — Chov dobytka: chován jest hl. hovězí dobytek, ovce a kozy. Za tažné zvíře k pluhu jest používáno buvolů. Chovy prasat daří se v oblastech s většími lesy bukovými. — Dolování bylo vyvinuto ve starov. v Řecku. Ve středověku dodávaly srbské a macedonské okresy rudy rozličného druhu. Dnes lze pozorovati nový rozkvět kutání (zlato, stříbro, měď, železo, olovo). Průmyslový vývoj jest teprve v počátcích. Rumunsko a Bulharsko se pokoušejí vytvořiti samostatný průmysl. Domácí průmysl vyrábí předměty denní potřeby. Pletení koberců podlehlo v soutěži s evropským průmyslem. Živnostenský smysl je nejvyvinutější u Bulharů, kdežto co do nadání k plavbě a obchodu jsou Řekové na prvním místě. Živějšímu rozvoji obchodu překážejí nepříznivé komunikační poměry. Z řek splavný jest Dunaj a Marica ve svém dolním toku. Námořní doprava jest živá na pobř. dalmatském a moře Egejského, obtížná jest doprava obchodních předmětů do přístavů. Železniční síť je stále ještě neúplná a nedostačující. Nejdůležitější jsou linky: Bělehrad—Niš—Skoplje—Soluň, přípojka Soluň—Atheny, linie Bělehrad—Sofia—Cařihrad a spojení Cařihrad—Soluň. Nejvyvinutější je železniční síť bulharská a rumunská.

Přehled politických dějin. Zeměp. poměry balk. poloostr. způsobily, že tento nepřijal ve větší míře kult. ani řeckou ani římskou. K přivtělení balk. poloostr. k světové říši římské bylo potřebí 200 let a boje trvaly od 2. války punské až do doby Augustovy. Tato římská provinciální oblast skládala se z Dacia superior a Dacia inferior, provincií to nejvíce pořímštělých, jež byly v území dnešního Rumunska sev. od Dunaje, dále Moesia superior a Moesia inferior v dnešní Jugoslavii a sev. Bulharsku, včetně Dobrudži, dále Thracia a Macedonia, Epirus a Thessalia. Hlavní část dnešního jihoslov. území tvořila prov. Dalmatia. Stěhováním národů byly tyto osady rozrušeny a též ethnograf. složení obyv. doznalo změn. Bulhaři, kteří vtrhli na balk. poloostr. v 6. stol., založili na půdě římské prov. Moesie samostatnou říši, jež byla nucena hájiti se v těžkých bojích proti imperialistickým plánům říše východořímské. V 6. stol. rozšířili se též Srbové po celém poloostr. Velkosrbská říše jež vznikla v 11. stol., stala se nebezpečnou Bulharům. Společně pak s nimi podlehli Srbové 1389 v bitvě na Kosově poli Turkům. Jen území černohorské a albánské zachovalo si samostatnost. Když pak 1453 dobyli Turci též Cařihradu, neměli na jih od Dunaje žádného vážného soupeře a samostatné žití bulharské a srbské říše bylo podlomeno, právě tak jako život celé řady států, založených na řecké půdě při výpravách křižáckých franc., španělskými a italsk. rytíři a Benátčany. Turecké panství, jež trvalo celkem po 500 let, ukázalo také na B. neschopnost kočovných dobyvatelů stvořiti kult. nebo národní jednotu. Islam se sice rozšířil, ale řecko-ortodoxní církev trvala vedle něho. Turecké panství se udrželo až do přelešlého století, ale již od válek rakousko-tureckých počíná osmanská moc ochabovati. Od doby Petra Velikého (1700) počínají sem zasahovati ruské slovanské snahy a války rusko-turecké v 18. a 19. stol., z nichž druhá (1787—1792) byla vybojována na straně Rakouska, způsobily vzestup národního cítění podrobených národů, zvl. slovanských. Na poč. předcházejícího stol. způsobil boj liberální Evr. proti reakčním vládám na pevnině živý ohlas též na B. Zasažení ruských vojsk donutilo Turky k povolnosti. Boj o svobodu Řecka (1821—1828) byl podporován v celé Evr. filohelénským hnutím a vybojován až do konečného vítězství. V míru drinopolském (1829) stali se Řekové plně nezávislými, Srbsko a knížetství dunajská na rumunské půdě obdržela vnitřní samostatnost pod tureckou svrchovaností. Od té doby nebylo již pokládáno Turecko za schopna života, ale žádný stát nepřál druhému dědictví po tomto „nemocném muži na Bosporu". Tyto zájmové rozdíly mezi Rakouskem a Ruskem způsobily rychlý konec spolku tří císařů z r. 1843, německého, ruského a rakouského. Válka rusko-turecká (1877—78), poslední to válka v minulém stol., jež měla za cíl dosažení Cařihradu a poslovanění B., skončila rozhodným vítězstvím Ruska a mírem v San Stefano. Srbsko, Černá Hora a Rumunsko byly územně rozšířeny a staly se nezávislými, Bulharsko mělo býti prohlášeno samostatným knížetstvím. Ale zisk Ruska a států balkánských byl značně omezen na kongresu berlínském 1878 a Rakousko obdrželo v náhradu za rozšíření ruské mocenské sféry správu Bosny a Hercegoviny.

Ze států na býv. tur. území vyvíjelo se nejlépe Rumunsko. Turecká revoluce 1908, jež přivodila pád Ab-dul Hamida, způsobila též anexi Bosny a Hercegoviny Rakouskem. Imperialismem rakouským na jedné straně a vzmáhajícím se Srb-

skem (podporovaným Ruskem) na druhé straně. — Srbsko žádalo přístup k Jaderskému moři — se stalo válečné nebezpečí akutní pro celou Evr. Ale zasažením Anglie a oslabením Ruska východoas. porážkou i revolucí bylo vypuknutí války světové ještě jednou odloženo. Válečné nebezpečí bylo však stále bezprostřední i za válek balkán., z nichž první byla namířena proti Turecku. Vedení mělo Bulharsko, jež 1909 dosáhlo své nezávislosti. Druhá válka balkánská přinesla boj o kořist, ve kterém bylo Bulharsko poraženo. Albanie stala se nakrátko samostatným státem. Od té doby datuje se nepřátelství Bulharska proti Srbsku, Rumunsku a jejich ochránci Rusku, jež se projevilo ve svět. válce připojením Bulharska k ústř. mocnostem. Přistáním dohodových vojsk na podzim 1915 na neutrální půdě řecké, totiž v Soluni, bylo umožněno Řecku zúčastniti se boje (macedonská fronta) proti Bulharsku. R. 1916 připojilo se Rumunsko k Dohodě. V září 1918 zhroutilo se Bulharsko, bylo obsazeno spojeneckými vojsky a Srbsko bylo osvobozeno. Mír uzavřený v Lausanne (1923) vrátil Turecku jeho nejdůležitější balk. území, totiž Cařihrad a zázemí s Drinopolem. Dnešní polit. obraz b. poloostr. je karakterisován zatlačením Turecka, omezením bulharského panství, založením samostatného státu Jugoslov., značně zvětšeným Řeckem a samostatnou Albanií.

Balkán, horské pásmo v Bulharsku as 600 km dlouhé, spojující vých. srbské hory s obloukem Karpat, obklopujíc tak na jihu údolí dol. Dunaje. Člení se ve 3 části: B. záp., který táhne se příkře do roviny s. Bulharska s nejv. horou Midzorem (2186 m); B. střed. jest nejvyšší část horstva silně zalesněná s horou Urmrukčalem (2375); B. vých. jest nejnižší a liší se též geolog. od obou tím, že mu schází krystalické jádro. Ačkoliv je B. pohoří dosti vysoké, má dosti pohodlných přechodů (průsmyků).

Balkánské války. Balkán je tou částí Evropy, ve které je uskladněn od mnoha stol. výbušný prach. Nejstarší konflikt, datující se od 16. stol. je rakousko-turecký, k němu přistoupil od dob Petra Velikého protiklad rusko-turecký. Osvobozením Řecka 1830 vzal na se dosud latentní konflikt řeckoturecký mocenské politické formy. Když po válce krymské, zvl. však po míru v San Stefano, resp. berlínském kongresu (Q,) 1878 bylo Turecko všeobecně u evr. velmocí pokládáno za „nemocného muže na Bosporu", nastoupil na místo protikladu rusko-tureckého, rusko-rakouský, poněvadž imperialistické tendence Rakouska-Uherska a jeho spojence střetly se se slov. ruskými na Balkáně. Řadu válek b. zahájila válka řecko-turecká v září 1897, k níž dalo popud bezohledné utlačování křesťanů na turecké Krétě. Pod tlakem velmocí byla Kréta Turkům odňata a dána pod správu řeckou. Od 1903 uplatňovaly se v Srbsku velkosrbské tendence. Též reformy mladoturecké vnikaly na Balkán. Tyto povážlivé známky pohnuly Rak.-Uhersko, že přeměnilo 5. října 1908 „okupaci" Bosny a Hercegoviny, schválenou kongr. berlínským, v pravidelnou anexi. Bulharsko využilo vhodné příležitosti a prohlásilo se za království, neboť dosud bylo závislé na Turecku. Tento násilný krok rakouský přivolal na kolbiště Rusko, jež chtělo spojiti proti Rakousku všechny balkánské národy. Nicméně tato „bosenská krise" nenabyla hrozivých rozměrů, neboť Rumunsko a Řecko Rusku odřekly, takže v prosinci 1909 byla smluvena pouze vojenská konvence rusko-bulharská. Nicméně byl Řekům velmi sympatický svaz, namířený proti Turecku a proto počalo Řecko v dubnu 1911 vyjednávati s Bulharskem. Jednání byla neobyčejně urychlena, když Italie vypověděla válku Turkům pro Tripolis (září 1911). Tak vznikl následujícího roku balkánský svaz pod ruskou patronancí se svrchovaně důležitým programem: sebeurčovací právo národů balkánských. Na počátku této první války balkánské podlehla vojska turecká na severozáp. frontě, kdežto na jihových. odolávala. V lednu 1913 uplynulo bezvýsledné příměří a boj vzplanul znovu. Turecko bylo poraženo, Řecko anektovalo Krétu, Albanie stala se samostatným státem s hl. m. Skadarem, poněvadž Rakousko a Italie protestovaly proti tomu, aby Srbsko obdrželo severní Albanii a tím i přístup k Adrii. Ale Bulharsko činilo si nárok na Soluň a Srbsko na kus Macedonie, proto vznikl mezi spojenci spor, který vyústil v druhou válku balk. V květnu 1913 uzavřelo Řecko a Srbsko spojeneckou smlouvu proti Bulharsku, též Rumunsko nehodlalo nečinně přihlížeti. V červnu vytáhli proti Bulharsku Srbové, Řekové, Rumuni a Černohorci, Bulharsko bylo přinuceno jednati o mír. Mírem v Bukurešti (srpen) obdrželo Řecko ke Krétě ještě Epirus a část Macedonie. Srbsko obdrželo největší část Macedonie, 30.000 km², Bulharsko dostalo z Macedonie jen 13.000 km², přístup k Egejskému moři, musilo však odstoupiti Rumunsku již. část Dobrudže se Silistrií. V míru potom uzavřeném obdrželi Turci Drinopol. Srbové

však ve svém boji za osamostatnění všech členů jihoslovanského národa neustali. K třetí válce balk. dala popud provokativní návštěva rakouského následníka trůnu, arcivévody Františka Ferdinanda v Sarajevě na srbský nár. svátek Vidovdan (28. června 1914). Následník byl zavražděn a v důsledku spojeneckého systému evropského vyvinula se válka světová. Na B. stály proti sobě od 1914—18 Rakousko-Uhersko, Turecko a Bulharsko na jedné straně a Rusko, Srbsko, Černá Hora a Rumunsko na druhé straně. V červnu 1917 přistoupilo i Řecko k dohodovým mocnostem. Výsledek třetí války balkánské, jež jest částí války světové, byl projednán v mírech St. Germain, Neuilly (1919) a Sèvres (1920). Rakousko ztratilo vedle mnohých jiných částí Bosnu a Hercegovinu, Bulharsko nabylo sev. hranic jako roku 1913, na záp. a jihu musilo ale odstoupiti Jugoslavii a Řecku celou Thrakii. Vyjma Cařihrad a jihových. část až k Drinopoli ztratilo Turecko svá evropská území. Nové království Srbů, Charvvatů a Slovinců (S. H. S.), od října roku 1929 „Jugoslavie", stát jihoslovanský, utvořeno bylo ze Starého Srbska a z těchto částí obydlených jihoslovanským obyv.: Bosna, Hercegovina, Dalmacie, Chorvatsko, Krajina, Slavonie, části Istrie, jižních Korutan, již. Štýrska, dále Bačku (v již. Uhrách) a polovici Banátu Temešského. Na jihu Jugoslavie byla zvětšena o celou Macedonii. Po třech válkách balkánských jsou poměry států balk. následující: Rumunsko 295.000 km², 16.5 mil. obyv., Jugoslavie 250.000 km², 12 mil. obyv., Řecko 130.000 km², 6 mil. obyv., Bulharsko 103.000 km², 5 mil. obyv., Albanie 37.500 km², 0·9 mil. obyv.

Balkánský spolek. Malé balk. státy snažily se již od r. 1909 (proti nepohodlnému vlivu velmocí) o sblížení pod heslem: „Balkán balkánským národům". Původně usilováno i o dohodu s Tureckem, jež ovšem předpokládala snesitelnou úpravu poměrů křesťan. ob. v Macedonii i Thracii. Naděje v turecké reformy však byly zklamány. Rakousko-Uhersko pak svou expansí na Balkán (zejména od annexe Bosny a Hercegoviny r. 1908), snahou ovládnouti soluňský přístav projektem železnice ze Sandžaku do Soluně, ohrožovalo přímo existenci Srbska a Srbsko počalo pomýšleti na vlastní přístup k moři. Tyto okolnosti vedly k tomu, že dohoda malých balkánských států vzala na sebe ráz útočný, směřující k rozdělení evrop. Turecka. K tomuto obratu došlo v květnu 1911. Ke zvýšení útočné nálady přispěla též porážka Turecka Italií v r. 1911. 13. března 1912 uzavřen ofensivní spolek mezi Bulhar. a Srbskem proti Tureccku; smlouva o rozdělení dobytého území měla ustanovení, že rozhodčím případných sporů bude ruský car. 29. května přistoup. k tomuto spolku Řecko, v létě pak i Č. Hora. Spolek upevněn pak i příslušnými voj. konvencemi. 13. IX. 1912 dáno Turecku společné ultimatum, aby do 6 neděl dosadilo v Macedonii a Thracii belg. nebo švýc. místodržitele. Zatím však již 8. října zahájila Č. Hora o své újmě vál. operace a k ní připojily se pak do 17. října i ostatní státy balk. spolku. Útok Bulharů na Srby v čer. 1913 na Bregalnici učinil Balkánskému spolku konec.

Balkar-ija, divoce romant. horský kraj na s. svazích Kavkazu (v okr. Těreku), od roku 1822 ovládaný Rusy; sídlo turkotatar. kmene B-ijů (4500 hlav), udrževších svoje staré rodové zřízení. Jsou z části křesťany, z části moham. a zaměstnávají se zahradnictvím, chovem dob., výrobou hedvábí, sukna a plsti.

Balke Václav (* 1791, † 1864 v Praze), hodinář pražský.

Balkon, z hornoněm. balco = břevno, plošina se zábradlím, vystupující vodorovně z domovní fronty; je nesena trámy, vyčnívajícími z vnější zdi domovní. Tohoto názvu se používá také pro zvýšená sedadla v divadlech.

Ballagi Mór (1815—1891), maď. filolog, orientalista a spisovatel slovníků. (Maď.-něm.) Přeložil do maď. bibli.

Ballarat, australské město v záp. části Great Dividing Range ve státě Viktoria (440 m). Město má nyní více než 40 tisíc obyv. a leží na dráze Adelaide—Melbourne; je železničním uzlem s průmyslem železářským a textilním. Za svůj rychlý rozkvět děkuje hojnému výskytu zlata v okolí. Zde a u Bendiga byly učiněny největší nálezy. Bylo založeno r. 1851.

Ballenstedt, krajské m. a býv. vévodství v Dol. Harcu. Význam toho městečka (7.000 ob.) je v jeho poloze, neboť, ležíc ve výši 250 m, stalo se hojně navštěvovaným klimatickým místem. Pěstují se zde též zimní sporty ve větším měřítku.

Ballerina (it.), výraz pro baletní tanečnici; primaballerina je první tanečnicí divadla.

Ballin Claude (1615—1678), řezbář a sochař Ludvíka XIV. Známé jsou jeho vásy ve Versailles.

Balling Karel Josef Napoleon (1805—1868), prof. chemie na technice pražské od r. 1835, tvůrce a zakladatel kvasné

chemie v Čechách. Vynalezl cukroměr a získal si velké zásluhy o kvasný průmysl v Čechách. Zakladatel Jednoty průmysl. Hlavní díla jeho jsou: Die Gährungschemie (1845—7, 4 díly, 4. vyd. 1865), Anleitung zum Gebrauch des Sacharometers a mnoho j. Nazýván též otcem a mistrem zymotechniky. Podporovatel a učitel našich chemiků (Bělohoubek).

Ballisit, bezdýmný prach (nitroglycerin — střelná bavlna). Vynalezl Alfred Nobel 1887. (O)

Ballista (řec. palintona), starořímský obléhací nástroj. V zásadě prak, vrhající balvany proti zdem a nepříteli. Ballistarii, vojáci, kteří sloužili u b.

Ballon d'essai (franc. = pokusný balon), pův. označ. pro jeden nebo více malých vzdušných balonků, jež byly vypouštěny před odjezdem obsazeného balonu, aby byl zjištěn jejich odklonem směr a síla větru. Přeneseně užívá se toho významu (pokusný balonek) pro diplomatické navázání pozdějších, vážných styků, pro prozatímní, nezávazné sdělení. U b. d'e. běží o vyzkoumání soupeřovy nálady.

Ballon Jan (* 1829 v Kamberku), žák malíře Kroupy, malíř porculánu; zabýval se také mědirytectvím.

Bally Charles (1865), franc. **jazykozpytec.** Napsal: La langage et la vie (1913), Traite de stylistique française (1919, 1921, 2 sv.).

Balmaceda José Manuel (1840—1891), chilský státník, provedl v l. 1882—1886 jako min. vnitra odluku církve od státu a zavedl civilní sňatek; v r. 1890 se stal pres. republiky a po svém svržení spáchal sebevraždu.

Balme, Col de, průsmyk v Alpách mezi Mont Blancem a Dent du Midi. 2200 m vys.

Balme-les-Grottes, La, fr. ves. v dep. Isère, arrond. La Tour-du-Pin: nádherné krápníkové jeskyně.

Balmont Konstantin Dmitrijevič (nar. 1867), moderní ruský básník, měl na poč. stol. velký vliv na mladší básnickou generaci svými formálně dokonalými verši Spojuje dekadenci s vášní. Překládal fr., angl. a něm. básně. Po ruské revoluci žije v Paříži.

Balneologie, učení o lázních a jejich využívání. Balneografie: popis lázní. Balneotechnika: výstavba a zařízení lázní. Balneotherapie: specielní léčení pomocí lázní. O Léčebné lázně.

Balon. Ve vzduchoplavectví jsou b. látkové obaly, naplněné plynem, lehčím než atmosfer. vzduch. Balony pak podle pravidla Archimedova stoupají do výše. Zvedají zatížení odpovídající rozdílu mezi vlastní vahou a vahou balonem vytlačeného vzduchu (vztlak). První důležité a úspěšné pokusy ve využití tohoto vztlaku lehkých plynů prováděli bratří Montgolfierové v Paříži v r. 1783 a fysik Charles. První sestrojili z plátna a papíru balon, naplněný horkým vzduchem. Tento balon dobře stoupající se nazýval „Montgolfiére". Charles naplnil hedvábný obal vodíkovým plynem a udržel se tímto balonem čtyři hodiny ve vzduchu. Rosier se pokusil o spojení principů Montgolfierů a Charlesova. Blanchard provedl r. 1785 první vzdušní cestu z Doveru do Calais. Dnes se velmi často používá plynových balonů (Charliéry). Podle jejich použití se rozlišují volné balony a připoutané. Registrační balony, vynalezené r. 1882 Assmannem, slouží k určování atmosférických poměrů ve vel. výškách. Jsou to malé balony, opatřené registračními aparáty a dosahují výšky stoupání až 21.000 m. Pilotské balony slouží k určení směru větru ve velkých výškách. Na lanech zakotvených „připoutaných balonů" se používá k pozorovací službě ve válce. Volné balony sloužily dříve k dodávání zpráv a k útěku z obléhaných pevností (Paříž, 1870—71). Dnes slouží volné balony jako sportovní a vědecké. Řiditelný b. nazýváme vzducholodí. Volný balon sestává z obalu s ventilem a pojistnou trhací částí, ze sítě a balonového kruhu, z koše s vlečným lanem a z přítěže. Obal je sešit ze dvou ve švech k sobě kolmých částí vlněné látky. Vše je gumou utěsněno a k ochraně proti krátkovlným světelným paprskům žlutě zabarveno. Používá se též hedvábných obalů. Kulovitý balon přechází dole hadicovitě v plnící nástavek, sloužící k zavedení plynu do obalu. Balonový ventil slouží k vypouštění plynu a je umístěn v horní části obalu. Ventil musí býti tak citlivý, že se při větším napětí plynu v b. automaticky otevře. Nejlépe se osvědčily talířové ventily. Trhací část je úzký šev horní části balonu a lze jej v příhodném okamžiku natrhnouti a tím uspíšiti vyprázdnění balonu. Síť slouží k stejnoměrnému rozdělení zatížení na celý obal. Ve spodní části přechází síť v kuželovitý obal, na jehož konci je upevněn t. zv. balonový prsten; ze dřeva nebo z kovové roury vytvořený prsten tvoří spojení obalu s košem. Balonový koš je zhotoven z pletiva s dřevěnou podlahou. V koši se nachází přítěž ve formě písku, umístěného v pytlích. Přítěží se řídí stoupavost balonu. Na prstenci připevněné lano se shazuje před přistáním, aby se brzdil pád Dřívější kotvy se dnes již nepo-

užívá. Následkem ochlazení anebo stoupnutím tlaku při klesání v balonu plyn se stahuje, balon by ztrácel svůj kulovitý tvar. Následky by se projevily v ohromné rychlosti klesání. K zabránění toho se do balonu umisťují vzdušné pytle (balonety), které se ventilátory naplňují a udržují tvar balonu. Při klesání pak balon nassává právě tolik vzduchu, kolik plynu ztratil. Na konci lodi lze balonů použíti i ke kormidlování, jelikož podle síly plnění lze jimi přesunouti těžiště celého zařízení. Jako plnicích plynů se používá vodíku, svítiplynu a helia, které je zvlášť oblíbené pro svou nespalitelnost. Vztlak balonu je přímo roven rozdílu váhy plynu a vzduchu. Počítá se: 1 m³ vodíku = 1203 g, pro 1 m³ svitiplynu 700 g, 1 m³ helia 1113 g. Letec může shazováním přítěže a ventilem stoupání regulovati. Aneroidový tlakoměr slouží jako měřič výšky: barograf registruje všechny změny tlaku během letu. Variometr ukazuje rychlost stoupání a klesání. Větrné kolečko stanovuje dále pohyb balonu vzhledem k okolním vzdušním proudům. Dalšími, velmi důležitými přístroji volného balonu jsou kompas a aspirační psychometr při měřeních teploty. V protikladu k volnému balonu má připoutaný balon jen relativní pohyb k okolnímu vzduchu. Následkem většího namáhání musí se použíti silnějších látek. Koš je připevněn kardanovým závěsem. Připoutané draky mají válcovitý tvar a postaví se tudíž vždy do směru větru. Větrem nafukovanými vaky, balonety, se udržuje tvar a obstarávají se i kormidelní práce balonu. Lit.: Hildebrand: Luftschiffahrt (1910), Moedebeck: Taschenbuch f. Flugtechniker (1923).

Balon, ve voj. užívá se balonů (upoutaných) k pozorování zvl. dělostřeleckému a k obraně protiletadlové (⚲ letectvo — protiletadlová obrana). V míru má čsl. armáda 1 dělostřeleckou balonovou rotu v Milovicích, jež zabývá se výcvikem důst. i m. k balonové službě. Ve válce přidělují se balony podle potřeby různým vyšším velitelstvím.

Balony, skleněné láhve, které pojmou až 30 litrů. Používá se jich obyčejně pro kyseliny a žíraviny. Vyrábějí se pomocí strojů a vyfukují se stlačeným vzduchem pomocí měchů.

Balon.

Balotáž (franc.), tajné hlasování odevzdáváním kuliček různých barev, obyčejně bílá značí souhlas a černá zamítnutí.

Balsám, ⚲ Balzámy.

Balsamine (Impatiens b.), druh netýkavky.

Balsamování, umění konservovati tkáně zvířecí, event. rostlinné, pomocí prostředků protihnilobných. Umělé balsamování mrtvol známo bylo v Asyrii, Persii, především však v Egyptě, také u prvotních národů Střední a Jižní Ameriky. Není dobře známo, jakým způsobem bylo prováděno. Ze zápisků Diodora a Herodota víme, že vyprazdňovali dutiny těla a vyplňovali je substancemi aromatickými (někdy i asfaltem), načež mrtvola namáčena po několik měsíců do roztoků, obsahujících podle Herodota „nitron" (pravděpodobně sodu) a konečně ovinuta těsně plátěnými obinadly. Prvotní obyvatelé Nové Guinee a sousedních ostrovů prováděli balsamování způsobem velice primitivním tím, že jednotlivé části mrtvol udili. Ještě dnes uzené hlavy zabitých nepřátel zdobí obydlí těchto národů. Novodobé balsamování zakládá se na vstřikování roztoků protihnilobných do celého organismu, zvláště do cév. Jako látky protihnilobné používá se preparátů arsenikových, rtuťových, chloru, zinku, kamence, kyseliny karbolové, kreozotu, kyseliny salicylové atd. v roztoku vodním a glycerinovém.

Balsora, turecký vilajet a tur. město. ⚲ Basra.

Balšánek Ant. (* 1865, † 1921), vynik. český architekt, profesor českého vys. učení techn. v Praze. Z jeho prací jmenujeme: Obecní dům pražský, most Legií, měst. museum v Praze, divadla v Plzni a v Pardubicích a j. Vydal obrazové dílo: Belvedere (1896), Štíty a motivy attikové v české renaissanci (1902), Panorama hradčanské a ohrazení výšek na Malé straně (1906). Redigoval Archit. Obzor.

Balšići (i Baošići), šl. rodina srbská, která založila na území Černé Hory a sev. Albanie samostatný stát, který ovládali 1360—1421. Poslední jejich rodu Balša Strasimirović vedl krvavé války s Benátkami se střídavým štěstím.

Balta, ukrajin. m. v Podolí mezi Dněstrem a Bugem. 30.000 ob. (větš. židů), obchod zemědělskými produkty a mydlářství.

Balta (Rumunsko), znamená jezero; je to ostrovní území na dolním toku Dunaje mezi pevností Silistrií a Brajlou, nedaleko ústí ř. Seret. Údolí Dunaje je zde velmi močálovité, často zaplaveno

řekou a tvoří velké množství bahnitých jezer. Dunaj sám dělí se tu na síť ramen.

Baltazar (Belsazar), král babyl. Podle bible znesvětil posvátné nádoby židovského chrámu. Při hostině objevila se planoucí ruka, píšící jeho rozsudek. Téže noci byl zavražděn. (Příběh líčí Heine ve známé baladě.)

Baltazar z Tuscie, jeden z prvních profesorů, povolaných od Karla IV. na universitu pražskou.

Baltenhagen Hening von, rektor Karlovy university r. 1408. Po vydání Kutnohorského dekretu jakožto příslušník národa saského odešel do Lipska.

Balthauser Fr. (* 1758 v Praze, † na poč. 19. st.), malíř v Praze.

Baltia, vybájený ostrov, nalézající se prý podle starověkých představ v sev. Evropě, o němž se zmiňuje Plinius ve své Historia Naturalis. Vlivem tohoto Pliniova díla bylo nazváno Vých. moře mare balticum = Baltické moře.

Baltické moře (Balt; něm. Ostsee), název moře vnitroz. v sev. části Evropy, z litevského slova baltas = bílý. B. m. rozkládá se v podobě dlouhého obloukovitého pásu, šir. sto a několik desítek km a dl. 1550 km. B. m. odděleno jest od Atlantického oceánu a od moře Sev. poloostr. Skandinavským a Jutským, zároveň ostr. dánskými, slučuje se s mořem Severním prostřednictvím úžin: Velkého a Malého Beltu či Sundu a dále přes kanály Skagerrak a Kategat. B. m., které vyplňuje svými vodami neckovitou prohlubeň kraje baltického, má plochu 368.000 km² (Polsko 388.390 km²), a rozseté v něm ostrovy (Zelandia, Fionia, Laaland, Falster, Bornholm, Rujana, Dagö, Ösel, Gotlandia, Öland, Alandzkie a j.) měří kol 30.000 km². Ze zátok B. m. nutno vyjmenovati: Botnickou, Finskou, Rižskou, Gdanskou, Pomořanskou, Lübeckou a Kielskou; dále mělké zálivy: Kuronský, řeky Visly (Frýzský) a Štětínský. Střed. hloubka B. m. jest sotva 58 m, největší (na vých. od Gotlandie) 463 m. Pobřeží dánské, německé, polské, litevské, lotyšské a ruské jest ploché, písčité a málo rozčleněné; zato estonské, finské a švédské pobřeží je skalnaté, strmé, rozervané, jest ověnčeno řadou skalnatých ostrůvků a raf (tak zv. pobřeží skjárové) a stále se byť i pomalu pozdvihuje do výše nad hladinu. Povodí B. m., naznačené existencí velkých jezer, zaujímá celkem 1,660.000 km² a obsahuje řadu mocných říčních systémů (Odra, Visla, Němen, Dvina baltická a Néva) a asi 250 menších řek. Obsah soli v B. moři jest následkem oddělení od Oceánu a následkem velkého množství sladké vody říč. celkem malý a ještě menší jest ve vých. a sev. části (poblíže Beltů 30‰, v sev. části bassinu 6—8‰ a v zátoce Botnické a Finské jen 2‰). Střed. obsah soli B. m. činí 7·8‰, střed. teplota vody + 3·9°. V zimě jest z větší části pokryto ledem, který v zátokách Botnické i východní části Finské udržuje se od listopadu do května. V již. části moře led není tak obtížný, byť i zde tvořily se v zimě velké kry mořské, které ztěžují normální plavbu. Přílivy a odlivy jsou na B. moři z důvodu jeho uzavření velmi nepatrné. — Vlny na B. m. dosahují výšky jen 3 m, ačkoliv i ty jsou v době bouří nebezpečné následkem toho, že se křižují různé systémy vln. V B. m. existují dva proudy lokální: povrchní, tak zv. baltický, plyne ze sev. části moře do jižní a západ., druhý, spodní, plyne od moře Sev. na východ a dobře je jej poznati zvláště na již. pobřeží. B. m. povstalo pravděp. teprve ve čtvrtodobě; někdy v druhé periodě meziledovcové povstalo zde moře zvané Yoldiovým, spoj. současně s mořem Severním i Ledovým. V době poledovcové povstalo následkem zvednutí pevniny vnitřní jezero sladkovodní zv. ancylusové, v době litorinové získalo B. m. zpět spojení s Oceánem a tvořilo poloslané jezero, značně větší nežli nynější moře, v době Myovym (názvy ty označují druhy hlemýžďů, charakteristických pro daný nános geolog.) převzalo nynější podobu. Svět rostlinný i zvířecí v B. moři jest celkem chudý; z ryb sledě, pstruzi, šproty, candáti, jeseteři, úhoři a lososi. Cenným produktem B. m. jest jantar, který se vyskytuje na pobřeží pruském. Díky příznivým poměrům klimatickým v letním období, vznikla na pobřeží B. m. řada moř. lázní. Násl. svého uzavření, okrajového položení a zamrzání nemá B. moře vel. významu ve světové komunikaci. Značný význam v komunikaci má kanál Kielský, spojující B. m. nejkratší cestou s mořem Sev., napříč poloostrovem Jutským. Z důl. přístavů baltických třeba jmenovati Kodaň (v Dánsku), Kiel, Lübek, Štětín a Královec (v Německu), Gdyně (Polsko) svobodné město Gdansk, Klajpeda (Litva), Libava, Riga (Lotyšsko), Reval (Estonsko), Leningrad, Kronštat (Rusko), Helsingfors (Helsinki), Abo (Finsko), Stockholm, Helsingborg, Malmō a Noorkōping (Švédsko).

Baltický jazykový rod, větev starší indoevr. jazykové skupiny, dělící se dále na řeč litevskou, staropruskou a lotyšskou.

Baltičtí Slované, ☞ Slované.

Baltík Bedřich (* 24. 6. 1834 v Bohunicích, † 26. 5. 1919 v Bal. Ďarmotech), dr., ev. superintendent a slov. spisovatel. Studoval v cizině, kde nabyl lásky k církevním a literárním dějinám. Jako bibliotekář Čaplovičovské knihy měl přístup ke starým knihám, z nichž hojně studoval. V Matici Slovenské horlivě pracoval a podporoval v církvi národní hnutí Napsal životopisy M. Luthera, Melanchtona, Kuzmányho, dějepisy ev. církve, modlitby, písně, sestavil katechismus a četná kázání. Přispíval hojně do církev. časopisů a kalendářů.

Baltimore George Calvert, lord (as 1580—1632), angl. státník, důvěrník Jakuba I. a zastánce spolku se Španělskem. Pro nedůvěru parlamentu odešel v r. 1625 do soukromí a zajímal se o kolonisaci Ameriky. Na jeho počest bylo pojmenováno hl. město Marylandu Baltimorem.

Baltimore, m. v USA. ve státě Maryland, na záp. pobř. zátoky Chesapeake, u ústí ř. Patapsco. V r. 1920 mělo 734.000 ob. (1910 — 558.000, 1900 — 509.000). Čtvrtina obyv. je barevná. Velmi pravidelně

Plán města Baltimore.

postavené město má dva přístavy, North-west Branch a Middle Branch. Dovážejí se tropické produkty, drogy a chemikalie, nerosty; vývoz tvoří zemědělské a dobytkářské produkty, dříví, měď a petrolej.

Baltischport, estonský přístav na záp. od Revalu, na začátku Finského zálivu. 4. 6. 1912 schůzka Viléma II. s carem Mik.

Baltistan (Malý Tibet), brit.-ind. prov., patřící k vasalskému státu Kašmír. J.-v. částí se táhne pohoří Karakorum, j.-z. protéká Indus. B. je osídlen tibetskými mohamedány v počtu přes 50.000. Na s.-v. jsou velké ledovce karakorumské, na př. Baltoro. Plodných území je málo, pěstuje se zde obilí a ovoce. Hl. město je Skardo v údolí Indu, ve výši 2696 m.

Baltramajtis Silvestr, soudobý geograf a etnograf litevský, † 1863.

Baltrum, vých.-frýský ostrov měřící 9 km², mezi Langeoog a Norderney. Mořské lázně.

Baltrušajtis Jurgis (Jurij Kazimirovič) (* 1873 u m. Jurburku v Kovenské gub. ze selské rodiny), litevský básník. Po absolvování fysicko-matematické fakulty moskevské univ. zabýval se filologií, zvl. literaturou. Od r. 1920 je diplomatickým zástupcem litevské rep. v Moskvě. B. napsal řadu knih litevských, ale známým se stal svými ruskými básněmi. Napsal: Zemnyje stupeni, elegie, písně a básně. Moskva 1911. Gornája tropa, básně. M. 1912. Překládal Byrona, Ibsena, d'Annuncia, Knut Hamsuna, Osk. Wilde, Strindberga a j. — Lit.: Ju. Rozanov: Baltrušajtis. M. 1913.

Baltzer (Balzer) Frant., mědirytec v Praze v 2. pol. 18. st.

Baluba, černošský kmen, patřící do skupiny Bantu, žijící v Konžském státu mezi ř. Kassai a Sankurou. Jedna větev B-ů, Bašilange, smísila se s praobyvateli a s cizími otroky; jejich barva kolísá od černé do světle hnědé. B-ové jsou čilí a vytvořili si náboženské obřady, jejichž středem je kouření konopných preparátů (hašiš). Rádi se zdobí náramky a řetězy; své chýše nestaví z bláta, nýbrž pletou umělecky ze slámy. Vyzbrojeni jsou luky a šípy, dovezenými noži a zastaralými puškami. Jsou mírumilovní a přívětiví k cizincům; vymírají však, neboť je hubí hašiš.

Michał Bałucki.

Bałucki Michał (* 1837, † 1901), polský romanopisec a dram. spisovatel. Ve svých románech dotkl se všech aktuelních životních problémů polské společnosti z konce 19. stol. Hl.

spisy: Prebudzenie, Młodzi i starzy, Siostrzenica księdza probeszcza, Żydówka, O kawał ziemi, Byle wyżej, Z obozu do obozu, Blyszczące nędze, Biały murzyn, Za winy niepopełnione, Nowele i obrazky atd. Jako dramatik byl velice populární, látku čerpal z ovzduší měšťanského. Z četných jeho komedií nejdůl. jsou: Radcy pana radcy, Emancypowane (byl nepřítelem emancipace žen), Grube ryby, Dom otwarty, Ciężkie czasy, Klub kawalerów, které se také nejdéle na jevišti udržely a dodnes ještě některé udržují. Některé povídky a romány jsou do češtiny přeloženy.

Balugjanskij Michail Andrejevič (1769 až 1847), r. státník, rodák z Podkarpatské Rusi. 1803 byl B. prof. petrohrad. pedag. ústavu; v r. 1804 jmenován členem komise pro nové zákonodárství. 1819 byl rektorem petrohrad. univ. R. 1821 odešel do výslužby. B. byl také členem Runičovy komise pro vyšetřování škodlivé činnosti profesorů. V této zákonodárné komisi byl blízkým spolupracovníkem M. M. Speranského.

Baluchitherium Forster, neboli Balučitherium, předhistorický nosorožec obrovské velikosti; části jeho kostí byly nalezeny již v r. 1911 a 1916, avšak teprve expedici American Museum of National History v New Yorku podařilo se nalézti r. 1912 v Mongolsku v oligocénních vrstvách celou kostru s hlavou. Ve hřbete byl vysoký 4 m, hlava sahala do výše 5 m od země, délka těla s ohonem 5 m; bylo to vysoké bezrohé zvíře podobné žirafě, živící se pravděpodobně listím.

Baluschek Hans (* 1870), současný malíř něm., připojil se brzy k „secessi". Jeho technika a motivy zjednaly mu zvláštní postavení, jež si dovedl udržet. Maluje hl. berlínské dělníky v jejich zaměstnání.

Balustráda, otevřené zábradlí se sloupky anebo sloupovými pilířky.

Balustre (fr.), kuželka n. doka; v renes. stavitelství často používaný krátký sloupek, kulatého, čtvercového n. jiného průřezu, u nás obyčejně z hořického pískovce neb ze sliveneckého mramoru zhotovovaný, kterého se používá na schodištích, balkonech, rampách, terasách atd. jako podpěry horní desky.

Kuželky v balustrádě.

Baluze, Étienne (* 24. 12. 1630 v Tulle, † 28. 6. 1718), franc. dějepisec, r. 1670 prof., 1707—10 ředitel Collège royal. Napsal: Capitularia regum Francorum (1677), Historia paparum Avenionensium (1693), Miscellanea (1678, 7 sv.) a j.

Balvanský Vojtěch (* 1794 ve Spišské Nové Vsi na Slovensku, † 1841), nápověda Stavovského divadla.

Balvany, bludné skály, které posunutím ledů v době ledové se dostaly ze svých původních sídel do nížin. Po zmizení ledů zůstaly v planině cizího geol. složení osamoceny.

Bály české. Původcem prvního bálu českého v Praze byl s dr. Pichlem a jinými Pavel Mnouček (1817—1879). Konal se v Konviktě r. 1840; za tímto příkladem pořádaly se plesy české i na venkově. Mnouček byl synem sládka u Petráčků v Dlouhé tř. v Praze. Druhý český bál byl pořádán r. 1841 na Žofíně, třetí roku 1842 v domě Stögerově v nynější půjčovně (Půjčovní ul.). Od r. 1848 se konaly na místě českých bálů „Besedy národní". R. 1863 byla v sále konviktském po prvé tančena „Beseda" jako český salonní tanec.

Balykesir, m. v Malé Asii, 40.000 obyv. Čilý obchod a léčivé prameny.

Balzac (Balzak) Honoré de (* 1799 v Toursu, † 1850 v Paříži), franc. romanopisec. Hl. představitel sociál. románu. Proslul knihou La Peau de chagrin (1830), kterou následovala veliká řada děl, které rozdělil v různé cykly: Comédie humaine; Scénes de la vie privée; Scénes de la vie de province. Balzac kreslí ve svých realistických pracích mravy své doby a vytvořil typy mužů a žen velkého světa, ale i temného zákulisí života. Hlavní spisy: Gobseck, La femme abandonnée, Contes drôlatiques, Eugénie Grandet, La femme de trente ans, Père Goriot, Le lys dans la vallée, La cousine Bette, Le cousin Pons. Většina jeho děl přel. do češtiny, Vrchlický, Projsa, Jiří Guth, Lešehrad, Borecký, O. Šimek, Klička, Lederer, O. Dubský, Jiří Jurný, Jos. Novotný, a j.

Honoré de Balzac.

Balzac Jean Louis Guez, seigneur de (1594—1654), franc. spisovatel. Hl. díla jsou jeho dopisy. Le prince (1631), Lett-

res choisies (1647), Les Entretiens (1657) a jiné.

Balzámy, též balsámy, syrupovité látky, vytékající buď samovolně nebo po poranění z různých stromů. Jsou to zpravidla směsi pryskyřice a silice, někdy obsahují ještě aromatické kyseliny, jako kys. benzoovou, kys. skořicovou, jejich étery a někdy též aldehydy. Většinou pocházejí ze stromů rostoucích v tropech, s výjimkou terpentinu, který se těží hl. ve střední a jižní Evropě. Nejdůležitější jest 1. balzám terpentinový (Terebinthina), který vytéká z různých stromů jehličnatých. Nejobyčejnější jest terpentin obecný neb evropský, vytékající z borovice černé (Pinus Laricio), rostoucí v Rak. a Francii, z borovice lesní (Pinus silvestris) z Ruska, Polska a Německa. Tento terpentin jest šedožlutá, hustá kalná hmota, charakteristického zápachu. Po delším stání usazují se na dně bělavé krystalky. Do obchodu přichází v soudcích. Tomuto podobá se terpentin americký z různých druhů borovic (Pinus australis, P. Taeda, P. heterophylla a j.), který bývá pokládán za lepší než předešlý a zpracuje se hlavně na kalafunu. Terpentin francouzský vytéká po naříznutí z borovice přímořské (Pinus maritima), rostoucí hl. v jižní Francii, Španělsku a Portugalsku. Do kůry stromu dělají se hluboké zářezy, vytékající terpentin se zachycuje do hliněných hrnečků. Tento terpentin přichází hl. z okolí města Bordeaux. Tyto tři druhy terpentinů zpracují se nejčastěji na silici terpentinovou a na kalafunu, pak se používají do mýdel, při výrobě laků a nátěrů, do pečetního vosku a částečně i v lékařství. K tomuto účelu používá se ještě terpentinu benátského, který vytéká z některých modřínů (Larix europea). Přichází v podobě čirého, nažloutlého syrobu, příjemné vůně, z již. Tyrol. Jemu podobal se dnes již zřídka vyráběný terpentin štrasburský, vytékající z jedlí (Abies pectinata). Sbíral se ve Vogesách. Nejlepším ze všech terpentinů jest t. zv. kanadský balzám, získávaný z některých severoamer. jedlí, jako jedle balzámové (Abies balsamea), j. kanadské (A. canadensis) a j. Fraserovy (A. Fraseri). Jest to hustá, lepkavá, průhledná a skoro bezbarvá tekutina, na vzduchu žloutnoucí a po čase tuhnoucí v čirý lak. Užíva se jej v Americe v lékařství, u nás k slepování čoček a pro výrobu mikroskopických preparátů. 2. Balzám kopaivový (Balsamum Copaivae) pochází z různých druhů jihoamer. kopaiv (Copaifera officinalis, C. Langsdorffii, C. coriacea a j.). Dobývá se navrtáváním kůry a vkládáním skleněných nebo plechových trubic. Bývá označován podle původu: b. venezuelský (nejlepší Maracaibo, Maturin, Angostura), b. kolumbijský (Cartagena) a brasilský (Bahia, Para). Jest to čirá, žlutá až žlutohnědá hustá kapalina, kořenné vůně a nepříjemně hořké chuti. Užívá se jej v lékařství, při výrobě laků, nátěrů a pausovacích papírů. 3. Balzám peruánský, indický (Balsamum peruvianum) pochází z motýlokvětého stromu zv. vonodřev Pereirův (Myroxylon balsamum var. Pereirae), rostoucího na t. zv. balzámovém pobřeží v San Salvadoru ve Stř. Americe. Poraněním stromu vytékající šťáva se zachycuje do hadříků, z nichž se balzám získá vyvářením s vodou. Jeden strom dává ročně as 3 kg balzámu, který přichází do obchodu v plechových nádobách. Jest to tmavě červenohnědá, syrupovitá kapalina, příjemného, vanilkového zápachu. Slouží hlavně v lékařství k přípravě různých mastí, voňavek a pomád a dříve se užíval též jako náhražka za vanilku. Bývá často porušován. 4. Balzám toluánský (Balsamum tolutanum) pochází z jihoamer. motýlokvětého stromu vonodřevu toluánského (Myroxylon balsamum var. genuinum). Tvoří se podobně jako předcházející teprve při poranění stromů. Získává se v Jižní Americe v poříčí řeky Sv. Magdaleny, v okolí Las Mercedes, Plato a Tolu. Je to hustá, červenohnědá kapalina, na vzduchu brzy tuhnoucí, při zvýšené teplotě plastická, při 60—65° C tající. Užívá se ho podobně jako peruánského balzámu v lékařství, parfumerii a j. 5. Balzám gurjunový, kopaivový východoindický (Balsamum gurjunicum) prýští z navrtaného kmene dvojkřídláče ztepilého (Dipterocarpus gracilis) a příbuzných druhů (D. alatus, angustifolius a j.). Jest to hustá, červenohnědá, zeleně fluoreskující kapalina, zvláštního zápachu a hořké chuti. Slouží podobně jako balzám kopaivový v lékařství a při výrobě laků. 6. Balzám storaxový, storax (Balsamum Storacis, Styrax) obsažen jest ve dřevě ambroně východní (Liquidambar orientalis), rostoucí v jižní části Malé Asie a v Syrii. Stromy se nařezávají, vytékající balzám se získá vyvářením odsekaného dřeva i s kůrou. Jest to silně lepkavá šedá hmota, příjemně vonící po pryskyřici benzoe, ve vodě nerozpustná, v alkoholu a éteru rozpustná. Často bývá porušován terpentinem, kalafunou nebo olejem. Užívá se ho v lékařství, ve voňavkářství a na kadidla.

Balzer Antonín (* 1771 v Praze, † 19. XII. 1807 tamtéž), mědirytec a kreslíř,

syn Jana B. st. Po vyučení u otce vzdělával se u Jak. Schmutzera ve Vídni a v Drážďanech u Schulzeho a J. Chr. Klengla. Cestoval po Čechách, zvláště v Krkonoších, poznal Tyroly a byl v Benátkách. Věnoval se výhradně kreslení a rytí krajin. Zhotovil 24 velkých leptů po způsobu angl. rytin znázorňující krajiny české a pozd. vydával sbírku s krajinami alpskými. Zvlášť ceněny jsou jeho menší barevné rytiny, jako dva různé pohledy na Karlův Týn, dva ze Stromovky. Z leptů vyniká: Krajina u sv. Ivana, Pohled na klášter sv. Ivana pod Skálou a Šternberk. Vydal 25 předloh krajin a stromů (mezzotinty).

Balzer Jan B. st. (* 1738 v Kuksu, † 14. XII. 1799 v Praze). Vynikl jako mědirytec. Učil se u Jindř. Rentze. Po dokončení vzdělání v Německu vstoupil do služeb hr. Fr. Sporcka a dlel delší dobu v Lysé n. L. Po přestěhování do Prahy vedl též obchod rytinami. V l. 1773—82 ryl 90 podobizen učenců a umělců českomoravských, které vyšly v lat. a rozšířeném něm. vydání jejich životopisů (Abbildungen böhm. und mähr. Gelehrten und Künstler). Vyryl též řadu podobizen současných panovníků a jiných vynikajících mužů. Nejvíce líbily se i v cizině rozšířené jeho krajiny a genry. Podle maleb Norb. Grunda zhotovil jich přes 50 listů. Mnoho jeho rytin má sbírka mědirytin Nár. musea v Praze.

Balzer Jan Karel ml. (* 1768 v Praze, † 14. V. 1805 tamtéž), mědirytec a kreslíř v Praze, syn Jana B. st. Učil se též ve Vídni a Drážďanech a poznal i Londýn a Benátky. Na některých rytinách otcových je označen jako kreslíř.

Balzer Matyáš (* 1748 v Kuksu, † 18. VII. 1791 v Praze). Bratr Jana B. st., s nímž učil se u Rentze a s nímž též pracoval. Jeho mědirytiny vynikají přesností. Nejznámější jsou vyobrazení mincí v N. Ad. Voigtově Beschreibung d. böhm. Münzen (Praha 1771—1787).

Balzer Oswald Marjan (* 1858), soudobý historik polský, prof. historie pol. práva na lvovské univ., jeden z největších učenců polských. Redigoval a vydával několik odborných časopisů. V roce 1902 hájil právo Polska na Mořské Oko proti Maďarům. I u nás stal se populárním svým Otevřeným listem (1897) proti něm. prof. T. Mommsenovi, který hrubě napadl Slovanstvo. Z jeho prací jmenujeme: Geneza trjbunatu koronnego (1886), Genealogja Piastów (1895), Corpus iuris polonici (1906), Królestwo Polskie 1295 až 1370 (1919—20), Naszar (1928). Založil r. 1901 Towarzystwo popierania Nauki Polskiej (od r. 1920 Tow. Naukowa), jehož jest nejpřednějším pracovníkem. Je činným též ve veř. životě polském a známy jsou jeho pol. články a studie, vydané souborně v Przygodnych słowach (1912).

Balzer Řehoř (Gregor) (* asi roku 1747 v Hradišti Choustníkově, † 9. VI. 1824 v Praze). Mědirytec jako bratr jeho Jan B. st., kterému v Praze pomáhal. Ryl obrazy sv., krajiny, titulní listy a vignety. Značka Gr. B.

Bam, perské m. v prov. Kirman, proslulé zahradami růží a ovocem. Má 9000 ob., kteří se zaměstnávají převážně obchodem.

Bamako, město ve fr. záp. Africe, hl. m. Sudanu. Leží v údolí ř. Džoliba (Niger), má 15.000 ob. a žel. spojení.

Bambara, černošský kmen ve vých. Senegambii, vynikající silnou postavou a pílí. Žije mezi Senegalem a Nigerem jako smíšený národ na území Kaarta-Segu, Bakhunu atd.

Bambas Gustav (1847—1901), spisovatel, žurnalista a překladatel.

Bambas Václav F. (1822—1904), autor nekritických, jazykově zrůdných prací pův. a podprům. překladů cizoj. (z Eug. Suea, Micheleta, Renana, Jamesa a j.). R. 1863 přel. též Aug. Smetany Geschichte eines Exkomunizierten. Jeho jazykozp. díla Das Sprachengeheimniss enthüllt u. praktisch dargethan, Krátký úvod k rodosloví jaz. slovanského a j. mají dnes jen význam pseudovědeckých dokumentů doby, v níž byly tištěny (pol. min. stol.).

Znak m. Bambergu.

Bamberg, m. v Hor. Francích na řece Regnici, blízko jejího soutoku s Mohanem. 50.150 obyv. B. je po stránce vědecké a umělecké dosti zajímavý. Románský dóm byl vystavěn císařem Jindřichem II. v r. 1004. Za povšimnutí stojí Altenburg s velkou hvězdárnou a nová barokní residence. V r. 1585 zřízená universita zašla v r. 1803, v městě je však dosud katol. teol. vysoká škola.

Bambergensis constitutio criminalis, hrdelní soudní řád biskupa Jiřího IV. bamberského, v r. 1516 bylo zavedeno též v brandenbursko-franckých zemích (Brandenburgensis, soror Carolinae). Sloužilo za předlohu ↷ Caroliny v r. 1532.

Bamberger Heinrich v. (1822—1888), byl rodem z Čech, vynikající lékař vnitř. chorob, žák Škodův a Rokytanského; byl od r. 1854 prof. ve Würzburgu, od r. 1882 ve Vídni. Jeho Lehrbuch der Krankhei-

ten des Herzens (1857) je ještě dnes směrodatným.

Bamberger Ludwig (1823—1899), volnomyšlenkářský politik a národohospodář, po falckém povstání v r. 1849 musel uprchnouti do ciziny a jako bankéř v Paříži získal si neobyčejných znalostí ve finančních otázkách. Po návratu do vlasti byl zvolen do celního parlamentu (1868) a v r. 1871 do říš. sněmu. Zúčastnil se prací na mincovní reformě a bojoval za volný obchod a zlatou měnu proti bimetalismu, jakož i proti koloniálním plánům Bismarckovým.

Bambino, v italštině označení malého dítěte. Tento výraz stal se známým také mimo Italii prostřednictvím B. sanctissimo (svaté děcko), nádherně oděné dřevěné figurky, představující Krista a považované za zázračné. B. s. bylo vystaveno od 24. pros. do 6. ledna v chrámě Ara Celi v Římě.

Bambitka, ruční střelná zbraň.

Bambuk (Bambouk), kraj ve fr. Senegambii mezi Senegalem a jeho l. přítokem Falanou. Střed tvoří masiv Tambura (měděná a železná ruda, zlato v řekách). Ob. (800.000) patří ke kmeni Mandingo, zabývá se chovem skotu a zemědělstvím. Podél Senegalu vede železnice. Hl. městem je Kayes.

Bambus (Bambusa Sohreb), rod čeledi Gramineae, vyznačen úzkými vysokými stébly, listy směstnány do chocholů, laty květní jednoduché neb navzájem směstnány. Známo je asi 50 druhů v teplejší Asii, Americe a Africe. B. (Chusquea) Aristata Mart. tvoří v Andách ještě ve výši 4700 m neproniknutelné houštiny. Mnohé druhy dosahují ohromných výšek; B. brandisii, vysoký 38 m, při obvodu 80 cm. Druhy: Bambusa arudinacea Wild (Záp. Indie) a B. vulgaris Wendl. poskytují velkého užitku.

Bambusa vulgaris.

Bamian, město v s.-v. Afganistanu ve výši 2545 m v území Hindukuše. Středisko dopravy, důležité okolními průsmyky, jichž podle pověsti použil Alexandr Vel. a mongolští dobyvatelé: Čingis-chán a Timur-Lenk.

Bamo (Bhamo), m. v angl. hor. Birmě (Indočína) u řeky Irawady se 7741 obyv. Středisko živého obchodu s Čínou.

Bampušt, hornatá krajina v j.-v. Persii na hranici Beludžistanu.

Bamum, afr. horská krajina v Kamerunu, patřící nyní většinou pod fr. mandát. Hory, většinou vulkánovité, přesahují výši 1000 m, obyvatelé jsou zemědělci a dobytkáři. Pramení zde řeka Mbam a její přítok Nun, tekoucí na jih. Hl. město je Fumban.

Ban, ps. ↷ B. Voldana.

Ban (Banus), slovo tureckého původu, pojmenování správce nebo velitele uherské pohraniční prov. Dříve byli banové jmenováni přímo králem a měli téměř neomezenou moc. V Chorvatsku za rakousko-uh. vlády, nazýván tak místodržitel jmenovaný císařem. V r. 1929 rozdělena Jugoslavie králem Alexandrem na banoviny (kraje), v jichž čele stojí ban.

Bana, místo a horský kraj v Kamerunu, mezi příst. městem Bueou a Fumbanem. Hornatina dosahuje výšek přes 1000 m, spadá příkře na jz., je úrodná a hustě osídlena.

Banal (fr.), znamenalo původně obecní majetek, všemi používaný; výraz pochází z lenního práva, kde dostávali vasalové bezcennou půdu k libovolnému využití. V přeneseném smyslu znamená: obyčejný, nudný, všední, bezvýznamný. Banální fráze jsou takové, jež nemají nijaké vnitřní hodnoty.

Banán, ↷ Musa.

Banana, záp. afr. přístav na úzkém pobřežním pásu belg. Konga, při ústí řeky Konga, ležící na písčitém poloostrově. Hl. m. pobřežního distriktu. Asi 1000 obyv., z toho 120 bělochů.

Bananské ostrovy (Banana), malé britské souostroví poblíže záp.-afr. pobřeží, u Sierry Leone; původu sopečného.

Banány, plody tropické rostliny banánu obecného či pisangu (Musa paradisiaca), původem z Malajských ostrovů, dnes ve velké míře pěstované hlavně ve Střední Americe a Záp. Indii. Plody před úplným dozráním se otrhávají a v podobě hroznů celá plodenství, vážící 30 až 50 kg a čítající 150—300 plodů, se dopravují v chladících komorách lodních a v chlazených vagonech na místa spotřeby. Největší množství banánů vyváží Jamaika, Brasilie a Java. Banány jsou velmi výživné, ježto obsahují 25% cukru a škrobu, 5% dusíkatých látek. Z listových pochev příbuzné rostliny, banánu vláknitého (Musa textilis) vyrábí se manilské konopí čili abaka.

Banát (rumunsky Banatul), hist. název j.-v. části předvál. Maďarska, odvozený od slova „ban", kterým Maďaři označovali vůdce své země. Po svět. válce Ba-

nát Trianonským mírem rozdělen mezi Jugoslavii a Rumunsko. Před r. 1919 měřil 28.040 km²; z toho ⅔ plochy připadlo Rumunsku a menší část ⅓ Jugoslavii. Banát rumunský má 967.000 obyvatelů, z toho 525.000 Rumunů, 222.000 Němců, kteří i s koloniemi obsadili tyto prostory po dobytí Rakouskem (1718); dále více než 84.000 Srbů a Chorvatů a 8000 Maďarů. Na jugoslávském území obývá 583.000 ob., z toho 245.000 Srbů a Chorvatů, 138.000 Němců, 102.000 Maďarů a 72.000 Rumunů. Země jest velmi úrodná, zemědělství vyvinuté, též chov dobytka. Mimo to v horách banátských, které se táhnou v j.-v. části Banátu, vyskytují se ve velkem množství nerosty, zejména železná ruda a uhlí.

Banaurek Martin, malíř na Moravě v 2. pol. 18. stol. Maloval sv. Martina pro kostel v Rovečíně v okrese kunštátském.

Banca d'Italia, cedulová banka italská, které přísluší právo vydávati bankovky; toto právo má mimo ní ještě Banca di Napoli a Banca di Sizilia. Kontingent oběživa jest stanoven u B. d'I. na 660 mil. lir, z nichž 40% musí býti kryto zlatem, zl. devisami a angl. pokl. poukázkami. Za nekryté bankovky nutno platiti 1% daň. Ve světové válce byl ovšem oběh bankovek značně zvýšen a činil koncem roku 1922 ještě 14.3 miliard lir. U druhých it. ced. bank jest kontingent oběživa stanoven níže a činí u Banca di Napoli 200, u Banca di Sizilia 48 mil. lir. Úhrnný oběh bankovek činil koncem září 1929: 5.159,221.000 lir, krytí zlatem 28·25%.

Bańców, ves u Katovic, 1072 ob. Hutě železné.

Bancroft George (* 1800—1891), amer. státník a diplomat, vyslanec v Londýně a v Berlíně. Hl. dílo: History of the US. from the Discovery of the Continent (1834—74, 10 sv.), History of the formation of the Constitution of the US. (1882, 2 sv.).

Bancroftovy smlouvy, smlouvy Spoj. států sev.-am. s jednotlivými státy evr., jimiž má býti zabráněno, aby občané USA. nebyli současně příslušníky evrop. států.

Banda, tlupa, jistý počet osob, které smluvily se za účelem provedení jistých, zločinů.

Bandana tisk, způsob výroby barevných látek, používaný z počátku ve Vých. Indii a na malajských ostrovech, při čemž na tmavých látkách získá se vzorek buď vybílením nebo tiskem, nebo se při barvení látka na mnoha místech zauzlí.

Bandaské moře, část moře mezi malajskými ostrovy, ohraničená ostrovy Boeroe, Ambon a Ceram na severu.

Bandaské ostrovy, patří Nizozemsku, část vlád. území Amboina. Měří 42 km², as 7000 křesť. ob. Hl. místo je Neira na ostr. stej. jména. Pěstuje se hlavně muškátový ořech. Jsou silně vulkanické (sopka Gunong Api).

Bandáž (bandage = obvazek), páska používaná k zakrytí a k ovinutí ran, jakož i k upevnění desek, sádrových obvazů a pod. Používá se především flanelových, gázových, sádrových, kaučukových bandáží, jakož i obvazů látkových, deskových a pod., k nimž patří též bandáže těsně utažené. Měkké flanelové slouží jako podklad tvrdším obvazům (sádrovým). Nejčastěji se používá bandáží gázových. Kaučukové obvazy přiléhají velmi těsně a používá se jich k zamezení krvácení a j. Při popáleninách používá se pak obvazů napuštěných mastmi. Obvaz se ovinuje spirálově směrem k srdci a využívá se vyvýšenin i zářezů. Při sevření kloubů, přepiatých svalů atd. používá se mnohonásobného ovinování, při upevnění končetin je obvaz upevněn k trupu. Nouzové látkové obklady slouží k zakrytí a k obalení nemocných údů. Aby se udržely údy nebo jejich části v příslušné poloze, používá se při obkladu destiček. Trubkovité obklady bývají pružné, na jedné straně rozříznuty a sešněrovány. Bandáže nesmějí býti příliš těsné, jelikož jinak by docházelo k poruchám krevního oběhu. Aby se zabránilo posunu kostí při zlomeninách a zachovala se příslušná délka údů, používá se obvazů silně utažených. Zvl. bandáží na ochranu citlivých částí těla používá se také při šermu a k obvazu dolních částí nohou závod. koní.

Bandelír (fr.), lid. pantalír, pás zavěšený od ramene k boku, na němž nosívali dříve vojáci meč, nábojnici a j. Nyní u praporečníků k upevnění žerdi praporové. Jinak jen u parádních stejnokrojů některých armád jako tradiční ozdoba.

Bandelkhand (Bundelkhand), kraj v Přední Indii již. od Jumny, zaujímající asi 30 menších vasalských ind. států a na sever část Spoj. provincií. Měří 27.000 km² a má 1½ mil. ob. Sever je plochý, jih kopcovitý a řeky tekou s.-v. k Jumně. Hornatina je bohatá na nerosty.

Bandello Matteo (1485—1562), it. mnich z Castelnuova, po bitvě u Pavie uprchl jako frankofil do Francie, kde se stal r. 1550 biskupem. Čtyřsvazková sbírka 214 novel je velmi cenná k poznání tehdejších mravů. Použil jich i Shakespeare pro Romea a Julii.

Banderilla (špan.), oštěp s praporečky, používaný banderilleros jako zbraň při býčích zápasech k dráždění býků.

Banderium (novolat. b. = prapor), voj. oddíly jednotlivých velmožů a některých měst pod vlastní korouhví (zvláště v Uhrách), jež musely být na rozkaz králův postaveny; později tato povinnost zanikla. Dnes b. jízdní průvod při růz. slavnostních příležitostech.

Banderole, daňová páska, používaná zvl. při zdanění tabáku a vína (⟶ Banderolová daň). Středověká b. byla trojhranná nebo čtyřhranná vlajka s rodovým znakem, upevněná na kopí nebo na oštěpu. Také trubky bývaly vyzdobeny b. Ve Francii značí b. řemen od pušky, v Anglii smuteční praporek.

Banderole u kyrysníků.

Bandinelli Bartolommeo, zv. Baccio (1493—1560), it. sochař s nesporným nadáním, avšak nespolehlivou povahou, který se pokoušel soutěžiti s Michelangelem. Hlavním jeho dílem je mramor. skupina Hercules a Cacus před palácem Vecchio ve Florencii.

Bandita, lupič, přepadávající pocestné, ⟶ banda.

Bandjen (bandžen), v Dalmacii člověk, který uprchl do hor před policií.

Bandjer, hl. m. holandského vládního distriktu na Borneu. 20.000 ob. Čilý export koloniálního zboží. M. je vystavěno na kolech.

Bandjermassin, nizozem. vládní okrsek na Borneu, 408.146 km², 1 mil. ob. Hl. m. Bandjer.

Bandola (špan.), flétnovitý hudební nástroj.

Bandonion (též Bandoneon, nebo Bandonium), hud. nástroj, pojmenovaný podle vynálezce Banda. Je poněkud větší a složitější, asi jako tahací harmonika. Vydává zvuky všech nástrojů, hlavně varhan. Tóny se vyluzují ocelovými strunami.

Bandrowski Ernest (* 1853, † 1920), polský chemik, prof. na univ. v Krakově. Napsal mnoho prací z oboru chemie organické, a učebnice chemie anorganické. Byl též činný veřejně jako předseda Tow. Szkoły Ludowej, vicepres. m. Krakova a poslanec na zem. sněmu.

Bandrowski Jerzy (ps. Tersytes) (nar. 1883). romanopisec, překladatel a žurnalista. Přispívá též do českých časopisů, v nichž informuje o polské literatuře. Známý jest u nás hl. jeho román Bílý lev, líčící život v našich legiích.

Bandrowski Juliusz (Kaden) (* 1885), vynikající soudobý romanopisec polský. Napsal celou řadu románů, z nichž Miasto mojej matki poctěno státní cenou za rok 1928. Dojmy a upomínky z války legií Pilsudského a dojmy z Evropy po-val. daly vznik někol. dílům. Ve svých dílech vykresluje často postavy vynikajících mužů z života politického a kritisuje soudobé poměry, což vyvolalo vždy živé diskuse. B. jest všeobecně považován za čelného představitele soudobé literatury polské. Rediguje literární časopisy; jest veřejně činný jako radní m. Varšavy. Některé věci jsou též přeloženy do jiných jazyků.

Juliusz Bandrowski (Kaden).

Bandtkie Jan Wincenty (1783—1846), bratr Jerzyho Samuela, byl prof. práva řím. a polského na univ. ve Varšavě; vydal z oboru práva řadu pojednání.

Bandtkie Jerzy Samuel (1768—1835), knihovník a prof. bibliografie na akademii v Krakově. Zaměstnával se studiemi historickými, jazykozpytnými a bibliografickými; z těchto oborů uveřejnil řadu památek starého písemnictví polského.

Bandura, ukrajinský loutnový, strunový hudební nástroj, zachovaný po naše časy, velmi oblíbený v širokých masách Ukrajiny. Na b. se hrálo na Ukrajině již v XVI. stol., snad přišla tam z Italie (pandora), ačkoliv podobný nástroj měli v Číně i v Indii a je podobná bzuře krymských tatarů. Na carských dvorech hráli solisté, ale i celé kapely banduristů.

Bandy, v kult. hist. žoldáci, kteří buď sami utvořili oddíly neboli bandy a zvolili si vůdce (na př. švýc. ⟶ uprchlíci), nebo byli najati řemeslným vojevůdcem. V Německu tak vznikli ⟶ landsknechti.

Ve Francii (⚲ Armagnakové) a v Italii získávaly tyto vojensko-politické bandy často nadvládu a byly nebezpečím pro vládce i města. Při vzniku větších monarchií splynuly tyto bandy často s vládními vojsky.

Bandy ⚲ hockey.

Banér, vůdce Švédů ve třicetileté válce (1596—1641). Bojoval pod králem Gustavem Adolfem proti Rusku a Polsku. Roku 1631 u Breitenfeldu byl velitelem pravého křídla. Po smrti krále Gustava Adolfa se stal jedním z hl. vojevůdců. Zvítězil r. 1636 u Wittstocken nad Sasy a r. 1639 u Kamenice nad Císařskými.

Báně ⚲ doly.

Báně nad Zbraslaví, osada v Č., obec Lipenec, polit. o. Smíchov. Důležité místo na závodní automobilové trati Zbraslav—Jiloviště.

Banff, hrabství v sev. Skotsku (Banffshire) s hornatinou (Ben Macdhui 1309 m), proťatou řekami Deveran a Spey. Hrabství měří 1660 km² a má 57.293 ob., kteří se zaměstnávají hlavně zemědělstvím, chovem dobytka a průmyslem. Hl. m. hrabství téhož jména leží při ústí řeky Doveran do zátoky Murray a jest rybářským přístavem asi se 7000 ob.

Bánffy Desider, svobodný pán (1834—1911), maď. politik, velký odpůrce uher. národností, od r. 1895—1899 minist. předseda. Provedl reformu církve.

Bánffy Mikuláš, hrabě (* 1874), maďar. politik, r. 1921 min. zahr. věcí, roku 1922 prosadil přijetí Maď. do svazu Spol. nár. Pod pseudon. Kisbán Mikuláš napsal četná dramata.

Bang Herman (1858—1912), jemnocitný a náladový dán. básník. Jeho díla se vyznačují resignovaným, melancholickým základním tónem. Pokoušel se též o herectví. Při přednáškovém turné po Am. se zastřelil. U nás překl. M. Krausové-Lesné, A. Dyka.

Bangala, černoš. kmen na s.-záp. Belg. Konga v distriktu B. na středním toku řeky Kongo. Bangala-Libiko obec v B. na Kongu.

Bangalor (Bangalore), m. v Př. Indii v již. Dekanu. Je druhým hl. m. vasalského státu Maisur (Mysore). Počet obyv. r. 1920: 237.000. Ve skutečnosti B. stále více překonává co do modernisace a vývoje první hl. m. Maisur. Má též větší hosp. význam. Město ve výši 950 m na vysočině Dekan. Tvoří želez. uzel a důležité obch. středisko. Má průmysl kobercový a koželužný.

Bangkok, hl. město král. Siamského, 628.675 ob. (1920), z toho skoro 200.000 Číňanů. Leží na řece Menamu, asi 63 km nad jejím ústím. Vnitřní město jest obklopeno 10 m vys. zdí. Domy jsou většinou bambusové, jen větší budovy jsou z kamene, jako chrámy a kláštery, jichž jest přes 700, jakož i král. palác. Nejkrás. budovou jest pagoda Wat-Čeng s nádhernými terassami. B. jest střediskem siamské vlády i obchodu a tvoří s okolím provincii Krung-tep, čítající 670.000 ob. Na hoře, ležící 115 km severně, nalézá se proslulé poutní místo Frabat, se stopou nohy Budhovy a 2 m vysokou jeho sochou na nádherném trůnu. — B. byl založen po zničení býv. hl. města Ajutja r. 1767 Birmany.

Bangor, časté místní jméno v angl. krajích. Nejdůležitější je Bangor v angl. sev. Walesu v Carnarvonshire. Má 11.000 ob. a je živým průmyslovým městem.

Bangveolo (Bangweulu), afr. jezero již. od Tanganjiky v Sev. Rhodesii pod 30° vých. d. Leží 1140 m n. m., měří as 3000 km² a je na jihu, na vých. a na sev. velmi bahnité. Odtok tvoří ř. Luapula. Objeveno r. 1868 Liwingstonem.

Baník, sloven. horník.

Bánik Jur (* 1858), městský notář ve Zvoleni. Napsal dějiny m. Zvoleně (Turč. Sv. Martin 1891).

Banjaluka, jihosl. m. v býv. Bosně na ř. Vrbasu, nad ústím ř. Vrbanja. Má kol 15.000 ob., z nichž polovina jsou mohamedáni. Je to druhé největší město bosenské, důl. železn. uzel a leží v širokém údolí, otevřeném na sever. Má 46 mešit, z nichž je nejdůležitější mešita Ferada paši z konce 16. stol. Mlýnský průmysl, obchod skotem a zeměděl. produkty.

Banjo, hudební nástroj am. černochů, podobný kytaře, používaný hl. v jazzové hudbě.

Banjo.

Banjuwangi, m. a kraj na vých. Jávě, patřící k nizozem. vlád. území Besuki. Leží na vých. svahu Merapi a má 16.000 ob. Až do 17. st. sídlem brámanské říše Balambangan.

Bank Jindřich (* 1834 v Duchcově), prof. techniky ve Štyrském Hradci a krajinář.

Baňka, skleněná nádoba, užívaná k chemickým pokusům a pracem.

Bank-holidays (angl., bankovní svátky), zákonné zařízení v Anglii. Je to pondělí velikonoční a svatodušní, 26. prosinec a první pondělí v srpnu. V poslední

době vymohlo si bankovní úřednictvo i v jiných zemích podobné dny prázdna.

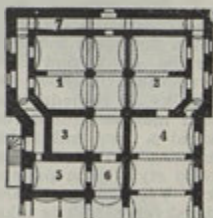
Bank of England, Anglická banka. Vývoj: Při těžkých finančních nepořádcích po angl.-franc. válce se r. 1694 utvořilo v Anglii konsorcium, které poskytlo půjčku angl. státu a proto mu bylo uděleno povolení vydávati bankovky a prováděti různé bankovní obchody. Touto bankou vydané bankovky obdržely roku 1833 vlastnost zákonných platidel (legal tender). O 11 let později obdržela banka roku 1844 organisaci, kterou má podnes. R. 1921 se zrušením soukromých bank stala se B. of E. jedinou cedulovou bankou Anglie. Skotsko a Irsko však mají ještě vlastní cedulové banky. Bankovní právo: B. of E. je společnost s ručením obmezeným, s kapitálem 14.5 mil. liber šterl. Její ved. orgány jsou: valná hromada, správ. rada, guvernér, a výbor pokladu. Valná hromada volí ročně 26 členů správní rady (Board of Directors), která pak sama volí guvernéra a jeho zástupce. Výbor pokladu se nazývá: Comittee of Treasury. Obch. kruh sestává z oddělení bankovního (Banking Departement), které provádí obyčejné bankovní obchody, a ze zvláštního cedulového oddělení. (Issue Departement.) Týdenní výkazy B. of E. vycházejí každý čtvrtek.

Bank Polski, předchůdce státní banky polské, která započala své obchody současně se zavedením měny złotých a byla tak po veliké inflaci roku 1924 zreorganisována. Stabilisace měny se provedla na basi 1 dollar = 935.000 polských marek. 1 złotý měl hodnotu 1,800.000 marek. B. P. je organisována jako akc. sp. s kapitálem 100 mil. złotých. Má právo vydávati bankovky až do r. 1944. Valná hromada volí 12 členů bankovní rady, v jejíž čele stojí bankovní president, jmen. presidentem Polska.

Banka. Pod názvem banka rozumí se podnik provozující peněžní a úvěrový obchod na vlastní účet. 1. Rozdělení podle hospodářských skupin: Shodně podle rozdělení hosp. života dělí se banky podle zájmů, jež tvoří podklad jejich činnosti, na produkční, distribuční a konsumní. Poslední druh se rozvinul teprve v novější době. Produkční banky lze rozděliti na zemědělské, hornické a průmyslové. 2. Rozdělení podle práva bank: Rozeznáváme soukromé a veřejné banky. Veřejné banky mají veřejně právní statut, jako téměř všechny banky (cedulové) a banky patřící státu. Privátní banky se tvoří na základě platného soukromého práva. 3. Rozdělení podle obchod. odvětví: Zde rozeznáváme: Banky (cedulové), obchodní, průmyslové a eskomptní banky, jejichž činnost je hl. poskytování úvěru průmyslu a obchodu, hypoteční banky, poskytující dlouhodobý úvěr na nemovitosti a vydávající zástavní listy, efektní a zakladatelské banky, zabývající se poskytováním investičního úvěru průmyslu, obchodním a dopravním podnikům tím způsobem, že přejímají akcie a obligace těchto podniků nebo poskytují dlouhodobé zálohy, a konečně banky, představující společenstevní podniky, sloužící střed. vrstvám. 4. Rozdělení podle velikosti znamená rozdělení na velkobanky a malé banky, nazývané též, jde-li o jednoho majitele, bankéři nebo bankovními domy. V důsledku novějšího vývoje mají největší význam přirozeně velkobanky. 5. Rozdělení podle společenstevní formy: Bankovní obchody mohou býti provozovány jednotlivcem, veřejnou obch. společností,

Bankovní tresor.

1. Hlavní pokladna.
2. Archiv.
3. Příruční pokladna.
4. Účetnictví.
5. Výpravna a strážnice.
6. Přijímací pokoj.
7. Kontrolní chodba.

komanditní společností, akciovou komanditní společností, společností s ručením omezeným, akciovou společností nebo též společenstvem. Rozvoj bankovnictví vedl však hlavně k zakládání akc. společností, značnou měrou následkem velkého kapitálu, potřebného k vedení bankovního obchodu. Mimo to dochází ke kartelování bank a k jiným formám hosp. dorozumění a ochrany zájmů. Mimo vlastní banky nacházíme instituty, které se téměř vůbec nezabývají poskytováním úvěru, nýbrž slouží hlavně ke zprostředkování a usnadňování platů (žirové a pokladní spolky), dále pak úvěrní ústavy (spořitelny, zastavárny a skladiště). Vytvořením široce rozvětveného úvěrového systému, jak jej nynější bankovnictví představuje, je jednotlivému podniku spíše možno získati potřebný kapitál. Význam bank v hospodářském smyslu kryje se začasté s významem úvěru vůbec (⚲ úvěr). Banky zaujímají v národním hospodářství význačné postavení. Opatřují nejen kapitál požadovaný hospodářstvím v absolutním a v relativním množství, nýbrž jsou i rozhodujícím činitelem při výstavbě jednotlivých hospodářských odvětví, jakož i pokud jde o vzájemné vztahy v ce-

lém hospodářství. Tím, že banky poskytováním úvěru získávají vliv na činnost jednotlivých podniků, je jim umožněno, urovnati zájmové spory, t. j. dosáhnouti zájmové dohody mezi podniky stejného odvětví, případně i podniky odvětví různých. To se děje hlavně tehdy, jsou-li banky zúčastněny ve větším rozsahu na společenském kapitálu podniků. Že banky vyvíjejí velký vliv na ↗ bursu, rozumí se z jejich úkolu zprostředkovatele kapitálu. Tento vliv může se ovšem zvrhnouti a býti škodlivým pro celé hospodářství. Je povinností státu, jakožto právní organisace společnosti a hospodářství, aby zde působil svou mocí. Význam bankovnictví neomezuje se na jednotlivé státy, nýbrž je mezinárodní. Především slouží banky ke zprostředkování mezinárodních platů, mimo to hlavně k internacionálnímu financování podniků. Hospodářsky zvláště silné státy se snaží, umístiti v cizině přebytečný kapitál a potřebují k tomu spolupráci bank. Vzrůst bank nad národní potřebu dosvědčuje i okolnost, že otevírají v cizině filiálky. V poslední době lze též pozorovati mezinárodní dorozumění mezi bankami a jsou zakládána internacionální konsorcia. Původem mezinárod. bankovního styku jsou ponejvíce cedulové banky. Výrazem mezinárod. spojení hospodářských zájmů je také kontrola, jíž jsou následkem státních smluv podrobeny jednotlivé cedulové banky.

Banket (fr.), znamená slavnostní hostinu. Slovo je odvozeno z dlouhé formy stolu, podobného lavici. Ve stavitelství je b. nejspodnější část stavby, ta část základů, jež leží pod zemí. Mimo to označují se tímto slovem různé dlouhé vyvýšeniny, na př. chodník běžící podél silnice a j.

Bankovka, podle svého pojmenování bankovní poukázka na vydavatele, znějící na okrouhlou částku, splatná při předložení doručiteli. Nejdůležitější je její nezúročitelnost a okolnost, že zní na okrouhlou částku. To vyplývá z její vlastnosti oběživa. Nucený oběh není nejdůležitější; má-li jej bankovka, jsou to pak peníze. Druhy: Rozeznáváme dva druhy papírových peněz: státovky a bankovky. 1. Státovka je státem vydaný list, platící pro každého majitele a znějící na určitý okrouhlý peněžní obnos, který je všemi státními pokladnami přijímán jako plat. Státovka je vydávána jako platidlo státní správy ve styku se soukromníky. Státními poplatky (↗ poplatky a daně) vracejí se státovky zpět státu. Vydávání se provádí nejčastěji při poruchách státní finanční rovnováhy, při jejíž obnově jsou postupně staženy z oběhu. V tomto případě nutno je považovat za zvláštní (a vzhledem k nezúročitelnosti za velmi výhodný) druh dlužních úpisů nezaloženého dluhu. Mají-li státovky naopak trvalý charakter, ztrácejí povahu státních dlužních úpisů a stávají se pravými, skutečnými papírovými penězi. 2. Bankovka se vyvinula z depositního obchodu a to tak, že banky vydávaly na uložené kapitálie poukázky a dávaly je zákazníkům jako platidlo. Dnes naopak není více bankovka dlužní úpis a liší se úplně od směnky a od šeku. Bankovky se vydávají na základě povoleného úvěru, nejčastěji na záruku zapůjčené částky zbožím nebo směnkou, jež buď se kupují (diskont) nebo je poskytnuta na ně zápůjčka (lombard). Krytí bankovek. Výplata bankovky musí býti vždy zaručena: především pro jistotu, jež je nezbytná pro všeobecné platidlo, dále pro zajištění důvěry, bez níž není oběh možný. Jako jsou zajištěny mince svou skutečnou hodnotou, jsou kryty bankovky měnovým kovem (zlato, stříbro, nejčastěji v prutech), nebo měnovými penězi (ražené zlaté a stříbrné mince). Od úplného krytí zlatem nebo stříbrem bylo upuštěno, jelikož podle zkušeností zůstávají bankovky delší čas v oběhu, z části pak nejsou vůbec presentovány. Je tudíž nyní jen část bankovek kryta zlatem a stříbrem, kdežto zbytek je kryt kvalifikovanými (jistými) směnkami a cennými papíry. Kontingentace množství bankovek. Stanovení a určení množství bankovek je úzce spiato s otázkou krytí, již z toho důvodu, že výše předepsaného podkladu (zlato, stříbro, dobré směnky) je omezena. O vydávání bankovek nad tuto výši rozhodují zákony stanovící celkovou sumu bankovek, jež mohou býti vydány. V poměru státu k cedulové bance rozeznáváme čtyři systémy: 1. Absolutní kontingentace: Celková suma je přesně stanovena, na př. ve Francii od r. 1870. 2. Přímá kontingentace pozůstává v tom, že je zákonně stanovena suma nekrytých bankovek, jež smějí býti vydány. Tento systém byl zaveden nejprve v Anglii v r. 1844 ↗ „Peelovým bankovním zákonem". 3. Nepřímá kontingentace bankovek hotově nekrytých spočívá v tom, že se ztěžuje výdej bankovek nad určitou omezenou výši zdaněním toho množství, jež tuto hranici přesahuje. Tato daň se stanoví tak vysoká, že vyčerpává zcela anebo z největší části úrokový zisk z vydávání bankovek. Tento způsob byl zaveden něm. bankovním zákonem z r. 1875. 4. Kontingentace podle kmenového kapi-

Australští národové.

Jihoaustralan.

Papuánec z Hyonu.

Papuánec z Astrolebe.

Muž ze Šalomounských ostr.

Jihoaustralanka.

Novobritanec.

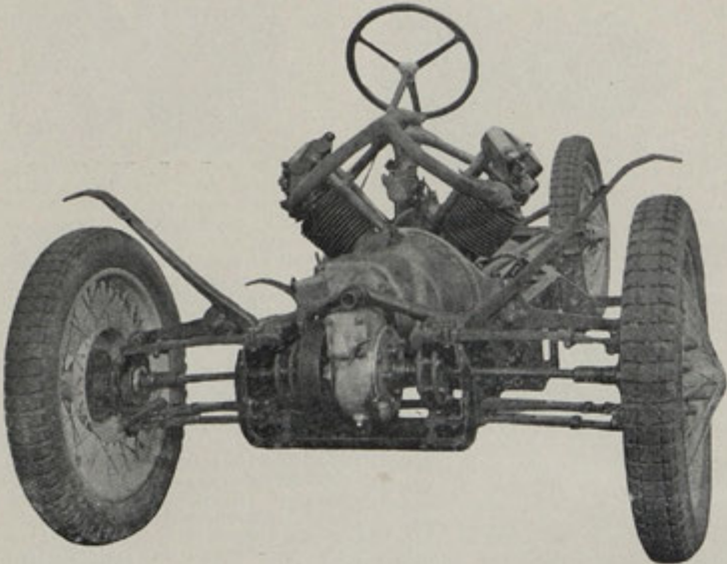

Muž z Utuanu.

Náčelník z ostrovů Fidji.

Automobil.

Typický náhon předních kol (trojkolka BSA). Uprostřed vidíme dvouválcový motor, před ním je rychlostní skříň a zcela vpředu je diferencial. Po jeho levé straně vidíme brzdový buben. Na pravé i levé straně pak je pružná spojka Hardy, jež umožňuje výkyvy poloos. Na levé straně obrázku vidíme dobře kulový kloub, umožňující výkyvy kola při pérování a při natáčení kol do zatáčky.

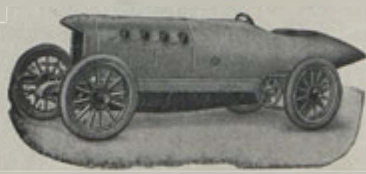
Daimlerův autobus.

Daimlerův nákladní vůz.

Otevřený osobní automobil (Faeton).

Závodní auto Benz 200 HP.

tálu pozůstává v tom, že se stanoví celková suma bankovek násobkem nebo dílem kmenového kapitálu banky. Tento systém platil do r. 1913 ve Spoj. státech, bylo však od něho upuštěno pro nemožnost, přizpůsobit se peněžním krisím. Kurs bankovek. Za normálních dob, není-li porušen poměr krytí, mají bankovky stejnou hodnotu, jakou představují. Je-li důvěra otřesena nebo porušen poměr mezi sumou bankovek a krytím, klesá cena bankovek. V posledním případě mluvíme o → inflaci. Mezinárodní cena (kurs) je určena stavem platební bilance. Čím nepříznivěji tato se vyvíjí, tím více pokračuje znehodnocení papír. peněz v poměru k penězům kovovým, jelikož zvýšení platů do ciziny není vyváženo zvýšením platů ciziny do tuzemska (→ devalvace). Znehodnocení peněz vede ke zvýšení ceny zboží dováženého z ciziny. Jelikož mezi ně patří též nejdůležitější suroviny a spotřební předměty, zasahuje zvýšení cen postupně celý domácí trh a snižuje tak kupní sílu papírových peněz i doma (→ depreciace). Příklady znehodnocení papírových peněz jsou asignační hospodářství ve Francii (konec 18. stol.) a inflační hospodářství v Německu (1918—1923).

Bankovní akcept, směnka, akceptovaná bankou na základě akceptačního úvěru, bankou povoleného. Směnka s bankovním podpisem skýtá zvl. záruku zaplacení, jež je ovšem odvislá od významu a pověsti banky.

Bankovní poukaz, poukaz na banku, týká se ponejvíce výplaty. Je to buď šek nebo žirový poukaz. Šek není na rozdíl od žira předán bance, nýbrž tomu, na koho je vystaven. Příjemce šeku předloží jej bance, na níž je vystaven, nebo předá šek k inkasu své bance, jež jej předloží k vyplacení sama. Při žiru pošle se poukaz přímo dotyčné bance, jež pak provede jednoduchý převod v knihách, jestliže příjemce má u ní rovněž účet nebo uhradí částku podle přání příjemcova.

Bankovní restrikce, nastane, odmítne-li cedulová banka proplatiti předloženou bankovku zlatem. U všech států, které se zúčastnily svět. války, trvá b. r.

Bankovní úřad min. fin., původně odd. min. financí. byl pověřen nařízením min. financí ze dne 19. května 1919 prozatímní funkcí cedulové banky československé až do jejího konstituování. Činnost svoji zahájil dne 11. března 1919 v 30 úřadovnách (hlavní ústav v Praze a 29 filiálek); převzal veškerou agendu býv. Rak.-uh. banky na území rep. Československé a podle zákona ze dne 10. dubna 1919 také bděl nad oběhem státovek, řídě se podle § 1 t. zák., kterým výdej nových státovek jest dovolen jen v tom případě, jsou-li plně kryty soukromoprávnou úhradou bankovní. Funkce svoje zastával b. ú. m. f. bezvadně až do 1. dubna 1926, kdy zahájila svoji činnost, → Národní banka Československá.

Bankovní výkaz. Likvidita bank, zvl. úvěrových a cedulových, je hlavní otázkou bankovní politiky vůbec. Z tohoto důvodu uveřejňují takové banky pravidelně výkazy o stavu svého obchodu. Otázka likvidity spočívá v poměru krytí jejich závazků k požadavkům banky. Denně splatným závazkům musí odpovídat likvidní (použitelné k výplatě) prostředky. Rozlišujeme likvidní prostředky prvého a druhého řádu. K prvým patří hotové peníze, pohledávky za odpočtovými a cedulovými bankami, kupony, dobré směnky a nezúročitelné pokladniční poukázky. K druhým počítáme zálohy lombardní, reportní, na zboží a cenné papíry.

Bańkowski Piotr, souč. pol. spisovatel a publicista, spolupracovník literárních časopisů. V r. 1910 tiskl delší stať v časopise Przegląd Narodowy, Norwidowe poglądy na sztukę, r. 1913 vydal práci, M. Mochnacki jako teoretyk i krytyk romantyzmu polskiego.

Bankrot, zastavení platů, které vede rozhodně ke konkursu, jestliže věřitelé neumožní vyrovnání. Název z ital., kde „banco rotto“ znamená „rozbitou“ banku. Dnes je bankrot právní pojem trest. zákoníku pro konk. přestupky.

Banksia, rod rostlin z čeledi Proteaceae, vyznačen jest zvlášt. květními listeny: na silné ose sedí četné kvítky, mezi nimiž stojí v hojném počtu šupiny, které se za plodu přeměňují v dřevnaté klínovité šupiny s apofysou. Původem z Australie. — V Italii roste volně B. australis R. a B. ericaefolie L. Celkem známo asi 46 druhů.

Banksia australis.

Banky české → Československé peněžnictví.

Banmana, černoš. kmen na sev. přítocích Senegalu a horní ř. Djoliba (Niger) ve franc. Sudanu. Hl. m. je Segou-Sikoro na řece Djoliba.

Bannagar (Bhannagar), hl. m. lenního státečku Bannagar v provincii Bombaj na poloostrově Katiawaru (angl. Indie). Má 59.392 ob., průmysl a bavlněný obchod.

Banno Jan z Fenixfeldu (1529—1596), český humanista. Básně jeho formou orig. jsou obsaženy ve Farraginech a různých sbornících. Seznam ⚲ Truhlář: Rukověť str. 94—100.

Bánovce (maď. Bán), okr. m. v župě trenčínské, 3008 ob., v úrodné krajině. Sýrárny. Město vzniklo již dávno před vpádem maďar. do Uher pod hradem Castrum Bana. Okres B. v rozloze 593.54 km² s 33.359 ob.

Banovicenus (Jodocus) Gabriel, z Bánovců, humanista v XVI. st.

Bánovský Jiří, rektor školy žilinské a rychtář tamtéž (r. 1550). Jeden z prvých známých slov. skladatelů písní duchovních, † 22. 4. 1561.

Banque de France. Dějiny: Předchůdcem Banque de France je r. 1716 po vzoru Bank of England založená Banque Générale. Založil ji Skot John Law. Roku 1720 tato banka již ztroskotala následkem spekulací. Až po asignačním hospodářství revol. vlád se v l. 1789—1797 podařilo Napoleonovi uspořádání franc. financí tím, že r. 1800 založil Banque de France jako privátní cedulovou banku. Postupně přecházely všechny cedulové banky do jediné, takže roku 1848 byla Banque de France jedinou franc. cedul. bankou. R. 1918 se právo vydávání bankovek B. d. F. prodloužilo do roku 1945. Organisace: B. d. F. je akc. spol. Vedení banky provádí správní rada, ve které zasedají: guvernér a dva viceguvernéři jmenovaní presidentem rep.; 15 ředitelů volených valnou hromadou a tři revisoři, kteří kontrolují obchodní provoz a podávají zprávu valné hromadě. Systém krytí sestává z přímé kontingentace, t. j. nejvyšší počet bankovek je přesně stanoven. Před válkou činil 6·8 miliard fr. Úlohy: B. d. F. byla především rediskontním ústavem. Bylo to zaviněno silným postavením privátních bank na úvěrovém trhu. R. 1914 přistoupila druhá úloha: financování stát. spotřeby. Vznikem světové války byla B. d. F. zbavena povinnosti vyměňovati bankovky za zlato. Vedle bankovek existují ještě „bons du trésor" a „bons de la défense nationale". Franc. měna, jako téměř všechny evropské, prodělala rovněž inflaci, která byla definitivně odstraněna až v r. 1928.

Bansda, stát poplatný v angl. Indii, v provincii Bombaj, měří 990 km² a má 36.000 ob. Hl. m. téhož jména má 3000 ob.

Banse Ewald (* 1883), geograf; vydal zajímavá líčení svých cest ze Sev. Afriky a Přední Asie.

Bansin, východomoř. lázně na pomořanském pobřeží.

Banská Bystrica (něm. Neusohl, maď. Beszterczebánya), okr. m. v župě zvoleňské s 10.800 ob. (6611 čsl., 2440 n.). Dřevařský a textilní průmysl. Za Bély IV. r. 1255 povýšeno na město a r. 1620 zde zvolen králem Bethlen. Dolovalo se tu od dávných dob hlavně stříbro, měď, ale také zlato. Ve středověku významné obchodní středisko. Starý hrad a zámek. Sídlo biskupství a četných stát. úřadů.

Banská Štiavnica a Bela (něm. Schemnitz und Dilln, maď. Selmecz és Bélabánya). Město s 13.000 ob. St. tov. na tabák a tov. textilní. Hornictví s báňským ředitelstvím. Nejstarší slov. hornické m.; trpělo velice za vlády Jiskry z Brandýsa, poněvadž jeho obyvatelé byli jeho úhl. protivníky. R. 1572 povýšeno na král. sv. město. Za Marie Terezie založena zde r. 1760 báňská akademie. Stará radnice pochází z r. 1488.

Báňské úřady, báňský revírní úřad, báňské hejtmanství a min. veř. prací; na Slovensku: báňský komisariát a kapitanát, vládní komisariát pro hornictví a hutnictví v Bratislavi a min. veř. prací.

Báňský L., ps. ⚲ Čeňka Kalandra.

Báňský plyn ⚲ důlní plyn.

Banšel Koloman (* 1850, † 28. 3. 1887 v Lučenci jako ev. farář), slov. spisovatel. R. 1871 vydal národní zábavník Napred, do něhož přispěla slov. mládež, od r. 1873 redigoval v Pešti vládou subvencované Bobulovy Slovenské Noviny. Psal básně a povídky, samostatně vydal historickou pověst Atalanta (1873) a soubor veršů Túhy mladosti (1886).

Bantam, nizozem. residence na Javě. Obsahuje kromě nejzápad. části ostrova ještě menší ostrovy Sundské. B. má 7913 km², 800.000 ob. Vyjímaje horu Karang (1778 m) je B. rovinou. Na jižní straně se táhne javajský sopečný řetěz, stoupající až do 2000 m. Sev. pobřeží je savannou, jižní strana je pokryta pralesem. Vyváží se plodiny úrodné půdy, hlavně rýže a kaučuk. Hl. m. je želez. uzel Serang, záp. od Batavie a jižně od Bantambai.

Bantamová váha (též kohoutí váha), označení ve sportu pro tělesnou váhu zápasníka, používané najmě v těžké atletice a rohování; b. v. = 53 kg 524 gr (118 angl. liber).

Bantia, oskické m. v Lukanii, dnešní Santa Maria di Banzi; naleziště spisu Tabula Bantina. Tvořila základ k starému oskickému měst. právu.

Banti Quido (1852—1925), ital. anatom., popsal t. zv. Bantiovu nemoc.

Banting Frederick Grant (* 1890), kanadský lékař, studoval v Torontu a v Londýně. Společně s prof. Macleodem a j. vynalezl léčebný prostředek pro diabetiky, nazvaný ↷ insulin. B. a Macleod obdrželi r. 1923 Nobelovu cenu za obor lékařský.

Bantingova metoda, způsob léčení tloušťky, vynalezený Harveyem a Bantingem vyzkoušený. Zakazuje požívání tuků, brambor, cukru, mléka a piva. Doporučuje ryby, ovoce, čaj, červ. víno a málo chleba.

Bantská nemoc, řídká, málo známá nemoc, projevující se žloutenkou a zvětšením sleziny (megalosphenii). Průběh je životu nebezpečný.

Bantu (A-bantu: lidé), skupina národů v jižní a střední Africe. Náležejí k nim Kaffrové, Bečuáni a kmeny Bunda. Skupina B. mluví 182 jazyky a 119 nářečími. Nejrozšířenější je řeč kisuaheli. Sr. Bleek: A comparative grammar of South African languages (1869); Ackermann: Ethnographie d. Südhälfte Afrikas (1906).

Bantwa, malá poplatná země v Katiavaře (Britská Indie) o ploše 540 km² s 30.000 obyv.

Bantyš-Kamenskij Dmitrij Nikolajevič (1788—1850), syn násl. Otec seznámil ho záhy s archivaliemi, zejm. s diplomat. korespondencí. Vstoupiv do min. zahr. vykonal se zdarem něk. diplomat. poslání. Zejm. v posled. letech života se zabýval hist. pracemi, které svou dobou měly značný význam, majíce i dnes ještě cenu jako snůška dat. Zpracování trpí však nedostatkem kritického postoje k pramenům. Vyd.: Istorija Maloj Rossiji, 4 sv., 3. vyd. 1842; Slovar dostopamatnych ljudej russkoj zemli, 5 sv., 1836; Dodatky ve 3 sv. 1847; Istočniki malorossijskoj istorii, 1848, 1859 a j. v.

Bantyš-Kamenskij Nikolaj Nikolajevič (1737—1814), archivář a hist., pomocník G. F. Müllera v moskev. archivu zahr. věcí, kde se stal r. 1799 řed. Za vpádu Napoleonova (1812) zachránil archiv převezením do Niž. Novgorodu. Uspořádal archiv a sestavil k němu rejstřík a index. Vyd. řadu spisů podnes cenných: Diplomatičeskoje sobranije děl meždu Rossijskim i Polskim dvorami s samogo onych načala po 1700 g.; Sokraščennoje diplomatičeskoje izvěstije o vzajimnych meždu rossij. monarchami i jevropskimi deržavami posolstvach... s 1481 po 1799 g. (4 sv.) a j. v. Poslední prací bylo vyd. I. sv. Sobranja gosudarstvennych gramot i dogovorov (1813).

Banu (plur. bani), zákl. peněžní rum. jednotka. Mince 20, 10, 5; 1 leu = 100 bani.

Banville (banvil) Théodore Faullain de (* 14. března 1823 Moulins, † 13. března 1891 Paříž), franc. básník, mistr formy, předchůdce parnasistů. Počal lyrikou: Les Cariatides (1842), Les Stalactites (1846), Odelettes (1856), Odes funambulesques (1857 a 1869), Les exiles (1866), Idylles prussiennes (1872), Trente-six joyeuses ballades (1873). Z jeho dramat udržela se jen veselohra Gringoire (1866). Psal dále i romány a novely, také nauku o poesii: Petit traité de poésie française (1871). Souborná vydání: Comédies (1870) a Poésis complètes, 3 sv. (1879 až 1889). Př.: Gringoire (Nápravník 1873): Sokratova žena (Borecký 1905). Výbor básní (Durych 1912).

Banzai, japonský pozdrav.

Banzarov Dordži (1823—55), burjatský učenec, napsal značný počet prací o Mongolech. Hl. jeho práce: Černája věra ili šamanstvo u Mongolov. Petrohrad 1891.

Baobab ↷ Adansonia.

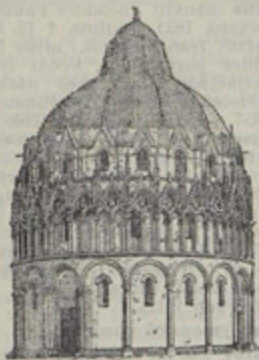
Bapaume (bapom), m. ve franc. depart. Pas-de-Calais, 3000 ob. Dějiště bitvy 24. a 25. března 1918 a 21. srpna až 2. září 1918. V první zvítězili Němci, ve druhé Francouzi.

Baphia, čeleď papilionazeei, stromů a keřů v tropické Africe.

Baptisma (řec.), ↷ křest.

Baptisté (řec., křtěnci), křesť. sekta, která zamítá křest dětí, vyhrazujíc jej dospělým. Vznikli r. 1619 v Holandsku, r. 1642 v Anglii, r. 1689 dosáhli uznání. Rozštěpili se na dva směry. Particular Baptists, uznávající předurčení a General Baptists, svobodomyslný směr, který ale zanikl r. 1891. V Anglii je jich 405.104. V Americe zavedeni byli r. 1639 Rogerem Williamsem. Mimo dvě výše řečené větve štěpí se na Leventh Day B., světící sobotu, Church of God, German Baptists (Junkers) a Disciples of Christ. Učení b. jeví odpor proti theol. spekulaci, zavrhuje trojjedinost, peklo; křtu a manželství odpírají pečeť svátosti. Každá obec je samostatná. R. 1905 byl založen Světový svaz baptistů. Celkem jest jich asi 10 milionů. Mimo Ameriku a Anglii má příslušníky v Německu 50.000, ve Švédsku 60.000, v Rusku, Rumunsku a Asii 280.000, v Africe 44.000, v Australii 31.000. O baptistech v ČSR ↷ Chelčického Bratrská Jednota. První evropský kongres b. byl v Berlíně 1908, Lit.: Lehman, Gesch. der deutschen B. (1896—1900), The Baptist Handboock.

Baptisterium (řec., dům pro křty), budova určená pro křestní obřad ve formě kruhu neb osmihranu. Bývala stavěna

Baptisterium v Pise.

při katedrálách. Uvnitř byla pánev, na které křtěnec stál. Koncem středověku nahradila ji v západní církvi úplně křtitelnice. Proslulá b. jsou v Římě, Florencii, Pise a Ravenně. V antice zvala se b. místnost pro horké koupele.

Půdorys baptisteria.

Bar (syrsky a chaldejský) = syn.

Bar, ukrajinské m. v Podolsku, 23.000 ob. 29. února 1768 byla zde ujednána Barská konfederace (↷ Polsko: Dějiny).

Bar (angl.), nálevna, pivnice, výčep vína, likérů, American Bar, místnost, kde se míchají americké likéry (american-drinks). U nás se slovem bar označují tančírny s dámskou obsluhou.

Bar Karl Ludwig von (* 24. června 1836 v Hannoveru, † 20. srpna 1913 ve Folkestonu), německý právník. Napsal: Das internationale Privat- und Strafrecht (1862), Handbuch des deutschen Strafrechts (1882), Gesetz und Schuld im Strafrecht (1906—09).

Bar le Duc (le dyk), hl. m. dep. Meuse, 17.000 ob. Zámek vév. de Barrois. Prům. bavlnářský a železářský.

Bar sur-Aube (syr-ob), hl. m. dep. Aude, 6000 ob., čilý obchod.

Bara, divoký, válečnický kmen Lakalawů v jižním Madagaskaru, čítající asi 140.000 příslušníků.

Barabinská step. Baraba, rovinné stepní prostranství v již. části záp.-sibiřské nížiny, tvořící vodorozděl Irtyše a Obu v Barabinském okruhu Sibiřského kraje. Na j.-v. B. s. přechází v Kulundinskou step a na z. za Irtyšem v Išimskou step. B. s. leží 100—120 m n. m. Od s.-v. na j.-z. táhne se 4—6 m vys. pásmo, t. zv. „grivy", zarostlé často březovými lesíky. Mezery mezi pásmy vyplňují slaná bahniska a četná jezírka, slaná i sladkovodní, bohatá na ryby. Nejv. jezero je Čany. Řeky B. s. většinou nedocházejí do Irtyše, ale ztrácejí se v jezerech. Podnebí následkem četných močálů je nezdravé. Obyvatelstvo je pronásledováno miliardami komárů a ovádů. Schází pitná voda a proto ohromná prostranství zůstávala neobydlena, dokud nebyly zřízeny studny. Magistrála sibiřské dráhy rozdělila Barabu ze z. na v. skorem v polovině. Vedle zemědělství zabývá se obyv. chovem dobytka a máslařstvím, jakož i rybolovem na jezerech.

Barabinský okruh sibiřského kraje, utvořený r. 1925 z újezdů Kainského a záp. části Kargatského, býv. Novonikolajevské gub., a Tatarského újezdu, býv. Omské gub. Měří 98.000 km² a má 463.000 ob.; středisko m. Barabinsk. K úvodí Irtyše patří ř. Tara, Čok, Majzas a Om s Tartesem a Ičou. K vnitř. úvodí jezera Čany patří Kargat a Čulym. Dobývání soli provádí se po domácku; rašelinové bažiny nemají hosp. významu. Mimo sibiřské magistrály prochází B. o. Kulundinská odbočka (z m. Tatarska do Slavgorodu) a dvě malé odbočky do m. Kainska a lázní Karači. Obydlených míst 945, z nich 3 města: Barabinsk, Kainsk a Tatarsk s celkovým počtem 22.000 ob., z větší části velkorus. národnosti a pův. obyv. Barabinců je méně než 1%. Na zemědělství hodí se pouze 2,660.000 ha, t. j. 27% celkové plochy. Vyváží se maso, sádlo, kůže a srsť do Omska a dále na z. Lit.: Boldyrev a Gurinovič: Rajonirovánnaja Sibir, Sibkrajizd., 1926; Omskája gub., Omsk, 1923.

Barabra (Berabra), plémě nubijské, čítající na 100.000 lidí, usídlené mezi Assuanem a Wadi-Halfa v hor. Egyptě nad Nilem. B. liší se od černochů svou červeně-hnědou barvou kůže a trochu méně kadeřavými vlasy. Mají pěknou postavu, jsou zruční a v ohledu mravním stojí velmi vysoko. Jejich název odvozují někteří učenci od řeckého slova „barbaros" (barbaři) nebo od Berberů. Název B. již na staro-egypt. pomnících z dob Tutmosisa I. a Ramsesa II. B. přijali záhy křesťanství.

Barącz Sadok (* 1814, † 1892), dominikán, historik. Sp.: Żywoty slawnych Ormian w Polsce (1856), Rys dziejów za-

konu Kaznodziejskiego w Polsce (1861), Rys dziejów ormiańskich (1869).

Barącz Stanisław (* 1867), souč. pol. básník. Školu ob. a stř. nenavštěvoval, učil se doma, neboť jako šestiletý chlapec oslepl. Pak studoval jako mimořádný posluchač na filosof. fakultě lvovské university. V r. 1902 vydal I. svazek básní Poezje. Drobné jednotl. básně byly tištěny v různých časopisech.

Barącz Tadeusz (* 1849, † 1908), sochař polský, navrhovatel pomníku Mickiewiczova a Jana Sobieského ve Lvově.

Baráček Pavel, Ing. (* 1885), zahranič. pracovník revol. a ředitel tisk. kanceláře v Ženevě (1918). Po převratu vstoupil do služeb min. zahran. Vyslanec v Haagu. Hutní inženýr.

Baračka, stará slov. obec v okr. Vráble, 1045 ob. Zemědělství.

Baráčník, jméno pro majitele menšího obytného domku v české vesnici; b. pravidelně nemá žádných, aneb jen málo svých pozemků, obyčejně pronajatých. V městech pak vznikly spolky „Baráčníků" s účelem buď podpůrným aneb lidumilným. Spolky tyto jsou sdruženy v Českou obec Baráčnickou.

Du Barail (dy baraj) François Charles (* 28. 5. 1820 ve Versailles, † 30. 2. 1902 v Paříži), fr. generál. Vedl 1870 dělostřel. divisi rýnské armády u Met, 1873 byl ministrem vojenství a až 1887 velitelem v Paříži. Napsal: Mes souvenirs (1894 až 1896, 3 sv.).

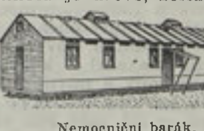
Barák, narychlo vystavěná budova pro přechodné účely (voj. a zajatecká ležení, nemocnice ve válce a při epidemiích, pro obyvat. při růz. katastrofách a pod.). Staví se z nejrůz. materiálu (dřevo, železo, vlnitý plech a pod.), podle růz. soustav; jsou též b-y skládací, přenosné. Jméno z novolat. barra, z čehož franc. baraques, jak se nazývaly až do XVII. stol. táborové chýše gaskoňské jízdy.

Barák Josef (* 26. I. 1833, † 15. XI. 1883), jeden z nejnadšenějších a nejideálnějších žurnalistů čes., politik, spis., řečník a organisátor veř. života čes. v 2. pol. XIX. stol. Pocházel z prostých rodičů (otec ze Zásmuk, odtud lit. ps. B-ův Jaroslav Zásmucký), vystudoval v Praze, účastně se živě spolkového života student., — jsa rozeným organisátorem — i života liter., vytvořiv s Hálkem, Nerudou, Heydukem, populárním J. V. Fričem a jinými lit. školu t. zv. epigonů. (Prvým vystoupením jejím bylo album básní, věnov. V. Hankovi na oslavu 40leté památky nalezení Rkp. královédvor.). Díky B-ově energii vyšel r. 1858 almanach „Máj", věnovaný památce K. H. Máchy a téhož roku po prvé uspořádal B. Besedu, kterýžto podnik se stal v dalších letech význačným střediskem uvědomělých Čechů a Slovanů vůbec. Vzbudiv svým ohnivým vlastenectvím pozornost polic. řed. Päumanna, byl po demonstraci 1860 zatčen a internován v Kouřimi a Št. Hradci Teprve 1861 dovolen mu návrat do Prahy. B. se pak věnoval již žurnalistice úplně jako spolupracovník „Času" a „Hlasu", obnovil Besedy, stál u kolébky Sokola, Uměl. Besedy, Hlaholu. Za polského povstání (1863) odešel do Krakova jako zpravodaj „Hlasu", byl však zatčen a 6 neděl vězněn ve Wawelu. R. 1864 byl tajemníkem čes. div. v Praze, 1865 v Plzni u Pavla Švandy ze Semčic. Za prus. okupace Prahy (1866) na přání majitelů listů vzal na sebe odpovědnost za nezávadný obsah jejich a rovněž i her div. R. 1867 počal vydávati týdeník Svobodu, v níž bojoval za čes. stát. právo, což mu vyneslo opět žalář. Byv propuštěn (1870), pokračoval ve vyd. Svobody až do r. 1873, kdy se stal red. Nár. Listů. První z čes. politiků organisoval hnutí dělnické (od r. 1871 vyd. Dělnické Listy), ne však ve směru mezinár. a socialist, nýbrž vlasten. a demokrat. Též studentstvo mělo v B-ovi vždy obětavého a ochotného rádce i štědrého podporovatele. Při tom všem B. nezapomínal ani na uvědomovací činnost v nejširších vrstvách venkov. Počet jeho řečí a přednášek jde do tisíců (výběr vyd. 1884, Přednášky Jos. B-a). Své básně vyd. hl. v Nerudových Obrazech života (od r. 1859) i jinde. Své životní osudy zachytil v řadě povídek a ve Vzpomínkách (vyd. 1904). Lit.: Ot. Jedlička, Josef Barák. Nástin životopisný. 1883.

Baraka (barca), jediná řeka vtékající do Rudého moře v jižní Nubii. Tok 450—520 km.

Barákovský, ps. ↷ Josefa Baráka.

Baráky, lehce stavěné budovy k příležitostným, dočasným účelům pro ubytování zajatců, nemocných, dělníků. Stavební hmota je dřevo, železo, plech ce-

Nemocniční barák.

ment. Jméno má původ od ital. barra a franc. baraques. První b. byly stavěny koncem 17. st. pro gaskoňskou kavalerii. — U nás používá se názvu tohoto v lidové mluvě pro menší obytná stavení na vesnicích. ↷ Barák.

Barancevič Kazimír Stanislavovič (nar. 1851), beletrista, syn poruštělého polského dvořana. Pozornost vzbudil novelou

Porvannyje struny (Slovo, 1878). Byl spolupracovníkem různých denních listů. Od r. 1885 vydává sborníky svých prací, 1908—1912 sebrané svoje spisy ve 14 sv. kreslí nuzný život stř. a chudých vrstev, šeré městské prostředí. B. bývá srovnáván s Čechovem. Vynikal také jako spisov. pro mládež. Lit.: S. Vengerov: Kritiko-biogr. słovar, sv. II., Petrohrad 1889—1904. — A. Skabičevskij: Istorija novějšej rus. lit., vyd. VII. Petrohrad 1909. — K. Arsenčv: Kritičeskije etjudy po rus. lit. Petrohrad 1888.

Baraneckij Josif Vasiljevič (1843—1905), rus. botanik, fysiolog, od r. 1873 prof. anatomie a fysiologie rostlin Kijevské univ. Hl. práce: Isstědovanija nad osmozom po otnošeniju ego k rastěnijam. Petrohrad 1870 (magisterská disertace). — O periodičnosti plača travjanistych rastenij i pričinach etoj periodičnosti. Petrohrad 1872 (doktorská dis.). — Die stärkeumbildenden Fermente in den Pflanzen (1878) a řada jiných prací fysiol. a anat. charakteru. Sestavil řadu prakt. fysiologických přístrojů.

Baraniec Wielki, štít v záp. Tatrách, 2184 m.

Baranów, p. městys v okr. Pulavy (ve vojev. lubelském) s 1907 ob. Leží na sev. úpatí vysočiny lubelské. V 16. v. byl zde kalvinský sbor a tiskárna.

Baranów, p. městečko v okr. Tarnobrzeg (vojev. lvovské) s 1794 ob., ležící opodál Visly, na želez. trati Dembica—Tarnobrzeg. Má zkvétající průmysl rukodělný, vinopalna, továrna na lihové nápoje a pily. Palác z 16. st. patří k nejkrásnějším pozůstatkům polské renesance (vystav. v letech 1579—1602) přesto, že silně utrpěl několika požáry.

Baranowicze, p. okr. m. ve vojev. novogrodském s 11.471 ob., z toho více než polovina (6448) Židé. Do nedávna ves, rozvinulo se nebývale, díky své poloze na křižovatce důlež. železn. tratí: Brešć nad Bugem, Minsk a Lida—Luniniec. Město má znamenitě vyvinutý obchod, zároveň řadu průmysl. podniků (továrny na výrobu cementu, mazadel a kořalek, přádelny, olejárny, pily a mlýny). Okres B. o rozloze 3497 km² má 107.592 ob., z toho 40.599 Poláků. — 22. září 1915 obsazeno německou armádní skupinou generála Woyrsche; v říjnu t. r. pokoušeli se Rusové marně o jejich znovudobytí. 2. čce—9. srpna 1916 (bitva u Banarovič) pokoušeli se Rusové v krvavých bojích marně o průlom něm. fronty na Ogińském kanále směrem na B. R. 1920 přinucena tu sovětská armáda Poláky k ústupu a v B. uzavřeno pak polskosovětské příměří.

Baranowo, p. ves i obec ve vojev. varšavském. Ves leží v lesnaté a bahnité krajině v Kurpiovské pustě, má 876 ob., dobře vyvinutý rybolov a včelařství; dále: továrna na terpentýn a mlýny. Obec B. obepíná 40 osad s 5575 ob.

Baranovský, ps. ☞ Gustava Izáka.

Baranowski Bohuslav, husarský důst., šlechtic, stál po smrti Jana III. v čele velkého povstání (šlechty polské proti králi a sněmu); r. 1697, jako maršálek, zpustošil zemi; konečně prohlášen byl senátory za buřiče a opuštěn důstojníky, pokořil se hejtmanu Jablonovskému a zmizel.

Baranowski Boleslav (* 1844 v Bukovině). Jako šk. inspektor zasloužil se užitečnou činností pedagogickou na území býv. Haliče. Jest autorem prací pedagogických a knih pro mládež.

Baranowski Ignac Tadeusz (1879 až 1917), hist. polský, bádal především o poměrech společ. i hosp. dávné Polsky.

Baranowski Jan (1800—1879), zaslouž. astronom. Studoval v Krakově a ve Varšavě. V l. 1848—1870 stál v čele observatoria varšavského jako nástupce Armińského. Vydal řadu odborných prací i překladů vědeckých děl.

Baranowski Mečislav (* 1851), pedagog, zasloužilý hlavně o rozvoj škol lidových v býv. Haliči. Byl redaktorem „Szkoly" a vydal řadu prací z oboru pedagogiky, didaktiky a geografie.

Baranowski Vladislav (* r. 1885), politik, po vzbouření Polsky zaujímal pořadem různá místa v diplomacii.

Baranowski Vojtěch (1548—1613), pol. duchovní; zúčastnil se života polit. jako straník Jana Zamoyského, následkem čehož postupoval stále ve vyšší hodnost; r. 1608 stal se primasem. Byl horlivým a energickým biskupem.

Barante (barant) Aimable Brugière, baron de (* 1782 Riom, † 1866 Thiers), fr. státník a dějepisec. Hl. dílo: Histoire des ducks de Bourgogne de la maison de Valois (1858, 8 sv.).

Baranya, uh. distrikt na pravém břehu Dunaje, 4035 km² a 287.599 ob. Hl. m. Pětikostelí.

Bárány Robert (* 1876 ve Vídni), lékař, něm. profesor v Upsale, nositel Nobelovy ceny z r. 1915. Napsal: Physiologie und Pathologie des Bogengang-Apparats beim Menschen (1907).

Barata (tur. Bin-kir Kilisse), antické m. v Malé Asii, 70 km od Nicee, se skvělými stavitelskými památkami raného středověku.

Baratanskij Evgenij Abramovič (1800 až 1844), rus. básník; pocházel z bohat. šlecht. rodu z Tambov. gub. Od 20 let byl

s osob. stycích s Delvigem, Puškinem, Jazykovem, moskev. slovanofily a Lermontovem; poesie B. řadí jej do puškinské plejady 30. let min. st. Jeho řeč oplývá slovanismy a novotvary v slohu archaickém. V plejadě je B. počítán za prvního bás. po Puškinovi. Bělinskij nazývá B. „básníkem myšlení“ a praví: „Život, jako kořist smrti, rozum, jako nepřítel citu, pravda, jako ničitel štěstí, — to jsou zdroje elegické poesie B.“ Tím liší se B. od plejady, kde přeládala optimistická, hedonická nálada. Po bouřliv. mládí dospěl B. později k závěru, že v životě není přímé blaženosti, že jest nutno voliti mezi „nadějí a neklidností, beznadějností a klidem“. B. rozhodl se pro klid a hledal jej na svém venkovském sídle, utíkaje od velkoměst. života. Ani na venkov. samotě nenalézá však B. klidu a ke konci života obrací se k náboženství (Molitva). Nejlepší vydání spisů B. je akad. vyd. M. Hofmana, Petrohrad 1914—15, 2 sv.

Baratašvili Nikolaj Melitonovič (1816 až 1845), gruzínský básník, nejv. představitel romantismu v gruz. lit. Tvorba B. je prodchnuta seznáním opuštěnosti, pocitem zklamání, hlubokým pesimismem a protestem proti existujícím životním podmínkám. Proto byl zván „gruzínským Byronem“. Jeho jméno stalo se v Gruzii populárním teprve po jeho smrti. Zvl. význam má jeho báseň Osud Gruzie, nejlepší jeho báseň je Pegas. Sebr. spisy B. vyšly po prvé r. 1875 v Tiflisu. Nár. komisariát školství vydal krásné vydání v Tiflisu 1922. Do ruštiny je přeloženo skorem vše. Nejlepší překlad pořídil současný gruzínský básník B. Gaprindašvili, Gozizdat Gruzii, Tiflis, 1922. Lit.: A. Chachanašvili: Istorija gruzinskoj slovesnosti, vyp. IV. Moskva, 1907. — V. Kotetišvili: Istorija gruž. lit., Tiflis, 1926.

Baratieri Oreste (1841—1901), it. gen.; po skvělé voj. dráze byl jako velit. it. oddílů proti Habeši poražen králem Menelikem u Aduy 1. III. 1896. Sp.: Memoire d'Africa 1892—96 (1897).

Baratov Nikolaj Nikolajevič (* 1865), rus. gen., ve svět. vál. vedl rus. vojsko v Persii, na jaře 1916 dobyl → Kirmanšahu a 2. dub. 1917 dosáhl spojení s Angličany v Mesopotamii.

Baratron, skála v starodávném Řecku u Athen, z níž svrhováni zločinci odsouzení k smrti.

Barbacena, m. v brasil. státě Minas Geraës, 70.000 ob., 1137 m n. m. Povstalo z jezuitské missie. Důlež. žel. uzel.

Barbados (barbédos), ostrov v Malých Antillách, brit. kolonie, 430 km². Složen je z korálů, vápenců a pískovce, povrch jeho dosahuje 350 m v. (Mount Hillaby). Prameny petroleje, uhlí, asfalt, cukrová třtina, tvoří podklad zaměstnání ob. Klima je zdravé, malarie se nevyskytuje, časté orkány a sucha. Ob. je 156.312 (363 na 1 km², 90% barevných), 85% nábož. anglik. Školství je dobré; ¾ ostrova je plodná půda, kvete rybářství a obchod. Vyváží se (r. 1922 — 1,259.109 liber) cukr, melasa, bavlna, dovážejí se (1,467.903 liber) řemeslné výrobky a poživatiny. Železnic je 195 km, doprava lodní 2,373.602 tun. V čele správy stojí guvernér, jmenovaný anglickým králem, 9členný poradní sbor a sněmovna (assembly) o 24 členech. Hl. m. Bringetown. B. byl objeven r. 1519 od Portugalců, r. 1605 připadl Anglii a od r. 1652 je kor. osadou. Lit.: Schomburgk: The history of B. (1848); Stark: B. and the Caribbee Islands (1898).

Barbakan, → Barbigan.

Barbar (řec.), u st. Řeků každý cizinec, nemluvící řecky, tedy cizozemec. Od perských válek má slovo příhanu nevzdělance, raba. Římané rovněž nazývali tak cizince mimo Řeky. Dnes má význam nevzdělance, neotesance, divocha. V antickém umění byli b. často zobrazováni. Z jednotlivých děl vyniká zvláště t. zv. Thusnelda, Umírající Gall. Lit.: Bienkowski: Darstellungen der Gallier in der hellen. Kunst (1908). Roth: Über Sinn u. Gebrauch des Worts B. (1843).

Barbara Jagiełłonka (* 1478), král. polská, dcera Kazimíra Jagiellonczyka.

Barbara Radziwiłłówna (1520—1551), král. polská. R. 1542 měla milostný poměr se Zikmundem Augustem, zakončený tajným sňatkem. Na sněmě piotrkovském šlechta protestovala proti tomuto nerov. manželství, avšak král dal B. r. 1550 korunovati. Smrt její se připisuje otravě, kterou prý nastrojila král. Bona. Lit. → Szajnocha a → Jul. Bartoszewicz.

Barbara, v logice forma úsudku:

M a P
S a M
———
S a P

Příklad: Pozbývá-li voda solí a zemin, stává se vždy čistou; ale nechá-li se voda, ve které jsou soli a zeminy vyvařiti, a ochlazují-li se páry odcházející, aby zkapalněly, pozbývá vždy solí a zemin. Tedy nechá-li se voda, ve které jsou soli a zeminy vařiti, a ochlazují-li se odcházející páry, aby zkapalněly, stává se vždy voda čistou.

Barbara Zápolská (ok. 1494—1515), dc. vojvody sedmihr. Štěpána Z. Roku 1512 provdaná za pol. krále Zikmunda I.

Babrarano, m. v sev. It., přes 3.000 ob., prov. Vicenza; v červnu 1918 byla v něm posádka III. prap. 34. pl. čsl. leg. V témž

čase bylo u B. zastřeleno 7 čsl. legionářů na rozkaz gen. Grazianiho pro vzpouru.

Barbarelli Giorgio, ⤷ Giorgione.

Barbareskové, v 16. stol. název pro obyvatele Alžíru a Tunisu, kteří byli obávanými piráty. Lupičství na Středozemním moři ustalo, když Francie 1830 dobyla Alžíru. ⤷ Berbeři.

Barbari Jacopo de, benátský malíř a mědirytec, žil mezi 1440—1515. Dvorní malíř vév. Margarety v Bruselu. Ovlivnil Dürera. Jeho značka je Merkurova hůl. Lit. Kristeller: Das Werk des J. de B. 1896).

Barbarini František (* 1804 Znojmo, † 20. I. 1873 Vídeň), krajinář a rytec. Seznam prací sestavil F. K. Zimmermann (Meper, Allg. Künstlerlexikon II., 716).

Barbarismus, drsnost, chyba ve výslovnosti, hl. z neznalosti jazyka, míchání slov z různých řečí a tvoření jmen, složených ze slov různých (př. automobil).

Barbarossa (rudobradý, lat.), přídomek císaře ⤷ Bedřicha I.

Barbarossa Horuk (1473—1518), nám. lupič a zakladatel osman. panství v Sev. Afr. Zemřel na útěku z boje, byv poražen Gomarezem.

Barbaroux Charles Jean Marie (1767 až franc. advokát, girondista. Byl popraven jako odpůrce Maratův. Baudouins ve svých Mémoires relatifs à la Révolution (1822) otiskl jeho paměti.

Barberini, slavná římská šlechtická rodina. Kardinál Francesco Barberini (1597—1679) založil B. knihovnu a vystavěl palác B. v Římě, který vyzdobil uměleckými skvosty, které ovšem dnes jsou značně rozprodané. V knihovně četná bohemica. Srv. Borovička Jos., Zprávy Zemského archivu VI.

Barbès Armand (1809—1870), francouz. politik, osnovatel spiknutí proti vládě Ludvíka Filipa; byl formálně odsouzen k smrti. Jako představitel lidu byl nazýván demokratickým Bayardem. Po uvěznění se vystěhoval a zemřel v La Haye.

Barbette (franc.), násyp za hradbami pevnosti, na kterém jsou umístěna děla.

Barbey d'Aurevilly (barbé d'orvili) Jules Amédée, franc. romanopisec a kritik, (* 2. XI. 1808 Saint-Sauveur-le Vicomte, † 24. III. 1889 Paříž), smýšlením katolík a monarchista. Napsal romány: L'amour impossible (1845), Une vieille maîtresse (1851), L'ensorcelée (1854), Le Chevalier des Touches (1864), Un prêtre marié (1865), sbírku novel Les Diaboliques (1874) a řadu kritických a politických essayí. (Les oeuvres et les hommes 1861 až 1892, 12 dílů.) Lit.: Seillière: Barbey d'Aurevilly (1910). Př. Amaidée (Jílovská) 1926, Básně (Hobzík) 1926, Bezejmenná historie (Dubský, Bušek, Florian) 1928, 1910, 1909, Co neumírá (Marek) 1924, Dante (Zaorálek) 1922, Ďábelské (Rovenský), Hostina atheistova (Breiský) 1908, Karmazínová záclona (Marek) 1912, Nejkrásnější láska Dona Juana (Marek), Nemužná láska (Dostál) 1926, Hanibalův prsten (Holzík) 1926, Očarovaná (Vidinský) 1918, Rudá záclona (Krejčí) 1898, Stránka historie (Dubský) 1928, Zapomenuté rytiny (Jílovská, Fiala) 1926, 1921, Ženatý kněz (Procházka) 1906, 1921.

Barbeyrac Jean (1674—1744), francouz. právník a filosof.

Barbier (barbiě) Antoine Alexandre (1765—1825), franc. bibliograf, tvůrce Dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes (3. vyd. 1872-9, 4 sv. dodatek od Bruneta, 1889).

Barbier Auguste (28. IV. 1805 v Paříži, † 14. II. 1882 v Nizze), od 1869 člen Akademie. Hl. dílo Iambes (1833) ostře útočí proti korupci vyšší společnosti; méně již působí tendenční báseň Il Pianto (1834), Lazare (1837) a pozdější jeho satirické sbírky.

Barbier de Maynard (barbie de ménár) Adrion Casimir. (1826—1908), franc. orientalista a vysl. úředník v Cařihradě a Teheraně, později prof. perštiny a turečtiny v Paříži. Vydal díla arab. spis. Mas'udiho a Samarišiho a sepsal Dictionnaire géographique, historique et littéraire de la Perse (1861) a Dictionnaire turc-français (1881—86).

Barbier (barbiě) Jules (1825—1901), fr. dramatik a libretista. Napsal texty k operám Faust, Romeo, La reine de Saba (Gounod), Psyché, Mignon, Hamlet (Thomas), Galathée, Les noces de Jeannete (Massé) atd. Jeho drama Jeanne d'Arc proslavila Sara Bernhardtová. 1879 vydal Theâtre en vers, 1884 La Gerbe (básně). Př.: Faust (Böhm) 1874, 1885, Filemon a Baucius (Novotný) 1890, Galathea (Züngel) 1891, Hoffmannovy povídky (Vymětal 1909, (Novotný) 1906, Holubice (Züngel) 1874, Mignon (Novotný), 6. vyd 1927, Sarah (Pešková) 1886.

Barbieri Francisco Asenjo (1823—1894), špaň. hudeb. skladatel, jeho díla měla veliký úspěch v divadle i na koncertě.

Barbieri Franc. Domenico (* 1701 v Praze), malíř. Otec jeho pocházel z Fasana v Benátsku. R. 1729 byl přijat do pořádku malířů staroměstských. Maloval církevní obrazy, z nichž známé jsou obraz sv. Bartoloměje v kostele dobrovickém (dodaný po r. 1732), sv. Václava v kostele sýčínském a sv. Mikuláše v kostele žerčickém (1736). Jeho žákem byl J. V. Spitzer. Naposledy připomíná se r. 1751.

Barbierová Henrita, majitelka dívčího vyučovacího ústavu v Praze od r. 1841 do 1846.

Barbigan (arab.), barbakan, předmostí, malá ohrada před branou.

Barbiton (barbitos), starořecký, hudeb. nástroj podobný harfě.

Barbizonská škola, → Francouzské malířství.

Barbora (Barbara, cizinka), svatá, † jako mučednice 240 (nebo 306) v Bithynii; byla prý pro víru svou sťata vlastním otcem. Svátek její se slaví 4. prosince. Ochránkyně proti bouři a blesku, patronka dělostřelců. Attributy její jsou páv, meč. Nejslavnější její obraz je od Palma Vechio v Benátkách, (Chrám Santa Maria Formosa.)

Barbora Celjská, druhá manželka císaře Zikmunda Lucemburského, s nímž žila v rozháraném manželství. Zasahovala i iniciativně do dějin českých, jednajíc zejména s vůdci tak zv. strany Poděbradské. Sídlila ve svém král. věnném městě Mělníce, kde také zemřela r. 1451.

Sv. Barbory kostel v Praze I. v Anežské ul.; byl založen Anežkou Přemyslovnou, vystavěn r. 1251 ve slohu gotickém a odevzdán byl mešním bratřím sv. Františka, kteří obstarávali též duchovní správu v sousedním klášteře Klarisek. R. 1782 řád klarisek zrušen a kostel sloužil za skladiště nebo za dílnu růz. řemeslníkům. R. 1896 koupila jej Jednota pro obnovu kláštera blahoslavené Anežky za 26.500 zlatých a dala jej podle plánu prof. Kouly a arch. Cechnera restaurovati.

Barbosa M. M. du, → Bocage, portug. básník.

Barbour (barbér) John (1316—1396), skot. básník. Byl archidiakonem v Aberdeenu; napsal hrdinskou národní báseň The Bruce.

Barbuda, brit. ostrov v Antillách, sev. od Antigua, 157 km², 871 ob., bělochů. Výška hor 60 m. Pobřeží jest těžko přístupné pro korálové útesy. Ostrov má bohatství bukových lesů, chov dobytka. H. m. Codrington.

Barbulescu Ilie, rum. slavista, profesor na univ. v Jassech.

Barbusse Henri (* 1874), franc. komunistický spis. Napsal Pleureuses (1895), romány: Les Suppliants (1903), L'Enfer (1908), Le Feu (1916), Clarté (1919), Les Enchaînements (1925) a j. Do češt. přel.: Oheň (Jelínek, 1918), Jasno (B. Pacáková-Pasovská, 1919), Peklo (J. Hořejší, 1920), Nůž mezi zuby (J. Styl, 1922).

Barcelona (barselona), španělská provincie v Katalonii, 7691 km², 1,368.231 ob. Hl. m. B. amfiteatrálně položené u břehu moře, 720.311 ob., pozůstává ze star. a nov. města, a příst. předm. Barcelonety. Středem města vede nádherná třída Rambla s platanovou alejí. Staré m. má úzké uličky, ale nové je již moderně stavěno. Hl. třídy jsou: Pasco de Gracia, Rambla de Cataluña, Calle des Marques del Duero, Paseo de San Juan. Veliký park 31 ha. Pamětihodnosti: 1. Katedrála (1298—1448) s hrobem sv. Eulalie, patronky města, 2. Santa Maria del Mar (1329—84), 3. San Paolo del Campo (10. stol.), 4. San Pedro (945). 5. Santa Anna, 6. Santa Santa Maria de Pino, 7. Král. palác (13. stol.), 8. Palác biskupský, 9. Sněmovna (Casa de la Diputatiòn), 10. Audiencia, výstavní palác, 11. Palác krásných umění s vědeckými sbírkami, 12. Palác rodu Alba, 13. Radnice z 14. století, 14. Celnice, 15. Theatro del Liceo, největší divadlo Španělska pro 3800 diváků, 16. Bursa, 17. Universita, 18. Akvarium, 19. Justiční palác, 20. Dvě velké arény pro býčí a kohoutí zápasy. — Město má čilý průmysl a obchod. Nejdůl. produkty jsou: látky, sukna, stroje, zbraně, děla, lodní součástky. Přístav je moderní s dvěma majáky. Obchod vínem, olejem, korkem, látkami, obuví. Z města vede 5 žel. drah, podmořský kabel do Marseille. V přístavě kotvilo 1922 — 8129 lodí, z toho 2200 cizích. B. má obchodní komoru, bursu, četné banky a pojišťovny, konsuláty (i československý). Vědecké ústavy: universita (zal. 1450, 3125 studentů), botan. zahrada, četné střední a lidové školy, 4 akademie, 10 museí, 9 knihoven, 6 archivů, 14 divadel. — B. je sídlem guvernéra, obchodního a apelačního soudu. M. chrání pevnost Montjuich (starořímská Mons Jovis). — V okolí pěkná výletní místa San Eugat del Vallés s románským klášterem, hora Tilidabo a Monserrat, slavný klášter. — Dějiny: B. byla založena asi Hamilkarem Barkasem a zvala se Barcino, lat. Faventia. 415 a 713 byla zpustošena. 1137 stala se hl. m. Aragonie. 1300—1500. byla důl. obchodním m. a její námořní právo bylo vzorem evropskému. Dnes je středem regionalismu, katalánského národního ruchu a špaň. socialismu.

Znak Barcelony.

Barcewicz Stanislav (* 1858, Varšava), housl. a prof. konserv. varšav., skladatel.

Barcin, m. v okr. Szubin (vojev. poznaňské), na želez. trati Žnin—Inovroclav. Mlýny, cihelna, pila, vinopalna a průmysl košíkářský. R. 1794 svedli zde

bitvu Poláci s Prušáky, válčícími proti Kościuszkovi. B. má 1628 ob.

Barcinské jezero, prostírá se na území okr. Międzychód (vojev. poznaňské), na sev. od Varty. Plocha jezera měří 108 ha, hl. až 4 m.

Barclay de Tolly, Michajl Bogdanovič (1761—1818), r. gen. a kn. Rod. ze zchudlé skot. rodiny, vstoupil do r. vojska, účastnil se vítěz. tažení Suvorova proti Turkům, 1799 jmenován gen., 1810 min. voj. Reorganisoval r. vojsko a za vpádu Napoleonova (1812) vrch. velitelem s Bagrationem. Nedůvěřuje silám r. vojska, rozhodl se pro obratný ústupový manévr. Přílišné proniknutí Napoleonovo do Ruska vyvolalo však B-mu i výtky zrady, nahražen proto Kutuzovem, ale rehabilitoval se u Borodina (7. září), načež se účastnil tažení do záp. Evr., zvítězil v Čechách u Chlumce, po bitvě u Lipska (1813) povýšen na hraběte a po dobytí Paříže (1814) na maršálka a knížete. Vynikal odb. znalostmi voj., zkušeností v bojích, chladnokrevností a přímostí. Lit.: Bogdanovič: Istorija otečeskoj vojny.

Barcola, terstské předměstí a mořské lázně, nedaleko známý zámek, ↗ Miramare.

Bardana, ↗ lopucha.

Bardeleben, 1. Adolf von (1819—1895), něm. chirurg. Syn jeho 2. Karl von (1849 až 1918), něm. anatom, prof. na univ. v Jeně. Napsal Handbuch der Anatomie (1895) a vydal Goethova anatom. díla.

Bardengau, kraj v Lünebursku, kdysi (do 18. stol.) slovanský.

Bardiov, Bardějov (maď. Bártfa, něm. Bartfeld), okr. město v župě Šárišské s 6590 obyv. Založen byl asi v XII. st., ale brzy potom Tatary rozbořen. Pak ve XIV. stol. z něho vybudována pevnost a v XV. stol. stalo se důl. obch. střediskem. V okolí B. svedeno mnoho bitev, tak v r. 1849 ruská vojska s maď. vzbouřenci. Také za světové války tu bylo středisko četných bojů, hl. koncem r. 1914 a poč. 1915. Zde také čile pracovali čeští rozvědčíci. Nedaleko B. vzdal se 28. pp. 6. dubna 1915 Rusům. Za bojů na Slovensku byl v únoru 1919 B. obsazen Maďary, 19. června t. r. ale dobyt zpět.

Bardoun Vojtěch, ps. ↗ Jos. Konërza.

Bardoux Agénor (1827—1897), politik, řečník a fr. historik, spolupracovník a přítel Gambettův.

Bardové (kelt.), gallsky bardos, irsky bard, bretonsky barz, básníci a pěvci starých Keltů. Rozkvět lyriky bardů byl v 7.—15. století. Lit. Evans. Ancient Bards of Britain (1906). Písně jejich vyšly v Myvyrian Archaiology of Wales (1801, 2. vyd. 1862). Dále je vydávali: Villemarqué, Skene, Jones, Evans.

Bardské básnictví, „bardische Dichtung", název pro lyriku klopstokových následníků v něm. liter. 18. stol.

Bardwan (Burdwan), brit. prov. v Bengálsku 36.145 km², 8,000.000 ob. (1 mil. mohamedánů). Velice úrodný kraj; rodí se rýže, cukr. třtina, indigo, tabák, bavlna. — Hl. m. B. 33.345 ob., posvátné město, 108 chrámů postavených ve dvou soustředných kruzích.

Bardzinski Jan Alan (* ok. 1657, † 1708 Varšava), dominikán. Přeložil do pol. Lukana: Farsalje, Boetia, Seneku, Tomáše Akvinského.

Bare Frant. (* 1787 ve Freouvartu ve Francii, † 1857 v Praze), učitel francouzštiny v Praze.

Barea (amharsky zn. otroci), kmen v it. Erythrei (as 20.000 duší), zbytek praobyv. Habeše, zatlačený dnešními Habešany na s. Pleť tmavožlutá, orlí nos, velká ústa, úzké rty. Řeč rázu sudanského, s hamitskými prvky. Náb. deistické, promíš. prvky primitiv. pohanství a islamu.

Barèges (baréž), lázeňské m. ve franc. dep. Hautes-Pyrénées, 1232 m n. m.

Barensovo moře, část Severního Ledového oceánu mezi Špicberky, Zemí Františka Josefa, Novou zemí a pobřežím pevniny, přibližně od 18. poledníku na z. do 68. na v. v rozměru asi 1,400.000 km². Sev. část B. m. na linii polárních lesů bývá nazývána Špicberským mořem a celá již. část mořem Murmanským (normanským). Podle přírodních podmínek jeví se již. břeh B. m. hospodářsky nejdůležitějším a dělí se na tři části: od z. hranice do ř. Varjemy vede fjordový břeh, vysoký, strmý, sestávající hl. z krystalických druhů granitu, nazývá se Finmarken. Od ústí ř. Varjemy do myslu Sv. Nos je pobřeží pod. rázu, ale měkčích forem a nazývá se Murmanským, dále pobřeží Samojedské. Z velikých zálivů a fjordů sluší uvésti zvl. ve Finmarkenu: Leksefjord, Tanafjord a Varangerfjord; na Murmanském pobřeží zálivy Motovský a Kolský, zátoky Teribergskou, Gavrilovskou, Poročnichu (s velmi dobrým přirozeným přístavem); Samojedské pobřeží má obšírnou Českou zátoku s vnitřní mělkou zátokou Indigskou, při ústí ř. Pečory Pečorskou a Chajpudyrský záliv proti ostr. Vajgač. Z velkých ostrovů průmyslového významu sluší uvésti Rybačí a Kaninský. Nejv. hosp. význam mají: pevnina Špicberků se zásobou asi 9.000 mil. tun vysokokalorického uhlí, železné rudy a velikých slojí asbestu; ostrov Medvědí s bohatým rybolovem a lovem zvěře, ostrov Kilden s velikým rybolovem, na němž je projektována farma vzácné kožešinaté zvěře; ostrov Kolgujev proti České zátoce s řekami bohatý-

mi na ryby, kožešinatou zvěří a ohromným množstvím vodních ptáků; ostrov Vajgač s množstvím mrožů, tuleňů, bílých lišek; Nová Země, souostroví o ploše 90.000 km², tedy skorem dvakrát tak veliké jako Čechy, s množstvím ryb, polárních lišek, tuleňů, mrožů, sobů atd. Teplý Golfský proud vede kolem Nordkapu, kde se rozděluje na dvě větve: jedna mezi Norskem a Medvědím ostrovem na v., t. zv. Nordkapský proud (v srpnu 7—8° teploty) a druhá severně nad Medvědím ostrovem na Storfjordu a dále na Kolský poledník, jež se opět dělí na několik proudů, z nichž nejjižnější, t. zv. Murmanský, vede asi 60 km od pobřeží murmanského a způsobuje, že přístavy Murmanské nezamrzají. Teplý proud odsunul hranici polárních ledů na s. Rusové uloví asi 28,846.250 tun ryb ročně, kdežto cizinci jako Norové, Angličané, Němci, Dánové atd. asi třikráte tolik. Rusové zavedli t. zv. traťový lov (↷), kterým r. 1925 úlovek o 60% větší oproti předválečnému. Značný význam hospod. mají nezamrzající přístavy zvláště Murmansk (↷), od r. 1916 připojený k ruské železniční síti. Transportní význam B. m. zavedením pravidelných plaveb Severovýchodním průjezdem z Londýna, Murmanska i Archangelska k ústí veletoku Obu a Jeniseje stále stoupá. Málo vyvinutý průmysl rybářský a j. v B. m. má svoji příčinu v malé obydlenosti pobřeží (celá Murmanská gub. pouze asi 20.000 osob). Celkem je B. m. ještě málo probádáno, ačkoliv ruští plavci ho znali několik století před jeho objevením Barensem v XVI. století, nehledě na řadu zahr. expedicí i rus. vědeckých i praktických expedicí. Lit.: Dr. F. J. Havelka: Ledovým oceánem do Sibiře, Brno-Husovice, 1928.

Barents Willem (1550—1597), mořeplavec holandský, podnikl 3 polární výpravy. Objevil 1596 Špicberky; zemřel na Novaja Zemlja, kde se 1871 nalezla jeho chatrč s knihami a nářadími. Jeho druh Gerrit de Veer popsal jeho cesty.

Bareš Frant. (1851—1924), prof. dějea zeměpisu na gymn. v Ml. Boleslavi, kde byl činným ve veř. životě jako správce hist. sbírek v museu, jichž byl spolutvůrcem, a od r. 1889 v zastupitelstvu měst. Jeho liter. práce jsou rozptýleny po časop., zejm. míst., samost. vyšly Dějiny mladobolesl. školství (1888), Soupis památek v polit. okrese mladobolesl. (1905). Životní dílem měly býti Dějiny města Ml. Boleslavi, které část. v rkp.

Bareš Jan (1839—1902), český hudební skladatel, akustik a fonetik. Vynalezl polokruhové harmonium. Napsal: O tvoření a soustavě zvuků mluvních (1883).

Baret (lat. biret), kulatá neb hranatá plochá čepice, bez štítku. V 16. stol. ji nosili muži a ženy. Dnes ji nosí někt. úředníci (kněží, soudcové, profesoři) při výkonu svého povolání. V letech 90tých nosili ji čeští vysokoškol. studenti, ve svět. válce pak čeští legionáři ve Francii.

Barevná autotypie, tisk ↷ autotypie v několika barvách (↷ tříbarvotisk a čtyřbarvotisk).

Barevná plemena, všechna mimoevropská plemena, která nejsou evropského původu, tedy též Severoindové a Severoafričané, ačkoliv v širším slova smyslu patří k plemeni bílému a kůže jejich jest obyčejně pigmentem (přirozené barvivo) chudší než u Jihoevropanů. Počítají se k nim též míšenci mezi plemenem černým, rudým a pod. a bělochy, t. j. pigmentem chudými Evropany; ↷ míšenci.

Barevné filtry, průhledné, určitě zabarvené látky, které z bílého světla pohlcují doplňkové (komplementární) barvy k barvě filtru, propouštějí tedy pouze některé složky bílého světla. Jako barevných filtrů používá se barevných skel, které se připravují přidáním kysličníků některých kovů (kobalt barví modře, mangan fialově, železo je příčinou nazelenalé barvy obyčejného skla) do roztaveného skla nebo vpravením některých kovů (červená rubínová skla obsahují kollodiální zlato nebo měď) do skla ve formě kollodiální. Jako barevných filtrů používá se též želatinových destiček, zabarvených organickými barvivy.

Barevné knihy, podle barvy desek nazvané sešity (modrá, zelená, červená, bílá kniha atd.) s diplomat. akty, jež vlády předkládají parlamentům a veřejnosti. Vznik vzaly v Anglii jako modré knihy (Blue books), byly od 1884 i v Německu uveřejňov. (většinou bílé a šedé knihy) a nyní již zobecněly. Ačkoliv v některých zemích ustáleny jsou jisté barvy (v Anglii modrá, Německu bílá, Francii žlutá) není toho přísně dbáno a tak od 1914 jeví četné barevné knihy velké úchylky. Modrých užívali Anglie, Srbsko, Švédsko, žlutých Francie, šedých Německo, Belgie, zelených Italie, Bulharsko, Rumunsko, Brasilie, oranž. Rusko, Nizozemí, červen. Rakousko-Uhersko, Rusko, bílých Německo, Rak.-Uh., Anglie, J. afr. Unie, USA, Holandsko, Portugaly, Řecko.

Barevné (pestré) papíry, jedno- neb oboustranně natírané. Vzorkované p. dříve ručně tištěné, hotoví se nyní strojově. Pro rozmanité účely vyrábějí se p. velourové, sametové, mramorované, předsádkové (pro knihaře), ozdobné, gaufrované, do nichž se lisují různé vzory.

Technika výrobní, zdá se, nedoznala po staletí valných změn. Nejstarší b. p. pocházejí z poč. 17. stol. Nyní došly v Evropě oblivy zvl. japonské b. p. Lit.: Boeck, Die Marmorierkunst (2. vyd. 1891); Weicelt, Bundpapierfabrikation (1912); L. Bradáč, Mramorování (1927).

Barevné zjevy, v krystalických deskách, lisovaném a chlazeném sklu a j., ↗ polarisace světla.

Barevný dřevoryt, několika různě zbarvenými deskami tištěný dřevoryt; ↗ umění dřevorytecké, tisk černo-bílý a barevný tisk.

Barevný lak, červené barvivo, připravuje se extrakcí z laku zředěným louhem a odpařením. Zbytek míchá se s hlinou, křídou a sádrou a upraví do forem. Samostatným barvivem je kyselina lakainová $C_{15}H_{12}O_8$; barví vlnu z kyselé lázně měděně-červeně, použitím cínového mořidla šarlachově.

Barevný rozptyl (disperse), rozklad bílého nebo složitého světla, též neviditelného záření se složky (které u světla vyznačují se různou barvou) při průchodu hranolem. B. r. byl objeven Newtonem r. 1866 a spočívá v nestejné úchylce jednotlivých složek od původního směru. Úzký svazek slunečních paprsků, vnikajících do tmavé místnosti skulinou uchyluje se od původního směru hranolem. Vložíme-li mezi hranol a skulinu pouze červené světlo propouštějící barevné sklo (↗ barevné filtry), vytvoří červené světlo po průchodu hranolem červenou skvrnu, použijeme-li místo červeného skla zelené, vytvoří se zelená skvrna. Světlo různých barev uchyluje se hranolem nestejně. Nejméně se uchyluje světlo červené, nejvíce fialové. Dopadá-li na hranol světlo bílého zdroje, objeví se na stinítku spojitý barevný pruh, v němž následují za sebou barva červená, oranžová, žlutá, žlutozelená, zelená, modrozelená, modrá, indigová a fialová; v témže pořadí roste úchylka. Bílé světlo je tedy složeno z těchto barev. Jednotlivé složky barevného pruhu (↗ spektra), jak lze snadno se přesvědčiti, nedají se již rozložiti a nazýváme je proto barvami jednoduchými (homogenními, monochromatickými). Spojnou čočkou lze z nich složiti opět světlo bílé. Použijeme-li ke skládání pouze část barevného spektra, dostaneme světlo určitým způsobem zbarvené, zbytek lze jinou čočkou složiti v barvu komplementární (doplňkovou, ↗ barva); promítneme-li však obě na totéž místo, dostaneme opět barvu bílou. Mnohem zřetelnější a čistší spektrum dostaneme spektroskopem (↗). Sluneční spektrum, vytvořené spektroskopem, skládá se z barevných pruhů, které na mnoha místech jsou přerušené černými více nebo méně silnými čarami (čáry Frauenhoferovy). Z osmi nejdůležitějších, které Frauenhofer označil počátečními písmenami abecedy, leží A v krajní části červeného pásu, B v červeném, C na přechodu mezi červeným a žlutým, E v žlutozeleném, F mezi zeleným a modrým, G mezi tmavomodrým a fialovým, H (dvojnásobná čára) ve fialovém. O jejich původu viz spektrální analysa. Měrou rozptylovací mohutnosti látek jest rozdíl indexů lomu pro čáru H a B; pro obyčejné korunové sklo tento rozdíl = 0.021, pro sklo flintové = 0.042. Hranoly, zhotovené z látek silně barevných, zejména z látek s povrchovými barvami (↗), rozkládají bílé světlo v spektra, v nichž schází složky hranolem pohlcované, vykazují tedy taková spektra absorpční pásy. Zbývající barvy nenásledují však po sobě v témže pořadí jako ve spektru obyčejném (anomální disperse). Silnou anomální dispersí vyznačuje se zejména kyanin (↗) a některé barevné páry (na př. páry sodíku). Četné, pro oko bezbarvé látky vykazují anomální dispersi v části ultrafialové. Lit.: H. Kayser, Handbuch des Spektroskopie (1900—24, 7 sv.).

Barferuš (Barfuruš, Balfruš), m. v per. prov. Masenderan, 22 km od Kasp. moře. 50.000 ob. Velké bazáry a šachův letohrádek. Obchod s Ruskem zprostředkuje přístav Mečediser.

Barfuss Hans Albrecht hr. (1635—1704), prus. marš., boj. proti Švédům, Franc. a Turkům; vedl útok na Budín 1686.

Barger Josef, Ing. Dr. (1885), úř. aut. civ. inženýr, stav. a geometr. Odborník v polygonování a zaměřování. Četné práce v odb. listech.

Bargiel Waldemar (1828—1897), něm. hudební skladatel, bratr Clary Schumannové. Psal ouvertury, symfonie, komorní hudbu.

Barglowka, ř. v okr. Augustów, vyvěrající pod vesnicí Barglowem, spojuje se s kanálem augustovským a vlévá se později na pravém břehu do řeky Netty.

Barguzin, ř. ve vých. Sibiři, vtéká do jezera Bajkalského, délka toku 280 km. Nedaleko ústí okres. m. téhož jména; v jeho blízkosti zlaté doly.

Bar-Hebraeus (syn Hebrea), vlastně Gregorius Abul Faradž, arab. encyklopedista, * 1226 Malatija, † 1286 Murâgha, nazvaný pro svou učenost „Fénix století". Napsal dějiny světa Chronicon syriacum, Chronicon ecclesiasticum, ko-

mentáře biblické, Horreum mysteriorum.

Barchan (tur.), název navátého písku, majícího podobu půlměsíce s krátkými rohy obrácenými na tu stranu, na kterou věje vítr. Svahy b. jsou strmé, navětrné mírné. Velmi často spojeny jsou 2 nebo i více b. v celek. Jsou obecným zjevem přírodním na pustinách rus. i čín. Turkestanu.

Barchanec z Baršova (* 1518), člen rytířského rodu jihoč. Účastnil se horlivě povstání stavů českých proti Ferdinandovi I. r. 1547. Když bylo povstání potlačeno, byl jedním z těch, kdož byli sněmem hradčanským odsouzeni k trestu smrti.

Barchent, bavlněná látka, ○ tkaniny.

Bari delle Puglie (pulje), Terra di Bari, ital. prov. v Apuliji, 5305 km², 1 mil. obyv.

Bari, město na Adriat. moři, 114.755 ob., přístav, sídlo 11. armádního sboru, arcibiskupa, čsl. konsula. Nádherný chrám San Nicola (1087) a San Sabino (1034). Vysoká vzduchoplavecká škola, námoř. akademie, četné továrny a čilý obchod. Pevnost od Friedricha II. vystavěná slouží za vězení. V starov. zvalo se m. Barium, 840 saracénské, 871 Ludvíkem II. zpět dobyto, za Friedricha II. jedno z hl. tržních měst král. Neapolského.

Baria, země v Britské Indii, v kraji Bombajském, 2100 km² a 16.000 ob.

Barikáda, zpravidla označuje se tímto slovem uzavření ulic nebo mostu. Staví se za účelem zadržení nepřítele, který při odstraňování překážky může býti ostřelován. Materiál tvořící barikádu sestává obyčejně ze spojených vozů, kmenů, kamení, nábytku, beden a p. B. se užívá ponejvíce v bojích poul. vzbouřenými davy, na př. v době revolt, které byly během staletí v Paříži, m. j. za revol. bojů r. 1848 v Praze.

Baril, stará dutá míra v Italii = 30—75 l, v Belgii = 100 l.

Baring (bering) Sir Francis (1740 až 1810), angl. bankéř, zakladatel fy. B. Brothers and Co (1770). Od 1779 vedl Východoindickou společnost. Napsal Observations on the establishment of the Bank of England (1797).

Baringovo jezero, objeveno Thompsonem 1883, ve Vých. Af., 500 km², 1010 m n. m.

Barinka Josef (* 1860), slov. paedagog a býv. senátor slov. lud. strany. Správce školy v Zubáku na Slov.

Barinova Marija Nikolajevna (* 1880), vynikající rus. pianistka, prof. Leningradské stát. konservatoře, žakyně Hofmana. Ve svojí pedagogické činnosti zavedla přirozenou techniku pianismu, vybudovanou na studiu fysiologických funkcí klavírní hry.

Bario, zelenobílá, lesklá slitina, odolávající vysoké teplotě, kyselinám a alkaliím.

Barisan, pohoří na ○ Sumatře.

Barium (řec. barys — těžký), Ba, atomová váha 137,37, stříbrolesklý měkký kov, vzniká elektrolysí chloridu barnatého; spec. v. 3,7, rychle se okysličuje. Našel jej po prvé 1808 Davy.

Barjatinskij Alexander Ivanovič, kníže (1814—1879), rus. polní maršál. Válčil na Kavkaze 1850—52, 1856; 1859 porazil Ghuniba a zajal Šamila.

Bark, obchodní trojstěžník.

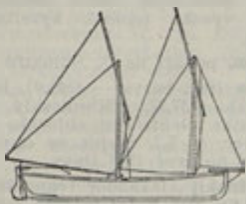
Bark.

Barka (Ben-Ghasi), území v it. kolonii Libyi (Sev. Afr.) mezi 20° až 25° v. d., 600.000 km², 230.000 ob. Útvarem půdy je náhorní rovina 500 m vys., na sev. v Džebel-el-Achdar 660 m, vápencová plošina, nazvaná B.-el-Homre, bohatá na prameny Na horách rostou thujové lesy, v nížinách háje palmové a olivové, směrem k moři je dobrá ornice. B.-el Beida, pískovcová, na severu porostlá keři a balfou přecházejí v poušť. Prům. teplota 22°. Obyv. tvoří Arabové, Berbeři, Turci, většinou smíš. s Negry, 9400 Italů a 300 j. Evropanů. Řád Senussinů je všemocný. Ob. provozuje rolnictví, chov dobytka, dobývání soli, rybářství a obchod (vývoz 1922: 9¾ mil. lir), vyváží se houby, kůže, vlna, ječmen. Dováží se (1922 za 76 mil. lir), bavlna, látky, drogy, olej. Přístavy jsou Benghasi a Derna. Železnic 60 km. 8 pošt. úř. — Za starověku nazývala se Kyrenaika (hl. m. Kyrene), později Libycká Pentapolis. Město B. zal. r. 554 př. Kr. 20 km od moře, pozbylo významu založením Ptoleimaidy. Trosky nedaleko Merdže. Lit.: Mac Chere: Italy in North Africa (1913). Marinelli: La Cirenaica (1923).

Barkarola, 1. člun rybářský na Středozemním moři. 2. Píseň nazvaná podle člunu, na kterém se zpívá. V hudbě lehká, melodická píseň, psaná buď samostatně neb jako operní vložka.

Barkas, přídomek ○ Hamilkarův. Barkadovci, H. rod.

Barkassa, největší člun na válečných lodích. Buď plachetní, nebo motorový.

Barkassa.

Bar Kochba (Bar-Kosiba), (Syn hvězdy, hebr.), podle Bible (4. Mojž. 24. 17) přídomek žid. hrdiny Simona, který jako domnělý Messiáš, vzbouřil se proti Římanům r. 132—135 př. Kr. Byl pokořen Juliem Severem. Židé ztratili svou politickou samostatnost, kterou měli hlásati mince B. K. ražené. Vrchlický zvěčnil tento odboj v básni Bar Kochba (1898). Lit.: Schürer: Geschichte d. jüd. Volkes im Zeitalter Jesu Christi (1901), sv. I. str. 682.

Barkov Ivan (1732—68), r. básník a překladatel, syn duchovního. Studoval v Aleksandro-Něvské semináři a v Akademii nauk. V Akad. byl zaměstnán jako korrektor, pak jako překladatel. Popularity získal pornografickými básněmi, proto se podobné lit. říkalo „Barkovština"; na ně věnoval B. svůj talent, umění a humor. Lit.: Vengerov: Kritiko-biograf. slovar, t. II.; Russkája poesija, pod red. Vengerova, vyp. IV. a dodatek.; Rus. biograf. slovar, t. II.

Barlaam a Josafat, duchovní román středověký o obrácení ind. prince Josafata. Motiv je íránský a v syrském podání dostal se do Jerusalema, kde byl Janem z kláštera Saby zpracován řecky. Lat. překlad Vincence z Beauvais', Speculum historiale byl přivezen do Evropy, kde byl mnohokráte zpracován, v Německu Rudolfem z Emsu. Na Islandě ovlivnil Barlaams-Sagu. České zpracování je ze 14. století.

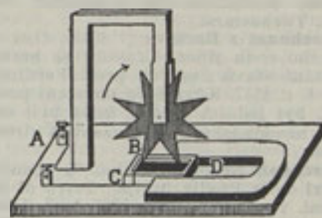
Barleta (starověká Barduli), m. v prov. Bari (It.), 50.000 ob. Krásný chrám, obrovská socha řím. císaře (Heraclius?). Pevnost z r. 1537. — 7 km záp. bojiště (Campo del sangue — pole krve), kde byla r. 216 př. Kr. svedena bitva u Cannen.

Barlicki Norbert (* 1880), učitel a pol. socialista. Od r. 1919 poslanec za m. Varšavu na sněmu; téhož r. vicemin. vnitra, r. 1926 min. veř. prací.

Barlow Pierre (1776—1862), anglický učenec, autor prací o magnetismu a astronomii. Dopisovatel Akad. věd.

Barlowova nemoc, ↷ Möller-Barlowova nemoc.

Barlowovo kolo, měděná hvězdice, zasazená do vidlice, kterou se přivádí elektrický proud a dotýkající se rtuť. misky

Barlowovo kolo.

mezi magnetem. Prochází-li proud vidlicí a hvězdicí, odpuzuje ji magnet a hvězdice se točí.

Barmen, něm. prům. m. v Rýnské provincii, 190.000 ob. (r. 1816 jen 19.000), vzniklo spojením více obcí. M. má 700 textilních podniků, pivovar, továrny na zpracování kovů, stroje, 6 nádraží, stř. školy, četné human. ústavy, 3 musea, obrazárnu, divadlo, měst. knihovnu, veliký park. Připomíná se již v 11. stol., 1808 stalo se městem.

Znak Barmen.

Barmon Jan z Velvar, č. humanista a učitel v Netolicích v I. pol. XVI. stol. Napsal: An forma corporis animae moribus conveniat? (1612).

Bärn, ↷ Mor. Beroun.

Barnabas (vlastně Joses), kř. sv., levita z Cypru, druh apoštola Pavla. Svátek 11. června. List pojednávající o židovské bohoslužbě, jemu připisovaný, pochází z doby Hadrianovy.

Barnabáš Satan, ps. ↷ Jos. V. Sládka.

Barnabiti (Paulini), řád mnišský, zal. 1530 v Miláně M. Zaccariou, B. Ferrarim a J. Morigiou, potvrzený 1579, věnující se ošetřování nemocných, duchovní správě a vychovatelství. Ústroj: černý hábit. Hl. sídla řádu jsou: Italie, Rakousko, Francie a Belgie.

Znak Barnabitů.

Barnabitky, v Praze, tak nazývají se Karmelitky, které dř. byly na Malé str.

u sv. Josefa. V r. 1792 byl jim darován klášter a kostel sv. Benedikta na Hradčanském náměstí po Barnabitech. Omylem, povstalým upomínkou na tyto, jmenují se v Praze řeholnice přísného řádu Karmelitek Barnabitkami.

Barnaul, administrační středisko B-ského okruhu sibiřského kraje, na pr. břehu Obu při ústí ř. Barnaulky; již v dávných dobách spojeno silnicí s Tomskem, Kuzněckem, Bijskem, Semipalatinskem. R. 1916 provedena žel. linka Novosibirsk—Semipalatinsk přes B. s větví do Bijska. B. je jedním z nejv. přístavů na Obu. Průmysl: žernové a válcové mlýny, máslárny, podnik na ovčí šuby (kožichy). Veliká část města je rozložena po l. břehu Barnaulky mezi Obem a železnicí. M. hodně utrpělo požárem. Má školy, human. a sociál. ústavy. Lit.: Dr. F. J. Havelka: Sibiř, III. vyd. Praha, 1926.

Barnaulský okruh sibiřského kraje, utvořen r. 1925 z b-ského újezdu býv. Altajské gub. i z přilehlé části Čerepanovského újezdu býv. Novonikolajevské gub. Podle gosplanového projektu rayonování patří ke Kuzněcko-Altajské oblasti; tvoří ho 14 rayonů. Plocha 38.000 km², 674.000 ob. (1925), středisko Barnaul. Ř. Ob dělí území skorem na dvě stejné části, ale různé svými přírodními podmínkami: l. břeh, zavlažovaný přítoky Obu Kasmalou, Barnaulkou a Alejem, tvoří rovinu s nevysokými, širokými vyvýšeninami, t. zv. grivy, táhnoucími se od jiho-záp. na sev.-vých. mezi řekami. Pravý břeh v úhlu mezi Obem a Čumyšem tvoří pahrbkatou rovinu, silně prorvanou menšími přítoky. Množství srážek do 500 mm ročně je pro zemědělství postačující, ale snižuje se rok od roku od s.-vých. na j.-záp., takže j.-záp. část okruhu často trpí suchem. Od r. 1916 vede přes B. o. dráha z Novosibirska přes Barnaul do Semipalatinska s větví z Barnaulu do Bijska. Je to nejhustěji obydlený okruh sibiřského kraje. Osad je 993 (Barnaul s 72.000 ob.), Velkorusů 88.5%. Pro přistěhovalce není již volné země.

Barnaté soli. D u s i č n a n b a r n a t ý $Ba(NO_3)_2$ vyrábí se rozkladem uhličitanu barnatého kyselinou dusičnou. Z roztoku srazí se ostatní těžké kovy, hydroxydem barnatým pak se roztok sfiltruje a odpařuje ve vakuu tak dlouho, až se vylučují krystalky dusičnanu barnatého. Také lze jej vyrobiti podobně jako chlorid barnatý rozkladem sirníku barnatého kyselinou dusičnou. Krystaluje v osmistěnech, ve vodě dost těžko rozpustných. Ve 100 d vody rozpouští se při

10° C	20° C	100° C	
7·0	9·2	32·2	d. $Ba(NO_3)_2$

Zahříváním se rozkládá v dusitan barnatý, dalším zahříváním na kysličník barnatý. Užívá se v ohněstrůjství k barvení plamene na zeleno, při výrobě některých střelných prachů, barnatých skel, kysličníku a peroxydu barya. — C h l o r i d b a r n a t ý $BaCl_2 . 2 H_2O$ (Barium chloratum) vyrábí se ze síranu barnatého (těživce), který se nejprve redukcí uhlím převede na sirník barnatý BaS a ten se rozpouští v kyselině solné; získaný roztok se sfiltruje a ve vaku odpaří ke krystalisaci. Čistí se obyčejně překrystalováním. Jest to nejdůležitější rozpustná sloučenina barnatá. Přichází v bezbarvých plochých tabulkách, krystalujících se 2 mol. vody, soustavy kosočtverečné. Na vzduchu jest stálá, chuti slanohořké, jedovatá. Ve 100 d. vody se rozpouští při

10° C	20° C	60° C	100° C	
41·5	44·6	59·1	76·9	d. $BaCl_2 . 2 H_2O$.

Slouží k výrobě ostatních, zvláště nerozpustných sloučenin barnatých na výrobu běloby barytové ☞, jako zkoumadlo na kyselinu sírovou v analytické chemii a jako prostředek zabraňující tvorbě kotelního kamene. — C h l o r e č n a n b a r n a t ý $Ba(ClO_3)_2 . H_2O$ vyrábí se elektrolysou nasyceného roztoku chloridu barnatého při teplotě 70°—80° C, jestliže prostor anodový a katodový nejsou od sebe odděleny. Vzniklý chlor působí na vytvořený hydroxyd barnatý na katodě a tvoří chlorečnan barnatý. Také se vyrábí přímo působením plynného chloru na hydroxyd barnatý. Jsou to bezbarvé jednoklonné hranolky, ve vodě snadno rozpustné. Ve 100 g roztoku jest obsaženo při teplotě

0° C	10° C	20° C	40° C
14·7	17·5	20·6	24·9

60° C	80° C	90° C	100° C	
28·6	31·5	32·8	33·9	g $Ba(ClO_3)_2$

Také v alkoholu se chlorečnan barnatý dobře rozpouští a tento roztok zapálen hoří modravým plamenem. Podobně jako ostatní chlorečnany se chlorečnan barnatý snadno rozkládá zahřátím nebo nárazem, zvláště je-li smíšen s hořlavými látkami. Užívá se jej v ohněstrůjství k barvení plamene na zeleno. — C h r o m a n b a r n a t ý $BaCrO_4$ tvoří se srážením roztoku chromanu nebo dvojchromanu draselnatého některou rozpustnou solí barnatou v podobě žluté ssedliny. Slouží jako minerální barva žluť barytová ☞. — K a r b i d b a r y a BaC_2 podobá se svými vlastnostmi karbidu vápníku CaC_2. Vyrábí se také úplně obdob-

ným způsobem a podobně se zpracuje. — Kyanid barnatý $Ba(CN)_2$ tvoří se vedle kyanidu barnatého, vedeme-li přes zahřátý karbid barya dusík.

$$BaC_2 + 2\,N = Ba(CN)_2;$$

$$Ba(CN)_2 + N = BaCN_2 + CN.$$

Manganan barnatý tvoří se zahříváním kysličníku manganičitého s uhličitanem neb dusičnanem barnatým jako smaragdově zelená ssedlina. Užívá se jako minerální barva zeleň manganová ↷. — Octan barnatý $Ba(C_2H_3O_2)_2 . H_2O$ jest jediná důležitější organická sloučenina barnatá. Vyrábí se působením kyseliny octové na uhličitan barnatý nebo z octanu vápenatého a uhličitanu barnatého podvojným rozkladem za přítomnosti kysličníku uhličitého při vyšší teplotě. Tvoří snadno rozpustné krystaly. Užívá se hlavně jako mořidlo v barvířství a tiskařství. — Síran barnatý $BaSO_4$ přichází jako přirozený nerost těživec (baryt) a jako uměle srážený síran barnatý. Jest to bílá zemitá hmota, ve vodě a v kyselinách nerozpustná, rozpustná v dusičnanu amonném. Užívá se hlavně jako bílá minerální barva běloba barytová ↷ a k porušování jiných barev pro svoji značnou specifickou váhu. — Sirnatan barnatý $BaS_2O_3 . H_2O$ vylučuje se v podobě bílé krystalické ssedliny, jestliže k roztoku octanu barnatého přidáme roztok sirnatanu sodného. Zahříváním se rozkládá, a to nejprve ztrácí as při 215° C vodu, při dalším zahřívání až do červeného žáru uniká síra a zůstane směs sirníku, siřičitanu barnatého. — Sirník barnatý BaS (barium sulfuratum) vyrábí se redukcí mletého těživce, síranu barnatého $BaSO_4$ uhlím při 600—800° C.

$$BaSO_4 + 2\,C = BaS + 2\,CO_2.$$

Výroba provádí se ve zvláštních rotačních pecích. Vzniklá tavenina obsahuje kol 70% BaS, vyluhuje se horkou vodou a roztok se obyčejně přímo dále zpracuje na další sloučeniny barnaté (uhličitan, chlorid nebo dusičnan barnatý), nebo na výrobu litoponu (viz běloby). Sirník barnatý slouží v průmyslu k odchlupování kůží, čistý užívá se v soudní analyse k výrobě čistého sirovodíku, polysulfidy, jež lze vyrobiti tavením nebo varem sirníku barnatého se sírou, slouží jako prostředky k hubení hmyzu a k ochraně rostlin. — Uhličitan barnatý $BaCO_3$ přichází v přírodě jako minerál witherit. Tvoří se srážením rozpustných solí barnatých uhličitanem amonným, po př. i jinými uhličitany. Technicky vyrábí se z mletého těživce (síranu barnatého), který se nejprve redukuje uhlím a vzniklý sirník barnatý se sráží kysličníkem uhličitým. Získaná ssedlina se na kalolisech zbaví vody, promyje a vysuší. Jest to bílý prášek ve vodě téměř úplně nerozpustný, jedovatý; ve vodě obsahující kysličník uhličitý se rozpouští za tvorby kyselého uhličitanu barnatého $Ba(HCO_3)_2$, dále se rozpouští také v chloridu a dusičnanu amonném. Při vyšších teplotách se rozkládá v kysličník barnatý a kysličník uhličitý. Slouží k výrobě ostatních sloučenin barnatých a k výrobě peroxydu barya. Pak se jej používá také při výrobě keramického zboží, ve sklářství a k otravování krys.

Barnave (barnav) Pierre Joseph Marie (1761—1793), franc. revolucionář, zakladatel klubu Jakobínů; přivedl nazpět uprchlého krále a chtěl zachrániti konstituční království, ale král jej odmítl. Pro svůj styk s dvorem byl guillotinován. Jeho díla vyd. jeho sestra (Madame Saint-Germain) a M. Berenger (1843 ve 4 sv.).

Barner Jan (1643—1705), český jesuita, překladatel bible svatováclavské. Napsal: Všeho světa vojna a Summarii na všecka čtení a evangelia.

Barnes George Nicoll (* 1859), anglický politik, člen Labour Party, 1916—20 ministr, člen mírové konference v Paříži.

Barnet Vilém, ps. ↷ Arn. Procházky.

Barnim, náhorní planina v Německu, kterou tvoří Märkische Schweiz, Dolní Barnim a Horní Barnim.

Bärnreiter Josef (* 1804, † 1858), velkoobchodník v Praze.

Barnsley (bansli), angl. m. v Yorkshiru, 53.661 ob., středisko angl. plátenictví.

Barnum Phineas Taylor (1810—1891), amer. šarlatán, jehož jméno zůstalo synonymem nabubřelé reklamy, odvážné spekulace a výstředních kousků.

Baroccio (baročo) Federigo (1526—1612), it. malíř oltářních obrazů (dóm v Perugii) a kreslíř. Díla jeho vynikají koloritem a jemným podáním.

Baroco, v logice forma úsudku:

P a M
S o M
―――――
S o P

Příklad: Jedná-li člověk s plným vědomím a svobodnou vůlí, čin jeho jest vždy příčetným; ale je-li dojat strachem, někdy není čin jeho příčetný. Tedy, je-li dojat člověk strachem, nejedná někdy s plným vědomím a svobodnou vůlí.

Baroda, vasalský stát v Britské Indii, 21.191 km², 2¼ mil. ob., velmi úrodný na bavlnu, pšenici, rýži, tabák, cukr. třtinu, opium; proslulý chov koní a skotu. Kníže (Gaikwar) jest podle jména

Příloha Nového velkého ilustrovaného slovníku naučného. Běžné papírové peníze předních států.

Barokní stavby.

K. I. Dientzenhofer. Letohrádek v Praze XVI.

K. I. Dientzenhofer. Palác v Praze (Sylva-Taroucca).

Jak. Prandauer. Kostel v Melku.

Fischer z Erlachu. Kostel sv. Karla ve Vídni.

F. Blondel, Schlütter a de Bodt, Zbrojnice v Berlině.

D. Pöppelmann. Portál Zwingru v Drážďanech.

Příloha Nového velkého ilustrovaného slovníku naučného.

samostatný, ale odvislý od gen. guvernéra. Hl. m. Baroda, 94.712 ob., s angl. posádkou. Předměstí moderní; průmysl hedvábnický a bavlnářský.

Barogil, průsmyk na Hindukuši, 3880 m n. m. mezi Varchanem a Čitralem.

Barograf (řec.), barometr, samočinně zaznamenávající tlak vzduchu; v hor. důležitý pro upozornění na nebezpečí výronů plynů při klesajícím tlaku vzduchu.

Baroch František, MUDr. (* 1866), starosta m. Nepomuku a lékař. Získal si značné zásluhy v samosprávě.

Baroche Pierre Jules (1802—1870), fr. státník, předseda stát. rady a ministr za Napoleona III.

Baroja (barocha) Pio, špaň. spis., nar. 28. prosince 1872 v San Sebastianě, jeden z nejznámějších špaň. literátů, humorista a autor sociálních románů: Tierra vasca, La vida fantastica, El pasado, La lucha por la vida, La raza, Las ciudades, El mark. Překl. Dědičný pán Labrazský (Pikhard) 1906.

Barok, sloh, který jako pokračování renaissance pod vlivem posled. prací Michelangelových v 16. století vznikl a v 17. a 18. st. ovládl celou Evropu. Ráz jeho je dán tím, že veškeré formy nabývají síly, rozpětí, tíhy, mizí přímka; dojem je mocný, monumentální, dekorativní, v jádře malířský. Stavitelství: V Italii representují barok Giacomo della Porta, Vignola, Maderna, Bernini a Borromini. Z Italie se rozšířil do Španěl, Portugal a jejich kolonií, hl. působením jesuitů (odtud styl jesuitský). Ve Francii a v Anglii vládl přísný směr. Zástupcové J. H. Mansart a Chr. Wren. V Rakousku, již. Německu a Čechách vyvinul se svérázný b. působením mistrů, jako Fischer von Erlach, Chr. Dientzenhofer, G. Baehr, J. Prandauer, D. Pöppelmann a B. Neumann. Na severu ale udržel přísný směr vládu. Nejvýzn. umělec je Andr. Schlüter. V plastice vyjadřoval b. pohnutí duševní neb náboženské vytržení způsobem velmi dramatickým a virtuosní technikou. V Italii pracoval tímto směrem Giov. da Bologna, Bernini, Algardi, Maderna a Brusselan Duquesnoy, ve Fr. Sim. Guiblain a jeho škola, Sarrazin, Augnier, Girardon, Çoysevox a Puget. Španělská plastika má ráz daleko klidnější a zdrženlivější než italská. Hlavní mistři šp. b. jsou Hernandez a Montañes. V Belgii pracovali Artus Quellinus, G. Grupello, L. Faid'berbe, mimo mistry, které vypočítává barok italský. Největší holandský sochař Adr. de Bries pracoval hojně v Německu, které mělo znamenité umělce v A. Schlüterovi, B. Permoserovi, Raf. Donnerovi. V Čechách vynikl Brokoff spolu s Dientzenhoferem, tvůrcem barokní Prahy. Barokní malířství zastupuje v Italii škola bolognská, holdující mírnému eklekticismu (tři Carracciové, Quido Reni, Domenichino, Albani a Quercino), pak škola neapolská, oblibující si mohutný naturalismus (Ribera, Salvator Rosa, Luca, Giordano) a Caravaggio, ve Španělích Velasquez, Murillo, Zurbaran, ve Francii Poussin, Mignard, Le Brun, Rigaud, Dughet, Lorrain, v Čechách Rainer. Největší mistr severu byl Rubens a van Dyck. Podrobnější data ↗ umění jednotlivých zemí. — Podobně i v hudbě projevil se b. monumentalitou formy a zpracování, nejv. na půdě hudby chrámové, hlav. oratoria. Geniální zástupce tohoto stylu je Haendel. V Čechách Černohorský, Brixi. — Lit.: Weisbach: Die Kunst d. Barock (1924). Brinckmann: D. Baukunst des 17. u. 18. J. (1915). Barockskulptur (1920) a D. Kunst d. Barock u. Rokokos (1923). O barokní hudbě v Čechách ↗ práce Helfertovy.

Barokní, 1. vlnitý, nepravidelný, podivuhodný, náladový, těžkopádný, přeplněný. 2. Pozdní fáze uměleckého stylu (na př. helenismus v řec. umění).

Barokní literatura, písemnictví 17. st., mající sklon k těžkopádnosti, přeplněnosti, mnohomluvnosti. Hlavní zástupci b. l.: v Italii byl Marino (marinismus), v Španělích Gongora (gongorismus), v Anglii Lyly (podle jeho rom. Euphues — euphuismus), ve Francii škola Hotel de Rambouillet, v Německu básníci slezské školy.

Barometr (řec. = měřič tíže), baroskop, Torricelliho roura; nástroj vynalezený 1643 Torricellim k měření vzdušného tlaku. (Jméno b. od Boyleho 1663.) Otázka, proč pumpa ssaje vodu, zodpověděna podle Aristotela odporem přírody k prázdnotě (horror vacui), ale když se přišlo na to, že voda vystoupí jen do výše 10 m, mínil Galilei, že tento odpor má své hranice. Torricelli objevil závislost mezi tímto zjevem u vody a u rtuti, která v trubici na jednom konci zatavené nevystoupila výše než 76 cm. To vysvětlil správně tlakem vzduchu. Ale poznalo se brzy, že výška rtuťového sloupce kolísá. Tak Perrier poznal 1648, že na vrcholu hory Puy de Dôme 1465 m vysoké sloupec klesl níže o 8 cm než stál na úpatí hory (470 m n. m.). Celou záhadu vysvětlil tlakem vzduchu, což vedlo k použití této metody v metereologii k měření tohoto tlaku. Poněvadž ale teplota působí rušivě na měření, zmenšuje se hodnota tlaku tímto způsobem:

Millim.	8°	10°	12°	14°	16°	18°	20°	22°	24°	26°	28°	30°
740	1·0	1·2	1·4	1·7	1·9	2·2	2·4	2·6	2·9	3·1	3·4	3·6
760	1·0	1·2	1·5	1·7	2·0	2·2	2·4	2·7	3·0	3·2	3·5	3·7

K b. používá se rourky v průměru 8 mm, aby se zmenšila kapilární deprese, která rovněž rušivě působí. Lit.: Waldo: Modern meteorology (1893), Hann-Süring: Lehrbuch der Meteorologie (1924, 4. vyd.).

Baron Ant., malíř v Praze, † ve vysokém stáří 2. 1. 1792.

Baron (z kelt. bar, stfr. ber = muž, svobodný), šlechtic (lat. liber baro), odvislý jen od krále či císaře. Později v román. zemích titul pro svobod. panství, baronie, baronát, jichž majitelé dostávali titul hraběte. Od r. 1803 titul barona stejné hodnoty jako svobodný pán. ↷ Šlechta.

Baronesa, baronka, svobodná paní. Nižší stupeň šlechtictví.

Baronet, zkrác. bar., bart., bt., anglický šlecht. titul, dědičný po meči. B. stojí na prvním místě mezi nižší šlechtou, ale jsou oslovováni pouze Sir. Titul b. byl po prvé udělen Jakubem I. 1611.

Baronga, Bantu, kmen v zázemí zál. Delagoa a Santa Lucia, z čeledi kmene Tonga. Mluví řečí ronga, podobné kaferské Xosa, která má 5 dialektů. (Junod: Grammaire Ronga, 1897.) Kmen má 100.000 příslušníků, míšenců, praob. země a Sulů, jichž kroj a zbraně převzali. Kulturně podobají se národům západoafr. Zabývají se orbou a chovem dobytka, ženy hrnčířstvím a muži košikářstvím. Náboženstvím jest jim kult předků.

Baronides Bartoloměj, ↷ z Levenperka Vodňanský Bartoloměj.

Barosma Willd., rod rostlin z čeledi Rutaceae, jsou to xerophilní keře s drobnými listy. Vyznačují se charakteristickou vlastností, že ve všech pletivech, v lodyhách i listech mají zvláštní žlázky, nádržky, v nichž, nahromaďuje se těkavý a silně aromatický olej, který činí je aromatickými. Známo je asi 15 druhů z Kapska.

Barosma crenulatum.

Baroš Petr z Běluše, čelný slovenský pedagog v 2. pol. XVI. stol. Působil hl. v Trenčíně.

Barozzi Giacomo (1507—1573), architekt ital., pokračoval po Michelangelovi ve stavbě chrámu sv. Petra. Napsal: Regole dei cinque ordini dell architettura civile.

Barrande Joachim, franc. slavný paleontolog, * 11. srpna 1799 na otcovském statku blíže dědiny Sangues v depart. Haute-Loire. Po absolvování střed. školy a techniky působil jako praktický inženýr v Bordeaux a Saumuru. Jeho vynikající schopnosti a vědomosti i inteligence a jemná povaha dovedly jej ke dvoru Karla X. Stal se vychovatelem vévody z Bordeaux, pozdějšího hraběte Charborda, pretendenta franc. trůnu. S tímto podnikal cesty po Evr. R. 1832 usadil se v Praze. Vycházky do okolí praž. a vyměřování dráhy, vedoucí do pánve plzeňské, upoutaly jeho pozornost na hojné nálezy zkamenělin. To jej přimělo ke sbírání zkamenělin a ke geolog. prozkumu staršího paleozoika. Prahu zvolil za své stálé sídlo a jal se s bezpříkladnou horlivostí a pílí shromažďovati paleontologický materiál z čes. staršího paleozoika, jím shrnovaného pod název „Systême silurien", aby po 14leté práci a přípravách vydal první zprávu. R. 1846 vychází „Notice préliminaire sur le Systême silurien et les Trilobites de Bohême" a rozsáhlejší „Nouveaux Trilobites, supplément à la Notice préliminaire etc." R. 1847 vydává práci o čes. paleozoických brachiopodech. R. 1852 vychází první díl úplných Barrandových prací: Systême silurien du centre de la Bohême. Ière Partie. Recherches Paléontologiques. Vol. I. Texte Crustacés: Trilobites. O ohromné této práci můžeme si učiniti představu z následujících čísel: od r. 1852 do r. 1881 „Systême silurien du centre de la Bohême" dosáhl 4369 stran textu velkého čtvercového formátu a 1125 tabulí s vyobrazeními. Jest to dílo, které skutečně náleží k základ. dílům paleontologickým a lze říci, že již od vydání prvého dílu počíná netušený rozmach studia paleontologického ve světě a v Čechách obzvláště. Barrande J. četné zkameněliny pojmenoval českými názvy a o zachování této terminologie sváděl úspěšné boje. Kromě toho vydal mnoho článků a spisů, týkajících se stratigrafie českého staršího paleozoika a srovnání jeho s paleozoikem cizích zemí. Všechny jeho práce jsou toho rázu, že se bez nich nemůže obejíti žádný stratigraf nebo paleontolog, obírající se studiem staršího paleozoika. Mnoho výzkumů a zkušeností je zachyceno také v jeho pětidílné „Défense des Colonies" (1861—1881), ač tu hájí dnes neudržitelnou svoji teorii o koloniích mladší zvířeny ve starších vrstvách. O Národní museum dobyl si nesmrtelných zásluh věnováním všech svých sbírek, rozsáhlé knihovny, všech rukopisů a značných obnosů peněžních,

určených k pokračování v jeho díle. Sbírky jeho uloženy jsou v Národním museu, v oddělení zvaném „Barrandeum" Je samozřejmé, že učenec světového jména měl rozsáhlé styky se všemi současnými učenci z celého světa. Čeští učenci, soustředění kolem Národ. musea, ustavili Barrandeův fond k podporování studia čes. siluru a k uctění Barrandovy památky zasadili desku na Barrandovu skálu u Chuchle.

Barrandeum, část geologicko-paleontologických sbírek Nar. musea v Praze, obsahující sbírky zkamenělin z českého staršího paleozoika. Základem těchto sbírek jest rozsáhlá sbírka slav. Francouze Joachima Barranda, čítající na 25.000 originálů k velkolepému dílu Système silurien du centre de la Bohême. K uctění šlechetného dárce J. Barranda, místnost, v níž uloženy jsou rozsáhlé sbírky, které daroval čes. národu, pojmenovaná „Barrandeum". Za působení vynikajících kustodů Barrandea, Ottomara Nováka, Jaroslava Pernera a nynějšího kustoda Jana Kolihy, doplňovány a rozšiřovány tyto sbírky do té míry, že dnes jest to sbírka paleozoických zkamenělin tak rozsáhlá, jakou nemůže se vykázati žádné museum světa.

Barrandov, v r. 1929 vzniklá vilová čtvrt m. Prahy, založená ku poctě slav. fr. paleontologa J. Barranda na levém břehu Vltavy na j. od Prahy.

Barranquilla (barangkilja), hl. m. depart. ⚭ Atlantico v Kolumbii; 64.543 ob.; důlež. obchodní středisko.

Barras Paul Jean François Nicolas, hrabě z (1755—1829), franc. revolucionář. Vedl obléhání Toulonu, 1794 komandant v Paříži. V direktoriu byl příznivcem Bonapartovým, odstranil jeho odpůrce 1797, ale byl Bonapartem 1799 ze svého místa svržen. Jeho paměti vydal Duruy 1896.

Barell (angl.) soudek; dutá míra na tekutiny. 1. V Anglii hl. v pivovarství: 1 barel = 36 gallonům = 163.569 l, v Kanadě hl. pro brambory = 74.84 kg, pro mouku = 88.9 kg, v sev. Americe míra pro naftu = 158.98 l, pro pivo a víno = 117.3 l. — 2. V automobilismu nádoba na benzin: 150 a 200 l. B. vyrábějí se z černého plechu v různých velkostech pro obsah od 25 l do 1000 l.

Barren Grounds (beren graunds — neplodná půda, pusté plochy skal a ledovců v sev. Kanadě a Labradoru, místy skály porostlé lišejníky a mechem. Plocha jejich je 1 mil. km². Jsou obměnou evropských a asijských ⚭ tunder.

Barrère Camille, franc. dipl., * 23. října 1851 v La Charité, 1871 komunista, do 1878 vyhnanec, pak oportunista a od 1883 vyslanec v It., kde způsobil odklon Italie od trojspolku 1897. 1922 zúčastnil se jako delegát konference v Lausanne; po pádu Poincaréa 1924 byl odvolán Herriotem.

Barres (fr., něm. Barren, angl. bars, ingots), česky slitek, výlivek, cihla, kostka neb tyč neraž. zlata a stříbra; v obchodu používá se také litých formovaných kusů z mědi a jiných kovů. Nejstarší b-y se znamením (obrazy zvířat) byly měděné a používali jich staří Římané (aes signatum). V Číně používá se jich ještě jako peněz. — Také kovové poklady ke krytí obíhajících bankovek sestávají ze zlatých n. stříbrných tyčí, majících určitou váhu a ryzost.

Barrès Maurice (* 17. srpna 1862, † 5. prosince 1923 v Paříži), franc. spis. a romanopisec a politik nacionálního a tradicionelního směru, který hlásal svými pracemi, jež vynikají náladovými a krajinnými popisy. Jako spolupracovník Echo de Paris hlásal expansivní politiku a nepřátelství k Německu. Nejdůležitější díla jeho jsou: Sous l'oeil des Barbares (1888), Un homme libre (1889), Le jardin de Bérénice (1891), L'enemi des lois (1892), Le roman de l'energie nationale, Les amitiés française, Au service de l'Allemagne (1905), La colline inspirée (1913), L'âme française et la guerre (1914—1920, 12 sv.). Životopis: Curtius: M. B. (1921); Giraud: M. B. (1922). Př.: Bereničina zahrada (Procházka) 1898, Kniha krve, rozkoše a smrti (Jiránek) 1907, Coletta Baudocheová (Blahovec) 1910, Na cizí půdě (Klement), Věčné rysy Francie (Reichmann) 1919.

Barrie (beri) Sir James Matthew, * 9. května 1860 v Kirriemuir, skotský romanopisec a dramatik, tvůrce mnoha jemných, humorem propletených novel ze skotského života. Vůdce mladé skotské školy umělecké (Kailyard school). Napsal: Malý farář (Bartoš) 1900, Petr Pan a Wendy (Malá) 1926, Petr Pan v Kensingtonském parku (Malá) 1925, Sentimentální Tommy (Bartoš) 1902, V tiché uličce (Pulda), Velebníček (Mušek) a j.

Barriera, pevná ohrada. V strategii vážná široká překážka (pohoří, řeka).

Barrière Théodore (1823—1877), franc. dramatik, napsal přes 80 dramat a veseloher (Filles de marbre, l'Héritage de M. Plumet, Faux Bonshommes atd.).

Barriérní pevnosti naz. se ony pevnosti v býv. špaň., pozd. rak. Nizozemí, v nichž směli Holanďané podle barriérních traktátů z r. 1709 (1713 s Angl. a 1715 s Rak.) držeti posádky na ochranu svých hranic proti Francii. Josef II. 1781 těchto práv neuznal a Holl. muselo se jich 1785 vzdáti.

Barrister (berister), nejvyšší stupeň anglických práv. zástupců (counsels).

Barrow (bero), blíže Shannonu, nejv. řeka Irska, pramení v Slieve-Bloombergenu (Queen's County) a ústí u Waterfordu. Tok 191 km dl.

Barrow, in Furness (bero in farnes), hrabství a m. v záp. Anglii, naproti ostrovu Walney, 75.690 ob.; průmyslové závody (železárny, ocelárny, loděnice, papírny, vagonka) a doky (150 ha).

Barrowův mys, na sev. Aljašky na 71° 21' 31" s. š.; dříve domněle nejsev. cíp Ameriky.

Barrowův průliv, v arktickém severoam. moři, v Parry-Archipelu, mezi 74° s. š. a 85°—95° z. d.

Barry (beri), město v Glamorganshire (Wales), 11 km jihozáp. od Cardiffu, 38.945 ob.

Barry Jeanne Bécu, comtesse du (1743—1793), favoritka Ludvíka XV. Byla prostého původu a provdala se za hraběte du Barry, aby mohla býti jako šlechtična představena u dvora králi, jemuž byla vyhlédnuta za milenku. Byla krásná, duchaplná a svojí obratností domohla se brzy velké moci. Byla frivolní, ale ne zlá. Po králově smrti žila na venku, za revoluce v Anglii, ale vrátila se domů, byla poznána, uvězněna a popravena guillotinou.

Barská konfederace, byla prvním povstáním proti Rusku. Příčinou její byla bezohledná politika Kateřiny II., jejíž vyslanec Repnin donutil Polsko k udělení plné rovnoprávnosti jinověrcům a jeho stát. zřízení postaviti pod garancii Ruska; odporující senátory (Załuského, Sołtyka, Rzewuského) rozkázal vyvézti na Sibiř. 29. února r. 1768 podepsala hrstka šlechty v Baře akt konfederace na obranu víry a volnosti. Hlavními tvůrci hnutí byli starosta warecký Josef Pułaski a biskup kamienický Adam Krasiński. Jejich cílem bylo osvoboditi zemi od přemoci ruské a zároveň provésti detronisaci Moskvě oddaného krále. Vůdcové konfederace počítali se všeobecným povstáním a na pomoc ze zahraničí. Skutečně, národní hnutí potlačené Rusy na jednom místě země, vybuchlo opět na jiném. Dne 31. října roku 1769 prohlásila se konfederace za generální. t. j. seskupující celý národ. Na obranu Polsky vystoupilo Turecko, vypověděvši Rusku válku; ministr francouzský Choiseul, srozuměv se s vůdci konfederace počal ji podporovati a posílal franc. důstojníky. Rakousko dovolilo konfederantům přebývati a ozbrojovati se na svém teritoriu. Boje ozbrojených konfederantův, celkem nešťastné, ačkoliv nepostrádaly šťastných episod (zvl. činy Kaz. Pułaského), vydávaly přec jen svědectví o probuzeném patriotismu trpných dříve mas šlechtických. Avšak v táboře konfederantů scházela jednotnost; vášně, ambice a intriky ochromovaly účinnost výkonů. V době, kdy nejprudší duch mezi nimi, biskup Krasiński, hotov byl podati ruku St. Augustovi k utvoření společné fronty proti Rusku, jiní magnáti (Wessel, Mniszech, Radziwiłł), zaslepeni nenávistí ke králi, snažili se především zbaviti ho trůnu. Pod nátlakem z Francie vyslaného Dumourieza provolané bezkrálovství (22. října 1770) kompromitovalo B. k. v očích Evropy; posl. ránu zadala jim zkouška únosu krále. Bezprostředním následkem konfederace bylo první dělení Polsky. Konfederace barská, nehledě k neštěstí, jaké uvalila na Polsku, znamená vážnou etapu v krystalisaci smyslu pro nezávislost národní. Ona zachránila Polsku před kapitulací vůči každému vševládci Ruska. Ačkoliv vyvolána pod heslem obrany víry a volnosti, nebyla přece jen prosáknuta náb. fanatismem a tupým konservatismem. Nejráznější vůdci konfederace byli muži osvícení, zůstali v kontaktu s myšl. hnutím Západu, někteří z nich zabývali se smělými myšlenkami reform. Srov. Konopczyński: Konfederace barská. 1928.

Barsov Anton Aleksejevič (1730—91), od r. 1761 prof. slovesnosti na moskevské universitě, autor řady gramatických prací. Usiloval o fonetický pravopis. Jeho práce skýtají mnoho cenného materiálu z historie ruského jazyka v 18. st.

Barsov Elpidifor Vasiljevič (1837-1913), sběratel a badatel národní umělecké tvorby a starých písemností. Absolvoval petrohradskou duchovní akad. Sloužil v moskevském Rumjancovském museu, byl sekretářem Společnosti historie a drevností rus. a redigoval její „Čtenija". Sebral ohromnou kolekci starých rukopisů (nyní v mosk. Histor. museu). Na s. sbíral vyprávění, mezi jinými u znamenité Iriny Fedosové. Vydal Pričitanija severnogo kraja, Bogatyrskoje slovo po spisku XVII. v. (1881) a mnoho jiných prací. Veliký význam má jeho monumentální Slovo o polkě Igorevě, kak chudóžestvennyj pamjatnik kijevskoj družinnoj Rusi, 3 sv. (1887—90). B. zjistil v něm existenci zvl. lit. školy v Kijevské Rusi. Badání jeho zůstalo však nedokončeno. Lit.: Cvětajev: Zapiski o trudach E. Barsova. Moskva 1887.

Barsukov Nikolaj Platonovič (1838 až 1906), r. hist., biograf a bibliograf, člen Archeograf. komise, pracoval v archivu synodu a min. nár. osvěty. Důlež. spisy: Istočniki russkoj Agiografii (1882), je to

abecední soupis svatých církve r. s údaji životopisnými a o hagiografickém materiálu u každ. jména. Žizn a trudy M. P. Pogodina, ve 22 sv. (1888—1906), obsahuje mnoho materiálu k historii r. společnosti prvé pol. 19. st. Rukopis archeografičskoj kommissiji (1882) a j. Lit.: N. D. Čečulin, N. P. B. v Žurnal Min. nar. prosvěščenija, 1907, sv. 2.

Baršč (pol.), nár. polská a rusínská polévka z červ. řípy a kys. smetany za přísady různé zeleniny, hojně kořeněná, též ze zelí neb bramborů. ↗ boršč.

Barševskij Ivan Fedorovič (* 1851), archeolog. R. 1879 uviděl jeho fotografie starých památníků Velikého Rostova slavný archeolog kníže A. S. Uvarov, který získal B. za člena Archeol. společnosti. Dodnes tyto fotografie neztratily na ceně. R. 1898 vytvořil v Smolensku museum, čítající několik desítek tisíců předmětů, jehož je ředitelem.

Barševskij Jan (1790—1851), polsko-běloruský spis. Polské jeho práce o Bělorusech vyšly 1844—1846 ve 3 sv. pod titulem Szlachcic Zawalnia, czyli Białoruś w fantastycznych opowiadaniach. Jeho běloruské práce nevyšly tiskem a ztratily se. Zbyly pouze básně Rabunki mużyków o selském povstání proti statkářům r. 1812, Ach čym ža tvaja, dzevaňka, galouka zaujata a Garelica (obě poslední v žurnále Rocznik literacki, Petrohrad. 1843). Lit.: S. F. Karskij: Bělorussy, T. I. Vilno 1904. — M. Garecki: Gistoryja beloruskaje literatury, Minsk 1924.

Bart Arnošt (* 1870), hornolužický politik, hospodářský organisátor a spisova-

Jakub Bart-Čišinski.

tel. Před válkou luž. poslancem v saském zem. sněmu. Za války připravoval odboj a po převratu se postavil v čelo luž. hnutí za samostatnost. Byl na mír. konferenci v Paříži, po marném úsilí po návratu zajat a vězněn jako zemězrádce na pevnosti Gollnově. Po amnestii ujal se organisace hospodářské, stojí v čele luž. deníku Serbske Noviny v Budyšíně.

Bart Jakub, hornoluž. básník. ↗ Čišinski Jakub.

Bart (Baert) Jean (1651—1702), franc. mořeplavec a admirál. Lit. Badni: J. B. (1887).

Bart Viktor Sergějevič (* 1887), malíř a teoretik umění, vyloučený roku 1911 z Akademie umění a pak z moskevské školy malířské za „leviznu". R. 1910—13 zúčastnil se výstav Bubnovyj Balet, Oslinyj Chvost a Míšeň. R. 1913 maloval veliký obraz temperou na zeď v obci Poličkovka, chark. gub. R. 1916 vypravil se s rus. vojskem do Francie, roku 1917 navštívil Alžír, 1923 účastnil se výstavy Udar v Paříži. Je autorem knihy Teorija kompozicii v živopisi.

Barta J., ps. ↗ Vlad. Čecha.

Bárta Jan (* 27. II. 1883 v Dubňanech u Hodonína), sklář. úředník a spisovatel. Lit. samouk. Známé jsou jeho romány: Vítěz (1922), poctěn cenou V. Beneše-Třebízského, Román hloupého Honzy (1923), cena Čes. Akad., Rákóczyho pochod (1926), cena Turkova.

Bárta Josef (1864—1919), český malíř a grafik, žák Pirnerův a Mařákův. Znamenitý pastel. krajinář a portretista. Jeho spec. byly barevné lepty (Panorama Hradčan).

Bárta Josef (* 1744 v Čechách, † na počátku 19. st.). Hud. skladatel. Byl zprvu varhaníkem v Praze u Pavlánů (nyní českobratr. chrám Salvátora v Kostečné ul). Kol r. 1778 odešel do Vídně, kde bylo s úspěchem provedeno několik jeho oper: Da ist nicht gut zu rathen (1780), Il' mercato di Marmantile (1780), Die donnernde Legion (1795), Der adelige Taglöhner (1795); kromě toho složil 6 sonat pro klavír, 6 smyč. kvartet (obé vyd. v Lyoně), písně, dvojzpěvy a j.

Bárta Josef (* 1834 v Radošíně, † 12. listop. 1859 v Praze). Skladatel-samouk. Napsal čes. písně, něm. balady na slova Goetheova, Heineova a j., dvojzp., sklad. pro klavír a housle, mužské sbory.

Barta Rudolf (* 1868), průmyslník český, president a gen. řed. Spoj. pražských tov. na staviva v Praze. Zúčastní se význačným způsobem ve veř. životě, hl. v Ústř. svazu čsl. průmyslníků a v P. V. V., kdež jest místopředsedou. Kom. rada.

Bárta Šimon Msgre (* 1864, Žimatice), biskup budějovický od r. 1920. Znám a vážen jako lidumil.

Barták Vincenc (* 1797), hudebník v Praze od r. 1844.

Du Bartas (dy bartas) Guillaume de Salluste (vlastně Sallustre), Seigneur (* 1544 v Monfortu, † v červenci 1590 v Paříži), fr. básník, hugenot, činný za Jindřicha IV. Napsal: Judith (1573), dějiny stvoření La sepmaine, jeho hlav. dílo (1578; mnoho překládáno), La seconale sepmaine (Sedm věků, podle Augustina, 1584). Les Oeuvres de D. (1611), Choix de poésies, vyd. od Benetrix a D. de Gourcutt (1890).

Bartel František (* 1841 Kostelec n. Č. Lesy, † 8. III. 1911 v Praze), xylograf a nakladatel. Sp. Slavín, Naše vzory.

Bartel Kazimír (* 1882 ve Lvově), učenec a pol. politik, z nezámožné rodiny, byl s počátku zámeč. pom. Díky velkým schopnostem a práci podařilo se mu odejeti za hranice a ukončiti studia středoškol. a vysokoškol. Získav diplomu dra. a inž., stal se r. 1916 prof. deskr. geom. na polytechn lvovské. R. 1918 v době bojů polsko-ukraj. o Lvov, vyznamenal se statečnou obranou nádraží. V době války s bolševiky zasloužil se jako energ. min. dopravy. R. 1922 zvolen byl do sněmu na kand. listinu „Wyzwolenia“ a pracoval jako vůdce komunik. komise. R. 1925 vystoupil současně s několika jinými poslanci z uvedené polit. strany a založil „Klub práce“. Polit. i osob. blízký marš. Pilsudskému, zaujal po květnovém převratu r. 1926 přední postavení, nejprve jako předseda vlády, později místopředseda; nato znovu jako předs. vlády (do 13. IV. 1929). Průběhem této skoro tříleté doby řídil hospodář. polit. vlády. Napsal řadu věd. prací: Deskript. geometrie (1919), Perspekt. malířská (1928) a j.

Bartels Adolf (* 15. 11. 1862), něm. spisovatel a liter. historik, nacionálního směru. Hl. díla: Martin Luther (1903), Römische Tragoedien (1905), Lyr. Gedichte (1904), monografie o G. Hauptmannovi, Heineovi, atd.

Bartels Artur (* 1818, † 1885), popul. pol. skladatel písní, které sám ilustroval. Sp. Dramaty i komedje (1859), Zbiór piosnek (1870). Drugi zbiór piosnek (1878).

Bartels Friedrich (* 1871), jeden z nejstarších pracovníků strany soc. dem. v Něm. Od r. 1921 na sněmu, od r. 1925 předsedou sněmovním.

Bartels Hans v. (1856—1913), něm. malíř, krajinář, akvarelista a genrista. Hl. dílo „Sturmflut“ v berl. Nár. galerii.

Barten, m. ve Vých. Prusku, 1300 ob. Nedaleko zámek Dönhoffstädt.

Bartěněv Petr Ivanovič (1829—1912), bibliograf a lit. hist. r. Sp.: Puškin v južnoj Rossiji, 2 vyd. 1914; r. 1925 vyd. Razskazy o Puškině, zapisannyje P. I. B. Vydal též materiál k biografii Puškinově (1854—55). Roku 1863 založil Russkij archiv, měsíčník vyd. v Moskvě, věnovaný dějinám r. v 18. a 19. st. R. 1868 vydal 4 sv. hist. materiálu Osmnadcatyj vek. Práce B. jsou důležity k poznání dějin r. 18. st., zejm. vlády Kateřiny II.

Bartenstein, 1. m. ve Vých. Prusku, na ř. Alle, 8000 ob. Hrad z r. 1240; 1328 stalo se městem. Smlouva z r. 1807 mezi Pruskem a Ruskem. 1914 obsazeno od Rusů. — 2. m. ve Würtembersku, 700 ob., 434 m n. m. se zámkem kníž. Hohenlohe-Bartenstein.

Znak Bartensteinu

Barth Frant. († 1843 Praha), knihkupec a majitel půjčovny knih.

Barth Heinrich (* 16. II. 1821 v Hamburku, † 25. XI. 1865 v Berlíně), proslulý cestovatel něm. Podnikl 1845—7 cestu do sev. Af. a Před. Asie, 1849—55 do nitra Af., prošel 20.000 km a pobyl 8 měsíců v Timbuktu a první propátral Saharu hlavně Bagirmi a Wadaj, 1858—9 Malou Asii; 1863 stal se prof. na univ. v Berlíně. Napsal: Wanderungen durch die Küstenländer des Mittelmeers (1849), Reisen und Entdeckungen in Nord- und Zentralafrika (1857—59, 5 sv.), j. menší cestopisy a Sammlung und Bearbeiung zentralafrikanischer Vokabularien (1862 až 1866, 3 díly). Sr. Prietze: H. B. in der Kolonialen Rundschau, 1921).

Barth Jaroslav MUDr. (* 1873 v Praze), odb. lékař v Praze. Zakladatel „Nové Kultury“. Průkopník abstinentismu.

Barth (Bardt, Parth) Josef, malíř v Praze v 2. pol. 18. st. Žák praž. malíře Fr. Millera.

Barth Lukáš, něm. humanista. Působil v Praze v 18. st.

Barth, malý přístav na něm. Pomoří, z. od Stralsundu.

Barth (Warth) Ondřej, v l. 1688—96, sochař v Jindř. Hradci.

Barthau (Bartawa), řeka tekoucí do Baltického moře pod Lipavou, dl. 118 km.

Barthélemy, Saint-Hilaire (sant-ilér), Jules, franc. učenec a státník, * 19. VIII. 1805, † 24. XI. 1895 v Paříži; 1838—52 prof. řec. filosofie na Collège de France, pak nezávislý spis., za republiky politicky činný, 1880—1881 min. zahraničí. Byl znalcem řec. a ind. filos. Napsal: De la logique d'Aristote (1839), Sur les Vedas (1854), Le Bouddha et sa religion (1866, 3 vyd.), Mahomet et le Coran (1865), De la métaphysique, sa nature et ses droits (1879), L'Inde anglaise, son état actuel, son avenir (1887), La philosophie dans

ses rapports avec les sciences et la religion (1889), Victor Cousin (1895). Přeložil Iliadu (1869). Lit. Picot: B. notice historique (1899).

Barthélemy Auguste (1796—1867), francouz. básník, satirik protibourbounský, a opěvatel Napoleonův (Napoleon en Égypte, 1828). Díla jeho vyšla r. 1883 (Oeuvres poétiques de B. et Méry). Sr. Garson: Les créateurs de la légende Napoléonienne, B. et Méry (1899).

Barthélemy François, Marquis de (1747 až 1830), franc. státník, předseda senátu, který 1814 sesadil Napoleona.

Barthélemy Jean Jacques (1716—1795), franc. archeolog a numismatik. Napsal: Voyage du jeune Anacharsis en Grèce (1788).

Barthold Jiří z Mostu (Pontanus), † 1616, kanovník a český spisovatel. Napsal: Bohemia pia (1608), Duchovní obveselení koruny české (1599).

Bartholdy Jakub Salomon (1779—1825), pův. žid., dipl. prus. R. 1815 stal se gen. konsul. v Římě, kde jeho dům (Casa B.) byl proslavený freskami, malovanými na jeho přání něm. artistickou kolonií v Římě. Tyto malby, důl. pro něm. historii umění, přeneseny byly (1887) po zboření Casa B. do berl. nár. galerie spolu s větší částí B. cenných sbírek uměleckých děl. Napsal: Bruchstücke zur nähern Kenntnis des heutigen Griechenlands (1805), Der Krieg der Tiroler Landleute 1809 (1814).

Bartholinské žlázy, pohlavní žlázy ženiny.

Bartholomaeides Ján Ladislav (* 6. I. 1787 v Ochtiné, † 15. V. 1862 v Uhorském), ev. farář a spisovatel slov. Vydal 15 sv. různých kázání a vlastního životopisu v řeči slovenské, německé, maďarské a latinské. Jeho otec Ladislav (* 16. XI. 1754 v Klenovci, † 18. IV. 1825 v Ochtiné), byl významným spisovatelem děl zeměpisných a dějepisných v jazyku latinském a českém. Z četných spisů nejdůl. je Hystorya o Ameryce (v Bratislavě 1794), Kratičká hystorie přirození (v Budíně 1798) a Rozmlauvání Jozeffa Druhého s Matějem Prvním Korvynus řečeným v Království zemřelých. Při přítomnosti některých jiných uherských králů držané (Praha 1790).

Barthou (bartu) Jean Louis, fr. politik, člen Akademie (* 25. srpna 1862 v Oloron-Sainte-Marie), advokát v Pau, od 1889 poslanec, 1894—5 ministr veř. prací, 1896—98 vnitra, 1913 spravedlnosti a min. předseda, 1917 bez portefeuillu v kabinetě Painlevého, 1919 předseda mírového výboru sněmovny, 1921 min. války v kabinetě Briandově, 1922 president reparační komise, 1922—24 v Poincaréově kabinetu ministr spravedlnosti, pro Elsasko a vicepresident. Zastupoval Francii na janovské konferenci (1922). Napsal: L'action syndicale (1904), Mirabeau (1913), Lamartine orateur (1914), Sur les routes du droit (1917), Lettres à un jeune Français (1918).

Bartík Otokar (* 1868), bal. mistr v Metropol. opeře New York. Získal si značné zásluhy o propagaci české hudby v USA.

Bartkiewicz Zygmunt (* 1870 Łodz), pol. spis. novelista. Všímá si zejména vesnického života. Sp. Słabe serca (1907), Psie dusze (1910), Pierwszy grzech (1912), Krvią i atramentem (1919), Historja jednogo podwózza (1922).

Bartko Jan (1821—1900), hornolužický spisovatel, učitel, energický zastánce luž. škol, pro něž vydal dvě lužické čítanky a lužické biblické dějiny. Napsal řadu prací do luž. novin, upravil něm. příručku luž. srbštiny a přeložil Körnerova Nočního strážce do luž. jaz.

Bartl František Konrád (1750—1813), vynálezce klapkové harmoniky.

Bartmannův džbán, rýnský, hnědý kamenný džbán z 16. a 17. stol. na hrdle obraz vousaté tváře. Lit.: Falke: Das rheinische Steinzeug (1908).

Bartoch Jar., ps. ♀ Ladislava Brtnického.

Bartocha Josef (* 1859), býv. ředitel gymnasia v Uh. Brodě. Náleží mezi nejzasslouž. buditele nár. vědomí na Moravě. Liter.-histor. články.

Bartochowski Wojciech (* 1640, † 1708), jesuita, autor panegyrika k poctě Jana Sobieského pod tit. Fulmen Orientis (1684).

Bartók Béla, maď. skladatel a klavírní virtuos (* 25. března 1881 v Nagyszentmikló), 1906 prof. na vys. škole hudeb. v Budapešti, zastupuje moderní směr v maď. hudbě. Hl. díla: Symfonická báseň Košut, Rhapsodie pro klavír a orchestr, Suity, Dva portréty pro orchestr, klavírní kvintet, smyčcová kvarteta, klavírní piécy, pantomima Dřevěný princ, opera Hrad Modrovousův.

Bartold Vasilij Vladimirovič (* 1869), člen Ak., vynikající znalec vých. jazyků a literatur, od r. 1901 prof. Petrohr. univ. Práce B. jsou velmi početné, týkají se většinou historie blízkého Východu a kultury musulmanských zemí. Výborný znalec pramenů, často používá sociologické metody pro interpretování histor. materiálu. Prováděl vykopávky v Samarkandě r. 1904. Sp.: O christianstvě v Turkestaně v domongolskij period. (Zap. Vost. otd. Imp. Rus. Arch. Ob-va, t. 8.) — Obrazovanije imperii Čingiz-chana (tamtéž,

t. 10). — Turkestan v epochu mongol. našestvije, 2 sv., Petrohrad 1898—1900 (dissert.). — Očerk istorii Sěmirečja Věrnyj 1888. — Svědènija ob Arabskom morě i nizovjach Amu-darji s drevnejšich vremen do XVII. v., Taškent 1902. — Istorija izučenija Vostoka v Jevropě i Rossii, Leningrad 1925. — Musulmanskij mir, Leningrad 1922. — Islam, Petrohrad 1918. — Kultura magometanstva, Petrohrad 1918. — Istorija Turkestana, Taškent 1922. — Ulug bek i jego vremja (1918).

Bartoloměj (Bartoš) od sv. Jiljí, ps. ⚲ Bartoše Písaře.

Bartoloměj, svatý, apoštol, věrozvěst indických a kaspických krajů. Byl ukřižován v Armenii králem Astyagem. Ostatky jeho jsou uloženy v Římě v chrámu sv. B.

Bartoloměje Sv. kostel v Bartolomějské ul. na Starém městě Pražském, založen při konviktu jesuitském r. 1726 a vystavěn od Dienzenhofera ml. r. 1731. Po zrušení řádu jesuit. r. 1772 byl v kostele umístěn škol. knihosklad. 1854 koupila jej od studijního fondu baronka Gabriela Thysenbaertová, dala jej obnoviti a darovala jej kongregaci šed. sester. Kostel barokní má fresky od V. Rainera a obrazy od Hellicha a Seidla.

Bartolomějská noc, povraždění protestantů (hugenottů) v Paříži 24. srpna 1572. Čin byl zosnován Kateřinou z Medici, která chtěla odstraniti admirála Colignyho, jenž ovládal Karla IX. Když se to nepodařilo, zosnovala úklad, který byl proveden v noci z 23. na 24. srpna; Coligny a šlechta protestantská počtem prý 2000 byli povražděni, což bylo znamením k pronásledování protestantů v provinciích; během 4 týdnů povražděno bylo 30.000 hugenottů.

Bartolozzi Francesco (1728—1815), ital. mědirytec, od r. 1764 v Londýně, a od r. 1802 v Lissaboně, mistr t. zv. bodové techniky. Počet jeho děl podle Tuera 2200 kusů. Lit.: Brinton: B. and his pupils in England (1904).

Bartolus a Sassoferrato (* 1314), slavný italský právník XIV. stol. Působil v Pise a Perugii, kdež † r. 1359. Za své cesty do Italie seznámil se s ním král český Karel IV., k jehož potřebě napsal několik právnických pojednání. Práce jeho týkají se skoro všech oborů právních a byly později často vydávány.

Bartoň-Dobenín Cyril, velkoprůmyslník v Náchodě (* 1863). Studoval na universitě v Halle n. S. a po ukončení studií vstoupil jako společník do závodu svého otce v Náchodě. Se svým bratrem Josefem rozšířil podstatně stávající textilní závody svého otce a r. 1905 vybudovali moderní přádelnu bavlny s 86.000 vřeteny. Jako maj. panství Zbraslavského získal si velké zásluhy o zvelebení zámku zbraslavského. Vynikající pracovník národohosp.

Bartoň-Dobenín Josef, velkoprůmyslník v Náchodě (* 1862). Jest spolumajitelem jedné z největších českých firem textilních Jos. Bartoně a synové v Náchodě, kterou společně se svým bratrem Cyrilem pozvedl neúmornou prací na dnešní výši. Zúčastní se také života organis. v českém průmyslu a jest místopresidentem Ústř. Svazu čsl. průmyslníků, jako i vyn. funkcionářem v jiných korporacích (Spolek č. prům. textilních, Obchod. a živnost. ústředna v Hradci Král., Národohosp. ústav atd.). Za účelem navázání obchod. styků podnikl mnoho cest.

Bartoň-Dobenín Ladislav, velkoprůmyslník v Č. Skalici (* 1858). Navštěvoval obch. školu ve Vídni a vstoupil po absolvování do závodu svého otce. R. 1892 vystavěl v Č. Skalici barevnu, tiskárnu a tkalcovnu, r. 1913 rozšířil závod a zdokonalil výrobu tak, že surová bavlna, v Americe zakoupená, jest od začátku do konce zpracována v jeho závodech. Dnes má tov. přádelnu s 35.000 vřeteny, dvě tkalcovny se 700 stavy, bělidlo, barevnu, tiskárnu, vše zařízeno podle nejmodernějších metod. Jest význ. komunál. pracovníkem.

Bartoň Emil, Ing. Dr. (* 1883), min. rada min. žel., znam. odborník v mostních a tunelových pracích. Zást. šéfred. Zpráv veř. služby techn. Odborný spis.

Bartoň Otokar, ps. ⚲ V. Krofty.

Bartoněk Vojta (* 1859, † 25. 8. 1908), malíř, který zachycoval s humorem hl. pražské výjevy všedního života (Před kolekturou, Spor ve dvoře, Rekruti, Z pražské ulice, Poslední doušek). Maloval též kostelní obrazy.

Bartoníček Václav, MUDr., 1865, český lékař brněnský a hygienik.

Bartoszewicz Julian (* 1821, † 1870), pol. spis. Studoval v Petrohradě, kde pracoval hlavně v bibliotéce Załuských, učitel a publicista ve Varšavě, kde hlavně se věnoval badání historickému. Sp. 11 svazků (1877—82). Přisp. do Encykl. powsz. Orgelbranda. Pseud. Lemnicki a Wiśniowiecki.

Bartoszewicz Kazimierz (* 1852), historik a publicista. Sp. Utworzenie Królestwa Kongresowego (1916), Radziwiłłowie (1928).

Bartoš Augustin (* 1888), řed. Jedličkova úst. pro zmrzačelé v Praze. Průkopník nové výchovy úchylné mládeže.

Odborný spisovatel (Dítě a práce, Škola práce, Dětská organisace a j.).

Bartoš (Bartoloměj), malíř a měšťan na Malé straně v Praze. † před r. 1539.

Bartoš Břetislav (* 1893 ve Frenštátě p. R., † 1926 v Mokropsích), č. malíř, žák Schweigrův. Nejvýznačnější jsou jeho kresby a akvarely ze světové války, hl. z legií. Souborná výstava v Mánesu 1925. Lit.: Nár. Listy 25. 1. 1925.

Bartoš Eugen (* 1880), č. spis. dramatický (Ideály manželství — 1903, Pardon..., Svatební cesta do Italie — 1913, Marianna, Vězeň, Lidské srdce). Úředník odb. poz. katastru zem. fin. řed. v Praze.

Bartoš František (* 1880), čs. generál a velitel praž. divise. Byl II. zástupce náč. hl. štábu čs. a gen. sekr. MSOS.

Bartoš Frant. Michálek (* 1889 v Rychnově n. Kn.), docent církev. dějin Husovy ev. fakulty v Praze. Pořídil katalog rkp. knihovny Národ. musea v Praze. Napsal: Jan Nepomucký, světec temna (1921); Jan Žižka z Kalichu (1924); Betlemská kaple (Praha 1920), Eneáš Silvius (Praha 1925), Jan Nepomucký (Praha 1921), Jan Žižka z Kalichu (Praha 1924), Literární činnost M. Jakoubka ze Stříbra (Praha 1925), Literární činnost M. Jana Rokycany, M. Jana Příbrama, M. Petra Payna (Praha 1928), Sporné otázky Žižkova života (Praha 1924), O čáslavské ostatky Žižkovy (Chrudim, 1924), Z Husových a Žižkových časů (Praha 1925), Z Žižkových mladých let (Praha 1922), přeložil J. Th. Müllera, Dějiny Jednoty Bratrské (Praha 1923), vydal Husův památník (Praha 1925).

Bartoš František (* 16. března 1837 v Mlatcově u Zlína, † 11. června 1906), prof. klas. filol., mor. dialektolog a folklorista. Od 1864—1887 působil na gymn. ve Strážnici, Olomouci, Těšíně a Brně, t. byl od 1888—1898 řed. II. č. gymn. Jeho činnost spis. a lidopisná jest obsáhlá a vel. záslužná. Přispíval hojně gram. a lidopis. stud. do odb. časopisů a zúčastnil se obětavě podniků věd. a nár. Jsa nadšen pro ryzost jaz. č., usiloval u žáků svých, při překl. z lat. a řečt. o správnou č. Napsal pro potřeby šk. mluvnické články a učebnice, zejm. Čítanky pro 1.—4. tř. stř. šk. (1876 a d.), Malou slovesnost (1876), Skladbu jaz. č. (1878), Rukověť správ. č. (1891, 1893, 1901). Pro stud. mládež vyd. Anthologii z nár. písní čsl. (1873), Vlast (1875), Vesnu (1876), obě poslední pod pseud. Jos. Zapletal, t. Stručná děj. lit. č. (pseud. Jan Vesnický). Vynikající je B. činnost v oboru jazykozpytném. Poznatky dlouholet. stud. lid. mluvy zpracoval ve spis. Dialektologie mor. (I. 1886, II. 1895) a Dialektický slovník mor. (1905 a 1906, vyd. Čes. ak. věd). S nemenším zanícením věnoval se B. studiu lid. zvyků, nástrojů, tanců a písní. Zachoval nám svou neúnav. pílí a vzác. porozuměním přes 3000 lid. písní ve 3 vel. sbírkách trvalé ceny: Nové nár. písně mor. s nápěvy do textu vřazenými (1882), Nár. pís. mor. v nově nasbírané (s podrob. úvodem 1889), Nár. pís. mor. v nově nasb. (po hud. stránce usp. L. Janáček, vyd. 1899 a 1901 Česk. ak. věd). Z těchto sv. sestavil B. Kytici (s L. Janáčkem 1890) a pro stud. mládež Sto písní čsl. (s rozborem a věc výkl. 1903). Napsal ještě lidopis. studie Lid a národ (1883, 1885), Naše děti (1888, II. vyd. 1899 il. M. Aleš), O domácím lékařství lidu mor. (1891), Mor. lid (1892), Mor. svatba (1892), Deset rozprav lidopis. (1905) a j. Nejmen. dětem sestav. (1902) Kytici dět. pohádek (il. Kašparem, vyd. po smrti B.). Pro zásluhy své byl B. jmenován řád. čl. III. tř. Čes. ak. věd. — Lit.: J. Herben a Fr. Kameníček v Lit. Listech 1887, 97, 131. J. Herben: Vzpomínky v „Čase" 14. VII. 1906. Jos. Bartocha: Fr. Bartoš (1906), Dialekt. slov. mor. a Chronolog. přehl. lit. činnosti Fr. B. v Časop. Matice Mor. 1906, 71, 373. Fr. Bílý v Osvětě 1906, 775, Lean. Čech: O významu věd. práce Fr. B. v Časop. Matice Mor. 1907, 1.

Bartoš, illuminátor na Starém městě v Praze okolo r. 1495.

Jan Bartoš

Bartoš Jan (nar. 23. února 1893), dramat. autor, správce divadel. odd. Národ. musea. Divad. hry: Krkavci (1920), Pelikán obrovský (1920), Strašidelný dům (1923), Plující ostrov (1923), Vzbouření na jevišti (1924), Nabídnutí k sňatku (1924), Hrdinové naší doby (1925), Orfeus a Turydiké (1926), Uloupená kadeř (1926), Člověk, jenž má 5000 v kapse (1926), Nezvěstná (1927), Začarovaný milionář (1927), Jůra ďábel (1927). Kritické studie: Hercovo tajemství (1926), Daleká cesta (1929). Román: Ondřej a Isabella (1929).

Bartoš Jindřich (* 1896), čes. žurnalista, činný v děln. hnutí sociálně-demokratickém již před válkou. Po roztržce redaktor Rud. Práva. Sp.: K. Marx, učitel proletariátu.

Bartoš Josef (* 1850, čes. spis. a překladatel z angl.

Bartoš Josef (* 1887), hud. spis. a kritik. Napsal: Ant. Dvořák (1913); Zd. Fibich (1914); M. Tyrš (1916); Umění (1922); J. B. Foerster (1923). Přel. z Bergsona Komika charakteru (1916) a Carrièra Spisy a vybrané listy (1923). R. 1921 založil a redigoval Čes. časop. estetický.

Bartoš Písař, čili Bartoloměj od sv. Jiljí, měšťan praž. a pláteník; od 1518 po několik let byl písařem při úřadě hor viničných, potom vedle plátenictví zabýval se písařstvím. Jako přívrženec učení Lutherova za vlády Jana Paška z Vratu v obci musil 1525 Prahu na 4 roky opustiti a vrátil se teprve po pádu Paškově 22. VI. 1529, když se byl ospravedlnil z nařčení, že chce reformovati víru křesťanskou. Pak přistoupil k sepisování svých pamětí, které dokončil 1534. † 6. května 1535. Práci jeho vydal Erben r. 1851 pod názvem: Bartošova kronika pražská o pozdvižení jedněch proti druhým od l. P. 1524 až do konce l. 1530. B. je první dějepisec, který upustil od líčení chronologického a vypravuje o událostech v pragmatické souvislosti. Lat. překlad vydal Höfler 1859; výtah z lat. překladu uveřejnil Pontanus v Bohemia pia 1608. (O Kronice viz Palacký ve Würdigung a Rezek ve Zpr. kr. č. sp. n. 1882 a v ČČM 1882.)

Bartoš Stanislav (* 1866 v Plzni), tov. klobouků v Praze. Odbor. pracovník.

Bartoš Václav (* 1862), řed. stan. pro pěstování řepy a hosp. plod. v Semčicích. Od r. 1910 věnuje se výhradně semenářství ve stanici semčické a uveřejnil z tohoto oboru četná odb. díla, hl.: Řepa a její zušlechtění, Šlechtění řepy cukrové a pěstění řepného semene.

Bartoš z Bíliny, hus. kazatel z 16. stol.

Bartoš z Jansdorfu, kniht. č., jehož dům na N. m. Pr. získal po jeho úmrtí r. 1546 kniht. Pavel Severýn z Kapí Hory.

Bartoš ze Stříbra (Šťastný), kněz a iluminátor v Písku ok. r. 1486. Vyzdobil knihu Alberti M. Summa de Eucharistia, tištěnou r. 1484 ve Vimperce. Nyní jest na Strahově.

Bartošek, ps. ↗ Bartoše z Drahenic.

Bartošek z Drahynic, syn Jana, r. 1401 v Příbrami, a Anny r. 1420 v Skřipěli pohřbených. Zeman, jehož rodina pocházela z Blatné, byl za Zikmunda manem karlštejnským a členem hradské posádky. R. 1408 vykonal cestu do Italie. Napsal neobratnou latinou Kroniku let 1419 až 1443, jež je objektivní a věrně historická přes to, že B. byl katolík a oddán Zikmundovi. Přídavek, obsahující čes. i lat. letopisy od 1310—1464, jest jen asi do r. 1445 prací B., neboť t. r. jest již mrtev. (Kroniku i s příd. vydal Dobner v Monum. hist. Boh. I. str. 130—218; o ní psal Palacký ve Würdigung a Goll ve Zprávách kr. č. spol. nauk 1884.)

Bartošek Theodor (* 1877 ve Ždánicích na Moravě), JUDr., advokát v Praze. Pracuje od r. 1903 ve hnutí volnomyšlenkářském a byl v l. 1918—25 předsedou Volné Myšlenky. Za světové války byl zatčen a s ostatními svými spolupracovníky internován ve Wöllersdorfu. Člen rev. N. Shr. a v posl. době člen ústř. zast. hl. m. Prahy za stranu komunist. Autor předlohy zákona „Odluka církve od státu", k jehož projednávání ale nedošlo.

Bartošová Marie, ↗ Majerová Marie.

Bartošův tisk, na hlazený nebo lakovaný kámen se přenese pigment. obraz, na který se vrhá proud písku. Pigment se odstraní, obraz se oleptá a tiskne.

Bartovský Josef (* 1884), hud. sklad. v Plzni, pův. učitel; žák Vít. Nováka. Prof. I. uč. ústavu v Plzni. Plodný skladatel.

Bartpur, indický stát a město, ↗ Bhartpur.

Bartram Nikolaj Dmitrijevič (* 1873 v Moskvě), malíř a odb. spisovatel. Po absolvování moskevské školy malířské pracoval jako ilustrátor dětských knih, pak věnoval se praktické a teoretické činnosti v oblasti dekorat. umění a uměl. průmyslu. Svoje práce vystavoval nejen v Rusku, ale i v Paříži a Londýně. Je autorem celé řady prací pedagogických, uměl. průmyslových atp.

Bartsch, pravý přítok Odry, 165 kmá dl.

Bartsch Adam (* 1757, † 1821, Vídeň), rytec a kustos sbírky rytin ve dv. knih. ve Vídni. Svým dílem Le Peintre-Graveur (1802—21) jest zakladatelem vědy o rytinách. Spis: Anleitung zur Kupferstichkunde (1820). Vyryl 505 listů, které popsal jeho syn Friedrich Joseph Adam B. ve sp. Catalogue des estampes de J. A. de B. (1818).

Bartsch Karl (*1832 Sprottau, † 1888 Heidelberg), něm. filolog. Napsal Untersuchungen über das Nibelungenlied (1865), Der saturn. Vers und die altdeutsche Langzeile (1867), Die latein. Sequenzen d. Mittelalters (1868), Altfranzösische Romanzen und Pastourellen (1870), Grundriß zur Geschichte der provenzal. Literatur (1872).

Bartsch Rudolf Hans (* 11. II. 1873 ve Štýr. Hradci), něm. spisovatel. Napsal: Zwölf aus der Steiermark (1908), Vom sterbenden Rokoko (1909), Musik (1923), Haindlkinder (1908), Das deutsche Lied (1911), Schwammerl (1912, román o Schubertovi), Er (1915, román o Kristu), Heidentum (1919) atd.

Bartschia alpina.

Bartschia alpina, druh Skrofulariaceae, většinou vytrvalá bylina, 30 druhů v Evropě, v sev. Africe a Již. Americe. B. alpina jest alpský druh.

Bartulović Niko (1890), chorvat. spisovatel krajně nacional. směru. Ill. dílo drama Kuga (1919).

Barturé Raélph, ps. ⚲ Rud. Horského.

Bartusówna Marja (nar. 1854, zemř. 1885), pracovnice kulturně osvětová a básnířka.

Baruch („požehnaný"), soudruh žid. proroka Jeremiáše, jehož slova zaznamenal a jehož život napsal; části se zachovaly v bibli. Připisovala se mu apokryf. kniha Baruchova.

Baruch Josef (28. VII. 1894 Krásno n. Bečvou), malíř a spisovatel. Žák Kyselův. Spolured. Výtvarné snahy.

Barumba (Burumba) lenní stát v Bengalsku (Angl. Indie) o ploše 347 km^2, má kol 25.000 ob.

Barundi, obyv. země ⚲ Urundi. Jsou to zemědělci kmene Bantu, hamitské šlechty, Batussů a Batuanů, žijících v lesích. Lit.: Hans Meyer: Die B. (1916).

Barva, výraz ten bývá užíván ve trojím smyslu, jako opsání: 1. charakteru světla vzhledem k rychlosti chvění nebo k délce vln, 2. dojmu zachyceného normálním okem vlivem světelné vlny, 3. vlastnosti tělesa, které jisté složky padajícího naň světla bílého pohlcuje, jiné rozptyluje nebo propouští a vyvolává tím dojem barvy; normální oko reaguje na světlo, jehož délka vlny leží v mezích od 397 (paprsky fialové) do 687 $\mu\mu$ (světlo červené), kde $\mu\mu$ značí miliontou část milimetru. Barvy ty vystupují ve vidmě bílého světla, jež se získá propouštěním paprsků, na př. slunečních hranolem. V takovém vidmě jest pořadí barev, počínaje nejméně vychýlenou, následující: červená, oranžová, žlutá, zelená, nebeská, azurová a fialová. Barvy ty vystupují ve vidmě jako základní, možno však v něm ještě rozeznati okolo 160 barev přechodních. — Vezme-li se v úvahu velmi úzký pásek vidma světla bílého, lze se přesvědčiti, že se světlo to dále již rozložiti nedá; jest ono světlem již stejnorodým; opačně jest možno barvu takovou získati kombinací dvou nebo více barev. Barvu červeno-žlutou na př. dostaneme složením dvou jiných: červené a žluté; světlo bílé povstane smísením všech barev vidma, zachová-me-li v něm rozsah každé; světlo bílé obdrží se rovněž spolupůsobením dvou ostře ohraničených barev, jež se nazývají barvy doplňující; takovými jsou na př. zeleň listová a fialová, modř ultramarinová a žlutá atd. Seřaďme barviva odpovídající základním barvám vidma na obvodě kola v pořádku: červené, oranžové, žluté, žlutozelené, zelené, zelenomodré, modré; jestliže nějaké těleso průhledné, daným barvivem nasycené, světlo o různé délce vln rozptyluje i propouští, pak lze vždy v tom světle nalézti polovinu barev, obsažených ve výše uvedené škále. Vlivem světla bílého ukáže se vliv i druhé poloviny, ovšem mnohem slabší. V daném případě obdrží se zbarvení jasné; jestliže barvivo pohltí značnou část barev, též i „své" poloviny zbarvení, má tón temnější. Badání o efektech, vyvolaných mísením barviv hraje současně jak v umění, tak i v průmyslu velkou úlohu a spočívá často na mnohonásobných zkouškách míšení látek barvících v nejrozmanitějších poměrech. Existují diagramy — konstrukce, které dovolují předem označiti efekt smíšení dvou nebo více barev, aniž by byly nutné zkoušky empirické. Takové služby koná na př. „dvojitý kužel Ostwalda", na jehož obvodě jsou vodorovně proti sobě seřazeny barvy doplňující; osa kolmá na plochu obvodu uzavírá na jednom ze svých konců barvu černou, na druhém bílou; mezi nimi vystupují všeliké barvy přechodné. V konstrukci té označil Ostwald barvy číslicemi: 00 značí žlutou, 25 červenou (karmín), 50 indigo, 75 zelenomodrou atd. Vyznačení jakékoliv případné kombinace dvou, nebo více barev opírá se zde výlučně o výkresovou konstrukci. Jde-li o dojem zrakový, vyvolaný v bílém světle smíšením dvou barviv, tu dojem ten jest výsledkem pronikání složek světla dopadajícího; každé barvivo vychyluje jisté složky a rozptyluje a propouští jiné. Barvy vybrané a ve složky rozložené sesilují se vzájemně. Na příklad barvy modrá a žlutá dají ihned barvu zelenou, kterou jako složku světla bílého obě propouštějí, poněvadž zelená vchází do složení „tónu" barvy modré a žluté; modrou (nebeskou) na místě toho vychyluje barva žlutá, žlutou modrá (nebeská).

Barva zvuku, kvalitativní rozdíl mezi tónem téže kvantity vyluzovaným různými nástroji. (Barva klarinetu, lesního rohu, houslí a pod.) Jest způsobena různým materiálem hudebního nástroje, který dovoluje, aby se k základnímu kmitočetu tónu přidružily kmity svrchní

tónů, které b. zvuku, jeho kvalitní odstín, působí.

Barvič Frant. (* 1876), president mor. pošt. řed. v Brně. Po převratu postaven Nár. výborem v čelo brněnského poštov. ředitelství, kdež roku 1920 jmenován presidentem.

Barvínek, místní název pro plamének plotní (Clematis vitalba), dřevnatou oplétavou rostlinu jižního původu z čeledi pryskyřníkovitých (Ranunculaceae). Tímtéž názvem je někde označován t. zv. brčál (Vinca minor) s vytrvalými listy (čel. Apocynaceae).

Barvinok Hanna (ps., spis. Kuliševa Aleksandra Mychajlivna) (1828—1911), ukraj. spisovatelka, choť ukraj. učence a spisovatele P. Kuliša. Psala pověsti z lidového života.

Barvinskyj Vasyl (* 1888), soudobý ukraj. hudeb. skladatel. Rodák z vých. Haliče; náleží k nejnadanějším představitelům mladé generace ukraj. hudebníků. B. studoval na pražské konservatoři u Vítězslava Nováka; napsal velkou orchestrál. Ukrajinskou rapsodii, řadu skladeb komorních a velký počet skladeb klavírních. V dnešní době je B. řed. hudeb. ústavu jm. Lysenka ve Lvově.

Barvíř Jan, ps. ⚲ Jana Malíře.

Barvíř Jindřich Ladislav (* 1863), český mineralog, hl. petrograf, prof. petrogr. na Karlově univ. v Praze. Napsal: Nová učebnice petrografie (1894); Úvahy o původu zlata u Jílového (1901); Zur Lichtbrechung des Goldes, Silbers, Kupfers und Platins (1906).

Barvířství, umění udělovati látkám různé barevné odstíny buď pouze na povrchu nebo též uvnitř. Zdá se, že barvení a potiskování látek vyvinulo se z obarvování těla. Barev červené, žluté, bílé a černé bylo nejdříve používáno, protože příroda poskytovala je v nerostech, dřevech a kůrách nejhojněji. Různý způsob barvení a vzorkování látek znají skoro všichni primitivní národové. Počátky barvířství spadají do dávného starověku, u Řeků bylo však málo rozšířeno, tím více u Římanů. V starověku jako barvy žluté užívalo se krušinky, k barvení na hnědo ořechové skořápky; alkany, kermese a mořeny k barvení na červeno, barytu k barvení na modro; byla známa též mořidla: skalice zelená, modrá a kamenec. V prvních stoletích středověku kvetlo b. pouze v Orientu, odkud v století 12. a 13. bylo přeneseno opět do Evropy. Objevením Ameriky staly se známy barevné dřeviny. V této době barvířstvím slynuli zejména Italové a Flámové. Začátkem století 16. začalo se v Evropě s pěstováním mořeny. V st. 17. bylo do Anglie přivezeno indigo a modré dřevo, na podnět domácích výrobců barytu byl však dovoz obou látek zakázán a veškeré zásoby již dovezené zničeny. Používání indiga trestalo se smrtí a teprve r. 1737 byl jeho dovoz opět povolen. Kolem r. 1700 objevil Diesbach v Berlíně berlínskou modř, r. 1740 vynalezl Barth barvení kyselinou indigo-sulfonovou. Od r. 1859 přední místo v b. zaujímají barvy dehtové. Barvení povrchové. S pojidlem (roztok klihu, rychle schnoucí oleje, fermeže, vodní sklo) smíchané barvivo nanese se v tenké vrstvě (nátěr) na předmět, který má býti obarven. Malířské nebo nátěrové barvy podle pojidla dělí se na barvy akvarelové (vodní), temperové, tuše, pastelky, barvy klihové, olejové a j. a jsou buď barvami krycími nebo prosvitavými. Kovy barví se natíráním nebo vytvoří se na jejich povrchu barevný povlak nějakým účinkem bez použití barviva. Na oceli tvoří se na př. zahříváním barvy náletové, uměle vyvolaným rezavěním (pomocí chloridu železitého) vzniká hnědý povlak (brunování); měď pokrývá se hnědou vrstvou svého kysličníku nebo sirníku (hnědý bronz), stříbro černým sirníkem (oxydované nebo staré stříbro), měď a bronz zelenou patinou (zásaditý uhličitan měďnatý). Galvanicky povlékají se kovy tenkými vrstvami jiných kovů (⚲ galvanostegie). Slitiny barví se vyleptáním některé složky z povrchové vrstvy. Dřevo, kámen, roh, peří barví se roztoky, které více nebo méně vnikají do povrchu (mořidla) a někdy teprv účinkem zde probíhající reakce vzniká žádaná barva. Prádlo a cukr barví se ultramarinem, tekutiny (likéry, oleje) barví se barvivy, které se v nich rozpouštějí. Barvení přediva jest barvířství v užším slova smyslu. Vlákno lze vybarviti, upevní-li se na něm pomocí pojidla nějaký nerozpustný barevný prášek, jak jest tomu na př. při tisku tkaniv. Obyčejně namáčí se však vlákno do roztoku barviva. Za zakladatele chem. teorie barvení lze pokládati Bergmanna (Memoires des savants étrangers, IX. 1776). Podle něho vyznačují se vlákna různou chem. příbuzností k barvivu. Knecht (1888) dokázal, že ve vlně obsažená kyselina lanuginová sráží barviva kyselá i zásaditá. O. N. Witt (1890) pokládá barvení za rozpouštění. Ve všech případech, kdy vlákno absorbuje z roztoku barvivo, rozpouští se v něm toto lépe než ve vodě. Platnost nejvšeobecnější má teorie adsorbční. Bavlna barví se obyčejně jako příze nebo tkanivo. Bělí se pouze tehdy, má-li býti vybarvena barvou světlou. Při barvení pohybuje se ba-

vlnou v lázni ustavičně, aby veškeré části byly stejnoměrně vybarveny. Při některých barvicích strojích bavlna je v klidu, kdežto v ustavičném pohybu je barevný roztok. Bavlněné předivo barví se jako předeno nebo jako osnova. Len barví se podobně jako bavlna. Juta barví se bez mořidla. Vlna barví se nespředená, ale též jako předivo nebo tkanivo. Hedvábí barví se podobně jako vlna, po vybarvení oživuje (avivuje) se však obyčejně v olejové lázni. Jednotlivé skupiny barviv chovají se při barvení následovně:

1. Zásaditá barviva barví bavlnu v neutrální nebo slabě kyselé lázni za použití mořidel (tanin a j.), vlnu a hedvábí rovněž, ale bez mořidla. Zásaditá barviva poskytují pěkné odstíny, jsou však málo stálá na světle.

2. Kyselá barviva barví vlnu a hedvábí z kyselé lázně bez mořidel. Jimi vybarvená rostlinná tkaniva pouštějí barvu při praní, hodí se však k barvení juty.

3. Substantivní (kongová nebo benzidinová) barviva používají se zejm. k barvení bavlny z alkalické nebo neutrální lázně, též k barvení vlny ze slabě alkalické, neutrální nebo kyselé lázně, zřídka k barvení hedvábí. Jimi vybarvenou bavlnu lze několikanásobným vyvařením skoro úplně odbarviti, naopak při barvení zůstává část barviva vždy v barevné lázni. Rozpouštěcí schopnost lázně sníží se přidáním Glauberovy soli nebo soli kuchyňské. Pravidelně substantivními barvivy vybarvená zvířecí nebo rostlinná vlákna jsou stálá na světle a vzduchu. Přečetná barviva pro bavlnu jsou citlivá na slabé kyseliny, některá rozkládají se již účinkem ve vzduchu obsažených kyselinotvorných kysličníků; tuto závadu lze odstraniti, sytí-li se vybarvené tkanivo roztokem sody. Dodatečným účinkem roztoků kovových solí (modrá skalice) stává se barva tkaniva vybarveného substantivními barvivy stálou na světle a při praní, k témuž účelu používá se formaldehydu. Četná substantivní barviva lze diazotovati na vlákně a sloučiti je pak s aminy, fenoly atd. na nové azolátky. Tyto sloučeniny (ingrainová, diazotovaná, vyvíjená barviva) jsou stálé při valchování, praní, vůči kyselinám a „nekrvácí", t. j. nepouští při praní barvu.

4. Sirná barviva stojí mezi substantivními barvivy a následujícími barvivy kypovými. Bavlnu barví přímo z roztoku natriumsulfidu za přítomnosti sody a soli. Jich vlastní barevný odstín vznikne však teprve na vlákně zpětnou oxydací leukosloučeniny. Takto vzniklá barva je naprosto stálá na světle, při praní a vůči kyselinám, nikoliv vůči chloru.

5. Kypovými barvivy barví se všechna tkaniva barvami velmi stálými. Ferrosulfátová kypa připravuje se z indiga, žíravého vápna, zelené skalice a vody. Zinková kypa připravuje se z indiga, zinkového prachu, hašeného vápna a vody. Nesmírně důležitá hydrosulfitová kypa připravuje se z indiga, sodného louhu, hydrosiřičitanu sodného a vody. Probíhá zde reakce:

$$C_{16}H_{10}N_2O_2 + Na_2S_2O_4 + 3NaOH =$$
$$C_{16}H_{11}NaN_2O_2 + 2Na_2SO_4 + H_2O$$

Hydrosulfitová kypa indigo nerozrušuje. Kvasní kypa připravuje se z indiga, barytu, otrub, mořeny, sody, vápna a vody při 60°. Redukce indiga spočívá na účinku mikroorganismů, které se přivádí barytem a v otrubách a mořeně nalézají výživu. Potiskování tkanin indigem podstatně se změnilo zavedením formaldehydnatriumsulfoxylátu CH_2O . Na $HSO_2 . 2\ H_2O$, který přichází do obchodu jako rongalit. Od indiga se odvozují indigoidy, které se v barvířství taktéž hojně používají.

6. Pigmentová barviva vyvíjejí se synteticky na vlákně. Oxydací soli anilinu na vlákně vzniklá anilinová čerň. Bavlna barví se v roztoku anilinochlorhydrátu, dvojchromanu sodného, kyseliny solné a sírové. Oxydační čerň vzniká z anilinové soli, chlorečnanu sodného, síranu měďnatého, octanu hlinitého a salmiaku, jejichž roztokem nasytí se bavlna. Po 24 hodinách na bavlně pověšené v mírně teplém prostoru vznikne zelenočerný emeraldin, který dodatečným účinkem dvojchromanu, kyseliny sírové a malého množství anilinové soli přejde v dokonalou čerň. Podobná čerň získá se z paraaminodifenylaminu (zásada difenylové černě). Pěkná hněď (paraminová hněď) vznikne z parafenylendiaminu, která spolu s peroxydem vodíku jako ursol používá se k barvení kůže. Stejně důležité jsou syntesy azobarviv na vlákně. zejm. syntesa paranitranilinové červeně (paračerveň) a α-naftylaminbordeaux. Bavlna nasytí se 2-naftolem, vysuší a působí na ni pak diazo-p-nitranilinem nebo 1-naftylaminem. Jednodušeji se připraví velmi stálá naftolová červeň. Bavlna nasytí se naftolem AS a vybarví pak diazoroztokem.

7. Mořidlová barviva upevňují se na rostlinných a zvířecích vláknech kysličníky kovů. Vlákno ponoří se nejdříve do mořidla a potom do barevné lázně nebo opačně. Často, zejména v tisku kartonů, nanáší se na vlákno kovová sůl a barvivo současně. Jako anorganických mořidel používá se zejména sloučenin hli-

níku, chromu a železa. O povaze takto vzniklých barevných laků není dosud jednotných názorů. Pro barvení vlny je důležitá zejména turecká červeň, upevněná na vlákně pomocí hliníkového mořidla.

7. Mořidel chromových používá se při barvení bavlny zásaditého chloridu chromitého, kyselého siřičitanu nebo octanu. Při barvení vlny používá se dvojchromanu za přítomnosti kyseliny sírové. Četná barviva tvoří laky též s jinými kovovými solemi. Používá se zejména mědnatých solí, má-li se docíliti značné stálosti vůči světlu; měděné laky štěpí se však alkaliemi, pročež jimi vybarvené látky zásaditě reagujícími kapalinami se značně poškozují. Modrého dřeva používá se k barvení na černo. Vlna moří se dvojchromanem draselným a kyselinou sírovou, vypere a vybarví vařením s modrým dřevem. Modré dřevo samo barví modročerně, spolu s malým množstvím žlutého dřeva čistě černě, spolu s větším množstvím žlutého dřeva zelenočerně. Chromová čerň je velmi stálá i při praní mýdlem vůči kyselinám a na světle. Železná čerň vzniká za použití zelené skalice, modré skalice, kamence a vinného kamene účinkem modrého dřeva. Bavlna, má-li býti vybarvena na černo, sytí se kyselinou tříslovou, ponoří se do roztoku kysličníku železnatého nebo jiného železného mořidla, pak do lázně vápenné nebo křídové, vypere a vybarví modrým dřevem. Barvení hedvábí na černo často jest velmi nesnadné.

8. Minerální barviva. Hydroxydu železitého používá se pro barvení bavlny: Sytí se síranem železnatým, vystaví se pak účinku sodného louhu a oxyduje na vzduchu neb chlorovým vápnem. Podobně barví se chloridem manganatým na hnědo. K barvení na modro používá se berlínské modře: Bavlna vybarví se napřed červenožlutě nebo nasytí se solí trojmocného železa a vybarví se kyselinou sírovou okyseleným roztokem žluté krevní soli. Berlínská modř jest velmi stálá vůči kyselinám a světlu, rozkládá se však alkaliemi, pročež při praní mýdlem v horké vodě snadno hnědne. Barvení na žluto používá se chromové žlutě: Bavlna nasytí se dusičnanem nebo octanem olovnatým, vystaví pak účinku vápenné vody, amoniaku nebo síranu sodného a vybarví za horka dvojchromanem draselným; dodatečným účinkem vápenného mléka mění se v oranž. Jest velmi stálá, avšak jedovatá.

Zdravotnictví. Bezprostředně ohrožuje zdraví dělníků vodní pára. Nebezpečné jsou olověné a chromové soli (Q, otrava olovem), též okolí barvíren trpí jedovatými výpary. Odpadové vody znečišťují řeky a pod.

Lit.: Schützenberger, Die Farbstoffe, mit Berücksichtigung ihrer Anwendung in der Färberei und Druckerei (1868, 2 sv.); Hummel, Die Färberei und Bleicherei der Gespinstfasern (z angl. přel. Knecht, 2 vyd. 1981); Reimann, Färberei der Baumwolle... (3 vyd. 1897); Felsen, Der Indigo und seine Konkurrenten (1909) a Türkischrot und seine Konkurrenten (1911); Sansone, Kompendium der Färbereichemie (1912); K. Stirm, Chemische Technologie der Gespinstfasern (1913); Heermann, Technologie d. Textilveredlung (1921); Löwenthal, Handbuch der Färberei der Gespinstfasern (3 vyd. 1921, 2. sv.); W. Zänker, Die Färberei (1922); Ristenpart, Chemische Technologie der Gespinstfasern (1. část 1924, 2. část 1926); G. Georgievics, Technologie der Gespinstfasern (1924). Časopisy: Bulletin de la Société industrielle de Mulhouse (od r. 1826); Deutsche Färberzeitung (od r. 1865); Leipziger Monatsschrift für Textilindustrie (od r. 1886); Bulletin de la Société industrielle de Rouen; J. Milbauer, Tovární výroba barev, 1926; H. Th. Bucherer, Lehrbuch der Farbenchemie (2. vyd. 1921); Fritz Mayer, Chemie der organischen Farbstoffe (1921); G. v. Georgevics, Lehrbuch der Farbenchemie (5. vyd. 1922); G. Schultz, Farbstofftabellen (6. vyd. 1923); E. Ristenpart, Chemische Technologie der organischen Farbstoffe (2. vyd. 1924).

Barvitius Ant. (1823—1901), pražský stavitel. Pěstoval it. renaissanci. (Vila Lannova, smích. chrám sv. Václava a j.)

Barvitius Jan z Gelderska, právník, sekretář Rudolfa II. Psal příležitostné latinské verše.

Barvitius Karel, nakladatelská firma a sortiment hudební v Praze. Konces. r. 1914.

Barvitius Viktor (1834—1902), histor. český malíř a portretista. (Bitva u Kreščaku, Břetislav a Jitka.)

Barviva, substance, které mohou dáti jiným tělesům barvy. Můžeme je rozděliti na barviva přírodní a umělá. Z prvních rozebereme zevrubně následující skupiny: 1. Barviva minerální, do kterých počítáme sloučeniny železa a mědi, grafit, křídu, sádru, síran barnatý, hnědé uhlí; 2. barviva rostlinná: glykosidy, které nemají většího významu v technice. Ve vrstvách buněk některých rostlin nalézají se substance, které nejsou barvivy, leč mohou se jimi státi vlivem kyslíku, často již v přítomnosti silné zásady, někdy působením amoniaku (in-

digo). 3. Barviva zvířecí, do nichž náleží na př. barvivo krve, obsahující často železo. Prakt. význam má jen červeň cochenillové (vysl. koš-), (karmín). Barviva umělá lze rozděliti na organická a anorganická. Do anorgan. počítá se více sloučenin železa, mědi, chromu, kobaltu, olova, zinku atd., rovněž i některé kovy ve formě prášku. Barviva organ. náležejí převážně do skupin aromatických. Hl. pram., ze kterého se vyrábějí, jsou součásti dehtu kamenouhel. Jde-li o chem. stavbu barviv, pak jsou charakterisována přítomností jedné nebo více skupin chromoforových (barvonosných) v částečce. Nejdůl. chromoforem jest soustava atomů, tvořící vazbu chininovou, započítáme sem také skupiny nitrozové, nitrové, karbonylové, azové a p. soustavy nenasycené. Tělesa uzavírající chromofory nazýváme chromogeny. Tyto nemusí býti barevné ani nemusí míti vlastnosti barviv. Teprve přivedením skupin aminových nebo vodíko-kyslíkových do částečky chromogenu získáme skutečná barviva. Nejsilnější působení, které vytvořuje barvu (auxochromové) vydávají skupiny zásadové: NH_2, NHR, NR_2, kde R znamená rod alkylový, arylový nebo alkarylový. Na podkladě výše uved. faktorů (badání Witta 1876) lze děliti barviva na skupiny, shodné s charakterem skupin chromoforových. Všechna barviva se stej. skupinami chromofor. shodují se mezi sebou co do vlastností fys. a chemických. Náhled, že barviva přírodní jsou ušlechtilejší, nežli umělá, jest úplně nespravedlivý. Mnohá barviva rozpouštějí se ve vodě, jiná v alkoholu a etheru. Z roztoku možno je vyloučiti působením zvířecího uhlí, jež má schopnosti silně absorpční. Některá barviva tvoří se zeminami alkalickými, kysličníky těžkých kovů a solemi zásaditými velmi těžko rozpustné sloučeniny t. zv. laky. Vzácná, ušlechtilá barviva nemění se skoro nic vlivem světla, povětří, vody, mýdla a p., což záleží nejen na samém barvivu, ale také na druhu tkaniva zabarveného. Některá barviva náležejí k látkám jedovatým; počítají se k nim sloučeniny boru, olova, chromu, mědi, rtuti, zinku i cínu; z organických: gummigutta a kyselina pikrynová. Proto též zákon omezuje rozsah užívání některých barviv; zdraví škodlivých barviv nemůže býti používáno k hotovení poživatin, k barvení náčiní, hraček pro děti atd. Na př. k malování tapet, předmětů, uměl. květů atd. není dovoleno užívati žádných sloučenin arsenu.

Barvivo pivní, používáno k zbarvení piva na tmavo, sestává ze sladu obyčej. a sladu připraženého.

Barvoslepost, ↷ daltonismus.

Barvotisk, 1. v knihtiskařství. Tisk ve všech barvách kromě černé. Již první knihtiskaři užívali pro iniciálky a tit. řádky b-u. Dřevorytiny v XVI. stol. byly již vícebarevné. Barevné dřevorytiny (chromoxylografie) doznaly Knöflerem ve Vídni již v let. 60. m. st. nového rozmachu a Bougem v Berlíně byly z počátku k časopis. ilustracím používány. Vynález reprodukce fotomechanické znamená novou epochu v b-u, zvláště tříbarvotisk a čtyřbarvotisk (v. t.). Akcidenční tisk užívá z větší části b-u. Při duhovém tisku nanáší se současně více barev, aby na okrajích spolu splývaly. Při tonovaném tisku přetiskují neb podtiskují se celé plochy neb části vyobrazení pomocí desek dřevěných, celuloidových, kovových a linolea v barvě matové. Pro cenné papíry tonovaný vzorkovaný tisk má zvýšiti potíže napodobení. Též bronzový tisk spadá do oboru b-u. Při Congrevově tisku jest deska rozdělena na tolik přesně do sebe zapadajících částí, kolik barev má býti naneseno, části ty jsou každá nositelem jedné barvy, spojí se spolu v jeden celek a otiskují se najednou. O strojích na b. ↷ rychlotisk. 2. Litografický b. (chromolitografie) ↷ litografie a olejo-b.; též gumotisk (offset); 3. Barvosvětlotisk, barevný tisk z hloubky. 4. Kombinační tisky jsou b-y, kde různých tiskařských technik k dosažení vyobrazení atd. je používáno, na př. chromolitogr. se světlotiskem, tříbarvotisku s heliogravurou, litogr. s knihtiskem atd. — B. v textilnictví ↷ tiskařství látek.

Barvy knihtiskařské, černé a pestré pro knihtisk. Nejužívanější tiskařská čerň připravuje se roztíráním fermeže a koptu na jemnou plastickou hmotu. K docílení krásného tónu přidává se ke směsi indigo v prášku neb pařížská modř. Zavedením továrenské výroby b. k. používá se hojně levnějších hmot, jako pryskyřice, smoly, dehtu, koptu z odpadků petrol. atd. a náhražek koptu. Pestré b. k. vyrábějí se pod. způsobem, míšením světlé fermeže s barvami zemitými, na př. antim. rumělkou, červení chromovou (na červené), paříž. modří, ulramarinem (na modré), zelení chromovou a svinibrodskou (na zelené) atd. anebo míšením s barvami anilinovými. Lit.: Goebel, Die Buchdruckfarben (1886); Andés, Oel- u. Buchdruckfarben (1889).

Barvyňskyj Olexander (* 1847), ukraj. spisovatel; zajímal se velmi o rusínský folklor.

Barvyňskyj Osyp (1844—1889), ukraj. spisovatel, překladatel věd. literatury.

Barvyńskyj Volodymyr (1850—1883), ukrajinský politik a publicista; hájil panslavismus.

Barwig František (* 1866 v Šanově na Mor.), sochař a prof. uměl.-prům. školy ve Vídni. Některá jeho díla v pražské Mod. galerii.

Baryczka, název patric. rodiny varšavské. Dům Baryczků, slavná budova ve Varšavě na Starém Městě (I. 32); v přítomné době sídlo Společnosti na ochranu starých památek.

Baryczka Jacek, prior varšav. dominikánů († 1650), později gen. vikář, velmi záslužný, štědrý a zároveň dobrodinec svého řádu.

Baryczka Martin, vikář kathedrály krakov. v XIV. st. R. 1349 doručil Kazimíru V. dekret exkomunikace, vydaný bisk. krakov. Bodzantou, použil ale při tom proti králi ostrých slov, pro které byl ve Visle utopen. Tato událost nevyvolala žádných následků.

Baryczka Stanislav, měšťan varšavský v XVII. st., v mládí dopracoval se na skvělého dělostřelce a mechanika ve voj. ležení, kol r. 1650 stal se tajemníkem Jana Kazimíra; sloužil mu svými odbornými vědomostmi ve válkách s Kozáky a Švédy. R. 1658 přijal ho sněm do šl. stavu a r. 1665 stal se podstolím černichovským.

Barye (bari) Antoine Louis (1796—1875 v Paříži), franc. sochař a malíř, hl. zvířecích genrů (1831, Tygr vrhající se na krokodila, Lev drtící hada), kterými založil nový druh motivů. Lit.: Alexandre, A. L. B. (1889); Roger-Ballu, L'oeuvre de B. (1890).

Baryka Piótr, pol. spis. 18. st. V roce 1633 byla sehrána v Krakově dvořany jeho veselohra Z chlopa król, nejoblíbenější to masopustní, žertovná hra polská, hraná do konce 18. st. v různých přepracováních v jesuitských kolejích.

Barysféra (řec.), jádro země ↪ země.

Baryt, minerál, krystal. v soustavě kosočtverečné, síran barnatý ($BaSO_4$). Nalézá se v přírodě v různých rudních žilách, nejvíce ve Spoj. st. severoamer. (Missouri, Georgia), které participují na světové těžbě skoro polovinou. Také u nás se těží: Harrachov, Květnice u Tišnova na Mor., Příbram, Stříbro a j. Jest to nerost bezbarvý neb různě zbarvený podle přimíšenin. $t = 3·5$, $h = 4·5$. Používá se b. jako plnící hmoty v různých látkách ke zvýšení váhy (papír, kaučuk), ve sklářství a j. odvětvích průmysl.

Barytokalcit, nerost $BaCa(CO_3)_2$ v jedklonných žlutých sloupcích, $t = 4$.

Baryton, mužský hlas. Rozsah G až g^1. Píše se v F-klíči.

Baryton, starý smyčcový nástroj, velikosti gambu, se 7 strunami, pod kterými jest ještě 9—24 kovových strun. Haydn poslední komponoval pro tento nástroj. B. (Barytonový roh, Eufonium) jest také plechový dechový nástroj.

Baryton.

Barzoj, dlouhosrstý ruský chrt, ↪ pes.

Barzun Henri Martin (nar. 1881), franc. básník, hlasatel kolektivismu v umění. Napsal: Esthétique dramatique.

Barzykowski Stanislaw (1792—1872), pol. politik, roku 1825 posl. na sněmu Kongresovém. V listop. povstání byl členem národní vlády. Sp.: Histroja powstania listopadowego (1883).

Bařina Frant. Sal. (* 1873 v Dobrušce), opat ve St. Brně. Roku 1883 vstoupil do august. kláštera v Brně a získal si značnou oblibu, takže r. 1901 zvolen opatem. Byl posl. na sněmu mor., členem panské sněmovny a po převratu členem rev. N. S. Jest také literárně činný, hl. překlady z polštiny a ruštiny.

Bařinka Cyril, JUDr. (* 1885), advokát v Bratislavě. Založil r. 1920 Právnickou jednotu na Slovensku a jest jejím jednatelem.

Bas, 1. mužský hlas, rozsah B-f. Píše se v klíči F; 2. nástroje hlubokých tónů; 3. základní, hluboké hlasy v hudební skladbě; 4. fundamentální bas, ve starých skladbách není vypsán; vypracovat jej jest úlohou hráče; práce ta není obtížná, neboť jde ve většině případů o převrat akordů; 5. bas číslovaný, generální, ve starých skladbách, byl psán jen základní tón basového doprovodu. Ostatní tóny byly naznačeny číslicemi, které udávaly polohu oněch tónů k tónu základnímu. Lit.: Riemann.

Bas Otokar, JUDr. (* 1876 v Hradci Král.), advokát v Praze. Vynikl jako obhájce v celé řadě polit. procesů za Rakouska. Člen zem. zastup. za stranu živn.

Basa, ↪ kontrabas.

Basalt, ↪ čedič.

Basan (Batanaea, nyní En-Nukra), kraj ve staré Palestýně, kde se rodí výborná pšenice.

Basanity, skupina vyvřelých skal, příbuzných basaltu, strukturu mají porfyrovou. Jejich hlavní součásti jsou: plagioklosy s leucytem, nefelinem, sodalitem, hauynem neb analcymem, piroksenem a biotitem, v některých odrůdách olivin.

Barokní plastika.

Plastická výzdoba kostela v Grüssau ve Slezsku (K. Dientzenhofer).

G. Grupello. Pomník v Düsseldorfu.

Adr. de Vries. Fontána v Augsburce.

Andr. Schlüter. Pomník kurfirsta v Berlíně.

H. Reidel. Archanděl Michael v Augsburce.

Barokní plastika.

Pieta od Gregoria Hermandeza (Valladolid).

Anna Rak. od Simona Guillaina (1647 — Paříž — Louvre).

Únos Sabinek od Giov. da Bologna (1581 — Florencie).

Sv. Terezie od Lorenza Bernini (Řím).

Basari, kraj. v stř. Togo (záp. Afrika), 60.000 ob. zaměstnávajících se dobýváním kovových rud. Hl. m. B. 10—15.000 obyv., 404 m n. m., středisko dopravy.

Basariček Stjepan (1846), chorv. pedagog. Napodoboval český pedag. program.

Basaroba, vévodská rodina valašská vládli od 14. st. větším dílem Valašska a později i Besarabie (podle nich nazvané). V 16. st. pokořili se Turkům. Vymřeli poč. 18. st. vévodou Konstantinem.

Bascia Jan (* v Praze), malíř v Praze 1770.

Base-ball (bes-ból), národní hra míčem v USA., hraná dvěma mužstvy o 9 lidech. Byla zavedena 1845 Knickerbockerclubem v N. Yorku. Sdružení klubů hrajících b.-b. tvoří od 1859 Nat.-Ascociation.

Basedow Johann Bernhardt (* 11. září 1723 v Hamburku, † 25. července 1790 v Magdeburku), zakladatel filantropické pedagogiky, studoval teologii, 1748—53 byl dom. učitelem v Holsteinu, 1753 stal se profes. na rytířské akademii v Soro, 1761—1768 na gymnasiu v Altoně. Nejdříve psal filosofické spisy a od r. 1768 věnoval se cele reformě vyučování. Roku 1771 otevřel v Dessavě s podporou Franze Friedricha Philanthropinum, podle kterého byly zřízeny podobné ústavy ve Švýcarech a Německu. Význam jeho liter. prací pro vývoj vychovatelství je dalekosáhlý. Lit.: Pinloche: B. et le philanthropinisme (1890); Diestelmann: J. B. (1897); Kádner: Dějiny pedagogiky.

Basedowova nemoc, od lékaře Basedowa 1840 po prvé popsaná nemoc, projevující se zrychlením tepu, zbytněním štítné žlázy, vypoulením oční bulvy, třesavkou, potem, průjmem a zhubnutím. Je hl. ženám nebezpečná. Objevuje se náhle zvl. při duševním pohnutí, leknutí. Průběh je velmi zdlouhavý a vysilující a končí často smrtí. Dnes je názor, že nemoc působí defekt štítné žlázy. Léčení pozůstává v stálém posilování pacienta protijedy, v nutném případě operace (zákrok odnětí štítné žlázy).

Basel (Basilej, Bâle), kanton v sever. Švýcarsku, 464 km², 250.000 ob., patřící k švýc. Juře. Od r. 1833 člení se na 1. Baselstadt (Bâle-Ville, Basilej-Město) 37 km², 140.708 ob. (132.304 Něm., 4292 Franc., 3103 It., 90.356 protestantů, 44.650 katolíků, 2516 židů). Převládá průmysl hedvábnický, přádelnický, chemický. Správu vykonává Veliká rada volená o 7 členech na 3 roky. 2. Baselland (Bâle-Campagne, Basel-venkov), 427 km², 82.390 obyv. (Němců, 62.652 protestantů), 96% půdy produktivní: lesy 148 km², pole, zahrady, louky 263 km². Chov dobytka, dobývání soli. Průmysl: chemický, papírnický, přádelnický, hodinářský. Od 1892 demokrat. republika, spravovaná zem. radou, volenou na 3 roky. Hl. m. Liestal. Hl. m. kantonu Basel (Baselstadt) 135.976 obyv. (63% prot., 32% kat., 1% židů). 273 m n. m., dělí se na 2 části: Velký B. na levém a Malý B. na pravém břehu Rýna a jsou spojeny třemi mosty. Pamětihodnosti:

Znak kantonu Basilejského.

Znak města Basileje.

Münster (1190—1240 v románském slohu, po zemětřesení r. 1356 goticky obnoven, radnice, nemocnice (dř. markrab. palác), historické museum, knihovna, museum s obrazárnou (Holbeinovy obrazy), Spalentor, Rybářský trh s Holbeinovou kašnou. Město je velmi průmyslové, střed švýc. železnic a obstarává polovinu švýc. vývozu, má 2 misionář. ústavy, universitu, gymnasium, 2 reálky. Dějiny: B. za keltských dob Basilia, první zpráva 374 př. Kr. Přestál vpád Alemannů, patřil východofrancké říši, 912 Burgundsku a od r. 1006 něm. říši. Od 400 sídlo biskupa. Zemětřesením 1356 zpola zničen, rychle se zotavil. 1374—1449 bojoval s Rakouskem o svobodu, 1431—44 sídlo koncilu, 1460 zal. universita, 1529 obrátilo se město k reformaci. 1803 ustaven svobodný kanton, zmítaný mnohými rozbroji. Nové ústavy z r. 1832 a 1863, 1892. Lit. Wackernagel: Geschichte der Stadt B. 1907 až 1924, 4 sv.).

Báseň, básnictví, ☞ poetika.

Basewi Jakub z Freuenburku, první žid v býv. mocnářství rakouském, jenž r. 1599 od Rudolfa II. povýšen byl za dvorního žida a kterému císařem Ferdinandem II. za služby vykonané uděleno šlechtictví. Byly mu knížetem Lichtenštejnem r. 1622 postoupeny 2 domy do vlastnictví na býv. Třístudňovém nám. v pražském ghettu, při jejichž bourání 1897 byl nalezen štukový znak Basewiho, nyní v měst. museu chovaný. Zúčastnil se ve spolku s Karlem knížetem Lichtensteinem, Albrechtem z Valdštýna, vévodou Frýdlandským, Pavlem Michnou z Vacínova, holandským kupcem Janem de Witte na Malé straně usazeným a ještě desíti jinými t. zv. „dlouhé mince", kterou lid všude, kde byla v oběhu, byl přiveden na pokraj bídy. Družstvu tomu

byly podle nařízení císařské komory z 18. ledna 1622 pronajaty smlouvou na jeden rok mincovny v král. Českém, na Moravě a v Rakousích za nájemné 6 milionů zlatých. Mince obsahovala více mědi než stříbra, čímž byl stát okraden. Prohlásil pro tuto za hranicemi nebernou minci úpadek a obyvatelstvo bylo ochuzeno. Vyšetřování proti hlavním viníkům tak vlivným rozplynulo se v niveč, neboť služby jejich při persekucích na českých exulantech byly ještě v dobré paměti. Proto byl z nich chycen jen ten nejmenší, žid Basewi a potrestán (1631), odseděl 40 týdnů ve vězení, zbaven fiskem veškerého majetku, odebral se na panství hrab. z Valdštýna a po úmrtí tohoto do Ml. Boleslavě, kde 1634 zemřel a kde jeho náhrobek ještě dnes je viděti. Jeho žena Hendel pochovaná je na starém žid. hřbitově († 1628).

Basford (bessferd), tovární m. v Nottinghamshire a Derbyshire (Anglie), 50.000 ob., 3 km sev.-z. od Nottinghamu.

Basch Antonín (* 5. VI. 1896 v Něm. Brodě), JUDr, doc. nár.-hosp. práv. fak. univ. Karlovy v Praze. Napsal: Teorie inflace (1922), Měnová reforma v Německu (1925), Rak. hosp. systém (1926), Problém zlata, cenová stabilita a politika cedul. bank (1928) a j.

Basch Victor Guillaume (* 18. srpna 1863 v Budapešti), prof. estetiky na Sorboně a soc. žurnalista. Od 1912 vicepresident Ligue des Droits de l'homme. Spolupracovník Ere nouvelle a Progrès de Lyon.

Basia, pravý přítok řeky Prona (sovět. Bělorus), dlouhý 120 km.

Basile Giambattista Giugliano, nar. v Neapoli 1875, zemř. 23. února 1632, ital. básník. Napsal: Lo Cunto delli Cunti (nejlepší vyd. B. Croce 1891).

Basileios Veliký, ↷ Basilius.

Basilejské vyznání, spis reformovaných Švýcarů, vypracovaný asi Mykoniem na základě konfese Ökolampadiovy, uveřejněný 1534, 1537 přijatý v Mülhausenu.

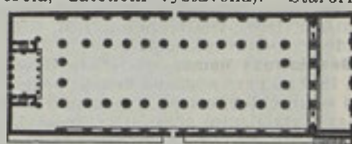
Basilejský mír, 1. 5. dubna 1795 mezi Francií a Pruskem, které vystoupilo z protifranc. koalice a vzdalo se území na levém břehu Rýna. — 2. 22. července 1795 mezi Francií a Španělskem, které se zřeklo San Dominga ve prospěch Francie.

Basilejský sněm, významný sněm církevní, na němž se jednalo o omezení moci papežské a úpravě poměrů v církvi, která byla tehdy v ostrém boji s českým husitstvím. Zasedal s přerušením v l. 1431—49 a změnil několikrát místo jednání; přenesen do Ferrary, Florencie a Lausannu. Byl svolán papežem Martinem V.; v průběhu jednání koncilu vystřídalo se několik papežů, Eugen IV., Felix V. a Mikuláš V. Sněm v podstatě rozhodl, že v otázkách církevních je nejvyšší instací církevní sněm a nikoliv kurie papežská. Jednáno také o sjednocení s církví řeckou, s níž uzavřena ve Florencii r. 1439 unie. Pro Čechy je sněm památný tím, že církev, uznavši již r. 1432 t. zv. „soudce chebského", přistoupila tu s nimi na smír. Zástupci a mluvčími Čechů byli tu představitelé dvou hlavních stran českých, Prokop Holý a Jan Rokycana. Výsledkem jednání byla pověstná kompaktáta, přijatá potom na sněmu jihlavském r. 1435, jimiž, třebas podmínečně, sněm uznává jeden z požadavků českých (4 artykulů), přijímání pod obojí způsobou.

Basili Januarius (* v Neapoli), malíř v Praze 1770.

Basilides, gnostický filosof v II. stol. po Kr. Žil v Egyptě, Syrii a Persii. Hl. jeho myšlenka byla, že svět se neustále zdokonaluje, a vše, co tvoří osud lidský, jest za tím účelem, aby snáze svého spasení došel. Krista pojímal jako Loga, ve smyslu ↷ gnostického učení.

Basilika (řecko-lat. basilica domus — královský dům), nejprve palác králův, pak u Řeků a Římanů budova pro soudy a obchod (v Římě po prvé 185, B. Porcia, Catonem vystavěná). Starořím.

Půdorys basiliky v Pompejích.

basilika se zachovala v Trevíru (nyní evang. kostel). Starý styl basiliky se vyvinul i u soukromého domu, kde velká síň sloužila k poradám a pod. Poněvadž křesťané používali ke svým obřadům basilik soukromých domů, stavěly se i pozdější chrámy po tomto způsobu. K původnímu plánu (síň sloupovím rozdělená na více lodí) přistoupila před hl. lodi, která byla širší a vyšší než lodě poboční, polokruhová apsida. Lodí bylo 3 až 5, vyzdobených mosaikami a obrazy. Z pravidla bylo před budovou nádvoří (atrium) s kašnou uprostřed, kde se zdržovali ↷ katechumeni, nekřesťané a kajícníci. Pod hl. oltářem byla podzemní kaple, ve které byly uloženy ostatky svatých, později svatého, jemuž byl kostel zasvěcen. — Kostely takto stavěné, nebo papežem basiliky nazvané („papežské b." mají různá práva a přednosti) jsou m. j.:

Řím: San Giovanni v Loteráně, San Paolo, Santa Maria Maggiore, San Clemente, San Pietro in Vignoli, S. Sabina, S. Crisogeno. Ravenna: S. Apollinare. Mnichov: S. Bonifatius. Berlín: Jakobskirche; v ČSR. je b. na Smíchově (sv. Václav) a poutní hrad na Velehradě. Lit.: Zestermann: Die antiken und christlichen B. (1845). Dehio: Die genesis d. christl. Basiliken (1883).

Basilisk, ps. ↘ Ig. Herrmanna.

Basiliskos (474—475), císař byzantský. Svrhl Zenona, který byl značně neoblíben, zmocnil se trůnu, ale byl od Zenona opět svržen a zemřel hladem ve vězení.

Basilišek, v bájích starověku žlutý had s bílými skvrnami a 3 rohy na hlavě, král jedovatých zvířat. Ve středověku ropucha vylíhlá z kohoutího vejce, mající hlavu a 8 tlap kohoutích, trojklaný hadí ocas, a korunku na hlavě, obluda usmrcující již pohledem. V orientě smíšenec kohouta, ropuchy a hada. Ve starých sbírkách zvířat nacházíme umělé b-y. Báj snad vznikla z primitivního vysvětlování tajemné smrti horníků a studnařů, kteří se otrávili plyny.

Basilit, sůl užívaná k napouštění důlního dřeva.

Basilius II., byzantský císař (976—1025). Vyplenil Bulharsko a Armenii (vrah Bulharů), což vedlo k smrtelnému nepřátelství mezi Řeky a Bulhary. Zasloužil se o pokřesťanštění Rusů. Lit.: Schlumberger: Basile II. (1900).

Basilius Daniel z Deutschenberka (1585 — 1628), z Něm. Lupče, latinský básník a český přírodovědec. Hl. Spis: Saud hvězdářský přirozený o strašlivé s ocasem kometě, 1618. Disquisitio physica de spiritibus corporis, 1611. Disputatio de planetis, 1611, a mnohé j.

Basilius Macedonský, císař byzantský (867—886), syn sedláka, komoří Michala III., po jehož zavraždění stal se císařem. Upravil justici i státní správu a učinil konec církevním zmatkům. Založil t. zv. makedonskou dynastii. Lit.: Vogt. Basile I. (1910).

Basilius Valentinus, středov. mnich-alchymista (žil prý kolem r. 1400). Rozlišil vizmut a zinek, získal čistou rtuť, objevil třaskavé zlato, kyselinu solnou, antimon. Zdá se, že jeho spisy pocházejí od různých členů Bratrstva Růže a Kříže. Vyšly 1717 a 1740 přičiněním Petreovým.

Basilius Veliký, křesť. světec (sv. 14. června), učitel církevní, * 329 v Caesarei (Kappadocia), † 1. ledna 379 jako biskup ve svém rodišti. Upravil mnišství, veřejnou dobročinnost, mši sv. (Liturgie sv. Basilia, dodnes sloužená ve východních církvích; česky vyšla 1883 a 1927 nákl. pravoslavné církve). Jeho spisy (listy, dogmatická a asketická díla) jsou skvělým projevem řecké poklasické literatury. Vyšly souborně (1721—30) péčí Garniera a Marana ve 3 sv.

Basis (řec. krok), základ, podklad nějaké věci. V geometrii: základní přímka nebo plocha. V aritmetice: zákl. číslo nějaké potence či logar. systému. V geodesii: linie, základ pro triangulaci. V krystalografii: hl. řez nebo horizontální rovina souměrnosti (basický pinakoid ↘ krystal). V petrografii: základní vrstva útvaru. V botanice: ↘ polarita. V metrice: podklad taktové jednoty tvořící metrickou řadu (hl. v antických metrech. — Monopodie n. dipodie.). Ve stavitelství: spodní část stavby, také pata sloupu. Ve vojenství: ↘ operace.

Baskerville (-vil) John, angl. písmolijec a knihtiskař, (* 1706 ve Wolverley, † 8. I. 1775 v Birminghamu); velice ceněny jsou jeho typy a vydání Vergila, Horáce, Ariosta, s krásnými mědirytinami.

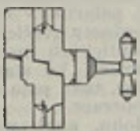
Basket-ball, míčová hra. Hráti je dovoleno pouze rukama. Goalem je zde provázkový košík o průměru 45 cm, zavěšený tři metry od země. Účelem hry je vhoditi kožený míč do košíku. Hru je možno hráti na otevřeném hřišti stejně jako v uzavřené místnosti. V tomto případě se počet hráčů omezuje na pět na každé straně, počítaje v to středního útočníka, pravé a levé křídlo a pravého a levého zadního obránce.

Baskové (špaň. Vascos, baskicky Euskaldunak — lidé mluvící euskarou), prastarý národ, sídlící na svazích Pyrenejí (ve šp. v prov. Viscaya, Guipuscoa, Alana, ve Francii v arrondis. Mauléon a Bayonne), 650 000 hlav. Řeč jejich není v úřadech používána. Ethnologicky jsou dosti záhadní; mají temné i světlé vlasy a oči. Španělští B. uchovali svůj kroj (červená, modrá neb bílá čepice, pás, krátká bluza). Dříve smělí námořníci a lupiči, nyní se zabývají rybolovem, rolnictvím a chovem dobytka; uchovávají si své prastaré zvyky, tance, hry (juego de pelota). Ženy jejich jsou v celém Šp. hledány jako chůvy. B. jsou hrdí na svůj rod, neboť podle privilegia Jany Kastilské byli postaveni na roveň šlechtě. — Dějiny. B-ové jsou prý potomci iberských Vaskonů, Řím. nikdy zcela nepodmaněných; 580 pokořeni Visigoty. 920 utvořilo se v jich území král. ↘ Navarrské. Svá práva a výsady ztratili 1789 ve Francii, ve Španělích 1805. Jejich povstání a protivládní smýšlení způsobilo, že 1876 mají jejich 3 provincie jakousi správní samostatnost. Lit.: Mazure: Histoire du

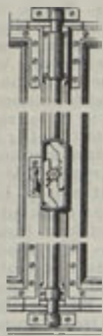
Béarn et du pays basque (1839); Bladé: Études sur l'origine des Basques (1869).

Baskunčakskoje Ozero, solné jezero v ruské g. Astrachan, 124 km^2.

Baskyl, v zámečnictví způsob zabezpečení oken, dveří, skříní, pozůstávající v tom, že jedním otočením rukověti, nahoře i dole, železná závora zasune se do rámu.

Klika baskylového zámku.

Baskylový zámek.

Básnické licence (licentia poetica, básnická svoboda), jsou to jisté odchylky od běžné řeči nebo od správnosti dějin, které si dovolují básníci ve svých dílech.

Basonge, národ z čeledě → Bantu — černochů, sídlící u Konga mezi Lubi a Lomami, vznikly smíšením → Balubů s → Batetely. Zabývají se chovem vepřů a zemědělstvím.

Basovský Miloš Alexander (* 11. I. 1899 Turany, Trenč. župa), ak. malíř, člen spol. sloven. umělců a Uměl. Besedy Sloven. Hl. díla: Detvianská melódia (1928), Do Komárna (1927), Jeseň v Orave (1928), Hôrni chlapci (1929) a j.

Basový klíč, F-klíč na 4. lince notové osnovy.

Basra (Bassora, Balsora), vilajet arab. království Iraku, 138.750 km^2 a ¾ mil. ob., obsahuje území kolem ústí Šatt-el-Arabu. Jen 0.3% půdy je úrodné. — Hl. m. B., 50.000 ob., 90 km od moře, kdysi důl. přístav, v krajině velmi nezdravé. Dosti čilý obchod: vlnou, obilím, petrolejem, koberci a datlemi. 15 km jihozáp. Stará Basra (Sobeïr), východisko karavan do Arabie. — M. založil 637 kalif Amar, za Abbasovců důl. m., sídlo obchodu, věd a umění. (Obraz B. z této doby podává Tisíc a jedna noc). Pádem Mongolů 1258 velmi utrpěla. Od 1538 často měnila pány. V 17. stol. byla samostatnou. Za tureckých dob význam a blahobyt m. poklesl. 22. XI. 1914 byla obsazena Angličany (→ Mesopotamie).

Bas-Rhin (ba-ren), depart. ve vých. Francii, 4786 km^2, ¾ mil. ob. Hl. m. Strasburg (→ Alsasko-Lotrinsko).

Bass (ital. basso, franc. basse = hluboký), v hudeb. harmonii podklad, na kterém se buduje harmonická i melodická linie skladby.

Bass Eduard (* 1. 1. 1888 v Praze), spisov. a žurnalista. Napsal: Fanynka a j. humoresky, Klapzubova jedenáctka, Holandský deníček, To Arbes nenapsal, Letáky (za války). Red. L. N.

Bassa, ve spojení s oktávovou čarou: 8va... bassa, znamená, že místo, pod kterou čára stojí, má se bráti o oktávu níže.

Bassai, řecká ves v Arkadii u Figalia, známá chrámem Apollonovým, vystavěným Iktinem, stavitelem Parthenonu. Chrám odlišuje se od schematu ř. chrám. staveb, neboť svatyně boha je přistavena k vlastní lodi; nad vchodem má nádherný vlys, představující boje Amazonek s Kentaury. Patří k nejlépe uchovaným antickým budovám.

Bassano, m. v ital. provincii Vicenza, 20.000 ob., 130 m n. m. M. má staré hradby, pevnost, museum, obrazárnu. knihovnu s cennými rukopisy, čilý průmysl. Rodiště malířů Giacomo, Francesco a Leandro da Ponte, kteří se jmenovali podle m. „Bassani". — 8. září 1796 porazil zde Napoleon Rakušany. Lit.: Brentari, Storia di B. (1884).

Bassano Giacomo (vlastně da Ponte), ital. malíř (1510—1592), v Bassanu, žák Tiziánův mal. biblické scény, genry a portrety. Znamenité jsou jeho idylické obrazy, malované sytými, jasnými barvami. Jeho synové Francesco (1549—92) a Leandro (1557—1622) napodobili styl svého otce.

Bassano Hugues Bernhard, vévoda z B., → Maret.

Bassani Giovanni Battista (* 1657 v Padově, † 1. října 1716 v Bergamu), hud. skladatel, 1688—1712 kapelník katedrály ve Ferraře, výborný houslista. Psal sonáty, duchovní hudbu a kantáty.

Bassano Napoléon Joseph Hugues Maret, → Maret.

Bassari, národ v sev. Togo, dobří kovodělníci.

Bassein (basin), m. v div. Irawadi brit.-ind. prov. Birma, 42.563 ob., důl. přístav pro vývoz rýže; mlýny na rýži, četné pagody a kláštery. B. založena 1249 př. Kr., byla Angličany dobyta 1852.

Basse-lisse, druh tkaní koberců, gobelinů.

Bassermann Albert (* 7. IX. 1867 v Mannheimu), něm. herec, představitel Ibsenových a klasických hrdinů (Hamlet, Othello, Mefisto, Tell).

Bassermann August (* 4. XII. 1848 v Mannheimu), herec a něm. divad. ředitel, zn. představitel shakespearovských

postav. Jako divad. ředitel propagoval klasiky.

Basses-Alpes (basalp), departement v jižní Francii, 6988 km², 100.000 ob. Hl. m. Digne.

Basses-Pyrénées (bas-pirené), departement v jižní Francii na úpatí záp. Pyrenejí, 7712 km², ½ mil. ob., z nichž ¼ Basků. Hl. m. Pau.

Bassetta, středověká karetní hra.

Bassettový roh (it., corno di bassetto, franc., cor de basset, něm., Bassetthorn), altový klarinet laděný do F, obsahem tónů sahající až do F. Zvuk jeho je temný, zádumčivý, ale měkký. Mozart jich užil v Requiem místo klarinetů, Mendelssohn napsal 2 koncerty pro b. r. Byl vynalezen 1770 v Pasově, 1782 zdokonalen Theodorem Lotzem v Bratislavě.

Bassetový roh.

Bassi Giussepe Ugo (1801 až 1849), it. kněz a nadšený vlastenec, republikán, bojovník za svobodu v Italii v řadách Garibaldiánů. Chycen Rakušany, vydán papež. vládě a zastřelen 1849.

Bassompierre François de, baron (1579—1646), francouz. marš. a diplomat. Od r. 1599 u dvora Jindřicha IV. Bojoval 1600 v Savojsku a 1603 pod marš. Russwormem proti Turecku v Uhrách. V zimě 1604—5 v Praze. Sloužil pak Ludvíku XIII., jenž jmenoval jej marš. a vyslancem na růz. místech (1621—1626). Vyznamenal se jako velitel při obléhání La Rochette též i v bojích proti Hugenottům. Jako odpůrce kard. Richelieua vězněn jím 12 let v Bastille od r. 1631 až do kardinálovy smrti 1643, kdež napsal své paměti (Journal de ma vie), v nichž líčí též život tehdejší české aristokracie. Č. lit.: Světozor III. (1869), 247 ad.

Bassongo-Mino (ozubení lidé), bojovný národ v Belg. Kongu. Používají nožů, luků a šípů, kopí. Mají zvyk špičatiti si zuby. Věří na stěhování duší.

Bast (řec. Bubastis), staroegyptská bohyně radosti, zobrazovaná jako paní s kočičí hlavou, obklopenou sluncem, s košem a ⚲ sistrem. Podle Herodota byl svátek její národní slavností. Zasvěcena jí byla kočka; kočičí hřbitov byl v Bubastis, hl. m. kultu; dodnes četné nálezy (obrazy a bronzové sošky koček a j. materiál).

Basta! (ital.), dosti!

Basta Jiří (1550—1612), gen. cís. Rudolfa, 1559 vyslán jako cís. správce do Sedmihradska, kdež dal zavražditi kníž. Michala a vládl krutě; povstání Štěpána Bočkaje učinilo konec jeho řádění.

Bastar, stát na jihu v britské Indii, 33.439 km², 433.310 ob.

Bastard, 1. dítě zrozené z nerovného neb divokého manželství; 2. v biologii ⚲ kříženec.

Bastarnové (Bastarnae, Basternae), první germ. kmen, který opustil své území a střetl se s Římem. 200 př. Kr. sídlili sev. od ústí Dunaje; jejich král Clondicus 169 bojoval s Macedonií proti Římanům. Jejich jméno mizí 300 po Kr. a jejich sídla zabrali Gothové. Část B. Peukinové (Peusini) sídlili na dunajském ostrově Peuke.

Bastař Jindřich (* 1897), virtuos na housle; žák Ševčíkův. Od r. 1908 prof. státní konservatoře.

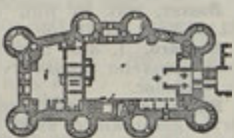
Bastia, hl. m. arrod. na Korsice, 33.094 ob. M. je amfiteatrálně stavěno. Má železniční spojení s Ajacciem, starý a nový přístav, doly na antimon, loděnice, slévárny a čilý obchod rybami a jižním ovocem. — B. byla založena 1388 a byla sídlem janovského guvernéra. 1791 přestala býti hl. m. ostrova.

Bastian Adolf, etnograf a cestovatel, (* 26. VI. 1826 Bremen, † 3. II. 1905 Port of Spain-Trinidad). Zcestoval téměř celý svět a byl z tvůrců t. zv. Völkerpsychologie (Psychologie národů). Byl docentem berlínské university a ředitelem Musea für Völkerkunde. Na svých cestách získal mnoho zkušeností a materiálu pro museum, na kterých zbudoval svou nauku o základním typu lidské myšlenky, která se vede v oblasti kultury samostatně. Hl. jeho díla: Der Mensch in der Geschichte (1860); Die Völker des östl. Asien (1866—71); Beiträge zur vergleichenden Psychologie (1868); Ethnologische Forschungen (1871—73); Die Kulturländer des alten Amerika (1878—89); Der Völkergedanke im Aufbau einer Wissenschaft vom Menschen (1881); Vorgeschichte der Ethnologie (1881); Der Menschheitsgedanke durch Raum und Zeit (1901) a četné cestopisy. Lit.: Advelis: A. B. (v Ztschr. der Ges. für Erdkunde, 1905).

Bastien-Lepage (bastien-lepaž) Jules (*1848 † 1884), franc. malíř-naturalista. Maloval s oblibou výjevy z rolnického života a portrety. Lit.: Fourcaud: B., savie et ses oeuvres (1885).

Bastilla, jméno hradů ve staré Francii. Obyčejně se míní hrad u brány sv. Antonína v Paříži, vystavěný 1369—83 proti Angličanům, který od r. 1397 sloužil za státní vězení. Strašlivé byly tamní podzemní žaláře, hl. pro politické vězně,

často nevinné. Strava a ošacení vězňů bývalo bohaté, někdy až přepychové, šloli o velmože. Za Ludvíka XIV. bylo ročně prům. 16 vězňů, někteří jen na několik dní; při dobytí B. našlo se jich jen 6. Odedávna platila B. jako sídlo tyranie a královské zvůle; proto za revoluce vzrušený dav 14. července 1789 dobyl a zničil hrad, který hájilo 80 invalidů a 40 Švýcarů. Velitel Launay se sice vzdal, byl však davem zabit. Lit.: Bornon: La B. 1370—1789 (1893); Funck—Brentano: Légendes et archives de la B. (4. vyd. 1900).

Půdorys bastilly.

Bastnerus Jan z Báňské Bystřice, č. humanista poč. XVI. stol. Psal příležitostné básně.

Basutové, národ jihoafrický, východní větev Bečuánů. Vynikají inteligencí a pílí, ale tělesně a válečně se sousedům nevyrovnají. Žijí polocivilisovaně, jako samostatný národ pod svrchovaností Anglie, tři pětiny mužů chodí za prací do průmysl. oblastí jižní Afriky. Školství je v rukou misionářů; obilí a dobytka je v zemi nadbytek. B. mluví řečí Suto, (Sesuto, Sotho) z čeledě Bantu. Lit.: Casalis: Les Bassoutos (1860). Endemann: Grammatik der Sotho (1876). Practical method to bearn Sesuto. (Morija 1906). Mabille: Sesuto-English Dictionary (1911). Endemann: Wörterbuch d. Sotho-sprache. (1911).

Basutsko, země Anglií obsazená, v jižní Africe, mezi 28° 31—30° 31′ již. š. a 27° 30′—29° 30 vých. d., mezi řekou Caledonskou a horstvem Kathlamba, 30.343 km² a ½ mil. ob. (jen 2000 bělochů.) Země je prostoupena horstvem Maluti a protéká jí řeka Oranje. Obyv. jsou Basutové. Země je spravovaná angl. komisařem a je rozdělena na 7 distriktů. Hl. m. Maseru, 2289 ob. (399 Evropanů.) Telegrafní spojení s Kapskem. Železnice Maseru—Bloemfontein. R. 1828 bylo B. silnou říší a teprve 1868 získala je Anglie. B. stalo se částí kolonie Kapské, ale od 1884 je podřízeno přímo Anglii. Lit.: Ellenberger: History of the Basuto (1913).

Baš Matyáš, pán muráň. hradu na Slov. v XVI. stol., loupež. rytíř, potrestán stětím před hradní branou.

Bašagić Safvet Beg, PhDr. (* 1870 v Nevesinji), kustos zem. musea v Sarajevě. Studoval na univ. v Budapešti, kdež r. 1910 promován na doktora filosofie ex linguis islamiticis. Výborný znalec řeči turecké, arabské a perské. Poslanec bosenského sněmu a jeho předseda. Od r. 1919 kustodem zem. musea v Sarajevě. Již jako gymnasista uveřejnil různé beletr. práce pod pseud. Mirja Savet; později pak vydal: Misli i Čuostva (1906), i Izabrane pjesme (1913), jakož i dvě dram. práce: Abdulah-paša a Boj pod Ozijom (1905 a 1906). Nejdůlež. jest ale jeho histor. dílo: Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine od r. 1463—1850 (1900), prvé vypsání dějin těchto zemí v chorv. jazyku, jakož i jedinečný spis lit. histor. Bošnjaci i Hercegovci na polju islamske književnosti (1912). Spisy tyto mu zjednali zvučné jméno i za hranicemi. Jest zakladatelem a hl. přispívatelem muslim. poučného časopisu Behar.

Bašek Josef (* 1868 † 1917), čes. malíř a žák pražské akademie.

Bašibozuci (turecky, šílenci), v bývalém Turecku název pro oddíl policie, která vykonávala službu v provincii nebo ve vesnici a skládala se hlavně z Bosňáků, Albánců a Kurdů. Ačkoliv tato policie byla proslulá svou ukrutností, byla vládou velmi oceňována pro slepou poslušnost.

Baška nova (Besca nuova), m. na ostrově Krku, 4000 ob. Mořské lázně.

Baškin (A. Bakšin), Matvěj Semenov vynikající představitel reformního rozumového hnutí v pol. XVI. stol., zakladatel náb. sekty v Rusku t. zv. baškinitů. Jedinou autoritou jim bylo Písmo sv. a apoštolské listy. V učení jejich, neuznávajícím božství Kristova, jeho jednoty s Bohem Otcem, obřadů a poct svatým, jeví se stopy luterství a učení sekty židovských bludařů. Za cara Iv. Hrozného byli pronásledováni, r. 1553 dáni do klatby a B. poslán do klášterního vězení.

Baškirceva Marie (1860—1884), rus. malířka naturalistického směru; s oblibou tvořila obrázky z pařížského pouličního života. Cenné jest její dílo vyšlé po smrti: Journal de M. B. (1887) a Lettres de M. B. (1891).

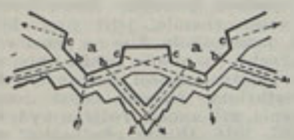
Baškirové, členové tur. skupiny u altajských národů, žijící v počtu asi 1.6 mil. v stepích vých. Ruska a zabývající se orbou, včelařstvím a chovem dobytka. Žijí v pevných sídlech, jen zámožnější pěstitelé kočují se svými stany. (Širma.) Blíží se tvarem tváře, mravy a způsobem života Tatarům a zachovali si svůj svéráz pod rus. panstvím. Živí se mléčnými výrobky: Kumysem (kvašené kobylí mléko), krutem (sušený sýr) a airanem (z horkého mléka a kyselé smetany). — B. byli 1250 podmaněni Tatary, 1552 Ivanem IV. a obdrželi Ufu 1573 za hl. m. Od 1798—1874 tvořili oddíl v Uralském kozáctvu. Od 1919 existuje sově-

tová republika „Baškirija" s hlav. m. Ufou.

Bašlik (tur.), kavkazská vlněná, špičatá kápě s dlouhými konci, které se otočí okolo krku. Byla užívána v rus. vojsku proti zimě.

Bašta Jan, Ing. Dr., emer. president MAP., Praha (* 1860 v Poděbradech). Výb. železn. odborník, mající velké zásluhy o překonání železn. krise po převratu. R. 1902 promován jako první doktor techn. věd. Odb. přednosta min. železnic v. v. Za svoje zásluhy o rozvoj techn. vědy zvolen presidentem MAP.

Bašta, věž v obvodu ochranných zdí, též i u malých hradů tvoří součást bu-

Bašty.

dov; má velký význam ochranný, často bývají v ní schody. — B. dům porybného nebo dozorce na břehu rybníku.

Baštář Jan z Tábora, příležitostný básník v XVI. stol. Zajímavé jest jeho: Tracrus horarum gratulatoriarum ex dominio planetarum.

Baštecký z Kostenic Burian, malíř na Nov. městě v Praze. († před r. 1562).

Baštecký Jan, syn předešlého a malíř v Praze, jako jeho otec. Žil ok. r. 1567.

Baštonáda (franc. bastonnade), výprask holí do pat, trest, kdysi obvyklý i na západě, někde v Orientě i dodnes užívaný.

Bašty, čtyři štíty na hřbetu již. Tater, mezi jezerem Štrbským a Hlinskou Turňou. B. Zadní má výšku 2390 m; B. Přední 2366 m; B. Malá 2289 m; B. Krajní jen 2205 m.

Baštýř, na Třeboňsku dozorce rybníků.

Baštýř Mořic, MUDr. (1835—1894), znamenitý zubní lékař působící v Praze od r. 1871. Od r. 1882 obecní starší a člen m. rady pražské. Docent zubního lékařství na č. univ. od r. 1884. Uveřejnil z oboru zubolécby četné spisy v lék. časopisech českých i cizích. Význačný pracovník česko-žid. hnutí.

Baše Miloslav (23. III. 1888 v Pečkách na dr.), ak. sochař; absolv. sochař. školu v Hořicích a mistr. školu prof. Laszczkiho na akad. v Krakově. Činný v Pardubicích.

Báťa, ps. ↷ Daniela z Lauček.

Baťa Antonín, tov. ve Zlíně. Bratr Tomáše B., se kterým společně zařídil první závod ve Zlíně. († r. 1907).

Baťa Tomáš, továrník ve Zlíně (* 3. dubna 1876 ve Zlíně). Syn obuvníkův, který z nepatrných začátků obrovským nadáním organis. a podnikatelským se vyšinul tak, že jeho závody jsou dnes největšími toho oboru v celé Evropě. R. 1894 začal se svým bratrem Antonínem s výrobou houněných bot ve Zlíně a záhy přikročil k rozšíření svojí dílny a k výr. kožené obuvi. R. 1913 má již velká odbytiště po celém býv. Rakousku a proniká i do Něm., Hol. a Švédska. Za svět. války rozšiřoval neustále svoji výrobu, největšího rozkvětu ale docílily jeho závody díky neúmorné energii svého šéfa po převratu. Výrobky jeho razí si nyní cestu do celého světa a získávají všude snadné odbytiště. Hlavní jeho zásada jest: levné ceny, dobré zboží, nejmodernější výroba, spokojený zaměstnanec i zákazník. Ve vnitřní organisaci zavedl r. 1923 svůj systém „samosprávy dílen" s účastí zaměstnanců na zisku. Do r. 1928 vzrostla prosperita závodu po zavedení těchto moderních zásad asi 10násobně. Výroba stoupla ze 7.000 párů na 75.000 párů bot, počet zaměstnanců z 1800 osob na 12.000. Cena obuvi klesla z 220 na 59 Kč a mzdy kvalif. zaměstn. stoupIy ze 166 Kč na 480 Kč. Závody se rozšířily z 5 tov. budov na 34; a prodej mimo ČSR. zasahuje trhy celého světa. B. zařídil také velké záv. kuchyně a jídelny, vystavěl sta rod. domků, školy, záv. nemocnice, hřiště, knihovny atd. Sleduje tím ten účel, aby zvýšením živ. úrovně zaměstnanců zvýšil jejich pracovní schopnost. Jako starosta m. Zlína vyprostil město z dluhů a přebudoval Z. v moderní město. Tomáš Baťa zjednal svým obrovským rozhledem, neúnavnou prací a energií slávu českému jménu v celém světě.

Bataille (bataj), Henry, franc. spisovatel (* 4. dubna 1872 Nimes, † 2. března 1922 Rueil), napsal mimo básně (Le beau voyage 1904) množství dramat, v nichž řeší problémy lásky naturalistickým stylem. Hlav. díla jsou: L'Enchantement (1900), Maman Colibri (1904), La Marche nuptiale (1905), Poliche (1906), La Femme nue (1908), Le Scandale (1909), La Vierge Folle (1910), Les Flambeaux (1913), L'homme à la rose (1920). Lit.: Blanchart: H. B. (1922).

Batalaka-Arsenijević Lazar (1793 až 1869), srbský státník a ministr. Napsal paměti a Dějiny Srbska.

Batalpašinsk, krajské m. v republice čerkeské, 27.000 ob. Hutě a těžařství.

Batangas, m. na jižním břehu ostrova Luzonu (Filippiny). 36.000 ob.

Batár, krytý, pérovaný kočár.

Batarde, kaligrafické, pololežaté písmo.

Batate, ☞ Ipomoea.

Batavia, hl. m. Holandské Vých. Indie a vládního okrsku B. (11.704 km², 3 mil. ob.), 300.000 ob. (25.000 Evr., 30.000 Číňanů), na sev. pobřeží Javy, pod 6° 7′ j. š. s chráněným přístavem. Obklopeno je úrodnými poli. Ve Starém městě je sídlo úřadů a obchodu (radnice, bursa, chrám, Java-banka, úřad přístavní a celní, obchodní domy) a bydliště domorodců. Nové město (zal. 1808) je obydleno Evropany; má vily v krásných zahradách, palác guvernéra, arménský kostel, paláce vědeckých společností, musea. V předměstí Weltevreden je divadlo, katol. chrám, vládní palác, pevnost a kasárny. Město má veliký obchod koloniálním zbožím, barvivy, olejem, tabákem. Styk se světem obstarává 6000 lodí ročně. Četné železnice spojují m. s ostrovem, telegrafní kabel s Vých. Asií, Evropou, Sumatrou a Australií. Vzdělávací ústavy vedou misionáři. V B. jest Společnost pro umění a vědy (zal. 1778), Sp. pro indickou řeč a národopis, Sp. pro průmysl a zemědělství. Také je sídlem guvernéra a vysokých úřadů, kat. biskupa, čsl. konsula. — Dějiny: Hol. guvernér Pieter Both 1610 usídlil se u Džakatry, 1619 stalo se m. residencí, a obdrželo jméno Batavia. Po povstání 1699 byla residence přeložena do předměstí Welevreden. 1811 obsadili m. Angličané, ale 1816 vrátilo se opět do holandských rukou. Lit.: De Haan: Oud B. (Batavia 1923).

Batavská republika, jméno státu, zřízeného podle francouzské ústavy (leden 1795), ve který se přeměnila republika Spojené Nizozemí a přijala ústavu ze dne 23. dubna 1795. Republiku spravovalo zákonodárné shromáždění, které propůjčovalo moc direktoriu. 1806 Napoleon přeměnil republiku na král. holandské a jmenoval svého bratra Ludvíka králem. Lit.: Colenbrabder: De Bataafsche Republik (1908).

Batenberg (Battenberg), město v prus. okr. Wiesbaden, (1919) 970 obyvatel, 349 m n. m.; má zámek, velké lesy, tkalcovnu vlny a hamry. Blízko leží zřícenina Kellerburgu. — Rod hrabat z B., který obýval až do r. 1237 Kellerburg, vymřel 1314. — Titul princezny z B. obdržela 5. list. 1851 morganat. choť prince Alexandra z Hessenu, roz. hraběnka Julie Hanke (* 12. XI. 1825, † 18. IX. 1895), a její děti: nejst. syn Ludvík Alex., * 24. V. 1854, † 10. září 1921 v Londýně, stal se 1868 brit. poddaným; oženil se 1884 s princ. Viktorií hessenskou. Napsal: Men-of-war names, their meaning and origin (2. vyd. 1908). O druhém synu ☞ Alexandr II,; třetí syn Jindřich (* 5. X. 1858, † 20. I. 1896 na zpáteční cestě ze záp. pobřeží afric.), byl ženat s Beatricí anglickou (* 1857) a jeho dcera Ena (Viktorie Eugenie, * 24. X. 1887) jest od 1906 chotí španělského krále Alfonse XIII.; čtvrtý syn, Frant. Josef, * 24. IX. 1861, od 1897 ženat s princeznou Annou černohorskou, napsal: Die volkswirtschaftl. Entwickelung Bulgariens von 1879 bis zur Gegenwart (1891).

Batěk Alexandr (Sommer-B., též pseud. L. Sommer), PhDr., (* 15. 6. 1874 v Prádle u Nepomuka). Propagátor eubiotiky, abstin. od alkoh. i narkotických dráždidel; podává prostým lidem poznatky věd, zejm. chemie, jejíž prof. byl na pražs. prům. škole. Žije na pensi v Liboci u Prahy. Po absolv. pražs. univ. studoval v Londýně u prof. Ramsaye, v Paříži u Berthelota. Napsal četné rozpravy z chemie, zvl. anorg., redig. a vyd. v Plzni 1907—1914 „Illustr. přednášky" na 400 čís., později „Zájmy všelidské". Od r. 1919 ukládá své snahy převýchovy národa do katechismů (Setba vol. sdružení klasů), asi 250 brožur, a do sešitů s názv. „Jen to nejdůležitější". Od převratu až do podzimu 1929 proslovil na 1700 přednášek, hl. na Starom. nám. Vydal též Příručku chem. technologie, Chemické vzorce, Chem. rovnice, Mravouku přirozenou, 3 sv., Přehled mineral. a geologie, a 2-dílný utopist. román Ocelové paže. Svůj život popsal v 1. sv: Jak jsem 50 let žil a pracoval 1874—1924 (Kočí, 1925). Přednáší na jakékoli téma, nesmlouvavě kárá sociální zlořády. Vydává „Správný život", účastní se agilně hnutí protitabákového, vegetářského a mírového (V. mezinár. sjezd v Praze). Jest tajemníkem mezinár. eubiotické organisace.

Batěk Leopold, MUDr. (* 1863), zdrav. rada, odb. lékař v Hradci Král. Promován r. 1882. Od r. 1899 působí v Hradci Král. Významný pracovník stavovský, komunální a sociální. Získal si značné zásluhy o rozkvět Král. Hradce.

Bateke, kmen Bantu na Ogowe. (Belg. Kongo). B. jsou dobří lodníci a obchodníci. Známé jsou jejich masivní šperky a kruhy.

Batelov, městys na Moravě, pol. okres Jihlava, 2000 ob. Připomíná se již ve 13. stol. Soukenictví a papírnictví. V okolí batelov. vrch, připomínä se u Havlíčka.

Batelovský, ps. ☞ Samuela Alektoria.

Batem, u rostlin. jmen zkr. James Batemana (betmen), tvůrce dvou velkých děl o orchidejích: The orchidaceae of Mexico and Quatemala (1837—43) a A monograph of Odontoglossum (1865—74).

Bateman (Bétmn) Thomas (1778—1821), lékař angl. Probádal kožní nemoce. B. opar, strupy na rukou. B. nemoc (Molluscum contagiosum).

Baterie, 1. elektrická, soubor leydenských lahví, nebo kondensátorů (↗ elektřina) za účelem nahromadění většího množství statické elektřiny. Jednotlivé lahve (kondensátory), spojují se mezi sebou různě, dle toho, jaký chceme obdržeti náboj nebo napětí. V prvním případě spojí se všechny vnější a všechny vnitřní obaly mezi sebou tak, že utvoří dva póly baterie. V druhém případě postaví se láhve na dobře isolovaném podstavci a spojí se vnitřní obal první lahve s vnějším obalem druhé, obal vnitřní druhé s vnějším obalem třetí atd. Vnější obal první lahve s vnitřním obalem poslední láhve tvoří oba póly baterie. Baterie, skládající se z n lahví spojených prvním způsobem, možno nabíti n-krát větším množstvím elektřiny, nežli jednotlivé láhve, při jistém napětí. Baterie lahví, spojených dle druhého způsobu, možno nabíti elektřinu o n-krát větším napětí, nežli jednotlivé láhve. — 2. Baterie galvanická, soubor článků galvanických. Může býti spojena rovnoběžně (k docílení velké intensity) nebo seriově (k docílení velkého napětí proudu). V prvním případě spojuje s jedné strany všechny positivní póly článků, v druhé všechny negativní. Taková baterie má elektromagnetickou sílu tutéž jako jednotlivé články, ale její intensita jest součtem intensity všech elementárních článků. V druhém případě spojuje se positivní pól prvního článku s negativním druhého, positivní druhého s negativním třetího atd. Elektromotorické síly jednotlivých článků sečítají se na elektromotorickou sílu baterie, a intensita proudu jest tatáž, jako v každém jednotlivém článku. Kombinací spojení rovnoběžného se seriovým obdrží se další skupinová spojení. — 3. Baterie akumulátorů. Spojuje skoro všechny jednotlivé články seriově. V principu jsou možná tatáž spojení, jako u článků galvanických. — B. (frc. battre = bíti), ve voj. zn. pův. skupení růz. počtu děl k určitému taktic. účelu; nyní nejmenší dělostř. jednotka správní (jako rota v pěch.) a jednotka dělostř. palby; ve většině armád 4 (dříve 6—8) děla, u největších ráží 2 nebo i jen 1 dělo. ↗ Batterie (Artillerie).

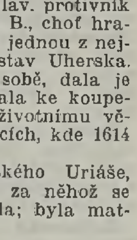
Bates Henry Walter (* 1825, † 1892), angl. přírodovědec. Známý svými spisy a sbírkami z krajů nad Amazonkou.

Bath (bas), 1. m. v angl. hrabství Somerset na Avoně, 68.530 ob. Sídlo biskupa; gotická kathedrála; slavné lázně (horké prameny 40°—49° — 50.000 hostů), již z římských dob: Aquae Solis. — 2. M. v USA. ve státě Maine na Kennebecku, 40.000 ob. Loděnice.

Bátbory st. šl., posléze knížecí rod v Sedmihradsku; jeho vybájeným předkem byl jeden z něm. válečníků, kteří byli v Uhrách domovem. Štěpán II. B. († 1494), vojv. sedmihr., zvítězil nad Turky u Kenyérmező 1479 a nad pretendentem Janem Korvínem 1490, Štěpán III. B. († 1535), vojv. sedmihr. od 1491, 1514 obhájce Temešváru proti Dózsovi, 1519 palatin, byl jedním z hlav. protivníků Zápolského a stál věrně při králi Ferdinandovi I. Štěpán IV. B. * 1533, † 12. XII. 1586, nejvýznačnější muž rodu, byl 1571 po vymření rodu Zápolského zvolen za knížete sedmihrad. a 1575 za krále polského, (↗ Štěpán), načež dal zvolit za sedmihrad. knížete svého staršího bratra Krištofa. Syn tohoto Zikmund B., * 1572, † 27. III. 1613, spojil se s císařem Rudolfem II., porazil Turky a podrobil si Valachii (1595); 1597 předal Sedmihrady císaři Rudolfu II. za Opolí a Ratibořsko; avšak již 1598 se vrátil a předal 1599 vládu svému synovci, kardinálu Ondřeji B. Když tento byl zabit, žádal Zikmund 1601 od zemského sněmu své znovudosazení. Poněvadž však císař odmítl, musil B. prchnout r. 1602 a žil od té doby z císařského ročního důchodu v Čechách. Jeho strýc Gabriel B., vnuk Ondřeje I., * 1589, vládl j. kníže sedmihrad. od 1668 prostopášně a krutě a byl proto 27. X. 1673 ve Vel. Varaždíně zavražděn, načež byl zvolen knížetem jeho hlav. protivník Gabriel Bethlen. — Alžběta B., choť hraběte Frant. Nádasdyho, jest jednou z nejpověstnějších ženských postav Uherska. Lákala mladá děvčata k sobě, dala je vražditi a krve jejich užívala ke koupelím; byla odsouzena k doživotnímu vězení na svém hradě Čachticích, kde 1614 zemřela.

Bathséba, žena chettitského Uriáše, svedená králem Davidem, za něhož se po zavraždění Uriáše vdala; byla matkou Šalamounovou.

Bathský řád (angl. Order of the Bath), velkobritský řád, původně sdružení rytířů v dobách nejstarších; jméno upadlo ale poznenáhlu v zapomnění, až r. 1725 zaveden jako řád za vynikající zásluhy vojenské i civilní, ve třech třídách: velkokříž, komturský a jednoduchý (companions). Vojenské vyznamenání: osmihranný kříž z bílého smaltu se zlatými lvy v rozích; ve středu tři koruny (Anglie,

Bathský řád.

Škotsko, Irsko) s ornamentální výzdobou a kolem nich tmavorudý ovál s nápisem: Tria juncta in uno (tři spojené v jedné). Vyznamenání za zásluhy občanské: ovál. zlatý štít s nápisem, jako výše, s 3 korunami. Velkokříž i komturský jsou ve formě hvězdy a nosí se na prsou. Majitelé velkokřížů a komturů mají hodnost rytířskou (Knight) a titul: Sir, jejich manželky titul: Lady. Stuha: tmavočervená.

Bathův kov, světležlutá slitina z 55% mědi a 45% zinku.

Batignoles, les, stará čtvrt sev. části Paříže, spojená s městem r. 1860.

Batika, jméno označuje tkaniny, ručně barvené zvláštním způsobem, kterého se používá v domácím průmyslu domorodci na Javě. Na bílou tkaninu nanášejí se kontury vzoru pomocí t. zv. jehly, t. j. malé nádobky měděné, jež má úzký otvor, kterým vytéká vosk. Plochy, které nemají býti zabarvené, pokryjí se pak tenkou vrstvou vosku pomocí štětce. Tak připravená tkanina ponoří se za studena do koupele určité barvy, pak za tepla odstraní se vosk, pokryjí se jím znovu jiné plochy vzoru a tkanina ponoří se opět do koupele s následující barvou. To opakuje se několikráte, tím obdrží se mnohobarevné vzory a s velmi subtilním tónováním. Efekt možno ještě zvýšiti žilkováním, které pokrývá celý vzor a docílí se ho tím, že do vosku přidává se trochu kalafuny, násl. čehož vosk v barevné koupeli praská a těmito trhlinkami vnikají stopy barviva do tkaniny. Obyvatelé Javy batikují bavlněné tkaniny a dlouhověkou tradicí dospěli v tomto výkonu k neobyčejné dokonalosti. V Evropě batikují se také i jiné tkaniny.

Batist (battist, doslova: křestní roucho, franc. batiste), nejjemnější plátno, zpola průhledné a přece husté, tkané z jemné belgické lněné příze (ramé); muselínový batist, ↷ muselín a tkanivo.

Batizovský Ján, ps. ↷ Jána Alex. Fabry.

Batjuškov Feodor Dmitrijevič (* 1857), ruský lit. historik. Napsal: Kritičeskije očerki i zamětki.

Batjuškov Konstantin Nikolajevič (1787 až 1855), ruský básník. Jeho sebrané spisy vyšly 1817, 1887, 1890.

Batka, jméno rodiny vynikajících čes. hudebníků 18. stol. 1. B. Vavřinec (* 1705 v Lišově, † 1759 v Praze), varhaník, řed. kůru u sv. Martina a j. Jeho 5 synů se vesměs znam. v hud. uplatnilo. 2. B. Martin (* 1742, † 1779 v Praze), po otci řed. kůru u sv. Martina. 3. B. Václav (* 14. října 1747 v Praze). Tenorista a fagotista, stal se komor. hudebníkem knížete biskupa vratislavského v Johannisberku ve Slezsku. 4. B. Vít (* 29. květ. 1754 v Praze), hoboista a flétista, komor. hudeb. vévody kuronského v Zaháni. 5. B. Michal (* 29. září 1755). Houslista v pražském div. orkestru. 6. B. Antonín (* 21. listop. 1758), pěvec zvuč. a objem. hlasu (bas), hrál též zručně na varhany, housle a les. roh. Jako bratr Václav byl komor. hudeb. kníž. biskupa vratislavského v Johannisberku ve Slezsku. 7. B. Tekla, roz. Podleská (* 1765 v Berouně, † 28. srpna 1852 v Praze), choť Víta B. Pocházejíc z rodiny, kde se hudba pěstovala, začala se učiti zpěvu u Vojt. Brichty v Praze. Nato pod vedením Jana Adama Hillera v Lipsku vyspěla ve výt. pěvkyni. Vystoupila s nevšed. úspěchem na růz. div. něm., pohostinsku i v Praze. Angažována byla jako komor. pěvkyně při divadle vévody kuronského v Mitavě a Zaháni. Tam se provdala za Víta B. Později žila v Praze a vyuč. zpěvu. Vycvičila svou neteř, vynikající čes. pěvkyni Katynku Kometovou, provd. Podhorskou. Hudebniny z pozůstalosti Tekly B. nalézají se v měst. archivu v Berouně. Lit.: Karel Kazda: O Tekle Podleské-Batkové ve „Venkově“ 3. června 1928.

Batka Richard (* 14. XII. 1862 Praha, † 25. 4. 1922 Vídeň), hud. spis.; od r. 1892 red. Kunstwarte. Psal operní texty, hud. monografie, referáty. Sp.: Studien zur Geschichte d. Musik in Böhmen (1902), Geschichte d. Musik in Böhmen (1906).

Batley (batli), obec v záp. Yorkshiru (Anglie), (1921) 36.137 ob.; vlněný prům. (těžká sukna a látky z umělé vlny [shoddy]), má slevárny železa a továrny na stroje.

Batlovský A., malíř podobizen kol r. 1692. Působil též v Drážďanech.

Batocki-Friebe, Tortilowicz v. Adolf, prus. státník, * 31. července 1868 v Bledau (vých. Prusko), 1907 presidentem Zem. hosp. komory pro Vých. Prusko; postaven 22. V. 1916 v čelo nově zřízeného Úřadu pro váleč. výživu, vystoupil z něho 5. VIII. 1917 a vrátil se 20. I. 1918 do vrch. presidia. 24. VI. 1919 vystřídán Winnigem, byl B. koncem 1919 prof. v Královci; účastnil se s Rathenauem do říj. 1921 prací v ministerstvu pro znovuvybudování.

Batoh, vesnice na rus. Podolí v okr. vraclavském. U B. utrpěli Poláci porážku, kterou jim 29. V. 1652 připravili ukrajinští Kozáci, pod velením Bohdana Chmelnického, jemuž pomáhali Tataři.

Baťoch, brašna, pytel, cest. vak, nošený na zádech.

Baton, tyč ke cvičení šermu. U nás zavedeno cvičení tyčí v Sokolstvu.

Batonga (Batoka, Ba-Tonga), mocný neger. národ v Afr. ve staré říši Barotse na Zambezi.

Batorz, vesnice v okr. janovském (vévod. lubelské) s 1071 ob., známá z povstání z r. 1863.

Batovec Alexandr, velkoobchodník v Praze (* 1880), majitel r. 1873 zal. fy. F. B. Batovec, velkoobchod. papírem. Vydává známý Batovcův Almanach (XXXVII. ročník), pol. kalendář ČSR.

Batowski-Kaczór Stanisław (* 1866 ve Lvově), souč. polský malíř. Studoval v Krakově, Vídni, Mnichově a Paříži. Žije ve Lvově. Maluje velké komposice podle námětů histor. a nábož.

Batowski Zygmunt (* 1876), uměl. historik. Z důležitěj. jeho děl jest monografie Norblin (1912) a Zbiór Graficzny w uniwerzytecie warszawskim (1928).

Batpara, město v Angl. Indii s 50.000 obyv.

Batrachomyomachia („žabomyší válka"), vlastně Batrachomachia („žabí válka"), řec. epos, parodující „Ilias"; jest připisován Homerovi, pochází však pravděpodobně od Pigresa, bratra Artemisie (kol 480 př. Kr). Vyd. od Ludwicha (1896); překl. něm. od Mitzschke (1892).

Batrachospermum, druh sladkovodních řas, vyskytující se v horských potocích; je to malá, rosolovitá rostlinka s černozelenými větvičkami, jako z kuliček utvořenými.

Battakové (Batta, Batak), národ na Sumatře; smíšeni s praobyv. a Malajci, zachovali si neodvislost. Battacko měří 14.502 km² a má 262.500 ob. Nad každou vesnicí stojí dědičný radža, avšak jeho moc je omezena téměř pouze na případ války. Jejich řeč souvisí úzce s řečí Howa na Madagaskaru a s řečí ostrovů Batu. Náboženstvím je kult démonů a předků. Lit.: van Oppenhuijsen v Tijdschrift voor indische Taal-, Land- en Volkenkunde, čís. 30 (1885).

Batteau Eleonora (* 1830 v Praze), majitelka vychovávacího ústavu pro dívky od 1852.

Batterie (franc.), všeob. každé seskupení děl za určitým taktickým účelem; jinak nejmenší dělostřelecká taktická jednotka pod velením velit. batterie (kapitán, štáb. kapitán), která sestává z 2 až 6 děl, kromě povozů, mužstva a přípřeže. Děla jsou tažena koňmi (6), motorem, housenkovitým traktorem, nebo spočívají na autech (automobilová baterie), při horských batteriích jsou ponejvíce rozložena a nesena koňmi.

Battersea (beitersí), předměstí londýnské, již Temže, 167.739 ob.

Batteux (bato) Charles, franc. fil. a pedagog (* 16. V. 1713, † 14. VII. 1780 v Paříži), zakladatel franc. umělecké filosofie tím, že vztahoval heslo: „Napodobuj krásnou přírodu" na poesii a na výtvarná umění. Jeho hlav. dílem jest: Les beaux-arts, reduits à un même principe (1746, 3 sv.). Toto dílo rozšířil B. na: Cours de belles-lettres, ou principe de la littérature (1747—50, 5 sv.).

Batthyány, rod maďarské st. šlechty. Jiří Kis de Kővagó-Eőrs kol 1400 první převzal jméno B. Stala se 1585 něm. rodinou baronskou, 1603 říšskou hraběcí, obdržela 1630 maď. hodnost hrabat a byla ve své starší linii říšskou knížecí šlechtou, v mladší větvi 1915 povýšena do maď. knížecího stavu. Pozoruhodni jsou: Karel Josef, kníže (* 28. IV. 1698 v Rohoncz, † 15. IV. 1772 ve Vídni), bojoval pod princem Eugenem 1716 u Petrovaradína, 1717 u Bělehradu, 1734 na Rýně, 1737—39 proti Turkům, stal se generálem jízdy a byl 1739—41 vyslancem v Berlíně, 1742 kryl u Čáslavě ústup Rakušanů. Vpád Bedřicha II. 1744 volal ho do Čech. Když byli Prusové zatlačeni do Slezska, přinutil B., jako polní maršálek, vítězstvím u Pfaffenhofenu kurfiřta Maxmiliána k míru ve Füssenu (22. IV. 1745). 1764 byl povýšen na knížete a jmenován charvátským bánem.

Batthyány Josef, hrabě (* 30. I. 1727 ve Vídni, † 23. X. 1799 v Prešpurku) stal se 1776 knížetem-primasem uherským a 1778 kardinálem. Politický prostředník mezi dvorem a maďarskou oposicí.

Batthyány Ludvík, hrabě, maď. politik (* 1806 v Prešpurku, † 6. X. 1849 v Pešti), zasadil se jako člen sněmovny magnátů o reformy a podporoval 1847 volbu Košutovu do říš. sněmu. Od březnových dnů 1848 jako předseda prvního maď. ministerstva snažil se udržeti politickou jednotu mezi Rakouskem a Uherskem; odstoupil však po vpádu bána Jelaćiće do Uher a po bezvýsledných vyjednáváních s rakouským kabinetem. B. byl v lednu 1849 Rakušany zajat v Pešti a odsouzen k smrti provazem, musel však býti k vůli ráně, kterou si přivodil na krku, zastřelen. Lit. M. Horváth, Graf Ludwig B., ein politischer Märtyrer (1850).

Batthyány Kazimír, hrabě (* 4. VI. 1807, † 4. list. 1854 v Paříži), náležel liberál. straně a účastnil se osvobozovacího boje. Po vyhlášení neodvislosti 14. IV. 1849 stal se ministrem zahraničí, po zhroucení uprchl do Turecka a odtud 1851 do Paříže.

Battisti Cesare, Ph. Dr. (* 1875), rakouský politik a poslanec. Byl ital. soc. demokrat, vyd. list Il Popolo. Od 1914 žil v Tridentu, kde řídil protirakouské hnutí; vstoupil do ital. vojska. Na Monte Corno byl 1916 zajat a 13. června t. r. v Tridentě oběšen pro velezradu.

Battmann Josef (* 1807 v Lipanech, † 25. 3. 1843 v Praze), mědirytec v Praze od r. 1829.

Batu, hol.-ind. souostroví na záp. pob. Sumatry, 1154 km², asi 3000 ob. (Malajců), sestávající ze 3 větších a 43 menších, z části neobydlených, nízk. ostrovů, bohatých na dřevo a kokosové palmy.

Batu, mong. chán, syn Džudžiho, † kol 1256 v Serai na Volze, zakladatel „Zlaté hordy". Po smrti svého děda Džingischána 1227 obdržel Kipčak, území sev. od Kaspic. jezera. 1237—40 ovládal se svými Mongoly a ujařmenými Turky a Turkmeny Rusko, 1241 Polsko a Slezsko (9. IV. bitva u Lehnice), 1242 Uhry a Dalmácii.

Batua (Watua, Watva), trpasličí národ afr. typu křováckého v lesním území konžském, roztroušený v mnoha skupinách a sídlící mezi negersk. ob. B. jsou primitivní, toulavý národ lovců pralesa, loví zvěř do pastí, lukem, jedovatými šípy a oštěpem za pomoci honicích psů. Obývají jednoduché, polokulovité chýše z rákosí, jež jsou zhusta seskupeny do kruhovitých vesnic. Ve vesnicích žijí odděleně podle rodin, jichž základem je polygamické výkupné manželství. ⌕ Trpasličí kmeny.

Batum, m. v rus. Zakavkazsku, nyní v s. s. rep. Adžaře, (1914) 46.000 ob., mejdůl. přístav na vých. černomoř. pobřeží, konečná stanice sem vedeného potrubí pro naftu a dráhy, skladiště a vývozní místo pro kavkazskou manganovou rudu. — B., ve starověku Bathys, byl řím. vojenskou stanicí, ve středov. v držení knížete z Gurim a jmenoval se Vati; od počátku 17. stol. turecky Bathumi. Berlínským kongresem přiřčen Rusku, byl 1878—86 svobod. přístavem. V pros. 1914 byl Turky částečně ostřelován a zapálen. Podle mírové smlouvy brest-litevské a nato uspořádaného lidového hlasování byl B. s Ardahanem a Karsem opět přivtělen osmanské říši a v září 1918 spojen ve vilajet B. Koncem 1918 obsadily angl. oddíly B. (až do 9. července 1920). V březnu 1920 usnesla se Nejv. rada Dohody utvořit z něho svobodné město, jeho okolí zmezinárodniti a mezi B. a Trapezunt vsunouti autonomní stát Laristan, a tím dáti Armenii východiště k moři. Od června 1921 náleží B. se sporným územím, obývaným Turky, k Sov. republice ⌕ Adžara. Lit.: Mourier, Batoum et le bassin du Tchoroh (1887).

Baturin Nikolaj Nikolajevič (obč. jm. N. N. Zamjatin), ve straně zván „Konstantin", starý bolš. a hist. strany. * 1877; pro revoluci vyloučen z Petrohr. univ. Uprchl do ciziny, 1901 vrátil se do R., v Kijevě vstoupil do soc. dem., zatčen a vypovězen na Sibiř, odkud utekl do Ženevy. 1904 vrátil se do R., kde opět uvězněn, po odpykání trestu začal psáti dějiny soc. dem. v R. V době 1906—13 vícekráte uvězněn, vypovězen na Sibiř, 1913 po amnestii odjel do ciziny. V r. 1918 po návr. do R. byl člen. red. „Pravdy", přednášel na Sverdlov. univ. Napsal Istoriu s. d. v Rossiji.

Báťuška (rus.) „tatíček", oslovení pro kněze a důvěrné oslovení jiných mužských osob.

Batyzovický rybník, leží v spišských Tatrách, jižně od Gerlachovky v údolí batyzovickém, 1898 m n. m., měří necelé 4 ha.

Batyzovický štít, ve vys. Tatrách, mezi Káčim a Gerlachovkou, vysoký 2458 m. Jižně od něho na úpatí hřbetu tatranského zdvihá se terasa Batyzovická, která jest prahem, utvořeným posledními morenami někdejších tatranských ledovců, splývajících k údolí spišskému.

Bau Bernard, malíř v Praze od r. 1840.

Bauček Vojtěch, č. teolog, jeden z prv. č. jesuitů. † 1571 ve Vídni. Napsal: Asseriones theologiae pro tuenda fidei catholicae veritate 1568.

Baudelaire Charles (* 9. IV. 1821 v Paříži, † 30. VIII. 1867 v Paříži), franc. básník. R. 1841 podniká cestu kolem světa, jež měla veliký vliv na jeho tvorbu básnickou. B. je vlastní původce moder. hnutí v poesii franc. a jeho vliv na pozdější mladé generace literární je dalekosáhlý, u současníků ovšem našel ohlas pranepatrný. B. debutoval jako výtvarný kritik „Salonem" r. 1845, v kterémžto studii klade základy k mod. kritice výtvarné. Jiné jeho krit. práce, jež byly doplňkem jeho tvorby básnické jsou: L'Art Romantique (Romantické umění, přel. M. Marten), kde vyslovil své estet. kredo, Paradis artificiels (Umělé ráje) a Curiosités esthétiques (Estetické kuriosity); ve všech těchto pracích ukázal se B. kritikem, který předpověděl vývoj a budoucnost poesie. V červnu 1857 vyšla kniha básní Fleurs du Mal (Květy zla), kterou uvedl B. do poesie vnitřní život člověka, kult duše, celý svět podvědomí, vášní a pudů a svou zálibou pro umělé; hudebností verše a erotickou silou stává se úhelným kamenem mod. poesie, poesie bez sujetu, která básní jen pomocí

obraznosti a slovy. Svou myšlenku o poetisaci prózy uskutečnil B. v Petits Poèmes en Prose (Malé básně prosou), kde vytvořil hudební prózu, jež je schopna vyjádřiti nejjem. lyr. záchvěvy lid. nitra. Květy zla a Malými básněmi prosou (jež se též nazývají Spleen de Paris) ovlivnil B. celá básnická pokolení, z nich vzešel nový básn. jazyk a metoda. Prosaická díla B-ova jsou: Le jeune Enchanteur (Mladý čaroděj) z r. 1846 a La Fanfarlo (Fanfarlo) z 1847, drobná historie lásky, románek takřka autobiogr. Do češtiny přeložen Výbor z Květů zla Jaroslavem Vrchlickým a Jarosl. Gollem, celé Malé básně v prose Hanušem Jelínkem a nově J. Fořtem, Mod. lyr. franc. a Souhvězdí E. Lešehradem, Franc. poesie nové doby K. Čapkem, Ze součas. poesie franc. H. Jelínkem, Ozvěny Fr. Bíblem, Mladý čaroděj Fr. Krčmou a Fanfarlo Karlem Teige.

Baudet (bodé) Etienne (1631—1711), franc. kovorytec. Jeho díla (120 kusů) mají většinou mythologické náměty.

Baudin Alphonse, * 20. dubna 1811 v Nantua (Airn), lékař v Paříži, byl jako socialista ve styku s Blanquim a s tajnými převratnými spolky; náležel r. 1848 v nár. shromáždění k extremistům. 3. prosince 1851 (po státním převratu) slezl barikádu mávaje s listinou ústavy jako se zbraní a byl při tom zastřelen.

Baudin Eugène, franc. socialista, * 29. srpna 1853 v Bourges, dělník porcul., r. 1871 zúčastněný na povstání kommuny a uprchl; in contumatiam odsouzen k smrti; vrátil se r. 1881, byl od r. 1889 členem sněmovny a r. 1889—1902 min. veř. prací.

Baudin (vysl. bódě) Charles (* 11. VII 1784 v Sedanu, † 9. VI. 1854 v Ischia), franc. admirál, ztratil roku 1808 v bitvě s Angličany ruku, vedl r. 1838 loďstvo vítězně proti Mexiku, r. 1841 min. námoř., a zasáhl r. 1848 jako vůdce středomoř. loďstva za občanské války v Neapoli. Jeho život popisuje Jurien de la Gravière (1888).

Baudisch Frant. (* 1797 ve Vlčkovicích v hradeckém kraji, † 1864), měditiskař v Praze od r. 1829.

Baudiš Josef PhDr. (* 1883), český filolog, univ. prof. v Bratislavě. Napsal četná díla z oboru badání keltštiny, jejímž jest znalcem.

Baudouin de Courtenay (Bóduč de Kurtné) Jan Ignacy Miecisław (* 1845 Radzyminja), pol. jazykozpytec. Od r. 1870 docent srovn. gramatiky na univ. petrohradské; od r. 1875 docent a prof. v Kazani, od 1883 v Dorpatě, od 1892 v Krakově, od 1900 znovu v Petrohradě, od 1918 ve Varšavě. Největší část jeho práce vědecké jest jazykozpytná, při čemž imponuje všestranností i originalitou. Temperament má energický, bojovný, zvláště v otázkách národnostních. Přítel česko-pol. sblížení. Sp.: O drevnepol. jazykě (1870), Próba teorji alternacyj fonetycznych (1893), Materialy dlja južnosl. dialektologii i etnografii (1895, 1913), Szkice językoznawce (1904).

Baudyš Eduard (13. III. 1886 v Hořicích v Č.), Ing. Dr., doc. pol. a lesn. hosp. na čes. techn. v Brně a hon. doc. hospod. fytopathologie na vys. zeměděl. škole v Brně. Napsal mnoho drob. publ. z oboru hosp. fytopathologie. Svoje práce publikoval i v chorv., něm. a franc. jazyce. Spec. oborem jeho jest studium zoocecidií. Pseud. „Bdš".

Baudyšová Libuše (* 9. 2. 1877 v Poděbradech), čes. spis. (pseud. Olga Maryšková), žije v Hradci Král. Realisticky líčí utrpení složité duše dnešní ženy, vznikající z jejího společen. postavení, konflikt vznešené touhy srdce s morálkou malom. prostředí. U 4dílného cyklu Jányšové (1919—1923) je též podkladem doba Omladiny. Spisy: Život ženy (1916), vydaný pseudon., s náměty feministickými, Kvasící mládí (1920), Soumrak (1922), Jitřenka — tyto 3 knihy jsou částí Jányšů; Paní Božena, Ztracená (obě 1923), Vyšší než láska, vyšší než štěstí (1924), Právo (1925), Převraty (1927), Slečna Olga (1928). Přel. z A. Verbické Klíče ke štěstí, 3 d., z Kuprina Tři povídky, z Čirikova Rodina (1922, 2. vyd. 1928).

Bauer Antun, ThDr., arcibiskup záhřebský (* 1856, Breznica). Studoval theologii v Záhřebě a ve Vídni, kdež i promován. Habilitoval se a jmenován r. 1904 prof. apologetiky na záhřebské univ. R. 1910 kanovník, 1911 pomocník arcib. záhř. Posiloviće a r. 1914 jmenován jeho nástupcem. Uveřejnil četná bohosl. díla v Akademii jugosl. v Záhřebě, hl.: Narodno Bogoslovje (1892), Metafisika (1894). Upřímný chorv. vlastenec, býv. nár. poslanec.

Bauer Bernard (* 1816, † 25. 8. 1847), malíř, praž. měšťanem od r. 1841.

Bauer Emanuel (* 1840 v Bezděkově), litograf v Praze 1869.

Bauer Frant. (* v Drážďanech), hudebník od r. 1824 v Teplicích, od 1839 v Praze.

Bauer František (1852—1909), český hospodářský spisovatel.

Bauer František Sal. (1841—1915), biskup v Brně, pak arcibiskup v Olomouci. Psal náboženské spisy. 0. 1911 kardinál

Bauer Gustav (* 1870), německý soc. dem. státník, 1919 ministerský předseda;

podepsal za Něm. mír Versaillský, 1920 říšský kancléř, od 1. května 1921 ř. min. pokladu. Do r. 1884 adv. písař.

Bauer Jan Krištof (* 1680, † 1739 v Praze), člen staroměstského pořádku malířského a jeho starší v l. 1731—34.

Bauer Lukáš, malíř na Moravě kol r. 1857. Od něho ve Dvorcích (Hof) v kostele dva obrazy: sv. Jiljí a Kristus.

Bauer Vilém (* 1837), člen div. orkestru v Praze 1867.

Bauernfeind Karl Max von (* 28. listop. 1818 v Arzbergu, Hor. Franky, † 3. srpna 1894 v Mnichově), bav. inženýr a geodetik; byl delší čas ředitelem techniky, vybudované podle jeho plánů; vynalezl prismatický kříž a distanční prisma. Pomocí výškových měření barometr. jím podniknutých v Alpách byl seznán vliv tepelného záření půdy a denní perioda barom. měření. Vydal 1846 analytické zpracování Paulischovy teorie mostních klenutí a 1856—58 Elemente der Vermessungskunde.

Bauernfeld Eduard von (* 13. I. 1802 ve Vídni, † 9. VIII. 1890 tamt.), nejplodnější div. básník Rakouska. Studoval práva, byl 1826—48 úřed. a potom oddal se cele spisovatelství. Proslulým stal se svými veselohrami, v nichž líčí vídeňskou přední společnost v jemném dialogovém tónu a rozpustilé náladě. Nejznámější jsou: Nerozum z lásky (1831), Měšťácky a romanticky (1835), Plnoletý (1849), Kategoricky imperátor (1851), Ze společnosti (1866), Moderní mládež (1868). Sebr. spisy vyšly 1871—72 (12 sv., v 12. memoiry Aus Alt- und Neu-Wien). F. ze Saaru uveřejnil Dramatischer Nachlaß (1893) a K. Glossy Aus B. Tagesbüchern, 1813—79 (1895—96, 2 díly). Vybraná díla vydal E. Horner (1916, 4 sv.). Lit.: Zentner: Studien zur Dramaturgie B-s (1922). B. nadace (zal. 1894) propůjčuje čestné dary významným dramatikům za jednotlivá díla.

Baugatta S. J., barokní sochař v Kutné Hoře.

Bauhaus, ústav a škola pro moderní tvorbu. Založen roku 1919 Walterem Gropiem ve Výmaru, přeložen později do Dessavy, kde stále se pracuje ve vlast. budovách, dříve řízen Walterem Gropiem a L. Moholym-Nagym, nyní Hannesem Mayerem. Chce sloužiti modernímu životu, hlavně bydlení. K tomu dochází racionelním studiem a výrobou modelů předmětů, což se děje v jeho vlastních laboratořích-dílnách. Modely vyšlé z jeho dílen vyhovují požadavkům nové doby, jsou schopny seriové výroby. Ve škole chce vychovat Bauhaus pracovníky dokonale znalé techniky i formy. Proto kursy řemeslnické (řemeslo bude konat v průmyslu pokusnou práci) a kursy tvarové pro duševní teoretické vzdělaní žáků. Jednotlivé učebné obory: Nauka o tvorbě, nauka o díle, architektura, reklama a typografie, stolařství, tkalcovství, svobodná sochařská a malířská tvorba. Bauhaus vydává důležité knihy o veškeré nové tvorbě. Bauhausbücher, časopis, pořádá divadelní a filmová představení a pod.

Bauhin (vysl. bóě) Kašpar (* 17. I. 1560 v Basileji, † 5. pros. 1624), anatom a botanik. Jako prof. botaniky a mediciny provedl nejprve úplné rozlišení druhů a rodů, vytvořil binérní nomenklaturu a kladl velký důraz na přirozenou příbuznost rostlin. Hl. díla: Phytopinax (1596), seznam 2460 rostlin a Pinax theatri botanici (1623, nové vyd. 1671 a 1735), s 6.000 popisy rostlin. Z jeho slavného Theatrum anatomicum jest nejlépe zjevný stav v anatomii poč. 17. stol. Lit.: Hess, K. Bauhins Leben und Charakter (1860). Jeho syn, Johann Kašpar B., * 12. III. 1606 v Basileji, † 18. června 1685 tamt., byl jeho nástupcem v Basileji.

Baum Antonín (1830—1886), pražský architekt a archeolog. Projektant Náprstkova musea, karl. reálky a obč. záložny, justič. paláce a j. Zakladatel Histor. spolku (1865) a majitel velké sbírky rytin, životopisů č. umělců, č. miniatur atd.

Bauman Dominik (* 1823 v Komárově u Hořovic), malíř v Praze 1861.

Bauman Ferdinand (* v Praze 1814), literát v Praze, trestaný pro svou politickou činnost 1848.

Bauman Nikolaj Ernestovič (1873 až 1905), bolševik, zvěrolékař, byl znám pod pseud.: „Poletajev", „Grač" (havran), „Ivan Sergějevič". Jako akt. člen „Sojuza borby" 1897 zatčen, vězněn v Petropavl. pevnosti a vyslán do Vjat. gub., odkud prchnul do ciziny. S Leninem zúčast. se organis. Jiskry, lev. křídla r. s. dem. 1901 jako agent Jiskry přijel do Ruska, zde uvězněn. Od té doby někol. utíkal do ciz., vracel se do R. a byl vězněn atd. 1905 při demonstr. pro osvob. polit. vězňů byl v Moskvě zabit.

Baumann Adolf († 1895), režisér něm. div. v Praze a v Brně, propagátor české národní hudby (hl. Smetany) v zahraničí.

Baumann Jiří, kniht. ve Vratislavi, vytiskl tajně v přenosné tiskárně v Bruntále, potom v Jestkovicích a konečně v Loděnicích ve Slezsku r. 1591 ortodoxně luterskou Postillu Martina Filadelfa Zámrského.

Baumbach Rudolf (1840—1905), něm. básník. Proslul svými romantickými

básnickými povídkami a lyrikou. Napsal: Zlatorog (1877, přel. Heyduk); Lieder eines fahrenden Gesellen (1878); Neue Lieder eines fahrenden Gesellen (1880).

Baumé (bómé) Antoine (* 26. II. 1728, † 15. X. 1804 v Paříži), prof. chemie na farm. koleji; vynalezl podle něho pojmenovaný vzduchoměr a napsal Eléments de pharmacie (1762; 9. vyd. od Bouillona Lagrange, 1818, 2 sv.) a j.

Baumeister Willi, moderní něm. malíř. Je průkopníkem moder. abstraktního malířství proti expresionismu. Jeho obr. tvoří uzavřené samostatné celky, jejichž základem je plocha, barva. Různě zbarvené plochy v nás vzbuzují dojem, že vystupují před plátno obrazu, což však nelze srovnávati s ilusí prostorovosti (3 dimense) dřívějšího malířství. B. studuje užití barev v architektuře, hlavně malbu bytů a možnosti dnes zavrhovaných nástěnných obrazů.

Bäumel Richard JUDr. (* 1881), advokát v Brně. Vynikající pracovník komunál., president Zemské živ. pojišťovny moravské.

Baumfeld-Boleski Andrzej (* 1877), souč. pol. spisovatel a literární kritik. Studoval na lék. a filos. fakultě v Krakově. Vydal násl. spisy: Ewangelja Syna Bożego, Andrzej Towiański i towianizm, Polska myśl mesjaniczna, Sprawa polska a żydzi, Na Górze Przemienienia; kromě toho vydal výběr ze spisů A. Towiańskiego 1912. Články publicistické a kritické tiskl v časopisech Sfinks, Tygodnik Illustrowany, Krytyka, Echo literacko-artystyczne, Nowe Tory, Nowiny codzienne atd.

Baumgarten Alexander Gottlieb (1714 až 1762), něm. filosof, žák Christ. Wolfa, jest považován za tvůrce něm. vědecké estetiky.

Baumgarten Alois, von (1814—1895), prof. teologie v Kolíně n. R., napsal řadu pojednání z oboru teologie a protestantské etiky.

Baumgarten Alois von (1814—1895), rak. podmaršálek, náčelník štábu Benedekova 1866.

Baumgarten Otto (* 1858), od r. 1894 prof. teologie v Kolíně n. R.; napsal řadu pojednání z oboru teologie a protestant. etiky.

Baumgartner Karel (* 1801 v Neukirchenu), rytec v Praze od r. 1829.

Baumkircher Andreas (ok. 1420—1471), rak. vůdce žoldnéřský, střídavě ve služ. cís. Fridricha III. i jeho protivníků. 1454—57 slouž. Lad. Pohrobkovi, 1462 pomohl Jiřímu z Poděbrad osvoboditi císaře. 1467—71 vedl s velkou krutostí ve Štýrsku povstání pro Matyáše Uher., načež v dubnu 1471 ve Štýr. Hradci popraven.

Baussnern Valdemar v. (* 29. list. 1866 v Berlíně), komponista, stal se po činnosti dirigentské v Mannheimu (1891), Drážďanech (1895) a Kolíně (1903) učitelem na konservatoři, r. 1908 ředitelem velkovév. hud. školy ve Výmaru, r. 1916 Hochovy konservatoře ve Frankfurtě n. M.; od 1923 sekretářem v berlínské akademii umění, napsal více oper (Dürer in Venedig, Herbot und Hilbe, Satyros), symfonií, sborov. a komorní díla a dokončil (1906) operu Gunlöd od P. Cornelia.

Bauše Bohumil (* 17. 2. 1845 v Hradci Kr., † 14. 11. 1924 v Praze), středošk. prof., působil do r. 1905 v Praze. Podával přístupně hlavně mládeži, různé obory věd přír., překládal a upravoval díla cizojazyčná (Brehmův Život zvířat, A. Gooda: Zábavná věda, 1892, Agn Giberneové: Hlubiny moře, J. Micheleta: Pták, J. H. Fabra: Paměti hmyzovědce, 1916, Savignyho: Zábavy vědecké, 1918; spisy: O pův. ssavců, 1889, Čtvero ročních časů 1893, Volné listy z knihy přírody, 1895, Pohledy do dílny přír., 1897, Moře a jeho tvorstvo, 1903, Z cest St. Vráze, Život a cesty dra E. Holuba, 1907, Člověk a živočišstvo, 1907. Ze zápisků přírodopisce, 1910, Dary moře, 1916, Vojna a mír v přírodě, 1921, a mn. j.). S K. Rožkem a Ad. Wenigem vyd. čsl. vlastivědu „Za domovem" 1923—26. Redigoval Deylův Obzor od r. 1919 a Život a vzdělání od r. 1922. Psal do četných odbor. časopisů; formou feuilletonu poutal v novinách tak, že je znám jako úspěšný popularisátor.

Bauše Frant. (* 1818 v Praze, † 1840), hudebník.

Bautský Karel (1862—1919), žák Fibichův, patřil k družině Ml. hudební generace. Složil několik symfonií, rhapsodií, suit a operu Na zmar.

Bautzen, ☞ Budišín.

Bauxit, souborný název pro horniny obsahující hydroxyd hlinitý. Červený b. obsahuje 20—25% hydroxydu železitého a 1—5% kyseliny křemičité; bílý b. 5% hydr. žel. a 25% kys. křem. Nalézá se v mocných vrstvách až 30 m silných ve Francii (Les Baux), v Krańsku, Maďarsku, Kanadě, Arkansasu. Slouží k přípravě pevných užitkových kamenů (mlýnských, brusičských a pod.) a hlavně k výrobě hliníku.

Bavier (bavír) Simon (1825—1896), švýc. inženýr a státník; vedl stavbu několika důlež. alpských drah, osvědčil se politicky v kantonu Tessin a stal se r. 1882 spolkovým presidentem. Pak byl ještě po 12 let vyslancem v Římě.

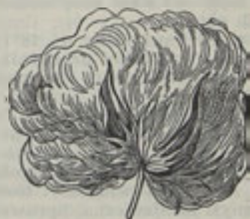
Bavilové, černošský kmen, obývající záp. Afriku při ústí řeky Kongo.

Bavlna, semenná vlákna více druhů malvazeeí gossypium L., obsahující keře s velikými žlutými nebo rudými květy; vlákna jsou dlouhá, měkká a při zrání velmi pružná. Pěstuje se v krajích mezi 41° s. š. a 36° j. š. V Evropě se jí daří jen v již. Španělsku, u Neapole, na Krymu, u Astrachanu, na Sicilii. Největší množství bavlny dodávají: Gossypium barbadense L., pěstovaná v pobřežních zemích Ameriky a v Egyptě; G. peruvianum Cav., pěst. v Peru, G. hirsutum v Mexiku, v již. státech USA. K druhu G. herbaceum patří i odrůda G. religiosum (nankingská bavlna) s žlutohněd. vlákny; daří se jí hlavně v Číně. Bezvýznamná jest G. arboreum, která roste v tropické Africe a již. Asii až do výše 6 m; porůznu pěstují ji domorodci. Ostatní literaturou uváděné druhy jsou jen odrůdami námi vyjmenovaných druhů. Bavlna vyžaduje teplotu 19—25°, mírné sluneční paprsky a dostatečnou vlhkost; mnoho dešťů škodí, hl. přede žněmi. Nejdříve se češe, jadérka (velikosti ovsa) se stroji oddělují, načež se vlákna třídí a lisují do balíků. Jeden bavlník poskytuje 1,2 kg surové bavlny. Délka vlákna jest 12—50 mm, šířka 0,012 až 0,045 mm. Barva jest bílá, u čínských druhů žlutá až hnědá. Lesk jest hedvábný až mdlý. Vody obsahuje 6—8%, pevnost její se měří na g. Vlákno unese 2—5 g. Obsahuje 84% dřevaprosté celulosy, 5—7% tuků, barviv a dusík. látek. Surová, vyčištěná bavlna se zpracovává v přádelnách. Do obchodu přichází bavlna pod jménem svého původu a značkou své kvality podle tohoto pořadí: severoamerická, jihoamerická, západoindická, východoindická, levantinská, africká, evropská, australská; podle kvality (označuje se anglicky): fine, good, fair, middling, ordinary, inferior. Podle možností zpracování: 1. Dlouhá Georgia; 2. Jumel, Bourbon, Portorico; 3. Pernambuko; 4. Louisiana, Cayenne; 5. Karolina, krátká Georgia; 6. Virginia; 7. Surate; 8. Bengal. Z nejlepších druhů zhotovuje se příze, z méně cenných hrubší druhy, vata, obvazy; dále slouží k výrobě střelné bavlny. Nejdůležitější přístavy pro vývoz bavlny jsou: New Orleans, Mobile, Galveston, Charleston, Savannah, Bombay, Kalkuta, Alexandrie; hl. obchodní střediska: Liverpool, New York, Kanton, Le Havre, Londýn, Glasgow, Amsterdam, Roterdam, Marseille, Smyrna, Janov, Barcelona, Brémy, Hamburk, Vídeň.

Světová produkce bavlny (v 1000 balících):

Rok	Úhrnem	Z toho připadá na: USA.	Východní Indie	Egypt	Brasilie, Čína, Rusko, Turecko.	Světová spotřeba
1913-14	25525	14614	5065	1537	4309	19858
1914-15	27693	16738	5209	1298	4448	18747
1915-16	21235	12013	3738	961	4523	20344
1916-17	22366	12664	4502	1022	4178	18925
1917-18	21403	12345	4000	1262	3796	17109
1918-19	21675	12817	3978	964	3916	15689
1919-20	22726	11921	5796	1114	3895	17555
1920-21	21782	13700	3601	1206	3275	—
1921-22	16918	8376	4463	929	3150	18809
1922-23	19050	10400	4500	900	3250	—

Bavlník, Gossypium, jest tropický rod rostlin slezovitých (Malvaceae). Plodem

Plod bavlníků.

jest tobolka pukající 4 nebo 5 chlopněmi a obsahující semena porostlá na povrchu dlouhými bílými chlupy, sloužícími k rozšiřování semen větrem. Z těchto vláken upravuje se pak bavlna. Proto pěstuje se b. dnes v něk. druzích (G. herbaceum, G. arboreum) ve všech vhodných krajinách. Čisté bavlny užívá se jako vaty k účelům lékařským.

a) Mikroskopický obraz vláken bavlníku po délce, b) v průřezu.

Bavon Antonín, malíř v Praze okolo r. 1766—7. Pocházel z Benátek.

Bavor Josef, ps. ○, Jos. V. Sládka.

Bavor z Kosmačova Bohuslav, č. humanista v XVI. stol. Psal latinské příležitostné a nábož. básně.

Bavorák (t. baborák), lid. tanec živého tempa, střídá 2 a 2 takty doby $^3/_4$ a $^2/_4$.

Bavorov, m. v okr. píseckém s 1879 č. obč. Založ. v XIII. stol. od Bavora ze Strakonic. — Hrad Helfenburg u B. vystavěn r. 1355 pány z Rožmberka. Velké požáry značně městu uškodily. — Ze zdejších rodáků jmenujeme: Tomáše Bavorovského († 1562), J. K. Chmelenského, Fr. a J. N. Škroupy a Fr. Mareše.

Znak Bavorova.

Bavorowského hrab. sborník, sbírka středověkých skladeb z 1472, nalezená Brücknerem ve Lvově, vyd. 1903.

Bavorovský Adam Benedikt, byl od r. 1613—1615 správcem a od 1615—1635 opatem kláštera Emauského na Slovanech. Na přímluvu Karla z Lichtenštejnu byly mu vráceny r. 1400 prodané Čachovice a Miškovice u Kouřimě. Po vypuzení slovanských Benediktinů z Emaus, na jejichž místo přišli „Černí Španělé" (t. j. Benediktini špaň.), stal se Bavorovský prvním opatem kláštera a kostela sv. Mikuláše na Starém městě Pražském.

Bavorovský Tomáš, katol. kněz v XVI. stol. Napsal: Postilla (1557); Zrcadlo věčného blahoslaveného života (1561).

Bavorský les, pohoří v Bavorsku, rovnoběžné s Šumavou, mezi Ilsou a Nábou. Nejvyšší hora Dreitannenriegel 1216 m.

Bavorsko, velikostí druhý svobod. stát něm. říše. Prostírá se po obou březích horního Dunaje a hor. toku řeky Mohanu. Hlavní území hraničí na j. s rakouským Vorarlberkem, Tyrolskem a Solnohradskem, na vých. s Hor. Rakousy a Československem, na sev. s Thüringen a Pruskem, na záp. Bádenskem, Württemberskem a Bodamským jezerem. Druhá část Bavorska Rýnské Falcko hraničí na vých. s Rýnem, na jihu s Elsasko-Lotrinskem, na západě se Saarským územím a na sev. se svobodným státem Hessenskem. Versailleskou smlouvou byla část Falcka připojena k Saarskému úz.

S t a t i s t i k a. Celkové území B. měří 76.420 km², z toho severní B. 33.209.67 km², jižní B. 37.282·84 km², Falcko 5.927·09 km², z čehož bylo 424·03 km² připojeno k Saarskému území. Ob. mělo B. podle sčítání r. 1925 celkem 7,379.594. Hustota obyv. je 97·1 obyv. na 1 km² (ve Falcku 169·29 obyv. na 1 km²). Z tohoto počtu je 5,163.217 katol., 2,111.893 prot., 49.145 isr. a 55.339 jin. vyznání.

Z e m ě p i s n á p o l o h a. V nejjižnější části B. leží několik alpských pásem a horstev Předních Alp. Od Bodamského jezera na vých. se táhnou Allgavské Alpy, Wettersteinské horstvo s nejvyš. bodem Německa: Zugspitzem (2983 m), Karwendelské horstvo a Solnohradské Alpy s horou Watzmannem (2713 m). Východiskem pro návštěvu těchto horských krajů je pro Wettersteinské hory: turist. m. Partenkirchen, pro Solnohrad. Alpy: Berchtesgaden a lázně Reichenhall. Na s. od Alpských řetězů leží Švábsko-bavorská vysočina, jejíž průměr. výška jest 495 m. Je ohraničena na s. údolím Dunaje a protínána řadou přítoků Dunaje jako: Iller, Lech, Isar, Inn. Jsou to vesměs prudké a často z břehů vystupující řeky. Záp. část této vysočiny až po řeku Lech tvoří krajina Bavorské Švábsko, vých. od řeky Lechu leží staré B., dělící se na Horní B. s Mnichovem a Dolní B. s městy Landshut a Řezno. V popředí Alp jsou četná větší jezera (Starnberg, Chiem, Ammer atd.). Mezi Alpami a Dunajem možno jasně rozeznati tři pásma: subalpinskou pahorkatinu, tvořící vlastní patu Alp, území vykazující ještě dnes stopy ledovců, a vlastní vysočinu. Hranice těchto území jsou ovšem silně zaniklé. V tomto území leží nejdůlež. města B. Augšpurk, nejst. město země a Mnichov ve výši 511 m n. m. Vegetace tohoto území je v již. části čistě alpská; vysočina v blízkosti Dunaje vykazuje jednotvárnou povahu. Zde je počasí poměrně drsné, nejstudenější měsíce jsou leden a únor, průměrná teplota mezi 9° a 6.8° C. — Připojující se území Hornofalcké roviny mezi Dunajem, Franckou Jurou a Hornofalckým Lesem je pahorkovité a částečně hornaté, drsné a neúrodné. Hl. m. je Amberg. Zde přijímá Dunaj na svém nejsev. toku přítoky Altmühl, Nábu a Řeznou (Regen). Město je jedním z hlav. doprav. uzlů pro dopravu mezi Bavorskou vysočinou a Čechami. — Horní, Střední a Dolní Franky patří ke Frankošvábské pahorkatině. V Horních Francích mezi Norimberkem, Bambergem a Bayreuthem je Francké Švýcarsko, vysočina ve výši 500 m n. m. s četnými hlubokými údolími. Zde se vyskytuje mnoho krápníkových jeskyň, ve kterých byly učiněny zajímavé nálezy kostí. Kamenina je převážně dolomitová. Na s.-v. leží Francký Les a podkovovitý útvar horstva Fichtelgebirge. Zde pramení řeka Mohan. Tato řeka je od Bambergu splavná. Teče směrem východozáp. k Rýnu. Přijímá přítoky: ze severu ř. Itz a Franckou Sálu, z jihu řeky Regnici a Tauber. Na Francké Saale leží světové lázně Kissingen. Na severozáp. leží Středofrancká nížina s krásným pahorkovitým zalesněním,

které vlivem stálé péče působí dojmem parku. Vysočina samotná má většinou písčitou půdu a je málo úrodná. V tomto kraji leží četná malebná francká města, jichž umělecké stavební památky se zachovaly dodnes. Jsou to hlavně města Dinkelsbühl, Bamberg, Erlangen, Norimberk, Ansbach a Rothenburg. Na Franckou vysočinu připojuje se úrodná Dolnofrancká nížina, známá svým ovocem a vínem. Města Schweinfurt a Würzburg. Území rýnsko-falcké, kterým protéká ř. Hardt, je jedním z nejúrodnějších krajů Německa vůbec. Rozsáhlé pěstováním vína, obilí a hlavně zeleniny.

O b y v a t e l s t v o. Stejně jako krajina, tak i obyv. vykazuje různé vlastnosti. Předhistorické nálezy v Hor. B. sahají až do mladší kamenné doby. Řím. prov. Vindelicie byla obývána keltskými Boji, kteří byli později zatlačeni do Čech. Po době stěhov. národů sem přitáhli z Čech potomci Markomanů a usadili se zde pod jménem Bavarů (Bajuvarové). Konservativní povaha obyvatelstva zde zachovala ještě mnoho původních lidových zbytků. Dnešní obyv. vysočiny a Alpských krajů je většinou povolání zemědělského. Panují zde od staletí pěstované zvyky a mravy. V horách největší chov dobytka. Na vysočině zase se pěstuje hlavně obilí. Známý je mlékařský a sýrařský průmysl v Bavorské vysočině. Též lesní hospodářství je značně rozšířeno. Obyv. s pravidelně vyvinutou kulatou lebkou, hnědou kůží a rusými vlasy.

H o s p o d á ř s t v í. P r ů m y s l. O b c h o d. D o p r a v a. Nejdůlež. je hospodářství lesní, především v rozsáhlých lesích vysokého a středního horstva. Celkový počet lesnických závodů a podniků byl v r. 1925 66.876 s 5,753.000 ha zalesněné půdy. Ve 428.591 rukodělných závodech bylo zaměstnáno celkem 1,850 982 osob. V 242.736 průmysl. podnicích bylo zaměstnáno 1,260.417 osob. V obchodě a dopravě (včetně říšské pošty a dráhy) bylo 171.612 závodů s 530.742 zaměstnanci. V hornických závodech byly v provozu doly želez. rudy, hutě a jedny solné doly. Zvláštní péče se věnuje starému pivovarskému průmyslu, jehož roční produkce jest asi 8,000.000 hl piva. Spotřeba piva činí ročních 232 l na 1 obyv., kdežto průměr celé německé říše je pouze 102 l. B. má železničních tratí 4.771 km hl. drah a 3.615 km vedl. drah, na kterých se r. 1926 dopravilo 18,388.000 tun zboží. Hlav. prům. územím jsou Stř. Franky (Norimberk-Fürth). Velmi čilá je výroba hosp. strojů. lokom., par. strojů, známá je výr. porculánu v Nymphenburgu u Mnichova a v Selbu.

K u l t u r n í v ý v o j. Zeměpisná poloha i dějepisný vývoj vyžadovaly zvláštní samostatný kulturní život B., který měl vliv nejen na duševní vývin Německa, ale v nemalé míře též i Rakouska. V klášteřích hromadili mniši duševní statky svých dob a spisy starověku. Ve 12. a 13. stol. vznikly studentské písně zvané Carmina burana podle kláštera Benediktleuren, které mají stejnou kulturní důležitost jako kázání Bertholda z Řezna. Též v staveb. a sochař. umění si B. zachovalo cenné památky. Tak jedna z prvních kostelních staveb Německa je Mariánská kaple ve Würzburgu, z románských dob je dóm v Bambergu. 13. stol. přináší rozkvět básníků všech druhů. Současně se ukazují první stopy městské kultury; zvláště ve franckých městech a to především v Norimberku, kde přes sto let panovali kulturně „mistři pěvci". Reformační doba přivedla tyto snahy k nejvyšší dokonalosti. Básníci Hans Sachs, Rosenplüt, Volz, humanisti Schedel, Konrad Celtis, Peutinger, výtvarní umělci Petr Vischer a Veit Stoss, především však malíř Albrecht Dürer. Nikdy nebylo německé město (s výjimkou Výmaru r. 1800) takovým střediskem kultury jako Norimberk v r. 1500. Též doba baroku byla ve znamení rozkvětu básn., hlavně církevního. Bavorští jezuiti zaváděli v této době mravokárnou komedii (jezuitská komedie). Povstávaly krásné stavby církevní i barokové zámečky, o jejichž stavbu se nejvíce zasloužila würzburská rodina Schönbornů. Méně důležitým byl duševní život B. v klasické době německého básnictví. Až za panování uměnímilovných bavorských vévodů začíná v polovině 19. stol. znovuvzkvétání klas. a romantického básnictví; Mnichov se stal městem umění, jehož pověst se zachovala až do dnešních dob. Král Ludvík II. a jeho syn Maxmilian II. ozdobili své sídlo skvostnými stavbami (Pinakoteka atd.), u Řezna vznikla Walhalla. R. 1872 bylo postaveno v Bayreuthu divadlo k předvádění velkých oper Wagnerových. Mnichov stal se střediskem německého umění až do světové války. B. má tři university (Mnichov, Würzburg a Erlangen). V Mnichově je též vysoká škola technická, ke které je připojena též vysoká škola obchodní. Dále má B. pět státních katol. vysokých škol theol. V Mnichově je státní akademie výtv. umění a státní akad. hudeb. umění; ve Freisingu je vysoká škola zemědělská a pivovarská.

Bavoryňský Beneš († 1535), biskup Jedn. bratrské. Napsal: Rozmlouvání společné čtyř bratří o pravém a jistot-

ném požívání dokonalého spasení v pokoji svědomí dobrého.

Bavuagar (Bhavuagar), příst. město na poloostrově Katiavaru v Indii, 61.000 obyvatelů.

Bawół, dnešní židovská část Krakova, která má svůj původ ještě v dobách Kazimíra Velkého.

Baworowski Viktor (1826—1894), polský spisovatel, překladatel a sběratel uměleckých památek.

Baxa Bohumil (* 28. 7. 1874 v Sedlčanech), JUDr. a PhDr., čs. právní historik, od převratu prof. dějin českého práva na brněn. univ., býv. senátor nár. dem. Spisy: K dějinám veř. práva v zem. kor. čes. (1906), O přihlášení zemí kor. čes. k něm. Bundu (ČČM. 1906), Rozluka státu a církve ve Francii (1907), Absolutismus, konstitucionalismus, parlamentarismus („Č. Nár. Hlídka" 1907), Inkolát a indigenát v zem. kor. čs. (1908), Parlament (1913 a 1920), Právní povaha řádů parlam. (1917), Republika (1919), Stát; Sněm král. českého, Stručný výklad ústavy rep. čsl. (1920), Formy republiky (1920), O vládě parlam. (1921), Zákon o župním zřízení a jeho nedostatky (1922), Stát a občan (1922), O župním zřízení (1923), Parlament a p.-ism (díl I. 1924), Dějiny veř. práva ve střed. Evropě (1926). — „Čsl. vlastivěda pro nejv. tř. stř. škol.", s jeho příspěvky, vyšla též slovensky.

Baxa Karel, JUDr., (* 24. 6. 1863), primátor hl. města Prahy. První jeho polit. vystoupením byla obhajoba v procesu Omladiny. Politik směru státoprávně radik., od r. 1895 zemský, od r. 1901 říšský poslanec. V r. 1919 zvolen za starostu měst pražských. Znám svým pevným vystupováním v nár. otázkách. Předseda ústavního soudu, N. J. P., České banky atd.

Baya Honda, zátoka na sev.-záp. pobřeží Již. Ameriky u poloostr. Goajiry.

Bayard Jean Alfred (1796—1853), plodný autor zábavné dram. literatury. Spolupracoval se Scribem a s jinými. Známé jsou Pařížský uličník a libreto opery Dcera pluku (hudba od Donizettiho).

Bayard Pavel, mědirytec v Praze v 1. pol. XVII. stol. Z jeho prací: poprsí Hoe z Hoheneggu, alegorie na zasnoubení císaře Matyáše a zvláště mapa Čech s názv. Regni Bohemiae nova et exacta descriptio. Vyd. Pavel Aretin z Ehrenfeldu 1619 a 2. opr. vyd. 1632.

Bayard (bajár) Pierre du Terrail, Seigneur de (1473—1524), šlechetný franc. důstojník. Byl považován za nejdokonalejší ztělesnění rytířskosti; udatnost, vystupování a ostatní dobré vlastnosti mu vynesly přívlastek: Chevalier sans peur et sans reproche (rytíř bez bázně a hany). B. bojoval za vlády Karla VIII., Ludvíka XII. a Františka I. a dosáhl hodnosti maršálka. Bojoval proti It., Špan. a proti císařským. Již r. 1494 vnikl, pronásledován, do obléhaného Milána jediný; byl tam zajat. Propustili jej však bez výkupného. Jako největší jeho hrdinství se uvádí: obrana mostu u Garigliano (1503), kde sám zadržel 200 Špan. a obrana pevnosti Mézières s 1000 muži proti 35.000. † na bojišti u Sefie, byv raněn smrtelnou kulí.

Bay city, m. mající 48.000 ob., na již. břehu Saginaw nad jezerem Huronským, v USA., ve státě Michiganu.

Bayer Ant. (* 1767, † 1833), malíř podobizen a miniatur na slonové kosti, v Praze. Obrazy jeho mají ještě stopy koloritu z domácího rokoka. Učil se u T. Kopa v Brodě n. L. a r. 1801 stal se žákem pražské malířské školy a Jos. Berglera. Na výstavě miniatur v Praze roku 1913 nalézaly se od něho miniatury na sloni hr. Bedř. z Nostitz-Rienecku, jeho choti a syna.

Bayer August (* 1882), Ph. Dr., čes. botanik. Spisy: Botanika speciální (Praha 1916), Monografická studie středoevropských druhů čeledi Sordariaceae (Brno 1924).

Bayer Edvin, PhDr. (* 1862 v Chotěboři, † 1927), ředitel botan. odd. Nár. musea v Praze. — Po absolv. univ. pracoval v museu u prof. dra Friče. R. 1896 jmenován adjunktem fytopalaeontol. sbírek, r. 1903 kustodem a r. 1918 ředitelem botanických sbírek musejních. Pracoval hl. v palaeontologii rostlin a lišejnících.

Bayer Emil (* 1875), prof. zoologie Vys. šk. zeměd. v Brně. Žák prof. dra Vejdovského. Pracoval hl. v oboru zoologie v Z. museu moravském a byl ředitelem zool. sbírek, uplatnil se také jako taj. komise pro přírodověd. výzkum Moravy. Četné věd. spisy (Prakt. cvičení zoolog. a biolog. pokusy). R. 1919 povolán na Vys. šk. zem. v Brně jako ř. prof. zoologie. Řídí biolog. stanici č. vys. škol brněnských v Lednici.

Bayer František (* 1850), čes. zoolog, řed. gymn. v Praze. Napsal: Prodromus českých obratlovců (1894); Katalog českých fossilních obratlovců (1908).

Bayer František (* 1853), kulturní pracovník moravský. Napsal: Valašské národní pohádky a pověsti (1874); Radhošť (1874); Rožnov (1878); Stručné dějiny literatury české (1879).

Bayer Friedrich, obch. rada a řed. továren na barviva Bayer & Co, Leverkusen.

Bayer Herbert, člen Bauhausu. Vyniká tvorbou typografickou. Je autorem mnoha zdařilých plakátů a reklam. Zajímavá je jeho reforma písma. Propaguje jenom jednu abecedu (ruší malá a velká písmena), což znamená úsporu času i materiálu. Písmo je vytvořeno z elementárních tvarů, kruhu a čtverce. Docíleno ladných, absolutně jednoduchých písmen harmonicky členících potištěnou plochu. Reforma pro svou účelnost a ekonomičnost vniká již do praktického života. U nás je propagována Karlem Teigem, který provedl též její úpravu.

Bayer Hugo (* 1851), romanista český, prof. reálky v Plzni.

Bayer Jan (* v Praze), sochař a měšťan v Praze 1770, bratr Leopolda.

Bayer Johann (1572-1660), bav. právník a astronom. Vyd. několik map hvězdné oblohy. Označil řec. písmen. jednotlivé hvězdy skupin.

Bayer Konrád (1828—1897), český šachista; v padesátých letech propagátor šachových studií a úloh.

Bayer Leopold (* v Praze), sochař a měšťan v Praze 1770, bratr Jana.

Bayer Pavel Ignác (* 1656, † 1733), stavitel v Praze. Opravil židovskou radnici a j. Srv. Mareš Fr. (Pam. arch. XXIV.).

Bayerová Anna, MUDr. (1852—1924), první česká lékařka; promována na bernské univ. Po praxi na klinikách francouzských a německých byla povolána jako první evropská st. lékařka do bosenských služeb a působila blahodárně v Dolní Tuzle. R. 1912 se vrátila do Prahy a vyučovala hygieně na pražských školách.

Bayle (Bél) Pierre, franc. filosof (1647 až 1706), učený spisovatel, který vzděláním daleko převyšoval svou dobu. Vydával Dictionaire historique et critique a časopis Nouvelles de la République des lettres. Dictionaire byl vlastně nejst. předchůdcem dnešních naučných slovníků a tvořil základ k veliké encyklopedii, vydané d'Alembertem a Diderotem.

Bayonne (bejo'n), záp. předměstí New Yorku. Má 77.000 ob., a veliký petrolejový průmysl.

Bayonne, m. ve Francii při Biskaj. zál. Stará kathedrála, starý a nový zámek, museum. B. (staré Lapurdum) bylo za válek franc. a špaň. často Španěly marně obléháno. Roku 1808 vzdali se tu Karel IV., král špaň., a jeho syn Ferdinand všech práv na šp. trůn ve prospěch Napoleonův. 1808 byla v B. podeps. Bayonnská konvence mezi Francií a velkovév. Varšavským. 1814 pevnost obléh. a dobyta Angličany. V srpnu 1914 sídlo čes. dobrov. roty „Nazdar", jež obdržela od bayon. dam prapor a v říjnu odjela na bojiště.

Bayreuth, krajské hlav. město Horních Frank na Červeném Mohanu, má 36.000 ob. a významný průmysl textilní, porculánový a stavební. Je sídlem krajské vlády Hor. Frank a stanicí trati říš. drah Berlín—Bayreuth — Norimberk — Mnichov a Bamberg — Bayreuth — Řezno — Mnichov; dále východiskem pro cesty do Smrčin a do Franckého Švýcarska. Když R. Wagner byl nepříznivými poměry donucen opustiti roku 1865 Mnichov a jeho plány, zříditi v bavorském sídelním městě divadlo pro slavnostní hry, ztroskotaly pro odpor tamní správy města, bylo s pomocí Ludvíka II. a umění znalého magistrátu města B. založeno tamtéž dnes světoznámé „Rich. Wagnera divadlo pro slavnostní hry" a r. 1876 zasvěceno za osobního řízení skladatele a za přítomnosti téměř všech něm. spolkových knížat. Také sám Wagner nalezl v B. v parku své vily „Wahnfried" poslední místo odpočinku po své smrti v Benátkách 13. února 1883.

Znak města Bayreuthu.

Bay-Side, osada ve státě newyorském (USA.).

Baza (bátha), obch. město v jihových. Španělsku. Znali ji již staří Římané; dnes však pozbývá dřívějšího významu. Má 16.000 ob. a nachází se sev.-vých. od Granady v horách S. de Maria a S. de las Estancias.

Bazaine (Bazén), François Achille. Nar. 13. února 1811 ve Versailles jako syn bývalého důstojníka, r. 1833 stal se důstojníkem a dlouhá léta byl členem cizinecké legie. Později vyznamenal se v koloniích při několika výpravách, před Sevastopolem byl již brig. generálem a v it. válce 1859 divisionářem, při čemž se obzvl. vyznamenal při útoku na Melegnano (8. června) a na hřbitov u Solferina (24. června). O několik let později vidíme jej v Mexiku, kde byl od r. 1863 vrch. vel. franc. vojsk. On také opustil nešťastného cís. Maxmiliána v jeho nesnadném postavení a také proti němu kul pikle. Od r. 1864 byl B. franc. maršálem, r. 1867 navrátil se do vlasti, stal se velitelem arm. sboru a r. 1869 velitelem cís. gardy v Paříži. Válka r. 1870 postavila jej jako vrch. vel. t. zv. rýnské armády, kt. byla u Met vícekráte poražena a zapuzena do pevnosti. 27. října donucen ke kapitulaci a byl pak proto r.

1872 obžalován ze zrady a roku 1873 dokonce odsouzen k smrti. Tento rozsudek změnil pres. republiky ve 20 let pevnostní vazby, kterou měl si odpykati v pevnosti na ostr. St. Marguerite u Cannes. V noci z 9. na 10. srpen 1874 byl však osvobozen a odebral se nejprve do Belgie, pak do Madridu, kde † 28. září 1888.

Bazala Albert, PhDr. (* 1877), chorvatský filosof a pedagog, prof. na univ. v Záhřebu. Napsal: Povijest filozofije (1906—12); O ideji prosvjete (1922); O slobodi (1923); monografie o Aškercovi a Breradovićovi. Z jeho podnětu založeny r. 1907 lidovýchovné kursy, jichž je hl. organisátorem.

Bazalka, ↷ Ocimum basilicum.

Bazancourt (Bazākúr) César, baron de (1810—1865), oblíbený frc. voj. spis.; L'expédition de Crimée (1856, 2 sv.), La campagne d'Italie de 1859 (1859) a j., též románů.

Bazar (persky), veřejný trh v orient. městech, středisko obchodu. V Evropě znamená dobročinnou slavnost s prodejem darovaných předmětů.

Bazard (Bazár) Saint-Amand (1791 až 1832), franc. národohospodář a sociální reformátor, kt. idee svého učitele Saint-Simona soustavně uspořádal a potíral dnešní formu dědického práva.

Bazar-Djuza, nejv. hora dagestanské části hlav. Kavkazského pohoří, 4484 m vys., z břidlice, porfyru se žilami diabazu. Pokryta věčným sněhem s malými, v poslední době silně se zmenšujícími ledovci. Na sklonech pastviny.

Bazika Eduard (1830—1914), vynikající český inženýr z oboru železn. staveb. Čestný doktor věd technických.

Bazika (Bažík) Ferd. Václ., malíř v Praze v l. 1691—1712. Člen staroměst. pořádku malířského.

Bazika Jan, malíř v Praze a člen staroměst. pořádku malířského v 1. pol. XVIII. stol.

Bazika Josef (* asi 1740) † po r. 1806), malíř v Praze.

Bazin (Baze'ng) Renée, velmi čtený fr. spisovatel, * 1853, psal romány, kt. odehrávají se částečně v Alsasku, na př. Z celé duše a j. Člen Fr. Akad.

Bazovský Ludevít JUDr. (* 1872), slovenský právník, župan Novohradské stolice, advokát v Lučenci.

Bazsko Godzisław (* 1272), polský historik. Popsal dobu 1245—1272 a dokončil kroniku Boguchwalovu.

Bazylik Cyprjan, měšťan a dvořenín Zikmunda Augusta, překladatel a majitel tiskárny v Brestu Litevském.

Bazzi Giovanni Antonio de (1477—1549), it. malíř. Vyučenec Leonarda, jehož vliv se v jeho díle jeví. Žil v Sieně, v jejíchžto kostelech jsou jeho četné fresky.

Bazzini Antonio (1818—1897), znamenitý houslista a skladatel. Psal komorní hudbu, sbory, předehry a j.

Bažanka, ↷ Mercurialis.

Bažanskij Porfirij (Bažanskyj), známý haličský hudebník, působil na hudební vzdělání ukrajinského lidu v Haliči. B. byl skladatelem, dirigentem, publicistou, teoretikem, etnografem a organisátorem všeho, co souviselo v Haliči s hudbou. B. sebral a napsal přes 4000 ukrajinských národ. melodií, jichž část byla vydána; vedle toho napsal sbory s orchestrem Veliká Kolomika na huculské nápěvy, Oleksa Dovbuš, opery Olesja, Marijka, Tatarska branka a teoretické práce Nová metoda zapisuvanije ruskonarodnoj melodii (Lviv), Cicha i budova starodavnoi muzičnoi garmonii.

Bažant František, MUDr. (* 1875), prof. zubního lék. a přednosta zubní kliniky Masar. univ. v Brně. Průkopník a propagátor ústní chirurgie. Četná pojednání odb. v lék. čas.

Bažant Frant., ps. ↷ Svat. Čecha.

Bažant Pavel, malíř v Táboře ok. r. 1598.

Bažant Zdeněk (* 25. XI. 1879 v Prostějově na M.), Ing. Dr., od r. 1917 ř. prof. čes. tech. v Praze. Od r. 1924 hlav. red. Tech. Obzoru; ř. čl. Čes. Ak. věd a umění, člen věd. rady Masarykovy Akad. práce. Napsal řadu čl. do Tech. Obzoru, Österr. Wochenschrift f. d. öffentl. Baudienst, Annales des Travaux Publics de Belgique. Sam. spisy: Theorie čar příčinkových I., II., III. (1909, 1910, 1912), Stav. mechanika I., II., III. (1918, 1919, 1920). Nauka o pružnosti a pevnosti, Vliv soustavy mezipásových prutů na podružná napětí (čes. a franc.) Podružná napětí prutov. soustav (čes. a franc.) a j.

Bažanti, skupina ptáků kurovitých. Nejznámější je bažant obecný (Phasianus colchicus), který se u nás hojně pěstuje ve zvláštních houštinatých lesících, t. zv. bažantnicích, pro velmi chutné maso. Pochází z Orientu. Pro ozdobu pěstují se b. zlatý a stříbrný, pocházející z Číny. Lit.: Elliot: A Monograph of the Phasianidae (1892), Cronau: Der Jagdpfasan, seine Auverwandten u. Kreuzungen.

Bažantnice, oplocené místo ve volné přírodě, určené k chovu bažantů.

Baženov, Vasilij Ivanovič (1737—99), r. architekt. Prostřednictvím Orlova byl B. přijat Kateřinou II., kterou nadchnul grandiosním projektem paláce, který by stál 30 mil. rublů a zabral by celý mo-

skevský Kreml; roku 1769 začal pracovati na plánu a ohromném dřevěném modelu paláce, který je nyní uložen v Moskevském polytechnickém museu. R. 1775 obdržel B. rozkaz vystavěti pro Kateřinu palác v Caricyně pod Moskvou v gotickém stylu. R. 1785 musil ale B. odevzdati vše, co se stavby týkalo, svému pomocníku M. F. Kazakovovu, jemuž císařovna rozkázala postaviti nový palác, rovněž gotický, a napřed rozbourati B.-ův. B. odstěhoval se z Caricyna do Moskvy, kde si zařídil školu architektury. R. 1792 byl vyzván carem Pavlem do Petrohradu, kde podle jeho rozkazu postavil několik budov, jež se však nezachovaly. R. 1799 byl jmenován vicepresidentem Ak. umění. R. 1790—94 vydal překlad franc. knihy Vitrouviexa Ob architekturě. Lit.: P. N. Petrov: Sbornik matěrialov dlja istorii St. Pb. Akademii chudož za 100 lět, č. I. Petrohrad 1864. — I. Grabar: Istorija rus. iskusstva, t. III, M. 1912.

Bažin Nikolaj Fedotovič (1843—1908), beletrista. Debutoval povídkou Štěpán Rulev v Rus. Slovu 1864 a ihned získal zájem rus. veřejnosti. Druhou velikou prací byl román Istorija odnovo tovariščestva, 1869. B. spolupracoval v řadě radikálních a liber. časopisů; r. 1880—1887 redigoval lit. část v čas. Dělo. Jeho Pověsti i rasskazy vyšly 1874, sborník Licom k licu, 1882. Pro historii života a psychologii drobné buržoasie beletristické práce B. skýtají mnoho zajímavého materiálu. Lit.: S. A. Vengerov: Istočniki tovara rus. pisátělej, t. II.

Bažin Nikolaj Nikolajevič (1856—1916), malíř krajinář. V ak. umění pracoval u M. K. Klodta. Koncem 70. let vypovězen z Petrohradu a vrátil se počátkem let 80. Od r. 1883 zúčastnil se svými pracemi četných výstav. V Tretjakovské galerii nachází se jeho „Jarní večer".

Bdění, stav mysli, ve kterém si vše plně uvědomujeme. B. nesmí býti přeháněno, jinak působí na organismus zhoubně. Člověk bdí pravidelně 18 hodin. ☞ spánek, nespavost, vědomí.

B-Dur (angl. B flat major, franc. Si bémol majeur). Stupnice počínající tónem B (snížené H) a mající předznamenáno 2♭ (B a Es). Tónově odpovídá jí stupnice G-mol. B-dur akord: b-d-f.

Be, chem. značka beryllia.

Beaconsfield Benjamin Disraëli, Lord, angl. státník (1804—1881). Syn učence Isaaca d'Israëliho; pocházel z žid. rodiny, kt. se kolem r. 1750 přistěhovala z Italie. V mládí byl znám svým výstř. vystupováním. Psal hojně čtené romány, pak se věnoval politice a r. 1837 zvolen do parlamentu za stranu konservativní. Již tehdy náležel k největším odpůrcům liber. min. předs. Gladstona a tvrdošíjně hájil ochranná cla (protekcionismus) proti principu volného obchodu strany liberální. Stal se vůdcem konservativců a od r. 1868 střídal se vícekráte s Gladstonem v úřadu min. předs. R. 1841 stal se baronetem (šlechticem) a později lordem (hrabětem). Ve vnitřní politice reorganisoval stranu konservativní, přizpůsobiv ji potřebám moder. průmyslového státu. Ve vnější politice zajistil po válce krymské angl. panství ve Středoz. moři vůči rus. snahám tím, že anektoval ostrov Kypr. Na berlín. kongresu r. 1878 snažil se uspokojivě řešiti „východní otázku". Později účinně zasahoval do angl. kolon. politiky, zvl. v Africe. V posled. letech života požíval největší důvěry angl. královny Viktorie, kt. také přiměl, aby přijala titul císařovny indické.

Beaconsfield (Bíkensfild), m. s diamantovým prům. a 15.000 ob., ve Svob. státu oraňském v Již. Afr. Patří k okr. Kimberley.

Beagle (Bígl), slídící pes, jehož se v Angl. hojně užívá při honech na zajíce. Asi 43 cm vysoký, a vyznačuje se krátkou, drsnou srstí a dosti krátkýma nohama.

Beamont Claud Étienne (1757—1811), franc. architekt. Dostavěl chrám sv. Madeleiny, justiční palác, Templ v Paříži.

Beanie, přijímání studentských nováčků (beanů), byl žertovný, ale někdy i drsný obřad, jímž se přijímali noví stud. do kolleje univ. Karlovy. Býval starý obyčej podrobovati nováčky vtipným a směšným zkouškám. Obyčej ten přišel z university pařížské do Prahy; nebylo při tom vždy šetřeno pravé míry, o čemž svědčí rozkaz mistrů učení pražského, daný r. 1544, aby s nově příchozími bylo mírněji a vlídněji jednáno. Jindřich Dvorský z Helfenberka, opat kláštera na Slovanech, jsa rektorem university (1544), odstranil hrubosti při beaniích akademických.

Beard (bírd) George Miller (1843—1883), americký lékař. Beardova nemoc, ☞ neurasthenie.

Beardsley (Bírdsli) Aubrey Vincent, angl. malíř (1872—1898). Podněcován groteskní fantasií, tvořil téměř výlučně obrazy obsahu nasládlého až skoro smyslného. Jeho způsob malby a technika, vyvolati účinek velkoryse založenými plochami, učinily z něho hledaného ilustrátora deníků a časopisů.

Béarn, krajina v jihozáp. Fr. na úpatí Pyrenejí.

Beata, z lat. beatus = šťastný, blažený, ženské křest. jméno. V tomto pojmu ob-

saženo je stupňování jako na př. blahý, blahoslavený. B. je tedy žena šťastná n. blažená.

Beatifikace, lat. výraz pro prohlášení za blahoslaveného. Je to slavnostní obřad v katol. církvi, při němž se osobnost, vynikající obzvl. zbožným životem, prohlásí po smrti za blahoslavenou.

Beati possidentes, lat. průpověď. Značí „šťastní majetníci“ jako opak k těm, kt. odejdou s prázdnou.

Beaton (Bétn) David (asi 1494—1546), skotský kardinál a arcib. v St. Andrews; král Jakub V. používal jej pro jeho diplom. vlohy k důlež. posláním. Přimluvil se za sblížení s Fr., při čemž mělo se bojovati s Jindřichem VIII. Pro svou přísnost, kt. se mimo jiné projevila popravou protestantského kazatele G. Wisharta, stal se B. ve svém vlast. paláci obětí spiknutí.

Beatrice, z florentského patricijského rodu Portinari (1266—1290), láska z mládí Dante Alighieriho, kt. ji ve svých básních oslavoval. Nejprve ve Via nuova (Nový život), později po její smrti v Divina Commedia (Božské komedii), v níž mu ve třetím oddílu básně otvírá brány k ráji a uvádí jej do společnosti nebešťanů. Její postava nezůstala bez vlivu na osobu Markétky (Goethe, Faust, II., výstup V.), jež rovněž meškala v nebi. B. byla, odmítnuvši Danteovo ucházení se, provdána za patricia Simone de Bardi, jak nám o tom podává zprávu G. Boccaccio ve svém Danteově životopisu.

Beatrix, manželka uh. krále Matyáše Korvína. Pocházela z Neapolska. Po smrti Korvínově snažila se vejíti v manželství s něm. králem Maxmiliánem I. a českým králem Vladislavem Jagelonským, ale bez úspěchu. Zemřela v zapomenutí a bídě r. 1508.

Beatus ille, qui procul negotiis, citát z řím. básníka Horacia (Epody 2, 1), znamená: šťasten, kdo je vzdálen od svého zaměstnání.

Beatty (Béty) David, anglický admirál, * 17. II. 1871, při počátku světové války byl viceadm. angl. námořnictva. Jako vůdce oddílu bitevních křižníků zúčastnil se bitvy u Doggerské mělčiny; se svými loďmi zahájil 31. května 1916 bitvu u Skagerraku. Od r. 1916 byl vrch. velit. loďstva a od r. 1919 admirálem of the Fleet.

Beauce (Bós), úrodná fr. krajina jihozáp. od Paříže, dnešní 71. depart. s hl. m. Chartres na dráze Paříž—Le Mans.

Beaucourt (Bókůr) Gaston du Fresne, markýz de, fr. dějepisec (1833—1911), založil r. 1866 Revue des questions historiques (R. pro historické otázky). Jeho hl. dílem je Histoire de Charles VII.

Beaufort (Bjůfort), okres v Již. Africe v kolonii Kapské. Hl. město B. leží v horách nieuweveldských na dráze Kapské Město—Kimberley.

Beaufort Eduard, (* 1860), čes. knihtiskař a nakladatel v Praze. Do češtiny dal po prvé přeložiti a vydal souborně spisy pol. spis. H. Sienkiewicze. V nakl. jeho vyšla první česká kniha zhotovená na sázecím stroji. Byl to překlad Dostojevského románu Běsové.

Beaufort Henry (asi 1377—1447), angl. kardinál biskup lincolnský a později winchesterský. Byl druhým synem Jana z Gauntu, vév. z Lancasteru a nevlastním bratrem angl. krále Jindřicha IV. Za vlády posl. jmen., především ale za Jindř. V. a VI. — posledního korunoval r. 1431 osobně ve Fr. — hrál B. rozhodující úlohu v trvalém odpaku ke svému vnuku, říš. protektoru vév. Humfridu z Glosternu, jak to obšírně líčí Shakespeare (Šekspír) ve svých král. dramatech. B. se pokoušel, aby se styky s Fr. zlepšily a po koncilu v Kostnici připravoval podle přání papeže Martina V. křižáckou výpravu proti Husitům.

Beaufort Josef, výrobce hudebních nástrojů v Praze 1790.

Beaufortské moře, část sev. led. moře u sev. pobřeží Kanady.

Beaugency (Bóžaňsy), h. m. stejnojm. depart. a leží 26 km j.-z. od Orleansu na Loiře.

Beauharnais Alexander (1760—1794), franc. generál, zúčastnil se války severoam., připojil se pak k franc. revoluční armádě r. 1794, byl ale obžalován a guilotinován. Za manželku měl kreolku Josefinu Tacher de la Pagerie, pozdější první ženu Napoleona I.

Beauharnais Eugène, vév. z Leuchtenbergu (1781—1824), porazil Rak. u Rábu 1809, bojoval u Lipska 1813, byl vrch. velit. Napol. a místokrálem ital.

Beauharnais Hortensie (1783—1837), král. holandská, choť Ludvíka Bonaparte.

Beauchamp (Bóšám) Alphonse de (1767—1832), fr. dějepisec, vstoupil mlád do sardinských služeb, vzpíral se však, vzdor tomu, že se mu hrozilo vězením, bojovati proti fr. rep. Později ve Fr. jako náčelník tisku u policie vzbudil Napoleonovu nelibost tím, že vylíčil dějiny povstání Chouanů ve Vendée v duchu legitimistickém. Psal také o Ludvíkovi XVIII., o generálech Moreauovi a Muratovi, o převratech ve Fr., v Piemontu a Španělsku, také o Peru, Brasilii atd.

Beaujolais (vysl. Božolé), pruh země severozáp. od Lyonu mezi řekami Saone a Loire; táhnou se jím hory Mts. du Beaujolais, na jejichž kopcích daří se

výtečné víno (Beaujolais-Macon). Hl. m. je Villefranche.

Beaulieu Claude François (1754—1827), fr. novinář a dějepisec, napsal dějiny fr. revoluce a byl pro svou náklonnost k monarchii pronásledován.

Beaulieu (Bólié) Jean Pierre, baron de (1725—1819), rodem z Brabantska, vyznamenal se v rak. vojenských službách jako pobočník Daunův v sedmileté válce a pak r. 1792 u Jemappes. Jako vrchní velitel rak. vojska nemohl r. 1796 udržeti Lombardska proti Napoleonovi a po porážce u Lodi byl nahrazen Wurmserem.

Beaunier André, moderní franc. spisovatel a kritik.

Beaumarchais (Bómaršé) Pierre Augustin, baron de, fr. spis. (1732—1799); vedl dobrodružný a pohnutý život, proslul svými četnými procesy a lit. spory. Byl postupně řemeslníkem, obchodníkem, majetníkem lodí, hudebníkem, diplomatem Ludvíka XVI. a později dodavatelem výboru pro veř. blaho a získal si knížecího jmění. Toto vše líčí velmi upřímně ve svých pamětech, v nichž, i v jeho básních, kvasí duch odboje proti útisku měšťanstva a nižších vrstev lidu šlechtou a duchovenstvem. K prvnímu výbuchu zjevné vzpoury došlo prý r. 1784 při provedení jeho veselohry Figarova svatba při slovech Figarových k hraběti Almavivovi: „Šlechtictví, bohatství a úřady, — — co jste učinili, abyste si zasloužili všech těchto výhod? Přičinili jste se, abyste se narodili a to je vše!" Z jeho ostat. her třeba uvésti Lazebníka sevillského, jejž později Rossini zhudebnil.

Beaumaris (Bjůmeris), hl. m. ostr. Anglesey, při vých. pobř. a zátoce stejnojmen. (Moře irské).

Beaumont (Bómoň), jméno, kt. ve Fr. u obcí častěji přichází. Nejznámnější B. nachází se 25 km jihových. od pevnosti Sedanu. Je to malé místo, čítající něco přes 1000 ob., dosáhlo však histor. významu bitvou, svedenou tu 30. srpna 1870.

Beaune (Bón), město ve Fr. na j.-v. úpatí Côte d'Or se 12.000 ob., patří k dep. Côte d'Or. Leží na hl. trati Dijon—Lyon —Marseille a čile se zabývá vinařstvím.

Beauplan Vilém le Vasseur, franc. vojenský inženýr, který byl 17 let ve službách polských, buduje různé pevnosti na Ukrajině. Vystavěl také proslulou pevnost Kudak nad Dněprem. Vynikl hlavně svými výbornými pracemi kartografickými a zvláště svou znamenitou mapou Ukrajiny (1650) v měř. 1:450.000.

Beauvais (Bóvé), hl. m. fr. dep. Oise s 20.000 ob., na stoku řek Avelony a Thérainy. Má staré dějiny, což lze poznati z četných středov. měšť. domů. Gotická katedrála ze 13. a 14. stol.

Beaverbrook (Bívrbruk) William Maxwell Aitken (1879), angl. politik, majitel deníku Daily Express.

Beaver-Falls (Bíver foals), m. v Sev. Amer. s 10.400 ob., ve státu Pennsylvanii na dráze do Pittsburgu.

Bébé (fr. tvar anglického baby), panenka, dítě v peřince, miminko.

Bebek (zátoka), místo se stejnojmen. zátokou s.-v. od Pery na Bosporu.

Bebel August (1840—1913), nar. v Kolíně-Deutzu, jako syn prus. poddůstojníka, vyučil se soustružníkem a od r. 1864 žil v Lipsku jako samostatný řemeslník. Od r. 1862 účastnil se dělnického hnutí a dostal se do vlivu staršího Viléma Liebknechta. Oba pak převzali vůdcovství oposice, jež po smrti Lasallově vznikla v dělnických kruzích. Od prohlášení programu na sjezdu oposice v Eisenachu (v červenci 1869) možno datovati vznik něm. soc. dem. strany dělnické, kt. pak stále vzrůstala, přihlížejíc k teoret. naukám Marxovým a Engelsovým a činností Bebelovou. B. byl r. 1867 zvolen do severoněm. sněmu a r. 1871 do sněmu říšského; toto místo zastával až do své smrti. Jeho neohroženému vystupování, kt. se nesklonilo ani před nejostřejším pronásledováním, zvl. v době účinnosti zákona o socialistech, a jeho vynikajícímu umění řečnickému vděčí něm. str. soc. dem. za počátky svého rozkvětu. B. všechny občanské strany rozhořčeně potíraly, zvl. když vystupoval proti anexi Alsaska a Lotrinska a hájil pařížskou komunu. Jeho chování přivodilo mu četné tresty, tak jednou 2 roky pevnostní vazby. Ke konci života došel uznání i od svých největších politických nepřátel.

Beberkové z Kunvaldu, česká šlechtická rodina v 15. a 16. st.

Bebkové z Plešivce a Krásné Horky, proslulý zeman. rod na Slov., sídlem na Kr. Horce u Rožnavy; vymř. v 16. st.

Beblavý Pavel (* 16. V. 1847 na Vrbovcích, † 13. V. 1910 t.), ev. kněz a slov. spisovatel. Už za studií přilnul k literatuře a dějepisu. Byl výborným kazatelem a tichým národním pracovníkem. Psal povídky, besídky a básně a pokusil se beze zdaru o veselohru. Velké obliby došel jeho román Jánošík (1899). Drobné povídky a básně jsou roztroušeny po beletr. časopisech Sokol, Orol a Slov. Pohľady.

Bébr Antonín (* 1877 v Karlíně), soudní rada v Žižkově. Vydal sbírky: Episoda a j. příběhy (1925), Tristan a Isolda (1925), Moře (1928); básněmi přispívá do Nár. Listů.

Bébr Karel (* 1877), vrchní řed. Svazu záložen v Praze. Zjednal si zvučné jméno hl. při sanaci některých peněž. podniků.

Bebravín, ps. ○ Michala Kisse.

Bebut, křivý ○ kinžal, zavedený v rus. armádě u kulomet. oddílů; délka dvojostré čepele 17 palců (43·18 cm).

Bebutov Valerian Michajlovič (* 1886), r. režisér. Divadel. vzdělání nabyl u V. Meierholda, pracoval v moskev. uměl. divadle, Novém divadle a j. 1922 otevřel Teatr Romanek. V let. 1925—26 řídil Prv. školu klasické buffonády (výprava Zvonků Kornevillských) a hostoval v divadle Musikál. Komedie (Orfeus v podsvětí). B. je znalec a ctitel franc. divadla a je spíše režisér-výpravník, nežli režis.-psycholog; v řadě divadel. článků hlásal myšlenku novely, jako základny dramat. tvorby. Spolu s Meierholdem a Aksenovem vydal brož. Amploi aktera (Hercův obor), v níž pokusil se zrestaurovati herecký obor.

Bebutov Vasilij Osipovič, kníže (1791 až 1858), rus. gen. pěch., vyznam. se jako gen. maj. 1828—29 na kavkaz. frontě proti Turkům. 1853 jako velitel arm. sb. zvítězil několikráte skvěle nad Turky, zvl. 1854 u Kurukdara, kde v čele 18.000 mužů rozbil 60.000-ovou armádu tureckou.

Bécarre (franc. bekar), v hudbě odrážka, ♮ značící, že snížený neb zvýšený tón má se hráti v původní hodnotě.

Beccafumi Dominico, ital. malíř, známý pode jménem il Mecherino, 1486 až 1551. Prováděl výhr. nástropní malby, oltářní obrazy a fresky, z nichž třeba vytknouti fresky v radnici v Sieně a dómu v Pise.

Beccaria Giovanni Battista (1716 až 1781), ital. fysik, vyučoval v Palermu, Římě a Turině. Kromě někt. jiných pokusů mají význam jeho výzkumy o podstatě umělé a přírodní elektřiny.

Beccaria Cesare, plným jménem marchese (markýz) de B.-Bonesana (1735—1794), ital. spisov. z Milánu, věnoval se, vlivem četby Montesquieua, trestnímu právu a státovědě, jejichž profesuru převzal od roku 1768. Podle vzoru anglického Spectatora vydával také s více přáteli časopis Il Caffè. Světové slávy dosáhl dílem, vyšlým nejprve r. 1764 anonymně, Dei Delitti e delle Pene (O zločinech a trestech), které se brzy rozšířilo v nesčetných vydáních ve větš. evr. řečí, zvl. když je Voltaire (rovněž anonym.) opatřil komentářem. B. potíral v něm s největší rozhodností a dobrými důvody všechny přehmaty trest. zákonodárství, především mučení a trest smrti, rovněž každou libovůli v trestním řízení, předsudky a pověry. Lidštější duch novějších zákonů, kt. pozměněny téměř v celé Evr. v důsledku velikých převratů od konce 18. stol., vzešel většinou z jeho působivého díla.

C. Beccaria.

Becić Ferdo (1848—1916), chorvatský spisovatel romantických románů (Kletva nevjere, Prokleta kuća a j.).

Beck Jan Nepomuk (1828—1904), op. pěvec. Syn jeho Josef (1850—1903), op. pěvec-barytonista v Berlíně a ve Frankfurtu.

Beck Günther, Ritter von Mannagetta und Lerchenau (* 1856), něm. botanik, prof. něm. university v Praze. Napsal Flora von Niederösterreich (1890), Grundrisse der Naturgesch. des Pflanzenreiches (1908), Hilfsbuch für Pflanzensammler (1902).

Beck Karl (1817—1879), básník soc.-dem. smýšlení, původem uh. žid. Napsal četné básně a vydal knihy: Der fahrende Poet (1838), Jankó, der ung. Rosshirt (1842) a j.

Beck Max Vladimír (* 1854), rak. státník, 1906—1908 minist. předseda. Chtěl utišiti nár. rozbroje tím, že hleděl zájem občanstva upoutati na veliké hospodářské projekty.

Beck-Rzikowsky Friedrich (1830—1920), rak. generál, 1881—1906 náčelník gener. štábu. Pro své znamenité vojenské znalosti byl velmi vážen.

Becke Bedřich (* 1820 v Kolínci), knihkupec v Praze od r. 1855.

Beckelith, nerost barvy hnědé až voskově žluté, nalézá se v Ukrajině ve tvaru zrn n. osmistěnných krystalů.

Beckenham (Beknhém), předměstí Londýna s nádherným královským palácem a cennou obrazárnou.

Becker Fridolin (1854—1922), švýc. kartograf a topograf, prof. na polytechnice v Curychu. Napsal: Die schweizische Kartographie i. J. 1914; Wesen und Aufgaben einer Landesaufnahme (1915). Vydal četné mapy Alp.

Becker-Gundhal Karl, mnichov. malíř, * 1856, známý svými ilustracemi ve Fliegende Blätter. Jeho malby jsou velmi realistické. V poslední době věnoval se nástěnné malbě a vytvořil m. j. velkolepé nástěnné malby v Anenském kostele v Mnichově.

Becker Josef (* 1794 v Praze, † 1838), zvonař v Praze.

Becket Thomas (1115—1170), arcib. canterburský, byl za Jindřicha II. kancléřem a angl. primasem. Pro přepínání svých hierarchických nároků dostal se do sporu s králem a uprchl do Francie; po několika letech se vrátil do Anglie a byl ve své katedrále, nikoliv bez královy spoluviny, několika normand. šlechtici zavražděn. R. 1172 byl prohlášen za svatého a Jindřichovi II. uloženo těžké církevní pokání.

Beckford William Lord (1760—1844), angl. spis., byl znám za svého mládí svou marnotratností a výstředními nápady. Obdiv získala mu jeho originální povídka Vathek, kterou napsal původně franc. r. 1782. Mimo to vydal knihu o slavných malířích. Když zestárl, získal si popularitu svými cennými sbírkami, které však jen rozmnožily jeho v mládí nadělané dluhy. Přesto však těšil se veliké vážnosti a byl dvakráte členem angl. parlamentu.

Beckmann Ernst (1853—1923), vynikající chemik, jako prof. na univ. v Lipsku založil laboratoř pro užitou chemii a jako ředitel chem. ústavu v Dahlemu vyznamenal se svými pracemi v oboru chemie poživatin a zlepšením vědeckých metod měření.

Beckmann Johann (1739—1811), z Hoya v Hannoveru, začal přírodov. a národohosp. studiemi a stal se po delším pobytu v Rusku a Skandinavii prof. v Gotinkách. Jeho velmi živý zájem o technický výkon v řemeslech a průmyslu přiměl ho k uveřejnění četných prací o svých objevech, pro které je pokládán za zakladatele technologie. Zvlášť pronikavý úspěch mělo jeho pětisvazkové, do mnoha řečí přeložené dílo: Příspěvky k dějinám vynálezů.

Becko Fritz Johann Karl, mineralog, * 1855, r. 1890 prof. něm. univ. v Praze, r. 1898 ve Vídni; od roku 1890 vydává Tschermaks mineralog. u. petrograf. Mitteilungen.

Beckov, m. na Slovensku, župa Trenčianská, s troskami hradu, 1500 ob.

Beckovský Jan František (1658—1725), český spisovatel, křižovník v Praze. Aby vyhověl přání lidu po české kronice (Hájkova kronika byla již tehdy vzácná), napsal v katol. duchu knihu: Poselkyně starých příběhů českých, ve dvou dílech. III. díl zůstal však jen v rukopise a vydal jej Rezek až 1879—1880.

Beckum, m. ve Westfálsku na Veseře, 10.600 ob. Želez. spojení s Lippstadtem a z Nového Beckumu po hl. trati do Hammu a Bielefeldu. Výroba cementu.

Becque (bek) Henri (1837—1899), franc. dram., autor četných veseloher (nejlepší z nich jsou Krkavci). Úplné vydání jeho dramat vyšlo r. 1898 ve 3 svazcích.

Becquerel Alexandre Edmond (1820 až 1891), znamenitý fysik, psal o fosforescenci těles, příčinách a účincích světla, fotochemických zjevech atd.

Becquerel Antoine César (1788—1878), sloužil jako fr. ženijní důstojník v pol. taženích ve Špan. a Fr. (1808—1814) a působil potom jako prof. fysiky na přírodověd. museu v Paříži. Důležité byly jeho práce o elektrochemii, magnetismu a o vlivu podnebí a odlesňování.

Becquerel (bekrél) Antoine Henri (1852 až 1908), vyn. fysik; objevil r. 1896 zjištěním neviditelného záření uranu, radioaktivitu. Jeho badání mu vynesla roku 1903 Nobelovu cenu.

Bécu August (1771—1824), lékař a prof. na univ. vilenské, otčím Slowackého. Napsal několik spisů z oboru hygieny a mediciny.

Bęczkowská Wanda Grot, autorka novel a pověstí, vydávaných koncem XIX. stol.

Bečák Tomáš (1813—1855), kněz v Olomouci, vyd. Kancionál, velmi dobrou sbírku kostelních písní, většinou moravského původu.

Bečka (pol., beczka), polská dutá míra = 100 l.

Bečka Bohdan, Ing. (* 1863 v Neveklově), stavitel v Praze. Stud. na čes. vys. šk. techn. v Praze. Za války byl členem → Maffie. V r. 1918 byl členem revol. Nár. shrom., v r. 1920 zvolen byl za Nár. demokracii do senátu. Po tragické smrti dra Rašína byl min. financí. V říjnu 1929 vzdal se veřejné polit. činnosti.

Bečka Jan (1889), prof. vys. školy zvěrolékařské v Brně, český chemik. Hlav. dílo: Chemie lékařská (1921).

Bečkerek (Becskerek), Nagy m. na průplavu Bega ve Vojvodině, Jugoslavie, 27.000 ob.

Znak m. Bečova nad Teplou.

Bečov nad Teplou (Petschau), okr. město v okr. tepelském, 2247 většinou něm. obyv. Starobylý zámek, založ. 1753, farní chrám sv. Jiří z 15. st. Zříceniny na příkré skále nad ř. Teplou jsou zbytky hradu, založ. poč. 14. st. pány Borši z Oseka. Mezi majiteli jeho se jmenují Oldřich Zajíc z Hasenburka, Matěj Šlik z Holiče, Jindřich z Plavna, Bohuslav ze Švamberka a Dominik hr. z Kounic. Ve znaku městském má B. dvouocasého lva

v červeném poli, který drží v pravé př. tlapě kladivo.

Bečuáni, centrální skupina Kafrů v j. Africe. Žijí nyní hl. v území Kalahari; dříve dosahovali až k řece Oranžské a k Zambezi. Zulové je vytlačili z již. a z vých. sídlišť. Dělí se na záp. a na vých. B-y. K prvým patří kmeny: Batlapi, Barolong k. Mafekingu, Bangwaketse a Bakwena, Bamangwato záp. od hor. Limpopa a hl. městem Šošong, dále Bakalahari v Kalahari, žijící podobně jako Křováci a namnoze s nimi smíšení, Bahurutse j.-v. od jez. Ngami. Vých. B. jsou Basuto, kteří se dlouho bránili Evropanům; Bakololo byli zničeni kmenem Barotse. B. mají hnědou barvu různých odstínů, štíhlé, pravidelné postavy, negerský typ obličeje a vlasů. Pokud jde o bojovnost a duševní schopnosti jsou pozadu za ostatními Kafry. Každý kmen má dědičného náčelníka, jehož moc je neomezena; v důležitých věcech spolurozhoduje rada drobnějších náčelníků. Podrobené kmeny jsou nevolníky. Duševní život ovládá totemismus, kult předků a víra v čarodějství. Řeč, sečuana, je dialektem sotha. Lit.: D. Jones: Setshuana Reader (1916).

Bečuánsko, jižní část bečuánského území mezi řekami Oranjí a Molopem, je součástí Jihoafr. Unie a dělí se na pět okresů. Má 133.500 km² a 119.911 obyv. (1921) v tom 20.804 Evropanů. Oplývá zlatem, stříbrem, cínem, železem a uhlím. Prochází jím dráha z Kimberley přes Bryburg a Mafeking do Bulawayo. R. 1884 bylo obsaz. Angličany a 30. srpna 1885 prohlášeno angl. kolonií. Roku 1896 vzniklo povstání pro směrnice vydané proto, aby bylo zamezeno šíření se dobytčího moru. Povstání bylo potlačeno a B. prohlášeno angl. korunní osadou.

Bečuánský protektorát v brit. J. Afr., sev. část bečuanského území, ohr. na jihu řekou Molopo, na sev. Zambezi, na vých. Již. Rhodesií a Transvalem a na záp. (dř. německou) Jihozáp. Afr., má vlastní samosprávu. Má 712.000 km², 152.983 obyv. (1921), asi 1743 Evropanů.

Bečva, levý přítok řeky Moravy, do níž se vlévá u Kroměříže. Sestává z Horní a Dolní B., které pramení v záp. výběžku Bezkyd a spojují se u Valaš. Meziříčí.

Bečvan Bedřich, ps. ↷ B. Konařika.

Bečvář Jakub, malíř v Praze I. Pocházel z Litoměřic. Vyučil se u otce Matouše, rovněž malíře. R. 1571 již mrtev. ,

Bečvářovský Antonín Felix (* 9. dubna 1754 v Mladé Boleslavi), varhaník a hud. sklad. Vyučil se skladbě u ↷ Jana Kuchaře, byl 1777 varhaníkem v chrámu sv. Jakuba v Praze. Odešel do ciziny, kol. r. 1800 do Berlína, kde † 15. května 1823. Komponoval sklad. varh., sonaty, písně, kantáty Leyer u. Schwert na text Körnerův, Würde der Frauen, text Fr. Schillera, 3 Siegesmärsche der verbund. Truppen, Divertissement pro housle a j.

Bečvařovský Stanislav (1876), moravský socialistický žurnalista.

Beda Mrak, ps. ↷ K. B. Mádla.

Beda Venerabilis (lat. úctyhodný), 672 až 735, narozen v Anglii, napsal církevní dějiny anglosaské a kalendář, které mají velikou cenu jako prameny počátků angl. dějin. Již saský misionář Bonifacius prohlásil B. za „světlo církve".

Beddoes (bedós) Thomas Lovell (1803 až 1849), svérázný a trudnomyslný angl. lyrik a dram. bás. Jeho první dram. dílo The bride's tragedy (tragedie nevěsty) upomíná na Shelleye. Jeho svérázný vývoj ukazuje jasně po jeho smrti vydané a za jeho nejlepší dílo pokládané drama Death's Jestbook. B. byl silně ovlivňován něm. kulturou, poněvadž od r. 1825 studoval v Gotinkách a Würzburku fysiologii a později působil v různých švýc. městech jako lékař, kde se také živě zúčastnil radikálně-politického hnutí. Zemřel sebevraždou.

Bedeković Nikola, chorv. historik. Žil v XVIII. stol.

Bedekovićové, chorv. šlechtická rodina. Dva její členové Franjo (1758—1825) a Koloman (1831—1889) byli vynikající politikové, obránci národních chorv. zájmů.

Bederski Adam (* 1893 v Poznani), básník ze skupiny poznaňského „Zdroje".

Bedford, průmysl. město v jv. Anglii s 41.000 ob.; leží na Ouse a hl. želez. trati Leicester—Londýn. Má veliký stroj. průmysl dobytkářský a obilní obchod a krajkářství.

Bedfordshire (bédfordšír), hrabst. v j.-v. Anglii, má 1230 km² a 210.000 obyv. Hl. m. Bedford.

Bedidlik, eg. mince = 100 piastrů = 168 Kč.

Bédier (bedie) Joseph, (* 1864), lit. historik a člen fr. akademie v Paříži, je m. j. autorem díla o Tristanu a Isoldě. Za svět. války napsal spis o „Německém zločinu podle německých svědectví".

Będkow, pol. městečko v okr. Brzeziny (vévodství Zvolzské) nad řekou Volborkou, má 700 obyv., tkalcovny, mlýny a trhy.

Bedlington (bédlingtn), m. v Severní Anglii na trati York-Edinburg. Má 26.500 ob. a silný uhelný průmysl.

Bedlivý Milovník, ps. → Matěje Béla.

Bedlovité houby, → Agaricaceae.

Bednář Alois, MUDr. (1816—1888), primář nalezince ve Vídni. Promován ve Vídni r. 1843 a na radu Rokytanského věnoval se studiu chorob dětských; jmenován sekundářem a brzy nato primářem víd. nalezince. Pochován ve svém rodišti Potštejně. Nejdůležitější jeho spis: Die Krankheiten der Neugeborenen und Säuglinge (1850—53), který mu zajišťuje zvučné jméno v dějinách lék. věd.

Bednář František, ThDr. (* 1884), prof. Husovy čs. ev. fak. bohosl. v Praze. Habilitoval se r. 1922 v oboru círk. práva na Husově fakultě, kdež r. 1926 jmenován prof. Z jeho spisů budiž uvedeno: Dějiny evang. sboru v Kloboukách, Snahy o řešení sociální otázky v novodobém protestantismu atd.

Bednář Jan (* 1777, † 1835), faktor knihtiskárny v Praze.

Bednář Jaroslav, PhMr. (* 28. IX. 1889 ve Vysokém Mýtě), spisovatel. Debutoval r. 1923 knihou básní Lidská tvář, r. 1926 následovaly verše Proud světla, r. 1929 Hvězdné mládí. Básník jemné sensitivnosti, zralých hudebních hodnot v lyrickém výrazu. Poslední sbírka je přímo destilátem melodickým. Jako ve verších, tak i v románě z italské fronty za války světové, v Červené zemi (1928, poctěno výroční cenou České akademie), prozařuje autorův hluboce citový, bytostně láskyplný vztah k trpícímu lidství.

Bednář Tobiáš (* 25. VIII. 1882, Vlčkov u Litomyšle), spis. Píše a vydává franc. učebnice, pracuje o vel. ideol. slovníku franc.-českém a česko-franc., jehož plán podal v Č. M. F. L. VII. r. 1921. Napsal: Učebnici franc. konversace (1912), Knihu franc. konversace (1913) a Chrestomathie française (1928).

Bednění, podpěra, záchranná zeď z dřevěného lešení k zachycování břehů a násypů. V nové době se provádí i ze železobetonu a je levnější než zdivo. V hornictví uzavření důlních chodeb neb porubiště prkennou přehradou v případě ohně, výronu nedýchatelných plynů a podobně.

Bedrník, → Pimpinella.

Bedro (Scheerstock; cheeks), dvě postranice tvaru klečkovitého, ve srubu či hnízdu stožárovém, o které stěžeň při sklápění a vztyčování jest opřen a jimi veden, a které souč. záporu stěžňovou vzpírají proti dnu.

Bedro (Coxa, Irchium), část těla od přední hrany pánevní ke konci stehenní kosti, jejíž hlavice spojena jest s pánví vazbou kloubní. Tento kloub nese celou tíhu těla při chůzi i ve stoji, proto jest velmi silný a zároveň tak pohyblivý, že dovoluje údu pohyb skoro všemi směry. Svaly bedra začínají od kosti křížové a pánevní a směřují k výběžkům obratlovým a níže (Trochauter major et minor). Z bedra vybíhá nerv sedací (nervus ischiadicus), počínaje ve spleti nervů sedacích a směřuje až do paty.

Bedřich, → Friedrich.

Bedřich, čes. kn., nejst. syn krále Vladislava II., který se vzdal trůnu v jeho prospěch (1173). Ale B., přisvojivší si titul krále, nebyl oblíben v zemi a ani císař něm. Friedrich Barbarossa s ním nesouhlasil. Udělil proto Čechy se souhlasem čes. šlechty Soběslavovi II., synu Soběslava I. (→) (do té doby po 16 let vězněnému), ale pouze jako vévodství. Když však Soběslav II. za bojů s rak. Babenberky popudil proti sobě v Rakousích papeže Alexandra III., s nímž se Friedrich Barbarossa právě smířil, využil toho B., žijící ve vyhnanství a dosáhl na cís. něm., že dostal opět český trůn. Za pomoci Rak. se ujal B. znovu vlády (1179), ale již r. 1182 musil se dovolávati opětně ochrany císaře něm. proti údělnému kn. mor. Konrádu Otovi, který se dal prohlásiti za čes. kn. Císař rozhodl spor tak, že Konrád Ota dostal Moravu jako přímé léno říše něm. Ale tento pokus o rozbití st. jednoty čes. překazil B., donutiv Otu vítězstvím u Loděnic (1184) k uznání svrchovanosti čes. kníž. Kn. B. zemřel r. 1189, chystaje se na výpravu do Palestiny: Lit.: Palacký, Dějiny národu čes. (rozlič. vydání), Novotný V.: Čes. dějiny, díl I., sv. 2.

Bedřich, bisk. praž. v letech 1168—1179, syn falckraběte Saského, člen řádu premonstrátů. Za papežského schismatu (→) stál na straně papeže Alexandra III. proti Viktoru IV.

Bedřich ze Strážnice, hejtman táborský. Bojoval s Orebitskými a Tábory doma i v cizině. Prošel bouřlivým životem. Když byli Táboři poraženi v bitvě u Lipan a Čechové uznali Zikmunda, smířil se s ním i Bedřich, avšak po popravě Jana Roháče postavil se znovu na odpor. Po smrti Zikmundově byl odpůrcem krále Albrechta. Později byl ve službách

Jiřího z Poděbrad, ale postavil se pak proti němu, vstoupiv do služeb pánů z Rožmberka. Když došlo k míru v zemi, seděl klidně na statku Kolíně. Když Jiří potřel r. 1452 zbytky táborství, pozbyl Bedřich svého statku. Sklonek života prožil na hradě Potštejně, kde † roku 1459.

Beduinové, kočovný kmen v Arabii. Náleží ke skupině národů semit. a za mohamedán. éry rozšířili se po větší části Přední Asie, Egypta a pobřežních krajinách sev. Afriky. Provozují převážně chov dobytka a přepadají často karavany, aby se obohatili lupem. Jejich původním sídlem byl nynější sultanát Hedžas ve vnitřní Arabii.

Bedwelty (bedue'lty), m. v Anglii, má 31.000 ob. a uhelný průmysl.

Będzin, ok. město ve vévod. Kieleckém, n. ř. Černá Przemsza při želez. trati Sosnovec-Zabkowice, 254 m n. m., s 40.000 obyv. B. jest důlež. středisko hornictví, (kamenné uhlí), kovoprůmyslu a prům. potravinářského, keramického, chemického, dřevařského a kamenického. Město bylo založeno Kazimírem Velkým na úpatí ochranného hradu (ještě z dob Boleslava Stydlivého), jehož zříceniny dodnes ční nad městem. B. jest centrem údolí Dąbrowského. Okres B. má 486 km² a 173.235 ob., zabírá skoro celé údolí Dąbrowské, jest velice zalidněný, 566 ob. na 1 km².

Bedžové, kočovný národ v s.-v. Africe. Skládá se z několika kmenů, žijících na vých. od Nilu. Provozují hlavně chov dobytka.

Beef (bíf, angl.), hovězí maso; beefsteak (bífstek), řízek z nejlepšího hovězího masa na másle opečený.

Beecher-Stowe (bíčr-stó) Harriet, amer. básnířka (1812—1896), dcera pastora a politika Lymana Beechera. R. 1852 vydala román Chaloupka strýčka Toma, který napsala podle vlastních zážitků a nejprve uveřejnila v časopisech. Tento román měl velice sensační úspěch a přispěl nemálo k posílení strany abolicionistů (protiotrokářů). Další její romány a básně, v nichž propadala čím dál tím více pobožnůstkářství, jsou bezvýznamné.

Beechey (bíči) Frederick William (1796 až 1856), angl. nám. důstojník a zeměpisec, zúčastnil se již r. 1818 arktické výpravy Franklinovy a napsal m. j. cenná pojednání o vědeckém badání na severoafrickém pobřeží a o cestě k Pacifiku a Behringově úžině, kterou podnikl, souběžně s Franklinovou novou polární výpravou, v r. 1825—1828.

Beechey William (1753—1839), angl. malíř portretista, který si získal uznání obrazy krále Jiřího III., královny Charlotty a král. družiny.

Beer Adolf (1831—1902), rakouský historik. Zabýval se většinou obchodními, finančními a politickými dějinami. Hl. díla: Allgemeine Geschichte des Welthandels (1860—1884); Die erste Teilung Polens (1873); Die österreichische Handelspolitik (1891).

Beer Antonín PhDr. (* 8. V. 1881), čs. germanista, habilit. se 1916 na praž. univ., od 1920 prof. univ. brněnské. Napsal Tři studie o videch slovesného děje v gotštině, K dějinám slov böhmisch-čechisch, vyd. Věstník I. sjezdu učitelů vys. škol v Praze, 1922.

Beer Augustin (1815—1879), prof. báňské akademie v Příbrami. Německý odborný spisovatel z oboru hornického.

Beer Frant. (* 1826 v Chrudimi, † 1886), učitel vyšší reálky v Praze v letech šedesátých.

Beer Vojtěch, malíř v Praze I. kol. r. 1750. Podle jeho kresby ryl K. Birckhart Madonnu, která chována byla v jesuit. noviciátu brněnském.

Beer Wilhelm (1797—1850), astronom, bratr komponisty Meyerbeera, zhotovil první úplnou mapu viditelné části měsíce a pozoroval Mars.

Beerberg, nejvyšší hora v Duryňském lese, vých. od Ilmenau, 984 m. Tvoří prameniště Hasel-Ilmu a Gery.

Beerbohm (bírbom) Max (* 1872), angl. spisovatel a karikaturista. Př. Šťastný pokrytec. (Taussig 1910).

Beer-Hofmann Richard (* 1866), bás., žije ve Vídni, náleží ke družině Hugo z Hofmannsthalu a vystoupil rovněž jako dramaturg. Znám je hlavně svým dramatem Hrabě ze Charolais a Svatba Adriana Brouwera, jakož i trilogií z doby starozákon. Jakubův sen. Také uveř. jemně procítěnou lyr. báseň Ukolébavka pro Miriam a povídky.

Beernaert (be'rnárt) Auguste (1829 až 1912), belg. právník a státník, od r. 1873 několikráte ministr a konečně (od r. 1884 až 1894) minist. předseda. B. měl porozumění pro vlámské snahy a podporoval všemožně mírové hnutí, hlavně na mírových konferencích v Haagu, začež dostal r. 1909 Nobelovu cenu míru.

Beers Jan (1821—1888), vlámský básník, spisovatel a buditel. Líčil život vlámského lidu.

Beeršeba, m. v Palestýně, kde byla 1917 Angličany proražena turecká fronta.

Beeskow, kraj. m. Beeskow-Storkowa v Braniborsku, má 5.220 ob. (1927).

Beeston (bístn), jméno četných angl. měst; nejdůležitější je B. v hrabství nottinghamském, 12.000 obyv. Průmysl krajkářský.

Beethoven Ludvík van (* 16. XII. 1770 v porýnském Bonnu, † 26. března 1827 ve Vídni), kam byl poslán k zdokonalení se v umění hudebním; zůstal tam však trvale od r. 1792, když návrat domů byl vítězící franc. revolucí znemožněn. Bylot území jeho vydržovatele, arcib. kolínského Maxmiliána Habsburského, zabráno Francií. Učiteli jeho ve Vídni byli Haydn, Albrechtsberger a Salieri. Pohyboval se hojně v šlechtické společnosti, která se pak přičinila, aby zůstal ve Vídni, když dostával lákavé nabídky odjinud, zajistivší mu značnou roční rentu; po státním bankrotu r. 1811 hodnota její se ovšem zmenšila. V mužném věku byl stižen hluchotou, překonal však krisi z toho vzniklou díky své tvořivé síle a povznesl se svými vrcholnými díly do myšlenkových oblastí, jichž se hudba do té doby nezmocnila. V posledních letech života mnoho starostí i zármutku způsobil mu synovec Karel. Význam Beethovenův spočívá především v hudbě instrumentální. Napsal 9 symfonií (z nichž zvl. vynikají: 3. Eroica, 5. osudová, 6. pastorální, 9. se sóli a sborem), řadu ouvertur, 17 smyčcových kvartet, 32 klav. sonáty, řadu variací, 5 kl. koncertů, 1 houslový, 10 sonat pro housle a kl., 5 pro violoncello a kl., 8 klav. trií, řadu jiných komorních děl pro různé nástroje. Také jeho jediná opera Fidelio a jediná jeho Missa solemnis náležejí k nejznamenitějším dílům svého druhu. Beethoven vychází ve své tvorbě z vídeňského klasicismu Haydnova a Mozartova, dovršuje ho a stojí na počát. nové doby, romantické. Ač ho romantikové považovali za svého, přece nemá jeho tvorba právě podstatné znaky tohoto směru.

Beets Nicolaas (1814—1903), holand. duchovní a básník; psal nejprve lyr. díla pod vlivem Lorda Byrona. Největší úspěch měla jeho sbírka pravdivých a půvabných novell a skizz, nazv. Camera obscura, kterou vydal r. 1839 pod pseud. Hildebrand a která se dožila více vydání, než kterékoliv jiné holandské dílo od té doby.

Bega, přítok Tisy, pramení v Rumunsku a ústí do Tisy nedaleko místa, kde se vlévá do Dunaje. Korytem této řeky v některých místech je veden průplav Bega.

Bega Cornelius, nizozem. malíř z Harlemu (1620—1664), žák Adriaena van Ostade, kreslil hlavně obrazy ze života prostého lidu.

Begarelli Antonio (asi 1498—1565), it. sochař, známý hlavně svými terracottovými skupinami v chrámech v Modeně a Parmě.

Begas Karl (1794—1854), syn soudce z Heinsbergu u Cách; věnoval se malířství a studoval r. 1813 u Grose v Paříži. Král Friedrich umožnil mu pobyt v Římě. Později věnoval se B. malování hist. výjevů, ale úspěch těchto obrazů nebyl tak veliký a trvalý, jako jeho genrových obrázků a hlavně jeho portretů, které představují téměř všechny vynikající osobnosti jeho doby.

Begas Oskar (1828—1883), malíř, syn a žák předešlého. Vedle portretů a histor. genrových obrazů jsou proslulé hlavně jeho nástěnné malby v berlínské radnici. Vynikl také jako krajinář.

Begas Reinhold (1831—1911), sochař, bratr předešlého, studoval r. 1846—1851 u Raucha a Wichmanna a vytvořil nejprve mramor. skupiny Hagar a Ismael, Amor a Psyché. Po několikal. pobytu v Římě, vlivem hlavně baroka a současných směrů, ukazuje jeho umění silnější naturalistický ráz.

Beggiatoa, z rodu Beggiatozoí, bičíkovité sirné bakterie, které se pohybují vlnovitě ve vodě. V mládí jsou jednobuněčné, později vícebuněčné a jsou nejčastěji v sirných pramenech, v tov. odpadových vodách, obsahujících síru a všude tam, kde vzniká sirovodík. Beggiatoa alba, nejrozšířenější ze sirných bakterií, okysličováním sirovodíku vylučuje síru, kterou v podobě kapiček ukládá do svých buněk. V případě, že se jí začne nedostávat pro život nutný sirovodík, tedy vyloučí opět sirné kapičky a spotřebuje je. Poněvadž může žíti i při teplotách přesahujících 50° C a zase naopak ani silný mráz jí nemůže škoditi, vyskytuje se často i ve splaškových vodách. Pod názvem lázeňského rmutu usazuje se na dně sirných pramenů. Jiné druhy plovou opět jako vločky ve vodě, jako na př. v sladkých i slaných vodách rozšířená, světlečervená až i bílá B. roseopersicina, jejíž chuchvalce, usazené v měk. vodách, tvoří t. zv. „vodní květy". Bílý kalový povlak v poloslané vodě při ústí řek do moře způsobil, že rybáři označují tato místa za mrtvé mořské dno, poněvadž sirovodík silně se zde vyvíjející usmrcuje veškerý život.

Begin Louis Jacques (1793—1859), franc. lékař. Sepsal: Application de la doctrine physiologique à la chirurgie.

Begini (beguini, bekyně), v 12. st. založené, řádům podobné organisace žen, které, aniž by skládaly řeholní sliby, žily společně klášterním životem a věno-

valy se dobročinnosti. Jméno, organisace a řádová pravidla jsou dosti sporná. Během 14. století rozšířily se b. po celé střední Evropě, rovněž i ve formě mužských svazků, zvaných beghardové. Vzbudily však nedůvěru církve, jednak pro svá nekontrolovatelná zařízení, jednak pro zdánlivé zlořády a byly v jednom čase velmi pronásledovány a zrušeny. Později (asi r. 1319) papežové je opět povolili, ovšem za určitých předpokladů a postavili je na roveň terciářům. Nyní jsou b. již snad jen v Belgii, kde mají svá zvláštní sídla (dříve mimo města, dnes i v nich), disponují většinou velikými odkazy a věnují se dobročinnosti.

Beglerbeg, tur. název pro správce provincie.

Bego Marin (* 1881), chorv. spisovatel, mistr realistické povídky; sbírky: S. Mora, Niz našu obalu, Novele, U očekivanju.

Begonie, velice oblíbené rostliny pokojové i zahradní, patřící k čel. Begoniaceae, jejíž systematické postavení je dosti nejasné (nemají spolu s čel. Datiscaceae určitých vztahů příbuz. k ostat. čeledím). Rostou ve 4 velmi obsáhlých rodech (r. Begonia má asi 400 druhů) v tropech starého i nového světa. Nejznámější u nás je pestrolistá b. královská (B. rex) a b. vždy kvetoucí. (B. semper florens). Rozmnožují se velmi snadno, ba v pařeništi možno i z pouhých úlomků listů vypěstovati nové rostliny. Český název: kysala (pro hojnost kys. šťavelové v listech) je málo vžitý.

List Begonie.

Begović Milan (* 1876), chorvatský básník a dramatik, skvělé formy. Hl. díla: básně: Knjiga Boccadoro, Život za cara, Vrelo; dramata: Venus vitrix, Biskupova sinovica, Stana a Gospodja Walewska, Laka služba. Překl.: Kdoule v truhle (Janoušek) 1924; Malé komedie (Hádek) 1923.

Běguni, rozkolnická a anarchisticko-komunistická sekta r. z pol. XVIII. stol., t. zv. „strannici" (poutníci), radikální odnož bezpopovské sekty fedosějevské. Většího rozšíření nabyla teprve koncem XVIII. a poč. XIX. stol. Střediskem se stala vesnice Sopělky v gub. jaroslavské. B. věří, že nyn. svět je říší Antikristovou (prvým Antikristem byl car Petr I. a patriarcha Nikon), pročež je hříchem proti Bohu podřizovati se zákonům církevním a státním. Naopak spásy lze dojíti jen neustálým prcháním před světem, ustavič. toulánim se po zemi. Ze svátostí jen křest, svobodná láska místo manželství. I car byl jim kacířem, proto bylo přímo povinností „pravého" křesťana zbaviti svět od něho. Také majetek je hříchem, proto kdo chtěl býti „dokonalým" křesťanem, který jediné dojde pravého blaha, musil prodati svůj majetek, dáti se pokřtíti a přísně zachovávati předepsaná pravidla. Pro svůj přílišný radikalismus byli B. hojně pronásledováni a od zrušení nevolnictví (1861) počet jejich značně poklesl. Byli rozšířeni hl. na s. a s.-v. Ruska. Ve veř. životě nikdy neměli význač. úlohy. Lit.: J. Hrubý: Sektářství na Rusi (Osvěta 1883, č. 7 a sl.), N. Ivanovskij: Staroobrjadčeskoje běgunstvo v jego prošedšem i nastojaščem (Strannik, No 6—8, 1892), P. S. Smirnov: V běgstvě ot antichrista (1903), N. M. Nikolskij: Religioznyje dviženija v 18. věkě (Russkaja Istoria, M. N. Pokrovskago, tom III., glava 15, M., 1920).

Begum (fem. od beg), v Indii kněžna, vznešená dáma.

Begvalik (Bevalík) Ignác, † v 50 letech 31. XII. 1763, malíř v Praze I.

Běh, hlavní cvičení v lehké atletice, nejstarší cvičení sportovní. Rozeznáváme běhy hladké, a to: krátké (100—400 m); střední (800—1500 m), dlouhé (2000 až do běhu marathonského, t. j. 42 km), běhy s umělými překážkami (na 110 m: 10 překážek po 1·6 m vysokých ve vzdálenostech 9·14 m), na 400 m: 10 překážek po 96 cm vysokých ve vzdálenostech 35 m, dále běhy štafetové, běhy s překážkami (s překážkami nepravidelnými, jako zdi, náspy, příkopy, živé ploty atd.).

Behaghel Otto (* 1854), něm. filolog, prof. v Giessen. Hl. dílo: Deutsche Syntax (1923); Geschichte der deutschen Sprache (1916).

Běhání, výšina u vsi Předlice nedaleko Ústí nad Labem. Zvítězili tu dne 16. července 1426 nad saským vojskem Táboři a Pražané, vedeni Prokopem Holým.

Běhání, doba pohlavního vzrušení u samic (u samců říjení). B. u jednotlivých domácích zvířat má zvláštní jméno: hřebení u kobyly, běhání u feny atd. B. dostavuje se pouze v určitých časových obdobích, u domácích zvířat skoro každé tři týdny, u feny dvakrát za rok, u divoké zvěře tak, aby vylíhnutí mláďat přišlo do příznivého období; u parohaté zvěře v červenci a srpnu, u červené v září a říjnu, u divokých sviní v listopadu a prosinci, u vlků a lišek v lednu a únoru. Běhání u samic trvá jen několik dnů, u kobyly však 9 a u feny až 14 dní. Známkou jest změněné chování: lehtivost a odpor u kobyly, bučení a ská-

kání na druhé u krav, běhání do kolečka u feny, výtok z pochvy a zvláštní zápach kůže. Vnitřní příčinou b. jest oddělení oplodňování schopných vajíček z vaječníku, jichž přítomnost zaručuje úspěch při páření pouze po dobu b.

Beham Barthel, malíř a mědirytec (1502—1540). B. náleží k t. zv. „malým mistrům" a zanechal četné rytiny. Vyškolen pod vlivem A. Dürera a svého bratra; byl ve službách vévody Viléma IV. Bavorského.

Beham Hans Sebald, malíř a mědirytec (1500—1550), bratr shora uvedeného. Vyšel ze školy Dürerovy a pracoval pro kard. Albrechta Mohučského; r. 1531 usadil se ve Frankfurtu n./Moh. Známy jsou jeho ilustrace bible a genrové obrázky ze života selského a vojenského.

Běhavý Ant. (* 1811, † 1860), malíř v Praze.

Beheim (také Behaim) Martin (okolo r. 1450—1507), norimberský kosmograf, jakožto žák proslulého astronoma Regiomontana zdokonalil metody měření země a zavedl je v Portugalsku, kde od r. 1480 působil ve službách vlámských obchodních společností. B. zemřel v Lisaboně r. 1507.

Beheim Michal (1421—1479); v Sulzbachu, württemberské to vesnici u Weinsbergu, vyučil se tkalcovskému řemeslu a zúčastnil se válek falckých hrabat. B. byl jedním z nejplodněj. mistrů-pěvců.

Behm Jan Sebald, mědirytec ok. roku 1540.

Běhmař Jan (1671—1742), spisovatel náboženských knih hornolužických, kazatel v Budestecích.

Behmen Šefkija, JUDr. (* 1892, Stolac, Herceg.), ministr m. sl. a advokát v Sarajevě. Promován v Záhřebu na doktora práv a věnuje se advokacii. R. 1923 zvolen poslancem a r. 1924 jmenován min. soc. péče v kabinetě Lj. Davidoviče. Významný činitel mezi muslim. Chorvaty.

Běhoun, 1. v mlynářství vrchní mlýnský kámen; 2. na přezmenu, posunovací, vyrovnávací závaží; 3. dlouhý koberec; 4. sele určené k vykrmení.

Běhounek František, RNDr. (* 1898), docent přírodověd. fak. Karlovy univ., rada stát. radiologického ústavu RČS. Náš vynikající radiolog, žák slavné Mme Curie na Sorbonně. Zařídil a organisoval radiolog. ústav RČS v Praze. Z větší části provedl systematická měření radioaktivity atmosféry a atmosférické elektřiny vzduchu v polární oblasti za výpravy Amundsen-Ellsworth-Nobilovy (1926) a Nobilovy se vzducholodí Italia (1928). Uveřejnil četná vědec. pojednání, zvláště po poslední výpravě. (Na př.: Atmospheric-electric research during Nobile expedition. Washington 1929. Radioaktive Verhältnisse in St. Joachimstal. Leipzig 1926 atd.)

Běhounek Václav (* 1902), archivář Všestudentského archivu při Ak. domě v Praze. Redigoval časopis Cíl (1919 až 1920) a četné stud. almanachy, sborníky a věstníky. Vyd.: Bibliografie liter. o studentstvu (1928).

Behn Aphra (1640—1689), angl. spisovatelka a diplomatická agentka.

Behnes William (1794—1861), anglický sochař-portretista.

Behrends Bedřich (* 1807 v Magdeburku), modelář v Praze od r. 1837.

Behrens Berta, ☞ Heimburg.

Behrens Jan Didrik (1820—1890), norský skladatel vokální hudby, organisátor pěvectví sborového.

Behrens Petr, profesor, malíř a architekt, * 14. IV. 1868 v Hamburku; vzdělání nabyl v Düsseldorfu a Mnichově; od r. 1903 byl ředitelem umělecko-průmyslové školy v Düsseldorfu. B. jest dnes nejvýznamnějším představitelem moder. průmyslového stavitelství. Jeho díla se vyznačují vážnými, matematicky přesnými, klidně probíhajícími formami. Jako nejvýznamnější příklad: Turbinové oddělení společnosti A. E. G. v Huttenstraße v Berlíně. B. jest čestným členem Akademie výtvarných umění ve Vídni a řád. členem Pruské akademie věd.

Behring Emil, von (1854—1917), význač. lékař. Nejprve vojen. lékař, později asistent Roberta Kocha v Berlíně; působil r. 1894 jako prof. v Halle a od r. 1895 v Marburgu, kde také zemřel. Byl jedním z vynikajících bakteriologů přítomné doby a zasloužil se epochálními výzkumy na poli imunisování (difterie, tetanus a j.).

Běh ulicí, do r. 1870 trest pro provinilé vojáky, kteří musili proběhnouti špalírem vojska, při čemž byli od všech mrskáni, ve středověku i bodáni kopím.

Bech, jméno vůdce některého českého kmene, který padl v bitkách s Němci, kteří r. 805 vtrhli třemi proudy do Čech, kde narazili na opevněné hradiště jménem Canburg. Není však jisto, zda nemá se na onom místě v prameni čísti „lech" a nikoliv Bech.

Becher Joh. Joachim, (*1635 ve Špýru, † 1682 v Londýně; byl chemikem a vynikajícím nár. hosp., kt. důkladně pojednával o nár. hosp. problémech téměř moder. vědec. metodami. B. byl nejprve prof. a těles. lék. kurfiřta v Mohuči, později působil ve Vídni a Mnichově. Horlivě se snažil o rozšíření pěstování bram-

borů a o získání vedlejších výrobků z kamen. uhlí. Přesídliv do Londýna, potíral tam jako přívrženec merkantilismu začátky monopolního hospodaření a vystupoval proti vývozu surovin a dovozu hotových výrobků. Jeho hl. dílo Politická diskuse o příčinách povznesení a úpadku měst, zemí a republik má ještě dnes význam pro vědu.

Bechon Karol (1732—1812), malíř miniatur, snad původu franc., jeden z nejlepších miniaturistů XVIII. stol. v Polsku. Maloval miniat. na slonové kosti (11 miniatur saské rodiny králov. a arist. polské); rovněž na pergamenu obrazy náboženské a mytologické.

Běchovický masakr, krvavá řež, způsobená vojskem, rozlíceným pro ojedinělý výstřel mezi již odzbrojenými tlupami venkovanů, přispěchavších na pomoc Praze proti kn. Windischgrätzovi za svatodušních bouří praž. ♃ 17. června 1848. K řeži došlo na nádraží v Běchovicích, tehdy prvé stanici před Prahou. Zprávy o tomto brutálním činu voj. převahy (při němž bylo zabito 10 a poraněno 80 lidí) zastrašily venkov od pomoci Praze, která se zatím již vzdala. — Lit.: Helfert, A.: Der Prager Juni-Aufstand 1848 (Praha 1898, str. 187 a d.); A. Bajerová, Svatodušní bouře v Praze r. 1848 (Plzeň 1920, str. 225, 226); K. Kazbunda: Čes. hnutí r. 1848 (Praha 1929, str. 273, 274).

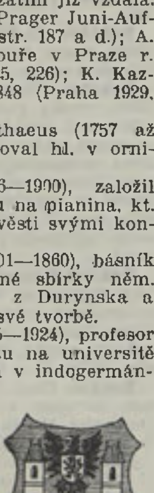
Bechstein Johann Mathaeus (1757 až 1882), něm. zoolog. Pracoval hl. v ornithologii.

Bechstein Karl (1826—1900), založil v Berlíně r. 1854 továrnu na pianina, kt. brzy dosáhla světové pověsti svými koncertními křídly.

Bechstein Ludwig (1801—1860), básník a spisovatel, vydal cenné sbírky něm. pověstí a pohádek, zvl. z Durynska a Frank a použil jich ve své tvorbě.

Bechtel Friedrich (1855—1924), profesor srovnávacího jazykozpytu na universitě v Halle, byl odborníkem v indogermánském hláskosloví.

Bechtěrev Vladimír (* 1857), rus. psychiatr a neurolog. Zabýval se hl. problémem vodivých drah v mozku a zjistil mezi jiným nervovou chorobu, nazvanou jeho jménem, kt. spočívá v zánětu meziobratlových kloubů a ztuhlosti páteře.

Znak m. Bechyně.

Bechyně, m. v okr. milevském na ř. Lužnici, 2126 č. obyv. Známé místo lázeňské s prameny ars.-lithnato-železitými, vodoléčba, slatinné lázně atd. St. keramická škola. Romantická a zdravá krajina se starým hradem nad Lužnicí, zal. Přemyslem II. r. 1268 proti všemocným Vítkovcům. Na město povýšil B. král Jan Lucemburský r. 1323 a práva jeho rozšířil. Ve stol. XV. byla B. v držení Bechyňů z Lažan, od r. 1477 ji drželi Šternberkové, kterým již dříve patřila, po nich následovali Švamberkové až do r. 1569, kdy koupil B. Petr Vok z Rožmberka, který ji opět prodal Adamovi ze Šternberka. Rod tento vlastnil B. až do r. 1715, kdy sňatkem přešel zámek s panstvím na rod Paarů, který B. drží podnes. — Za válek hus. B. velice trpěla, poněvadž její pán Hynce Bechyně z Lažan byl zapřísáhlý nepřítel Tábora. Byla několikráte obležena (zde také padl bratr Žižkův Jaroslav z Kalicha) a mečem i ohněm r. 1434 zničena. Největšímu rozkvětu se těšila B. za vlády Petra V. Rožmberka, který obnovil a rozšířil práva městská, vystavěl zámek v nyn. podobě a učinil z B. sídlo knížecí. Za 30l. války znovu B. vypálena a od té doby celé věky živořila. Teprve postavením elektr. dráhy z Tábora a otevřením lázní r. 1904 nastává B. hosp. obrození.

Bechyně Rudolf, žurnalista, Praha (* 1881). Jeden z předních politiků čsl. soc. demokracie, býv. ministr školství a nár. osvěty. Zastupoval soc. dem. stranu již na říšské radě (od r. 1911).

Bechyně Stanislav, Ing. Dr. (* 1887). Znamenitý praktik a odborník betonářský. Nejdůl. spisy: Výpočty rámových konstrukcí s příklady. R. 1920 jmenován prof. č. vys. uč. technického v Praze pro statiku, dynamiku a stav. mostní.

z Bechyně Tobiáš, pražský biskup, nástupce Jana III. z Dražic, od r. 1278. Prožil těžkou dobu válečnou za Oty Braniborského a Václava II., o jehož návrat do vlasti se přičinil. Vykonával značný vliv polit. na Václava II., jsa představitelem t. zv. strany habsburské. Byl v ostrém boji proti Závišovi z Falkenštejna, jehož pád také způsobil. V jeho biskupské kanceláři vznikl formulář, o kterém pojednal J. B. Novák: Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně. Praha 1903.

Bechyňka Jan, ke konci 15. a na zač. 16. stol. farář pod obojí u sv. Apollináře na Novém městě Pražském.

Bechyňové z Lažan, šlechtická rodina, pocházející ze Slezska, dodnes četně rozvětvená.

Beigel Hermann (1830—1879), něm. lékař; věnoval se hl. kožním nemocem a gynekologii.

Beigelova nemoc, choroba vlasu, projevující se jejich lomem a štěpením.

Beilstein Bedřich Konrád, známý chemik, * 1. III. 1838 v Petrohradě a byl tam až do své smrti (18. X. 1906) profesorem Technolog. ústavu. (od r. 1866). B-ovy výzkumy spadají hl. do oboru organické chemie. Nejdůl. spis: Rukojeť organické chemie, v němž jsou popsána všechna organická slučování s přesnými literární odkazy.

Beira (béhra), 1. portugal. krajina; 2. příst. m. v Mosambiku s 4300 ob. (1920). Železniční spojení s krajem njasským a mašonským. B. je portugal. území; vyváží se zlato, kaučuk a vosk.

Beisch Josef Ant., malíř v Praze; od r. 1730 člen staroměstského pořádku malířského. Na zámku v Krnsku od něho portret Mar. Anny hr. Šporkové.

Bej (Beg = kníže pán), turecký titul, propůjčovaný především šlechticům, předákům kmenů, vrchnostenským osobám, v druhé řadě vůbec lidem výše postaveným, dnes připojováno ke jménu každého, kdo si činí nárok na vyšší společenské postavení.

Beja, hl. město již. provincie portugalské. Hl. m. Alemtejo s 10.000 obyv. Má koželužny a továrny na keramiku.

Bejaria, rostlina amer. flory vysokohorské.

Béjart (Bežart) Armande (1642—1700), franc. herečka, choť Molièrova.

Béjart Madeleine (1618—1672), franc. herečka ve spol. Molièrově.

Bejlomorka zhoubná (Mayetiola destructor, „hessenská moucha"), parasit obilí, které během svého vývoje (ve dvou mutacích larev) značně poškozuje. Jsou různé druhy: b. pšeničná, zelná, hrachová atd.

Bejrut, příst. a hl. město státu Vel. Libanu v Syrii na mandatárním franc. území, býv. provincií turecké. B. má 169.367 ob., umělý, dobře zbudovaný přístav. Vyváží se odtud hlavně tkaniny, zvl. surové hedvábí, oleje, mýdla, jižní ovoce, obilí. B. má dvě university, americkou a jesuitskou a jest sídlem duchovních hodnostářů skoro všech vyznání; klášter a sídlo řádu Johanitů.

Bejvával Jarosl. (Švanda Dudák), ps. ☞ Patrika Blažka.

Bek Vinko (* 1860), chorv. pedagog, odborník v otázce výchovy slepců.

Bekasina ☞ sluka.

Beke (bík) Charles Tilstone (1800 až 1874), mnohostranný angl. badatel a cestovatel. Od r. 1835 prozkoumal několikrát neznámé části Palestiny a Přední Asie. Zvláště proslul svými výpravami na prozkoumání Modrého Nilu a pramenů Nilu, jakož i pokusem podniknutým r. 1865 osvoboditi anglické zajatce v Habeši.

Beke Joos van der B., význačný malíř, působící mezi r. 1511 a 1540 v Antverpách, těšící se váženému postavení. Pro svůj původ byl většinou nazýván Joos van Cleve a mnohými badateli byl ztotožňován s t. zv. „mistrem smrti Mariae", jehož hlavní díla lze viděti v Kolíně a Mnichově. Díla B-ova visí v mnoha galeriích a projevují vedle německých a flámských vlastností také vlivy italské. Jeho syn, pro své šílenství ve starých listinách často nazývaný „sotte (= bláznivý) Cleef", zanechal rovněž cenné obrazy.

Bekel (Beckl) Josef (* 1806, † 1865), portretista a litograf v Praze.

Békés (békeš). 1. jméno komitátu v jihozáp. Maď. s hl. m. Gyulou. Ploš. rozloha činí 3670 km² s 298.710 ob. (1920). 2. M. ve stejnojmenném komitátu při stoku obou ramen řeky Körö, se želez. stanicí a 28.000 ob.

Békés-Csaba (bekéš čába), obec v komitátu B. s 46.633 ob. většinou evang. vyznání (1920), ležící při hlav. trati Velký Varadín—Szegedin a Budapest—Arad. B. má velký, živý obilní trh.

Békesy Pál, ps. ☞ Jána Pavla Tomášika.

Beketov Andrej Nikolajevič (1825 až 1902), ruský botanik, zabýval se hl. morfologií rostlin.

Beketov Nikolaj Nikolajevič (1827 až 1910), ruský chemik, objevil zákon slučitelnosti prvků, pokud se týká jejich atomové váhy, při čemž do procesu tohoto nezasahuje vyvozené množství tepla, zákony objemu hmot (Müller-Erzbach) a kysličníky žíravých kovů. Hl. dílo jest: O déjstviji ugolnago angidrida, okisi ugleroda i okisi rtuti na okis natrija.

Bekiesz Kasper (* 1580), magnát maďarský, bojoval se Stefánem Bátorym o sedmihradský trůn; přemožen vstoupil do jeho služeb a jako velitel vojska prokázal mu veliké služby při obležení Gdanska (1576—7) a Polocka (1579).

Bekker Paul (* 1882), německý hudebník, dirigent a spisovatel. Hlavni dílo: Deutsche Musik der Gegenwart (1922) a četné monografie.

Beklenišev Vladimir Alexandrovič (* 1861), ruský sochař.

Bekri Abu Ubaid Abdalláh al, arabský zeměpisec v XI. stol. Ve svém hl. díle „Kniha cest a krajin" zmiňuje se o Čechách a Praze.

Beksic Gustav (1847—1906), maď. spisovatel a novinář.

Bekyně, rod motýlů z čel. Liparidea, větš. velkých zhoubců stromoví; příkl. bekyně sosnová, mniška (Ocneria monacha), jejíž housenky napadají veškeré

stromoví, takže působí obrovské škody. Dnes bojuje se proti záplavám housenek rozpraš. jedů aeroplánem nad napadeným územím. Jiné druhy: b. zlatořitná, b. velkohlavá.

Bekyně, členky náb. spolků zal. ve 12. stol. knězem Lambertem le Begue v Lutichu, jež však brzo se změnily v prostopášné sekty beguinův a bekyň. V Praze založila Klára Silberzeigerová bekyně v domě Schönfeldském č. 9 v ul. Anenské r. 1414, kde měly kostel sv. Anny, který patřil řádu Templářů. Bydlely společně, odívaly se prostým, šedým rouchem, konaly skutky dobročinné, ošetřovaly nemocné, staraly se o opuštěné děti a p. Též na Staroměstském nám. za domem „U zlaté trouby“ při zrušené kapli Všech svatých z r. 1361 se zmiňují o bekyních. V husitských válkách náb. spolky bekyní zanikly. ☞ Begini.

Bel canto (bel kanto, ital. = krásný zpěv), vlašská pěvecká technika, zdůrazňující lahodnost a plynost tónu, pak i hudební kultura; skladby, které umožňují rozvinutí této techniky. Vrchol doby XVIII. stol. Poslední zástupci B. C. jsou Bellini, Donizetti, Rossini a Verdi.

Bél Matej (vl. jm. Funtík), slov. historik (* 24. III. 1684 v Očové, kde byl jeho otec řezníkem). Studoval v Baňské Bystřici, Bratislavě, Pápě a Halle. Od roku 1708 byl učitelem a kazatelem v Báň. Bystřici a později rektorem tamního ev. gymnasia. R. 1714 byl povolán za rektora bratislavského lycea a od r. 1719 byl i knězem slov. maď. ev. církve. Král Karel III. mu udělil roční stipendium 400 zl., povýšil ho do stavu šlechtického a jmenoval dvorním historiografem. Roku 1742 byl raněn mrtvicí, zotavil se však, ale r. 1749 dostal druhý záchvat v rak. lázních Deutsch-Altenburg a zemřel po cestě, dříve nežli byl převezen do Bratislavy, 25. VIII. 1749. Byl tam i pochován, ale jeho hrob po zrušení sv.-michalského hřbitova zmizel. B. byl jedním z nejvzdělanějších spisovatelů své doby. Kromě básní, knih nábož. a předmluv psal knihy dějep., zeměp. a mluvnické. Nejvýznamnější z nich jsou Notitia Hungariae novae historico-geografica (5. sv. 1735 až 1742), v nichž shrnuje své zeměpisné, národopisné a dějepisné poznatky hlavně o Slovensku. Mnoha vydání se dočkala jeho kniha Der ungarische Sprachmeister (1729), vydaná pod kryptogramem Meliboeus. R. 1722 a 1723 vydával latinsky psané noviny, jež jsou z prvních na Slovensku. S Danielem Krmanem vydal r. 1722 biblí, jež je prvou evangel. biblí po Bílé Hoře podle textu bible králické.

Bela IV., maď. král 1235—70. Zvelebil značně zemi vnitřně a rozšířil ji o Bašku, Valachii a Bosnu. Zasáhl i zbraní do zápasu o dědictví Babenberků.

Béla Kun, maď. komunista ☞ Kun.

Bělá, řeka v Čechách, pr. přítok Divoké Orlice.

Běla, ženské jméno, odvoz. od Albina.

Bělá pod Bezdězem, m. v okr. mnichovo-hradištském, čítající 4148 ob. (z toho 4046 č.). Velké továrny na papír a lepenku, závody textilní. Město bylo založeno r. 1337 Hynkem Berkou z Dubé a nazývalo se tehdy Nový Bezděz. Za válek husitských město velice trpělo, bylo r. 1421 dobyto Pražany, roku 1425 Tábority a r. 1426 Roháčem z Dubé, od kteréžto doby bylo v majetku Sirotků, až r. 1431 je Míšňané po čtvrté vypálili. Ve válce 30leté také tu bylo drancováno Švédy. Od roku 1678 patří rodu Waldšteinů. Zámek z roku 1546, radnice z roku 1613.

Znak Bělé pod Bezdězem.

Bělá Spišská (slovensky Belá Spišská), městečko na Slovensku (župa Podtatranská) n. ř. Poprad, 597 m n. m. Má asi 3000 ob., lázeňské m.

Belada Bohumil (* 1874), Ing., stavitel v Praze. Pracuje jako projektant a výk. stav. inženýr v různých oborech techn. Projektoval a stavěl hydrocentrály, velká díla vodní a vodárenská, četné budovy atd. Činný v oboru lit. technické.

Bělaja (Bílá), přít. ř. Kamy v r. gub. orenburské, spolu s touto nejdůležitější tok pohoří Uralského, kdež pramení; 1067 km dlouhá a od Sterlitamaku splavná.

Bělaja Cerkov (ukr. Bila Cerkev), m. v gub. kijevské, v r. Ukrajině, 60.500 ob., na trati Fastov-Znamenka, s živým obchodem, cukrovary a strojírnami.

Belajev Mitrofan Petrovič (1836—1904), ruský mecenáš. Založil fond 2 mil. rublů na podporu ruské hudby.

Bělák, Beljak, ☞ Villach.

Bělák Vojtěch, vl. jm. Šimáček František (1834—1885 v Kostelci n. L.), novinář. Vydával hospodářský list Posel z Prahy, měsíčník, změněný později v deník České Noviny (do r. 1882). Byl též red. Národ. Listů a Národa, založeného Riegrem a Palackým. Za absolutismu byl často vězněn a pokutován.

Belan, ps. ☞ Josefa Bohúně.

Belánský Josef (1769—1843), slovenský teolog a filantrop, biskup v Báňské Bystrici.

Belanské kúpele (něm. Höhlenhain, maď. Barlangliget), v župě spišské, náležející ke Spišské Bělé. Klimatické láz. místo ve východ. výběžcích tatranských, 763 m n. m. se nalézající. Vodoléčba a slatinné lázně. Nedaleko se nalézají známé krápníkové jeskyně.

Bělásek, bílí n. žlutaví motýlové (lat. Pieris) z čel. Pieridae, zdobení zhusta černými n. hnědými skvrnami. Zelenavé housenky jsou velkými škůdci hospodář. rostlin (zelí, kapusty, řípy, ovoc. stromů a p.). Příkl.: b. zelený (P. brassicae), drobnější b. řepní (P. rapae) a j. Motýlové i housenky vyskytují se někdy pohromadě v obrovském množství.

Bělboh, název domnělého slovanského božstva jako opak Černoboga.

Bełcikowski Adam (* 1839, † 1909), pol. liter. historik a dramat. spisovatel. V oboru liter. dějin napsal jediný sice, ale velmi důležitý spis: Ze studjów nad literaturą polską (1886). Nejdůležitější divad. hry B. jsou: Hunyady (1860), Adam Tarło (1869), Franczeska di Rimini (1873), Kmita i Bonarówna (1875), Król Mieczysław II., Bolesław Śmiały (1882, nejlepší a nejpůsobivější to drama autorovo), U kolebki narodu (1891), Jan Sobieski pod Wiedniem, Przekupka warszawska (1897), kteréžto drama ještě donedávna udržovalo se na repertoiru lidových divadel. Dramata Bełcikowského jsou slabá. Dram. akce upomíná spíše na kroniku; kritika současná a pozdější vytkla mu, že celá jeho dramatická tvorba jest kronikářským zobrazováním historických faktů.

Bělčeva Mara, bulh. spis., * r. 1868, ze staré vlastenecké školy, básnířka drobných životních příhod, jež dovede bezprostředně a poeticky vyjádřiti drobnými lyrickými verši. Dosti pozdě (1910) vystoupila na veřejnost jako orig. spis., porůznu v čas. a knižně teprve knížkou veršů Na prahu (1918), zatím co si byla získala dobré jméno překlady Nietzscheova Tak mluvil Zarathustra (1904—06) a nejnověji Hauptmannova Potopeného zvonu (1922).

Bělčice, m. v Č., polit. okr. Blatná, s 1027 ob. (1921). Zemědělství. Nad m. tvrziště Záluží.

Belck Waldemar (* 1862), chemik, archeolog a cestovatel něm.; r. 1884 zúčastnil se něm. expedice do záp. Afriky a r. 1891, 1898—99 do Armenie, kde objevil zbytky chaldejské kultury a předarménské, klínové nápisy.

Belcredi, markrabská rodina z Lombardie. Za Marie Terezie se zakoupili jako rak. hrabata na Moravě.

Belcredi Egbert, hr. (1816—1894), po voj. službě se věnoval správě rodin. statků. Stál v čele mor. konserv. velkostatkářů, ohnivě háje solidaritu s čes. pasivitou proti říš. radě, do níž vstoupil teprve po r. 1879. Dobyl si znač. zásluhy o rak. živnostnictvo při opravě živnost. řádu. Byl typem čes. šlechtice, horlivě se ujímajícího na zem. sněmech kult. i polit. potřeb a snah čes. národa.

Belcredi Richard, hr. (1823—1902), bratr před., rak. státník. Již za studií v Litomyšli, Praze a Brně se seznámil s čes. poměry, zejm. však jako úředník správní na Olomoucku a jako kraj. hejtman ve Znojmě (1854—1861) i krátce nato jako náčelník zem. spr. ve Slezsku a od r. 1863 v Čechách jako zástupce a po odstoupení Forgachově jako místodržitel čes. až do r. 1865, kdy byl povolán v čelo předlitav. minist. po Schmerlingovi. Těšil se oblibě u dvora a záhy i u Čechů svým programem federalistickým, autonomním a ve správě decentralisačním. Zastával rovnoprávnost češt. s něm., vůči Německu hájil zájmy Rak. Ale splnění nadějí, vzbuzených zářijovým manifestem (20. září 1865) bylo odsunuto válkou s Pruskem (1866), po níž se Vídeň přiklonila zcela k myšlence dualismu. V os. nového ministra zahr. věcí Beustovi vyvstal B. energický protivník, jemuž ustoupil 7. února 1867. Uchýlil se do soukromí a teprve r. 1881 přijal předsednictví nejvyš. spr. soudu. Byl povolán do panské sněmovny, kde r. 1882 pronesl, při rokování o zřízení čes. univ. v Praze, řeč, v níž se opět projevil jako přítel čes. národa. Lit.: Zd. Tobolka: Čes. politika, III., str. 249—296.

Beldiman Alecu (1760—1826), rumunský spisovatel, autor rýmované kroniky: Tragedie (1821).

Belebej, m. v Rusku (5000 ob.) a kraj v gub Ufa, 22.000 km², 370.000 ob., hl. Tatarů, Mordvínů a j.

Běleč, hora v Pošumaví u Švihova, 708 m vysoká.

Bělehrad (Beograd), hl. a síd. m. král. Jugoslavie. M. má 111.740 ob. (1920) a leží u vtoku řeky Sávy do Dunaje na pahorkovitém řetězu, dominujícím nad údolími řek. Přes železnič. most, klenoucí se v B. nad Dunajem, vedou hl. žel. linky na Balkán (do Cařihradu, Soluně a Athén). Nejbližší most přes Dunaj jest teprve v Černé vodě v Rumunsku, tedy ve vzdálenosti asi 745 km. Město B. se v posledních dvou desítiletích neobyčejně rozmohlo a od r. 1910 vzrostlo o 25.000 obyv. Silný vzrůst ob. byl pro rozvoj města mimoř. důležitý a přispěl značnou měrou k tomu, že půdorys B. nabyl zcela moderních rozměrů. Dvě hlavní třídy, totiž tří-

da krále Milana a třída cara Dušana, probíhají od sev.-záp. k jihových. B. má četné nádherné stavby, jako: Král. Konak, min., nár. museum, knih. a deset vyšších škol. Kostelů jest značný počet. Jsou to: pět řecko-orthodox., jeden kostel evang., řím.-kat. kaple, dvě synagogy a jedna mešita. Prům. B. je jen podřadného významu, naproti tomu je B. důležitým obchodním uzlem. Má proto B. značný význam jakožto bankovní sídlo. Nad m. se vypíná opevnění terasovitě se rozkládající po pahorcích. Elektr. pouliční dráhy zprostředkují dopravu ve městě a spojení s okolními předměstími.

Bělehrádek František (* 1867), ředitel kancel. Ú. M. Š., Praha. Znamenitý znalec menšin. šk. otázek, spolutvůrce zákona o školách menšinových; za války vyn. člen Maffie.

Bělehrádek Jan (* 1896 v Praze), MUDr., prof. biologie na lék. fakultě Mas. univ. v Brně od r. 1927. Vydal knihy: Člověk a slunce (1922), Moderní názory o povaze živé hmoty (1928).

Belém (belé): 1. předměstí ♁ Lissabonu. — 2. Nossa Senhora de B., úřední jm. hl. m. brasilského státu ♁ Pará.

Bělení, v technice znamená odstranění nebo zničení nečistot a barevně působících látek z tkaniv, papírové kaše a pod. Postup bělení spočívá hlavně v oxydačních a redukčních pochodech, kterými nečistoty přecházejí v bezbarvé nebo praním lehce odstranitelné látky. Původně bělilo se rostlinné tkanivo rozestřením na trávníku a postříkáním vodou na slunečním světle, kdež nečistoty vznikajícím ozonem nebo peroxydem vodíku byly odstraněny. Objevením bělícího působení chloru Berthelotem (1784) nastoupilo na místo bělení na trávníku mnohem rychleji působící, nyní výhradně používané v přádelnách a papírnách, umělé bělení, při čemž se na látku působí slabým roztokem chlorového vápna, chlornanu sodného a jiných solí kys. chlorné a potom se vloží do kyselé lázně. Také plynného chloru samotného užívá se k bělení, jímž se působí na látku rozprostřenou v uzavřených nádržích nebo se vede do vody, do které látky se vloží. Elektrolytické bělení je založeno na výrobě solí kys. chlorné elektrolysí (další o tom viz bělící louhy). Mimo chlor a jeho slouč. užívá se dnes k bělení mnohých jiných oxydačních prostředků (ozon, peroxyd vodíku, peroxyd sodíku, persíran sodný), zatím co redukčně působících kyselin síry a od nich odvozených solí, zvláště hydrosiřičitanů (blankit) a sulfoxylátů (rongalit, hyraldit, dekrolin) se neužívá. Důležité je při bělení, aby bělidlo nebo z něho vznikající produkty z látek úplně se odstranily, čehož se docilује pečlivým vypráním, po případě použitím chemikálií (na př. antichloru). Před bělením odstraní se z látek špína, mastnota, pryskyřice a pod. Bavlněné tkanivo se ožehne, aby se odstranily chloupky, vypere se, smísí se s vápenným mlékem a vaří se pod tlakem. Potom se tkanivo pere zředěnou kys. sírovou nebo solnou, aby se odstranila vzniklá vápenná mýdla, vaří se s hydroxydem sodným, sodou a pod., aby se odstranily zbytky mastných kys., napustí se zředěným roztokem chlorového vápna, smíchá se se zředěnou kys. sírovou a pečlivě se vypere. Lněné tkanivo vaří se se sodou, potom chloruje, okyselí, vymáchá a konečně se bílí na trávníku nebo ozonem; juta se buď nejdříve vloží do slabého roztoku vodního skla, potom se smísí s roztokem chlornanů, okyselí, vymáchá a usuší anebo lépe se bělí roztokem manganistanu draselného a potom zředěnou kys. sírovou. Konopí se zřídka bělí a když, tedy jako len. Vlna se obyčejně vymáchá ve vlažné vodě, potom, aby se odstranila mastnota, vypere se v pračkách se sodou, mýdlem a uhličitanem amonným. Bělení vlny provádí se jen tehdy, má-li zůstati bílá anebo velmi světle barevná a v tom případě pomocí kyseliny siřičité nebo peroxydu vodíku ve slabě amoniakálním prostředí. Hedvábí se nejprve vymácháním v neutrálním roztoku mýdla naklíží, potom vyvaří v zředěném roztoku mýdla, vymáchá v roztoku sody a bílí se peroxydem vodíku. Žíně, chlupy z krávy a telete bílí se podobně jako vlna; dříví se může bíliti jen kys. siřičitou. Lit.: Joclet, Handbuch der Bleichkunst (2. vyd. 1895); Herzfeld, Das Färben und Bleichen usw. (1900—05); Geoorgierics, Lehrbuch der chem. Technologie der Gespinstfasern, část II. (2. vyd. 1908); Kind, Bleichen der Pflanzenfasern (1922).

Beletrie (z franc. belles-lettres), krásná literatura; dnes značí lit. zábavnou, pověsti; beletrista, spisovatel toho oboru.

Bělev, obchodní m. v Rusku, gub. Tulla, 11.000 ob. Kraj B. 1700 km², 90.000 ob.

Beleznay Jan Mikuláš (1673—1754). Za války o rak. dědictví na poč. vlády Marie Terezie (1740—1748) organisoval v Uhrách dobrovolnické čety, které se staly základem 10. pluku husarského, s nímž přispěl rychlým útokem k osvobození Brna od obléhajícího vojska prusko-saského. Účastnil se též hojně bojů v Čechách, r. 1743 na bojišti německém a r. 1744 proti Francouzům v Belgii. Služby jeho byly

bohatě odměněny. Dosáhl hodnosti podmaršálka. Lit.: Arneth Alfred: Geschichte Maria Therezia's (10. sv., 1863—1879); Svátek Jos.: Dějiny panování Marie Terezie a Josefa II. (1895).

Belfast, obch. m. v sev. Irsku, 460.000 obyv. Želez. uzel a výborný přístav, přádelny a strojírny. B. má universitu, botanickou zahradu a bohosloveckou kolej.

Belfort, dep. territoire de B., 608 km², 94.338 ob. Pevnost sestává z citadely a opevněného ležení na návrší na pravém břehu řeky Savoureuse. Pevnost je vysoce zajímavým příkladem rozvoje váleč. a pevnostního umění, jakož i dělostřelectva od r. 1814—1914. Město leží 365 m n. mořem a má 39.301 ob. (1921). Na záp. a sev. jsou velké továrny, bavlněné přádelny, továrna na nitě a tkalcovna továrny na stroje a pod. Obchod vínem, likéry a obilím je značný. B. bylo ve středověku hl. sídlem panství, které patřilo k něm. hrabství Pfirt. Od r. 1648 jest město B. francouzské, od r. 1689 jest pevností.

Belfrid (franc. beffroi), věž, jež stojí spojena s budovou nebo také volně na způsob it. kampanily (zvonice).

Belga Jindřich Beris, malíř. Z Norimberka přišel do Prahy, kde maloval roku 1649 obraz sv. Moniky u sv. Tomáše v Praze III.

Belgáum, krajina ve Vých. Indii, 13.000 km², 40.000 ob., hl. m. B., 27.000 ob., angl. pevnost. Kraj jest zalesněná rovina s mírným pohořím.

Belgie, království, ležící mezi Nizozemím, prus. prov. Rýnskou, velkovévodstvím Lucemburským, severofranc. provinciemi a Sev. mořem, měří 30.441 km².

Z e m ě p i s n á p o l o h a. B. jest s výjimkou již. trojúhelníku, jehož hranice je dána přibližně čárou Tournai—Lutych, rovina snižující se k moři, velmi úrodná, hornatá pouze na sev.-východě (Brabantsko) a na západě (Flámská pahorkatina). Tato rovina jest v krajích ležících při moři podobná holandské krajině, proti moři se však uzavírá dunovým pásmem, jež jest sesilováno hrázemi. V jižní, hornaté části země jest bohaté uhelné pásmo s místem Charleroi jakožto střediskem. Náhorní plošina Ardenská jest vápencovitá, břidlicovitá a slínovitá. Zde se rozkládají také rozlehlé lesní porosty. Řeka Meuse tvoří přibližně severozáp. hranice hornaté části, protíná hranice za franc. pevností Givet a u Namuru přijímá řeku Sambre, jež odtud uzavírá linii hor. Jedinou řekou vlévající se přímo do moře je Ysera na severozáp. Četné průplavy probíhají zemí. Klimaticky leží B. na severozápadě neobyčejně příznivě, kdežto Ardenny mají drsné podnebí s často velmi tuhou zimou. Na pobřeží Lamancheského průlivu zasaženého Golfským proudem jsou světoznámé belgické mořské lázně: La Panne, Ostende a Blankenberghe. Lázně La Panne byly za války zcela zničeny, po válce pak znovuzřízeny. Ostende je středisko elegantního života, jakož vůbec v celé severozápadní Belgii je významný cizinec. ruch. Ve starých městech Gentu, Bruges a v hl. m. Bruselu (Bruxelles) lákají cizince zachovalé, středověké stavby.

O b y v a t e l s t v o. Země se rozděluje čarou taženou jižně od Bruselu ve dva jazykově a rasově odlišné kmeny. Sever zaujímají germ. Vlámové, kdežto Valloni na jihu patří k román. rase. Asi 40% ob. mluví jen jednou z obou zemských řečí; ve větších městech se mluví oběma jazyky. Počet obyv. činí 7,811.876. z nich podle národnosti je 55% Vlámů, 41% Vallonů, zbytek jsou národ. smíšené. Církev řím.-katol. má takovou převahu, že se počítá jen 50.000 protestantů a 15.000 Židů.

H o s p o d á ř s t v í. Zemědělství se pěstuje hlavně na sev. Nejlépe se daří pšenici; v některých částech země jest vysoce vyvinuté zelinářství. V chovu dobytka zasluhuje zmínky zvláště těžká belgická koňská rasa (brabantská rasa). Na jihu uhelná ložiska. Nicméně jest dovoz angl. a něm. uhlí větší, než vlastní belgická produkce. Z průmyslu jest třeba uvésti továrny na stroje a vagony, zbrojovky, automobilový průmysl. Místní význam má průmysl sklářský, keramický a dřevařský; dále pivovarnictví, lihovarnictví, cukerní prům. a textilní průmysl. Vzhledem k poloze země, jest v belgickém průmyslu a hospodářství investováno mnoho zahraničního kapitálu.

S t a t i s t i c k á d a t a. S p r á v a. B. má 7,811.876 obyv. (258 na 1 km²), asi 60% obyv. bydlí ve městech o více než 20.000 ob. Vládním sídlem jest Brusel, jakožto hl. m. země. B. jest konstituční monarchií. Zemské barvy jsou černá-žlutá-červená ve svislých proužcích. Národ. zastoupení sestává ze senátu o 153 členech a posl. sněmovny. Jedenáct ministrů řídí správu země.

D ě j i n y. R. 1789 prohlásily se provincie rakouského Nizozemí za samostatné, jakožto spojené belgické státy, byly však postoupeny Napoleonovi a přišly tak pod francouzské panství; londýnskou smlouvou (r. 1815) připojeny ke království holandskému. Francouzskou červencovou revolucí byly oposiční snahy klerikálních a liberálních stran podporovány proti vládě a v srpnu r. 1830

vedly k revoluci a k dosazení prozatímní vlády; dne 4. října byla vyhlášena nezávislost a Leopold I. Sasko-Koburský nastoupil na trůn. Teprve r. 1839 byla Belgie v londýnské smlouvě uznána mocnostmi jakožto nezávislý stát. Vnitřní vývoj země byl až do svět. války velmi klidný. — Ve světové válce překročeny byly belgické hranice dne 4. srpna 1914 předvojem německé 2. armády. Den nato byla ostřelována silná pevnost Lutych a hlavní její opěr. body byly zničeny. Teprve 7. srpna byla pevnost dobyta. Dne 20. srpna vtáhlo něm. vojsko do Bruselu a 23. srpna bylo dobyto pevnosti Namur. Dne 22. srpna byla u Mons poražena armáda britská, den nato byla rovněž rozhodně potřena mezi Charleroi a Dinant 5. franc. armáda. S výjimkou nejzazšího záp. cípu u Yperu byla celá B. v rukou německých. Belg. vláda se uchýlila do Le Havru. Až do konce r. 1918 zůstala B. v něm. rukou. Teprve 22. listopadu t. r. vrátil se král Albert do hl. města.

Belgické umění, souborný název pro díla vytvořená v dnešní Belgii od 19. stol. Do r. 1830 vládl v malířství klasicistický směr (M. van Breé a Jos. Paelink). Pak vyvíjí se obraz historický (Wappers, Keyser, Gallait, de Bièfve, Leys), a genrový (Madou, Braekeleer, Verboeckhoven), allegorický (Wiertz), naturalistický (Groux, Dubois, Boulenger, Baron, Coosemans, Stevens) a portret (Cluysenaar, de Winne). Ke konci 19. st. zastupují b. u. Claus, Courtens, Leemputten, Fréderic, praeraffaelista Khnopff, Laermans, Leempoels a Fel. Rops impresionismus hlásají Ensor, Evenepoel, Théo van Rysselberghe. V sochařství po klasicismu zavládl realismus (Geefs, Simonis), ke konci století vykazuje b. u. geniální sochaře, jako jsou: Vigne, Stappen, Dillens, Meunier, Lambeaux, Lagae, Minne, který svým symbolismem působil na celou Evropu. V stavitelství vládl obecný směr 19. st. Nejlepší stavby jsou: bursa v Bruselu (Suys 1875), justiční palác v Bruselu (Poelaret 1866—1883). V uměl. průmyslu vynikl Henry van de Velde, zakladatel mod. školy. Lit.: Hessling: La sculpture belge contemporaine (1903); Muther: Belg. Malerei (1903); Hymans: Belgische Kunst des 19. Jh. (1906) a Belg. Malerei (1906).

Belgiojoso Jan, býv. gubernátor v Uhrách, uchýlil se do Prahy (1605); byl nařčen a obviněn z nekalých skutků a jat známým dobrodruhem a císařským vojevůdcem proti Turkům Heřm. Kryštofem Ruesswormem. Pro vraždu svého bratra byl na radnici staroměstské popraven a pohřben na hřbitově u Panny Marie Sněžné (1606).

Belgola, poutní m. v Maisuru v Před. Indii, se slavnou 17 m vys. sochou Gommatovou (kol r. 980 p. Kr.).

Bělgoraj (Belgaraj), m. v Polsku, nedaleko Lublina, 6000 obyv. Průmysl kloboučnický.

Bělgorod, m. v Rusku v kurské gub., býv. pevnost, 23.000 ob.

Belgové (lat. Belgae), jméno keltských Gallů, kteří sídlili jakožto praobyv. v sev. části Gallie (v sev. Francii, v dnešní Belgii nazvané podle nich, na levém břehu Dol. Rýna a zasahovali až do Holandska). První zmínka o B. činí se v dějinách při dobyvatelském tažení Julia Caesara do Gallie.

Belgramo Manuel (1770—1820), argent. státník, místokrál španěl. Am. Lit.: Ravignani: La Personalidad de M. B. (1920).

Belchatów, polské m. v okr. Piotrków (vojvod. Lodžské) s 6.249 obyv. Má tkalcovny, pivovar, cementárnu, cihelnu a mlýn.

Belcher (belčer) Sir Edward (1799 až 1877), angl. mořeplavec. Doprovázel 1825 Beecheye do Beringovy úžiny, cestoval 1836—42 kolem světa, prozkoumal 1843 až 1846 Ind. oceán a podnikl 1852—54 úspěšnou polární výpravu k vyhledání Franklina. Napsal: Narrative of a voyage round the world (1843), Voyage of the Samarang to the Eastern Archipelago (1848), The last of the arctic voyages (1855).

Belial (hebr. Belijjal = zlo, zkáza, podsvětí), v žid.-křesť. terminologii jméno ďábla.

Belič Alexandr (* 1876), srb. lingvista, prof. bělehr. univ. a člen Akad. nauk. Klasifikaci srbo-chorvatské řeči je věnována jeho důkladná práce Dijalekti istočne i južne Srbije, 1905, a Zamětki po čakavskim govoram (Izv. odd. russ. jazyka i slovesnosti Akad. nauk, t. 14., kn. 2). Z akcentologických prací nejdůležitější Akcenatske studije, 1914.

Bělice, lidové označ. pro více druhů drobnějších ryb kaprovitých spec. pro plotici (Rutilus rutilus).

Bělící louhy, roztoky, obsahující bělící chlor v podobě chlornanů (hypochloritů), anebo kys. chlorné. První bělící louh byl připraven r. 1792 v Javelle u Paříže uváděním chloru do roztoku potaše. R. 1820 nahradil Labarraque potaš sodou (eau de Labarraque). Tohoto lacinějšího přípravku užívá se teď jako t. zv. eau de Javelle (chlornatron, voda na skvrny). K jeho přípravě se chlorid vápenatý rozmíchá s vodou, načež se k směsi přidá soda. Velmi účinné a proto důležité jsou bělící louhy připra-

vené elektrolysí (elektrolytické bělidlo). Připravují se elektrolysí roztoků chloridů. Při zařízení navrženém Haasem a Oettelem kameninová skříň svislými uhelnými elektrodami rozdělená v komůrky stojí isolovaně v kameninové kádi. Roztok chloridu hořečnatého vtéká otvorem; přepadový otvor s připojeným žlabem; spirálovitě točené roury slouží k chlazení. Lit.: Engelhardt, Hypochlorite u. el. Bleiche (1903); Ebert u. Nussbaum, Hypochlorite u. el. Bleiche (1910).

Beliczay Gyula (1835—1893), maďarský hudební skladatel a spisovatel.

Belig Šáhín Emírzáde († 1729), turecký historik a básník. Hl. dílo: Kytice ze zahrad poznání.

Belimarkovič Jovan (1828—1906), srb. gen., 1868—73 min. války.

Bělina Jan, ps., ↷ Jar. Dlouhého.

Belinskij Visarion Grigorjevič (1811 až 1848), vlivný rus. kritik, zastánce hegelismu, socialismu, předchůdce naturalismu. Sebrané spisy (1901—1910) vyd. Vengerov. Životopis napsal Pypin (1876). Srv. Masaryk: Rusko a Evropa.

Bělinský Václav, ps. ↷ Václava Olivy.

Belinov Ivan (1850—1902), bulharský politik, 1901 ministr.

Belisar (Belisarius), (505—565), vojevůdce cís. Justiniana I., porazil Peršany u Dara r. 531, potlačil povstání v Cařihradě 532. Vyvrátil 533 říši Vandalskou a válčil úspěšně proti Ostrogotům; 542 znovu proti Peršanům, 544—8 bezvýsledně v Italii. 562 křivě byv obžalován ze spiknutí, ztratil hodnost a jmění; ospravedlnil se však. Pověsti o jeho oslepení a chudobě nejsou pravdivé. Přes to jeho život lákal umělce: román napsal Marmontel, drama Schenk, operu Donizetti. Srv. Lebermann: B. in der Literatur der roman. u. germ. Nationen (1899).

Belius, ps. ↷ Matěje Bély.

Belize (belis), hl. m. brit. Hondurasu, 12.661 obyv.

Běljajev Ivan Dmitrijević (1810 až 1873), ruský historik, panslav. smýšl..

Bělki (r. Bělavé), sib. výraz. pro věč. sněhem pokryté velehory.

Belkovič, ps. ↷ Karla Bielka.

Bell Andrew (1753—1832), angl. paedagog, učitel v Madrasu. Napsal: Elements of tuition (1812), An experiment in education made in the Male Asylum at Madras (1797). Lit.: Southey: Life of A. B. (1844).

Bell Graham (1847—1922), angl. fysiolog, vynálezce telefonu (1875) a fotofonu (1880).

Bell Charles Sir (1774—1842), bratr předešlého, angl. chirurg, univ. prof.. Objevil sensitivní a motorické nervy. Napsal: The nervous system of the human body (1830). Lit.: Pichot: Vie et travaux de Sir Ch. B. (1852).

Bell John (1763—1820), bratr předešl., angl. anatom. Sp.: System of the anatomy (1793—98) a Illustrating of the anatomy of the human body (1817).

Bell Josef (* 3. VIII. 1827 v Praze, zemřel 28. V. 1855), plastik v Praze.

Bell Robert (1800—1867), žurnalista a vydavatel angl. básníků.

Bell Thomas (1792—1880), angl. přírodopisec. Napsal: Natural history of the British quadrupeds (1837—39), N. h. of the Brit. reptiles (1849), N. h. of the Crustacea (1853).

Bella Andrej (* 8. V. 1851 v Lipt. Sv. Mikuláši, † 12. X. 1903 v Krakově), slov. básník. Byl ev. knězem v Pešti, od r. 1881 voj. knězem ve Štyr. Hradci, Praze a Krakově. R. 1880 vydal sbírku veršů Piesne ve stylu poesie prostonárodní. Přispíval hojně do slov. časopisů a kalendářů.

Bella Jan Levoslav (* 4. IX. 1843 v Lipt. Sv. Mikuláši), slov. hud. sklad., žije ve Vídni. Kromě písní duchovních a skladeb klavírních zkomponoval symfonickou báseň Osud a ideál, zpěvohru Kovář Wieland na slova R. Wagnera a kantátu Svadba Jánošíkova podle IX. zpěvu Bottovy básně. Bratisl. universita ho poctila čestným doktorátem.

Bella Ján Pravdoľub (1836—1924), slovenský pedagog, spisovatel učebnic.

Bella Jozef Bohuslav (1832—1876), slovenský vlastenecký básník.

Bella Method (* 7. XII. 1869 v Kostolné), slov. ev. farář, posl. a župan bratisl., nyní předs. Zemědělské rady v Bratislavě. Studoval v Békeš Čábě, Sarvaši a Bratislavě, odkud jako panslav musel odejíti do Šoproně a Lipska, kde dokončil ev. teologii. Byl farářem v Trnovci, r. 1912 složil právnický doktorát a stal se farářem v Ružomberku. Za Wekerleho vlády byl zvolen za poslance na peštský sněm. Po převratě byl členem rev. N. S., kde pronesl prvou slovenskou řeč a kdež zvolen také za místopředsedu sněmovny. R. 1919 byl jmenován županem bratislavským. Po zrušení župního zřízení jmenován předsedou slov. Zemědělské rady po zemřelém poslanci dr. Pavlovi Blahovi. Je jedním z nejzasloužilejších slovenských politiků, kulturních pracovníků a šiřitelů vzájemnosti československé.

Bella Peter (* 1842 v Lipt. Sv. Mikuláši, † r. 1919), sloven. básník, známý pod pseud. Horal, působil jako státní úředník

v Pešti. Po jeho smrti r. 1920 vyšly jeho verše obsahu milostného, vlasteneckého a obrázky z vojny pod souborným názvem Piesne z ďaleka.

Bella Stefano della (1610—1664), ital. kreslíř a mědirytec. Vytvořil přes tisíc rytin kulturně-hist. důležitých. Seznam sestavil Vesme: Peintre-graveur italien (1906).

Bellacoola (belakula; Bilcoola, Bilchula), indián. kmen v Kanadě mezi Fraserz Riverem a moř. pobřežím; provozuje rybářství.

Bella gerant alii: tu, Felix Austria nube! lat.), „Ať jiní válčí; ty šťastné Rakousko se snuB" (za účelem rozšíření říše). Brožík použil tohoto motivu k histor. obrazu.

Bellagio (beladžo), m. v it. prov. Como, (1911) 3936 ob.

Bellaigue Camille (* 1858), franc. kritik. Hl. dílo: Impressions musicales et littéraires (1900); Les époques de la music (1909).

Bellamy Edvard (1850—1898), socialistický am. žurnalista a romanopisec. Sp. Looking Backward (1888) a mn. cestop.

Bellamy Jakobus (1757—1786), hol. básník pronikavého talentu, zastánce blancversu. Sp.: Gezangen mijner jeugd (1782), Vaderlandsche gezangen (1783).

Bellangé (Belanžé) Hippolyte (1800 až 1866), franc. malíř histor. obrazů a litograf. Lit.: J. Adeline: Hippolyte B. et son oeuvre (1880).

Bellani Samo, bojovník protimaďarský a revolucionář slovenský. † 1850.

Bellari, m. v brit.-ind. panství Madras, 602 m n. m. 40.000 ob.

Bellarmin Robert, jesuita (1542—1621), stal se r. 1602 arcib. v Capua. Věnoval se protiprotest. literatuře. Rozšířený a do všech jazyků přeložený je jeho katechismus.

Belle-Alliance, La, hostinec 18 km j. od Bruselu, podle které se jmenuje bitva mezi Prusy a Napoleonem, svedená 18. června 1815.

Belleau Remi, franc. renais. básník (1528—1577), zdařile přeložil Anakreontovy milostné písně. Napsal také veliký počet vlastních děl.

Bellegarde (Belgárd) Fridrich Heinrich (1756—1845), rak. pol. maršál a člen voj. rady; poch. z rod. pův. nizozem., usedlé v Savojsku. Vyznam. se ve válkách napoleonských, zvl. (jako velitel arm. sb.) 1809. 1815 (po návratu Napol.) porazil Murata u Ferrary.

Belle-Ile, franc. ostrov v Atlant. oc., 89·6 km², 11.000 ob., 12 km j. od poloostr. Quiberon, patří k dep. Morbihan. Má čilé zemědělství, chov dobytka, rybářství a obchod. Hl. m. je Le Palais.

Belle Isle, skalnatý kraj mezi New Foundlandem a Labradorem. Maják a záchranná stanice.

Belle-Isle (Belíl) Charles L., A. Fouquet de, vév. (1684—1761), frc. marš. a diplomat. Odpůrce ᴏ pragmatické sankce, 26. list. 1741 dobyl s ᴏ Brogliem a s voj. bavor. Prahu, z níž teprve konc. r. 1742 ustoup. s velikými obtížemi k Chebu. Od 1757 min. voj., zasloužil se o organis. frc. arm. Odvážný vojevůdce i diplomat velkých plánů (le Maréchal l'Imagination); t. voj. spis.

Bellermann Johann Friedrich (1795 až 1874), něm. filolog, zabýval se hl. vztahem antiky k hudbě. Hl. dílo: Die Tonleitern u. Musiknoten der Griechen (1847).

Bellerophon (Bellerophontes), vlastně Hipponoos, syn Glauka korintského, usmrtil Bellera a musil prchnouti ke králi Proitovi, který mu dal žádané odpuštění. Žena Proitova, jejíž láskou B. pohrdal, jej pomluvila. Proitos jej poslal do Lykie s tabulí, která v tajném písmu

Bellerophon.

žádala usmrcení dodavatele. Iobates, vládce Lykie, jej poslal proti Chimiéře, kterou B. pomocí okřídleného koně, Pegasa, přemohl a tak se stal spoluvládcem. Podle Pindara, chtěl B. v nebi vyskočiti na rozzuřeného Pegasa, který jej svrhl. B. je vděčným tématem klasických umělců.

Bellesheim Alfons, církevní historik (1839—1912).

Belletristika (z franc. belles-lettres), krásná literatura, dnes většinou ve smyslu zábavné literatury; belletrista — b-cký spisovatel.

Belleville, 1. m. v severoam. st. Illinois, 24,823 ob.; jihov. od St. Louis s velikým železářským průmyslem. — 2. m. v prov. Ontario (Kanada), 12.163 ob., na jezeře Ontario; universita, průmysl. — 3. m. v severoam. státě New Jersey, 15.660 ob.

Bellevue (= krásná vyhlídka), jméno letohrádků a míst poskytujících krásný rozhled.

Belley, sídlo arrond. ve franc. dep. Ain, 6536 ob., 278 m n. m., sídlo biskupa; text. továrny, vinařství, obchod.

Belli Giuseppe Gioachino, it. lidový básník (1791—1863). Psal sarkasticko-realistické sonety v římském nářečí o řím. lidu.

Belli Joannes († 1433), biskup v Lavouru, člen kostnického koncilu, provedl obřad zbavení Husova kněžství.

Belliard Augustin Daniel, hrabě z, fr. generál (1769—1832), byl velkou oporou Napoleonovou při egyptském tažení. Zúčastnil se válek v letech 1805—1814. Ludvík XVIII. jej učinil pairem, během 100 dnů však přešel k Napoleonovi. V komoře pairů se stavěl proti reakci.

Belling Wilhelm Sebastian (1719—1779), pruský generál. Bojoval u Molvic, Hohenfriedbergu, Kesselsdorfu, Basbergu, Freiburgu a Gabelu.

Bellingham, nový, rychle vzkvétající přístav ve státě Washington v U. S. A. 25.585 obyv.

Bellingshausen Fabian z, ruský důstojník a badatel (1778—1852). Roku 1803 obeplul svět, r. 1819—21 podnikl polární expedici a dosáhl až 70° j. šíř.

Bellingshausen Faděj Fadějevič (1779 až 1852), rus. adm. a mořeplavec, 1803 byl kartografem první ruské plavby okolo světa (Krusenstern). 1819—21 vedl expedici do Q Anarktidy, dosáhl 70° j. š. a objev. zemi Alexandra I. a ostrov Petra I. v Již. moři Ledovém.

Bellini, benátská malíř. rodina, jejíž hlava Jacopo B. (1400—1470) byl žákem Gentile da Fabriana. B-ovy obrazy jsou ve Florencii, Padue a Benátkách. — Jeho syn Gentile (1429—1507) byl žákem svého otce. Pracoval v Benátkách. R. 1479—80 maloval v Cařihradě obraz Mohammeda II. Jeho obrazy jsou známé. — Druhý syn, Giovanni (1430—1516) zvaný „Gambellini" přivedl benátské malířství 16. st. k nejvyš. dokonalosti Hlavním oborem jeho byly kostelní obrazy a portrety. Z jeho děl vynikají: „Madonna se Svatými" (Benátky); „Křest Kristův" (Vicenza); „Mrtvý Kristus se dvěma anděly" (Berlín). Dovedl dáti výraz svobodě renaissance. Z jeho žáků vynikají: Giorgione, Palma a Tizian.

Bellini Vincenzo (1801—1835), slavný it. operní skladatel. Pro svoji skvělou melodičnost ještě dnes oblíbený. Hlavní díla: La Somnambula, Norma (Milano), I Puritani (Paris).

Bellinzona, hl. m. švýcar. kantonu Tessin, 10.400 obyv., leží na Gotthardské dráze, dobrý průmysl. Staré hradby, tři hrady a věže mu dodávají středov. vzhledu.

Bellis perennis.

Bellis L. (sedmikráska), milý květ všech evrop. luk, je znám asi v 10 druzích; kvete od počátku jara až do pozdního podzimu, jednoroční nebo vytrvalejší rostlinka.

Bellman Karel (nar. v Královci v Prusku, † 2. srpna 1855), zvonař v Praze.

Bellman Karel Ferdinand (* 1820 v Praze, † 1893), knihtiskař, převzal závod K. V. Medaua r. 1855.

Bellman Karl Michael, švéd. básník (1740—1795). Počal s náb. básněmi. Slavným se stal bacchanalistickou poesií. Opěvoval a psal zpěvy na hody, víno atd.

Bello Andres don (1780—1865), španěl. básník, žurnalista a revolucionář. Mimo j. vydal La gesta de mio Cid.

Belloguet Dominique François Louis, baron Roget de, franc. hist. badatel (1796 až 1872).

Bello Horizonte, hl. m. brasil. státu Minas Geraës, 55.563 ob., stanice, skvostné budovy s knihovnou, s právnic. a zubolékařskou fakultou.

Bellona, římská bohyně války. Před jejím chrámem na Martově poli stál „válečný sloup" (bellica columna), považovaný za rozhraní Říma a ciziny. Zde vyjednával senát s osobami, které nesměly vstoupiti na římskou půdu, dále s vyslanci a vítěznými vévody. Po spojení B. s asijskou bohyní Ma, se na jejich slavnostech duchovní zraňovali do krve, pili tuto krev a věštili (Bellonarii).

Bellona na římské minci.

Belloqovy trubice, vynález franc. chirurga J. L. Belloqa (1732—1802) k utišení krvácení z nosu.

Belloqova trubice.

Bellori Jean Pierre (1635—1700), ital. archeolog.

Bellot Joseph René (1826—1853), polární cestovatel. Zápisky jeho vyšly pod jmé-

nem: Journal d'un voyage aux mers polaires (1854). Zahynul při angl. výpravě.

Bellot Mikuláš (* 1797 ve Fontainebleau ve Francii, † 1880), výrobce zápalek v Praze.

Bellotova úžina, mořský průliv mezi Boothií a Somersetem.

Bellotto Bernardo, ital. malíř.

Bellovakové (Bellovaci), nejmoc. kmen keltských Belgů. R. 57 př. Kr. si je Cesar podmanil; pokus jejich o vymanění se z řím. područí r. 49 př. Kr. se nezdařil.

Belloy Dormont de Pierre Laurent Buyrette (1727—1755), franc. dramatik, soupeř Voltairův.

Bellum (lat.), válka; b. omnium contra omnes = „válka všech proti všem".

Belluno, hl. m. ital. provincie téhož jm. v kraj. Benátském, 3675 km², 258.714 ob., B. má 26.753 ob., 404 m n. m. mezi Piavou a jejím přítokem Ardou. Má několik stavebních památek. B., staré Bellunum patřilo původně k Raetii, od 1404 k republice Benátské, 1797 k Rakousku. Ve válce (1917) bylo B. obsazeno Němci a Rakušany.

Bellův příznak, dostavuje se při obrně VII. nervu mozkového, jevící se tím, že nemocný nemůže zavříti oční víčka.

Belmas Denie Genie (1793—1848), franc. chirurg.

Belmasova metoda, léčení vydutí tlakem na cévy a tepny mezi ní i srdcem.

Belmez, m. ve špan. prov. Cordoba, v Sierra Morena. 10.151 ob. V okolí kamenouhelné doly.

Bělmo (endosperm); předně je to zásobní látka semene. Tvoří se násl. dvojího oplodnění: dvě jádra „plemeníkova", nacházející se v prašníku květovém, po vniknutí do váčku zárodkového oplodňují: jedno vejce, druhé sdružená jádra bělmová, která dají pak bělmo. které se naplňuje zásobními látkami. Bělma mohou býti tvrdá — moučná a měkká — tuková. U trav bělmo skládá se z vrstvy otrubové (aleuronové) a z komůrek pórovitých, ve kterých jest škrob, bílek nebo tuk. Vliv cizího pylu jest patrný podle utvoření bělma, vyvolávaje ksenie. — 2. Bělmo (bílý zákal rohovky) povstává ztemněním čočky oční, násl. ukládání se solí vápenatých. Vyvolává chorobu zvanou hatarakton, hlavně u lidí starších; dnes se odstraňuje operativně.

Belmont, 1. m. ve Francii, departement Aveyron, 1600 ob. 2. m. ve Francii, dep. Loire, 3000 ob. Zn. hedvábnictví. 3. ves v Kentucky (USA.). Bitva ze dne 6. listopadu 1861.

Beelmonte Louis y Brnudez (1587—1650), španělský dramatik. Spisy jeho vyšly souborně 1652—1702. (Comedias esco gidas.)

Belnay Jiří Alois (1765—1809), slovenský historik. Hlavní dílo: Historia regni Hungariae.

Běloby, bílé minerální barvy, užívané hlavně k účelům malířským a natěračským. Běloba antimonová jest oxychlorid antimonitý, vznikající přímým zředěním roztoku chloridu antimonitého vodou. Používá se velmi zřídka jako barva. Běloba barytová (stálá, permanentní, Blanc fixe) jest v podstatě síran barnatý, $BaSO_4$. Vyrábí se buď mletím a plavením minerálu těživce nebo srážením kys. sírové, roztoku síranu sodného (Glauberovy soli), kys. síranu sodného nebo síranu hořečnatého roztokem chloridu barnatého. Tímto způsobem vyrobená barva jest mnohem lepší jakosti. Jako suroviny k výrobě užívá se těživce, který redukcí s uhlím se mění na sirník barnatý, jež se rozpouští v kyselině solné a sráží roztokem síranu. Nebo se používá witheritu (uhličitanu barnatého), který se přímo rozpouští v kyselině solné a sráží kyselinou sírovou. Vzniklá ssedlina síranu barnatého se promývá vodou a přichází ještě vlhká v podobě pasty s 15—20% vody do obchodu, neboť sušením se zmenšuje její krycí mohutnost. Jest nejstálejší ze všech bílých barev, jest však barvou špatně kryjící. Používá se jí jako barvy malířské, k plnění papíru, barvení tapet a na křídové papíry, ježto se dá dobře leštiti. Běloba Griffitsova (emailová, litopon) jest směs síranu barnatého a sirníku zinečnatého. Vyrábí se dnes nejčastěji podvojným rozkladem sirníku barnatého se síranem zinečnatým. Vzniklá ssedlina se zbaví přebytečné vody na kalolisu, kal se promyje, suší a žíhá v muflích při červeném žáru. Vypálená hmota se vyhrabuje do studené vody a za mokra mele. Pak se zfiltruje, vysuší, rozemílá na prášek a balí do soudků po 50—100 kg. Jest to výborná bílá barva, dosti dobře kryjící, na vzduchu stálá. Někdy vyrábí se též srážením směsi chloridu a sirníku barnatého kyselinou sírovou a bílou skalicí. Cena závisí vždy na obsahu sirníku zinečnatého a podle toho bývá označována nálepkou určité barvy, na př. zelené (33% ZnS), červené (30%), bílé (26%), modré (22%) nebo žluté (15%). Běloba olověná (kremžská, lupková) jest složením zásaditý uhličitan olovnatý $2PbCO_3 . Pb(OH)_2$. Vyrábí se z tenkých olověných desek, které se spirálově stočí a dají do hliněných kelím-

ků, v nichž jest malé množství octa. Tyto kelímky dobře uzavřené vkládají se do čtyřhranných komor a mezi ně se ukládá koňská mrva nebo opotřebované třísło. Následkem zvýšení teploty vypařuje se ocet a vytvořuje zásaditý octan olovnatý, který se působením kysličníku uhličitého, vznikajícího rozkladem mrvy nebo třísla, přeměňuje na zásaditý uhličitan olovnatý (metoda holandská). Nebo se na olověné desky v komorách zavěšené působí parami kyseliny octové a kysličníkem uhličitým (metoda rakouská). Do obchodu přichází v podobě prášku, kostek, komolých jehlanců, bochníčků a pod. Jest nejlepší krycí barvou a proto jest hojně používána na nátěry. Poněvadž jest velmi jedovatá, jest její upotřebení vázáno určitými předpisy. Porušuje se velmi často jinými barvami, sádrou, mletým těživcem, křídou a pod. Její stálost na vzduchu jest velmi malá, neboť vlivem sirovodíku ve vzduchu obsaženého hnědne až černá, tvoří se černý sirník olovnatý Pb S. Peroxydem vodíku možno ji opět vybíliti, neboť oxydací přechází sirník olovnatý na bílý síran olovnatý (oživování starých obrazů). Odrůdou běloby olovnaté jsou běloba hamburská a holandská, jež jsou pomíšeny třeným barytem, běloba benátská, jež obsahuje bělobu stálou a běloba perlová, jež obsahuje přídavek berlínské modři, aby nabyla modravého nádechu. Běloba titanová jest v podstatě kysličníkem titaničitým $Ti O_2$, který se sráží na síran barnatý a pak kalcinuje. Obsahuje buď 30% $Ti O_2$ (Standart) nebo 70% $Ti O_2$ (Extra). Před žíháním přidává se ještě malé množství fosforečnanu titaničitého, aby bylo dosaženo oslnivě bílé barvy. Jest to nejstálejší ze všech bílých barev, dává nátěry velmi trvanlivé. Nejlépe lze ji použíti ve směsi s bělobou zinkovou, která urychluje zasychání. Jest úplně nejedovatá a proto jí lze používati i na kryjící pudry. Vedle běloby olovnaté jest nejlepší barvou krycí a proto může tuto jedovatou barvu úplně nahraditi. Běloba vizmutová (španělská, perlová) jest zásaditý dusičnan vizmutitý $Bi (O H)_2 . N O_3$. Vyrábí se rozpouštěním vizmutu v dýmavé kyselině dusičné a nalitím směsi do přebytku vody. Sirovodíkem černá. Slouží v lékařství k zasypávání ran, vnitřně proti úplavici a žaludeč. nemocem, jako líčidlo a jako tavidlo při malbě na skle a porculánu. Běloba zinková (květová, sněhová) jest podle svého složení kysličníkem zinečnatým. Připravuje se buď spalováním par zinkových na vzduchu nebo přímo z rud zinkových. Jest nejčastěji užívanou bílou barvou na olejové nátěry v obytných místnostech, na vzduchu stálá, nejedovatá. Kryje špatněji než běloba olověná. Musí býti uschovávána v dobře uzavřených nádobách v suchých místnostech, jinak snadno tvrdne, přijímajíc kysličník uhličitý a vodu. Cena závisí na obsahu kysličníku zinečnatého a bývá označena nejlepší nálepkou nebo pečetí zelenou, pak červenou (II.), modrou (III.), žlutou a šedou.

Bělohlav Josef (* 1882), český kartograf, řídí orientační službu nádražní a turistickou, vydal Podrobné mapy zemí koruny české (1911—1914).

Bělohlávek Josef (* 1817, † 1859 v Praze), výrobce sádrových figur v Praze.

Bělohlávek Karel, MUDr. a PhDr. (nár. 1885), ředitel st. graf. školy, zubní lékař. Činný liter. v kult. dějinách pražských. Napsal spis: Zubní lékařství u nás v I. pol. XIX. stol.

Bělohoubek Adolf (* 1882), malíř a restaurator obrazů.

Bělohoubek Antonín (1842—1910), český chemik, znalec pivovarství a mikroskopie. Přednosta patent. úřadu ve Vídni. Organisoval vědecké ústavy, hl. r. 1887 ústav pro pivovarnictví. Napsal: O celulose ze dřeva. 1891. O chemické zkoušce rukop. Králodvorského. Pivovarnictví. O stanovení hodnoty ječmene. 1880. Rukověť mikroskopie technické. 1881. Úvahy o droždí vinopalnickém. 1877 a mn. j.

Bělohrad Lázně ↷ Lázně Bělohrad.

Bělohradský Karel (* 1889), univ. prof. v Brně, český psychiatr.

Bělohradský Václav (* 1844, † 1896), MUDr., prof. soud. lék. v Praze. Napsal: K upravení chorobinství v král. českém. 1887. Ledvina podkovovitá čili obloukovitá. 1885. Neštovice a očkování. 1887. Sexuálné perversity. 1893. Úloha soudního lékaře. 1882. Vzácný případ soudní. 1885.

Bělohrobský V. M. V., ps., ↷ Vojtěcha Vejkraba.

Bělocharváti, slov. národ v Karpatech, v Malopolsku a ve Slezsku. Kol r. 640 jich část přešla do Dalmacie.

Bělokrevnost, choroba krve, která obsahuje více bílých než červených krvinek. ↷ Leukaemie.

Bělokurov Sergěj Aleksejevič (1862 až 1918), rus. historik, absolvent duchovní akademie, sloužil od r. 1886 do své smrti v moskevském archivu min. zahr. věci. Napsal velká díla: Arsenij Suchanov, 2 díly, Moskva 1891—93. O bibliotekě mosk. gosudarej v XVI. st. M. 1898—99 (kde popírá možnost existence tajné podzemní

knihovny Ivana Hrozného v Kremlu). Jurij Križanič v Rossii, M. 1902. Soupis jeho prací do r. 1907 je v knize S. A. Bělokurov 1882—1907, M. 1907. Lit.: S. K. Bogojavlenskij v Istor. Archiv, 1919 a M. M. Bogoslovskij v Rus. Istor. Žurn., 1922.

Bělolist (Filago arvensis, germanica), polní býlí, z čeledi složnokvětých.

Belon Pierre, fr. zoolog (1517—1564). Napsal několik cenných spisů.

Bělopolskij Aristarch Apollonovič (nar. 1854), r. astronom a člen Akad. věd. Od 1877 pracov. na hvězd. mosk. univ., od 1888 v Pulkovské observatoři. B. zabýval se otáz. použití principu Doppler-Fisan v astrospektroskopii, probádal otáčení se planet Venuše, Jupitera a kruhů Saturna kolem osy, sestrojil přístroj umožňující exper. dokázati možnost použití princ. Doppler-Fisan ku svět. zjevům. B. bádal nad spektry nov. hvězd, sluneč. povrchu, okrajů a koruny, postavil u Pulkov. hvězd. vel. astrograf pro výzkum slunce. Výsledky jeho prací vyšly v publ. Akad. věd, mosk. a pulkov. observat. a cizích astr. časop. Soupis prací jeho podán v knize Astrospektroskopia (Kurs astrofysiky sv. III., Naučn. knihoizd. Petroh. 1921).

Bělopotocký K., ps., ⚲ Kašpara Fejerpataky.

Běloruská literatura. Počátky běl. lit. vznikly při osamostatnění záp. rus. plemen Krivičů, Radimičů a Dregovičů od tehdejší rus. říše a spojením v XIII. a XIV. st. s litevským státem a následujícím splynutím Litvy s Polskem v XVI. stol. Západoruské dialekty spojily se v bělor. jazyku, který v písemnictví přijal polské a staroslovanské elementy a tím se vzdálil od živého jazyka. To byl stát. a lit. jazyk v litevsko-rus. státě; tak byl r. 1529 napsán Litovskij statut. Při spojení Litvy s Polskem byl bělor. jazyk v administrativě nahražen polským, zůstal v XVI.—XVIII. st. lit. jazykem, který v XIX. st. ustoupil živému nár. bělor. jazyku. To je druhá perioda dělená na prvou epochu od poč. XIX. st. do konce 80. let a druhou novou, trvající do souč. doby. Nejlepší básníci XIX. st. byli Jan Barščevskij (1790—1851) a etnograf Jan Čečot (1797—1847). Šlechta psala i polsky i bělor.; nejlepší z ní B. Dunina-Marcinkevič (1807—1884), napsal povídky v básnické formě Gapon, Kupalje, Ščarouskija dažynki a j. Těžké postavení sedláků za stanného práva popisuje v básních Pavel Bachrym (1814 až 1891). Od r. 1884 vychází hektograf. časopis Goman, vyd. studenty petrohrad. univ. Po r. 1906 vycházel ve Vilně týdeník Naša Dolja, téhož r. Naša Niva až do něm. okupace 1915 jako hlav. orgán bělor. lit. Po říjnové revoluci stává se bělor. jazyk stát. jazykem BSSR, vycházejí nové časopisy, tvoří se skupiny spisovatelů. Z nových lit. prací vynikají: Janko Kupala, Jakub Kolasa, M. Bogdanovič, A. Prušinskij, K. Kostrovickij a D. Žilunovič. — Lit.: E. F. Karskij: Bělorusy, sv. III., 1921 a 1922. M. Garecki: Gistoryja belaruskae litaratury, M. 1924. N. A. Jančuk: Narysy na gistoryi belar. lit., Mensk 1922. Bjulateň 1-ga usebelar. zězdu „Maladnjaka", Mensk, 1926.

Běloruské umění. Studium kurhanů na Bílé Rusi prokázalo, že na uměleckou formu mělo vliv cizí umění. Geografická poloha etnografického území běloruského na křižovatkách s vodními cestami a spojení západu s východem způsobily, že v kurhanech byly nalezeny předměty skandinavské, starořímské, středoevropské s východními, jako přivolžskými, perskými a syrskými vedle odlitků i nedokončených předmětů místního původu. Vliv byzantský objevuje se zde teprve koncem XI. st. kamennými stavbami, kdežto rannější architektura ukazuje na vliv kijevský. Bělor. typy měly vliv na novgorodskou architekturu XIII. a XIV. st. Po krátké periodě stavby chrámů následuje v XIII. st. v době „Velikého litevského knížectví" doba bojů s něm. křižáky, stavba opevněných zámků podle německého vzoru gotiky a v XVI. st. projevuje se vliv italské architektury renaisanční. Koncem XV. a poč. XVI. st. povstává svérázný typ kostelů pozdně-gotických konstrukcí na základě přepracovaných byzant. plánů. V XVII. a XVIII. st. uplatňuje se barok odlišný od německého a polského variantu. Z té doby zachovaly se početné dřevěné kostelíky. Koncem XVIII. st. po připojení Bílé Rusi k Rusku projevuje se rus. vliv v bělor. architektuře. Staré malby, zvl. fresky, zachovaly se zde z XII. st. ve smolenských a polockých chrámech. Běloruští mistři zanechali fresky z XIV. a XV. st. v Krakově, Lublině a Sandomiru. Podobný charakter mají malby kostela v Supraslu z r. 1551. Skulptura, hl. dřevěná, často dekorativního rázu, byla většinou polychromována, byla méně monumentální, zato přirozená, obohacená ornamentálními formami renaisančními i barokovými, samostatné komposice; dosáhla svého vrcholu v XVII. st. a koncem tohoto st. se uplatnila v Moskevském státu. Důležitou úlohu v b. u. hrála gravura a zvl. dřevoryt ve spojení s tiskem bělor. knih. V prvých vydáních Fr. Skoriny 1517—1519 nachází-

me vliv německý, italský a český. Bělor. výšivky měly dobrou pověst a v polovině XVIII. st. vznikla ve Slucku továrna na zlatem vyšívané pasy. Po připojení Bílé Rusi k Rusku upadá b. u. a projevuje se pouze ve svérázném geometrickém ornamentě. Epocha národně kulturní renaisance Bílé Rusi na konci XIX. a poč. XX. st. projevila se více v lit. a div. než v umění. Obrat nastal teprve po říjnové revoluci. Od r. 1923 existuje při Bělor. st. univ. v Minsku (Mensk) kathedra b. u. Od r. 1925 zabývá se studiem B. u. také Institut bělor. kultury a od r. 1926 jeho oddělení pro studium památníku B. u. Ve Vitebsku bylo zřízeno Uměl. technikum, jež vychovává umělce. Na jaře 1925 byla organisována prvá bělor. uměl. výstava. — Lit.: A. Pavlinov: Drevnije chrámy Vitebska i Polocka (Trudy IX. archeol. sjezda, 1. I.), M. 1895. S. Širjajev: Děrevjannyje cerkvi Běloruskoj Smolenščiny s bazilikalnym planom, Smolensk 1924. N. Kasperovič: Bělor. architektura, Vitebsk 1925. J. Furman: Nabojka, Vitebsk 1925. A. Šljubskij: Nabojka, Vitebsk 1926. N. Ščekatichin: Matěrialy k istorii bělor. živopisi XVIII. st., Vitebsk 1925. Týž: Katalog otd. staro-bělor. iskusstva, Minsk 1926. Prof. P. Weber: Wilna, eine vergessene Kunststäke, Wilna 1917. A. Ippel: Zur weißruthenischen Kunst, Berlin 1919. M. Sokolowski: Dwa gotycyzmy wilenski i krakowski (Sprawozdania komisyi do badania historyi sztuki w Polsce, VIII. 1.) 1907.

Bělorusko, Bílá Rus, etnograf. oblast s většinou Bělorusů, leží po obou stranách balticko-černomořského rozvodí v úvodí horního Dněpru, hor. Nemanu a hor. i stř. Dviny (mezi 51° 15' a 56° 45' s. š. a 20° 30' a 34° v. d.). Záp. B. připadlo podle rižského smíru 1921 k Polsku (vojevodstva Vilenské, Novogrudské, Poleské a veliká část Bělostockého); s.-z. úhel bělor. etnograf. teritoria (v býv. újezdech Dvinském, Ljucińském a Režickém) patří nyní Lotyšsku. Rozměr 317.000 km² s 12 mil. obyv. Za svět. války bylo tisíce bělor. vesnic úplně zničeno. Ve městech je kolem 80% Bělorusů, 10% Židů, 4% Rusů a Poláků a 2% ostatních. — Lit.: A. Smolič: Karotki kurs geografii Belarusi, Mensk 1925. S. Wołłosowicz: Białoruś. Budowa fisycznogeograf. Warszawa, 1920 E. F. Karskij: Etnograf. karta Bělor. plemeni (Trudy komissii pro izuč. plem. sostava naselenija Rossi pri Ros. Akademii nauk), Petrohrad 1917.

Běloruský jazyk, státní jazyk BSSR, má několik dialektů, píše se azbukou a v cizině latinskými písmenami. Historii b. j. zpracovali čl. Akademie A. A. Šachmatov a prof. N. N. Durnov„ čl. Akademie E. F. Karskij. Etnografové a linguisti sebrali bohatý materiál o b. j. Souč. lit. b. j. povstal na poč. XIX. stol, ale rozkvétá teprve po revoluci r. 1905 a po říjnové revoluci. R. 1918 vyšla ve Vilně „Belaruskaja gramatika dlja škol" B. Taraškeviče. Lit.: E. F. Karskij: Bělorussy, I. Vilno 1904, II. 1. Varšava 1908, 2. 1911 a 3. 1912. — Téhož: Běloruskája rječ. Petrohrad 1918. — Téhož: Russkája dialektologija, Leningrad 1924. — A. A. Šachmatov: Kurs istorii russ. jaz., Petrohrad 1911-12. — P. A. Rastorgujev: Bělorusskája rječ v jejo sovrem. i prošlom sostojanii, Moskva 1918-20. — M. Garecki: Belaruska-maskouski slounik, 2. vyd. Vilna 1920. — M. Bajkou a M. Garecki: Praktčnyj rasijska-bělaruski slounik. Mensk 1924.

Bělorusové, národ, obývající oblast na z. od Velkorusů a na s-z. od Ukrajinců. Na z. stýká se s Poláky, Lotyši a Litvany. Povstal v XIII.—XIV. st. z tří slovanských plemen Dregovičů, Radimičů a Krivičů; k těmto připojily se větve černigovských Seveřanů a Vjatičů. V nár. běloruské poesii zachovaly se sledy starých časů. Stará pořekadla podobaji se asyro-babylonským. Oblíbeny jsou obřadní zpěvy při křtu, starodávné svatební a pohřební písně. Bohatý je běloruský folklor. Lit.: E. F. Karskij: Etnograf. karta bělor. plemeni. Petrohrad 1917. — Týž: Bělorussy, I. Vvedenije v izučenije jezyka i narodnoj slovesnosti. Varšava 1903; II. Jazyk bělor. plemeni. 3 knihy. Varšava 1908—1912; III. Očerki slovesnosti bělor. pl. 3 knihy. Moskva. Petrohrad 1916—1922. — V. P. Semenov, Polnoje geograf. opisanije našego otčěčestva. Petrohrad 1905. — M. V. Dovnar-Zapolskij: Issledovanija i stati, I. Kijev 1909. — N. J. Nikiforovskij: Očerki prostonarodnogo žitja-bytja v Vitebskoj Bělorussii. Vitebsk 1895.

Belostenec-Orlović Ivan (1595—1675), chorvatský spisovatel slovníků a kázání.

Bělostok, m. v Polsku, žel. uzel, 80.000 ob., z toho 67% Židů.

Belot Adolf (1829—1890), franc. básník; napřed působil jako dramatik, přešel však k feuilletonovému románu (Les mystères mondains).

Bělotok, ⚲ Leucorrhoea.

Bělotrn, ozdobná, bodlákovitá rostlina z čel. složnokvětých, květ bílý a modrý. ⚲ Echinops.

Běloújezdský, ps., ⚲ Viléma Sladomela.

Belov Jovan Tomić, srbský hrdina protitureckých povstání I. pol. 19. st.

Běloves láz. místo v okr. náchodském, na řece Metuji při hranicích kladských, 1326 obyv. č. Železitá kyselka a letovisko.

Bělověžský les (rusky: Bělověškaja). Veliká uzavřená lesní plocha a divoký park (dř. honitba cara) v Polsku (dříve ruská gubernie Grodno), 1300 km², na sev. a s.-z. protnuta drahou Brest-Litevsk —Wolkowysk, ve středu voj. cestou Bjelek—Pruszany; pramení v něm Narew, Narewska a Sjesna (k Bugu). Bělověžský les (prům. 160 m výš.) jest mírně zvlněnou rovinou, pokrytou lesem (převážně smrky a borovice) a částečně slatinou, s pískovitou a jílovitou půdou, má 36 vesnic a něk. okrsků pralesa (150 km²), bohatého na červenou zvěř, srnčí a černou zvěř. Ale zubři (1914 ještě 700) jsou téměř úplně vyhubeni. Lit.: Bialowies in deutscher Verwaltung (1917).

z Bělovic Kuneš, přítel Žižkův, po jeho smrti hejtman Sirotků. Vyznamenal se v bitvě u Ústí n. L. 1426.

Below Fritz v., něm. gen. (1853—1918), r. 1914—15 se účastnil mazurské bitvy na ruské frontě, pak bojoval na francouz. frontě u St. Quentin, Cambrai a na Sommě.

Below Georg v. (1858), histor. badatel, prof. posl. ve Freiburgu. Sepsal celou řadu hist. a národohosp. spisů o Německu.

Below Otto von (1857), prus. gen., 1915—16 uhájil Vých. Prusy proti Rus., od říj. 1916 velel armádní skupině v Macedonii, 1917 6. arm. proti Frc., pak 14. arm. v It., 1918 17. arm. u Arrasu.

Bělozářka, ⚲ Anthericum.

Belpasso, město v ital. prov. Catania (Sicilie), 10.000 ob., jižně od Etny, na dráze Catania—Riposto. Belpasso má čilý obchod obilím a vínem.

Belper, m. v Derbyshire (Anglie) 12.324 ob., na Derwentu, stanice, textilní a strojnický průmysl.

Belsazar, podle Bible (Daniel 5), poslední král babylonský. Historicky B. je pravděpodobně Belšar-ussur, syn Nabuna'id-ův, posledního krále babylonského (555—539), který utrpěl porážku r. 539 od Peršanů.

Bělská Jarmila, ps., ⚲ Anuše Mittenhubrové.

Bělskij, knížecí rodina litevská. Bělskij Semen připojil svá území k Moskvě. (1500). Od té doby stává se rodina ruskou knížecí s mocným postavením u dvora.

Bělský, ps., ⚲ Jana Špata.

Bělský František (* 1884 Komorousy), malíř, žák Hynaise. Soub. výstava v Čes. Třebové 1925.

Bělský Jan (1815—1880), pražský stavitel. Vystavěl r. 1848 zbořené Staroměst. mlýny, Č. spořitelnu, hl. poštu, karlínskou basiliku a m. j. Činný ve veř. a nár. životě.

Bělský Quido (1855—1909), syn předešl., praž. stavitel. Od něho pocházejí četné pražské stavby, které projektoval a provedl: Měst. spořitelna, hotely „Šroubek", „Centrál" a j. — Činný v samosprávě.

Bělský V. O., ps., ⚲ Václava Olivy.

Bělský Václav, rytíř, JUDr., advokát (1818—1878). R. 1863 zvolen po Fr. Pštrossovi purkmistrem měst pražských. Získal si velké zásluhy hlavně v době pruské války a zvolen čestným měšťanem pražským. R. 1863 zvolen také zem. poslancem a jmenován nám. zem. maršálka. R. 1868 podepsal deklaraci. Významný pracovník komunální.

Belt Velký a Malý, úžiny po obou stranách ostrova Fionji, které spojují moře Baltické s Kategatem. Velký B. odděluje Fionju od ostrova Zelandu. Malý B. odděluje Fionju od poloostr. Jutlandského. Jelikož mají oba velmi prudké proudy, jsou velmi obtížné pro plavbu.

Beltirové, nárůdek zemědělců (3000 hlav) v Sib. na ř. Abakanu, potatarštění Čudové; křesťané.

Beltrame Giovanni, it. badatel (1824—1906), jezdil jako misionář po Bílém a Modrém Nilu. Po návratu pracoval linguisticky o území Nilu. Hlavní jeho díla jsou: Di un viaggio sul fiume Bianco nell' Africa centrale (1861), Il Sennaar e lo Sciangallah (1879), In fiume Bianco e i Denka (1881).

Beltrami Eugenio, matematik (1835 až 1900), byl prof. university v Římě.

Beltrami Giovanni, brusič drahokamů (1779—1854). Vypracoval pro svého příznivce Evžena Beauharnaise řetěz 16 kameí, představující historii Psyché. Hlav. jeho dílem je rytina v topasu s poslední večeří podle Leonardo da Vinciho.

Beltrami Luca, italský stavitel (1854 v Miláně rozený). R. 1885 byl prof. na tamní polytechnice. Známý archit. chrámů. Dokončoval aneb zdokonaloval starší stavby. 1890 Palazzo Marino v Miláně, 1882—87 zámek v Soncino, 1890—95 fasáda dómu v Monze a současně chrám a klášter Santa Marie delli Grazie a zámek Sforzů v Miláně. Vydal četné vlastní spisy.

Belučové, iranský národ s tatar. prvky. Jejich řeč je příbuzná s novoperštinou; žijí jako kočovníci v jižním Beludžistanu ve stanech a jílových domcích. Obě pohlaví nosí stejný oblek. Košili, široké kalhoty a čepici; vše modré. Náboženství je sunnitický islam promíchaný vírou v duchy.

Beludžistan, j.-v. část Iranské vysočiny, okrouhle 350.000 km², mezi 25—32°

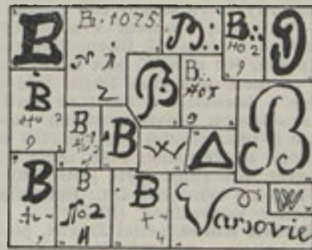
sev. šířky a 62—70° vých. délky. Hraničí na jihu s Indickým oceánem, na vých. s Brit. Indií, na sev. s Afganistanem a na záp. s Persií. Příkré pobřeží je pusté a nečleníté. Vnitřek země je vysočina stoupající k s.-v., řadou horstev. Podél ind. hranice probíhají směrem s.-j. horstva Hala (3270 m), a pásmo Sulejmanské (3.580 m). Západ země je vyplněn krátkými řetězy a širokými plochami vysočin. Četné pobřežní říčky mají vodu jen v době dešťů a slouží jen k zavodňování vých. části. Podnebí vykazuje velké protivy denní i roční. Zvláště na j. je léto neobyčejně horké. Z nerostů se vyskytuje železo, olovo, chromit, sůl kamenná, asbest a nafta; uhlí se dobývá na dvou místech. Rostlinstvo je velmi chudé na stromy a i horstva jsou velmi málo zalesněna. Zemědělství závisí jedině na zavodňovacích poměrech; pěstuje se ječmen, rýže, kukuřice, brambory, tabák a indigo. V údolích se daří všem druhům evrop. ovoce. Zvířena patří na j. ke středozemní, v Lao Bela k ind. a v ostatním B. k palearkt. fauně. Obyv. tvoří hlavně Brahuiové na vysočině, Beludžové v již. části a Pathanové v zemích brit. panství (21.000 obyv). Politicky se B. člení na 3 díly: 1. Britský B. 23.650 km², 2. okresy pod brit. správou (117.350 km²) mezi Britským B. a Britskou Indií, 3. státy domorodců Kalat, Charan a Las Bela. Celkem 208.000 km² a 379.000 ob. Vyváží se plodiny, drogy, ryby a vlna. Vývoz po moři vede přes Bombay. Všechna důležitá místa jsou spojena dobrými silnicemi s Bangalosem. Hl. tepnou dopravy je s.-z. dráha. Pošta vede až do Kelatu se spojením na indievrop. telegr. linky. Dějiny: Kol r. 500 př. Kr. se krajina jmenovala Maka. Beludžové sídlili na březích Kasp. moře a teprve kol 10. stol. po Kr. se nastěhovali do B. Ve 13. stol. je jejich přítomnost i v Indii dokázána; v B. se setkali s různými kmeny iranského, indoarijského a dravidského původu. Panovnický rod z kmene Brahni-ů zvaného Kambarani, panujícího od 16. stol. Angl. vliv v B. vzrůstá od počátku 19. stol. Dnes lze B. považovati za území Anglii naprosto oddané a angl. posádkami obsazené.

Bělun, bájeslovná postava maloruského lidu, stařec, který pomahá sedlákům o žních, zjevující se za dne v polích a lesích.

Beluša (maď. Bellus), obec v okr. trenčínském na Váhu, 1617 ob., s hradem. V místě také starý zámek, teplá vřídla a koupele ○, Beluša Kúpele. Košíkářská škola.

Beluša Kúpele (maď. Bellus fürdő), okr. Trenčín. Klimatické a láz. místo, 294 m n. m. Teplá vřídla a koupele.

Belveder, keramická továrna polská bliže Varšavy, založ. pod protekt. krále Stanislava Aug. Poniatowského před r. 1774; ukončila svoji činnost před rokem 1787. Výrobky této nejslavnější pol-

Značky továrny Belvederské.

ské továrny mají vysokou cenu uměleckou, hl. z doby, kdy jejím ředitelem byl baron Schitter. Nejvzácnějším dílem byl servis, vytvořený v čínském slohu a darovaný králem r. 1789 tureckému sultánovi v Cařihradě.

Belvedere, na Hradčanech letohrádek královny Anny, nejkrásnější budova vlašské renaissance v střední Evropě. Vystaven za Ferdinanda I. pro jeho choť Annu Jagellonskou ital. staviteli Giovanim de Spatio a Juanem de Speciecasam, sochaři Pavlem della Stella a Pietrem Ferraboscho di Lugana v let. 1535—1563. Pro krásnou vyhlídku budova pojmenována Belvedere. Za Rudolfa II. observatoř, měl zde též svoje skvostné sbírky. Za Josefa II. dílna na náboje do r. 1845. — Belvederem se jmenuje i část Letné na levém břehu Vltavy nad mostem Štefánikovým po zámku, jejž si tu mezi restaurací a školou vystavěl r. 1716 hrabě Valdštejn. R. 1742 franc. maršál Victor Fr. duc de Broglie měl v něm hlavní stan. Když pak Praze na pomoc přitáhli Rakušané, Broglie, nemoha se tu udržeti, dal zámek vyhoditi prachem.

Belvedere (it., stejně jako franc. Bellevue = pěkná vyhlídka), časté jméno letohrádků s krásnou vyhlídkou. Známy jsou zámky B. u Vídně, ve Výmaru a letohrádek královny Anny, zvaný B. v Praze. Křídlo Vatikánu označené jménem B. obsahuje četná známá sousoší.

Belvés, m. ve Francii, dep. Dordogne, 2000 obyv. Trosky templářské komendy z 13. stol.

Bellye, důležité panství v Jugoslavii v kraji Baranya, přes 35.000 ob., na ústí

Drávy, 826 km² s 35 obcemi. Vydatné vinné hospodářství (Villányské) a lov.

Bělyj Andrej (vlast. jménem Boris Nikolajevič Bugajev, * v Moskvě r. 1880), ruský básník, jeden z vůdců soudobé literatury ruské, mystik, značně filosoficky vzdělán, zároveň veliký umělec-básník a umělec rytmicky dokonalé prósy. Mimo básně lyrické Zlato v blankytě (1904), Popel (1909), Hvězda (1918), a j. uveřejnil trilogii pověstí Východ nebo Západ (Stříbrný holub 1906—08, Petersburg, 1911—13, Moskva, 1926), studia kritická a estetická.

Belz, m. v Haliči, 6017 ob., 208 m n. m. na trati Jarosłav—Sokal. B. v 11. stol. hl. m. rusínského vévodství, bylo r. 1462 připojeno k Polsku. Ve světové válce zde byla 30. června 1915 i později prudká bitva.

Belza Stanislaw (* 1849), autor mnoha cestopisných knih, vydávaných zvláště v posl. desetiletích XIX. st., a několika pojednání z historie Slezska Horního a rakouského.

Belza Wladysław (1847), dlel ve vyhnanství v Praze. Psal literaturu pro mládež a hojně překládal české básníky. Přel. Vybrané básně (Nečas) 1883; Za soumraku. Děti a ptáčata (Khun) 1894.

Belzebub (pův. Baal-zebub = pán much), byl podle bible (2. kniha králů, kap. 1) v Ekronu uctívaný bůh Foeničanů a platil u židů a v Novém Zákoně za knížete ďáblů a nejvyš. ze zlých duchů.

Belzoni Giovanni Battista, it. badatel a archeolog (1775—1823). Od r. 1815 probádal eg. starožitnosti, umožnil přístup k chrámu Abu Simbel, u Biban el Moluk; objevil několik král. hrobek s mumiemi, r. 1817 otevřel hrob Psametichův a našel staré Berenike. Napsal: Narrative of the operations and recent discoeries in Egypt and Nubia, vyd. r. 1821.

Bełżyce, stará pol. měst. osada v okresu a vévodství lublin. s 3.694 ob., má velmi živý obchod vepřovým dobytkem. Koncem XVI. stol. středisko arianského vyznání.

Bém Alfred (* 1886 Kijev, Rusko), býv. kustos rukop. odděl. knihovny Ak. Věd v Petrohradě, lektor rus. jazyka Karlovy univ., histor. rus. literat. a vědecký pracovník. Napsal: Tajemství osobnosti Dostojevského (1928), Bibliografičeskij ukazatel tvorenij L. N. Tolst. (1926).

Bem Antonín Gustav (1848—1902), literát a středoškol. učitel jazyka a lit. polské. Jeho žákem byl Žeromski.

Bem Jozef, polský generál (1795—1850). R. 1815—25 v polsko-ruské armádě; v dobách polské revoluce 1831 se stal generálem, po pádu Varšavy uprchl do Pruska, v říjnu 1848 vedl obranu Vídně a 31. října prchl do Uher. Tam dostal od Košuta velitelství sedmihradské armády, 19. prosince porazil Rakušany. Bojoval vítězně, až 31. července 1849 podlehl. Po bitvě u Temešváru uprchl do Turecka, kde přestoupil k islamu pod jménem Amurat Paša a v listopadu 1850 potlačil tureckým vojskem arab. povstání proti křesťanům v Aleppu.

Bém Rudolf (* 13. IV. v Rábíně u Chelčic), ak. malíř. Absol. ak. výtvar. umění v Praze. Maluje: portréty, krajiny z již. Čech, It., Franc. a již. Moravy. Pseud. Vratislav Hlava.

Běmár (Bohmer) Jan (1671—1742), hornolužický spisovatel, kazatel, vydavatel nábož. knih pro lužický lid. Spolupracovník při vydání první lužické bible (evang.) r. 1728.

Běmár Jan B. (1704—1747), syn předešlého, diakon v hl. chrámě v Budyšíně, vydavatel luž. církevních zpěvníků a nábož. škol. příruček.

Běmár Jan Bohuwěr (1710—1779), druhý syn Jana B., spolupřekladatel lužické Postilly Lutherovy z r. 1751.

Bembo Pietro, it. humanista (1470 až 1547), žák Laskarův, žil v Urbino, Římě, Padue a v Benátkách (jako bibliotekář Markusovy knihovny). Zasloužil se o znovuzavedení čistého stylu v latině.

Bembo Salomon (1825—1882), ital. politik, vyjednával s Rakouskem za Benátky, tehdy rakouské. Po 1866 ital. senátor. Napsal: Il Comune di Venezia nel trienno 1860—1862. (1863.)

Bemmel, holandsko-německá malířská rodina. Vynikli: Wilhelm, * 1630, krajinář; Josef Paul, * 1713, historický malíř; Joh. Noah, 1716—1758, grafik a krajinář; Peter, 1865—1754; Christoph, 1707—1783, rovněž krajinář, rytec a grafik.

Ben (hebr. a nepřesně arabský výraz pro Ibn), „syn", tvoří ve spojení se jménem otce nejvíce užívané jméno, které se pak u Židů stává příjmením.

Ben Walther, ps. ⚭ Bedřicha Beneše-Buchlovana.

Béna Lev (* 1889), taj. Matice opavské, Opava. Menšinový pracovník na Hlučínsku a Opavsku. Lit. činný: Den v Opavě, Hlučínsko a j.

Béňa Matouš, čs. spisov., vydal: Z tichých vesniček (1897), Děti Slovácka velké i malé (1918), Skon upíra (1919), Cikáni (1923), Žalostiny, hist. pov. z již. Moravy (1923); přel. Stanjukovičova Zběha.

Benadir („země přístavů", Již. Somalsko), it. kolonie v Somalsku (Vých Afr.), 250.000 km² (včetně Sev. Somalska). Pří-

stavy: Giumbo, Brava, Merka, Itala, Mogadišu, k tomu dvě stanice, Lugh a Bardera na Džubbu; protéká jej řeka Vebi Šebeli.

Benalcazar Sebastian, španělský dobrodruh, dobyvatel Peru, Colombie a Equadoru, 1538—1548 guvernér popayanský. Zemřel v padesátých letech 16. st.

Benares (Warânasi, „mající nejlepší vodu"), část brit.-ind. Spoj. provincií, 26.971 km² (1921), 4,443.898 obyv. (ponejvíce Hindů). Gangem a jeho přítoky (Gogra) protékaná úrodná krajina, má mírné, v zimě chladné podnebí. — Hl. m. B. (1921) 198.447 obyv. (v tom přes 50.000 Mohamedánů), 82 m n. m.; na levém břehu

Plán m. Benares.

Gangu (povodně v pozd. létě), s 26.6° C průměrné roční teploty. Odedávna hlav. sídlem brahmanské učenosti a jako posvátné město Hindů nejnavštěvovanější indické poutnické místo. Kdo zde v přízni Brahmanů zemře, je bezprostředně přijat do klína božskosti. Nemocní se sem dávají přenášet, aby zemřeli tváří v tvář svatému toku. Zde také se konají ročně miliony modliteb a omývání v Gangu; rozesílání vody se také stalo důležitým odvětvím průmyslovým. B. má na 1500, většinou malých hind. chrámů, 272 mešit, více čín., jeden budh. chrám. Mohutná budova je mešita Aurangzebova se štíhlými minarety a r. 1693 zbudovanou hvězdárnou. Vnitřek města je spleť úzkých, špinavých ulic. Stykem s cizinci zvyšovaný průmysl vyrábí hedvábné látky, šály, zlaté a stříbrné výšivky, šperky, mosazné nádobí, lakované zboží a j. Značný obchod, podporovaný dopravou parníky po Gangu a železnicemi Kalkutta—Delhi a B.—Lucknow; prodává se domácí cukr, indigo, ledek a vyváží evrop. zboží. B. má hinduistickou univ., Benares-Institut, Carmichaelovu knihovnu, v angl. čtvrti pak misionář. ústavy atd. B., v VI. stol. př. Kr. středisko Budhova učení, bylo pak hlavním místem kultu boha Šivy. Od r. 1194 bylo téměř po 600 roků mohamedánským. Později vládli Navabové z Audhu, od r. 1776 Angličané. Lit.: Nevil, Benares (Allahabad 1909); Mecking, Benares (Geograph. Ztschr., 1913).

Benátky (Venezia), kdysi mocná republika, od r. 1866 ital. provincie, 1898 km², ½ mil. ob. Hl. m. Benátky, na sev. Adriatického moře, vystavěné na 118 ostrovech (největší Rialto a Giudecca), 200.000 ob., protékané 134 kanály (největší Canale grande, podoby S, 3470 m dlouhý, 42—70 m široký), 400 mostů (slavný P. Rialto). S pevninou je m. spojeno kamenným mostem z 1854 (10 m širokým a 3616 m dlouhým). Hl. ulice jsou Riva dei Schiavoni a Merceria. Z četných náměstí vyniká nádherné nám. sv. Marka, střed. m. (176 m dlouhé, 56—82 m široké, dlážděné mramorovými a trachytovými kvádry) a Plazetta s 2 mohut. sloupy, dovezenými ze Syrie. Dále má m. 140 nádherných paláců (díla Lombardova, Sansovina, Palladia, ozdobené malbami od Tiziána, Tintoretta, Paola Veronese; mnoho z nich ale zpustlo, a některé jsou přeměněny v hotely); nejvelkolepější jest Dožecí palác, na Piazettě, vystavěný v maursko-gotickém slohu (často přestavován), se skvělými sbírkami, sálem veleradý, knihovnou o 150.000 sv. a 10.000 rukopisy, olověnými komorami, mostem vzdechů, se starými státními žaláři. Z chrámů vyniká: Chrám sv. Marka v byzantsko-románském slohu, vysvěcený 1085, s překrásnými mosaikami, dále Santa Maria della Salute, S. Maria dei Frari, S. Giovanni e Paolo, S. Dedentore a j. Další proslulé stavby: Prokuracie na nám. sv. Marka (16. stol.), Knihovna sv. Marka (vystavěl Sansovino 1536), Arsenál (největší na světě, před ním mramorový lev z Marathonu) s loděnicí a doky, opera La Fenice, Akademie umění se světoznámou obrazárnou. — Průmyslu se daří v těchto oborech: klenotnictví, sklářství, hedvábnictví, bijouterie, umělé květiny, loděnice, slévárny zvonů a děl, knihtiskařství. B. mají přímou dopravu s Levantou, Vých. Indií, Japonskem, Řeckem, přímé linky do Terstu, Brindisi,

Alexandrie. — Dějiny: Jméno Venezia pochází od národa ☞ Venetů. Po zničení Aquileie utekli ob. území před Attilou na ostrovy v lagunách a založili 452 m., které od 697 spravoval dóže. Od 9. stol. vyvinulo se m. v čelné obchodní středisko, které převzalo na se styk s Orientem. Od 1172 vládla m. šlechtická velerada. Opřena o tuto aristokratickou vládu obec rozšířila své panství v Řecku a Krétě. Válka s Janovem o vládu na moři skončila porážkou Janova 1381. Tím otevřela se cesta dalším výbojům. Republice připadla: 1404 Vicenza, Verona, Padova, Belluno, Feltre, Bassano, 1428 Brescia, Bergamo, 1448 Cremona, Ionské ostrovy, 1489 Kypr. V roce 1500 dosáhla říše největšího rozmachu. Objevením Ameriky ochabl obchod směrem na východ, a většinu východních území republiky obsadili Turci. Dostavil se úpadek, 16. května 1797 odstoupil posl. dóže Luigi Manin, m. obsadili Francouzi, mírem v Campo Formio připadlo Rakousku, 1805 Italii, ale 7. dubna 1815 zase Rakousku spolu s Lombardií. 1840 stalo se m. svobodným přístavem, 1849 revoluce protirakouská byla potlačena. 1866 jednak mírem Vídeňským, jednak plebiscitem stalo se m. italským. — V B. tiskl kniht. Petr Liechtenstein z Kolína n. R. latinské i české knihy pro Čechy: r. 1597 lat. brevíř pro diecesi pražskou, r. 1506 t. zv. benátskou bibli a některé drobné traktáty, maje korektory v Janu Jindřišském ze Žatce a v Tom. Molkovi z Hradce Král. — Lit.: Dějiny města napsali: D'Aru (1853), Romanini (1875), Cicogna (1876), Molmenti (1880), nejnověji: Kretschmayr: Gesch. vom Venedig (1920).

Benátky Nové, ☞ Nové Benátky.

Benátky Staré, ☞ Staré Benátky.

Benátské sklo, krásně pracované, mnohými rytinami ozdobené dekorativní předměty (poháry, vásy a p.) z jednobarevného i vícebarevného skla (millefiori), vyráběné od 15. stol. v severoitalských městech. Dosud v Murano.

Benátský, ps. ☞ Ant. Jarosl. Vrťátka.

Benátský J., ps. ☞ Václava Rába.

Benavente Jacinto, španěl. dramatik, * 12. srpna 1866 v Madridě; napsal mnoho veseloher, plných jemné ironie a zastával se Molièra a Shakespeara. (Teatro fantástico, 1893.) B. dostal roku 1922 Nobelovu literární cenu.

Benavente Louis Quiňones, španělský dramatik v 16. st. Spisy jeho vyšly souborně 1653. (Jocoséria, coleccion de loas y sainetes de Quiňones.)

Benbow John (1653—1702), angl. admirál. Bojoval u Beachy Head, Barfleuru, La Hogue, v Záp. Indii. Porazil franc. admirála Du Casse.

Bence-Jones (Bens-Džons) (1813—1865), angl. lékař. — B.-J. bílkovina, nachází se v moči. — B.-J. nemoc, projevuje se lomivostí kostí a B.-J. bílkovinou. ☞ myelomy.

Benckendorf Alexandr Christoforovič, hrabě (1783—1844), ruský generál a státník. Zakladatel smutně proslulého systému tajné polit. policie ruské, jejíž činnost se rozprostírala po celé Evropě (1826).

Benckendorf Alexandr Konstantinovič, hrabě (1849—1917), ruský diplomat, od r. 1903 londýnský vyslanec, který se hl. přičinil o rusko-angl. sblížení.

Benckendorf Ludwig Ernst (1711—1801), saský generál, rozhodl bitvu u Kolína (1757).

Benckendorfové, baltická šlecht. rodina, která se v 16. st. přestěhovala z Braniborska do Livonska a hrála na Rusi značnou úlohu.

Bencúr Josef (* 1728 v Jasenové, † 1784 v Budapešti), slov. spisovatel. Po studiích v Německu byl zvolen rektorem školy v Kežmarku a prof. v Bratislavě, později povýšen do stavu šlechtického. R. 1784 byl císařem Josefem II. jmenován knihovníkem ve Vídni, kterážto zpráva ho tak překvapila, že byl raněn mrtvicí. Psal latinsky a německy díla dějepisná jako Compendium Hungariae geographicum (1753), Confutatio praetensionis Borussicae in Silesiam (1768), Jurim Hungariae (1772). Je předkem romanopisce Martina Kukučina ☞.

Bencúr Matěj, MUDr., ☞ Kukučin Martin.

Benczur (běnzur) Julius, maď. malíř, * 28. I. 1844 v Nyiregyhaza, † 16. července 1920 v Dolány, studoval na mnich. akademii a u Pilotyho, jehož zářivý kolorit si osvojil. Maloval velké hist. a genrové obrazy a byl nejvyhledávanějším portretistou maď. aristokracie. R. 1883 byl učitelem, r. 1901 ředitelem uměl. akademie v Budapešti.

Benčič Anton (* 4. 3. 1745 ve Vištuku, † 26. 10. 1808 v Rožnavě), slov. spisovatel. Vydal Pazmányho spisy Hodegus k pravdě vedoucí (1791—2) a Za tmavu dennicu blúdících Lutheranov voditel jakož i Gustiniho Mannu spasitelnou (4 sv., 1793—5). Je ze školy sloven. katol. popul. bohoslovců, píšících po vzoru Bajzově nářečím.

Benda Arnošt Jan Bedřich (* 1744, † 1785), houslista a sklad.

Benda Bedřich Vilém Jindřich, nejst. syn Františka (* 15. července 1745 v Postupimi, † t. 19. června 1814). Komor.

hudeb. král prus. kapely, houslista, varhaník. Komponoval opery (Alcestu, Orfea a j.), oratoria, kantáty, konc. pro housle (rkp.).

Benda Bedřich Ludvík, syn Jiřího B. (* 1746 v Gothě, † 27. března 1793 v Královci v Prusku). Houslista Seylerovy div. společnosti, 1780 oper. kapel. v Hamburku, 1782 komor. virtuosem ve Zvěříně, 1789 ředit. konc. v Královci. Složil více konc. pro housle a několik oper.

Benda Břetislav (* 23. III. 1897 Lišnice u Tábora), sochař, žák J. Štursy. Výzdoba zeměpis. voj. ústavu v Praze.

Benda Felix (* 22. února 1708 na Skalsku, † 1768 v Praze), varhaník u sv. Michala v Praze, učitel Segerův ↗; v rkp. zanechal oratoria, mše a j.

Benda Ferdinand (* 1880), slov. politik a žurnalista soc.-dem. směru.

Benda (světozn. rod. jméno geniál. čes. hudebníků) František (* 25. listop. 1709 ve St. Benátkách u Ml. Boleslavě, † 7. března 1786 v Postupimi u Berlína). Prosl. virtuos na housle a hud. sklad. Projevil již jako dítě nevšední pěv. nadání; na přímluvu strýce Šimona ↗ Brixi přijat r. 1718 do sboru u sv. Mikuláše v Praze, pak vokalistou v Drážďanech. Tam počal si více všímati houslí. Po návratu z Drážďan a ztrátě hlasu hrával doma s otcem po hostincích k tanci. Setkával se tu se slepým šumařem Löblem, jehož zpěvný tón houslí stal se mu vzorem. Prostřed. hrab. z Klenového na Nov. Benátkách dostal se pak do Prahy k virt. housl. Koníčkovi. První své působiště jako houslista ve víd. kapele hr. Uhlefelda vystřídal s kratšími pobyty v růz. kap. ve Vídni a Polsku, naposl. v kap. pol. krále Augusta. Po smrti téhož přesídlil B. s hud. řid. této kap. Schultzem do Drážďan. Záhy nato 1733 povolal jej flétista J. Quantz (1697—1773) do kap. prus. kor. prince Bedřicha v Ruppinu, později v Rheinsbergu. Hud. pokyny konc. mistra J. G. Grauna (1699—1771) a teoretické J. Quantze, také poznání rozsáhlého hud. repertoiru, zdokonalilo záhy schopnosti B. Když 1740 prohlášen Bedřich II. králem prus., zůstal Fr. B. v král. kap. pod řízením Kar. Grauna (1701—1759). Později přijati také Jan, Josef, Jiří a Karel Bendovi. Po smrti J. G. Grauna 1771 stal se B. král. konc. mistrem. Ve hře jeho obdivují současníci lahodu a zpěvnost tónu, vkus a odušev. jímavý přednes (hl. adagia), vyvěrající z jeho vroz. smyslu pro zpěv. Vychoval houslisty Čarta ↗, Rusta, Raaba a j., své bratry Jana, Josefa, Jiřího, syny Bedřicha a Karla. Dcera Marie, pěvk. v Gothě, provd. se v Gothě za výmarského kapelníka J. Wolfa, Julie, pěvk. a klav. za hud. spis. a sklad. J. F. Reichardta. Fr. B. staral se pečlivě o své sourozence a rodiče, jež přízní krále podporováni, přesídlili 1742 do Berlína. Všichni přestoupili na víru protestantskou. Housl. komposice B., sóla, sonaty, konc., capricia, etudy nalézají se větš. v opisech v soukr. sb. a v knihov. Tiskem vyšlo 6 sonat op. 1, dva konc. op. 2, sonaty op. 3 a 5 a etudy. Koncert Es-dur vyd. nově v úpr. J. Čeledy závod K. Kisch-Trojana v Nov. Benátkách 1926. Skladby vynikají zpěvností kantilény a pasáží, svěž. rytmem. Fr. B. považuje se za prvního representanta t. zv. školy berlínské. — Lit.: Autobiografie z r. 1763 v čes. překl. J. Čeledy, v časop. „Za hud. vzděláním" I. r. 1925—26, J. Gabriel: Fr. Benda, monogr. podle J. Čeledy, nákl. cit. nototisk. 1926.

Frant. Benda.

Benda Frant. Kašpar (r. 1744—45), houslista prus. král. kapely v Postupimi.

Benda Jan Jiří, bratr Františkův (* 30. srpna 1715 v St. Benátkách, † 1752 v Postupimi). Houslista, komor. hudb. krále prus., skladatel. Jeho 3 konc. a sonaty zůstaly v rukop.

Benda Jaroslav (* 1882), prof. st. Um. prům. školy v Praze. Grafik. Získal četné první ceny v soutěžích na čsl. známky, bankovky (pětikoruna) a čsl. dukáty. Ozdobil různé slavnostní adresy a st. listiny. Od r. 1920 prof. st. Um. průmysl. školy.

Benda Jiří Ant., bratr Frant. (* 30. června 1722 ve St. Benátkách, † 6. listop. 1795 v Kostřici u Altenbergu). Komor. hudebník krále pruského, věhlas. sklad., tvůrce nové formy hud., melodramatu, nejslav. z rod. B. Zručně ovládal housle, cembalo, hoboj. Housle hrál hned z mládí, 1742 přesídlil s rodiči do Berlína, vzdělal se v hud. dále u bratra Fr. a byl jeho vlivem přijat jako II. housl. do dvor. orch. berlínského. R. 1748 stal se čl. kapely vévody Bedřicha III. v Gothě, 1750 kapelníkem. Tou dobou komp., vedle příležit. sklad. pro oslavy rod. vévodské, sklad. chrámové a instrument., kantáty, oratoria Umírající Ježíš, Petrova kající píseň; 1757 vyd. tis. 6 klav. sonat. Pobyt v Italii, kamž hudbymil. vladař poslal B. na stud., vzbudil jeho zálibu pro dram.

hud. Vrátiv se, napsal opery, 1766 Ciro riconosciuto, 1767 Il buon marito. R. 1770 byl jmenován řed. hud. Z r. 1774 význač. jest kantáta Amynts Klagen. Téhož roku přišla z Výmaru do Gothy divad. společ. Seylerova s vynik. herečkou Charl. Brandesovou, která upozornila na dílo svého chotě, zbásněnou Ariadnu na Naxu. B. slova tato zpracoval pro scénu — po prvé melodramaticky (1775), t. j. střídal recitaci s hudbou instrumentální, přiléhající k ní a zesilující výraz slova. (Podob. pokus učinil 1772 ↷ J. J. Rousseau.) Geniál. dílo nového útvaru a myšlenek, dramat. síly. skvěle v tit. úloze podané Brandesovou, bylo nadš. obdivováno. Podob. způsobem složil B. ještě Medeu, Philon a Theona, Cephalus a Proceris, Pygmalion, Almansor a Nadina (1776—1802). Vedle melodramat. kompon. „singspiely" (zpěvohry s mluv. dialogem): Dorfjahrmarkt, Romeo a Julie, Hozhauer (1776—1778). R. 1778 opustil pro neshody Gothu, žil střídavě ve Vídni, Hamburku (řed. div. Schröderova), do Gothy vrátil se 1780. Posledním jeho dílem byla kantáta Benda's Klagen 1791. Konec života ztrávil samotářsky, filosofickým přemítáním o nesmrtelnosti duše. Mimo cit. díla zanechal B. v rukop., část. v tisku, sklad. klav., housl., instrum. a vokální. Jsou vesměs hud. v. cenné, vyzn. se lahod. melodií a správ. výrazem. Lit.: K. Hůlka: Jiří Benda 1903, B. Brückner: Georg Benda u d. deutsche Singspiel 1904, E. Istel: Einiges über Georg B. Monodramen 1905, A. Hnilička: J. B., Naše doba 1907 a Portréty star. č. mistrů hud. 1922; Aus Georgs B. Jugend 1911 (v komisi Tausigově), V. Helfert: J. B. 1929.

Benda Josef, nejmlad. bratr Františkův (* 7. května 1724 ve St. Benátkách, † 22. února 1804 v Berlíně). Prv. houslista král. prus. kapely, po Fr. konc. mistrem t. Zanechal 1 seš. etud, rkp.

Benda Julien (* 1867), kritik a romanopisec franc., obhájce intelektu proti intuici a jiným činitelům, vyzdvihovaným novějšími systémy; mezi jinými analysoval estetickou citlivost soudobé veřejnosti francouzské (Belphégor 1918), zásadně kritisoval stanovisko dnešních intelektualistů (La trahison des clercs, 1927).

Benda K., ps. ↷ Ant. Podlahy.

Benda Karel (* 1821 v Elčovicích u Volyně), kolorista v Praze.

Benda Karel (* 1879), národohosp. šéfredaktor Prager Presse v Praze. Od roku 1902 v něm. Politice, pak v Union.

Benda Karel Heřman Jindřich, nejml. syn Františka (* 2. května 1748 v Postupimi, † 1836 v Berlíně). Koncertní mistr král. prus. kapely, zdědil nejvíce přednosti hry svého otce. Napsal některá komorní díla (rkp.).

Benda Mikuláš (* 1843, † 1925), učitel v Praze a spisovatel učebnic z měřictví a aritmetiky.

Benda Robert (* 24. VI. 1890 v Praze), MUDr., soukr. doc. gynaekologie a porodnictví na něm. univ. v Praze. Napsal: Das reticulo-endotheliale System in der Schwangerschaft (Urban & Schwarzenberg, 1927), Das reticulo-endotheliale System beim Weibe (Halbau-Seitz, Biologie u. Pathologie des Weibes, 1929).

Benda Václav, ps. ↷ Svatopluka Čecha.

Bendová Anna Františka (* 26. května 1782 ve St. Benátkách, † 1780 v Gothě), nejmlad. dcera Františka B. Znam. pěvk. kolorat. u div. v Gothě, provd. za houslistu a sklad. Dismase Hattase (* 1725 ve Vys. Mýtě, † 1777 v Gothě).

Bendel (Bendl, Pendl) Jan Jiří (zemř. 1680 v stáří 50 let), sochař v Praze. Do Čech přišel z Němec, kde se vyučil sochařství u otce. Od něho jsou některé známé sochy: P. Marie na Staroměstském náměstí v Praze z r. 1652 (zbořena r. 1918), sv. Václav na Václavském nám., u něhož sloužena slovanská mše r. 1848 (dnes před proboštstvím na Vyšehradě), sloup se sochou sv. Václava u staroměst. mostecké věže (nyní na nároží křižovnického kostela), Herkules v královské zahradě pražské, hl. oltář, postranní oltář a kazatelna u Matky Boží na Louži a jiné práce.

Bender Abbas, příst. m. v Persii, při Pers. zálivu, asi 10.000 obyv. ponejvíce arab. Přístav je špatný, místo chudobné, v horké, nezdravé nížině. B. je důležité překladiště mezi Indií (Bombay) a j.-z. Persií do Kirmanu, Širasu a Jesdu pro poměrně snadné přístupy do vnitrozemí. Vyváží se hlavně vlna a opium.

Bendery (rum. Tekine), m. v Bessarabii na pr. břehu Dněstru (40.000 obyv.); v úrod. kraji, obchod obilím, kukuřicí, vínem, ovocem, melouny, tabákem. Po porážce u Poltavy 1709 utekl sem Karel XII. švédský a znovu tu shromáždil svoje rozsáhlá vojska v táboře nazv. Nový Stockholm; když však pro stálé popouzení proti Rusku stal se Turecku nepohodlným, byl jeho tábor Turky přepaden, dobyt a král zajat (v únoru 1713). V září 1714 podařilo se králi prchnouti do Švédska. — Pevnost B. několikráte Rusy obléhána i dobyta (1770, 1789, 1806).

Bendigo (dříve Sandhurst), m. v austr. státě Viktoria, 44.000 ob. Železn. uzel, velká vodní zřízení, horn. škola, slévárny želez., pivovary a zlaté doly.

Bendl Čeněk Jan, malíř, rytec a sochař. V Brně vytvořil velkou kašnu v letech 1693—99.

Bendl František (* 1800 v Lysé), hudebník v Praze od r. 1834.

Bendl Josef (1846—1913), gymn. prof. v Praze, něm. poslanec a spis. Kniha lyr. básní: Allerlei Weisen und Märlein a dramata: Ein Fabrikskauf, Jörg Falk a j.

Bendl Karel (* 16. března 1838, † 29. listopadu 1897), hudební skladatel, mistr české vokální hudby, písně a sborů. Ostatní díla dnes již zapomenuta. V opeře přiklonil se ke stylu velké opery. Lejla (1867) jest nejlepší. Ostatní: Břetislav a Jitka (1869), Starý ženich (1871), Černohorci (1877), Karel Škréta (1883) nedosáhly již úspěchu opery první. Dále dlužno uvésti kantáty Švanda dudák (1881), Štědrý den (1886) a působivou Tarantellu (1880).

Bendl Václav Čeněk (1833—1870), č. spisovatel-humorista, lyrický básník a překladatel Puškina. Sp.: Tatínkovy juchty a jiné historky (vyd. Ferd. Strejček 1921).

Bendlmayer Bedřich (* 1871), architekt v Praze. Projektoval hotel Central, Hvězdu, na Slovensku obytné domy.

Bendum (Bentum, Wendum) Filip Krištof (* 1750 ve Slezsku), malíř v Praze již ok. r. 1713, potom odešel do Říma, vrátil se a roku 1730 byl přijat do pořádku malířů staroměstských. Maloval podle P. Brandla až k nerozeznání. Na zámku v Manětíně jest od něho portret hr. V. J. Lažanského a v kostele tamtéž obrazy na pobočních oltářích Žebráka hrajícího na housle před sv. Starostou a Sv. Jana Nep. klečícího před oltářem a a snad i hlavní oltář (podle jiných od Brandla). V Sedlci u Prahy v kapli jest od něho obr. sv. Trojice.

Beneda, č. kniht., zvaný r. 1491 impressorem. Z jeho tiskárny známe Korandův Traktát o velebné svátosti (1493) a Vybrané časy ku pouštění krve na r. 1496 a 1497, zdobené dřevoryty. Korandův traktát jest první český tisk, jenž má titulní list, na jehož rubu jest rejstřík (obsah).

Benedek Ludwig August von, rak. generál (1804—1889), za Radeckého náčelník rak. gen. štábu. R. 1866 byl jmenován velitelem rak. sev. armády; po porážce u Hradce Králové postaven před válečný soud, avšak soudní řízení na rozkaz císařův zastaveno, B. však sám ještě téhož roku z armády vystoupil.

Jeho Nachgelassene Papiere vydal r. 1904 Friedjung.

Beneden Eduard van, syn následuj., embryolog (1846—1910), prof. v Leidenu; ukázal nové cesty v oboru vývojové teorie. Lit.: Pohrobní vzpomínka v Archiv de Biologie (1910).

Beneden Pierre Josef van, zoolog. (1809 až 1894), prof. v Gentu, od r. 1881 předseda belg. ak. věd. Studoval parasitismus a mořské živočichy belg. pobřeží, vydal o nich četné vědecké práce. Lit.: Manifestation en l'honneur de M. le prof. van B. (1877), Kemna, P. J. van B. (1898).

Benedetti Michel (1745—1810), it. rytec, kopista obrazů klas. mistrů. Zemřel jako prof. akademie ve Vídni. Vyryl podobiznu Dobrovského podle Karlíka.

Benedetto da Majano (1442—1497), it. architekt. Hl. dílo: Palazzo Strozzi, kazatelna v chrámu S. Croce ve Florencii.

Benedikt, jméno 15 papežů, z nichž prvních sedm (B. I. 575—579; B. II. 683 až 685; B. III. 855—858; B. IV. 900—903; B. V. 964; B. VI. 973—974; B. VII. 974—983) bez vynikající úlohy v dějinách. — B. VIII. 1012—24, dř. Johann hrabě z Tuskula, ve spojení s cís. Jindřichem II. zasadil se o pozdvižení círk. kázně a dobyl na Saracenech Sardinie a na Řecích Apulie. — B. IX., 1033—48 († 1055), dříve Theophylakt, synovec předešlého, stal se papežem ještě jako hoch pomocí úplatků; 1036 pro špatný život byl vyhnán, ale již 1037 cís. Konrádem znovudosazen. Udržel se v Římě až do r. 1048. Lit.: Giovagnoli, Benedetto IX. (1900). — B. X., 1058—1059, byl r. 1060 uzavřen v klášteře. — B. XI., 1303 až 1304, * 1240 v Tarvisiu, dříve Niccola Boccasini, od r. 1296 dominikán, jako nástupce Bonifáce VIII. vedl zcela smířlivou politiku vůči franc. koruně. Svátek: 7. července. — B. XII. 1334—42 († 25. dubna), dříve Jacques Fournier ze Saverdun, vystavěl papež. hrad v Avignonu. — B. XIII., 1394—1415, dř. Peter de Luna, protipapež Bonifáce IX., † 1424, sesazen v Kostnici r. 1415. — B. XIII., 1724—1730 († 21. února) dříve Pietro Orsini, (* 2. II. 1649 v Gravině (Neapol). — B. XIV., 1740 až 1758 († 3. V.), dříve Prosper Lambertini, * 31. III. 1675 v Bologni, vynikající učenec a podporov. vědy a umění. Díla: Řím 1747—1758, 12 sv. (Nové vyd. 1839 až 1855 25 sv.), Opera inedita, vydal Heiner (1904), Dopisy, vydal Kraus. — B. XV., 1914—22, dříve Giacomo Marchese della Chiesa, * 21. XI. 1854 v Janově, † 22. I. 1922 v Římě, 1878 byl vysvěcen, 1914 jmenován kardinálem. Za světové války za velmi těžké situace snažil se B. zachovati neutralitu a pracoval pro mír. Roku 1917 vydal nový Codex iuris canonici (církevní právo). Lit.: Pöllmann, B. XV. (1915), Strucker, Die Kundgebungen Papst Benedikts XV. zum Weltfrieden (1917); Goyau, Papauté et chrétienté sous Bénédict XV. (1922).

Benedikt (lat. benedictus, požehnaný). B. z Nursie, křesť. světec, nar. kol r. 480 v Nursii (Umbrie), zemřel r. 543 v klášteře Monte Casino u Neapole, který kolem r. 529 založil. Jeho pravidla pro Benediktiny stala se podkladem pro organisování řeholí, zvláště na jihu. Jeho životopis napsal papež Řehoř Veliký. Svátek: 21. března. Odznak: Havran s chlebem, rozbitý kalich s hadem.

Benedikt z Tulipan Jan (* v Nepomuku), doktor lékařství v Praze 1604.

Benedikti Jan Blahoslav (* 11. 8. 1799 ve Vel. Lubořeči, † 25. 11. 1847 v Kežmarku), prof. kežmarského gymnasia a slov. buditel. Byl vůdcem slov. mládeže a horlivým zastáncem čes. a slov. řeči. Zasloužil se hlavně svými přednáškami v Kežmarku a založením slovenského ústavu na tamním ev. lyceu.

Benedikti Vavřinec z Nedožer (* 1555 v Nedožerech v nitr. stolici na Slovensku, † 4. 6. 1615 v Praze), č. gramatik a prof. Byl učitelem na Moravě a v Čechách a mistrem svobodných umění na pražské universitě, kde přednášel matematiku a klasické jazyky. Napsal lat. Naturalis methodi conformatae (2 sv., dílo Grammaticae Bohemicae ad leges 1603), v němž si všímá i zvláštností dialektických a horlí za rozšíření znalosti mateřštiny. V knize Žalmové (1606) pokusil se o český verš časoměrný a v předmluvě vypráví o podstatě staré prosodie. Ke konci života se zabýval jen matematikou. Vydal učebnici Elementa arithmeticae (1612). Byl jedním z nejučenějších mužů 17. st.

Benediktini, podle řehole sv. Benedikta z Nursie žijící mniši. Podstatnou myšlenkou této řehole jest střídati asketický život klášterní s užitečnou prací. Z prvního jejich kláštera Monte Casino, založ. v 6. st., rozšířili se po celé záp. Evropě a mají zásluhu o šíření křesťanství a vzdělání. Po částečném úpadku byl řád několikrát reformován, až v pol. 19. st. opět se velmi pozvedl a vyznamenává se i v dnešní době věd. pracemi a círk.-polit. zdrželivostí. Řád čítal r. 1921 15 kongregací, v jichž čele stojí opat; podřízeni jsou opatu primasovi v Římě. Celkem má řád 164 klášterů a 3832 kněží, 1523 kleriků a noviců a 1680 bratří laiků. Věd. orgánem jejich je Revue Bénédictine. B. nosí černou tuniku, cingulum a škapulíř, v choru kapuci. Erb: dvoj. zlatý kříž na trojchlumí a nad tím v modrém poli nápis „Pax". Benediktinky, jeptišky, podle řehole sv. Benedikta, čítaly v r. 1921 288 klášterů. Zakladatelkou jejich je sv. Scholastika, sestra Benediktova.

Znak řádu Benediktinů.

Benediktini na Slovanech. Karel IV. dosáhl na papeži Klimentu VI. dovolení, by mohl založiti při starodávném kostele sv. Kosmy a Damiana v Praze „Na Skalce" klášter řádu sv. Benedikta pro mnichy jazyka slovanského, kde by hosté a kupci jihoslovanští měli obřady svého jazyka. Poněvadž mniši sem uvedeni byli z Chorvatska a jiných zemí slovanských, říkalo se klášteru „Na Slovanech". Když pak kostel nedostačoval, Karel IV. založil r. 1371 chrám nynější ke cti P. Marie a slovanských svatých (Jeronyma, který podle starého podání první přeložil písmo sv. z hebrejštiny do jazyka slovanského, Cyrilla a Metoděje, Prokopa a Vojtěcha). Vysvěcen byl v pondělí velikonoční (29. března 1372), kdy se čte evangelium o učednících putujících do Emaus a odtud se říká dosud v Emausích a slaví se zde a na Karlově náměstí pout emauzská. V klášteře, v němž později bývali asi samí Češi, zřídil Karel IV. i školu, gymnasium Slovanense. Mnichové též malovali a zachovaly se z té doby drahocenné fresky v klášterním ochozu na 26 polích nástěnných; pro své stáří (1373) i cenou uměleckou řadí se k nejvzácnějším památkám malířským v stř. Evropě. V dobách husitských přidali se mniši částečně ke straně pod obojí, ale slovanský jazyk v době následující brzy zanikl, poněvadž Husité sem dávali kněze staroslovanského jazyka neznalé. Při vpádu Pasovských 15. února 1611 vnikla do Emaus protestantská luza, která kněze vraždila, chrám vyplenila a drahé památky písemné i umělecké z dob Karlových ničila. R. 1635 sem byli uvedeni přes odpor Benediktinů od Ferdinanda III. cizinci, řeholníci z Montserratu u Barcelony ve Španělsku (u nás zvaní Černými Španěly). R. 1880 za kardinála Bedřicha Schwarzenberka byl klášter odevzdán císařem Františkem Josefem I. kongregaci Benediktinů z Beuronu (ves u Sigmaringen). Tito horlivě pěstují církevní umění, zpěv, malířství a řezbářství; skoro všecka výzdoba chrámu nynější pochází od nich. Opaty tam dosud byli: S. Maurus Wolter († 1890), muž to učený (1880—1885), po něm dr. Benedikt Ganter, za něhož i jeho následníka P. Albana Schachleitnera mniši byli většinou Němci. Po převratu tento výbojností známý německý církevní vůdce dobrovolně z Prahy odešel. Na jeho místo jmenován Čech P. Arnošt Vykoukal.

Část kláštera byla zabrána po převratu pro státní hudební konservatoř.

Benediktinka, bylinný likér, vyráběný ve Fécampu (Francie, dep. Seine-Inférieure), původně mnichy Benediktiny.

Benediktov Vladimír Grigorjevič (1807 až 1873), ruský básník a překladatel. Jeho spisy vyšly 1856, 1883—4.

Benedové z Nečtin, staročeská vlad. rodina.

Benefice, divadelní představení ve prospěch jednoho herce.

Beneficia (lat.), peněžní výpomoci, hl. z nadání; na př. stipendia pro nemajetné studenty.

Beneficiarius, ve středověku ten, kdo obdržel od panovníka nějaký statek (beneficium) za vykonávání úřadu.

Beneficiát, držitel a požívatel farního obročí.

Beneficium (lat.), dobrodiní, privilej, na počátku středov. léno, dávané valečníkům nebo sluhům buď jako odměna za věrné služby nebo místo platu. Rozeznávalo se b. palatinum (pro obč. služebníky) a b. militare (vojenské). Církevní b. neboli praebendy jsou dotace, spojené s vykonáváním kněžských úřadů. Je to obyčejně výnos církevního majetku, hlavně pozemkový. Kurátní beneficia jsou taková, s kterými je spojena povinnost duchov. správy v určité farní osadě.

Benefiční čili obroční jmění (bona beneficii), podle círk. práva věci patřící církvi, jejichž výtěžek slouží k úhradě nákladu spojeného s výživou držitelů círk. úřadu. Nutno je lišiti od t. zv. jmění fabričního (bona fabricae), které slouží výhradně k úhradě věcného nákladu na kultus.

Benek (Bennek) Petr Antonín, český kniht. či impressor v křesť. tarmarce v domě u Mrázů na St. m. Pr., vedl po faktorovi Mat. Bezstahovském tiskárnu vdovy Evy Polixeny Michálkové, s kterou se pak ok. r. 1700 oženil; domáhal se proti kniht. Arnoltovi práva, aby mu jakožto zákon. nástupci dvor. kniht. Michálka byla zadávána část úředních dodávek (1700). Kol r. 1713 tiskárna zaniká. Tiskl více česky než německy a lat. a zdobil knihy namnoze rytinami; většina knih má obsah náboženský.

Beneke Friedrich Eduard (1798—1854), něm. filosof a psycholog, zastánce empir. metod ve filosofii.

Beneš (Benessius). Psal Pasionál Kunhuty, abatyše u sv. Jiří v Praze, dcery Přemysla Otakara II., ok. r. 1320. Dříve byl pokládán za autora obrazů, jimiž jest rukopis ozdoben. Iluminátora však neznáme. Byl umělcem mimořádného nadání tvůrčího. Jeho dílo jsou vlastně původní ilustrace, k nimž mu dává látku text knihy. Dovedl nejen kresliti postavy v každé poloze, ale též vyjádřiti citové hnutí. Pasionál abatyše Kunhuty (vyd. A. Matějíček) pro vynikající uměleckou cenu byl několikráte popisován a vydán. Naposled od Ant. Matějíčka s českým a francouzským textem.

Beneš Bedřich (* 21. IV. 1885 v Tučapech na M.), odb. uč. a spisov. Sběratel ex libris a drobné grafiky (sbírka ex libris přes 12.000 listů).

Beneš-Buchlovan (též Buchlovský) Bedřich (* 1885), autor veršů, loutk. her (Desítka her pro maličké, Brněnský drak) a statí pro děti (Rozličné čtení, Z našeho deníčku, Za národní písní o K. J. Erbenovi, Za naším huménkem). Přel.: Slowackého Anhelli (s úvodem, 1919), Przybyszewského a Wyspiańského; H. Heine: Romancero (1929). Vydal: Moderní česká ex libris (1926). Ze zápisků Jos. Hodka (čs. malíře a grafika) vydal: Na slovácké dědině.

Beneš Eduard (* 28. V. 1884 v Kožlanech), PhDr. a JUDr., ministr zahraničí ČSR. Studoval rom. a germán. filologii a potom hlavně sociologii v Praze a v Paříži na Sorbonně a na École des sciences politiques, vědy politické v Dijonu na práv. fak., kde také promován dokt. práv. R. 1909 i v Praze promován

Eduard Beneš.

na dr. fil., načež od r. 1912 doc. sociologie na univ. a od r. 1913 na technice v Praze. Všestranně vzdělán ve filosofii, sociologii a národohospodářství, věnoval od počátku pozornost otázce české a rakouské (dissert. práce Le problème autrichien et la question tchèque, 1908) i v jiných

spisech předválečných, na př.: Volná myšlenka, socialism a soc. demokracie (1908), Otázka národnostní (1909), Stručný nástin vývoje mod. socialismu (4 sv. 1910—1911), Stranictví (1912) a ve článcích v Právu Lidu, Volné Myšlence a j. se projevuje jeho demokratismus a socialismus, jako i krit. individualismus, v čemž následoval svého učitele Masaryka. Dohodnuv se na poč. svět. války s Masarykem o protirak. činnosti ve prospěch čes. zemí, organisoval po odjezdu Masarykově revoluční pracovníky, sjednal spojení mezi nimi a zahr. pracovníky, k nimž se v září 1915 odebral. Hl. jeho působištěm byla Paříž, odkud řídil a z největší části sám prováděl organisač., informač. a polit. činnost podle plánu Masarykova, podporován hl. Štefánikem a někt. fr. přáteli. Rozlič. pamětními sp., výklady a články seznamoval dohodové politiky a veřejnost s čes. otázkou, získávaje je pro myšlenku čs. samostatnosti na troskách Rak.-Uh. Vedle článků v Denisově La Nation Tchèque, Journal des Dèbats, Čsl. Samostatnosti a jinde — též pod ps. E. Bělský — vyd. i sp.: Detruisez l'Autriche-Hongrie (1916), it. La Boemia contro l'Austria-Ungheria (1917) a angl. Bohemia's case for independence (1917), Les Tchécoslovaques (1918). Činnost tato přinesla prvé ovoce, když Briand v odpovědi Wilsonovi (z 10. I. 1917) pojal osvobození Čechoslováků mezi vál. cíle spojenců. Společně B-ovi a vlivu Štefánikovu se podařilo v pros. 1917 dosáhnouti od fr. vlády uznání Nár. Rady čs. v Paříži, jejímž byl B. tajemníkem, za nejv. polit. autoritu nad čs. vojskem, které bylo zřízeno po předchozím jednání Štefánikově (1916) a Masarykově (1917) v Rusku pod vrchním velením gen. Janina. Dalším úspěchem B-ovým bylo uznání Nár. Rady čs. Francií za nejv. orgán, spravující zájmy čs. národa a za základ příští čs. vlády (dopis min. Pichona z 29. VI. 1918). Brzy nato (9. VIII. 1918) získal B. i pod. projev angl. min. Balfoura, který uznal Čechoslováky výslovně za národ spojenecký a čs. vojska za pravidelnou jednotku, válčící po boku spojenců s Rak.-Uh. a Něm. Úspěchy tyto (potvrzené smlouvami s Angl. 3. IX. a s Fr. 18. IX. 1918) působily i na uznání Nár. Rady za vládu de facto od USA. Tak dne 14. X. 1918 mohl B. oznámiti spojen. vládám ustanovení prozatímní vlády čsl., v níž vedl min. vnitra a zahr., které spravuje až dosud. Při jednání o mír dosáhl B. smlouvami Versailleskou (28. VI. 1919) a Saint-Germainskou (10. IX. 1919) zajištění výhodných hranic ČSR. a všech podmínek, zejm. fin. a hosp., důl. pro další rozvoj nového státu. Při budování směrnic pro zahr. politiku čsl. vytkl za její přední cíle udržení shody se spojenci, hl. s Fr. a navázání normál. styků se sousedy, ovšem vždy se zřetelem na bezpečnost státu. Usiloval proto především, aby přispěl ke konsolidaci veř. poměrů mezi evr. i mimoevr. státy vybudováním Společnosti národů. Z týchže důvodů zaujal i v otázce slov. neutrální postoj k vnitř. poměrům r. a ve stále zneklidňujícím sporu o těšínskou hranici s Polskem přistoupil na dohodu bez plebiscitu (28. VII. 1928), čímž zachráněna alespoň část Těšínska. Poměr k Něm. a Rak. se podařilo B-ovi upraviti poměrně lehce, obtíže však působilo Maďarsko (vpád na Slovensko 1919 ještě za jednání mír. konference). Proto B. k zabezpečení výtěžků války a k pacifikaci stř. Evr. sjednal t. zv. Malou dohodu s Jugoslavií (14. VIII. 1920) a Rumunskem (1921). Již v březnu 1921 měla Malá dohoda příležitost k úspěšnému zákroku při prvém restaurač. pokusu Karla Habsburka v říjnu t. r., kdy — po druhém pod. pokusu — na nátlak Velké dohody byl usnesen maď. zákon o zrušení pragmatické sankce (3. XI. 1921). Když došlo ke konferenci evr. států v Janově (10. IV. 1922), B. posuzoval ji střízlivě, nebyl proto zklamán jejím nezdarem ani překvapující smlouvou něm.-r. (uzavřenou v Rapallu 16. IV. 1922) se nedal odvrátiti od své politiky vůči Rusku, s nímž ovšem jednání o obchod. polit. smlouvu navázal. Československo získalo uznání na poli mezinárodní politiky a dr. B. byl vyslán jakožto jeho zástupce do Rady Společnosti národů na podzim 1923. Účast na mír. a konstruktivní politice projevil tehdy návrhem Protokolu o pokojném vyřizování mezinár. sporů (byl schválen 2. X. 1924). Celou svou politiku, věcnou a otevřenou, buduje B. na filos. podkladě humanity, užívaje metod věd. a demokratických, neboť humanita mu znamená demokracii. Politiku chápe B. jako boj o správné a přesné vystihování polit., hosp. a sociál. skutečnosti. Je polit. realista i v otázce slov., jsa prost staré romantičnosti, přecitlivělosti a nekritičnosti. Při tom však zůstává optimistou, veden stejně jako jeho učitel Masaryk — důvěrou v sílu ideálu. Tak se jeví ve sp. povál.: Válka a kultura (1922); Povaha polit. stranictví (1923); Problémy Nové Evr. a zahr. politika čsl. (1924); Diplomat. zápas o čsl. samostatnost (1924); V Ženevě a v radě spojenců (Nová Revue III.) a j. Podporuje t. snahy abstinentní (sp. Problém alkoholové výroby a abstinen-

ce). Boj za čsl. samostatnost vylíčil a dokumenty doložil ve svých pamětech (Svět. válka a naše revoluce, 2 sv., 3 sv. Dokumenty), doplniv tak paměti Masarykovy (Světová revoluce), šíře založené. R. 1921 se stal řád. prof. sociologie na praž. univ. Od IX. 1921 do X. 1922 byl t. minist. předsedou. Je poslancem za stranu nár. soc. — Lit.: J. Reichmann, Dr. E. Beneš (1919); Sychrava-Werstadt, Čsl. odboj (1923); Dr. E. Beneš (Sborník statí, 1924); E. B. als Politiker (1924); O. Butter, E. B. jako zahr. politik (Zahr. politika, 1924); Jos. Dýma, Revoluční cesty E. B-e (Cestami odboje I.), Masaryk, Světová revoluce.

Beneš František (* 1827 v Chlumci u Jičína), býv. ředitel reálky v Žilině, pak učitel vzorné školy v Praze. Napsal: Návod k tělocviku škol.

Beneš František X. (1820—1888), český archeolog církevní, konservátor měst pražských. Jeho zásluhou obnovena král. kaple a chrám sv. Barbory v K. Hoře, sedlecký chrám a j. Vydal: Památky kultu sv. Vojtěcha, Pam. kultu sv. Václava a j.

Beneš Ivo, Ing. (* 1886, Brno), Napsal: Improvisace o regulaci a výstavbě českého maloměsta (1912) a Komunál. politika poz. (1913), Polohopisné plány Prahy (1925—1926).

Beneš J., ps. ↪ Jana Ladeckého.

Beneš Jakub (* 1792 v Praze), pastor české evang. církve.

Beneš Jaroslav (* 6. IV. 1892 v Praze), Th. a Ph.Dr., doc. křesť. filosof. na bohosl. fakultě Karlovy univ. v Praze. Napsal články z oboru křesť. filos. v Časop. kat. duchov., Filosof. Revue atd.

Beneš-Jizerský Karel Josef (* 21. II. 1896 na Vinohradech), PhDr., spisov., úř. univ. knihovny v Praze. Vyšel z myšlenkového okruhu Nietzscheova, formálně z okruhu Šaldova; každá nová jeho kniha jeví poctivou snahu najít svůj výraz v komposici i formě. Spisy: Děvče s květinami (1920), Ballata (v Topičově Sborníku), Devátá (v Cestě, 1922), Dobrý člověk (Živé knihy 1925), Nesmrtelní se setkávají (1928), Ozáření lidé (1929). Přel. St. Ordona balet-pantom. Pan Twardowski (1925), přispívá do beletr. i filos. časopisů a je hudebním referentem Mor.-Slezského deníku. R. 1926 zvolen do vinohr. městské rady, činný jako komunál. pracovník.

Beneš Josef (* 11. ledna 1795 v Batelově na Mor., † 11. února 1873 ve Vídni), virtuos na housle, konc. mistr a dirigent filhar. spolku v Lublani, člen víd. dvor. kapely. Složil variace, fantasie a j. pro housle.

Beneš Josef Leandr, Dr. (1830—1887), český živnost. spisovatel a advokát.

Beneš Josef (* 1859), prof. pojistné matematiky na č. vys. učení technickém a vrchní řed. rada Ústř. pojišťovny dělnické pro Čechy. Výborný odb. poj. matematiky, z kteréhož odboru napsal několik odborných spisů.

Beneš Karel, ps. ↪ Karla Hádka.

Beneš Karel (* 1857), ředitel z. reálky v Prostějově, komunální pracovník a podporovatel česko-franc. styků.

Beneš Ladislav, Ing. Dr. (* 1882), pplk. a předn. astronom. geodetického odboru Z. Ú. v Praze. Studoval astron. na univ. v Praze, Paříži, Petrohradě, kde jej zastihla válka. Bojoval v Rusku a ve Francii. Uveřejnil četné práce z oboru astronomie a geodesie. Tajemník mezinár. komise pro vyměřování poledníkového oblouku mezi 20 a 25° vých. Gr.

Beneš Ladislav (* 24. VIII. 1883 v Praze), český sochař, žák uměl.-prům. školy v Praze; člen Mánesa. Jeho plastika, zvláště ženské tělo, má měkký a pružný výraz. V Mod. galerii v Praze Podobizna p. Paka, Léto.

Beneš Minorita, spisovatel české kroniky z pol. 15. st. Autorství jeho jest však sporné. Jinak nevíme o něm nic bližšího.

Beneš Pavel, Ing. (* 1894), konstruktér letadel fy Avia. Vytvořil celou řadu pův. let. konstrukcí spolu s Ing. Hajnem, které získaly českému let. průmyslu zvučné jméno i v cizině. Napsal: Modely letadel (1914).

Beneš-Šumavský Václav (* 1850 v Plzni), čs. novinář a spis. Byl v red. Čecha od r. 1871, pak v red. listů moravských i čes., kon. chefred. Nár. Politiky. Redigoval též r. 1876 Obrazy života. Napsal řadu konvenčních novel a románů: Nad sopkou (1884), Mefistofela (1890), Rodina Kavanova (1891), Listy ze všední kroniky (1895), Otrokář (1902), Nebezpečné ženy (1919), To se nezapomíná (1927); překládal J. Vernea, Al. Dumase, Naděždu Al. Luchmanovu (Věčná otázka), Stevensona R. L. (Zlatý ostrov) a mn. j.

Beneš-Třebízský Václav (* 27. ún. 1849 v Třebízi u Slaného, † 20. června 1884 v Mariánských Lázních, kde se léčil), č. spis. histor. povídek a románů. Otec jeho byl chudičký krejčí, v jehož příbytku se schvázívala obec „táčkářů". Tyto besedy velice působily na obraznost vnímavého hocha, který vychodil obecnou školu v Kvílicích a ve Slaném, gymnasium ve Slaném a pak v Praze na Novém městě jako chovanec arcib. konviktu. Vystudoval teologii a stal se kaplanem nejprve v Litni u Berouna (1875—76), potom v Klecanech u Prahy. Trpěl reumatis-

mem a neduhem plicním a přepínaje svoje síly, způsobil si předčasnou smrt. Vynikl nejen jako výborný kazatel, ale hlavně jako populární spisovatel, bez jehož příspěvku nebylo si lze představit časopis nebo význačnější publikaci druhé pol. let 70. a počátku let 80. První jeho otištěná práce — obrázek z bojů bulharsko-tureckých — Mara Bočarovna (1871) byla psána již za jeho pobytu v konviktě a vyšla v časop. Zoře. Nejvíce jeho prací připíná se ovšem k dějinám českého národa. Napsal pět větších románů: Anežka Přemyslovna (1878), Bludné duše (1879), Trnová koruna (1883), Královna Dagmar (1883), V podvečer pětilisté růže (1884), drobnějších i rozsáhlejších povídek na 90. Z nich jest nejznámější Levohradecká povídka (1882). Práce slučovával i v cykly, jako jsou Ze zapomenutých pamětí, Stezkami našich dějin, Z klidu a víru, Z farních archivů, Povídky karlštejnského havrana. Jeho sebrané spisy vycházely nejprve v l. 1884 až 1889, později znovu v l. 1892 až 1897 a uspořádal je jednak spis. sám, jednak jeho přítel a pokračovatel Jos. Braun. I. Pod doškovými střechami, II. V červáncích kalicha, III. a IV. V záři kalicha, V. a VI. Pobělohorské elegie, VII. až XV. Z různých dob, XVI. Královna Dagmar. Pravdy domáhal se B. citem, proto často vítězí lyrika nad objektivním epikem. Některé jeho práce jsou skutečné elegie. Psal též srdečné pohádky a povídky pro mládež, které shrnul K. V. Rais v pěkné knížky: Z rodné chaloupky (1885), Národní pohádky a pověsti (1886), Povídky starého zbrojnoše (1887), Havraním perem (1906). Od B. pochází též modlitební knihy Pomněnky ve vínek božský (1884) a jímavá Modlitba za vlast. Národně buditelský význam B. jest veliký. Jako umělec byl překonán Jiráskem. První životopis B. napsal K. V. Rais (1885), druhý, od Jos. Brauna, připojen je k Sebraným sp. (1889). Rozbor díla B. podala Bož. Jiránková v L. filol. 1901, částečný též K. Rieger v Slánském obzoru 1910.

Beneš Viktor (1858—1921), český architekt.

Beneš Vincenc (* 22. I. 1883 ve Vel. Lišicích), český malíř, žák uměl.-prům. školy a Akademie v. u. v Praze; člen Mánesa. Jeden z průkopníků moder. umění u nás; vystavoval po prvé r. 1908 s Osmou, sdružením mladých výtvarníků, vydávajícím časopis Umělecký měsíčník. Převahou krajinář, jemného citu a vysoké malířské kultury, talent stále hledající, podléhá však cizím vlivům. V Mod. galerii v Praze: Jeřáby, Pohled k horám, Klokočské skály.

Beneš Vojta (* 17. V. 1878 v Kožlanech na Kralovicku), učitel, pracov. čs. odboje v Americe, zem. šk. insp., poslanec s.-d. Pro mládež vydal prosu: Za humny (1906), Rok na vsi (1907), Črty a povídky (1908) a čítanky. Z r. 1905 je studie Alkohol — škůdce lidu, často vydávaná. Řídil těsnop. noviny Multum od r. 1902. Velkou propagační činnost vyvinul v USA. přednáškami a spisy: Jak žije a trpí naše domovina pod ranami války (1916), T. G. Masaryk (1916), Národnostní otázka a socialismus (1917); verše: V tesklivé noci volám... (1917). Přispěl značnou měrou k získání krajanů v USA. pro cíle našeho odboje. Anglicky vydal Bohemia (1917), The economical strenght of the czechosl. lands (1918). Svoje působení vylíčil ve spisech: Československé revol. hnutí v Americe (1923), Vojáci zapomenuté fronty a Věčné prameny (1924). Jiné sp.: Historie Jožky Rokošova (1924), Z časů veliké víry (1924). Spolupracuje v četných listech, háje neohroženě svobodu školy od vlivů politických. R. 1926 vyd. brožuru obsahu politického: Nepromluvíš křivého svědectví.

Beneš Vojtěch (* 1892), Ing., řed. m. vodárny a předs. Plynár. a vodár. sdružení čsl. v Praze.

Beneš z Loun, ⚲ **Rejt** Benedikt

Beneš Krabice z Vaitmile, ⚲ Krabice z Vaitmile Beneš.

Benešić Ante, JUDr. (1864—1916) chorv. básník a advokát v Iloku. Studoval práva ve Vídni a Záhřebě; první básně uveřejnil v almanachu Zvonimíra (1880), které vzbudily všeob. pozornost. Od těch dob se věnoval intensivně literatuře a vydal četné knihy básní: Pjesme (1905), Pjesama kniga druga (1906). Nejlepším jeho dílem jest Anakreontika (1913). Také v dramat. tvorbě se pokusil: Damjan Juda (1905), Petronij (1907), Kraljević Marko (1907).

Benešić Julije (* 1883), knihovník Nar. Kazališta v Záhřebě. Studoval lékařství a později filosofii ve Vídni, Petrohradě, Krakově, Praze a Záhřebě. Středoškolský profesor, později referent vědeckých a uměl. ústavů u chorv. vlády, úředník nakl. Družstva Hrvatskih Književnika i Savremenika. Lektor polského jazyka na univ. v Záhřebě. Horlivý stoupenec chorv. moderny, napsal: Istrgnuti listovi (1912) feuilletony Razgovori (1923) a přeložil četná polská díla.

Benešov u Prahy, okr. město v župě pražské, 7828 č. ob. Čilý obchod a průmysl. — Zakladatelem jeho byl vladyka Beneš z B. (1048), vojevůdce Břetislava I., který přinesl z Vlach bibli i pasionál a který na nynějším Karlově postavil

opevněnou osadu a kostel. — R. 1420 byl do Prahy chvátajícím Žižkou klášter B. vypálen. — R. 1415 svolán do B. sněm, rokující o vydání krále Ladislava Pohr. a kdy došlo k histor. rozmluvě mezi Jiřím z Poděbrad a Eneášem Sylviem, potomním papežem Piem II. — Ve válce 30leté znovu B. vypleněn šv. gen. Wittenberkem (1648). R. 1702 tu založeno gymnasium, r. 1703 kolej piaristů s kostelem. V blízkosti B. zámek Konopiště.

Znak m. Benešova u Prahy.

Benešov, okres, 317·35 km², 28.970 ob.

Benešov Dolní, ☞ Dolní Benešov.

Benešov nad Ploučnicí (Bensen), m. v okr. děčínském, 3377 ob. něm., značně vyvinutý průmysl, hl. textilní; nedaleko klimatické místo s léč. prameny. Založ. v XIV. stol. Benešem Věrným z Michalovic, majitelem blízkého hradu „Ostrý". R. 1392 obdržel městské výsady od Jana z Michalovic. V XVII. a XVIII. stol. tu byly proslulé papírny (b. papír). Kromě válečných svízelů utrpělo město často požáry, z nichž největší byl r. 1863. Dva zámky: Thunovský a Černínský, oba z XVI. stol.

z Benešova, ☞ Benešovici.

z Benešova, ps. ☞ Jana Petřfka.

Benešová Božena (* 30. 11. 1873 v N. Jičíně na Mor.), vynikající spis. Její romány, t. zv. vykupitelské, líčí s neobyčejným uměním boj moderní ženy s životem a marnost lidského snažení v tomto boji. Spisy: Verše věrné i proradné (1909), prosa: Nedobytá vítězství (1910), Tři povídky (1914), Myšky (pov. z let 1909—1913, 1916), dvoudílný román Člověk (1920), Tiché dívky (1922) a j.

Benešová Františka (* 2. III. 1891 v Litomyšli), učitelka a spisovatelka. Napsala: Introitus (1918), Smutné sestry (1924), Lesní knížka (1929) a j. Pseud. Lucie Sovová.

Benešovici, mocná středověká česká šlechtická rodina, která některými svými členy zasahovala do dějin českých. Hl. Beneš z Benešova, obléhatel Milánu 1162, Dobeš z Benešova za Přemysla II. a Václava II., církevně politický rádce králů, Milota z Dědic a z Benešova, zrádce z Moravského pole.

Benešovský, ps. ☞ Mat. Philonoma.

Benešovský sněm, konán 1451 mezi zástupci Friedricha III. a českou šlechtou, předmět jednání podmínky, za jakých Ladislav Pohrobek bude přijat v Čechách za krále. Sešel se tam m. j. Eneáš Sylvius s Jiřím Poděbradským. Další sněmy v B. byly 1473, 1474. Šlo zde hl. o poměry mezi jednotlivými českými stranami.

Benešovský Matouš (Philonomus) (kol r. 1550—1595), bratrs. kněz, opat emauzského klášt. v Praze. Má zásluhu o ustálení časoměrného verše v češtině (časoměrný překlad žalmů, na konci spisu Gramatica bohemica z r. 1577). V práci Knížka slov českých vyložených, odkud počátek mají (1587), srovnává slova česká s jihoslovanskými a ruskými. Jeho gramatiku ocenil 1819 Dobrovský v Lehrgebäude der böhm. Sprache.

Benešovský Václav, utrakvistický kněz, který dosáhnuv svěcení v Italii, byl na různých farách v Čechách, až r. 1581 jmenován administrátorem konsistoře dolejší (utrakvistické) v Praze. Na čas byl také kazatelem v kapli Betlemské. Byl i lit. činný.

Benešovský-Veselý J. J., ps. ☞ J. V. Veselého.

Benevent (Benevento), it. prov. v Kampanii, 2123 km², 266.980 ob. (1921). Hl. m. B., na místě, kde se stékají řeky Sabato a Calore, má 27.510 ob. (1921).

Benevent-L'Abbaye, m. ve franc. dep. Creuse, 2000 ob. V XI. stol. bylo tam opatství.

Benfeld, m. ve franc. dep. Bas-Rhin, 3000 ob. (Dolní Alsasko).

Benfey Theodor (1809—1881), něm. filolog indický. Napsal: Geschichte der Sprachwissenschaft u. Oriental Philologie (1869) a vyd. četná díla indické klasické literatury.

Bengali, arijská lidová řeč v dnešním Bengalsku a částečně i v Assamu. Mluví jí asi 48 mil. lidí. Rozsáhlá literatura, většinou jen přepracování starých látek, vyvrcholila v díl. ☞ Rabindranátha Tagore. Nejvýznačnější jsou lyrické básně, lidové písně a dramata. Veliký podíl na rozkvětu b. literatury má angl. misionář Carey. Moderní gramatiku vydal J. D. Anderson: Manual of the B. language (1920); dějiny lit. B. Dinesh Candra Sen: History of B. Language and Literature (1911).

Bengálsko, provincie v Britské Indii, 203.822 km², 46,695.536 ob (1921). Tři poddané státy, Bihar, Kuč a Tripura, mají 13.800 km² a 896.926 ob. Následkem veliké hustoty ob. (225 na 1 km²) silné vystěhovalectví, hl. do Assamu. Úmrtnost jest 32·7‰ (1920) hlavně na zimnici a choleru. Také dravá zvěř a jedovatí hadi vyžádají si každoročně značné oběti. Nejrozšířenější řečí je Bengali a Urdu.

B. má vyspělé školství, v Kalkuttě i universitu. Pěstuje se rýže, pšenice, luštěniny, juta, olej, semena, indigo, opium, čaj, koření a bavlna. Značný je též chov dobytka. Průmysl, hlavně textilnictví, soustřeďuje se v Kalkuttě. Dovoz v r. 1922/3 86·6 mil. £, vývoz 119·1 mil. £. B. bylo samost. státem do r. 1656, kdy přišli do země Angličané, kteří r. 1699 založili Kalkuttu a od té doby mají vojenskou nadvládu.

Bengálský oheň, ☞ ohňostroje.

Bengálský záliv, část Ind. oceánu mezi Před. a Zad. Indií, s ostrovy Andamany a Nikobary má přes malou členitost pobřeží a nedostatek přístavů velmi živou lodní dopravu, hlavně do Kalkutty (při ústí Brahmaputry).

Bengasi (Benghasi), celní přístav a východiště důlež. karavanních cest v ital. Lybii, na Velké Syrtě. Má asi 30.000 ob., 5000 Italů (nepočítaje vojenskou posádku) a ještě z dob Ptolemajovců zde usazených židů. Dováží se bavlněné a vlněné látky, olej, drogy, tabák, cukr; vyváží se dobytek, vlna, obilí, sůl a houby. B. je stará Hesperides, pozdější Berenike, kam se kladly proslulé zahrady hesperidek a jejíž zříceniny leží na severov. od dnešního města.

Bengtsson Jöns Oxenstjerna (1417 až 1467), arcibiskup upsalský, 1457 správce Švédska po vypuzení Karla VIII. Po jeho vítězství uprchl ze země 1464.

Benguela (bengela), okr. m. portug. kolonie Angoly (j.-záp. Afr.), nezdravé v krásné poloze, má asi 4000 ob., většinou černochů. Má pravidelné ulice a náměstí, masivní domy, vodovod a pouliční parní dráhu. Je nejdůl. místem kolonie v obchodě kaučukem a voskem a výchozí stanicí železniční a paroplavební trati na Lobito.

Benha el Assal (Benha medová), hl. m. dolnoegypt. mudiriehu Kalubiehu, na damiettském rameni nilské delty a na trati Alexandria—Kahýra; má asi 9000 ob., zámek místokrále, soudní dvůr; pěstují se zde proslulé pomeranče a hrozny.

Beni Amer, habešský kmen při vých. hran. proti Erytreji. Čítá 220.000 hlav.

Beniamin Jan z Velvar, příležit. básník český v 1. pol. XVII. stol.

Beni Asra (přesněji 'Odhra), jihoarab. kmen, kterému se připisuje nejprudší a zároveň nejcudnější láska (Heinr. Heine: „... Asra, welche sterben, wenn sie lieben"). Lit.: de Stendhal, De l'amour (1822).

Beni-Barde Joseph Marie Alfred (nar. 1834), franc. balneolog. Napsal: Manuel médical de l'hydrographie.

Benicarlo, m. ve špaň. prov. Castellón, blízko Středozem. moře, má 7890 ob. (1920), malý přístav, velké vinařství a vinopalny.

Beni el, ř. v Bolivii, pramení na vých. svazích And v dep. La Paz, tok 1700 km.

Benicius Jan (1560—1623), č. humanista. Nepřijal univ. profesury a žil v Kutné Hoře.

Benický Petr (* 1603 ve Vacově, † 8. 2. 1664 v Trnavě), maď.-slov. spisovatel. Vedle maď. psal také slovenské verše, jež Sasinek pojal do svého Archivu československých listin, vydaných ve dvou dílech r. 1872—3 Maticí Slovenskou.

Beniczky Bajza Lenke (1840—1905), maď. spisovatelka společen. románů.

Benig Ant. ml. (* v Praze 1820), malíř porculánu.

Benig Ant. st. (* v Praze 1798, † 2. září 1864), malíř porculánu.

Benigni (lat.), v medicině choroby, které nevzbuzují vážných obav, protiklad k chorobám nebezpečným — maligním.

Benignus (Benigni) Jakub († 1687 v Náchodě), malíř. Nar. v Rožnavě na Slovensku. Účastnil se na výzdobě zámku náchodského v l. 1653—55, zvl. kaple a tří pokojů.

Beni Hassan, vesnice ve střed. Eg., 267 km na jih od Kahýry, proslavená svými skalními hrobkami dvanácté dynastie s bohatými kresbami ze života starých Egypťanů.

Beníkové z Petrsdorfu, česká šlechtická rodina přišlá z ciziny po bitvě na Bílé hoře.

Beni Suëf, mudirieh v Hor. Egyptě na Nilu, 1059 km² vzdělávané půdy, 452.893 ob. (1917), v tom asi 2360 cizinců a 25 000 koč. Beduinů. Hl. m. B. na dráze Kairo-Siut, v úrodné krajině, má 31.986 obyv. (1917), rozsáhlé plantáže cukr. třtiny, továrnu na zpracování bavlny. Obchoduje s Fajûmem a má četně navštěvované jarní trhy.

Benin, černoš. říše v Již. Nigerii (záp. Afrika), prostírá se od Benin-Bai až k Jorubě a Nuppe na severu. Podél pobřeží se silným příbojem, bez přístavů, táhnou se až k ramenům Nigeru laguny. Hl. plodiny úrodného vnitrozemí jsou rýže a cukr. Vyváží se také mnoho slonoviny. Obyv. jsou sudan. černoši. Město B. má asi 15.000 ob. a leží 235 km od ústí řeky Benin v býv. protektorátu Oil River.

Beniowski Maurycy August, hr. (1741 až 1786), ze šl. maď. rodiny, s počátku v armádě rak., zdržoval se na Litvě a v Uhrách, mnoho cestoval, účastnil se konfederace Barské, kde stal se plukovníkem; dostav se do zajetí ruského, byl poslán na Kamčatku, odkud uprchl do Francie. Z rozkazu Francie kolonisoval

Madagaskar, který později opanoval a v r. 1776 prohlásil se králem; tam také zemřel ve válce s Francouzi. Napsal paměti svého dobrodružného života, uveřejněné v angl., franc. a v růz. překladech. Psali o něm Slowacki i Sieroszewski.

Benis Artur (* 1865 v Krakově), mimoř. prof. popisné ekonomie na univ. v Krakově. Původně věnoval se historii práva a kultury v Polsku, později studiu hospodářsko-historickému a soudobému, z kterýchžto oborů vydal celou řadu děl a pojednání v jazyku polském, franc. a německém.

Benisch, ↷ Horní Benešov.

Benitckij Alexandr Petrovič (1780 až 1809), ruský spisovatel a kritik. Vydavatel časopisu Cvětnik.

Benitoit, nerost, křemičitan titaničitobarnatý $BaTiSi_3O_9$, nachází se v bezbarvých až temně modrých, silně dichroických krystalech v Kalifornii a pro svou safíru podobnou barvu hodí se pro ozdobné kameny, pro svou malou tvrdost (6—6.5), nehodí se však pro kameny do prstenů.

Benivieni Girolamo (1453—1542), ital. básník. Nejlepší: Canzona dell' amore e divino.

Benjamin, ps. ↷ Miloslava Krčmery.

Benjamin (hebr.: „syn štěstí"), podle pověsti syn Jakubův a praotec israelského kmene B. Tento kmen rozešel se patrně hodně později se starším kmenem Josefovým, obýval Kanaan, sev. od Judey a byl podle pověsti pro ničemnost obyvatel města Gibea, náležejících kmenu B. od ostatních Israelitů téměř vyhlazen.

Benjamin ben Jona, z Tudely ve Španěl., první Evropan, který jako kupec v letech 1160—1173 procestoval Asii. Jeho poznámky z cest (Massaoth schel Rabbi Binjamin) o mravech a zvycích zvláště židů, vyšly r. 1543 v Cařihradě a byly mnoho překládány. Kritiku s překladem vydali Asher, The itinerary of R. B. of Tudela (1840—41, 2 sv.), a Adler: The itinerary of B. of T. (1907).

Benjamin René, současný franc. romanopisec. Hl. dilo román Gaspard, příběhy vojína ze světové války.

Ben Jehuda, ps. ↷ Karla Judy.

Benka Martin (* 20. IX. 1888 v Kripolci na Slovensku), malíř, žák A. Kalvody, člen Spolku slovenských výtvarných umelcov. Hlavně krajinář, maluje nejvíce Slovensko široce dekorativním a šťavnatým přednesem.

Benkö Josef (1740—1814), maď. teolog a botanik.

Benkovac, tržiště v Jugoslavii (Dalmacie), má asi 800 (jako osada 17.300) chorvat. obyv., leží na trati Zadar—Knin, má zámek a velké vinařství. Na jihových. od B. rozkládají se zřícen. řím. Asserie.

Benkovský A., ps. ↷ Prokopa Chocholouška.

Benkulen, holand. osada na j.-z. pobř. Sumatry, 25.387 km², 257.140 ob.. Úzký, nezdravý, ale úrodný pruh země, jehož hlavními produkty jsou zlato (od 1905 státní monopol), kamenné uhlí, rýže, pepř, muškátové ořechy. Hlavní město B. má 7.700 obyv.

Benlliure y Gil José (* 1855), španělský malíř. Nejznámější dílo jeho jest: Vstup gladiatorů do arény. (Originál v Praze.) Vidění mučedníků, Kalvarie a jiné.

Benua Alexandr Nikolajevič (* 1870), r. malíř, uměl. kritik a divadel. Výstava jeho prací 1897 učinila jej světoznámým. Obrazy: Zahrada, Hřbitov a Zámek zakoupil P. Tretjakov; nejlep. cyklus obrazů Procházky Ludv. XIX. po Versail. parku, zdobí Rus. museum. B. vystihl nedost. uměl. kultury r., organisoval přátel. kroužek, sled. nové proudy uměl. na záp. Zahájen nový „záp. proud" r. umění. B. napsal pro Istoriu živopisi 19 v. od Muttera kapit. o r. um. rázu pamfletu, což vzbudilo vel. rozruch a společnost rozpadla se na 2 nepřátel. tábory. Ke kroužku B. přimkli se nejtalent. síly, jako Sěrov, Nesterso, Vrubel a Rjepin. 1898 vychází časop. Mir Iskusstva, kde B. propag. staré umění a krásu st. Petrohr. Nastala móda pro vše staré. 1903 vytvořil B. prosl. serií ilustrací Mědnému jezdci od Puškina, dekorace k baletu Sylvia, vypravil vlast. balet Pavilon Armidy (hud. Čerepnina). Od té doby oddává se divadlu, režiruje Mosk. Um. div. Nejcharakt. je jeho výprava Petrušky Stravinského a Pikové dámy. Jeho malby Asie a Evropa zdobí mosk. Kazan. nádraží. Napsal věd. pojednání Istoria živopisi vsech vremen i narodov. Po převratu řídí obrazárnu Ermitage. Lit.: Jaremič: Al. Benua Iskusstvo N 4, Kyj. 1911, Ernst S.: Al. Benua, Petr. 1921

Benndorf Otto (1838—1907), rakouský archeolog. Napsal: Das Heroon von Gjölbaschi-Trysa; Antike Gesichtshelme und Sepulcralmasken.

Bennet Arnold (* 1867), studoval práva, obdržel cenu v časop. Tit Bits, věnoval se žurnalismu, od r. 1893—9 byl red. londýn. týdeníku Woman. Jeho jméno založila novela Anna of five Towns (1902), založená na studii obchod. a sociál. poměrů jeho rod. města. Z jeho posled. děl vynikají The price of love, The pretty Lady a mn. j. Se zdarem se

pokoušel o drama („Veliká událost" uvedena Měst. div. na Vinohr.), a 1919 se stal dramaturgem divadla Lyric Theatre v Hammersmithu, kde uvedl řadu významných dramatických děl, počínaje Drinkwaterovým Abrahamem Lincolnem. Na jeho vtipném a veselém slohu se zračí franc. vliv; jeho vzorem je Balzac.

Bennett Edvard Turner, angl. zoolog (1797—1836) popsal obratlovce v knize The gardens etc. of the Zool. Soc. of London (1830/31).

Bennett James Gordon, severoam. publicista (1795—1872), vystěhoval se 1819 do Am., kde 1835 založil časopis New York Herald.

Bennet John Hughes (1812—1875), angl. lékař.

Bennet Thomas (1673—1728), vášnivý kazatel angl. protikatol., výborný znalec orientálních literatur.

Bennet William Sterndale, anglický pianista a hud. skladatel (1816—1875), studoval v Londýně (Moscheles) a v Lipsku (Mendelssohn) a stal se ředitelem Royal Academy v Londýně.

Bennetova zlomenina, zlomení záprstní kosti palce.

Bennewitz Antonín (* 26. března 1833 v Přívratech u Litomyšle, † 29. V. 1926 v Doksech), konc. mistr v ork. v Solnohradě, Stutgartě a v Praze. Význ. prof. hry houslové, jeho žáky byli: Ševčík, Ondříček, Lachner a j. Od r. 1886—1891 řed. praž. hud. konservatoře. Choť jeho roz. Mikova, pěvkyně Prozatím. divadla v Praze. Lit.: Dalibor (1921—22).

Bennigsen Alexandr Levin, hrabě (1809—1893), hanov. státník, min. předseda, president první i druhé komory, poslanec na říš. sněmu (1881—1883), nepřítel Pruska.

Benningsen Leontij Leontijevič, hrabě (1745—1826), ruský gen., z počátku v hanover. službách, přešel do služeb ruských, kdež záhy se vyšinul. Zúčastnil se bojů proti Turecku, Polsku a Persii, jakož i zavraždění Pavla I. Bojoval také jako velitel ruské armády proti Napoleonovi, z počátku sice zvítězil, ale u Frýdlandu (1807) poražen. R. 1812 chef gen. št. Kutusova, r. 1813 zúčastnil se bitvy u Lipska jako velitel zál. arm. R. 1815 odešel do výslužby a žil potom v Německu.

Benoit (benua), starofranc. básník 12. století; vydal kol 1170 podle lat. kronik a franc. rým. chroniky od Vace, svou Cronique des ducs de Normandie (Michelovo vyd. 1836—44, 3 sv.). Jest asi totožný s B. de Sainte-Maure, který napsal kol 1165 podle pozd. lat. líčení o „Daresu" a „Dictyse" nejstarší středověký trojský román, Roman de Troie, jenž se stal vzorem téměř všem ostat. středověk. básním o Troji. (Vyd. L. Constansem, 1904 až 1912, 6 sv.)

Benoit Jiří Felix (* 1824 v Porto de Martel ve Švýcarsku), prof. franštiny na technice, r. 1851 maj. soukr. vyuč. ústavu v Praze.

Benoit Petr, vlámský sklad. hud., (* 17. VIII. 1834 v Harelbeke [Flandry], † 8. III. 1901 v Antverpách), kde byl 1867 ředit. konservatoře, vystoupil v mnoha spisech pro nár. hnutí vlámské na poli hudby. Napsal velké chorály: Válka (De Oorlag), Šelda, Rýn, jedno Tedeum, mši a requiem, několik oratorií (Lucifer), menší vlám. opery, divadel. hudbu atd. Lit.: Stoffels, Petr B. (1901).

Benoit Pierre (* 1886 v Albi), současný francouzský spisovatel. Hlavní díla jsou dobrodružné romány. Königsmark (přel. J. Guth), L'Atlantide (přel. V. Unzeitig), Le lac salé (přel. Em. Lešehrad). Studna Jakubova (přel. B. Pacáková-Pacovská), Zámecká paní (přel. A. Tvrdek). Do češť. též přel. Na hrázi gigantů (Sinnfein).

Benoni Bohumil (* 25. II. 1862 v Chrudimi), odchovanec pěv. šk. J. L. Lukese, člen prozatímního divadla, pak první baryton Nár. divadla v Praze, po skončení divad. dráhy renom. uč. zpěvu. Nezapomenutelné hlasově i hrou jsou jeho partie Don Juan, Oněgin, Telramund, Kalina atd. V obšír. autobiografii Moje vzpomínky a dojmy (Kočí 1917, I., II.) seznamuje čtenáře poutavě s počátky Národ. divadla a jeho vynik. členy a hosty. Sepsal ještě: Brevíř, Kapitoly o pěv. umění, Pěv. umění a jeho metodika, Kniha nová vzpomínek a dojmů.

Benoni Josef (1823—1905 v Chrudimi), novinář a politik; do r. 1885 vyd. Posla z vých. Čech, jímž se zasloužil o zvýšení vzdělání svého kraje. Přispíval do Havlíčkovy Včely a Zappova Poutníka. Překládal z V. Huga a A. Musseta.

Benoni Julius Hugo (* 17. XII. 1832 v Střelhosticích u Strakonic), žák Sechtera a G. Donizettiho. Klav. virtuos nevšed. improvisač. nadání, hud. sklad. Díla: písně, romance, vok. mše a opery: Die Wunderblume (1847), Emma ossia Il protettore invisible (1851), obě provedeny s úspěchem ve Vídni. Op. Giovanna da Ponte (1855), proved. v Praze, zklamala, načež B. komponování zanechal a věnoval se hospodářství.

Benoniová Hanna roz. Dumková (1868—1923). Vyn. dram. umělkyně česká a dlouholetý člen činohry Nár. divadla.

Beňovský, ps. ○ F. Otty Matzenauera.

Beňovský Martin, příl. básník v 1. pol. 16. st. Bratr jeho:

Beňovský (maď. Benyovszky) Moric August. ○ Beniowski.

Beňovský Simeon, učitel v Sušici a Čáslavi, psal příležitostné básně.

Bensberg, m. v pruském okrese Kolíně n. Rýnem, ob. 12.640, hornictví.

Bensen, ○ Benešov nad Ploučnicí.

Benserade Issac (1613—1691), franc. básník na dvoře Ludvíka XIV., autor četných tragedií, sonetů, rondelů. Nejslavnější jest sonet Job.

Benshausen, m. v pruském okr. Erfurtském, ob. 2370, výroba kancel. nábytku.

Bensheim, kraj. m. v prov. Starkenburg, ob. 74.100, letovisko, ovocn., vinohrady, chem. průmysl.

Benson Arthur Christopher (* 1862), slavný angl. spisovatel. Napsal: Memoirs of A. Hamilton (1886); Poems (1893); Lyrics (1895); Fasti Etonenses (1899); The Schoolmaster (1902); Study in Personality (1911); Ruskin a mn. j.

Benson Frank (* 1862), am. malíř, žák Boulangerův v Paříži.

Bent James Theodor (1852—1897), angl. archeolog a cestov. Sp.: Ruined cities of Mashonaland (1892), Sacred city of the Ethiopeans; record of travel and research in Abyssinia in 1893 (1896), Southern Arabia (1900).

Bentham (běnthěm n. = těm) Jeremy, (* 15. II. 1748 v Londýně, † 6. června 1832 tamtéž), angl. právník, zaklad. užitečné filos. n. utilitarismu, pokoušel se rozluštit problém rozumného zákonodárství a jeho uskutečnění. Pojednával o umění vládnouti ve své Introduction to the principles of moral and legislation (1789, něm. vyd. 1833). Za princip mravnosti bylo u něho co největší štěstí nejvíc možného počtu. Princip užitečnosti tvoří podklad pro morálku (deontologie) a právní nauku. Ve svém spise Panopticon, or the inspection house (1791, 3 sv.) dal podnět k novému slohu staveb pro vězení, blázince, pracovní domy atd., který byl uskutečněn při stavbě vězení Milbank v Londýně. Systematické pojednání o jeho nauce podal jeho žák Etienne Dumont ze Ženevy v Traités de la législation civile et pénale (1802, 3 sv., něm. 1830, 2 díly) a v Théorie des peines et des récompenses (1812, 2 sv.). Potřebu radikální ref. parlamentu angl. pokusil se B. dokázati spisem Plan cf parlamentary reform (1817) a Radical reform bill (1819). Jeho Rationale of judicial evidence (1827, 5 sv.) podala kromě teorie důkazu obsáhlou zkoušku řízení angl. tribunálů. Vítězství parlam. ref. zpříjemnily jeho posl. dny. ○ Utilitarismus.

Bentham George, botanik (* 22. IX. 1800 ve Slote u Plymouthu, † 10. IX. 1884 v Londýně), kde byl jeden čas presidentem Linnéovy společnosti; napsal větší díla o květeně v Pyrenejích, Anglii, Hong-kongu a Australii, a Genera plantarum (s Hookerem, 1862—83, 3 sv.).

Benthos (řec. hloubka, moř. hloubka), podle Haeckla souhrn živočichů na dně moř. přirostlých (sessiles b.), neb lezoucích (vagiles b.) na rozdíl od planktonů volně plovoucích ve vodě. ○ Mořská květena a zvířena.

Bentkowski Felix (1781—1852), literární, polský historik, zasloužilý pracovník v numismatice a v pracích archiválních. Sp.: Spis medalów polskich (Warszawa 1830), O najdawniejszych książkach, drukowanych v Polsce (Warszawa 1812).

Bentley (běntli) Richard, filol. * 27. I. 1662 v Oultonu u Wakefield, † 14. VII. 1742 v Cambridge jako prof. teologie, založil „divinační" kritiku tím, že vyhradil rozhodování čistému intelektu. B. se zasloužil také o metriku. Popíral pravost Phalarisových dopisů, vydaných Boylem a odmítl Boyleův protispis svou dissertation (1699; tuto i první polemickou knihu nově vyd. W. Wagner 1874; něm. od W. Ribbecka 1857). Jeho hlav. dílem je vyd. Horatia (1711, nově vyd. Zangmeisterem 1869), Ferentia, Phaedra a P. Syra (1726; nově vyd. od Vollbehra 1846). Lit.: Mähly, R. Bentley (1868); Jebb, R. B. (1882); něm. od Wöhlera (1885).

Benton Harbor (bentnharbr), m v s.-am. st. Michigan, (1920) 12.233 ob. blíže ústí řeky v. Josefa do jezera Michiganského, s prům. konserv.n., obch. ovocem, obilím a dřev.

Benton (běnt'n) Thomas Hart, státník severoamer., * 14. III. 1782 v Hillsborough (Sev. Karolina), † 10. IV. 1858 ve Washingtonu, zákonodárný člen v Tennesse, 1820 senátor za Missouri, opřel se rozšíření otroctví na území dobytá 1848 na Mexiku, zasedal 1852—54 ve sněmovné representantů. Napsal vzpomínky: Thirty years' view of the Senate (1855 až 1856, 2 sv.). Lit.: Roosevelt, Th. H. B. (1887).

Bentonville (bentnvil), ves v Sev. Karolině (USA), kde zvítězil 18.—21. III. 1865 gen. Sherman nad konfederací.

Benwell, m. v brit. hr. Northumberland, blízko Fenhamu, (1921) 29.498 ob., uhelné doly.

Benz Karel (* 1844), něm. průmyslník, vynálezce automobilu model z r. 1886.

Benzacetin, lék proti nervose, bolení hlavy, nespavosti. Bezb. jehličky, b. t. 190° C, ve vodě málo, v alkoholu snadno rozpustné. Chem. složení: acetamidoetyl-salicylová kyselina.

Benzaldehyd, $C_6H_5C\begin{smallmatrix}\nearrow O\\ \searrow H\end{smallmatrix}$, povstává při rozkladu amygdalinu (→) emulsinem neb zředěnými kyselinami. Technicky se vyrábí destilací z oleje zbavených hořkých mandlí, broskvových neb merunkových jader. Jest tekutina nažloutlá, příjemně vonící, ale jedovatá a oxyduje se rychle na vzduchu v kyselinu benzoovou. Používá se ve voňavkářství.

Benzalchlorid, (C_6H_5 . $CHCl_2$), chlorobenzol vyrábí se technicky chlorováním toluolu $C_6H_5 . CH_3$ při teplotě varu nebo z benzaldehydu, po př. benzoylchloridu $C_6H_5 . COCl$ působením chloridu fosforečného. Jest to bezbarvá kapalina, sp. v. 1·295, b. varu 214° C. Oxydací dává kyselinu benzoovou. Přichází jen jako meziprodukt při výrobě benzaldehydu, kyseliny benzoové a skořicové.

Benzamid ($C_6H_5 . CONH_2$), získá se působením amoniaku na benzoylchlorid. Krystalky, rozpustné v horké vodě neb alkoholu. B. t. 128°.

Benzen, nový český název, zaváděný pro chemicky čistý → benzol. Také různé deriváty benzolu jsou dnes označovány jako deriváty benzenu, na př. chlorbenzen místo chlorbenzol, nitrobenzen místo nitrobenzol atd. Název benzol zůstává pouze pro technický benzol.

Benzenberg Jan Bedřich, fysik, * 5. V. 1777 v Schölleru u Elberfeldu, † 8. VI. 1846 v Bilku u Düsseldorfu, postavil 1844 hvězdárnu, kterou odkázal m. Düsseldorfu. Konal pozorování o odchylkách padajících těles a o padání hvězd. B. sepsal: Pokus o zákoně pádu atd., 1804, Příručka užité geometrie, 2. vyd. 1818, O katastru, 2. vyd. 1824, O padání hvězd, 1839.

Benzidin, diparadiaminodifenyl

$$NH_2-\langle\!=\!\rangle-\langle\!=\!\rangle-NH_2 \text{ nebo } \begin{array}{l} C_6H_4 . NH_2 \\ | \\ C_6H_4 . NH_2 \end{array}$$

Vyrábí se obyčejně přímou redukcí cínem a kys. solnou z azobenzolu nebo elektrolysou nitrobenzolu, po př. redukcí dinitrodifenylu. Tvoří bezbarvé, hedvábně lesklé šupinky, v horké vodě a alkoholu snadno rozpustné. Taje při 128.7° C. S kyselinami tvoří soli. Jest důležitou surovinou pro výrobu přímých barviv na bavlnu (kongo-červeň a j.).

Benzin, kap. uhlovodíky, destil. při 55° a 100°. Druhy: b. kamenouh. (benzol), b. petrol. a b. hnědouh. Tyto b. chemicky se různí, jsou bezbarvé, velice prchavé, aromatické, rozpouštějí kaučuk, gutaperču, tuky, rozpustné v líhu a éteru, nikoliv ve vodě a lehce zápalné. Páry jsou vysoce explosivní. Obyčejný b. petrolejový sp. v. 0·64—0·67, bod varu 55—75°, skládá se z vyšších uhlovodíků (hexan, heptán), slouží jako svítivo a látka pohonná pro vozidla a letadla, extrakci tuků, chem. techn. čist. oděvů, těžení olejů ze semen, rozpustidlo kaučuku a gutaperči atd. V nejnov. době dobývá se hydratací aromat. slouč. na př. kondensací uhlí a vodíku pod tlakem (t. zv. „zkapalňování uhlí", Berginův způsob), jinak dobývá se b. štěpením při hnědouh. dest. také ohříváním kam. uhlí při nízké teplotě.

Benzinová důlní lampa, → větérka.

Benzinové lokomotivy v hornictví, používá se jich zvláště na dolech kamenouhelných. Jejich provoz je poměrně levný a neodvislý od centrály jako u lokomotiv elektrických. Jest však potřebí zajistiti je proti zapálení třaskavých větrů, proto jezdí jen v chodbách dobře větraných.

Benzoe (prysk. benzoová, asa dulcis), prysk. stromu benz. (styrax benzoin) z flory ind., rost. v Kambodži, Siamu, Kočinčině, Sumatře i v Brasilii. Nejjemn. druh b. siamská, světlehn., lesklá, průsvitná, Sumatra b. bývá často znečištěna. B. je význ. příj. vůní, ohříváním uniká kys. benzoová. B. siamská obsahuje různé estery kys. benzoové, volnou kys. benz., olej eter. a vanilin. Užívá se na léčiva, v kosmetice a voňavkářství.

Benzofenon (difenylketon), $C_6H_5 . CO . C_6H_5$, vzniká destilací benzoanu vápenatého, oxydací difenylmethanu a zahříváním kyseliny benzoové s benzolem a kysličníkem fosforečným. B. tvoří bezbarvé krystaly, jest nejjednodušším aromatickým ketonem, dá se redukovati v benzhydrol, slučuje se s fenylhydrazinem.

Benzol, C_6H_6, kapalný uhlovodík řady aromatické, vzniká za vysoké teploty z acetylenu, obecně rozkladem organických látek v jasně červeném žáru, na př. vedeme-li páry tuků, lihu, kyseliny benzoové rozežhavenými trubicemi; nachází se proto ve svítiplynu a dehtu kamenouhelném (až asi do 2%); získává se z lehkého oleje, který při destilaci kamenouhelného dehtu přechází jako první frakce: lehký olej propírá se kyselinami, pak sodným louhem a takto vyčištěný zbaví se různých vysoko vroucích součástí opětnou destilací v přístroji rektifikačním. V koksárnách vedou se pecní plyny zespod do velkých věží, v nichž po koksu stéká těžký dehtový olej, v němž se b. rozpouští, a z vytékajícího oleje

získá se b. destilací. Surový b. (kamenouhelný benzin) skládá se v podstatě z benzolu a toluolu, obsahuje však též xylol, kumol a cymol. Mimo čistý b. připravují se též konstantně složené směsi b. a toluolu. K přípravě čistého b. frakce destilující mezi 80—90° nechá se ztuhnouti, olej, který zůstal kapalný, se vylisuje a pochod se opakuje až produkt vře při 80°. Nové destilační přístroje poskytují přímo čistý b. Čistý b. je bezbarvá, pohyblivá kapalina, voní silně étericky, tuhne při 80,1°. Ve vodě se prakticky nerozpouští, rozpouští tuky, éterické oleje, kafr, kaučuk, gutaperču, alkaloidy, fosfor, síru, jod a brom, zabraňuje hnisání a kvašení. Účinkem kyseliny dusičné mění se v nitrobenzol $C_6H_5 . NO_2$, který redukcí mění se v aminobenzol (anilin) $C_6H_5NH_2$. B. patří k nejdůležitějším chem. sloučeninám, odvozuje se od něho nepřehledná řada aromatických sloučenin (řada benzolová). Jest výchozí látkou pro přípravu dehtových barviv, třaskavin a různých nově připravených léků. Slouží k přípravě laků, barviv, cídění šatů, k pohonu motorů atd. B. objevil Faraday r. 1825 v produktech destilace mastných olejů, Mitscherlich připravil jej r. 1834 destilací kyseliny benzoové s vápnem, Hofmann nalezl jej r. 1845 v lehkém oleji dehtovém. Mansfield vypracoval r. 1849 metodu k jeho přípravě z kamenouhelného dehtu.

Benzoová kyselina (Acidum benzoicum), obsažena jest v různých balsámech a pryskyřicích, zvláště v pryskyřici benzoe. Jest jednosytnou kyselinou $C_6H_5 . CO_2H$. Vyrábí se buď přímo sublimací z benzoe nebo oxydací toluolu. Krystaluje v lesklých šupinkách bezbarvých nebo slabě nahnědlých (z benzoe). Taje při 121.7° C, vře při 249.2° C. Snadno sublimuje a s vodními parami těká. V horké vodě jest snadno, ve studené špatně rozpustná. Slouží jednak v lékařství, jednak při výrobě některých anilinových barev. V poslední době bývá jí také používáno ke konservování masných výrobků a k parfumování dražších cigaret a doutníků.

Benzotrichlorid ($C_6H_5 . CCl_3$), vzniká působením chloru na vroucí toluol; bezbarvý olej, vře při 213° C, slouží k přípravě malachitové zeleně a j.

Benzoyl, jednomocný radikál $C_6H_5 . CO$, se skupinou hydroxylovou dává kyselinu benzoovou $C_6H_5 . COOH$, s chlorem benzoylchlorid $C_6H_5 . COCl$.

Benzoylguajakol (benzosol), vzniká z benzoylchloridu účinkem guajakolu sodného, tvoří krystaly bez chuti, používá se proti střevní tuberkulose a cukrovce.

Benzoylchlorid ($C_6H_5CO\,Cl$), vzniká účinkem kys. solné na kys. benzoovou za přítomnosti kysličníku fosforečného nebo působením chloru na benzaldehyd; pronikavě páchnoucí kapalina, vře při 198° C.

Benzolsuperoxyd [$(C_6H_5 . CO)_2O_2$], vzniká z benzoylchloridu účinkem sodíku, praská při zahřívání, slouží jako desinfekční prostředek.

Benzyl, jednomocný radikál $C_6H_5 . CH_2$, s chlorem tvoří benzylchlorid $C_6H_5 . CH_2Cl$, s hydroxylem benzylalkohol $C_6H_5 . CH_2OH$.

Benzylalkohol (fenylkarbinol), $C_6H_5 . CH_2OH$, nachází se v podobě esterů kyseliny benzoové a skořicové v balsámu toluanském a peruanském, jako ester kys. octové nebo volný, též v četných eterických olejích. Vzniká z benzylchloridu zahříváním s vodou nebo redukcí benzaldehydu. Kapalina vroucí při 206°, používá se ve voňavkářství. Benzylester kys. octové používá se ve voňavkářství (vůně jasmínová). Benzylester kys. benzoové nachází se v balsámu peruanském a toluanském, připravuje se z benzylalkoholu a benzolchloridu, tvoří bezbarvé lístky, přichází do obchodu jako peruskabin nebo rozpuštěný v oleji ricinovém jako peruol.

Benzylchlorid (chlorbenzyl) $C_6H_5CH_2Cl$, vzniká působením chloru na vroucí toluol nebo chlorovodíku na benzylalkohol; bezbarvý olej, vře při 176°, slouží k přípravě benzaldehydu, kyseliny octové a m. j.

Benzylová violeť, různých značek (4 B, 5 BN, 6 B, 10 B, 5 R), náleží do skupiny barviv trifenylmethanových. Vyrábí se benzylací (působením benzylchloridu $C_6H_5 . CH_2Cl$) methylové violeti. Ve vodě se rozpouští fialovou barvou. Slouží k barvení vlny a hedvábí v lázni s kyselinou octovou a k barvení bavlny mořené taninem. Vybarvení je na světle málo stálé.

Benzylování, chem. pochod, kterým obyčejně benzylchloridem zavádíme benzylovou skupinu do organ. sloučenin.

Beöthy (Böti) Zsolt, maď. spis. a lit. hist. (* 4. IX. 1848 v Budíně, † 18. IV. 1922), prof. lit. (od 1882) v Pešti, vynik. esth., psychol., analytik. Hl. dílo Tragické (1885). Psal též romány, povídky a maď. děj. liter. 1877—79; Děj. maď. pros. povídky (1886—88), Maď. balady (1885), Cesty a cíle poetiky, Jan Arany a j.

Beotie, starořec. území, mezi Eubojí a korint. zálivem. Hl. prod. byly černý a šedý mramor, bílá hrnčířská hlína u Aulis, sůl, železo, stavební dřevo, pšenice, víno. Chov koní a pastviny pro stáda nalézala se kolem Orchomenu, Theb a Thespie. V předhist. dobách byla B. sídlem Minyů a Kadmejů a střediskem mykenské kultury. Asi od 1.100 př. Kr. přistěhovali se Alolové a Dorové, navzájem se smísivše. Ve středov. a pod turec. panstvím byla hl. městem Livadia. Beotové byli pro svou hrubost a těžkopádnost vysmíváni. Boety byli básníci Pindar a Hesiodos.

Beppo da Vinci, ps. ↷ J. Wünsche.

Bepta Bohuslav, farář v Miletíně v 16. st., autor postily.

Beran, ve vojenství (lat. aries), staro- a středověký obléhací stroj, mohutná, 20—30 m dlouhá kláda, na konci s mocným okutím v podobě beraní hlavy, zavěšená řetězy v krytém lešení. Kláda rozhoupána, při čemž údery okovaného čela probíjen otvor ve hradbách.

Beran (Aries), první hvězda v zodiaku.

Beran Frant. (* 1810 v Praze, † 22. VIII. 1878 na Zbiroze), měšťan pražský od r. 1834 a venkovský stavitel.

Beran František (* 18. X. 1877 v Karlíně), ing., ředitel st. prům. školy v Brně, hon. doc. na čes. vys. šk. techn. v Brně.

Beran Jaroslav (1887), ing., prof. státní vyšší hosp. školy v Opavě, odb. spisovatel zemědělský.

Beran Josef (* 1808 v Měchnově, okr. Vlašim), hudebník v Praze v letech sedmdesátých.

Beran Oldřich (* 1886), ředitel I. měšť. školy Komenského ve Vídni. Jeden z organisátorů čsl. odboje v Italii. Významný menšin. pracovník vídeňský a jednatel Čsl. menšin. rady ve Vídni.

Beran Rudolf (* 1887), gen. taj. republ. strany v Praze. Od r. 1918 činný jako poslanec N. S. Vynikající organisátor republikánské strany.

Beránek (jinak Jelínek) Bartoloměj. Pocházel z Čes. Budějovic. Nejpřednější z krumlovských malířů „dvorských" ok. r. 1600. Maloval nejen portrety, krajiny a architektury, ale i mapy a erby. Okrouhlou věž na zámku v Krumlově vyzdobil rytířskými postavami, na zámku v Bechyni strop mytologickými scénami a j. Maloval i v Soběslavi a Jindřichově Hradci a roku 1603 i něco na hradě pražském. Pro císaře Rudolfa II. zhotovil obraz Krumlova, zámku, okolí, zámek Kratochvíli a j. (celkem 13 kusů). Jeho žákem byl Tomáš Třebochovský, malíř Petra z Rožmberka.

Beránek Josef st. (* 1781 v Praze, † 1851), měšťan pražský, krasojezdec a gymnasta; jeho synové Emanuel (* 1808 v Praze), a Josef ml. (* 1810 v Praze), majitelé cirku, jezdili po všech zemích.

Béranger (Beranžé) Pierre Jean de, fr. bás. písní (* 19. VIII. 1780 v Paříži, † 16. VII. 1857 tamže); po nuzném mládí 1809 až 1821 univ. úř., bylo mu za jeho sbírky písní Chansons morales et autres, 1815, Chansons, 2, recueil, 1821, Chansons inédites, 1828, v nichž potíral bourbon. reakci, zakoušeti mnohých trestů, byl však uznáván nejvýzn. básníky své doby. Nabízené mu čestné úřady po červenc. revoluci odmítl. V 1833 vyd. své Chansons nouvelles et dernières, 1857 své Dernières chansons. B. je mistrem fr. chansonu, který odívá v lid. a zpěvnou formu. V ní opěvá vlastní dojmy, lásku, i stolní veselí, zážitky sociální; jeho tvorba vyvrcholuje v písních polit. a vlastenec. (v posl. velebí př. Napoleona). Mnohé z jeho písní staly se lidovými. Jeho Oeuvres, vyd. Perrotinem, 2 sv., 1866, Oeuvres inédites, vyd. H. Lecomtem 1909; jeho autobiogr. 1857. Lit. J. Brivois, Bibliographie de l'oeuvre de B., 1876, Drujon, Catalogue des oeuvres de B., 1879; Musique des chansons de B., vyd. Beret; životopisy: J. Boiteau, 1861, J. Janin, 1866, A. Boulle, 1908.

Beraní hora (Barania gora), štít v Beskydách slezských, 1214 m.

Beránky (cirrocumulus), lehké mraky, věštící nepohodu.

Berár (též Haiderabad Assigned Districts), br.-ind. prov., uzavř. mezi centr. prov. Bombayem a Haiderabadem, 45.888 km², (1921) 3,076.316 ob., 245.024 moham. převážně km. Maratthi, s pohoř. Gavilgar na s. a Adšanta na j., mezi nimiž je široká, dobře zavodněná nížina. Na východě tvoří Wardha, na j. Penganga (horní toky Pranhity) její hranice. Pahorkatina s cennými lesy sestává z vyvřelin, nížina z velmi úrodn. černozemu. Klima horké, průměr srážek 660 mm. Zeměd. poskytuje bavlnu, pšenici, olejoviny. Vedle žel. rudy těží se pouze uhlí. Lesní hosp. je v rukou vládních. Obchod bavln. soustř. v hl. m. Amráoti a Khamgaonu. 1484—1572 samost. král., před tím a poté nálež. různ. říším, v 1853 jakožto „Assigned Districts" britské.

Béraud Henri (* 1885), publicista a fr. romanopisec, v r. 1922 obdržel cenu Goncourtů za romány Le martyre de l'obèse a Le vitriol de lune.

Beraunský Jiří z Bělé, přílež. básník v 17. stol.

Beraunský Václav ze Sušice, učitel v Rokycanech. Napsal: Oratio de digni-

tate, necessitate et utilitate scholarum. 1617.

Berbecki Leon (* 1875), polský generál.

Berbera, celní přístav a hl. m. brit. Somalska (vých. Afrika), 2000 ob. (v době trhů i 30.000), v chráněné zátoce Adenského zálivu. Má Peršany postavený vodovod k horkým pramenům Dobaru. Tři karavanní cesty a telegraf. linka spojují B. se zázemím. Stanice bezdrátové telegrafie. Vývoz pštrosích per, kožišin, gumy, slonové kosti, myrhy, jatečného dobytka; dovoz: datle, rýže, durra, bavlněné zboží, mouka, cukr. ⟶ Brit. Somalsko.

Berberidaceae, r. dřišťálovité, asi 140 druhů rostoucích hlavně v Evropě a východ. Asii. U nás hl. Berberis vulgaris, dřišťál.

Berberis vulgaris.

Berberin (dřišťálovina, xanthopikrit), alakaloid obsažený v kořenu dřišťálu a j. dřišťálovitých druhů, v kořenech colombo, Hydrastis canadensis, je derivát isochinolinu. B-u se používá v lékařství a též k barvení (kořene dřišťálu k barvení kůže na žluto).

Berberové, skupina národů severoafr., k nimž patřili vymřevší ⟶ Guanchové, Libyové, Mauři, Numiďané, Gaetulové a Garamantové, pravděp. staří Iberové. Bez ohledu na obsazení evr. národy (Římany, Goty a j. germ. kmeny, Franc., Špan.) a semity (Puny, Araby) tvoří ještě dnes hl. část sev.-afr. ob. Nyní jsou počítáni k ⟶ Hamitům. Mají černý vlnitý vlas, světlou barvu pokožky, často ještě i světlé oči. Dnešní, zcela poarabštěné hlavní kmeny jsou: Amazirghové, as 2½ mil. v s.-z. Marokku; Šelluhové, 1½ mil. v j.-z. Marokku; Kabylové (760.000) v Alžíru a v Tunisu. Na Sahaře: Tuaregové ve středu, Džebaliysové na j.-v. od Tunisu a obyvatelé Siwahu. Atlasští B. jsou usedlí zemědělci, obchodníci a bydlí v dobře chráněných vsích. Jako obleku používají dl. košilí, šátků, burnusů a j. z vlněných látek doma vyrobených. Žena se těší velké úctě, zasedá v radách. Každá obec (džemaa) je samostatná; větší útvary jsou sofy, skupiny členů jedné nebo více obcí. Náčelníku kmene (kaid) jsou podřízeni šejchové. Řeč, patřící do hamitské skupiny, dělí se na četné dialekty; B. píší arabsky, toliko Tuaregové mají vl. písmo.

Berbersko, staré pojmenování západní části sev. Afriky: Marokka, Alžíru, Tunisu a Tripolisu, podle usedlých zde Berberů. Ve středověku byly nazývány tři poslední státy Barbarskem; jejich obyvatelé byli obávaní námořní lupiči. Mimo hamitské, „aethiopské" Berbery založili brzy kolonie semitští Foiničané (Karthago k. r. 800 př. Kr.) a smísili se s domorodci (libyčtí Foiničané). Po zničení Karthaga staly se Afrika v r. 146 př. Kr., Numidie v r. 46 př. Kr. a Mauretanie v r. 42 př. Kr. řím. provinciemi. Za Konstantina byla rozdělena sev. Afrika na šest prov., z nichž nejvých., Kyrenaika připadla v r. 395 vých. řím. říši. V této době rozšířilo se v sev. Africe křesťanství tou měrou, že zde bylo 160 biskupství; působili zde Cyprian, Tertullian a Augustin. V l. 420—534 patřilo B. Vandalům, potom vých.-řím. říši, jež udržela posléze toliko Karthago a několik pobř. míst. V letech 648—699 dobyli sev. Afriky Arabové. Obyvatelstvo přestoupilo k islamu. Hl. m. dobyvatelů byl Kairuan; obchodním střediskem se stal Tunis místo Karthaga. V r. 790 vznikl v Mauretanii a v r. 806 ve Fezu, v r. 800 v Kairuanu kalifát, což znamenalo konec odvislosti od Bagdadu. Po četných změnách arab. dynastií (⟶ Alžír, Marokko, Tripolis, Tunis) a po dobytí přístavů Ceuta, Melilla, Oran, Budšia (Bougie) a ostrovu před Alžírem Španělskem, jež obsadilo v r. 1509 také Tripolis a získalo nadvládu v Tlemsenu a v Tunisu, obsadili piráti povolaní na pomoc proti Španělům, Horuk a Chaireddin, B. pro Turecko (⟶ Barbarossa); pouze nakrátko zmocnil se Karel V. v roce 1535 Tunisu. Pak vládli v B. turečtí pašové a beyové. Pirátství trvalo i za tur. panství a zavinilo četné trestní výpravy evr. námoř. států; zvl. Angličan Robert Blake měl úspěch a obsadil v r. 1655 Porto Farinu. Pirátství byl učiněn konec teprve obsazením Alžíru Francií (1830), jež dobyla v r. 1881 též Tunisu (od r. 1835 tureckého); v Marokku, jež si uhájilo neodvislost od Turecka, byly upraveny vztahy mezi Francií a Španělskem v roce 1912.

Berbolini Francesco, ital. historik, nar. 1840 v Mantui, † 31. pros. 1909 v Bologni, prof. dějepisu, napsal Storia Romana (vyznam. cenou, 4. vyd. 1897), dále Storia pol. d'Italia (1880).

Bérce (crus), dvě kosti mezi kolenem a chodidlem: lýtková (fibula) a holenní (tibia).

Berceo Gonzalo de (před r. 1200 — po r. 1264), duchovní, nejstarší známý špan. básník, napsal spoustu duchov. básní, vyznačujících se naivitou.

Berckheyde Gerrit Adriaansz (1638 až 1698), bratr násl., žák Franse Halse a svého bratra, maloval nejraději města.

Berckheyde Job Adriaansz (1630—1693), nizoz. malíř, žák Franse Halse, maloval archit. stavby, krajiny a genrové obr. Hl. díla jsou: Žákovský atelier Franse Halse (Haarlem), Vnitřek amsterodamské bursy (říš. museum amst.), Vnitřek velkého chrámu v Haarlemu (Drážďany).

Bercsényi (-ňy) Mikuláš, hr. (1675 až 1735), ze slavného rodu severouher., pán Užhorodu, zbudoval tamní zámek a nové městské hradby, přítel a hl. spolubojovník Fr. Rákoczyho (1703—11), s nímž žil pak i ve vyhnanství v Cařihradě.

Berdičev (ukraj. Berdyčiv), kraj. hl. m. v ukraj. gub. Kijev, as 73.000 ob. (přes 80% Židů), po Kijevu nejdůležitější místo pro obchod obilím a skotem, tabákový průmysl; železniční spojení.

Od července 1917 sídlo velitelství rus. j.-z. fronty. V únoru 1918 posádka 2. a 3. čs. pluku.

Berdjansk, příst. m. v ukraj. gub. záporožské, as 37.000 ob., na s.-z. pobřeží Azovského moře, na výběžku Berdjanskaja, st. dráhy, vývoz obilí, strojní průmysl a mlynářství.

Berdyczewski Micha Josef (1865 až 1921) novohebrej. spis., samost. fil. myslitel. Sp.: O souvislosti etiky s estetikou (1897) a v essayích Bechomer uw'ruach (Látka a duch, 1909). Pod pseud. Micha Josef ibn Gorion vydal Židovské pověsti a Jidášovu studni, legendy, pohádky a vyprávění (6 sv.).

Bereg, do 1918 maďarská župa, 3780 km², 250.000 ob., dnes větším dílem část Podkarpat. Rusi. Hl. m. bylo Berehovo.

Berehovo (maď. Beregszász), okr. m. s vlastním magistrátem v župě mukačevské. 13.846 ob. (786 č., 1328 rus., 8379 maďar., 2873 žid., 157 jiných). Rozsáhlé vinice v nejbližším okolí a četná naleziště minerálů (alunit). Roku 1241 zpustošeno Tatary, Bélou IV. ale znovu vystavěno. Časté požáry, kterým větší část města podlehla. Starý got. kostel z 13. století.

Bérence Fred (* 16. XI. 1889 v Bernu ve Švýcarech), žije v Praze jako lektor vysoké školy technické, romanopisec a básník. Vydal romány: Le Parricide (1924), Les Innasouvis (4 sv.) (1928), L'histoire banale. Verše: Moi et les autres. Dramata: Dům lži a Rodinná fantasie. (Vypraveno Uměleckým Studiem v Praze 1926.)

Berendt Gottlieb (1836—1920), geolog, hájil glaciální teorii; získal si zásluhy o geolog. prozkoumání sev.-něm. nížiny.

Berengar I., it. král, syn markraběte Eberharda friaulského a Gisely, dcery cís. Ludvíka Zbožného; zmocnil se koncem r. 887 sev. Italie. Jeho protivníkem byl vévoda Wido spoletský. V r. 915 byl korunován na císaře, v r. 924 zavražděn ve Veroně.

Berengar II., syn markraběte Adalberta ivrejského a Gisely, dcery B. I., uprchl v r. 940 do Německa k cís. Ottovi I., dostal v r. 952 král. it. bez Aquileje a Verony jakožto něm. léno. Druhé tažení Ottovo do Italie učinilo konec jeho vládě (961). Zemřel v Bambergu v r. 966.

Berengar de Tours (as 1000—1088), slavný scholastik, k. r. 1040 představený chrámové školy v Toursu, již přivedl k velkému rozkvětu, pro racionalistické názory o nejsv. svátosti byl na řím. synodě označen ⚲ Lanfrancem de Bec za bludaře a donucen v r. 1059 k odvolání. Napsal De sacra coena.

Béranger (Beráňžé) Alfons Marie Marcellin Thomas, zvaný B. de la Drôme (1785—1866), franc. právník, gener. prokurátor; vzdal se tohoto úřadu a poslaneckého mandátu, jakmile se sněmovna usnesla přenésti k jeho návrhu vládní moc na Napoleona II. Napsal: De la justice criminelle en France (1818). Byv opět roku 1827 zvolen do sněmovny, vedl po červencové revoluci obžalobu proti ministrům Karla X.; od r. 1832 pomáhal při revisi Code pénal (trestního zákoníku).

Bérenger Henry (* 1867), fr. spisovatel; zasazoval se v kritických dílech i v románech o vyšší mravní úroveň jednotlivce i státu. Na př.: L'aristocratie intellectuelle (1895), La France intellectuelle (1899), Les prolétaires intellectuels en France (1901).

Bérenger René (1830—1905), franc. politik, 1873 ministr, reformátor trestního zákoníku. Loi Berenger — zákon o podmínečném odsouzení.

Bereničiny vlasy (Coma Berenicis), souhvězdí na sev. obloze, poblíže ohonu Lva.

Berenike, jméno četných starověkých měst, pojmenovaných podle ptolemaiských kněžen. Nejdůležitější je B. Troglodytike, zal. Ptolemaiem II. Filadelfem, dnešní Siketat el-Kebir, kdysi z největších přístavů na Červeném moři.

Berenike, jméno četných kněžen z král. rodu Ptolemaiů: 1. Dcera Lagova a nevl. sestra Ptolemaia I. egyptského, choť

Macedoňana Filipa, pak svého nevlast. bratra Ptolemaia Sotera (317 př. Kr.); matka Ptolemaia II. — 2. Dcera Ptolemaia II. Filadelfa a Arsinoe, byla po smrti svého chotě krále Antiocha II. syrského zavražděna na popud prvé ženy Antiochovy. — 3. Dcera Maga kyrenského a žena Ptolemaia III. Euergeta. Po jeho smrti vládla společně se svým synem Ptolemaiem IV. Filopatorem, byla však na popud tohoto zavražděna Sosibiem. — 4. Dcera Ptolemaia XIII. Auletea, po jeho svržení (58 př. Kr.) dosazena Egypťany na trůn, zavražděna v r. 55 př. Kr. svým otcem, když se opět zmocnil vlády.

Berenike, dcera žid. krále Heroda Agrippy I., choť svého strýce Heroda chalkidického, pak prý milenka svého bratra Agrippy II., mezitím manželka krále Polemona kilického, později milenka Titova, který chtěl ji pojmouti za manželku.

Berent Wacław (* 1873), pol. spisovatel, napsal: Odborník, Zimní setba, a j. namnoze satirické romány z polského společenského života. Překl. Nietzscheho.

Beresford Charles William de la Poer (1846—1919), angl. admirál, 1882 bombardoval Alexandrii, 1884 vedl brigádu proti Nilu, 1900—1909 velitel středozemního loďstva.

Beresit, granitová hornina (aplit) z Berezovska na Uräle, obsahující často olovo.

Berestečko, pol. město v okr. Dubno (vévodství Wolyňské) s 5633 ob. Má koželužny, mlýny, cihelny a trhy. B. jest známé z bitvy z r. 1651, kde zvítězili Poláci vedeni králem Janem Kazimírem nad Bohdanem Chmelnickým, vůdcem ukraj. tat. kozáků, který byl svým spojencem, chánem tatarským, zrazen a zajat.

Bereza Kartuska (Bříza Kart.), polské městečko v okrese Pružana (vév. Poleské) s 3526 ob. Leží na ř. Jasolobě při úzkokolejné želez. trati Bludeň—B. Má továrnu na trikotové zboží, cementárny, mlýny, pily, továrny na výrobu oleje; jméno má od jediného na Litvě existujícího kláštera Kartuziánů.

Berezina, levý přítok hor. Dněpru, břehy většinou bahnité, pramení v kraji Borisov, gub. Minsk, dl. 629 km, na trati 376 km splavná, důležitá pro dopravu dříví. Slavnou se stala ústupem Napoleonovy armády (26.—28. listopadu 1812).

Bereznica, pol. městečko v okr. Sarny (vév. Poleské), 2434 ob., velmi živý obchod.

Berezov, okresní rus. městečko v Tiumenské gubernii v Sibiři. Jedno z nejvíce posunutých měst na severu. V okolí bydlí Ostjakové a Samojedi.

Berezovskij zavod, huť na střed. Uräle, v gub. Jekatěrinburk, as 13.000 ob., středisko berezovských zlatých dolů.

Berezyna Niemnowa (Berezynka), přítok na pravém břehu horního Němenu. 174 km dl.

Berezyňský kanál, vystavěný 1797 až 1815, 173 km dl., spojuje Berezynu, přítok Dněpru, řadou jezer s Ulou, přítokem Džwiny baltické. Slouží hlavně k plavení dříví.

Berežné, pol. městečko v okr. Rovno (vévodství Wolyňské), na ř. Sluči, 2494 ob., lesní bohatství, pivovar, koželužna, výroba olejů.

Berg, dř. knížectví (Ducatus Montensis) ve vestfálském kraji, na pr. bř. rýnském, patří nyní k okr. Düsseldorf a Kolín n. R.

Berg Bengt (* 1885), švéd. ornitholog a spisovatel, v l. 1909—13 v Bonnu, podnikl několik cest do Egypta a do Sudanu. Napsal: Germán, Poslední orlové, Se stěhovavým ptactvem do Afriky a j.

Berg Friedrich von (* 1866), státník, byl posledním šéfem něm. cís. civilního kabinetu.

Berg Friedrich Wilhelm Rembert, hr. (1790—1874), rus. polní maršálek, v roce 1822 uspořádal karavanní obchod s Indií přes Bucharu; v r. 1828—29 byl šéfem gen. št. za války s Tureckem, za krymské války bránil Estonsko a Finsko jakožto gen. guv.; v r. 1863 potlačil polské povstání.

Berg Christen (1829—1891), dán. politik, učitel, od r. 1865 člen, v l. 1883—87 předs. folkethingu, vůdce liberální oposice. V r. 1887 založil radikální reformní stranu levice.

Berg Karl Heinrich Edmund von, sv. pán (1800—1874), v l. 1845—66 řed. les. a zeměd. akademie v Tharandtu.

Berg Leo (1862—1908), spisovatel, duchaplný stoupenec moder. hnutí v něm. literatuře, napsal: Henrik Ibsen u. das Germanentum i. d. mod. Lit. (1887), Das sexuelle Problem i. d. mod. Lit. (1900), Der Naturalismus (1892), Zwischen zwei Jahrhunderten (1896) a j.

Berg Mikuláš (1823—1883), rus. literát, lektor ruského jazyka na univ. varšavské, studoval historii ruského povstání, přeložil do ruštiny Pana Tadeusza.

Bergaigne Abel (1838—1888), fr. indiolog, zabýval se bádáním o Rigvedě (☞ Veda). Hl. dílo je La religion védique.

Bergamasca, bergam. krajina, prostírající se v sev. části prov. Bergamo. Řeky

Brembo, Serio a Dezzo protékají krásnými horskými údolími.

Bergamo, it. prov., patřící k Lombardii, 2789 km², as 555.000 ob., hl. m. stejného jména (as 62.000 ob., železn. křižovatka) malebně umístěná na úpatí Bergamských Alp, v úrodném, dobře vzdělávaném kraji. V horním starém městě je Piazza Garibaldi s got. Palazzo Vecchio (Broletto), s dómem (vyst. r. 1350), s chrámem Santa Maria Maggiore (hrobka komponisty Donizettiho), s Capella Colleoni. V dol. m. je radnice, prefektura, Accademia Carrara (sbírka obrazů) a Fierra. Průmysl hedvábnický, bavlnářský, výroba kovového, cementového, dřevěného a hliněného zboží. B., antické Bergomum, patřilo v l. 1814—66 k Rakousku.

Bergamotová silice (Oleum Bergamottae), vyrábí se lisováním kůry z plodů oranžovníku citronového čili bergamoty (Citrus bergamia). Jest to zelenavá, příjemně vonící kapalina, sp. v. 0.880 až 0.890, vroucí při 165—190° C. Nejlepší pochází z okolí Messiny na Sicilii, horší z Portugalska, již. Francie, Španělska a Řecka. Do obchodu přichází v plechovkách po 12½ a 25 kg. Nejlepší druhy jsou: Reggio, Calabria. Svým složením jest to směs různých estherů; obsahuje as 38% octanu linalylového, dále limonen, dipenten, linalol kamfen a kys. octovou a j. látky. Umělá silice se vyrábí z octanu linalylového, octanu terpineolu, propionanu geranylového a geranylmethyletheru. Užívá se jednak ve voňavkářství, jednak při výrobě likérů.

Bergamské Alpy, skupina již. vápencových Alp, od Comského jez. ke hranicím prov. Bergamo a Sondrio, na jihu ohraničené údolím ř. Oglio, na sev. údolím Ady. Od hl. řetězu táhne se na jih několik hřebenů, rozdělených na tři skupiny údolími řek Brembo a Serio. Nejvyš. hory jsou Pizzo di Coca (3052 m) a Monte Redorta (3037 m).

Bergdamara (Haukoïn), zbytek neger. praobyv., zatlačen kmenem Qʟ Nama do j.-z. Afriky (Damara), kde se vlivem misionářů jako rolníci a pěstitelé dobytka usadili. Zemědělství a chov skotu. Původní jazyk nahradili hotentotštinou.

Bergel, malíř z Čech ok. r. 1795.

Bergen (norsky Björgvin), z nejkrásnějších a nejstarších nor. měst, druhé největší v Norsku, as 96.000 ob., obklopeno vodou a vysokými horami, spojeno drahou s hl. m. Oslo. Poměrně mírné podnebí, mnoho dešťů (1800—1900 mm ročně); město obklopuje pohodlný a hluboký přístav (Bergens Vaag). Sídlo biskupa, katedrála (přestavěna v r. 1537), mariánský kostel z 12. st. a j., museum s přírodověd. a archeolog. sbírkami a s biologickou stanicí, námoř. škola a knihovna. Starý zámek Bergenhus s král. síní ze 13. stol. Obchod a námoř. doprava, továrny, stavba lodí. Rodiště básníka Holberga, houslisty Ole Bulla a orientalisty Lassena. Zal. v r. 1075, živý obch. styk s Anglií a Německem (v r. 1340 hansovní faktorie). Do pol. 16. st. měli nadvládu Němci. V r. 1665 došlo v berg. přístavu k námoř. bitvě mezi Angličany a Nizozemci.

Znak m. Bergen.

Plán m. Bergen.

Bergen op Zoom (vysl. sõm), město v sev. Brabantu (Nizoz.), 19.113 obyv. (1922), při ústí Zoomy do Ooster Schelde, kdysi jedna z nejsilnějších pevností nizozem., r. 1867 zrušena. Lov sardelí a škeblí, průmysl hrnčířský, cukrářský, železářský, cihelna a zahradnictví. — Po vypuzení Španělů (1577) B. marně obléhali 1622 Spinola, 1814 Angličané, r. 1747 Francouzi B. dobyli.

Bergen, 1. krajské město na Rujaně, 4500 ob., na úpatí Rugardu se slovanským hradištěm; obchod skotem a obilím, něco průmyslu. 2. Městys v Hesensko-Nasavsku, s.-v. od Frankfurtu n. M., 5500 ob., zámek (Schelmenburg), víno a ovoce, kožené zboží. 3. (B. u Celle), ves v již. části Lüneburské pustiny, as 2000 ob.

Berger Eliáš, poeta laureatus a cís. historik, poč. XVII. stol. Napsal Rhapsodie de cruce (1600), Spectator theatri (1612).

Berger Jiří z Grinberka, prof. v Praze, český hum. v 1. pol. XVII. stol. Napsal: De vita et morte disputatio (1616) a četné drobné skladby a gratulace.

Berger Julius Viktor (* 1850, † 1902), malíř, žák Engerthův ve Vídni, kdež později profesorem.

Berger Otto (1873—1897), výb. český violončelista, který se svými kolegy: Hofmannem, Nedbalem a Sukem založil sl. České kvarteto. Pro chorobu byl ale nucen (1894) se další spolupráce vzdáti a po něm nastoupil ↷ prof. Hanuš Vihan, jeho učitel.

Berger Philippe (1846—1912), franc. orientalista a politik, prof. na Collége de France. Vydal: Corpus inscriptionum semiticarum.

Berger Štěp. Ed. (* 1859), velkostatkář, známý menš. pracovník v Liberci, čestný člen České Besedy v Liberci.

Berger Václav (* 1824 v Praze), mědirytec. Pracoval společně s F. K. Wolfem na pohledech na česká místa.

Berger Zdislav (* 1600 v Zákupech), jesuitský kazatel.

Bergerac, fr. spisovatel, ↷ Cyrano de Bergerac.

Bergerac, hlav. m. kraje B. ve franc. dep. Dordogne, 17.000 ob., gotická katedrála; rozvětvený obchod vínem a likéry.

Bergeret Pierre (1782—1863), franc. malíř historických obrazů.

Berggreen Andreas Peter (1801—1880), dán. komponista, psal klavírní skladby, písně, komickou operu a j. Jeho sbírka lid. písní všech národů je jedinečná.

Berghaus Heinrich (1797—1884), geograf a kartograf, v l. 1839—1848 řídil svou Geografickou uměleckou školu v Postupimi, vydával Fysikální atlas (1837 až 1848), Atlas Asie (1832—1837). Napsal: Allg. Länder- & Völkerkunde (6 sv.), Deutschland seit 100 Jahren (5 sv.) a j.

Berghaus Hermann, synovec a žák předch., kartograf, (1828—1890), zpracoval v r. 1863 Chart of the World (kancelářskou nástěnnou mapu) a redigoval třetí vyd. Fysik. atlasu svého strýce (1886—1893).

Berghauer Jan Tomáš Vojtěch (* roku 1684, † r. 1760). Vysvěcen na kněze, stal se sekretářem královéhrad. biskupa Jana Adama Vratislava z Mitrovic. To byl však jen počátek jeho círk. kariéry, která končila tím, že se stal doktorem a prof. bohosloví v Praze a děkanem kapitoly vyšehr. Napsal spis o Janu Nepomuckém, který vyšel pak ještě několikráte, značně rozšířený.

Bergisch-Gladbach, m. v prus. kraji Mühlheimu n. Rýnem, na vých. hranici Kolína, má 18.462 ob. (1324), na okraji bergické země, na dráze Kolín—Lindlar a na elektr. předměstské dráze Kolín—B. G.; má rozmanitý průmysl (papír, železo, šamotové zboží).

Bergler Jos. (* 1. V. 1753 v Solnohradě, † 25. VI. 1829 v Praze), malíř a mědirytec. Na dráhu umění uvedl jej jeho otec Jos. B., sochař ve službách biskupů pasovských. Potom vzdělával se několik let v Miláně u M. Knollera a v Římě u A. Marona. Studoval hlavně antiku a ze starších mistrů Rafaela. R. 1783 dostal velkou cenu akademie parmské za obraz uvězněného Simsona. R. 1786 vrátil se z Říma do Pasova a stal se kabinetním malířem biskupa pasovského. R. 1800 byl povolán na nově zřízenou akademii umění v Praze, kde byl prvním jejím ředitelem a zůstal jím do smrti. Osobního výrazu uměleckého neměl. Klonil se k antikisujícím malířům a kladl důraz na linii. Maloval četné obrazy pro kostely české a rakouské jako na př. Nanebevzetí P. Marie ve vlašské kapli v Klementinu, Žehnající Kristus u sv. Salvatora. V obrazárně Spol. vlast. přát. um. v Praze jsou od něho 4 obrazy a 10 kreseb, mezi nimiž vlastní podobizna, v Nár. museu v Praze 15 kreseb, ve sbírce K. Buchtely v Praze 80 kreseb. Bergler zhotovil 314 rytin podle vlastních i cizích předloh.

Bergmann Ernst von, chirurg, * 1836 v Livonsku, † r. 1907 ve Wiesbadenu. V letech 1871—78 byl prof. chirurgie v Dorpatu, pak ve Würzburgu a od r. 1882 v Berlíně. Náležel mezi nejznamenitější chirurgy a nejskvělejší operatéry nové doby a byl činný ve všech oborech chirurgie. Klasický je jeho spis Chirurg. léčba nemocí mozkových.

Bergmann Frant. Borgias, malíř v Poděbradech. Žil v l. 1760—1838. Od něho se zachovala podobizna Mart. Paroubka, zakladatele chudobince, a některé kresby a návrhy na oltáře.

Bergmanová Josefa, ps. ↷ Jana Pachmayera.

Bergonié Jean (1856—1925), francouz. roentgenolog, studoval rakovinu. Vynálezce elektrického přístroje k vyvolání silných stahů svalových, čehož používá se zvlášť při odtučňovací léčbě (→ elektrotherapie a odtučňování).

Bergonzi, známá rodina cremonská, která proslula uměním houslařským. Nejslavnějším byl Carlo (1686—1747), žák Stradivariho.

Bergreichenstein, → Kašperské Hory.

Bergschmidt Frant., písmolijec v Praze od r. 1842.

Bergsöe (Bergso) Vilém, dánský povídkář a přírodovědec, 1835—1911; dlouho pobýval v Italii, kde se stýkal s Ibsenem. R. 1866 vydal svou první sbírku novel: Z piazzy del Popolo, pak následovaly Strašidelné příběhy, Ital. novely a j., také romány, samé napínavé a romantické příběhy, upomínající zvl. na E. J. A. Hoffmanna.

Bergson (Bergsoň) Henri, fr. filosof, * 1859 v Paříži, tamtéž prof. na Collège de France a člen Akademie. Jeho filosofie došla živého povšimnutí jako nauka, kt. se zjevně snaží vybřednouti z úžin materialismu i naturalismu a daleko vychází vstříc časovým proudům, odvracejícím se od přepjaté rozumové kultury. Podle B. je nejhlubší podstatou světa a života nová tvůrčí životní síla, „élan vital". Tohoto vlastního bytí rozbírané pojmové myšlení nepoznává; B. upírá tomuto po způsobu pragmatismu bezpodmínečnou duchovní významnost. Člověk dosáhne jádra skutečnosti spíše jen tím, že se pohrouží do vlastního vnitra, tedy intuicí. Z těchto základních myšlenek rozvinuje B. dalekosáhlé důsledky, kt. jej vedou mezi jiným ke stanovení pojmu času, opačného přírodovědeckému způsobu myšlení, „durée réelle" (času, pojatého podle jeho obsahu a významu uvnitř tvůrčího vývoje) a k přijetí paměti a sice „představující" v opaku k pouze „opakující" jako duševního základ. zjevu. Bůh označuje se v takové spojitosti jako „ustavičný život, čin a volnost". Jeho hl. díla jsou: Essai sur les données immédiates de la conscience (1889), Matière et mémoire (1896), Le rire (1900), L'évolution créatrice (1907).

Berhampur (Borhampur). 1. Město na sev. britsko-indic. státu Madrasu, nedaleko moře, čítá 32.731 ob. (1921). — 2. M. v brit.-ind. provincii Bengálsku, má 26.670 ob. (1921), na Bagirati.

Berchem Claes (1620—1683), holandský malíř pastorálních idyl, potretů.

Berchet Giovanni (1783—1851), it. básník, z nejnadanějších stoupenců směru, jenž chtěl obrodit literaturu it. národní poesií a slavnou minulostí. Jako politicky podezřelý žil v l. 1821—48 ve vyhnanství. K nejlepším jeho básním patří Profughi di Parga (1824) a Fantasie (1829).

Berchtesgaden, údolní krajina v Solnohradských Alpách mezi Saalachem a Salzachem, obklopená vys. vápencovými horami (Untersberg 1851 m, Reiteralpe 2047 m, Watzmann 2714 m, Hoher Göll 2519 m); četná údolí se spojují u města → B-u. Kraj tvoří j.-v. část Hor. Bavor., měří as 400 m^2 a má asi 25.000 ob. Pro své přírodní krásy a příjemné podnebí je velmi vyhledáván; ob. provozuje těžbu soli, chov skotu, zpracovávání dříví, řezbářství; čilý cizinecký ruch.

Znak města Berchtesgaden.

Berchtesgaden, lázeňské místo, as 3200 ob., na ř. Achen, na úpatí hory Untersberg, krásná poloha a okolí, 571 m n. m., spojení elektr. drahou s Reichenhallem, Solnohradem a s Král. jez., zámek, solné doly.

Berchtold Bartoloměj, malíř v Praze IV. ok. roku 1615—17, kdy se připomíná i jako dvorní malíř.

Berchtold Bedřich, hrabě MUDr. (1781 až 1876), botanik a cestovatel. R. 1804 prom. doktorem lék. a prováděl praxi v Tučapech, při tom ale se věnoval botanice. R. 1820 začal s J. Svat. Preslem vydávati český Rostlinář, jehož vyšly dva díly a přispíval k dílu Preslů Flora Čechica (1819). Podnikl delší cestu Evropou, Asií a Afrikou, 1846 odejel do Brasilie a vrátil se násl. roku zpět. Redigoval r. 1851 časopis Lotos a přispěl do něho četnými články. Čestný člen Musea Král. č., dop. člen bot. spol. a jubilár pražské fak. lék. Zjednal si v době probuzenské značné zásluhy o čes. vědu.

Berchtold Jiří (* 1830 v Praze, † 1863), stavitel v Praze.

Berchtold Leopold, hrabě (nar. 1863), rak. státník, 1907—11 vyslanec v Rusku, 1912—15 zahr. ministr, 1916 vrch. komoří cís. Karla I. Měl rozhodující vliv při vypuknutí světové války.

Beriberi (kak-ké), nemoc, která přichází v krajích tropických a subtropických. Postihuje zvl. muže, spočívá hl. v těžkých zánětech nervů a často vede k smrti za poruch oběhu krev.; jiné případy jsou lehčí a později přejdou ve chronické (vleklé) období. Za příčinu považuje se avitaminosa (nedostatek vitaminů v těle), vzniklá tím, že se hl. potravina, totiž rýže, zbavuje slupek a tím i vitaminů; přidají-li se tyto opět k potravě, dostaví se velmi příznivý výsledek.

Bericijské hory (Monti Berici, vysl. Beriči), osamělá skupina hor sopečného původu v ital. prov. Vicenze; dosahují až 419 m výšky; od Lessinských Alp odděluje je široké údolí montebellské. Kamenné lomy, jichž užívali již staří Benátčané, sloužily často ve váleč. dobách jako útočiště a tvrze.

Berigard Claude Gillermat (1578 až 1664), franc. matematik a filosof, odpůrce Galileův. Napsal: Dubitationes in dialogos Galilaei pro terrae immobilitate; Circulus Pisanus.

Bering Vitus (* 1680 v Jutsku, † 1741 na ostr. Beringově), polární cestovatel. V ruských námoř. službách podnikl v letech 1725—1741 tři námořní výpravy z Kamčatky a po sev. pobřeží Sibiře, r. 1728 potvrdil existenci mořské úžiny, oddělující Asii a Ameriku (průliv Beringův), avšak r. 1741 ztroskotal na ostr. po něm nazvaném a podlehl s velkou částí mužstva kurdějím.

Beringer Jiří Samuel, č. kniht., v l. 1697—1700 správce arcibiskupské tiskárny v semináři sv. Norberta (v Král. Dvoře, aula regia, Königshof), potom samostatný knihtiskař na St. m. Pr. v domě „U tří králů". Po jeho smrti r. 1704 vedla tiskárnu jeho manželka Barbora Františka za pomoci faktorů Mat. Seissenhofera, Ludv. Caja (Kaja * 1683) a Jana Jiřího Behra (asi do r. 1726). Na sklonku let 20. tiskárna zaniká. Své tisky prodávala buď sama nebo knihkupec Jan Konrád Mull, bývalý zástupce knihkupeckých závodů v Kolíně n. R. (St. M., u kostela sv. Salvatora). Vydána tu hlavně drobnější náboženská literatura německá, česká a lat. s běžnými ozdůbkami (květinové koše, květy, věnce, andílkové a p.).

Beringer Karel (* 1830 v Budíně), herec v Praze od r. 1864.

Beringovo moře, okrajové m. a nejsev. část Tichého oceánu mezi Asií, Severní Amerikou a Aleutami, měří 2·25 mil. km²; na severovýchodě je mělké a má větší počet velikých ostrovů, na jihozáp. až 4000 m hlub. Prozkoumal je r. 1728 a 1741 Bering. Se Sev. Ledovým mořem spojeno je průlivem Beringovým. Příkré pobřeží s čet. choboty je nehostinné a dlouho pokryto ledem; pouze naleziště zlata u mysu Nom, lov tuleňů a velryb vzbudily čilejší ruch. R. 1887 vznikl mezi Kanadou a USA. spor o lov tuleňů v m. B. (otázka B. moře), který byl urovnán v Paříži r. 1893 mezinár. rozhodčím soudem a vedl k vyhlášení zákona o ochraně tuleňů (1894), jejž uznaly oba státy. Rusko a Japonsko přijaly jeho podmínky r. 1897.

Beringův ostrov (Avača), sibiř. ostrov v moři Beringově, nazv. podle polár. cest. B., největší ze skupiny ostrovů Komandérských, ležící vých. od Kamčatky, dodává pod. jako 50 km vých. položený ostrov Měděný kožišiny modrých a ledních lišek i led. medvědů. Vymírající obyv. čítá 500 osob.

Bériot (Berió) Charles Auguste de (* 1802 v Lovani v Belgii, † 1870 v Bruselu), virtuos na housle. V Paříži byl žákem Baillotovým, po umělecké cestě do Anglie sólistou krále nizozem. a r. 1842 stal se po Baillotovi prof. konservatoře v Paříži a r. 1843 v Bruselu. Jeho skvělý a elegantní sloh je zřejmý i v jeho skladbách, z části ještě dnes cenných.

Berislavić Franje (1450—1517), bosen. bán, vynik. válečník.

Berislavič Petar (1475—1520), biskup a diplomat, pak bán charv., obhájce země proti Turkům.

Berka, ps. ↷ Jana Chocenského.

Berka Ant., mědirytec v Praze ok. r. 1790. Bratr známějšího mědirytce Jana Berky.

Berka Frant., MUDr. (* 1876 v Strážnici n. M.), univ. profesor a přednosta ústavu pro soudní lék. Masarykovy univ. v Brně. Napsal díla: Soudní a úrazové lékařství (1929), Soudní lék. v cizině (1922), Práce anatom. a pathol. o prsní žláze (1911—13).

Berka Jan (* 1758, † 7. VII. 1838 v Praze), mědirytec, žák Salzera. Pracoval na výzdobě knih pro Ferd. Schönfelda a j. nakladatele a ryté portrety.

Berka Vojtěch (* v Litoměřicích 1827), malíř portretů v Praze od r. 1858.

Berka O., ps. ↷ Friedr. Bernaua.

Berkefeldův filtr, malý filtr ze ztužené křemenité hmoty (filtrační svíčky); jeho účelem je zbaviti vodu nečistot a také bakterií.

Berkeley (Bérkli). 1. Město v Gloucestershire v Anglii, 6188 ob. (1921). Leží na Malé Avoně, je rodištěm Jennerovým. Vyváží proslulý „dvojitý gloucestersky sýr". 2. Město v Kalifornii, u zátoky St. Francisské, splynulo s Oaklandem; má 50.036 ob. (1920), státní univ. a mnoho škol.

Berkeley (Berkley, Bérkli) George B., irský filosof, 1684—1753; procestoval Fr. a Italii, byl misionářem v Americe, posledně biskupem v Cloyne. R. 1709 vyšel jeho první spis Pokus o novou teorii vidění, význačný tím, že razil cestu náhledům novověké fysiologie smyslů. Jeho filosofií je spiritualismus n. immaterialismus, ježto všechny zevní věci odvozuje z představ. Jedině duše a jejich představy existují, hmoty není (esse est

percipi = býti značí vnímati). Vjemy rozeznávají se od pouhých představ tím, že nepodléhají libovůli a působí v člověku vlivem božím. Přírodní zákon značí ustavičné božské působení. Podstata všech ideí, pokud jich nevytvořil dotyčný jedinec, nýbrž byly mu dány zdánlivě ze zevnějšku prostřednictvím věcí, může spočívati pouze v Bohu, jako původci našich představ. Kromě uvedeného napsal několik filosofických spisů.

Berkeley Miles Josef B. (1803—1883), botanik; byl duchovním a napsal četná díla o angl. rostlinách tajnosnubných.

Berkovcová Anna, PhDr. (* 1881), řed. dív. zahr. školy, spisovatelka agronomická. Napsala: Práce v zahradě a četná pojednání pedagogická a agronomická.

Berkové z Dubé, český šl. rod, z něhož nejznámější B. Hynek z Dubé. Za Jana Lucemburského byla asi r. 1321 založena na nynějším Hradčanském náměstí obec od purkrabí pražského Hynka z Dubé, aby příjmy tohoto úřadu byly rozmnoženy. — B. Bohuslav z Dubé a Lipého, jenž byl předním direktorem, po bitvě bělohorské, zemi opustil a odsouzen byl ke ztrátě hrdla, cti a statků, jméno jeho bylo přibito na šibenici. Patřily mu 2 domy v Celetné ul. v Praze. — B. z D., Zbyněk, arcibiskup pražský (1592—1606), přestavěl arcib. renaissanční palác na Hradčanech a zřídil v něm skvostnou kapli sv. Jana Křtitele. Tento arcibiskup ostře vystupoval proti nekatolíkům, naléhal na lepší vzdělání a bezúhonnost kněžstva, povolal do Prahy kapucíny a vymohl pro sebe a své nástupce bývalý titul knížecí (1603). Jsa před tím (od r. 1754) proboštem vyšehradským, přestavěl svým nákladem presbytář kostela sv. Petra a Pavla. — B. z D. Zdislav, od r. 1647 opat kláštera a kostela sv. Mikuláše na Starém městě Pražském. Byl muž učený a horlivý kněz, kázával také hebrejsky židům, ovšem bez výsledku, neboť tito, když byli nuceni choditi na kázání, zalepovali si uši voskem. — B. z Dubé a Hohenštejna Hynek byl r. 1406 nejvyšším sudím království českého.

Berkovec, rus. váha („lodní libra"), má 10 pudů = 163·805 kg.

Berkovica, m. v bulh. okresu Vraca, 5932 ob. (1910), 362 m n. moř. Leží v záp. Balkánu mezi vinicemi a kaštanovými háji. Stanice dráhy.

Berkshire (Bérkšir), hrabství v jižní Anglii, vpravo na střed. Temži, 1870 km², 202.533 ob. (108 ob. na 1 km², stav z r. 1921). Hl. m. Reading.

Berla, hůl s podpěrou, o kterou se beznohý opírá.

Berla biskupská, odznak pravomoci biskupské; je to dlouhá, kovová hůl, nahoře ohnutá. Značí pastýřský úřad církevního hodnostáře.

Berlad, hl. m. rumun. kraje Tutova v Multansku, 25.000 ob. n. ř. B., přítoku Seretu. Vývoz obilí.

Berlage H. P. (* 1856), moderní holandský architekt. Díla: domy v Transvaalpleinu (1911), Spreewenpark (1913), četné obchodní a rodinné domy v Londýně a Rotterdamu.

Berlepsch Hans Herman, šl., pruský ministr., * r. 1843 v Drážďanech, r. 1877 až 1880 stát. ministr ve Schwarzburg-Sondershausen, pak postupně vicepresident v Koblenci, vlád. president v Düsseldorfu a člen státní rady, vrch. pres. Porýnska a od r. 1890—1896 min. obchodu. R. 1901 založil společnost pro sociální reformu.

Berlička z Chmelče, jinak Vojtěch Šebestián Scipio, člen řádu jesuitského, z něhož však záhy vystoupil. Žil na sklonku XVI. a počátku XVII. století. Spisoval katol. knihy náb.

Berlier Jean Baptiste (1843—1911), franc. inženýr. Tvůrce podzemní pneum. pošty pařížské (známé petits bleus) a projektant podzemních drah v Paříži (Métropolitain). Pracoval také v elektrotechnice a chemii (výroba sír. ammonného z moče).

Berlichingen Götz (= Gottfried, Bohumír) v., se železnou rukou, rytíř, 1480 až 1562. Od r. 1497 bojoval ve službách růz. knížat, společně s rytíři, které sám najal; r. 1504 pozbyl před Landshutem pravé ruky (byla nahrazena železnou) a byl zapleten v ustavičné spory. Dvakrát upadl v říšskou klatbu: r. 1512 pro vyloupení kupců a r. 1518 pro přepadení hraběte Filipa z Waldecku. R. 1519 bojoval ve válce švábského spolku na straně vévody Ulricha z Württembergu. Z donucení vedl r. 1525 odenwäldské vzbouřené sedláky a byl proto až do r. 1530 v zajetí. R. 1542 táhl s císařem proti Turkům a r. 1544 proti Fr. Jeho samorostlý životopis dal Goethovi látku k jeho hře „Götz z B.", jíž teprve vděčí B. za svou proslulost.

Berlín, hl. a největší m. něm. a svobod. státu prus., tvoří vlast. správní okres, podléhající bezprostředně vrch. presidentovi prov. braniborské. Čítaje 4,012.000 ob. (1924), je druhým největším m. v Evr. (po Londýnu). Leží uprostřed prov. branibor. na řece Sprévě (Spree), nedaleko jejího vtoku do Havoly (Havel). Když r. 1868 odstraněna celní zeď a m.

Znak města Berlína.

stalo se střediskem severoněm. železniční a vodní sítě a r. 1871 hl. m. něm. říše, vzrůstalo stále ve světové město. R. 1920 utvořením jednotné obce vzrostl na 872 km², čímž předstihuje rozlohu N. Yorku, Paříže a Londýna. St. Město má velmi málo středověk. staveb (hl. kostely), ježto bylo změněno zřízením obchodních domů, veřejnými stavbami a proražením ulic. Patří k němu zámek, postavený pův. v l. 1443—1451, přestavěn poč. 18. stol. ve sloh barokový, s jezdeckým pomníkem Velikého kurfiřta (Schlüter-Jacobi, 1698 až 1703). V jeho okolí je Nový dóm (1894 až 1895) s pomníkem Bismarckovým a hrobkou Hohenzollerů, musea a Nár. galerie, zbrojnice (1694—1706), univ. (1748—66) a opera (1741—43). Třída „Unter den Linden“ (Pod lipami) končí na Pařížském nám. s Braniborskou branou (1788—91). V okolí stát. knihovna, budovy min. a paláce vyslanectví rus. a fr.; čtvrti Dorotheenstadt a Friedrichstadt (bývalá sídla českých a fr. evangelíků), zvl. jejich Friedrich- a Leipzigerstraße (třída Bedřichova a Lipská), jsou střediskem skvělých obchodů, cizineckého ruchu, bank a pojišťoven. Na západě čtvrti Friedrichstadtu třída Vilémova; v jejím okolí říšské předsednictvo a většina říšských úřadů a prus. min. Okresy jižní a záp. mezi Zeměbraneckým průplavem, Anhaltským nádr., a hranicí Nov. Kolína obývají střední vrstvy. Východ a severových. jsou hustě zalidněny dělnictvem; moře domů přerušují pouze hřbitovy a velké sady (Bedřichův háj, 50 ha výměry). Stejný ráz má i severní část B. s hájem Humboldtovým (z let 70. min. stol., 35 ha) a parkem Schillerovým (z r. 1909—12). Severovýchod (Moabit, Plötzensee s trestnicí) obývají měšťanské vrstvy a vojsko; vnitřní severozápad (Město Bedřicha Viléma) je sídlem velikých nemocnic (Charité), univ. klinik a vědec. ústavů. Naproti Moabitu nalézá se největší b. park (Tiergarten, 225 ha) s čet. pomníky. Na jeho s.-z. okraji je přední obytná čtvrť, zv. Čtvrť hansovní s Královským nám. a Vítězným sloupem

Plán města Berlína.

(61 m vys.) a čtvrť Ve stanech. Na Král. nám. stojí budova říšského sněmu, před ní nár. pomník Bismarckův (Begas, 1901) a Nová opera; již. vede z Král. n. parkem Vítězná alej s 32 mramor. sochami braniborsko-pruských panovníků (z let 1838—1901). Čtvrť západní (Berlin W) je nejlepší a nejdražší, čtvrť Tiergarten má velké množství rodinných domků, částečně v zahradách. Celkový obraz B. budí především dojem mocně proudícího života, avšak pro rovnost území a schematisující staveb. řády působí příliš jednotvárně a střízlivě. Pouliční doprava je neobyčejně mohutná. K překonání velikých vzdáleností zřízena síť drah pro rychlou dopravu, dále dráha zvýšená a podzemní. Roční příliv cizinců daleko převyšuje 1 milion. V průmyslu bylo zaměstnáno r. 1922: 25.049 podniků s nejméně 10 dělníky n. motorem, celkem 580.005 osob. Obchod (až do svět. války): hl. peněžnictví, obilí, líh, bavlna, uhlí, petrolej, víno, vejce. Bursa je nejdůležitější v Něm. Doprava: B. je střediskem severoněm. želez. sítě (11 hl. tratí) a nejvýznačnější želez. uzel ve stř. Evropě, dále i střediskem dobře vybudovaných vodních tratí; má 3 moderní přístavy. Vzdušnou dopravu obstarávají tři společnosti. Zdravotnictví podléhá hl. zdravotnímu úřadu. Roku 1922 bylo 23 městských všeob. nemocnic (12.543 lůžek) a 26 všeobecných prospěšných nemocničních ústavů (4850 lůžek). Školství: Universita Bedřicha Viléma (otevřena 1810), největší v Německu (v letním oběhu 1924: 9950 posluchačů), asi 80 vědeckých ústavů a přes 560 prof. Vysoká škola techn. v Charlottenburgu (1879); v r. 1924 3387 posl. Dále vys. školy zemědělská, zvěrolékařská, obchodní, výtvarných umění a hudební. Pak vys. školy lidové (Humboldtova, Lessingova a j.), státní a městské školy a velký počet škol odborných. Z ústavů vědeckých: Akademie věd (zal. 1700), akad. umění a četné jiné. Velmi četné jsou umělecké sbírky, musea a galerie. V r. 1924—25 bylo 43 divadel, 166 variété a 317 kin. Vychází zde 96 deníků a 1000 odbor. časopisů. Od r. 1920, kdy byl utvořen Velký B., rozdělen je B. na 20 okresů; prvních 6 odpovídá rozsahu starého B. Berlín. okolí je velmi půvabné; tok Sprévy a Havoly rozšiřuje se většinou na způsob jezer a je provázen sosnovými lesy. Berlínu patří veliké a půvabné lesy v nejbližším okolí: grunewaldský (4600 ha), bohatý jezery, a postupimský (Potsdam), v jehož jižní části leží nejkrásnější vilové čtvrti (Grunewald, Wannsee, Dahlem a j.). Dějiny: Nejstarší části (Kolín a B.) ležely na staré cestě z Halle n. Sálou k dolní Odře. Bylo tu slovanské kastelánství, později markraběcí úřad. Kolín obdržel městské právo před r. 1250 od Špandavy, B. od Braniboru. Stal se sídlem kurfiřtů, vzrůstal a vzkvétal. Ve 30leté válce velmi trpěl, za Velikého kurfiřta počal opět pomalý vzestup. Od r. 1658 vznikaly nové části města. V r. 1760 obsazen Rusy a vypálen. Bedřich Veliký povznesl obchod stavbou průplavů a novým odvětvím průmyslu (zpracování hedvábí, tkalcovství). V letech 1806—08 obsazen franc. vojskem. Březnová revoluce zdržela vývoj města na jedno desetiletí. Za Viléma I. zvětšen o nová předměstí. V r. 1878 zasedal zde berlín. kongres. 9. listopadu 1918 svrženo císařství a prus. království. 5.—13. ledna 1919 vzbouření neodvislých socialistů a Spartakovců. 13. III. 1920 puč generála Lüttwitze a Kappa. R. 1920 utvořen připojením předměstí Vel. B.

Běrling (Bierling) Kašpar Zachariáš (1619—1695), hornolužický spisovatel, autor knížky Didascalia sen orthographia Vandalica, d. i. Wendische Schreib- und Leselehre (1689), jíž zavedl něm. švabach do luž. srbštiny horní a způsobil tak škodlivou roztržku pravopisnou: evangelíci podle něho podnes píší švabachem, katolíci latinkou.

Berlínská konference upravila v červnu 1880 řecké hranice.

Berlínská modř (pařížská, pruská, ocelová, Miloriova modř), je svým chemickým složením ferrokyanidem železitým. Vyrábí se nejčastěji srážením soli železnaté (zelené skalice, chloridu železnatého), roztokem žluté krevní soli. Vytvořený světlý ferrokyanid železnatý se pak oxyduje různými látkami (směsí kyseliny dusičné a sírové, chloridem železitým, chlorem, směsí dvojchromanu draselného a kyseliny sírové a j.) na ferrokyanid železitý $\overset{III}{Fe_4}\left[\overset{II}{Fe}(CN)_6\right]_3$. Jest to krásná tmavě modrá barva, na světle poněkud blednoucí. Ve zředěných kyselinách se nemění, v koncentrovaných se rozkládá. Rozpouští se v roztoku kyseliny šťavelové. Slouží jako vodová a olejová barva, při výrobě tapet, pestrého papíru, v knihtisku, při výrobě inkoustu, někdy též jako podklad při barvení hedvábí na černo. Obyčejně bývá pomíšena sádrou, kaolinem, síranem barnatým, hlínou a pod. Nejčistší bývá označována jako modř pařížská.

Berlínský kongres, konference zástupců Německa, Rak.-Uherska, Francie, V. Britanie, Italie, Ruska a Turecka, která

se sešla za Bismarckova předsednictví 13. června 1878 v Berlíně; předmětem byla likvidace rus.-tur. války. Výsledkem byl Berlínský mír ze 13. července 1878, podle kterého staly se Rumunsko, Srbsko, Č. Hora a Bulharsko suverenními státy, Rusko obdrželo Bessarabii a část Armenie, Rakousko smělo obsaditi Bosnu a Hercegovinu, Řecko obdrželo Epirus a dozor nad Thessalií. Turecko bylo oslabeno a ruský vliv na Balkáně omezen ve prospěch Rakouska a balkánských států.

Berlioz (berlios) Hector, franc. hudeb. skladatel, * 11. XII. 1803 La Côte Saint-André u Grenoble, † 8. III. 1869 v Paříži. Studoval nejprve medicinu, 1825 vstoupil na konservatoř, byl žákem Le Sueurovým. Za dílo La derniére nuit de Sardanapale obdržel římskou cenu. Po návratu ze své it. cesty provedl B. svou fantastickou symfonii Épisode de la vie d'un artiste 1830. Již tyto jeho práce ukazují základní rysy jeho hudebního profilu: snahu, vyjádřiti poetickou myšlenku tóny, romantičnost, užití ohromných zvukových prostředků, umění instrumentace, velikou fantasií, která vede k rozbití klas. forem. Ještě zřetelněji jeví se tento styl v dalších skladbách: Lélio ou Le retour à la vie, v ouvertuře ke Králi Learovi, Harold en Italie (1834), v monumentálním requiem (1837), které pracuje s dosud neslýchaným obsazením orchestru, v symf. básni Romeo et Juliette (1839), v Symfonii vítězné a smuteční (1840), v ouvertuře Le carnaval romain. Všechna tato díla došla pozornosti, ale opera Benvenuto Cellini, dílo vysokých kvalit, předzvěst Wagnera, nedošla úspěchu. B. byl v té době spolupracovníkem Journalu des Débats a svými nekompromisními kritikami způsobil si mnoho nepřátelství. Ze svých uměleckých cest přinášel si ale vřelé uznání. Z jeho pozdějších skladeb vynikají: La damnation de Faust (1846), mysterium L'enfance de Christ (1854), Te deum pro dva sbory (1856), komická opera Beatrice et Bénédict (1862), veliká opera Les Troyens. Pařížské publikum se chovalo k těmto dílům i k jeho osobě velice chladně. Z rozsáhlé jeho činnosti lit. vynikají: klasická nauka o instrumentaci Traité d'instrumentation (1844, přepracovaná Straussem 1905), Voyage musical en Allemagne (1844), Les soirées de l'orchestre (1853). Po jeho smrti vyšly Mémoires (1878). Soubor jeho děl hud. vyšel u Breitkopfa ve 20 sv. (1903—1925). Lit. Bochot: Histoire d'un romantique (1903—07). Kapp: Berlioz (1917), Prodhomme: H. B. (1913). Hostinský: H. B. (1885).

Berlitzova methoda, vyučování jazyků, řídí se těmito zásadami: 1. Naprosté užívání cizího jazyka při vyučování. 2. Spojuje pojem, názor a písemné vyjádření slova. Pronikla 1876, a jest zavedena na 180 školách v celém světě.

Berma, vodorovné, stupňovité přerušení svahu průplavu, mírní účinek vln na svah.

Berma, v opevnění, úzký pruh země mezi náspem a zákopem; slouží jako opěra lokte při střelbě a k snadnějšímu výstupu na násep; ↳ opevnění.

Berman Jan (* 1734 v Mohuči), sochař v Praze 1770.

Bermeo, m. ve španěl. prov. Biskaja s 10.517 obyv.

Bermondt-Avalov kníže (adopcí kníž. Avalova) (* 1884), ve svět. válce rus. rytmistr, 1918 zorganisoval v Něm. ruské protibolševické oddíly, v jichž čele bojoval v t. zv. Baltické zeměbraně pod gen. ↳ Goltzem proti bolšev. a Lotyšům; po odchodu gen. Goltze v říj. 1919 jmenován byl gen. ↳ Judeničem velit. t. zv. Ruské dobrovolnické záp. armády, skládající se z velké části z Němců. Po nezdařeném útoku na Rigu byl Judeničem sesazen a přešed něm. hranice, byl internován. Sp.: Unter der Kreuzfahne (1921), V borbě s bolševizmom (1925).

Bermudy, brit. souostroví v Atlantickém oceáně, 965 km vých. od severoam. mysu Kap Hatteras. Skládá se z 360 malých, až 110 m vysokých ostrovů, dohromady 50 km². Povrch ostrovů je deštěm velice rozerván. Ostrovy čnějí z hlubiny 4000 m. Převládá vápenec a pískovec. Klima jest horké a vlhké, velmi zdravé. (V zimě 7°, v létě 33° minimum.) Zemětřesení jest časté, orkány se dostavují v pozdním létě. Fauna a flora je chudá. Hl. produktem ostrovů je zelenina, brambory, ovoce, které se dováží do Spojených států. Také pěstování květin je velmi proslulé. Hl. ostr. je Bermuda, 39 km², s hl. m. Hamiltonem. Jen 20 ostrovů jest obydleno 20.127 ob., z nichž jen ⅓ jsou běloši. Dovoz 1922 činil zboží za 1 mil., vývoz 233.296 liber. Ostrov jest spojen kabelem s Halifaxem a Jamaikou. Dobře chráněné a opevněné B. jsou uhelnou stanicí námořní dopravy a oblíbeným zimním pobytem Američanů. (Roč. 25.000 hostů.) Lodní tonáž činila 1922 2,178.562 t. Bermudy byly objeveny 1502 Juanem Bermudezem, 1612 byly osídleny Angličany, na radu ztroskotavšího zde Sira George Somerse. Lit. Lefroy: Discovery and settlement of the B. (1877—79). Rice: The geology of B. (1884). Hayward: B. past and present (1923).

Bern, druhý největší kanton švýcar., 6886 km^2, 674.000 ob. (98 na 1 km^2), z toho 578.299 prot., 89.814 kat., 1998 žid. a 559.408 Němců, 106.816 Francouzů, 5.958 Italů. Kanton, ač hornatý jest úrodný. B. Alpy mají krásná údolí (Hasli, Grindelwald) a jsou četně navštěvovány cizinci. Obdělané půdy je 78% = 5397 km^2. Hory zabírají 1489 km^2, ledovce 288 km^2. Obyvatelé se zaměstnávají chovem dobytka, mlékařstvím, výrobou sýra, hornictvím (železná ruda, vápenec, pískovec), průmyslem (hodinářství, železárny, hedvábnictví, přádelny). Léčivé prameny mají m. Rosenlaui, Gurnigel, Lenk, Weissenburg, Heustrich, Schwefelberg, Blumenstein. Školství: 7 progymnasií, 4 gymnasia, 2 technické, 4 hosp. školy, 5 učitel. ústavů, universita v Bernu. Ob. školství je znamenité. Správu vede Veliká rada o 9, členech, nejv. soud o 23 členech. Veliká rada se volí. 497 obcí je autonomních. Jednotné je právo občanské, daně a chudinství. Lid má iniciativu při návrzích zákonů. Úřední řečí je němčina a frančina. Státní příjmy 147 mil., výdaje 151 mil. franků (1922). Znak je červený štít, se žlutým pásem, ve kterém je zobrazen vylézající černý medvěd. Lit. Lerch: Der Kanton B. Land u. Volk (1916). Hlavní město: Bern, 104.773 ob. (12.000 kat.), 545 m n. m., uzel železniční, nejkrásnější m. Švýcarska. Pamětihodnosti: Bundeshaus (Spolkový dům: parlament a nejvyšší správní úřady), vystavěný 1851—1901, Münster v got. slohu s věží 100 m vysokou, Museum přírodovědecké a umělecké, průmyslové, historické. Universita, radnice, Jáma medvědí se živými medvědy. Četné pomníky (bl. světového poštovního spolku). M. má živý průmysl (strojírny, přádelny), bankovnictví, tiskárny. Universita je z r. 1834, 1924—25: 1764 posluchačů. Vzdělávací ústavy: gymnasium, prům. školu, Ústř. knihovnu městskou, universitní a zemskou knihovnu. B. je sídlem vyslanců, Telegrafní unie, Světového spolku poštovního, Mez. komise k ochraně výrobního a duševního vlastnictví, Mezinárodního úřadu pro železniční dopravu. Dějiny. M. bylo založeno Berchtoldem V; 1298 založena moc m., která vedla k dobytí Aargau 1415 a třetiny Švýcarska. 1528 příklonilo se k reformaci. V 17. stol. vládla šlechta, proti které vypukla 1749 revoluce. 1798 byla b. aristokracie s pomocí Francie poražena. Četná území se prohlásila za samostatné kantony. V náhradu bylo B. přiřčeno úz. Bernská Jura. 1848 stalo se B. hl. m. Švýcarska. V 50. až 70. letech bylo zmítáno město náboženskými boji, které vedly k zákonu 1874, kterým se upravuje poměr státu a církví. Od 1893 má lid iniciativu, od 1906 volí lid přímo vládu. Po světové válce zápasí o moc tři strany politické: Rolnická a občanská strana, soc. dem. a svobodomyslná strana. Lit.: Fontes rerum Bernensium (1883—1908, 9 sv.), Tillier: Geschichte des eidgenöss. Freistaates B. (1838 až 1840). Hodler: Geschichte d. B. Volkes (1864—9).

Znak m. Bernu.

Bernabei Ercole (1620—1687), it. hudebník, 1665—67 kapelník při Lateránu v Římě, pak v chrámu sv. Petra, od 1874 dvor. kapelník v Mnichově. Psal opery a duchovní hudbu. Lit.: Casimiri: E. B. (1920).

Bernacki Ludwik (* 1882), řed. Zakladu Narodowego im. Ossolińskich ve Lvově, lit. historik. Řada rozprav v časopisech; samostatně: Żródła niektórych komedji Fr. Zabłockiego (1908), Jan Nep. Kamiński, Bibliografja utworén Jana Kasprowicza (1912), Rozmowy Salomona z Marchołtem (1913), Shakespeare w Polsce do końca 18. st. (1914), Pierwsza książka polska (1918), Teatr, dramat i muzyka za Stanisława Augusta (1925). Redigoval Pamiętnik Literacki (1908—11), Książkę (1914), Ex libris (1920), Rocznik Zakładu Nar. im. Ossolinskich (1927-8). Podporuje česko-polské styky.

Bernadotte, franc. maršál, ☞ Karel XIV. Jan, kr. švédský.

Bernardo Thomas (1845—1905), angl. filantrop, tvůrce (B. Homes) domů pro osiřelé děti.

Bernard V., ps. ☞ Ant. Podlahy.

Bernard, 1. Velký sv., hora a průsmyk v Penninských Alpách. 1475 m n. m. hospic, zal. již v X. stol. Kdysi velmi důležitý přechod alpský. Ve starověku stával v průsmyku chrám Jupiterův. — 2. Malý, hora a průsmyk v Grajských Alpách, 2193 m, nejstarší přechod alpský (snad tudy přešel Hannibal).

Bernard Alexander (1859—1912), český přírodovědec, autor dobrých učebnic, hl. Atlasu botanického (1904) a minerálů (1907).

Bernard Claude (* 1813, † 1878 v Paříži), franc. fysiolog, r. 1854 univ. prof. na Collége de France; napsal řadu spisů a odb. článků, týkajících se nemocí jater, mozku a j.

Bernard František (* 1808 ve Štětí), malíř krajinář v Praze od r. 1840.

Bernard Frant. (* 1870), Ing., docent Vys. školy zemědělské v Brně. Jest výborným lesnickým odb. a působí jako

přednosta lesního odd. slov. v Bratislavě. Četné spisy a články, hl. z oboru lesních zákonů a politiky.

Bernard Charles (1517—1640), franc. dějepisec. Napsal: Histoire des guerres de Louis XIII. (1633).

Bernard de Clairveaux (klervó) (* 1090 ve Fontaines u Dijonu, † 20. srpna 1153 v Clairveaux), křesť. světec, nazvaný Doctor mellifluus, 1113 mnich v Citeaux a 1115 první opat kláštera v Clairveaux u Langres, vlivný rádce papežů, biskupů a knížat. Svými ohnivými řečmi vznítil II. výpravu křížovou. Jako teolog a filosof byl odpůrcem Abelardovým, hlasatelem mysticismu a pravé zbožnosti (hl. ve výkladu Písně písní a ve spisech o úctě mariánské). Polit. důležitý jest jeho spis, věnovaný papeži Eugenu III. De consideratione. Za svatého byl prohlášen 1174 (atribut úl), za učitele církevního 1830 (Doctor ecclesiae). Svátek se světí 20. srpna. Jeho díla vydal: Mabillon (1719). (↗ Cisterciáci.) Lit.: Neander: Der heil. B. und sein Zeitalter (1889 až 1890). Janauschek: Literatura Bernardina (1891). Linhard: Die Mystik des heil. B. v. Cl. (1924).

Bernardakis Dimitrios, novořec. básník a filolog, * 1834 Lesbos, † 25. ledna 1907 tamtéž, prof. dějin v Athenách. Hl. díla jsou historická dramata Maria Doxapatri (1858), Merope (1866), Kyra Frosyne (1882), Fausta (1893). Vydal dále větší počet filolog. prací, a svou prací o pseudoaticismu rozvířil boj o řeckou spisovnou řeč (1884).

Bernardes (bernardeš) Diogo (1530 až 1605), portug. básník, současník Camões-ův žák ↗ Sâ de Miranda. Psal idyly, elegie, ódy, kanzony, oktávy a sonetty pod názvy: O Lyma (1596, 1633, 1761, 1820, 1923). Rimas Varias: Flores do Lyma (1596, 1633, 1770) a Varias rimas ao Bom-Jezus (1594, 1770). Dostalo se mu přídomku „něžný pěvec Lymský" (podle řeky L., na jejíchž březích ztrávil mládí, a které opěvoval).

Bernardes Manuel (1644—1710), portug. prosaik. Souborně vyšla jeho díla pod názvy: Luz e Calor, Nova Floresta, Ultimos fins do homem, Exercicios Espirituaes.

Bernardin de Saint-Pierre (bernarden de sen-pier), ↗ Saint-Pierre.

Bernardini, 1. cisterciáčtí mnichové, nazvaní podle sv. Bernarda z Clairveaux. — 2. Františkáni, žáci sv. Bernardina ze Sieny.

Bernardino (dříve Vogelberg), 1. (San B., Sankt Bernardin) průsmyk v Alpách mezi Val Rhin a Val Mesocco. Silnice z 1818—23 spojuje Thusis a Roveredo. Nazván jest průsmyk podle světce B. — 2. B., lázeňské m. na již. úpatí průsmyku, 1626 m n. m.

Bernardino Sienský (* 1830 v Massa-Carraře, † 20. května 1444 v Aquile), křesť. světec, proslulý kazatel a spisovatel asketických děl (vyd. Vivesem v Římě 1093). Atributy: I H S, Slunce, hůl.

Bernardus Silvestris (Bernhard de Tours), († kolem 1150), scholastik Chartreské školy, vytvořil dílo De mundi universitate libri duo, sive Megacosmus et Microcosmus (vyšlo tiskem 1876); obsahuje hlubokou přírodní filosofii v duchu Platona Tim.

Bernart Vilém, malíř v Praze ok. r. 1631, kdy vstoupil do pořádku malířského.

Bernartice n. Odrou (Barnstein), zeměď. obec v okr. novojičínském, 837 čes. obyv. Připomíná se již v r. 1397.

Bernášek Antonín, ps. ↗ Karla Tomana.

Bernatice u Tábora, městys v okr. Milevském, 1093 č. ob. Soustružnictví rohu a výr. kuřáckých potřeb.

Bernatowicz Felix Alex. Geysztow (1786—1836), pol. vynikající romanopisec z Kovna. Jako tajemník knížete Czartoryjského navštívil Vídeň, Mnichov, Drážďany. Pak knihovník v Pulavech. Svou literár. činnost zahájil komediemi, pak psal romány. Velmi silně na něj působil Walter Scott. Jeho Pogata, córka Lezdejki, albo Litwini v XIV. w. (1826), jest jedním z nejlepších z walterscottovských románů v Polsku a dočkal se několika překladů.

Bernau Friedr., ps. ↗ Přemysla Bačkory.

Bernay (berné), m. ve franc. dep. Eure, 7000 ob., 105 m n. m., žel. uzel, přádelny, trhy koňské a dobytčí. V blízkosti m. byl nalezen 1830 poklad antický (69 stříbrných nádob z II. stol. př. Kr.).

Znak města Bernburgu.

Bernburg, kraj m. v Anhaltsku, (1924) 33.571 ob., 95 m n. m. M. je velmi průmyslové, železniční uzel; má divadlo a vyšší vzděláv. ústavy. — Otto III. město 992 opevnil. Nové Město vzniklo 1300. V třicetileté válce bylo město dvakrát dobyto. B. byl sídelním m. do 1648 a v l. 1803—1863.

Berně, ↗ daně.

Berneker Erich (* 1874), něm. slavista. Hl. dílo: Slavisches etymologisches Wörterbuch (1908—1914).

Berners (Bernes, Barnes) Juliana, angl. spisovatelka, od 1388 převorka kláštera v Sopwelu, napsala knihu o lovu a rybářství (Treatise on Hunting), verše o lovu sokolů a o heraldice, které byly vydány 1486 (nově pak od Bladesa 1881) pod titulem The Book of St. Albans.

Bernete, Don Aureliano, špan. malíř krajinek a um. spis., * 1845 v Madridu, † 5. I. 1912 tamtéž, žák Carlose Haese a Martina Rico, pozd. pod vlivem franc. impresionismu. Jeho malby jsou v museích v Madridu, Seville, Paříži, Mnichově atd. Psal o Velasquezovi (1898).

Bernhard, král italský (813—818), syn Pipinův. Byl oslepen († 17. dubna 818) Ludvíkem Zbožným. — B. hrabě z Anhaltu a vévoda Saský (1140—1212). Vládl dosti slabě ve wittenberské části vévod. saského. — B. II. Edler Herr zur Lippe (1140—1224), válečník něm., založil Lippstadt a biskupství v Selburgu. Hrdina eposu „Lippiflorium" z r. 1260. — B. I. markrabě bádenský (1360—1431), založil panství bádenské, stanovil posloupnost podle nejstaršího syna. — B. vévoda von Sachsen-Weimar (1604—1639), něm. válečník v 30leté válce na straně protestantů a Švédů. Zúčastnil se bitev u Wieslochu, Wimpfen, u Stadtlohnu, Lützenu, pak bojoval s Oxenstjernou, který ho jmenoval komandantem ve Franken. Byl poražen u Nördlingen, ale vyhrál bitvy u Rheinfeldenu, Wittenweieru, Thannu. (⚲ Třicetiletá válka.)

Bernhard, vévoda von Sachsen-Meiningen (1851—1919), polní marš. něm. (1909 až 10. XI. 1918).

Bernhardt (Bernard) Sarah (1873—1923), proslulá franc. herečka, původu žid. Svou hereckou činnost začala na scéně divadla Odéon v Paříži a jako královna v Hugově Ruy Blas dobyla si pověsti nejlepší světové tragédky. Vystupovala pohostinsky po celé Evropě a Americe, řídíc mezi tím stálé divadlo v Paříži. K nejlepším jejím rolím patří: Feodora, Tosca, Kleopatra, Hamlet a Rostandův Orlík. Napsala též své paměti.

Berni Francesco, ital. básník (* 1497 Lamporecchio (Toscana), † 26. května 1535 Florencie). Hl. dílo jeho jest přepracování Bojardova Orlando innamorato. B. byl mistrem satiry, humorných sonetů a politické písně, odtud název „poesia bernesca". Jeho díla nově vyšla 1885 p. názvem Rime, poesie latine e lettere. Lit.: Pariset: Vita e opere di F. B. (1915).

Bernini Lorenzo, ital. stavitel, malíř a sochař (* 7. prosince 1598 Neapol, † 28. XI. 1680 Řím), žák svého otce, vzbudil pozornost Pavla V. Urban VII. jmenoval jej stavitelem Petrského chrámu a ředitelem všech prací k okrášlení Říma. 1665 odebral se na pozvání Ludvíka XIV. do Paříže. B. vynikal bohatou fantasií, velikou technickou zručností; světelné efekty a ornamentální bohatství jsou pro jeho tvorbu příznačny. Jako stavitel založil vlastně a k platnosti přivedl typický barok. Z jeho děl vynikají: Sloupová chodba na Petrském náměstí, fasáda paláce Barberini, palác Bracciano, Scala regia ve Vatikáně, Arsenál v Civita Vecchia, fontána na Piazza Berberini, svatostánek v chrámu sv. Petra, sv. Terezie v kostele S. Maria della Victoria, Únos Proserpiny ve Ville Ludovisi, mramorové sochy Aeneas a Anchises, Apollon a Dafne ve Ville Borghese. I jako spisovatel (zvl. komedií) měl B. značný úspěch. Lit.: Dohme: L. B. (1879), Fraschetti: Il Bernini (1900).

Berninské Alpy, velehorská skupina Raetských Alp. Průsmyk Mureto (2557 metrů) ji dělí na dvě části, západní a východní, s nejvyššími horami Montedella Disgrazia (3675 m) a Piz Bernina (4052 m). Další vrcholy jsou: Monte Scalino (3328 m), Cima di Castello (3402 m), Zupo (3999), Roseg (3943) m, Palü (3912 m). B. masiv je složen z granitu, sienitu a eruptivních hornin. B. A. jsou svými ledovci a horskými jezery jedna z nejkrásnějších alpských partií. Lit.: Bernina-Massiv (vyd. Lorria, Martel) 1895.

Bernis Francois Joachim de Pierres, Comte de Lyon, Cardinal de, franc. státník a básník, (* 22. V. 1715 v Saint Marel, † 2. listopadu 1794 v Římě), zosnovatel spolku proti Marii Terezii, zasloužil se o zrušení řádu jesuitského. Jako básník psal „poesii popisnou". Hl. díla: Les quatre saisons (1763). Oeuvres complétes (1797 a 1825). Dopisoval si s Voltairem (1799) a napsal memoiry (1878). Lit.: Masson: Le cardinal de B. (1884).

Bernitz Martin Bernard, lékař polského krále Jana Kazimíra, botanik; měl velmi bohaté sbírky rostlin z okolí Varšavy a vydal o nich katalog (1652).

Bernitzova Žofie, z Corbinianů, polská autorka lat. veršů, žila za panování Jana III.

Berní úřad, ⚲ fin. úřady.

Bernkastel-Kues (starořím. Abelberonis castellum), kraj. m. v prus. kraji Trier, 5000 ob., 104 m n. m. Proslulé vinice.

Bernolák Anton (* 3. X. 1762 ve Slanici, † 15. I. 1813 v N. Zámcích), slov. kněz, zakladatel spis. slovenštiny, studoval v Ružomberku, Bratislavě, Trnavě a Vídni. R. 1787 byl vysvěcen na kněze a po krátkém působení v Čeklísu u Bratislavy byl povolán za kancléře a ta-

jemníka arcib. vikariátu do Trnavy. R. 1787 stal se farářem v Nov. Zámcích, kde i zemřel. Už od mládí se zajímal o slovanské jazyky a hlavně o slovenštinu. Jako 25letý teolog vydal r. 1787 dvě latinské rozpravy Dissertatio philologico-critica de litteris Slavorum, v níž vyslovil zásadu lit. slovenštiny, a Linguae slavicae per regnum Hungariae usitatae compendiosa simul et facilis orthographia, v níž naznačuje, jaký má být tento domácí jazyk a jaká bude jeho mluvnice. R. 1790 vydal tuto gramatiku pod názvem Grammatica slavica. Podal v ní nejen soustavu mluvnickou, ale i ukázal, jak si představuje, aby se podle ni v školách vyučovalo. Hlásá zásadu fonetického pravopisu, ale zabředl do neznámých nových značek, takže bylo zřejmo, že takto se jeho nová řeč neudrží. Aby svým odstředivým tendencím získal co nejvíce přívrženců, a aby v tomto novém jazyku mohla být vydávána i literatura pro lid, založil r. 1792 Tovaryšstvo litter. umeňá v Trnavě s pobočními stánky v Nitře, Rovné, Báňské Bystřici a Solivaru. V Trnavě započala hned vydavatelská činnost a za několik let se Bernolákova slovenština ujala u větší části katol. duchovenstva. B. sbíral po celý život látku k slovníku, jenž vyšel po jeho smrti nákladem Jura Palkoviče pod názvem: Slovár slovenskí a česko-latinsko-německo-uherskí (1825—7 v 6 dílech). Bernolákova slovenština měla jen jednoho básníka většího formátu (Hollého) a byla brzo překonána slovenštinou Štúrovou.

Bernoulli, z Holandska pocházející rodina učenců. — B. Jakub (1654—1705), matematik, objevil Bernoulská čísla, propracoval počet pravděpodobnosti, diferenciální a integrální počet. Napsal: Ars conjectandi (1713). — B. Johann (1667—1748), matematik, spolupracovník svého bratra Jakuba. Díla Korrespondenz mit Leibnitz. (1745, 4. sv.), Opera omnia (1742, 4. sv.). Syn jeho B. Daniel (1700—1782), matematik, botanik, fysik. Objevil zákony pohybu tekutin a chvění strun. Napsal Hydrodynamik (1738). Lit.: Merian: B. (1860). — B. Christoph (1872 až 1863), prof. v Basileji, věnoval se technologii a statistice. Napsal: Vademekum des Mechanikers (1829), Hb. der Technologie (1833) atd. — B. Johann Jakob (1831—1913), archeolog a plodný spisovatel. — B. Eduard (* 6. listop. 1867), hudební vědec, vydavatel starých hudebních děl. Prof. v Curychu. — B. Karl Albrecht (* 10. ledna 1868 v Basileji), spisovatel. Romány: Lucas Heland, 1897; Der Sonderbündler, 1904, Der sterbende Rausch, 1917. Dramata: Der Ritt nach Fehrbellin, 1908; Der Meisterschütze. Odpor vzbudila jeho kniha Overbeck u. Nietzsche. Eine Freundschaft (1908).

Bernreiter Karel (* 1867, † 1927), předseda Nár. sdruž. čsl. v Clevelandu. Od r. 1895 působil v Sev. Americe jako význ. pracovník národní Ve svět. válce byl jedním z prvních bojovníků za osvobození vlasti. Po převratu přesídlil do Prahy, kdež se zúčastnil prací v Nár. radě čsl. a ve Sdružení Čechů-Američanů, jehož byl předsedou.

Bernská Jura (dříve Leberberg), obsahuje území knížetství-biskupství basilejského, od r. 1815 patří k Bernu. B. J. je řetězové pohoří z vápence a slínu. Člení se na Jezerní pásmo, Chasseral-Weißensteinkette, Sonnenberg-Montozské pásmo, Moron-Graiterské, Vellerat-Raimeuxské, Mont Terrible, Montagne du Lomont a Modré pohoří. Mezi nimi leží bohatá úrodná údolí. Kraj odvodňuje Suze a Birs. Lit.: Schlee: Zur Morphologie des B. J. (1913). Rossel: Histoire du Jura bernois (1914). Eglin: Der B. J. (1916).

Bernské Alpy, část záp. Alp ve Švýcarech od jezera Brienzerského k Ženevskému s horami Finsteraahorn (4275 m), Schreckhorn (4082 m), Pannou (4167 m), Mnichem (4104 m) a j. vrcholy; B. A. mají mohutné ledovce a sněhová pole (🔍 Alpy a Švýcarsko.)

Bernstein Aaron (1812—1884), popularisátor věd a lidový povídkář. (Vögele de Maggid 1860.)

Bernstein Eduard (* 1850), zn. něm. public. a teoretik marxismu v 90. l. min. st., později odpůrce tohoto. B. dokazuje nutnost polit. spolupráce děln. s ostat. třídami. V mládí zaujal jej Düring svou „pragm.-positivní" formou a liber. teorií státu. Engelsovy články proti Düring. přiměly B. zříci se D. Počal se více všímati marx., navázal styky s fr. kommunardy, ital. anarch. a sam. Engelsem v Lond. Po smrti Engelsově přel. hist. fr. revol. 1848 od Heritiera a připojil k ní úplnou revisi názorů Marxe. K rozchodu s marxismem dospěl po přečtení „Kapitálu", obsah. rozpory v učení Marxově o vzrůstu tříd. rozdílů. B. byl přesvědčen, že „čím bohatší je spol., tím snadnější je uskutečnění socialismu", a že „vzrůst hosp. expanse je mocn. činitel. soc. pokroku". Pokud děln. požívá práva voleb. a práva koalice, potud má zájem o kapital. expansi. Od s. dem. B. žádá, aby domáhala se dem. a soc. reform. 1901 zvolen B. posl. do říš. sněmu jako hlavní spolupracovník Soc. Monatshefte. Bojoval

proti lev. radikálům, považujícím gener. stávku za prostř. boje pro uskut. social.; uznával pouze možnost použití gen. st. jako vymoženost demokracie. Vliv B. přesahuje hranice Něm. a jeho spisy vzdělávaly celou generaci předáků II. Internacionály.

Bernstein Elza, spisov., ↷ Rosmer.

Bernstein Henry (* 1876 v Paříži), fr. dramatik, psal dramata dosti hrubého obsahu, ale dobře technicky. Hlav. díla: Le détour (1902), La rafale (1905), Le voleur (1906), Samson (1907), L'assaut (1912). Př.: Zloděj. (Tišnov.) Bratr Jacques. (Rudloff.)

Bernstorff Albrecht, hrabě (1809 až 1873), státník německý, bezprostřední předchůdce Bismarckův, od 1862 vyslanec v Londýně. Napsal Im Kampfe für Preussens Ehre (1906).

Bernstorff Andreas Peter, hr. (1735 až 1797), dánský státník, reformátor správy, financí, přítel Anglie. Lit.: Friis: A. B. B. og O. H. Guldberg 1772—80 (1899). Eggers: Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Staatsministers von B. (1800). Syn jeho

Bernstorff Christian Günther, hrabě (1769—1835), dánský a něm. státník, od 1818 v prus. službách.

Bernstorff Johann Hartwig Ernst, hr. (1712—1772), dánský státník. Lit.: Ahlemann: Über das Leben und den Charakter des Grafen B. (1777).

Bernstorff Johann Heinrich (* 14. XI. 1862 v Londýně), něm. diplomat, 1902 až 1906 leg. rada v Londýně, 1908—17 vyslanec ve Washingtoně, kde se marně snažil zabrániti válce s Amerikou, 1917—18 vyslanec v Cařihradě. 1921 člen říšského sněmu a president Ligy pro svaz národů. Napsal: Deutschland u. Amerika, Erinnerungen aus dem fünfjähr. Krieg (1920).

Bernt Friedrich (1876—1914), význam. česko-něm. romanopisec. Napsal: Till's Irrgänge (1907) a der Bund der Freien (1910). Zemřel v srbském zajetí.

Bernt Josef (1770—1842), prof. ve Vídni, něm. lékař, šířící očkování a organisaci veřejné hygieny.

Berntsen Klaus (* 12. června 1844 v Eskildstrupu), dán. politik, 1862—89 ředitel lidové vys. školy, přešel k bankovnictví a 1897 stal se řed. kreditní společnosti. Jako člen levice byl 1908—09 min. vnitra, 1910—13 min. války a chef kabinetu, 1920—24 členem v minist. Neergaardově. (↷ Dánsko, dějiny.)

Bernwardův kříž.

Bernwardův kříž, zlatý, drahokamy posázený kříž v kostele sv. Magdaleny v Hildesheimu z dob sv. Bernwarda. Vzácná práce zlatnická z doby románské.

Béroalde de Verville François (1556 až 1629), francouz. spisovatel, mimo básně a rozlič. pověsti zanechal Le moyen de parvenir (asi 1610) a sbírku hrubších anekdot, vtipů a žertů.

Berolína, novolatinské jméno Berlína.

Beron (Berovič) Petr (1795—1871), MUDr., bulh. učenec a lidumil, studoval v Bukurešti, kde vydal r. 1824 nejznámější svou knížku, bulharský slabikář Bukvar, podle obrázku delfína na obálce nazvanou Rybí bukvar. Knížka tato měla veliký vliv na bulhar. obrození a vyšla brzy v několika vydáních. Ze získaných peněz pokračoval B. v Mnichově ve stud. mediciny a po dosažení doktorátu usídlil se v Paříži, kde se věnoval studiu fysiky a chemie, z kteréhožto oboru vytiskl celou řadu franc. monografií. Studie astronom., meteorolog. a filos. v duchu soudobého positivismu měly značný úspěch. B. prožil svůj život v cizině, ale na otčinu nezapomněl: celé své jmění odkázal bulhar. školství. Dnes se z něho vydržuje chlapecké gymnasium v Odrině, jež nese jméno dra Petra Berona. Viz: Beronův Sborník v Sofii 1926, a v něm hlavně stať B. Coneva.

Berosos, kněz v Babyloně, napsal v letech 280—261 př. Kr. řecky 3 knihy z dějin babylonských, používaje k tomu jako pomůcky kroniky ze svatyně Baalovy.

Znak města Berouna.

Beroun, okr. město s 13.037 č. ob., důl. železniční uzel. Textilnictví, kovo- a dřevoprůmysl, cementárny, cukrovar. Museum, veřejná knihovna, četné školy. Chrám sv. Jakuba z r. 1547, stará radnice, zbytky opevnění se starými branami. Původně ves Brod od roku 1088. Za Přemysla Otakara II. povstalo zde tržiště, nazvané lat. Verona,

něm. Bern, ze kterého také povstalo nyn. jméno města. V XIII. stol. král. město, pak sídlo berounského kraje. R. 1421 dobyto Žižkou, za Ferdinanda (1618) konfiskace všech statků pro účast na vzpouře. V XVII. stol. několikráte vypleněno a vypáleno (1639). Dnes moderní město stále vzkvétající, fakt. sídlo kult. a hosp. snažení Podbrdska. — Okres Beroun. 234·26 km² s 35.840 ob.

Berounit, → Eleonorit.

Berounský, ps. → Jana Mostníka.

Berounský, ps. → Jana Standera.

Berounský, ps. → Jindřicha Sušila.

Berounský F., ps. → Frant. Cajthamla.

Berović (Beron) Petr (1797—1871), bulharský pracovník kulturní, který si získal značné zásluhy pro povznesení nár. vědomí mládeže. Vydal bulh. Slabikář (1824), první školní pomůcku bulh.

Berra Marko (* 1792 v Praze, † 1853), měšťan, obchodník hudebninami a majitel půjčovny hudebnin v Praze.

Berre Etang de (etaň de ber), pobřežní jezero ve franc. dep. Bouches du Rhône, spojené kanálem se Středozem. mořem. Má 155 km², je 3—10 m hluboké, bohaté na ryby. Je plán prohloubiti jeho výtok a využíti jej jako přístavu pro Marseille. Na sev. břehu město Berre, 2000 ob.

Berry Charles Ferdinand (1778—1820), franc. protinapoleonský generál; byl zavražděn bonapartisty.

Berry Jean (1340—1416), syn krále Jana II. Vyznamenal se krutostí ve francouzsko-anglických válkách.

Berry Karoline (1798—1870), choť Ch. F. Berryho, pokusila se o povstání 1832; po nezdařilém pokusu byla dlouhá léta vězněna. Zemřela na svých statcích ve Štýrsku.

Bersabe (beér-šeba — studnice přísahy), m. v Palestýně, dnes v troskách. Přísahal prý zde Abraham a Abiméleh na svou smlouvu.

Bersaglieri (ital., vysl. bersaljeri; od bersagliare, harcovati), myslivecký oddíl ital. armády, organisovaný 1836 gen. della Marmora v sardinském vojsku podle vzoru franc. myslivců. Po svět. válce: 12 pluků; tmavomodrá uniforma zdobená červenými odznaky služebními, plstěný klobouk se širokou střechou a chocholem.

Bersagliere.

Bersezio Vittorio, ital. žurnalista, nar. v březnu 1828 v Peveragno v Piemontu, † 30. I. 1900 v Turinu. Jeho mistrov. dílem jest dialektická komedie Le misserie d monssù Travet. Jako dějepisec uveřejnil Il regno di Vittorio Emanuele II. atd. (1878—95, 8 sv.) O svém životě vypravuje B. v Il primo passo (1882). Lit.: Croce, La letteratura della nuova Italia, svazek 1 (1914).

Berson Artur (* 6. srpna 1859 v Nov. Sączi, Halič), aerolog, podnikl se Süringem 31. července 1901 do toho času nejvyšší let balonem (10.800 m). B. vydal s Assmannem Wissenschaftliche Luftfahrten (1899—1900, 3 sv.).

Bert (bér) Paul, franc. učenec a politik (* 17. října 1833 v Auxerre, † 11. XII. 1886 v Hanoi), r. 1866 prof. přírod. věd, od 1874 poslanec, bojoval proti katolickému vlivu ve škole. Lit.: Bérillon, L'oeuvre scientifique de P. Bert (1887).

Berta (Berchta, „zářící"), křesťanská svatá, zemřela před 616, francká princ.; opustila svého chotě, Ethelberta z Kentu, aby mohla přijmouti křesťanství. Svátek: 4. července.

Berta, tlustá (Dicke Berta), za světové války žert. něm. přezdívka těžké Kruppovy houfnice ráže 42 cm, jež svým mohutným účinkem nejvíce přispěla k rychlému pádu belg. a franc. pevností na poč. války; podle křest. jména dědičky Kruppovy, pí. von Krupp-Bohlen.

Berta (Bertrada), „s velkou nohou" (Berthe au grand pied [vysl. bert ó grã pié], také „B. přadlena"), choť Pipina Krátkého a matka Karla Vel., † 783. — 2. B., sestra Karla Vel., matka Rolandova. — 3. B., dcera Karla Vel., * kolem 780, † 814, tajná choť učeného Angilberta. — 4. B., dcera vév. Burkharda z Alemannie, choť krále Rudolfa II. burgundského. — 5. B. ze Suzy, dcera Otty savojského, † 1087, vdala se 1066 za něm. krále Jindř. IV., jemuž porodila děti Konráda (* 1071, † 1101), Jindřicha (V.) a Anežku.

Berthault Louis Martin (1771—1823), zahradní franc. architekt (Park v Malmaison, Compiégnes, Navarre a j.).

Berthelot Henri Mattias (* 1861), fr. generál a velitel armády ve svět. válce; reorganisoval rumunskou armádu.

Berthelot (bert'lo) Marcellin, chemik, * 25. X. 1827 v Paříži, † 18. III. 1907 tamt., stal se r. 1860 prof.; člen Akademie, pracoval na mastných sloučeninách a na synthesi org. těles; podnikal badání v oboru explosiv. látek a tepelné chemie. Napsal: Traité élémentaire de chimie organique (4. vyd. 1898 2. sv.), Sur la force de la poudre et des matières explosives (3. vyd. 1883, 2 sv.), La synthèse chimique (8. vyd. 1897), Thermochimie (1897, 2 sv.) a m. j.

Berthier (-tyé) Louis Alexandre, vévoda z Valenginu, kníže Neuchâtelský a Wagramský (1753—1815), fr. maršál, šéf

štábu Napoleonova (od r. 1796), účastnil se všech téměř napol. tažení a přispěl vynikajícím způsobem k nejskvělejším napol. vítězstvím (Marengo, Wagram); jeho schopnosti učinily jej císaři nepostradatelným. Po pádu Nap. 1814 složil Ludvíkovi XVIII. přísahu, již neporušil ani po návratu Nap. z Elby; uchýlil se do Bamberku, kdež skončil 1815 sebevraždou. Poslední jeho muž. potomek zemřel jako fr. kapitán 1918 na rány, utržené v boji.

Berthollet (bertole) Claude Louis, chemik, * 9. XII. 1748 v Talloire (Savoj.), † 6. list. 1822 v Arcueil (u Paříže), 1794 prof. v Paříži, odkryl složení čpavku, pracoval o chloru a jeho sloučeninách (Bertholletovo bělidlo), na třaskavém stříbře (Bertholletův třask. prach) atd. Zasloužil se o přetvoření chemic. názvosloví. Napsal: Eléments de l'art de la teinture (1791 a 1805, 2 sv.), Recherches sur les lois de l'affinité (1801), Essai de statistique chimique (1803, 2 sv.).

Bertholletia, z tropické čel. Lecythidaceae, strom rostoucí v sev. Brasilii, ve Venezuele a Guyaně. B. excelsa, B. nobi-

Ořech para.

Bertholletia.

lis-Juvie. Jejich plody, bohaté olejem, se importují také k nám pod názvem brasilských ořechů nebo para, jmenovitě v době předvánoční.

Berti Domenico, ital. filos. a státník, * 17. XII. 1820 v Cumiana (Piemont), † 21. IV. 1897 v Římě, prof. filos., dlouholetý poslanec a ministr, psal o Giordanu Brunovi, Glileo Galileim, Tomaso Campanellovi a j.

Bertillon Alphonse (* 1853 v Paříži, † 1914 tamtéž), antropolog. Aplikoval antropometrii k poznávání zločinnosti (Bertillonage), metodu dnes nahrazenou daktyloskopií.

Bertin (bertē) Antoine, pojm. „Chevalier B." (* 10. X. 1752 na Ile Bourbon, † 1790 v St. Domingo), fr. bás., rytmistr, účastník amer. vál. za osvobození, jako erot. básník podle antických vzorů složil Les Amours (1780).

Bertin Louis François, jm. B. starší (l'ainé), franc. žurn., * 14. XII. 1766 v Paříži, † 13. září 1841, vedl od 1800 monarch. Journal des Débats (zal. 1789; 1804—14 Journal de l'Empire), byl přívržencem Bourbonů, podporoval za Karla X. doktrináře, po červenc. revol. pak Orléance.

Bertl Josef (* 1866), arch., prof. č. vys. učení techn. v Praze. Odb. stavitelství pozemního a nauky o stav. hmotách. Od r. 1901 prof. č. techniky v Brně, od roku 1905 v Praze.

Bertold (běrht, zářící, „Mocný-zářící"), cist., † 24. VII. 1198 v Rize, opat v Lokkum (Dol. Sasko); šířil od 1196 jako biskup křesť. mezi Lotyši.

Bertold z Řezna, františkán, * před 1220 v Řezně, † 13. XII. 1272 tamt., nejv. lidový kazatel středověku, prošel od 1250 Švýc., Rak., Mor., Čechy, Sasko a Švábsko.

Bertoldo, ital. lidová kniha, jejíž hrdina, sedláček, na dvoře krále Alboina tropí všeliké šprýmy; jest to zpracování lid. knihy od Salomona a Markolfa. Lit. Zíbrt, Markolf.

Bertoldo di Giovanni (-džov-), ital. sochař, † 28. XII. 1401 v Poggio a Cajeno u Florencie, žák Donatellův, stvořil vynikající bronz. reliefy, sošky a medaile. B. byl učitelem Michel-Angelovým.

Bertolini Antonio, botanik, * 11. II. 1775 v Sarzana, † 17. IV. 1869 v Bologni, od 1816 tamt. prof. na univ. Hlav. jeho dílo: Flora d'Italia 1833—54, 10 sv.).

Bertolini Pietro (1853—1920), ital. politik. Byl několikráte ministrem, ve svět. válce hájil ale neutralitu Italie jako stoupenec ↗ Giolittiho a byl nucen odstoupiti.

Bertram Bedřich Vilém (* 1817 ve Frankfurtu nad Odrou), faktor v knihtisk. Haasově v Praze od r. 1852.

Bertramka (též Petránka), usedlost, vila čp. 169 na Smíchově, blíže Prahy, zal. kol 1718, náležela koncem 18. st. slavené pěvkyni Jos. Duškové, choti pianisty F. X. Duška ↗. Středisko umělců a hud. praž., kde W. A. Mozart, jsa častým hostem u Dušků, 1787 dokončil svou operu Don Juan. Tam napsal také pro pí. Duškovou známou arii Bella mia fiamma, addio! Roku 1799 prodala p. D. Bertramku K. A. Balabenovi. Potom střídali se různí majitelé. Z posledních byli manželé Popelkovi, kteří B. odkázali solnohradskému spolku Mozarteu s výhradou, že jejich příbuzná pí. Slivenská bude ji užívati až do své smrti († 1916). Aby toto pamět. sídlo Mozartovo zůstalo zachováno, ustavil se v Praze spolek „Mozartova obec", která zejména přispěním Praž. měst. spořitelny získala koupí od Mozartea dne 1. I. 1929 celou usedlost do svého vlastnictví a nyní ji spravuje.

Bertrand Alexandr, archeolog, * 28. VI. 1820 v Paříži, † 9. XII. 1902 v Saint Germainu, řed. galsko-románského musea.

Bertrand Aloisus (* 1807, † 1841), fr. básník Napsal nemnoho veršů, ale vzácné delikátnosti a vytříbené formy. Po jeho smrti vyšla r 1842 kniha básní v próze Gaspard de la nuit. Do češt. překl Vrchlický (Mod. básn. franc.) a K. Fiala (Moderní Revue).

Bertrand du Gueselin (as 1315—1380), connétable fr., slav. válečník. Vyznamenal se v bojích proti Navaře a zvl. proti Anglii, jejíž všech držav ve Francii dobyl (1370—80). Reorganisátor žoldnéř. vojsk, v nichž zavedl tuhou kázeň. Národní hrdina francouzský.

Bertrand (bertrā) Henri Gratien, hrabě, věrný společník Napoleona I., * 28. III. 1773 v Châteauroux (Indre), † tamt. 31. I. 1844 1795—96 v pyrenej. a ital. armádě, byl s Napoleonem v Egyptě a od r. 1805 zúčastnil se všech tažení, posléze gener. adjutant a velkomaršálek paláce; doprovázel 1814 císaře na Elbu, byl jeho důvěrníkem během oněch 100 dnů, bojoval u Waterloo a následoval ho na Sv. Helenu. 1840 přenesl B popel Napoleonův ze Sv. Heleny a připravil vydání Napol. Memoirů.

Bertrand Josef, fysik a matematik (* 11. III. 1822 v Pař., † tamt. 3. IV. 1900), prof. a člen Akademie, pracoval zvláště v mechanice a matem. fysice.

Bertrand Louis, franc. spis. (* 20. III. 1866 v Spincourtu [Meuse]), 1891—1900 prof. v Alžíru; pojednává ve svých názorných a malebně psaných rom. rád o rasových otázkách ve středomořských zemích, vystoupil obzvlášť pro kult. obnovení sev. Afr. zesílením „latinského" úhozu, aby se odtud dosáhlo omlazení stárnoucí franc. kult. Díla: Le sang des races (1899), La Cina (1901), Pépète le bien-aimé (1904). Podobné kulturně-filosofické cíly sledují jeho kritické spisy: La fin du clasicisme et le retour à l'antique (1897), Le mirage oriental (1909) a Saint Augustin (1913).

Bertrandit, zás. křemičitan berylnatý; vyskytuje se dosti zřídka jako produkt rozkladu berylu; nalezen u Písku.

Bertrant de Bar-sur-Aube (bertrā d' barsyr-ób), franc. básn., kol 1200, složil oba eposy Girart de Viane (vyd. od P. Tarbé, 1850) a Aimeri de Narbonne (vyd. od L. Demaisona, 1887, 2 sv. Soc. des anciens textes).

Bartschi Bernard (* 1787 v Langenwiesenu u Curychu, † 1836), rytec válců a mechanik v Praze od r. 1821; jeho syn Jan Jiří (* v Memingen v Bavořích), rovněž rytec.

Beruška, české označení pro několik korýšů ze skupiny stejnonohých (Isopoda), příkl. b. vodní (Asellus aquaticus), známý obyvatel stojatých neb mírně tekoucích vod, b. zední (Oniscus murarius) suchozemský korýš, obývající hlavně sklepy, skleníky a vlhké místnosti, kde se živí zahnívajícími látkami rostlinnými (někdy ohlodává i živé rostliny).

Berwick upon Tweed, přístav v angl. hrabství Nothumberland, 12 985 ob., na ústí ř. Tweed do Sev. moře; má čilý obchod rybami s Londýnem. Most a železniční viadukt 658 m dlouhý jej spojují s Tweedmonthem Dříve důležitá pohraniční pevnost, střídala se v panství Anglie se Skotskem Od r 1551 svob město a od 1885 přivtěleno k Anglii.

Berwickshire, hrabství v j.-záp. Skotsku, 1184 km², 27.700 ob.; hl. m. je Greenlaw.

Berwiński Ryszard Wincenty (1819 až 1879), polský básník z Poznaně, studoval ve Vratislavi a Berlíně. Z politických důvodů vězněn ve Višnici a Berlíně. R. 1848 zúčastnil se slovanského sjezdu v Praze. Roku 1852 poslanec na sněmu v Berlíně. Pak slouží v turecké armádě a konečně r. 1865 jako tulák vrací se do vlasti. Má básně charakteru erotického, pak oslavuje čin a práci pro veřejnost. Velmi silně působí jeho osobní upřímné a bolestné vyznání ve sp. Ostatnia spowiedź w starym kościele.

Beryl, nerost, křemičitan hliníku a berylu [$Be_3Al_2(SiO_3)_6$], nachází se v obr. (často i 2 m dl), šestihranných krystalech a v tyčích, vyskytuje se bezbarvý, zelený, žlutý, modrý, zřídka růžový, průhledný nebo průsvitný, tvrdost 7·5—8, h = 2·7. Naleziště ve Vých Indii, Brasilii atd. Drahý b., průhledný, ve vybroušeném stavu, se používá jako drahokam, zvlášť při smaragdově zeleném zabarvení (☞ smaragd) nebo mořsky zelený a modrý (☞ aquamarin). Obyčejný b, zelenavě bílý, šedý a zelený. Naleziště: Bodenmais, Limoges, na Elbě, Norsko, Ural, Altai atd. Orientální b ☞ korund. Z b. se vyvinulo slovo „brýle" (Brille).

Beryllium, Be, též Glucinium, jest poměrně vzácný kov, příbuzný hořčíku a hliníku. V přírodě vyskytuje se hlavně v různých křemičitanech, hlavně v t. zv. berylu. Objeven byl r. 1798 Vauquelinem, po prvé připraven r. 1828 Wöhlerem. Pro sladkou chuť solí zván jest též glucinem. Připravuje se nejčastěji elektrolysou roztaveného fluoridu berylnatého za přídavku fluoridu sodného nebo aluminothermicky z kysličníku berylnatého. Jest to kov ocelově šedý, lesklý, kuj-

ný a tažný, velmi tvrdý. Pro svoji malou spec. váhu (1,842) může býti používán při stavbě vzducholodí. Přídavek berylia k železu a mědi činí tyto kovy tvrdšími. Dnes vyrábí se průmyslově ve Francii, Norsku a Sev. Americe. Většímu upotřebení vadí příliš vysoká cena (1 g as 50 Kč).

Berynda Pamva (* 1632), mnich v roce 1627, vydal první pokus slovníka ukrajinského: Leksikon slovenorosskij i imen tlkovanie.

Berzelius Joh. Jakob, sv. pán z (1779—1848), švédský chemik. R. 1807 prof. mediciny a r. 1815 prof. chemie na štokholmské univ. Přispěl značně k vývinu chemie, jmenovitě výzkumem zákonů určujících slučování. Určil s překvapující přesností atomové váhy mnoha prvků a vydal r. 1818 tabulky obsahující jím určené atom. váhy. Zavedl symboly prvků a napsal první vzorce. Pracoval a zkoumal vlastnosti a slučování selenu, fluorových sloučenin, síranů, kyanových sloučenin a kyseliny vinné. Nejdůležitější jest jeho Učebnice chemie a Pokusy o teorii chemických proporcí a o chem. účincích elektřiny. Od r. 1821 vydával: Listy o pokrocích fysiky a chemie.

Berzeviczy Albert (* 1853), maď. politik, v l. 1910—12 předsedou parlamentu, od r. 1903—1905 min. školství ve vládě Tiszově; pak presidentem Akademie věd. Jest činný též na poli literatury, dějin a umění.

Berzin Jan Antonovič (Pavel Vasilevič, Zemelis, Winter), * 1881, lotyš. komunista. 1902 vstoupil do s. d. Za revol. 1905 pro agit. v Přibalt. kraji uvězněn, 1908 emigroval; 1915 zúčast. se Zimmerwaldské konference, 1916—17 red. lotyš. časop. Stradnex v Bostonu. 1917 zvolen člen Centr. Kom. S.-D. Lotyš., 1919 jmenován nár. kom. osvěty v Lotyšsku. 1919—20 sekret. Kominterny. Od 1925 polpred. (pol. zást.) SSSR v Rakousku.

Berzsenyi Daniel, maď. básník (1776—1836), psal v klasickém slohu. Jeho básně měly Horatiovy tvary a byly psány s vřelým nacionalismem. Nejlepší vydání uspořádal F. Toldy (2 sv., 1864).

Beř, ps. J. M. Bakaláře.

Beřkovice Dolní, → Dolní Beřkovice.

Beřkovice Horní, → Horní Beřkovice.

Bes (řec. Besas), eg. bůh, pravděpod. z Nubie, trpasličí, s křivými nohami a s velkou pérovou ozdobou hlavy. Je bohem krášlení a bývá často vyobrazen na krabičkách krémů a jiných toaletních potřebách. Byl též bohem porodu.

Bes.

Bes (lat.), řím. váha a mince = ⅔ As.

Běs, v slovanské mytologii nižší božstva. Za křesťanských dob název pro zlé duchy, neboť podle prvých učitelů církevních pohanští bohové byli ďáblové.

Besançon, antické Vesontio, hl. m. fr. dep. Doubs, 65.000 ob., sídlo arcibiskupa, katedrála, vítězný oblouk Porta nigra (Černá brána), akademie od 1752, hodinář. škola. Znamenitý hodinářský průmysl. R. 58 porazil zde Caesar Ariovista, ve středověku hl. m. Burgundska, do 1648 svobodné říšské město.

Besant Annie, roz. Word, angl. theosofka (* 1847), pracovala pro theosofické ideje v Indii. Vydávala Theosophist a Central Hindu College Magazine. Její Autobiography vyšla r. 1893.

Besant Sir Walter, mnohostr. angl. spis., dějepisec a filantrop (1836—1901). Z jeho románů, které do r. 1881 psal společně se žurnalistou James Ricem (1843—1882), jsou nejdůležitější: Ready-Money Mortiboy (1872), The Golden Butterfly (1876), histor. román Dorothy Forster (1884), jakož i známé sociální rom. All Sorts and Conditions of Men (1882) a Children of Gideon (1886). R. 1902 vydal Sprigge Autobiography of Sir W. B.

Besarabie, → Bessarabie.

Beseda, oblíbený společenský tanec v nár. duchu, ustupující nyní, bohužel, tancům moderním. Na podnět Jana Nerudy sestavil jej z lid. tanců č. pražský taneční mistr Karel Link; hudbu podle č. lid. písní upravil hud. skladatel Ferd. Heller →. Lit.: K. Link: Český salonní tanec „Beseda“, 1863, nákl. Slovan. knihk.

Beseda měšťanská v Praze. V bývalém domě Dittrichštejnském v Praze II., Uršulinská ul. č. 8, byla jako středisko uvědomělých Čechů založena Měšťanská beseda dne 31. ledna 1846 za přítomnosti městského hejtmana Mořice hraběte Deyma, purkmistra Josefa rytíře Müllera, Josefa Jungmanna, Pavla J. Šafaříka, Fr. Palackého, Jana Sv. Presla a j. O založení velice se zasloužil farář Jan Arnold, velký dobrodinec studentstva († 1872). Prvním starostou byl JUDr. Josef Frič, jednatelem JUDr. Fr. Brauner. V září 1848 se Beseda odstěhovala k Černé růži na Příkopy a r. 1870 do nynějších místností ve vlastním domě ve Vladislavově ulici.

Beseda typografická, zem. organisace kvalifikovaného dělnictva knihtiskárenského v Praze, zal. 1862, a náleží tudíž mezi nejstarší dělnické odborové organisace v republice vůbec. Činnost B. typ.

jest věnována hlavně povznesení hospodářské a kulturní úrovně členstva.

Beseda umělecká, zal. 1863, sdružení č. umělců s odborem hudeb., literár. a výtvarným. Hudební odbor pořádal první Smetanovy koncerty (přes šedesát), jež se staly základem našich koncertních institucí. Výtvarný odbor pořádal první české a slovanské výstavy a v této činnosti pokračuje podnes. Liter. odbor vydával první kritický časopis Obzor literární a umělecký a dal podnět k vydávání Poesie světové. Lit.: 50 let Uměl. besedy, 1913.

Besedník Opavský, vlastenecký slezský list, zal. A. Vaškem. Vycházel 1860 až 1865.

Besedy Času, nedělní příloha Času 1887—1915, red. Herbenem.

Besedy poetické, sbírka poesie, zal. Janem Nerudou, obsahující téměř všechnu důlež. poesii čes. let 1883—1890.

Besedy slovanské, knihovna beletrie, vyd. Hálkem 1861—1863.

Beseler Hans von (1850—1921), něm. gen., zákopník; 1914 dobyl Antverp, 1915 Novogeorgievska. V srpnu 1915 gen. guv. varšavský, snažil se rekrutovati ruské Poláky pro německou armádu.

Beseler Jiří, bratr níže uvedeného (1809—1888), prof. práv v Baselu, Rostocku, Greifswaldu a Berlíně. Vůdce pravičáků ve sněmu frankfurtském, později v Berlíně.

Beseler Wilhelm Hartwig, šlesv.-holšt. státník (1806—1884). Zastánce nerozbornosti území šlesvicko-holštýnského. Byl předs. sněmovny stavů š.-h. a místopředs. nár. shrom. ve Frankfurtu.

Beskid Antonín Gr., JUDr. (* 1855 v Hanigovcích u Prešova); studoval gymn. v Užhorodě, universitu v Pešti. R. 1881 byl advok. v Kežmarku, později ve St. Vsi a Prešově. V r. 1910 zvolen za okres St. Lubovňa (na Spišsku), za stranu opos. lidovou poslancem do maď. parlamentu. Neúnavně hájil zájmy rus. a slov. lidu, jmenovitě při známém procesu marmarošsko-sihoťském, který vzbudil pozornost celého světa. Po převratu organisoval Nár. radu v Prešově a zvolen byl jejím předsedou; Nár. rada vydala prohlášení pro spojení Podkarp. Rusi s Československ. rep. R. 1919 účastnil se jako zástupce Podkarp. Rusi mírové konf. v Paříži, r. 1920 podnikl propagační cestu do Ameriky, r. 1923 stal se guvernérem Podkarpatské Rusi.

Beskid Michal G. (* 1858), řec. katol. kněz v Lukově. Buditel a vynik. kult. a nár. pracovník na Podkarpat. Rusi. Byl stále pronásledován za maď. vlády a od vězení ho osvobodil jen převrat. Hlasatel připojení Podkarp. Rusi k ČSR.

Beskydov Jan, ps. ↷ Jána Palárika.

Beskydy (↷ Bezkydy), v Karpat. obv. označení horských pásem; nejv. se používá označ. B. pro pískovcovité horstvo vých. od řeky Moravy až po průsmyk Dukla. Dělí se na mor.-slezské čili záp. B. až po průsmyk Jablunkovský (551 m) s Lysou horou (1325 m) a na Vysoké B. až k Dunajci a Popradu s Babia Gurou (1725 m) a na podstatně nižší Východní B. s Bužovem (1010 m). B. jsou středním horstvem hodně zalesněným a travnatým, avšak málo obydleným.

Beslay Charles, franc. socialista (1795 až 1878), od 1830 liberální poslanec, 1864 zakládal Internacionálu a 1871 byl presidentem pařížské komuny. Napsal Mes souvenirs 1830, 1848, 1871 (1873) a La vérité sur la Commune (1877).

Besme (Beme) Charles, rod. z Čech, vrah Colignyho a pronásledovatel hugenotů, † 1575.

Besnard Albert (* 1849 v Paříži), franc. malíř. Od r. 1913 ředitel francouz. Akademie v Římě. Vynikl kol. r. 1880 v Londýně svými ženskými portrety. V Paříži pak vedl malby veřej. budov. Impresionista. Jeho malby se vyznačují skvělými světelnými efekty.

Besnier Ernest (1831—1909), franc. lékař a odborník nemocí pohlavních na nemocnici St. Louis a Paříži, člen Akademie francouzské. Autor četných dermatologických spisů. (Maladies régnantés à Paris 1866—1885).

Běsnost, dříve ve zvěrolékařství užívaný název pro vzteklinu.

Besobrazov Alex. Michajlovič ↷ Bezobrazov Alex. Michajlovič.

Besold (Bezolt) de Berndorf Krištof Vavřinec, malíř v Praze I. ok. r. 1700. Vymaloval r. 1698 pro kostel sv. Mikuláše v Praze I. Zasnoubení P. Marie Josefovi.

Bess, angl. zdrobněnina pro Elisabeth (= Alžběta).

Bessarabie, dříve j.-záp. ruská prov., nyní majetek rumunský, 44.422 km², 2,344 800 ob., většinou řecko-orthodoxní evangelíci (48% Rumunů, 20% Ukraj., 12% Židů). B. leží mezi Prutem, Černým mořem a Dněstrem, který tvoří hranici k Rusku. Pahorkatý kraj (Balka), přecházející v stepní rovinu (Budšak). Léto je teplé, zima ostrá. Roční průměr 9·7° C. R. 1910 bylo zužitkováno (osevem) 61% půdy (36% pšenice, 32% kukuřice, 18% ječmene, 7% žita). Chov dobytka na jihu. Hojně vína. Málo obchodu, průmyslu a dopravy. Hojně vesnic, málo měst. Rumunská vláda vystavěla zde již několik tratí. Hlavní město Kišiněv. — Původní

obyvatelé Skythové, 106 po Kr. panují zde Římané, později Goti, Pečenegové, Kumáni, Bessové, až r. 1812 Rusko. Roku 1920 byla B. přiřčena Rumunsku. Rusové obsazení neuznávají a zřídili podél Dněstru Moldavskou Republiku.

Bessarion (Basilius) Jan (1403—1472), humanista, biskup v Nicei. S císařem byzantským zúčastnil se kongresu ve Ferraře a Florencii, za účelem dohodnutí s církví kat., ke které později přešel. R. 1439 jmenován kardinálem, přičinil se o rozšíření literatury starořecké na Západě.

Bessèges, m. v již. Francii v dep. Gard s 8414 obyv. Uhelné doly, železárny a sklárny.

Bessel Friedrich Wilhelm (1784—1846), něm. astronom, prof. na univ. v Královci. Napsal: Astronomische Untersuchungen (1841—3), Populäre Vorlesungen über wissenschaftl. Gegenstände (1848); Abhandlungen (1876); dopisy s Olbersem a Gaussem.

Bessemer Sir Henry (1813—1898), angl. inženýr. Vynalezl t. zv. Bessemerův proces (☞) při výrobě oceli, který umožnil obrovské zvýšení výroby ocele (1856). B. stal se r. 1871 presidentem Iron and Steel Institute of Great Britain a založil t. zv. Bessemerovu zl. medalii, která se uděluje každoročně za zvláštní zásluhy v oboru železářském. V r. 1879 členem Royal Society a povýšen do stavu šlechtického.

Bessemerování, ☞ železo, výr. hutní.

Bessemerova hruška, ☞ železo, výroba hutní.

Bessemerův konventor, ☞ železo, výr. hutní.

Bessenyei Georgi (1747—1811), maďar. básník. Tělesný gardista Marie Terezie, zakladatel franc. a novoklasického směru v maď. literatuře.

Bessières (-jér) Jean Baptiste (1768 až 1813), vév. Istrijský, fr. maršál, vyznam. se v Italii 1796, při obléhání Akky 1798, pak u Slavkova, Jeny, Friedlandu a Wagramu jako velitel gard. jezdectva. Padl u Lützenu 2. května 1813. Výborný vůdce jezdectva; u vojáků oblíben.

Bessos, perský místodržitel v Baktrii, bojoval r. 331 př. Kr. u Gaugamely, kde Alex. Veliký porazil Dareia III. B. se zmocnil Dareia, který byl zavražděn B-ovým průvodem. B. prchl pak do Baktrie, kde přijal královské jméno Artaxerxes IV. R. 329 byl Makedonci popraven.

Besta (Bestava), kasta rybářů v jižní části Přední Indie (Madras, Maisur a Haiderabad).

Bestaux Eugéne (* 1878), lektor francštiny v Praze. Psal franc. o českých věcech. Hl. spis: Bibliographie tchèque.

Beste Ludvík (* 1776 v Rumburku), malíř portretů v Praze r. 1843.

Bestia triumphans, vítězící zvíře; titul Brunovy Spaccio della b. f. (1584) proti těm, kdo pohrdají idealismem, a Mrštíkovy brožury B. t. proti bourání staropražských památek (1897).

Bestiarium (lat.), „Kniha zvířat".

Bestie (lat. bestia), divoké zvíře, dobytek; nelidský člověk. Bestiální, zvířecí. Bestialita, surové, zvířecí chování; též protipřírodní styk lidí se zvířaty.

Bestušev Alexander Alexandrovič (1797—1837), ruský spisovatel, děkabrista, přítel Rylejevův a Puškinův. Psal pod jm. „Marlinskij" romanticko-fantastické novely a romány: Ammalat-Beg a j.

Bestušev-Rjumin Alexej Petrovič, hr. (1692—1766), bratr předcházejícího, ruský státník. R. 1740 se stal ministrem. Navedl carevnu Alžbětu ke spojenectví s Rakouskem a k účasti na 7leté válce. Později byl vedle Panina hlav. rádcem Kateřiny II.

Bestušev-Rjumin Konstantin Nikolajevič, ruský dějezpytec (1829—1897), profesor ruské university v Petrohradě.

Bestušev-Rjumin Michail Petrovič, hr., diplomat (1688—1760). Vyslanec Ruska ve Štokholmu, Prusku, Polsku, Rakousku a ve Francii.

Bestuševské kapky (t. zv. zlaté kapky). Preparát proti bolestem nervovým, roztok chloridu železitého a lihu s přísadou étheru, na slunci bezbarvý, ve stínu nažloutlý. Dnes bezvýznamný. Připraven r. 1725 hr. A. P. Bestuševem-Rjuminem.

Besuki, nizozemská residence, na nejzazším východě ☞ Jávy, 10.081 km², 1,498.865 ob. Hlavní plodiny: rýže, čaj, kakao, cukr a tabák. Hl. m. je Besuki.

Běšinové z Běšin, staročeská vladycká rodina.

Běškovice, ☞ Horní Beřkovice.

Bešta Josef E. (* 1875, † 1903), malíř, žák Pirnerův. Maloval studie z Plzeňska.

Beštová Josefa (* 1792 v Praze), gymnastická umělkyně v Praze, r. 1852 vedla domácnost řediteli krasojezdecké společnosti Guerrovy.

Beszterczebánya, ☞ Báňská Bystřice.

Beta, ☞ cvikla.

Beta (*β*), druhé písmeno řecké abecedy.

Beta, ps. Dr. Jindry Huškové roz. Flajšhansové.

Betaigeuze, hvězda první velikosti v souhvězdí Orionu.

Betain (oxyneurin, trimethylglykokol), $(CH_3)_3N.CH_2.COO$, vyskytuje se v cukrové řepě a v melase, v semenech bavlny, v sladu; vzniká methylací glykokollu nebo oxydací cholinu. Tvoří rozplývavé krystaly a poskytuje s kyselinami většinou snadno rozpustné soli. Chlorovodík.

sůl, kterou lze získati též působením kyseliny chlorooctové na trimetylamin, obsahuje 23.78 % kyseliny solné ve stavu lehce odštěpitelném, takže její zředěný roztok účinkuje v organismu jako volná kyselina solná. Proto používá se v lékařství jako azidol. ⚲ řepa cukrová.

Betánie („dům chudých"), vesnice v Palestině, 3 km j.-v. od Jerusalema na hoře Olivetské, bydliště Lazarovo (odtud název nemocnic). Nyní se jmenuje El Azarîe, chudičká vesnice, kde se ukazují zříc. „zámku" Lazarova a jeho hrob.

Beťár, na Slovensku poberta, v Srbsku starý mládenec.

Betel, žvýkací pochoutka tropická, skládající se z listů ind. pepře (Piper betle), arekových ořechů (⚲ Areca) a z hašeného vápna; používá ho v jižní Asii, v Melanesii a v Indonesii na 200 mil. lidí. Má aromaticky hořkou chuť, barví rty a dásně hnědočerveně, zuby černě, působí příjemnou vůni dechu, podporuje výživu a je příčinou zvl. pocitu blaha. Lit.: Lewin: Über Areca Catechu, Chavica Betle und das Betelkauen (1889).

Betelová palma, ⚲ Areca catechu.

Betelový olej, éterový olej z listů Piper betle, voní aromaticky, palčivě chutná; hl. součástí je betelfenol.

Beteugel z Neuenperku, pražská rodina zemanská; v XVI. stol. nabyli statků v severovýchodních Čechách. Vynikl z nich zejména Kryštof B. Jeho synovec Kryštof B. ml. účastnil se r. 1618 českého povstání a pozbyl svých statků.

Bétharamské jeskyně, nejkrásnější a největší fr. krápníkové jeskyně, mezi Lurdy a Pau, v posledních výběžcích Pyrenejí s jedinečnými krápníky. Jeskyně tyto, v pěti patrech nad sebou položené, jsou velmi četně navštěvovaným poutním místem.

Beth-din (Besdin, hebr. „soudní dvůr"), sbor rabínů židovských obcí. Do r. 70 po Kr. 1. B. Hagadol (⚲ Synedrion) vrchní soud v Jerusalémě. 2. Menší sbory pro obtížné soudnictví a občanské spory.

Bethel (dům boží), 1. místo v Palestině, nyní zvané Betin, 17 km na sever od Jerusaléma, na cestě do Sichem; pův. jméno sídla kultu odvozeného od Abrahama a Jakuba a v době královské jedno z nejvýznam. míst sev. říše, než bylo rozbořeno Josiem z Judy. — 2. B. u Bielefeldu, ⚲ Bielefeld (a Bodelschwingh).

Béthencourt (betankúr) **Jean,** Seigneur de, († 1425 v Granville, Manche), fr. mořeplavec z Normandie, podmanil si Kanárské ostrovy, které mu dal v léno Jindřich III. Kastilský. B. povolal kolonisty, snažil se obrátiti na víru domorodce, r. 1405 stal se arcib. a jmenoval se sám králem. Jeho synovec a nástupce Maciot de B. postoupil r. 1424 ostrovy infantu Jindřichovi portugalskému.

Béthencourt y Molina Augustin de (1760—1824), španělský inženýr, provedl v Rusku rozsáhlé vodní a pozemní stavby. Hl. dílo: Essai sur la composition des machines (1808).

Bethesda („místo milosti"), jméno rybníku s léčivou vodou v Jerusalemě; poloha jeho je nyní neznámá.

Béthincourt, fr. ves s.-z. od Verdunu, byla dobyta r. 1916 Němci; j.-v. je návrší „Mrtvý muž".

Bethlen Gabor, ⚲ ps. Jana Bogara.

Bethlen Gabriel B. z Iktáru, všeobecně zvaný Bethlen Gábor (1580—1629), kníže sedmihradský a král uherský, roku 1613 zvolen knížetem sedmihradským, roku 1619 ve spojení s Čechy vpadl do Uher, pronikl až k Prešpurku, zatím co hrabě Matyáš z Thurnu marně obléhal Vídeň, a byl zvolen králem uherským. Mírem v Mikulově zřekl se král. titulu a spokojil se sedmi uherskými župami. Druhý vpád do Uher, r. 1623, a třetí v roce 1626 neskončil úspěšněji než první. Zemřel bezdětný. Zasloužil se o rozšíření protestantismu v Uhrách.

Bethlen Štěpán, hrabě (* r. 1874), uh. politik, od r. 1901 říš. posl., v době diktatury proletariátu v Uhrách (1919) zúčastnil se tvoření protirevoluční vlády v Szegedině a ve Vídni organisoval protirevoluční emigranty. V r. 1921 jmenován minist. předsedou, sdružil křesť. strany v nár. shromáždění, zasadil se o vnitřní konsolidaci země a za druhého král. puče v říjnu 1921 pod nátlakem Malé dohody vydal krále Angličanům; nechal jeho průvodce zatknouti a prosadil zákon, jímž Habsburkové byli zbaveni trůnu.

Bethmann Hollweg Moritz August von, 1795—1877, prof. v Berlíně a Bonnu, posl. a od r. 1858—62 min. vyučování a zdravotnictví. Jeho nejdůl. spis: Der Zivilprocess des gemeinen Rechts in geschichtl. Entwicklung (1864—1874, 6 sv.).

Bethmann Hollweg Theobald von (1856 až 1921), vnuk předešlého, vynikající státník, r. 1905 prus. min. vnitra, pak zástupce říš. kancléře a v letech 1909 až 1917 říš. kancléř. Před svět. válkou snažil se dociliti dohodu s Anglií v otázce námoř. zbrojení, za války odpůrce neomezené ponorkové války, zůstal však po jejím zavedení dále v úřadě. Když ponorková válka neměla očekávaných výsledků, musil B. H. odstoupiti. Své válečné paměti vydal pod názvem Betrachtungen zum Weltkrieg (1919—1921, 2 sv.).

Bethoron, dvě místa na jihu kmenu Efraim v Palestině, Horní a Dolní B., kde porazil Josua kanaanského krále a Judas makkabejský syrské vojevůdce Serona a Nikauora. Jsou to nynější vesnice Bet Ur-el-foka a Bet Ur-el-tahta.

Bethsaida, m. v Palestýně na jezeře Genezaretském, rodiště apoštolů sv. Petra, Ondřeje a Filipa.

Béthune (-týn), hl. m. arrond. ve fr. dep. Pas de Calais, 15.840 ob. (1921) na průpl. bethunském a průpl. mezi ř. Aire a La Bassée, žel. uzel Sev. dráhy. Starob. město, zvonice ze 14. st. Značný průmysl, obchod plátnem, olej. semeny a obilím. B. patřilo k Flandrům, k Francii od 1713. Býv. pevnost, často obléhaná, r. 1710 po měsíčním obležení dobyta spojenými vojsky protifranc. koalice (gen. Schulenburg a Fagel). Ve svět. válce bylo B. jako důlež. železniční uzel dvakráte cílem prudkých něm. útoků (leden 1915, duben 1918), město zničeno, ale spojenci uhájeno.

Bethzur („Skalní dům"), m. ve staré Palestině, na pohoří Juda, které Rehabeam a Makkabejci Judas a Simon silně opevnili. Nyní Bet-Sur.

Beting, lodní zařízení k upevnění kotevního řetězu, nalézá se nejčastěji na vrchní palubě.

Bêtise (fr. betíz), hloupost.

Betka Hugo (1884—1925), čsl. major v. v., Č. Budějovice. Člen Maffie a význ. činitel voj. z doby převratu.

Betlehemité, náb. společnost, zal. kolem r. 1655 Pierrem de Béthencourt (1619 až 1697), 1672 potvrzená, od r. 1687 řád s Augustinianskou řeholí, r. 1820 zrušena. B. věnovali se školní a nemocniční službě v Stř. a Již. Am. B. jsou nazýváni také Husité podle betlemské kapličky v Praze.

Betlem (Bethlehem — dům chleba), malé město palestýnské, 9 km již. od Jerusalema, na dvou návrších, nyní Bet-Lachem, as 8000 ob., většinou křesťanů, v kraji dosti úrodném, slavné rodiště krále Davida a Ježíše Krista. Vyrábějí se trnové věnce, kříže a pod.; několik klášterů a kostelů různých vyznání; svatá jeskyně, „údolí pastýřů" a j. — Město v sev. amer. státě Pennsylvania, na řece Lehigh, as 50.000 ob. (společně s Již. B.), zal. 1741 hrabětem Zinzendorfem; železné a zinkové hutě, velká tov. na stroje.

Betlémský Jakub, ○ Jakub ze Stříbra.

Betlémská kaple, na Betlémském náměstí v Praze, vystavěna r. 1391 na pozemku kramářem Křížem v Husově třídě darovaném a založena dvořenínem Václava IV. rytířem Hanušem z Milheimu. Byla určena hlavně ke kázání slova božího jazykem českým; zde se soustředilo za Václava IV. ono velké hnutí náboženské, které vedlo později k válkám husitským. Prvním správcem kaple byl

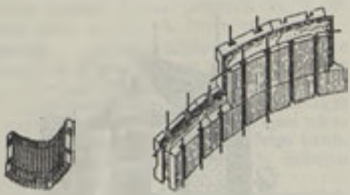

Betlémská kaple.

1391—1396 Jan Protiva z Jamnice na Moravě, pozdější protivník Mistra Jana Husa, který se stal kazatelem a správcem kaple v r. 1402. Zde bylo středisko jeho činnosti. Na jeho kázání chodilo tisíce posluchačů: dvořanů, šlechty, kněží a lidu. I když arcibiskup Zbyněk nařídil v r. 1410, aby kaple byla zavřena, kázal dále a odvolal se k papeži, načež 18. července byl dán do klatby. Nástupcem jeho se stal Jakoubek ze Stříbra. Již r. 1519 byli tu Lutheráni, asi sto let později 1612 byla kaple přenechána jednotě Českých bratří. Král Matyáš kapli zavřel. Po bitvě bělohorské byla odevzdána Dominikánům, kteří ji 1611 prodali Jezuitům. Když řád ten byl zrušen (1773), kaple byla zavřena a roku následujícího zbořena. Na jejím místě byl v první polovici 19. st. vystavěn nynější dům třípatrový č. p. 255.

Beton (fr. béton), směs písku, štěrku s vazivem, ponejvíce s vápnem nebo s cementem, řidčeji se sádrou, sype se vlhká do forem, v nichž tuhne. Schopnost cementu, tuhnout i ve vodě, učinila beton vhodným hl. pro vodní stavby. Beton je povšechně tím pevnější, čím větší je podíl cementu. Dobrý beton je tak smíšen, že jemné součástky vyplňují mezery mezi většími. Míchání se provádí buď ručně nebo strojově. Rozlišujeme beton pěchovaný, sypaný a litý. Pěchováním se zvyšuje pevnost betonu; přibývá jí i stářím. Jsou-li části stavby namáhány na tah nebo obloukovitě, dávají se do b. vložky (železobeton). Z b. se vyrábí též stavební materiál (kvádry). Při výškových stavbách se používá hl. železobetonu. Lit.: Klokner: Nové směry ve zkoušení b. 1926. MAP.

Betonový výstroj, v hor. používá se v případech, kdy chodby trpí velikým tlakem horniny. Betonu používá se buď obyčejného neb vyztuženého, dusaného

a) b)

a) Betonový výstroj chodby tvárnicemi. b) Betonový výstroj šachty tvárnicemi, vyztužený železem.

nebo tvárnic. B. v. používá se také pro výstroj jam, dnes nejčastěji kruhovitého průřezu. U nás nejznámější b. v. Neubauerův, zvláště na dolech kladenských a ostravských.

Betriacum, dnešní Calvatone, m. v st. It. na Olliu, mezi Cremonou a Mantovou, kde byl r. 69 po Kr. poražen císař Otho vojskem Vitelliovým a Vitellius vojskem Vespasianovým.

Betsileo, kmen Hovů, žijící ve vnitru Madagaskaru, v počtu asi 1,200.000 hlav, na severu obyv. statné, měděčervené, na jihu slabší, žlutavé barvy, jemnějších tahů. Hl. městy jsou: Fianarantsoa (1187 m) s 9000 (1921) ob. a Ambositra s 3530 ob.

Betteloni Vittorio (1840—1910), italský básník, jeden z nejlepších lyriků novodobé Italie. Jeho nejlepší básně jsou obsaženy ve sbírkách In primavera (1869) a Stefania ed altri racconti poetici (1894). Vybraná Poesie vyšla v r. 1914. Lit.: Biadego, V. B. (1912); A. Croce, V. B. v La letteratura delle nuova Italia III. B. (1914).

Betulaceae (březovité rostliny), dvojděložné stromy. 70 druhů. Květy jsou jehnědovité, zvl. mužské a zvl. ženské. Plody ořechovitého tvaru mají jediné semeno bez živné tkáně. Dělí se na skupiny Coryleae (druhy: Carpinus, habr obecný, Ostrya a Corylus, lískový ořech) a Betuleae (druhy: Alnus, olše, a Betula, bříza). Rostou v sev. mírném pásmu a patří k důležitým lesním stromům; sahají z nich nejdále na sever, posléze jako nízké, křivolaké křoviny (nízká bříza, Betula nana L.).

Betuve (Batavorum insula), bažinatá krajina v nizoz. prov. Gelderland, měří 270 km², mezi řekami Waal a Rhein-Leh, dříve bydliště Batavů, s mnoha starými hroby na starých obytných pahorcích; nynější ob. pěstují chov dobytka, tabák a ovoce, které se zde v několika továrnách zpracovává na konservy.

Betwa (Betowa), ř. v Brit. Indii, pramení ve vých. části pohoří Windja (Stř. Indie) a vlévá se z pravé strany do řeky Džamny.

Beudant (bedán) François Sulpice (1787—1852), fr. mineralog a fysik, prof. v Avignonu, Marseille a Paříži, zabýval se hlavně studiem specif. váhy a složení minerálů. Napsal: Voyage minéralogique et géologique en Hongrie (1822), Traité élémentaire de physique, Traité élémentaire de minéralogie, Cours élémentaire de minéralogie et géologie (1886).

Beurmann Karl Moritz von (1835 až 1863), něm. badatel ve středn. Af., zavražděn na své výpravě do Sudanu.

Beust Fridrich Ferdinand, hrabě (nar. 1809), saský a rakouský státník, od roku 1849 ministr zahraničí, 1853 ministr vnitra; vedl politiku Saska v duchu reakčním a antipruském. Od 1866 min. zahr. věcí ve Vídni, dosáhl dohody s Uhry r. 1867. Stal se společ. min. zahr. věcí, pak kancléřem, snažil pomstíti se Prusku; ustoupil Andrassymu r. 1878, byl pak vyslancem v Londýně a Paříži, kde zřekl se svého úřadu pro své sympatie k Francouzům. † 1886.

Beutel Jan (* 1797 v Nepomyšli), profesor na konservatoři v Praze od r. 1837.

Beveland, Horní a Dolní, úrodné ostrovy nizozemské při ústí Šeldy, prov. Zeeland. Jižní je rozdělen kanálem, vedoucím z Antverp k Rýnu. R. 1530 a 1532 byly zničeny zátopou.

Bevelaqua Antonín, stavitel v Praze 1594.

Beverley (beverli), okr. m. ve vých. části Yorkshiru (Anglie), 11 km sev. od Hullu, želez. uzel, má 13.469 ob. (1921), gotický chrám z 13. st., kostel P. Marie (z 15. st.). Je sídlem řím.-kat. biskupa.

Beverly, příst. m. v severoamer. státě Massachusetts, želez. stanice, má 22.561 ob. (1920), ústav pro hluchoněmé, továrny na obuv a silné rybářství.

Bevern August Wilhelm (1715—1782), vévoda brunšvický, pruský generál, zúčastnil se první a druhé slezské války, porazil Rakušany 1757 u Lovosic, ale 22. listopadu byl u Vratislavi zajat. Po svém návratu 1858 stal se guvernérem ve Štětíně a později i vrch. velitelem Slezska.

Beverwijk (-ajk), městys v kraji Kennermerland v sev. Holandsku, 8548 obyv. (1922). Spojeno pouliční drahou s moř. lázněmi Wijk aan Zee, 3966 ob. (1922); B. má mnoho odborných a zelinářských zahrad a továren na konservy.

Bewick (bjuik) Thomas (* 12. srpna 1753 v Cherryburnu [Northumberland], † 8. listopadu 1828 v Gaterheadu), angl. dřevorytec a kreslíř, zjemněním techniky, svým postupem pracovati z temna do světla, povznesl značně umění dřevorytecké. Uveřejnil: A general history of guadrupeds (7. vyd. 1820) a History of British birds (1809, nov. vyd. 1847). Nové vydání více než 2000. Bewik-Woodblocks upravil Beewe (1870). Lit.: Rovin: Th. B., his life and times (1888).

Bex (be), obec a klimatické léčební místo ve Švýcarsku, vaadtský kanton, okr. Aigle, 4609 ob. (1920), 430 m n. moř., v krajině bohaté vínem a ovocem, na dráze Lausanne—Saint Maurice. Solné prameny, využitkované od r. 1560, poskytly v r. 1922 17.646 q soli. Jako léčebný prostředek slouží rapa a matečný louh v B. a v blízkých lázních Lavey.

Bexhill, m. a láz. místo v angl. hrabství vých. Sussex, 20.363 ob. (1921), 8 km, j.-z. od Hastingsu, s železitými prameny.

Bexley (bexly), předměstí Londýna, 16 km vých. od L., 21.457 ob. (1921).

Beyhl Arnošt (* 1811 v Nördlingen), napověda divadla v Praze od r. 1843.

Beyle (Bél) Marie-Henri (* 1783 v Grenoblu, † 1842 v Paříži), francouzský spisovatel. Byl původně ve vojsku a zúčastnil se výpravy veliké armády do Ruska. R. 1814 vystoupil z vojenských služeb a žil nějaký čas v Miláně. Roku 1821 vrátil se do Francie; 1830 stal se franc. konsulem v Cività-Vecchia. Psal pod jménem Stendhal. Napsal dojmy z cest po Italii: Rome, Naple et Florence (1814), Histoire de la peinture en Italie (1817), Promenades dans Rome (1829), Mémoires d'un touriste (1838), romány Chartreuse de Parme (1839), Rouge et noir (1831). Souborně díla Stendhalova vydal Colomb s názvem Oeuvres complètes de Beyle (1850—55, 18 svazků) a Prosper Merimée jeho Correspondence (1857). Ve svých spisech líčí Stendhal zejména boj odumírajícího klasicismu s romantismem. Do češtiny přeloženo: Červený a černý (J. Vodák, 1898; O. Levý, 1920), Parmský klášter (Rom. příl. časop. „Slovo", 1904), Kartouzka v Parmě (Jelínek, 1925), Vanina Vanini (R. Bláha, 1906; V. Hanč, 1926), Láska brigantova (F. Heller, 1926), Abatyše v Castru (M. Zaplatílková, 1927). Srovn. studii Jar. Vrchlického v Osvětě 1892, str. 146—154.

Bez, zhusta i bezinka n. chebdí, lat. Sambucus, je rod čel. zimolezovitých (Caprifoliceae). Nejznámější je b. černý (S. nigra) a b. červený (S. racemosa), rozlišované tak podle barvy zralých plodů. Nesprávně bývá tímto jménem označován i šeřík.

Beza (de Bèze, de bèz) Theodor (* 24. června 1519 ve Vezelay, Burgund, † 13. října 1605 v Ženevě), theolog reformace; od r. 1558 jako kazatel a profesor, pomocník Kalvinův, bojoval na náboženských rozpravách v Poissy a v Saint-Germain pro přísně reformované pojetí nauky nábož. Po smrti Kalvinově nejvlivnější theolog reformované církve. Sp.: Th. Bezae tractatus theologici (1582, 3 sv.). Lit.: Choiry: L'état chrétien calviniste à Geneve au temps de Th. de Bèze (1902).

Bezan, osada ve Vorarlberku, ↘ Bregenzský les.

Bézardova busola, ↘ busola.

Bezborodko Alexandr Andrejevič (1746 až 1799), z rodu pův. pol., usadivšího se v Ukrajině. Vychován v Kijevské akademii, prodělal s Rumjancevem tažení proti Turkům, potom vstoupil do stát. služby, kde se záhy stal předním rádcem Kateřiny II. a od r. 1780 st. sekretářem zahr. věcí. Uzavřev s Turky výhodný mír v Jassích (1791), jímž Rusko po druhé válce turecké získalo Krym, byl Kateřinou II. jmenován min. zahr. věcí a pozd. carem Pavlem I. povýšen na knížete za to, že mu po jeho nastoupení odevzdal papíry Kateřiny II., svědčící o tom, že měl býti zbaven trůnu. Zanechal vzácné uměl. sbírky.

Bezcitnost, ↘ anaestesie (necitlivost).

Bezdan, městys v král. jugosl., kraj Bačka (do r. 1919 uherský), asi 7600 maď. a něm. obyv., blízko ústí Františkova kanálu do Dunaje, stanice parníků, pěstování konopí.

Bezděk Bedřich (* 1876), knihtiskař v Brně. Organisátor křesť. soc. dělnictva na Moravě a poslanec N. S., předseda spolku knihtiskařů Melantrich a Tiskové spol. lidové v Brně. Družstevní pracovník.

Bezděk Bedřich Václav (* 1804), vynikající český houslista a člen dv. kapely ve Vídni.

Bezděk Hugo, ↘ Ctibor Bezděk.

Bezděk Vladimír, ps. ↘ Vl. Vašatka.

Bezděk Martin (* 24. V. 1887), inspektor zeměď. škol.

Bezděka František Rudolf (* 29. XII. 1788, † 19. III. 1871), prof. gymn. v Písku. Sp. Paměti písecké.

Bezděka Viktor Josef (1823—1900), kněz želivský, nepřítel reformační literatury. Odtud „Želivský Koniáš".

Bezděkov Dolní, ves v Č., polit. okres Kladno, 283 ob. (1921); výletní místo praž. na potoce Kačáku. — Nedaleko B. Horní s 304 ob.

Bezděložné, souborný název pro rostliny vstavačovité, zárazy a j., jejichž zárodky nemají děloh.

Bezděz (Bösig), obec v okr. dubském, 539 ob. (444 něm.), s chrámem sv. Jiljí.

Bezděz hrad, zřícenina u Bělé p. B. se nalézající na hoře Velký B. (605 m), v sousedství M. B. neb Čertova vrchu (577 m). Hrad tento, dnes značně KČT. zrestaurovaný a hojně výletníky navštěvovaný, byl postaven králem Přemyslem Otakarem II. před r. 1264. R. 1279 byla zde vězněna královna Kunhuta se svým synem Václavem II. od Otty Braniborského. V l. 1351—1357 přebýval tu často Karel IV., který převzal hrad po smrti Hynka Berky z Dubé. Pak střídali se četní majitelé v jeho držení, až r. 1623 jej obdržel Albrecht z Valdštýna, který tu r. 1633 založil klášter pro mnichy benediktinské z Montserratu. Znenáhla tu vzniklo známé místo poutnické, proslulé hl. v 18. st., kamž se až 40.000 lidí scházelo. R. 1785 klášter zrušen a hora se stále více pustnoucím hradem připojena k valdštejnskému panství v Doksech. Nádherná lesnatá krajina s četnými velkými rybníky. Z Bezděze krásný rozhled po širém okolí.

Bezdíček Josef (* 1852), český průmyslník, odborník v cukrovarnictví.

Bezdíček Kar., první praporečník čsl. dobrov. roty ↷ „Nazdar" v cizin. leg. franc. Padl u Arrasu 9. května 1915 s praporem v ruce při vítěz. útoku na německé zákopy.

Bezdrátová telegrafie, ↷ radio.

Bezdružice (něm. Weseritz), m. a soud. okr. v Č., polit. okres Planá, 1025 obyv. něm. (1921). Zámek z 18. stol., zbytky hradu z 16. stol. V kostele obraz Brandlův a náhrobky Bezdružických z Kolovrat.

Bezdýmný prach, ↷ prach, třaskaviny.

Bezecný Josef (* 1829, † 1904), intendant vídeňské dvorní opery, od 1881 tajný rada a člen panské sněmovny.

Bezejmenné smlouvy (lat. contractus innominati), nepojmenované smlouvy, uzavřené bez nějaké určité formy. V římském právu platily jen výjimečně a byly uskutečňovány tak, že jedna strana něco plnila a přijala pouze slib o vzájemném plnění strany druhé. Neodporují-li zákonu, dobrým mravům a nejsou-li nemožné, jsou uznány a velmi často užívány i v dnešní době.

Bezejmenný, ps. ↷ Josefa Deograta Konrada.

Bezenčuk, místo a stanice na dráze Syzraň-Samara v Rusku; 1. června 1918 velké vítězství předvoje (4. pl. pod vel. por. Gayera a obrněný vlak „Orlík") penzenské skup. čsl. vojsk nad bolševiky.

Bezenšek Antonín (* 1854), český stenograf. Zaváděl stenografii mezi Srby a Bulhary.

Bezesnost, hluboký spánek beze snů. Jinak i ↷ nespavost.

Béziérs, hlav. město arrond. ve franc. dep. Hérault (1921) 50.913, s okolím 56.008 ob., 69 m n. m., na pahorku nad řekou Orb a Canal du Midi, železniční uzel. Město má gotickou katedrálu, podobnou pevnosti; provozuje se vinařství, výroba pálenky, likérů, octa, sudů, kovového zboží atd., stejně jako živý obchod. Místní dráha vede do 13·5 km vzdálených mořských lázní bézierských. B, Baeterrae (Septimanorum) Římanů, okolo r. 1 00 hlavní sídlo Albigenských, r. 1209 křižáky zničené, trpělo velice v nábož. válkách 16. stol. Lit.: Sabattier: Histoire de la ville et des evêques de B. (1854).

Bézigue (bezig), hra v karty.

Bezinky, lid. označení černého bezu.

Bezkolenec, ↷ Molinia coerulea.

Bezkrevnost, umělá (konstrikce), způsob vynalezený v. Esmarchem k ušetření krve při operacích rukou a nohou. Krev z údu vytlačí se delším držením vzhůru nebo elastickým ovinutím a v dostatečné vzdalenosti nad místem operace dobře se upevní gumový obvaz nebo novější kompresor. Operace je pak provedena za úspory krve a při lepsím přehledu. ↷ Amputace. Přiložením gumové trubice v místě slabiny (podle Momburga) možno získati bezkrevnost celé dolní poloviny těla. Tento způsob není vždy bez nebezpečí a vyžaduje dobrého posouzení případu, kdežto při metodě Esmarchově mohou nastati poruchy jen tehdy, je-li obvaz příliš utažen, nebo trvá-li dlouho.

Bezkyd A., ps. ↷ Ant. Zamazala.

Bezkydy, část horské soustavy karpatské, která prostupuje celou vých. část naší republiky. V širším slova smyslu jmenuje se tak dnes pohraniční pískovcový val se všemi rozsochami a kulisovými odnožemi, pnoucími se od říčky Myjavy na hranicích morav.-slezských až k průsmyku Jablonickému v Podkarpatské Rusi. V tomto pojednání máme však na zřeteli vlastní Bezkydy, vystupující od pramenů Dol. Bečvy až k sedlu Tyličskému. Západní Bezkydy od Východních odděleny jsou kotlinou, jíž vede železniční trať ze slovenské Trstené do Nového Targu v Polsku. Celé Karpaty byly vyvrásněny jako Alpy poměrně v mladých geologických dobách. Východní kout Moravy a těšínské Slezsko až k průmysku Jablunkovskému vyplňují Moravskoslezské Bezkydy. V době,

jež předcházela vrásnění, rozlévaly se tu zátoky velikého moře, Thétis zvaného. Nejstaršími horninami z doby křídové (druhohorní) jsou břidličnaté vrstvy těšínské a veřovské. Nejstarší hrubozrnné pískovce, vzniklé z říčních usazenin na pobřeží moře, jsou godulské, pojmenované podle vrcholu Goduly v Těšínsku. Jsou též křídového stáří. Příkrým sedlem Čartáku i pohodlnějším Makovickým vedou tu důležité silnice z Moravy do Slovenska. Tunelem jablunkovským prochází železniční trať evropského významu. Hlavní hřeben horský vysílá k severu četné rozsochy, z nichž nejdůležitější je skupina Radhošťská. S náhorní roviny Frenštátské vystupuje tu řada překrásných kopců (Radhošť, Smrk, Kněhyně, Malá a Velká Stolová). Úchvatné daleké rozhledy, snadná dostupnost a malebné stavby v lidovém slohu, postavené Jurkovičem na Pustevnách, lákají na Bezkydy mnoho turistů. Ač Bezkydem zovou Valaši jen pásmo bezlesé, je Radhošťská skupina hojně zalesněna. Mnoho lesů však z obchodních důvodů bylo vykáceno. Četné pily připravují dříví k průmyslovému zpracování. Ve Velkých Karlovicích jsou sklárny. Z rozsoch těšínských nejúchvatnější je jehlancová Lysá Hora (1325 m), Ropice, Čantorý a Klinčák. Málo známý, ale velkolepý jest pohled na tyto většinou zalesněné vrchy s Masarykovy chaty na malém Bezkydě, kde pobliž je zachován i prales. V těšínských Bezkydech dobýval se hojně ocelek, jenž přispěl k rozmachu železářství ve Vítkovicích, Třinci a Frýdlantu. Dnes se tam musí ruda dovážeti hlavně ze Švédska. Vedle různých pískovců (flyže) souběžně s hlavním pásmem jsou roztroušeny druhohorní, hlavně jurské vápencové útesy. Skaliska ta, nezakořeněná v zemských hloubkách, jmenují se bradla. Nejznámější je Kotouč u Štramberka, kde v jeskyni Šipce byla nalezena čelist neandertálského člověka. Láme se tam výborný vápenec, jenž se vypaluje hned ve Štramberku aneb odváží se po místní dráze. V Oravě na hranicích polských ční nejvyšší vrch Západních Bezkyd, štíhlá Babí hora (1736 m). I na Slovensku doprovázejí hlavní hřbet Bezkyd četná bradla, zvaná tu pěniny. Z nich nejznámější je útes, na němž se zvedá hrad Orava. Pískovcovou Oravskou Maguru možno též čítati k Záp. Bezkydům. Šumí na ní hluboké lesy, v nichž skrývají se i slatiny. Vých. Bezkydy zvedají se v Polsku podél Dunajce, přecházejí u Spišské Magury opět na naše hranice. Západní Bezkydy tvoří hlavní evropské rozvodí. Řeky tekou prudce, po velkých lijavcích se rozvodňují, jinak vláha prosakuje písečnatým podkladem půdy. Na sever odtékají přítoky Odry a Visly, většinou krátké horské bystřiny, ústí ve Váh. Na Bystřičce, přítoku Bečvy, byla zbudována velká údolní přehrada. Krásné a veselé Bezkydy obývají na Moravě Valaši. Zdá se, že jsou to potomci rumunských pastevců, kteří se u nás poslovanili. Zachovali si dosud některé patriarchální zvyky. Valašské nářečí je melodické, má dramatický spád a plno poetických úsloví. Ačkoli neúrodná půda poskytuje jim jen chudé výživy, přec neklesají na mysli. Hlavním zaměstnáním jejich je rolnictví a pastýřství. Proslulý je bača na horské kolibě i jeho brymza. Těžce žijí i pasekáři na odlehlých horských samotách. Naše vláda snaží se pomoci Valašsku i zřizováním dokonalých pastvin. Zuberské krajky a valašsko-meziříčské koberce svědčí o uměleckém nadání lidu.

Bezlebeční, Acrania, nejprimitiv. skupina obratlovců (Vertebrata), kde není vyvinuta ještě ani schrána lebeční ani páteř. Na místo této zůstává celý život zachována chorda. Patří sem r. Amphioxus, kopinatec, mořský živočich, podob. se poněkud malé rybce.

Bezloja František (1834—1882), katol. kněz, spisovatel pedagogický a náboženský.

Bezno, městys v okr. mladoboleslav., 1006 č. obyv. Zemědělství. Po prvé se připomíná r. 1050, poněvadž tu měla dědiny kapit. vyšehradská. Zámek z roku 1750. Nyní majetek státu.

Bezoar (Bezaar, pers. bâd-sahr, „protijed“), chuchvalcovité výměšky ve vnitřnostech jistého druhu perské kozy, také u lamy a vikuně. Německý b., z vnitřností kamzíka, tvoří malé kuličky s chmýřím a srstí. Opičí b. pochází prý z vnitřností opic. B. z Goy, vně pozlacené kuličky s ambrou a mošusem, smíšenými s hlínou. Dříve sloužil b. jako léčebný prostředek.

Bezobratlí, název pro všechna zvířata, nemající pevné kostry.

Bezobrazow Alexander Michajlovič, rus. politik, původně gardový důstojník, od r. 1881 řed. „Ochrany“; měl za Mikuláše II. velký význam, založil za spoluúčasti carovy r. 1900 akc. společnost pro exploitaci lesů nad Yalem na Korei. Jeho vojensko-kolonisační politika na Korei byla prvním krokem k válce s Japonskem.

Bezobrazov Pavel Vladimirovič (* 1859), ruský byzantolog. Roku 1888 docent všeobecných dějin na moskev. universitě. Sp.: Bizantijskij pisatěl i gosu-

darstvennyj dějatel Michajl Psell (1889); Materialy dlja istorii Bizantii (1887—89); Bizantijskij car na moskovskou prestolje (1889); Bizantijskaja Messalina, Čerty bizantijskich mravov i kultury.

Bezold Friedrich von (* 1848 v Mnichově), něm. hist., univ. prof. v Erlankách (1884—1896), pak v Bonnu, vedle jiných člen Král. čes. společnosti nauk. Jeho práce, věnované ref. a husitství, vynikají šíří i hloubkou věd. zájmů, bystrostí úsudků i mistrným slohem. Sp.: König Siegmund u. die Reichskriege gegen die Hussiten (3 sv. 1872—77), Zur Gesch. d. Hussitentums (1874; do češt. přel. Chytilem s úv. Pekařovým a předml. B-ovou 1904). Kniha tato jest „obranou mravního obsahu čes. revoluce", hlav. proti zaujatému pojetí Höflerovu ☞; podává náb., soc., polit. a nár. rozbor husitství. Další sp.: Gesch. d. deutschen Reformation (1886); Aus Mittelalter u. Renaisance (1918); Das Fortleben d. antiken Götter in mittelalt. Humanismus (1922), vedle množství článků a studií v odbor. časopisech.

Bezold Karl (* 18. května 1859 v Donauworthu, † v listopadu 1922 jako prof. v Heidelbergu, od r. 1894), orientalista, zkatalogisoval 1888—93 velkou sbírku asyrských hliněných tabulek britskému museu (Catalogue of the Konyunjik Collection, 1888—99) a uveřejnil Die Achämenideninschriften (1882), Kebra Negast, die Herrlichkeit der Könige (ethiop. a něm., 1925) a j. B. je zakladatelem a vydavatelem čas. Zeitschrift für Assyriologie (od 1886).

Bezold Wilhelm v. (* 21. červ. 1837 v Mnichově, † 17. února 1907 v Berlíně), meteorolog, 1868 prof. v Mnichově, řed. bav. ústř. meteorolog. stanice, 1885 prof. a ředitel meteorol. institutu a člen vědecké akademie v Berlíně; pracoval v oboru elektřiny, bouře, zemského magnetismu a tepelné dynamiky v atmosféře, ke které položil nový základ. Napsal: Farbenlehre (1874, 2. vyd. 1921), Ges. Abhandlungen (1906) a vydával ročenky bav. a prus. meteorolog. institutu. Lit.: G. Hellmann, W. v. Bezold (1907).

Bezpečnostní důlní lampa, ☞ větérka.

Bezpečnostní trhaviny, nezapalující při odstřelení v dolech třaskavé větry neb rozvířený uhelný prach. Jsou to hlavně důlní dynamity, karbonity, trhaviny oxalátové a amonnoledkové.

Bezpečný průvod, opatření v trestním řízení, kterým se zaručuje nepřítomnému nebo uprchlému obviněnému, který prohlásí, že jest ochoten k soudu se dostaviti, když nebude vzat do vazby, dostaví-li se k výslechu (§ 419—420 tr. ř.). Poskytování b. p. spadá nyní do pravomoci soudní.

Bezperčyj Dmytro (1825—1913), ukrajinský akad. malíř, jeden z prvních počal malovati obrazy ze selského ukrajinského života.

Bezplatný, ps. ☞ A. Pikharta.

Bezpohlavní, individua, jichž organismy nemají ústrojí pohlavních. B-ost dociluje se kastrací u lidí, ☞ kleštěním u zvířat.

Bezprav, ps. ☞ V. Lounského.

Bezpráví jest souhrn poměrů, jež příčí se společenskému řádu právem chráněnému. Na současném nazírání etickém i právním záleží, které činy (nebo opomenutí) budou pokládány za bezprávné, při čemž bude zajisté převládati hledisko celku (objektivní). B. může míti ráz civilní nebo veřejný (je-li náprava vymáhána z povinnosti úřední).

Bezruč Petr, vl. jm. Vladimír Vašek (* 17. září 1867 v Opavě), syn národního buditele slezského Ant. Vaška (☞), vrch. poštovní ředitel, čes. básník. Počal uveřejňovati své básně od r. 1899 v příloze

Petr Bezruč.

Času a r. 1903 vydal je souborně v knížce „Slezské číslo" (úplněji vyd. ve Slezských písních, 1909). Bezruč, dítě slezské půdy a bezkydský bard, spojil ve svých básních národní i sociální pojem v mohutnou lyriku, jež vykřikla po prvé hmotnou bídu a národní útisk utlačovaných a vyssávaných krajanů pod Bezkydami způsobem tak pronikavým, že obrátil k nim zrak celého národa i ciziny. Pod pseudonymem Kuba Stopěruník napsal Bezruč brožuru: Mor. zem a mor. řeč (1924). Přeloženo: do chorvatštiny: Slezske piesme (přel. Dragutin Prohazka, 1918), do slovinčiny Slezske pesmi (přel. F. Albrecht, 1919), do němčiny Schlesische Lieder (př. Rud. Fuchs, 1926),

do esperanta Sileziaj himnoj (př. A. Adamik, 1927). Do angličtiny přel. Pavel Selver (Anthology of Mod. Bohemian Poetry). Literatura: V. Martínek: P. B. (1917), Ad. Veselý: P. B. (1927), J. Vondráček: Poesie Petra Bezruče (1915).

Bezsonov Petr Alekséjevič (1828—1898), prof. v Charkově, ruský slavista a národopisec.

Bezúhonnost (zachovalost), skutečnost, důležitá ve veřejném životě, že určitá osoba neutrpěla veřejné úhony. B. se vyžaduje k nabytí veřejných úřadů a jest (podle § 46, lit. b tr. zák.) polehčující při výměře trestu.

Bezvědomí, stav, při němž není vědomí; často užíváno jen v relativním smyslu, aby se označil stav, v němž vědomí jest porušeno a v němž jest individuu nemožno řádným myšlením tvořiti správně představy a samovolně obraceti pozornost na předměty myšlení. V praktickém lékařství rozdělují se různé stupně bezvědomí: Nejhlubší b. se nazývá koma; b. středního stupně sopor, lehké zastření vědomí somnolence. B. může býti vyvoláno uměle velmi mnoha jedy, na př. alkoholem, opiem, chloroformem, éterem atd. Také mnohé chorobné stavy vedou k b. (na př. horečka, epilepsie, otřes mozku). Ošetření řídí se podle druhu příčiny choroby.

Bezvětří, ↷ kalma, ↷ tišina.

Bezvládí (lat. interregnum), období mezi koncem jednoho panování a začátkem druhého. B. ve vlastním slova smyslu vyskytuje se ve státech, ve kterých nejvyšší vláda se volí (římsko-něm. císařství, býv. Polsko). V dějinách Německa proslulo t. zv. „Velké bezvládí" (1254 až 1273) po vymření Hohenstaufů až do nastoupení Rudolfa Habsb. na trůn; formálně byli tři vládci (Vilém Holandský, Alfons Kastilský, Richarl Cornvalský), ale skutečně však země panovníka neměla a byla dána na pospas anarchii. Zvlášť vyniklo b. v Polsku v době t. zv. „králů volených". Zde mělo b. přesné formy právní. Nejvyšší vládu představoval primas, zástupce krále (interrex), Místo normálního soudnictví přišly v platnost t. zv. „soudy kapturové". B. mělo tři normální, po sobě následující stadia: konvokaci, elekci a honoraci. Ve skutečnosti byli několikráte elekce, přečiny násilnictví, občanské války, zasahování ciziny akcí diplomatickou, překupnictvím a dokonce i ozbrojenou intervencí. Co se týče života politického, bylo b. také obdobím potupné činnosti politické, obdobím vzniku literatury publicistické, někdy přelomovým okamžikem v dějinách ústavy nebo politických forem.

Bezymennyj Alexandr Iljič, souč. r. proletář. básník. * 1898 v Žitomíru; byl členem Komsomola (svaz komun. mlád.). Napsal poemy Komsomolia, Guta atd. Poesie B. nezná milostnost lyriky, jeho emoce má ráz čistě občan., blízký k pathosu agit. řeči. Skoro všechny básně B. vyšly v 1. sv. soub. spisů B., vyd. Molodaja Gvardija r. 1926.

Bezzemek, epitheton angl. krále ↷ Jana (1199—1216).

Bezzemci, jsou ti, kdož nemají žádných pozemků. Podle středověkého práva s držbou půdy souviselo právní postavení ve státě, ať již to byla půda svobodná či nesvobodná, i příslušnost k stavu, proto postavení bezzemků bylo právně nejisté.

Běžný účet, ↷ kontokorent.

Bežo Gustav A. (* 1890), m. předseda Svazu čsl. knihkupců, Trnava. Význ. slovenský pracovník kult. a národohosp.; předseda Slov. Nár. strany, vydavatel spisů Hurbana-Vajanského.

Bežo Jan (* 21. III. 1842 v Nitr. Středě, † 24. VII. 1905 v Senici), slov. spisovatel; studoval v Modré, Bratislavě a Šoproni, kde absolvoval ev. učit. ústav. Od roku 1863 žil v Senici, zprvu jako učitel, pak jako majitel slovenské tiskárny a pokladník banky „Tatra". Od r. 1871 vydával dobré slovenské učebnice, z nichž většinu sám sestavil. Z jeho tiskárny, přenesené později do Trnavy, vyšlo mnoho slovenských knih, časopisů a kalendářů.

Bhagavadgiba (Zpěv vznešeného) naučná ind. báseň božské lásky, pojatá do eposu Mahabharata, theosofického obsahu a velké poetické krásy. Překl. od L. v. Schödera (1915).

Bhamo, m. v angl. prov. Birmě (Indie), na řece Irawadi, až dosud přístupné parníkům, 35 km od čín. hranic, 7.741 ob. (1921), mezi nimiž Číňané provozují obchod. Hedvábí, čaj, mošus, rebarbora, drahé kovy, měď, železo, olovo se dováží karavanami z jižní Číny; ozdobné peří, jantar a evropské bavlněné látky a sukna se odtud zasílají do Číny. — B., již r. 1550 sídlo portug. dílen, bylo dlouho příčinou nesváru mezi Birmou a Čínou, která je r. 1884 přechodně obsadila, a je od 1868 pod angl. vlivem. Lit. Bowers: B. Expedition.

Bharata, mudrc v ind. mythologii, jemuž se připisuje učebnice dramaturgie, pocházející snad z prvých století po Kr.

Bharavi, skladatel ind. uměl. eposu Kirataržuniya, 634 po Kr. slož. Zpěv 1. a 2. něm. přel. od Schütze, vyšlo 1845.

Bhartpur (Bharatpur, Bartpur), britsko-ind. ochranný stát v Rádžputáně, 5113 km², 496.437 (1921) ob. (94.121 moh.). Hlav. m. B. 33.494 ob. na dráze radžputánské, má pevnost s maharadžovým palácem a provozuje živý obchod solí z jezera Sambhar.

Bhartrihari, ind. básník přísloví ze 7. stol. po Kr., snad totožný s gramatikou B. Jeho: Sto (strof) látky, Sto odříkání, Sto životosprávy, jsou přeloženy v Boktlingkově Indischen Sprüchen (2. vydání 1870—73).

Bhasah, ind. dramatik, snad z 3. st. po Kr. Dosud byl B. znám pouze z citátů. Avšak roku 1910 našel Ganapati Shastri rukopisy, které obsáhují 13 dramat; z nich však mu může býti podle titulu s jistotou pouze jedno připisováno, zatím co texty jsou snad přepracováním pozd. doby. Do něm. jsou přeloženy Svapnavasavadatta (od Jacobiho, v Internationale Monatschrift für Wissenschaft, Kunst u. Technik 1913), Balacarita, Avimaraka (obě od H. Wellera).

Bhâskara, s příjmením Acarya (učenec), ind. astronom, * 1114 po Kr., přivedl na vrchol indickou matematickou vědu na podkladě svých význačných předchůdců, spíše však systematicky než tvořivě, a naopak velkou naučnou báseň: Siddhantashiromani (astronomie — klenot čela) a kompendium prakt. astronomie (Karanakutuhala). Lit.: Brockhaus, Über d. Algebra des B. (Berichte der Sächs. Ges. der Wissensch, 1852).

Bhat (Bat), kasta bardů v brit. Indii, 1911: 364.862 hlav, má tři třídy: Magada (dějepisci), Sata (genealogové), Bandi (pěvci) Pokládáni za svaté, skýtali často ochranu při cestování.

Bhaunagar, hl. m. poplatného státu B. brit.-ind. presidentství Bombay (poloostrov Kathiawar), (1921) 59.392 ob., těžko přístupný přístav na Cambayském zálivu; bavlněný průmysl a obchod.

Bhavabhuti, ind. dramatik v 8. stol. po Kr., proslavený svým Malatimadhava, indické to Romeo a Julie (přel. Fritzem v Reclamově Univ. bibliothece); dramata Mahaviracarita (angl.: Pickford, Londýn 1871, novotisk 1892) a Uttararamacarita (angl.: Tawney, Kalkuta 1874) jsou vzata z látky Ramayany.

Bhikshu (-šu, Bikkhu), žebravý mnich v Indii, obyčejně budhistický, ☞ Budhismus.

Bhil, indický kmen, ☞ Bil.

Bhopal (Bopaul), poddanský stát brit.-ind. provincie Střední Indie, 23.424 km², 971 387 ob., ponejvíce Indů. Země prostoupená pohořím Windhja jest náhorní rovinou (až 800 m); již. hranici tvoří Narbada. Mohamed. kněžna platí poplatek, není však v zákonodárství omezována. — Hl. město B. 45.094 ob. (1921), z nich 33 000 mohamed., na Betwě ležící, má velké umělé jezero, které zásobuje město vodou. Residence panovnice leží mimo B. Britský komisař sídlí v Sihoru — Od 1723 pod neodvislým nájbem, byl B. začátkem 19. stol. pod vlivem jednoho Francouze, jehož potomci v manželství s domorodci tvořili kolonii. Vládu B. vedla od 1818—1868 rázná Begum sikanderská, a po ní její dcera Šah Džehan. Lit.: Nawab Sultan Jahan Begam, An account of my life (angl. od C. H. Payne, 1912).

Bhot, jm. větve Tibeťanů smíšených s Indy, která obývá jako pastýřský národ země mezi Karakorum, Himalají a Bhutanem V samé britské Indii bývalo 1911: 44.305 B. Uznávají dalai-lamu za duchovní hlavu a jsou ovládáni Darmaradžou, ztělesněným svatým. Zůstali věrni starému, červenému náboženství (opak žluté, reformované, v Tibetu). Panuje mezi nimi polyandrie. Lit. Graham, On the threshold of three closed lands (1897).

Bhudž, hl. m. poddanského státu Kač v brit.-ind. presidentství Bombay (Gudžerat), 19.281 ob. (1921), třetina moham., 206 m n. m., sídlo britského komisaře; má radžův palác v čínském stylu.

Bhumij, ind. kmen v Bengálsku, asi 400.000 hlav.

Bhura, v brit. vých. Africe šátek na bedra z barevného bavlněného tkaniva.

Bhuta, ind. označení nižších duchů, kteří jsou jak přírodními duchy (hor, hlubin, vod atd.), tak duchy zemřelých lidí. Modly mají mimo jiné podobu prasete, kohouta, nebo člověka ve zvláštních šatech s velikým mečem, nebo také divokého kance, buvola, tygra. Jejich kultem jsou divoké tance za víření bubnů.

Bhutan (Bhotan), stát v Himalajích, mezi 26¾ a 28° s. š., hraničí na sev. s Tibetem, na záp. se Sikkim, na vých. s divokými horskými kmeny, na j. s Brit. Indií; má asi 51.000 km² a 250.000 ob. Sever leží ve vysokých horách, jih v niž. předhořích s hlub. údolími. Východisko k rovině na jihu poskytují široká údolí, „Dwars" (brány), z nichž 5 vých. náleží k Assamu, 9 záp. k Bengálsku. Četné řeky proudí do Brahmaputry. Podnebí postupuje z horkého pásma k horskému. Živočišná říše jest bohatá. Obyvatelstvo zmenšeno úbytkem umělého zavodňování, podléhá od r. 1907 dědičnému maharadžovi. Náboženstvím jest tibetský budhismus. Zemědělství poskytuje rýži, kukuřici a proso; budiž uveden také mo-

šus, vosk, látky, hedvábí, pony. Pro násilí na svém vyslanectví vyhlásila Anglie B. r. 1864 válku; dobyla r. 1864 Dahnikote, vynutila postoupení západních „dwars", které byly však později opět vráceny, a převzala v březnu r. 1910 zastoupení zahraničních záležitostí. Lit.: Sandberg, Bhotan (1838), White, Sikhim and B. (1909) Ronaldshay, Lands of the Thunderbolt (1923).

Bi, 1. (lat.) dvojnásobně (bis); 2. chem. značka vizmutu.

Biafo, 50 km dl. ledovec v pohoří Karakorum (stř. Asie); u něho B. Pik, 6500 m, r. 1908 dosažený pí. Bullock Workmanovou.

Biafrabai, vých. část guinejského zálivu (vých. Afr.) se čtyřmi guin. ostrovy.

Biaches (biaš), fr. vesnice, vých. od Péronne (dep. Somme), o niž bylo 1916 v bitvě na Sommě prudce bojováno, změnila od července 1916 několikrát držitele.

Biała, 1. město a stanice žel. v záp. Haliči na řícce B., asi 9000 ob., ponejvíce Němců, se silným text. průmyslem a významným obchodem vepřovým dobytkem. Lit.: E. Hanzlik, B., eine deutsche Stadt in Galizien. 2. B. (rus. Bjela), hlav. m. kraje v pol. vojvodství Lublíně, asi 15.000 ob., na dráze Varšava—Terespol.

Biała, řeka v Polsku, pr. přítok Visly. Do 1919 dělila Těšínsko od Haliče.

Biała Przemska (Bílá Přenuše) s Černou Przemskou u Modrzejowa tvoří řeku Przemszi. Je 59 km dlouhá.

Białe jezero (Bílé jezero), název mnoha polsk. jezer. Největší z nich jest B. j. u měst. Jeziory v okr. Grodno, měří 10 km², a jezero u města Bielskowoli v okr. Sarny, rozsahu 8 km².

Białe kruki (Bílí krkavci), nakladatelství Karola Badeckého ve Lwově, vydalo tištěné, ručně napodobené opisy nejvzác. literárních památek. Vyšly jen dva díly r. 1910.

Bialik Chaim Vachman (* 1873 na Volyni, žije v Tel Avio v Palestině), novodobý národní židovský básník a spisovatel. Jeho poesie je přeložena do mnoha jazyků evropských.

Białka, pravý přítok horního Dunaje, vytéká z Tater, jest 35 km dl., jeden z nejkrásnějších potoků v Tatrách.

Białostok, ruské kraj. město v Polsku, 1921: 76.793 ob.; železniční uzel dráhy Petrohrad—Varšava, má živý obchod a význ. tkalcovský průmysl. — Býv. prov. B. přešla r. 1795 pod pruskou svrchovanost a od r. 1807—1913 byla ruskou.

Białowieża (Bílověže), obec v okr. Bielsk (vévod. Bělostok), uprostřed pouště Białowiežské. Museum přírodovědecké a lovecké.

Biancavilla, m. v it. prov. Catanii (Sicilie), na již. úbočí Etny, na dráze Catania—Riposto, 15.743 obyv. (1921); z části albánského původu; obilní, bavlníkové a ovocné kultury.

Bianco Andrea, benátský kartograf v 15. st., nakreslil mořský atlas r. 1436 (bibliot. sv. Marka v Benátkách), jemuž připojil dvě mapy světa. Nejlepší opětné vydání v Raccolta di mappa mondi.

del **Bianco** (Baccio) Bartolomeo (1604 až 1657). Pocházel z Florencie. Architekt a malíř. Vstoupil do služeb Ferd. II. a přišel r. 1621 do Prahy, kde pracoval na zdokonalení opevnění. Potom pracoval pro Valdštýna (r. 1623) a sám píše, že maloval v jeho paláci na Malé straně v kapli, pokoji audienčním a v hlavním sále. Nejzdařilejší jest hlavní obraz, alegorická oslava vítězného Valdštýna, třebaže připomíná Quida Reniho. Ostatní práce jsou slabší. Mají na nich asi větší podíl jeho pomocníci a žáci. Z Prahy odešel za nedlouho do Italie a žil na konec ve Florencii.

Biandrie (lat.-řec.), dvojmužství, provdání ženy současně za dva muže.

Bianchi Francesco (1752—1811), ital. skladatel. Napsal přes 30 oper a četná oratoria. Stylem svým se blíží k formě opery Comarosovy. Hl. díla: Semiramis, Agar.

Bianchi Jan (* v Jindřichově Hradci 1838), měditiskař v Praze od r. 1862.

Bianchi Martin (* 1832 z Ferroty v Toskáně), štukatér a výrobce mosaik v Praze od r. 1869.

Biankini Juraj (* 1847), chorv. politik a žurnalista, katol. kněz, od 1892 říšský poslanec. Po převratu 1920 ministr. Přítel českého národa a spolubojovník náš na říšské radě vídeňské.

Bianka (it.), žen. křestní jméno. B. Sforza byla druhou ženou cís. Maxmiliána I.

Biarritz, slavné moř. lázně ve franc. dep. Basses-Pyrénées, 18.353 obyv. (1921). 8 km j.-z. od Bayonnu, spojené s ním Jižní drahou a lokálkou, na skalnatém pobřeží biskajského zálivu; má 47 m vysoký maják na mysu Saint-Martin. Napoleon III. přivedl je k významu (r. 1862 a 1865 byla zde schůzka s Bismarckem). Lit.: Lobit: B., ses ressources hygieniques et thérapeutiques (1900).

Bias, jeden z t. zv. sedmi mudrců řec., z Prieny v Jonsku, žil kol 570 př. Kr.

Bíba J., ps. ☞ Karla Žáka.

Bibamus! (lat.), Pijme!

Bibbiena, m. v it. prov. Arezzo, 3067 ob. (1921), j. obec 7596 ob., na pahorku

nad Arnem (Casentino), na dráze Arezzo—Pratovecchio Stia, má vinice a tkalcovnu. Vých. v etruských Apenninách hora Alvernia s klášterem la Verna, zal. od sv. Františka r. 1213.

Bibeloty (fr.), drobné předměty menší hodnoty, potom též malé, sběrateli hledané umělecké věci.

Biber Jindřich František (t. Bieber) (* 13. srpna 1644 ve Wartenberku na č. hranicích, † 3. května 1704 v Solnohradě), virtuos na housle, za umění své 1677 cís. Leopoldem I. povýšen do stavu šlecht. Do 1675 působil v kostel. sboru v Kroměříži, od 1675 jako konc. mistr u dvora arcib. solnohrad., od 1679 t. kapelníkem. Komponoval církev. skladby, sólové housl. sklad., kostelní a komor. sonaty vícehlasé. V technice houslové užíval B. se zálibou vícehmatů, arpeggií a ozdob.

Biberach, m. na ř. Riss, ve würtemb. Horních Švábech, as 10 000 ob., želez. uzel. bohaté přírodov. sbírky, musea, velké trhy a živý průmysl (kovové zboží, hasičské potřeby, hedvábné látky a j.) B. byl městem již r. 1180; r. 1796 porazili tam Francouzi Rakušany, r. 1800 vojsko rak. a bavorské. V r. 1806 byl B. připojen k Würtembersku. Lit.: B. einst u. jetzt (1895).

Znak města Biberachu.

Bibiana, křesť. světice, římská panna, umučená za Juliana Apostaty 363 po Kr., ochránkyně proti epilepsii. Slaví se 2. prosince. Atributy: větévka, dýka.

Bibiena Ferdinand, cís. architekt za Karla VI., zbudoval 1723 dle návrhů císařova podél severní zdi menšího domu míčového na Pražském hradě obrovské letní divadlo pro 4000 diváků. Shořelo při bombardování pruském r. 1767; 28. srpna 1723 hrána byla zde opera Constanza e Fortezza, komponovaná kap. Janem Josefem Fuchsem na slova Pariatiho.

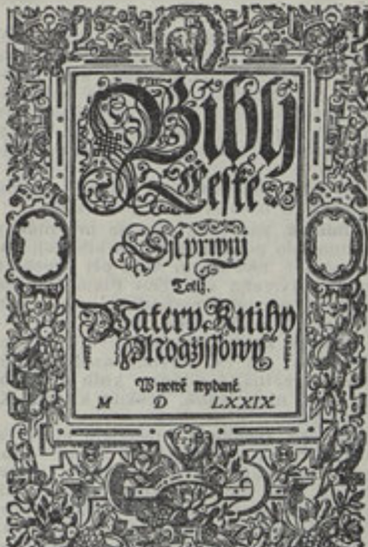
Bibik Alexej Pavlovič (* 1878 v Charkově), dělnický spisovatel, ukonč. far. šk., 25 let pracoval ve vozovkách jako kreslič a stroj. konstr. Za přísluš. k soc. dem. několikrát zatčen, vězněn, r. 1905 osvob. Napsal romány K široké cestě, Na černém pásmu a několik povídek, vesměs z dělnického života.

Bibikov Viktor Ivanovič (1863—1892). Nedokončiv gymn. studií v Kijevě, věnoval se literatuře. Svému učiteli, Maksimu Bělinskému (Jasinskému), věnoval román Čistaja ljubov (1887) a zobrazil jej v životopis. románě Druzjaprijatěli (1890). Byl ctitelem fr. dekadentů, hl. Baudeleira. Stopy vlivu toho nese na př. novella Mučeniki (Sěv. Věstnik. 1892). Také vydal něk. lit. studií na př. Emil Zola (1891) a j.

Bible (z řec. βιβλια, „knihy"; Písmo, Písmo sv., Boží slovo), náb. kniha křesť., dělí se na knihy St. a N. Zákona (řec. διαθήκη, lat. testamentum), t. j. úmluvy, pokud přihlížíme k židov. nábož. jako na smlouvu mezi Jehovou a lidem israelským a také k vykupitelskému dílu Kristovu. Starý Zákon obsahuje v 39 knihách zbytky israelské a rané židovské literatury, považované za listiny zjevení; jsou psány hebrejsky (jen několik částí z Daniela a Esry aramejsky). Rozlišují se podle starého rozdělení: 1. Zákon (hebr. thorah), t. j. 5 knih Mojžíšových, zvaných také Pentateuch; 2. Proroci (hebr. Nebiim), obsahující knihy dřívějších: Josua, Soudců, Samuele, Králů, zv. též dějepisnými knihami, a pozdějších: Jezaiáše, Jeremiáše, Ezechiele (zv. velkými proroky); Hosiáše, Joela, Amosa, Obadja, Jona, Micha, Nahuma, Habakuka, Zefanja, Hagaje, Zachariáše, Malachiáše (zv. malými proroky); 3. Hagiografy (hebr. Ketubbim, t. j. Knihy), totiž Hioba, Přísloví, Žalmy, Písně, Kázání, Ruth, Žalozpěvy, Esther, později Esra, Nehemiáše, Kroniku a konečně Daniela. Lutherova bible sleduje v obsahu pořádek Vulgaty, tato Septuaginty, jenže zde se nalézají v kanonických knihách apokryfy, které Luther zamítl. Nejstarší součást Sbírky tvoří Zákon, jenž za časů Esry kol 450 př. Kr. byl sestaven a na sabbathech byl podle pevně stanoveného pořádku již v posledních stoletích př. Kr. předčítán (t. zv. Paraša). Že Proroci byli již čteni při bohoslužbách (t. zv. Haftara), dokazuje ev. Luk. 4, 16—21. — Nový Zákon: Sbírka knih křesť. Zjevení; obsahuje 27 knih psaných v řecké řeči (Koine): Dějepisné knihy, totiž evangelia Matouše, Marka, Lukáše a Jana — pak dějiny apoštolů. Poučné knihy ve formě dopisů — 14 od Pavla nebo jemu připisovaných: (K Římanům, 2 ke Korintským, ke Galatským, Efeským, Fillipenským, Kolossenským, 2 Thessalonickým, 2 k Timoteovi, Titovi, Filomenovi, k Hebrejským), a 7 t. zv. knih katolických, adresovaných veřejnosti: totiž 2 Petrovy, 3 Janovy, po jednom od Jakuba a Judy; jedna prorocká kniha, Zjevení sv. Jana (Apokalypsa). Jednotlivé tyto knihy (t. zv. Antilegomena) po století zápasily o uznání. Teprve kol 400 byl stanoven konečný kanon N. Zák. Rozdělení na kapitoly a verše datuje se teprve z doby tisku. Nejdůl. rukopisy N. Z. jsou Codex Sinaiticus (4. nebo 5. st., nyní v Lenin-

gradě), Vaticanus (4. stol., nyní v Římě), Alexandrinus (5. stol., nyní v Britickém museu). St. Z. byl nejprve r. 1488 v Sonninu a pak r. 1434 v Brescii tištěn, N. Z. r. 1514 v Komplutenském Polyglottě a r. 1516 ve vyd. Erasma. Kritické vydání St. Z. obsahují: The Sacred Books of the Old Testament (vyd. od P. Haupta 1833 až 1901, 20 dílů); nejlepší příruční vydání jest od Kittla. Beza položil základ k textu N. Z. v novější době všeobecně uznávaného. O kritiku textu zasloužil se obzvlášť Mill (1707), Griesbach (1774—76, 2 sv.), Lachmann (1831), v. Tischendorf (1842; 8 vyd. 1869—72, 2 sv.), Tregelles (1857—79), Westcott a Hort (1881, 2 sv.), B. Weiss (1899), H. v. Soden (1. díl 1902 až 1906, 2. díl 1913). — Překlady. Nejstarší řecký překlad St. Z. jest Septuaginta. Z něho vyplývají staré latinské a většina orientálních překladů. Nejstarší orientální překlad jest syrský, t. zv. Pešittho (t. j. obyčejný, Vulgata). Kulturně a jazykovědně významný jest gotický překlad Ulfilův. Latinský překlad užívaný od 5. st. jest Vulgata, pocházející od Hieronyma. Z ní povstaly v pozdním středověku horno- a dolnoněmecké překlady celé bible, jichž čítáme od vynalezení tisku asi 20 (srv. W. Walther, Die deutsche Übersetzung des Mittelalters, 1883 až 1892, 3 sv.), Všechny však musely ustoupit před mistrovským dílem Lutherovým, čerpajícím z prvotních řečí (N. Z. 1522, t. zv. zářijová bible, novotisk 1918; celá b. 1534, revid. vyd. 1892; krit. vyd. v dílech Lutherových, 1906—24, dosud 5 sv.). Nejvěrnější, novější překlad St. a N. Zák. obsahuje Textbibel des A. und N. T. Nejznámější něm. překlad celé bible s katolické strany jest od Allioliho, N. Zák. od Grundla (3 vyd. 1907) a od Weinharta (3. vyd. 1816, novotisk 1921). Reformovaní přijali franc. překlad od Olivetana (1535), který si získal, přehlédnut Kalvinem a Bezou, (1551) úřední platnosti t. zv. Ženevské bible. Anglie obdržela za Alžběty od biskupa Parkera (1568) Bishop's Bible, jíž následovala 1611 Royal Version (revid. 1881), Holandsko od Dortrechtského synodu t. zv. Bible států (1637). — V přítomnosti jest celá Bible rozšířena biblickými společnostmi ve více než 100 jazycích, jednotlivé díly asi v 543 jazycích. Z komentářů sluší zaznamenati: Krátký přiruč. komentář k St. Z. (vyd. Martin 1897—1905), Příruč. komentář k St. Z. (vyd. Nowackem 1898 až 1917). Komentář k St. Z. (1913 Sellurem). Krit. exeg. kom. k N. Z. (Meyerův od r. 1847). Kom. k N. Z. (Zahn 1908).

Bible v češtině. Počátky překladů bible jsou glossy. Celá bible nebyla v nejstarších dobách písemnictví českého překládána; zčešťovány byly jednotlivé knihy, hl. Nový zákon. Existují rukopisy z let 1381, 1406, 1442. Pozdější vyd. N. Z. jsou Klaudyán 1518, Br. Lukáš 1525, Beneš Optat 1533, Blahoslav 1564. Ze St. zákona překládány byly žaltář, knihy Mojžíšovy, Tobiáš XII. stol. ostatní knihy v XIII. a XIV. stol. Celá bible pochází z let 1410

Titulní list bible Králické.

až 1416 od Matěje Jakubova z Prahy. Následuje bible hlaholská 1416, Leskovecká, olomoucká 1417. Revise textu byla podniknuta za Jiřího z Poděbrad, a má ji bible Lobkovická z 1476 až 1480 (nyní ve Stockholmě). Tento text byl použit pak i v biblích tištěných. Tištěné bible jsou: Pražská 1488, Kutnohorská 1489, Benátská 1506, Severinova 1529, 1537, Milichthalerova 1540, Melantrichova 1549, 1556, 1560, 1570, 1577, 1613. Bible Králická 1579—93 (1601), 1596 (malý formát), 1613 (folio). Po bitvě na Bílé hoře vyšla 1677 až 1715 bible Svatováclavská (druhé vyd. 1769—1771). Kriticky přepracovaná bible F. Durych a Fr. F. Procházky vyšla 1778, 1788, 1804. Pro nekatolíky vydávaly se bible v cizině. 1772 (Hale), 1745, 1766. První biblí na Slovensku byl otisk b. halské, Bratislava 1786—7. V 19. stol vychází množství biblí. Nekatolíci užívají stále

otisků b. Králické, kterou stále přetiskuje Britská biblická společnost. Z katolických vydání vyniká Bible klasiků. a Bible Dorréova. Nejnovější dle posledních vědeckých badání komentovaný překlad jest Bible česká, (Hejčl—Podlaha 1917—1925). Lit.: Dobrovský: Über das Alter der böhm. Bibelübersetzung. 1782. Novotný z Luže: Bibliothéka českých biblí. 1810. Jireček: Bible Kralická. 1861, 1862. Rukovět. 1876. Str. 116—120.

Biblia pauperum (lat.), bible (duševně) chudých, ve středověku oblíbená kniha s 34—48 obr. hl. bibl. událostí, krátce popsaných. Počátkem 16. st. byla nahražena tištěnou biblí. Lit.: Schreiber, Die Entstehung u. Entwicklung d. B. (1905), Schramm, Bilderschmuck der Frühdrucke, 1 sv. (1922).

Biblická dějeprava, v užším smyslu zpracování obsahu bible pro školu.

Biblická, papežská komise pro otázky (Commissio pontificia de re biblica), dosazená v r. 1902 Lvem XIII. při papežské kurii, potvrzená v r. 1904 Piem X.; má právo konečného rozhodnutí ve všech otázkách biblické vědy.

Biblická konkordance, slovník biblických slov, vět (k. slovná), aneb pojmů, věcí (k. reálná) s udáním knih a veršů, kde se o nich jedná. Českou k. vyd. K. B. Kašpar.

Biblická theologie (theologie staro- a novozákonní; nábož. dějiny St. a N. Zákona), vědecké vylíčení nábož. a mrav. obsahu bibl. spisů, dějiny vývoje bibl. pojmů od prvých počátků hebrej. křesťanství v katol. církev. Lit.: E. Elemen: Die Entwicklung d. christl. Religion innerhalb d. N. Test. (1908), H. J. Holtzmann: Lb. der neutestamentl. Theol. (2. vyd. 1911), Feine: Theologie des N. Test. (4. vyd. 1922).

Biblický ústav (Pontificium institutum biblicum), zal. v Římě v r. 1909, za jesuit. vedení, k podpoře bibl. studií, zvl. pro uchazeče o akadem. hodnosti. Docenti jsou vázáni na rozhodnutí ↷ komise pro biblické otázky.

Bibliofilie, milovnictví knih, je dvojí: v starším, rozsáhlejším pojmu znamenalo sběratelství knih, v pojmu moderním znamená vytváření knihy jako uměleckého předmětu. Sběratelská stanoviska jsou různá, sbírají se první vydání (editio princeps), knihy určitého autora, směru, druhu, doby, tiskařského původu a j. Nejproslulejším sběratelem byl franc. státník Jean Grolier. Ustavily se i společnosti sběratelů a vydavatelů vzácných knih. Ve Francii je nejstarší Bibliophiles Français (1820), v Německu štutgartský Literarischer Verein (1839), výmarská Gesellschaft der Bibliophilen (1899), jež vydala od M. Holzmanna a H. Bohatty Deutsche Anonymenlexikon, a j. v. Česká bibliofilie produktivní počíná se na konci 19. st. úsilím několika soukrom. nakladatelů i spisovatelů samých o obrození tisku (Arnošt Procházka). Typograf K. Dyrynk, posilován grafikem V. Preissigem, přivodil ukázněni typografie podle vzoru W. Morrise a malíři V. H. Brunner, J. Benda, F. Kysela a j. dali se do služeb knižní výpravy. Spolek českých bibliofilů (1910) jal se vydávati časopis Český bibliofil, v němž po nezdaru druhého ročníku pokračoval od r. 1928. Zatím připravily situaci L. Bradáče Knihomil, přezvaný pak Knihomol, a Arthura Nováka Vitrinka. Na Moravě následoval příkladu časopis Bibliofil. Typograf M. Kaláb svou zálibou v typech Bodoniových rozšířil stylový zájem o vlivy románské vedle dosavadních německých a anglických. O české písmo pokusili se V. Preissig, V. H. Brunner, K. Svolinský, S. Tusar, K. Dyrynk. Na výstavě v Lipsku 1928 upoutala č. bibliofilie světovou pozornost ukázněnou odvahou k novému řešení knižní výpravy. Bibliofilským sběratelstvím vynikli někteří šlechtici: Rožmberkové, Lobkovicové, K. ze Žerotína, Šternbergové a jiní. Knihovny dvou posledních staly se základem knihovny Nár. musea. Bohaté a cenné byly knihovny spisovatelů V. Hanky, P. J. Šafaříka, F. Palackého, J. Vrchlického, A. Macka, Arn. Procházky a j. Velké soukromé knihovny mají dr. J. J. Preiss, F. Táborský, dr. J. Rašín a j. Lit.: Zeitschrift f. Bücherfreunde, Jahrbuch der Bibliophilen a j. Mühlrecht: Die Bücherliebhaberei a. Ende d. 19. Jh. (2. vyd. 1898); Bogeng: Die großen Bibliophilen (1922, 3 sv.). Časopis spolku č. bibliofilů, 1929.

Bibliognosie (řec.), věda o knihách, též úvod k ní, ↷ bibliografie.

Bibliografie (řec.), popis knih, též bibliognosie a bibliologie, věda, zabývající se popisem a posuzováním liter. plodů různých národů a dob, pokud jsou rozmnoženy tiskem. Může postupovat buď chronol. nebo abecedně nebo systematicky; býti pouze nomenklaturou nebo zároveň kritickou; úplnou nebo výborem. Všeobecná b., zabývající se lit. všech národů a všech odvětví, byla vytvořena v 16. st. Konrádem v. ↷ Gesnerem dílem Bibliotheca universalis (Cur. 1545—55, 4 sv.). Důlež. hl. díla, obsahující výbor pozoruhodnosti v abeced. pořadu, jsou: F. A. Ebertův Allg. bibliograph. Lexikon (1821—30, 2 sv.), J. Ch. Brunetův Manuel du libraire (5. vyd. 1860—80, 9 sv.) a

Grässeův Trésor de livres rares et précieux (1859—69). Časopisy: Petzholdtův Anzeiger f. B. u. Bibliothekwissenschaft (od 1840; 1887 spojen s Zentralblatt für Bibliothekswesen). Od r. 1885 je v Bruselu mezinárodní ústav b-cký, jehož účelem je sestavení svět. seznamu veškeré staré i nové produkce knižní a praktické využití tohoto seznamu vydáváním dílčích b. Národní b. omezuje se na lit. díla určité země nebo krajiny. Je shrnuta jednak v lexikálních dílech, jednak v period. tiskovinách. Takovéto pokud možno úplné lexikony mají všechny kult. národy. Úplný přehled hl. b-ckých spisů všech národů poskytuje G. Schneiderův Handbuch der B. (1923). Specielní b. se zabývá lit. jednotlivých věd a jejich odvětví nebo určitými druhy knih. Stran b. anonymních a pseudonymních spisů ↗ anonym. Souhrn celé b-cké literatury tvoří J. Petzholdtova Bibliotheca bibliographica (1886), pak L. Vallée: B. des bibliographies (1883, dopl. 1887), a Hortzschansky: B. des Bibliotheks- u. Buchwesens (od 1904).

V Čechách bibliografii pěstoval Josef Jungmann a vydal Historii literatury české (r. 1849), v jehož díle pokračoval Fr. Doucha (Knihopisný slovník 1865). Pokus o pravidelné vydávání roční bibliografie učinil J. Rank v Katalogu slovan. knih (1860), po něm následují J. Sl. Tomíček a Fr. A. Urbánek. R. 1877 ujal se akce Spolek československých knihkupeckých účetních, který vydával Český katalog bibliografický. Po zastavení tohoto díla s podporou rak. ministerstva vydával Českou bibliografii Dr. Zd. V. Tobolka, až teprve Osvětový svaz založil Bibliografický ústav, který tuto práci organisoval na vědeckých zásadách. Roku 1929 bylo vydávání vědecké bibliografie zastaveno. V bibliografických pracích zejména se zasloužili L. K. Žižka, Jar. Springer, L. J. Živný, K. Nosovský, Jan Gotthard, J. Schmitt, J. J. Hanuš, A. Podlaha, Jan Marek, Č. Zíbrt, J. Jindra, v odborné b. Arno Saňka, Jos. Volf, L. Rizner a j. Srv. K. Nosovský, Česká bibliografie. Knižní kultura (1926).

Bibliolatrie (řec., „uctívání bible"), pověrečné zbožňování bible.

Bibliologie (řec.), ↗ knihosloví.

Bibliomanie (řec.), chorobná knižní sběratelská vášeň.

Bibliomantie (řec.), věštění a rozhodování se na základě určitého místa náhodně rozevřené knihy. Ve starověku se používalo k tomu Homéra, později Virgilovy Aeneidy (odtud Sortes Virgilianae, Virgilova zázračná slova), posléze pak bible.

Bibliotéka, ↗ knihovna.

Bibliotéka vzdělávací, znam. knihovna naučných spisů (po většině překladů) vydávaná 1890—1911 Karlem Stan. Sokolem. Sr. E. Čapek: Literatura pokrokového hnutí. (1928).

Bibliotekografie (řec.), popis knihoven, učení o bibliotékách, ↗ bibliotekární věda.

Bibliothèque bleue (fr., modrá knihovna), franc. lidové knihy v modré obálce, tištěné zvláště Oudotem a Garnierem v Troyes, jimiž byly rozšiřovány až do druhé pol. 19. st. prosou středověká veršovaná vyprávění, jako Fierabras, Robert le Diable, nebo romány z 15. st. Jean de Paris, Pierre de Provence a j. Lit.: Ch. Nisard: Histoire des livres populaires (1854, 2 sv.), Socard: Livres populaires imprimés à Troyes de 1600 a 1800 /1864).

Bibracte, za dob Caesarových hl. město Aeduů na Mont Beuvray, ležící 24 km na záp. od m. Autunu, bylo kol nar. Kr. obyvatelstvem opuštěno a přesídlilo do m. Augustodunum (pozděj. Autunu). Vykopávky vedené Bulliotem a Déchelettem vedly k poznání způsobu stavby domů a hradeb, které obepínaly planinu o rozloze 135 ha, a pro znalost gall. kultury poskytly cenné objevy. Na místě antic. chrámu stojí dnes kaple. ↗ též předhistorická opevnění. Lit.: Bulliot, Les fouilles du Mont Beuvray de 1867 à 1895 (Vykopávky na Mont Beuvray 1867 až 1895; 1899, 2 sv.); Déchelettel, L'Oppidum de B. (Město B., 1903) a Les fouilles du Mont Beuvray de 1897 à 1901 (Vykopávky na Mont Beuvray 1897 až 1901; 1904).

z Bibršlejna, česká středověká šlechtická rodina. Patřily jí veliké statky v Lužici. Dvě linie: lužická a frýdlantská. Luž. vymřela 1625, frýdl. 1551.

Bican Václav (* 1901), šéf pilot fy. Avia Praha. Jeden z nejlepších našich letců, vítěz v it. poháru (Coppa d'Italie) v r. 1926. — Zahynul spolu s ing. Kinským (31/V. 1927) v Bukurešti při vykonávání svého povolání.

Bicenko Anastasie Alexejevna, nar. 1875 ze sel. rodiny v Ekarinoslav. gub. R. 1905, jako člen Boj. Organ. strany soc.-revol., zavraždila gen. pobočn. Sacharova v Povolží, odsouzena k doživotní káznici, avšak převr. r. 1917 osvob., přimkla se k lev. s.-revol. Účastnila se mír. vyjednávání v Brestu. O dr. 1918 je bolšev. pracovnicí v Narkomzenu.

Bicenus Matěj z Litoměřic, č. humanista v XVI. stol. Psal elegie a oslavné básně. Zvl. „De tristissimo statu regni Hungariae".

Biceps (lat.), dvojhlavý, příjmení Janusovo (viz Janus). Musculus b., dvojhlavý ohýbač předloktí.

Bickert Josef (* v Praze 1812), herec a operní zpěvák v Praze 1841.

Bickfordova zápalnice, slouží k zapalování trhavin ve vrtných dírách. Její náplň (duše) je z černého prachu. Pro vlhké vrty je dobře isolována.

Bičíkovci, Flagellata, Mastigophora, prvoci mající k pohybu buď 1 nebo 2 (někdy i více) bičíky. Žijí buď ojediněle nebo v koloniích. Způsob přijímání potravy je u jedněch zařízen po způs. rostlin, u druhých po způs. zvířat, proto nalezneme někt. sem patřící formy jak v učebnicích zoologie, tak v učebnicích botanických. Žijí většinou ve vodě sladké (po příp. jen na vlhkém substrátě), některé druhy také v moři. Patří sem něk. skupin. 1. Enflagellata, 2. Choanoflagellata, 3. Dinoflagellata, 4. Cystoflagellata, 5. Catallacta. Mnozí bičíkovci žijí také parasiticky v těle zvířat a lidí, příkl.: Cercomonas hominis v zažívací rouře u člověka. Herpetomonas muscae domesticae v zaž. rouře mouchy. Typanosoma gambiense, původce spavé nemoci v trop. Africe; přenášečkou je moucha tse-tse. Trichomonas vaginalis, žije ve velkém množství na sliznici pochvy žen. Lamblia intestinalis, způsobuje u člověka těžké průjmy. Z volně žijících bičíkovců nejběžnější je krásnoočko zelené — Englena viridis, které mnohdy ve značném počtu oživuje stojaté vody (aquaria). Noctiluca miliaris způsobuje světélkování moře.

Bičování, ve starověku velmi obvyklý, nanejvýš bolestný tělesný trest, vykonávaný bičem (s vyloučením římských občanů). U křesťanů vyskytlo se b. jako církevní trest v klášteřích a bylo mimo to doporučováno jako památka na b., jež musel vytrpěti Kristus, a jako zadostiučinění při pokání za hříchy. Po kostnickém koncilu poněkud ustoupilo. Ve středověku zvrhnulo se b. v náboženské blouznění, hraničící se šílenstvím (⚲ flagelanti).

Bida, ohraž. velkom. v krajině Nupe (britská sev. Nigeria) s četnými mešitami, na sev. ohbí řeky Niger, asi 50.000 ob., na trati z Lagos do Kano, s čilým obchodem a živým průmyslem.

Bida Alexandre (1813—1895), kreslíř a akvarelista, žák Delacroixův, v barevně účinných kresbách křídových a sepiových, později akvarelech, líčil motivy orient. (modlící se židé před Šalamounovou zdí, maronit. kázání, stětí Jana Křtitele a j.), poskytl dřevoryty a lepty k bibli a ilustroval díla franc. básníků (Musset a j.).

Bidens, č.: dvouzubec, čel. Compositae, složnokvěté; žlutě kvetoucí rostliny rostoucí v bažinách a na vlhkých březích. D. nící (B. cernuus) roste hojně u nás a vyznačuje se ozubenými nážkami (plody), které se ihned přichytávají srsti zvířat nebo šatstva.

Bidermann Fr. Ignác, malíř v Praze. Pro Boží hrob ve chrámě svatovítském zhotovil několik nákresů. († 31. ledna 1730 v Praze).

Bidderford (-ferd), m. v severoam. st. Maine, 18.000 ob. (1920), na dolním toku Saco River, s vodní silou a továrnami na bavlnu.

Bidet (fr., bide), malá koupací vana s níz. nožkami (⚲ lázně). Též židle s pohyblivými bočními opěradly.

Bidlo Jaroslav, PhDr. (* 1868), č. hist., prof. vých.-evr. dějin na čes univ. v Praze (od 1906). Studium čes.-pol. styků přivedlo ho do archivů ve Vilně, Varšavě a Krakově. Výtěžek badání podal ve sp.: Čeští emigranti v Polsku v době husitské a mnich Jeroným Pražský (1895). Téhož r. přeložil do češt. Bobrzyńského: „Přehled dějin pol." Nato se zabýval hl. dějinami Jednoty bratrské v Polsku. Významným a cenným dílem jest vydání herrnhutských „Aktů Jednoty bratrské" (1915, 1923). Ve svých univ. čteních a ve sp. „Slované", kulturní obraz Slovanstva (1927. — Před tím ve sborníku Slovanstvo, 1912) usiluje o konstrukci obrazu dějin byzantsko-slov., jež považuje za zvl. periodu dějin všeob., do nichž je chce jako celek zařaditi. Myšlenku tuto má podporovati sborník Byzantinoslavica (pro studium byzantsko-slov. vztahů, red. prof. M. Weingartem, I. roč. 1929) vyd. byzantologickou komisí při Slov. ústavě, jejímž jest B. předsedou. Z univ. přednášek vznikly jeho „Dějiny Ruska v XIX. stol." (1907, 1908) a „Kultura byzantská" (1917). Soupis všech prací B.-vých v. ve Sborníku k jeho šedesátinám.

Bidnov Vasyl Oleksovyč (* 1874), ukrajinský hist., prof. Ukrajinské univ. v Praze. Hl. práce: Matěrialy po istorii cerkovnogo ustrojstva na Zaporožji, Materialy do istoriji Zadunajśkoji Siči, Zaporožškyj zimovnyk, Sičovyj archymandryt V. Sokalškyj.

Bido, jeden z t. zv. sedmi řec. mudrců, původem z Prieny v Jonsku, žil okolo 570 př. Kr.

Bidžapur (Bedžapur), okr. m. ve středu brit.-ind. presidentství Bombay, 32.485 ob. (1921). B., v sanskrtu Vidžajapura („město vítězství"), kdysi hl. m. Jussufem, synem sult. Murada II., r. 1488 zal.

království, asi 1 mil. obyv., s pevností (s předmohamedánským skalním chrámem) a 1600 mešitami, bylo roku 1686 Aurangzehem zničeno, začátkem 18. st. připadlo Maratthům; krajina byla roku 1818 rozdělena mezi Anglii, Nizáma haidarabadského a radžu satárského. Pozoruhodné jsou pomníky sultána Ibrahim Adil Šáha II. (1579—1626) a Mohamed Adil Šáha /1626—1660).

Biebl Konstantin, moder. lyr. básník český (* 26. 2. 1898), stud. gymn. v Lounech a lékař. v Praze. Ve svých prvních třech knížkách (Cesta k lidem, kterou vydal společně se svým příbuzným Arnoštem Rážem, Věrný a hlas, Zlom) pokouší se jednak o vytvoření čisté poesie, jednak básnicky kritisuje život. K elegické knížce veršů Zloděj z Bagdadu byl básník inspirován smrtí milenčinou. Zlatými řetězy a S lodí, jež dováží čaj a kávu (z básníkovy cesty na Jávu) znamenají značný úspěch v jeho úsilí o čistou poesii, jež se též projevilo v přepracování jeho knížky veršů Zlom. V poslední své práci, jakémsi to eposu Nový Ikaros, řadí básník vedle sebe filmovým sledem veliké bohatství dojmů a prostřehů generace, rozvrácené světovou válkou.

Bieberich, m. na Rýně kraj Wiesbadenský, ob. 19 504.

Znak města Bieberichu.

Biebrza (bjebša, Bobr), pravý přítok pol. řeky Narvy, spoj. kanálem s Memelem.

Biecz (běč), m. v Haliči (Polsko), asi 3800 ob., z polovice žid., 281 m n. m., na ř. Ropě (přít. Wisloky) a trati Podgórze—Stryj, s got. kostelem a klášterem. V blízkosti ves Rzepiennik Biskupi s dřevěným kostele mz 12. stol.

Bieder Edmund (* 1877), polský básník, autor sbírky básní, (1902), které se vyznačovaly na svůj čas velmi dobrou formou.

Biedermeier (Biedermaier), jméno L. Eichrodtem utvořené, nejprve ve Fliegende Blätter vystupující postavy, typ duševní omezenosti, filistrovství, ale též prostosrdečnosti a dobrodušnosti; podle toho doba biedermeierovská, doba reakce, polit. klidu, asi 1816—1848. Ochuzením Něm. způsobený pokles uměl. požadavků vedl k zvláštnímu slohu, tak zv. biedermeierovskému, který se vyvíjel z angl. měšť. slohu koncem 18. stol. a ze slohu empirového, byl však zjednodušen až k účelné střízlivosti. V tomto slohu vypravené obytné místnosti udržely se ještě na mnoha místech, nejlépe v Goetheově domě ve Výmaru, jsouce tak význačným příkladem skromného způsobu života oné doby. Lit.: Rosner, Das deutsche Zimmer im 19. Jh. 1899; Folnesics, Innenräume und Hausrat der Empire- und Biedermeierzeit (1902—1903); Luthmer, Bürgerl. Möbel aus dem ersten Drittel des 19. Jh. 1908.

Biegański Władysław (* 1857, † 1917), známý polský lékař a filosof. Studoval ve Varšavě, Berlíně a Praze, potom působil jako lékař v Czenstochowě; uveřejňoval práce z oboru mediciny v lékař. časopisech; kromě toho napsal Diagnosa chorob vnitřních, Logika mediciny, a jiné. Větší význam má B. jako filosof. Zabýval se logikou a theorií poznání, aplikuje je v lékařství a rozšířil ji na celou biologii. V biologii zaujímá stanovisko neovitalismu a teleologie.

Biegel Baltazar (* 1812 v Siegharz v Dol. Rakousích), operní zpěvák stavovského divadla v Praze 1843.

Biegeleisen Henryk (* 1855), zasloužilý polský sběratel a vydavatel materiálu historicko-literár., autor mnoha studií kritických literat. světové, zvláště polské. V posl. době vydal tři obšírné monografie z lidoznalství polského: Matka a dítě (1927), Wesele (1928), U kolebki, Před oltarzem, Nad mogilą (1929).

Znak města Bielu.

Biel (fr. Bienne, čti bjen), okr. m. švýc. kant. bernského (1920), 34.414 obyv. ze ¾ něm. a prot., při výtoku Bielského jezera, 442 m n. m; je důl. žel. uzlem a leží v úrodném kraji. Má techniku, gymnasium, obchodní a průmyslovou školu a čilý průmysl hodinářský. B. je nejdůležitějším m. na Bielském jez. (42 km²). Na ostr. Sv. Petra v jezeře bielském pobýval r. 1765 J. J. Rousseau. Na břehu byly objeveny četné kolové stavby.

Biel Erazim (* 1809), herec v Praze od r. 1843.

Biela, baron Wilhelm z B., rakouský válečník a hvězdář (* 1782, † 1856), objevil tři komety, z nichž jedna (obj. 27. února 1826), nesoucí jeho jméno, je zajímavá svou krátkou dobou oběhu (↷ komety).

Bielawski Józef (1739—1809), p. básník a spis. komedií. Jeho „Natręci" hráno na scéně Národ. divadla ve Varšavě.

Bielecki Jan (1869—1926 ve Varšavě), inženýr chemie, profesor organické chemie polytechniky varšavské. Jest autorem mnoha vědeckých prací z oblasti

organické chemie, fotochemie a biochemie. Studoval synthesu dříve neznámých derivátů dvoufenylových, vliv skupin metylových na vlastnosti barviva zásad trojfenylomethanových. V pracech z fotochemie studoval chem. a fysické působení ultrafialových paprsků na sloučeniny organické; z oboru biochemie uveřejnil následující díla: O wplywie soli nieorganicznych na dializę peroksydazy, Zmienność zdolności proteolitycznej bakterji karbunkułowej, a také Ze studia o sloučeninách fosforečných v ovoci a vlašském ořechu (tuto napsal společně se Sztenclem). Rytíř čestné Legie.

Bielecki Michał C., soudobý polský básník. Nemnohé jeho liter. práce uveřejňovány jsou po různých časopisech.

Bielefeld, m. a m. okres ve Vestfálsku, (1924) 86.000 ob. (asi 9000 katol.), 118 m n. m., na ř. Lutteru a na sev. konci bielefeldské rokle Teutoburského lesa. Železniční uzel na trati Koln—Minden—Berlin. Má čilý a živý průmysl, zvláště tkalcovský a přádelnický.

Znak města Bielefeldu.

Bielek Antonín (* 10. IX. 1857 v Bytčici, † 1911), slov. spisovatel, druh Kukučinův. Byl učitelem a později úředníkem banky Tatra. Kromě drobných povídek, uveřejňovaných v časopisech a kalendářích, napsal realistické obrázky, vydané r. 1890 jako Obrázky z hor. Psal hojně do různých časopisů a redigoval Ľudové Noviny.

Bielgorod, hl. m. v kurské gub. na ř. Donci. 27.900 ob (r. 1910). 16 kostelů, 2 kláštery, 2 divadla a 2 knihovny. Křídové lomy (proslulé čistotou křídy), vápenky, svíčkárny a mydlárny, koželužny, cihelny, hrnčířství. Již v raném středověku připomínán jako město, od 16. st. hl. m. kraje.

Bielkiewicz Adam (1789—1840), vynikající anatom polský. Odb. vzdělání nabyl na univ. svého rodiště Vilna, kde potom též působil jako prof. anatomie. Rozmnožil značně sbírku preparátů v anatomickém kabinetě, která však byla r. 1842 převezena na nově zřízenou univ. do Kijeva. Napsal několik odb. prací.

Bieloj (Bielyj), r. m. v gub. smolenské na ř. Obcha. 10.000 ob. Koželužství a cihelny. Zabráno Ruskem 1667 na úkor Litvy.

Bielowski August (* 1806 w Krechowicach, † 1876 ve Lvově). Uveřejnil mezi jinými: Wyprawa na Połowców, Pieśn o Henryku Pobożnym, Dumki, a vedle toho také Monumenta Poloniae historica a Wstęp krytyczny do dziejów Polski.

Bielské jeskyně, v Tatrách Spišských (v Kobylím Vrchu), největší a nejkrásnější jeskyně tatranské, pokryté uvnitř rampouchy a vápennými krápníky. Délka podzemní společně s rozvětvením činí přibližně 4 km, střední vnitřní temperatura roční jest +6° a ani v zimě neklesá pod nulu.

Bielsko, ⚲ Bílsko.

Bielohorský, ps. Martina Kollara.

Biely Potok, část m. Ružomberku na Sl., 1096 ob. (1921). Dřevař. prům. ⚲ Ružomberok.

Bienaimé (bjenémé) Luigi, it. sochař, (* 4. března 1795 Carrara, † 17. dubna 1878 Řím), žák Thorwaldsenův, tvořil mytolog. a ideál. postavy v básnickém pojetí.

Bienální, dvouletý.

Biener z Bienenberka Karel Josef (1731 až 1798). Opustil vojenskou službu, kde se uplatnil při zakládání pevnosti Josefova a mapování čes. zemí (začež byl povýšen do stavu rytířského) a věnoval se jako hejtman kraje hradeckého a potom kouřimského hist. fotografii a archeologii čes., jíž položil prvné základy. Sp.: Abhandlung über die bei Podmokl im Jahre 1771 gefundenen Goldklumpen (vyd. prof. Vydra 1777) a Versuch über einige merkwürdige Alterthümer im Königreich Böhmen (1778, 1779), kde pojednává o pravěkých starožitnostech ve vých. Č., hl. na Královéhradecku, jemuž též věnoval histor. spis Geschichte der Stadt Königgrätz (1780, II. díl v rkp.). Jako kraj. hejtman působil při likvidaci zrušených klášterů (1775), zejm. benediktinského na Sázavě, jehož zakladateli věnoval spis: Biographie d. h. Abtes Prokop nebst Geschichte seines Klosters (1796). Lit.: A. Rybička, J. Biener z Bienenberka (Památky archeologické III., str. 204 a d.).

Bienert Josef (* 1808 v Dolní Chřibské, okr. Rumburk, † 29. XII. 1866), hudební umělec a člen orkestru divadla v Praze od r. 1851.

Bienert Richard (* 1881), první polic. ředitel pražský po převratu, vicepresident Zemského úřadu. Za války jako konc. úředník polic. ředitelství význ. člen Maffie, po převratu polic. ředitel, později pol. president, všeobecně oblíbený (do r. 1926).

Bienerth Richard (1863—1918), státník rakouský, 1906—1908 ministr vnitra, 1908—1911 min. předseda. Pokoušel se marně o česko-německé vyrovnání.

Bienfee Fil. Jos. (* v Paříži), herec v Praze, 1770.

Bien-Hoa, kraj v Kočinčině, 8800 km², 170.000 ob., velmi úrodný. Hl. m. B. H. Hl. produkty: cukrová třtina, káva, keramika, barviva.

Bienium, dvouletí.

Bienkowski Petr Ignác (* 1865, † 1925), prof. klasické archeologie na universitě v Krakově; roku 1910 zúčastnil se vědecké výpravy v Egyptě. Své práce uveřejňoval B. v 8 jazycích; zanechal po sobě více než 80 prací a pojednání. V různých časopisech B. uveřejňoval svá studia a pojednání o zbytcích starověké kultury v Polsku. Byl členem akad. věd atd. Důkladný soupis jeho prací jest v časopise Eos t. XXVIII.

Bienne, ⚲ Biel.

Bier August, lékař (* 24. 11. 1861), r. 1895 prof. v Kielu, r. 1899 v Greifswaldu, r. 1903 v Bonnu, r. 1907 v Berlíně jako nástupce Bergmannův, přední chirurg přítomné doby, vyšetřoval zejména úzké vztahy mezi stavem tkaniva a rozdělením krve, jimiž dospěl k novým způsobům ošetřování různých zánětů, spočívajících na umělém zvýšení přítoku krve (hyperaemie). Toto podle něho nazvané ošetřování horkým vzduchem, zastavením a ssáním, mělo vynikající úspěch. Sr. o tom jeho knihu: Hyperämie als Heilmittel (6. vyd. 1913). B. byl též spoluzakladatelem a prvním rektorem německé vysoké školy pro tělesnou výchovu.

Bierbaum Otto Julius, spisovatel (* 28. 6. 1865 ve Slezsku, † 1. 2. 1910 v Drážďanech), jeden z vůdců něm. Moderny; 1892 až 1894 redig. v Berlíně Freie Bühne, jež nazval Neue deutsche Rundschau, s Jul. Meier-Graefem založil r. 1894 mod. uměl. časopis „Pan", později v Berlíně vydával „Insel". Základním rysem jeho tvorby je radostný, někdy poněkud naivní životní názor, který se projevuje především v jeho ozdobných a zpěvných básních. Ve svých novelách a románech vysmívá se B. úzkoprsému filisterství a zároveň skvěle kreslí postavy student. a lit. bohémů své doby. V trojsvazkovém románu Prinz Kuckuck pokusil se podati obraz vývoje charakteru a též celkový obraz mod. spol. s jejími duševními proudy v nejširším rámci. Menšího úspěchu dosáhl B. jako dramatik.

Bierk Chr., ps. J. Kreibicha.

Bierley (North B., čti birli), tov. m. v z. okr. Yorkshire (Anglie), u Bradfordu, (1921) 23.979 ob., s uhel. doly a železárnami.

Biernachi Edmund (1866—1912), pol. lékař, profesor pathologie ve Lvově (od r. 1908). Napsal řadu odb. spisů. B-ého jev = bezbolestnost v oblasti loketního čivu, ač pocity hmatové jinak neporušeny (při úbytích míchy).

Biernat z Lublina, pol. spisovatel 16. st. První světský spisovatel, píšící polsky, autor první tištěné polské knihy Raj duszny (kol 1514). Jest to sbírka modliteb. Druhý důležitý spis autorův, známý z pozdějšího přetisku jest Żywot Ezopa Fryga, mędrca obyczajnego i z przypowieściami jego (kol 1522), sbírka to Ezopových povídek, přeložených z latiny veršem, zároveň s životopisem Ezopovým.

Bies Rudolf, malíř v 17. st. Namaloval pro kostel Voršilek v Praze obraz Narození Páně a do kostela Milosrd. bratří sv. Jana z Boha. J. B. Dlabač měl od něho obraz dvou filosofů. Někteří ztotožňují jej s J. R. Bysem.

Biesbosch („Sitinový les"), též **Bergsche** (Geertruidenbergscne) Veld; nové deltové území ř. Waal-Nieuwe Merwede a Mosy, v místech, kde 28. listop. 1421 (povodeň sv. Alžběty) byla zaplavena rozsáhlá, moři urvaná slatina, zv. Groote Zuid Hollandsche Waard, s 72 vesnicemi.

Biévre (Riviére des Gobelins), řeka ve Francii. Vtéká do Seiny v Paříži. Tok 42 km.

Biferno (starý Tifernus), ř. v it. prov. Campobasso, pramení v Mateských h., na s. od m. Bojano, vtéká do moře Jaderského jihov. od m. Termoli; tok 105 km dl.

Bifilárni závěs. Těleso jest bifilárně zavěšeno, visí-li na dvou nitkách, stejně dlouhých, stejně silných a stejně od sebe vzdálených po celé délce, takže jeho těžiště nalézá se v rovině obou nitek, která jest svislá. Vychýlením tělesa vychylujeme jednu, případně dvě nitky z této svislé roviny, čímž těžiště tělesa stoupá. Podle známého zákona snaží se těžiště zaujmouti polohu co nejnižší a tudíž v našem případě snaží se těleso zaujmouti původní rovnovážnou polohu, nastává tedy točení. Setrvačností však rovnovážnou polohu přechází, až po několikerém výkyvu, vždy menším a menším, se do ní vrací. Moment tohoto točení jest přímo úměrný váze tělesa, čtverci vzdálenosti nitek a nepřímo úměrný délce závěsu, t. j. délce nitek.

Bifurkace (lat.), vidličkovité rozdělení na dvě strany; B. řek, ⚲ řeka.

Biga, vůz tažený dvojspřežím.

Bigamie (z řečtiny; značí dvojité manželství). Je to zločin (§ 206—208), jehož se dopouští ten, kdo za trvání jednoho manželství vejde s jinou osobou v manželství nové. Téhož zločinu se do-

pouští ten, kdo, ač sám není oddán, vědomě osobu oddanou si vezme. Stačí, když osoby tyto se dají oddat; není třeba konsumpce manželství (soulože). B. se trestá žalářem do 5 let. — Bigamista, osoba, v bigamii žijící.

Big Black River (big blek river), levý přítok stř. Mississippi, v severoam. státě Mississippi, vlévá se pod městem Vicksburgem. — U B. zvítězilo v občanské válce dne 7.—12. května 1863 spoj. vojsko pod vedením Mac Clellana nad konfederovanými.

Big Blue River (big blů river), levý přítok ř. Kansas River; má velmi nepravidelný tok a vzniká v jihových. Nebrasce (U. S. A.).

Bigelow (bidžló) Erastus Brigham (1814—1875), americký vynálezce textilních strojů.

Bigelow Henry Jacob (1830—90), amer. lékař, zavedl chirurgický zásah v léčení močových kamínků.

Bigelow John (1817—1911), americký diplomat, zasloužil se o dobrý styk Francie s USA.

Bigelowův vaz (ligamentum ileofemorale), svaz sesilující kyčelní kloub.

Bigemina (doplň corpora), čtyři hrbolky v středním mozku.

Bigha, m. v Malé Asii. Má asi 10.000 ob. Leží v úrodné krajině jižně od Marmarského moře na řece Bigha-čaj (Granikos). B. je památná tím, že 7 km severněji na Graniku r. 334 př. Kr. porazil Alexander Veliký Peršany.

Big Horn Mountains (mauntens), pohoří v Rocky Mountains s hustými jehličnatými lesy. Táhne se od jihu k severu severozápadní částí Wyomingu (U. S. A.). Prorván kaňony. Nejvyšší hora Cloud Peak 4100 m.

Bignon (biňon) Louis Pierre, baron, fr. státník a dějepisec (* 3. I. 1771 v Meillerayi, † 5. I. 1841 v Paříži). Od Napoleona I. byl testamentárně určen k sepsání dějin franc. diplomacie od r. 1798. Této povinnosti dostál spisem Histoire de France, depuis le 18 brumaire jusqu à la paix de Tilsit. R. 1830 byl krátkou dobu min. zahraničí. Vydal též svoje paměti Souvenirs d'un diplomate. La Pologne 1811—13.

Bignoniaceae, čel. dřevin (někdy i otáčivých), rostoucí v tropech amer. (Crescentia cujete) a afrických (Kigelia pinnata). V Evropě pěstuje se jako ozdobný strom Catalpa z USA. (plody, podobné viržinkám, visí na větvích). U nás volně v sadech.

Bigorre (bigór), kdysi patřil k bývalé prov. Gascogne, nyní větší část depart. Hautes-Pyrénées v j.-záp. Francii. Jsou zde lázně Bargnères, Barèges, Cauterets. Známé je bigorské víno (tmavé i světlé). B. vznikl z keltského města Bigoriones. R. 1284 jako dědictví Jany z Navarry přešlo na Francii, ve 14. stol. v moci anglické. R. 1484—1589 patřilo domu Albretů. Do r. 1789 mělo B. samost. sněm. Lit.: Froidour, Memoire du pays et des États de B. (1892).

Bigotní (franc. a angl. bigot), pobožnůstkářský, úzkostlivě vykonávající náboženské úkony, slepě věřící. Bigotterie — bigotní chování.

Bihač, bosenské město na ostrově řeky Uny, 6.372 ob. Vzpomíná se po prvé roku 1260 jako hrad. Král Béla prohlásil B. za svob. město. Sídlo chorv. králů; konaly se tu sněmy. Dominik. klášter z 13. stol., přeměněn Turky v kasárny. V okolí mnoho praehist. památek z řím. doby. Lit.: Lopašić: Bihać i Krajina (1890).

Bihač, rozvaliny starohrvatského král. sídla v Dalmacii, nedaleko Trogiru, připomínané již r. 852. Mělo svůj zn. význam v dějinách Dalmacie.

Bihar (Behar), krajina v sev. části brit. Indie, obydlena Bengálci. Je rozdělena na prov. Orissu a Bihar, hl. m. jsou Orissa a Tžutia-Nagpur. Obyv. 33,998.778 na 215 425 km². Obdělané půdy bylo r. 1917 25·8 mil. akrů. Část půdy je uměle zavodňována. Vodní cesty a železnice byly základem hospodářského rozkvětu. Z tohoto území se hodně vyváží uhlí a salnytr. Z ob. je asi 800.000 původu arijského; jsou to původní obyv. a nazývají se Bihari. Hl. průmysl tvoří zpracování opia a indiga. Město B. má množství mešit a náhrobků. Nyní má 36.720 ob. Vyrábí se zde mušelín a předm. z drahých kovů. Asi v době šestého stol př. Kr. býval B. kolébkou budhismu, od 4. stol. př. Kr. až do 5. st. po Kr. byl královským městem sídelním. Největší rozkvět doznal za Čandragupty (300 př. Kr.). 1202—1339 vládli v Biharu mohamedánští guvernéři, potom králové bengálští. Od r. 1765 patří Britům.

Bihari (bihaori) Alexander (* 1856 v Rézbanyi, † 23. III. 1908 v Pešti), maď. malíř. Nejdříve byl retušérem, vzdělával se pak ve Vídni a v Paříži u Laurence. Po svém návratu z Italie maluje žánrové obrázky z lidového života.

Bihé, úrodná krajina v oblasti Benguella (portug. kolonie Angola v j.-záp. Africe). Má 6500 km² a asi 371.000 obyv. Jsou to přistěhovalci (Humbo) smíšení se starým obyvatelstvem (Mundombe). B. má pohoří vysoké přes 2000 m (Siera Andrade de Corvo 2040 m) a mnoho přítoků řeky Kuanzy. V Belmontu a Kabon-

go jsou misionářské stanice. Město B. je konečnou stanicí Lobitské dráhy.

Bichat (biša) Marie François Xavier, franc. lékař, * 11. XI. 1771 Thoirette (Jura), † 21. července 1802 v Paříži; založil ve Francii školu fysiol.-pathol.-anatom, jakož i pathol. histologii a první zpracoval moderně vědu lékařskou přírodovědecky.

Bichromáty, ○ dvojchromany.

Bijouterie (bižuterie, vzniklo z bijou = maličkost). Jsou to ozdobné předměty, zhotovené z kovů; často zdobeny jsou perlami, drah. kameny, emailem a korály. Klasickou zemí b. byla Francie; v novější době se ujala její výroba též v Německu a Rakousku. U nás takové zboží se vyrábí v Jablonci n. N. Italie vyváží napodobeniny antických prací mosaikových, filigránské sošky a výr. z mušlí. Nejvýznamnější pro obchod jsou imitace drahých kovů (double, bronz, tombak). Vhodným materiálem je jantar, eben, perleť, perly, kaučuk, korál atd. Lit.: Fontenay, Les bijoux anciens et modernes, Roger-Milès, La bijouterie, Clifford-Smith, Jewellery, Bassermann-Jordan, Der Schmuck.

Bijsk, kraj. m. v sibiř. gubernii Altaj. Má 41.000 ob., blízko stoku Bije s Katuní. Leží na altajské dráze a je střediskem obchodu mezi Ruskem a Mongolskem.

Bikanir (Bikaner), vasal. stát v Radžputaně (Brit. Indie), 57.859 km², 659 685 ob. Téměř celá země je neúrodná následkem nedostatku vody; jedině sev.-záp. část má vody dostatek a je také plodnější. Zima hodně studená, léto velmi horké; průměr ročních srážek pouze 350 mm. — Hl. m. B., 62 064 ob. (jedna pětina mohamedánů). Leží na suché rovině, má silná opevnění, tvrz a palác maharadžův. Vyrábí se zde cukrové výrobky a zboží vlněné. Nedaleko se doluje trochu tercier. uhlí.

Bikarbonáty, dvojuhličitany, kyselé soli kyseliny uhličité. Nejvýznamnější je ○ dvojuhličitan sodný ($NaHCO_3$).

Bikelas Dimitrios, řec. novelista, překladatel a essayista (* 1835 v Hermupoli [Syra], † 1908 v Athenách). Dlouhý čas žil v Paříži a Londýně. Přeložil do novořečtiny Andersenovy Pohádky a hl. díla Shakespearova. Sám napsal zajímavou, často překládanou povídku Lukis Laras (1887) a Povídky z řec. ostrovů. Od něho také pochází cestovní causerie de Nicopolis à Olympie (1885). Kulturně-histor. a polit. ráz mají práce: Přednášky i vzpomínky a La Grèce byzantine et moderne (1893). Pracoval v lidovýchově a spoluzaložil Spolek pro rozšíř. užitečných knih v Athénách; tento spolek vydal také jeho autobiografii.

Bikonkávní, ○ dvojdutý.

Bikonvexní, ○ dvojvypuklý.

Bil (Bhil) Bilové, loupeživý indický kmen asi 1,636 000 hlav. Nejvíce jsou v Radžputaně a v horách v tomto území. Je to zbytek původního předarijského ob.; živí se honbou a rybolovem, částečně jen orbou a chovem dobytka.

Bila Cerkov, okr. m. na Ukrajině na ř. Rosii, má kol 50.000 ob. V dobách polských bylo ochranným hradem. Zde sváděny byly mnohé boje mezi ukraj. Kozáky, Tatary a Poláky v 16.—18. stol. Zde také mělo původ povstání proti hetmanu Skoropadskému (1918).

Bílá Hora, vyvýšená pláň (300 m n. m.), záp. od Prahy, táhnoucí se od s.-v. k j.-z. Bitva 8. listopadu 1620. 5. listopadu vyrazili bavorsko-ligistická armáda pod Maxmilianem bavorským (15.000 m.) a císařští pod Buquoyem (13.000 m. a 3000 polské jízdy) od Rakovníka na Prahu. České armádě (as 21.000 m.) pod Kristianem st. z Anhaltu podařilo se urychlenými pochody nepřítele předstihnouti a dosáhnouti po půlnoci ze 7. na 8. listopadu Bílé hory. Posice Čechů byla dobrá a k tomu ještě necelé 3 km vzadu byla silně opevněná Praha. Anhalt nevyužil ani výhod terénu, jež mohly být značně zvýšeny vyhozením náspů, ani převahy v dělostřelectvu a v jízdě a podléhaje tehdejší vojenské dogmatice, nepoužil ani za pochodu, ani ráno 8. list. možnosti, odděleně poraziti nepřátelské voje. Češi rozestaveni ve dvou sledech, frontou (3700 kroků dlouhou) k s.-záp., opírali se pravým křídlem o zeď obory Hvězdy. Po poledni počala bitva útokem cís. jízdy na levé křídlo Čechů. Útok odražen, při opětovném sesíleném útoku odhodil Thurnův pěší pluk zrádně zbraně, čímž uvedeno ve zmatek celé české levé křídlo a dalo se na útěk. Tu Kristián ml. z Anhaltu rozbil skvělým, smělým útokem pravé křídlo císařských, kteří se dali na útěk. České velení nedovedlo tohoto úspěchu využíti a včasným vysláním nečinných dosud oddílů proměniti jej ve vítězství. Anhaltova jízda napadena mezitím z boku kyrysníky, poslanými Tillym, rozražena a obrácena na útěk. Zatím dostali se Bavoři již na výšinu a udeřili na pravé křídlo české. Uherská jízda dala se okamžitě zbaběle na útěk a strhla i ostatní oddíly na zmatený útěk ku Praze. Na bojišti zůstal jen Šlik se svým plukem Moravanů, kteří tu v strašné řeži po udatné obraně pobiti. Bitva skončena as po 2. hod. Ztráty čes-

ké: 3000 m. padlých, raněných i zajatých, nepřátelské: 1500 m. Porážka Čechů zaviněna chabým vedením, zbabělostí a pravděpodobně i zradou najatých cizích žoldnéřů a některých vůdců (hrabě Jiří Fridrich Hohenlohe); nebylo však ještě zdaleka všechno ztraceno. Praha a jiná pevná místa mohly se brániti, v Čechách a v Lužici stály značné vlastní i spojenecké síly. Rozhodující činitelé čeští podlehli však naprosté malomyslnosti; král a vůdcové opustili Prahu, jež vzdala se 9. listop. nepříteli. Jedině tato malomyslná (jen dočasná ovšem) bezradnost způsobila, že dvouhodinová bitva, jež mohla být jen mizivou episodou, stala se důsledky svými nejosudnější bitvou v dějinách českého národa. Čechy kapitulovaly a vítězové využili bezohledně a plánovitě této kapitulace: Řím k násilné protireformaci a Habsburkové k upevnění moci dynastie zavedením absolutismu. Vůdcové povstání v počtu 27 popraveni, jmění jejich i ostat. účastníků odboje zkonfiskováno, zahájena nelítostná protireformace. Tato opatření vyvrcholila vydáním t. zv. ↗ Obnoveného zřízení zemského (1627 pro Čechy, 1628 pro Moravu), jímž zrušeny: stará česká ústava, nábož. svoboda a panství jazyka českého. Násilí protireformační vypudilo do ciziny a ožebračilo lepší část národa, jež byla nositelem i tvůrcem národní kultury a tradice, a to bylo nejhorším následkem Bílé hory. Kulturní i hospodářský úpadek měl v zápětí i úpadek politický a takovou ztrátu národního vědomí, že koncem 18. a poč. 19. st. nechybělo již mnoho k úplnému zániku národa. O Bílé Hoře, jako ústředním problému českých dějin, bylo mnoho psáno. Nehledě k spisům stranickým, nutno odmítnouti i názory těch, kdož příliš černě líčí dobu předbělohorskou, aby omluviti to, co přišlo po B. H. (Tomek a dějepisci katoličtí.) Vidí-li Pekař v B. H. vítězství silnější kultury románské (katolické) nad slabší kulturou protestantskou, je to jen lesklá historicko-filosof. teorie, jíž možno vlastními zbraněmi poraziti. Kybal hledá příčinu B. H. již v událostech za Jiř. Poděbrad. a ve volbě Habsburků na český trůn, Krofta pak ve snaze Říma udržeti si stůj co stůj Čechy, jako nejdůležitější evrop. baštu. Oba tito historikové osvětlují tak příčiny srážky, nikoli však příčiny české porážky. Bez jakýchkoli historicko-filosof. dohadů zůstává jisto, že: 1. na B. H. jsme prohráli bitvu, a to z důvodů vojenských, platných před tím i dnes, a 2. že úpadek mysli chabých vůdců tuto jen taktickou porážku přiznal jako porážku strategickou a vzdal se dalšího boje; platí i dnes, že skutečně poražen jest jen ten, kdo porážku přizná a kapituluje. O bitvě na B. H. se stanoviska vojen. psali: J. Krebs, Die Schlacht am Weißen Berge (1879); Delbrück, Geschichte der Kriegskunst; Gindely; česky H. Kuffner (ve spol. sp. Na Bílé hoře, 1911); V. J. Hauner: (ve Voj. Rozhl. I.). Z beletristů nejskvěl. líčení je ve Wintrově Mistru Kampanovi. ↗ hesla: Československo — dějiny; České povstání; Třicetiletá válka; Obnovené zřízení zemské a j.

Bílá Magda, ps. Vlasty Ebenhochové.

Bilance (fr. balance nebo bilan, it. bilancia, váha, rovnováha), úhrnné sestavení aktiv a pasiv nějakého podniku na základě účetních knih. Poskytuje celkový pohled na hodnotu podniku, nebo tvoří účetní spojení uzavřeného obchodního období s novým. Je to dále prostředek ke zjištění zisku nebo ztráty za obchod období. Obsahuje tudíž b. prvky statické (vztahující se na finanční zajištění podniku) a dynamické (umožňující v b-i výpočet zisku neb ztráty). O vzniku b. ↗ účetnictví. Obsah b.: Na pasivní straně jsou závazky (výpůjčky, dluhy směnečné, hypoteční, za zboží, bankovní, z ručení, nevyplacené mzdy, daně a pod.) a vl. prostředky, jež při kapitálových společnostech (akc. spol., spol. s r. o.) musí býti rozděleny na základní nebo kmenový kapitál, reservy a čistý zisk. Na aktivní straně je uvedeno použití kapitálu, t. j. hodnota investic a jmění podniku. Hl. podstatou bilance je hodnota jednotliv. částí jmění a dluhy. Hodnotu jmění lze zjistiti buď stanovením skutečné hodnoty inventářem, nebo odpisem z knihovní nebo z kupní hodnoty. Třetí způsob hodnocení je nezměněné převedení hodnoty surovin a pomocných látek, jakož i zboží, jež je na skladě ku prodeji. Reservy (fondy a j., dobrovolné reservy) jsou částky, za něž bývají někdy opatřovány určité hodnoty (cenné papíry, pozemky reserv. fondu); lze je v b-i zjistiti. Tiché, tajné, interní reservy jsou části vl. kapitálu, které jako takové nevyskytují se ciferně v b-i. Vznikají nízkým odhadem, přílišnými odpisy a pod. Druhy b-í jsou různé: zahajovací (aktiva na pravé, pasiva na levé straně); závěrečná (roční b.), jež uzavírá starý obchodní rok a nový zahajuje; likvidační při zrušení podniku; daňová, sestavená se zvl. ohledem na daňové předpisy; příležitostná, na př. při veřejné obch. spol. při vystoupení některého společníka, nebo jako podklad jednání o prodej podniku; konkursní, sestavená konkursním správcem podniku, nalézající se v úpadku. B. je

doplněna účtem zisku a ztráty, souhrnem jednotliv. zisků a ztrát, vzrůstu a spotřeby kapitálu podniku. Účet zisku a ztráty obsahuje na levé straně výlohy, kapitálové ztráty a ztráty na hodnotě, na pravé straně řádné a náhodné zisky. Jako vyrovnávací položka vyplyne buď vlevo čistý zisk, nebo vpravo čistá ztráta.

Bílá paní, název vybájené osobnosti, jež podle pověsti zjevuje se za dne i v noci na různých starobylých hradech v podobě bíle oděné paní se svazkem klíčů za pasem, a to obyčejně v okamžicích, kdy držitelům oněch starých šlechtických sídel hrozí nějaké nebezpečenství; chce je tak varovati a hrozící neštěstí odvrátiti — jindy její zjevení prý znamenalo blízkou smrt některého příslušníka rodu. Pověsti o starostlivých nebo trestajících či mstících duších, obcházejících sídla svých rodů, jsou velmi rozšířeny, a již koncem 15. věku nacházejí se záznamy o b. p. při různých hradech v říši německé. U nás je pověst o b. p. upiata k sídlům pánů z Hradce a z Rožmberka, vznik její spadá však teprve na konec 16. nebo počátek 17. století; do historické literatury uvedl ji vlastně až Balbín, jenž b. p. vypisuje jako strážného ducha pánů z Hradce v Jindřichově Hradci, a zcela nesprávně ji má za duši paní Perchty z Rožmberka († 1476), v jejímž nešťastném manželství s Hanušem (V.) z Liechtensteinů spatřuje důvod jejího posmrtného bloudění. Nejpravděpodobněji pověst o b. p. dostala se do rodiny rožmberské sňatkem Viléma z Rožmberka r. 1561 s Žofií Brandeburskou, v jejímž rodě (hohenzollernském) pověst ta jest staršího data. Odtud dobou zjevování b. p. připisuje se zámkům v Jindřichově Hradci, Telči, Č. Krumlově i Třeboni. Lit.: Zíbrt: Bibliografie české historie, I. č. 18038.

Bílá skalice (Zincum sulfuricum), chem. složením síran zinečnatý $ZnSO_4 \cdot 7 H_2O$. Nachází se v přírodě jakožto minerál goslarit. Vylučuje se v podobě bezbarvých kosočtverečných hranolků z nasyceného roztoku síranu zinečnatého. Vyrábí se obyčejně přímo z blejna zinkového pražením za přídavku okysličujících látek (na př. ledku) a vyluhováním vzniklého síranu zinečnatého vodou. Čistá vyrábí se rozpouštěním kovového zinku ve zředěné kyselině sírové a odpařením roztoku. Tvoří bezbarvé krystalky, ostré, nepříjemně kovové chuti. Zahřátím na teplotu 100° C uniká voda (6 mol.), poslední část uniká při mírném žíhání. Ve 100 g vody se rozpouští g bílé skalice ($ZnSO_4 \cdot 7 H_2O$):

při	0° C	10° C	20° C	30° C
	115.22	138.21	161.49	190.90

40° C	50° C	60° C	80° C	100° C
224.05	263.84	313.48	442.62	653.59

Používá se v lékařství hlavně jako leptadlo a na oční vodičky. Jest jedovatá a proto musí býti opatrně přechovávána. Technická slouží ke konservování koží, impregnaci železničních pražců, jako prostředek proti houbě domácí, k desinfekci místo zelené skalice, v barvířství jako náhražka za vinný kámen, jako mořidlo při tisku kartounů a jako surovina k přípravě různých zinečnatých sloučenin.

Bilaterální, souměrnost, podle jedné roviny souměrnosti, příkl. lidské tělo; většina živočichů vykazuje tuto souměr-

Bilaterální souměrnost u želvy

nost, pouze ostnokožci tvoří výjimku, jsouce paprsčití — souměrně radiární (příkl. mořský ježek, hvězdice).

Bílá Voda, jm. osad na Mor. a ve Slez. 1. B. V., ves na M., 564 ob. (1921). Polit. o. Zábřeh, soud. o. Šilperk. Barvírna a tov. na nitě. — 2. B. V., m. ve Slez., polit. o. Frývaldov, soud. o. Javorník, 1132 ob. (1921). Cel. úř. a fin. insp.

Bilbao, hl. m. špaň. prov. Biscaya; má 120.107 ob. Je důležitým příst. a obch. městem. Řeka Nervion dělí B. na starou čtvrť B. la Vilja a na novou, výstavní část. Je zde sídlo guvernéra a mnoho konsulátů; má 7 kostelů, námořnickou školu, veliké množství sadů a promenád. Blíže B-a jsou naleziště železné rudy. Průmysl jest nejvíce ocelářský a železářský; jsou zde též doky. Přístav je přístupný námoř. lodím a jest dobře opevněn. Vyváží se železná ruda, ocel, víno, ovčí vlna; dováží se kamenné uhlí a koks. B. (původně Belvao, lat. Bilbaum nebo Bellum Vadum) bylo vystavěno kolem r. 1300 po Kr. na místě staré Flaviobrigy, r. 1795 a 1808 v moci Francouzů; později bylo opanováno Karlisty a 2. května 1874 Conchou osvobozeno. Lit.: G. Larrauri, Historia de B.

Bilbasov Vasilij Alexejevič (1838 až 1904), r. hist. a publicista. V letech 1863 až 1866 studoval v zahr. pod vedením Rankeho, Siebela a Pauleho, potom prof. kijevské univ. R. 1871 do Petrohradu, kde se věnoval publicistice, redig. čas.

Golos, věnuje se při tom své věd. práci. Kromě prací z dějin všeob. věnoval se i historii slov. národů (Kirill i Metoděj po dokumentalnym istočnikam, 1871, a Čech Jan Gus iz Gusinca, 1868). Hl. jeho dílo: Istorija imperatricy Jekatěriny II., zůstalo nedokonč. (1890, I. sv., II. sv. zkonfiskován, vyd. pozd. v Berlíně s I. a XII. sv.). Dokazoval tu, že car Pavel byl synem kn. Saltykova, milce Kateřiny II.

Bilboquet (bilboke), kulovitá číška, jíž se užívá ke hře; také je to kašpárek, šašek.

Bilderdijk (-dajk) Willem, nizozemský básník a učenec (* 7. IX. 1756 v Amsterodamu, † 18. XII. 1831 v Haarlemu). V letech 1782—87 byl advokátem v Haagu, pak se přestěhoval do Hamburku, odtud do Londýna, r. 1797 do Brunšviku. R. 1817—27 nejvíce času a práce věnoval jazykozpytu. Jako básník byl B. neobyčejně plodný a mnohostranný. Znamenité jsou jeho překlady Sofokla, Homéra, Ovida a Horáce, avšak stojí za povšimnutí i jeho lyrika. Je viděti, jak skvěle ovládal sice formu, ale všem básním schází vnitřní cit. R. 1807 vydal poučnou báseň Nemoc učených (De ziekte der geleerden), jež byla také jeho hlavní a největší prací. Z jeho eposu Zánik prvního světa zachoval se pouze zlomek. B. napsal též několik dramatických prací (Floris V., Willem van Holland, Kornak). Veliké zásluhy si získal svou dějepis. prací Dějiny naší vlasti. Dílo má 13 sv.; v 9. sv. vlastní jeho životopis. V pozdější době byly jeho spisy několikrát vydány buď celé nebo zčásti. Lit.: Jan te Winkel, B. (1890).

z Bílé, něm. rytíř rodina, od poč. XVI. stol. v Čechách usedlá. Hendrych z B., horlivý evangelík, r. 1609 zvolen za defensora a 1618 při čes. povstání za direktora. Zimním králem Bedřichem byl jmenován hejtmanem něm. lén a purkrabím kraje hradeckého. Proto po bitvě bělohorské odsouzen hrdla, cti a statků, sťat 21. června 1621 a hlava jeho přibita na mosteckou věž. Syn a dcera jeho setrvali při evang. víře a raději se vystěhovali do Saska, kde posledním členem rodu byl slavný hvězdář Vilém svob. p. z Bílé či Biela († 1856).

z Bílé Jan, malíř v Praze III., ok. r. 1619.

Bileam (řec. Balaam), pohanský čaroděјník, postava v hebr. bájesloví. Byl prý povolán králem Balakem Moabským, aby proklel Israel; Jehova ho však donutil, aby Židům žehnal. Příběh o něm se vyskytuje i v bibli (4. kniha Mojž. 22—24) a je pohádkově zabarven (B-a mluvící oslice). Tak zv. „Bileamova přísloví" vznikla v době rozkvětu židovské moci (David) a vyznačuje se skvělou formou i hloubkou moudrostí.

Biled ul Džerid (Belad el Džerid = Palmová země), krajina v již. Tunisu, jež má v oasách asi 1 milion datlových palem. V době řím. a arab. panství byla zde značná kultura, o čemž podávají nejlepší důkaz četné zříceniny měst a hradů. V nové době zde zřídili Francouzi zavodňovací kanály a od té doby se země opět probouzí k novému životu.

Bílejovský Bohuslav (1480—1555), čes. kněz podobojí a kronikář. Jako kněz působil v Kutné Hoře, Praze, Táboře a opět v Praze, naposled v kapli u sv. Kříže. Byl kališníkem starověrcem, t. j. přívržencem té odnože strany podobojí, která se lišila od katolíků jen způsobem přijímání. Ve své Kronice čes. (Norimberk, 1537 — dnes vzácnost typografická, Praha 1816) dokazuje, že přijímání pod obojí bylo v Čechách už od doby cyrilometodějské. Jeho hist. omyly, zcela vážně pojímané, vyvrátili Dobrovský a Dobner. Lit.: Kalousek: O historii kalichu v dobách předhistorických (1881); Borový, Jednání a dopisy konsistoře katol. i utrakvistické (1868, díl I.); Jireček, Rukověť I.

Bílek, 1. (albumen) v zoologii bezbarvá součástka u ptačích a plazích vajec (⚲ Vejce); v botanice také název vyživovacího tkaniva v semenech. 2. (albumin) skupina bílkovitých látek, k nimž počítáme albumin serový, vaječný a mléčný. Tyto albuminy byly získány v krystalech a jsou rozpustné ve vodě, zředěných kyselinách, alkaliích a v solných roztocích. Roztoky jest možno želatinovat pomocí kyselin a alkalií, čímž se stanou průhlednými a opalisujícími. Proměna bílku v acidalbumin jest urychlena, je-li podporován účinek kyseliny pepsinem. U serumalbuminu působí pepsin zvlášť rychle, takže se stává stravitelnějším než vaječný albumin. — Serumalbumin (krevní albumin) tvoří velkou část bílkovin v krevním seru u obratlovců, jest přítomen také v lymfě; sráží se při 67°. Všechny bílkoviny, jež dodává výživa tělu, jsou proměňovány v serumalbumin a serumglobulin. Vaječný albumin tvoří hlavní součást bílku u ptačího vejce. Roztok se sráží při 56—64.5°. K technickým účelům oddělí se bílek od žloutku a suší se v plochých nádobách při 50°. V 30—36 hodinách obdrží se bledčžlutá massa, téměř úplně průhledná, bez zápachu a rozpustná ve vodě. Z 250 slepičích vajec vyrobí se 1 kg sušeného bílku. Při výrobě bílku z krve

zvířat nechá se tato nejprve srazit, odleje se vyloučené serum, povstalý koláč rozkrájí se na kostky a položí se na řešeto, kde se nechá odkapat a oddělí se tmavé serum, jež nejprve odtéká od následujícího světlejšího, jež je sušeno jako bílek ze slepičích vajec. 1 kus hovězího dobytka dá asi 18 l krve, z toho 4 l sera a z toho opět 400 g bílku. Použití: Bílek má velký význam jako výživná látka; v technice slouží k čištění kalných tekutin. Kromě toho používá se ho k podkladu při pozlacování a k výrobě albuminových papírů ve fotografii. Největšího použití dosáhl však bílek v barvírnách látek. Také se ho používá jako mořidla.

Bílek Adam († 1581), malíř v Praze I.

Bílek Alois (* 15. VI. 1887 ve Slapech u Tábora), český malíř; stud. archit. na technice v Praze a na pražské akademii výtv. um. Žil dlouho v Paříži a pracuje také pod vlivem mod. umění franc. novoklasistické komposice.

Bílek Fr., ps. dra Emanuela Stehlíka.

Bílek František (* 6. XI. 1872 v Chýnově u Tábora), český sochař a grafik; žák pražské akademie a akademie Collarosi v Paříži, člen Výtv. odb. Uměl. besedy. Duševní spřízněnec básníka O. Březiny, jehož Ruce provodil kresbami. Jeho umění vyrůstá z kosmických hloubek; jsou to v kámen a dřevo vtělené meditace o mystické milosti, o lásce vše objímající; vytváří podoby duchových vůdců lidstva: Krista, Krišny, Proroků atd. v pojetí lidsky vroucném a mohutném a v hutné a odvážné výtvarné formě. Jeho hlavní díla sochařská: Slepci, Golgota, Úžas, Tělo, svět i nebes klenba (v Mod. galerii v Praze), Ukřižovaný v dómu sv. Víta na Hradčanech; vydal grafické cykly: Modlitby, Kaplička světců, Stavba budoucího chrámu v nás, Cesta, a j.; ve farním kostele v Prostějově Křížová cesta, v kolorovaných kresbách; rád se také vyjadřuje dřevorytem. Sám řeže své sochy do dřeva, také modeluje keramiku; svůj dům v Praze postavil podle svých návrhů, před ním umístil pomník J. A. Komenského.

Bílek Frant., MUDr. a PhDr., (* 1885), prof. vys. školy zeměd. v Praze. Přednosta st. výzk. ústavu pro plemen. biologii při min. zem. Vynikající odborník a propagátor v oboru všeob. a spec. zootechniky, živoč. histologie a cytologie, jakož i nauky o původu zvířat dom. a hippologie.

Bílek Jakub (1516—1581), českobratr. kněz. Napsal životopis br. bisk. Augusty, s nímž sdílel vězení na Křivoklátě.

Bílek Josef (* 1896), akad. malíř. Pamětní desky (Kukula, Rais), pomníky padlým (Blatná, Nové Město n. M.), výzdoba Obč. zál. v L. Bělohradě a j.

Bílek Pavel, malíř. Pocházel z Hradce Král. Roku 1568 dostal právo městské v Praze II. † 1584.

Bílek Tomáš (* 30. IX. 1819, † 6. III. 1903), čes. hist., potom prof. gymnasia v Praze, Písku, ředitel v Hradci Králové 1853—67, řed. akad. gymn. v Praze, ale r. 1873 z polit. důvodů pensionovaný. Věnoval se studiím hist. Hl. spisy: Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618 (1882 až 1883); Reformace katol. v Čechách roku 1620—50 (1892); Statky a jmění kolejí jesuit. (1893); Dějiny řádu Tovaryšstva Ježíšova vůbec a v zemích král. českého zvláště (1896). Obíral se též otázkou valdštýnskou: Beiträge zur Geschichte Waldstein's (1886). Spisy ty důležity bohatstvím sebraného materiálu, více než svým nemetodickým zpracováním. Hledisko B. liberální.

Bílé Karpaty, ⚲ Bezkydy.

Bílé moře, zátoka Sev. Ledového moře na sev. pobřeží Ruska, měří 120.000 km² a dosahuje 240 m hloubky; od konce srpna do polovice května jest pokryto ledem; má veliké bohatství ryb. Největším přístavem B. m. jest Archangelsk.

Bílení, ⚲ bělení.

Bílé Podolí, obec v Č.. polit. o. a soud. o. Čáslav, 887 ob. (1921).

Bilhana, ind. básník 11. stol., autor romant. příběhu Vikramankadevacarita, jenž jedná o rodu Calukyově a o králi Vikramankovi. Mimo to napsal asi 50 strof milostné lyriky.

Biliánová Popelka, pseud. Popelková Marie (* 1862 v Král. Dvoře u Berouna), spis. Byla vychovatelkou v Praze; pracovala pro Ústř. Matici školskou. Vydala básně Z našich zkazek (1891), Sbírku pohádek Na besedě (1897), řadu novel a románů: Všem ke štěstí, 1901, Pod selský krov, 4 díly 1921, Po cestičkách k oltáři, 1922, Mánina s Bábinou, 1922, Paní Katinka z vaječného trhu, 1924, nejznámější pak Do panského stavu, 6 dílů, 8. vyd. 1928. Užívala též pseud. Bílý a Vyšehradská.

Biliar, pivovar. název, užívaný v druhé polovici min. st. pro zvláštní hvozd, mající rovné lístky.

Bilibin Ivan Jakovlevič (* 1876), rus. ilustrátor (Puškinův Car Saltan, lid. Pohádky, vyd. 1. čes. Kočí, 1924). Maloval též divad. dekorace a napsal něk. odbor. článků a spisů. Motivy bral hl. ze sev. krajů r. Lit.: Alex. Benna: Russkaja škola živopisi; S. Makovskij: Stranicy chudožestvennoj kritiki (t. II., 1909); týž: Na-

rodnaja skazka v russkom chudožestvě (v Žurnal dlja všech, 1904, č. 2).

Bilibin Viktor Viktorovič (* 1859), rus. spis., dram. a hist. Revolver, Molčanije a j.; Jumor i fantazija a Jumorističeskije uzory (1898).

Bilidor Bernard Forrest de (1697 až 1761), franc. matematik.

Bílina, láz. m. v s.-z. Čechách, 9669 ob. (⅔ Němců), 199 m n. m., na řece Bělé. Probíhá jí duchcovsko-plzeňská dráha. Má hejtmanství, zámek Lobkoviců, kostel. V okolí uhelné doly. Bílinská kyselka (3 prameny, 12°) slouží jako nápoj při nemocech jater, žaludku a ledvin. Pramennými produkty jsou: bílinská hořká sůl, magnesium a bílinské pastilky. Lit.: Gintl, Laube a Steiner, Die Mineralwasserquellen von B.

Bilina (Bilyna, Bylina) Štěpán, kniht. čes., jenž zakoupil r. 1621 se svou manželkou Juditou bývalou tiskárnu Sam. Adama z Veleslavína od jesuitů, jimž ji po útěku tohoto místodržící Lichtenstein daroval. Byla ve zbědovaném stavu, ale úsilím B-ů a přízní úřadů, jíž se B. jako věrný katolík těšil, pozvedla se, zvl. po r. 1631, k značné výši. S počátku žije pouze z písma a z ozdob tiskárny veleslavínské (Zřízení řádu rouna neboližto beránka zlatého, 1622), později hledá svou osobitou cestu (Marcus Marci, Idearum operatricium idea, 1639) hlavně ve výzdobě titul. listu. Po smrti Štěpánově († 1626) vede tiskárnu vdova jménem dědiců, dvou nezletilých synů, z nichž Jan ml. přejímá její řízení r. 1630. Vpád saský r. 1631 ji sice poškodil, ale nedovedl její vývoj zaraziti. R. 1644 přestává za Jana st. její činnost. Má název „dvorská“ knihtiskárna. Tiskla oficielní zákony, nařízení, patenty, sněmy a p., četné kalendáře, nábožné spisy (na náklad šlechtičen) a j., hl. v řeči české a něm. Po jejím zániku přebírá její agendu tiskař Jiří Šípař, aniž by byl jmenován dvorským tiskařem.

Bílinské pastilky, vyrábějí se z bílinské kyselky. Je to směs natriumbikarbonátu, cukru a tragantové gumy.

Biliński Leon (1846—1923), pol. státník, prof. polit. ekonomie na lvovské univers. Vydal mnoho prací v jazyku polském a německém. Od r. 1883 poslanec na říšské radě, od r. 1888 sněmu zemského za stranu konservativní. Byl jedním z nejlepších státníků rakouských. V letech 1895 až 1897, 1909—11 byl rakouským min. financí, 1900—1909 guvernérem rak.-uher. banky a 1912—14 společným min. financí. Byl vždy orientován rakousky. Po čas svět. války byl presidentem Koła Polského a v r. 1919 polským ministrem financí v kabinetě Paderewského. Zanechal zajímavé Vzpomínky a dokumenty (1924, 2 d.).

z Bíliny Bartoloměj, ps. Bartoloměje Synopfera.

Bilion, milion milionů, v číslicích = 1,,000.000,000.000, t. j. 10^{12}. Ve Francii ale znači pouze tisíc milionů, tedy naši milliardu.

Biljarsk (t. Biljar, Buljar), r. městys v kazaňské gub. na ř. Biljarce, pr. přítoku Čeresušanu. Ob. asi 6000. Vystavěn za cara Alexeje Michajloviče (v 2. pol. 17. st.) v místech, kde prý dříve tatarské město Bulumer. Pro Tatary a Baškiry jest B. posvátným poutním místem.

Biljarskij Petr Spiridionovič (1817 až 1865), r. filolog. Zabýval se hl. círk.-slov. jazykem v památkách středobulh. a starorus. Názory jeho nesouhlasí s Kopitarem a Miklošičem (t. zv. ↗ panonskou teorií).

Bílková Růžena, ps. Vojt. Vejškraba.

z Bílkova, páni, mor. šlechta, jejíž sídlo hrad Bílkov (dnes v zříceninách) se připomíná naposled r. 1452.

Bílkové mléko, smíšenina mléka s čerstvě připraveným sýrovým kaseinem, dává se kojencům při průjmu. Obsahuje 3% bílku, 2.5% tuku, 1—1½% mléčného cukru, 0.4—0.5% popela a podává se zvyšující se přísadou uhlohydrátů, nejlépe sladových preparátů.

Bílkoviny (albuminy, proteiny), tvoří hlavní podklad živočišných buněk a nalézají se také v rostlinách, jmenovitě v semenech. Zvíře nemá možnost tvořit nové bílkoviny, odnímá je proto rostlinám přímo nebo nepřímo (↗ Výživa). Poněvadž v bílkovinách jest oproti jiným výživným látkám přítomen dusík, mluví se o významu dusíku nebo dusíkatých látek pro výživu. Bílkoviny skládají se z 50—55% uhlíku, asi 7% vodíku, 15—13% dusíku, 13—24% kyslíku. Všechny pravé bílkoviny obracejí polarisační rovinu světla nalevo. Při vaření se zředěnými kyselinami nebo alkaliemi povstávají vedle amoniaku a kyseliny uhličité ještě kyseliny aminové. Toto „hydrolitické dělení“ bílkovin může býti způsobeno žaludečními fermenty, pepsinem nebo trypsinem. Při hnití, vyvolaném nižšími organismy, povstávají z bílkovin nesčetné sloučeniny, jako indol, ptomain a toxin. Fysiologický význam bílkovin jest především v tom, že dávají podklad k buněčným substancím; dále jsou jedinou látkou, jež může s vodou a solí bez tuků a uhlohydrátů udržet trvale živočišný život. Bílkoviny mohou býti nahraženy pouze částečně tuky a uhlo-

hydráty. B. se rozpouští ve šťavách živočišných organismů, jsou rozpustné v alkoholu a éteru. Mnohé b. jsou vařením, alkoholem a minerálními kyselinami tak změněny, že jejich rozpustnost jest jiná.

Bílkovitá moč (albuminerie), přítomnost rozpuštěných bílkovin v moči, vyskytuje se při zápalu ledvin a jiných chorobách ledvin, nebo při zánětu a hnisání močové roury. Malé množství bílkovin objevuje se i v moči zdravých lidí, zvlášť po tělesné práci.

Bílkovité žlázy, ↷ Pohlavní orgány.

Bill (novolatinsky billa, ze slova libellus), v Anglii každá písemnost, z toho pak b. of exchange = směnka; rovněž i parlamentní předloha návrhu zákona. Někdy se také rozeznává b. soukromý (pro soukromé účely osob a korporací) a b. veřejný (public bills), který slouží veřejným účelům. Králové vydávali b-y od poč. 11. stol. V USA. užívá se b-ů na kongresu. President b-y (návrhy) buď přijme nebo vrátí. B y může podávati senát. Jestliže je b. presidentem vrácen, ale dvoutřetinová většina pro něj hlasuje, stává se b. přes presidentovo veto zákonem.

Bill, angl. jméno, zkratka jména William.

Billard ↷ kulečník.

Billaud-Varenne Jean Nikolas (1756 až 1819), franc. revoluc., adv. v Paříži, v r. 1791 s Dantonem, Maratem a Robespierem vedl klub Jakobínů, byl hlavním strůjcem povstání 10. srpna r. 1792. Vypovězen r. 1795 do Cayenne, ale r. 1816 uprchl do San Dominga.

Billbergia Thunb., rostlina z čel. Bromeliaceae, rostoucí asi ve 40 druzích v Brasilii na stromech jako epifyt. Mnohé z nich se pěstují v teplém skleníku.

Bille, 63 km dl., pravý přítok Labe v Holštýnu. Ústí v Hamburku. Poloostr. mezi B. a Labem se jmenuje Billwärder. Na něm leží hamb. vesnice Billwärder an der B. 1413 ob., dráha, zemědělství, chov dobytka, průmysl. — Billwärder Ausschlag, předměstí Hamburku.

Billett (franc.), lísteček, vstupenka, jízdenka. B. à ordre je ve Francii vlastní směnka. B. à domicile, domicilovaná vlastní směnka. B. au porteur, poukázka k výplatě doručiteli. B. de banque, bankovka. — Billetteur, vydavatel lístků, přepážkový úředník.

Billetdoux (franc.), milostné psaníčko.

Billings, m. v severoam. státě Montana, 1510 ob. na sev. pacif. dráze.

Bilma, oasa ve franc. Sahaře, asi 6000 ob. Na karav. cestě z Tripolisu k Čadskému jezeru.

Bill of attainder (angl.), angl. výmin. zákon, kterým se zmocňuje sněmovna k potrestání osoby bez soudního řízení.

Bill of rights (angl.), zákl. angl. stát. zákon, na základě kterého je ustanovena vláda.

Bill of sale (angl.), zástava cenných předmětů u dlužníka na tak dlouho, dokud by je nevyplatil. (Smlouva.)

Billon (franc.), stříb. slitina, obsahující více mědi než stříbra, ve Francii každá drobná mince. B. jsou též vyřazené mince, určené k roztavení.

Billroth Theodor (1829—1894), něm. lékař a význ. chirurg, prof. v Curychu a ve Vídni. Vel. průkopník chirurgie, hl. operací žaludku a krku.

Billrothův batist, vodotěs. spojivo z batistu, napojeného voskem.

Billrothova narkotická směs, sestávající z chloroformu, éteru a alkoholu.

Bílovec (něm. Wagstadt), o. m. v záp. mor.slez. s 4.367 ob. (1921, 3.347 Něm.). Okr. úř. a okr. soud. Zněmčené město; po převratu zříz. ob. a měšť. škola T. G. Masaryka. Tov. kovových knoflíků a kov. nádobí; výroba hospodář. strojů.

Bílovice nad Svitavou, obec v okrese brněnském, 1846 ob. č., starobylý mlýn, kdysi svobodný dvůr, sídlo zemanů.

Bilovins Bartoloměj ze Stendalu, v Čechách působící humanista. Hl. dílo: Epigrammata (1602).

Bílovský Bohumír Hynek (1659—1725), jesuita. Psal díla se stanoviska protireformačního: Rogus combustus (1705), Vexillum salutis, t. j. praporec, kříž svatý (1709), Coelum vivum, t. j. nebe svatosvaté (1724). Zdůrazňuje zásluhy jesuitů o zvýšení mravnosti v Čechách.

Bílovský František, JUDr. (* 1876), prof. Vys. školy zeměd. v Brně. Byl pův. v mor.-sl. službě a řídil za války zem. úřad práce. R. 1922 jmenován prof. Vys. školy zeměd. pro obor věd právních a zeměd. politiky. Reorganisoval zeměd. výzkumnictví na Moravě. Nejdůlež. jeho dílo: Právo soukromé se zřetelem na poměry zeměd. a lesníků (1924).

Bílsko, m. v Polsku u těšínských hranic. 20.000 obyv. Živý obchod a průmysl textilní. Hl. produkt je vlna ku přípravě koberců.

Bílský z Kařišova, vladycký rod český, jehož jeden člen na poč. 16. st. hejtmanem poděbrad. Již koncem 16. stol. rod zchudl a v prvé pol. 18. st. stopy po něm mizí.

Bilston, m. v Staffordshire (Anglie), 27.556 ob., hutě, průmysl.

Bílý od Čápů (Albus a ciconiis) Jan, lékař, jeden ze tří nakladatelů první tištěné bible pražské z r. 1488, připomínaný v l. 1473—1505. Srv. Adámek K. V., Bible pražská, 1928.

Bílý Ant. (* 1861), pres. z. civ. soudu v Praze. Působil u nejv. soudu ve Vídni, po převratu senátní pres. nejv. soudu v Brně, od r. 1923 pres. zem. civ. soudu v Praze. Lit. činný v oboru práva obch. a civ. řádu soudního.

Bílý dům, bydliště presidenta Spojených států severoamer. ve Washingtonu; odtud též přeneseně pro vládu Spojených států.

Bílý Dunajec, vesnice v okr. Nový Targ (vév. Krakovské) v Polsku, 2148 ob., mlýny a pily. Leží při žel. trati Chabówka—Zakopané nad ř. Bílým Dunajcem, který vzniká spojením Zakopianky a Porońce ve vesnici Poronina a spojuje se pod Novým Targem (Trhem) s Černým Dunajcem a tvoří spolu Dunajec.

Bílý František (1854—1920), lit. historik, zem. šk. insp. Již jako profesor stř. škol vyvinul mnohostrannou činnost osvětovou, zejm. ediční (Komenského Labyrint světa, 1887), Úvod do jaz. něm., obě s J. Rothem, Patery knihy plodů básnických, 1892, výbory z Vrchlického, 1904 a Havlíčka, 1907, Od kolébky našeho obrození, 1904, Malá slovesnost; s J. Šťastným vydal Koresp. a zápisky F. L. Čelakovského. Řada prací filologických, estetic. a literár. je uložena v Osvětě, Květech, Věstníku čes. akademie a Jubil. památníku jejím, zvl. stať o dějinách čes. divadla v 19. st.

Bílý J., ps. Karla Žáka.

Bílý Jan, ps. Marie Popelkové.

Bílý Jan (1819—1888), katol. kněz, autor kompilačních histor. spisů. Hl. dílo je Církevní sochařství a malířství (1861).

Bílý Josef (* 1872), gen. a z. voj. velitel v Praze. Po převratu pos. velitel v Č. Budějovicích, Berehově, velitel 6. p. div. v Brně.

Bílý kříž, českoslov. společnost b. k., zřízená za účelem podpory a péče o vojenské gážisty a jich rodiny. Spolek téhož jména trval již za Rak.-Uh., českoslov. spolek byl ustaven 13. I. 1924.

Bílý L., ps. G. Jaroše.

Bílý lev, českoslov. řád a medaile, zřízeny podle § 4 zák. z 10. IV. 1920, č. 243 Sb. z. a n.; je to vyznamenání příslušníků cizích států za zásluhy o českoslov. záležitosti. Řád má 5 tříd: 1. tř. velkokřížníků, která se skládá jednak za stuhy, jednak z řádového odznaku (t. j. hvězdice s lipovými listy, uprostřed lev, na rubu s monogramem a heslem Č. S. R.) a jednak z hvězdy s paprsky a nápisem „Pravda vítězí". 2. tř. velkodůstojníků, 3. tř. komandérů, 4. tř. důstojníků a 5. tř. rytířů. Řád B. l. propůjčuje president rep. — Českoslov. medaile B. l. má dva stupně, 1. stupeň zlatý, 2. stříbrný. Podrobnosti o obou jsou upraveny č. 362 Sb. z. a n. ze dne 18. XII. 1922.

Bílý plech, pocínovaný plech.

Bílý slon, 1. nejvyšší řád král. dánského, prý prastarý, obnovený r. 1458. Stanovy z 1693: počet rytířů omezen na 30, odznak je B. s. se zlatými kly s modrou pokrývkou, na které je kříž; na slonu je věž s černochem; 2. řád král. siamského, zal. 1861, pět tříd, odznak hvězda s bílým slonem.

Bílý Vavřinec, písař kancionálů v 16. st. v dílně Jana Táborského z Klokotské Hory.

Bima, přístav na ostr. Sumatře.

Bimbaši (hlava tisíce, tur.), turecký důstojník v hodnosti majora.

Bimbelot (franc.), dětská hračka; bimbeloterie — výroba dět. hraček.

Bimetallismus, měna dvojitá. Podle druhu kovu, kterého se používá k ražbě mincí, majících volnou ražbu, nikoliv ovšem podle kovu, z něhož se razí mince drobné, nazýváme měnu toho kterého státu, na př. měnou zlatou neb stříbrnou. Používá se tedy zásadně jen jednoho kovu k ražbě volných mincí. Ovšem v minulosti bylo v jednotlivých případech použito kovů dvou (zlata a stříbra) a měna ta se nazývá pak dvojitou neb bimetallismem. Tyto dva kovy jsou k sobě v určitém poměru, ve kterém se děje i výměna. Francie na př. zavedla v minulém století bimetallismus, jehož hlavní zásadou bylo, že za 1 kg zlata se vyměňovalo 15 kg stříbra, tedy směnný poměr činil 1:15. Když pak po vítězné válce r. 1871 zavedlo Něm. zlatou měnu, vrhlo na světový trh stažené stříbrné mince, čímž nastal překotný pokles cen stříbra, dostal každý ve Francii za 1 kg zlata více stříbra, než udával franc. měnový zákon; následek pak toho byl, že zlaté mince se začaly z Francie vyvážeti, vyměňovati v cizině za stříbro, z kovu takto získaného raziti stř. mince a tyto zpět do Francie dováželi. Zlato zmizelo z oběhu a stříbrné mince zaplavily Francii. Proto franc. vláda zakázala volnou ražbu stř. mincí a bimetallismus přestal de facto existovati. Takových případů nepraktičnosti bimetallismu bylo několik, proto se všeobecně od tohoto druhu měny ustoupilo ve prospěch měny jednoduché, při které pouze v jednom kovu povolena volná ražba, kdežto kovů druhých použito pouze k ražbě mincí drobných, v kterémžto případě cena

v minci obsaženého kovu jest daleko nižší než její cena nominální. Bližší → měna.

Bimetallisté, stoupenci dvojité měny, zlaté a stříbrné. Byli to hlavně američtí těžaři stříbra, kteří při zavedení amer. měnového zákona r. 1878 nutili amer. vládu k bimetallismu, aby svoje zásoby stříbra mohli lépe zpeněžiti. Také na mincovní konferenci v Paříži (1878 a 1880) nasadili všechny páky, aby se svým stanoviskem prorazili. Ale nevýhodnost dvojité měny, hl. kolísající ceny stříbra a pevná cena zlata přivodila jejich porážku a stříbra se od těch dob používalo pouze při ražbě mincí drobných.

Bimini, pohád. kraj. v Am., o jehož objevení se marně namáhal soudruh Kolumbův, Ponce de Leon (stejnojmenná báseň Heineho).

Bimolekulární reakce, → chem. reakce.

Binární, sestávající ze dvou jednotek.

Binární forma, mnohočlen o dvou proměnných.

Binární nomenklatura, zoologické pojmenování, kde první slovo udává rod (kočka) a druhé druh (domácí). Do vědy zavedl tento způsob švédský botanik Linné.

Binární souřadnice, 2 souř. v analytické geometrii.

Binární soustava číselná, aritmetická soustava, jejíž základem jest číslo 2.

Binaurální slyšení, slyšení dvěma ušima.

Bindeles Josef (* 1826 v Praze), majitel soukr. vyuč. ústavu krasopisu, kreslení a malování, žák C. Rubena na pražské akademii.

Binder Šebestián (* 1796 v Dol. Rakousích), operní zpěvák ve Vídni, zdržoval se 1837—1857 v Praze.

Binderová Anna (* 1807, † 1853), industriální učitelka u sv. Jindřicha a maj. vychovávacího ústavu pro dívky od r. 1850.

Binding Karl (1841—1920), právník, prof. v Basileji, Štrasburku a Lipsku. Sepsal celou řadu důležitých právn. sp.

Binding Rudolf, syn výše uvedeného (* 1867), básník. Píše básně a novely, přeložil z franc. Claude Tilliersa.

Bin-Dinh (Langsong), nejv. m. Annamu ve fr. Indočíně, 74.400 ob., s čilým hedváb. průmyslem.

Binert Frant. (* 1815 v Praze), profesor na konservatoři.

Binet Alfred (1857—1911), fr. psycholog. Ředitel psychofys. ústavu na Sorbonně; pracoval v individ. psychologii. Jeho metody ke zkoumání inteligence, hl. u škol. dítek, jsou světoznámy.

Bingen, okr. m. v hesenské prov. v Německu. 9146 ob., 80 m n. m.; má několik kostelů a četné veř. ústavy a školy. Čilý přístavní ruch, vyvin. obchod, nad městem zříceniny hradu Klopp. B. bylo založeno Drusem v r. 13 př. Kr.

Binger Louis Gustav, franc. afr. cestovatel (* r. 1856 ve Štrasburku). Vydal cestopisy: Du Niger au Golfe de Guinée par le pays de Kong et le Mossi (1892) a Le serment de l'explorateur (1904).

Bingerville, pojmenováno podle L. G. Bingera (dříve Adjame), sídlo franc. kolonie Pobřeží slonoviny na západoafr. pobřeží.

Binghampton, m. v severoam. státu New York, 66.800 ob., průmysl.

Binchois Gilles, nizoz. hud. skladatel (1400—1460), jeden z nejdůl. skladatelů před Dufayem.

Bingley, m. v západ. okr. Yorkshire, 18.942 ob., 8 kil. severozáp. od Brattfordu.

Bings Karel, rodem z Teplé. Malbě se učil u Jana Kř. Lišky. V l. 1743—50 byl členem pořádku malířů ve Starém městě Pražském.

Binocularis (lat.), dvojoční.

Binokl (fr. binocle), brýle, dalekohled, lupa nebo mikroskop pro obě oči. — Též švýc. hra v karty.

Binokulární mikroskop, umožňuje pozorování oběma očima. Poskytuje jen malé zvětšení, plastický obraz.

Binom (binomium, řecko-lat.), součet dvou čísel: $a + b$, $a + \sqrt{b}$.

Binomická věta, pravidlo rozvinutí jakékoliv potence binomu $(a + b)^n$ v řadu, při čemž n jest číslo celé a kladné:

$$\binom{n}{0} a^n + \binom{n}{1} a^{n-1} b + \binom{n}{2} a^{n-2} b^2 + \cdots + \binom{n}{n-1} a b^{n-1} + \binom{n}{n} b^n$$

Koefficienty, zde se vyskytující, nazýváme binomiálními. Na př.:

$$(a + b)^5 = \binom{5}{0} a^5 + \binom{5}{1} a^4 b + \binom{5}{2} a^3 b^2 + \binom{5}{3} a^2 b^3 + \binom{5}{4} a b^4 + \binom{5}{5} b^5.$$

Binom. koefficient $\binom{5}{3}$ značí $\frac{5.\ 4.\ 3.}{1.\ 2.\ 3.}$

Věta tato byla známa již ve středověku, také Newton ji znal a zdokonalil tím, že použil její platnosti i pro čísla lomená (n).

Binomický, dvojčlenný.

Biňovec František (* 1875), soc. dem. poslanec 1907—1918, pak člen Nár. shromáždění.

Bintang, skupina ostrovů již. od Malakky.

Binuě, nejv. levý přítok Nigeru, 1400 km dlouhý, pramení sev. od Ngaundere v již. Adamaua na 7° 50′ sev. šíř. a teče na sever. Přijímá přítoky Faro, Tarabba a Katsena vlevo, a Gongolu, Kaderu a Sungo v pravo. U Lokodži vlévá se do Nigeru. Stav vody se mění mezi 0·8 až 15 metry, takže i největší parníky mohou se přes Loko, Jolu a Garu dostali až po Ribago na 800 km do vnitrozemí Sudanu.

Binyon Laurence (1869), vstoupil do British Museum a stal se asistentem v oddělení orientálních tisků a rytin. První díl jeho básní vyšel 1894 pod názvem Poems. Vydal pak ještě London Visions (1895—8) a po válce War poems (1919). Ze svých prací v British Museum vytěžil Catalogue of English Drawings in the British Museum (1898), The Art of Asia (1915), English Poetry in Relation to Painting and other Arts (1918).

Binz, vesnice a moř. lázně na Rujaně, 1203 ob.

Bioaritmetika (řec.), použití počtu pravděpodobnosti pro výpočet délky života a úmrtnosti.

Bio-Bio, chil. prov. na obou stranách ř. stej. jména, 13 863 km², 107.072 ob., hl. m. je Los Angeles.

Bioblasty (biofory, řec.), nejmenší částice vnitřku buněk. Jednotlivci je považují za nositele projevu života.

Biocentrický názor světový, filosofický směr, hodnotící lidské poznání s hlediska života, který považuje za nejvyšší cíl kosmického vývoje, nebo učící, že jediné, co jest naším poznávacím schopnostem dané, jest živé, a tudíž přenáší život i na věci (zdánlivé) neživé. Moderní zástupce tohoto směru ve filosofii jest ↗ R. H. Francé.

Biocitin, lék lecithinový, používá se proti anemii, tuberkulose. Obsahuje výživné látky mléka a vejce.

Biocoenosa, vědec. označení pro souhrn živočichů a rostlin žijících ve vzájemných vztazích na společném podkladě. Příklad: Živočišstvo a rostlinstvo studánky, nebo ob. korálového útesu (korálové různého druhu, ryby, korýši, měkkýši atd. nebo mraveniště s mravenci a jejich hosty a příživníky) a pod.

Biodynamika (řec.), nauka o všeob. činnosti životní.

Bioelektřina, elektřina produkovaná živými bytostmi. Vzniká všemi projevy životními. Silná jest u některých ryb (rejnok, úhoř elektrický a j.). Zjistil ji ↗ Galvani.

Bioferrin, lék, vyrobený z volské krve proti anemii, křivici.

Biofilie (řecky), pud sebezáchovy („láska k životu"), nejmocnější pud lidský i zvířecí, zatlačující do pozadí i pud pohlavní.

Biofysika (řec.), nauka, věda o zjevech životních pochodů, spadajících do fysikál. zák.

Biogenetický, základní Haeckelem postavený zákon o vývoji živých tvorů. Řada tvarů, kterými se sleduje určitý organismus během svého vývinu z vajíčka až do vyvinulého stavu (ontogenie); je krátkým opakováním stupňů vývoje, který prodělávali jeho předkové během věků (filogenie), na př. žáby z vodních zvířat, a proto žijí pulcové ve vodě. Biogenetický základní zákon měl hojně odpůrců, byl časem zn. omezen, podržel však dodnes svou upotřebitelnost při zkoumání původu.

Biogenie (řec.), nauka o vývinu živočichů; obsahuje ontogenii a fylogenii.

Biograf (řec.), „popisovatel života", autor životopisu. Druh ↗ kinematografu.

Biografie (řec. životopis), sepsání předpokladů, vývinu a působení výkonem nebo osudem zajímavého lid. života. Vyhovuje nejvyšším požadavkům jen tenkráte, když na základě věcných znalostí pochopí život a okolí popisované osobnosti v rámci její místní a časové závislosti. B. musí vyznačiti zákon duševní činnosti, musí vyzvednouti zvlášť vlastnosti od obyčejných. Po úctyhodných počátcích starověku (Plutarch) probudila se b. v době renesance k nov. životu a v nové době zaznamenává nejvyšší vývin. — Od b. jest rozeznávati autobiografii. Zde podává autor obraz své vlastní osobnosti. Byla již ve starověku v dobách císaře Augusta a Augustina na vys. stupni. Jako b. tak i tato si klade za úkol nejen popisovati, ale též zkoumati a kritisovati. Tomuto zpracování není podroben ani ne tak život vnější, jako vlastní osobnost. Tak neodstraní autobiografie nikdy klamu a jednostrannosti vlastního já, odškodňuje však bohatstvím a hloubkou doznání, kterých by cizí nikdy neobjevil. V protikladu k oběma předcházejícím omezují se „Memoiry" zpravidla jen na sdělování málo známých vnějších událostí. Autobiografie a memoiry jsou pro dějezpytce důležitým dokladem, musí však býti opatrně zkoumány. Autobiografie má vždy subjektivní zabarvení autorovo, dále nutno zkoumati, zda uváděné prameny jsou skutečně doloženy, anebo děje-li se referování při časovém odstupu na zákl. paměti. O biografii bylo vydáno hodně děl a existují též vlastní period. životopisné časopisy.

Biochemie (řec.), 1. chemie živočichů, nauka o chem. složení organismů a chemic. procesů v nich (dýchání, potrava atd.), — 2. biochem. léčebná metoda. Vychází z předpokladu, že orgány těla vykonávají svoji pravidelnou činnost jen tenkráte, když v buňkách organismu jsou všechny anorgan. soli ve správném množství a poměru Schází-li některá látka, nastávají poruchy funkcí (nemoci). Lze tudíž nemoci léčiti tím způsobem, že se organismu dodává scházející látka a tím se uvede poměr do rovnováhy. Zapotřebí jsou k tomu 1. fosforečnan vápenatý $Ca_3(PO_4)_2$, 2. CaF_2 — fluorid vápenatý, 3. $Fe_3(PO)_4)_2$, fosforečnan železnatý, 4. KChl chlorid draselný, 5. K_3PO_4 fosforečnan draselný, 6. K_2SO_4 siran draselný, 7. $MgHPO_4 + 7H_2O$ kyselý fosforečňan manganatý, 8. NaCl chlorid sodný, 9. $Na_2HPO_4 + 12H_2O$ fosforečnan sodný, 10. $Na_2SO_4 + 10H_2O$ siran sodný (Glauberova sůl), 11. $3SiO_2 + H_2O$ kyselina křemičitá. Jsou to tedy vesměs neškodné látky, tudíž: „jedu prostá léčiva", a „jeduprostá léčebná metoda". Dále potřebují tyto látky, aby se dostaly až do nejjemnějších částí tkaniva, jemného rozdělení až do stavu ionů; proto se připravují v prášcích nebo tabletách. Politováníhodné je ovšem, že se této metody dosti zneužívá v tom smyslu, že s ní nepracují jen odborníci, nýbrž lidé, kteří nedovedou vyřešit předpoklad každého léčení, t. j. správné vyšetření příčiny nemoci.

Biokleln, vitaminový přípravek, obsahující také značné množství látek dusíkatých. Vyrábí se extrakcí klíčků obilních při nízké teplotě (dle čs. patentů č. 10 916 a 15.901). Při výrobě nesmí býti překročena teplota 60° C, aby vitaminy zůstaly neporušeny. Obsahuje též značné množství látek minerálních a to hlavně fosforu a draslíku. Výživná hodnota jest značná (4 099 kal pro 1 g prášk. biokleinu) Jest jednak látkou výživnou a sílící, jednak pro značný obsah všech vitaminů (A, B, C i D) důležitým lékem. Slouží při různých nemocech avitaminosních, tuberkulose, nechutenství, rachitis (křivici) a j. Do obchodu přichází v podobě syrupu, tablet a smíšen s různými jinými látkami v podobě biokleinových vín. Vyrábí jej Kolínská tov. lučebnin a léčiv.

Bioklimatologie, odvětví vědy, jež zkoumá vliv podnebí na živé bytosti, zvl. na jejich zeměpisné rozšíření.

Biologie (řec.), všeob.: nauka o rostlinstvu, zvířeně a člověku (tedy botanika, zoologie a anthropologie) v protikladu k anorganografii; v užším smyslu: nauka o životní činnosti jako podmíněčnost a závislost projevů života na vnějších okolnostech (bionomie) v určitém protikladu k morfologii. V novější době též b-oekologii

Biologické stanice, ústavy pro vědecké studium živé zvěře a rostlin v jejich přirozeném okolí nebo za pokusných podmínek. Jelikož biologické stanice sledují v první řadě praktic účely, patří k nim, přesně vzato, též všechny jiné (zde neprojednávané) pokusné stanice zemědělské a lesnické, botanické a zool. zahrady. Podle geograf. polohy těchto ústavů se rozděluje též dělba práce: námořní b. st. slouží k výzkumu mořských živočichů (ryby), b. st. na vnitrozemských vodách slouží ke zkoumání sladkovod. živočichů, nemocí ryb atd, na důležitých tažných cestách ptáků se zřizují ornitologické stanice; boj proti škodlivému hmyzu obstarávají entomologické stanice. Konečně přicházejí v úvahu stanice ryze speciální, jako studium dědičnosti, experimentální biologie, výzkum pustin a jeskyň atd.

Biomantie, biomantika (řecky), předpovídání budoucích osudů; i dnes nalézá b. půdy ve všech vrstvách lidu.

Bion (řec.), individuum.

Bion, B. z Borysthenu (na Dněpru), filosof, kol. 280 před Kr., mladší kynik, měl vliv na řím. básníky, hlavně na Horácia, — 2. řec. bukolik ze Smyrny, žil as v II. st. př. Kr. na Sicilii, napodoboval Theokritovy básně, ve kterých se některé, převážně erotické, zachovaly.

Bionomie (řec), nauka o zákonech organ. života, zvláště o vztazích organismu k okolnímu světu, k jiným rostlinám, k jiným živočichům.

Biontologické vědy, soubor věd studujících organický život. (Biologie, zoologie a j).

Bioplasma, organisovaná živá hmota.

Bios (řec), život.

Biosen, skupina druhů cukru, ↗ cukr.

Bioskop (řec), druh ↗ kinematografu.

Bioson, výživ. přípravek s kaseinem; připravená sloučenina bílku, železa a lecithinu, podávaný s kakaem n. masovým extraktem. Obsahuje 0·24% železa a asi 1·2% lecithinu.

Biostatika (řec.), nauka o průměrném trvání života (↗ úmrtnost).

Biot (Bio) Jean Baptiste, fr. fysik (* 21. IV. 1774 v Paříži, † tamtéž 3. II. 1862), profesor fysiky a astronomie. V nauce o elektřině přišel na základě Savartových zkoumání působením síly elektr. proudu na magnet k Biot-Savartovu zákonu. Napsal učebnice o analytické geometrii, astronomii, fysice a j.

Biota, strom života, ↗ Thuja.

Biotaxeie (řec.), věda, která se zaměstnává schematisováním organických by-

tostí v řady, dle jejich určitých biologických zvláštností, většinou anatomických. Definuje druhy, rody, čeledi a pod.

Biot-Savartův zákon, stanoví intensitu pole magnetického, jímž prochází vodič elektrického proudu. ⚲ Elektromagnetismus.

Biotechnika, souhrn oněch pracovních metod, které se týkají prostředků k výzkumu, jakož i k zužitkování organické přírody.

Biotechnologie, nauka při níž živoucí bytosti zastávají suroviny, nebo také slouží k přeměně přírodních produktů.

Biotypus, nebo také „ryzí typ", výraz, jejž zavedl W. Johannsen (1903) do teorie dědičnosti. Výraz tento se vztahuje na potomstvo rostlinného nebo živočišného individua, vzniklého sebeoploděním nebo též parthenogeneticky.

Biozilin, výživný a posilovací prostředek z mléčného cukru, vaječného lecithinu a lecithalbuminu (obsahuje asi 10% lecithinu).

Bipartitus, dvojstranný, hl. b. uterus (lat.), děloha o dvou dutinách.

Bipedes, dvounožci, bipedal, dvounozí; označení ze staré zoologie.

Biplan, dvojplošník, ⚲ letadla.

Bipolární, dvoupólový.

Bipolární rozšíření mořské fauny, stejnost fauny obou ledových moří (severního i jižního).

Bipolární transformace prostorů a přímek nastane, když v nich nacházejí se body, které si navzájem odpovídají.

Bipontiny, vydání starých klasiků, tištěná v r. 1779 a v letech následujících ve Zweibrückenu (novolat. Bipontium).

Biracionální (mat.), oboustranně racionální.

Biradiály, osy v dvojlomém krystalu, v nichž paprsky světla mají stejnou rychlost, ⚲ dvojlom.

Birago Karel, svob. pán (1792—1845), rak. pluk., vynálezce soustavy přenos. váleč. mostů (systém B.), dosud (i čsl. arm.) používané. Jako podpor používá koz a ⚲ pontonů, na vozovku trámců. Jedna souprava převážená na 14 vorech stačí na vystavění mostu 53 m dl., nosnosti 2.5 t (typ lehký) nebo 26.5 m dl., nosnosti 5.5 t (typ těžký). Stavba trvá za norm. okolností v 1. příp. 70—90 min., v 2 příp. 2 hodiny. Rozebrání mostu o třetinu času méně.

Biran (bira), franc. filosof., ⚲ Maine de B.

Birarové (Bural-Tungusové), tung. kmen v Sibiři, na hor. Amuru a jeho přítocích Bureji a Seji, většinou kočovní lovci.

Birbhum (Beerbhoom), distrikt divise Bardvanské v britsko-ind. prov. bengálské, 4548 km² (1921: 847.570 ob., 212.460 mohamedánů). B. byl více než 2000 let jevištěm prudkých bojů Arijců, pronikajících z Hindustanu do Bengálska.

Birdwood, Sir William Riddell (* 1865 v Indii). Po skončení studií vstoupil k skotským střelcům, sloužil aktivně v Indii, v jihoafrické válce a j. Stal se vojenským sekretářem Kitchenerovým a velitelem brigády. Byl jmenov. odborovým sekretář. pro vojen. věci v indic. vládě a členem místokrálovy rady. Po odstoupení Sira Hamiltona byl jmen. velitelem armády v Gallipoli 1914 a přešel pak na západní frontu. Byl jmenován baronetem a přidělen jako generál do Indie.

Birdžand, nejv. m. ve vých. Persii, 6.500 ob. (v létě s venk. přistěhovalci až 20.000), 1440 m n. m., má úrodné okolí, pěstuje se šafrán, obilí, granátová jablka; známý průmysl kobercový.

Biredžik, turec. m., důl. přeplavní m. na Eufratu, 10.000 ob., 300 m n. m., na karavanní cestě z Marašu a Aleppa do Urfy.

Bireme (lat), dvojveslice, starov. vál. loď se dvěma řadami veslařských lavic.

Biret (lat.), pokrývka hlavy řím. kat. duchovenstva. Od 17. st. tvrdá čtyřhranná čapka.

Biret.

Biretti Peter Th. († 1713), podal svého času pozoruhodné návrhy na reorganisaci vys. škol. praž., které byly ve velmi zuboženém stavu. Návrhy jeho nenalezly však pochopení. Byl apelačním radou v Praze.

Birch (Börtsch) Samuel (* 1813 v Londýně, † 1885), angl. jazykozpytec a archeolog, od r. 1836 v Britském Museu, v r. 1861 tamtéž ředitelem orientálských, středověk. a britských starožitností. V letech 1842—1875 uveřejnil celou velkou řadu spisů, těchto oborů se týkajících. Lit.: Sam. Birch: Biographical votices from the British and Foreign Press (1886).

Birilew Alexej (* 1844), rus. admirál, 1900—01 vůdce eskadry ve Středozem. moři, 1904 vrchní velitel balt. loďstva, připravil 3. a 4. eskadru v II. japon. válce, v dubnu 1905 stal se vrchním velitelem „Loďstva Tichého oceánu" a zreorganisoval jako min. námoř. (12. července 1905 až 23. ledna 1907) r. loďstvo.

Birín Václav, iluminátor a učitel v Turnově v l. 1644—9. Byl též na Horách Kutných a v Semilech. († před r. 1662).

Biriussen (Birjussen), tatar.-tur. lid. kmen, větev Abakan-Tatarů, v sibiř. gub. Jenisejsk.

Bírka z Násilé, šlechtický rod původu slezského. Z rodu vynikl zejména Bernard Bírka, hejtman opavský, jenž byl horlivým pomocníkem českého krále Jiřího z Poděbrad, který ho obdařil významnými výsadami. Později se rod rozšířil i do Čech.

Birkdale (bőrkděl), m. v Angl., již. od Southportu.

Birkeland Christian, fysik, * 13. XII. 1867 v Kristianii, † 18. VI. 1917 v Tokiu; vynalezl metodu na zužitkování dusíku ze vzduchu.

Birkenfeld, oldenburská enklava, obklopená prus. prov. Rýnskou, na j. svahu Hunsrücku, 503 km², 51.263 ob.; bohatá na listnaté lesy a nerosty. B. má též vyvinutý průmysl (brusičství drahokamů a achatů, zlatnictví a kovoprůmysl). R. 1776 byl B. přivtělen k Badensku, r. 1801 se dostal pod Francii, od r. 1817 patřil k Oldenbursku. Hl. m. B., 2325 ob.

Birkenhead, m. v s.-z. Anglii, 149.200 ob. (1922), na ř. Mersey, spojené s protějším Liverpoolem želez. podz. tunelem, dlouhým 1·6 km; má široké ulice, nádherné veřejné budovy. B. vděčí za svůj mohutný rozkvět rozlehlým dokům. Nejdůl. prům. odvětvím je loďařství.

Birkenmajer Ludwik, Ph. Dr. (1885 až 1929), prof. jagiel. univ. v Krakově a člen Akad. věd. Získal si velké zásluhy zvl. v oboru fysiky a napsal velice důležité dílo o Koperníkovi, které vyšlo v několika jazycích a zjednalo mu popularitu ve světě vědeckém.

Birkhart (Birkhard) Ant. (* 1677 v Augšpurku, † 21. I. 1748 v Praze), mědirytec v Praze. Učil se u bavorského dvor. mědirytce K. G. Amblinga. Byl činný delší dobu v cizině zvl. 6 let v Římě, pak v Benátkách, Francii, Anglii a Holandsku. Známe přes 300 jeho rytin; z nich sv. Tomáš dle Hiebla, Benedikt XIII. dle Brandla, chrám sv. Víta a j.

Birkhart Karel (* 1721 v Praze, † 1749 tamtéž), syn Ant. B., mědirytec jako jeho otec. † jako podjáhen v klášteře břevnovském.

Birkinger Frant. (* 1833 v Liberci), kreslič a zpěvák.

z Birkova Šašek, ↗ Šašek z Birkova.

Birkowski Fabjan (* 1566 ve Lvově, † 1636 v Krakově), pol. prof. teologie, dvorní kazatel po odchodu Petra Skargy. Zúčastnil se váleč. výprav krále Vladislava IV. Poté byl převorem kláštera Dominikánů. Psal latinsky, řecky a polsky, veršem i prosou. Vydal latinsky Lacrymae in funere Annae Jagellonicae, řecky Listy św. Ignacego, polsky Mowy pogrzebowe i przygodne, Kazania na niedziele i święta doroczne.

Birma (Burma, dříve také říše Avy), prov. brit.-ind. říše v Zad. Indii, 597.849 km², (1921) 13,212 192 ob., hran. s Assamem, Bengálskem a zál. Bengálským na záp., zál. Martabanským na j., Siamem, Tongkingem a Čínou (Jünnan) na vých., Tibetem na sev., mezi 10—28¼° sev. š. Je prostoupena mnoha dosud málo prozkoumanými, od sev. k jihu postupujícími pohořími, pokrač. vnitroasij. masivu, mezi nimiž tekou k j. značné proudy; mezi Arakan-Joma a Pegu-Joma Iravadi, pak menší Sitang, Salwen a Mekong. G e o l o g. rozeznáváme 3 sev.-již. probíh. pásy: 1. pásmaté pohoří záp. od hor Naga až k mysu Negrais, triasové, alpského charakteru, křída, břidlice a pískovec, numulitový vápenec a mladš. terciér, 2. nížina Iravadi s terciérními a mladš. nánosy, jakož i jednotl. sopkami, 3. vých. hornatá krajina s paleozoickými (karbonskými usazeninami) a archaickými horninami. O p o d n e b í a z v í ř e n ě ↗ Zad. Indii. R o s t l i n s t v o, jakožto část ind. monsum. území, je podobné rostlinstvo Assamu. Užitkové rostliny jsou bambus, papírovník, moruše, banánovník a chlebovník. Lesem pokryto je asi 378 500 km². Bližší ↗ Zad. Indii. O b y v. pozůstává z různých mongol. n. malajských elementů: z převládajících Birmanů, Talaingů v Pegu, Karenů v lesích dol. Birmy, Kačinů na dolním Iravadu až do Tibetu, Čínů na záp., Šanů, Inthů a Palanugů na vých., Vaů na sev.-vých. Birmané (podle řeči 7.9 mil.) jsou malí, světlehnědí, sliční, černých, rovných vlasů (tab. „Asij. nár. II.", 7, u Asie). Jsou živí, pohybliví, zdvořilí a pohostinní, ale nespolehliví. Tetování je všeobecné. B. žijí jako civilisovaný národ, jehož kultura jest silně pod vlivem Indie a Číny. Hlavním pokrmem je rýže. Mnohoženství je dovoleno, ale řídké, rozluka manželství snadná, neposkvrněnost žen málo ceněna. Mrtvoly zámožných bývají spalovány, chudých pohřbívány. Hlav. nábož. je budhismus. V ě d a a l i t e r a t u r a (větš. překlady z Pali) omezují se na náb., astrologii, země- a právaznalost, historii, gramatiku a trochu mediciny. Tisk byl zaveden teprve nedávno od misionářů. V u m ě n í tvoří plastika zejména velké obrazy Budhovy a četné pagody. K hudbě slouží kovové talíře a bubny, citary a trojstrunné housle. Oblíbeny jsou hry v pitvorných maskách a zářivém ústroji. Z p ů s o b v ý d ě l k u: Zemědělsky bylo r. 1917/18 zpracováno 60.000 km², z toho 43.000 pro pěstování rýže (6½ mil. t. žeň). Kromě toho byla

naseta pšenice, kukuřice, proso, luštěniny, tabák, bavlna, dále kaučuk. D o b y t k á ř s t v í: tažná zvířata a zvířata nosící břemena (skot a buvol), neboť budhismus zakazuje požívání masa. V h o r n i c t v í stojí v popředí těžba kamenného oleje (1921: 134 425 hl, vývoz především do Indie); středisko těžby je Jenangjaung v okresu Magve na Iravadi, odkudž vede potrubí (500 km) do Rangunu. Proslulé jsou rubíny z Mogoku (okres Ruby Mines) sev. od Mandalai; nefrit nalézá se u Mogungu blízko sev. hranic, t. zv. jantar (Burmit), na severových., wolfram u Tavoy, olovo a sůl. Cínu je bohatě. P r ů m y s l omezuje se na stavbu lodí, tkalcovství, hrnčířství, práce z drahých kovů, lakovaného zboží, řezbářství. O b c h o d vykonává se hlavně po řekách; po Iravadi plují parníky až do Bhamo. Rangun je spojen s Iravadi Tvantekanálem. Železnice vedou z Rangunu do Prome, Moulmeinu, Mjanaungu a Basseinu v dol. Birmě a do Mandalai v hor. B. a odtud do Laschia na s. v.; ze Sagaiungu naproti Mandalai vede železnice do Monyvy na záp. a Kathy a Myikyiny na sev. Nejdůl. mořské přístavy jsou Rangun, Bassein, Moulmein, Akyab, Tavoy a Mergui. O místním obchodu se Siamem a Jünnanem (dovoz hlavně slonů a surového hedvábí) chybějí novější údaje. M i n c e, m í r y a v á h y. Ačkoliv je zaveden ind. systém, užívá lid ještě částečně star.: 1 Pehtha (u Angl. Viss) = 100 Keiat à 0·16 Beh = 1,969 kg, 1 Kaendi = 150 Pehtha, Teong = 3 Mehk o 8 Thit = 48,513 cm, Teng à 1000 Teh o 7 Teong = 3396 m. Tenn (Teng) n. Basket angl. = 8 Sárot, obnáší 26,5 kg vyluštěné rýže. P o l i t. r o z d ě l e n í. Prov. stojí pod poručíkem-guvernérem a rozpadá se na 8 částí; k tomu přistupují jako přičleněná území: Sev. a Již. Sehan-státy, Karenni, Pakokku Hill Tracts, Tschin Hills, Kachin Hills (→). Hl. město je Rangun. D ě j i n y. Nejst. děj. Birmy jsou nejasné. Obyvatelé vnikli do země ze sev. a jihu podél řek. Dějinné prameny začínají r. 79 př. Kr.; tehdy mělo být hlav. město Pagan, zal. okolo r. 500 př. Kr. brahman. králem Abhiradšou, rozbořeno Číňany. Ve 3. st. po Kr. byl ind. misionáři rozšířen budhismus. R. 1364 založil král Satomenchin (Thadominbia) birmanské hl. město Ava; jeho nástupce Mengyitsanke dobyl prastarého Prome. R. 1540—1740 stála B. znovu pod Pegu. R. 1753 vyhnal birmanský lovec z místa Mozzobo s angl. pomocí Peguánce ze země a vládl pod jménem Alompra (Alaung-Phra). R. 1757 zničil Pegu, založil Rangun a spojil Martaban, Tavoy a Tenasserim se svým územím. R. 1769 byla B. poplatná Číňanům. Hl. městem bylo od r. 1860 → Mandalai, zatím co Ava a Amarapura upadly. Nově vyvolanými rozepřemi zajišťovali si Angl. stále větší územní a obchodní práva, až konečně r. 1885 uvedli posledního krále Thibana do zajetí a B. 1. I. 1886 k cís. indickému přivtělili. Angl. birm. železnič. politika směřující k otevření Jünnanu byla od obsazení Tongkingu Francií 15. ledna 1896 uzavřenou smlouvou vzájemnosti uvedena do jistých mezí. Lit.: Phayre, History of Burma (1883); Colquhoun, Quer durch Chryse (něm. 1884, 2 díly); Nisbet, B. under British rule (1901, 2 díly); Wehrli, Wirtschafts- u. Siedlungsgeografie von Oberburma und den nördl. Schaustaaten (1906); J. G. Scott, Burma (1911) und B. From the earliest times to the present day (1924); Dantremer, Une colonie modèle (1912); L. Scherman, Im Stromgebiet des Irawadi (1922); H. Th. White, Burma (1923).

Birma Otta (* 1892), ak. sochař Č. Budějovice. Žák Myslbekův a Štursův; za války zajat, vstoupil do r. legií a r. 1920 vrátil se do vlasti. Hl. jeho díla: Pomník pluk. Švece v Č. Budějovicích, Štefánikův v Písku, Švecův v Jindř. Hradci a j. Št. kapitán.

Birmané, → Birma.

Birmingham, 1. čtvrté nejv. m. angl., 945 100 ob. (1922), poblíže bohatých želez. a uhel. dolů a uzel velkolepých průplavů a železn. linek. Gotic. kostel sv. Martina (ze 13. stol.). Mezi veřej. budovami vyniká radnice (Town Hall), vystavěná 1832—35 podle vzoru chrámu boha Jupiter Stator. Průmysl: zpracování zlata, stříbra, mědi, bronzu, železa, mosazi a ocele, dále výr. par. strojů, nář., velocipedů, automobilů, jehel, hřebíků, skla, bronzového a hračkářského zboží. Kromě toho jsou tu největší továrny na pušky a největší mincovna Anglie, — 2. m. v severoam. státě Alabama s 178 806 ob. (1920), na úpatí Red Mountain, založeno teprve 1871; bohaté vápenc. lomy, uhel. a želez. ložiska. Má vysoké pece, továrny na železné zboží a stroje.

Znak města Birminghamu.

Birn Tobiáš, malíř XVIII. stol. Pro sedlecký klášter vymaloval Jana z Nep. † v Paříži.

Birnbaum Karel (* 1812 ve Štuttgartu, † 1862), herec dvorní činohry ve Štuttgartu; jeho manž. Marie, herečka činohry čes. zem. divadla.

Birnbaum Vojtěch PhDr. (* 1877), prof. univ. Karlovy v Praze. Žák Wickhoffův

a Rieglův. Přednáší dějiny umění od r. 1921.

Biró Ludvík, maď. spisov., * 22. VIII. 1880 ve Vídni; napsal hry, hrané s úspěchem po celém světě: Mužové (1909), Žlutá lilie (1910), Rytíř-lupič (1912), Hotel Imperial (1918), dále četné novely a povídky.

Biron Armand de Gontaut, baron, fr. vojev. (* 1524, † 1592 při obléhání Epernays), bojoval v nábož. bojích na straně dvora, r. 1577 byl jmenován maršálkem a r. 1589 připojil se k Jindřichu XV. Jeho Correspondance vyd. Barthélemy (1874).

Biron Arnošt Jan (1690—1772), vévoda Kuronský, původem i smýšlením balt. Němec, milec carevny Anny Ivanovny a jejím vlivem nejmocnější muž v říši. Přičinil se také, že Němci nabyli na ruském dvoře dominujícího postavení, což pobouřilo značně ruskou šlechtu. Nátlakem carevny zvolen vév. Kuronským. Před svojí smrtí ustanovila carevna B. vladařem za nezletilého Ivana VI., ale pro všeobecný odpor ruské šlechty byl po smrti svojí příznivkyně vypovězen na Sibiř. Za Alžběty byl povolán zpět, a za Kateřiny vráceno mu Kuronsko (1763), které předal svému synovi Petrovi.

Biron Elie de Gontaut, vicomte de, fr. státník (* 9. XI. 1817 v Paříži, † 1903), byl polit. činný v r. 1871 jako legitim. poslanec, od listop. 1871 do prosince 1877 velvyslancem v Berlíně, od 1876—86 senátorem monarch. strany. Z jeho pozůstalosti vydal A. Deux Man ambassade en Allemagne (1874—77; 1907).

Biron Charles de Gontaut, vévoda, (* 1561, † 31. července 1602), r. 1589 generálem, obáván jako „Fulmen Galliae" (blesk Francie), r. 1594 maršálem, 1595 vévodou a pairem. Od r. 1595 vedl velezrádné vyjednávání se Španělskem a Savojskem, usiloval o sesazení vladař. domu; byl však zrazen a v Bastille popraven.

Biron Petr (1721—1800), syn A. J., musel se pro odpor šlechty vzdáti r. 1795 Kuronska, které odstoupil za peněžitou odměnu Rusku.

Birot Pierre Albert, současný franc. básník, vrstevník J. Romainse. První z jeho spisů: La lune ou le livre des poèmes (1924). Vydal sbírku Poèmes à l' autre moi (1928), a Cinéma. Verše jeho mají inspiraci filosofickou i sociální.

Birotace, zvýšení otáčivosti, → Mutarotace.

Birs, levý přítok Rýna, 71 km dlouhý, pramení v Bernské Juře, protéká úžlabinou deloberskou a vlévá se u Birsfeldenu nad Basilejí do Rýna.

Birynus Jan z Chotětova, kněz v Kouřimi; vyd. 1619 Fasciculus carminum.

Biřic, původně (v staročeštině), vykonavatel rozsudků soudních, kterážto činnost vynesla hanlivý význam toho jména.

Biřmování, → svátost.

Bis (lat. dvakrát), v hudeb. skladbách často psáno místo opakovacího znaménka nad krátkými místy.

Bis, ps. → Vincence Červinky.

Bisam, (hebr. bésem), → pižmo.

Biscayne-Bai, lagunov. povodí při březích jihov. Floridy.

Biscoe John, angl. nám. kapitán, objevil v l. 1830—32 v Již. Led. moři ostrov Adelaidin, Enderbyland, Grahamland a ostrovy Biscoeovy.

Biscuit, → biskuit.

Bis dat, qui cito dat (lat.), pořekadlo, „Dvakrát dává, kdo rychle dává".

Bisellium (lat.), u Římanů sedadlo pro dvě osoby, pak i čestné křeslo

Biserta (Bizerte, Bensert), vál. přístav v Tunisu, 20763 ob. (1921), již. od mysu Blanc, spojený průplavem s jezerem Bisertským, které jest přístupno velkým lodím. Silně opevněné město, mající obrovské arsenály, střeží brit. Maltu a Sicilské moře. — Poblíže leží ssutiny m. Hippo Zorytos (Diarrhytos), zal. Syřany a podrobené Kartagu; sdílelo osudy Kartaga a za Caesara se stalo kolonií; zasedaly tu četné koncily. Maurové vypuzení ze Špaň. zasloužili se o rozkvět B.

Bisexuální (lat.), dvojpohlavní, s obojími pohlav. ústroji, hermaphroditický (jmenovitě u rostlin).

Bishopův prsten, tmavočerv. podélný prsten kolem slunce za bezmračné oblohy, který byl po prvé pozorován r. 1883 Bishopem v Honolulu. Průměr vnitřního modrobílého prostoru činil 21°, vnějšího prstenu 45°. Sluneční světlo bylo silně zakaleno. Zbarvení bylo viditelno nejzřetelněji na jaře r. 1884 a postupně ho ubývalo až do července 1886; občas bylo viditelno také později. Příčinou je lom světla slunečního, způsobený jemnými částečkami popele a prachu sopky Krakatoa, jež jsou vrhány do velké výše.

Bischofit, nerost bezbarvý, t = 1,5, h = **1,6, nazván** tak podle slavného chemika G. Bischofa (1792—1870). Vodn. chlorid hořečnatý. ($MgCl_2 . 6 H_2O$).

Bischofswerda, město v saské Horní Lužici, 8.344 obyv., 291 m n. m., železn. uzel, průmysl textilní a železářský. B. byla založ 1200 biskupem míšenským.

Bischofteinitz, → Horšův Týn.

Bisignano, m. v it. prov. Cosenza, asi 5000 obyv., v nádherné poloze na kopci, na tr. Sibari—Cosenza, bisk. sídlo, s hradem a katedrálou.

Biskra (Biscara), skupina oas v alžír. Sahaře, s městem B., 10 016 ob. (1911) a šesti berber vesnicemi, 123 m n. m, na železn. trati z Constantine do Tugurtu, se silnou pevností. B. má 130 000 datlovníků a 5000 oliv. palem a jest vyhledávána jako zimní lázeň. místo (6700 cizinců). — B., římská Zaba, byla v době křesť. bisk. sídlem, za Maurů nabyla význ. postavení, zpustla však 1663 morem. B od r. 1844 patří Francii.

Biskuit (franc. biscuit, angl. biscuit, it. biscotto, dvakrát pečený, také keks), pečivo z mouky, vajec, másla, cukru a koření.

Biskup (řec. episkopos), v biblicko-prakřesť. názvosloví se tímto jménem označoval představený křesť. obce; podle katol. učení se tak označovali představitelé církve, kteří jakožto nástupci apoštolů sobě navzájem rovní, vykonávali v ohraničené části církve (dioecesi) kněž. a pastýř. úřad. Rozlišení na primasy, patriarchy, arcibiskupy, metropolitány jest výsledkem dějinného vývoje. Jen úřad papežský je ustaven v samotném právu božském. Pro správu dioecese má biskup moc světící (potestas

Biskupský klobouk.

Biskupský prsten.

ordinis), vyučovací (potestas magisterii) a moc vládní (p. iurisdictionis). Volba biskupa, ve st. dobách záležitost kleru a lidu, byla po spojení státu s církví vystavena namnoze světským vlivům. Podle platného práva řím.-katol. církve jest b. jmenován papežem, který však namnoze musí počítati se souhlasem stát. orgánů (viz konkordáty). Vysvěcení vykonávají tři biskupové, k pontifikálnímu rouchu patří biskupský klobouk (mitra), zakřivená hůl (bakulus), prsten a kříž (pektorale). V podstatě je postavení biskupů a arcib. ve vých. církvi totéž jako v církvi řím.; biskup se však volí z mnišského stavu. Z církví evang. ponechaly úřad. bisk. anglikánská, skandinávská církev a obec bratrská, jakož i odvětví metodistů.

Biskupec, ps. O₃ Mikuláše z Pelhřimova.

Biskupice (Biskupitz), m. v hornoslez. prům. oblasti, 14.232 ob. (1919), na Bytomi a při elektr. malodráze; uhel. doly.

Biskupský dvůr v Praze. Od založení biskupství r. 973 až do 13. stol. byl biskupský palác na hradě ve 3. dvoře, nynější staré proboštství, až se biskup Mikuláš asi r. 1248 odstěhoval do rozsáhlejšího biskupského dvora u Karlova mostu na Malé straně. Vjezd do paláce byl za nárožním domem ulice k mostu. Za posledního biskupa Jana IV. z Dražic po r. 1301 dům byl zvelebován. Zde byly spáleny knihy Viklefovy r 1410 Na vrata domu r. 1414 nalepil Jan Hus vyhlášku, že se chce zodpovídati ze svého učení a kdyby byl usvědčen, že chce trpěti jako kacíř. R. 1420 vypálili Pražané biskupský dvůr, který více nebyl obnoven. Arcibiskup Antonín Brus z Mohelnice r. 1652 se nastěhoval do nové residence vedle hradu do bývalého domu Griesbeckova, přestavěného Oldřichem Augustalim, kde dodnes je sídlo pražského arcibiskupa. Biskupský dvůr na dol. Novém městě nikdy biskupským nebyl; měli tam pouze křížovníci velký dvůr. Dle lidového podání byl prý v těch místech biskupský dvůr pevně ohrazený, dokud nebylo ještě Nov. města, aby lid měl v něm ochranu v nebezpečí jako ve tvrzi, odtud také jméno Hradisko nebo Hradištko.

Biskupský prsten, patří k ornátu katolických bisk.; nosí se na čtvrtém prstu pravé ruky a má vždy býti zlatý a zdobený hladkým drahokamem.

Biskupské víno, stud. nápoj z červ. vína s cukrem a kůrou zelen., trpkých pomerančů. B. v. dělané z červ burgund. vína se jmenuje prelát, z bílého vína kardinál.

Bismarck, kníže Otto, vév. Lauenburský, první kancléř něm. říše (* 1. IV. 1815 v Schönhausen, † 30. VII. 1898 ve Friedrichsruhe), vůdčí osobnost ve vážných děj. událostech druhé pol. XIX. stol, vychován v Berlíně, stud. v Göttingen a Greifswaldu. Jako člen spoj. sněmu usiloval o zmohutnění král. prusk., potíral unijní polit. erfurt. sněmu a hájil 1850 olomouc. dohodu. Po marných pokusech o zrovnoprávnění Pruska s Rakouskem stal se rozh. nepř. Rakouska, a získal Německu za Rakousko spojence v Italii. Po válce 1866 odňal Rak. náčelnictví ve spolku něm. Po pražském míru získává jihoněm. státy pro sev.-něm. ochranné a obranné spojenectví. Byl vysl. v Paříži a Petrohradě. Vehnal Francii do osud. války 1870—71. Odmítal všeliké vměšování se do mírového vyjednávání. Smlouvou versaillsk. získány k říši stá-

ty jihoněm. Mír frankf. 10. V. 1871 uzavíral osobně a po zřízení cís. něm. jmenován říš. kancl. a obdržel titul knížete. Jako kancléř pracuje k rozšíření moci panovnické na úkor práv parlam., což vyvolává nepřetržitý řetěz konfliktů ve vnitř. polit. Vyhlásil kult. boj říš.-něm. klerik. centru, byl však nucen hledati smíření při řešení otázek železn., celní, hospod. a soc. politiky. Po rusko-tur. válce předsedá berl. mír. kongresu. Odvrátil se od Ruska, zřídil 1879 trojspolek Něm., Rak. a It. Pronásledoval říšskoněm. Poláky. Neshody s Vilémem II. nutí jej 18. III. 1890 odstoupiti. Veřejně i v tisku potírá polit. „nového kursu". Později se s císařem smířil.

Bismarkova hněď (Manchesterská hněď, hněď na kůži, vesuvin) patří mezi barviva azová (disazová). Vyrábí se diazotací chloridu m-fenylendiaminu za značného přebytku tohoto, takže vytvořená diazoniová sůl se kopuluje se 2 mol. m-fenylendiaminu ($C_6H_4(NH_2)_2$). Získané hnědé barvivo se vyloučí kuchyňskou solí, odfiltruje, a opětovným rozpuštěním ve vodě a vysolením vyčistí. Jest to černohnědý prášek ve vodě hnědou barvou rozpustný. Také v alkoholu se snadno rozpouští. Barví vlnu, kůži a hedvábí přímo, bavlnu a jutu po předchozím moření taninem. Stálost vybarvení jest poměrně malá a lze ji zlepšiti lázní dvojchromanovou (přechromováním) neb lázní z modré skalice.

Bismarckhütte (Bismarckova Huť), vesnice v hornoslez. prům. oblasti, od r. 1922 polská, 26 588 ob. (1919), nedaleko Königshütte, při elektr. malodráze Katovice—Bytom a na dráze Opolí—Myslovice, má kamenouh. doly a je jednou z nejv. hornoslez. hutí na želez. rudu. Má vys. pece, ocelárny a továrnu na dehet, čpavek a benzol.

Bismogenol, prostředek proti syfilidě (obsah. vismut), účinkuje často v těch případech, kde nepomáhají sloučeniny arsenové a rtuťové.

Bismutum (lat.), ☞ vismut.

Bison, zvíře podobné našemu skotu; na předku těla má delší huňatou srst a vpředu na hřbetě lojovitý hrb. Žil v severoam. prériích v ohromných stádech, poskytuje výživu Indiánům, kteří jej lovili. Někdy musil vlak i několik hodin státi v prérii, než stádo b. přešlo. Nerozumným lovem byli však b. vyhubeni až na zbytek několika set kusů, chráněný v Nár. parku.

Bissagoské ostrovy (Bissão), 30 nízkých, hustě zalesněných, úrod., avšak močálovit. a pro Evropany krajně nezdravých ostrovů při pobřeží Portugalské Guiney (Záp. Afr.); ostrovy jsou obydleny Bissagy (Bijuga), dobr. mořeplavci. Největší z ostrovů jsou Bissao a Orango; sídlem guvernér. je Bolama.

Bissextile, ve franc. revolučním kalendáři rok přestupný.

Bissextus, v opraveném kalendáři Julia Caesara, den, vkládaný v přestupných letech po 23. únoru.

Bissing Moric Ferd., svob. pán z, gen. (* 30. I. 1844 v Bellmannsdorfu, Laubau, † 18. IV. 1917 v Bruselu); r. 1870—71 byl poboč. u vrch. velení 3. armády, 1901—7 gen. jízdy. Dne 28. XI. 1914 byl B. gen. guv. Belgie a 1915 gen. pluk.; zahájil polit., směřující k rozdvojení Belgie (valonská a vlámská část ob.).

Bissolati (Bergamaschi) Leonida, ital. politik (* 1857 v Cremoně, † 6. V. 1920 v Římě), od r. 1897 posl.; rozhodný odpůrce Trojspolku, byl od června 1916 až do konce prosince 1918 min. bez portef., pak min. voj. podpor a pensí. Byl stoupencem Wilsonovým a doporučoval vyrovnání s Jugoslavií (☞ Rjeka).

Bissolo Francesco (1554), ital. malíř Benátčan. Hl. díla: Korunovace sv. Kateřiny (Benátky), Santa conversacione a jiné.

Bisson Alexandre, franc. spis. veseloher (* 9. dubna 1848 v Briouze, Orne, † 27. ledna 1912 v Paříži). Podle vzoru Labicheova a Barrièrova psal komedie, vypočítané jen na komiku.

Bissonance, dissonance, která ve složitém tónov. útvaru zprostředkuje přechod od jedné konsonance ke druhé.

Bistolfi Leonardo, it. sochař (* 14. III. 1859 v Casale Montferrato, Piemont), působí v Turině. Jeho pohyblivý, avšak nikoliv hluboký realismus, jejž tvoří s malířskou bravurou, nalézá značnou odezvu, takže jsou mu svěřovány mnohé ofic. úlohy při tesání náhrobků a jiných pomníků, při ražení medailí, plaket atd.

Bistouri (franc.), chirurgický nožík.

Bistr (sazová hněď, hnědý lak), vodová barva, připravuje se vymytím sazí (vzniklých zuhelněním bukového dříví ☞ saze) horkou vodou, sušením nerozpuštěného zbytku a rozemletím s dextrinovým roztokem, užívá se při ☞ vodomalbě.

Bisulfáty, jsou zpola nasycené soli ☞ kyseliny sírové.

Bisulfit (kyselý siřičitan). Nejdůležitější jest kys. siřičitan sodný. ☞ sodík.

Bithynie, ☞ Bitynie.

Bitjug, levý přít. Donu v rus. gub. Voroněžské; známý chov koní (tažní koně).

Bitlis, m. v Armenii, jihozápadně od Vanského jezera, 29.000 ob. Středisko Kurdů a význačný obchod vlnou, tabákem a dobytkem.

Bitman Jan, malíř v Praze ok. r. 1604.

Bitnar Vilém (* 1874 ve Zbečníku u Hronova n. M.), Ing. komárovských železáren, čes. básník, redaktor a spisovatel. Sp.: Biblické rhapsodie (Praha 1896), Matka sedmibolestná, Bibliografie díla Miloše Martena (Praha 1926), Katolicita Julia Zeyera (Plzeň 1926), Schematismus žijících spisovatelů československých (Brno 1920). Rukověť dějin české literatury básnické (Olomouc 1925, nedokončeno). Redigoval Meditace, Obrození a Život.

Bitolj, hl. m. Macedonie, na úrodných svazích Nerečky planiny do úrodné roviny Pelagonské. Přes 30.000 ob. (před svět. vál. 65.000); čilý obchod a maloprůmysl (koželužství, spřádání vlny). 13.—19. listop. 1912 (I. balk. válka) rozhodné vítězství 1. srb. arm. (princ Alexandr) nad Turky, ustupujícími od ↗ Kumanova. Plán náč. srb. št. gen. Putnika, směřující k úplnému zničení Turků se z větší části zdařil. Tur. arm. poražena, rozprášena do hor a zajata, jen malé části její podařilo se uniknouti.

Bítov, m. na M., polit. okr. Znojmo, soud. okr. Vranov, 416 ob. (1921). Zámek na místě starého hradu; na blízku zřícenina Cornštýn nad malebným údolím ř. Dyje. Letní sídlo, pro romantické okolí vyhledáváno malíři (Roman Havelka) a turisty.

z Bítova, něk. vladyckých rodů čes. 1. V Čechách pův. na Berounsku se připomíná ve stol. 14., v 15 stol. na Poděbradsku, Kolínsku a v 16. stol. ve Velimi, Pečkách a posléze v Kutné Hoře. R. 1596 žil ještě ve St. městě Praž. Marek z Bítova. 2. Rod z Podbrdska, t. v 15. st. připomínaný. Z rodu toho známý válečník Jan z Bítova, zv. t. ↗ Vítovec. 3. Rytíř. rod na Opavsku, již ve 14. stol. známý. Koncem 16. stol. Václav z Bítova vyženil Bystřici u Hostýna. Za povstání čes. a mor. stavů, stál proti Ferdinandovi II., utekl proto po bitvě bělohorské do ciziny. Zajat Valdštýnem, byl r. 1634 zastřelen. Jen r. 1639 se ještě připomíná Bernart Bítovský z B.

Bitterfeld, kr. město v prov. saské, 19.500 ob. (1925), větš. evang. Doly na hnědé uhlí a četný průmysl, elektr. centrála. Nejdříve v dějinách zmínka o B. roku 1224, povýšeno na město roku 1351, od r. 1815 k Prusku.

Znak města Bitterfeldu.

Bittermann Frant. ↗ Bidermann.

Bittermanová Julie (* v Praze 1845), herečka.

Bittkov, vesnice v hornosl. prům. okr. (od r. 1922 polská), 4492 ob. (1919), u Katovic. K ní patří Hohenlohehütte, 2513 ob. (1919), při el. malodráze Katovice—Král. Huť.

Bittman Otakar (* 1891), MUDr., český lékař, prof. gynaekologie v Brně. Známý automobilový závodník.

Bittner Adam, Dr. (1777—1844), matematik a hvězdář, od r. 1806 prof. matematiky na pražské polytechnice a od r. 1837 ředitel pražské hvězdárny. Spisy: Handbuch der Matematik, Astronom. Beobachtung.

Bittner Bartoš (1861—1912), čes. básník, humorista a bohém. Žil v Americe od r. 1884.

Bittner Jiří (* 1846 v Milavči u Domažlic, † 1903 v Praze), herec a spis. Po studiu reálky v Písku jezdil se společ. Kramuelovou, byl v l. 1866—1877 členem čes. zem. div. v Praze, 1878—1880 vévod. divadla meiningského, 1881—1899 Národ. divadla; vynikl v salonních úlohách dramat francouzských i v charakt. úlohách postav Shakespearových. Divadelní ovzduší určilo i směr jeho tvorbě literární (povídky, studie, obrázky a vzpomínky): Z mých pamětí (1894), Frašky a tragedie (1897), Jeviště a zákulisí (1900), Rozmarný deklamátor (s J. R. Vilímkem). S A. Puldou přel. Fredrovu zpěvní frašku Vydřiduch a jeho trampoty a několik aktovek téhož autora; překládal i Björnsona, Zalewského, Gründorfa, El. Orzeszkowou (Ctnostní, novela 1884), Vl. hr. Koziebrodského, J. Chorošnického a j. Pův. veselohru Hlavní trefa v čepici (1874) napsal s Puldou.

Bittnerová Marie, roz. Baubinová (nar. 10. II. 1854 v Krocínce u Vysočan, † 2. I. 1898), choť J. Bittnera, čes. herečka. Byla v l. 1873—1877 činna v Prozat. div. v Praze, s meiningenskými hrála v četných residencích Německa, stala se členem dvor. div. berlínského, od r. 1881—1890 zase v Praze, pak opět v Německu, r. 1892 se sborem Nár. div. na zájezdu ve Vídni. Slavné úlohy postav antických tvořila se stejnou dokonalostí jako úlohy žen Shakespearovských, naivních i heroin. Také typ ruské dívky podala pravdivě. Dlouhá řada jejích úloh obsahuje vedle rolí z cizích literatur i role prací Bozděchových, Kolárových, Gabriely Preissové a mn. j.

Bitumen, smolná, dehtová nebo kamenoolejná tekutá látka; bituminosní, proniknutý bituminem. Vyloužením ze smolného hnědého uhlí benzolem získaná tvrdá, křehká látka slouží k výrobě laků a k elektr. isolaci. — Bituminosní dřevo, ↗ hnědé uhlí.

Biturigové, kelt. národ v aquitánské Gallii, před velkým stěhov. národů vládnoucí kmen v Gallii; asi kol r. 600 př. Kr. z části přešel do Italie a založil Milán. Dva hlavní kmeny: Bituriges Cubi, v cípu vel oblouku Loiry (hl. m. Avaricum, nyní Bourges) a Bituriges Vivisci, na dol. Garonně, s m. Burdigala (Bordeaux).

Bitva, boj velkých vojskových (nám.) jednotek (armád, loďstev). ☞ válečnictví.

Bitva, zn. román od ☞ Claude Farrère.

Bitynie, v starověku název hornaté země v s.-z. M. Asii, záp. a j. od moře Mramorového a Černého a sev. od hor Kešiš-Dagh. Nejznámějšími městy byla Astakos, Bythinion, Nicea a Nicomedia. Po r. 700 př. Kr. tvořila zvláštní knížetství, které patřilo k Lydii a Persii. R. 297 př. Kr. povstalo tu království B. s Nikodémem I., Nikodémes II. a III. byli již poplatníky Římanů a po smrti posledního stala se B. provincií římskou.

Biuche, m. v belg. prov. Hennegau. Arrond. Thuin, 11.255 ob., čilý průmysl hodin. a textilní; starobylý zámek (zřícenina).

Biuret, amid kys alofanové, $NH_2 . CO . NH . CO . NH_2$, povstává zahříváním kys. močové na 150—160°. Krystaly bezbarvé, dlouhé jehlice, tající při 190° C. Louhem dras. rozložen, barví se za přid. modré skalice fialově (reakce biuretová).

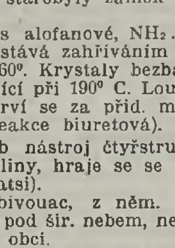
Biva, jap. hudeb nástroj čtyřstrunný, na způsob mandoliny, hraje se se širokým plektrem (batsi).

Bivak (franc. bivouac, z něm. Beiwacht), voj. tábor pod šir. nebem, není-li možné přístřeší v obci.

Bivoj, podle čes. pověsti rek z doby Krokovy, který na Kančí hoře uchvátil divokého kance a za uši jej přivedl na Libušín, čímž si získal ruku Kazinu. Rod jeho pak měl kance ve znaku. Není však pravděpodobno, že by jeho potomky byli Buzovici, kteří měli týž znak.

Biwalt Frant. (* ve Znojmě 1752), malíř v Praze 1770.

Bixaceae, malá, čel. rostlin, příbuzná čel. Cistaceae. Bixa orellana, nevelký strom z Jižní Ameriky, ze semen tlačí se červená kaše, které se užívá k barvení pokrmů. Dříve také co „orlean" se užívala v lékařství.

Bixa orellana,
a) květenství,
b) a c) semena.

Bixio Girolamo Nino (1821—73), it. boj. za svobodu. Válčil 1848 proti Rak., 1860 z rozk. Garibaldiho zmocnil se v Janově dvou parníků, na nichž „volná druž. tisíci" plula na Sicilii. B. byl 1870 senátorem. Životopis vyd. Guerzoni (2. vyd. 1875) a Delvecchio (1887).

Bíza Frant. (1849—1904), čes. ilustrátor.

Bizarní (franc. bizarre, ital. bizzarro), zvláštní, výstřední, podivínský. Bizarrerie, vědomě na odiv stavěná výstřednost.

Bizerta ☞ Biserta.

Bizet (Bize) Georges (vlastně Alexander César Léopold B.) (1838—75), franc. hud. skladatel, jako žák paříž. konserv. získal řím. cenu. Po návratu z Říma složil operu Lovci perel 1863 a La jolie fille de Perth 1867, Djamileh 1872. Zkomp. hudbu k Daudetovu dramatu L'Arlésienne a zdařilé konc. suity. Nejslav. jeho opera Carmen 1875, směs trag., romant. a operet. živlů s počátku setkavší se s nezdarem, poté vítězně uplatnila se na světových jevištích. Lit.: Životop. vyd. Pigot 1886, Voss 1899, Weissmann 1907, J. Kapp 1924, F. Nietzsche, Glosy k Bizetově Carmen 1912.

G. Bizet.

Bjedrich Mikuláš Radluhin (* 1859), oblíbený hornolužický povídkář a humorista, s náměty ryze lužickými, v nichž hledí smíchem a satirou odstraniti rozl. nedostatky luž. nár. života. Z prací, roztroušených po luž. časopisech a kalendářích, vyšly jen dva soubory v r. 1914: Stara jabłučina a Plista. Pro mládež napsal pěkný výbor legend.

Bjedrich Wjeleměr Michal (1855—1876), hornoluž. básník, předčasně zemřelý lyrický elegik, autor drobných veršů milostných a sociálních, roztroušených po luž. časopisech.

Bjelaja Cerkov, r. m. v gub. kijevské na ř. Rokosu, přítoku Dněpru. 35.400 ob. Výroba strojů, pivovarnictví. Obchod obilninami a dobytkem.

Bjelanović Sava (1850—1907), politik a novinář dalmatský. R. 1880 založil v Zadaru Srpski List, později Srpski Glas, který se stal mluvčím dalmatských Srbů a byl hojně čítán i v Bosně a Hercegovině. B. zvolen poslancem na sněm dalmatský, kdež zastával stanovisko radikálně-nacionální. Lit.: M. Car, S. B. 1911.

Bjelavac A. Hifzi (* 1886 v Mostaru), chorv. spis. a novinář v Sarajevě. Původně ve st. službě, později vydavatel

Nov. Vijeka. Napsal tři romány, ve kterých řeší problém emancipace muslimanské ženy a poměr její k muži: Minka, Iščaureni leptir, Renée Logotetides. Díla jeho pro svoji skvělou formu a nezvyklost tématu těší se značné oblibě.

Bjelcy (ukr. Bilcji), m. na důl. křižovatce silnic v rum. Besarabii, as 21.000 ob., na trati Kolomea—Rybnica; dobytkářství.

Bjelik Emerich (* 1860), apoštol. polní vikář v rak.-uh. armádě, kamž vstoupil r. 1888. Zasloužil se o voj. duch. správu. Odpůrce čes. snah za svět. v.

Bjelopolje, 1. B. (Bijelo Polje, tur. Akiva), m. v Jugoslavii, 65 km j.-z. od Nov. Pazarem nad ř. Limem. Má asi 3000 ob. tur. a srb.; čilý obchod s Nov. Pazarem. Vývoz vosku, másla, kůží a ovcí. — 2. B., m. r. v gub. charkovské, na ř. Vyře a Krygu. 15.215 ob. Obchod obilím. Stanice železniční. Lit.: D. J. Bagalěj: Obščij očerk drevnostej Charkovskoj gub. — 3. B., městys v gub. kijevské, újezd Berdičevský, při ř. Gulvě; 2619 ob.

Bjelovar (dř. Belovár), m. v Jugoslavii, asi 6300 větš. chorv. ob., na trati Križenci—Birovitica. Má st. reál. školy, velké vinice a hedvábnictví.

Bjelovar, župa v Jugoslavii, 3476 km², 150.000 ob.

Bjelsk (ukr. Bilsk), m. v Polsku, asi 9000 ob., křižovatka na dráze Brest Litowski—Grajewo, s vel. trhy. B., kdysi hl. m. Podlachie, připadlo r. 1795 Prusku, r. 1807 Rusku. Zde zvítězili Poláci 22. května 1831 nad Rusy a v bitvě dne 19. až 25. srpna 1915 12. něm. armáda (Gallwitz) dobyla trati Bialystok—Grodno.

Bjelski Marcin (* 1495 Biala, † 1575), pol. dějepisec. Jeho Kronika świata (Dějiny světa, 1564) a Kronika Polska (Polské dějiny), jež dokončil a r. 1594 vydal jeho syn Joachim, sekretář Zigmunda III., jsou první dějep. díla polské prózy.

Bjerknes Wilhelm, současný geofysik norský (* 1862), prof. univ. v Bergenu (od r. 1917), odborník ve vědeckém předpovídání počasí (Geofysiske publikationer 1920).

Björneborg (finsky Pori), důl. fin. obch. m. 17.091 ob. Se dvěma přístavy Mäutylnoto a Reposaari. Velký vývoz dřeva a dřev. výrobků.

Björnson Björnstjerne (* 8. prosince 1832 v Kvikne, † 26. dubna 1910 v Paříži), norvéž. básník a politik. Nejvlivnější a nejpopul. muž moder. Norvéžska. Syn faráře. Po předběžných studiích stal se brzy samostatným spisovatelem v Kristianii a úspěšně bojoval o norvegisaci tamnějšího jeviště. Stal se příznivcem skandinavismu a sev. romantiky. Selskou historií Synnöve Solbakken r. 1857 podal již jedno ze svých nejkrás. děl jako divadelní ředitel v Bergenu; bojoval současně o samostatnost Norska. Po dlouhé cestě Německem a Italií a po pobytu v Římě (1860—63) nastává pro něj nové období: dramata norvéžských dějin (trilogie Sigurd Slembe). Působil jako vedoucí kristianského divadla a vystupoval jako řečník proti Švédům. Nový pobyt v Římě přinesl B. společenské drama Redaktor (1874) a Bankrot (En Fallit, 1875), která docílila obrovského úspěchu. Později přešel B. k volnomyšlenkářství, ostře proticírkevnímu; silně ovlivňován Spencerem. O tom svědčí hra Král, novela Maguhild, později povídka Prach, drama Rukavice. Jeho nejznámější dílo tragedie O síle (1883) vyobrazuje duchovního divotvorce. Další jeho román roku 1884 Vlajky na městem a přístavy. Z posled. dramat je nejdůležitější Pavel Lange a Tora Parsberg. U nás si hl. získal sympatií svým energickým vystoupením proti utlačování Slováků. R. 1903 obdržel Nobelovu cenu. — Jeho syn Bjorn B. (* 1859 v Kristianii), je známý jako herec a režisér.

Björnstjerna (-šärnā) Magnus, hrabě (* 10. října 1779 v Drážďanech, † 6. října 1847 ve Stockholmu), švéd. voják, diplomat a spisovatel, bojoval r. 1808 ve Finsku, byl v r. 1809 vyslán v tajném poslání k Napoleonovi I., v r. 1812 do Londýna ve věci prodeje ostrova Quadelupu, v r. 1813 účastnil se podzimního pol. tažení sev. armády do Německa, bojoval později v Holštýnsku, Francii a Norsku, podepsal roku 1814 konvenci v Mossu, stal se r. 1815 nejvyš. pobočníkem a svob. pánem, r. 1826 hrabětem, r. 1843 gen. a byl r. 1828—46 vyslancem v Londýně. Psal zároveň švéd. a něm. Britská říše ve východní Indii (1839), Theogonie, filosofie a kosmogonie Hindů (1843), dále Anteckningar (1851—52) a j.

Björnstjerna Oskar, hrabě (* 6. března 1819 ve Stockholmu, † 3. září 1905 tamtéž), syn předešlého, švéd. důstojník a státník, od r. 1862 jako diplomat v Cařihradě, Kodani a Petrohradě, stal se roku 1871 gener., byl r. 1872—82 min. zahr., r. 1874—1901 také konserv. člen První komory, kde byl účasten zejména při jedn.-pol. debatách.

Konec druhého svazku.